ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΡΟΕΔΡΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 17 (1961/62)

ΜΕΡΟΣ Β' — ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑΙ, 1963

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΡΟΕΔΡΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 17 (1961/62)

ΜΕΡΟΣ Β' — ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑΙ, 1963

ΠΙΝΑΚΕΣ Β΄ ΜΕΡΟΥΣ (ΧΡΟΝΙΚΩΝ)

1–2	Ἀθῆναι.	Ἐθνικὸν Ἀρχ. Μουσεῖον. Νομισματικὴ Συλλογή.
3	Ἀθῆναι.	Ἐθνικὸν Ἀρχ. Μουσεῖον. Ἐπιγραφικὴ Συλλογή.
4 α	Ἀθῆναι.	Βυζαντινὸν Μουσεῖον. Ἐπιστύλιον περισυλλεγὲν ἀπὸ τὸν ἀρχαιολογικὸν χῶρον τοῦ Ὡρολογίου Κυρρήστου (10ου-11ου αἰ.).
4 β-γ	Ἀθῆναι.	Βυζαντινὸν Μουσεῖον. Θεοτόκος Ὁδηγήτρια πρὸ τοῦ καθαρισμοῦ (19ου αἰ.) καὶ μετὰ τὸν καθαρισμὸν (14ου αἰ.).
5 α	Ἀθῆναι.	Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου Ἀγγελοπούλου. Δάπεδον ἐξ ἐγχρώμων μαρμάρων.
5 β	Ἀθῆναι.	Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου Ἀγγελοπούλου. Μεγάλη τεφροδόχος βαθεῖα πυξὶς τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς.
6	Ἀθῆναι.	Φωτογραφία ἀπὸ ἀεροπλάνου τῆς περιοχῆς τοῦ Ὀλυμπιείου πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν.
7 α	Ἀθῆναι.	Ἀνασκαφαὶ νοτίως Ὀλυμπιείου. Θεμέλια τοῦ πτεροῦ τοῦ κλασσικοῦ ναοῦ.
7 β	Ἀθῆναι.	Ἀνασκαφαὶ νοτίως Ὀλυμπιείου. Θεμέλια τοῦ ρωμαϊκοῦ ναοῦ πρὸ τῆς τελείας ἀποκαλύψεώς των.
8 α	Ἀθῆναι.	Ἀνασκαφαὶ νοτίως Ὀλυμπιείου. Ἀνατολ. πλευρὰ τοῦ Βαλεριανείου τείχους. Ἄνω δεξιὰ τὰ θεμέλια τοῦ ρωμ. ναοῦ.
8 β-γ	Ἀθῆναι.	Ἀνασκαφαὶ νοτίως Ὀλυμπιείου. Τάφοι καὶ ἀγγεῖα ἐκ τοῦ πρὸ τοῦ Βαλεριανείου τείχους ἀνασκαφέντος ἐκτεταμένου νεκροταφείου τῶν ἀρχῶν τοῦ β΄ ἡμίσεος τοῦ 3ου μ.Χ. αἰ.
9 α	Ἀθῆναι.	Ἀνασκαφαὶ νοτίως Ὀλυμπιείου. Τὰ ἀποκαλυφθέντα ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ κλασσικοῦ ναοῦ λείψανα ἐλαιοτριβείου βυζ. χρόνων.
9 β	Ἀθῆναι.	Ἀνασκαφαὶ νοτίως Ὀλυμπιείου. Ἐγκαταστάσεις ἐργαστηρίων βυζ. χρόνων πλησίον τοῦ ρωμαϊκοῦ ναοῦ.
10 a	Ἀθῆναι.	Agora excavations. Capital found in the Temple of Athena at Sounion. Now in the National Museum.
10 b	Ἀθῆναι.	Agora excavations. Capital found in the Late Roman Fortification at the SE corner of the Athenian Agora, now in the Agora Museum (A 1595).
10 c	Ἀθῆναι.	Model of the Southwest Fountain House (J. Travlos).
11 α	Ἀθῆναι.	Kerameikos. Hof des Grabungsmuseums.
11 b	Ἀθῆναι.	Kerameikos. Stützmauer der Melidonistrasse.
12 α	Ἀθῆναι.	Kerameikos. Spätantikes Fundament.
12 b	Ἀθῆναι.	Kerameikos. Propylon des Pompeion.
13 a-b	Ἀθῆναι.	Kerameikos. Amazonomachie.
13 c	Ἀθῆναι.	Kerameikos. Satyr mit der Klapper.
14 α	Ἀθῆναι.	Kerameikos. Südhalle des Pompeion.
14 b	Ἀθῆναι.	Kerameikos. Mittelbyzantinische Amphora.
14 c	Ἀθῆναι.	Kerameikos. Hallenrückwand des Pompeion I.
15 a	Ἀθῆναι.	Kerameikos. Dipylon, Brunnenhof.
15 b	Ἀθῆναι.	Kerameikos. Mosaikboden im Pompeion.
16 a	Ἀθῆναι.	Kerameikos. Staatsgrab am 3. Horosstein (Rekonstruktion).
16 b	Ἀθῆναι.	Kerameikos. Grabmal der Lakedaimonier (Rekonstruktion).
16 c	Ἀθῆναι.	Kerameikos. Pfostenlöcher in der Kerameikos-Strasse.
17 a	Ἀθῆναι.	Kerameikos. Heilige Strasse.

17 b	Ἀθῆναι.	Kerameikos. Naiskosbasis aus der Stadtmauer.
18 a	Ἀθῆναι.	Kerameikos. Grabstele.
18 b	Ἀθῆναι.	Kerameikos. Stele der Polystrate.
19 a	Ἀθῆναι.	Kerameikos. Lehmziegel der Stadtmauer.
19 b	Ἀθῆναι.	Kerameikos. Stadtmauer am Heiligen Tor mit drei Bauperioden.
20	Ἀθῆναι.	Kerameikos. Heiligtum der Tritopatores und Gräberstrasse.
21 α	Ἀθῆναι.	Ἀκαδημία Πλάτωνος. Ἀγγεῖα κτερισματικὰ τῆς ταφῆς Τ-12.
21 β	Ἀθῆναι.	Ἀκαδημία Πλάτωνος. Ὄστρακα γεωμ. ἀγγείου ἐκ τοῦ δωματίου δ.
21 γ	Ἀθῆναι.	Ἀκαδημία Πλάτωνος. Διάφορα ὄστρακα ἐκ τοῦ φρέατος ΣΤ.
21 δ	Ἀθῆναι.	Ἀκαδημία Πλάτωνος. Ἐνσφράγιστος λαβὴ ἐκ τοῦ φρέατος ΣΤ (1961) ἐκ τοῦ 5ου δακτυλίου.
21 ε	Ἀθῆναι.	Ἀκαδημία Πλάτωνος. Μικροαντικείμενα συλλεγέντα ἐκ τοῦ αὐτοῦ φρέατος.
22-23	Ἀθῆναι.	Ὁδὸς Πειραιῶς. Γεωμετρικὸς κρατὴρ-σῆμα.
24	Ἀθῆναι.	Ὁδὸς Πειραιῶς. Εὐρύλαιμος γεωμετρικὴ πρόχους.
25	Ἀθῆναι.	Ὁδὸς Πειραιῶς. Πρωτοαττικὴ ὑδρία μὲ παραστάσεις σφιγγῶν.
26	Ἀθῆναι.	Ὁδὸς Πειραιῶς. Ταφικὰ καὶ κτερισματικὰ ἀγγεῖα.
27 α	Ἀθῆναι.	Ὁδὸς Πειραιῶς. Πλαστικὸν σκεῦος ὑπὸ μορφὴν ἠθοποιοῦ τραγωδίας.
27 β-γ	Ἀθῆναι.	Οἰκόπεδον ὁδῶν Ἀδριανοῦ καὶ Σέλλεϋ. Κεφαλὴ ἐξ Ἑρμαϊκῆς στήλης.
28 α	Ἀθῆναι.	Ὁδὸς Πειραιῶς. Τὰ ἀποκαλυφθέντα λείψανα ἀρχαίου κτίσματος παρὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Πειραιῶς καὶ Ἱερᾶς Ὁδοῦ.
28 β	Ἀθῆναι.	Οἰκόπεδον ὁδῶν Ψαρομηλίγγου καὶ Καλογ. Σαμουήλ. Σῳζόμενα λείψανα τοῦ ἐν μέρει ἀποκαλυφθέντος ἐνταῦθα ἀρχαίου μνημείου.
29	Ἀθῆναι.	Διασταύρωσις ὁδῶν Μουσῶν καὶ Ὀρλώφ. Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον τοῦ 2ου ἡμίσεος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.
30 α-γ	Ἀθῆναι.	Οἰκόπεδον ὁδῶν Ἀδριανοῦ καὶ Σέλλεϋ. Δείγματα μικρογλυπτικῆς ἐκ τῶν εὑρεθέντων ἐνταῦθα ἐντὸς μεταγενεστέρων τοίχων ἢ ἐντὸς τῶν ἐπιχώσεων.
31 α-γ	Ἀθῆναι.	Ὁδὸς Ἑρμοῦ. Κάτω ἥμισυ γυναικείου κορμοῦ καὶ τμῆμα ἀναθηματικῆς βάσεως ἐκ τοῦ πρὸ τῆς ὁδοῦ Ἑρμοῦ ἀρ. 101 χώρου.
32 α	Ἀττική.	Κηφισιά. Προτομὴ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ.
32 β	Ἀττική.	Κηφισιά. Προτομὴ Πολυδευκίωνος.
32 γ	Ἀττική.	Κηφισιά. Προτομὴ ἵππου.
33 α-β	Ἀττική.	Μνημεῖον Ἑλληνικοῦ. Τὸ μνημεῖον εἰς τὴν ἀρχικὴν (ἄνω) καὶ τὴν νέαν του θέσιν (κάτω).
34 α	Ἀττική.	Ἐπίκρανον παραστάδος ἐκ Κηφισιᾶς.
34 β	Ἀττική.	Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ταφικοῦ περιβόλου τοῦ Ἑλληνικοῦ.
34 γ	Ἀττική.	Ἐνεπίγραφος ποὺς κύλικος.
35 α	Τροιζήν.	Τὸ Ἀσκληπιεῖον μετὰ τὸν καθαρισμόν του.
35 β-γ	Σούνιον.	Προσθία καὶ ὀπισθία ὄψις ἀρχαϊκῆς κεφαλῆς.
36 α	Ἀθῆναι.	Κιβωτιόσχημος τάφος ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς ὁδοῦ Πειραιῶς ἀρ. 168.
36 β	Ἀττική.	Ταφικὸς περίβολος ἐκ τοῦ Γ΄ τομέως τοῦ ἐν Βάρῃ νεκροταφείου. Ἐντὸς αὐτοῦ ὁ τάφος XXXIV.
36 γ	Ἀττική.	Ἐκ τοῦ αὐτοῦ τομέως.
37 α	Ἀθῆναι.	Μαρμαρίνη λήκυθος ἐκ τῆς ἐρεύνης φρεατίου ἀρχαίου ὑδραγωγείου τῆς ὁδοῦ Πειραιῶς.
37 β	Ἀττική.	Μαρμαρίνη λουτροφόρος ἐκ Βάρης.
38 α-γ	Πειραιεύς.	Μαρμαρίνη λήκυθος μὲ ἀνάγλυφον διακόσμησιν.
39	Βάρη.	Εὑρήματα τάφων IX καὶ X.
40 α	Βάρη.	Ὅλπη ἐκ τῆς πυρᾶς XIX.
40 β	Βάρη.	Λήκυθοι ἐκ τοῦ τάφου XXI.
41 α-β	Βάρη.	Λεπτομέρεια ληκύθων τοῦ Πίν. 40 β.
41 γ	Βάρη.	Ἀποτμήματα πρωτοκορινθιακοῦ κρατῆρος.

42 α, γ	Ἀττική.	Ἀνθούπολις. Πρόσοψις καὶ πλαγία ὄψις παραστάδων ἐκ κροκαλοπαγοῦς λίθου.
42 β	Ἀττική.	Ἀνθούπολις. Τμῆμα ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου.
43 α	Ἀττική.	Σαλαμίς. Εἴσοδος Μυκηναϊκοῦ τάφου Σεληνίων.
43 β	Ἀττική.	Μαρμαρίνη σαρκοφάγος ἐκ Σταυροῦ.
43 γ	Ἀττική.	Ἡμιτελὲς ἀνάγλυφον ἐκ Παιανίας.
43 δ	Ἀττική.	Ἐπίστεψις ἐπιτυμβίου στήλης ἐκ Σταυροῦ.
44 α	Πειραιεύς.	Ὑπόγειος στοὰ τοῦ ἐν Πειραιεῖ ἀρχαίου ὑδραγωγείου.
44 β	Πειραιεύς.	Ἐσωτερικὸν ρωμ. τάφου ἐν τῇ λεωφόρῳ Πέτρου Ράλλη.
45 α	Πειραιεύς.	Γεωμετρικὸν ἀγγεῖον ἐκ Νέας Κοκκινιᾶς.
45 β	Πειραιεύς.	Σχέδιον ληκύθου τοῦ Πίν. 41 α, ὑπὸ Α. Κοντοπούλου.
46	Ἐλευσίς.	Ἄποψις ἀπὸ ἀεροπλάνου τῆς Ρωμαϊκῆς αὐλῆς.
47	Ἐλευσίς.	Ἄποψις ἀπὸ ἀεροπλάνου τῶν Μεγάλων καὶ Μικρῶν Προπυλαίων.
48 α-β	Ἐλευσίς.	Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη Προπυλαίων.
49 α-β	Ἐλευσίς.	Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἀνατολ. θριαμβευτικῆς ἀψῖδος.
50 α	Ἐλευσίς.	Ἐπιγραφὴ Μικρῶν Προπυλαίων.
50 β	Ἐλευσίς.	Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη Θησαυροῦ.
51 α-β	Ἐλευσίς.	Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη Τελεστηρίου.
52 α	Ἀθῆναι.	Καπνικαρέα. Θωράκιον.
52 β	Ἀττική.	Πάρνης. Ἁγ. Τριάς.
52 γ	Ἀττική.	Μέγαρα. Τεῖχος Ἁγ. Τριάδος.
53 α	Ἀττική.	Μέγαρα. Τεῖχος Ἁγ. Τριάδος. Πύλη.
53 β	Ἀττική.	Μέγαρα. Βυζαντινὸς ναὸς Ἁγ. Σωτήρας.
53 γ	Ἀττική.	Αἰγόσθενα. Ναΐσκος τῆς Παναγίας.
53 δ	Ἀττική.	Αἰγόσθενα. Ναΐσκος Ἁγ. Γεωργίου.
53 ε	Ἀττική.	Αἰγόσθενα. Κελλία Ἁγ. Γεωργίου.
53 ς	Ἀττική.	Αἰγόσθενα. Ἅγιος Νικόλαος.
54 α	Ἅγιοι Θεόδωροι.	Μοῦλκι. Κωνικαὶ οἰνοχόαι εὑρεθεῖσαι ἐντὸς μεγάλου ἀγγείου τοῦ τάφου 3.
54 β	Ἅγιοι Θεόδωροι.	Μοῦλκι. Ἡ κόγχη τοῦ αὐτοῦ τάφου 3.
55 α	Ἅγιοι Θεόδωροι.	Μοῦλκι. Οἰνοχόη τοῦ τάφου 4.
55 β	Ἅγιοι Θεόδωροι.	Μοῦλκι. Ἀμφορεὺς τοῦ τάφου 3.
56 α	Ἅγιοι Θεόδωροι.	Μοῦλκι. Οἰνοχόη τάφου 3.
56 β	Ἅγιοι Θεόδωροι.	Μοῦλκι. Πυξὶς τοῦ τάφου 2.
57 α	Ἄργος.	Ἀνασκαφὴ Ἀλεξοπούλου. Ἀμφορεὺς ἐκ τοῦ γεωμ. τάφου Α.
57 β	Ἄργος.	Ἀνασκαφὴ Ἀλεξοπούλου. Πυξὶς τύπου bucchero ἐκ τοῦ τάφου Γ.
57 γ	Ἄργος.	Ἀνασκαφὴ Ἀλεξοπούλου. Ἀμφορεὺς ἐκ τοῦ τάφου Δ.
58 α	Ἄργος.	Ἀνασκαφὴ Ἀλεξοπούλου. Σκύφος ἐκ τοῦ τάφου Δ.
58 β	Ἄργος.	Ἀνασκαφὴ Ἀλεξοπούλου. Πτηνόσχημον ὑάλινον ἀγγεῖον ἐκ τοῦ τάφου ς΄.
59 α	Ἄργος.	Ἀνασκαφὴ Ἀλεξοπούλου. Ὑάλινος ἀμφορίσκος ἐκ τοῦ τάφου ς΄.
59 β	Ἄργος.	Ἀνασκαφὴ Ἀλεξοπούλου. Χαλκοσιδηρᾶ ἀντικείμενα ἐκ τοῦ τάφου ς΄.
59 γ	Ἄργος.	Σκαφιδάκι-Λέρνης. Λήκυθος ἐκ τοῦ τάφου Β.
60 α	Ἄργος.	Ἀνασκαφὴ Ἀλεξοπούλου. Χαλκοσιδηραῖ περόναι ἐκ τοῦ τάφου Β.
60 β-γ	Ἄργος.	Σκαφιδάκι-Λέρνης. Μικροῖ ἀργυροῖ κρίκοι ἐκ περιδεραίου τοῦ τάφου Δ. καὶ σκυφίδια ἐκ τοῦ τάφου Α.
61 α	Ἀργολίς.	Μυκῆναι. Μέγας ἀμφορεὺς τῆς ΥΕ ΙΙΙ Β περιόδου.
61 β	Ἄργος.	Συνεσταλμένος ὀκλάζων νεκρὸς παιδὸς (δούλου πιθανῶς) ἐντὸς τοῦ τάφου Ε.
61 γ	Ἄργος.	Τὰ κτερίσματα ἐκ τοῦ τάφου Ζ παρὰ τοὺς πόδας τοῦ νεκροῦ.
62 α-β	Φενεός.	Ἀπόψεις τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τοῦ πρὸς Β κειμένου ὑψώματος Καστανοβούνι.
62 γ	Φενεός.	Ἡ νοτία αἴθουσα ἀπὸ Α.
63 α-β	Φενεός.	Μαρμαρίνη κεφαλὴ Ὑγιείας.

64 α	Φενεός.	Τὰ μαρμάρινα ἄκρα τῶν ἀγαλμάτων ὡς εὑρέθησαν ἐπὶ τοῦ βάθρου κατὰ τὴν ἀνασκαφήν.
64 β	Φενεός.	Λεπτομέρεια ψηφιδ. δαπέδου νοτίας αἰθούσης.
64 γ	Φενεός.	Μαρμ. κεφαλὴ ἐκ τῶν ὄπισθεν.
64 δ	Φενεός.	Πήλινα πύραυνα εὑρεθέντα in situ εἰς τὴν Ν αἴθουσαν.
65 α	Φενεός.	Ἡ βόρεια αἴθουσα ἀπὸ ΝΑ.
65 β	Φενεός.	Τράπεζα αἰθούσης Β.
65 γ	Φενεός.	Τὸ βάθρον ἐν τῇ αἰθούσῃ Β ἀπὸ ΝΑ.
65 δ	Φενεός.	Χαλκοῦν ὁμοίωμα πετάλου ἵππου φέρον παράστασιν Περσέως ἐπὶ τοῦ Πηγάσου.
65 ε	Φενεός.	Ὠὸν στρουθοκαμήλου εὑρεθὲν παρὰ τὴν τράπεζαν προσφορῶν τῆς Α αἰθούσης.
66	Φενεός.	Ψηφιδωτὸν δάπεδον.
67	Κόρινθος.	Byzantine houses to east and west of the Kenchreai Road.
68 a	Κόρινθος.	Head of a priestess from the Sanctuary of Demeter and Persephone.
68 b	Κόρινθος.	Head of a godess from the Sanctuary of Demeter and Persephone.
68 c	Κόρινθος.	Head of a priestess from the Sanctuary of Demeter and Persephone.
69 a	Κόρινθος.	Sanctuary of Demeter and Persephone. Terracotta figurines of the 6th cent. B.C.
69 b	Κόρινθος.	Sanctuary of Demeter and Persephone. Terracotta figure of Eleusinian godess holding torch and pig.
69 c	Κόρινθος.	Terracotta dancer, late 4th cent. B.C.
70 b	Κόρινθος.	Wooden musical instrument («lyra») from a well of the late 10th or early 12th century after Christ.
70 a	Ἰσθμία.	Couches in Theater Cave.
71 a	Ἰσθμία.	Marble Torch from Later Stadium.
71 b	Ἰσθμία.	Starting Line in the Later Stadium.
71 c	Ἰσθμία.	Gold Darics from Entrance Court in front of Northeast Cave.
72 a	Ἰσθμία.	Plan of the Sanctuary of Poseidon and Palaimon, and of the Theater.
72 b	Ἰσθμία.	The Later Stadium seen from the Rachi.
73 α	Ἰσθμία.	Basin and stone sill in Later Stadium.
73 b	Ἰσθμία.	Kitchen stove in Court of Theater Cave.
74 a	Ἰσθμία.	Bronze Bull.
74 b	Ἰσθμία.	Iron Spear Points and Spear Butt from West foundation.
75 a	Ἰσθμία.	IV cent B.C. Wall, close to entrance to NE. Cave.
75 β	Μυκῆναι.	Ἀκρόπολις Μυκηνῶν, τεχνητὸν γέμισμα ἐξ ἀργῶν λίθων σχηματίζον ἄνδηρον.
76 α	Μυκῆναι.	Ἀνασκαφὴ Ἀκροπόλεως. Δρόμος ἀπὸ τὴν κατεύθυνσιν τῆς Πύλης τῶν Λεόντων πρὸς τὴν Β κλίμακα.
76 β	Μυκῆναι.	Ἀνασκαφὴ Ἀκροπόλεως. Ἀναλημματικὸς τοῖχος τοῦ κύκλου Α καὶ τὰ ὑπολείμματα τοῦ ὑπὸ τὰ θεμέλιά του τοίχου.
77 α	Μυκῆναι.	Ἀνασκαφὴ Ἀκροπόλεως. Τοῖχος κατὰ τὴν ΒΔ κλιτύν.
77 β	Μυκῆναι.	Ἀνασκαφὴ Ἀκροπόλεως. Ἀναλημματικὸν τεῖχος τῆς ἀπὸ τῆς Πύλης τῶν Λεόντων ὁδοῦ.
78 a	Μυκῆναι.	House of Sphinxes. General View from S.
78 b	Μυκῆναι.	House of the Oil Merchant, Room X. S. face of N. Wall from SW. (lower).
79 a	Μυκῆναι.	House of Sphinxes, Room 4. Vases from the Wall SW. corner.
79 b	Μυκῆναι.	A 61-709 Tablet. Light from right.
80 α	Λέχαιον.	Αἴθριον καὶ αὐλὴ ἐκ Β. Εἰς τὸ βάθος ἡ ΝΔ κατοικία.
80 β	Λέχαιον.	Βασιλική. Δ τμῆμα τῆς αὐλῆς ἀπὸ Β.
81 α	Λέχαιον.	Δεξαμενὴ ἔξω τῆς βορειοδυτικῆς κατοικίας.
81 β	Λέχαιον.	Ἄποψις ἐκ τοῦ κεντρικοῦ κλίτους πρὸς Ν, παρὰ τὰ νότια προσκτίσματα.

82 α	Λέχαιον.	Ἄποψις τῆς Βασιλικῆς ἐκ Δ.
82 β	Λέχαιον.	Νότια προσκτίσματα καὶ νοτία κατοικία ἐκ Δ.
83 α	Λέχαιον.	Κιονόκρανον ΝΕΣΤΟΛΥΔΙ.
83 β	Λέχαιον.	Κιονόκρανον Θεοδοσιανὸν (λεπτομέρεια).
83 γ	Λέχαιον.	Ἰωνικὸν κιονόκρανον.
83 δ	Λέχαιον.	Κιονόκρανον βυθισμένον ἐντὸς τοῦ νοτίου κλίτους.
84 α	Λέχαιον.	Ἄποψις τοῦ νοτίου κλίτους πρὸς τὰ ΝΔ.
84 β	Λέχαιον.	Ἄποψις τοῦ βήματος καὶ τοῦ νοτίου πτερυγίου ἐκ ΒΔ.
84 γ	Λέχαιον.	Κιλλιβαντοειδὲς ἐπίθημα καὶ μέγας κίων.
85 α	Λέχαιον.	Βασιλική. Ἄποψις τοῦ βήματος ἐκ Δ (μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν μεταγενεστέρων τοίχων).
85 β	Λέχαιον.	Ἄμβων ἐκ Ν.
85 γ	Λέχαιον.	Βόρεια ἕδρανα βήματος ἐκ ΝΔ.
86 α	Λέχαιον.	Βόρειον πτερύγιον. ΒΑ γωνία μὲ ὀπὴν βόθρου.
86 β	Λέχαιον.	Κατασκευὴ κτιστὴ εἰς τὴν ΒΔ γωνίαν τοῦ βορείου πτερυγίου.
86 γ	Λέχαιον.	Κατοικία νοτιοανατολική.
87 α	Λέχαιον.	Βόρειον διαμέρισμα τῆς αὐλῆς τῆς βασιλικῆς (κατοικία) ἐξ Α.
87 β	Λέχαιον.	Νοτιοδυτικὴ κατοικία. Ἄποψις ἐκ Β.
87 γ	Λέχαιον.	Ἀγρέπαυλις. Ἄποψις ἐκ ΒΔ.
88 α	Λέχαιον.	Τομὴ εἰς βάθος ἔξω τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας τοῦ βορείου πτεροῦ.
88 β	Λέχαιον.	Ὀκτάγωνον. Ἄποψις ἐκ ΒΔ.
88 γ	Λέχαιον.	Βαπτιστήριον, προθάλαμος. Ἐκ ΒΔ.
88 δ	Λέχαιον.	Βαπτιστήριον, προθάλαμος καὶ τετράκογχον. Ἐκ ΝΔ.
89 α-β	Λέχαιον.	Τετράκογχον ἐκ ΒΑ. καὶ ΒΔ.
90 α	Λέχαιον.	Ὀκτάγωνον. Κεντρικὴ κολυμβήθρα, ἐκ ΒΔ.
90 β	Λέχαιον.	Ὀκτάγωνον. Κολυμβήθρα τῆς ΒΑ κόγχης, ἐκ ΒΔ.
90 γ	Λέχαιον.	Ὑδραυλικαὶ ἐγκαταστάσεις καὶ κάμινος μεταξὺ ὀκταγώνου καὶ προθαλάμου. Ἄποψις ἐκ Ν.
91 α-γ	Ἰσθμός.	Ἀποκαλυφθὲν τμῆμα τείχους (παρὰ τὸ 81ον χιλιόμετρον). Ἔσω ὄψις ἀπὸ Δ, καταστραφέντα μέρη ἀπὸ Β, Πύργος ἀπὸ ΝΑ.
92 α	Σικυών.	Τάφος.
92 β	Ἰσθμός.	Τεῖχος (παρὰ τὸ 81ον χλμ.). Πύργος καταστραφείς, ἀπὸ ΝΑ.
92 γ	Ἰσθμός.	Τεῖχος (παρὰ τὸ 81ον χλμ.). Καταστραφέντα μέρη. Ὄψις ἐξωτερική, ἀπὸ Α καὶ καταστραφὲν μέρος ἀπὸ Δ.
93 α	Ἰσθμός.	Τεῖχος (παρὰ τὸ 81ον χλμ.). Πύργος καταστραφείς (ἀπὸ Α).
93 β	Ἰσθμός.	Τεῖχος (παρὰ τὸ 81ον χλμ.) ἔσω ὄψις. Λεπτομέρεια τοιχοδομίας· διακοσμητικὰ μυστρίσματα.
94 α	Σπάρτη.	Τμῆμα τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ἀκροπόλεως.
94 β	Σπάρτη.	Τμῆμα τοῦ θεάτρου, τοῦ ὁποίου καθαρίζεται ἡ ὀρχήστρα.
94 γ	Σπάρτη.	Ἀνάγλυφον τοῦ τύπου τῶν «ἀφηρωισμένων νεκρῶν». Τυχαῖον εὕρημα.
95 α	Λακωνία.	Μυστρᾶς. Τμῆμα τῶν ἐξωστῶν τοῦ Ἁγ. Δημητρίου πρὸ τῶν ἐπισκευῶν.
95 γ	Λακωνία.	Μυστρᾶς. Οἱ ἐξῶσται μετὰ τὰς ἐπισκευάς.
95 β, δ	Μεσσηνία.	Μάνη. Ὁ ναὸς τῆς Ἐπισκοπῆς πρὸ τῶν ἐργασιῶν συντηρήσεως καὶ μετὰ τὴν ἀνακεράμωσιν.
96 α	Ἀρκαδία.	Ὁ παρὰ τὸ Λεβίδι ναὸς τῆς Κοιμήσεως μετὰ τὰς προσφάτους ἐργασίας.
96 β	Ἀρκαδία.	Ὁ ἐν Δυρραχίῳ ναὸς τῆς Ρεκίτζας κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν συντηρήσεως.
96 γ	Μεσσηνία.	Ὁ ναὸς τοῦ Προδρόμου τῆς ἐν Ἀρτεμισίᾳ Μονῆς Μελέ.
97 α-β	Μεσσηνία.	Μάνη. Ὁ ναὸς τῆς Σαμαρίνης, ὡς εἶχε μέχρι τοῦδε καὶ μετὰ τὰς τελευταίας ἐργασίας.
98 α	Λακωνία.	Ἡ προθήκη σπαραγμάτων τοιχογραφιῶν ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ ἄνω ὀρόφου τοῦ Μουσείου Μυστρᾶ.

98 β-γ	Λακωνία.	Ἡ Κρήνη Κρεββατᾶ καὶ ἡ ἐπιγραφή της.
98 δ	Λακωνία.	Ἐπιγραφὴ τῆς Ἁγ. Κυριακῆς Λεωνιδίου.
99 α	Μεσσηνία.	Ἀρχαϊκὸς πίθος ἐκ Χανδρινοῦ Πυλίας.
99 β	Μεσσηνία.	Θαλαμοειδὴς τάφος Καρποφόρας. Ταφαὶ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους.
99 γ	Μεσσηνία.	Ρωμ. τάφος Μονῆς Καλογραιῶν Καλαμάτας.
100 α	Μεσσηνία.	Κυπαρισσία. Βορεία πλευρὰ οἰκοδομήματος, μετὰ τὸ κατώφλιον εἰσόδου.
100 β	Μεσσηνία.	Κυπαρισσία. Λίθινος ὑδαταγωγὸς ἐκ πωρολίθου.
100 γ	Μεσσηνία.	Κυπαρισσία. Θεμέλιον ἀνατολικῆς πλευρᾶς μεγάλου οἰκοδομήματος.
100 δ	Μεσσηνία.	Κυπαρισσία. Θεμέλιον κτηρίου.
101 α	Μεσσηνία.	Κυπαρισσία. Τμῆμα τοῦ ταφικοῦ περιβόλου Α ἀπὸ Β.
101 β	Μεσσηνία.	Κυπαρισσία. Ὁ ταφικὸς περίβολος Α ἀπὸ Ν.
101 γ	Μεσσηνία.	Κυπαρισσία. Βάθρον μετὰ προσβάσεως ΝΔ τοῦ περιβόλου Α.
101 δ	Μεσσηνία.	Κυπαρισσία. Τὰ μέλη τῶν δύο χαλκῶν ρωμ. ἀγαλματίων εἰς τὸν τόπον εὑρέσεως.
102 α	Μεσσηνία.	Κυπαρισσία. Οἱ κορμοὶ τῶν δύο χαλκῶν ρωμ. ἀγαλματίων ὡς ἦσαν τοποθετημένοι, κάτωθι τῶν μελῶν.
102 β	Μεσσηνία.	Τετράπλευρον οἰκοδόμημα ΒΑ τοῦ ταφικοῦ περιβόλου.
102 γ-δ	Μεσσηνία.	Κυπαρισσία. Δύο κεφαλαὶ μικρῶν χαλκῶν ἀγαλμάτων ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς.
103 α	Μεσσηνία.	Κυπαρισσία. Τετράπλευρον μικρὸν κτίσμα ρωμ. ἐποχῆς περιέχον κιβωτιόσχημον τάφον ἄνωθεν ἄλλου παλαιοτέρου κτίσματος.
103 β	Μεσσηνία.	Λάγυνος ἐξ ἀνασκαφῆς τύμβου Τσοπάνη Ράχη.
104 α	Μεσσηνία.	Ἀνασκαφὴ τύμβου Τσοπάνη Ράχη παρὰ τὸ χωρίον Τραγάνα Τριφυλίας. Εὑρήματα τύμβου ἑλληνιστικῶν χρόνων.
104 β-γ	Μεσσηνία.	Πινάκιον καὶ σκύφος ἐξ ὑαλομάζης χρώματος πρασίνου ἐκ τοῦ τύμβου Τσοπάνη Ράχη.
105 a	Πύλος.	Thick foundation walls of early building, from SE.
105 b	Πύλος.	Foundations of walls of SW building from SW. In background new roof over central building of the Palace.
105 c	Πύλος.	Walls and floors of phases earlier than the Palace, from N.
105 d	Πύλος.	New metal roof erected over the central building.
105 e	Πύλος.	Poros blocks in face of thick foundation wall of early building.
106 α	Μεσσηνία.	Περιστεριά. Θ. Τ. 1. Ἀνώφλιον ἐκ ΒΔ μετὰ τὸν καθαρισμόν.
106 β	Μεσσηνία.	Περιστεριά. Θ. Τ. 1. Ὁ τάφος 1 μετὰ τὴν μετατόπισιν τοῦ ἀνωφλίου. Ὁρατὴ ἡ κατωτάτη σειρὰ τειχίσεως τοῦ στομίου.
107 α	Μεσσηνία.	Περιστεριά. Ἀνατολικὴ Οἰκία ἐκ ΒΔ.
107 β	Μεσσηνία.	Περιστεριά. Ἀνατολικὴ Οἰκία. Τάφος νηπίων.
107 γ	Μεσσηνία.	Περιστεριά. Ἀνατολ. Οἰκία. Σκύφος ἐντὸς πίθου.
108 α-β	Μεσσηνία.	Περιστεριά. Ἀμαυρόχρωμος κεραμεικὴ καὶ κύπελλον ΥΕ 1 ἐκ τῆς Ἀνατολ. Οἰκίας.
108 γ	Μεσσηνία.	Περιστεριά. Θ. Τ. 1. Δυτ. ἥμισυ ἐκ Β.
109 α	Μεσσηνία.	Περιστεριά. Θ. Τ. 1. ΥΕ 1 καὶ ἑλληνικὰ ὄστρακα.
109 β-γ	Μεσσηνία.	Περιστεριά. Θ. Τ. 2. Ἀνατολ. ἥμισυ θόλου καὶ ἡ δεξιὰ παρειὰ τοῦ δρόμου.
110 α	Μεσσηνία.	Περιστεριά. Θ. Τ. 2. Θύρα τάφου ἐκ Β.
110 β	Μεσσηνία.	Περιστεριά. Θ. Τ. 2. Ὁ τάφος ἐκ Δ.
110 γ	Μεσσηνία.	Περιστεριά. Θ. Τ. 2. «Βωμὸς» ἐντὸς τῆς θόλου.
111 α-β	Μεσσηνία.	Μεθώνη. Λαξευτὸν κοιμητήριον Ἁγ. Ὀνουφρίου.
112 α-β	Ὀλυμπία.	Ὁ δρόμος καὶ ἡ εἴσοδος (μετὰ τῆς ξερολιθιᾶς) τοῦ λαξ. θαλαμ. τάφου.
112 γ	Ὀλυμπία.	Μικρὸς τρίωτος ἀμφορίσκος τῆς ΥΕ ΙΙΙ Β.

113	Ὀλυμπία.	Χαλκοῦν ἔλασμα φέρον παράστασιν ἀναχωρήσεως πολεμιστοῦ, πιθανὸν τοῦ Ἀμφιαράου (ἀνασκαφὴ νέου Μουσείου).
114	Ὀλυμπία.	Ἔλασμα τρίποδος διακεκοσμημένον διὰ μυθικῶν παραστάσεων εἰς ἐπαλλήλους μετόπας.
115 α	Ὀλυμπία.	Χαλκοῦν ἔλασμα μὲ προτομὴν ἵππου.
115 β	Ὀλυμπία.	Θραῦσμα χαλκοῦ ἐλάσματος.
116 α-β	Ὀλυμπία.	Χαλκοῦν ἔλασμα καὶ τμῆμα ἑτέρου.
117 α-δ	Ὀλυμπία.	Σλαυικὰ ἀγγεῖα.
117 ε	Ὀλυμπία.	Σιδηρᾶ μαχαιρίδια, δακτύλιοι καὶ ψῆφοι ἐξ ὑαλομάζης ἐκ τῶν σλαυικῶν τάφων.
118 α-ε	Ἠλεία.	Στρέφι. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ θαλαμ. τάφου.
119 a	Ὀλυμπία.	Norwdwall des Stadions. Nordsüd-Schnitt nahe der Schatzhausterrasse.
119 b	Ὀλυμπία.	Nordwall des Stadions. Mittelpartie von Süden,während der Ausgrabung.
120 a-c	Ὀλυμπία.	Nordwall des Stadions. a. Gemauerter Brunnen 26, b. Brunnen 24, c. Brunnen 19 und 20.
120 d	Ὀλυμπία.	Ostende der Laufbahn, Auffindungzustand der südlichen Wasserinne.
121 a-b	Ὀλυμπία.	Stadion nach der Wiederherstellung September 1962, von Westen, von Nordosten.
122 a-b	Ὀλυμπία.	Frühhelladische «Saucièren» aus dem Nordwall des Stadions.
122 a-c	Ὀλυμπία.	Archaische Tongefässe aus dem Nordwall des Stadions: a. Ionisches figürliches Gefäss, b. Attisch-schwarzfigurige Lekythen, c. Kannen aus Brunnen 18.
124 a-b	Ὀλυμπία.	Bronzegefässe: a. Eimer Inv. B. 4573, aus Brunnen 2, b. Kanne Inv. B 4721, aus Brunnen 23.
125 a	Ὀλυμπία.	Bronzeschale Inv. B 4889, aus Brunnen 27
125 b	Ὀλυμπία.	Bronzekessel mit eisernen Beinen und Henkeln Inv. B 5224, aus Brunnen 5.
126 a	Ὀλυμπία.	Gegossenes Dreifussbein Inv. B 4350.
126 b	Ὀλυμπία.	Eimerattasche Inv. B 4233.
126 c	Ὀλυμπία.	Hydrienhenkel Inv. B 4340 + 4250, das Hauptstück aus Brunnen 8.
127 a	Ὀλυμπία.	Gegossener Dreifussringhenkel Inv. 4567.
127 b	Ὀλυμπία.	Gehämmerte Dreifussringhenkel Inv. B 4277 u. 4559 aus Brunnen 5 und 15.
128 a	Ὀλυμπία.	Gehämmerter archaischer Dreifussringhenkel, Ausschnitt, Inv. B 4289, aus Brunnen 4.
128 b	Ὀλυμπία.	Archaisches Bronzerelief Inv. B 4348, Ausschnitt
129	Ὀλυμπία.	Orientalischer Reliefbeschlag eines grossen Gerätes Inv. B 5048, aus Brunnen 17.
130 a-b	Ὀλυμπία.	Orientalische Reliefbeschläge aus Brunnen 17: a. Inv. B 4980, b. Inv. B 5085 a, Ausschnitt.
131 a	Ὀλυμπία.	Archaischer Reliefbeschlag Inv. B 4276, aus Brunnen 4.
131 b	Ὀλυμπία.	Rechter Wangenschirm des «illyrischen» Helms Inv. B 4667, aus Brunnen 16.
132 a-b	Ὀλυμπία.	Korinthischer Helm Inv. B 5095, aus Brunnen 40.
133 a	Ὀλυμπία.	Helm mit getriebenen Ohren und Locken Inv. B 4376.
133 b	Ὀλυμπία.	Orientalischer Helm, von den Athenern aus der Perserbeute geweiht, Inv. B 5100, aus Brunnen 34.
134 a	Ὀλυμπία.	Brustpanzer Inv. B 5101, aus Brunnen 34.
134 b	Ὀλυμπία.	Linke Beinschiene, Weihung der Thebaner, Inv. B 4743, aus Brunnen 17.
135 a	Ὀλυμπία.	Kymbala Inv. B 4562 und 5015, aus Brunnen 22 und 27.
135 b	Ὀλυμπία.	Schildrand Inv. B 4997, Ausschnitt.
135 c	Ὀλυμπία.	Vollständiger Schild Inv. B 4985, aus Brunnen 16, Ausschnitt des Randes.
136	Ὀλυμπία.	Schildzeichen Inv. B 4990, aus Brunnen 17.

137 a-c	Ὀλυμπία.	Schildbänder: a. Inv. B 4292, b. Inv. B 5160, aus Brunnen 4, c. Inv. B. 4475, mit korinthischen Namensbeischriften.
138 a	Ὀλυμπία.	Bronzene Lanzenspitzen Inv. B 5008, 4710, 5107, 4541 + 4816, 4396 + 4834 die erste aus Brunnen 30, die letzte aus Brunnen 27.
138 b	Ὀλυμπία.	Bronzetafel mit einem Bündnisvertrag von Sybaris, Inv. B 4750.
139 a	Ὀλυμπία.	Frühe Bronzestatuetten: a. «Pferdeführer», Aufsatzfigur eines geometrischen Dreifussringhenkels, Inv. B 4600, b. Bewaffnete Göttin, Inv. B 4500 aus Brunnen 17.
140	Ὀλυμπία.	Fast lebensgrosser aus Bronzeblech getriebener weiblicher Kopf, Inv. B 5099, aus Brunnen 1.
141	Ὀλυμπία.	Bronzestatuetten: a. Silen, Aufsatzfigur, Inv. B 4200, b. Lakonischer Krieger, vom Rand eines Kessels, Inv. B 5000, c. Jüngling strengen Stils, Inv. B 4310.
142 a	Ὀλυμπία.	Eisenstatuette eines Flötenbläsers, Inv. E 250, aus Brunnen 36.
142 b-c	Ὀλυμπία.	Fragmente der grossen Kriegergruppe aus Terracotta (b. Rechte Hand mit Schwertgriff, Inv. T 291 aus Brunnen 34, c. Linkes Bein des Terrakottakriegers, Inv. T 214 + T4).
143	Ὀλυμπία.	Akroternike aus Ton, Inv. T 254.
144 α	Ἀρχαία Ἦλις.	Ρωμαϊκὸς τάφος δοκιμαστικῆς τάφρου ἀνασκαφῆς Θεάτρου ἐντὸς τετραπλεύρου κτίσματος.
144 β	Ἀρχαία Ἦλις.	Κιβωτιόσχημος κτιστὸς ρωμ. τάφος μετὰ δύο σκελετῶν.
144 γ-δ	Ἀρχαία Ἦλις.	Θηκοειδεῖς ΠΕ τάφοι.
144 ε	Ἀρχαία Ἦλις.	Ὑάλινον δοχεῖον ἐκ τοῦ κτιστοῦ τάφου.
144 στ	Ἀρχαία Ἦλις.	ΠΕ ἀγγεῖα τοῦ θηκοειδοῦς τάφου.
144 ζ	Ἀρχαία Ἦλις.	Τὸ ἕτερον ἐκ τῶν δύο ΠΕ ἀγγείων τῆς εἰκ. ς.
145 α	Ἀρχαία Ἦλις.	Ρωμ. κτίσμα (δεξαμενὴ) μετὰ τμήματος τοῦ ἀποχετ. ρωμ. ἀγωγοῦ τοῦ θεάτρου.
145 β	Ἀρχαία Ἦλις.	Τὸ αὐτὸ κτίσμα μετὰ τῶν 2 ἀγωγῶν.
145 γ	Ἀρχαία Ἦλις.	Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς δεξαμενῆς μετὰ τὸν καθαρισμόν της.
145 δ	Ἀρχαία Ἦλις.	Κιβωτιόσχημος κτιστὸς τάφος μὲ 1 σκελετόν.
145 ε	Ἀρχαία Ἦλις.	Τὸ δάπεδον τῆς δεξαμενῆς τῆς εἰκ. α.
146 α-β	Ἀρχαία Ἦλις.	Θέατρον. Σαμαρωτοὶ τάφοι μετὰ τὴν ἀποκάλυψίν των.
146 γ	Ἀρχαία Ἦλις.	Θέατρον. Εἷς κιβωτιόσχημος καὶ τρεῖς σαμαρωτοὶ τάφοι μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν κεράμων καὶ τὸν καθαρισμόν των.
146 δ	Ἀρχαία Ἦλις.	Ὑπομηκυναϊκὸς τάφος πρὸ τοῦ δυτικοῦ παρασκηνίου.
146 ε	Ἀρχαία Ἦλις.	Εὑρήματα ὑπομηκυναϊκῶν - πρωτογεωμετρικῶν τάφων.
147 α-γ	Ἀρχαία Ἦλις.	Ὁ ὑπομηκυναϊκὸς τάφος ἐντὸς τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου, μετὰ τὸν καθαρισμόν του.
147 δ-ε	Ἀρχαία Ἦλις.	Ἀμφορεὺς καὶ οἰνοχόη ἐκ τοῦ αὐτοῦ τάφου.
148 α-γ	Ἀρχαία Ἦλις.	Εὑρήματα ὑπομηκυναϊκῶν - πρωτογεωμετρικῶν τάφων ἐκ τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου: α-β: ἀμφορεῖς γ. πρόχους.
149 α-β	Ἀχαΐα.	Πάτραι. Ψηφιδωτὸν ὁδοῦ Νικήτα.
149 γ-δ	Ἀχαΐα.	Πάτραι. Κεφαλὴ Ἑρμοῦ Ἀλκαμένους.
150 α-β	Ἀχαΐα.	Πάτραι. Εἰκονιστικὴ κεφαλὴ νέου· ἑλληνιστική.
150 γ	Ἀχαΐα.	Πάτραι. Ταῦρος ἀναπαυόμενος.
150 δ	Ἀχαΐα.	Πάτραι. Λέων ἐπιτύμβιος.
151 α	Ἀχαΐα.	Πάτραι. Ἀπότμημα μαρμαρίνης βάσεως ἀγάλματος.
151 β	Ἀχαΐα.	Πάτραι. Ἀπότμημα βάσεως ἀγάλματος ἐξ ἀσβεστολίθου.
151 γ	Ἀχαΐα.	Πάτραι. Ἀπότμημα ἐπιγραφῆς.
151 δ	Ἀχαΐα.	Πάτραι. Ἀπότμημα λατινικῆς ἐπιγραφῆς.
151 ε	Ἀχαΐα.	Πάτραι. Λατινικὴ ἐπιγραφή.
152 α	Ἀχαΐα.	Πάτραι. Πεσσίσκος μαρμάρινος.
152 β-γ	Ἀχαΐα.	Πάτραι. Ἀποτμήματα παλαιοχριστιανικῶν θωρακίων.

153 α	Ἀχαΐα.	Ἀρχαϊκὸν κορινθιακὸν κράνος.
153 β	Ἀχαΐα.	Θύρα ὑστερογεωμετρικοῦ κιβωτιοσχήμου τάφου ἐκ Σκόρου Χαλανδρίτσης.
153 γ	Ἀχαΐα.	Δεξιὰ πλαγία ὄψις τοῦ κράνους τῆς εἰκ. α.
153 δ	Ἀχαΐα.	Χαλκᾶ μηκυναϊκὰ ὅπλα ἐκ Μιτοπόλεως Φαρῶν.
153 ε	Ἀχαΐα.	Ὑστερογεωμετρικαὶ οἰνοχόαι ἐκ Σκόρου Χαλανδρίτσης.
154 α-β	Ἀχαΐα.	Ἡ μεσαιωνικὴ ἀκρόπολις Γρεβενὸν τοῦ Ἐρυμάνθου ἀπὸ ΒΔ καὶ ΝΑ.
155 α	Ἀχαΐα.	Τὸ καθολικὸν τῆς μονῆς τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου Γρεβενοῦ.
155 β	Ἀχαΐα.	Ἡ κτητορικὴ ἐπιγραφὴ τῆς μονῆς τῆς εἰκ. α.
155 γ	Ἀχαΐα.	Ἀρχαϊκὸν δωρικὸν κιονόκρανον ἐξ Ἀκράτας.
156 α-β	Ἀχαΐα.	Καλάβρυτα. Πρώιμον «ἰλλυρικὸν» κράνος.
156 γ	Ἀχαΐα.	Καλάβρυτα. Χαλκαῖ κνημῖδες.
156 δ	Ἀχαΐα.	Καλάβρυτα. Λεπτομέρεια χαλκῆς κνημῖδος τῆς εἰκ. γ.
156 ε	Ἀχαΐα.	Καλάβρυτα. Ἐπιθετικὰ ὅπλα.
157 α	Ἀχαΐα.	Χαλκοῦν γεωμετρικὸν ψέλιον ἐκ Λουσῶν.
157 β	Ἀχαΐα.	Ἀρχαῖοι λιθόπλινθοι ἐντετειχισμένοι ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ φραγκικοῦ κάστρου τῶν Καλαβρύτων.
157 γ-δ	Ἀχαΐα.	Τὸ κάστρον τῶν Καλαβρύτων ἀπὸ Δ καὶ ΝΔ.
158 α	Βοιωτία.	Γλᾶ Κωπαΐδος. Ἡ ἀνατολ. πτέρυξ τοῦ ἀνακτόρου μετὰ τὸν καθαρισμόν
158 β	Βοιωτία.	Γλᾶ Κωπαΐδος. Τὸ ἐκ πωρολίθου ἱερὸν κέρας.
159 α	Βοιωτία.	Γλᾶ Κωπαΐδος. Κέραμοι ἀποθηκευμένοι ἔξω τοῦ πέμπτου διαμερίσματος τοῦ συγκροτήματος 2 παρὰ τὴν ΒΑ αὐτοῦ γωνίαν.
159 β	Βοιωτία.	Γλᾶ Κωπαΐδος. Ἄποψις ἀπὸ Β τῶν τριῶν ὑποστύλων αἰθουσῶν μετὰ τῆς προστατευτικῆς τῶν τοίχων ζώνης καὶ τοῦ πρὸς Δ αὐτῶν στενοῦ πλακοστρώτου δρόμου.
160 α	Βοιωτία.	Γλᾶ Κωπαΐδος. Ὁ διάδρομος, ὁ πρόδομος καὶ τὸ μέγαρον τῆς Β πτέρυγος τοῦ ἀνακτόρου μετὰ τοῦ κατωφλίου τῆς τριθύρου εἰσόδου του.
160 β	Βοιωτία.	Γλᾶ Κωπαΐδος. Τὸ Ε, δωμάτιον - μέγαρον, καὶ ὁ εἰς αὐτὸ ἀπολήγων πλακόστρωτος δρόμος.
161 α	Βοιωτία.	Αὐλίς. Ἄποψις τοῦ Εὐβοϊκοῦ μετὰ τοῦ λιμένος «Μικρὸ Βαθύ». Κάτω δεξιὰ ἡ περιοχὴ τῶν ἀνασκαφῶν.
161 β	Βοιωτία.	Αὐλίς. Ὁ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος.
162 α	Βοιωτία.	Αὐλίς. Ὁ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος ἀπὸ Δ.
162 β	Βοιωτία.	Αὐλίς. Ὁ ναὸς καὶ τὰ πρὸς Β. αὐτοῦ κτίσματα.
163 α	Βοιωτία.	Αὐλίς. Ὁ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος (ἀριστερὰ) καὶ τὰ πρὸς Ν αὐτοῦ κτίσματα. Εἰς τὸ βάθος, ἡ μυκηναϊκὴ ἀκρόπολις.
163 β	Βοιωτία.	Αὐλίς. Ἡ κρήνη μετὰ τῆς κλίμακος αὐτῆς· ἄποψις ἀπὸ Ν.
163 γ	Βοιωτία.	Αὐλίς. Ἡ αὐτὴ κρήνη· ἀριστερὰ ὑποθεμελίωσις βωμοῦ· δεξιὰ ἀγνώστου προορισμοῦ λίθινον περίφραγμα.
164 α-β	Βοιωτία.	Αὐλίς. Τὰ εὑρήματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ ναοῦ τῆς Αὐλιδείας Ἀρτέμιδος, ὡς ἦσαν ἐκτεθειμένα εἰς τὸ Μουσεῖον Χαλκίδος. Εἰς τὸ μέσον ἡ ὑπερφυσικοῦ μεγέθους Ἄρτεμις, ἀριστερὰ ἡ ἀρχαϊστικὴ Ἑκάτη.
165 α	Εὔβοια.	Ἐρέτρια. Ἡ θόλος ἀπὸ ΝΔ.
165 β	Εὔβοια.	Ἐρέτρια. Ποὺς ἵππου ἐκ τοῦ ἀετώματος τοῦ ναοῦ τοῦ Δαφνηφόρου Ἀπόλλωνος.
165 γ	Εὔβοια.	Ἐρέτρια. Πλίνθος μετὰ τμημάτων τῶν ἄκρων ποδῶν δύο μαχομένων (ΚΜΧ 77).
166 α	Εὔβοια.	Ἐρέτρια. Κόσμημα σπειροκύματος ψηφιδωτοῦ.
166 β	Εὔβοια.	Ἐρέτρια. Διόνυσος ἐπὶ πάνθηρος. Τμῆμα ψηφιδωτοῦ.
166 γ	Εὔβοια.	Ἐρέτρια. Γλυπτὸν ἐκ τοῦ παρὰ τὸ Ἰσεῖον διατειχίσματος.
166 δ	Εὔβοια.	Ἐρέτρια. Κεφαλὴ κούρου ἡμιέργου.
167 α-β	Εὔβοια.	Ἐρέτρια. Γεωμετρικὸς καὶ ἀρχαϊκὸς ἀμφορεὺς Μουσείου Ἐρετρίας.
167 γ	Εὔβοια.	Ἐρέτρια. Κεφαλὴ Ἑρμοῦ.

167 δ	Εὔβοια.	Ἐρέτρια. Εἰδώλιον προϊστορικόν.
167 ε	Εὔβοια.	Ἐρέτρια. Γεωμετρικὸς σκύφος ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Ι. Παπαδημητρίου, ἐν τῷ ναῷ τοῦ Δαφνηφόρου Ἀπόλλωνος.
168 α	Εὔβοια.	Ἀλιβέριον. Μεσαιωνικὸς πύργος.
168 β	Εὔβοια.	Ἀλιβέριον. Ἰωνικαὶ βάσεις.
168 γ	Εὔβοια.	Ριζόκαστρον. Πύργος.
169 α-β	Εὔβοια.	Κάρυστος Ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ὀχυροῦ Μπούρτζι πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἐπισκευήν.
170 α-β	Εὔβοια.	Κάρυστος. Τὸ Μπούρτζι πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἐπισκευήν.
170 γ	Εὔβοια.	Κάρυστος. Τὸ δῶμα τοῦ ὀχυροῦ Μπούρτζι.
171 α	Φθιῶτις.	Ἅγ. Δημήτριος Μαυρίλου. Ἐπιγραφή.
171 β-γ	Εὔβοια.	Χαλκίς. Ἀπεικόνισις τῆς γεφύρας Εὐρίπου ὑπὸ τοῦ Spon (1679) καὶ ἀπεικόνισις τῆς αὐτῆς γεφύρας κατὰ τὸ 1821.
172 α-β	Φθιῶτις.	Μαλεσίνα Λοκρίδος. Ναὸς τῆς Παναγίας μετὰ τὴν θύελλαν (ἄνω) καὶ μετὰ τὴν ἀνακατασκευὴν τῆς στέγης (κάτω).
172 γ	Φθιῶτις.	Μαλεσίνα Λοκρίδος. Τοιχογραφίαι τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ.
173 α-β	Φθιῶτις.	Μαλεσίνα Λοκρίδος. Ναός: α. Αἱ κόγχαι τοῦ ἱεροῦ, β. Ὁ νότιος τοῖχος.
174 α-β	Φθιῶτις.	Μαλεσίνα Λοκρίδος: α. Ἱεράρχαι, β. Τοιχογραφίαι τοῦ βορείου τοίχου τοῦ Ἱεροῦ.
175 α-β	Φθιῶτις.	Μαλεσίνα Λοκρίδος: α. Τοιχογραφίαι τοῦ νοτίου τοίχου διακονικοῦ, β. Τοιχογραφίαι νοτίου τοίχου.
176 α-γ	Φθιῶτις.	Μαλεσίνα Λοκρίδος: α. Τοιχογραφία τῆς Θεοτόκου, β. Τοιχογραφία τοῦ Χριστοῦ, γ. Τοιχογραφίαι τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ Ἱεροῦ.
177 α-γ	Φθιῶτις.	Μαλεσίνα Λοκρίδος: α. Ἰωνικὸν κιονόκρανον, β. Ἀνάγλυφον ἱππέως, γ. Τὸ ἄνω μέρος ἐπιτυμβίου στήλης.
177 δ	Φθιῶτις.	Καμένα Βοῦρλα. Μονὴ Ἁγιᾶς. Τοιχοποιΐα.
178 α	Φθιῶτις.	Μονὴ Ἀμφικλείας. Ναός.
178 β	Φθιῶτις.	Μονὴ Δαμάστας.
179 α	Φθιῶτις.	Μονὴ Ἀμφικλείας. Πατριαρχικὸν μολυβδόβουλλον.
179 β	Φθιῶτις.	Μονὴ Δαμάστας. Ὁ ναός.
180 α-β	Φθιῶτις.	Μονὴ Ἀγάθωνος καὶ ὁ ναὸς τῆς Μονῆς.
181 α-β	Φθιῶτις.	Μονὴ Ἀγάθωνος: α. Τοιχογραφία, β. Ἡ Ἄκρα Ταπείνωσις.
182 α-γ	Φθιῶτις.	Μονὴ Ἀγάθωνος: α. Βυζαντινὸν ἐπιγονάτιον, β. Ἐπιτραχήλιον, γ. Μεταβυζαντινὸν ἐπιγονάτιον.
183 α	Φθιῶτις.	Μονὴ Ἀγάθωνος. Σταυροί.
183 β	Φθιῶτις.	Μονὴ Ἀκτινίτσης. Οἰκόσημον.
184 α	Φθιῶτις.	Μονὴ Ἁγίου Βλασίου. Ναός.
184 β	Φθιῶτις.	Ναΐσκος Ἁγ. Ἰωάννου παρὰ τὸν Ἅγ. Βλάσιον.
185 α	Φθιῶτις.	Μονὴ Ἁγίου Γεωργίου Νεράϊδας.
185 β	Φθιῶτις.	Μονὴ Ταξιαρχῶν Νεράϊδας.
186 α-γ	Φθιῶτις.	Ἅγ. Δημήτριος Μαυρίλου: α. Τοιχογραφία μετὰ τὸν καθαρισμόν, β. Παράστασις κτητόρων, γ. Ἡ κοίμησις τῆς Θεοτόκου μετὰ τὸν καθαρισμόν.
187 α-β	Θεσσαλία.	Μουσεῖον Βόλου: α. Αἴθουσα Α, β. Προθήκη τῆς αἰθούσης Α.
188 α-β	Θεσσαλία.	Μουσεῖον Βόλου: α. (Λ. 376) Ἐπιτύμβιος στήλη ἐκ Φαλάννης, β. (Λ. 402) Στήλη τοῦ Κινέα καὶ τῆς Φρασιμήδας (Φεραί).
189 α-β	Θεσσαλία.	Μουσεῖον Βόλου: α. Αἴθουσα Δ, β. Κεφαλὴ Ἀσκληπιοῦ ἐκ Τρικάλων.
190 α-β	Θεσσαλία.	Μουσεῖον Βόλου: α. (Λ. 421) Ἑλληνιστικὸν ἀνάγλυφον, β. Ὄψιμον ρωμαϊκὸν ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον.
191 α-δ	Θεσσαλία.	Μουσεῖον Βόλου: α. Προθήκη Παλαιολιθικῶν - Μεσολιθικῶν - «Προκεραμεικῶν» εὑρημάτων (Προθάλαμος), β. Γραπτὸν λίθινον νεολιθ. εἰδώλιον, γ. Γραπτὸν ἀγγεῖον τῆς Ἀρχαιοτέρας Νεολιθικῆς (Α3β) ἀπὸ τὸ Τσαγκλί, δ. Γραπτὸν ἀγγεῖον τῆς αὐτῆς περιόδου ἐκ Τζάνη Μαγούλας.

192 α	Θεσσαλία.	Δημητριάς. Τὰ λείψανα τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ἰωλκίας (ἀπὸ ἀνατολῶν).
192 β	Θεσσαλία.	Δημητριάς. Μακεδονικὸν ἀνάκτορον. Νότιος ἐξωτερικὸς τοῖχος.
192 γ	Θεσσαλία.	Δημητριάς. Δωμάτια τῆς ΒΔ πλευρᾶς τοῦ ἀνακτόρου.
193 α-β	Θεσσαλία.	Δημητριάς. Μακεδονικὸν ἀνάκτορον: α. Ὠμαὶ πλίνθοι τῆς ἀνωδομίας κατὰ τὴν ΝΑ γωνίαν τοῦ κτηρίου, β. Πηλίνη ὑδρορρόη μετὰ λεοντοκεφαλῆς.
194 α	Θεσσαλία.	Ἰωλκός. Στρωματογραφικὴ τομή.
194 β	Θεσσαλία.	Ἄποψις τῆς θέσεως τοῦ ἀρχαίου Ὁμολίου ἀπὸ Β. Εἰς τὴν κορυφὴν ἡ ἀκρόπολις.
194 γ	Θεσσαλία.	Ὁμόλιον. Σπηλαιώδεις πρωτογεωμετρικοὶ τάφοι.
195 α-γ	Θεσσαλία.	Ὁμόλιον: α. Ἐσωτερικὸν σπηλαιώδους πρωτογεωμετρικοῦ τάφου, β. Χρυσᾶ κοσμήματα ἐκ πρωτογεωμετρικῶν τάφων, γ. Πρωτογεωμετρικὸς ἀμφορεὺς τάφου Ι (ἀριθ. Κ. 2550).
196 α	Θεσσαλία.	Ὁμόλιον. Πρόχοι ὀπισθότμητοι ἐκ σπηλαιωδῶν πρωτογεωμ. τάφων.
196 β	Θεσσαλία.	Ὁμόλιον. Κτιστὸς θολωτὸς πρωτογεωμ. τάφος παρὰ τὸ «Ρέμα Κολιαλῆ».
197 α-β	Θεσσαλία.	Ὁμόλιον. α. Τάφος Α. Πολύχρωμα ὑάλινα ἀλάβαστρα, β. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ τάφου Α.
198 α-β	Θεσσαλία.	Ὁμόλιον. Τάφος Α. Χρυσοῦν ἐνώτιον καὶ χρυσοῦν μετάλλιον.
198 γ	Θεσσαλία.	Ὁμόλιον. Τάφος Β. Δακτύλιος.
198 δ	Θεσσαλία.	Ὁμόλιον. Τάφος Α. Ὅρμος χρυσοῦ περιδεραίου.
199 α-β	Θεσσαλία.	Νέα Ἀγχίαλος. Τοῖχος καὶ κιονοστοιχία (κάτω) Δ Στοᾶς.
200 α-β	Θεσσαλία.	Νέα Ἀγχίαλος. Βάσις κιόνων καὶ στυλοβάτης Δ Στοᾶς.
201 α	Θεσσαλία.	Νέα Ἀγχίαλος. Τοιχοποιΐα β΄ περιόδου.
201 β	Θεσσαλία.	Νέα Ἀγχίαλος. Πλακόστρωσις Ν Στοᾶς.
202 α-β	Θεσσαλία.	Νέα Ἀγχίαλος. Βάσεις Ν. Στοᾶς.
203 α-β	Θεσσαλία.	Νέα Ἀγχίαλος. Πήλινος ἀγωγὸς καὶ πήλινοι σωλῆνες.
204 α-β	Θεσσαλία.	Νέα Ἀγχίαλος. Τοῖχοι Α Στοᾶς.
205 α-β	Θεσσαλία.	Νέα Ἀγχίαλος. Κιονόκρανα. Ἰωνικὸν καὶ παλαιοχριστιανικὸν μετ' ἐπιθήματος.
206 α	Αἰτωλία.	Ὁ ναὸς τοῦ Θερμίου Ἀπόλλωνος μετὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως.
206 β	Αἰτωλία.	Κτιστὸς θάλαμος παρὰ τὸ χωρίον Παπαδάτες Μακρυνείας.
206 γ	Αἰτωλία.	Οἰκόσημον ἐκ Ναυπάκτου.
207 α	Αἰτωλία.	Κτιστὸς θάλαμος παρὰ τὸ χωρίον Παπαδάτες Μακρυνείας.
207 β	Αἰτωλία.	Τμῆμα τοῦ τείχους Ναυπάκτου παρὰ τὸν λιμενίσκον ἀριστερᾷ τῷ εἰσερχομένῳ· τὸ βέλος δεικνύει τὴν θέσιν τοῦ οἰκοσήμου πρὸ τῆς ἀποτειχίσεως.
208 α-β	Αἰτωλία.	Κιβωτιόσχημοι τάφοι τοῦ ἐν τῇ συνοικίᾳ Βαρναρράχη Ναυπάκτου ἀρχαίου νεκροταφείου.
209 α-β	Αἰτωλία.	Κιβωτιόσχημοι τάφοι τοῦ ἐν τῇ συνοικίᾳ Βαρναρράχη νεκροταφείου.
210	Αἰτωλία.	Ἀγγεῖα ἐκ Ναυπάκτου.
211 α-γ	Αἰτωλία.	Ναύπακτος. Ἐρυθρόμορφος λήκυθος, πτυκτὸν χαλκοῦν κάτοπτρον καὶ σκύφος.
211 δ	Αἰτωλία.	Πρόθεσις γυναικὸς (πήλινον ἀνάγλυφον ἐκ Στράτου).
212 α	Αἰτωλοακαρνανία.	Πρωτογεωμετρικὸς κάνθαρος ἐκ Καλυδῶνος καὶ γεωμετρικὰ ἀγγεῖα ἐκ Παλαιομανίνης.
212 β	Αἰτωλοακαρνανία.	Τύποι δακτυλιολίθων ἐκ Στράτου καὶ Ναυπάκτου.
212 γ	Αἰτωλοακαρνανία.	Χρυσοῦς ὀφιόμορφος δακτύλιος ἐκ Ναυπάκτου.
212 δ	Αἰτωλοακαρνανία.	Χαλκοῦν ψέλιον ἐκ Παλαιομανίνης.
213	Εὐρυτανία.	Μονὴ Τατάρνας.
214 α	Εὐρυτανία.	Μονὴ Τατάρνας. Τέμπλον ναοῦ.
214 β	Εὐρυτανία.	Τὸ «Γεφύρι τοῦ Μανώλη».
214 γ	Εὐρυτανία.	Ἀνατολικὴ Φραγκίστα. Ναὸς Σωτῆρος.

215 α-γ	Εὐρυτανία.	Μονὴ Προυσοῦ: α. Ἡ ἐπιγραφὴ τῆς ἁγιογραφήσεως τῆς Κρύπτης (1518) μετὰ τὸν καθαρισμόν, β. Ἡ ἀποκαλυφθεῖσα Σταύρωσις εἰς τὸν Δ τοῖχον, γ. Σκηνὴ ἐκ τῆς Γεννήσεως τῆς Θεοτόκου εἰς τὸν Ν τοῖχον.
216 α-β	Εὐρυτανία.	Μονὴ Προυσοῦ. α. Ἡ Βάπτισις ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ δυτικοῦ τοίχου τῆς Κρύπτης, β. Ἡ κόγχη μετὰ τὸν καθαρισμὸν (1518).
217 α-β	Εὐρυτανία.	Μονὴ Προυσοῦ: α. Ὁμὰς τῶν Ἀποστόλων ἐκ τῆς ἀποκαλυφθείσης Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου εἰς τὸν βόρειον τοῖχον, β. Ἡ Θεοτόκος τοῦ Εὐαγγελισμοῦ (1518) μετὰ τὸν καθαρισμόν.
218 α-β	Εὐρυτανία.	Μονὴ Προυσοῦ: α. Τὸ Γενέθλιον τῆς Θεοτόκου ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ δυτικοῦ τοίχου τῆς Κρύπτης. β. Ὁ ἀποκαλυφθεὶς Ἅγ. Γεώργιος εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον.
219 α-β	Εὐρυτανία.	Μονὴ Προυσοῦ. α. Ἡ εἰκὼν τῆς Παναγίας Προυσιωτίσης, β. Τὸ ξυλόγλυπτον τέμπλον τῆς Κρύπτης.
220	Εὐρυτανία.	Μονὴ Προυσοῦ. Τοιχογραφία Ἁγίων Πάντων.
221 α-δ	Ἤπειρος.	Νομὸς Πρεβέζης. Μιχαλίτσι: α. Ὁ τάφος 1, β. Ἀμφορίσκοι ἐκ τῶν τάφων 1 καὶ 3, γ. Οἱ τάφοι 8 καὶ 9, δ. Ὁ τάφος 9.
222 α-δ	Ἤπειρος.	Νομὸς Πρεβέζης, Μιχαλίτσι: α. Χαλκῆ τρίλοβος οἰνοχόη ἐκ τοῦ τάφου 9, β. Λεπτομέρεια τῆς οἰνοχόης, γ. Χρυσοῦν περιδέραιον τοῦ Τ. 9, δ. Βάθρον ἐπιτυμβίου στήλης.
223 α-γ	Ἤπειρος.	Νομὸς Πρεβέζης, Μιχαλίτσι. Μαρμαρίνη κεφαλὴ κόρης.
223 δ-ς	Ἤπειρος.	Νομὸς Πρεβέζης, Μιχαλίτσι. (δ. Ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ Διοζότου Κλεοπτολέμου, ε. Ἄκρα χεὶρ ἀνδρὸς ἐκ παρίου μαρμάρου, στ. Τμῆμα δεξιοῦ ποδὸς ἵππου ἐκ μαρμάρου).
224 α-γ	Ἤπειρος.	Νομὸς Πρεβέζης: α. Τεῖχος τῆς ἀνατολ. πλευρᾶς τῆς ἀκροπόλεως Παλιοροφόρου, β. Σῆραγξ τοῦ ρωμ. ὑδραγωγείου Ἁγ. Γεωργίου, γ. Ἀρχαῖον φρέαρ.
224 δ-ε	Ἤπειρος.	Νομὸς Πρεβέζης. Τὰ δωμάτια τῆς Β πτέρυγος τοῦ νεκυομαντείου καὶ ὁ βόρειος διάδρομος αὐτοῦ.
225 α-β	Ἤπειρος.	Νομὸς Θεσπρωτίας. Μονόχρωμα νεολιθικὰ ὄστρακα καὶ διπλοῦς πέλεκυς ὀρειχάλκινος.
225 γ	Ἤπειρος.	Νομὸς Θεσπρωτίας. Δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβόλου Ντόλλιανης. Χρόνοι ἑλληνιστικοί.
225 δ	Ἤπειρος.	Νομὸς Θεσπρωτίας. Ἰσοδομικὸς πύργος Ντόλλιανης.
226 α	Ἤπειρος.	Νομὸς Ἰωαννίνων. Ὑάλιναι φιάλαι (unguentaria).
226 β	Ἤπειρος.	Νομὸς Ἰωαννίνων. Ἐπιγραφὴ Καστάνιανης.
226 γ-δ	Ἤπειρος.	Νομὸς Ἰωαννίνων. Τὸ τουρκικὸν τέμενος Φετιχιέ, ἐντὸς τοῦ κάστρου, πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας στερεώσεως.
226 ε-ς	Ἤπειρος.	Νομὸς Ἰωαννίνων. Ἀργυροῦν δίδραχμον τοῦ κοινοῦ (234/33 - 168/7).
227 α-β	Ἤπειρος.	Νικόπολις. Βασιλικὴ Β Ἀλκίσονος. Κατώφλιον τῆς θύρας ἀπὸ τοῦ νάρθηκος πρὸς τὸν ναόν, καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ ἀναστηλωθησομένου θυρώματος τῆς βασιλικῆς.
228 α	Κέρκυρα.	Ἀγγεῖον τῆς πρωίμου ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ (Μουσεῖον Κερκύρας).
228 β	Κέρκυρα.	Ἀττικὸν μελανόμορφον λουτήριον εὑρεθὲν εἰς Γαρίτσαν.
228 γ	Κέρκυρα.	Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη δωρικοῦ ναοῦ εἰς Αὐλιῶτες.
229 α-β	Κέρκυρα.	Ἡ θέσις ἑλληνιστικοῦ κτίσματος παρὰ τὴν ἀκτὴν Καρουσάδων.
230 α-β	Κέρκυρα.	Ἐπιγραφὴ Κασσιώπης. Πλευραὶ Α καὶ Β.
231 α-γ	Κέρκυρα.	Ἀρχαϊκὸν νεκροταφεῖον Γαρίτσης: α. Πίθοι, β. Πίθοι καὶ λουτήριον, γ. Λεπτομέρεια λουτηρίου.
232 α-ε	Μακεδονία.	Καλαμωτὸν Θεσσαλονίκης: α. Τάφος τραπεζοειδοῦς κατόψεως, β. Κορμὸς ἀγάλματος, γ. Εἰκονιστικὴ κεφαλή, ἀπότμημα ἀναγλύφου, δ. Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον, ε. Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον Τορπιλίας Ἐλπίδος (Θεσσαλονίκη).
233 α-β	Μακεδονία.	Ἄνω Ἀπόστολοι Κιλκίς. Ὑπόκαυστον βαλανείου.

234 α-β	Μακεδονία.	Ὑπόκαυστα βαλανείων. Ἄνω Ἀποστόλων Κιλκὶς καὶ Παλατιανοῦ Κιλκίς.
235	Μακεδονία.	Πέλλα. Δωμάτιον τῆς βορείας οἰκίας τοῦ τετραγώνου 3. Στρῶμα καταστροφῆς.
236 α	Μακεδονία.	Πέλλα. Κυκλικὸς χῶρος καὶ ἡμικυκλικὴ κόγχη ἐν τῇ βορείᾳ οἰκίᾳ τοῦ τετραγώνου 3.
236 β	Μακεδονία.	Πέλλα. Δωμάτιον τῆς αὐτῆς οἰκίας μετὰ τὴν ἐκκαθάρισιν τοῦ στρώματος καταστροφῆς.
237 α-β	Μακεδονία.	Πέλλα. Κεφαλὴ διονυσιακοῦ ὄνου καὶ προτομὴ Διονύσου ἐκ χαλκοῦ τορευτοῦ προσαρτήματος κλίνης.
237 γ	Μακεδονία.	Πέλλα. Σφράγισμα ἐπὶ λαβῆς ἀμφορέως μὲ τὴν ἐπιγραφὴν *ΘΕΑΡΙΩΝ*.
238 α-β	Μακεδονία.	Πέλλα. Ἀπόψεις τῆς ἀνασκαφῆς τῆς βορείας οἰκίας τοῦ τετραγώνου 5. Στρῶμα καταστροφῆς.
239 α-β	Μακεδονία.	Πέλλα. Βορεία οἰκία τοῦ τετραγώνου 5: α. Ὑπολείμματα ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ χώρου Β, β. Θραύσματα δωρικῶν κιονοκράνων καὶ ἄλλων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν.
240 α-β	Μακεδονία.	Πέλλα. Βορεία οἰκία τοῦ τετραγώνου 5. Θεμέλια μεταγενεστέρου κτίσματος τῆς αὐλῆς, καὶ κρηναία κατασκευή.
241	Μακεδονία.	Πέλλα. Ψηφιδωτὸν δάπεδον μὲ παράστασιν ἁρπαγῆς τῆς Ἑλένης. Ἀριστερὸν ἥμισυ.
242	Μακεδονία.	Πέλλα. Ψηφιδωτὸν δάπεδον μὲ παράστασιν ἁρπαγῆς τῆς Ἑλένης. Δεξιὸν ἥμισυ.
243 α-β	Μακεδονία.	Πέλλα. Λεπτομέρειαι ψηφιδωτῶν δαπέδων. Ἐκ τῆς ἁρπαγῆς τῆς Ἑλένης καὶ ἐκ τῆς Ἀμαζονομαχίας.
244	Μακεδονία.	Πέλλα. Ψηφιδωτὸν δάπεδον μὲ παράστασιν θήρας ἐλάφου.
245	Μακεδονία.	Πέλλα. Παράστασις θήρας ἐλάφου τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ Πίν. 244.
246 - 247	Μακεδονία.	Πέλλα. Λεπτομέρεια τῆς θήρας ἐλάφου τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ Πίν. 244.
248	Μακεδονία.	Πέλλα. Ψηφιδωτὸν δάπεδον μὲ παράστασιν Ἀμαζονομαχίας.
249	Μακεδονία.	Πέλλα. Λεπτομέρεια Ἀμαζονομαχίας τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ Πίν. 248.
250	Μακεδονία.	Πέλλα. Κάπρος καὶ πάνθηρ. Λεπτομέρειαι ἐκ τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ Πίν. 248.
251	Μακεδονία.	Πέλλα. Ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι εἰς τὸ περιστύλιον τῆς βορείας οἰκίας τοῦ τετραγώνου 1.
252 α-ε	Μακεδονία.	Ἐκ τῆς Συλλογῆς Τσοτυλίου. Λίθινα ἐργαλεῖα, χαλκᾶ κοσμήματα, ἐπιτυμβία στήλη, σιδηρᾶ ὅπλα κλπ., καὶ πήλινα ἀγγεῖα.
253 α	Μακεδονία.	Χαλκᾶ κοσμήματα ἐκ τοῦ Ἀξιοκάστρου.
253 β-ε	Μακεδονία.	Λίθινα καὶ πήλινα εὑρήματα, Ρωμαϊκὰ ἀγγεῖα, ὑάλινον ἀγγεῖον, σφράγισμα ἐπὶ χείλους πίθου ἐκ Λικνάδων.
253 ς	Μακεδονία.	Ἀγγεῖον ἐκ τάφου παρὰ τὸν Ἀετὸν Φλωρίνης.
253 ζ	Μακεδονία.	Ἀγγεῖα ἐκ Φαραγγίου Ἐορδαίας.
253 η-θ	Μακεδονία.	Ὀπισθία καὶ κυρία ὄψις κωδωνοσχήμου ἐρυθρομόρφου κρατῆρος ἐκ Φαραγγίου Ἐορδαίας.
254 α	Μακεδονία.	Ἡ περιοχὴ τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου τῆς Κοζάνης.
254 β-γ	Μακεδονία.	Ὁ τάφος XXIII τοῦ αὐτοῦ νεκροταφείου καὶ τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ.
255 α-ζ	Μακεδονία.	Κοζάνη. Ψῆφοι καὶ χαλκοῦν σύρμα, ὀστοῦν διάτρητον διακεκοσμημένον, ἀγγεῖα εὑρεθέντα παρὰ τὸν τάφον XXIII, ἀγγεῖα εὑρεθέντα ἐντὸς τοῦ τάφου XXIII, χοῦς ἐρυθρόμορφος καὶ ἀρχαϊκὸς λέων τοῦ Μουσείου Κοζάνης, Ληκύθιον μετὰ κεφαλῆς.
256 α-δ	Μακεδονία.	Μουσεῖον Κοζάνης: α. Τρεῖς ὄψεις χαλκοῦ κομψοτεχνήματος, β. Μελανόμορφον ἀλάβαστρον, γ. Ἀσκὸς ἐρυθρόμορφος, δ. Ὑπόστατον.
257 α-β	Μακεδονία.	Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον καὶ ἀπότμημα ἀναγλύφου ἐκ τῆς Αἰανῆς.

257 γ	Μακεδονία.	Ἀνάγλυφος σκηνὴ κυνηγίου.
257 δ	Μακεδονία.	Ἀναθηματικὸν οὖς.
257 ε	Μακεδονία.	Τμῆμα ἀναγλύφου ἐκ τῆς Αἰανῆς.
258 α	Μακεδονία.	Χαλκᾶ κοσμήματα καὶ σιδηρᾶ αἰχμὴ ἐκ τῆς Αἰανῆς.
258 β	Μακεδονία.	Κορμὸς Ἀρτέμιδος (;)
258 γ-ε	Μακεδονία.	Προτομή, κορμὸς μαρμάρινος καὶ ἀπότμημα ἀναγλύφου ἐκ τῆς Αἰανῆς.
258 ς	Μακεδονία.	Σφράγισμα.
259 α	Μακεδονία.	Ἀνάγλυφον ἐκ Γράτσανης παρὰ τὸν Βελβενδόν.
259 β	Μακεδονία.	Δωρικὸν κιονόκρανον ἐκ Πύργων Ἐορδαίας.
259 γ	Μακεδονία.	Μαρμάρινος ρωμ. ἀνδριὰς ἐξ Ἁγ. Χαραλάμπου.
260 α-β	Μακεδονία.	Βέροια. Πώρινος ἡμικυκλικὸς πύργος τοῦ τείχους καὶ τμῆμα ἑτέρου ἡμικυκλικοῦ πύργου.
260 γ	Μακεδονία.	Βέροια. Τμῆμα τείχους, λίθοι καὶ μάρμαρα καταπεσόντα.
260 δ	Μακεδονία.	Βέροια. Μάρμαρα ἐντειχισμένα εἰς τὸ τεῖχος.
261 α	Μακεδονία.	Βέροια. Κεραμοσκεπὴς τάφος παρὰ πύργον τοῦ τείχους τῆς Βεροίας ἐκ μαρμάρων ἀρχαιοτέρων εἰς δευτέραν χρῆσιν.
261 β	Μακεδονία.	Βέροια. Ὀρθογώνιος πύργος τοῦ τείχους.
262 α-β	Μακεδονία.	Βεργίνα. Τάφος ἐν Βεργίνῃ πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν.
262 γ-δ	Μακεδονία.	Βεργίνα. Τυχαῖα εὑρήματα ἐν Βεργίνῃ.
263 α	Μακεδονία.	Πηλίνη σίμη ἐκ Βεροίας.
263 β	Μακεδονία.	Προϊστορικὸν ἀγγεῖον ἐκ Νέας Νικομηδείας.
264 α-β	Μακεδονία.	Πρέσπα. Ἄποψις τῆς νησῖδος τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου ἀπὸ Β καὶ ἡ θέσις τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ Δ.
265 α	Μακεδονία.	Πρέσπα. Ἡ θέσις τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ Α.
265 β	Μακεδονία.	Πρέσπα. Ἡ δοκιμαστικὴ τάφρος ἀπὸ Α.
266 α	Μακεδονία.	Πρέσπα. Στόμιον φρέατος ἀπὸ ΒΑ.
266 β	Μακεδονία.	Πρέσπα. Ἐφαπτόμενοι τοῖχοι ἀπὸ Β.
267 α	Μακεδονία.	Πρέσπα. Τὸ στρῶμα τῶν κεράμων ἀπὸ Ν.
267 β	Μακεδονία.	Πρέσπα. Τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ Ν.
268 α	Μακεδονία.	Πρέσπα. Ἡ περιοχὴ τῶν πίθων ἀπὸ ΒΑ.
268 β	Μακεδονία.	Πρέσπα. Τεμάχια ὀπαίας κεραμίδος.
269 α	Μακεδονία.	Πρέσπα. Σφραγίσματα ἐπὶ κεράμων κατὰ χώραν.
269 β-ς	Μακεδονία.	Πρέσπα. Σφραγίσματα ἐπὶ κεράμων.
270 α-η	Μακεδονία.	Πρέσπα. Σφραγίσματα ἐπὶ κεράμων.
271 α	Μακεδονία.	Ἀνάκτορον Βεργίνης. Ὄψις ἀπὸ τῆς ΝΑ γωνίας. Οἱ Νοτιοανατολικοὶ χῶροι.
271 β	Μακεδονία.	Ἀνάκτορον Βεργίνης. Πεσσοὶ «κλιμακοστασίου».
272 α-β	Μακεδονία.	Ἀνάκτορον Βεργίνης: α. Δωμάτια Α τμήματος, β. Ἡ ὑποδομὴ τοῦ καμπύλου τοίχου.
273 α-β	Μακεδονία.	Ἀνάκτορον Βεργίνης: α. Ὁ ἀγωγὸς εἰς τὸ Β ἄκρον τῆς ἀνατολ. στοᾶς, β. Ὁ βόρειος τοῖχος.
274 α-β	Μακεδονία.	Ἀνάκτορον Βεργίνης: α. Τοῖχος τῆς θόλου, β. Ἡ θόλος, τὰ λείψανα τοῦ «βήματος».
275 a	Μακεδονία.	Nea Nikomedeia. Area of early Neolithic excavations. Photographed from the West.
275 b	Μακεδονία.	Nea Nikomedeia. Early neolithic burial group.
276 α-β	Μακεδονία.	Ἀμφίπολις. Χρυσᾶ κοσμήματα ἐκ τάφων καὶ ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον.
277 α	Μακεδονία.	Ἀμφίπολις. Θεμέλια οἰκοδομῆς 4ου π.Χ. αἰ.
277 β	Μακεδονία.	Ἀμφίπολις. Στόμιον φρεατοσχήμου ὑπογείου ἀποθήκης.
278 α	Μακεδονία.	Ἀμφίπολις. Κεφαλὴ γυναικὸς τοῦ Πίν. 276β.
278 β	Μακεδονία.	Ἀμφίπολις. Ψηφιδωτὸν δάπεδον οἰκοδομῆς.
278 γ	Μακεδονία.	Ἀμφίπολις. Τμῆμα κιονοστοιχίας εἰς «Μπεζεστένι».
278 δ	Μακεδονία.	Ἀμφίπολις. Τμῆμα ἰωνικοῦ κίονος.

279 α-β	Μακεδονία.	Καβάλα. Ἱερὸν Παρθένου Νεαπόλεως. Τμήματα περιβόλου.
279 γ-ε	Μακεδονία.	Καβάλα. Ἱερὸν Παρθένου Νεαπόλεως. Ἀρχαῖος τοῖχος ἐκ γρανίτου ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ, λεπτομέρεια κατασκευῆς του καὶ γωνία αὐτοῦ.
280 α-β	Μακεδονία.	Καβάλα. Ἱερὸν Παρθένου Νεαπόλεως. Μνημειακὸς ἀμφορεὺς καὶ τμῆμα μεγάλου ἀγγείου τύπου «Φικελλούρας».
281 α-β	Μακεδονία.	Καβάλα. Ἱερὸν Παρθένου Νεαπόλεως: α. Κρατὴρ «κυκλαδικοῦ» ἐργαστηρίου τῶν μέσων τοῦ 6ου π.Χ., β., Τμῆμα κορινθιακοῦ κρατῆρος μὲ παράστασιν Γοργόνων.
282 α-γ	Μακεδονία.	Καβάλα. Ἱερὸν Παρθένου Νεαπόλεως: α. Μικρὰ κορινθιακὰ ἀγγεῖα, β. Ὄστρακα «λακωνικῶν» κυλίκων, γ. Ὄστρακα ἀττικῶν μελανομόρφων μικρογραφικῶν κυλίκων.
283 α-γ	Μακεδονία.	Καβάλα. Ἱερὸν Παρθένου Νεαπόλεως: α. Ὄστρακα μὲ ἐγχαράκτους ἀναθηματικὰς ἐπιγραφάς, β. Λαβὴ καὶ χεῖλος μελανομόρφου κρατῆρος, μὲ ἐγχάρακτον ἀναθηματικὴν ἐπιγραφήν, γ. Ὄστρακα μελανομόρφου ἀγγείου.
284 α-β	Μακεδονία.	Καβάλα. Ἱερὸν Παρθένου Νεαπόλεως: α. Εἰδώλια καθημένης θεᾶς, ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, β. Εἰδώλιον θεᾶς μετὰ πόλου, ἀρχαϊκῶν χρόνων, πλαστικὸν ἀγγεῖον κόρης καὶ ἕτερον εἰδώλιον γυναικεῖον.
285 α	Μακεδονία.	Φίλιπποι. Βάσις καὶ ἀμφικίων τῆς Ἐμπορικῆς Ἀγορᾶς μετὰ τὴν συγκόλλησιν καὶ συμπλήρωσίν των πρὸς ἀναστήλωσιν.
285 β	Μακεδονία.	Φίλιπποι. Ἀποκαλυφθεῖσα σειρὰ καταστημάτων ἐξωτερικῶς τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ Forum.
285 γ	Μακεδονία.	Φίλιπποι. Ἐπιστύλιον ἐκ τῶν καταστημάτων.
286 α	Μακεδονία.	Φίλιπποι. Δύο παλαιοχριστιανικὰ κιονόκρανα εἰς τὴν θέσιν τῆς ἀνευρέσεως, ἐντὸς καταστήματος τοῦ Πίν. 285β.
286 β	Μακεδονία.	Φίλιπποι. Παλαιοχριστιανικὸν κιονόκρανον μὲ διακόσμησιν προτομῶν κριῶν καὶ ἀετῶν.
287 α	Μακεδονία.	Φίλιπποι. Τοῖχοι μεταγενεστέρων οἰκοδομῶν ἀνατολικῶς τοῦ θεάτρου καὶ κλῖμαξ βυζαντινοῦ τείχους τῆς πόλεως.
287 β	Μακεδονία.	Φίλιπποι. Ἀποχετευτικὴ αὐλαξ ἐξωτερικῶς τῆς ἀνατολικῆς παρόδου.
287 γ	Μακεδονία.	Φίλιπποι. Ἐπιτυμβία ἀνάγλυφος στήλη ἐκ τοῦ θεάτρου φέρουσα λατινικὴν ἐπιγραφήν.
288 α	Μακεδονία.	Φίλιπποι. Τοξωτὴ εἴσοδος, ἀνατολικῶς τῆς Α παρόδου τοῦ θεάτρου.
288 β	Μακεδονία.	Φίλιπποι. Μνημειώδης κλῖμαξ ἐξωτερικῶς τῆς δυτικῆς παρόδου.
288 γ	Μακεδονία.	Ντικιλὶ-Τάς. Γενικὴ ἄποψις τοῦ συνοικισμοῦ (ἐκ δυσμῶν).
289 α	Μακεδονία.	Ντικιλὶ-Τάς. Λεπτομέρεια λιθοκτίστου ἑδράνου (;) τοῦ τετραγώνου 3.
289 β	Μακεδονία.	Ντικιλὶ-Τάς. Ἄποψις τῶν τετραγώνων 1 καὶ 3 τοῦ κυρίου τομέως τῶν ἑλληνικῶν ἀνασκαφῶν.
290 α-β	Μακεδονία.	Ντικιλὶ-Τάς. Μονόχρωμα ἀγγεῖα τῆς πρωίμου χαλκοκρατίας.
291 α	Μακεδονία.	Ντικιλὶ-Τάς. Ὄστρακα κοσμούμενα διὰ γραφίτου καὶ ἐγχάρακτα.
291 β	Μακεδονία.	Ντικιλὶ-Τάς. Γραπτὰ καὶ ἐγχάρακτα νεολιθικὰ ὄστρακα.
291 γ	Μακεδονία.	Ντικιλὶ-Τάς. Πήλινα εἰδώλια.
292 α-β	Μακεδονία.	Ντικιλὶ-Τάς. Λίθινα ἐργαλεῖα καὶ πήλινα σφονδύλια.
293 α	Θάσος.	Τάφοι διευθετημένοι ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου τοίχου τῆς εἰκ. β.
293 β	Θάσος.	Ἀναλημματικὸς ἰσοδομικὸς τοῖχος ἐξωτερικῶς τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου.
293 γ	Ἄβδηρα.	Συγκρότημα ρωμαϊκῶν οἰκοδομῶν νοτίως τῆς οἰκίας Α.
294 α-β	Ἄβδηρα.	Ρωμαϊκὴ οἰκία Β. Ἡ ἑστία καὶ ὁ ἀγωγὸς ἀποχετεύσεως.
295 α	Ἄβδηρα.	Συγκρότημα οἰκιῶν δυτικοῦ τομέως ἀνασκαφῶν.
295 β	Ἄβδηρα.	Πλακόστρωτος αὐλὴ οἰκίας.
296 α-β	Ἄβδηρα.	Γωνία τοίχων κτηρίου 4ου - 3ου π.Χ. αἰ. καὶ λεπτομέρειαι τοίχου τοῦ κτηρίου αὐτοῦ.
297 α-β	Μακεδονία.	Κεφαλαὶ πηλίνων εἰδωλίων.
297 γ	Μακεδονία.	Ἀνάγλυφος προτομὴ Σατύρου ἐκ πλαστικοῦ ἀγγείου.

298 a	Θάσος.	Vue prise du théâtre. A droite, la fouille au «Champ Dimitriadis».
298 b	Θάσος.	Champ Dimitriadis: Fouille de l'insula III.
299 a-b	Θάσος.	Champ Dimitriadis: a. L'insula III, région Nord, b. L'insula III, région Est, états romains.
300 a-b	Θάσος.	Tête juvénile d'époque romaine.
301 a	Θάσος.	Sondage. Autel restauré sur sa fondation.
301 b	Θάσος.	Quartier Dimitriadis; mur de marbre au Nord de l'insula III.
302 a-c	Θάσος.	Tête barbue, profil droit, vue de face, profil gauche.
302 d	Θάσος.	Tête d'époque romaine: fragment d' «imago clipeata».
303	Θάσος.	Aliki: Porche dorique et seuils (au centre, la base portant l'inscription IG X 118, 581 A).
304 a	Θάσος.	Aliki: Fondation centrale.
304 b	Θάσος.	Aliki: L'autel eschara.
304 c	Θάσος.	Aliki: Terrase ancienne.
304 d	Θάσος.	Aliki: Base de colonne ionique archaique.
305	Θάσος	Aliki: Extremité gauche de la colonnade dorique (partie inferieure d'un fût en place; trace de l'ante).
306 a	Θάσος.	Aliki: Seuil a fasces en arrière du porche dorique. Au second plan la baie.
306 b	Θάσος.	Aliki: Rencontre du stylobate ionique et du stylobate dorique.
307 a	Θάσος.	Aliki. Tessons de vases du VIIe siècle.
307 b	Θάσος.	Aliki: Tesson parien orientalisant («mélien»): cavaliers et chiens de chasse.
308 α	Θεσσαλονίκη.	Ἡ ΝΑ ὄψις τῆς Ἁγίας Σοφίας πρὸ τῶν ἐργασιῶν μερικῆς ἀποκαταστάσεως.
308 β	Θεσσαλονίκη.	Ἡ Α ὄψις τῆς Ἁγ. Σοφίας μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν.
309 α	Θεσσαλονίκη.	Ἐσωρράχια τῶν παραθύρων τῆς κόγχης τῆς Ἁγίας Σοφίας μετὰ τῶν ἐνδείξεων τῆς ὀρθομαρμαρώσεως.
309	Θεσσαλονίκη.	Ἡ ἀρχαία ποδιὰ τῶν παραθύρων τῆς κόγχης.
309 γ	Θεσσαλονίκη.	Νοτία πλευρὰ τοῦ διακονικοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν διακρίνεται ἡ ἀρχαία ἐξωτερικὴ διαμόρφωσις αὐτοῦ.
310 α	Θεσσαλονίκη.	Ἡ κεντρικὴ ἡμιεξαγωνικὴ ἁψὶς τοῦ ναοῦ.
310 β	Θεσσαλονίκη.	Τὸ διακονικὸν καὶ τμῆμα τῆς ἡμιεξαγωνικῆς κόγχης.
311 α	Θεσσαλονίκη.	Τμῆμα τῆς κόγχης καὶ εἰς τὸ κέντρον αὐτῆς ἀνοιγομένη θύρα ὁδηγοῦσα εἰς λατρευτικὸν διαμέρισμα.
311 β	Θεσσαλονίκη.	Αἱ ἕδραι τῶν πρεσβυτέρων ἢ δεύτεροι θρόνοι.
311 γ	Θεσσαλονίκη.	Τοιχοβάτης καὶ μαρμαροθετήματα δαπέδου, μεταξὺ συνθρόνου καὶ κόγχης.
312 α-β	Θεσσαλονίκη.	Ὁ ναὸς τοῦ Προφήτου Ἠλία πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν
313 α	Θεσσαλονίκη.	Τὸ ΒΑ παρεκκλήσιον μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν διαφόρων τουρκικῶν κτισμάτων.
313 β	Θεσσαλονίκη.	Τμῆμα τοῦ ΝΔ παρεκκλησίου ἔνθα ἄλλοτε ἡ βάσις τοῦ τουρκικοῦ μιναρέ.
314 α-β	Θεσσαλονίκη.	Ἑβραϊκοὶ τάφοι εἰς τὸ κατὰ τὸν χῶρον τῆς Πανεπιστημιουπόλεως παλαιοχριστιανικὸν νεκροταφεῖον.
315	Φίλιπποι.	Τὸ ὀκτάγωνον μετὰ τῆς τρικλίτου στοᾶς καὶ τῶν πρὸς Β προσκτισμάτων.
316	Θράκη.	Ἐνεπίγραφος ἐπιτύμβιος βωμὸς (Μουσεῖον Κομοτηνῆς).
316 β	Θράκη.	Ἀρχαῖοι δόμοι ἐντειχισμένοι εἰς τὸ βυζ. κάστρον Διδυμοτείχου.
316 γ	Θράκη.	Νεολιθικὰ ὄστρακα ἐκ τοῦ σπηλαίου τῆς Στρύμης.
317	Θράκη.	Τεμάχια πινακίου ἀπὸ τὸ σπήλαιον τῆς Στρύμης.
318 α	Μυτιλήνη.	Τμῆμα ὑστερορρωμαϊκοῦ κτηρίου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κρατίνου.
318 β	Μυτιλήνη.	Σιδηρᾶ λιθοξοϊκὰ ἐργαλεῖα ἐξ ἀρχαίου λατομείου.
318 γ	Μυτιλήνη.	Ἀνάγλυφον ἐξ ἀρχαίου λατομείου.
318 δ	Μυτιλήνη.	Ἀνάγλυφον Ἡρακλέους (Ἀρχαιολ. Μουσεῖον Μυτιλήνης).
319 α-δ	Λέσβος.	Σκάλα Συκαμιᾶς. Παλαιοχριστιανικὴ βασιλική: α. Ἐνεπίγραφον θωρά-

		κιον, β. Τεμάχιον θωρακίου, γ. Τεμάχιον θωρακίου ἐκ τραχείτου, δ. Θωράκιον ἄμβωνος.
319 ε-ζ	Λέσβος.	Μήθυμνα. Φιαλίδιον ἐκ τάφου, συστὰς τάφων καὶ σκύφος ἐκ τάφου.
320 α	Λέσβος.	Ὀχυρωματικὸς περίβολος εἰς Ἀετὸν Ἄγρας.
320 β	Ψαρά.	Ὁ οἰκισμὸς μὲ τὸ ὕψωμα τοῦ Παλαιοκάστρου.
320 γ	Χίος.	Γόνυ ἀρχαϊκοῦ κούρου ἐκ Ναγοῦ.
320 δ	Χίος.	Κνήμη ἐκ Ναγοῦ.
321 α-β	Ψαρά.	Ὄστρακα καὶ τεμάχια χιακῶν ἀγγείων ἐκ τοῦ Παλαιοκάστρου.
321 γ-δ	Ψαρά.	Μυκηναϊκὸς τάφος εἰς Ἀρχοντίκι.
321 ε	Ψαρά.	Μυκηναϊκὰ (YE III A/B) ὄστρακα.
321 ς΄	Ψαρά.	Ἐγχώριον τρίωτον ἐκ μυκηναϊκοῦ τάφου.
321 ζ	Ψαρά.	Αἰχμὴ δόρατος ἐκ μυκηναϊκοῦ τάφου.
322 a	Λῆμνος.	Museo di Myrina. Piano superiore, Sala II (Poliochni, periodo azzuro).
322 b	Λῆμνος.	Museo di Myrina. Piano inferiore. Sala delle sculture. In fondo a sin. la Sala topografica di Lemnos, a destra la Sala del Kabirion.
323	Κυκλάδες.	Μύκονος. Μέγας ἀμφορεὺς μετ' ἀναγλύφων παραστάσεων (7ος π.Χ. αἰ.).
324 α	Κυκλάδες.	Νάξος. Κτερίσματα ταφῆς.
324 β	Κυκλάδες.	Νάξος. Ταφικὸν ἀγγεῖον.
324 γ	Κυκλάδες.	Νάξος. Κορμὸς κούρου.
324 δ	Κυκλάδες	Θήρα. Τμῆμα ἀρχαίας ὁδοῦ.
325 α	Κυκλάδες.	Θήρα. Σειρὰ ἀρχαϊκῶν τάφων.
325 β	Κυκλάδες.	Θήρα. Ταφικαὶ κατασκευαί.
325 γ	Κυκλάδες.	Θήρα. Συστὰς πέντε ἀρχαϊκῶν τάφων.
325 δ	Κυκλάδες.	Θήρα. Τεφροδόχον ἀγγεῖον.
326 α	Κυκλάδες,	Θήρα. Κρηπίδωμα οἰκογενειακῶν τάφων.
326 β-γ	Κυκλάδες.	Θήρα. Θαλαμωτὸς τάφος.
327 α	Κυκλάδες.	Θήρα. Τμῆμα ἐπιτυμβίου στήλης τοῦ 5ου αἰ.
327 β	Κυκλάδες.	Θήρα. Ἐπιτύμβιον Ἀλεξιβώλας.
328 α	Κυκλάδες.	Θήρα. Ἀρχαϊκὸν πινάκιον.
328 β	Κυκλάδες.	Θήρα. Κύλιξ Σιάνας.
329 α-β	Κυκλάδες.	Θήρα. Μελανόμορφος ἀμφορεύς.
329 γ	Κυκλάδες.	Θήρα. Μελανόμορφος κρατήρ.
330 α-β	Κυκλάδες.	Θήρα. Ταινιωτὴ κύλιξ.
331 α	Κυκλάδες.	Νάξος. Ἅγιοι Ἀνάργυροι. Τάφος 6.
331 β	Κυκλάδες.	Νάξος. Ἅγιοι Ἀνάργυροι. Τάφοι 5 (ἀνοικτὸς) καὶ 6.
331 γ	Κυκλάδες.	Νάξος. Ἅγιοι Ἀνάργυροι. Τάφος 6.
331 δ	Κυκλάδες.	Νάξος. Ἅγιοι Ἀνάργυροι. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ νεκροταφείου.
332 α	Κυκλάδες.	Νάξος. Ἅγιοι Ἀνάργυροι. Τάφος 16.
332 β	Κυκλάδες.	Νάξος. Ἅγιοι Ἀνάργυροι. Ἄνδηρον.
332 γ-δ	Κυκλάδες.	Νάξος. Ἅγιοι Ἀνάργυροι. Κλῖμαξ.
333 α-δ	Κυκλάδες.	Νάξος. Ἅγιοι Ἀνάργυροι. α. Ταφαί. β. Πετασοειδὲς ἀγγεῖον, γ. Τάφος 12, δ. Μερικὴ ἄποψις τοῦ νεκροταφείου.
334 α	Κυκλάδες.	Νάξος. Ἅγιοι Ἀνάργυροι. Νότιος ἀναλημματικὸς τοῖχος.
334 β	Κυκλάδες.	Νάξος. Λάκκουδες Τάφος. 19.
335 a-c	Κέα.	Agia Irini. a. Head of large terracotta statue from the temple, b. Late Mycenean from the temple, c. LM. IA cup.
335 b	Κέα.	Kephala. Early cycladic marble vessel from a grave.
336 a-b	Κέα.	Agia Irini. Right breast of terracotta statue and head of the smaller terracotta statue from the temple.
336 c	Κέα.	Agia Irini. Conical cups.
336 d	Κέα.	Agia Irini. 6th c. Corinthian skyphoi from the area above the Mycenean temple.
336 e	Κέα.	Agia Irini. Terracotta dolphin from the temple (Late Mycenean).

337 a	Κέα.	Agia Irini. Late cycladic.
337 b	Κέα.	Agia Irini. L. M. IIIc Krater from the temple.
337 c	Κέα.	Agia Irini.
338 a	Δῆλος.	Archegésion. Tesson (fragment d'olpé?) du peintre de la Gorgone.
338 b-e	Δῆλος.	«Maison des Comédiens». b. Peristyle dorique, c. Mur ellipsoidal du puits, d. Vases hellénistiques, e. Fragment de la sima de terre cuite.
339 a-b	Δῆλος	Maison dite de Fourni.
339 c	Δῆλος.	«Maison des comediens». Peristyle dorique.
340 α	Νάξος.	Μωσαϊκὸν δάπεδον.
340 β	Νάξος.	Τμῆμα τῶν ἀποκαλυφθεισῶν μυκηναϊκῶν οἰκιῶν.
341	Σάμος.	Archaische Bau im Norden des Altarplatzes von Norden.
342	Σάμος.	Stirnziegel mit Gorgoneion - Antefix.
343 a	Σάμος.	Fragmente einer lakonischen Schale.
343 b	Σάμος.	Marmor köpfchen (Aphrodite?) hellenishischer Zeit.
344	Σάμος.	Holzfigur des 7. Jahrhunderts.
345	Σάμος.	Melkart - Torso.
346 α	Κυκλάδες.	Πάρος. Ἡ πρόσοψις τοῦ ναοῦ τῆς Καταπολιανῆς μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ μεταγενεστέρου τοίχου, ὁ ὁποῖος τὴν ἐκάλυπτεν ἐξ ὁλοκλήρου.
346 β	Κυκλάδες.	Πάρος. Μαρμαρίνη λεοντοκέφαλος ὑδρορρόη εὑρεθεῖσα κατὰ τὴν κατεδάφισιν νεωτέρων ἀντηρίδων τῆς Καταπολιανῆς.
347 α-β	Κρήτη.	Συλλογὴ Μεταξᾶ. Τραγικὸν προσωπεῖον καὶ ἀγγεῖον Barbotine μοναδικοῦ σχήματος.
348 α	Κρήτη.	Συλλογὴ Μεταξᾶ. Σφραγὶς μεθ' ἱερογλυφικῶν (ἄνω), σταθμίον μετ' ἀμφορέως(κάτω ἀριστερὰ) καὶ μήτρα χρυσοῦ ἐνωτίου (κάτω δεξιά).
348 β	Κρήτη.	Ἀγγεῖον Barbotine (ἀριστ.) καὶ Ἁγ. Ὀνουφρίου (δεξιά).
349 α	Κρήτη.	Ἄποψις τῆς καταστροφῆς τοῦ ρωμαϊκοῦ κτηρίου ὑπὸ τῆς ΜΟΜΑ παρὰ τὸν Ἅγ. Τίτον Γόρτυνος.
349 β	Κρήτη.	Ἡ θήκη α τοῦ τάφου Ζ τοῦ ρωμαϊκοῦ νεκροταφείου Γόρτυνος.
349 γ	Κρήτη.	Ὁ μυκηναϊκὸς τάφος εἰς Καλοχωραφίτην κατὰ τὰς ἀνασκαφάς.
350 α	Κρήτη.	Γόρτυς. Τμῆμα τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ κτηρίου.
350 β	Κρήτη.	Γόρτυς. Βωμὸς παρὰ τὸ ρωμαϊκὸν νεκροταφεῖον.
351 a	Κρήτη.	Knossos. LM IB deposit in Basement, on North Side of Royal Road looking North West.
351 b	Κρήτη.	Knossos. Octopus jar from LM IB deposit in Basement.
352 a-b	Κρήτη.	Knossos. Vases from LM IB deposit in Basement.
352 c	Κρήτη.	Ivory arm of statuette from LM IB deposit in Basement.
353 a	Κρήτη.	Mallia. Une partie de la couverture translucide du complexe K(appa).
353 b	Κρήτη.	Mallia. Restauration de la porte et de la fenêtre de la crypte K.
353 c	Κρήτη.	Mallia. Entrées occidentales de la crypte hypostyle, après restauration.
354 a	Κρήτη.	Mallia. Partie Sud des Magasins K; vue prise de l'Ouest. A droite, au second plan la cour du Palais.
354 b	Κρήτη.	Mallia. Au second plan le complexe K (vue prise de l'Est;) au premier plan pièces de construction médiocre devant la cour occidentale du Palais.
354 c	Κρήτη.	Mallia. Fenêtre et porte dans la crypte, après restauration.
355 a-c	Κρήτη.	Scavi a Festos.
356 a-b	Κρήτη.	Festos, abitato. Quartiere di Chalara, Sezione Sud. Anfore di una casa minoica di età tardo-Palaziale.
357 α	Κρήτη.	Χανιά. Εἰκονιστικὴ κεφαλὴ ἀνδρὸς ρωμαϊκῶν χρόνων ἐκ Κυδωνίας.
357 β	Κρήτη.	Χανιά. Ὑέλινον ἀγγεῖον ἐκ Σκλαβοπούλας.
358 α	Κρήτη.	Κεραμεικὴ ἐκ τῶν ρωμαϊκῶν τάφων Σκλαβοπούλας.
358 β	Κρήτη.	ΥΜ ΙΙΙ ἀγγεῖα ἐξ Ἀκρωτηρίου, Νέων Ρουμάνων καὶ Χαλέπας Χανίων.
358 γ	Κρήτη.	Ἀγγεῖα καὶ λύχνοι ἐκ τοῦ ρωμαϊκοῦ λαξευτοῦ τάφου Ἀπτέρας.

359 α	Κρήτη.	Χανιά. Εἰδώλιον καὶ ληκύθια Δ΄ π.Χ. αἰ. ἐκ Μαζαλῆ.
359 β	Κρήτη.	Χανιά. Ὑέλινον ἀγγεῖον ἐκ Σκλαβοπούλας.
359 γ	Κρήτη.	Χανιά. ΥΜ ΙΙΙ ἀγγεῖον ἐκ τοῦ σπηλαίου τοῦ Μελιδονίου.
360	Ρόδος.	Ἡ ἀρχαία ὁδὸς Ρ 39α καὶ ἡ κάθετος Ρ 2β, αἱ παρ' αὐταῖς ἀρχαῖαι οἰκοδομαὶ καὶ ὁ ἀρχαῖος ὑπόνομος.
361	Ρόδος.	Σκελετοὶ προχείρων ταφῶν παρὰ τὸ ἐργοστάσιον Σ.Α.Ι.Φ.Ε.
362	Ρόδος.	Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον ἐκ τῆς νεκροπόλεως.
363 α	Ρόδος.	Ἑκαταῖον μετὰ τριῶν χορευουσῶν χαρίτων.
363 β	Ρόδος.	Ἑκαταῖον συνήθους τύπου.
364	Ρόδος.	Ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον.

ΧΡΟΝΙΚΑ

Τῶν ἐν Ἑλλάδι ἀρχαιολογικῶν ἐργασιῶν κατὰ τὸ ἔτος 1961

ΕΚΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ

Ἡ προηγουμένη ἔκθεσις περιέλαβε τὰ τῆς μεταβολῆς, ἡ ὁποία ἐπῆλθεν εἰς τὴν Ὑπηρεσίαν ἀπὸ τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1960 διὰ τῆς μεταφορᾶς της εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Προεδρίας τῆς Κυβερνήσεως. Ἐν συνεχείᾳ ἐδημοσιεύθη τὸ ὑπ' ἀριθ. 634/1960 Βασιλικὸν Διάταγμα «περὶ ὀργανώσεως παρὰ τῷ Ὑπουργείῳ Προεδρίας τῆς Κυβερνήσεως Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως».

Κατὰ τὸν Αὔγουστον τοῦ 1961 συνετελέσθη καὶ ἕτερον βῆμα πρὸς τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῆς Ὑπηρεσίας διὰ τῆς ψηφίσεως τοῦ ὑπ' ἀριθ. 4177/1961 Νομοθετικοῦ Διατάγματος «Περὶ τροποποιήσεως καὶ συμπληρώσεως τῆς Νομοθεσίας τῆς διεπούσης τὴν Ὑπηρεσίαν Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως καὶ τὸ Ταμεῖον Ἀπαλλοτριώσεων καὶ Ἀρχαιολογικῶν Πόρων».

Διὰ τοῦ νομοθετήματος τούτου ἐπετεύχθησαν κυρίως τὰ κάτωθι :

Ἐκυρώθη ἡ ὑπ' ἀριθ. 304/1958 πρᾶξις τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου διὰ τῆς ὁποίας τὸ ἐπιστημονικὸν προσωπικὸν τῆς Ὑπηρεσίας εἶχεν ἐξομοιωθῆ μισθολογικῶς πρὸς τοὺς λειτουργοὺς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως καὶ εἶχε χορηγηθῆ εἰς αὐτό, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς τὸ καλλιτεχνικὸν προσωπικόν, εἰδικὸν ἐπίδομα ἐξόδων κινήσεως.

Τὸ ἐν λόγῳ νομοθέτημα ἐθέσπισε καὶ βαθμολογικὴν ἐξομοίωσιν διὰ τῆς καθιερώσεως εἰδικοῦ ἀντιστοίχου βαθμολογίου τῶν ἀρχαιολόγων. Σημαντικωτάτην ὡσαύτως βελτίωσιν τοῦ κλάδου τῶν ἀρχαιολόγων ἀπετέλεσεν ἡ προσθήκη τριῶν ἀνωτάτων θέσεων, εἰδικῆς κατηγορίας, αἱ ὁποῖαι ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰς θέσεις τῶν ἐκπαιδευτικῶν Συμβούλων. Τὴν βαθμολογικὴν ἐξέλιξιν τῶν νεωτέρων ἐπιστημονικῶν ὑπαλλήλων διηυκόλυνεν ἡ καθιέρωσις ὅλων τῶν θέσεων τῶν Ἐπιμελητῶν ὡς ἐνιαίων, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ παρακωλύεται ἡ προαγωγὴ τῶν ἱκανῶν ὑπαλλήλων ἕνεκα ἐλλείψεως θέσεων.

Ἀνάλογοι βαθμολογικαὶ βελτιώσεις ἐπετεύχθησαν καὶ δι' ἄλλους κλάδους τῆς Ὑπηρεσίας, προσετέθησαν δὲ καὶ αἱ κάτωθι νέαι θέσεις :

α) Φυλακτικοῦ καὶ ἐργατικοῦ προσωπικοῦ : 72,

β) Τεχνικοῦ, διοικητικοῦ καὶ βοηθητικοῦ προσωπικοῦ : 6.

Διὰ τοῦ αὐτοῦ νομοθετικοῦ διατάγματος κατηργήθη ἡ Ὑπηρεσία Διαχειρίσεως Ἀρχαιολογικῶν Πόρων, ὡς μὴ ἐπιτυχοῦσα τοῦ σκοποῦ, τοῦ διὰ τῆς ἱδρύσεώς της ἐπιδιωχθέντος.

Τοῦτο εἶχε διαπιστωθῆ κατὰ τὴν σύσκεψιν τῶν Ἐφόρων Ἀρχαιοτήτων τὴν συγκληθεῖσαν κατ' Αὔγουστον τοῦ 1958. Συγχρόνως ἀναδιωργανώθη πλήρως τὸ Ταμεῖον Ἀρχαιολογικῶν Πόρων καὶ Ἀπαλλοτριώσεων, τὸ ὁποῖον ἀνέλαβε τὴν ἐν γένει διαχείρισιν τῶν ἀρχαιολογικῶν πόρων ὡς καὶ τὴν διάθεσιν αὐτῶν, πρὸς ἐκτέλεσιν ἀρχαιολογικῶν ἀπαλλοτριώσεων, προστασίαν τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν μνημείων ἐν γένει, βελτίωσιν τῆς καταστάσεώς των καὶ ἐν γένει ὑποβοήθησιν τοῦ ἔργου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας.

Πρὸς ἐξασφάλισιν πλήρους ἐλέγχου τῆς εἰσπράξεως καὶ διαχειρίσεως τῶν ἀρχαιολογικῶν πόρων, ἔγινε πρόβλεψις προσλήψεως ἐλεγκτῶν πλὴν τῶν λογιστῶν. Ἐπίσης παρεσχέθη ἡ δυνατότης προσλήψεως Ἐπιμελητῶν Δημοσιευμάτων διὰ τὴν ὀργάνωσιν Γραφείου Δημοσιευμάτων ἐπιστημονικοῦ καὶ ἐκλαϊκευτικοῦ χαρακτῆρος.

Ἐν συνεχείᾳ προσελήφθησαν δύο Ἐπιμεληταὶ Δημοσιευμάτων καὶ ἀρχαιολογικοὶ γραμματεῖς, Πτυχιοῦχοι τῆς Ἀρχαιολογίας καὶ Ἱστορίας, ἐπὶ κεφαλῆς δὲ τοῦ ἱδρυθέντος Γραφείου Δημοσιευμάτων ἐτέθη ἡ Κα Ἀθηνᾶ Καλογεροπούλου. Ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου ὡρίσθη ἐπιτροπὴ συντάξεως καὶ ἐλέγχου τῆς ὕλης, ὡς καὶ ἐν γένει ἐποπτείας καὶ κατευθύνσεως τοῦ ἔργου τῶν ἐκδόσεων, ἀποτελουμένη ἐκ τῶν κκ. Χρ. Καρούζου ὡς Προέδρου καὶ τῶν καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου κκ. Α. Ξυγγοπούλου καὶ Γ.Μπακαλάκη.

Διὰ τοῦ ἰδίου νομοθετικοῦ διατάγματος παρεσχέθη ὡσαύτως δυνατότης προσλήψεως τεχνικοῦ καὶ καλλιτεχνικοῦ προσωπικοῦ ἐπὶ συμβάσει πρὸς ἐπάνδρωσιν τοῦ γραφείου Μελετῶν. Διὰ τῆς ἱδρύσεως τοιούτου γραφείου ὡς καὶ διὰ τῆς προβλεπομένης νὰ γίνῃ εἰς τὸ μέλλον ἀναδιοργανώσεως τοῦ τεχνικοῦ τομέως τῆς Ὑπηρεσίας θέλει ἐπιδιωχθῆ ἡ βελτίωσις τῶν ἐν γένει ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας ἐκτελουμένων ἔργων καὶ πρὸ παντὸς ἡ ἐξασφάλισις τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ καλαισθητικῆς ποιότητος αὐτῶν. Σημειωτέον ὅτι προηγουμένως τὰ ἀναστη-

λωτικὰ καὶ λοιπὰ συναφῆ ἔργα ἐξετελοῦντο ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἀτελῶς, ἕνεκα τοῦ μικροῦ ἀριθμοῦ τῶν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀπασχολουμένων ἀνωτέρων τεχνικῶν (οὐδέποτε ἐπὶ παραδείγματι οἱ ἀρχιτέκτονες τῆς Ὑπηρεσίας ὑπερέβησαν τοὺς δύο) καὶ τῆς μὴ συμμετοχῆς εἰς αὐτὰ τῶν ἀρχαιολόγων.

Πρὸς θεραπείαν τῆς ἀδυναμίας ταύτης καθιερώθη διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 634/1960 Βασιλικοῦ Διατάγματος ἡ ὑποχρεωτικὴ συνεργασία ἀνωτέρων τεχνικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν ὑπαλλήλων διὰ τὴν μελέτην καὶ ἐπίβλεψιν παντὸς ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας ἐκτελουμένου ἔργου ἀναστηλώσεως ἢ συντηρήσεως τῶν μνημείων. Ὡσαύτως προσελήφθη προσωρινῶς ἱκανὸς ἀριθμὸς ἀρχιτεκτόνων καὶ μηχανικῶν. Ἐκ τούτου θὰ ἐπιλεγῇ ἐν καιρῷ τὸ μέλλον νὰ ἀποτελέσῃ τὰ μόνιμα τεχνικὰ στελέχη τῆς Ὑπηρεσίας προσωπικόν.

Μετὰ τὴν ψήφισιν τοῦ εἰρημένου νομοθετικοῦ διατάγματος ἐπληρώθησαν αἱ τρεῖς θέσεις τῶν Γενικῶν Ἐφόρων διὰ τῶν τριῶν πρώτων ἐν τῇ Ὑπηρεσιακῇ τάξει Ἐφόρων Ἀρχαιοτήτων Α΄ τάξεως ἤτοι διὰ τῶν κκ. Χρ. Καρούζου, Ἰ. Παπαδημητρίου καὶ τῆς Κας Σέμνης Καρούζου. Οὗτοι διετήρησαν τὰς θέσεις τὰς ὁποίας κατεῖχον προηγουμένως ἤτοι ὁ κ. Καροῦζος τὴν τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, ὁ Ι. Παπαδημητρίου τὴν τοῦ Γενικοῦ Διευθυντοῦ τῆς Ὑπηρεσίας καὶ ἡ Κα Καρούζου τὴν τοῦ Προϊσταμένου τῆς Συλλογῆς Ἀγγείων καὶ μικροτεχνημάτων τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου.

Ἐπίσης προήχθησαν εἰς Ἐφόρους Α΄ τάξεως 4 Ἔφοροι Ἀρχαιοτήτων Β΄ τάξεως καὶ εἰς Ἐφόρους Ἀρχαιοτήτων Β΄ τάξεως 4 Ἔφοροι Ἀρχαιοτήτων Γ΄ τάξεως.

Εἰς Ἐφόρους Ἀρχαιοτήτων Γ΄ τάξεως προήχθησαν οἱ κάτωθι Ἐπιμεληταὶ Ἀρχαιοτήτων Α΄ τάξεως : 1) ὁ κ. Γ. Δοντᾶς τοποθετηθεὶς εἰς τὴν Ζ΄ Περιφέρειαν Κερκύρας, ἀντὶ τοῦ κ. Β. Καλλιπολίτου μετατεθέντος εἰς τὴν Β΄ Ἀρχαιολογικὴν Περιφέρειαν (Ἀττικῆς καὶ Εὐβοίας), 2) ὁ κ. Δ. Θεοχάρης, παραμείνας εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Περιφέρειαν Βόλου, 3) ὁ κ. Ν. Γιαλούρης, παραμείνας εἰς τὴν ΙΘ΄ Ἀρχαιολογικὴν Περιφέρειαν Ὀλυμπίας, 4) ὁ κ. Ν. Δρανδάκης τοποθετηθεὶς εἰς τὴν Δ΄ Περιφέρειαν Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων (Πειραιῶς) καὶ 5) ὁ κ. Σ. Δάκαρης, παραμείνας εἰς τὴν Περιφέρειαν Ἰωαννίνων.

Ἐκ τῶν Ἐπιμελητῶν Ἀρχαιοτήτων προήχθησαν πέντε εἰς τὸν βαθμὸν Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων Α΄ τάξεως καὶ ἕτεροι πέντε εἰς τὸν βαθμὸν Ἐπιμελητοῦ Β΄ τάξεως.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ 1961 παρητήθησαν τῆς Ὑπηρεσίας ὁ Ἔφορος Ἀρχαιοτήτων κ. Ἐμμ. Ἀνδρόνικος καὶ ὁ Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων κ. Καλοκύρης καταλαβόντες πανεπιστημιακὰς θέσεις.

Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐναντὶ ἓξ φυλάκων ἀπολυθέντων κατὰ τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1960, διωρίσθησαν 14 φύλακες-νυκτοφύλακες καὶ ἐργάται, δύο ἀρχιεργάται ἀναστηλώσεως καὶ εἷς τεχνίτης Μουσείου.

Ὑπότροφοι εἰς τὸ ἐξωτερικὸν διετέλεσαν καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους ἡ Ἐπιμελήτρια Ἀρχαιοτήτων δὶς Κ. Φατούρου, σπουδάζουσα εἰς τὸ Μόναχον τῆς Γερμανίας, ἀπὸ δὲ τοῦ φθινοπώρου ὁ Ἔφορος Ἀρχαιοτήτων κ. Φ. Πέτσας, μεταβὰς εἰς Princeton τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν καὶ ὁ Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων κ. Γ. Κωνσταντινόπουλος, μεταβὰς εἰς Würzburg τῆς Γερμανίας.

Κατὰ τὸ 1961 τὰ ἔσοδα ἐξ ἀρχαιολογικῶν πόρων ἀνῆλθον εἰς 16.104.854 ἐναντι τῶν δραχμῶν 9.465.505 τοῦ 1960 καὶ 4.630.918 τοῦ 1958. Σημειωτέον ὅτι οὐδεμία αὔξησις τῶν σχετικῶν τελῶν ἐπραγματοποιήθη ἐν τῷ μεταξύ, ἡ δὲ ὡς ἄνω διαφορὰ ὀφείλεται κατὰ μέγιστον μέρος εἰς τὴν συναφῆ πρὸς τὴν βελτίωσιν τῆς λειτουργίας τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας ἄσκησιν αὐστηροτάτου ὑπηρεσιακοῦ ἐλέγχου.

Ἐκ τοῦ Ταμείου τούτου διετέθησαν κατὰ τὸ 1961 :

α) Δι' ἀπαλλοτριώσεις : 9.980.094 δρχ.

β) Διὰ διαμόρφωσιν, περίφραξιν ἀρχαιολογικῶν χώρων καὶ συντήρησιν μνημείων 2.630.530 δρχ.

γ) Διὰ τὴν ἐνίσχυσιν τῆς φυλάξεως τῶν Μουσείων καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων 348.809 δρχ.

δ) Διὰ τὴν πληρωμὴν ἀμοιβῶν εἰς κατόχους ἀρχαίων δρχ. 618.526.

ε) Διὰ τὴν ἀγορὰν συγγραμμάτων διὰ τὰς βιβλιοθήκας τῶν Ἀρχαιολογικῶν Ὑπηρεσιῶν δρχ. 98.997.

στ) Διὰ τὴν ἀγορὰν ἐπίπλων καὶ ὀργάνων πρὸς χρῆσιν τῶν Ἀρχαιολογικῶν Ὑπηρεσιῶν δρχ. 421.301.

Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος διετέθησαν ἐκ τοῦ Κρατικοῦ Προϋπολογισμοῦ τὰ κάτωθι χρηματικὰ ποσά :

α) Διὰ κτηριακὰ ἔργα Μουσείων δρχ. 3.704.000.

β) Δι' ἀνασκαφὰς δρχ. 674.800.

γ) Δι' ἀμοιβὰς κατόχων ἀρχαίων δρχ. 59.050.

δ) Δι' ἐργασίας ἀναστηλώσεως καὶ συντηρήσεως τῶν μνημείων δρχ. 4.490.000.

Ἐκ τοῦ προϋπολογισμοῦ κρατικῶν ἐπενδύσεων διετέθησαν κατὰ τὸ 1961 :

α) Διὰ κτηριακὰ ἔργα Μουσείων 6.800.000 δρχ.

β) Δι' ἐπανεκθέσεις Μουσείων 6.650.000 δρχ.

γ) Δι' ἀναστηλώσεις καὶ συντηρήσεις ἀρχαίων 9.000.000 δρχ.

δ) Διὰ μελέτας τοῦ ἐκτελεστέου προγράμματος 1.263.000 δρχ.

Ὡσαύτως κατὰ τὸ 1961 διετέθησαν ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας εἰς ἔργα ἐκτελεσθέντα κυρίως δι' ὑπαλλήλων τῆς Ὑπηρεσίας δι' ἀνασκαφὰς δρχ. 1.261.920,80 καὶ δι' ἀναστηλώσεις δρχ. 798.088,90.

Τὸ Ἀρχαιολογικὸν Συμβούλιον συνῆλθεν εἰς 76 ἐν ὅλῳ συνεδριάσεις ἐξετάσαν 2.038 ὑποθέσεις. Ἐκ τούτων αἱ 1089 ἀνεφέροντο εἰς γενικὰ θέματα, αἱ 506 εἰς κατασκευὴν ἔργων πλησίον μνημείων, αἱ 273 εἰς καθορισμὸν ἀμοιβῆς κατόχων καὶ ὑποδεικτῶν εὑρεθέντων ἀρχαίων, αἱ 105 εἰς ἐξαγορὰς καὶ ἀπαλλοτριώσεις ἀκινήτων, αἱ 48 εἰς ἀδείας ἀνασκαφῶν καὶ 17 εἰς ἀνακηρύξεις ἱστορικῶν διατηρητέων μνημείων καὶ ἀρχαιολογικῶν χώρων.

Εἰς τὸν τομέα τῆς ἐκτελέσεως μουσειακῶν κτηριακῶν ἔργων σημειοῦται ἡ ἀνάληψις αὐτῶν ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως διὰ τῆς ὑπ' ἀρ. 31/1961 πράξεως τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ἡ ὁποία ἐκυρώθη διὰ τοῦ ὑπ' ἀρ. 4177/1961 Νομοθετικοῦ Διατάγματος. Διὰ τῆς αὐτῆς πράξεως ὡρίσθη ὅτι τὰ μουσειακὰ ἔργα ἐκτελοῦνται κατὰ τὰ ἰσχύοντα περὶ τουριστικῶν ἔργων. Διὰ τοῦ μέτρου τούτου ἐπετεύχθη σημαντικὴ βελτίωσις ποιότητος τῶν μουσειακῶν ἔργων καὶ πρὸ παντὸς ἐξησφαλίσθη ἡ καλυτέρα ἐπίβλεψις τῆς ἐκτελέσεώς των.

Κατὰ τὸ 1961 ἐνεκρίθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου τὰ κάτωθι σχέδια νέων Μουσείων :

α) τοῦ Μουσείου Ἰωαννίνων ἐκτελεσθὲν ὑπὸ τοῦ Κωνσταντινίδου, β) τοῦ Μουσείου Καβάλας ἐκτελεσθὲν ὑπὸ τοῦ Τριανταφυλλίδη, γ) τοῦ Μουσείου Φιλίππων ἐκτελεσθὲν ὑπὸ τοῦ Τριανταφυλλίδη, δ) τοῦ Μουσείου Κερκύρας ἐκτελεσθὲν ὑπὸ τοῦ Δούρα, ε) τοῦ Μουσείου Μυτιλήνης ἐκτελεσθὲν ὑπὸ τοῦ Βογιατζῆ καὶ στ) τῶν Κεντρικῶν Ἀποθηκῶν (Ἀκαδημία Πλάτωνος) ἐκτελεσθὲν ὑπὸ τοῦ Π. Μανουηλίδη.

Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐσυνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι ἐκτελέσεως τῶν Μουσείων :

α) τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης, β) τοῦ Μουσείου Ὀλυμπίας, γ) τοῦ Μουσείου Κερκύρας, δ) τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, ε) τοῦ Μουσείου Τήνου (δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας), στ) ἐγένετο ἔναρξις κατασκευῆς τῶν φυλακείων Γουρνιῶν καὶ Ἁγ. Τριάδος τῆς Κρήτης.

Ἐργασίαι ἀναστηλώσεως καὶ συντηρήσεως τῶν μνημείων, περὶ τῶν ὁποίων θὰ διαλάβῃ λεπτομερέστερον ἡ σχετικὴ ἔκθεσις τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως, ὡς ἐπίσης καὶ αἱ ἐκθέσεις πεπραγμένων τῶν Ἀρχαιολογικῶν Ὑπηρεσιῶν, ἐξετελέσθησαν εἰς τὸ Ὠδεῖον Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀφαίας Αἰγίνης, εἰς τὰ μνημεῖα τῶν Κυκλάδων, εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ποσειδῶνος εἰς τὸ Σούνιον, εἰς τὰ μνημεῖα τοῦ Θέρμου καὶ τῶν Μετεώρων. Ἐγένετο στερέωσις τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως, τῶν Μακεδονικῶν τάφων, τῆς Μονῆς Πάτμου, τῶν τειχῶν καὶ τοῦ Ἀνακτόρου τῆς Τίρυνθος, τοῦ Βυζαντινοῦ ναοῦ τῆς Μητροπόλεως τῶν Σερρῶν, τοῦ Ὀλυμπιείου καὶ μνημείων τῆς Ἀττικῆς, τῶν μνημείων τῆς Πέλλης καὶ Ἀρχοντικῶν τῆς Τουρκοκρατίας κ.λ.π. Ἐγένετο ὡσαύτως ἀναστήλωσις τῶν μνημείων Κρήτης, τῆς Στοᾶς Βραυρῶνος καὶ τῶν Φιλίππων.

ΑΘΗΝΑΙ - ΑΤΤΙΚΗ

ΕΘΝΙΚΟΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΜΟΥΣΕΙΟΝ

Α. Νομισματικὴ Συλλογὴ

Κατὰ τὸ ἔτος 1961 συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι τακτοποιήσεως καὶ διαρρυθμίσεως τῆς Συλλογῆς καὶ ἐπισκευῶν τοῦ κτηρίου.

Τῶν ἀξίων λόγου προσκτημάτων τοῦ ἔτους τούτου ἔχει ἤδη δοθῆ κατάλογος εἰς τὸ περιοδικὸν Bulletin de Correspondance Hellenique [1] τοῦ ἔτους 1961. Τὰ παρουσιάζοντα δὲ ἐνδιαφέρον νομίσματα ἔχουν ἀπεικονισθῆ εἰς τοὺς πίνακας ὑπ' ἀρ. IX, X, XI, XII τοῦ αὐτοῦ τόμου.

Μεταξὺ τῶν προσκτημάτων τούτων ὑπάρχει σημαντικὸς ἀριθμὸς εὑρημάτων ὅλων τῶν ἐποχῶν, παρεχόντων ἐπιστημονικὸν ἐνδιαφέρον.

Α'. Ἑλληνικὰ εὑρήματα :

1. Ἀπὸ τὴν Βεργίναν Μακεδονίας : 48 νομίσματα — 18 ἀργυρᾶ καὶ 30 χαλκᾶ — τῶν βασιλέων τῆς Μακεδονίας Ἀμύντα Γ' μέχρι Κασσάνδρου ὁμοῦ μετὰ δραχμῶν Λαρίσης Θεσσαλίας.

2. Ἀπὸ τὸ Ποντολείβαδο Κιλκίς : 52 ἀργυρᾶ νομίσματα, ἀνευρεθέντα ἐντὸς ἀγγείου. Ἐκ τούτων 21 εἶναι τετράδραχμα καὶ 20 δραχμαὶ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, 1 τετράδραχμον Φιλίππου Γ', 5 τετράδραχμα Δημητρίου Πολιορκητοῦ καὶ 5 τετράδραχμα Ἀθηνῶν. Ἡ ὅλη σύνθεσις τοῦ εὑρήματος οὐδὲν ἰδιαίτερον παρουσιάζει. Ἐκ τῶν τετραδράχμων ὅμως τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου τὰ ἀπεικονιζόμενα δύο (BCH Πίν. IX, 7, 8) ἔχουν σύμβολα ἄγνωστα ἢ πάντως σπάνια. Ἐπίσης, διὰ τῶν τετραδράχμων τοῦ Δημητρίου Πολιορκητοῦ, ἁπάντων ἀρίστης διατηρήσεως[2], τὸ εὕρημα δύναται νὰ χρονολογηθῆ ἀμέσως μετὰ τὸ 288 π.Χ. καὶ ἐὰν μελλοντικῶς παρουσιασθοῦν καὶ πολλὰ σύγχρονα εὑρήματα νὰ συσχετισθῆ μὲ τὴν διὰ τῆς Μακεδονίας διέλευσιν τῶν Γαλατῶν (279 π.Χ.).

3. Ἀπὸ τὴν Μακεδονίαν, ἀπὸ μέρος μὴ προσδιορισθὲν ἀκριβῶς, 3 τετράδραχμα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, προερχόμενα ἀπὸ μέγα διασκορπισθὲν εὕρημα σύγχρονον μὲ τὸ προηγούμενον καὶ περιέχον τετράδραχμα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου σπάνια ἢ ἄγνωστα (πρβλ. ἔ.ἀ. Πίν. X, 1,8).

4. Ἐπίσης σύγχρονον μὲ τὰ δύο προηγούμενα δύναται νὰ θεωρηθῆ καὶ ἄλλο μέγα εὕρημα ἀπὸ τὴν Μακεδονίαν, διασκορπισθὲν ἐπίσης, περιέχον τετράδραχμα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ τοῦ Φιλίππου Γ', ἐκ τῶν ὁποίων ἐπελέγησαν 5 διὰ τὸ Μουσεῖον (πρβλ. BCH ἔ.ἀ. Πίν. X, 9).

1. Πρβλ. σχετικῶς ΑΔ 16 (1960) Χρονικὰ σ. 7.
2. Πρβλ. ἔ.ἀ. Πίν. I, 9, 10, 11.

5. 2 τετράδραχμα τοῦ Αἰσίλλα καὶ 4 τετράδραχμα Ἀθηναϊκὰ νεωτέρου ρυθμοῦ ἀποτελοῦντα τμῆμα διασκορπισθέντος εὑρήματος, προερχομένου ἀπὸ τὴν Μακεδονίαν :

Αἰσίλλας 92/88 π.Χ. 1) Κεφαλὴ Μ. Ἀλεξάνδρου
ΜΑΚΕΔΟ(ΝΩΝ) ὄπισθεν Θ
ὄπ. τύπος Gaebler Πίν. III, I 3 Δ. α (fdc)
(Πίν. 1, 1).

2) Ὅμοιον ἀπὸ τὴν αὐτὴν σφραγίδα (Πίν. 1,2) (fdc). Τῶν ὑπ' ἀριθ. 2 καὶ 4 ὑπάρχουν τὰ ἐκμαγεῖα. Τὰ ἀπεικονιζόμενα, πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, ἔχουν ἀποδοθῆ εἰς τὸ πραγματικὸν μέγεθος.

3) Ὁμοίου τύπου· ἡ σφραγὶς κατὰ τὴν ἐκτύπωσιν εἶχε θραυσθῆ· ἡ ὀπισθία ὄψις fdc (Πίν. 1, 3).

4) Ὁμοίου τύπου· ὄπισθεν τῆς κεφαλῆς Β. Δ. Καλὴ

Ἀθῆναι

1) Τετράδραχμον
ΚΑ ΡΑΙΧ ΕΡΓΟ ΚΛΕ ΔΙΟΝΥ (Λ) ΣΟΥ
16.70 γρ. Δ.μ. (Πίν. 1, 4)
Ἡ ἐμπροσθία σφραγὶς Μ.Τ. 535Κ

2) Ὁμοία σφραγὶς ὄπ. ΚΑ ΡΑΙΧ ΕΡΓΟ ΚΛΕ ΔΙΟΦ
16.20 γρ. Δ.μ.

3) Ὅμοιον Μ.Τ.
ὄπ. ΚΑ ΡΑΙΧ ΕΡΓΟ ΚΛΕ ΜΕ ΝΑ ΜΕ Δ.μ.

4) Ὅμοιον Μ.Τ. 488 α
ΜΙΚ ΙΩΝ ΕΥΡΥΚΛΕ ΑΡΕ ΣΤΟΣ ΣΦ. Δ.μ.
(Πίν. 1, 5).

Τὸ εὕρημα περιεῖχε πολλὰ νομίσματα τοῦ Αἰσίλλα[3] ἅπαντα ἀρίστης διατηρήσεως καὶ πλέον τῶν πεντήκοντα Ἀθηναϊκῶν τὰ ὁποῖα, ὡς εἶναι μᾶλλον ἐξηκριβωμένον, εἶχον τὸ αὐτὸ μέγεθος καὶ τὴν αὐτὴν φθορὰν ἕνεκα μακροχρονίου κυκλοφορίας ὅπως καὶ τὰ ἀπεικονιζόμενα.

Ἡ ἐπιστημονικὴ ἀξιοποίησις τοῦ εὑρήματος, ἐὰν τοῦτο εἶχε διασωθῆ ἀκέραιον, θὰ συνέβαλλε εἰς τὴν χρονολόγησιν τῶν Ἀθηναϊκῶν καὶ τῶν νομισμάτων τοῦ Αἰσίλλα ἕνεκα τῆς γνωστῆς συσχετίσεώς των[4], ἐὰν γίνῃ δεκτόν, ὅτι ἡ χρονολόγησις τῶν τελευταίων ἐπιδέχεται μεταβολήν.

3. Πολλὰ ἐκυκλοφόρησαν εἰς τὴν διεθνῆ ἀγοράν. Πρβλ. Münzen u. Medaillen XXXI 101. H. Kricheldorf XI ἀρ. 102-105.
4. Πρβλ. ὅλην τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν εἰς M. Thompson ἔ.ἀ.

Κατὰ τὴν γενικῶς ἐπικρατοῦσαν καὶ οὐδέποτε μέχρι τοῦδε[5] ἀμφισβητηθεῖσαν γνώμην ὁ Αἰσίλλας ἦτο Quaestor εἰς τὴν Μακεδονίαν κατὰ τὰ ἔτη 93-88 π.Χ., ἐγγύτατα ἑπομένως πρὸς τοὺς χρόνους τούτους θὰ ἔπρεπε νὰ τοποθετηθῇ καὶ ἡ κατάχωσις τοῦ εὑρήματος[6]. Ἀνευρέθησαν ὅμως τελευταῖα καὶ δύο ἄλλα εὑρήματα μεταγενέστερα[7] ἐκ Πλατανιᾶς καὶ Κερασιᾶς Μακεδονίας (πρβλ. BCH 1960 σ. 486 καὶ 494, ἔνθα περιγράφονται ἐν συντομίᾳ), τὰ ὁποῖα ἐκτὸς τῶν ἐνταῦθα ἀπεικονιζομένων τετραδράχμων τοῦ Αἰσίλλα (ἀπὸ τὸ εὕρημα Πλατανιᾶς (Πίν. 2, 1, 2) καὶ ἀπὸ τὸ εὕρημα Κερασιᾶς περιέχουν καὶ δηνάρια χρονολογημένα τῆς Ρωμαϊκῆς δημοκρατίας. Ἐκ τούτων ἀπεικονίζονται: Ἐκ τοῦ εὑρήματος Πλατανιᾶς: τοῦ Q. Titius, Sydenham, Coins of the Roman Republic, ἀρ. 742 (Πίν. 2, 3) καὶ τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος (Πίν. 2, 4). Ἐκ τοῦ εὑρήματος Κερασιᾶς: Gn. Blasio 105 π.Χ., ἔ. ἀ. 561 c (Πίν. 2, 6), C. Fabius 96-95 π.Χ. ἔ.ἀ. ἀρ. 589 (Πίν. 2, 7), Vibius Pansa 89-88 π.Χ. ἔ.ἀ. 684 (Πίν. 2, 8), L. Titurius 88-86 π.Χ. ἔ.ἀ. 689 (Πίν. 2, 9), Cn. Lentulus 87 π.Χ. (Πίν. 2, 10) ἔ.ἀ. ἀρ. 702, L. Julius Bursio 83 π.Χ. ἐ.ἀ. ἀρ. 728 (Πίν. 2, 11), C. Norbanus 80 π.Χ. ἔ.ἀ. ἀρ. 740 (Πίν. 2, 12), C. Naevius Balbus 78-77 π.Χ. ἐ.ἀ. 769 (Πίν. 2, 14), Cassius 76 π.Χ. ἔ.ἀ. ἀρ. 779 (Πίν. 2, 16), M. Volteius 76 π.Χ. (Πίν. 2, 15), L. Papius 78-77 ἔ.ἀ. ἀρ. 773 (Πίν. 2, 13).

Ἑπομένως τὰ δύο τουλάχιστον εὑρήματα δύνανται νὰ θεωρηθοῦν σύγχρονα μεταξύ των, ἡ δὲ κατάχωσίς των νὰ ὀφείλεται εἰς τὰ γεγονότα τοῦ 43 π.Χ., ὅταν ἡ Μακεδονία κατελήφθη ὑπὸ τοῦ Βρούτου ἢ εἰς τὴν μάχην τῶν Φιλίππων (42 π.Χ.).

Ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς φθορᾶς τῶν τετραδράχμων τοῦ Αἰσίλλα εἶναι φανερὸν ὅτι ταῦτα θὰ ἐκόπησαν μερικὰς δεκαετίας πρὸ τοῦ δηναρίου τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος (Πίν. 2, 4) ἀλλὰ ὅτι, — καὶ τοῦτο μὲ πᾶσαν ἐπιφύλαξιν μέχρις ὅτου ὑπάρξουν περισσότερα δεδομένα—τὰ δηνάρια τοῦ Pansa (89-88 π.Χ., Piso (90 - 89 π.Χ.) καὶ Lentulus (87 π.Χ.), δυνατὸν νὰ εἶναι προγενέστερα[8] ἀπὸ τὰ τετράδραχμα τοῦ Αἰσίλλα.

6) Τμῆμα ἀντιπροσωπευτικὸν διασκορπισθέντος εὑρήματος ἐκ πολλῶν χιλιάδων χαλκῶν νομισμάτων, κυρίως Μαρωνείας καὶ ἐλαχίστων Ἀβδήρων, ἀνακαλυφθέντος πιθανώτατα παρὰ τὴν Κομοτηνὴν Θράκης (πρβλ. BCH ἔ.ἀ. Πίν. X 10, 11). Ὁ μέγας ἀριθμὸς ὁμοίων καὶ συγχρόνων νομισμάτων εἶναι ἔνδειξις ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἀποταμιεύσεως ἰδιώτου· ἐνδεχομένως δὲ ἡ ἀπόκρυψις τοῦ θησαυροῦ ὀφείλεται εἰς τὴν ἐχθρικὴν ἐπέμβασιν τοῦ Φιλίππου Β΄ τῆς Μακεδονίας εἰς τὴν Θράκην.

7) Εὕρημα ἀκέραιον ἀποτελούμενον ἀπὸ 13 ἀργυρᾶ τεμάχια, ἀνακαλυφθὲν εἰς Παλαιομάνινα Ξηρομέρου καὶ δυνάμενον νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὸ 3ον τέταρτον τοῦ Δ΄ π.Χ. αἰ. 1 τετράδραχμον Στυμφάλου ἀρίστης διατηρήσεως (ἔ. ἀ. Πίν. X, 12) καὶ 12 στατῆρες Κορίνθου, Ἀμβρακίας, Ἀνακτορίου καὶ Λευκάδος.

8) Ἀθηναϊκὸν τετράδραχμον τοῦ νεωτέρου ρυθμοῦ προερχόμενον ἐξ εὑρήματος (;). Διὰ τοῦ τετραδράχμου τούτου προστίθεται τὸ τέταρτον γνωστὸν τοῦ τύπου τούτου (πρβλ. M. Thompson, The New Style Silver Coinage of Athens, 1961, σ. 32 κ. ἑ. Πίν. I 1-3), πλουτίζον συγχρόνως τὴν σειρὰν μὲ τὴν προσθήκην τοῦ συμβόλου τῆς δᾶδος κάτωθεν τοῦ ἁμφορέως. Ἐπίσης τὰ ἐπὶ τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς σαφῆ γράμματα ἑκατέρωθεν τῆς γλαυκὸς Ω A N βεβαιώνουν ὡς ὀρθὴν τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Lederer (Zeit. für Numismatik 1926 σ. 58). Πίν. 1, 6.

9) Εὕρημα 34 τετραδράχμων καὶ δύο δραχμῶν ἀνευρεθὲν ἀκέραιον εἰς Δῆλον[9] κατὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως ἔμπροσθεν τῆς οἰκίας Τ (Insula III Ruelle Δ) ἀκριβῶς ἔμπροσθεν τοῦ δωματίου C καὶ κάτωθεν κατωφλίου (;) (πρβλ. Ζαφειρόπουλον εἰς BCH 1959 σ. 814).

Ἡ δημοσίευσίς του ἐν λεπτομερείᾳ ἐθεωρήθη σκόπιμος, διότι ἡ ἔναρξις καὶ τὸ τέλος τῆς σειρᾶς ταύτης τῶν Ἀθηναϊκῶν νομισμάτων ἴσως δύναται νὰ ἀμφισβητηθῇ (πρβλ. BCH 1958, ΑΔ 1960 σ. 7 κ ἑ.), αἱ δὲ μεγάλαι γνωσταὶ καταστροφαὶ τῆς νήσου Δήλου παρέχουν ἐνδείξεις διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν εἰς αὐτὴν γενομένων εὑρημάτων:

1) Τύπος M.T.[10] 71 β

5. Ἤδη ὅμως ὁ Dr David Lewis εἰς προσεχῶς δημοσιευομένην μελέτην του ἔχει ἐπιφυλάξεις διὰ τὴν ἀκρίβειαν ταύτης.

6. Ἕνεκα τῆς ἀρίστης διατηρήσεως ὅλων τῶν νομισμάτων τοῦ Αἰσίλλα.

7. Τὸ εὕρημα Κερασιᾶς χρονολογεῖται ὀλίγον προγενεστέρως εἰς τὴν δημοσίευσιν τοῦ BCH. Ἐπίσης τὸ χαρακτηρισθὲν ὡς non identifié μετὰ τὸν καθαρισμόν του ἀπεδείχθη τοῦ M. Porc. Laeca. Πρβλ. Sydenham ἔ.ἀ. ἀρ. 513.

8. Ὅσον καὶ ἂν ἡ καλὴ διατήρησις εἶναι καὶ ἁπλῆ σύμπτωσις — πρβλ. τὸ δηνάριον τοῦ C. Fabius (96-95 π.Χ.) τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ καλύτερον διατηρημένον νόμισμα τοῦ εὑρήματος τῆς Πλατανιᾶς (Πίν. 2, 7) — ἡ φθορὰ εἶναι σοβαρὰ ἔνδειξις χρονολογήσεως.

9. Τὰ νομίσματα, εὑρίσκονται εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Μυκόνου καὶ μόνον τὰ ἐκμαγεῖα περιῆλθον εἰς τὸ Μουσεῖον, παραχωρηθέντα πρὸς δημοσίευσιν ὑπὸ τοῦ ἀνευρόντος ταῦτα Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων Νικ. Ζαφειροπούλου. Ἀπεικονίζονται ὅσα προέρχονται ἀπὸ νέας σφραγῖδας, ἀποδιδόμενα ἀτελῶς, ἕνεκα τοῦ προχείρου καθαρισμοῦ των.

10. Πρὸς ἀποφυγὴν ἐπαναλήψεως γνωστῶν τύπων γίνονται παραπομπαὶ εἰς τὸ βιβλίον τῆς Margaret Thompson ἔ.ἀ.

2)	»	»	IIIα	ΕΥ( )		Δ.Κ.[11]
3)	»	»	132 β			Δ.Μ.
4)	»	»	167 α —	ΕΡ		Δ.Μ.
5)	»	»	188 C Θ	ΕΜ( )		Δ.μ.
6)		258d	Κάτω δεξ.	ΑΝ(;) Α		Δ.Κ.
7)		Ὅμοιον	» ἀρ.	ΕΥ(;) Λ(;)		Δ.μ.
8)		ὅμοιον (?)				ἐφθ.
9)	Μ.Τ.	271α	Α	ΕΥ		Δ.Μ.
10)	»	»	—	—		Δ.Κ.
11)	»	»	—	—		Δ.Μ.
12)	»	»	—	—		Δ.Μ.
13)	»	322α	—	ΑΡ		Δ.Μ.
14)	»	347 κ.έ.	Πίν. 1, 9			
15)	»	353ε	Δ	ΜΕ(;)		Δ.μ.
16)	»	387α	(ἡ αὐτὴ σφραγὶς καὶ ὄπισθεν			Δ.Μ.
17)	»	383α	386α	Α ΣΦ		Δ.Μ.
18)	»	383α	388f	Η(;)ΜΕ		
19)	»	422c		Θ(;) ΣΦ		Δ.Μ.
20)	»	421	Πίν. 1, 7	Ι(;) ΜΕ		Δ.Κ.
21)	»	430α				Δ.Μ.
22)	Μ.Τ.	437β	Πίν. 1, 8	—ΣΩ(;)		Δ.Μ.
23)	»	567j	Πίν. 1, 11	Θ(;)ΔΙ		
24)	»	585α	Πίν. 1, 10	— ΣΦ		Δ.α.
25)	»	582β		Ε	ΠΕ	Δ.α.
26)	»	583α Ἡ αὐτὴ σφρ. καὶ ὄπ.		Α	—	Δ.α.
27)	»	601c		Η	ΗΕ	Δ.α.
28)	»	607α		Η(?)	ΠΕ	Δ.α.
29)	»	606c		Η(?)	ΜΕ	Δ.Κ.
30)	»	658δ		Θ	ΜΕ	Δ.Κ.
31)	»	690β	ἡ αὐτὴ σφρ. καὶ ὄπ.	Β	ΜΕ	Δ.ἀ.
32)	»	698α		Λ	ΜΕ	Δ.ἀ.
33)	»	719β		Α	ΠΕ	Δ.ἀ.
34)	»	295α		—		
	Δραχμαὶ					
35)	Svoronos Pl. 46, 28					ἐφθ.
36)	Μ.Τ. 555δ	ΛΦΡ/ΔΙΟ/ΓΕ		ΣΑ(?) ἢ ΙΑ		Δ.Μ.

Β'. Ρωμαϊκά :

1) Εὕρημα τῆς Ρωμαϊκῆς δημοκρατίας ἐκ 49 τεμαχίων[12] προερχόμενον ἀπὸ τὴν Μακεδονίαν ἢ Θράκην καὶ περιγραφὲν ἐν συντομίᾳ εἰς BCH 1961. Περιλαμβάνει νομίσματα ἀπὸ τοῦ L. Pinarius NATTA (172 - 151 π. Χ.) μέχρι τοῦ Titus Carisius (45 π.Χ.). Εἶναι δὲ ἐνδιαφέρον ὄχι μόνον διότι πρώτη φορὰν γίνεται «γνωστὸν εὕρημα περιλαμβάνον μόνον ρωμαϊκὰ δηνάρια[13] εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην ἀλλὰ καὶ διότι ἐνισχύει τὴν γνώμην, ὅτι καὶ τὸ τρίτον αὐτὸ σύγχρονον καὶ ὁμοίας συστάσεως μὲ τὰ προηγούμενα, κυρίως μὲ τὸ ἐκ Πλατανιᾶς, δὲν ὀφείλεται εἰς τυχαίαν σύμπτωσιν, ἀλλὰ εἰς τὰ ἱστορικὰ γεγονότα τὰ διαδραματισθέντα εἰς Μακεδονίαν κατὰ τὰ ἔτη 43-42 π.Χ. (πρβλ. ἀνωτέρω).

2) Ἐπίσης μικρὸν εὕρημα 8 τεμαχίων τῶν χρόνων τῆς νεωτέρας Φαυστίνης· προέρχεται ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῆς Παναγίας Βροντοῦς τῆς Σαλαμῖνος.

3) Εὑρήματα περιέχοντα δηνάρια καὶ ἀντωνιανούς· προέρχονται ἀπὸ τὴν Μ.Ἀσίαν (πρβλ. BCH 1960, 496 καὶ αὐτ. 1961).

Γ'. Βυζαντινὰ εὑρήματα :

1) 93 τεμάχια : Τμῆμα ἀπὸ διασκορπισθὲν εὕρημα βυζαντινῶν νομισμάτων ἀπὸ τὴν πρώην Μπαλάφτσαν, τώρα Κολχικὸν τῆς Μακεδονίας (πρβλ. BCH 1961) Παρέχει ἐνδιαφέρον, ὄχι μόνον διότι σχετίζεται μὲ τὴν τετάρτην σταυροφορίαν, ἀλλὰ καὶ διότι βοηθεῖ εἰς τὴν μελέτην τοῦ ἐντοπισμοῦ τοπικῶν νομισματοκοπείων ἀνὰ τὸ βυζαντινὸν κράτος.

2) Εὕρημα ἀκέραιον ἀπὸ 34 τεμάχια τοῦ τέλους τοῦ 12ου αἰῶνος· προέρχεται ἀπὸ τὸ Δροσᾶτον Εὐπαλίου (Δελφῶν) (πρβλ. BCH 1961).

Δ' Μεσαιωνικά :

Τρία εὑρήματα : α) ἀπὸ τὴν Ἐρέτριαν, τμῆμα ἐκ 152 τεμαχίων, τὰ πλεῖστα γαλλικὰ τορνήσια τοῦ 13ου αἰ.

β) ἀπὸ τὴν Ἀχαΐαν 51 ἀργυρᾶ ἐνετικά, τμῆμα εὑρήματος διασκορπισθέντος τοῦ βου ἡμίσεος τοῦ 14ου αἰ.

γ) ἀπὸ τὴν Γαστούνην Ἠλείας 378 ἐνετικά, 2 σολδίνια, 376 τορνησέλλια τοῦ 13ου αἰῶνος. (πρβλ. BCH 1961).

Προσκτήματα διαφόρων προελεύσεων :

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τὰ κάτωθι :

—2 τετράδραχμα Ἀθηνῶν ἐποχῆς ἀρχόντων

α) τύπου Svoronos, Les Monnaies d'Athènes ἀρ. 18-21 μὲ ὑστερόσημον (πρβλ. BCH 1961 XI, 5.

β) τύπου Svoronos ἔ.ἀ. Pl. 33, 20 (πρβλ. BCH 1961, 6).

—Ἀπὸ τὴν Θεσσαλίαν : 1) Λαρίσης τύπου Ro-

11. Ἡ διατήρησις σημειοῦται διὰ τῶν γραμμάτων : ἐφθ= ἐφθαρμένον, μ = μετριωτάτη, Μ = μετρία, Κ = καλή, α = ἀρίστη, fdc = fleur de coin.

12. Ἐκ τούτων τὰ 33 ὑπάρχουν εἰς ἐκμαγεῖα.

13. Πρβλ. σύγχρονον καὶ παρομοίας συστάσεως εὕρημα εἰς Sydenham ἔ. ἀ. σ. Iv ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν.

gers, 311 (BCH Pl. XI, 7), 2) Πεύματα τύπου Ε.ά. 442.

—'Από τὴν νῆσον Σκόπελον (ἀρχαίαν Πεπάρηθον[14]) ἀργυροῦν ἀπροσδιόριστον (BCH Ε. ά. Pl. XI 19).

—'Από Μυγδαλιὲς (ἀρχαία Κλειτορία—'Αρκαδίας) 5 ἀργυρᾶ : Βοιωτίας, 'Αχαϊκῆς συμπολιτείας, Ἄργους, Κλείτορος· 9 χαλκᾶ : Θυρρείου, Κορίνθου, Αἰγείρας, Φλιοῦντος, Σικυῶνος, 'Αρκαδίας.

—'Από Κάτω Κλειτορίαν 3 χαλκᾶ : Θουρίας, 'Ορχομενοῦ 'Αρκαδίας, Πτολεμαίου Γ' (Πρβλ. 'Επιτύμβιον Τσούντα σ. 679). Νομίσματα τοῦ τύπου τούτου ἀνευρίσκονται συνεχῶς ὑπὸ ἰδιωτῶν κυρίως εἰς τὴν περιοχὴν Κορινθίας, ὁπόθεν καὶ εὕρημα ἐκ 12 ὁμοίων τεμαχίων (ὑπάρχουν μόνον τὰ ἐκμαγεῖα).

—'Από τὴν νῆσον Θήραν :

1) ἀργυροῦν δίδραχμον (ροδιακὸν) τῆς νήσου Θήρας τοῦ βου ἡμίσεος τοῦ Δ. π.Χ. αἰ. ἀνέκδοτον ἢ πάντως σπανιώτατον, μὲ κεφαλὴν 'Απόλλωνος καὶ ὀπ. βοῦν κυρίσσοντα. Α καὶ ΘΗΡ (πρβλ. BCH 1961 Pl. XI 8).

2) Δώδεκα χαλκᾶ : 10 τῆς νήσου Θήρας (BCH 1961, Pl. XI, 10-15) 1 τῆς νήσου Ἴου, Λουκίλλας (Ε.ά. ἀρ. 16) καὶ 1 τῆς Χίου (Ε.ά. ἀρ. 17).

—'Από τὴν νῆσον Σίφνον: Χαλκᾶ Ἄργους (Πελοποννήσου), 'Αξοῦ Κρήτης (πρβλ. Svoronos 19, 37) ρωμαϊκὰ Δ' μ. Χ. αἰ., βυζαντινὰ ('Ιουστίνου Β', 'Ιουστινιανοῦ), ἐνετικά.

—'Από τὴν Μυτιλήνην χρόνων Γαλλιηνοῦ (BCH Ε.ά. Pl. III 18).

—'Από τὴν Καισάρειαν Καππαδοκίας :

1 Τιβερίου Κλαυδίου (Imhoof, M.G. 417 182).

—'Από Ἅγιον Γεώργιον Μεσολογγίου :

1 σηστέρτιος Φαυστίνης μητρὸς τύπου RIC, 1151

—'Αγνώστου προελεύσεως

1 σηστέρτιος Μ. Αὐρηλίου τύπου RIC, III, 1078

—'Από τὴν Μακεδονίαν :

Χαλκοῦν, μὲ προτομὴν αὐτοκράτορος καὶ ὀπ. Ο Δ Μ Προτομὴ 'Αγ. Δημητρίου ἐπαρχιακὸν ἐργαστήριον (Ε.ά. Pl. XII, II).

—'Από τὴν νῆσον Εὔβοιαν :

4 Βυζαντινὰ μολυβδόβουλλα

14. 'Από 'Ηλιούπολιν καὶ Μικρὸ Καβοῦρι 'Αττικῆς: δύο χαλκᾶ Πτολεμαίου Β (πρβλ. Α.Ε. εἰς μνήμην Γ. Π. Οἰκονόμου, Γ' τόμος 1961 σ. 321 κ.ἑ.

Ἐν μὲ τὴν ἐπιγραφήν : ΚΟC ΜΑ
ΜΟΝΑΧΩ
ΠΡΟΕΔΡΩ
ΜΥΚΟΝΟΥ

τοῦ X-XII αἰῶνος.

Πολλὰ ἐκ τῶν ἀνωτέρω νομισμάτων προέρχονται ἐξ ἀγορᾶς διὰ χρημάτων τοῦ κληροδοτήματος 'Αλεξάνδρου Σούτσου. Ἐκ δωρεᾶς ἐπλουτίσθη ἡ Συλλογὴ μὲ χαλκοῦν σπάνιον νόμισμα 'Εφέσου—τύπου Sylloge V. Aulock ἀρ. 1918—ἀποσταλὲν ἐξ 'Αμερικῆς ὑπὸ τοῦ Ἕλληνος Μιλτιάδη 'Ελεοπούλου. Ἡ συλλογὴ σταθμίων τοῦ Μουσείου ἐπλουτίσθη διὰ τῆς δωρεᾶς τοῦ Jordan-Bassermann ἐκ Μονάχου· ἡ συλλογὴ αὕτη ἐσχηματίσθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 20οῦ αἰῶνος ὑπὸ τοῦ Dr. Mordmann, περιλαμβάνει δὲ 40 ἀρχαῖα ἑλληνικὰ σταθμία – 3 'Αθηναϊκὰ τὰ δὲ λοιπὰ τῶν Μικρασιατικῶν πόλεων Κυζίκου, 'Αλεξανδρείας Τρωάδος, 'Εφέσου, 'Ατταλείας, 'Αντιοχείας, 41 βυζαντινὰ καὶ 70 σταθμία βυζαντινῶν νομισμάτων (ἑξάγια).

Λίαν σημαντικὴ εἶναι ἡ δωρεὰ τοῦ κ. 'Ηλία Καντᾶ σχηματισθεῖσα μὲ σύστημα καὶ γνῶσιν τῶν νομισμάτων ἀποτελουμένη ἀπὸ 1.213 τεμάχια.

Ἐκ τούτων ἀργυρᾶ : τοῦ Γρατιανοῦ (RIC σ. 96), τοῦ Οὐαλεντινιανοῦ Α' (RIC σ. 279, 33α), τοῦ 'Αλεξίου Γ' Κομνηνοῦ ἤλεκτρον τοῦ τύπου BMC Type 2 Pl. 72, 2, 3) καὶ ἓν τοῦ 'Ιωάννου Α'. Νικαίας τοῦ τύπου ἐκ χρυσοῦ BMC, Pl. 29, σ. 8.

Χαλκᾶ : 1) Φόλλις τοῦ Κωνσταντίνου Χλωροῦ, 2) 46 τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, Κωνσταντίνου Β', Κωνσταντίου Β', Κώνσταντος, Οὐαλεντινιανοῦ Α' (RIC σ. 176. Π ί ν. BCH XII 6), 'Ιουλιανοῦ 'Αποστάτου, 'Ονωρίου, Θεοδοσίου Α' καὶ σειραὶ βυζαντινῶν νομισμάτων μέχρι τοῦ τέλους τῆς αὐτοκρατορίας (πρβλ. Πίναξ BCH Ε.ά. XII, 6 – 14).

ΕΙΡ. ΒΑΡΟΥΧΑ - ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΠΟΥΛΟΥ

*

Β'. Ἐπιγραφικὴ Συλλογὴ

Αἱ τελευταῖαι ἐργασίαι διὰ τὴν ἐπανέκθεσιν τῆς Συλλογῆς ἀφεώρων εἰς τὴν αἴθουσαν 9, τὴν ἑτέραν τῶν προοριζομένων διὰ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ κοινοῦ. Ἡ πλήρης τακτοποίησίς της συνετελέσθη. Ὁ Π ί ν. 3 α, ἐφ' οὗ τμῆμα τῆς αἰθούσης, δίδει ἰδέαν ταύτης. Εἰς τὸ βάθος, κατὰ τὸ κέντρον, ὁ μέγας ἐκ δύο τεμαχίων συγκολληθεὶς λίθος περιέχει *λόγους ἐπιστατῶν Ἐλευσινόθεν* (IG II² 1672) ἀπὸ τὸ ἔτος 329/280. Δεξιώτερον τούτου εἶναι ἡ στήλη ἐφ' ἧς αἱ *συγγραφαὶ τῆς σκευοθήκης τῆς λι-*

θίνης (IG II² 1668) ἀπὸ τὸ ἔτος 347/46. Ἀριστερᾷ τοῦ κατὰ τὸ κέντρον λίθου ἡ πωρίνη πλὰξ μὲ τὴν γνωστὴν βουστροφηδὸν γεγραμμένην ἐπιγραφὴν (IG I² 463) καὶ παρ'αὐτὴν ἡ στήλη, μὲ τὰς ἀναγλύφους μορφὰς ἄνω, περιέχει ψηφίσματα διὰ τοὺς Μεθωναίους ἀπὸ τὴν χρονικὴν περίοδον 428-23 π.Χ. (IG I² 57). Ὑπεράνω τούτων ἐπὶ τοῦ τοίχου ἀριστερᾷ μὲν ἡ στήλη διὰ τὸν Παλαισκιάθιον Οἰνιάδην (IG I² 118) ἀπὸ τὸ ἔτος 408/7, δεξιᾷ δὲ διὰ τὸν Θεσσαλὸν Κάλλιππον (IG II² 27) ἐκ τῆς χρονικῆς περιόδου 394-87 π.Χ. Εἰς τὸν Πίν. 3, β, δεξιᾷ τῷ εἰσερχομένῳ, ὁ μέλας λίθος προέρχεται ἀπὸ τὴν Θήραν καὶ αἱ ἐπὶ τῶν τεσσάρων πλευρῶν του ἐπιγραφαὶ (IG XII 3, 762) ἀνήκουν εἰς τὸ 600 π.Χ. περίπου. Εἰς τὴν γωνίαν ἐπὶ συγχρόνου βάθρου εἶναι ἡ περιφερικὴ βάσις ἀπὸ τὴν Αἰξωνὴν μὲ ἀναγραφὰς νικῶν εἰς τὰ κατ' ἀγροὺς Διονύσια (IG II² 3091). Πρὸ ταύτης ἐπὶ συγχρόνου βάθρου τετράπλευρος πλὰξ μὲ ἀνάγλυφον ἀσπίδα· ἐπὶ ταύτης ἔχουν ἀναγραφῆ τὰ ὀνόματα τῶν Ἀθηναίων ἐφήβων κατὰ τὸ ἔτος 144/5—148/9 μ.Χ. (IG II² 2051).

Εἰς τὴν αἴθουσαν ταύτην ἐξετέθησαν 48 ἐν ὅλῳ λίθοι, αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν ὁποίων (βωμὸς Πεισιστράτου, ἐπιγραφὴ Ἑκατομπέδου, ἀποικίας εἰς Βρέαν, ἀπολογισμοὶ Ἐρεχθείου, νεωστὶ κομισθεῖσα ἐκ Τροιζῆνος ἐπιγραφὴ κλπ.) ἀνάγονται εἰς τὴν χρονικὴν περίοδον ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος μέχρι τοῦ ἔτους 301 μ.Χ. (Διάταγμα Διοκλητιανοῦ).

Ὁ Πίναξ 3γ δεικνύει τμῆμα μιᾶς τῶν νέων αἰθουσῶν, τῆς ὑπ' ἀριθ. 6, εἰδικῶς τὸ δεξιόν της μὲ τὰς τρεῖς ἐπαλλήλους σειρὰς ρυμῶν εἰς τὰ πλάγια καὶ τεσσάρων κατὰ τὸ μέσον. Εἰς τὸ βάθος ἡ μικρὰ αἴθουσα μὲ τὰς μὴ ἀττικὰς ἐπιγραφάς.

ΜΑΡΚΕΛΛΟΣ Θ. ΜΙΤΣΟΣ

*

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΝ ΜΟΥΣΕΙΟΝ (1961)

Τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον ἀπέκτησεν κατὰ τὸ 1961 τὰ κάτωθι ἀντικείμενα:

Α'. Ἐκ περισυλλογῆς:

1) Προτάσει τῆς Διευθύνσεως τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου, ἡ Α' Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων περισυνέλεξεν ἀπὸ τὸν χῶρον πέριξ τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τοῦ Ὡρολογίου τοῦ Κυρρήστου, τριάκοντα πέντε ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ ἄλλα γλυπτὰ ἐκ παλαιοχριστιανικῶν καὶ Βυζαντινῶν ναῶν ἅτινα παρέδωσεν εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον (Πίν. 4α), (B.M. 3145-3179).

2) Ἡ Ἀμερικανικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ παρέδωκεν ἐπίσης τρία τεμάχια θωρακίων (B.M. 3143 καὶ 3144) εὑρεθέντα εἰς τὴν Ἀγοράν, ἅτινα κατὰ διαπίστωσιν τῆς δ. A. Frantz ἀνήκουν εἰς θωράκια τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου.

Β'. Ἐξ ἀγορᾶς:

1) Ζεῦγος χρυσῶν ἐνωτίων βυζαντινῶν χρόνων (B.M. 3184).

2) Εἰκὼν Πέτρου καὶ Παύλου, 14ου αἰ. (Διαστ. 0.53X0,40, B.M. 3187).

3) Εἰκὼν Ἁγίου Δημητρίου, 16 αἰ. (Διαστ. 0,14 X0,12 μ., B.M. 3185).

4) Εἰκονίδιον Μεταμορφώσεως, μεταβυζαντινῆς τέχνης, περὶ τὸ 1600, μὲ δυτικὴν ἐπίδρασιν (Διαστ. 0,15X0,09, B.M. 3186).

Γ'. Ἐκ δωρεᾶς:

1) Σταυρὸς μετάλλινος μετ' ἐγχαράκτων διακοσμήσεων (Διαστ. 0,30X0,16, B.M. 3180).

2) Σταυροῦ ἐγκολπίου κοίλου ἐκ μετάλλου τὸ ἥμισυ (Διαστ. 0,06X0,045, B.M. 3181).

Κατὰ τὸ 1961 ἐσυνεχίσθη ἡ φωτογράφησις ἀντικειμένων τοῦ Μουσείου καὶ ἡ δελτιογράφησις αὐτῶν. Ἐτελείωσεν ἡ καταλογογράφησις τῆς συλλογῆς κεραμεικῆς, ἤρχισε δὲ ἡ κατάρτισις εἰδικοῦ βιβλιογραφικοῦ ἀρχείου δι' ἀποδελτιώσεως κατ' ἀρχὰς τῶν μελετῶν τῆς τελευταίας δεκαετίας ἐπὶ θεμάτων βυζαντινῆς τέχνης. Τὸ ἀρχεῖον τοῦτο ἑτοιμάζεται ὡς προεργασία διὰ τὴν συγγραφὴν τῶν ἐκδοθησομένων ἐπιστημονικῶν καταλόγων τοῦ Μουσείου.

Εἰς τὴν αἴθουσαν βυζαντινῶν εἰκόνων ἐξετέθησαν ἐπὶ εἰδικῶν ἀναλογίων διὰ πρώτην φορὰν τρεῖς μεγάλαι ἀμφιπρόσωποι εἰκόνες 14ου αἰ. τῶν ὁποίων ἡ ἑτέρα ὄψις ἀπεκαλύφθη ἢ συνετηρήθη εἰς τὸ Ἐργαστήριον τοῦ Μουσείου (εἰκ. 169, Θεοτόκος Ὁδηγήτρια, Πίν. 4 β-γ). Εἰς τὸ Ἐργαστήριον ἐγένοντο προσέτι ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ καθαρισμοῦ πολλῶν ἐκ τῶν εἰκόνων τῆς συλλογῆς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου.

Κίνησις τοῦ Μουσείου

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπισκεπτῶν ηὐξήθη αἰσθητῶς. Τὸν Ἰούνιον ἐγένοντο αἱ κατ' ἔτος ἐπιστημονικαὶ ἀνακοινώσεις ἐπὶ θεμάτων βυζαντινῆς τέχνης, ὀργανωθεῖσαι ὑπὸ τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

Προσέτι εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον ἤρχισεν ἡ προετοιμασία διεθνοῦς Ἐκθέσεως Βυζαντινῆς Τέχνης, ἥτις θὰ γίνῃ ἐν Ἀθήναις, τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1964, ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης.

ΜΑΝ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΑΘΗΝΩΝ - ΑΤΤΙΚΗΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΟΙΚΟΠΕΔΩΝ ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ ΚΑΙ ΖΑΧΑΡΑΤΟΥ

Περὶ τῆς ἀνωτέρω ἀνασκαφῆς βλ. ἄρθρον τοῦ ἐνεργήσαντος ταύτην Ἐφόρου ἀρχαιοτήτων κ. Γ. Δοντᾶ, δημοσιευόμενον εἰς τὸ Α' μέρος τοῦ παρόντος τόμου καὶ τοὺς Πίν. 5 α-β τῶν Χρονικῶν.

*

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΝΟΤΙΩΣ ΤΟΥ ΟΛΥΜΠΙΕΙΟΥ (1961)

Προκειμένου νὰ ἐκτελεσθοῦν ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Συγκοινωνιῶν καὶ Δημοσίων Ἔργων ἐργασίαι διαμορφώσεως τοῦ περὶ τὸ Ὀλυμπιεῖον χώρου καὶ συγκεκριμένως εἰς τὴν πρὸς νότον αὐτοῦ περιοχὴν τὴν ὁριζομένην πρὸς βορρᾶν ὑπὸ τοῦ περιβόλου τοῦ Ὀλυμπιείου, πρὸς νότον ὑπὸ τῆς ὁδοῦ Ἀναπαύσεως, πρὸς ἀνατολὰς ὑπὸ τοῦ Ἰλισοῦ καὶ πρὸς δυσμὰς ὑπὸ τῆς λεωφόρου Ἀμαλίας, τῇ εἰσηγήσει τοῦ Προϊσταμένου τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων ἀειμνήστου Ἰ. Παπαδημητρίου, ἀπεφασίσθη ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου πρὸ πάσης ἐνεργείας νὰ ἐρευνηθῇ ὁλόκληρος ἡ ἔκτασις διὰ συστηματικῶν ἀνασκαφῶν[1].

Ἡ ἐποπτεία τῆς ἀνασκαφῆς ἀνετέθη εἰς τὸν Ἔφορον Ἀρχαιοτήτων Ἀθηνῶν Ἰ. Θρεψιάδην καὶ τὸν ἀρχιτέκτονα Ἰ. Τραυλόν, μετέσχον δὲ αὐτῶν ὡς βοηθοὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ὁ ἐπιμελητὴς Ἄγγελος Λιάγκουρας, ἀργότερον δὲ καὶ μέχρι τέλους τῶν ἐργασιῶν ὁ ἔκτακτος ἐπιμελητὴς Εὐ. Πεντάζος.

Αἱ σχετικαὶ ἐργασίαι ἤρχισαν τὴν 28ην Νοεμβρίου 1960 καὶ ἐπερατώθησαν τὴν 3ην Μαρτίου 1962 μὲ μικρὰν μόνον διακοπὴν 45 ἡμερῶν, ἤτοι ἀπὸ τῶν μέσων Αὐγούστου μέχρι τοῦ τέλους Σεπτεμβρίου τοῦ 1961, ἐγένοντο δὲ δαπάναις τῆς ἁρμοδίας Διευθύνσεως τοῦ Ὑπουργείου Συγκοινωνιῶν καὶ Δημοσίων Ἔργων, τὴν ὁποίαν καὶ ἐνταῦθα θερμῶς εὐχαριστοῦμεν, διότι πλὴν τῶν ἐργατῶν, τοὺς ὁποίους μᾶς διέθεσεν, ἀνέλαβε καὶ τὴν ἐκσκαφὴν καὶ ἀπομάκρυνσιν τῶν τεραστίων ὄγκων χώματος τῆς νεωτέρας ἐπιχώσεως, ἡ ὁποία ἐκάλυπτε τὰ ἀρχαῖα ἐρείπια.

Ὅτι ἡ περιοχὴ αὕτη παρουσίαζεν ἰδιαίτερον ἀρχαιολογικὸν ἐνδιαφέρον καὶ ἔπρεπε νὰ ἐρευνηθῇ διὰ συστηματικῶν ἀνασκαφῶν ἦτο ἀναμφισβήτητον, διότι καὶ ἐκ τῶν φιλολογικῶν μαρτυριῶν ἐγνωρίζομεν, ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναζητηθοῦν σπουδαιότατα ἱερὰ καὶ ναοὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἀναφερόμενα καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν παλαιοτέρων ἀνασκαφῶν εἶχον ἀνευρεθῇ, τὸ μὲν 1893 ὑπὸ τοῦ Α. Σκιᾶ τὰ θεμέλια ἑνὸς ναοῦ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ τμῆμα τοῦ τείχους τοῦ περιβόλου τῆς πόλεως[2], τὸ δὲ 1940 ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου τῆς Ἐπιγραφικῆς Συλλογῆς κ. Μ. Μιτσοῦ, κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ χώρου καὶ εἰς τὴν βάσιν τοῦ ἐκεῖ βραχώδους ὑψώματος, τὰ θεμέλια διαφόρων οἰκοδομημάτων τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος, ὡς καὶ πλῆθος ἀγγείων[3].

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου ἔγινεν εἰς δύο στάδια. Κατὰ τὸ πρῶτον ἀφῃρέθη ἡ νεωτέρα μεγάλου πάχους ἐπίχωσις, ἡ ὁποία εἰς τὰ παρὰ τὸν Ἰλισὸν σημεῖα ἔφθανε τὰ 5μ. περίπου, παντοῦ δὲ ἀπεκαλύφθη ἡ παλαιὰ ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους κάτωθεν τῆς ὁποίας ἤρχιζον αἱ ἀρχαῖαι ἐπιχώσεις. Τοῦτο διεπιστώσαμεν ἀσφαλῶς διὰ τάφρων, εἰς πλεῖστα σημεῖα τοῦ ἐν λόγῳ χώρου, ἡ δὲ νεωτέρα ἐπίχωσις, ἀπομονωθεῖσα κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, κατέστη δυνατὸν νὰ ἀπομακρυνθῇ ταχέως διὰ μηχανικῶν ἐκσκαφέων. Κατὰ τὸ στάδιον αὐτὸ τῆς ἐρεύνης, τὸ ὁποῖον εἶχε συμπληρωθῇ μέχρι τῶν ἀρχῶν Μαΐου τοῦ 1961, ἀπεκαλύφθη παντοῦ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἀρχαίου ἐδάφους καὶ ἦλθεν εἰς φῶς καὶ πάλιν ὁ ὑπὸ τοῦ Σκιᾶ τὸ πρῶτον ἀνασκαφεὶς Ρωμαϊκὸς ναός. Συγχρόνως ἐκαθαρίσθη καὶ ὁ κατὰ τὸ 1940 ἐρευνηθεὶς χῶρος, ὅπου τὰ ἐρείπια εἶχον καὶ πάλιν καλυφθῇ ὑπὸ ἐπιχώσεως ὕψους ἑνὸς περίπου μέτρου, ἐπὶ πλέον δὲ ὁλόκληρος ἡ ἔκτασις εἶχε δενδροφυτευθῇ εἰς τρόπον ὥστε τίποτε δὲν ἐπρόδιδε τὴν ὕπαρξιν ἐδῶ ἀρχαίων ἐρειπίων (Πίν. 6).

Κατὰ τὸ δεύτερον στάδιον τῆς ἐργασίας μας, ἐπὶ τῆς παλαιᾶς πλέον ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, διὰ δέκα δοκιμαστικῶν τάφρων ἠρευνήθησαν τὰ ἱστορικὰ στρώματα εἰς ὁλόκληρον τὸν χῶρον, ἐφ' ὅσον δὲ ἀνευρίσκοντο ἀρχαῖα ἐρείπια, αἱ τάφροι διεπλατύνοντο μέχρι τελείας ἀποκαλύψεως τῶν οἰκοδομημάτων.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐρεύνης μας ταύτης ὑπῆρξαν ἐκτάκτως ἱκανοποιητικὰ διότι, πλὴν τῶν ἀποκαλυφθέντων καὶ πάλιν θεμελίων τοῦ Ρωμαϊκοῦ ναοῦ, ἀνευρέθη καὶ ἄλλος ναὸς τῶν κλασσικῶν

1. Αἱ ἀνασκαφαὶ αὗται ἀποτελοῦν συνέχειαν προγενεστέρων ἀνασκαφῶν μας κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ περιβόλου τοῦ Ὀλυμπιείου. Βλ. Ἰ. Τραυλοῦ, ΠΑΕ 1949, 25-43. BCH LXXXIV (1960) 631-637 καὶ AJA 64 (1960) 267.

2. Α. Σκιᾶ. Περὶ τῆς ἐν τῇ κοίτῃ τοῦ Ἰλισοῦ ἀνασκαφῆς, ΠΑΕ 1893, 111-136.

3. Δημοσιεύματα σχετικὰ μὲ τὰς ἐκτελεσθείσας τότε ἀνασκαφάς: BCH LXIII (1939) 294, LXIV-LXV (1940/41) 237, AA LV (1940) 167 καὶ AE 49 (1948), 5-32. Τὰ ἀνευρεθέντα ἀγγεῖα κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1940 φυλάσσονται εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, τὴν μελέτην δ' αὐτῶν ἀνέλαβεν ἡ Ἐπιμελήτρια τοῦ Μουσείου δ. Βαρβάρα Φιλιππάκη.

χρόνων, ἀνεσκάφη κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος του μέγα ὀρθογώνιον περιστύλιον καὶ προσδιωρίσθη ἀσφαλῶς καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ ἀνασκαπτομένου χώρου ἡ γραμμὴ τοῦ τείχους τῆς πόλεως. Ἐξ ἄλλου, κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ ἐνταῦθα δημοσιευομένου Σχεδιογραφήματος 1, κατέστη δυνατὴ ἡ ἐξακρίβωσις καὶ ἡ καλυτέρα ἑρμηνεία πλείστων λεπτομερειῶν τῶν ἀποκαλυφθέντων οἰκοδομημάτων, τὰ ὁποῖα καὶ περιγράφομεν κατωτέρω[4].

Διὰ τῶν ἀνασκαφῶν μας κατὰ πρῶτον διεπιστώθη, ὅτι πλὴν τοῦ πρὸς δυσμὰς βραχώδους, ἐξ ἀσβεστολίθου πετρώματος, ὑψώματος τὸ φυσικὸν ἔδαφος εἰς ὁλόκληρον τὸν ἀνασκαφέντα χῶρον ἀπετελεῖτο ἐκ παλαιοτάτων προσχώσεων ἄμμου καὶ χαλίκων, αἱ ὁποῖαι ἐσχημάτισαν συμπαγὲς καὶ σκληρὸν ἔδαφος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι θεμελιωμένα τὰ περισσότερα τῶν οἰκοδομημάτων. Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ φυσικοῦ τούτου ἐδάφους ἀνευρέθησαν ὄστρακα τῶν τελευταίων ὑστεροελλαδικῶν καὶ τῶν πρωτογεωμετρικῶν χρόνων. Ἐξ αὐτοῦ ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ κοίτη τοῦ Ἰλισοῦ ἀπὸ τῶν χρόνων ἐκείνων εἶχε τὴν ἰδίαν θέσιν, τοὐλάχιστον κατὰ τὸ παρὰ τὴν Ἁγίαν Φωτεινὴν τμῆμα αὐτοῦ, ἡ δὲ ὑπὸ τοῦ Σκιᾶ διατυπωθεῖσα γνώμη, ὅτι ἀρχικῶς ὁ Ἰλισὸς ἔρρεεν πολὺ δυτικώτερον καὶ ὅτι διὰ τεχνικῶν ἔργων, κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχὴν καὶ συγκεκριμένως κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ οἰκοδομήσεως τοῦ περιβόλου τοῦ Ὀλυμπιείου, ἡ κοίτη αὐτοῦ μετετοπίσθη, δὲν εὐσταθεῖ πλέον[5].

Τὰ παλαιότερα τῶν ἀνευρεθέντων ὀστράκων συνελέγησαν ἐπὶ τῆς φυσικῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ περιστυλίου καὶ εἰς βάθος 3 μ. ἀπὸ τῆς εὐθυντηρίας αὐτοῦ, ἀνήκουν δὲ εἰς τοὺς ὑπομυκηναϊκοὺς χρόνους. Παρόμοια ἀγγεῖα ἀνευρέθησαν σποραδικῶς καὶ εἰς διάφορα ἄλλα σημεῖα. Ἐξ ἴσου σημαντικὰ εἶναι τὰ ἀνευρεθέντα πρωτογεωμετρικὰ ὄστρακα καθὼς καὶ οἱ σύγχρονοι πρὸς αὐτὰ τοῖχοι οἱ ἀποκαλυφθέντες εἰς τὴν πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Κλασσικοῦ ναοῦ περιοχήν. Τέλος, πρὸ τοῦ τείχους τῆς πόλεως, μεταξὺ τῶν τάφων τοῦ ὑστερορρωμαϊκοῦ νεκροταφείου (Σχεδ. 1), ἀνεσκάψαμεν τάφον γεωμετρικῶν χρόνων, ἐνῷ τάφοι τῶν ὑπομυκηναϊκῶν καὶ πρωτογεωμετρικῶν χρόνων εἶχον ἀνευρεθῆ κατὰ τὸ 1940 εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἀρχαϊκοῦ οἰκοδομήματος[6].

Οἱ τοῖχοι τοῦ ἀρχαϊκοῦ οἰκοδομήματος, τὸ ὁποῖον ὡς φαίνεται θὰ ἦτο σημαντικὸν δημόσιον κτήριον τοῦ τέλους τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος, εἶναι ἐκτισμένοι κατὰ τὸν πολυγωνικὸν τρόπον διὰ λίθων τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τοῦ Καρρᾶ. Κατὰ τὴν οἰκοδόμησίν του ἀπεκόπη μέγα τμῆμα τοῦ βραχώδους ὑψώματος, ὁ δὲ λατομηθεὶς βράχος ἀπετέλεσεν ἐν μέρει τὸ δάπεδον τοῦ κτηρίου, ἐνῷ τὸ ὑπόλοιπον τμῆμα τοῦ δαπέδου ἐσχηματίσθη δι' ἐπιχώσεως ἐκ χαλίκων, ἐντὸς τῶν ὁποίων φαίνεται ὅτι ἀνευρέθησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1940 τὰ περισσότερα καὶ μᾶλλον ἐνδιαφέροντα τῶν ἀγγείων.

Τῶν ἀποκαλυφθέντων οἰκοδομημάτων τὸ σημαντικώτερον ἀσφαλῶς εἶναι ὁ ναὸς τῶν κλασσικῶν χρόνων. Τούτου ἐσώθησαν μόνον τὰ θεμέλια, τὰ ὁποῖα ὅμως εἶναι πολὺ διδακτικὰ καὶ μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ καθορίσωμεν οὐχὶ μόνον τὰς διαστάσεις ἀλλὰ καὶ τὸ διάγραμμα τοῦ ναοῦ. Εἰς τὴν βάσιν τῶν θεμελίων του ἔχει μῆκος 33,27μ. καὶ πλάτος 15,90μ., ἦτο περίπτερος, ἐκ δὲ τῶν ἀνευρεθέντων ὀλίγων θραυσμάτων τῶν ἀρχιτεκτονικῶν του μελῶν ἀποδεικνύεται ὅτι ἦτο πώρινος δωρικοῦ ρυθμοῦ. Ἐκ τῶν θραυσμάτων αὐτῶν καὶ τῶν ἐντὸς αὐτοῦ ἀνευρεθέντων ἀφθόνων ὀστράκων ὁ ναὸς δύναται νὰ τοποθετηθῇ χρονολογικῶς εἰς τὰ μέσα περίπου τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος.

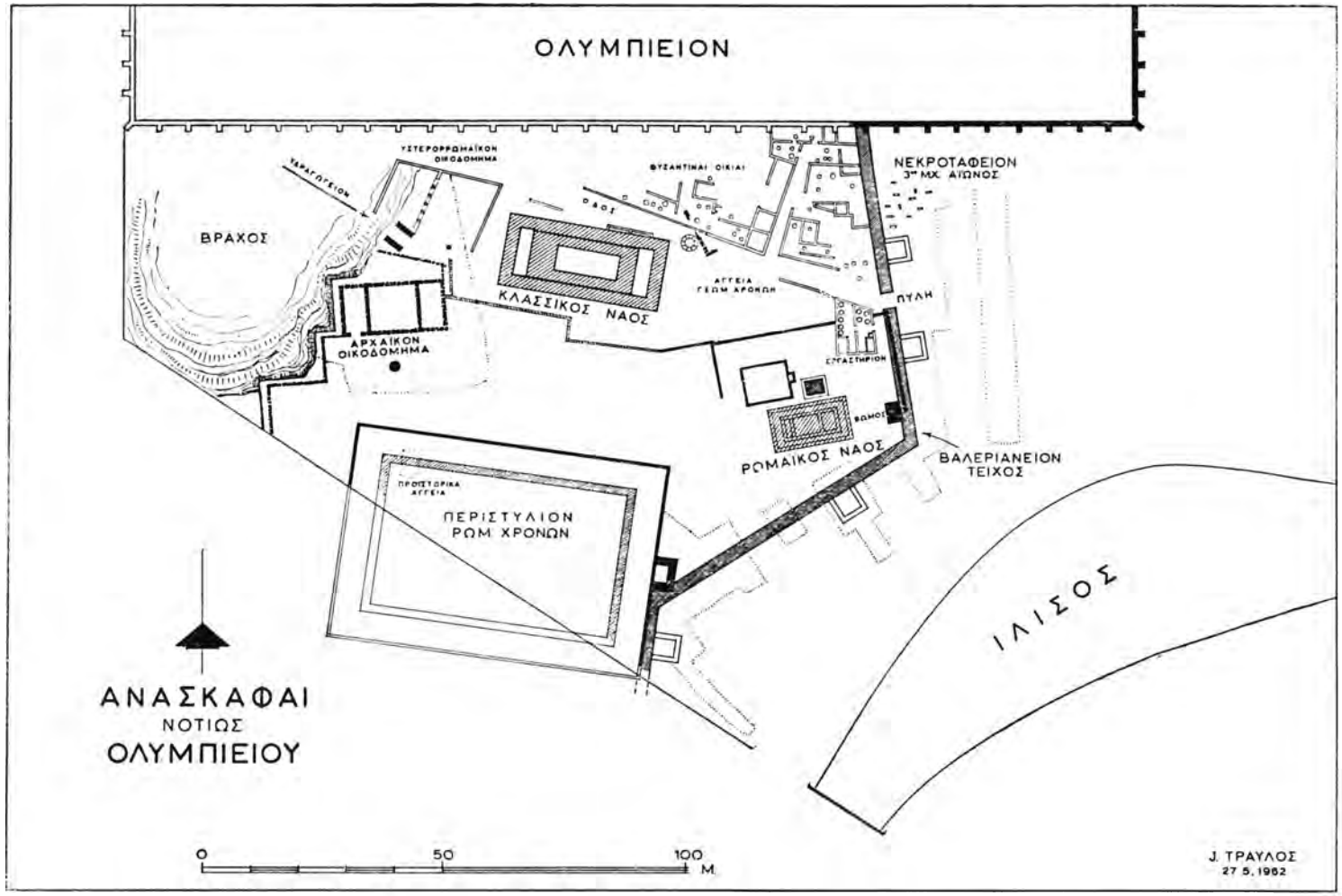
Χαρακτηριστικὸς εἶναι ὁ τρόπος τῆς κατασκευῆς τῶν θεμελίων του διὰ μεγάλων ὀρθογωνίων πωρολίθων τοποθετημένων κατὰ ὁριζοντίας ἰσοϋψεῖς στρώσεις (Πίν. 7α). Κατ' ἀρχὰς συνεπληρώθη ἡ θεμελίωσις τοῦ ἐξωτερικοῦ ὀρθογωνίου τοῦ πτεροῦ, πλάτους 3 μέτρων, βαίνουσα ἐπὶ τοῦ στερεοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, ἐνῷ οἱ τοῖχοι τοῦ σηκοῦ ἐθεμελιώθησαν πολὺ ὑψηλότερον, ἐπὶ τῆς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ παχείας τεχνητῆς ἐπιχώσεως, τῆς σχηματισθείσης κυρίως ἐκ τῆς λατύπης τῶν πωρολίθων. Τέλος, κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν αὐτοῦ γωνίαν, πλησίον τοῦ ἀρχαϊκοῦ οἰκοδομήματος καὶ εἰς ἀπόστασιν 4,50 μ. ἀπὸ τοῦ ναοῦ, κατεσκευάσθη ἀναλημματικὸς τοῖχος διὰ πωρίνων ὀρθογωνίων λίθων καὶ ἡμιτελῶν κιονοκράνων καὶ σφονδύλων· πάντα ταῦτα εἶναι πολὺ πιθανὸν νὰ προέρχωνται ἐκ τῶν μὴ χρησιμοποιηθέντων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ ναοῦ.

Ἡ ἔρευνά μας πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ναοῦ, ὅπου ἀνεμένομεν τὴν ἀνεύρεσιν βωμοῦ, ἀπεκάλυψεν εἰς μικρὸν βάθος τοὺς προαναφερθέντας τοίχους τῶν γεωμετρικῶν χρόνων, πλησίον δὲ τοῦ ναοῦ κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν αὐτοῦ γωνίαν εὑρέθη τὸ θεμέλιον κυκλικῆς βάσεως διαμέτρου 3,60 μ. ἀγνώστου εἰς ἡμᾶς μνημείου. Ὁ ναὸς τῶν κλασσικῶν χρόνων φαίνεται ὅτι κατεστράφη πολὺ ἐνωρίς, ἴσως πρὸς χρησιμοποίησιν τῶν λίθων αὐτοῦ ἐν ὥρᾳ

4. Πληροφορίαι περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἀνασκαφῶν μας ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὸ BCH LXXXVI (1962) 641-644 καὶ AJA 66 (1962) 389.

5. ΠΑΕ 1893, 111.

6. BCH LXIV-LXV (1940/41) 238.

Σχεδιογράφημα 1. Τὰ ἀποκαλυφθέντα κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1961 ἐρείπια νοτίως τοῦ 'Ολυμπιείου

κινδύνου διὰ τὴν ὀχύρωσιν τῆς πόλεως. Τοῦτο συμπεραίνομεν κυρίως ἐκ τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν πλησίον αὐτοῦ.

Σημαντικὸν ἐπίσης οἰκοδόμημα εἶναι καὶ τὸ ἀποκαλυφθὲν μέγα ὀρθογώνιον περιστύλιον διαστάσεων 65.40Χ45.20 μ. Τούτου τμῆμα κρύπτεται κάτωθεν τῆς σημερινῆς ὁδοῦ Ἀναπαύσεως, τὸ μῆκος ὅμως αὐτοῦ ἐμετρήσαμεν ἐπακριβῶς ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων πλευρῶν τοῦ οἰκοδομήματος, ἐνῷ τὸ πλάτος του καθωρίσαμεν ἐκ τοῦ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευράν του ἀνευρεθέντος προπύλου, μὲ τὴν προϋπόθεσιν βεβαίως ὅτι τὸ πρόπυλον εὑρίσκετο εἰς τὸν ἄξονα τοῦ οἰκοδομήματος.

Τῶν θεμελίων, τόσον τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τοῦ κτηρίου ὅσον καὶ τοῦ στυλοβάτου τῶν ἐσωτερικῶν κιονοστοιχιῶν, ἐλάχιστα μόνον τμήματα ἐσώθησαν, ἀποτελούμενα ἐκ μικρῶν λίθων καὶ ἀσβέστου (opus incertum). Ἐπίσης καὶ τῆς ἀνωδομῆς μικρὸν μόνον τμῆμα τῆς βορειοδυτικῆς ἐξωτερικῆς γωνίας ἐσώθη, ἀλλὰ ἀρκετὸν διὰ νὰ μᾶς ἀποκαλύψῃ τὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς του. Ἔχει πάχος 0,64 μ. καὶ εἶναι ἐκτισμένον διὰ μεγάλων ὀρθογωνίων πωρολίθων κατὰ ἰσοϋψεῖς δόμους ἐκ τῶν ὁποίων σῴζονται δύο συνολικοῦ ὕψους 0,94 μ.

Τὸ περιστύλιον πιθανῶς ἀνηγέρθη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀδριανοῦ συγχρόνως ἴσως μὲ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ νέου ναοῦ τοῦ Διὸς καὶ τοῦ περιβόλου αὐτοῦ.

Ὁ ὑπὸ τοῦ Σκιᾶ τὸ πρῶτον ἀνασκαφεὶς Ρωμαϊκὸς ναός (Πίν. 7β), διαστάσεων 16,20Χ10,20 μ., λεπτομερῶς περιγράφεται ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν ἐκτενῆ ἔκθεσίν του τὴν δημοσιευθεῖσαν εἰς τὰ Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τοῦ ἔτους 1893. Τὸν ναὸν τοῦτον ἐκ τοῦ τρόπου τῆς κατασκευῆς του χρονολογοῦμεν περὶ τὰ τέλη τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος.

Πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ναοῦ καὶ εἰς ἀπόστασιν 7,50 μ. ἀνευρέθη τὸ θεμέλιον βωμοῦ, διαστάσεων 4,50Χ3,50, ἐκτισμένου διὰ μικρῶν λίθων καὶ ἀσβέστου, ἐνῷ κατὰ τὴν βορείαν αὐτοῦ πλευρὰν ἀπεκαλύφθη βάσις μνημείου καὶ μέγα ὀρθογώνιον κτίσμα, διαστάσεων 10Χ8,30 μ. ἀγνώστου μέχρι τῆς στιγμῆς προορισμοῦ.

Εἰς ποῖον θεὸν ἦτο ἀφιερωμένος ὁ ναὸς δὲν γνωρίζομεν, φαίνεται ὅμως ὅτι ἀνῆκεν εἰς ἰδιαίτερον τέμενος ἀνεξάρτητον τοῦ Κλασσικοῦ ναοῦ. Τοῦτο συμπεραίνομεν ἐκ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ περικλείοντος αὐτὸν περιβόλου, τοῦ ὁποίου ἀσφαλῶς προσδιωρίσαμεν τὴν ἀνατολικήν, βόρειον καὶ δυτικὴν πλευράν, ὑπάρχει δὲ ἐλπὶς κατὰ τὴν συνέχισιν τῶν ἐρευνῶν μας νὰ ἀνεύρωμεν καὶ τὴν τετάρτην πλευράν, τὴν νοτίαν, ὡς καὶ τὴν θέσιν τῆς εἰσόδου τοῦ τεμένους.

Πρὸς βορρᾶν τοῦ Ρωμαϊκοῦ ναοῦ εἶχεν ἀποκαλυφθῆ ὑπὸ τοῦ Σκιᾶ καὶ μικρὸν τμῆμα τοῦ τείχους τῆς πόλεως καθὼς καὶ ὁ ἐν τῷ Σχεδίῳ 1 σημειούμενος ὀρθογώνιος πύργος. Τὰ λείψανα ταῦτα, τὰ ὁποῖα ἦσαν καὶ τὰ μόνα ἀνευρεθέντα καὶ καθορίζοντα τὴν γραμμὴν τοῦ τείχους πρὸς τὴν πλευρὰν αὐτήν, ἐθεωροῦντο ὡς ἀνήκοντα εἰς τὸν Θεμιστόκλειον περίβολον. Ὡς πιστεύομεν ὅμως, ταῦτα οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουν μὲ τὸ Θεμιστόκλειον τεῖχος, τὸ ὁποῖον θὰ εὑρίσκετο ἀνατολικώτερον, πλησιέστερον πρὸς τὸν Ἰλισόν. Δυστυχῶς παρὰ τὰς ἐπιμόνους ἀναζητήσεις μας οὐδὲν ἴχνος αὐτοῦ ἀνεύρομεν. Πρόκειται, ὡς ἀπεδείχθη ἐκ τῆς ἐκ νέου ἀνευρέσεως τῶν λειψάνων αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς διὰ πρώτην φορὰν ἀποκαλύψεως ὁλοκλήρου τῆς γραμμῆς τοῦ τείχους καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ ἀνασκαπτομένου χώρου, περὶ ὀχυρωματικοῦ ἔργου πολὺ μεταγενεστέρου τῶν Θεμιστοκλείων χρόνων. Ἔχει πάχος 2,50 μ. καὶ εἶναι ἐκτισμένον κατὰ τὰς δύο αὐτοῦ ὄψεις διὰ μεγάλων ὀρθογωνίων πωρολίθων καὶ μαρμάρων, ὡς καὶ διαφόρων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν προερχομένων ἐξ ἀρχαιοτέρων οἰκοδομημάτων, τὸ δὲ μεταξὺ αὐτῶν κενὸν ἔχει πληρωθῆ διὰ μικρῶν λίθων καὶ ἀσβέστου (Πίν. 8α). Ἡ κατασκευὴ αὕτη ὁμοιάζει μὲ τὴν κατασκευὴν τοῦ Ὑστεροῤῥωμαϊκοῦ τείχους τοῦ ἀνεγερθέντος ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων πρὸς βορρᾶν τῆς Ἀκροπόλεως μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἑρούλων τὸ 267 μ.Χ. καταστροφὴν τῆς πόλεως, ἔχει ὅμως μίαν διαφοράν, μικρὰν ἀλλ' οὐσιαστικήν, τὴν χρησιμοποίησιν δηλαδὴ σιδηρῶν συνδέσμων πρὸς στερέωσιν τῶν λίθων μεταξύ των.

Κατὰ τὴν γνώμην μας τὸ τεῖχος τοῦτο ἐκτίσθη ὀλίγα ἔτη πρὸ τοῦ Ὑστεροῤῥωμαϊκοῦ καὶ πιστεύομεν ὅτι ἀπετέλει τμῆμα τοῦ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Βαλεριανοῦ (253-260 μ.Χ.) ἀνεγερθέντος νέου ὀχυρωματικοῦ περιβόλου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου, διὰ πρώτην φορὰν τότε, περιελήφθη καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ οἰκοδομηθεῖσα, πρὸς ἀνατολὰς τῆς παλαιᾶς, νέα πόλις[7].

Τὸ Βαλεριάνειον τεῖχος εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ὀλυμπιείου δὲν ἀκολουθεῖ τὴν γραμμὴν τοῦ Θεμιστοκλείου, τὸ ὁποῖον, ὡς εἴπομεν ἤδη, τελείως ἐξηφανίσθη εἰς τὸ σημεῖον αὐτό, ἀλλὰ χαράσσει ἰδικήν του πορείαν, διερχόμενον ἐπὶ τοίχων παλαιοτέρων οἰκοδομημάτων, τὰ ὁποῖα φαίνεται ὅτι τότε κατεστράφησαν διὰ νὰ χρησιμοποιηθῇ τὸ ὑλικόν των εἰς τὴν ἀνέγερσιν τοῦ νέου τείχους. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι τὸ τεῖχος σταματᾷ εἰς τὸν περίβολον τοῦ Ὀλυμπιείου, τὴν περαιτέρω δὲ συ-

7. M. Kahrstedt, Die Stadt Athen in der Kaiserzeit, MdI, III (1950) 51-67.

νέχειαν αὐτοῦ ἀποτελεῖ αὐτὸς οὗτος ὁ περίβολος. Οὕτω ἐξηγεῖται διατί τὸ τμῆμα τοῦτο τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τοῦ περιβόλου τοῦ 'Ολυμπιείου διετηρήθη εἰς τὸ ἀρχικόν του σχεδὸν ὕψος, ἐνῷ ὁλόκληρον τὸ ὑπόλοιπον πρὸς δυσμὰς τμῆμα αὐτοῦ κατεστράφη μέχρι τῆς βάσεώς του, προφανῶς καὶ ἐδῶ διὰ νὰ χρησιμοποιηθῇ τὸ ὑλικόν του εἰς τὴν ἀνέγερσιν τοῦ Βαλεριανείου τείχους. Τοῦτο ἄλλωστε βεβαιοῦται καὶ ἐκ τῆς ἀνευρέσεως, ἐντὸς τοῦ τελευταίου, λίθων προερχομένων ἐκ τοῦ περιβόλου τοῦ 'Ολυμπιείου.

Εἰς τὸ μέσον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ τείχους διετηρήθη εἰς ἀρκετὰ καλὴν κατάστασιν πύλη πλάτους 3 μ. ἡ ὁποία φαίνεται ὅτι ἠνοίχθη εἰς τὴν θέσιν ἀκριβῶς ὅπου διήρχετο ὁδός, εἶναι δὲ πολὺ πιθανὸν ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ ἐξαφανισθέντος Θεμιστοκλείου τείχους, εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν, ὑπῆρχε πύλη ἀνοιγομένη πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην.

Πρὸ τοῦ τείχους καὶ βορείως τῆς πύλης ἀνεσκάφη ἐκτεταμένον νεκροταφεῖον, τοῦ ὁποίου οἱ παλαιότεροι τάφοι, χρονολογούμενοι ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνευρεθέντων ἀγγείων, ἀνήκουν εἰς τοὺς περὶ τὰ μέσα τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος χρόνους (Π ί ν. 8 β καὶ γ). Παρόμοια ἀγγεῖα τοποθετοῦνται χρονολογικῶς ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ H. Robinson εἰς τοὺς πρὸ τῶν Ἑρούλων χρόνους[8], δεδομένου δὲ ὅτι οἱ τάφοι, ὡς εἶναι τοποθετημένοι πλησίον τοῦ τείχους, προϋποθέτουν τὴν ὕπαρξιν αὐτοῦ, εἶναι δυνατὸν νὰ περιορίσωμεν τὴν χρονολόγησίν των μεταξὺ τῆς ὑπὸ τοῦ Βαλεριανοῦ ἀνεγέρσεως τοῦ τείχους καὶ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Ἑρούλων τὸ 267 μ.Χ.

Οἱ περισσότεροι τῶν τάφων εἶναι παιδικοί, ἡ δὲ ταφὴ ἔχει γίνει ἐντὸς μεγάλων ἀμφορέων τῶν ὁποίων ἀπεκόπτετο μὲ προσοχὴν τὸ στόμιον, ἀκριβῶς κάτωθεν τῶν λαβῶν τοῦ ἀγγείου καὶ ἀφοῦ ἐτοποθετεῖτο ἐντὸς αὐτῶν ὁ νεκρός, προσηρμόζετο καὶ πάλιν τὸ ἀποκοπὲν τμῆμα. 'Αλλὰ καὶ πολλοὶ κεραμοσκεπεῖς (καλυβῖται) καθὼς καὶ ἁπλοῖ λακκοειδεῖς ἢ κτιστοὶ τάφοι ἀνευρέθησαν, περιέχοντες ὀστᾶ μεγάλων ἀνθρώπων. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνασκαφέντων τάφων φθάνει τοὺς 200, ἦσαν δὲ τοποθετημένοι ὁ εἷς ἐπὶ τοῦ ἄλλου εἰς ἐπάλληλα στρώματα· οἱ ὑψηλότερον εὑρισκόμενοι χρονολογοῦνται εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου μ.Χ. αἰῶνος, πιθανῶς δὲ μερικοὶ ἐξ αὐτῶν νὰ εἶναι καὶ ἀκόμη νεώτεροι.

Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ 'Ιουστινιανοῦ τὸ τεῖχος ἐπισκευάζεται καὶ ἐνισχύεται διὰ πύργων. Τούτων δύο ἐσώθησαν κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν αὐτοῦ, ἀνὰ εἷς ἑκατέρωθεν τῆς πύλης, ἄλλοι δὲ δύο κατὰ τὴν νοτίαν. Οἱ πύργοι αὐτοὶ καὶ κατὰ τὴν κατασκευήν των καὶ κατὰ τὰς διαστάσεις των ὁμοιάζουν πολὺ μὲ τοὺς πύργους τοῦ τμήματος τοῦ 'Ιουστινιανείου τείχους τοῦ ἐπὶ τῶν λόφων τῆς Πνυκός[9].

Ὁπωσδήποτε εἶναι βέβαιον ὅτι οἱ πύργοι τοῦ 'Ολυμπιείου εἶναι πολὺ μεταγενέστεροι τοῦ τείχους, διότι ὄχι μόνον δὲν συνδέονται ὀργανικῶς πρὸς αὐτό, ἁπλῶς προσκολλώμενοι ἐπ' αὐτοῦ, ἀλλ' ἐπὶ πλέον εἶναι θεμελιωμένοι ἐπὶ ἐπιχώσεως τοῦ 5ου μ.Χ. αἰῶνος. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διαπιστώνομεν διὰ μίαν ἀκόμη φοράν, ὅτι ἡ εἰς τὸν 'Ιουστινιανὸν ἀποδιδομένη ὀχύρωσις τῆς πόλεως δὲν ἀφορᾷ τὸν ἐσωτερικὸν μικρότερον περίβολον, τὸν πρὸς βορρᾶν τῆς 'Ακροπόλεως, ἀλλὰ τὸν ἐξωτερικὸν ἀρχαῖον περίβολον, τὸν ὁποῖον ὁ 'Ιουστινιανὸς ἐπισκευάζει καὶ ἐνισχύει, καὶ ὅτι ἡ πόλις τῶν 'Αθηνῶν ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχῃ τὴν παλαιὰν μεγάλην αὐτῆς ἔκτασιν τῶν χρόνων τοῦ 'Αδριανοῦ καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν, ἀλλὰ καὶ ἀργότερον μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 13ου μ.Χ. αἰῶνος[10], ὅπως ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς ἀποκαλύψεως, διὰ τῶν ἀνασκαφῶν μας εἰς τὸ σημεῖον αὐτό, ἐκτεταμένου βυζαντινῶν χρόνων συνοικισμοῦ.

Εἰς τὸν 5ον ἢ 6ον μ.Χ. αἰῶνα ἀνήκει πιθανῶς τὸ ἀσβεστόκτιστον δάπεδον τὸ καλύψαν μέγα μέρος τῶν θεμελίων τοῦ κλασσικοῦ ναοῦ καθὼς καὶ ἡ πρὸς δυσμὰς αὐτοῦ μικρὰ στοὰ μὲ τὰς ἰωνικὰς βάσεις. 'Απὸ τοῦ 10ου δὲ μέχρι τοῦ 12ου αἰῶνος παρατηρεῖται μεγάλη οἰκοδομικὴ δραστηριότης εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο πρὸς νότον τοῦ 'Ολυμπιείου, τὸ περιλαμβανόμενον ἐντὸς τοῦ Βαλεριανείου τείχους. Καθ' ὅλην αὐτὴν τὴν ἔκτασιν ἀπεκαλύφθησαν ἐρείπια οἰκιῶν καὶ ἐργαστηρίων ἀνήκοντα εἰς τὸν προαναφερθέντα σημαντικὸν συνοικισμόν, τὸν ὁποῖον διέσχιζεν εὐρεῖα ὁδὸς διερχομένη παρὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ 'Ολυμπιείου καὶ καταλήγουσα εἰς τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν πύλην.

Τῶν οἰκιῶν δυστυχῶς οἱ τοῖχοι ἦσαν πολὺ κατεστραμμένοι καὶ δι' αὐτὸ οὐδὲν πλῆρες διάγραμμα αὐτῶν ἐσώθη. 'Αντιθέτως ἐσώθησαν πολλὰ ἐργαστήρια, δύο δὲ μάλιστα εἰς πολὺ καλὴν κατάστασιν, τὸ ἐλαιοτριβεῖον (Π ί ν. 9α), τὸ ὁποῖον ἐκτίσθη ἐπὶ τοῦ κλασσικοῦ ναοῦ καὶ τὸ βαφεῖον ἢ βυρσοδεψεῖον (Π ί ν. 9β) τὸ ἀποκαλυφθὲν πρὸς δυσμὰς τῆς ὁδοῦ, πλησίον τῆς πύλης[11].

8. H. Robinson, Pottery of the Roman Period, The Athenian Agora, V, 1959, ὁμὰς ἀγγείων Κ, σελ. 58-72.

9. H. Thompson — R. Scranton, Stoas and City Walls on the Pnyx, Hesperia XII (1943) 373-376, Πίν. XIV.

10. Ἰ. Τραυλοῦ, Πολεοδομικὴ ἐξέλιξις τῶν 'Αθηνῶν ('Αθῆναι 1960) 144 καὶ 161.

11. Παρόμοια ἐργαστήρια ἀλλὰ τῶν ἑλληνιστικῶν ἢ καὶ τῶν κλασσικῶν χρόνων ἀνευρέθησαν τελευταίως εἰς 'Ισθμίαν, Κόρινθον καὶ Πόρτο Χέλι.

Τέλος εἰς τὸν βυζαντινὸν αὐτὸν συνοικισμὸν φαίνεται ὅτι ἀνήκει καὶ ἡ ἐκκλησία ἡ οἰκοδομηθεῖσα ἐπὶ τῶν θεμελίων τοῦ Ρωμαϊκοῦ ναοῦ, τῆς ὁποίας σήμερον διατηρεῖται μόνον τὸ ἐγκαίνιον καὶ πολλοὶ χριστιανικοὶ τάφοι ἐντὸς τοῦ ἐμβαδοῦ τοῦ ναοῦ καὶ πέριξ αὐτοῦ[12].

Ἐκτὸς ὅμως τῶν ἀνωτέρω περιγραφέντων σημαντικῶν ἐρειπίων οἰκοδομημάτων καὶ ναῶν τῶν χρονολογουμένων ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν μέχρι τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων οὐδὲν διαφωτιστικὸν εὕρημα εἴχομεν πρὸς ταύτισιν αὐτῶν, πλὴν τῶν ἀνευρεθέντων ὀστράκων χρησίμων καὶ αὐτῶν μόνον πρὸς ἐξαγωγὴν χρονολογικῶν συμπερασμάτων. Ἐν τούτοις, ἐὰν ἀποβλέψωμεν εἰς τὰ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων διὰ τὴν περιοχὴν ταύτην παραδιδόμενα[13], θὰ πρέπει ἴσως νὰ ταυτίσωμεν τοὺς ἀποκαλυφθέντας ναοὺς πρὸς τὰ ἱερὰ τοῦ Δελφινίου καὶ τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος. Ἂς ἐλπίσωμεν ὅτι ἡ συνέχισις τῶν ἀνασκαφῶν θὰ μᾶς δώσῃ καὶ ἐπιγραφικὰς μαρτυρίας ἢ ἄλλα χαρακτηριστικὰ εὑρήματα, ὥστε νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ μετὰ βεβαιότητος ταύτισις πάντων τῶν οἰκοδομημάτων, ὁπότε καὶ θὰ διατυπώσωμεν τὰ ὁριστικά μας συμπεράσματα ἐκ τῆς σπουδαιοτάτης αὐτῆς ἐρεύνης, διὰ τῆς ὁποίας πλουτίζονται αἱ γνώσεις μας ἐπὶ τῆς τοπογραφίας καὶ τῶν μνημείων τῶν Ἀθηνῶν.

Ι. ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ – Ι. ΤΡΑΥΛΟΣ

*

ACTIVITIES IN THE ATHENIAN AGORA (1961)

Supplementary exploration was carried out during the four weeks from July 24th to August 19th, 1961, at the southwest corner of the Agora with special reference to the Heliaia, the Southwest Fountain House and the southwest entrance to the Agora.

Particularly gratifying in the case of the Heliaia was the determination of the date and the design of the first substantial structure on the site. The building dates from the early years of the 5th century B. C. A rectangular space measuring ca. 30x32 m. was enclosed on three sides by a freestanding wall carefully built in squared masonry of Aeginetan Poros. The north side, which faced on the open area of the Agora, would seem to have been closed by a light railing at the top of a continuous flight of four stone steps. Such an arrangement corresponds well with the literary evidence according to which the meetings of the court took place under the open sky, and its proceedings could be seen and heard by onlookers standing outside the building. The subsequent history of the building was traced through many periods down to its destruction in the Roman sack of 86 B. C.

Both the history and the design of the Southwest Fountain House (Plate 10 c) were also elucidated by the season's work. The fountain house, as well as the massive stone aqueduct that supplied the water, date from the close of the 5th century B. C. They too continued in use until the disastrous events of 86 B. C. The building was L-shaped, so as to interfere as little as possible with traffic approaching the Agora. The plan comprised two parts, the inner a water basin, the outer a porch; the water was drawn over a parapet that separated the two parts. In the 4th century a small room was added to the northeast corner of the main building; here water flowed out through spouts fed by the same aqueduct as the main basin. Of the superstructure of the building practically nothing remains. Although this fountain house with overal dimensions of ca. 20.50X22 m. is the largest yet discovered in Athens, its ancient name is unknown.

The history of the roadway that led to the southwest corner of the Agora was studied from its stratification. The thoroughfare was much used from the 6th century B. C. throughout the rest of antiquity; it was in fact the natural approach to the Agora from most of the southern part of the city.

The continued study of the architectural members that were incorporated in the Late Roman Fortification (the so-called «Valerian Wall») in the latter part of the 3rd century after Christ has brought out the fact that in the early Roman period several temples of the 5th century B. C. were moved in whole or in part from other places in Attica and set up in the Athenian Agora. Three instances of this practice are now well documented:

1. Columns and parts of the entablature from the Temple of Athena at Sounion were re-used in the porch of the Southwest Temple in the Agora. Column capitals (Plate 10 a-b) and other members

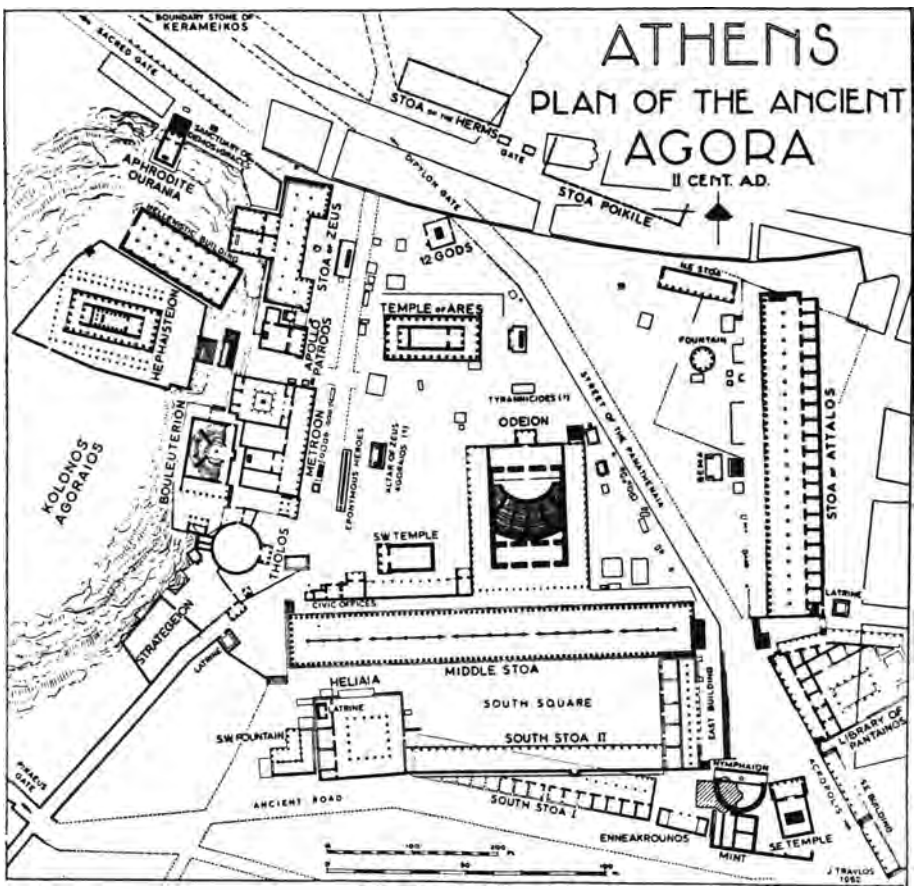
12. ΠΑΕ, 1893, 132.

13. W. Judeich, Topographie von Athen (München 1931) 381-387, ὅπου ὁλόκληρος ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

found by the excavators in the Agora correspond precisely with others found on the original site of the temple at Sounion (A. Orlandos, A.E. 1917).

2. Columns and wall blocks were brought from a temple, probably of Demeter and Kore, at Thorikos, to be re-used in the porch of the Southeast Temple in the Agora. The connection is assured by the complete identity between the members found in the Agora and those recorded by the Society of Dilettanti in their publication of the building at Thorikos (*The Unedited Antiquities of Attica*, London, 1817, Ch. IX, pp. 57-59, pls. 1-3).
3. The Temple of Ares, which was seen by Pausanias in the Agora and which has long been known to have been transplanted *in toto* in the Augustan period, now appears to have been brought from the sanctuary of Ares at Acharnai that is known from a decree of the Acharnians dating from the 4th century B. C. (L. Robert, *Études Épigraphiques et Philologiques*, Paris, 1938, pp. 293-296, pl. I).

All three of these temples stood on their new sites from the early Roman period until the Herulian sack of 267 A. D. Immediately thereafter they were dismantled and their marbles were re-used once more on the construction of the new fortifications.

Plan of the Athenian Agora in the 2nd century A.D. (J. Travlos)

The recognition of this phenomenon will be illuminating both for the scope of the Periclean building program and for the state of Attica in the early Roman period.

HOMER A. THOMPSON
Field Director, Agora Excavations

*

ATHEN : KERAMEIKOS - GRABUNG (1961)

1) *Grabungsmuseum, Magazine*

Die Neueinrichtung des Grabungsmuseums, über die im Vorjahr berichtet wurde, war zu Jahresende 1961 abgeschlossen (Mitarbeit: Dr. K. Vierneisel, Frl. E. Karydis; Restaurierungen: T. Pantasopulos. Tafel 11 a: Hof des Museums). Die Sichtung der magazinierten Fundbestände der alten Grabung wurde fortgesetzt (Frl. J. Perlzweig, Frl. E. Karydis).

2) *Pompeion und Vorgelände*

Die Grabungen im Bereich des um 400 v. Chr. errichteten Gymnasion («Pompeion II») wurden 1959 eingeleitet, 1960 unterbrochen und im Berichtsjahr wiederaufgenommen (Mitarbeit: Dr. K. Vierneisel, Dr. Ing. G. Gruben). Ihr Hauptziel war die endgültige Freilegung des Marmorpropylon und der noch halbverschütteten äusseren Hallenwände beiderseits der Südecke, sowie die Bereinigung des sehr verwilderten Geländes vor und im Pompeion. Vorbedingung war, das grosse spätantike Fundament, das die Propylonvorhalle überbaut und von der alten Grabung nur oberflächlich freigelegt worden war, zu untersuchen (Brueckner, AM. 1931, 10; Kübler, JdI. 1952/53, 101). Das rechteckige Fundament misst ca. 4,5 zu 22 Meter und ist parallel zum Propylon orientiert. Das Vorhaben der Grabung liess sich nur bei gleichzeitiger Errichtung starker Stützmauern gegen die 6 Meter über dem klassischen Niveau liegende Umgebung der Melidonistrasse (Taf. 11 b) und der modernen Häusergruppe im Süden ermöglichen.

1959 konnte die Datierung des grossen Fundaments (Taf. 12 a) in das 1. Viertel des 4. Jh. n. Chr. durch Aushub der Baugrube gesichert werden. Im selben Grabungsjahr ist ein Teil des Fundaments, soweit er die Krepis des Propylon überlagert, abgerissen und dieses ganz aufgedeckt worden (Taf. 12 b). Die Krepis ist um die zweite (oberste) Stufe und eine anschliessende Lage des Vorhallenpflasters bei Einbringung des Fundaments beraubt worden. Abnützungsspuren an den Stufen erlauben den Schluss, dass die Vorhalle nicht in antis, sondern prostyl konstruiert war. Ein an die Einfahrtsrampe anpassender Pflasterblock fand sich im spätantiken Fundament verbaut und wurde an seinen Ort verlegt.

Beim Abbruch des Fundaments wurden u.a. auch Bruchstücke eines kaiserzeitlichen Baufrieses (Amazonomachie), grosser Säulen aus antico verde, sowie kaiserzeitliche Architekturstücke (darunter ein Kompositkapitell) geborgen. In der Amazonomachie sind Motive des Schildreliefs der Parthenos aufgenommen (Taf. 13 a, b). Der Fries gehörte wahrscheinlich mit den Säulen und einer Anzahl der Architekturstücke zur Innenausstattung der kaiserzeitlichen panathenäischen Basilika (Paus. I 2.4), die ein bis zwei Generationen vor Verlegung des Fundaments im Herulersturm zugrundegegangen war (267 n. Chr.). Neben dem Fundament fanden sich in einem gleichzeitig umgelegten Abwässerkanal Unterkörper und Beine zur Kopie des Satyrs mit der Klapper (Taf. 13 c), dessen Aufstellung im kaiserzeitlichen Pompeion vermutet wird (Muthmann, AM. 1931, 87).

Die 1961 wiederaufgenommenen Arbeiten führten zur Freilegung der Pompeionhalle im Süden (Taf. 14a), des letzten Abschnitts des grossen Fundaments (jetzt z. T. wieder von der Stützmauer verdeckt) und zur Widerlegung der bisherigen Erklärung dieses Bauwerks (Brueckner, Kübler a. O.). Das ausserordentlich tiefreichende Fundament aus gemischter Mauer-und Gusstechnik, dessen Oberkante über das kaiserzeitliche Niveau hinaufreicht gehörte nicht zu einer Toranlage des in der Spätantike teilweise wiederaufgenommenen grossen Stadtmauerrings, ersetzte somit nicht das seit den Herulern als Ruine aufgelassene Dipylon. Es steht vielmehr isoliert und trug somit ein freistehendes rechteckiges Monument. Da Glieder des Oberbaus bisher nicht identifiziert sind, bleibt seine Deutung hypothetisch. Zweifellos aber sind auf ihn vier langgestreckte Mauerzüge zu beziehen, deren Fundamente von der alten Grabung freigelegt, seinerzeit aber z. T. beseitigt worden waren. Die Prüfung der verbliebenen Ruinen ergab in Niveau und Bautechnik volle Übereinstimmung mit dem grossen Bauwerk. Die Mauern, die sich über die Pompeionruinen parallel zu ihrer Längsrichtung erstrecken, bilden zwei Mauerpaare und nähern sich dem grossen Monument von Nordwest in der Weise, dass sie anscheinend eine auf dieses achsial hinführende breite Zufahrtstrasse eingefasst haben. Die grössere

Wahrscheinlichkeit verdient die Erklärung der spätantiken Gesamtanlage als ein von Hallen gesäumter und einem freistehenden Torbau unterbrochener Strassenzug, der die im Herulersturm zerstörte Hallenstrasse beim Dipylon (Paus. 1.2.4) ersetzte. Ein panathenäisches Tor mit Hallen ist in literarischen Zeugnissen des 4. Jahrhunderts genannt (vgl. Brueckner a. O. zu Himerios. Athens Neublüte: *Καταδῦσα πάλιν ἀνήβα*. Panathenäischer Zug: *ἄρχεται ἐκ πυλῶν*. Feststrasse: *σχίζει τὰς ἑκατέρωθεν αὐτῷ παρατεταμένας στοάς*).

Möglicherweise gehörten spätantike ionische Kapitelle, Kämpfer und Säulenbasen (Brueckner a. O. 7 ff.) die die alte Grabung im Pompeiongebiet gesammelt hat, zur Hallenarchitektur. Sie sind durch die Monogramme der Lampenfabrikanten Eutyches und Soteros, die vielleicht ihre Produkte in den Hallen feilboten, in das 4. Jh. datiert (J. Perlzweig, Lamps. Agora VII).

Die spätantiken Bauten überlagerten in mittelbyzantinischer Zeit, spätestens seit dem 9./10. Jh. nach voraufgehender Plünderung und nach Auflassung und Verwahrlosung des Geländes landwirtschaftliche Hütten mit zahlreichen in die Fussböden eingelassenen, gemauerten Vorratspithoi. Vermutlich handelt es sich um Ölmagazine (Taf. 14b: Amphora aus einem unversehrt und verschlossen aufgefundenen Pithos, vgl. Robinson, Pottery. Agora V Tf. 34 M 389).

In Tiefgrabungen, die den gewachsenen Boden erreichten (im Grundwasser submykenische Gräber), wurde das Fundament mit aufgehendem Mauerrest der südöstlichen Hallenrückwand des «Pompeion I» freigelegt (Taf. 14c). Es bestätigen sich hierbei frühere Beobachtungen (Kübler, AA. 1935. 300). Der im späten 5. Jh. begonnene und unfertig gebliebene Hofbau (Gymnasion), der unmittelbar der Errichtung des «Pompeion II» am Ende des 5. Jh. voraufgeht, deckt sich mit diesem im Grundriss mit dem Unterschied, dass der Nachfolgebau auf höherem Niveau angelegt und dessen Front in Richtung der Stadtmauer zurückversetzt worden ist. Nach Befund des Vorgeländes waren vor Einstellung des ersten Baus dessen Propylonfundamente noch nicht verlegt. Ferner zeigte sich, dass die von der Agora zum Dipylon verlaufende Kerameikosstrasse vor Ende des 5. Jh. noch als schmalere Strasse im Tor einmündete. Sie wurde erst nach Baubeendigung des zweiten Gymnasion auf nahezu 40 Meter verbreitert (zur äusseren Kerameikosstrasse vgl. Abschnitt 4). Die Umdisposition des Pompeionprojektes dürfte auf gleichzeitiger Planänderung des Dipylon (erster Umbau des themistokleischen «Urdipylon») nach Ausgang des Peloponnesischen Krieges beruhen. Das klassische Gymnasion, dem vermutlich von Anbeginn die panathenäische Bestimmung gegeben war, gehört zur Gesamtplanung, in deren Mittelpunkt die grosse Kerameikosstrasse stand.

Die innere Kerameikosstrasse war ohne nennenswerte Aufhöhung bis zur sullanischen Katastrophe in Gebrauch. Die durch Sulla ausgelöste Verwahrlosung des Geländes zeichnete sich in einer starken Überschwemmungsschicht ab, die mit Dachziegeln des klassischen Pompeion durchsetzt war. In der Kaiserzeit wird das Vorgelände wieder in der alten Ausdehnung zum Strassenraum, der nun fortlaufend aufgehöht wurde. Die jüngste Strassenhöhe fällt in die Zeit des spätantiken Monuments (4. Jh. n. Chr.) und deckt sich mit dessen Aussenniveau. Das Datum der Zerstörung der spätantiken Anlage war nicht zu ermitteln (den terminus ante quem bieten die byzantinischen Ölmagazine; s. oben). Nach dem Bodenbefund im Süden des Pompeion ist hier mit einem Abweichen des Eridanos nach Süden zu rechnen. Ein Geländeanstieg unmittelbar vor der Südecke der Halle deutet auf eine Eindämmung des Flusslaufs in klassischer Zeit.

Die Arbeiten im Pompeionabschnitt waren mit der Bereinigung des klassischen und kaiserzeitlichen Pompeion von spät- und nachantiken Ruinen und Schuttresten beschlossen. Hierbei wurden in einem der Nebenräume des klassischen Pompeion (Zimmer neben dem Brunnen) Reste eines polychromen Kieselmosaiks mit einem Tierkampffries freigelegt (4. Jh. v. Chr.; Taf. 15b). Da es nur ein inneres Quadrat des Fussbodens deckte und eine erhöhte Estrichzone an den Wänden ausgespart blieb, ist jetzt die Bestimmung des Zimmers als Klinenraum gesichert. Im ehemaligen Estrichboden der Säulenhallen des Pompeion waren entlang der Wände in unregelmässigen Abständen Postamente versenkt, ihre Abnutzungsspuren weisen auf die einstige Aufstellung von Sitzen oder Sitzbänken in den Kolonnaden.

3) *Dipylon (Brunnenhof)*

Im Mittelpunkt der geplanten Bearbeitung der Befestigungswerke im Kerameikos durch Dr. Ing. Gruben (Stadtmauern, Tore, Grabenmauern und Stadtgräben) steht die Klärung der Baugeschichte des Dipylon. In dem seit 1873 aufgedeckten unpublizierten Torbau ist wiederholt, zuletzt 1938, gegraben worden. Da ausreichende Pläne und jegliche Unterlagen der älteren Grabungen fehlen, wird die Ruine neu aufgezeichnet. Die Nachgrabungen, für die unberührte Flächen nurmehr in beschränktem Umfang zur Verfügung stehen, wurden 1961 im Anschluss an die Arbeiten am Pompeion im Brunnenhof eingeleitet und hier Schichtfolgen des Torwegs und die Kanalisationen des Brunnenhauses untersucht (zwei verworfene jonische Säulenbasen der Brunnenkolonnade sind jetzt wieder auf ihren alten Standort verlegt: Taf. 15a). Der Abschluss der Arbeiten im Dipylon ist mit Nachgrabungen im grossen Vorhof und in Turmfüllungen für 1962 in Aussicht gestellt.

4) *Äusserer Kerameikos (Staatsgräberstrasse)*

Die hässlichen modernen Höfe und Häuser an der Salamis- und Psaromilingustrasse, die der Erforschung der äusseren Kerameikosstrasse im Wege standen und das Ansehen des Dipylonvorgeländes empfindlich beeinträchtigten, sind 1957/58 durch Enteignung, Abriss und Einebnung beseitigt worden. 1961 wurde ausgehend vom 2. Horosstein des äusseren Kerameikos am Grabmal der Lakedämonier ein Suchgraben quer über die Breite der Strasse bis zur Grabungsgrenze unter der Salamisstrasse gezogen und damit eine zukünftige Ausgrabung des Geländes eingeleitet. Der vom spätantiken Niveau bis zum gewachsenen Boden geführte Graben bot wichtige Aufschlüsse über die Beschaffenheit der klassischen Feststrasse und ihres Schicksals.

Der äussere Kerameikos erwies sich als einheitlicher breiter Strassenraum (im Suchgraben gemessene Mindestbreite ca. 37 m), für den der hier anstehende Felsuntergrund geebnet worden war. Terminus ante quem des grossen Strassenbaus bietet das Grabmal der Lakedämonier (403; vgl. Abschnitt 2 zum inneren Kerameikos). Damit ist die bisherige Vorstellung (A. Brueckner AM. 1910, 183, 188; vgl. AA. 1938, 612) von einer zweibahnigen Strassenanlage und des die Mitte derselben einnehmenden, vom Dipylon bis zur Akademie ausgedehnten Staatsgrabmals der athenischen Krieger endgültig widerlegt. Das vor dem Dipylon gelegene im 5. Jh. gegründete *Δημόσιον Σῆμα* (Paus. I 29. A: *Πᾶσι Μνῆμα Ἀθηναίων*) ist auf der Nordostseite der Kerameikosstrasse anzusetzen, die von der modernen Salamisstrasse und deren Umgebung überbaut ist. Es leuchtet ein, dass dieses der Eridanosniederung entgegengesetzte und ansteigende Gelände bevorzugt wurde. Der Suchgraben ergab weiterhin, dass die Strasse vor dem Dipylon ihre festliche Breite bereits in der zweiten Hälfte des 4. Jh. durch umfangreiche Schuttablagerungen eingebüsst hat. Die Schutthalde überlagert die südwestliche, d. h. der Flussniederung zugekehrte Hälfte des Strassenraumes, wuchs rasch an (Mindesthöhe im 4. Jh. 4 m) und führte notwendig zur Verschüttung der auf dieser Seite liegenden Staatsgräber noch im Verlaufe des 4. Jh., u.a. des im 4. Jh. v. Chr. zuletzt erwähnten Lakedämoniergrabs (Lysias Epith. 63) und des Grabmals am dritten Horos (s. unten). Die in Längsrichtung auf ihre Hälfte reduzierte Strasse blieb am Fuss der Halde ohne nennenswerten Niveauanstieg in Betrieb. Erst seit dem 1. Jh. v. Chr. (erste Aufschüttungen sullanischer Zeit) und in der Kaiserzeit zeitigten periodische Aufhöhungen der Erddecke einen fortschreitenden Ausgleich des Geländes. Spätestens auch im 1. Jh. v. Chr. wurde der Strassenrand am Fuss der Halde neu bebaut: in den im Suchgraben angeschnittenen monumentalen Quaderruinen, deren Inneres von modernen Kanälen durchstossen war, dürften späthellenistische Staatsgräber zu erkennen sein (Einzelfund: Geisonblock einer hellenistischen Fassadendekkung).

Im übrigen ist die Halde frei von Bestattungen, während der Raum zwischen dem am Lakedämoniergrab einmündenden Seitenweg und der Stadtmauer dicht mit nachklassischen Gräbern belegt ist, die von der alten Grabung nur angeschnitten worden sind. Die spätklassische Schutthalde war nach Ergebnissen einer Nachgrabung am grossen Staatsgrab des 3. Horossteins (vgl. Gebauer AA. 1940, 344, 358 f. 1942, 204) mindestens über diesen Punkt stadtauswärts ausgedehnt. Das Grabmal, das erst nach der Jahrhundert-

mitte (nach Aufstellung der Horossteine) errichtet worden war, und zu dem in der Nachgrabung weitere Glieder des Oberbaus in Sturzlage nachgewiesen werden konnten (Rekonstruktion Taf. 16a), lag bereits im 3. Jh. in Ruine. Die Überschüttung, endliche Aufgabe und Ausraubung der Staatsgräber ist mit der Anlage der Stadtgräben in den 30-iger Jahren des 4. Jh. erklärt, bei der nach literarischem Zeugnis Staatsgräber vernichtet worden sind (Aischines, Ctesiph. (Blass) 236:... *δημοσίας ταφὰς ἀνελόντα...*; zu der zeitlich voraufgehenden Ausbeutung privater Grabstätten vgl. Abschnitt 6). Die Stadtgrabenmauern (vgl. zur Datierung Abschnitt 6) führen Spolien, deren Herkunft aus Grabmonu menten wahrscheinlich gemacht werden kann.

Im Suchgraben vor dem Lakedämoniergrab sind zahlreiche Pfostenlöcher nachgewiesen, die in die 2. Hälfte des 4. Jh. datieren. Sie beschränken sich ausschliesslich auf den aufgegebenen Teil des Strassenraums (Taf. 16c). Die of tstarken Holzpfosten sind in dichter Folge auf den rasch anwachsenden Höhen der Halde aufgestellt, wieder beseitigt und durch neue ersetzt worden. Sie können nur aus den jährlichen Begehungen in der Staatsgräberstrasse (Jacoby, *πάτριος νόμος*...) erklärt werden und dürften als Tribünengerüste gedient haben. Diese periodischen Errichtungen von Pfosten ist noch vor Ausgang des 4. Jh. ganz eingestellt worden. In einer ersten Prüfung des Strassenraums unmittelbar vor dem Dipylon wurde die Nordostgrenze der Kerameikosstrasse erreicht und die Einfassungsmauer des hier einsetzenden Stadtgrabens aufgedeckt. Der Graben war im Gegensatz zum Grabenbecken südwestlich des Heiligen Tors nicht rings ummauert, sondern feldseitig geböscht.

Im Anschluss an die Grabung im äusseren Kerameikos ist das unpublizierte Staatsgrabmal der Lakedämonier (Brueckner AA. 1930, 90 f. vgl. AA. 1938 612) für das keine Pläne vorliegen, aufgezeichnet (Frl. A. Kubanek) und die gefährdete Ruine restauriert worden (Frl. Dr. B. Schlörb). Das Bruchstück der Lakedämonierinschrift ist jetzt im Grabungsmuseum aufgestellt (Taf. 16b: Rekonstruktion des Grabmals der Lakedämonier).

5) *«Querweg» vor dem Grabmal der Demetria*

In Ergänzung der 1960 gemachten Grabfunde im sog. Querweg (s. Bericht 1960) wurden weitere Flächen mit Erwachsenen- und Kindergräbern des 5. Jh. v. Chr., sowie frühhellenistische Gräber aufgedeckt (Dr. K. Vierneisel u. Frl. Dr. B. Schlörb).

6) *Heilige Strasse*

Das Gelände über der Heiligen Strasse südwestlich der Hagia Triada, das von Lagerräumen und einem Kaffeehaus überbaut war, ist bereits 1958 für die Grabung gewonnen und anschliessend für die Ausgrabung vorbereitet worden. Die im Berichtsjahr begonnene Freilegung des Geländes war bis zum Jahresende nicht ganz abgeschlossen. Tiefgrabungen werden 1962 nachgeholt werden (Mitarbeiter: Dr. K. Vierneisel, Frl. Dr. B. Schlörb, G. Schmidt, Dr. Ing. Gruben). Im Anschluss an die 1932 ausgegrabenen Grabbauten der Sinoper und der Antidosis (AA. 1932, 190), sowie auf der entgegengesetzten Strassenseite traten eine Reihe spätklassischer, zum Teil stuckierter Grabbauten zutage (Taf. 17a). Diese Monumente ersetzten über höherem Niveau und in einer durchschnittlich flüchtigeren (polygonalen) Mauertechnik zerstörte Grabstäten, die um und nach 400 v. Chr. teils in ansehnlicher Quadertechnik (darunter zwei grosse Grabbauten), teils in Lehmziegeln gebaut waren. Die Quaderbauten müssen willkürlich zu anderer Verwendung des Steinmaterials weitgehend abgetragen worden sein, wobei anscheinend ihre Grabsteine zumindest z. T. geschont worden sind. Neben dem Fundort des Grabreliefs der Ampharete (AA. 1933, 279) fand sich, ebenfalls plan unter die Strassendecke verlegt, die Stele der Πολυστράτη (Frau mit Torschlüssel, frühes 4. Jh.; Taf. 18b). Im schmalen Pfad, der neben dem Grabbau der Antidosis in die Heilige Strasse mündet, lag die sorgfältig unter den Boden gelegte Stele einer Spiegelträgerin (Ende 5. Jh.; Taf. 18a). Es handelt sich offenbar um sorgfältige «Beisetzungen» der Stelen in Nachfolge der Gräberplünderung an der Heiligen Strasse.

Die Beobachtungen in der Heiligen Strasse decken sich einerseits mit den Ergebnissen der Nachgrabungen, die 1957/58 und 1959 in der sog. «Gräberstrasse» (Brueckner, Friedhof am Eridanos, Plan) ausgeführt worden sind. Sie finden andererseits ihre Erklärung durch die Grabung von 1959 in der Stadt-

mauerkurtine südlich des Heiligen Tors. In der «Gräberstrasse» ist gleichfalls eine Plünderung der klassischen Grabbauten nachgewiesen, die mit Ausnahme der Dexileosterrasse sämtliche Monumente betroffen hat. Sie konnte hier durch Befunde im Strassenboden auf das 3. Viertel des 4. Jh. v. Chr. datiert werden. Nach dieser Begebenheit sind minder stark beschädigte Grabstätten wiederhergestellt (Brueckners «Terrasse V»), andere durch Neubauten ersetzt («Terrasse II») oder auch als Ruine aufgelassen worden («Terrasse III, XVI und XVIII»). Grabsteine wurden z.T. nicht angetastet (Naiskos und Stierpfeiler des Dionysios), z.T. anscheinend neu gesockelt und aufgestellt (Lutrophorenstele und Relief der Hegeso in der Grabstätte der Familie des Koroibos). Beigesetzte Stelen sind im später stark kanalisierten Strassenraum nicht nachgewiesen.

Es lag nahe, die beobachtete Ausraubung der privaten Grabstätten aus den Vorkommnissen unmittelbar nach der Schlacht von Chäroneia zu verstehen. Zu den noch im Jahre 338 ausgeführten Instandsetzungen an der Stadtmauer ist bezeugt, dass «die Toten ihre Gräber beigesteuert» haben (Lykurg, Leocr. 43). Die Überlieferung fand ihre Bestätigung durch die Grabung, die 1959 während der Restaurierungsarbeiten an der Stadtmauer südlich des Heiligen Tores gemacht wurde. Hierbei konnten zwei Quaderlagen über dem Sockel der «kononischen» Mauer (Noack, AM. 1907, 131, A 99. Periode II) auf das lykurgisch-demosthenische Notstandsprogramm von 338 bezogen werden. Die Quader sind ausschliesslich aus Raubsteinen zusammengetragen, es fanden sich unter ihnen eine Reihe ehemaliger Stelen-und Naiskosbasen (T a f. 17b) wie offensichtlich auch Quader aus klassischen Grabfassaden. Es erwies sich somit, dass die Kurtine am Heiligen Tor 338 übereilt erneuert worden ist und zwar wie in den voraufgehenden Bauperioden (Noack a.O. Periode I: Themistokles, II: «Konon») wiederum als gesockelte Lehmziegelmauer (T a f. 19 b : Ausschnitt der Kurtine mit den 3 klassischen Bauperioden). Von der Lehmziegelmauer des Jahres 338 wie derjenigen der «kononischen» Bauperiode kamen beträchtliche Reste im Innern der Kurtine ans Licht (T a f. 19 a). Die Ergebnisse der Stadtmauergrabung erlaubten den Rückschluss auf die Gründung der Stadtgräben in lykurgischer Zeit. Die letzte nachweisbare Bauperiode an der Kurtine ist durch Befund in das 6. Jh. n. Chr. datiert.

7) Die Grabungen im Abschnitt des Pompeion, an den Strassen vor dem Heiligen Tor und an der Stadtmauer ist von der Geschwister Boehringer Stiftung für Geisteswissenschaften in Ingelheim unterstützt worden. Die gespendeten Mittel dienten vornehmlich Restaurierungsarbeiten und Geländebereinigungen (T a f. 20), sowie dem Bau der grossen Stützmauern an der Grabungsgrenze vor dem Pompeion. Bei der Enteignung des Dipylonvorgeländes, für die Bundesmittel zur Verfügung standen, und bei der Gewinnung des Geländes über der Heiligen Strasse wurde die Kerameikos-Grabung in dankenswerter Weise von den griechischen Behörden vor allem vom zuständigen Ephoren Dir. J. Miliadis, und von den Rechtsanwälten Dr. P. Kamarineas, G. Kaltsas und Ph. Katzuros unterstützt.

D. OHLY

München 1962

*

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΑΚΑΔΗΜΕΙΑΣ

Ἐπὶ τῇ ἐπαναλήψει τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου ἐδώσαμεν διὰ τὸ πρῶτον μεταπολεμικῶς ἐκδοθὲν τεῦχος αὐτοῦ μίαν γενικὴν κατατοπιστικὴν ἔκθεσιν τῶν ἀπὸ τοῦ 1956 μέχρι τοῦδε διεξαχθεισῶν ἐργασιῶν εἰς τὸ ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Ἀκαδημείας Πλάτωνος ἀνασκαπτόμενον ἀγρόκτημα τοῦ Δημοσίου.

Ἐνταῦθα, ἐκθέτομεν ἐκτενέστερον τὰ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1961, ἥτις ἐγένετο εἰς τὰ κάτωθι τρία σημεῖα:

α) Ἐσωτερικῶς τοῦ Ἱππάρχου τειχίου,

β) Εἰς τὴν Ἱερὰν Οἰκίαν τῶν Γεωμετρικῶν χρόνων,

γ) Εἰς τὸ Φρέαρ Στ'. (βλ. Α.Δ. 16 (1960) : Χρονικά, Σχεδ. σελ. 33).

Ἀνατολικῶς τοῦ τειχίου καὶ δὴ εἰς τὴν παρ' αὐτὸ ἔκτασιν ἀφῃρέθη ἡ πρὸς τὸ Β.-ΒΑ. ἄκρον αὐτοῦ ἀπομείνασα ἐκ τῆς διακοπῆς τῶν ἐργασιῶν τοῦ παρελθόντος ἔτους ἄσκαφος ἐπίχωσις, ἡ ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὸ στρῶμα τοῦ 5ου - 4ου αἰ. π. Χ., πάχους 0,40 μ., μὲ ἀποτέλεσμα νὰ βεβαιωθῶμεν διὰ τὸ ὅτι ἡ ὑπὸ τὸ ὡς ἄνω στρῶμα συναντωμένη πανταχοῦ τῆς ἐσωτερικῶς τοῦ τειχίου περιοχῆς ἐξ ἄμμου καὶ ἀμμοχαλίκων πρόσχωσις τοῦ Κηφισοῦ ὑπάρχει καὶ ἐνταῦθα ὡς διαχωρι-

στικὸν στρῶμα τῆς κλασσικῆς καὶ τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου καὶ δὴ ἔτι παχυτέρα, ἐν εἴδει σωροῦ ποταμίων χαλίκων καταλαμβάνοντος ἱκανὴν ἔκτασιν καὶ ἔχοντος μέγιστον πάχος 0,40 μ.

Κατὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς ὡς ἄνω ἐπιχώσεως ἀπεκαλύφθη παρὰ τὴν 11ην ἀντηρίδα τοῦ τειχίου πυρὰ καὶ παρ' αὐτὴν ὁ ὑπ' ἀρ. 12 τάφος τῆς περιοχῆς αὐτῆς ἀνήκων εἰς τὰ μέσα τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνος. Πρόκειται περὶ ταφῆς ἐντὸς τεφροδόχου πίθου[1] ὅστις ἔκειτο εἰς βάθος 0,75 μ. ἀπὸ τῆς θεμελιώσεως τοῦ τειχίου καὶ εἰς ἀπόστασιν 0,715 μ. ἀπ' αὐτοῦ. Τεθραυσμένος, ἀλλὰ πλήρης, ἔκειτο ὁριζοντίως ἐντὸς λάκκου μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. καὶ ἐσφραγισμένος κατὰ τὸ στόμιον διὰ στρογγύλης λιθίνης πλακός. Πρόκειται περὶ ἀγγείου κακῆς ὀπτήσεως, ὕψους 0,70 μ. καὶ μεγίστης διαμέτρου 0,48 μ., μὲ μόνον κόσμημα ἔκτυπον δακτύλιον περὶ τὸν λαιμόν, ἑκατέρωθεν τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ἀνὰ μία περιφερικὴ ζώνη ἐξ ἐγχαράκτων φύλλων. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀγγείου καὶ δὴ παρὰ τὸν πυθμένα συνηντήθησαν τὰ ἴχνη τῆς τέφρας τοῦ νεκροῦ καὶ τρία κτερισματικὰ ἀγγεῖα, ἤτοι δύο οἰνοχοΐσκαι (ὕψ. 0,11 μ. καὶ 0,068 μ.) καὶ ἓν σκυφίδιον (διαμ. 0,07 μ.). (Πίν. 21 α).

Ἐν συνεχείᾳ ἠρευνήθη εἰς βάθος ἡ εἰρημένη ἔκτασις διὰ δοκιμαστικῶν τάφρων, αἵτινες ἀπέδειξαν ὅτι εἰς βάθος 1,40 μ. ἀπὸ τῆς θεμελιώσεως τοῦ τειχίου συναντᾶται πανταχοῦ τῆς περιοχῆς στρῶμα κατάμεστον γεωμετρικῶν ὀστράκων, ἀντιστοιχοῦν εἰς ὕψος πρὸς τὸ ἐπίπεδον ἐπὶ τοῦ ὁποίου θεμελιοῦται τὸ κατὰ τὸ Ν. ἄκρον τοῦ τειχίου κείμενον γεωμετρικὸν κτίσμα V. (Βλ. Σχεδιογράφημα ΑΔ 16 (1960) : Χρονικὰ σελ. 33). Ἔρευνα συνεχισθεῖσα εἰς βαθύτερα τούτου στρώματα οὐδὲν ἀπέδωσε, γεγονὸς ὅπερ ἀποδεικνύει, ὅτι εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τοὐλάχιστον ὁ χῶρος ἐχρησιμοποιήθη τὸ πρῶτον κατὰ τὴν Γεωμετρικὴν ἐποχήν.

Διὰ τῶν ὡς ἄνω ἐργασιῶν ὡλοκληρώθη ἡ ἐξερεύνησις τοῦ παρὰ τὸ ἀποκεκαλυμμένον τμῆμα τοῦ τειχίου χώρου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀπεκαλύφθησαν ἐν συνόλῳ : 12 τάφοι, τὰ λείψανα τῶν κτισμάτων I-II-IV καὶ V καὶ τὰ ἐκ μαρμαρυγιακοῦ σχιστολίθου ἐνεπίγραφα πινακίδια.

Δυστυχῶς, ὁ παρὰ τὸ Β. - ΒΑ. ἄκρον τοῦ τειχίου κατωκημένος καὶ ἔτι μὴ ἀπαλλοτριωθεὶς χῶρος δὲν ἐπιτρέπει πρὸς τὸ παρὸν τὴν ἀναζήτησιν τῆς συνεχείας τοῦ τειχίου καὶ τὴν ἔρευναν τοῦ πρὸς αὐτὸ γειτνιάζοντος χώρου. Κατ' ἀκολουθίαν αἱ ἐργασίαι διεκόπησαν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο καὶ συνεχίσθησαν εἰς τὴν Ἱερὰν Οἰκίαν καὶ δὴ εἰς τὴν ΝΔ. γωνίαν αὐτῆς.

Ἀρχικῶς ἐγένετο μία συμπληρωματικὴ εἰς βάθος ἔρευνα εἰς τὸ δωμάτιον δ, ὅπου ἀπεκαλύφθησαν καὶ ἄλλαι πυραὶ - θυσίαι, ἀνήκουσαι εἰς τὸ κατώτατον, ἤτοι εἰς τὸ 5ον στρῶμα θυσιῶν, αἵτινες μάλιστα προχωροῦν ὑπὸ τὸν δυτικὸν καὶ ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ ὡς ἄνω δωματίου, γεγονὸς ἀποδεικνῦον τὴν ἐνταῦθα τέλεσιν θυσιῶν ἐπὶ ἀνοικτοῦ χώρου πρὸ τῆς οἰκοδομήσεως τοῦ κτίσματος[2] (Πίν. 21 β, ἐκ τῆς ἐρεύνης εἰς δωμ.-δ-).

Ἀκολούθως ἠρευνήθη ὁ πρὸς ἀνατολὰς τῆς λιθίνης θεμελιώσεως τοῦ δωματίου δ'. χῶρος, (βλ. Σχέδ. σελ. 6, εἰς Ἔργον Ἀρχ. Ἑταιρείας 1961), ὅπου ὑπὸ τὴν μίαν ἐκ τῶν πυρῶν - θυσιῶν, ἥτις ἐξηπλοῦτο καὶ μέχρι τοῦ σημείου αὐτοῦ, συνηντήθησαν εἰς τὸ αὐτὸ μὲ τὴν λιθίνην θεμελίωσιν βάθος λίθοι κυκλοτερῶς διατεταγμένοι. Τὸ ὑπέδαφος τῶν ὡς ἄνω λίθων, λόγῳ διακοπῆς τῶν ἐργασιῶν, δὲν ἠρευνήθη κατὰ τὴν παροῦσαν ἀνασκαφικὴν περίοδον.

Παραλλήλως πρὸς τὰς ἐντὸς τοῦ στεγάστρου ἐργασίας ἐπεχειρήθη καὶ ἡ ἐξερεύνησις ἑνὸς (ὑψομετρικοῦ) «μάρτυρος», ὅστις εἶχε διατηρηθῆ εἰς τὸν μεταξὺ τοῦ στεγάστρου καὶ τοῦ Ν. τμήματος τοῦ τειχίου χῶρον. Κατ' αὐτὴν ἀπεκαλύφθη τὸ φρέαρ Στ. (βλ. Σχέδιον εἰς ΑΔ 16 (1960), Χρονικά, σελ. 33) ὅπερ ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν φερόντων πηλίνην ἐπένδυσιν φρεάτων τῆς περιοχῆς, περὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο ἤδη λόγος εἰς τὴν ἔκθεσιν ἡμῶν τοῦ προηγουμένου τόμου τοῦ Ἀρχ. Δελτίου.

Εἰδικώτερον σημειοῦμεν, ὅτι ὁλόκληρος ὁ ὄγκος τοῦ «μάρτυρος», ὕψους 2 μ., ἀπετελεῖτο ἐκ ποταμίων λίθων καὶ κεράμων, ἅτινα, ὡς ἀπεδείχθη, ἀπετέλουν τὸ ὑλικὸν τοῦ καταρρεύσαντος λιθίνου περιστομίου τοῦ φρέατος, ἐξ οὗ καὶ λόγῳ τῆς διαταράξεως τῶν πέριξ αὐτοῦ χωμάτων συνελέγοντο ὁμοῦ μετὰ τῶν ἐντὸς τοῦ φρέατος ἀπορριφθέντων (καθ' ἣν ἐποχὴν ἐχρησιμοποιεῖτο τοῦτο ὡς βόθρος ἀπορριμμάτων) τμημάτων ἑλληνιστικῶν ἀγγείων καὶ ἄφθονα γεωμετρικὰ ὄστρακα προερχόμενα ἐκ τοῦ ἐδάφους, εἰς ὃ εἶχεν ὀρυχθῆ τὸ φρέαρ.

Μέχρι τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν διεκόπησαν αἱ ἐργασίαι τῆς εἰρημένης ἀνασκαφικῆς περιόδου εἶχον ἀποκαλυφθῆ 5 δακτύλιοι τῆς πηλίνης ἐπεν-

1. Ὅμοια ταφικὰ ἀγγεῖα βλ. εἰς ΑΔ (1916) σελ. 25, Σ. Πελεκίδου : Ἀνασκαφαὶ Δέλτα Φαλήρου.

2. Τοῦτο ἀπεδείχθη ἀργότερον ἔτι ἀσφαλέστερον διὰ τῆς ἐμφανίσεως τμημάτων ἀγγείων ἀκριβῶς ὑπὸ τὸν διαλυθέντα κατὰ τὴν νεροποντὴν τῆς 6ης Νοεμβρίου 1961 δυτικὸν τοῖχον τοῦ ὡς ἄνω δωματίου. Βλ. εἰκ. 5 σελ. 8 εἰς Ἔργον Ἀρχ. Ἑταιρείας 1961.

δύσεως καὶ τὸ χεῖλος τοῦ 6ου δακτυλίου. Συνελέγησαν ἐξ αὐτοῦ ἄφθονα ὄστρακα κατὰ κανόνα ἑλληνιστικὰ καὶ ἀγγείων κοινῆς χρήσεως, κατ' ἐξαίρεσιν δὲ τρία μελανόμορφα, προφανῶς συνανήκοντα καὶ ἓν γεωμετρικὸν (Πίν. 21 γ). Ἐπίσης, τμήματα πηλίνων εἰδωλίων καὶ λύχνων, ἀγνῦθες καὶ σφονδύλια (Πίν. 21 ε), ὡς καὶ τρεῖς πήλιναι ἐνσφράγιστοι λαβαί, εὑρεθεῖσαι μεταξὺ 5ου καὶ 6ου δακτυλίου. Τούτων ἡ μία φέρει ἐντὸς πλαισίου ἀμφορέα (Πίν. 21 δ), πέριξ δ' αὐτοῦ ἐπιγραφήν, ἥτις, ἐπὶ τῇ βάσει ὁμοίων της δημοσιευμένων εἰς: Hesperia 1956 Suppl. X. Pnyx: Grace: Stamped wine fragments, σελ. 134, Πίναξ 56 καὶ εἰς Études Thasiennes, δέον νὰ συμπληρωθῇ:

[Ἰσχυτή(ς) Θασι]

ἀγγεῖον

Ἄμφα [ν(δρος)]

ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῆς ἰδίας δημοσιεύσεως νὰ καταταγῇ εἰς τὰς πρωίμους θασιακὰς (τέλη 5ου - α.΄ ἥμισυ 4ου αἰ. π.Χ). Αἱ ἄλλαι δύο φέρουσι ρόμβον ἐγγεγραμμένον εἰς κύκλον, μὲ διαγώνιον εἰς τὸ κέντρον κάθετον πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς λαβῆς. Περὶ αὐτῶν δὲν ὑπάρχει ἐπὶ τοῦ παρόντος σχετικὴ κατατοπιστικὴ δημοσίευσις. Δὲν θὰ ἐπεκταθῶμεν εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς κατασκευῆς τοῦ φρέατος ἐπιφυλασσόμενοι νὰ πράξωμεν τοῦτο μετὰ τὸ πέρας τῆς ἐρεύνης αὐτοῦ ἥτις ἐλπίζεται ὅτι θὰ ὁλοκληρωθῇ κατὰ τὴν προσεχῆ ἀνασκαφικὴν περίοδον.

ΦΟΙΒΟΣ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

*

ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΚΤΟΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΜΕΤΡΙΚΗΣ ΖΩΝΗΣ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ΑΘΗΝΩΝ

Ἡ παροῦσα ἔκθεσις συνετάγη ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σημειωμάτων τοῦ ἀειμνήστου Ἐφόρου Ι. Θρεψιάδη, τὰ ὁποῖα προθύμως ἔθεσεν εἰς τὴν διάθεσιν τῆς Ὑπηρεσίας ἡ κ. Ἀντιγόνη Θρεψιάδη, καὶ τῶν ἡμερολογίων τῶν ἐπιστημονικῶν συνεργατῶν αὐτοῦ, ἐπιμελείᾳ τοῦ νῦν Ἐφόρου Γ΄ Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας Ν. Πλάτωνος καὶ τῶν ἐπιστημονικῶν αὐτοῦ συνεργατῶν Φανῆς Καλούδη καὶ Εὐαγγέλου Πεντάζου.

Πολυάριθμα ὑπῆρξαν τὰ εὑρήματα καθ' ὁλόκληρον τὴν ἔκτασιν τῆς Ἀρχαίας Πόλεως καὶ τῶν παρυφῶν αὐτῆς, τὰ ἐλθόντα εἰς φῶς κατὰ διαφόρους ἐργασίας, εἴτε θεμελιώσεως οἰκιῶν, εἴτε κατασκευῆς δημοσίων ἔργων, ὡς διαμορφώσεως ὁδῶν, κατασκευῆς ὀχετῶν, τοποθετήσεως ἠλεκτροφόρων ἀγωγῶν, ὑδραγωγῶν σωλήνων κτλ. Παρατίθεται ἐνταῦθα καὶ πρόχειρον Σχεδιογράφημα (ἀρ. 1) ἔνθα σημειοῦνται τὰ πλεῖστα τῶν σημείων, εἰς ἃ ἀνευρέθησαν ἀξιόλογοι ἀρχαιότητες, συνοδευόμενον ὑπὸ ἐπεξηγηματικοῦ πίνακος συνταχθέντος ὑπὸ τῆς ἀρχαιολόγου δ. Φανῆς Καλούδη. Πρὸς περισυλλογὴν τῶν εὑρημάτων ἐγένοντο μικραὶ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἐκτεταμέναι, ἀναλόγως τῶν συνθηκῶν εὑρέσεως καὶ τῆς σημασίας τῶν εὑρημάτων. Εἰς πολλὰς τῶν περιπτώσεων ἡ ἐπέμβασις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας ἐγένετο μετὰ τὴν μερικὴν καταστροφὴν κτηρίων ἢ εὑρημάτων λόγῳ μὴ ἐγκαίρου εἰδοποιήσεως, περιέσωσεν ὅμως ὅ,τι ἦτο δυνατὸν νὰ περισωθῇ. Εἰς τὰς ἐργασίας ταύτας συμμετέσχον πλὴν τοῦ ἐπιβλέψαντος ταύτας Ἐφόρου Ἰ. Θρεψιάδη, οἱ ἀρχαιολόγοι Ἀγγ. Λιάγκουρας, Εὐαγγ. Πεντάζος, Χαρ. Λοΐσιος, Ἰωαν. Μαυρίκης, εἰς τὰ ἡμερολόγια τῶν ὁποίων κυρίως βασίζεται ἡ παροῦσα ἔκθεσις.

Κατὰ τὴν διάνοιξιν βαθειῶν τάφρων πρὸς τοποθέτησιν ἀποχετευτικῶν ἀγωγῶν ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας Υ.Δ.Ρ.Ε.Ξ. καὶ καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς ὁδοῦ Πειραιῶς, τὴν περιλαμβανομένην μεταξὺ τῆς πλατείας Ἐλευθερίας (Κουμουνδούρου) καὶ τῆς νῦν Λαχαναγορᾶς, ἀπεκαλύφθησαν λίαν σημαντικὰ συγκροτήματα τάφων ἀποδεικνύοντα τὴν κατὰ τὴν πλευρὰν ταύτην ἐπέκτασιν τῶν Νεκροταφείων τοῦ Κεραμεικοῦ. Αἱ ταφαὶ ἀνευρέθησαν κατὰ μικρὰς ἢ καὶ μεγαλυτέρας ὁμάδας διεσπαρμέναι ἢ καὶ ὅλως ἀπομεμονωμέναι, εἰς διάφορα δὲ βάθη. Ἕνεκα τῆς στενότητος τοῦ κυρίως χάνδακος (περὶ τὸ ἓν μέτρον) καὶ τῆς εἰς μέγα βάθος διανοίξεως αὐτοῦ (περὶ τὰ πέντε μέτρα) κατέστη σχεδὸν ἀδύνατος ἡ ἐπιμελὴς διερεύνησις τούτων, διεπιστώθη ὅμως ὅτι ἀντεπροσωπεύοντο αἱ πλεῖσται τῶν γνωστῶν ποικιλιῶν τάφων ἐντὸς τοῦ σκληροῦ χώματος ἢ τῆς κιμιλιᾶς, λόγου χάριν καλυβῖται τάφοι, λίθιναι ἢ πήλιναι σαρκοφάγοι, σκάμματα λαξευτὰ καὶ ταφικὰ ἀγγεῖα, κυρίως κρατῆρες, πίθοι ἢ ἀμφορεῖς. Ποικιλώτατα καὶ λίαν σημαντικὰ ὑπῆρξαν τὰ συνοδεύοντα τὰς ταφὰς ἀγγεῖα ἀναγόμενα εἰς πάσας σχεδὸν τὰς περιόδους ἀπὸ τῶν Γεωμετρικῶν μέχρι τῶν Ἑλληνορρωμαϊκῶν χρόνων. Πολλὰ τῶν ἀγγείων ἀνευρέθησαν ἐντὸς πυρῶν ἢ εἰς τεμάχια διάσπαρτα ἐντὸς τῶν ἐπιχώσεων. Οἱ περισσότεροι τῶν ἐρευνηθέντων τάφων εὑρέθησαν εἰς τὸν ἔξωθεν τοῦ Κεραμεικοῦ κατὰ τὴν Λαχαναγορὰν χῶρον, ὡς καὶ ἔμπροσθεν τῶν μεγάλων κτηρίων, πρώην Ὀρφανοτροφείου Χατζηκώστα καὶ τοῦ Ὑποκαταστήματος Ι.Κ.Α.

Ἡ ἔρευνα διεπίστωσεν ὅτι οἱ καλυβῖται τάφοι καὶ αἱ σαρκοφάγοι κατὰ τὸ πλεῖστον ἔκειντο εἰς

βάθος 1,80 ἕως 2,40 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, ἐνῷ οἱ λαξευτοὶ καὶ οἱ ἐντὸς πίθων καὶ ἀμφορέων, πλὴν ἐξαιρέσεων, ἔκειντο εἰς βάθος περὶ τὰ 5 μ. Αἱ γεωμετρικαὶ ταφαὶ φαίνεται ὅτι δὲν ἦσαν πολυάριθμοι καὶ περιωρίζοντο κυρίως εἰς τὸ πρὸ τοῦ Ὀρφανοτροφείου τμῆμα τῆς ὁδοῦ. Τὸ βάθος ἀπὸ τοῦ καταστρώματος ἦτο σχετικῶς μικρὸν καὶ τοῦτο φαίνεται περίεργον καὶ ἴσως ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ μεγαλύτερα τῶν ἀγγείων ἦσαν σήματα ἐπὶ τῶν τάφων. Λίαν ἀξιόλογον ἀγγεῖον, προφανῶς ἐπιτάφιον σῆμα, εἶναι ἐξαιρετικῶς εὐμεγέθης κρατήρ, σχήματος ἡμιωοειδοῦς, ἐπὶ ὑψηλοῦ κωνικοῦ ποδὸς μὲ βραχὺν λαιμόν, ἐπίπεδον περιχείλωμα καὶ λαβὰς ἁπλᾶς τοξοειδεῖς. Ἡ διακόσμησις εἶναι τοῦ γνωστοῦ πυκνοῦ μεγαλοπρεποῦς ρυθμοῦ Διπύλου μὲ κύριον θέμα τὴν πρόθεσιν νεκροῦ ἐν μέσῳ θρηνουσῶν μορφῶν καὶ προσερχομένων τεθρίππων. Ἄλλη διακοσμητικὴ ζώνη παριστᾷ πολεμιστὰς καὶ ἅρματα ἐν πομπῇ. Ζῶναι μαιάνδρων καὶ μαιανδροειδῶν πλαισιοῦν τὰς κυρίας ζώνας (Π ί ν. 22-23).

Ἐνδιαφέρον γεωμετρικὸν ἀγγεῖον εἶναι καὶ εὐρύλαιμος πρόχους (Π ί ν. 24) μὲ τρισχιδῆ λαβὴν καὶ μὲ κάλυμμα ἐφ' οὗ ἐπικάθηται περιστερὰ ἐπὶ στηλίσκου. Ἐξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον ἐμφανίζουν πρωτοαττικὴ ὑδρία μὲ παράστασιν σφιγγῶν (Π ί ν. 25) ὄχι καλῶς διατηρουμένων. Ἕτερος ἀμφορεὺς (Π ί ν. 26 β) πρωτοαττικὸς διακοσμεῖται μὲ λυροειδῆ ἀνθεμωτὰ κοσμήματα ἐν μετόπαις. Ἡ κορινθιακὴ κεραμεικὴ ἀντιπροσωπεύεται μὲ ἐνδιαφέροντα ὄστρακα, ἐν τῶν ὁποίων διακοσμεῖται μὲ σφίγγα. Μελανογάνωτοι ἀμφορεῖς καὶ πιθίσκος μὲ ὠοειδὲς σῶμα φαίνεται ὅτι ἀνήκουν εἰς τὸν πρώιμον 6ον αἰ. Τοῦ μελανομόρφου ρυθμοῦ ἄξια ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι ἀμφορεὺς (Π ί ν. 26 γ) μὲ ἐφίππους πολεμιστὰς ἐν μετόπαις ὑπὸ ζώνην ἀνθεμίων, πιθανῶς τοῦ τέλους τοῦ 1ου ἡμίσεος τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. καὶ κομψὴ προχοΐσκη (Π ί ν. 26 α) μὲ στιλπνὸν καὶ ἐν μετόπῃ κυρτούμενον καὶ βρυχώμενον λέοντα τοῦ τέλους τοῦ 6ου αἰ. π. Χ. Ὡραῖαι μελαμβαφεῖς κύλικες ἐπὶ χαμηλοῦ ποδός, πυξίδες μετὰ καλύμματος, φιάλαι μετὰ τοξοειδοῦς λαβῆς (Π ί ν. 26 δ-ς) μὲ μέλαν γάνωμα ἐσωτερικῶς καὶ περιθεούσας ταινίας ἐξωτερικῶς· ἱκανὸς ἀριθμὸς ληκύθων, ἐκ τῶν ὁποίων ἐνδιαφέρουσαι εἶναι μία μὲ παράστασιν Ἡρακλέους καταβάλλοντος τὸν λέοντα τῆς Νεμέας ἐπὶ παρουσίᾳ μορφῆς (Ἑρμοῦ) πτερωτῆς τοὺς πόδας, ἑτέρα μὲ παράστασιν Ἡρακλέους καὶ ἴσως Ἰολάου, ἀναπαυομένων ἐν ὑπαίθρῳ. Ἄλλη μὲ παράστασιν Θησέως δαμάζοντος τὸν Μαραθώνιον ταῦρον, ἐνῷ ἑκατέρωθεν παρακολουθοῦν θεαὶ καθήμεναι ἐπὶ σκιμπόδων· ἄλλη, θαυμασίας τέχνης, μὲ μελανόμορφον παράστασιν ἐπὶ ὠχρολεύκου βάθους τεσσάρων ἵππων ὁδηγουμένων πρὸς ζεῦξιν ὑπὸ γενειοφόρου ἀνδρός, προσθήκῃ ἐρυθροῦ χρώματος· τμῆμα ἐκ τοῦ κάτω μέρους ληκύθου μελανομόρφου μὲ παράστασιν μορφῆς ἀνερχομένης ἐπὶ τεθρίππου, φέρον ἐμφανῆ ἴχνη πυρᾶς κτλ. Ἀποσπασματικῶς διασῴζονται λευκαὶ λήκυθοι μὲ ἐνδιαφερούσας παραστάσεις. Μέγα εἶναι τὸ πλῆθος τῶν σκύφων, κυπέλλων, κυάθων, ἀρυβάλλων πυξίδων, κανθάρων κτλ. Ἐνδιαφέρον εἶναι ἐπίσης πλαστικὸν σκεῦος ἔχον τὴν μορφὴν ἠθοποιοῦ τραγῳδίας (Π ί ν. 27 α).

Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ σχετικὴ σπάνις ἐρυθρομόρφων ἀγγείων, Πλὴν ὅμως ἀνευρέθη εἰς ἀρύβαλλος τεθραυσμένος καὶ ἐλλιπής, διασῴζων παράστασιν ἀντιμετώπων μορφῶν ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἐξαιρέτου τέχνης. Τῆς Ἑλληνιστικῆς ὅμως ἐποχῆς διασῴζονται ἐνδιαφέροντα ὄστρακα ἐκ σκύφων, κανθάρων, ὡς καὶ ἀγγείων κοινῆς χρήσεως. Τινὰ τούτων φέρουν καὶ ἐκτύπους παραστάσεις, στολιδώσεις ἢ τοξωτὰ κοσμήματα. Τῶν ἑλληνορρωμαϊκῶν χρόνων σημειοῦνται ἐνταῦθα πήλινα καὶ ὑάλινα δακρυδόχα δοχεῖα.

Εἰς τὴν περιοχὴν τῶν τάφων περισυνελέγη ἱκανὸς ἀριθμὸς ἐνεπιγράφων κιονίσκων, ὡς καὶ τμήματα μαρμαρίνων ἐπιτυμβίων ληκύθων.

Πρὸς τὴν διασταύρωσιν Πειραιῶς καὶ Ἱερᾶς Ὁδοῦ ἀπεκαλύφθη εἰς μικρὸν βάθος, ἐνὸς περίπου μέτρου ἀπὸ τοῦ ὁδοστρώματος, ἐπιμήκης τοῖχος (Π ί ν. 28 α) μὲ κατεύθυνσιν ἐκ βορρᾶ πρὸς νότον, πάχους 0,65-0,70 μ. ᾠκοδομημένος μὲ πωρολίθους ἀνίσου μεγέθους καὶ διαφόρου σχήματος ἐν μέρει λαξευτούς, τοποθετημένους κατὰ τὰς ἐξωτερικὰς ἐπιφανείας τοῦ τοίχου, ἐνῷ τὸ ἐσωτερικὸν πληροῦται διὰ μικροτέρων ἀργῶν λίθων. Ὁ τοῖχος παρηκολουθήθη ἐπὶ 5,20 μ., φαίνεται δὲ ὅτι κατὰ τὰ ἄκρα αὐτοῦ κάθετοι τοῖχοι κατηυθύνοντο πρὸς ἀνατολάς, συμπληροῦντες τὸ κτήριον, τοῦ ὁποίου παραμένει ἄγνωστος ἡ φύσις καὶ ἡ ἀκριβὴς χρονολογία. Ἄλλα λείψανα κτηρίων καὶ δόμοι κυβολίθων ἐκ πώρου δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ παρακολουθηθοῦν περαιτέρω.

Εἰς οἰκόπεδον τῆς γωνίας τῶν ὁδῶν Ψαρομηλίγγου καὶ Καλογήρου Σαμουὴλ (Σ χ ε δ. ἀρ. 1, ἀρ. 2) ἰδιοκτησίας Κακαβᾶ, ἀνευρέθη ὀρθία τοποθετημένη καὶ προφανῶς εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῆς θέσιν εἰς βάθος 2,70 μ. ἐνεπίγρα-

Σχέδ. 1. Χάρτης ἐφ' οὗ σημειοῦνται οἱ ἐρευνηθέντες κατὰ τὸ ἔτος 1961 χῶροι

Ἐπεξηγηματικὸς Πίναξ
τῶν ἐπὶ τοῦ Σχεδίου 1 σημειουμένων χώρων, ἐρευνηθέντων τὸ 1961

1) Ἔργα ΥΔΡΕΞ ὁδοῦ Πειραιῶς.
2) Ὁδὸς Ψαρομηλίγγου καὶ Καλογήρου Σαμουήλ : ἰδιοκτησία Κακκαβᾶ.
3) Ὁδὸς Σαπφοῦς ἀριθ. 11 : ἰδιοκτησία Π. Μπελίτση.
4) » Τρώων ἀριθ. 71 (τυχαία ἀνεύρεσις καὶ περισυλλογή).
5) » Μιρτζέφσκυ ἀριθ. 13 - 17 | Ἔργα διανοίξεως περιφερειακῆς
6) » Μουσῶν | ὁδοῦ περὶ τὸν λόφον Φιλοπάππου.
7) » Δυτικῶς τοῦ Ἀστεροσκοπείου |
8) Ὁδὸς Βείκου ἀριθ. 30. Ξυλαποθήκη Κόκκαλη.
9) Λ. Συγγροῦ καὶ Σπ. Δοντᾶ : ἰδιοκτησία Σπ. Λάλη.
10) Λ. Συγγροῦ 22 : ἰδιοκτησία Σταμάτη Δημητρίου.
11) Ὁδὸς Ἀδριανοῦ 146 - 148 - 150 : ἰδιοκτησία Β. Ἀγγελάκου.
12) Χαιρεφῶντος καὶ Ἀφροδίτης : ἰδιοκτησία Ἰω. Βασιλείου.
13) Ἀδριανοῦ 74 : ἰδιοκτησία Ἰακ. Μπεραχᾶ.
14) Μνησικλέους 14 : ἰδιοκτησία Μαρίας Σταυροπούλου.
15) Ἔργα ΥΔΡΕΞ ὁδοῦ Ἑρμοῦ.
16) Ὁδὸς Μιαούλη ἀριθ. 23 : ἰδιοκτησία Λ. Κουραμπᾶ.
17) » Ὁμήρου ἀριθ. 6 : ἰδιοκτησία Χαρ. Σφαέλλου.
18) Ἔργα διανοίξεως ὁδοῦ Λυκαβηττοῦ.

φος σχιστολιθικὴ πλὰξ ὁροσήμου, ὕψους 0,56 μ., σφζ. πλάτους 0,17 μ. μὲ τὴν ἐπιγραφήν :

ΗΟΡΟΣ
ΜΕΛΑΙΝΙΣ
ΣΗ

ἴσως ἀγνώστου μέχρι σήμερον ἱεροῦ. Εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν ἠρευνήθησαν τρεῖς τάφοι, εἷς καλυβίτης, διασῴζων ὀλίγα μόνον ὀστᾶ καὶ τεμάχια λευκῆς ληκύθου καὶ μελαμβαφῶν ἀγγείων, προφανῶς διατεταραγμένος· ἕτερος παρόμοιος, ἀλλ' ἰσχυρῶς κατεστραμμένος· ἐκ τούτου προέρχονται ὡραιότατα ὄστρακα ἐρυθρομόρφων ἀγγείων. Τρίτου, παιδικοῦ αὐτοῦ, λαρνακοειδοῦς τάφου μὲ στρογγυλουμένας γωνίας ἐσώθησαν ὀλίγα κτερίσματα, τρεῖς λήκυθοι καὶ εἷς κύαθος.

Εἰς τὸ αὐτὸ οἰκόπεδον ἀνεφάνη, κατὰ τὸ κράσπεδον τῆς ὁδοῦ Ψαρομηλίγγου, τὸ ἄκρον οἰκοδομήματος, πιθανῶς σχετιζομένου μὲ τὸ ἱερὸν τοῦ ὁποίου ἀνευρέθη ὁ ὅρος· σῴζεται ἡ κρηπὶς ἐκ δύο σειρῶν πωρολίθων, ἐπὶ τῆς ὁποίας κατὰ τὴν μίαν πλευράν, τὴν δυτικήν, διατηρεῖται τμῆμα τῆς ἐκ ξεστῶν λίθων τοιχοδομῆς, ἥτις περιέκλειεν ἴσως ἐξ ὅλων τῶν πλευρῶν τὸ οἰκοδόμημα. Εἰς τὸ κατώτερον μέρος αὐτῆς σχηματίζεται ἐξέχων ἀναβαθμός. Τὸ οἰκοδόμημα, τοῦ ὁποίου ἡ ἀναφανεῖσα πλευρὰ εἶναι 6 μ., εἰσχωροῦν ἐντὸς τῆς ὑπὸ τὴν ὁδὸν Ψαρομηλίγγου ἐπιχώσεως, δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ παρακολουθηθῇ περαιτέρω. Ἐξωτερικῶς τῆς κρηπῖδος καὶ σχεδὸν ἐν ἐπαφῇ πρὸς ταύτην ἀνευρέθη ἀποχετευτικὸς ἀγωγὸς ἀποτελούμενος ἐκ πολλῶν τμημάτων ἡμιελλειψοειδῶν σωλήνων, συνδεομένων ἀνὰ δύο. Ἡ χρονολογία τοῦ κτηρίου παραμένει ἀκαθόριστος (Πίν. 28 β).

Εἰς τὴν γειτονικὴν περιοχὴν κατὰ τὴν ὁδὸν Σαπφοῦς, ἐν ἰδιοκτησίᾳ Π. Μπελίτση (Σχεδ. 1 ἀρ. 3), ἀνεφάνη φρέαρ, διαμέτρου 0,80 μ. κατὰ τὸ στόμιον αὐτοῦ μὲ ἐσωτερικὴν ἐπένδυσιν πηλίνων δακτυλίων, 0,30 μ. ὕψους ἑκάστου. Τὸ φρέαρ τοῦτο δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐρευνηθῇ, διότι ἦτο πλῆρες ὕδατος. Τὸ φρέαρ φαίνεται ὅτι χρονολογεῖται εἰς τὸ τέλος τῶν Ἑλληνικῶν χρόνων.

Πάντα τὰ ἀνωτέρω ἀνευρέθησαν ἔξω τοῦ περιβόλου τῶν τειχῶν, ὡς οὗτος σημειοῦται (Σχεδ. 1) εἰς τὸ συνοδεῦον τὴν ἔκθεσιν Σχεδιογράφημα τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Ἰ. Τραυλοῦ.

Εἰς περιοχὴν ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὸν ἔξω χῶρον τοῦ ἐξωτερικοῦ διατειχίσματος τῆς ἀρχῆς τῶν μακρῶν τειχῶν, κατὰ τὴν ὁδὸν Τρώων ἀριθ. 71, περισυνελέγη τμῆμα ἐνεπιγράφου κιονίσκου ἐξ ὑπομέλανος μαρμάρου διαμέτρου 0,34 μ. καὶ σφζ. μήκους 0,30 μὲ τὴν ἐπιγραφήν :

ΠΟΛΥΚΛΕΙΔΗΣ
ΑΡΤΕΜΙΔΩΡΟΥ

Κατὰ τὴν διάνοιξιν καὶ τὴν διαμόρφωσιν τῆς περιφερικῆς τουριστικῆς ὁδοῦ περὶ τὸν λόφον Φιλοπάππου ἀπεκαλύφθησαν εἰς διάφορα σημεῖα τάφοι, καθ' ὁμάδας ἢ καὶ μεμονωμένοι, ἀποδεικνύοντες τὴν κατὰ τὴν περιοχὴν ταύτην ἐπέκτασιν τῶν νεκροταφείων. Κυρίως εἰς δύο περιοχὰς ἔξω τοῦ νοτίου σκέλους τοῦ τείχους τοῦ μεταξὺ τῶν δύο διατειχισμάτων κατὰ τὴν σημερινὴν

όδὸν Μιρζτέφσκυ καὶ σχεδὸν καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς ὁδοῦ Μουσῶν ἀνευρέθησαν τὰ μᾶλλον ἐνδιαφέροντα εὑρήματα. Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Μιρζτέφσκυ 13 εἰς βάθος μόλις 0,15 μ. ὑπὸ τὸ κατάστρωμα τοῦ πεζοδρομίου περισυνελέγη μαρμαρίνη κάλπη, κολουροκωνικοῦ ἀνεστραμμένου σχήματος μετὰ τοῦ καλύμματος αὐτῆς, ἐντὸς τῆς ὁποίας εὑρέθη ἀποτεθειμένη πηλίνη τεφροδόχη περιέχουσα ἡμίκαυστα ὀστᾶ.

Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν — Μιρτζέφσκυ 13 — ἀπεκαλύφθη πωρίνη σαρκοφάγος μὲ κατεύθυνσιν ἐκ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολὰς εἰς βάθος μόλις 0,80 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τοῦ πεζοδρομίου. Ἡ σαρκοφάγος ἔφερεν ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς σαφῆ ἴχνη τῆς διὰ κτενὸς ἐπεξεργασίας. Αἱ διαστάσεις τῆς σαρκοφάγου ἦσαν 1,87 μ. μῆκος, 0,51 πλάτος καὶ ἐσωτερικὸν βάθος 0,49 μ. μὲ πάχος τοιχωμάτων 0,095 μ. Τὸ μόνον ἐντὸς αὐτῆς κτέρισμα ἦτὸ ἀλάβαστρον περισυλλεγὲν εἰς τεμάχια. Εἰς τὸ τμῆμα τῆς ὁδοῦ Μουσῶν (Σχεδ. 1 ἀρ. 6) πλὴν πολλῶν καλυβιτῶν τάφων, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνευρέθησαν κατεστραμμένοι καὶ τοποθετημένοι εἰς τὴν κλιτὺν τοῦ λόφου εἰς ὕψος 4,50 μ. ἄνω τοῦ ἐπιπέδου τῆς σημερινῆς ὁδοῦ, ἀπεκαλύφθη καὶ τάφος βυζαντινῶν χρόνων ᾠκοδομημένος δι' ὀπτοπλίνθων μὲ κατεύθυνσιν ἐκ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολὰς διαστάσεων μήκους 2,40, πλάτους 0,72 καὶ ὕψους 0,72 μ. Οὐδὲν κτέρισμα συνώδευεν τὰς ταφὰς καὶ ὁ βυζαντινὸς τάφος φαίνεται παλαιότερον παραβιασθείς. Κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Μουσῶν καὶ Ὀρλὼφ περισυνελέγη λίαν σημαντικὴ ἐπιτυμβία ναϊσκόμορφος στήλη ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, ὕψους 1,12 μ. πλάτους κάτω 0,82 μ. μειουμένου πρὸς τὰ ἄνω εἰς 0,72 μ. (Πίν. 29) μὲ ἰσχυρῶς ἀναγλύφους μορφάς. Παρίσταται καθημένη ἐπὶ θρόνου, ἄνευ ἐρεισινώτου ἀλλὰ μὲ ὑποπόδιον, γυναικεία μορφὴ μὲ χιτῶνα καὶ ἱμάτιον· ἡ κεφαλή, κατ' ἐνώπιον καὶ ἐλαφρῶς προκύπτουσα, καλύπτεται ὑπὸ πέπλου. Ἐνώπιον αὐτῆς ἵσταται τεθλιμμένος καὶ σύννους πωγωνοφόρος ἀνήρ, προφανῶς, ὡς ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς συνάγεται, ὁ ἀδελφὸς τῆς θανούσης Σμίκυθος, ὅστις καὶ ἀνήγειρε τὴν στήλην. Ἔχει τὰς χεῖρας του πρὸ τοῦ στήθους ἐσταυρωμένας· φέρει ποδῆρες ἱμάτιον ἀνερριμμένον ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου, ἐνῷ ὁ δεξιὸς ὦμος καὶ τὸ στῆθος παραμένουν γυμνά. Ἡ μεταξὺ τῶν δύο, ἱσταμένη εἰς ἐσώτερον ἐπίπεδον μορφή, διακρινομένη ἀπὸ τοῦ στήθους καὶ ἄνω καὶ φέρουσα περίλυπος τὴν δεξιὰν πρὸς τὴν κεφαλήν, φαίνεται ὅτι εἶναι θεραπαινίς. Τὸ ἀνάγλυφον φαίνεται ὅτι ἀνήκει εἰς τὸ 2ον ἥμισυ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου μὲ ἐπιμελῆ γράμματα εἶναι κεχαραγμένη ἐπιγραφὴ ἐλεγείου :

ΗΔΕ ΚΑΣΙΓΝΗΤΗ Η ΣΜΙΚΥΘΟ ΕΝΘΑΔΕ ΚΕΙΤΑΙ
ΠΕΝΘΟΣ ΤΗΣ ΑΡΕΤΗΣ ΠΑΣΙ ΦΙΛΟΙΣ ΘΕΜΕΝΗ

Κατὰ τὸ ἕτερον ἄκρον τῆς νέας ὡς ἄνω περιφερειακῆς ὁδοῦ τοῦ λόφου τοῦ Μουσείου καὶ τῶν Νυμφῶν, (Σχεδ. 1 ἀρ. 7) περίπου εἰς τὸ σημεῖον τῆς ζεύξεως τοῦ βορείου σκέλους τῶν μακρῶν τειχῶν καὶ τοῦ ἐσωτέρου διατειχίσματος, δυτικῶς τοῦ Ἀστεροσκοπείου καὶ παρὰ τὴν οἰκίαν τοῦ φύλακος, ἀνευρέθη ἀρχαῖον φρέαρ διαμέτρου 1,30 μ. τὸ ὁποῖον ἐρευνηθὲν οὐδὲν σχεδὸν ἀπέδωκεν. Εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν εὑρέθη ἐνεπίγραφος ἐπιτύμβιος κιονίσκος. Εἰς ἀπόστασιν 25 περίπου μ. νοτιοανατολικῶς τοῦ σημείου τούτου, τάφος ἐξ ἡμικυλινδρικῶν κεράμων, μὲ κατεύθυνσιν ἐκ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολάς, διαστάσεων: μήκους 2,10 μ., πλάτους 0,41, βάθους 0,69, συνωδεύετο ὑπό τινων κτερισμάτων, πηλίνης δακρυδόχου, μικρᾶς κυλινδρικῆς πυξίδος, ὑαλίνης δακρυδόχου δοχείου καὶ χαλκίνου κατόπτρου ἄνευ λαβῆς, ἐκ τῶν ὁποίων ἐμφαίνεται ἡ χρονολογία τοῦ τάφου εἰς τοὺς Ἑλληνορρωμαϊκοὺς χρόνους.

Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸς Ἀνατολὰς ἀνευρέθη ἕτερος τάφος ἐκτισμένος διὰ πεταλοσχήμων ὀπτοπλίνθων μὲ κατεύθυνσιν ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς, διαστάσεων : 2.10 μήκους, πλάτους 0,80, ὕψους 0,94 μ. Χαλκῆ περόνη καὶ ὑάλινον δακρυδόχον δοχεῖον ἦσαν τὰ μόνα κτερίσματα. Ἕτερος τάφος, 21 μ. νοτιοανατολικῶς τῆς οἰκίας τοῦ φύλακος, καλυβίτης τὸ σχῆμα, μήκους 2.02, πλάτους 0,40 ὕψους 0,43, οὐδὲν ἀπέδωκεν.

Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Βεΐκου (Σχεδ. 1 ἀρ. 8), εἰς σημεῖον ἐλάχιστα ἀπέχον τῆς νοτίας γραμμῆς τοῦ τείχους, ὡς τοῦτο ἐσημειώθη εἰς τὸ Σχεδιογράφημα τοῦ κ. Ἰ. Τραυλοῦ καὶ ἐντὸς τῆς ξυλαποθήκης Κόκκαλη, παρετηρήθη ὅτι ἀπόκεινται κορμοὶ μεγάλων κιόνων, τῶν ὁποίων ἡ μεταφορὰ ἐκρίθη ἀδύνατος· πιθανῶς προέρχονται ἐκ γειτονικοῦ οἰκοδομήματος.

Περαιτέρω ἀνατολικώτερον καὶ περίπου εἰς δ σημεῖον σημειοῦται πύλη (Σχεδ. 1 ἀρ. 9) ἐντὸς τῆς ἰδιοκτησίας Σπυρ. Λάλη, κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῆς Λεωφ. Συγγροῦ μετὰ τῆς ὁδοῦ Σπυρ. Δοντᾶ καὶ εἰς βάθος 4 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, ἐσημειώθη ἡ ὕπαρξις μεγάλων πωρίνων λίθων συνεχομένων, τῶν ὁποίων διεκρίνοντο τρεῖς, ἴσως τμῆμα τοῦ κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο διερχομένου τείχους.

Ἐσωτέρω πλέον τοῦ τείχους (Σχεδ. 1 ἀρ. 10) κατὰ τὴν πλατεῖαν Τσόκρη τῆς Λεωφ. Συγγροῦ ἰδιοκτησίαν Σταμάτη Δημητρίου, εἰς βάθος 3,30 μ. ὑπὸ τὸ κατάστρωμα τοῦ πεζοδρομίου, ἰσχυρὰ θεμέλια κτηρίου ἐκ κροκαλοπαγοῦς λίθου κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν ἐργαζομένων ἐκεῖ ἐργατῶν.

Κατὰ τὴν ὁδὸν Ἀδριανοῦ 146, 148, 150 (Σχεδ. 1 ἀρ. 11) καὶ εἰς τὸ μεταξὺ ταύτης καὶ τῆς ὁδοῦ Σέλλεϋ τετράγωνον, ἰδιοκτησίας Βασιλείου Ἀγγελάκου, ἀνεκαλύφθησαν πολλαὶ ἐνδιαφέρουσαι ἀρχαιότητες. Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι αἱ πλεῖσται τούτων εὑρέθησαν ἐντειχισμέναι εἰς τοίχους μεταγενεστέρων, κατὰ τὸ πλεῖστον νεωτερικῶν, κτηρίων. Τὰ ἀρχαῖα οἰκοδομήματα εἶχον οὐσιαστικῶς ἐξαφανισθῇ λόγῳ τῶν βαθειῶν θεμελιώσεων καὶ μόνον κατὰ τὴν πλευρὰν τῆς ὁδοῦ Σέλλεϋ ἀνεφάνη τμῆμα ἀρχαίου τοίχου εἰς βάθος 3 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ. Τὰ ἀνευρεθέντα ἀντικείμενα εἶναι κυρίως ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, διάφορα γλυπτὰ καὶ ὀλίγη σχετικῶς κεραμεική. Δύο φρέατα ἀπεκαλύφθησαν περὶ τὸ μέσον τῆς κατὰ τὴν ὁδὸν Ἀδριανοῦ οἰκοδομικῆς γραμμῆς. Τὸ ἓν εἰς βάθος 2,80 ἀπὸ τοῦ καταστρώματος μὲ πηλίνην ἐσωτερικὴν ἐπένδυσιν εἰς ἓξ ἐπαλλήλους δακτυλίους, διαμέτρου 1,40 μ., ἑκάστου ἀπαρτιζομένου ἐκ τεσσάρων κυρτῶν πλακῶν μήκους 1,12 μ. ὕψους 0,60 μ. πάχους 0,04 μ. Ἐπὶ τῶν χειλέων τῶν πλακῶν ὑπῆρχον τὰ ὑποβοηθητικὰ τῆς συναρμολογήσεως τῶν δακτυλίων συνήθη στοιχεῖα τοῦ ἀλφαβήτου· τὸ βάθος τοῦ φρέατος ἦτο 5,15 μ. καὶ τὰ ὄστρακα τῆς ἐπιχώσεως μέχρι 1,80 μ. ἦσαν βυζαντινῶν χρόνων. Ἡ λοιπὴ ἐπίχωσις φαίνεται ἀναγομένη εἰς τοὺς Ἑλληνορρωμαϊκοὺς χρόνους. Εἰς βάθος 3,60 μ. περισυνελέγη ἐνεπίγραφος ἐπιτύμβιος κιονίσκος καὶ οἰνοχόη, εἰς βάθος δὲ 4,10 μ. σκύφος. Τὸ ἕτερον φρέαρ, διαμέτρου 0,85 μ., δὲν εἶχεν ἐπένδυσιν καὶ ἐρευνηθὲν ἀπέδωκεν ὀκτὼ ὀξυπυθμένους ἀμφορεῖς. Ἐκ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν δέον νὰ μνημονευθοῦν δύο βάσεις ἰωνικῶν κιόνων ἐκ λευκοῦ μαρμάρου διαμέτρου 0,55 μ. καὶ 0,49 μ. καὶ ὕψους 0,25 μ. καὶ 0,27 μ., τμῆμα ἐρραβδωμένον κίονος ὁμοίως ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, σῳζ. ὕψους 0,79 μ. καὶ 23 ἄλλα θραύσματα ποικίλων ἄλλων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν. Ἐκ τῶν γλυπτῶν μνημονεύονται ἐνταῦθα μικρὰ κεφαλὴ παιδικοῦ ἀγάλματος ἐξ ὑποφαίου μαρμάρου ἐλαφρῶς ἀποτετριμμένη τὴν ἐπιφάνειαν ὕψους 0,21 μ. καὶ προφανῶς Ἑλληνορρωμαϊκῶν χρόνων, ἀνευρεθεῖσα εἰς βάθος 3,80 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, τμῆμα χειρὸς ἀπὸ τοῦ πήχεως μέχρι τῶν δακτύλων μὲ τόρμον ἐνθέσεως, ὀρθογωνία βάσις μαρμαρίνου ἀγαλματίου (Πίν. 30γ) ἐφ' ἧς σῴζονται τμήματα τῶν ἄκρων ποδῶν καὶ παρ' αὐτοὺς μικρὸς τετράγωνος βωμίσκος, διαστάσεων 0,23 μ. μῆκος καὶ 0,15 ὕψος· μικρὰ γυναικεία (Πίν. 30α) κεφαλὴ λευκοῦ μαρμάρου, ὕψους 0,09 μ. ἴσως προκεχωρημένων κλασσικῶν χρόνων· τμῆμα κορμοῦ ἱματιοφόρου μικροῦ ἀγάλματος σῳζ. ὕψους 0,14 μ. πλάτους 0,10 μ., τοῦ κάτω ἐλλείποντος μέρους ἐνθέτως προσαρμοζομένου· τὸ κάτω τμῆμα ἀναγλύφου μὲ σκηνὴν νεκροδείπνου εἰς δύο τεμάχια, διαστάσεων συνολικῶς σῳζ. 0,37Χ0,24 μ., ἀνευρεθὲν εἰς βάθος 2 μ.· καρπὸς μικρᾶς χειρὸς ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, πιθανῶς ἐξ ἀναγλύφου, ἐπίσης περισυλλεγεὶς ἐκ βάθους 2 μ., ἄλλο τμῆμα (Πίν. 30γ) κορμοῦ μικροῦ γυναικείου ἀγάλματος ἐκ λευκοῦ μαρμάρου διατηρούμενον εἰς ὕψος 0,13 μ. καὶ πλάτους 0,10 μ καὶ κεφαλὴ Ἑρμαϊκῆς στήλης μετρίου μεγέθους τοῦ γνωστοῦ τύπου (Πίν. 27 β-γ). Ἓν τμῆμα θωρακίου ἐκ λευκοῦ μαρμάρου μὲ ἀναγλύφους μορφάς, διαστάσεων μήκους 0,84 ὕψους 0,36 πάχους 0,09 μ., ἀνήκει, φαίνεται, εἰς μεσαιωνικοὺς χρόνους. Ἐπὶ μαρμαρίνης πλακὸς διασῴζεται σύντομος ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή. Ἡ περισυλλεγεῖσα κεραμεικὴ προέρχεται ἐκ τῶν ἐπιχώσεων καὶ εἶναι ὀλίγη μέν, ἀλλ' ἐν πολλοῖς σημαντική· πλὴν ἱκανῶν μελανομόρφων ὀστράκων σποραδικῶν, περισυνελέγησαν τεμάχια δυνάμενα ν' ἀποτελέσουν σχετικῶς ὁλόκληρα ἀγγεῖα· ἐκ τούτων συνεκροτήθη, καίτοι ἐλλιπὴς ἐν μέρει, κύλιξ μεγάλου μεγέθους (διαμ. 0.40 περ.) ἐξαιρέτου τέχνης, μὲ ἐσωτερικὴν παράστασιν Σατύρου καὶ ἐντὸς μεταλλίου, περιβαλλομένου ὑπὸ γλωσσωτοῦ κοσμήματος, Μαινάδος χορευούσης καὶ κρατούσης κρόταλα καὶ κλάδον κισσοῦ. Ἐξωτερικῶς τὸ ἀγγεῖον διεκοσμεῖτο κάτω ὑπὸ ἀκτινωτοῦ κοσμήματος καὶ ὑπεράνω ὑπὸ δύο ἐπαλλήλων ἐδαφοχρώμων ταινιῶν διὰ ζώνης μὲ παράστασιν Σατύρου καὶ Μαινάδος θαυμασίας ἀποδόσεως, σειρᾶς ἁρμάτων κατευθυνομένης πρὸς ἀνδρικὴν μορφὴν ἐπὶ σκίμποδος καθημένης ὄπισθεν τῆς ὁποίας ἵστανται ἄλλαι μορφαί. Ὄστρακα ἐμφανίζοντα πόδας ἵππων κατὰ τὴν ἀντίθετον κατεύθυνσιν ἀπεδείχθη ὅτι ἀνήκουν εἰς τὴν αὐτὴν ζώνην ἡ ὁποία ἀτυχῶς διεσώθη λίαν ἐλλιπῶς. Ἐρυθρὸν χρῶμα, ἀποκλῖνον πρὸς τὸ ἰῶδες ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὰς λεπτομερείας τῶν ἀμφιέσεων καὶ εἰς τὸ τρίχωμα τῶν ἵππων καὶ τοῦ σατύρου, ἐνῷ διὰ λευκοῦ ἐδηλώθησαν τὰ γυμνὰ ἄκρα τῆς μαινάδος· τὰ ἀγγεῖα χρονολογοῦνται περὶ τὰ μέσα τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. Πλὴν τούτων περισυνελέγη ἀξιόλογον ὄστρακον ἐρυθρομόρφου

ἀγγείου μὲ παράστασιν, ἐν μέρει διασῳζομένην, γυμνοῦ ἀνδρὸς εἰς τὸν κορμὸν τοῦ ὁποίου ἀπεδόθη πληθὺς ἀνατολικῶν λεπτομερειῶν δι' ἀραιοῦ καστανοῦ γανώματος. Λύχνοι καὶ τμῆμα κανθάρου μελαμβαφοῦς ἀνάγονται εἰς τοὺς ἑλληνορρωμαϊκοὺς οἱ πρῶτοι καὶ ἑλληνιστικοὺς ὁ δεύτερος χρόνους.

Εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν (Σ χ ε δ. 1 ἀρ. 12) καὶ κατὰ τὸ σημεῖον συναντήσεως τῶν ὁδῶν Χαιρεφῶντος καὶ Ἀφροδίτης, ἀνεφάνη τμῆμα τοίχου ἐξ ἀρχαίου κτηρίου σῳζ. εἰς μῆκος 3,14 καὶ ὕψος 0,68 μ., ἐνῷ τὸ πλάτος του φθάνει τὸ 1 μ., μὲ κατεύθυνσιν ἐκ ΝΑ. πρὸς ΝΔ. Φρέαρ μετὰ πηλίνης ἐπενδύσεως συναντηθὲν εἰς βάθος 5,50 μ. δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐρευνηθῇ λόγῳ τοῦ πληροῦντος τοῦτο ὕδατος. Εἰς ἐπὶ τόπου ἐκτισμένος πίθος ἀνευρεθεὶς εἰς βάθος 4,50 μ. ἐχρησιμοποιήθη προφανῶς ὡς σιρός.

Εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀδριανοῦ 74 (Σ χ ε δ . 1 ἀρ. 13) οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Ἰακ. Μπεραχᾶ ἤλθον εἰς φῶς λείψανα ἀρχαίων κτηρίων, τῶν ὁποίων διακρίνεται λίαν ἀξιόλογος ἰσχυρὸς τοῖχος διασχίζων τὸ οἰκόπεδον παραλλήλως πρὸς τὴν ὁδὸν Ἀδριανοῦ καὶ εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς ἀπὸ 11.40 ἕως 12.40 μ. σχεδὸν εἰς τὸ ὕψος τοῦ καταστρώματος τοῦ πεζοδρομίου. Τὸ πλάτος τοῦ τοίχου τούτου, ὅστις ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 12,50 μ. καὶ προφανῶς συνεχίζεται ἐκατέρωθεν περαιτέρω, εἶναι 2,60 μ. καὶ σῴζεται εἰς ὕψος 1,45 μ. ἀποτελούμενος ἐκ δύο ἐπαλλήλων δόμων πωρολίθων, τοῦ κατωτέρου πλήρους, τοῦ δὲ ἀνωτέρου ἐλλιποῦς, κατὰ τὸ διασταυρούμενον σύστημα (μπατικὸ) τοποθετημένου καὶ ἑδραζομένου ἐπὶ θεμελίου ἐκ λίθων ἀργῶν καὶ ἀσβέστου βαίνοντος ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ βράχου. Ἐπειδὴ ὁ τοῖχος οὗτος εἶναι λίαν ἰσχυρὸς καὶ βαίνει κατὰ τὴν προέκτασιν τοῦ διαπιστωθέντος ὑστερορρωμαϊκοῦ τείχους τοῦ διήκοντος μέχρι τῆς βορείας πλευρᾶς τῆς Στοᾶς Ἀττάλου, συνάγεται ὅτι καὶ ἐν προκειμένῳ ἔχομεν τὴν συνέχειαν τοῦ κρηπιδώματος τοῦ ὑστερορρωμαϊκοῦ τείχους, τοῦ ὁποίου ἡ ἕδρασις ἐγένετο, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπὶ τοῦ ρηθέντος θεμελίου, ἡ δὲ ἐσωτερική του πλευρὰ συμπίπτει πρὸς τὸν ἐσωτέρω ἀνακαλυφθέντα προχείρου κατασκευῆς παράλληλον τοῖχον ἀπέχοντα ἀπὸ τοῦ πρώτου 1,15 μ.· ὁ τελευταῖος εἶναι ᾠκοδομημένος προχείρως μὲ παντοῖα ὑλικά, τὸ δὲ πλάτος του κυμαίνεται ἀπὸ 0,90 μ. μέχρι 0,25 μ.

Εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν καὶ συγκεκριμένως εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Μνησικλέους ἀριθ. 14 κείμενον οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Μαρίας Σταυροπούλου (Σ χ ε δ. 1 ἀρ. 14) κατὰ γενομένας ἐκσκαφὰς ἀπεκαλύφθη πίθος ἀρχαῖος, εὑρεθεὶς ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Μνησικλέους καὶ εἰς βάθος 3,50 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ καὶ φρέαρ μὲ ἐσωτερικὴν λιθίνην ἐπένδυσιν μᾶλλον Ἑλληνορρωμαϊκῶν χρόνων, κείμενον εἰς ἀπόστασιν 10 μ. ἀπὸ τῆς ὁδοῦ Μνησικλέους καὶ εἰς βάθος 1.40 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας, τὸ ὁποῖον ἐρευνηθὲν οὐδὲν παρουσίασεν καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐπεχώσθη ἐκ νέου.

Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἑρμοῦ καὶ εἰς τὸ μεταξὺ τῶν ἀριθμῶν 82 ἕως 118 τμῆμα αὐτῆς (Σ χ ε δ. 1 ἀρ. 15) κατὰ τὴν διάνοιξιν χάνδακος ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας ΥΔΡΕΞ διὰ τὴν τοποθέτησιν ἀποχετευτικῶν ἀγωγῶν ἀπεκαλύφθησαν εἰς διάφορα σημεῖα λείψανα κατεστραμμένων κτιστῶν πίθων, οἵτινες, ὡς γνωστόν, ἐχρησιμοποιοῦντο κατὰ τὴν Βυζαντινὴν περίοδον ὡς σιροὶ καὶ λείψανα κτισμάτων μᾶλλον συγχρόνων πρὸς τοὺς πίθους, τὰ ὁποῖα, ὡς ἐκ τῆς στενότητος τοῦ χάνδακος, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐρευνηθοῦν περαιτέρω· τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ ὡς πρὸς φρέαρ κοινόν, συναντηθὲν ἐντὸς τοῦ ἰδίου χάνδακος, τὸ ὁποῖον ἐπὶ πλέον ἦτο καὶ πλῆρες ὕδατος. Πάντα ταῦτα ἐσημειώθησαν μόνον ὡς χρονολογικὰ δείγματα τῆς χρήσεως τοῦ χώρου. Ἐκ τῶν ἐντὸς τῶν ἐπιχώσεων τοῦ ἐρευνηθέντος χώρου συναντηθέντων κινητῶν εὑρημάτων ἀναφέρομεν τὸ κάτω ἥμισυ γυναικείου ἀγάλματος (Π ί ν. 31 α-β) ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, σῳζ. ὕψους 0,56 μ. Ἑλληνορρωμαϊκῶν χρόνων, ἔλικα ἰωνικοῦ κιονοκράνου καὶ ἥμισυ κυλινδρικῆς ἀφιερωματικῆς βάσεως, ἐπὶ τῆς ὁποίας σώζεται τρίστιχος ἐπιγραφὴ (Π ί ν. 31 β) :

ΣΩΤΗΡΙ ΚΑΙ ΚΤ[Ι]
ΣΤΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤ[Ο]
ΡΙ ΑΔΡΙΑΝΩΙ ΟΛΥΜΠΙΩ[Ι]

Ὀλίγον δυτικώτερον καὶ συγκεκριμένως ἐπὶ τῆς καθέτου πρὸς τὴν ὁδὸν Ἑρμοῦ ὁδοῦ Μιαούλη (Σ χ ε δ. 1 ἀρ. 16), εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 23 ἰδιοκτησίαν Λ. Κουραμπᾶ, κατὰ γενομένας ἐκσκαφάς, ἀπεκαλύφθησαν λείψανα κτισμάτων Ἑλληνορρωμαϊκῶν χρόνων ἀνήκοντα μᾶλλον εἰς ἰδιωτικὴν ἐγκατάστασιν· ταύτης ἐσῴζετο τμῆμα τοίχου ἀσυμμέτρως ἐκτισμένου, μήκους 3.40 μ. καὶ πάχους κυμαινομένου ἀπὸ 0.60 ἕως 0.90, εὑρεθὲν εἰς ἀπόστασιν 2.70 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Μιαούλη καὶ εἰς βάθος 3 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τοῦ πεζοδρομίου καὶ σῳζον κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοῦ πλευρὰν δάπεδον ἐκ χαλίκων, ἐν πολλοῖς κατεστραμμένον.

Ἕτερον μικρὸν τμῆμα τοίχου εὑρέθη εἰς τὸ

αὐτὸ περίπου βάθος (3,50 μ.), ἀλλ' εἰς ἀπόστασιν 13,30 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Μιαούλη. Εἰς τὸ μεταξὺ τῶν δύο τοίχων διάστημα ἐσημειώθη μικρὸν τμῆμα ἀγωγοῦ ἑλληνορρωμαϊκῶν χρόνων καὶ παρὰ τὸν β' τοῖχον φρέαρ κοινὸν διαμέτρου 0,70 μ. καὶ ἐνταῦθα ἦτο ἐμφανὴς ἡ διατάραξις τῶν στρωμάτων ἀπὸ τὰς προηγηθείσας νεωτερικὰς οἰκοδομάς.

Μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον παρουσίασεν τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ὁμήρου ἀριθ. 6 (Σ χ ε δ. 1 ἀρ. 17) εὐκαιριακῶς ἐρευνηθὲν οἰκόπεδον, ἰδιοκτησίας Χαρ. Σφαέλλου, ὅπου κατὰ γενομένην ἐκσκαφὴν διὰ τὴν δημιουργίαν ὑπογείου ἀπεκαλύφθη συστὰς ἑπτὰ τάφων, ὧν οἱ δύο ἦσαν παιδικαὶ λάρνακες, εἷς ἐκτισμένος ἐκ πωρίνων πλακῶν, ἕτερος λαρνακοειδὴς καὶ οἱ λοιποὶ καλυβῖται τριγωνικῆς τομῆς.

Οἱ ὡς ἄνω τάφοι εὑρέθησαν εἰς βάθος κυμαινόμενον ἀπὸ 3,60 μ. ἕως 4,50 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας καὶ εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ οἰκοπέδου καὶ — ἐξαιρέσει δύο, οἵτινες ἀνευρέθησαν ἀκτέριστοι,— ἀπέδωσαν ἀξιόλογον κεραμεικὴν κλασσικῶν χρόνων, κυρίως ληκύθους, ἀλλὰ καὶ τινας πυξίδας καὶ ἀρυβάλλους. Πλὴν τῶν κτερισματικῶν ἀγγείων, ἀγγεῖα καὶ ὄστρακα συνελέγησαν μέχρι βάθους 4,80 μ. καὶ εἰς τὰς πέριξ τῶν τάφων ἐπιχώσεις.

Πλὴν τῶν κεραμεικῶν εὑρημάτων ἀπεκαλύφθη εἰς τὸν ἴδιον χῶρον εἰς βάθος 3,20 μ. καὶ εἰς ἀπόστασιν 21,50 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Ὁμήρου ἐπιτυμβία μαρμαρίνη λήκυθος ἐλλιπὴς τὸν λαιμὸν καὶ τὴν βάσιν, σῳζομ. ὕψους 0,91 καὶ διαμέτρου κοιλίας 0,52 μ., φέρουσα τὴν ἐπιγραφήν :

ΦΙΛΗΚΑΜΙΣΤΡΑΤΟΥ
ΕΡΧΙΕΩΣ

Διὰ τῶν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀποκαλυφθέντων τάφων ἐπιβεβαιοῦται διὰ μίαν ἔτι φορὰν ἡ χρησιμοποίησις καὶ τοῦ ἐκτὸς τῶν τειχῶν χώρου, ὡς νεκροταφείων τῆς ἀρχαίας πόλεως.

Παρουσία τάφων ἐσημειώθη καὶ κατὰ τὰς παρυφὰς τοῦ λόφου Λυκαβηττοῦ, (Σ χ ε δ. 1 ἀρ. 18) ὅπου κατὰ τὴν διάνοιξιν τῆς ὁδοῦ πρὸς Λυκαβηττὸν ἀπεκαλύφθησαν καὶ ἠρευνήθησαν δύο τάφοι καλυβῖται, οὐδὲν ἀποδώσαντες.

Πλὴν τῶν ἐπὶ τοῦ συνοδεύοντος τὴν ἔκθεσιν σχεδίου σημειουμένων, ἀπεκαλύφθησαν ἀρχαιότητες εἰς ἄλλα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἀπομεμακρυσμένα σημεῖα τῆς πόλεως τὰ κάτωθι :

Εἰς οἰκόπεδον κείμενον κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Ζαλόγγου καὶ Ζωοδόχου Πηγῆς, ἰδιοκτησίας Σπύρου Ματζάρα καὶ Ἀνδρεάδη, ἀπεκαλύφθησαν εἰς βάθος 2,60 μ. καὶ συγκεντρωμένοι εἰς σημεῖον κείμενον ἐπὶ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Ζαλόγγου καὶ εἰς ἀπόστασιν 8,60 μ. ἀπὸ τὴν γωνίαν τῶν ὁδῶν Ζαλόγγου καὶ Ζωοδόχου Πηγῆς, εἴκοσι πέντε ἐνεπίγραφοι ἐπιτύμβιοι κιονίσκοι πλήρως ἢ μερικῶς σῳζόμενοι, προερχόμενοι ἐκ τῶν ἐπιχώσεων.

Εἰς τὸ κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Ἀχαρνῶν καὶ Ἁγίου Μελετίου οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Ὄρσ. Κόλλια κατὰ γενομένην ἐκσκαφὴν διὰ τὴν διάνοιξιν θεμελίων εἰς βάθος 0.10 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, εὑρέθη σαρκοφάγος ἐξ ὑπομέλανος μαρμάρου ἄνευ πώματος καὶ ἀκόσμητος, μήκους 2 μ. πλάτους 0,70 μ. καὶ βάθους 0,75 μ., ἥτις ἐρευνηθεῖσα οὐδὲν ἀπέδωσεν. Ἡ σαρκοφάγος διετηρήθη ἐπὶ τόπου.

Εἰς τὴν ἰδίαν περιοχὴν καὶ συγκεκριμένως ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Λάρνακος (ἀρχομένης ἀπὸ Ἀχαρνῶν 205), εἰς τὸ τμῆμα τῆς ὁδοῦ τὸ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τοὺς ἀριθ. 7 καὶ 9, κατὰ τὴν διάνοιξιν χάνδακος ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας ΥΔΡΕΞ, εὑρέθη μαρμαρίνη ἐπιτυμβία λήκυθος εἰς βάθος 2,40 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ἀσφάλτου.

Τέλος, μεταξὺ τῶν πλέον ἀπομεμακρυσμένων ἐρευνηθέντων σημείων εἰς τὰ ὁποῖα ἀνεκαλύφθησαν τυχαίως ἀρχαιότητες, ὑπάρχει οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας τῆς Ἀθηναϊκῆς Χαρτοποιΐας, κείμενον εἰς τὴν περιφέρειαν Αἰγάλεω, ὄπισθεν τῆς λεγομένης ἐλαίας Πλάτωνος, ὅπου ἀπεκαλύφθησαν λείψανα ἀρχαίων θεμελιώσεων ἀκαθορίστου προορισμοῦ, καὶ ἕτερον οἰκόπεδον κείμενον εἰς τὴν συνοικίαν Περιστέρι κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Θηβῶν καὶ Θεοφράστου 22, ἰδιοκτησίας Χάνδρα Νικ., ὅπου ἀπεκαλύφθη καὶ ἠρευνήθη τάφος παιδικὸς λαρνακοειδὴς μὲ τὰς δύο στενὰς πλευρὰς καμπύλας, διαστάσεων μήκους 0,81, πλάτους 0,235 καὶ βάθους 0,26 μ., ἀποδώσας ὀλίγα κτερισματικὰ ἀγγεῖα, πυξίδα, κύαθον, κάνθαρον, λήκυθον ἀκεραίαν καὶ δύο ἄλλας τεθραυσμένας.

Η Γ' ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ

*

ΑΤΤΙΚΗ *

Κηφισιά[1]

Τυχαῖον γεγονὸς ἔφερεν εἰς φῶς ἐν Κηφισιᾷ, ἐντὸς τοῦ κήπου τοῦ Σ. Δήμα, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ραγ-

* Ἐκ τῶν Σχεδίων τὰ ὑπ' ἀριθ. 5, 6, 7, 8 ἐγένοντο ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Στεφάνου Ζαχαράκη.

Ἐκ τῶν φωτογραφιῶν ὡρισμέναι ἐγένοντο ὑπὸ τοῦ ὑπογράφοντος, αἱ δὲ λοιπαὶ ὑπὸ τοῦ φωτογράφου τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου κ. Κ. Κωνσταντοπούλου.

1. E. Vanderpool AJA (1961) 299, πίν. 97· M.S.F. Hood, Archaeology in Greece (1960-61) 5.

καβῆ 4, προτομὴν τοῦ Ἡρώδου Ἀττικοῦ, ἑτέραν τοῦ μαθητοῦ του Πολυδευκίωνος, προτομὴν ἵππου, ἐπίκρανον παραστάδος μετ' ἀναγλύφων ἀνθεμίων καὶ δύο ἐνούμενα τεμάχια χειρὸς ἐκ μέλανος μαρμάρου (Πίν. 32, 34 α).

Παλαιότερον ὁ Σ. Ν. Δραγούμης[2] ἐθεώρησεν ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν θὰ ἔκειτο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἡ ἐν Κηφισιᾷ[3] ἔπαυλις τοῦ Ἡρώδου Ἀττικοῦ.

Προτομὴν τοῦ Ἡρώδου, προερχομένην ἐκ Μαραθῶνος, ὅπου ἔκειτο ἑτέρα ἔπαυλις τοῦ Ἀθηναίου σοφιστοῦ, ἔχομεν ἐν τῷ Λούβρῳ[4], Ἑρμῆν τετράγωνον ἀκέφαλον ἐν Κορίνθῳ[5]· τοῦ Πολυδευκίωνος προτομὴν μὲν ἐν Βερολίνῳ[6], ἐκ τῆς Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν[7], ἐν Χαλκίδι[8], ἀνάγλυφον δὲ ἐν Βραυρῶνι[9], ἐν Ἀκροπόλει καὶ ἐν τῷ Ἐθνικῷ Μουσείῳ.

Ἐν Βερολίνῳ ὑπάρχει κεφαλὴ τοῦ Μέμνονος[10], τοῦ Αἰθίοπος μαθητοῦ τοῦ Ἡρώδου, εἰς ἄγαλμα τοῦ ὁποίου πιθανῶς θὰ ἀνήκῃ ἡ ἐκ μέλανος μαρμάρου χείρ, ἥτις κρατεῖ ξίφος.

Προτομὴ ἵππου ἐμφανίζεται καὶ ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου τοῦ Πολυδευκίωνος τῆς Βραυρῶνος.

2. Ταφικὸς περίβολος Ἑλληνικοῦ[11] (Πίν. 33)

Ἡ ἐπέκτασις τοῦ ἀεροδρομίου τοῦ Ἑλληνικοῦ πρὸς ΝΑ προσέκρουσε εἰς ἓν ἐκ τῶν γνωστοτέρων ταφικῶν μνημείων τῆς Ἀττικῆς καὶ τῶν καλύτερον διατηρουμένων, τὸν ταφικὸν περίβολον τὸν ὑπὸ τοῦ Wrede ἐν Attische Mauern δημοσιευόμενον.

Ἡ ἐπέκτασις τοῦ ἀεροδρομίου ἦτο οὕτω σχεδιασμένη ὥστε ὁ περίβολος ἔπιπτεν ἀκριβῶς εἰς τὸ μέσον τοῦ τροχοδρόμου (taxiway) τοῦ εὑρισκομένου ἀμέσως καὶ ΒΑ τοῦ μεγάλου διαδρόμου προσγειώσεως καὶ ἀπογειώσεως (runway), τοῦ προοριζομένου δι' ἀεροσκάφη μεγάλης ταχύτητος.

Μεταβολὴ τῶν σχεδίων τοῦ ἀεροδρομίου, ἔστω καὶ κατὰ μικρόν, ὅτε ἐπελήφθη τοῦ θέματος ἡ ἡμετέρα ὑπηρεσία, ἦτο ἀδύνατος διότι ἡ κατασκευὴ τοῦ τροχοδρόμου εἶχε προχωρήσει καὶ τὰ συνεργεῖα προέβαινον εἰς κατεδαφίσεις πέριξ τοῦ μνημείου.

Τῇ εἰσηγήσει τοῦ ὑπογράφοντος ἡ Ὑπηρεσία Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως προέκρινεν ὡς τὴν μᾶλλον συμφέρουσαν λύσιν τὴν μεταφορὰν τοῦ μνημείου ἀλλαχοῦ, διότι ἡ θέσις αὐτοῦ, ἔστω καὶ ἂν ἀκόμη δὲν ἠμπόδιζεν ἀμέσως τὴν κίνησιν τῶν ἀεροσκαφῶν, θὰ ἀπετέλει λόγῳ τοῦ ὕψους του (5 μέτρα ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ τροχοδρόμου) γενικώτερον ἐμπόδιον.

Τὸ Ὑπουργεῖον Συγκοινωνιῶν καὶ Δημοσίων Ἔργων, ἐπειγόμενον ὅπως προχωρήσῃ ἡ ἐκτέλεσις τοῦ ἔργου, κατέβαλε τὴν ἀπαιτουμένην δαπάνην.

Ἡ ὅλη ἐργασία τῆς ἀνασκαφῆς, σημάνσεως, μεταφορᾶς καὶ ἀνακατασκευῆς ἀπήτησε χρόνον τεσσάρων μηνῶν περίπου.

Τὴν νέαν θέσιν τοῦ μνημείου, ἐντὸς τοῦ παρὰ τὴν παραλίαν περιβόλου τοῦ Ἀμερικανικοῦ Κολλεγίου Θηλέων, προσέφερε τὸ Ὑπουργεῖον Συγκοινωνιῶν καὶ Δημοσίων Ἔργων (Σχέδια 1-5).

α) Ἀνασκαφή

Πρῶτον βῆμα εἰς τὸ ἔργον τῆς μεταφορᾶς τοῦ μνημείου ὑπῆρξεν ἡ πλήρης, μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου, ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου, ἐφ' ὅσον ἐπρόκειτο νὰ μεταβληθῇ παντελῶς ἡ μορφή του καὶ νὰ κατέλθῃ τὸ ἐπίπεδον αὐτοῦ κατὰ δύο περίπου μέτρα.

Ἡ ἐπίχωσις ἐσωτερικῶς, πλησίον τοῦ μακροῦ τοίχου, ἔφθανε μέχρι τοῦ μέσου τοῦ τετάρτου δόμου ἄνωθεν, τοῦ δὲ βάθρου τοῦ κατὰ τὸ μέσον τοῦ τοίχου εὑρισκομένου μόνον οἱ δύο ἀνώτεροι δόμοι ἐφαίνοντο.

Ἡ ἐπίχωσις αὕτη ἐμειοῦτο πρὸς τὴν ἀνοικτὴν πλευρὰν τοῦ μνημείου. Τῆς ΒΔ καὶ ΝΑ πλευρᾶς ἐκαλύπτετο ὁ τοιχοβάτης.

Εἰς τὴν μεγαλυτέραν ἐπίχωσιν παρετηρήθη ἡ ἑξῆς διαδοχὴ στρωμάτων :

1) Στρῶμα 0.10 μελανῶν χωμάτων (humus).

2) Στρῶμα 0.30 χώματος χρώματος καστανοῦ μετὰ μικρῶν λίθων καὶ χαλίκων.

3) Στρῶμα 0.35 χώματος ἀνοικτοῦ καστανοῦ χρώματος μετὰ μεγαλυτέρων χαλίκων καὶ λίθων.

4) Στρῶμα 0.40 ἀποτελούμενον ἀποκλειστικῶς ἐκ ποταμίων χαλίκων, κροκαλῶν καὶ χονδρῆς ἄμμου.

2. A.E. 1895, 186.

3. Αὖλος Γέλλιος, Noctae Atticae I. 2, 1-2.

4. Charbonneaux, Monuments Piot, 49 (1957), Portraits du temps des Antonins, 79 εἰκ. 12· Karl Schefold, Die Bildnisse der Antiken Dichter, Redner und Denker, 180-181.

5. Corinth, Greek inscriptions, 85-86.

6. Karl Schefold. Die Bildnisse, 180-181.

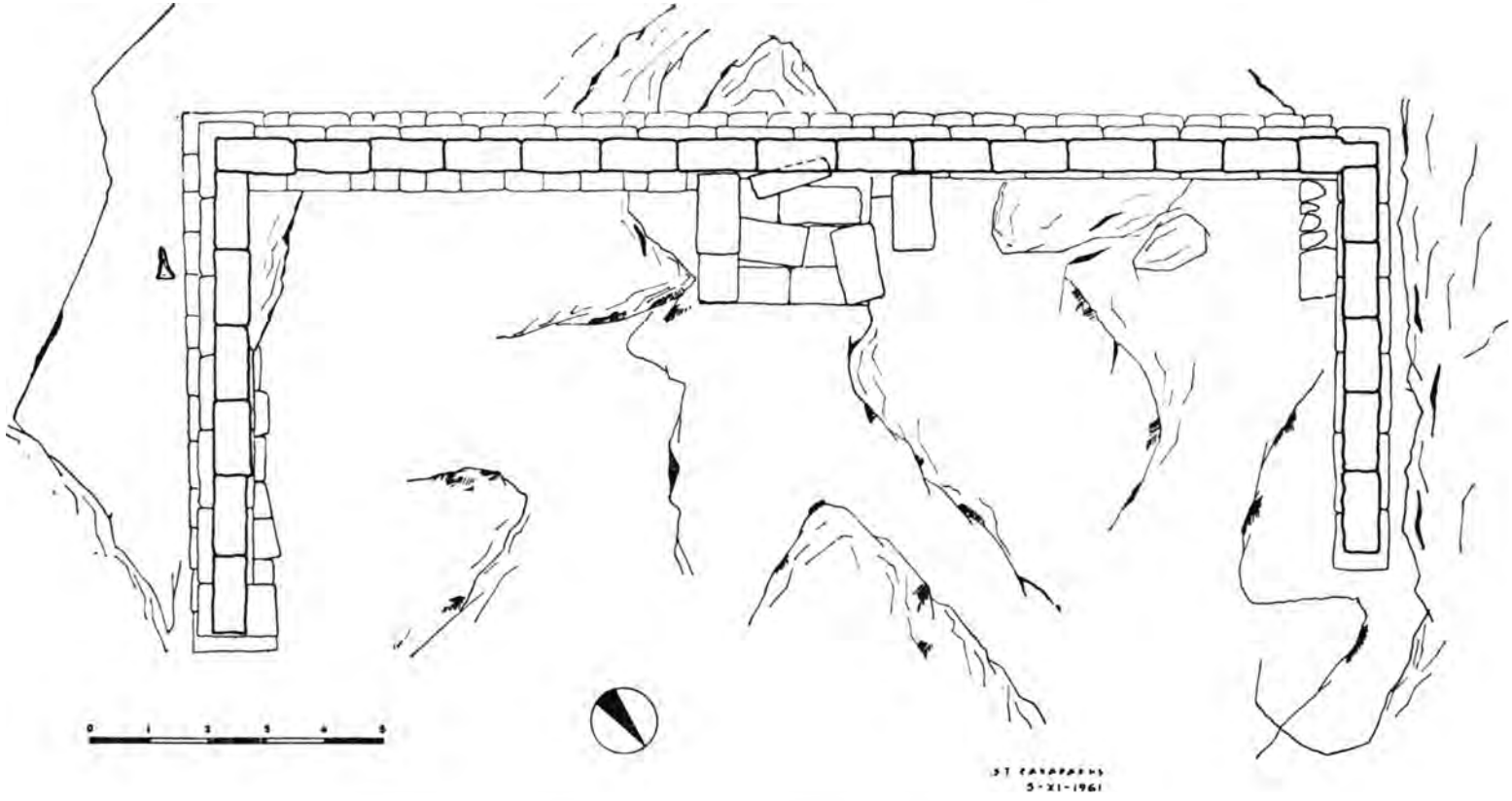
7. Agora, Portrait Sculpture, 13, πίν. 18.

8. Hans Jucker, Das Bildnis im Blätterkelch, Band II, Tafel 36.

9. Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1961, 35.

10. P. Graindor, Tête de négre du musée de Berlin, BCH 1915, 903. Charbonneaux, ἔ.ἀ. 81, εἰκ. 14.

11. Curtius und Kaupert, Karten von Attika Bl. VIII· Milchhöfer, Text zu den Karten von Attika, II, 8· Wrede, Attische Mauern, 23-24, Abb. 4, 5, πίν. 57· Wrede, Attika πίν. 19. K. Kübler, Der attische Graben DM 2 (1949) 1. H.F. Mussche, Monumenta graeca et Romana, Vol. II, Fasc. 2, Civil and Military aachitecture, 33 ἀρ. 106 α (εἰκ. 106 α).

Σχεδ. 1. Κάτοψις τοῦ ταφικοῦ περιβόλου τοῦ Ἑλληνικοῦ

Ὑπὸ τὸ τέταρτον στρῶμα ὁ φυσικὸς κροκαλοπαγὴς βράχος.

Ἡ δημιουργία τῶν στρωμάτων αὐτῶν ὀφείλεται εἰς τὸν ΒΑ τοῦ μνημείου μικρὸν ποταμόν, ὅστις κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους εἶχε διαμορφώσει καὶ τὸ ἔδαφος ἐφ' οὗ ἵστατο τοῦτο.

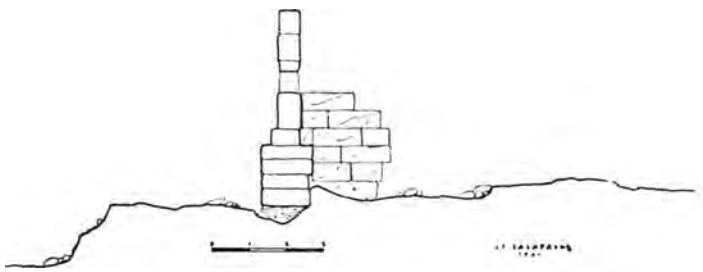
Τὰ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν εὑρεθέντα ἔκειντο ἢ σχεδὸν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ἢ ἐντὸς τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου στρώματος. Τὰ λοιπὰ ἦσαν τελείως καθαρά.

Ἐκ τῆς ἀνυπαρξίας εὑρημάτων θὰ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ περίβολος ἐσυλήθη συστηματικῶς ὄχι μόνον κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἀλλὰ καὶ παλαιότερον.

Ἐξωτερικῶς ἐκαλύπτετο μέχρι τοῦ μέσου τῆς εὐθυντηρίας ΝΑ, μέχρι δὲ τοῦ μέσου τοῦ τοιχοβάτου ΒΔ.

Κατὰ τὴν ΒΔ πλευρὰν ἐκαλύπτετο ὅλος ὁ τοιχοβάτης ἐνῷ κατὰ τὴν ΝΑ μόλις διεφαίνετο.

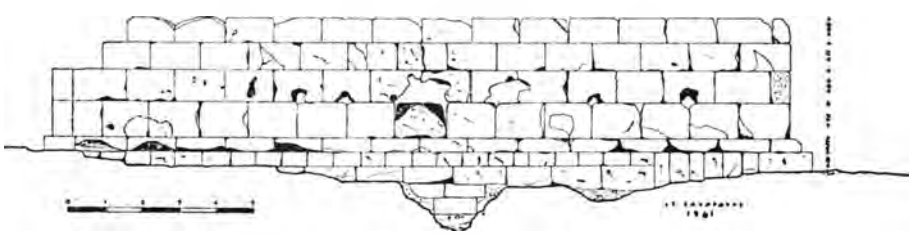
Ἡ ἐπίχωσις αὕτη οὐδὲν ἀπολύτως ἀρχαῖον παρουσίασεν, μόνον δὲ τεμάχια συγχρόνων ὑδροφόρων ἀγγείων. Ὁ λάκκος, ὁ κατὰ τὸ κέντρον τῆς ΝΔ

Σχεδ. 2. Τομὴ κατὰ πλάτος καὶ πλαγία ὄψις τοῦ βάθρου τοῦ περιβόλου τοῦ Ἑλληνικοῦ

πλευρᾶς, περιεῖχε καθαρὰ χώματα μετὰ χαλίκων καὶ ἄμμου.

Τῶν ἐπιχώσεων αὐτῶν οὐδεμία χρονολόγησις δύναται νὰ γίνῃ. Ἡ κατὰ τὴν νύκτα τῆς 5 Νοεμβρίου 1961 γενομένη βροχὴ ἔδειξεν ὅτι καὶ βαρύτατα ἀντικείμενα ἦτο δυνατὸν νὰ φθάσουν μέχρι

Σχεδ. 3. Πρόσοψις τοῦ ταφικοῦ περιβόλου τοῦ Ἑλληνικοῦ

Εἰς φυσικὴν κοιλότητα τοῦ ἐδάφους, διαστάσεων 1.40Χ2.80, μετὰ τὴν μεταφορὰν τοῦ μνημείου καὶ τὸν πλήρη καθαρισμὸν τοῦ βράχου, εὑρέθησαν ὑπολείμματα ἰσχυροτάτης καύσεως, οὐδὲν ὅμως ἴχνος ὀστῶν ἢ κτέρισμά τι.

Εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον, ὑψηλότερον, εὑρέθη ἄλλη καῦσις, μικροτέρα, καὶ ἐντὸς αὐτῆς ἡ ἐν Π ί ν. 34 β δακρυδόχος.

Κατὰ τὴν γωνίαν τὴν σχηματιζομένην ὑπὸ τῆς ΝΔ καὶ ΒΔ πλευρᾶς ἀπεκαλύφθη, ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, σειρὰ πέντε λίθων ἀκατεργάστων, οἵτινες ὅμως οὐδεμίαν πρὸς τὸ κτήριον σχέσιν εἶχον.

τοῦ μνημείου.

β) Τοιχοδομία

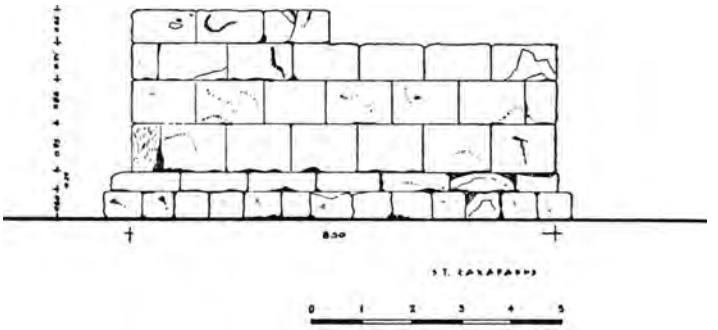
Ἡ τοιχοδομία τοῦ περιβόλου ἀκολουθεῖ τὴν μορφὴν τῆς ἰσοδόμου, τὸ ὕψος ὅμως τῶν δόμων μειοῦται συνεχῶς. Οὕτω ὁ τοιχοβάτης ἔχει ὕψος 0.95, ὁ ἑπόμενος δόμος 0.805, ὁ τρίτος 0.725 καὶ ὁ ἀνώτατος 0.645. Παρατηρεῖται σταθερὰ ἀριθμητικὴ μείωσις ἡ ὁποία συμβάλλει καὶ εἰς τὴν αἰσθητικὴν ἐμφάνισιν τοῦ μνημείου. Ὁ τρόπος οὗτος δύναται νὰ καταταχθῇ ὡς παράλληλος εἰς τὰς ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Α. Ὀρλάνδου ἀναφερο-

μένας περιπτώσεις τοῦ ἰσοδόμου συστήματος[12].

Κατὰ τὸν Wrede[13] «die konkordanz der Vertikalfugen geht bis ins Fundament», ἐννοεῖ δὲ ἴσως ὡς θεμέλιον τὸν τοιχοβάτην. Ἐπ' αὐτοῦ παρατηρεῖται ὅτι σχετικὴ ἀντιστοιχία κατὰ τὴν κατακόρυφον ὑπάρχει μόνον εἰς τοὺς τέσσαρας Δ' παρατηρεῖται χαλάρωσις, ἡ ὁποία εἶναι ἰδιαιτέρως ἔκδηλος ἐνταῦθα.

γ) Θεμελίωσις

Ἡ θεμελίωσις δὲν εἶναι ἡ αὐτὴ καὶ εἰς τὰς

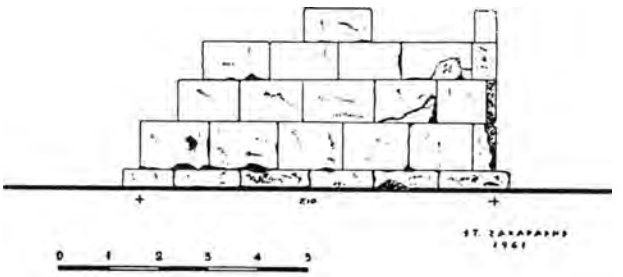

Σχεδ. 4. ΝΑ πλευρὰ τοῦ ταφικοῦ περιβόλου

ἄνω τοῦ τοιχοβάτου δόμους.

Πρὸς τοὺς ἁρμοὺς τοῦ τοιχοβάτου οὐδεμία ἁρμονικὴ ἀντιστοιχία ἐκ μέρους τῶν ἁρμῶν τῶν ἄνω αὐτοῦ δόμων ὑπάρχει. Ἀντιθέτως, κατὰ τὴν ΝΑ πλευράν, ἔχομεν ἐνιαχοῦ σύμπτωσιν τῶν ἁρμῶν τοῦ τοιχοβάτου πρὸς τοὺς τῆς εὐθυντηρίας. τρεῖς πλευράς. Εἰς τὴν ΒΔ ὁ τοιχοβάτης πατεῖ ἐπὶ τοῦ βράχου, εἰς τὴν ΝΑ ὑπάρχει ὑπὸ τὸν τοιχοβάτην ἡ εὐθυντηρία, ἐνῷ εἰς τὴν ΝΔ μακρὰν πλευρὰν ὑπάρχουν ἐν συνόλῳ ὑπὸ τὸν τοιχοβάτην τέσσαρες δόμοι.

Τὴν ἄνισον ταύτην θεμελίωσιν ὑπηγόρευσεν

Σχεδ. 5. ΒΔ πλευρὰ τοῦ ταφικοῦ περιβόλου

Ἡ ἔλλειψις συμπτώσεως τῶν ἁρμῶν τῶν δόμων δὲν ὀφείλεται εἰς ἀτέλειαν τοῦ μνημείου ἀλλὰ εἰς πρακτικὰς ἀνάγκας, αἱ ὁποῖαι ὑπεχρέωσαν τοὺς κατασκευαστὰς νὰ μὴ χρησιμοποιοῦν ὑλικὸν τῶν ἐπιθυμητῶν πάντοτε διαστάσεων, χάριν οἰκονομίας.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν καὶ τὴν ἀμέσως προηγουμένην, ἐδίδετο μεγάλη σημασία εἰς τὴν σχετικὴν θέσιν τῶν ἁρμῶν. Ὡς παρετηρήθη[14] ὅμως ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Ε' αἰῶνος καὶ ἰδίᾳ κατὰ τὸν ἡ φυσικὴ διαμόρφωσις τοῦ ἐδάφους, δηλαδὴ τὸ ὑψηλότερον σημεῖον τοῦ βράχου παρετηρήθη κατὰ τὴν ΒΔ πλευράν, τὸ δὲ χαμηλότερον εἰς τὸ κέντρον περίπου τῆς ΝΔ.

Διὰ τὴν καλυτέραν ἔδρασιν τῆς ΒΔ πλευρᾶς εἶχε λαξευθῆ ὁ βράχος πρὸς δημιουργίαν αὔλακος τῆς ὁποίας τὸ βάθος ἐποίκιλλεν μέχρι 0.10. Παρειὰν παρουσίαζε μόνον κατὰ τὴν ΒΔ πλευράν, ἐνῷ ἐσωτερικῶς ἦτο ἀνοικτή, ἐξισουμένη πρὸς τὸ ἔδαφος. Ἡ παρειὰ ἦτο τεθλασμένη καὶ τοῦτο δεικνύει ὅτι οἱ κατασκευασταὶ ἐξεμεταλλεύθησαν φυσικὴν ταπείνωσιν τοῦ ἐδάφους τὴν ὁποίαν ἐξωμάλυναν (Σχεδ. 6).

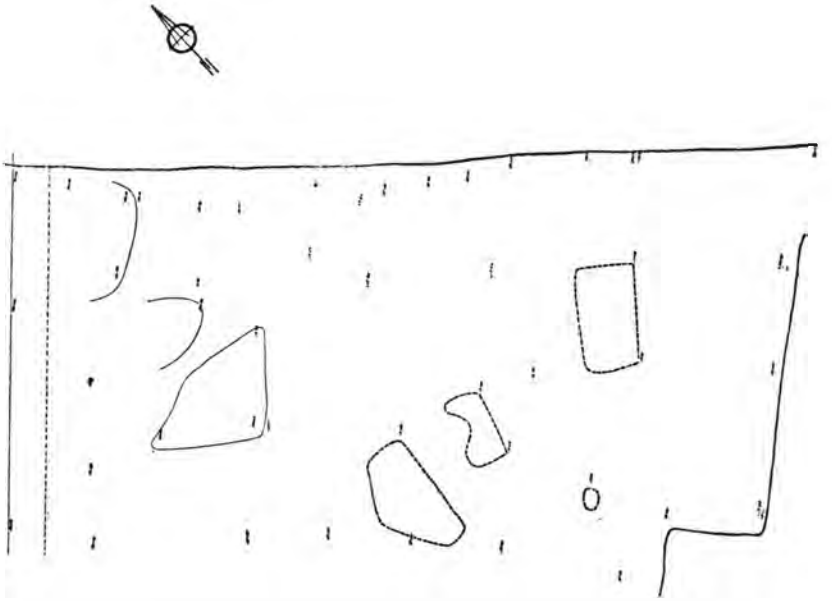
12. Α. Ὀρλάνδου, Ὑλικὰ Δομῆς, Β', 231-236.
13. Attische Mauern, 24.
14. Α. Ὀρλάνδου, Ὑλικὰ Δομῆς, Β' 268.

δ) Κατεργασία τῶν λίθων

Οὐδεμιᾶς λιθοπλίνθου ἡ ἐπιφάνεια εἶναι ἐπίπεδος. Παρουσιάζουν, οὕτως εἰπεῖν, κυματισμούς. Ἡ ὄψις των φαίνεται ἐξωτερικῶς λεία καὶ τοῦτο ὀφείλεται κατὰ ποσοστὸν εἰς ἀτμοσφαιρικὰς ἐπιδράσεις. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἀντιθέτως παρουσιάζεται τραχεῖα καὶ μὲ ἀνωμαλίας. Ἅπαξ μόνον, εἰς τὸν τρίτον ἐκ δεξιῶν λίθον τοῦ τετάρτου δόμου, ἄνωθεν τῆς ΝΑ πλευρᾶς, ἔχομεν ἀμφοτέρας τὰς ὄψεις λείας. Ὁ λίθος δμως οὗτος παρουσιάζει τὸ παράδοξον διὰ τὸ μνημεῖον ὅτι ἀποτελεῖται ἐκ δύο ὀρθίων λίθων, οἱ ὁποῖοι οὐδένα σύνδεσμον μεταξύ των εἶχον. Ὑπετέθη ὅτι ἀπετέλουν ἐξ ἀρχῆς ἕνα λίθον, ὅστις λόγῳ τῆς ἐπιδράσεως τῶν ὑδάτων τῶν βροχῶν διεβρώθη καὶ ἐχωρίσθη. Τὸ ὁμοιόμορφον δμως τοῦ πάχους ἑκάστου, παρὰ τὸ τραχὺ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας, καὶ ἡ κανονικότης των δημιουργεῖ δισταγμοὺς εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς ἐκδοχῆς αὐτῆς. Πιθανὸν νὰ ἦσαν ἐξ ἀρχῆς δύο λίθοι, ἂν καὶ εἰς τὴν θέσιν ὅπου εὑρίσκοντο ἀπετέλουν μειονέκτημα διὰ τὴν ἀντοχὴν καὶ τὴν εὐστάθειαν τοῦ μνημείου, ἂν δεχθῶμεν ὅτι εἶχον ἐξ ἀρχῆς τὴν ἐξ 0.07 περίπου μεταξύ των ἀπόστασιν.

Ἀναθύρωσις οὐδαμοῦ παρετηρήθη, τοὐλάχιστον ἐξ ἰχνῶν λιθουργικῶν ἐργαλείων. Διεπιστώθη δμως κοίλανσις τῶν μικρῶν ἐπιφανειῶν τῶν λιθοπλίνθων.

Ἑκάστη λιθόπλινθος παρουσιάζει εἰς τὴν κάτω ὁριζοντίαν παρυφὴν καὶ εἰς μίαν τῶν καθέτων τμῆσιν ἡ ὁποία τονίζει τοὺς ἁρμοὺς (φαρσί)! Τὸ σύστημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον παρουσιάζεται καὶ εἰς ἄλλα μνημεῖα[15], ἐφηρμόσθη κυρίως ἐνταῦθα πρὸς ἀποφυγὴν βλαβῶν κατὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν λίθων. Ἔμμεσον ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ ὡραιοτέρα ἐμφάνισις τοῦ κτίσματος.

Σχεδ. 6. Κάτοψις τοῦ χώρου τοῦ ταφικοῦ περιβόλου τοῦ Ἑλληνικοῦ μετὰ τὴν μεταφορὰν τοῦ μνημείου

ε) Ὑλικόν

Βασικὸν μειονέκτημα τοῦ μνημείου εἶναι τὸ ὑλικὸν ἐκ τοῦ ὁποίου ἔχει κατασκευασθῆ. Ὁ κροκαλοπαγὴς οὗτος λίθος, συναντώμενος ἀπὸ τοῦ Ὑμηττοῦ μέχρι τῆς θαλάσσης, ὑπόκειται εἰς φθορὰν περισσότερον παντὸς ἄλλου.

Οἱ πλησίον τοῦ ἐδάφους ἢ ἐντὸς αὐτοῦ λίθοι, ἐνῷ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν δὲν παρουσιάζουν ἐμφανεῖς ζημίας, κατὰ τὴν μεταφορὰν ἔδειξαν μικρὰν ἀντοχήν.

ς) Μεταφορὰ καὶ ἀνακατασκευή

Ἡ διάλυσις καὶ μεταφορὰ τοῦ μνημείου ἐγένετο διὰ κοινοῦ γερανοῦ αὐτοκινήτων. Ἕκαστος λίθος μετὰ τὴν ἀρίθμησίν του κατεβιβάζετο καὶ ἐτοποθετεῖτο ἐπὶ ἀνοικτοῦ ὀχήματος καὶ μετεφέρετο εἰς τὸν χῶρον τῆς ἀνακατασκευῆς.

Ἡ ἀνίδρυσις τοῦ μνημείου, ἀντιθέτως πρὸς

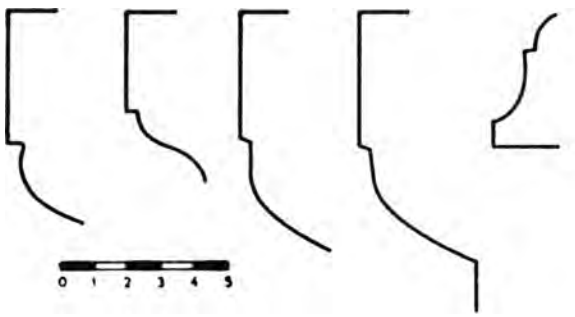
15. Α. Ὀρλάνδου, Ὑλικὰ Δομῆς, Β' 252.

τὴν μεταφοράν, παρουσίασε μεγάλας δυσκολίας ἰδιαίτατα μέχρι τοῦ τοιχοβάτου. Πρέπει νὰ τονισθῇ ὅτι μετεφέρθησαν καὶ τὰ θεμέλια τοῦ μνημείου τὰ ὁποῖα ἐτοποθετήθησαν. Σήμερον δὲν εἶναι ὁρατὰ διότι ἔχουν καλυφθῆ. Ἡ ἀπὸ τοῦ τοιχοβάτου καὶ ἄνω ἐργασία ἀπῄτησεν τὸ 1/10 τοῦ ὅλου χρόνου τοῦ δαπανηθέντος διὰ τὴν ἀνακατασκευήν (Πίν. 33 α, β).

3. Τροιζῆνα[16]

Ἐν Τροιζῆνι κατὰ τὸ 1961 ἐγένετο καθαρισμὸς τοῦ Ἀσκληπιείου, τοῦ ναοῦ τοῦ Ἱππολύτου καὶ τῆς Ἐπισκοπῆς (Πίν. 35 α).

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω μεγαλυτέρων ἐν τῇ περιφερείᾳ ἐργασιῶν, εὑρέθησαν κατὰ τὸ 1961 καὶ

Σχεδ. 7. Τομαὶ κυματίων βάθρων ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς Ἑλληνικοῦ

ζ) Σύνδεσμοι

Οὐδεὶς σύνδεσμος παρετηρήθη μεταξὺ τῶν λίθων. Μοχλοβόθρια ὑπάρχουν ἐπὶ ὅλων σχεδὸν τῶν λίθων πλὴν τῶν τοῦ ἀνωτάτου δόμου.

η) Εὑρήματα

Τὰ εὑρήματα τῆς ἀνασκαφῆς εἶναι ὀλίγα καὶ ἄνευ πολλοῦ ἐνδιαφέροντος.

Ἐκ τῶν ἀγγείων τὰ μᾶλλον ἀκέραια εἶναι ληκύθια χονδροειδοῦς κατασκευῆς καὶ δακρυδόχος πρώιμος εὑρεθεῖσα, ὡς ἀνεφέρθη, εἰς τὴν ἑτέραν τῶν πυρῶν (Πίν. 34 β).

Εὑρέθησαν ὡσαύτως πολλὰ τεμάχια φιαλιδίων μὲ ἐμπίεστον διακόσμησιν ἀνθεμίων τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ Δ' π.Χ. αἰῶνος, λαιμὸς λουτροφόρου τοῦ τέλους τοῦ Δ' αἰῶνος καὶ τεμάχιον ἐξ ἐρυθρομόρφου οἰνοχόης σῴζον τμῆμα πτερωτῆς μορφῆς, πιθανῶς Ἔρωτος.

Γλυπτῶν εὑρέθησαν τεμάχια ποδῶν δύο τοὐλάχιστον λεόντων. Ἴσως εἶναι ὑπολείμματα συμπλέγματος τὸ ὁποῖον ἵστατο ἐπὶ τοῦ βάθρου τοῦ μνημείου. Ἐπίσης τμῆμα γοργονείου, ἤτοι ἡ γλῶσσα μετὰ τῆς κάτω σιαγόνος καὶ τεμάχια κυματίων βάθρων (Σχεδ. 7) ὡς καὶ συμπαγῆ λίθινα ὁμοιώματα ἀγγείων, ἀλαβάστρων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον.

τὰ ἑξῆς:

4) Κατὰ τὴν διάνοιξιν θεμελίων οἰκίας παρὰ τὴν ὁδὸν Λαυρίου-Σουνίου, ἐν τῇ θέσει Ἀσημάκη, εὑρέθησαν: α) ἀρχαϊκὴ ἐφθαρμένη κεφαλὴ (Πίν. 35 β-γ), β) Στήλη λίθου[17] ἐλλιπὴς κάτω, ὕψους 0345, πλ. 0295, πάχ. 008· ὕψ. γραμμ. 0018-0022 (×-0035) (ΒΚ 1397).

Ὅρος χωρίου
καὶ οἰκίας καὶ
κήπων πεπραμ
ένων ἐπὶ λύσει
Φιλίνωι Ἀλαιεῖ
τιμῆς ενος ε
λομένης τοῦ ἡ
μίσεος χωρίου
XXX

5) Μετὰ πολλῶν θραυσμάτων ἀγγείων διαφόρων ἐποχῶν καὶ ἄνευ ἐνδείξεως προελεύσεως, εὑρέθη ἐν τῇ ἀποθήκῃ τῆς Β' Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας τμῆμα ποδὸς κύλικος (ΒΚ 1312) τὸ ὁποῖον

16. E. Legrand BCH XVI, 165 ἑξ· XVII, 84 ἑξ. XVII. 525-527· XXI, 543 ἑξ. XXIV, 179 ἑξ. XXIX, 269 ἑξ. G. Welter, Troizen und Kalaureia, Berlin 1941· Π. Λαζαρίδου, Ἡ Ἐπισκοπὴ τοῦ Δαμαλᾶ ΔΧΑΕ, Β' (1960), 195-227.

17. Περὶ ὅρων γενικῶς βλ. John V.A. Fine, Horoi κτλ.

ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας φέρει τὴν ἐγχάρακτον μετὰ τὴν ὄπτησιν τοῦ ἀγγείου ἐπιγραφὴν (Πίν. 34 γ):

Χσάνθιππος I

ἐπὶ δὲ τῆς στενῆς πλευρικῆς ἐπιφανείας - - ΑΛΙΦΙ - -

6) Εἴς τινα οἰκίαν τῆς Ἀναβύσσου ἐχρησίμευεν ὡς κατώφλιον ἡ ἐξῆς ἐνεπίγραφος ἐκ μαρμάρου στήλη ὕψ. 054, πλ. + 025, πάχ. 0065· ὕψ. γραμμ. 0013-0017 (ΒΚ 1398).

Ηόρος χωρ
ίο Ἀριστο
μάχο

7) Ἐκ Πόρτο Ράφτη μετεφέρθη εἰς τὴν Συλλογὴν Μαρκοπούλου ἀετωματικὴ ἐπίστεψις ναοσχήμου ἐπιτυμβίου μνημείου μήκους 1.20, πλ. 040. Ἄνω εἶναι ἁδρῶς εἰργασμένη, ἡ δὲ ἀριστερὰ γωνία τεθραυσμένη. Ἐπὶ τοῦ κεντρικοῦ ἀκρωτηρίου ἵστατο λήκυθος ἢ σφίγξ ὡς εἰς πολλὰ ὅμοια μνημεῖα τῆς περιοχῆς. Ἐπὶ τῆς κάτω ἐπιφανείας δύο τόρμοι κυκλικοί, διαμέτρου 0045 - 005. Ἐπὶ τῆς ἔμπροσθεν στενῆς ταινίας ἡ ἐπιγραφή:

Νικίας ἰσοτελής[18]

8) Ἐν Πειραιεῖ, εὑρέθησαν κατὰ τὰς ἐργασίας τῆς ΥΔΡΕΞ εἰς τὴν συνοικίαν τῆς Ἁγίας Σοφίας αἱ ἑξῆς ἐπιτύμβιοι ἐπιγραφαί:

α) Κιόνιον ὑμηττίου μαρμάρου ἀκέραιον ὕψ. 065 διαμ. ἄνω 019· ὕψ. γραμμ. 001-002 (ΚΜΠ 1192).

Βουλόστρατος
Δωροθέου
Ἀγρυλῆθεν

β) Κιόνιον ὑμηττίου μαρμάρου ἐλλιπὲς κάτω, ὕψ. 043, διαμ. ἄνω 0195· ὕψ. γραμμ. 001 - 003 (ΚΜΠ 1193).

Δημήτριος
Δημητρίου
Εἰοδαῖος

γ) Στήλη μετ' ἀετώματος ἐλλιπὴς τὸ κορυφαῖον ἀκρωτήριον καὶ κάτω, ὕψ. 067 πλ. 029 - 032· ὕψ. γραμμ. 001 - 0025 (ΚΜΠ 1194).

Ἀριστοφῶν
Ἁλικαρνάσιος

9) Ἔκ τινος παρόδου τῆς ὁδοῦ Τζαβέλλα τοῦ Πειραιῶς προέρχεται κιόνιον ἐλλιπὲς κάτω ὕψ. 022, διαμ. ἄνω 018, ὕψ. γραμμ. 001-0015.

Κλεώ
Κλέωνος
Κηφισιέως
θυγάτηρ
Εὐφραίου δέ
γυνή

ΒΑΣ. ΧΡ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

*

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΙΣ ΑΘΗΝΑΣ ΚΑΙ ΑΤΤΙΚΗΝ

Περισυλλογὴ τυχαίως εὑρεθέντων ἀρχαίων καὶ αἱ ἀκόλουθοι ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι διενεργήθησαν ὑπὸ τῆς Ἀγγελικῆς Ἀνδρειωμένου, ἀναλαβούσης καθήκοντα Ἐπιμελητρίας Ἀρχαιοτήτων παρὰ τῇ Ἐφορείᾳ Ἀττικῆς ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ μηνὸς Ἀπριλίου 1961.

1. Ὁδὸς Πειραιῶς

Τάφοι ρωμαϊκῶν χρόνων ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὴν διάνοιξιν χάνδακος παρὰ τὴν δεξιὰν παρυφὴν τῆς ὁδοῦ Πειραιῶς ἀρ. 168, ἔξωθι τοῦ ἐργοστασίου Θανοπούλου. Ὁ κ. Μ. Γράψας, ὑπάλληλος τοῦ Ὑπουργείου Δημ. Ἔργων, ἐβοήθησεν εἰς τὴν ἀρτίαν διεξαγωγὴν τῆς ἀνασκαφῆς, καθ' ἣν εὑρέθησαν ἐννέα παράλληλοι κιβωτιόσχημοι τάφοι, προσανατολισμοῦ ΝΑ-ΒΔ, πλὴν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 9 ἀποκλίνοντος πρὸς τὰ ΝΑ (Σχεδ. 1). Πάντες ἀπετελοῦντο ἐκ μαρμαρίνων πλακῶν πάχ. 0,15-0,30 (Πίν. 36 α) καὶ εἶχον διαστάσεις ἐσωτερικὰς 2 Χ 0,60 - 0,80 μ., βάθος 1-1,30 μ. Τὰ κτερίσματα συνίσταντο ἐκ πηλίνων ἀγγείων μὲ ἀναγλύφους ραβδώσεις ἢ κυματοειδεῖς γραμμάς. Πλουσιώτερος ἀπεδείχθη ὁ τάφος 3, ὁ ὁποῖος περιεῖχε στέφανον ἐκ χρυσῶν φύλλων δάφνης, χαλκοῦν κάτοπτρον καὶ χαλκοῦν βαθὺ κυάθιον.

Περαιτέρω, πρὸ τοῦ Στρατῶνος (ὁδ. Πειραιῶς 172), ἠρευνήθη φρεάτιον ἀρχαίου ὑδραγωγείου (Σχεδ. 2 καὶ 3), ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ ὁποίου περισυνελέγησαν μεταξὺ ἄλλων, ἡ ἐν Πίν. 37 α μαρμαρίνη λήκυθος (ὕψ. 0,65, μεγ. διαμ. 0,27)· ἑτέρα μαρμαρίνη λήκυθος μὲ ἀνάγλυφον ἐπὶ τοῦ ὤμου διακόσμησιν κληματίδος, φύλλων ἀκάνθου κλπ., πλοχμοῦ καὶ καθέτων ραβδώσεων ἐπὶ τῆς κοιλίας (Πίν. 38), ἀριστερὰ παραστὰς καὶ ἀντίστοιχος θριγκὸς ἐπιτυμβίου στήλης, πιθανῶς γραπτῆς· ἄλλα ἀποτμήματα ἐπιτυμβίων στηλῶν καὶ ἀλαβάστρου. Τὸ φρεάτιον ἔχει βάθος 4,70 ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, οἱ ἀγωγοί, πλ. 0,40 καὶ ὕψ. 0,90, κεῖνται εἰς βάθος 3,80 ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς ὁδοῦ. Παρὰ τὸ στόμιον τοῦ φρεατίου ἀ-

18. Ἀριστοτέλους Ἀθ. Πολ. 58,2· IG II, 3, 2723-2734.

πεκαλύφθη κιβωτιόσχημος τάφος ἐσωτ. διαστ. 2,22 × 0,70, βάθους 0,80, κεκαλυμμένος διὰ πλακὸς πάχ. 0,12, ἄνευ κτερίσματος τινός.

2. Βάρη

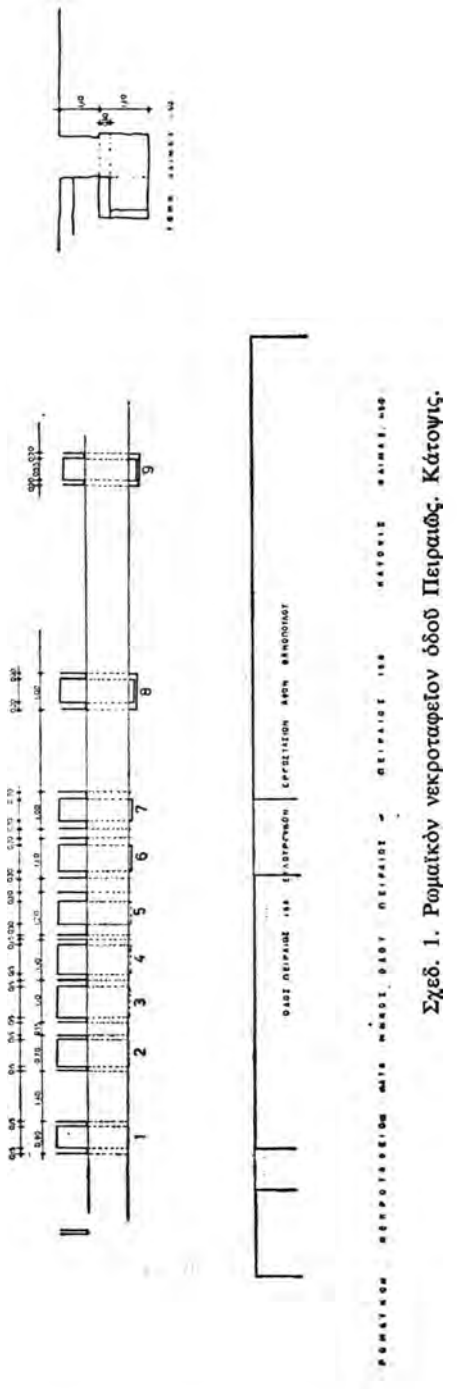
Βαθεῖα ἄροσις εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Χρ. Ἀναστασίου ἔφερεν εἰς φῶς μαρμαρίνην λουτροφόρον καὶ βάσιν συνανήκουσαν (Πίν. 37β). Τὸ σημαντικὸν τοῦτο εὕρημα, ἐνδεικτικὸν τῆς διατηρήσεως ἀσυλήτων τάφων, ἐδικαιολόγει τὴν ἀνάληψιν συστηματικῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἀγροῦ, ἥτις διεξήχθη κατὰ μῆνα Ἰούνιον τοῦ 1962. Τὰ Σχεδιογραφήματα ἐξεπόνησεν ἡ ἀρχιτέκτων δ. Πηνελ. Ρεμούνδου, τὰ εὑρήματα ἐκαθάρισε καὶ συνεκόλλησεν ὁ τεχνίτης Σ. Κασσανδρῆς, αἱ φωτογραφίαι ἐλήφθησαν ὑπὸ τοῦ Κ. Κωνσταντοπούλου.

Ἡ ἔρευνα διενεργήθη εἰς τρεῖς δοκιμαστικοὺς τομεῖς Α, Β, Γ (Σχεδ. 4). Εἰς τὸν *τομέα Α* ἀπεκαλύφθη ταφικὸν κτίσμα, διαιρούμενον εἰς δύο χώρους (Πίν. 36 β-γ). Ἐντὸς τοῦ δυτικοῦ χώρου εὑρέθησαν οἱ τάφοι I-VI καὶ VIII, προσανατολισμοῦ Β-Ν, ἐντὸς δὲ τοῦ ἀνατολικοῦ ὁ τάφος VII, προσανατολισμοῦ Α-Δ. Οἱ τάφοι I, III, IV καὶ VII εἶναι λακκοειδεῖς περιέχοντες τὰ ὑπολείμματα τῆς πυρᾶς, οἱ V, VI καὶ VIII μικροὶ πίθοι ἢ ἀμφορεῖς οἰκιακῆς χρήσεως διὰ ταφὴν βρεφῶν. Μόνον ὁ τάφος III εἶχε κάλυμμα ἐκ κεραμίδων. Οἱ τάφοι ἦσαν ἀκτέριστοι.

Εἰς τὸν *τομέα Β* ἀπεκαλύφθησαν οἱ τάφοι : IX, μικρὰ πηλίνη λάρναξ (1 Χ 0,35) προσανατολισμοῦ ΝΑ-ΒΔ, περιέχουσα ὀστᾶ παιδός, ἀλάβαστρον καὶ πηλίνην πυξίδα. Ἔξω τῆς δυτικῆς γωνίας, παρὰ τὸ τοίχωμα τῆς λάρνακος, εὑρέθησαν δύο χαλκαῖ στλεγγίδες, δύο ἐρυθρόμορφοι χόες, σκυφίδιον, ληκύθιον καὶ εἰδώλιον πτηνοῦ (Πίν. 39 α).

Ὁ τάφος Χ, εἰς ἀπόστασιν μέτρου ΒΑ τοῦ IX, καὶ εἰς βαθύτερον κατὰ 0,80 ἐπίπεδον, εἶναι λακκοειδὴς (διαστ. 0,55 × 0,35). Περιεῖχεν ὀκτὼ μελανόμορφα ληκύθια, ὀκτὼ σκυφίδια (Πίν. 39 β), πέντε μικρογραφικὰ εἰδώλια (κριοῦ, τράγου, ἵππου μετ' ἀναβάτου, χελώνης μετὰ πτηνοῦ ἐπὶ τῆς ράχεώς της, παιδὸς ὀκλάζοντος) καὶ ἀστράγαλον (Πίν. 39 γ).

Οἱ τάφοι XI - XVIII, λακκοειδεῖς, ἐσκαμμένοι ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ βράχου ἢ τοῦ στερεοῦ ἀργιλλώδους στρώματος, εὑρέθησαν τεταραγμένοι καὶ σεσυλημένοι. Ὑπολείμματα κεκαυμένου ξύλου καὶ ἀποτμήματα ληκύθου τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος ἦσαν ὅ,τι ἀπέμεινεν ἐκ παλαιᾶς παρανόμου ἀνασκαφῆς τοῦ χώρου. Ἡ διάφορος στάθμη τοῦ δαπέδου τῶν ταφῶν ἀποτελεῖ ἔνδειξιν ὅτι ὁ χῶρος εἶχε χρησιμοποιηθῆ συνεχῶς ἐπὶ μακρὸν χρονικὸν διάστημα.

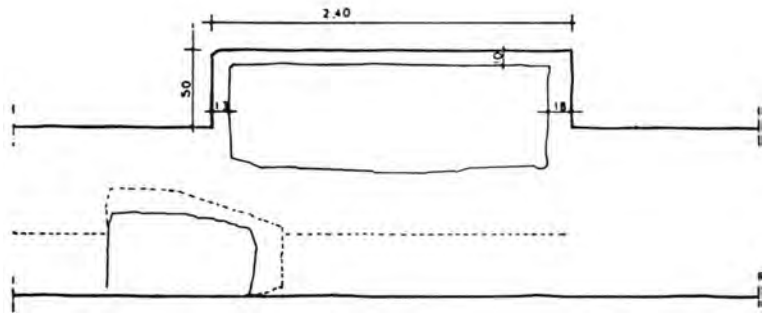
Σχεδ. 1. Ρωμαϊκὸν νεκροταφεῖον ὁδοῦ Πειραιῶς. Κάτοψις.

Εἰς τὴν πυρὰν XIX, νοτίως καὶ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου πρὸς τὸν λάκκον Χ, ἀνήκει κεκαυμένη

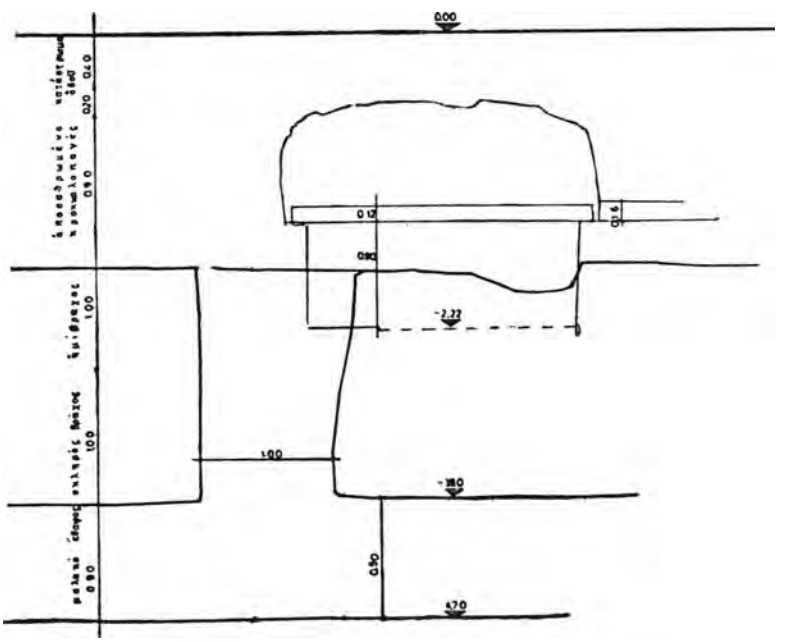
ἐν μέρει πρόχους τριφυλλόσχημος (Πίν. 40α), τὸ ἥμισυ λεκανίδος καὶ δύο ἀποτμήματα μὲ μελανόμορφον διακόσμησιν. Ἡ παράστασις τῆς πρόχου συνίσταται ἐκ δύο πολεμιστῶν συμπλεκομένων μεταξὺ δύο ὀρθίων ἀνδρῶν ἐνδεδυμένων. Ἡ λεκανὶς φέρει παράστασιν πτηνῶν καὶ σφιγγῶν εἰς ζωφόρον, ἐπὶ τοῦ χείλους σειρὰν ροδάκων καὶ ἀκτῖνας περὶ τὴν βάσιν. Ἐπὶ τῶν ὀστράκων τῆς ὑδρίας παρίσταται πρόθεσις νεκροῦ καὶ τὰ σκέλη ἀνδρὸς ταχέως βαδίζοντος. Τὰ ἀγγεῖα χρονολογοῦνται εἰς τὰ μέσα τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος.

Τάφος XX, λακκοειδὴς (διαστ. 2,35 × 1 μ., βάθ. 1,65) προσανατολισμοῦ Δ-Α, μὲ ἐλαφρὰν ἀπόκλισιν πρὸς Ν. Περιεῖχε σκελετόν. Ὁ νεκρὸς εἶχε ταφῆ πιθανῶς ἐντὸς ξυλίνης λάρνακος, τῆς ὁποίας ἴχνη διετηρήθησαν ἐπὶ τοῦ πυθμένος. Κτερίσματα: λήκυθος μελανόμορφος παρὰ τὸ κρανίον, τρεῖς κοτύλαι μετὰ μελανομόρφων παραστάσεων σφιγγῶν, πτηνῶν κλπ. Τελευταῖον τέταρτον τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος.

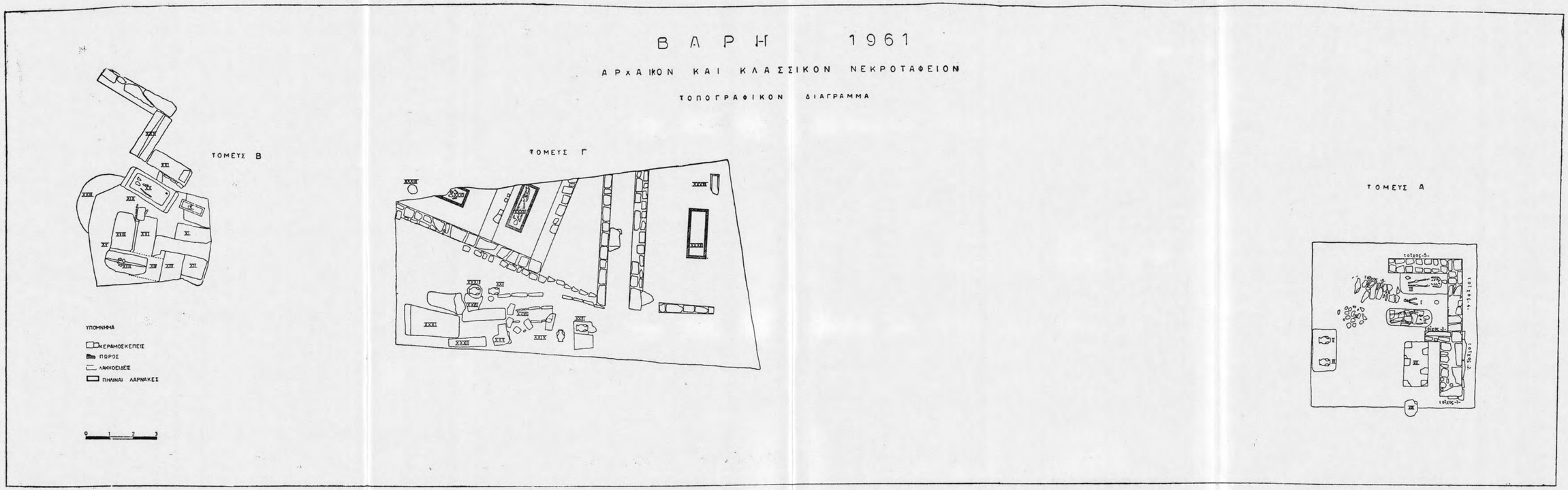
Τάφος XXI, λακκοειδὴς παράλληλος πρὸς τὸν προηγούμενον (διαστ. 1,90 × 0,70, βάθ. 0,50).

Σχεδ. 2. Φρεάτιον ἐπισκέψεως ἀρχαίου ὑδραγωγείου χρησιμοποιηθὲν ὡς ἀποθέτης. Κάτοψις. Κλῖμαξ 1 : 20 [Πειραιῶς 172]

Σχεδ. 3. Φρεάτιον ἐπισκέψεως ἀρχαίου ὑδραγωγείου χρησιμοποιηθὲν ὡς ἀποθέτης. Τομή. Κλῖμαξ 1 : 20 [Πειραιῶς 172]

Σχεδ. 4. Ἀρχαϊκὸν καὶ κλασσικὸν νεκροταφεῖον.

Κτερίσματα : 13 μελανόμορφοι λήκυθοι (Π ί ν. 40 β, 41 α, β, 45 β). Πρώτη δεκαετία τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος.

Τάφος XXII, λακκοειδής, ἀνατολικῶς τοῦ προηγουμένου, προσανατολισμοῦ Β - Ν. Περιεῖχεν ὀστᾶ κεκαυμένα καὶ ὄστρακα δύο μελανομόρφων ληκύθων.

Τομεὺς Γ, τάφοι XXIV - XXVI καὶ XXIX, ταφαὶ τέφρας ἐντὸς μικρῶν πιθοειδῶν ἀγγείων. Μόνον ὁ XXVI περιεῖχε μικρὰ κορινθιακὰ ἀγγεῖα.

Ὁ κιβωτιόσχημος τάφος XXVIII εὑρέθη σεσυλημένος ὑπὸ παλαιᾶς παρανόμου ἀνασκαφῆς, ὡς καὶ οἱ λακκοειδεῖς XXXI καὶ XXXII, προσανατολισμοῦ Δ-Α. Τοῦ αὐτοῦ προσανατολισμοῦ εἶναι καὶ ὁ τάφος XXVII, λακκοειδής, διατηρῶν τὰς δύο τῶν καλυπτηρίων πλακῶν.

Ἐπὶ τοῦ Σχεδιογραφήματος, σημειοῦται (ΛΛ΄) ἐπιμήκης λάκκος κενός, διαστ. 1,87 × 0,38, βάθους 0,50, πιθανώτατα σεσυλημένος τάφος. Ἀνατολικῶς τῶν ὡς ἄνω τάφων, ἀπεκαλύφθη περίβολος, διαιρούμενος δι' ἐγκαρσίων τοιχαρίων εἰς τρία διαμερίσματα. Τὸ πρὸς Δυσμάς, ἐρευνηθέν, ἀπέδωσεν μόνον ἐλλιπὲς πήλινον συμπαγὲς ἀλάβαστρον.

Ἐντὸς τοῦ μεσαίου διαμερίσματος ἡ πωρίνη σαρκοφάγος XXXIV, προσανατολισμοῦ Β-Ν, μὲ καλυπτήριον πλάκα μήκους 2,20 μ. καὶ πλάτους 0,80. Πάχος τοιχωμάτων τῆς σαρκοφάγου 0,10, ἐσωτ. μῆκος 1,88, πλάτος 0,56 καὶ βάθος 0,49. Ὁ σκελετὸς εὑρέθη εἰς ἀρίστην κατάστασιν. Ὡς κτερίσματα εἶχε παρὰ τοὺς πόδας δύο μικρὰ ληκύθια καὶ χαλκῆν περόνην.

Παρομοία καὶ ἡ ἐντὸς τοῦ ἀνατολικοῦ διαμερίσματος σαρκοφάγος XXXV, προσανατολισμοῦ Α-Δ, μὲ μικρὰν ἀπόκλισιν πρὸς Ν. Κάλυμμα σαμαροειδές, μὲ ὕψος ἀετοῦ 0,20 καὶ πλάτος 0,70. Τὰ ὀστᾶ τοῦ νεκροῦ ἔχουν διαλυθῆ, μοναδικὸν δὲ κτέρισμα ἐντὸς τῆς σαρκοφάγου εὑρέθη εὐμέγεθες ἀλάβαστρον. Ἐπὶ τοῦ καλύμματος, χαλκοῦν κάτοπτρον. Ἐσωτ. μῆκος σαρκοφάγου 1,90, πλάτος 0,49, βάθ. 0,50. Παρὰ τὴν ΝΑ γωνίαν τοῦ τομέως Γ΄ καὶ εἰς βάθος 0,20 ἀπὸ τῆς ἀθίκτου ὑπὸ τοῦ τρακτὲρ ἐπιφανείας, εὑρέθη ἡ πυρὰ XXXIII, πέριξ τῆς ὁποίας συνελέγησαν ἓξ μικρὰ ἀγγεῖα καὶ ἀγνὺς μελαμβαφής.

Δυτικὸς Περίβολος. Ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ χωρίζεται ὁ περίβολος οὗτος διὰ στενοῦ διαδρόμου (πλάτ. 1,00), ἐκ τοῦ ὁποίου προέρχονται ἑπτὰ τεμάχια λευκῶν ληκύθων μετὰ ἰχνῶν κοσμημάτων καστανερύθρου χρώματος καὶ ἄλλα ὄστρακα.

Μόνον δύο τάφοι ὑπάρχουν ἐντὸς τοῦ σκαφέντος τμήματος τοῦ περιβόλου τούτου. Ὁ ὑπ' ἀριθ. XXXVI ἦτο σαρκοφάγος πωρίνη, τελείως κατεστραμμένη ὑπὸ τῆς μηχανικῆς καλλιεργείας. Διατηρεῖται πυθμὴν τῆς σαρκοφάγου (μηκ. 2,10, πλατ. 0,76).

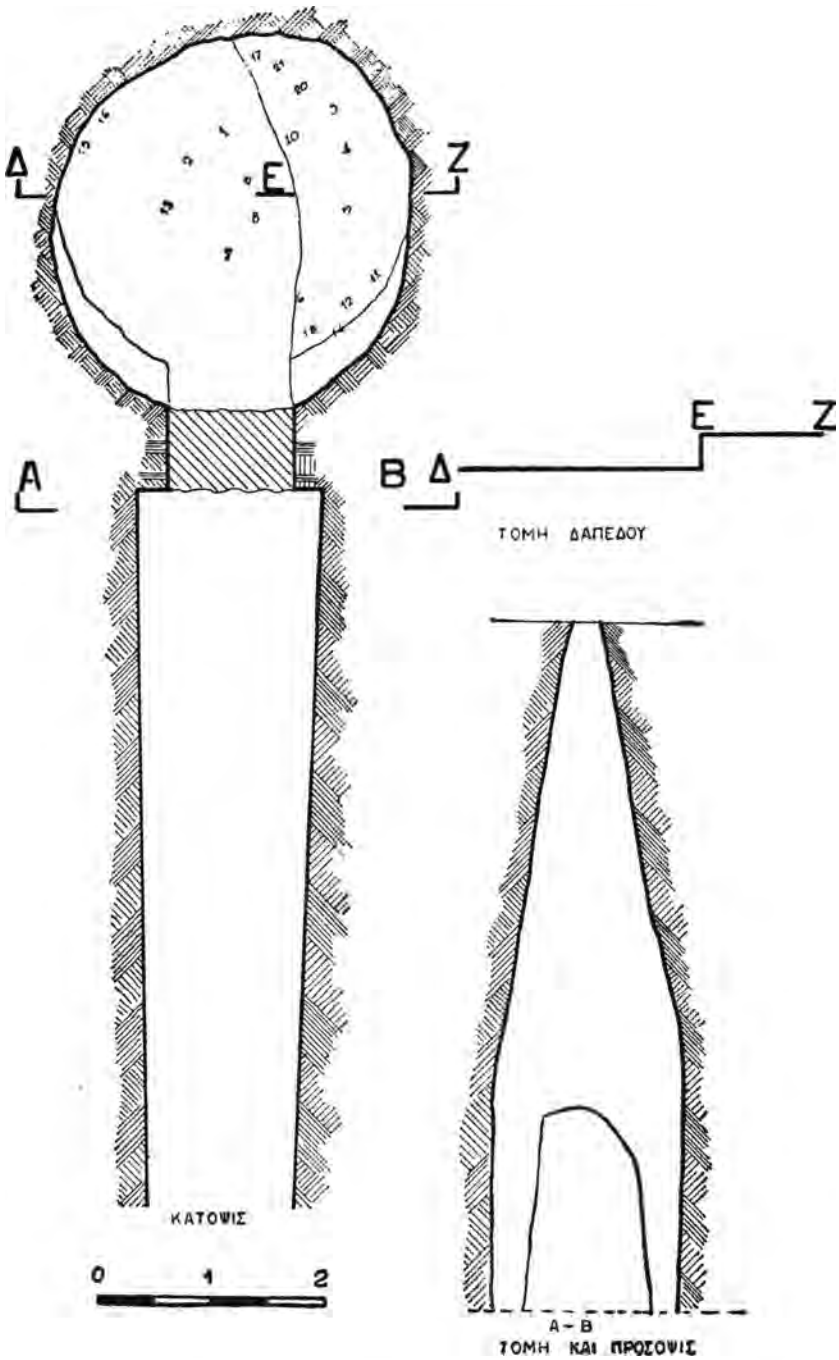
Ὁ τάφος XXXVII ἦτο μικρὰ πηλίνη λάρναξ, καταστραφεῖσα ἐν μέρει ὑπὸ τοῦ ἀρότρου. Ἐντὸς αὐτῆς εὑρέθησαν τρία ἀγγεῖα. Προσανατολισμὸς Β-Ν.

Πλεῖστα ὄστρακα περισυνελέγησαν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας καὶ ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῶν τάφων, ἥτις κατὰ μέγα μέρος εἶχε διαταραχθῆ. Ἀπεικονίζονται ἐν Π ί ν. 41 γ δύο ἀποτμήματα πρωτοκορινθιακοῦ κρατῆρος τῆς ὀψίμου μεταβατικῆς περιόδου. Ἐν γένει, τὰ περισυλλεγέντα ὄστρακα ἀνήκουν εἰς τὴν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 7ου μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος ἐποχήν. Μόνον ἓν τμῆμα μυκηναϊκοῦ ἀγγείου εὑρέθη, ἴσως μεταφερθὲν ἀλλαχόθεν.

Ἂν καὶ εἶναι πρόωρον νὰ ἐξαγάγῃ τις συμπεράσματα, πρὸ τῆς ὁλοκληρώσεως τῶν ἀνασκαφῶν, νομίζω, ὅτι δυνάμεθα ἀπὸ τοῦδε νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ χρῆσις τῆς περιοχῆς ὡς νεκροταφείου ἤρχισεν ἀπὸ τὰ βορειοανατολικά της τμήματα. Ὁ τομεὺς Β΄ πράγματι (ὁ ἀνατολικώτερος) περιεῖχε ταφὰς ἀρχαϊκῶν κυρίως χρόνων, ὁ μεσαῖος (Γ΄) ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τοῦ προκεχωρημένου 5ου π.Χ. αἰ., ἐνῷ τοῦ Α΄ τὰ εὑρήματα ἀνῆκον ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὸν 4ον π.Χ. αἰ., μερικὰ μάλιστα καὶ εἰς τὸ τέλος αὐτοῦ.

3. Θαλαμοειδὴς τάφος Σελινίων Σαλαμῖνος.

Εἰς τὴν θέσιν «Λιμνιώνας», κατὰ τὸ μέσον περίπου τῆς ἀπὸ Ἀμπελακίων εἰς Σελήνια ὁδοῦ, ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Πασχ. Λαμπρινίδου, ἀπεκαλύφθη δρόμος μυκηναϊκοῦ θαλαμοειδοῦς τάφου. Τὸ ἔδαφος οὐδεμίαν παρουσίαζε τυμβοειδῆ ἔξαρσιν. Ἀνασκαφεὶς ὁ τάφος εὑρέθη ἀσύλητος. Μόνον ἡ ὀροφή του εἶχε καταπέσει, δι' ὃ τὰ κτερίσματα περισυνελέγησαν εἰς θραύσματα. Ὁ δρόμος ἦτο λαξευμένος ἀπὸ Α πρὸς Δ εἰς τὸν μαλακόν, εὐκόλως ἀποσαθρούμενον, πῶρον καὶ ἐπληροῦτο καστανερύθρων χωμάτων. Τὸ μῆκος του εἶναι 6,20 μ., τὸ δὲ πλάτος του, εἰς μὲν τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον 1,30, εἰς τὸ δυτικὸν δέ, παρὰ τὴν εἴσοδον, 1,62 μ. Τὸ ἔδαφος τοῦ δρόμου εἶναι ἀρκούντως κατωφερές, εἰς τὸ βαθύτερόν του δὲ σημεῖον, πλησίον τῆς εἰσόδου, ἡ ἐπίχωσις ὑπερέβαινε τὰ 4 μέτρα. Ἡ εἴσοδος ἐφράσσετο διὰ «ξηρολιθιᾶς» καὶ εἶχεν ὕψος 1,72, μέγ. πλατ. 1,10, ἐλάχιστον δέ, εἰς τὸ ἄνω μέρος, 0,54 (Π ί ν. 43 α). Ὁ θάλαμος εἶναι ἐλλειψοειδὴς (μηκ. 3,10 , πλάτ. 2,75), αἱ δὲ γεννήσεις τῆς καταπεσούσης θόλου εὑρίσκονται εἰς ὕψος 2,50 περίπου. Τὸ δάπεδον διαβαθμίζεται εἰς δύο ἐπίπεδα, τὸ πρὸς Β, μικροτέρου ἐμβαδοῦ (περίπου τὸ ἓν τρίτον τῆς ὅλης ἐπιφανείας) εὑρισκόμενον

Σχεδ. 5. Θαλαμοειδὴς τάφος Σεληνίων Σαλαμῖνος

περὶ τὰ 0,30 ὑψηλότερον τοῦ λοιποῦ (Σ χ ε δ. 5). Ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι ἐντὸς τοῦ θαλάμου εὑρέθησαν τρεῖς νεκροί, ἀλλ' ἐντὸς ἀγγείων, κεκαυμένα ὀστᾶ καὶ τέφρα. Κτερίσματα περιεῖχεν ὁ τάφος περὶ τὰ εἴκοσι πέντε ἀγγεῖα συνήθων σχημάτων (ψευδόστομοι ἀμφορεῖς, ἀρτοειδῆ ἀλάβαστρα, πρόχοι κλπ.), δύο χαλκᾶ κάτοπτρα, χαλκοῦν μαχαιρίδιον κ.ἄ. τὰ ἀγγεῖα δὲν ἔχουν ἀκόμη συγκολληθῆ πρὸς ἀπεικόνισιν. Ὁ τάφος εἶναι τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ² περιόδου.

Τυχαῖα εὑρήματα

1. *Ἀνθούπολις*. Ἐντὸς τοῦ κτήματος τοῦ Ἀγγέλου Ματρόζου ἦλθεν εἰς φῶς καθέτως ἐντὸς τοῦ ἐδάφους τοποθετημένος πίθος (βάθ. 1,30 μ., ἐξωτ. διαμ. στομίου 0,55, πάχος 0,05). Οὗτος ἐκαλύπτετο διὰ λιθίνης τετραγώνου πλακὸς (πλευρὰ 0,55, παχ. 0,05), φερούσης εἰς τὸ κέντρον κυκλοτερῆ ὀπήν. Μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὰ εὐθὺς ἀμέσως περιγραφόμενα ἀρχαῖα, ἅτινα εὑρέθησαν εἰς ἀκτῖνα 20 - 30 μέτρων ἀπὸ τοῦ πίθου, δυνάμεθα μετ' ἐπιφυλάξεως νὰ χρονολογήσωμεν τοῦτον εἰς τοὺς κλασσικοὺς χρόνους.

Περὶ τὰ 20 μ. πρὸς Δ τοῦ πίθου ὑπάρχουν δύο ἐκ κροκαλοπαγοῦς λίθου παραστάδες θύρας (ὑψ. σῳζ. α) 1,85, β) 1,65) (Π ί ν. 42 α, γ,), ἀνηκούσης πιθανὸν εἰς ταφικὸν μνημεῖον.

Κατὰ τὴν πρὸ ἐτῶν διάνοιξιν τῶν θεμελίων τῆς περὶ τὰ 50 μ. ΒΑ τῶν παραστάδων κειμένης οἰκίας τῆς Ἑλ. Πανίδου, εὑρέθη τμῆμα μεγάλου ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου (ὑψ. σῳζ. 0,76, πλατ. σῳζ. 0,46, παχ. 0,14), λίαν ἐπιμελοῦς ἐργασίας, τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. (Π ί ν. 42 β).

2. *Νέα Φιλαδέλφεια*. Κατὰ τὴν διάνοιξιν βόθρου ἐντὸς τῆς αὐλῆς τῆς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Χρυσοστόμου Σμύρνης 43 οἰκίας τοῦ Γ. Ἀθανασιάδου ἀνεφάνησαν εἰς βάθος 2,50 - 3,00 μ. πέντε ὀξυπύθμενοι ἀμφορεῖς, μέσου ὕψους 1,15, πηλοῦ κεραμόχρου ἢ κιτρινωποῦ καὶ τμήματα ἑτέρων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ δέκα τέσσαρες λαιμοί, ὡς καὶ τεμάχια πηλίνης ἐπενδύσεως φρέατος. Κατὰ τὴν κ. Will, ἅπαντες οἱ ἀμφορεῖς, πλὴν ἑνός, κάπως μεταγενεστέρου, ἀνήκουν εἰς τὸν 1ον π.Χ. αἰῶνα. Ἐπὶ τοῦ χείλους ἑνὸς τεμαχίου λαιμοῦ ὑπάρχει τὸ σφράγισμα MCOREL (Marcus Corelius). Παρόμοιον σφράγισμα εὑρέθη καὶ ἐν Κερκύρᾳ (Ἀναστ. Κ. Ὀρλάνδου, «τὸ Ἔργον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας» 1957 σελ. 49).

3. *Χαλάνδριον*. Ἐπὶ τῆς λεωφόρου Κηφισίας, παρὰ τὴν κλινικὴν Σαμέλλα, ἀπεκαλύφθη καλυβίτης τάφος, προσανατολισμοῦ Α-Δ, διατεταραγμένος. Ἐξ ἑνὸς μόνον ὀστράκου ἑλληνιστικῶν χρόνων, συμπεραίνεται ἡ χρονολόγησις τοῦ τάφου.

4. *Ἑκάλη*. Ὄπισθεν τοῦ ἑστιατορίου «Νάρκισσος» εὑρέθη καὶ μετεφέρθη εἰς τὴν ἀποθήκην τῆς Ἐφορείας μεγάλη ἐπιτύμβιος στήλη τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος, ὕψ. 1,43, πλ. 0,54, πάχ. 0,20, φέρουσα ἄνωθι καὶ κάτωθι ζεύγους ἀναγλύφων ροδάκων, ὀνόματα εἰς τέσσαρας στίχους.

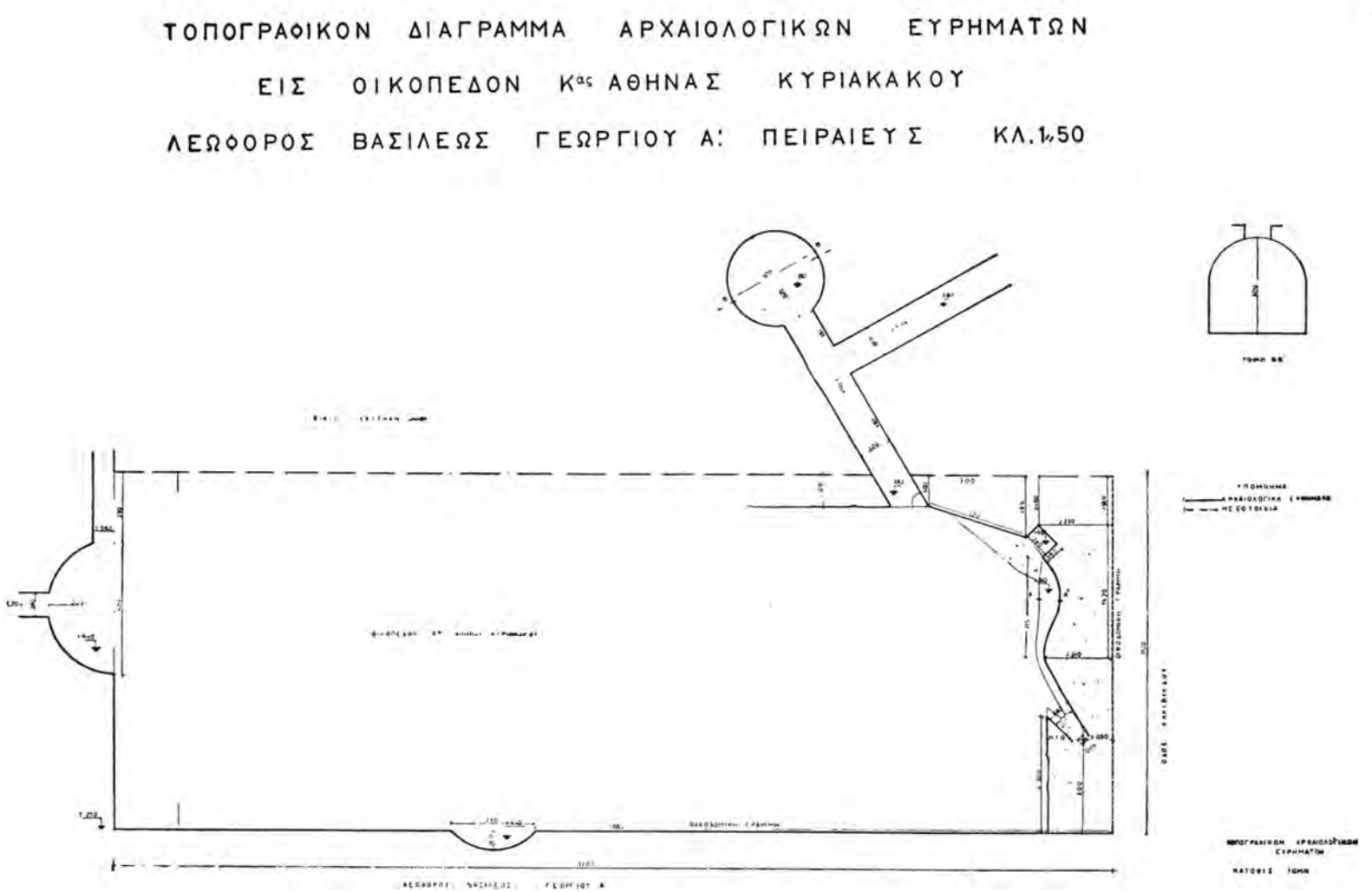
Παρὰ τὸν χῶρον, ἔνθα εὑρέθη ἡ στήλη, ἐφάνησαν λείψανα οἰκοδομήματος ρωμαϊκῶν χρόνων (βαλανείου ;). Ὑπόκαυστον, ἀγωγοὶ ὕδατος, τοῖχοι ἐκ λίθων ποταμίων καὶ σεσαθρωμένου κονιάματος κλπ.

5. *Σταυρὸς Ἀττικῆς*. Ἐντὸς τῆς αὐλῆς, τῆς παρὰ τὴν στάσιν Γελαδάκη οἰκίας τοῦ Μιχ. Ἀντωνιάδου, εὑρέθη μαρμαρίνη σαρκοφάγος, σεσυλημένη (Π ί ν. 43 β). Μῆκος 2,05, πλ. 0,75, πάχ. 0,10. Ὁ προσανατολισμός της Δ - Α. Ἐντὸς αὐτῆς, κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον, ἀποτμήματα ἀλαβάστρου. Τὸ κάλυμμα σαμαροειδές, κοῖλον ἐλαφρῶς εἰς τὴν κάτω ἐπιφάνειαν.

Περὶ τὰ 60 μέτρα ἀνατολικῶς τῆς σαρκοφάγου εἰς δοκιμαστικὴν τάφρον, σκαφεῖσαν πρὸς ἔλεγχον πληροφοριῶν περὶ ὑπάρξεως τάφων εἰς μικρὸν βάθος, ἀπεκαλύφθησαν ὑπολείμματα πυρᾶς. Ἐν συνεχείᾳ βαθύτερον, τοιχώματα λακκοειδοῦς τάφου, μηκ. 1,91, πλατ. 0,73-0,80, βάθος 0,68, ἐσκαμμένου ἐντὸς τοῦ κροκαλοπαγοῦς βράχου, προσανατολισμοῦ ΒΑ - ΝΔ. Εὑρέθησαν κεκαυμένα ὀστᾶ, καῦσιν δὲ τοῦ νεκροῦ ἐντὸς τοῦ τάφου μαρτυροῦν δύο ἀεραγωγοὶ εἰς τὰς στενὰς πλευράς του.

Λείψανα σαρκοφάγου ἐκ γυψολίθου καὶ τεμάχια λευκῆς ληκύθου ἀνεφάνησαν παρὰ τὴν ΒΑ γωνίαν τοῦ προηγουμένου τάφου, περαιτέρω δὲ ἄλλα ὑπολείμματα σαρκοφάγων ἐκ πώρου λίθου. Περὶ τὰ 300 μέτρα ΒΔ τοῦ χώρου τούτου, κεῖνται πώρινοι σπόνδυλοι καὶ πλίνθοι μεγάλου οἰκοδομήματος. Ἐπίστεψις ἐπιτυμβίου μαρμαρίνης στήλης μετ' ἀναγλύφου φυτικοῦ κοσμήματος, τῶν μέσων τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος, μετεφέρθη εἰς τὴν ἀποθήκην τῆς Ἐφορείας (Π ί ν. 43 δ).

6. *Γλυκὰ Νερὰ Παιανίας*. Κατὰ τὴν ἄροσιν τοῦ ἀγροῦ Δημ. Σιδέρη, παρὰ τὴν 9ην στάσιν τῆς ὁδοῦ Σουνίου, ἦλθεν εἰς φῶς ἡμιτελὲς μαρμάρινον γλυπτὸν γυναικός, ὕψ. 1,43, πλατ. 0,43, παχ. 0,27 (Π ί ν. 43 γ). Εἰς ἀπόστασιν 20 περίπου μέτρων, ὑπολείμματα κιβωτιοσχήμου τάφου, ἐπενδεδυμένου ἐσωτερικῶς διὰ πωρίνων κεραμοχρόων πλακῶν (διαστ. 1,63 × 0,50, βάθ. 0,40). Ἐντὸς τοῦ τάφου, προσανατολισμοῦ ΒΔ - ΝΑ, εὑρέθησαν ὀστᾶ καὶ ληκύθιον τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος.

Σχεδ. 6. Τοπογραφ. διάγραμμα εὑρημάτων εἰς οἰκόπεδον Ἀθ. Κυριακάκου

Περὶ τὰ 300 μ. ΒΑ τοῦ κτήματος Δημ. Σιδέρη ὑπάρχουν ἀρχιτεκτονικὰ μέλη παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, ἤτοι ἀμφίπλευρος κιονίσκος διλόβου παραθύρου καὶ τεμάχια μονολιθικοῦ, μικρᾶς διαμέτρου, κίονος μαρμαρίνου. Παρετηρήθησαν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους τῶν γειτονικῶν ἀγρῶν ὄστρακα κλασσικῶν ἀγγείων, ἐκ συληθέντων προφανῶς τάφων.

7. *Γέρακας Παλλήνης*. Ἀπεκαλύφθη λιθίνη πλάξ, διαστ. 1,10 × 0,97 × 0,10, καλύπτουσα λακκοειδῆ τάφον, ἐσκαμμένον ἐντὸς τοῦ βράχου (διαστ. 2,40 × 0,65, βαθ. 0,80). Ὀστᾶ εὑρέθησαν, ἀλλὰ λίαν τεταραγμένα· εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ τάφου ἑτέρα πλάξ, διαστ. 0,80 × 0,45.

8. *Ταῦρος*. Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σμύρνης καὶ ὄπισθεν τοῦ κινηματογράφου «Μασκώτ», εἰς βάθος 2,50 μ. ἀπεκαλύφθησαν δύο πήλιναι λάρνακες, περιέχουσαι παιδικὰς ταφὰς τοῦ 1ου ἡμίσεος τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος, ὡς ἀπέδειξαν τὰ ἐντὸς αὐτῶν κτερίσματα, κοιναὶ μελανόμορφα ἀγγεῖα τῆς ἐποχῆς.

9. *Ἅγιος Ἰωάννης Ρέντης*. Ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ ἐπὶ τῆς λεωφόρου Π. Ράλλη 24 Ἐργοστασίου ζύθου, εὑρέθη τάφος ρωμαϊκῶν χρόνων, ὡς δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ἐκ τοῦ ὑλικοῦ καὶ τοῦ τρόπου κατασκευῆς του καὶ ἐκ τοῦ ἐντὸς αὐτοῦ εὑρεθέντος μονώτου, ἄνευ διακοσμήσεως, ἀγγείου. Ἐσκαμμένος ἐντὸς τοῦ σκληροῦ ἐδάφους (ἐσωτ. βάθ. 1,07), ἔφερεν ὁ τάφος καὶ κατὰ τὰς τέσσαράς του πλευρὰς ἐσωτερικὴν ἐπένδυσιν τοιχαρίων (παχ. 0,25) ἐξ ἀργῶν πλακοειδῶν λίθων καὶ κονιάματος (Π ί ν. 44 β). Τὰ τοιχάρια ἔκλινον πρὸς τὰ ἔσω, δι' αὐτὸ παρατηρεῖται διαφορὰ μεταξὺ τοῦ πλάτους τοῦ τάφου εἰς τὸν πυθμένα (1,00 μ.) καὶ εἰς τὸ χεῖλος αὐτοῦ (0,73). Ἡ κάλυψις τοῦ τάφου ἐγένετο διὰ πέντε πλακῶν, παχ. 0,19 καὶ πλ. 0,75 -0,23. Πλησίον τοῦ τάφου ὑπῆρχε μεγάλος ὀρθογώνιος πωρόλιθος (μηκ. 1,11, πλ. 0,61, παχ. 0,37) καί, περὶ τὰ 0,50 ὑψηλότερον, ὄστρακα βυζαντινὰ καὶ μικρὰ τεμάχια κονιάματος ἐρυθροῦ, κιτρίνου καὶ σκοτεινοῦ φαιοῦ χρώματος, ἐξ ἐπενδύσεως τοίχου.

10. *Καλλιθέα*. Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κ. Δαβάκη 79 καὶ ἐντὸς χάνδακος, διανοιγέντος ὑπὸ τῆς ΥΔΡΕΞ, εὑρέθη εἰς βάθος 3,20 μ. τμῆμα μαρμαρίνης στήλης μετὰ ψηφίσματος (σῳζ. ὕψ. 0,37, σῳζ. πλ. 0,17, πάχ. 0,09) τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος, τμῆμα στήλης (ὕψ. 0,30, πλ. 0,24, πάχ. 0,08) μετ' ἀναγλύφου στεφάνου καὶ ἐπιγραφῆς εἰς τὸ ἄνω μέρος, ἐπίσης τμῆμα ἀρραβδώτου κιονίσκου, σῳζ. ὕψ. 0,68 καὶ διαμ. 0,22.

11. *Ἡλιούπολις*. Εἰς τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Ἀρχιμήδους καὶ Ἀρτέμιδος, παρὰ τὸ τέρμα Ἁγ. Μαρίνης Ἄνω Ἡλιουπόλεως, κατὰ τὰς ἐργασίας ἀνεγέρσεως νέου ὑποσταθμοῦ τῆς Δ.Ε.Η. εὑρέθησαν ἀποτμήματα χονδροειδῶν ἀγγείων καὶ μαρμαρίνη λεκάνη, ἐλλιπὴς κατὰ τὸ ἓν τρίτον (διαμ. 0,45, ὕψ. 0,16, πλ. χείλους 0,042), φέρουσα ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ χείλους ἀρχαϊκὴν ἐπιγραφήν :

–] *τροιος τὸν λίθον Φιλοτάδες* [–

12. *Παγκράτι*. Ὑπὸ τῆς Ἀνθῆς Σωφρονιάδου παρεδόθη τμῆμα ἀναγλύφου (ὕψ. 0,305, πλ. 0,14, πάχ. 0,07), διατηροῦν τὴν ἀριστερὰν παραστάδα ναΐσκου καὶ παράστασιν γενειοφόρου ἀνδρός, καθημένου ἐπὶ θρόνου καὶ ἐστραμμένου πρὸς τὰ δεξιά. Ὑπὸ τὸν θρόνον πτηνόν.

13. *Νίκαια (Νέα Κοκκινιά)*. Παρεδόθη, προερχόμενον προφανῶς ἐκ τάφου, τὸ κανιστροειδὲς ἀγγεῖον τοῦ Π ί ν. 45 α τῶν μέσων τοῦ 8ου π.Χ. αἰῶνος.

14. *Πειραιεύς*. Κατὰ τὴν διάνοιξιν τῶν θεμελίων τῆς ἐπὶ τῶν ὁδῶν Ἀλκιβιάδου, Καραΐσκου καὶ Βασ. Γεωργίου Α' ἀνεγειρομένης πολυκατοικίας ἦλθον εἰς φῶς τμήματα τοῦ ἀρχαίου ὑδραγωγείου τοῦ Πειραιῶς (Σ χ ε δ. 6). Δεῖγμα τῶν ὑπογείων στοῶν φαίνεται ἐν τῷ Π ί ν. 44 α. Ἡ στοὰ αὕτη, μήκους ὑπὲρ τὰ 7 μ. καὶ πλάτους 1 μ., ὁδηγεῖ εἰς κυκλοτερὲς διαμέρισμα, διαμ. 3 μ., φέρον ἄνωθεν φρεάτιον. Δεξιὰ καὶ εἰς ἀπόστασιν 4,80 μ. ἀπὸ τῆς εἰσόδου τῆς πρώτης στοᾶς, συναντᾷ αὐτὴν κατ' ὀρθὴν γωνίαν ἑτέρα τοῦ αὐτοῦ πλάτους καὶ ἀγνώστου μήκους. Ὁλόκληρος ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ ὑδραγωγείου εἶναι ἐπενδεδυμένη διὰ καστανοκιτρίνου ἀμμοκονιάματος.

Ἄλλα τμήματα τοῦ ὑδραγωγείου καὶ μάλιστα φρέατα ἐπισκέψεως εὑρέθησαν, πλὴν τῶν ἐν τῇ ἀνωτέρῳ θέσει, ἓν εἰς τὰ θεμέλια τῆς ἐπὶ τῶν ὁδῶν Πλάτωνος καὶ Μπουμπουλίνας οἰκοδομῆς καὶ ἕτερα δύο ἐν τῷ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Φίλωνος 34α οἰκοπέδῳ. Πάχος τοῦ ἐρυθρωποῦ κονιάματος 0,15 μ.

Ἐκ τῆς ἐν τῇ ὁδῷ Ὁμηρίδου Σκυλίτζη 48 ἀνοιγείσης τάφρου ἐξήχθησαν ἀποτμήματα 4 ἐνεπιγράφων μαρμαρίνων ἐπιτυμβίων στηλῶν, ρωμαϊκῶν χρόνων, τῶν ὁποίων αἱ ἰσχυρῶς ἀνάγλυφοι μορφαὶ παρίστανται ἐντὸς τοξωτῆς κόγχης.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ Κ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

*

ΜΕΛΕΤΗ ΠΡΟΣ ΑΝΑΔΕΙΞΙΝ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΕΛΕΥΣΙΝΟΣ

Ἡ Ὑπηρεσία Ἀρχαιοτήτων εἰς τὴν προσπάθειάν της ὄχι μόνον νὰ συμπληρωθοῦν αἱ ἐν Ἐλευσῖνι ἀνασκαφαί, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀξιοποιηθοῦν τὰ ἀνευρεθέντα μνημεῖα διὰ τῆς ἀναστηλώσεως αὐτῶν, ἐφ' ὅσον βεβαίως τοῦτο εἶναι δυνατόν, δι' ἀποφάσεως τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου τῆς 31ης Μαρτίου 1961, μοὶ ἀνέθεσε τὴν σύνταξιν σχετικῆς μελέτης. Συγχρόνως, κατόπιν ἐπιτοπίου ἐξετάσεως τοῦ ὅλου θέματος ὑπὸ τοῦ Γενικοῦ Διευθυντοῦ τῆς Ὑπηρεσίας Ἰ. Παπαδημητρίου, τῶν Διευθυντῶν κκ. Ἰ. Κοντῆ καὶ Εὐστ. Στίκα καὶ τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων Ἐλευσῖνος Ἰ. Θρεψιάδη, ἐξεφράσθη ἡ ἐπιθυμία τῆς Ὑπηρεσίας εἰς τὴν μελέτην μου αὐτὴν νὰ περιληφθοῦν γενικώτερον καὶ αἱ πάσης φύσεως ἄλλαι ἀπαραίτητοι ἐργασίαι πρὸς ἐξωραϊσμὸν καὶ ἀνάδειξιν ὁλοκλήρου τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Ἐλευσῖνος. Συμφώνως λοιπὸν πρὸς τὴν ἐντολὴν αὐτὴν καὶ μετὰ ἐπισταμένην μελέτην, τὴν 5ην Σεπτεμβρίου τοῦ ἰδίου ἔτους ὑπέβαλα εἰς τὴν Ὑπηρεσίαν Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως τὴν κατωτέρω δημοσιευομένην ἔκθεσιν.

*

Αἱ ἐργασίαι πρὸς συγκέντρωσιν τῶν ἀπαραιτήτων διὰ τὴν σύνταξιν τῆς μελέτης ταύτης στοιχείων ἤρχισαν τὴν 17ην Ἀπριλίου 1961, καθ' ὅλον δὲ τὸ διάστημα συνειργάσθησαν μετ' ἐμοῦ ἐν Ἐλευσῖνι ὡς βοηθοί μου ἡ ἀρχαιολόγος κ. Μ. Ἀναγνωστοπούλου καὶ ὁ ἀρχιτέκτων κ. Ἀργύρης Πετρονώτης, οἱ ὁποῖοι καὶ θὰ ἐξακολουθήσουν νὰ προσφέρουν τὰς ὑπηρεσίας των πρὸς σύνταξιν τῆς ὁριστικῆς, μετὰ τὴν ἔγκρισιν τῶν ὑποβαλλομένων προσχεδίων, μελέτης. Ἰδιαιτέρως ἀπαραίτητος ἐργασία θεωρεῖται ἡ συμπλήρωσις τοῦ καταλόγου ὅλων τῶν σῳζομένων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καθὼς καὶ ἡ κατάλληλος τοποθέτησίς των πρὸς εὐχερεστέραν μελέτην, διότι σήμερον πλεῖστα ἐξ αὐτῶν, ὡς δεικνύουν καὶ αἱ σχετικαὶ φωτογραφίαι, εἶναι συγκεντρωμένα εἰς μεγάλους σωροὺς καὶ ὡς ἐκ τούτου τελείως ἀπρόσιτα. Ὡς γνωστόν, πλὴν τῆς ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Κ. Κουρουνιώτη ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ κ. Α. Ὀρλάνδου κατὰ τὸ ἔτος 1920 ταξινομήσεως ὡρισμένων ἐκ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τῶν μνημείων τῆς Ρωμαϊκῆς αὐλῆς, οὐδεμία σχετικὴ ἐργασία ἔγινεν εἰς τὸν ὑπόλοιπον χῶρον τοῦ Ἱεροῦ, ὅπου, ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἀνασκαφῶν τὸ 1882, τὰ πλεῖστα τῶν ἀνευρισκομένων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ὡς ἐμποδίζοντα τὴν πρόοδον τῶν ἀνασκαφῶν ἢ συνεσωρεύοντο τὸ ἓν ἐπὶ τοῦ ἄλλου ἀτάκτως ἢ ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς οἰκοδομικὸν ὑλικὸν πρὸς ἀνέγερσιν ἀναλημματικῶν τοίχων ἢ τέλος ἀπερρίπτοντο ὡς τελείως ἄχρηστα ἐντὸς μεγάλων λάκκων (Πίν. 46 - 51).

Μόνον διὰ τῆς ταξινομήσεως καὶ τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ ἀφθόνου αὐτοῦ ὑλικοῦ, τῆς καταγραφῆς καὶ σχεδιάσεως τῶν διαφόρων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ἀλλὰ καὶ τῆς συγκολλήσεως πολλῶν ἐξ αὐτῶν, τὰ ὁποῖα εἶναι φανερὸν ὅτι συνανήκουν, θὰ εἶναι δυνατὴ ἡ διατύπωσις τῆς ὁριστικῆς καὶ ὑπευθύνου μελέτης πρὸς ἀναστήλωσιν τῶν μνημείων. Πρὸς ἐκτέλεσιν ὅμως τῆς ἐργασίας ταύτης εἶναι ἀπαραίτητος ἡ παρουσία ἐργατῶν ἐφωδιασμένων μὲ εἰδικὰς μηχανὰς πρὸς μετακίνησιν καὶ τοποθέτησιν εἰς καταλλήλους θέσεις τῶν μεγάλων καὶ ὀγκωδῶν λίθων.

Κατὰ τὸ χρονικὸν αὐτὸ διάστημα εἶναι δυνατὴ ἡ προμήθεια τῶν μαρμάρων πρὸς λάξευσιν τῶν ἐλλειπόντων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, κυρίως τῆς ἀνατολικῆς ἀψῖδος, τῆς ὁποίας ἡ μελέτη ἔχει σχεδὸν συμπληρωθῆ, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπὶ μέρους ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἀναστήλωσις ὡρισμένων τμημάτων τῶν μνημείων. Κατὰ τὸ ἴδιον χρονικὸν διάστημα θὰ ἀρχίσουν αἱ τόσον ἀπαραίτητοι ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ ὑποστηρίξεως τῶν καταρρεόντων ἐρειπίων, καθὼς καὶ ἡ ἐκτέλεσις πολλῶν ἐκ τῶν κατωτέρω προτεινομένων ἀρχαιολογικῶν ἐργασιῶν.

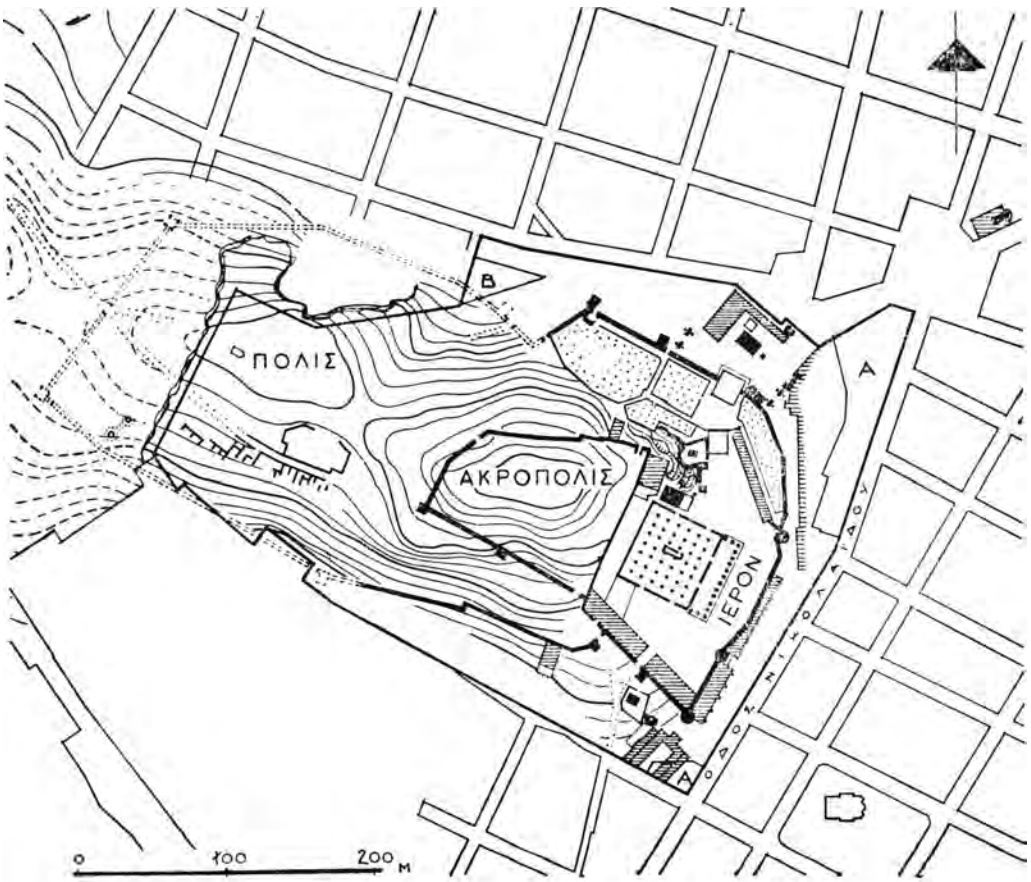
Εὐθὺς δὲ ὡς ἐγκριθῇ ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου τὸ γενικὸν πρόγραμμα τῶν ἔργων, θὰ συνταχθοῦν, κατὰ σειρὰν προτεραιότητος, καὶ αἱ ἐπὶ μέρους σχετικαὶ μελέται. Ἐκθέσεις τῆς προόδου τῶν ἐργασιῶν συνοδευόμεναι ὑπὸ σχεδίων καὶ φωτογραφιῶν θὰ ὑποβάλλωνται ἀνελλιπῶς. Ἐπίσης θὰ τηρῆται λεπτομερὲς ἡμερολόγιον εἰς τὸ ὁποῖον θὰ περιλαμβάνωνται αἱ πάσης φύσεως ἐν Ἐλευσῖνι ἐκτελούμεναι ἐργασίαι.

I. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Κατὰ τὸ τρέχον ἔτος συνεπληρώθησαν 150 ἀκριβῶς ἔτη ἀφ' ὅτου ἡ Ἀγγλικὴ φιλάρχαιος ἑταιρία τῶν Dilettanti, τὸ 1811, ἐπεχείρησε τὰς πρώτας ἐν Ἐλευσῖνι ἀνασκαφάς. Αἱ ἀνασκαφαὶ αὐταὶ καθὼς καὶ αἱ ὑπὸ τοῦ Γάλλου ἀρχαιολόγου F. Lenormant ἐπιχειρηθεῖσαι τὸ 1860 ἔρευναι, ἦσαν περιωρισμένης ἐκτάσεως, διότι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁλόκληρος σχεδὸν ὁ χῶρος τοῦ Ἱεροῦ ἐκαλύπτετο ὑπὸ τῶν οἰκιῶν τοῦ χωρίου τῆς Ἐλευσῖνος.

Ἡ πλήρης ἀποκάλυψις τοῦ Ἱεροῦ, ὡς παρουσιάζεται σήμερον εἰς τὸν ἐπισκέπτην, εἶναι ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἡ ὁποία ἀφοῦ μὲ τὴν συνδρομὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους προέβη εἰς τὴν ἀγορὰν ὅλων τῶν οἰκιῶν καὶ οἰκοπέδων ποὺ

ἐκάλυπτον τὸν ἀρχαιολογικὸν χῶρον, ἤρχισε τὸ 1882 ἐκτεταμένας καὶ συστηματικὰς ἀνασκαφὰς τόσον ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ ὅσον καὶ εἰς τὸν πέριξ αὐτοῦ χῶρον (Σ χ ε δ. 1). Αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Ἐλευσῖνος ἤρχισαν ὑπὸ τοῦ Δ. Φιλίου (1882-1893), συνεχίσθησαν ὑπὸ τοῦ Α. Σκιᾶ (1894-1916) καὶ ἀκολούθως ἔλαβον τὴν μεγαλυτέραν αὐτῶν ἔκτασιν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Κ. Κουρουνιώτη (1917 - 1945). ἀποτελοῦν συνέχειαν τῶν ἀπὸ τοῦ 1930 ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ μακαρίτου Κουρουνιώτη ἐκτελουμένων ἀνασκαφῶν, ἀποβλέπω εἰς τὴν λύσιν ὡρισμένων πολυπλόκων ἀκόμη προβλημάτων τῆς τοπογραφίας τοῦ Ἱεροῦ, κυρίως δὲ εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ ἐκτεταμένου πρὸς δυσμὰς τῶν Μεγάλων Προπυλαίων χώρου, διαστάσεων 120 × 50 μ., τοῦ περιβαλλομένου ὑπὸ τοῦ Πεισιστρατείου

Σχεδ. 1.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν τελευταίων αὐτῶν ἀνασκαφῶν ἔλαβον μέρος ὡς συνεργάται ἢ ὡς βοηθοὶ τοῦ Κουρουνιώτη παλαιότερον μὲν ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Α. Ὀρλάνδος καὶ οἱ τότε ἐπιμεληταὶ Φ. Σταυρόπουλλος καὶ Ν. Λάσκαρης, βραδύτερον δὲ οἱ καθηγηταὶ κκ. Γ. Μυλωνᾶς καὶ Γ. Μπακαλάκης, ὁ ἔφορος ἀρχαιοτήτων Ἰ. Θρεψιάδης καὶ ὁ ἀρχιτέκτων Ἰ. Τραυλός.

Διὰ τῶν νέων μου ἐν Ἐλευσῖνι, ἀπὸ τοῦ 1947, ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν, αἱ ὁποῖαι τρόπον τινὰ τείχους. Τὸν χῶρον τοῦτον παλαιότερον πάντες ἐθεώρουν ὡς ἀποτελοῦντα τμῆμα τῆς πόλεως Ἐλευσῖνος, προσφάτως ὅμως διὰ τῶν ἀνασκαφῶν μου ἀπέδειξα ὅτι ἀνήκει εἰς τὸ Ἱερὸν τοῦ ὁποίου καὶ ἀπετέλει ἀναπόσπαστον τμῆμα (ΑΔ 16 (1960) : Χρονικά, 46-50).

Μόνον λοιπὸν διὰ τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τοῦ σπουδαιοτάτου αὐτοῦ τμήματος τοῦ Ἱεροῦ, καθὼς καὶ τῆς συμπληρώσεως τῶν ἐρευνῶν εἰς ὡρισμένα σημεῖα τοῦ ἄλλου ἀρχαιολογικοῦ χώρου, θὰ εἶναι

δυνατὴ ἡ τελεία γνῶσις τοῦ Ἱεροῦ, ἐλπίζω δὲ ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν θὰ προκύψουν ὅλα τὰ ἀπαραίτητα στοιχεῖα διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς γενικῆς περὶ Ἐλευσῖνος μελέτης μου, ὅπου πραγματεύομαι τόσον περὶ τῆς τοπογραφίας καὶ τῆς μορφῆς τοῦ Ἱεροῦ κατὰ τὰς διαφόρους χαρακτηριστικὰς περιόδους τῆς ἱστορίας του, ὅσον καὶ περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν πάσης φύσεως οἰκοδομημάτων καὶ μνημείων αὐτοῦ.

Αἱ προβλεπόμεναι νέαι ἀνασκαφαὶ περιλαμβάνουν: Πρῶτον, τὴν ἀποκάλυψιν ὁλοκλήρου τῆς πρὸς δυσμὰς τῶν Μεγάλων Προπυλαίων ἐκτάσεως τοῦ Ἱεροῦ. Ἡ ἀνασκαφὴ αὐτὴ ἤρχισε τὸ 1953 καὶ συνεχίζεται διὰ χρημάτων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἀφοῦ προηγουμένως ἀπηλλοτριώθησαν καὶ ἠγοράσθησαν ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων δύο μεγάλα κτήματα ὑπὸ τὰ ὁποῖα κρύπτεται τὸ δυτικώτατον ἄκρον τοῦ Ἱεροῦ καὶ ὁ πρὸς τὴν πλευρὰν ταύτην διερχόμενος Πεισιστράτειος περίβολος. Δεύτερον, τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ πρὸς δυσμὰς τῆς Ρωμαϊκῆς αὐλῆς χώρου μέχρι τῶν Ἄστυδε πυλῶν, πρὸς ἀποκάλυψιν ὁλοκλήρου τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ Πεισιστρατείου τείχους. Τρίτον, ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ περιβάλλοντος αὐτὴν τείχους, ὡς καὶ τοῦ καθορισμοῦ, πρὸς δυσμὰς αὐτῆς, τῆς γραμμῆς τοῦ πρὸς τὴν πλευρὰν ταύτην Πεισιστρατείου περιβόλου, οὕτως ὥστε νὰ συμπληρωθῇ ὁλόκληρος ὁ κύκλος τοῦ ὀχυρωματικοῦ τῆς Ἐλευσῖνος περιβόλου τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος. Τέταρτον, τὴν ἀνασκαφὴν πρὸς δυσμὰς τῆς Ἀκροπόλεως, ἐπὶ τῆς ράχεως τοῦ λόφου, ὅπου ἀπεκαλύφθησαν ἰδιωτικαὶ οἰκίαι τῆς ἀρχαίας πόλεως. Πρὸς τὸ μέρος τοῦτο ἐπεξετάθη ἡ πόλις κατὰ τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα, τότε δέ, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, περιεβλήθη καὶ ἡ ἔκτασις αὐτὴ διὰ νέου περιβόλου· εἶναι ὅμως ἀνάγκη νὰ ἀνεύρωμεν ἀσφαλέστερα ἴχνη αὐτοῦ. Καὶ πέμπτον, τὴν ἔρευναν τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ λόφου, ἐκτὸς τοῦ Ἱεροῦ, εἰς τὴν θέσιν ὅπου τοποθετοῦμεν τὸ Στάδιον καὶ ὅπου ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ Α. Σκιᾶ ἡ «παναρχαία Ἐλευσινιακὴ νεκρόπολις».

II. ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΚΑΙ ΣΤΕΡΕΩΣΙΣ ΤΩΝ ΕΡΕΙΠΙΩΝ

Ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐν Ἐλευσῖνι ἀνασκαφῶν οὐδεμία συστηματικὴ φροντὶς ἐλήφθη πρὸς συντήρησιν ἢ στερέωσιν τῶν ἀποκαλυφθέντων ἀρχαίων τοίχων, πολλοὶ τῶν ὁποίων κινδυνεύουν τελείως νὰ καταστραφοῦν.

Πλὴν τῆς γενικῆς συντηρήσεως ὅλων τῶν ἐρειπίων τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Ἐλευσῖνος ἀνάγκην ἀμέσου ἐπεμβάσεως ἔχουν τὰ ἑξῆς μνημεῖα:

1) Οἱ τοῖχοι τῆς Ἱερᾶς οἰκίας.

2) Τὰ προϊστορικὰ ἐρείπια πρὸς δυσμὰς τοῦ Μουσείου καθὼς καὶ τὰ πλησίον τοῦ ἐκκλησιδίου τῆς Παναγίτσας εὑρισκόμενα.

3) Τὰ προϊστορικὰ καὶ γενικῶς τὰ παλαιότερα ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ Τελεστηρίου λείψανα.

4) Ἡ νοτιοανατολικὴ γωνία τοῦ ἀρχαϊκοῦ Τελεστηρίου.

5) Πολλὰ ἐκ τῶν καθισμάτων τοῦ Τελεστηρίου.

6) Οἱ τοῖχοι τῶν Κιμωνείων οἰκίσκων εἰς τὴν περιοχὴν τῶν σιρῶν.

7) Τὰ ἐξ ὠμῶν πλίνθων τμήματα τοῦ Πεισιστρατείου τείχους.

8) Τὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα τῆς Ρωμαϊκῆς οἰκίας πρὸς νότον τοῦ Μουσείου.

9) Ἡ πρὸς Τελεστήριον ἄγουσα πλακόστρωτος πομπικὴ ὁδός.

10) Τὰ ὑπόκαυστα τοῦ Ρωμαϊκοῦ βαλανείου πρὸς ἀνατολὰς τῆς Ρωμαϊκῆς αὐλῆς.

11) Τὸ πλακόστρωτον δάπεδον τῆς Ρωμαϊκῆς αὐλῆς καὶ ὁ πρὸς βορρᾶν τοῦ ναοῦ τῆς Προπυλαίας Ἀρτέμιδος βωμὸς (ἐσχάρα).

12) Οἱ παρὰ τὸν οἶκον τῶν Κηρύκων τοῖχοι.

III. ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

1. *Θριαμβευτικαὶ ἀψῖδες.* Ἐκ τῶν δύο θριαμβευτικῶν ἀψίδων, αἱ ὁποῖαι εὑρίσκονται εἰς τὰ ἄκρα τῆς Ρωμαϊκῆς αὐλῆς ἐν εἴδει μνημειωδῶν εἰσόδων τοποθετημένων ἀκριβῶς εἰς τὰ τέρματα τῶν ὁδῶν, πρὸς ἀνατολὰς μὲν τῆς ἀπὸ τοῦ λιμένος τῆς Ἐλευσῖνος ἐρχομένης, πρὸς δυσμὰς δὲ τῆς ἀπὸ Μεγάρων, δύναται νὰ ἀναστηλωθῇ μόνον ἡ ἀνατολικὴ (Σχεδ. 2).

Εἰς τὴν ἀψῖδα ταύτην ἀνήκουν τὰ πλεῖστα τῶν διασωθέντων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς θέσεως εἰς τὴν ὁποίαν εὑρέθησαν, πλησίον δηλαδὴ καὶ πέριξ τῆς ἀψῖδος, ἀνέρχονται δὲ ταῦτα εἰς 130, ἐνῷ τῆς δυτικῆς μόνον 14 τεμάχια ἐσώθησαν.

Διὰ τῆς συγκριτικῆς παραβολῆς τόσον τῆς μορφῆς ὅσον καὶ τῶν διαστάσεων τῶν διαφόρων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τῶν ἀψίδων τῆς Ἐλευσῖνος πρὸς τὰ ἀντίστοιχα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῆς Πύλης τοῦ Ἀδριανοῦ τῶν Ἀθηνῶν διεπιστώθη ἀσφαλῶς πλέον, ὅτι, πλὴν ἀσημάντων διαφορῶν, ὡς ἡ διακόσμησις τῶν ἐπαετίδων τῶν ἀψίδων τῆς Ἐλευσῖνος διὰ φύλλων ἀκάνθου, τὰ πρῶτα εἶναι ὄχι μόνον ἀκριβῆ ἀντίγραφα τῶν δευτέρων ἀλλὰ καὶ τῶν αὐτῶν ἀκριβῶς διαστάσεων. Τοῦτο καθιστᾷ εὐχερεστέραν τὴν ἀναστήλωσιν, ἰδίως εἰς τὴν περίπτωσιν ἐλλείψεως ὡρισμένων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν.

Τελικῶς προβλέπεται ὅτι ἡ ἀναστήλωσις τῆς ἀψῖδος ταύτης θὰ εἶναι πληρεστέρα τῆς τῶν Ἀθηνῶν, δεδομένου ὅτι ἀνευρέθησαν πλεῖστα ἀρχιτε-

κτονικὰ μέλη καὶ τῶν κιόνων τῶν ἑκατέρωθεν προχωρήσεων, οἱ ὁποῖοι, ὡς γνωστόν, ἐλλείπουν ἀπὸ τὴν Πύλην τοῦ Ἀδριανοῦ. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ἐπίσης ὅτι εἰς τὴν Ἐλευσῖνα ἐσώθησαν καὶ τὰ ἐπιστύλια ἐπὶ τῶν ὁποίων εἶναι χαραγμένη διὰ μεγάλων γραμμάτων ἡ ἐπιγραφὴ *Τοῖν θεοῖν καὶ τῷ Αὐτοκράτορι οἱ Πανέλληνες*. Διὰ τοῦ δυϊκοῦ ἀριθμοῦ ὑπονοοῦνται αἱ δύο θεαί, ἡ Δήμητρα καὶ ἡ Κόρη, αὐτοκράτωρ δὲ εἶναι ἐνταῦθα ὁ Ἀντωνῖνος, εἰς μέλη τῆς οἰκογενείας τοῦ ὁποίου ἀνήκουν τὰ πολλὰ περισωθέντα ἐνεπίγραφα βάθρα ἀγαλμάτων, τὰ ὁποῖα εἶναι δυνατὸν νὰ τοποθετηθοῦν εἰς τὴν ἀρχικήν των θέσιν ἐπὶ τῆς ἄψῖδος.

Τῆς δυτικῆς ἄψῖδος εἶναι δυνατὴ μόνον καλυτέρα ἀνάδειξις διὰ τῆς τοποθετήσεως πλησίον αὐτῆς τῶν περισωθέντων ἀρχιτεκτονικῶν της μελῶν. Εἶναι ὅμως ἀνάγκη ἐνταῦθα νὰ συνεχισθοῦν αἱ ἀνασκαφαὶ πρὸς ἀποκάλυψιν τοῦ ἀρχαίου ἐδάφους πρὸς δυσμὰς τῆς ἄψῖδος καὶ πιθανῶς κρυπτομένων ἀκόμη ἐντὸς τῶν χωμάτων καὶ ἄλλων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν της.

2. *Ναὸς Προπυλαίας Ἀρτέμιδος καὶ κρήνη*. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὑπὸ τοῦ κ. Ἀ. Ὀρλάνδου τὸ 1920 ταξινομήσεως τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, τὰ ὁποῖα ἐκάλυπτον εἰς σωροὺς ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς Ρωμαϊκῆς αὐλῆς, ἀνεγνωρίσθησαν ὑπ' αὐτοῦ μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ ὡρισμένα χαρακτηριστικὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων ἐπετεύχθη ἡ ὀρθὴ ἀποκατάστασις τοῦ σχεδίου τῆς κατόψεως τοῦ ναοῦ ὡς καὶ ἡ διευκρίνισις σημαντικῶν λεπτομερειῶν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς του (Ἀ. Ὀρλάνδου, Ὁ ναὸς τῆς Προπυλαίας Ἀρτέμιδος, Ἐλευσινιακά, 1932, 209-223). Ἐπίσης μεταξὺ τῶν λίθων ἀνεγνωρίσθησαν ὑπὸ τοῦ κ. Ἀ. Ὀρλάνδου καὶ ὡρισμένα εἰς ἰδιαιτέραν ὁμάδα ἀνήκοντα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, τὰ ὁποῖα ὀρθῶς ἀπεδόθησαν εἰς τὴν παραπλεύρως τῆς ἀνατολικῆς θριαμβευτικῆς ἄψῖδος ὑπάρχουσαν κρήνην (Ἀ. Ὀρλάνδου, Ἡ κρήνη τῆς Ἐλευσῖνος, Classical Studies presented to Edward Capps, (1936), 282 - 294).

Ἐκτὸς ὅμως τῶν ἀρχιτεκτονικῶν αὐτῶν μελῶν τοῦ ναοῦ καὶ τῆς κρήνης ἀνεγνωρίσθησαν ἤδη καὶ ἄλλα τεμάχια τὰ ὁποῖα θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν πλησίον τῶν μνημείων εἰς τὰ ὁποῖα ἀνήκουν.

3. *Στοαὶ τῆς Ρωμαϊκῆς αὐλῆς*. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν τελευταίων μας ἀνασκαφῶν διεπιστώθη ὅτι ἡ πλακόστρωτος Ρωμαϊκὴ αὐλὴ περιβάλλεται τοὐλάχιστον κατὰ τὴν ἀνατολικήν, βόρειον καὶ δυτικὴν αὐτῆς πλευρὰν ὑπὸ στοῶν καὶ ὄχι ὑπὸ τοίχων, ὡς ἀρχικῶς πάντες ἐπιστεύομεν (Σχεδ. 2). Τῶν στοῶν αὐτῶν ἀνεγνωρίσαμεν ἀρχιτεκτονικὰ μέλη εὑρισκόμενα πλησίον αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἄλλα ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ εἰς τὸν πρὸς ἀνατολὰς τῶν προπυλαίων χῶρον (ΠΑΕ, 1953, 76).

4. *Μεγάλα Προπύλαια*. Ἡ ἀναστήλωσις τῆς ἀνατολικῆς ἄψῖδος, τὸ ὕψος τῆς ὁποίας θὰ φθάσῃ τὰ 16 περίπου μέτρα, θὰ δημιουργήσῃ μεγάλην ἀντίθεσιν εἰς βάρος τῶν πέριξ μνημείων, τῶν ὁποίων σῴζονται κατὰ χώραν μόνον τὰ χαμηλότερα μέρη. Εἰδικώτερον θὰ μειωθῇ κατὰ πολὺ ἡ ἐκ τῶν Μεγάλων Προπυλαίων ἐντύπωσις, τοῦ πλέον δηλαδὴ διακεκριμένου μνημείου τῆς Ρωμαϊκῆς αὐλῆς ὡς ἀποτελοῦντος τὴν κυρίαν εἴσοδον τοῦ Ἱεροῦ. Διὰ τοῦτο καθίσταται ἀναγκαία ἡ ἔξαρσις αὐτῶν διὰ τῆς ἀναστηλώσεώς των εἰς ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλυτέραν ἔκτασιν καὶ μέχρι τοῦ ἀρχικοῦ των ὕψους.

Δυστυχῶς ὅμως ἡ ἀναστήλωσις τῶν Μεγάλων Προπυλαίων ἄνευ τῆς ἐκ νέου κατασκευῆς ὡρισμένων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν αὐτῶν εἶναι ἀδύνατος. Τοῦτο δὲ διότι, ἐνῷ ἐσώθησαν πάντα τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῶν ὑψηλοτέρων μερῶν τῆς κυρίας βορείου ὄψεως τῶν Προπυλαίων — τρίγλυφοι, μετόπαι, γεῖσα καὶ ὁλόκληρον τὸ ἀέτωμα — οὐδὲν περιεσώθη ἐκ τῶν ἐπιστυλίων πλὴν ἐλαχίστων πολὺ μικρῶν τεμαχίων. Ἐπίσης ἐκ τῶν κιόνων μόνον τριῶν εἶναι δυνατὴ ἡ ἀναστήλωσις, τῶν λοιπῶν τριῶν, ἐκτὸς ὡρισμένων σφονδύλων, εἶναι ἀναγκαία ἡ ἀνακατασκευή.

Ὡσαύτως εἶναι δυνατὴ ἡ ἀναστήλωσις τοὐλάχιστον ἑνὸς ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν ἰωνικῶν κιόνων, πρὸς τοποθέτησιν ὅμως καὶ τμήματος μόνον τῆς ὀροφῆς, τῆς ὁποίας ἐσώθησαν πολλοὶ δοκοὶ καὶ μέγας ἀριθμὸς φατνωμάτων, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀνακατασκευασθῇ μέρος τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου μετὰ μιᾶς τοὐλάχιστον παραστάδος.

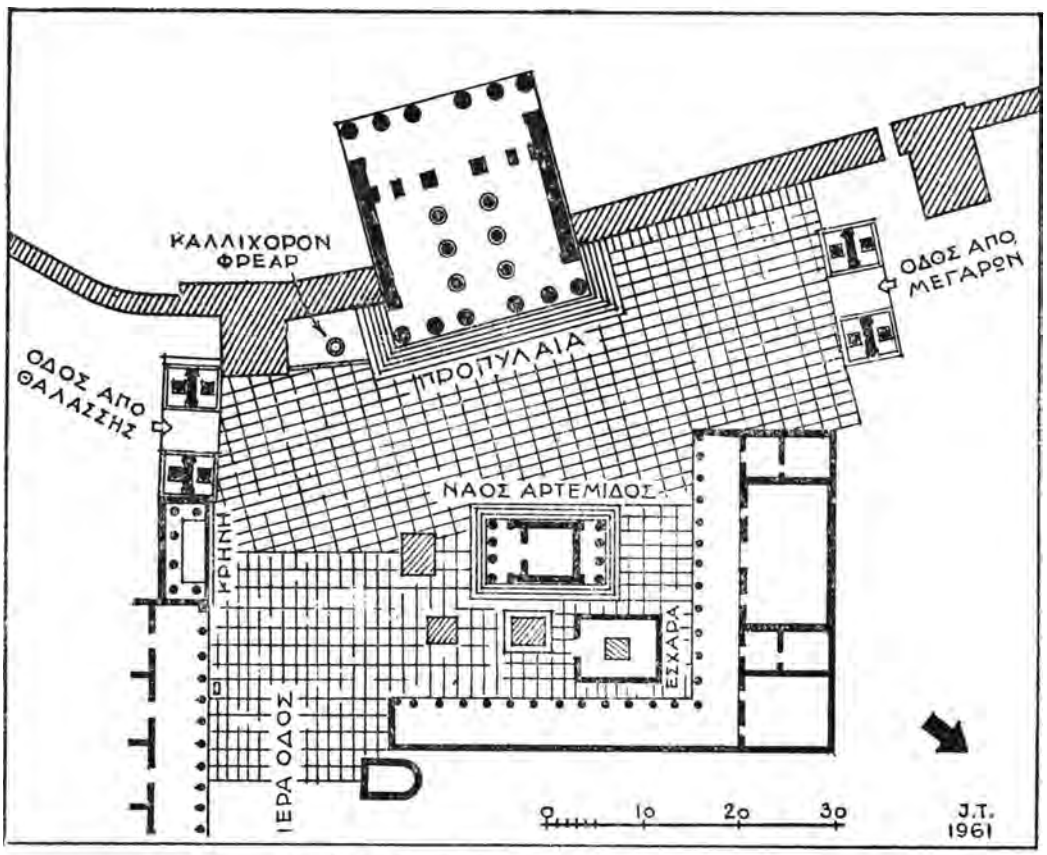
Πρὸ τῆς συντάξεως ὅμως τῆς ὁριστικῆς μελέτης διὰ τὴν ἀναστήλωσιν τῶν Μεγάλων Προπυλαίων θὰ πρέπει νὰ μελετηθοῦν μετὰ προσοχῆς πάντα τὰ περισωθέντα ἀρχιτεκτονικὰ αὐτῶν μέλη. Ἀλλ' ἡ ἐργασία αὐτὴ ἐπὶ τοῦ παρόντος εἶναι ἀδύνατος, διότι μέγας ἀριθμὸς τῶν μελῶν καλύπτεται ὑπὸ ἄλλων ὀγκωδῶν μαρμάρων.

5. *Μικρὰ Προπύλαια*. Ἡ μόνη ἐπέμβασις, ἡ ὁποία εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ εἰς τὰ Μικρὰ Προπύλαια, εἶναι ἡ ἀποκατάστασις διὰ νέων πλακῶν τῶν ἐλλειπόντων τμημάτων τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου. Ἐπίσης ἀπαραίτητον εἶναι νὰ συγκεντρωθοῦν ἐπὶ τοῦ μνημείου πάντα τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τὰ ἀποδιδόμενα εἰς αὐτό, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων εἶναι διεσκορπισμένα εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου.

Πιστεύομεν ὅτι τὰ τόσον ἰδιόρρυθμα καὶ πλούσια εἰς διακόσμησιν κιονόκρανα, τῶν ὁποίων δύο εὑρίσκονται πρὸ τοῦ Μουσείου καὶ ἄλλα δύο κατὰ χώραν, πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν καταλλήλως ἐπὶ τῶν σῳζομένων βάσεων τῶν κιόνων καὶ τῶν παραστάδων τῶν Προπυλαίων. Ἐπίσης εἶναι ἀνάγκη νὰ συγκολληθῇ καὶ ἐξαρθῇ ἡ ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου τῶν Προπυλαίων περισωθεῖσα ἐπιγραφή.

τὸν ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς μνημονευόμενον Θησαυρόν, τῶν πολλῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, τὰ ὁποῖα ἀποδίδομεν εἰς αὐτόν. Εἰς τὸν ἴδιον Θησαυρὸν πιστεύομεν ὅτι ἀνήκουν καὶ τὰ ἀντίγραφα τῶν γλυπτῶν τοῦ Παρθενῶνος τὰ ἀνευρεθέντα ἐν Ἐλευσῖνι (ΑΔ 16 (1960) : Χρονικά, 56—60).

Τῶν ἄλλων παρὰ τὴν πομπικὴν ὁδὸν εὑρισκομένων μνημείων, ὡς τοῦ ἐντὸς τοῦ σπηλαίου τοῦ

Σχεδ. 2. Οἰκοδομήματα τῆς Ρωμαϊκῆς αὐλῆς

Τὰ Μικρὰ Προπύλαια ἐξ ὅλων τῶν μνημείων τοῦ Ἱεροῦ ἐκίνησαν ζωηρότερον τὸ ἐνδιαφέρον τῶν μελετητῶν καὶ πλεῖσται μονογραφίαι ἐγράφησαν διὰ τὴν ἀρχιτεκτονικήν των. Ἐκτενεστέρα ὅμως καὶ πληρεστέρα ὅλων εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ H. Hormann τὸ 1932 εἰς τὴν σειρὰν τῶν Denkmäler Antiker Architektur, τόμ. I δημοσιευθεῖσα ὑπὸ τὸν τίτλον Die Inneren Propylaen von Eleusis.

6. *Θησαυρός*. Συγκέντρωσις καὶ τοποθέτησις ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ τοῦ πλησίον τοῦ Τελεστηρίου, τὸν ὁποῖον τελευταίως ἐταυτίσαμεν πρὸς

Πλούτωνος ναοῦ, τῆς μικρᾶς στοᾶς ἐπὶ τῆς θεατροειδοῦς ὀρθογωνίου ἐξέδρας καὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἑκάτης, δυστυχῶς οὐδὲν ἀκόμη ἀρχιτεκτονικὸν μέλος ἀνεύρομεν.

7. *Τελεστήριον*. Τακτοποίησις τῶν πολλῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ Τελεστηρίου, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται διεσκορπισμένα ἐντὸς καὶ πέριξ αὐτοῦ. Ἐκ τούτων εἶναι δυνατὴ ἡ ἀνασυγκρότησις ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τμήματος τοῦ θριγκοῦ, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν στρωτήρων καὶ τῶν ἀκροκεράμων, τῶν ὁποίων ἐσώθησαν ἀρκετὰ τεμάχια.

Καταλληλοτέρα θέσις διὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ θριγκοῦ, τοῦ ὁποίου τὸ ὕψος φθάνει τὰ 3,50 μ., εἶναι ὁ πρὸς νότον τοῦ Τελεστηρίου, παρὰ τὴν μεγάλην κατατομὴν τοῦ βράχου καὶ μεταξὺ τῆς κλίμακος καὶ τῆς νοτίας στοᾶς χῶρος.

8. *Νοτία Στοά.* Ἐνταῦθα εἶναι ἀνάγκη πρῶτον νὰ ἀπομακρυνθοῦν καὶ νὰ τοποθετηθοῦν εἰς ἄλλα σημεῖα τὰ ξένα πρὸς τὴν στοὰν ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ κατόπιν νὰ ἰσοπεδωθῇ τὸ δάπεδον αὐτῆς, ἐπὶ τοῦ ὁποίου νὰ τοποθετηθοῦν τὰ πολλὰ σῳζόμενα καὶ διεσκορπισμένα ἀρχιτεκτονικὰ αὐτῆς μέλη. Ἐπειδὴ δὲ σῴζονται πολλὰ τεμάχια τῶν κορμῶν τῶν κιόνων τῆς στοᾶς, νομίζομεν ὅτι εἶναι δυνατὴ ἡ ἀναστήλωσις τοὐλάχιστον τριῶν κιόνων μετὰ τῶν ἐπ' αὐτῶν ἐπιστυλίων καὶ γείσων.

9. *Ρωμαϊκὸς ναὸς ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς Παναγίτσας.* Καὶ τοῦ ναοῦ τούτου ἔχομεν τελευταίως ἀναγνωρίσει τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, τὰ ὁποῖα θὰ τοποθετηθοῦν εἰς καταλλήλους θέσεις πλησίον αὐτοῦ. Πιθανῶς καὶ ἐνταῦθα εἶναι δυνατὴ ἡ ἐπανατοποθέτησις τῶν λίθων τοῦ στυλοβάτου εἰς τὴν ἀρχικήν των θέσιν καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἀνέγερσις τμήματος τοῦ θριγκοῦ.

IV. ΕΞΩΡΑΪΣΜΟΣ ΟΛΟΚΛΗΡΟΥ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

Καὶ μόνον διὰ τῆς συμπληρώσεως τῶν ἀνασκαφῶν, τῆς τακτοποιήσεως τῶν διεσκορπισμένων ἢ εἰς σωροὺς ἐκτεθειμένων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀναστηλώσεως ὡρισμένων ἐκ τῶν μνημείων, θὰ δημιουργηθῇ εἰς τὸν ἀρχαιολογικὸν χῶρον τῆς Ἐλευσῖνος ἡ πρώτη καλὴ ἐντύπωσις. Πρὸς ὁλοκλήρωσιν ὅμως τῆς ἀναδείξεως αὐτοῦ πρέπει νὰ γίνουν αἱ ἑξῆς ἀκόμη ἐργασίαι :

1) Νὰ διαμορφωθῇ διανοιγομένη ἡ πρὸ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου πλατεῖα, ὅπου σταθμεύουν σήμερον τὰ αὐτοκίνητα τῶν ἐπισκεπτῶν, καὶ νὰ εὐρυνθῇ ἡ κατὰ μῆκος τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ κιγκλιδώματος ὑπάρχουσα ὁδός, ὡς προβλέπεται ὑπὸ τοῦ ρυμοτομικοῦ σχεδίου τῆς πόλεως τῆς Ἐλευσῖνος. Νὰ ἐπιστρωθοῦν δὲ καὶ ἡ ὁδὸς καὶ ἡ πλατεῖα καὶ νὰ κατασκευασθοῦν ἑκατέρωθεν αὐτῶν κράσπεδα.

2) Ἡ εἴσοδος τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου πρέπει νὰ μεταφερθῇ ὀλίγον ἀνατολικώτερον καὶ ἀκριβῶς εἰς τὸν ἄξονα τῆς ἀρχαίας Ἱερᾶς ὁδοῦ, ὅπου διατηρεῖται καὶ τὸ πλακόστρωτον ἔδαφος αὐτῆς. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν καλυτέραν ἐμφάνισιν τοῦ Ἱεροῦ εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀπομακρυνθῇ ὁ ἐπὶ τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ εὑρισκόμενος οἰκίσκος τοῦ φύλακος καὶ νὰ τοποθετηθῇ εἰς σημεῖον ὀλιγώτερον ἐμφανές.

3) Ἀπὸ τὴν Ρωμαϊκὴν αὐλὴν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀπομακρυνθοῦν πάντα τὰ ἐκεῖ συσσωρευμένα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη. Τὰ πλεῖστα ἐξ αὐτῶν, ἀνήκοντα εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἀψῖδα καὶ τὰ Μεγάλα Προπύλαια, θὰ χρησιμοποιηθοῦν κατὰ τὴν ἀναστήλωσιν, τὰ ὑπόλοιπα ὅμως πρέπει νὰ μεταφερθοῦν εἰς τὸν πρὸς ἀνατολὰς καὶ δυσμὰς τῆς αὐλῆς ἐλεύθερον χῶρον. Μόνον διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ θὰ καταστῇ δυνατὴ καὶ ἡ συνέχισις τῶν ἀνασκαφῶν καὶ ἡ πλήρης ἀποκάλυψις τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου τῆς αὐλῆς καὶ τῶν στοῶν, αἱ ὁποῖαι τὴν περιβάλλουν.

4) Πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ἀνασκαφῶν ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ καὶ πρὸς δυσμὰς τῶν Μεγάλων Προπυλαίων, διὰ τὴν πλήρη ἀποκάλυψιν ὁλοκλήρου τοῦ νέου τμήματος τοῦ Ἱεροῦ, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀπομακρυνθῇ καὶ ἡ ἐνταῦθα εὑρισκομένη παλαιὰ οἰκία τοῦ φύλακος. Ἡ οἰκία αὕτη, εὑρισκομένη εἰς τὸ μέσον ἀκριβῶς τῆς ἀνασκαπτομένης ἐκτάσεως, διασπᾷ τὴν ἑνότητα τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου καὶ ἀποκρύπτει ἀπὸ τὸν ἐπισκέπτην τὰ πέραν αὐτῆς πρὸς δυσμὰς ἀποκαλυπτόμενα ἤδη ἐρείπια, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸ Πεισιστράτειον τεῖχος τὸ περιορίζον πρὸς δυσμὰς τὸ Ἱερόν.

5) Κατεδάφισις τμήματος τοῦ Ὑστερορρωμαϊκοῦ τείχους πλησίον τῶν Μεγάλων Προπυλαίων.

Τὸ ἰσχυρὸν αὐτὸ τεῖχος ἐκτίσθη περὶ τὰ μέσα τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος, δι' αὐτοῦ δὲ καὶ τότε μόνον περιωρίσθη πρὸς τὴν πλευρὰν ταύτην τὸ Ἱερόν, ἐγκαταλειφθέντος ἔκτοτε ὁλοκλήρου τοῦ πρὸς δυσμὰς τῶν Μεγάλων Προπυλαίων νῦν τὸ πρῶτον ἀνασκαπτομένου χώρου.

Τμῆμα τοῦ τείχους τούτου καλύπτον τὰ Μεγάλα Προπύλαια κατεδαφίσθη πρὸ πολλῶν ἐτῶν ὑπὸ τοῦ Φιλίου, εἶναι ὅμως ἀνάγκη νὰ κατεδαφισθῇ καὶ ἄλλο ἀκόμη τμῆμα του, ὄχι μόνον διὰ τὴν συνένωσιν τῶν δύο χώρων τοῦ Ἱεροῦ, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν καλυτέραν ἐντύπωσιν, τὴν ὁποίαν θὰ προκαλῇ εἰς τοὺς ἐπισκέπτας ἡ ἀποκάλυψις τῆς μικρᾶς αὐλῆς τῆς μεσολαβούσης μεταξὺ τῶν Μικρῶν καὶ Μεγάλων Προπυλαίων.

6) Κάλυψις πολλῶν ἐκ τῶν λάκκων τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν, οἱ ὁποῖοι ὄχι μόνον δημιουργοῦν σύγχυσιν καὶ κακὴν ἐντύπωσιν εἰς τὸν ἐπισκέπτην, ἀλλὰ πολλάκις, ἐσκαμμένοι εἰς μέγα βάθος πλησίον ἀρχαίων ἐρειπίων, ἔχουν ἀπογυμνώσει τὰ θεμέλια αὐτῶν προκαλοῦντες κίνδυνον καταρρεύσεώς των.

Οἱ προτεινόμενοι πρὸς κάλυψιν λάκκοι εἶναι οἱ ἑξῆς: ὁ χῶρος τῆς ἐσχάρας, ὁ μεταξὺ τῶν Μεγάλων καὶ Μικρῶν Προπυλαίων λάκκος, ὡρισμένη ἔκτασις ἐντὸς τοῦ Τελεστηρίου, ὁ πρὸς νότον

τοῦ Τελεστηρίου μεγάλος λάκκος, εἰς τὸ βάθος τοῦ ὁποίου φαίνονται ἐλάχιστα λαξεύματα τοῦ Περικλείου τείχους, τέλος δὲ ὁ χῶρος περὶ τὴν Νοτίαν Πύλην τοῦ Ἱεροῦ ὅπου οἱ μεγάλοι λάκκοι καθιστοῦν τελείως ἀδιάβατον τὸ μέρος, οἱ δὲ ἐπισκέπται διὰ νὰ εἰσέλθουν εἰς τὸν χῶρον ἀναγκάζονται νὰ ἀναρριχῶνται εἰς τὰ τείχη.

7) Ἰσοπέδωσις τῆς μεγάλης πρὸ τοῦ Τελεστηρίου καὶ τῆς Φιλωνείου Στοᾶς αὐλῆς τοῦ Ἱεροῦ. Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἴσως παραστῇ ἀνάγκη κατασκευῆς ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου περιβόλου ἀναλημματικοῦ τοίχου πρὸς συγκράτησιν τῶν χωμάτων. Ἐπὶ τῆς πλατείας, ἡ ὁποία κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θὰ ἐπανεύρῃ διαπλατυνομένη τὴν παλαιάν της ἔκτασιν, εἶναι δυνατὸν νὰ τοποθετηθοῦν καλύτερον τὰ εἰς σωροὺς συγκεντρωθέντα καὶ εἰς ἐντελῶς ἀκαταλλήλους θέσεις εὑρισκόμενα πολλὰ ἐνεπίγραφα βάθρα ἀγαλμάτων, τὰ ὁποῖα καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἦσαν τοποθετημένα εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τοῦ Ἱεροῦ.

8) Ἡ εἰς ὀλίγα μόνον περιωρισμένα σημεῖα δημιουργία πρασίνου. Φύτευσις δένδρων ἑκατέρωθεν τῆς Ρωμαϊκῆς αὐλῆς καὶ γενικὰ ἐκτὸς τοῦ χώρου τοῦ Ἱεροῦ. Μεγάλα δένδρα θὰ πρέπει ἴσως νὰ φυτευθοῦν καὶ εἰς ὁλόκληρον τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ λόφου ἔμπροσθεν τοῦ Μουσείου.

9) Λάξευσις ἐπὶ πωρολίθου ἐπεξηγηματικῶν ἐπιγραφῶν τῶν μνημείων καὶ τοποθέτησις αὐτῶν εἰς καταλλήλους θέσεις.

10) Τέλος εἶναι ἀνάγκη προσθήκης εἰς τὸ ὑπάρχον Μουσεῖον καὶ κατὰ τὴν βόρειον αὐτοῦ πλευρὰν μιᾶς ἀκόμη αἰθούσης, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ ἐκτίθενται τὰ πάσης φύσεως εὑρήματα καὶ σχέδια τὰ ἀφορῶντα τὴν τοπογραφίαν τοῦ Ἱεροῦ καὶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῶν μνημείων. Ἐπίσης γύψινον πρόπλασμα ἀναπαραστάσεως ὁλοκλήρου τοῦ Ἱεροῦ καὶ σχέδια δεικνύοντα τὴν μορφήν του κατὰ τὰς διαφόρους χαρακτηριστικὰς περιόδους τῆς ἱστορίας του. Μεταξὺ τῶν ἐκθεμάτων θὰ περιλαμβάνωνται καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῶν παλαιοτέρων οἰκοδομημάτων, μερικὰ ἐκ τῶν ὁποίων διατηροῦν καὶ ἔγχρωμον διακόσμησιν, καθὼς καὶ ἡ πλουσιωτάτη συλλογὴ τῶν κεράμων στέγης.

Ἀλλὰ καὶ πρὸς ἐξασφάλισιν καὶ τοποθέτησιν τῶν ὑπολοίπων εὑρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν εἶναι ἀνάγκη ἐπεκτάσεως τῆς ὑπαρχούσης ἀποθήκης καὶ ἐπὶ πλέον οἰκοδομήσεως νέας αἰθούσης πρὸς τοποθέτησιν τῆς μοναδικῆς καὶ σπουδαιοτάτης διὰ τὴν μελέτην τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἐλευσῖνος συλλογῆς ἐπιγραφῶν, διότι τὸ ὑπάρχον ὑπόστεγον, ὅπου φυλάσσονται σήμερον αἱ ἐπιγραφαί, εἶναι τελείως ἀκατάλληλον.

11) Ἀλλὰ πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ἐξωραϊστικῶν ἔργων τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Ἐλευσῖνος καὶ τῆς ὅσον τὸ δυνατὸν καλυτέρας ἀναδείξεως αὐτοῦ εἶναι ἀπόλυτος ἀνάγκη νὰ ἀπαλλοτριωθοῦν καὶ κατεδαφισθοῦν ὅλαι αἱ κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς σημερινῆς ὁδοῦ Νικολαΐδου ὑπάρχουσαι ἰδιωτικαὶ οἰκίαι (ΑΑ ἐπὶ τοῦ Σχεδ. 1). Μόνον διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ θὰ εἶναι δυνατὸν ν' ἀποκτήσωμεν πλήρη ἄποψιν τοῦ Ἱεροῦ καὶ νὰ ἐξαρθοῦν τὰ σπουδαιότατα μνημεῖα του, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐξόχως σημαντικὴν θέσιν κατέχουν τὰ ἀπὸ τῆς ὁδοῦ ταύτης ὁρατὰ καὶ εἰς ἀρίστην κατάστασιν διατηρούμενα τείχη τοῦ περιβόλου.

Διὰ τῆς ἀπαλλοτριώσεως τῶν οἰκιῶν καὶ τῆς ἀγορᾶς τοῦ κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς ἀνασκαφῆς μας ἐναπομείναντος μικροῦ κτήματος (Β) ἱκανοποιοῦνται πλέον ὅλαι αἱ ἀπαιτήσεις μας διὰ τὴν ἔκτασιν τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Ἐλευσῖνος, τὰ ὅρια τοῦ ὁποίου εἰς τὸ ἑξῆς σαφῶς θὰ καθορίζωνται ὑπὸ τῶν ὁδῶν τῆς νέας πόλεως αἱ ὁποῖαι πανταχόθεν θὰ τὸν περιβάλλουν.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὄχι μόνον θὰ ἐξαρθῇ ἓν τῶν σπουδαιοτέρων πανελληνίων ἱερῶν τῆς ἀρχαιότητος, ἀλλὰ συγχρόνως θ' ἀποτελέσῃ τοῦτο ἓν ἀληθὲς κόσμημα καὶ πνεύμονα τῆς νέας πόλεως τῆς Ἐλευσῖνος.

ΙΩΑΝΝΗΣ Ν. ΤΡΑΥΛΟΣ

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΑΘΗΝΩΝ - ΑΤΤΙΚΗΣ

Καπνικαρέα

Κατὰ τὰς ἐργασίας ἀντικαταστάσεως τοῦ ξυλίνου τέμπλου τοῦ ναοῦ διὰ μαρμαρίνου, κατόπιν ἐγκρίσεως τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου καὶ συμφώνως πρὸς σχέδια τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως, εὑρέθη ἐντετειχισμένον εἰς τὴν παραστάδα τοῦ βορείου τοίχου, τοῦ χωρίζοντος τὸ Ἱερὸν ἀπὸ τῆς Προθέσεως, μαρμάρινον θωράκιον ὕψους 0,79 μ. πλ. 0,50 μ. καὶ πάχους 0,08 μ. (Πίν. 52 α). Φέρει ἐντὸς τετραγώνου πλαισίου μέγαν σταυρὸν μὲ πεπλατυσμένας εἰς τὰ ἄκρα τὰς κεραίας, ἀπὸ τῆς βάσεως τοῦ ὁποίου δύο βλαστοὶ ἀναφυόμενοι κάμπτονται κάτωθεν τῶν ὁριζοντίων κεραιῶν σχηματίζοντες οὕτω τὸ σχῆμα τῆς λύρας.

Εἰς τὰ δύο ἄνωθεν τῶν ὁριζοντίων κεραιῶν κενὰ ὑπάρχει ἀνὰ εἷς ὀκτάφυλλος ῥόδαξ.

Ἐκ τῶν διαστάσεων καὶ τῆς τέχνης τοῦ θωρακίου συνάγεται ὅτι τοῦτο ἀνῆκεν εἰς τὸ ἀρχικὸν μαρμάρινον τέμπλον τοῦ ναοῦ (11ος αἰ. Εὑρετήριον, τ. Β' σ. 71). Τὸ θωράκιον μετεφέρθη ὑπὸ

τῆς Ἐφορείας καὶ παρεδόθη εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν.

Ναὸς Ἁγίων Ἀσωμάτων Θησείου

Ἐνεργείαις τῆς Ἐφορείας ἀπεμακρύνθη περίπτερον τοποθετηθὲν παρὰ τὸν ναὸν ὡς καὶ ἡ ἀφετηρία τῶν λεωφορείων τοῦ 8ου Κ.Τ.Ε.Λ.

Ἐγένετο τακτοποίησις τῶν γλυπτῶν μελῶν, τὰ ὁποῖα περισυνελέγησαν κατὰ τὰς ἐργασίας ἀποκαταστάσεως τοῦ μνημείου (1959—1960).

Γίνεται συντήρησις κηπαρίου μετὰ δενδρυλλίων πέριξ τοῦ ναοῦ.

Ἁγία Δύναμις (ὁδ. Μητροπόλεως)

Κατὰ τὴν διάνοιξιν αὐλακος πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ ναΐσκου τῆς Ἁγίας Δυνάμεως πρὸς τοποθέτησιν ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ τῆς ἀνεγειρομένης οἰκοδομῆς τοῦ Ο Δ Ε Π ἀνεφάνησαν τμήματα τοιχοδομῆς ὑπὸ τὴν πλακόστρωσιν.

Πρόχειρος ἀνασκαφὴ ἀπεκάλυψεν μέρος μικροῦ χώρου, ὀρθογωνίου ἐν κατόψει, καλυπτομένου διὰ καμάρας, παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς (διαστ. 1,50Χ1,00 μ.).

Ἡ τοιχοποιΐα ἦτο ἐκ πλίνθων καὶ ἀσβεστοκονιάματος. Τὸ δάπεδον εὑρέθη ἐστρωμένον διὰ κανονικῶν πηλίνων πλακῶν.

Εἰς τὸν χῶρον τοῦτον ὡδήγει κλῖμαξ ἐκ τῆς ἀνατολικῆς στενῆς πλευρᾶς, τῆς ὁποίας εὑρέθησαν δύο βαθμίδες.

Λόγῳ τῆς κεντρικῆς θέσεως καὶ τοῦ πολυσυχνάστου τοῦ ναΐσκου δὲν ἐκρίθη σκόπιμον νὰ ἐπεκταθῇ ἡ ἔρευνα.

Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος
(Εὑρετήριον τ. Γ΄ 164—165)

Ἐγένετο ὑπὸ τῆς Ἐφορείας ἀντικατάστασις τῆς κατεστραμμένης κεραμώσεως τοῦ μικροῦ καμαροσκεπάστου ναΐσκου (διαστ. 5,40Χ9,25 μ.) τοῦ ἀποτελοῦντος νῦν μετόχιον τῆς Μονῆς Πετράκη, παρὰ τὸ νεκροταφεῖον τῆς Καισαριανῆς.

Εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ ναΐσκου ὑπάρχει προσκεκολλημένον μικρὸν κελλίον, τὸ ὁποῖον ἐσωτερικῶς φέρει καμάραν, ἤτις πρὸ ἐτῶν ἐστεγάσθη δι' ὁριζοντίας πλακὸς ἐκ σιμέντου.

Ἡ πλὰξ αὕτη κατεστράφη, μετὰ δὲ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν «μπαζωμάτων» ὕψους 0,50—0,60 μ., ἐκαλύφθη ἡ καμάρα διὰ δικλινοῦς στέγης ἐκ παλαιῶν κεράμων. Ἐγένοντο ἔτεραι, μικροτέρας σημασίας, ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ εὐπρεποῦς ἐμφανίσεως τοῦ μνημείου.

Ἅγιος Γεώργιος Κουταλέας
(Εὑρετήριον τ. Γ΄ σ. 158)

Ἐγένετο ἐξέτασις τοῦ μεταβυζαντινοῦ ναοῦ, ἔχοντος σχῆμα ἐπιμήκους μονοκλίτου βασιλικῆς μετὰ τρούλλου.

Ὁ ἀποκαλυφθεὶς ὑπὸ ἀγνώστων προσκηνητῶν πρὸ πολλῶν ἐτῶν ζωγραφικὸς διάκοσμος φαίνεται σύγχρονος πρὸς τὴν κατασκευὴν τοῦ ναοῦ (16ος ἢ 17ος αἰών).

Κατηρτίσθη πρόγραμμα ἐπισκευῆς τοῦ κτίσματος.

Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Καρέας (Μονὴ)
(Εὑρετήριον τ. Γ. σ. 157—158)

Ἐγένετο ἐξέτασις τοῦ βυζαντινοῦ, ἐγγεγραμμένου σταυροειδοῦς μετὰ τρούλλου, στηριζομένου ἐπὶ 4 κιόνων, ναοῦ καὶ διεπιστώθησαν αἱ ζημίαι αὐτοῦ.

Κατηρτίσθη μελέτη καὶ πρόγραμμα ἐπισκευῆς καὶ συντηρήσεως τοῦ ναοῦ καὶ τῶν παλαιῶν κελλίων, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται εἰς ἀθλίαν κατάστασιν.

Πάρνης. Ἁγία Τριὰς
(Εὑρετήριον τ. Γ. σ. 208)

Εἰς τὸν μονόκλιτον σταυρεπίστεγον ναΐσκον τῆς Ἁγίας Τριάδος ἐπὶ τῆς Πάρνηθος, τὸν ἀποτελοῦντα μετόχιον τῆς Μονῆς Πετράκη, ἐγένετο ὑπὸ τῆς Ἐφορείας ἀνακεράμωσις διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως τῶν παλαιῶν κεράμων, συμπληρωθεισῶν δι' ἑτέρων ὁμοίως παλαιῶν (Πίν. 52 β). Ἀνενεώθησαν τὰ ἐξωτερικὰ ἐπιχρίσματα καὶ ἐπεστρώθη διὰ παλαιῶν μαρμαρίνων πλακῶν ἔκτασις 35 μ² πρὸ τοῦ καμαρωτοῦ προπύλου τοῦ νάρθηκος.

ΜΕΓΑΡΑ

1. Τὸ τεῖχος εἰς θέσιν *Ἁγία Τριὰς* διατηρούμενον ἐν ἀρίστῃ καταστάσει εἰς μῆκος 532 μ. (Πίν. 52 γ) ἠγέρθη ὑπὸ τῶν Μεγαρέων διὰ νὰ προστατεύσῃ τὸν συνοικισμὸν τῆς Ἁγίας Τριάδος, παρὰ τὴν θάλασσαν, κατὰ τὰς ἀπὸ ξηρᾶς ἐπιθέσεις τῶν Τούρκων κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν. Ἔχει ὡς ἐκ τούτου ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς πόλεως τῶν Μεγάρων.

Τὸ τεῖχος τοῦτο, ἐκτισμένον ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ ἀσβεστοκονιάματος, ἔχει ὕψος 3,35 μ. καὶ πλάτος 1,55, σχηματίζει δὲ εἰς τὴν ἐσωτερικήν του πλευρὰν χαμηλότερον περίδρομον ὕψους 1,85 μ. καὶ πλάτους 0,80 μ. ἀπὸ τοῦ ὁποίου οἱ ὑπερασπισταί του ἐμάχοντο ἀσφαλῶς.

Σῴζεται εἰσέτι ἡ μία τῶν πυλῶν του μετὰ ἡμικυκλικοῦ τόξου (Πίν. 53 α), ἐνῷ ἡ ἑτέρα παρὰ τὴν θάλασσαν ἔχει πρὸ πολλοῦ καταστραφῆ. Χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τοῦ τείχους τούτου εἶναι: ἡ κατὰ

μικρὰ διαστήματα προβολὴ ἡμικυκλικῶν πύργων, ὥστε νὰ ἐνισχύεται σημαντικῶς ἡ ἄμυνα (Πίν. 52β) καὶ ἡ καθ' ὅλον τὸ ὕψος διάνοιξις στενῶν τυφεκιοθυρίδων εἰς ἐπαλλήλους σειράς (Πίν. 52γ).

2. *Βυζαντινὸς ναὸς Ἁγία Σωτήρα (Μεταμόρφωσις τοῦ Σωτῆρος)* (Πίν. 53β). Ἐγένετο μελέτη καὶ καταρτισμὸς προγράμματος ἐπισκευῆς τοῦ σημαντικωτάτου τούτου βυζαντινοῦ κτίσματος, εἰς τύπον τοῦ σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου μετὰ τρούλλου ναοῦ.

ΒΙΛΛΙΑ

Ἐγένετο μελέτη καὶ καταρτισμὸς προγράμματος ἐπισκευῆς καὶ συντηρήσεως τῶν ἑξῆς μνημείων: τοῦ ναΐσκου τῆς Παναγίτσας, μονοκλίτου καμαροσκεποῦς μὲ τοιχογραφίας γενομένας ἐπὶ «Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Γρηγορίου» (1809) καὶ τῆς μεγάλης βασιλικῆς τῶν Ταξιαρχῶν, ἥτις εἶναι τρίκλιτος μὲ τρεῖς πεσσοὺς εἰς ἑκάστην κιονοστοιχίαν καὶ καμάρας καλυπτούσας τὰ κλίτη. Εἰς τοὺς τοίχους σῴζονται τοιχογραφίαι εἰς δύο στρώματα.

ΑΙΓΟΣΘΕΝΑ (ΠΟΡΤΟ - ΓΕΡΜΕΝΟ)

Ἐγένετο μελέτη καὶ καταρτισμὸς προγράμματος ἐπισκευῆς καὶ συντηρήσεως τῶν ἐντὸς τοῦ τείχους τῶν Αἰγοσθένων μνημείων, ὡς π.χ.: 1) Τῆς ἀνεσκαμμένης παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς μετὰ τοῦ ἐπ' αὐτῆς ναΐσκου τῆς Παναγίας (Πίν. 53γ). 2) Τοῦ ναΐσκου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (Πίν. 53δ), ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπάρχουν τοιχογραφίαι εἰς δύο στρώματα, ἐξ ὧν τὸ πρῶτον χρονολογεῖται περὶ τὸ 1620, τὸ δὲ δεύτερον τὸ 1833. 3) Τῶν παρὰ τὸν Ἅγ. Γεώργιον ἡμιερειπωμένων κελλίων, ἀποτελουμένων ἐκ δύο ὀρόφων (Πίν. 53ε). 4) Τοῦ παρὰ τὴν θάλασσαν ναΐσκου τοῦ Ἁγίου Νικολάου (Πίν. 53ς) τῶν ἐπίσης παρὰ τὴν θάλασσαν λειψάνων λουτρικῶν κτισμάτων.

ΠΑΥΛΟΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΑΡΓΟΛΙΔΟΚΟΡΙΝΘΙΑΣ

Α. ΑΓΙΟΙ ΘΕΟΔΩΡΟΙ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ

1. Κατὰ μῆνα Μάϊον τοῦ 1961 προέβην αὐτοπροσώπως εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ὀκτὼ τάφων, ἀποκαλυφθέντων περὶ τὰ 500 μ. βορείως τοῦ χωρίου κατὰ τὴν διάνοιξιν τῆς νέας ὁδοῦ Ἀθηνῶν-Κορίνθου.

Οἱ τάφοι ἀνῆκον εἰς τὸ β' ἥμισυ τοῦ 5ου π.Χ. αἰ., ἐξ αὐτῶν δὲ οἱ τρεῖς εἶχον ἤδη ἐρευνηθῆ κατὰ τὴν ἀποκάλυψίν των, τοῦ περιεχομένου αὐτῶν παραδοθέντος εἰς τὸν Ἀστυνομικὸν Σταθμὸν τοῦ χωρίου, ὁπόθεν μετεφέρθη ἔπειτα μετὰ τῶν τελευταίων εὑρημάτων εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ἀρχαίας Κορίνθου.

Ἐκ τῶν ὑπολοίπων πέντε οἱ δύο ἦσαν λακκοειδεῖς, ἐξ αὐτῶν δὲ ὁ εἷς ἦτο ἀκτέριστος, ἐνῷ ὁ ἕτερος περιελάμβανε μελαμβαφῆ σκύφον. Ὁ τρίτος ἀπετελεῖτο ἐκ πωρίνης σαρκοφάγου καὶ ἐκαλύπτετο διὰ πωρίνης πλακός· ἐντὸς αὐτοῦ ἔκειντο δύο νεκροὶ ἔχοντες ἀνὰ μίαν στλεγγίδα παρὰ τὴν δεξιὰν χεῖρα καὶ παρὰ τοὺς πόδας κελύφη ὠῶν ὄρνιθος[1], δύο οἰνοχόας, κύλικα, λήκυθον καὶ μικρὸν ἀγγεῖον «τάσι». Ὁ τέταρτος ἐκαλύπτετο διὰ στρωτῆρος κεράμου κορινθιακοῦ τύπου καὶ περιεῖχε δύο σκύφους, οἰνοχόην, λύχνον καὶ «τάσι», κείμενα παρὰ τοὺς πόδας τοῦ νεκροῦ. Ὁ πέμπτος, τέλος, ἦτο κτιστὸς ὀρθογώνιος καὶ ἐκαλύπτετο διὰ κεράμων, περιελάμβανε δὲ μίαν μόνον μικρὰν πυξίδα.

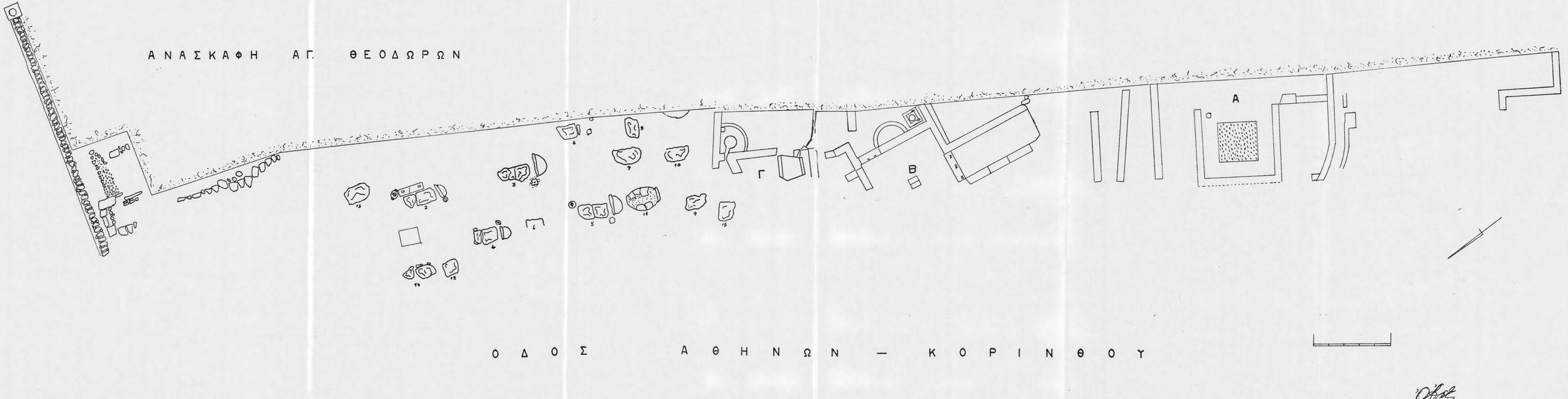
*

2. Μεγαλυτέρας ἐκτάσεως ἀνασκαφὴ ἐγένετο εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ ἰδίου ἔτους καὶ εἰς θέσιν Μοῦλκι, περὶ τὰ 350 μ. δυτικῶς τῆς θέσεως ἔνθα ἀνεσκάφησαν οἱ προηγούμενοι τάφοι. Εἰς τὴν τελευταίαν ἀνασκαφὴν ὡδήγησεν ἡ ἐμφάνισις οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ ἐξ ἀρχαίου κτίσματος κατὰ τὴν συνέχειαν τῶν ἐργασιῶν τῆς διανοίξεως τῆς ὁδοῦ Ἀθηνῶν - Κορίνθου, ἡ δὲ διεξαγωγὴ ταύτης ἀνετέθη εἰς τὴν Ἐπιμελήτριαν δ. Ὄλγαν Ἀλεξανδρῆ.

Ἡ πρώτη χρῆσις τοῦ χώρου ἀνάγεται εἰς τοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἐχρησιμοποιήθη οὗτος ὡς νεκροταφεῖον. Εἰς τὸ βορειοανατολικὸν τμῆμα αὐτοῦ καὶ ἐπὶ ἐκτάσεως 24 × 8 μ. ἀνεσκάφησαν 15 ἐν συνόλῳ τάφοι, χρονολογούμενοι ἀπὸ τῆς πρωίμου μέχρι τῆς ὑστέρας φάσεως τοῦ γεωμετρικοῦ ρυθμοῦ. Τὸ «στερεὸν» εἰς τὴν προκειμένην ἔκτασιν ἐσχημάτιζε μαλακὸς βράχος, ὁ γνωστὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα κιμηλιά. Οἱ τάφοι ἦσαν γενικῶς ἀνωρυγμένοι ἐντὸς τῆς κιμηλιᾶς. Ἐκ τούτων 13 ἦσαν λακκοειδεῖς καλυπτόμενοι διὰ πλακῶν, εἰς ἀπετελεῖτο ἐκ πωρίνης σαρκοφάγου καὶ ὁ τελευταῖος ἦτο ταφὴ ἐντὸς ἀμφορέως.

Οἱ λακκοειδεῖς τάφοι εἶχον ἅπαντες τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν, ἐκ ΒΑ. πρὸς ΝΔ. Οἱ ἐν αὐτοῖς νεκροὶ

1. Περὶ τῆς παρουσίας ὠῶν, πραγματικῶν ἢ ἐν ἀπεικονίσει, καὶ εἰς ἄλλας ὁμοίας περιπτώσεις, ὡς καὶ περὶ τῆς σημασίας αὐτῶν εἰς τὴν λατρείαν τῶν νεκρῶν βλ. M. Nilsson, Opuscula Selecta, I 3 κέ. (= Arch. f. Religionswissenschaft, 11 (1908) 530 κέ.)· πρβλ. R. Lullies, Antike Kleinkunst in Königsberg, σ. 82 ἀριθ.84.

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΩΝ
Α
Β
Γ
ΟΔΟΣ ΑΘΗΝΩΝ — ΚΟΡΙΝΘΟΥ

ἔκειντο εἰς στάσιν συνεσταλμένην. Ἐν συνόλῳ οἱ τάφοι οὗτοι ἀπέδωσαν 53 ἀγγεῖα μικρὰ καὶ μεγάλα, ἐξ ὧν 50 ἀκέραια καὶ 3 ἐλλιπῆ. Πλὴν τούτων, εἰς ἕνα τάφον εὑρέθη καὶ ξίφος σιδηροῦν κείμενον παρὰ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν τοῦ νεκροῦ, ἐνῷ εἰς τρεῖς ἄλλους ὑπῆρχον ἀνὰ μία σιδηρᾶ περόνη.

Οἱ τάφοι ἐπὶ μέρους ἔχουν ὡς ἑξῆς :

Τάφος 1 : Κατεστραμμένος κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως. Συνελέγησαν ἐξ αὐτοῦ τρία μόνον ἀγγεῖα ὑστερογεωμετρικοῦ ρυθμοῦ.

Τάφος 2 : Λακκοειδής, μὲ κατεύθυνσιν ἐκ ΒΑ. πρὸς ΝΔ., διαστάσεων 1,50Χ0,60 μ. Ἐκαλύπτετο ὑπὸ δύο πλακῶν. Ὁ νεκρὸς ἔκειτο μὲ τὰ σκέλη συνεσταλμένα, φέρων παρὰ τὸ ἀριστερὸν πλευρὸν ξίφος σιδηροῦν. Ἐξῶθεν τοῦ τάφου καὶ κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν εὑρέθησαν δύο ἀγγεῖα (ὑδρία καὶ σκύφος), κείμενα τὸ ἓν ἐπὶ τοῦ ἄλλου. Εἰς ἀπόστασιν 0,30 μ. ἀπὸ τῆς ΝΔ. πλευρᾶς του ὑπῆρχε κόγχη καλυπτομένη ΒΑ. διὰ μιᾶς ὀρθίας πλακός, περιέχουσα 8 ἀγγεῖα. Πρὸς Β. τῆς κόγχης ἔκειτο ἀμφορεὺς μετὰ πώματος (Πίν. 56 β). Πάντα τὰ ἐκ τοῦ τάφου ἀγγεῖα ἀνήκουν εἰς τὸν ὥριμον γεωμετρικὸν ρυθμόν.

Τάφος 3 : Λακκοειδής, κτιστός. Προσανατολισμὸς ἐκ ΒΑ. πρὸς ΝΔ. Διαστάσεων 1,40Χ 0,45 μ. Δεξιὰ τῆς κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ ἔκειτο μικρὰ κωνικὴ οἰνοχόη. Εἰς ἀπόστασιν 0,35 μ. ἀπὸ τῆς ΝΔ. πλευρᾶς τοῦ τάφου εὑρίσκετο κόγχη (Πίν. 54 β) καλυπτομένη ΝΔ. δι ὀρθίας πλακός, περιέχουσα ἕνδεκα ἀγγεῖα ὑστερογεωμετρικοῦ ρυθμοῦ (Πίν. 55 β, 56 α). Πρὸς Δ. τῆς κόγχης ἔκειντο ἐντὸς θραύσματος ὑδρίας πέντε μικραὶ κωνικαὶ οἰνοχόαι (Πίν. 54 α) καὶ σκύφος, καλυπτόμενα ὑπὸ τεμαχίου χειροποιήτου πυξίδος.

Τάφος 4 : Λακκοειδής, μὲ κατεύθυνσιν ἐκ ΒΑ. πρὸς ΝΔ., διαστάσεων 1,00Χ0,30 μ. Ἐκαλύπτετο ὑπὸ δύο πλακῶν. Ἐπὶ τοῦ θόλου τοῦ κρανίου τοῦ νεκροῦ ἔκειτο καρφὶς σιδηρᾶ. Εἰς ἀπόστασιν 0,35 μ. ΝΔ. τοῦ τάφου εὑρίσκετο κόγχη καλυπτομένη ΒΔ. δι' ὀρθίας πλακός, περιέχουσα τρία ἀγγεῖα (Πίν. 55 α) τοῦ πρωίμου γεωμετρικοῦ ρυθμοῦ. ΝΑ. τῆς κόγχης ἔκειτο ὑδρία ἔχουσα ἀντὶ πώματος σκύφον.

Τάφος 5 : Λακκοειδὴς μὲ κατεύθυνσιν ἐκ ΝΔ. πρὸς ΒΑ., διαστάσεων 1,20Χ0,38 μ. Ἐκαλύπτετο ὑπὸ δύο πλακῶν. Παρὰ τὸν ἀριστερὸν ὦμον τοῦ νεκροῦ ἔκειτο καρφὶς σιδηρᾶ. Ἐκτὸς τοῦ τάφου, κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν, ἔκειτο ἀμφορεὺς κλειόμενος διὰ σκύφου. Κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν εὑρίσκετο ἕτερος ἀμφορεὺς κλειόμενος διὰ δύο σκύφων. Εἰς ἀπόστασιν 0,20 μ. ἀπὸ τῆς ΝΔ. πλευρᾶς ὑπῆρχε κόγχη κλειομένη ΒΑ. δι' ὀρθίας πλακός, περιέχουσα 4 οἰνοχόας. Πρωίμου γεωμετρικοῦ ρυθμοῦ.

Τάφος 6 : Λακκοειδής, κατευθύνσεως ΝΔ.—ΒΑ., διαστάσεων 1,85 μ.Χ0,40 μ. Ἐπὶ τοῦ θόλου τοῦ κρανίου σιδηρᾶ καρφίς. Ἔξωθεν τοῦ τάφου εἰς ἀπόστασιν 0,60 μ. ἀπὸ τῆς ΝΔ. πλευρᾶς εὑρέθη ὑδρία χειροποίητος, ὀλίγον δὲ ἀνατολικώτερον προχοΐδιον χειροποίητον.

Τάφοι 7, 8, 9, 11, 12, 14, 15 : λακκοειδεῖς, καλυπτόμενοι διὰ μιᾶς πλακὸς (ἐξαιρέσει τοῦ 14 καλυπτομένου διὰ δύο) κατευθύνσεως ΝΔ.—ΒΑ. πλὴν τοῦ 11 κατευθύνσεως ΝΔ.—ΒΑ. Ἀκτέριστοι.

Ἡ σαρκοφάγος, διαστάσεων 1,10 × 0,55 μ., περιελάμβανε παιδικὸν σκελετὸν εἰς στάσιν συνεσταλμένην, ἄνευ κτερισμάτων.

Ὁ ταφικός, τέλος, ἀμφορεὺς εὑρέθη τεμαχισμένος· τὸ εὐρὺ στόμιόν του, ἐστραμμένον πρὸς τὰ ΝΔ., ἐκλείετο διὰ λιθίνης πλακός· ἐντὸς τοῦ νεκροδόχου τούτου ἀγγείου διετηροῦντο τμῆμα ἀνθρωπίνου κρανίου καὶ μηριαῖα ὀστᾶ τοποθετημένα χιαστὶ κάτωθεν τῆς κεφαλῆς· καὶ ὁ παρὼν τάφος ἦτο ἐπίσης ἀκτέριστος.

Ὄστρακα χρονολογούμενα μεταξὺ τοῦ 7ου καὶ τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. ἀνευρέθησαν ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ χώρου, μαρτυροῦντα περὶ τῆς χρησιμοποιήσεως αὐτοῦ καὶ κατὰ τοὺς ἐπακολουθήσαντας χρόνους μέχρι τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.

Εἰς τὸ νοτιοδυτικὸν τμῆμα τοῦ χώρου ἡ ἀνασκαφὴ ἀχθεῖσα ἐπὶ ἐκτάσεως 50 × 6 μ. ἔφερεν εἰς φῶς τὰ ἐρείπια οἰκιῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων. Οἱ τοῖχοι αὐτῶν διετηροῦντο ἐνιαχοῦ μέχρις ὕψους 0,60 μ., συχνὰ ὅμως ἦσαν κατεστραμμένοι τελείως λόγῳ τοῦ ἀβαθοῦς τῆς ἐπιχώσεως, ἐξ οὗ καὶ τὸ διάγραμμα τῶν οἰκημάτων παραμένει κατὰ τὸ πλεῖστον ἀσαφές. Περαιτέρω ἀνασκαφὴ πρὸς Α. εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ διαγράμματος τῶν ἐν μέρει μόνον ἀποκαλυφθέντων οἰκημάτων, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἀρτιωτέραν μελέτην τοῦ συνοικισμοῦ.

Κατὰ τὴν διεξαχθεῖσαν μέχρι τοῦδε ἀνασκαφὴν ἠρευνήθησαν τμήματα τριῶν οἰκημάτων.

Τῆς οἰκίας Α ἀπεκαλύφθη τετράγωνον δωμάτιον, πλευρᾶς 2,50 μ., ἐστρωμένον δι' ἀσβεστοκονιάματος· εἰς τὸ μέσον σχηματίζεται μικρότερος τετράγωνος χῶρος ἐστρωμένος διὰ χαλίκων. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος, εἰς τὸν ὁποῖον φαίνεται ὅτι εὑρίσκετο ἡ εἴσοδος τοῦ δωματίου, ἦτο κατεστραμμένος.

Πρὸς βορρᾶν τοῦ δωματίου τούτου ἀνεσκάφη χῶρος, διαστάσεων 3,40 μ. × 6μ., ἀκαθορίστου προορισμοῦ, ὅστις διασχίζεται ὑπὸ ἀγωγοῦ κτιστοῦ διὰ λίθων, ἐσκαμμένου ἐντὸς τοῦ στερεοῦ.

Πρὸς νότον ἀπεκαλύφθη δωμάτιον, διαστάσεων 3,10 × 4,60 μ., τοῦ ὁποίου ὁ νότιος τοῖχος καμπυλοῦται πρὸς δυσμάς, ὁ δὲ δυτικὸς εἶναι τελείως σχεδὸν κατεστραμμένος. Ἡ εἴσοδος ἦτο κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν. Ἐκ τῶν ἐπιχώσεων συνελέγη νόμισμα τοῦ Κασσάνδρου (316-297) παριστῶν ἔμπροσθεν νεανικὴν κεφαλὴν Ἡρακλέους ἐν λεοντῇ, ὄπισθεν γυμνὸν ἱππέα πρὸς τὰ δεξιά, φέροντα τὴν δεξιὰν χεῖρα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἵππου. Πρὸς νότον ἀπεκαλύφθη ἕτερον τμῆμα τοίχου καμπυλουμένου, ἀποτελοῦντος μεταγενεστέραν προσθήκην.

Ἀκόμη νοτιώτερον ἀνεσκάφη τμῆμα τοίχου σχήματος |——| μὴ συνδεομένου πρὸς τὰ ἀνωτέρω περιγραφέντα ἐρείπια.

Τῆς οἰκίας Β ἀνεσκάφη αὐλὴ τετράγωνος, πλευρᾶς 4.90 μ., μετὰ δαπέδου ἐκ σκληροῦ ἀσβεστοκονιάματος, καταστραφεῖσα κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ τῆς βορείας ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως. Ἐντὸς τῆς αὐλῆς ἀνευρέθησαν ἴχνη κεκαυμένου ξύλου καὶ ἱκανὸς ἀριθμὸς χαλκῶν ἐφηλίδων, ἐξ ὧν βεβαιοῦται ἡ αὐτόθι ὕπαρξις ξυλίνων θυρῶν, καθὼς καὶ θραύσματα ἀγγείων καθημερινῆς χρήσεως καὶ τεμάχια ὀπτοπλίνθων, ὑποδηλοῦντα πλινθίνην ἀνωδομίαν. Ἡ τελικὴ καταστροφή, ἥτις ἐσφράγισε τὴν οἰκίαν, προφανῶς ὀφείλεται εἰς πυρκαϊάν, σαφῆ δείγματα τῆς ὁποίας, ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἀναφερθέντων, διατηροῦνται ἀκόμη ἐπὶ τοῦ δαπέδου.

Πρὸς νότον ἔκειτο στενόμηκες δωμάτιον, διαστάσεων 5,50 × 2,20 μ., οὗ ἐλλείπει ὁ νότιος τοῖχος καὶ μέρος τοῦ δυτικοῦ, σῳζον εἰς πολλὰ σημεῖα δάπεδον ἐξ ἀσβεστοκονιάματος· ἐπὶ τοῦ δαπέδου εὑρέθη στρῶμα ἀγγείων καθημερινῆς χρήσεως. Πιθανῶς ὁ χῶρος οὗτος ἐχρησίμευεν ὡς ἀποθήκη τῆς οἰκίας. Ὑπάρχουν δύο εἴσοδοι, μία περὶ τὸ μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς καὶ ἑτέρα καταλαμβάνουσα ὅλον τὸ πλάτος τῆς βορείας.

Πρὸς ἀνατολὰς τῆς αὐλῆς ἀνεκαλύφθη φρέαρ μετὰ λιθίνου στομίου, διαστάσεων 1,10 × 1 μ.· τὸ πρὸς βορρᾶν τοῦ φρέατος δάπεδον εἶναι ἐστρωμένον διὰ κονιάματος καὶ ἐπὶ τμήματος αὐτοῦ ὑπάρχει ἀψιδοειδὴς κατασκευὴ ἀποτελοῦσα μεταγενεστέραν προσθήκην. Πρὸς βορρᾶν τῆς αὐλῆς μεταγενέστεραι προσθῆκαι ἔχουν ἀλλοιώσει τὸ ἀρχικὸν διάγραμμα τῆς οἰκίας.

Τῆς οἰκίας Γ μικρὸν μόνον μέρος ἀνεσκάφη· ἀπεκαλύφθη μικρὰ δεξαμενὴ συνδεομένη πρὸς ἀποχετευτικὸν σύστημα λιθίνου ἀγωγοῦ, ἐσκαμμένου ἐντὸς τῆς κιμηλιᾶς, καὶ ἀπιοειδὴς δεξαμενὴ συνδεομένη πρὸς τοῖχον τῆς αὐτῆς οἰκίας.

Κατὰ τὸ Α. ἄκρον τῆς ἀνασκαφῆς ἀπεκαλύφθη τμῆμα ἀγωγοῦ, μήκ. 16μ., συνδεομένου μεθ' ἑνὸς φρεατίου πιέσεως.

Ἡ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ σημερινοῦ χωρίου Ἅγ. Θεόδωροι ὕπαρξις τῆς πόλεως τοῦ Κρομμυῶνος ἦτο γνωστὴ παλαιόθεν (βλ. Roux : Pausanias en Corinthie, σ. 86-7)· ὁ ἐντοπισμὸς ὅμως τῆς θέσεως τῆς ἀρχαίας πόλεως παρέμενεν ἀσαφής, ὡς πιθανωτέρα δὲ ἐφέρετο ἡ περιοχὴ τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἁγ. Θεοδώρων, ἔνθα εἶχον ἀνευρεθῆ τὰ περισσότερα ἀρχαῖα.

Κατόπιν τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ὡς ἄνω ἀνασκαφῆς ὁ ἐντοπισμὸς τῆς πόλεως τοῦ Κρομμυῶνος εἰς τὴν τοποθεσίαν Μοῦλκι καθίσταται βέβαιος. Εἰς τὴν περιοχὴν ἄλλως τε ταύτην εὑρίσκονται πολλαὶ ἀπιοειδεῖς δεξαμεναί, ὁμοιάζουσαι πρὸς τὴν ἀνωτέρω περιγραφεῖσαν, αἵτινες ἀνήκουν προφανῶς εἰς τὰς οἰκίας τοῦ ὡς ἄνω συνοικισμοῦ.

Ν. Μ. ΒΕΡΔΕΛΗΣ - ΟΛΓΑ ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

*

Β. ΣΚΑΦΙΔΑΚΙ
(πλησίον Λέρνης)

Κατὰ μῆνα Φεβρουάριον 1961 ἀνεσκάφησαν ὑπὸ τῆς Ἐπιμελητρίας κ. Πρωτονοταρίου τρεῖς τάφοι ἀποκαλυφθέντες κατὰ τὴν διάνοιξιν ἀρδευτικῆς αὔλακος. Εὑρέθη ἀριθμὸς μικκύλων ἀγγείων, (σκυφίσκων, καλαθίσκων κ.ἄ.) μελανόμορφος λήκυθος, φέρουσα διακόσμησιν κισσοῦ καὶ περιδέραιον ἐξ ἀργυρῶν κρίκων (Πίν. 59γ, 60 β, γ).

Γ. ΚΕΦΑΛΑΡΙ

Εἰς Κεφαλάρι Ἄργους, εἰς θέσιν Κοκκινιά, εἰς ἀπόστασιν 1150 μ. ἀπὸ τοῦ ὑδατοφράγματος τοῦ κειμένου πλησίον τῆς ἐκκλησίας τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, κατὰ τὴν διάνοιξιν ἀρδευτικῆς αὔλακος, εὑρέθησαν εἰς βάθος 1,25 μ. τρεῖς τάφοι κεραμοσκεπεῖς, βυζαντινῶν χρόνων, συλημένοι· 370 μ. βορειότερον, ἐντὸς τῆς συνεχείας τῆς αὔλακος εὑρέθησαν ἕτεροι ἑπτὰ συλημένοι, ἐξ ὧν ἓξ κεραμοσκεπεῖς, ἐνῷ ἡ ἑβδόμη ταφὴ ἦτο ἐντὸς λάρνακος. Ὁ καθαρισμὸς τῶν τάφων ἐγένετο ὑπὸ τῆς Ἐπιμελητρίας δ. Ἄ. Ἀλεξανδρῆ.

Δ. ΚΥΒΕΡΙΟΝ

Εἰς θέσιν «Ποταμιά», ἐντὸς τοῦ κτήματος Γαληνοῦ Κοτσώνη, ἀνευρέθη κιονόκρανον βυζαντινῶν χρόνων.

Ε. ΤΙΡΥΝΣ

Κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον τοῦ 1961, εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ διοικητηρίου τῶν ἀγροτικῶν φυλακῶν Τίρυνθος καὶ ἐγγὺς τῆς θέσεως, εἰς τὴν ὁποίαν κατὰ τὸ 1957 ἀνεσκάφη ὁμὰς γεωμετρικῶν τάφων,

εὑρέθη κατὰ τὴν ἀνόρυξιν χάνδακος εἰς βάθος 0,45 μ. ταφικὸς πίθος, γεωμετρικῶν χρόνων, ὕψ. 0,78 μ., συλημένος.

Ν. Μ. ΒΕΡΔΕΛΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΝ ΑΡΓΕΙ

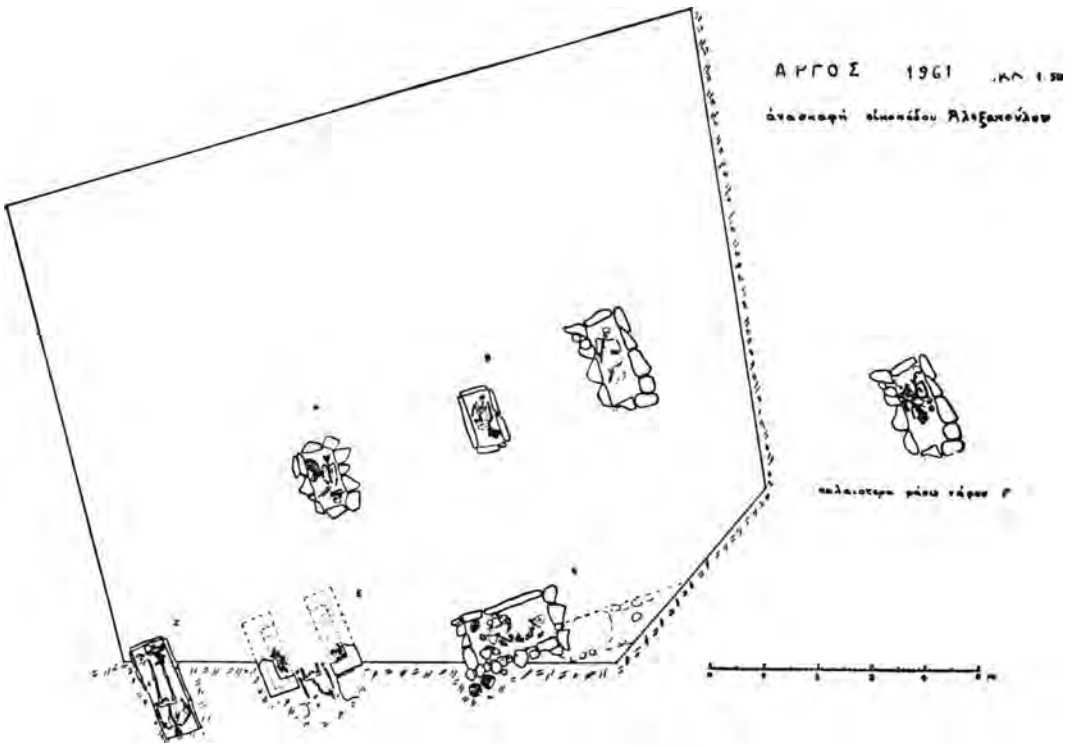
1. Κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Ἰανουαρίου 1961 ἐξετελέσθη ὑπὸ τῆς Ἐπιμελητρίας κ. Εὐαγγ. Πρωτονοταρίου – Δεϊλάκη ἀνασκαφὴ ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Ε. Ἀλεξοπούλου, ἐπὶ τῆς πλατείας Ἁγίου Πέτρου. Εἰς τὴν διεξαγωγὴν τῆς ἀνασκαφῆς ὡδήγησεν ἡ κατὰ τὴν ἀνόρυξιν θεμελίων ἀποκάλυψις τῶν κατωτέρω περιγραφομένων Β καὶ Δ τάφων.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἀπεκάλυψε συνολικῶς ἓξ τάφους, ὧν οἱ τέσσαρες ἀνῆκον εἰς τοὺς πρωίμους γεωμετρικοὺς χρόνους, οἱ δὲ ὑπόλοιποι δύο εἰς τοὺς ρωμαϊκούς (Πίν. 58 β, 59 α, β, 61 β, γ).

Ἐπίσης κατὰ τὸν καθαρισμὸν ἀπεκαλύφθη τμῆμα τῶν θεμελίων κτηρίου, ρωμαϊκῶν πιθανώτατα χρόνων.

Γεωμετρικοὶ τάφοι

Τάφος Α΄: Προσανατολισμὸς ΒΑ—ΝΔ. Μῆκ. 1,62 μ. Πλάτος 0,60 μ. Βάθος 0,37 μ. Κάθετος λακκοειδής. Τὰ τοιχώματά του εἶναι κατεσκευασμένα κατὰ τὸ κατώτερον αὐτῶν μέρος διὰ μονολιθικῶν πλακῶν, συμπληροῦνται δὲ ἀνωτέρω διὰ πλακοειδῶν λίθων. Τὸ δάπεδον ἀπετελεῖτο ἐκ χαλίκων καὶ κιτρινωποῦ πηλοῦ. Ἐντὸς αὐτοῦ εἶχε ταφῆ εἰς στάσιν συνεσταλμένην εἰς μόνος νεκρός, φέρων τὰς χεῖρας ἐπὶ τῆς ὀσφύος. Εἰς τὸ ὕψος τοῦ ὤμου εἶχε τοποθετηθῆ ἀμφορεὺς μετὰ στρεπτῶν λαβῶν

Σχεδ. 1. Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου Ἀλεξοπούλου εἰς Ἄργος

(Πίν. 57 α) καὶ παρ' αὐτὸν μόνωτον κύπελλον. Ἕτερον κύπελλον εὑρέθη παρὰ τὰς κνήμας καὶ παρ' αὐτὸ ἀβαφὴς τριφυλλόστομος οἰνοχόη. Ἐκαλύπτετο διὰ μιᾶς μεγάλης πλακὸς (1,50Χ0,80), τὰ κενὰ δὲ συνεπληροῦντο διὰ μικροτέρων λίθων.

Τάφος Β΄: Προσανατολισμὸς ΒΑ.—ΝΔ. Μῆκ. 1,12 πλ. 0,60, βάθ. 0,50. Κάθετος λακκοειδής, ὡς ὁ προηγούμενος, καλυπτόμενος διὰ τεσσάρων μικροῦ μεγέθους πλακῶν καὶ ἑτέρων μικροτέρων, κατὰ τοὺς ἁρμούς. Τὰ τοιχώματα ἦσαν κατεσκευασμένα ἐκ καθέτων μονολιθικῶν πλακῶν. Τὸ δάπεδον διὰ χαλίκων καὶ κιτρινωποῦ πηλοῦ. Εἰς

μόνος συνεσταλμένος νεκρὸς ἔκειτο ἐν αὐτῷ, ἀκτέριστος, φέρων μόνον κατὰ χώραν τὰς δύο μακρὰς χαλκοσιδηρᾶς περόνας, αἵτινες συνεκράτουν τὸ ἔνδυμα (Πίν. 60 α).

Τάφος Γ': Προσανατολισμὸς ΒΑ.—ΝΔ. Μῆκ. 1,51—1,57, πλ. 0,55—61, βάθ. 0,53. Ὁ τάφος οὗτος, ὅστις εἶχε δὶς τοὐλάχιστον χρησιμοποιηθῆ, παρουσίασεν ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον. Εἶναι καὶ αὐτὸς κάθετος λακκοειδής, ἔχων τὰς πλευρὰς κατεσκευασμένας διὰ πλακῶν, αἵτινες δὲν καλύπτουν ὁλόκληρον τὸ μῆκος τῶν πλευρῶν, ἀλλὰ συμπληροῦνται διὰ πλακωτῶν λίθων. Τὸ δάπεδον ἦτο ὁμοίως ἐκ χαλίκων καὶ κιτρινωποῦ πηλοῦ. Ἐκαλύπτετο διὰ τριῶν πλακῶν, εἰς τὰ σημεῖα ἐπαφῆς τῶν ὁποίων εἶχον τοποθετηθῆ μικρότεροι λίθοι. Ἀξιοσημείωτον τυγχάνει ὅτι οἱ τελευταῖοι οὗτοι λίθοι ἦσαν διατεταγμένοι ἐν εἴδει κύκλου. Μεταξὺ αὐτῶν εὑρέθησαν τεμάχια μιᾶς οἰνοχόης, ἧς τὸ ἀνώτερον μέρος εἶχε καταστραφῆ ὑπὸ διερχομένου ἄνωθεν τοῦ τάφου, πιθανῶς ρωμαϊκῶν χρόνων, δρόμου κατεσκευασμένου ἐκ χονδρῶν χαλίκων.

Εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ τάφου τούτου, ἄνω καὶ ἐξωτερικῶς, εὑρέθησαν τὰ λείψανα ἑνὸς ἀνθρωπίνου κρανίου.

Ἐσωτερικῶς παρετηρήθησαν δύο φάσεις: ἡ νεωτέρα φάσις περιελάμβανεν ἕνα μόνον νεκρόν, τοῦ ὁποίου τὸ ἄνω ἥμισυ τοῦ σώματος ἦτο ὕπτιον, οἱ δὲ πόδες συνεσταλμένοι. Πρὸς τὸν νεκρὸν αὐτὸν πιθανώτατα συνάπτονται τὰ ἀγγεῖα 1 καὶ 2, τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν πλησίον τοῦ δεξιοῦ του ὤμου. Εἰς τὴν παλαιοτέραν φάσιν ἀνήκουν δύο νεκροί, ὧν ὁ εἷς εἶχε ταφῆ ἔχων ὕπτιον τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος, συνεσταλμένους δὲ καὶ ἀνυψωμένους τοὺς πόδας. Ὁ ἕτερος ἔκειτο κάτωθεν τούτου καὶ ἦτο τοποθετημένος ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ πλευροῦ μὲ συνεσταλμένα τὰ σκέλη καὶ φέρων πιθανῶς τὰς χεῖρας πρὸ τοῦ στήθους ὑπὸ τὴν σιαγόνα. Ἀναμεμειγμένα μετὰ τῶν ὀστῶν τῶν δύο αὐτῶν νεκρῶν εὑρέθησαν τὰ τεμάχια τοῦ ἀγγείου 6, ὁ ἀμφορίσκος 4, τὰ κύπελλα 3, 5, 7, ἓξ χαλκοῖ δακτύλιοι, μικρὸν χαλκοῦν ἔλασμα καὶ αἰχμὴ χαλκοῦ μαχαιριδίου. Ἡ ἐπίχωσις παρουσίασεν ὄστρακα, ἀλλ' οὐδεὶς τῶν νεκρῶν εἶχε μετακινηθῆ ἐκ τῆς ἀρχικῆς του θέσεως. Ὁ νεκρὸς Ι παρουσίαζεν ἱκανὴν διαφορὰν βάθους ἀπὸ τοὺς δύο ἄλλους, ἐνῷ ὁ ΙΙ ἔκειτο μόλις 2 - 3 ἑκ. ὑπεράνω τοῦ ΙΙΙ.

Τάφος Δ': Προσανατολισμὸς ἐκ Β. πρὸς Ν. Μῆκ. 1,58, πλ. 0,84, βάθ. 0,54. Ἦτο καὶ αὐτὸς ἀρίστης κατασκευῆς ἐξ ἐρυθρωποῦ γρανίτου καὶ ἐκαλύπτετο διὰ δύο κυρίως πλακῶν, ὧν ἡ ἑτέρα εἶχε μετακινηθῆ ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως. Τὰ κάθετα τοιχώματα ἀπετελοῦντο ἐκ μεγάλων καθέτων πλακῶν, αἵτινες συνεπληροῦντο διὰ πλακοειδῶν λίθων. Ἡ ΒΑ. γωνία τοῦ τάφου ἐκαλύπτετο ὑπὸ τοῦ μεταγενεστέρου μεγάλου θεμελίου. Φαίνεται δὲ ὅτι κατὰ τὴν διάνοιξιν τοῦ θεμελίου τούτου ἡ παρουσία τοῦ τάφου κατέστη γνωστή. Ἀξιοσημείωτον μάλιστα τυγχάνει ὅτι ἡ ἐπίχωσις ἐσωτερικῶς τοῦ τάφου εὑρέθη περιέχουσα πλῆθος ὀστράκων ἐκ χονδροειδῶν ἀγγείων τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει ὅτι ὁ τάφος ἠνοίχθη ὑπὸ τῶν ἀνευρόντων αὐτόν, χωρὶς ὅμως νὰ θιγῇ τι ἐκ τῶν κτερισμάτων.

Κατὰ τοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους ὁ τάφος εἶχε χρησιμοποιηθῆ δίς. Ἐξωτερικῶς δὲ κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν ἦσαν τοποθετημένοι δύο ἀμφορεῖς προερχόμενοι πιθανῶς ἐκ τοῦ παλαιοτέρου περιεχομένου τοῦ τάφου. Νεκροὶ εὑρέθησαν δύο, ὧν ὁ παλαιότερος μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Ν. εἶχε μετακινηθῆ ἐκ τῆς ἀρχικῆς του θέσεως. Δύο μακρὰ ὀστᾶ εἶχον τοποθετηθῆ πρὸ τοῦ κρανίου χιαστί. Ὁ ἕτερος ἔκειτο πρὸς Β. κατὰ χώραν εἰς στάσιν συνεσταλμένην, ἀλλὰ δὲν διετηρεῖτο καλῶς. Περὶ τὸν σκελετὸν αὐτὸν καὶ εἰς σημειουμένας ἐν τῷ Σχεδίῳ θέσεις εὑρέθησαν ἔνδεκα ἀγγεῖα (Πίν. 57 γ, 58 γ) (πέντε οἰνοχόαι, εἷς ἀμφορίσκος - ἠθμός, τέσσαρα κύπελλα καὶ εἷς σκύφος) καὶ εἷς δακτύλιος χαλκοῦς.

Γενικαὶ παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν τάφων

Εἰς τοὺς τάφους Α, Β, Γ κοινὸν χαρακτηριστικὸν τυγχάνει ὅτι ἔκειντο κατὰ τὸν αὐτὸν προσανατολισμόν, ὡς καὶ εἰς εἰσέτι τάφος, ὅστις κατεστράφη ὑπὸ τῶν ἐργατῶν τῆς οἰκοδομῆς. Τὰ τοιχώματα εἰς ἅπαντας ἦσαν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐκτισμένα καὶ τὰ δάπεδα ἦσαν ἐστρωμένα ἐκ χαλίκων καὶ κιτρίνου πηλοῦ. Οἱ νεκροὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐξαιρέσεως ἦσαν τοποθετημένοι εἰς συνεσταλμένην στάσιν, εἰς δύο δὲ περιπτώσεις, ἔνθα εὑρέθησαν ἀγγεῖα ἐξωτερικῶς, ταῦτα ἦσαν παλαιότερα τῶν ἐντὸς τοῦ τάφου εὑρεθέντων (Τάφοι Γ καὶ Δ). Εἰς τὰς περιπτώσεις ἀναχρησιμοποιήσεως τοῦ τάφου ἐσέβοντο τὰ ὀστᾶ τῶν προηγουμένως ταφέντων.

2. Κατὰ μῆνα Μάϊον τοῦ 1961, διὰ τῆς ἐπιμελητρίας δ. Ἀλεξανδρῆ, ἀνεσκάφη τάφος γεωμετρικῶν χρόνων ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Μ. Κατσαροῦ, ὁδὸς Δαναοῦ 4. Οὗτος ἦτο κτιστὸς κιβωτιόσχημος καὶ περιεῖχεν ἓν κύπελλον μελαμβαφές, ἕνα ἀμφορέα χειροποίητον, δύο χρυσοῦς σφηκωτῆρας, ἕνα δακτύλιον χαλκοῦν καὶ σιδηρᾶν περόνην εἰς τεμάχια.

3. Κατὰ μῆνα Ἰούνιον τοῦ 1961, κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελίων ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Βυζαντίου, Παυλίδου ὁδὸς Φείδωνος 20, ἀνευρέθη εἰς

βάθος 2,60 μ. κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν, ἐντὸς στρώματος χαλίκων, ἀμφορεὺς τοῦ ὡρίμου γεωμετρικοῦ ρυθμοῦ παρασυρθεὶς προφανῶς ἕως ἐκεῖ ὑπὸ τῶν ὑδάτων τοῦ ποταμοῦ. Ἡ ἔρευνα εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀνετέθη εἰς τὴν αὐτὴν ὡς ἄνω Ἐπιμελήτριαν.

4. Θεμέλια οἰκίας Μπακαλόγιαννη. Ἐγένετο σχέδιον τῶν ἀποκαλυφθέντων ὑπὸ τὰ θεμέλια τοίχων καὶ ἐκαθαρίσθη εἰς τάφος, πιθανῶς βυζαντινῶν χρόνων, ἀκτέριστος. Ἐξήχθη καὶ μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἄργους μαρμαρίνη λυχνία ἐπὶ ὑψηλοῦ ποδὸς ἐν εἴδει κιονίσκου.

Ν. Μ. ΒΕΡΔΕΛΗΣ

*

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΦΕΝΕΟΥ 1958, 1959, 1961

Ἡ τυχαία ἀνεύρεσις κανονικῶς ἐξειργασμένων πωρολίθων ἐντὸς τοῦ κτήματός του, ὑπὸ τοῦ ἰδιώτου Π. Τσιάνου, ὡδήγησεν εἰς τὴν διεξαγωγὴν δοκιμαστικῆς ἀρχικῶς καὶ συστηματικῆς ἀκολούθως ἀνασκαφῆς εἰς τὴν περιοχὴν Καλυβίων Κορινθίας, ἥτις ἐταυτίσθη πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἀρκαδικὴν πόλιν Φενεόν.

Ἡ Ἀκρόπολις τῆς Φενεοῦ κεῖται ἐπὶ κωνικοῦ λόφου (Πίν. 62α-β) ὑψουμένου κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν πλευρὰν τῆς μεγάλης πεδιάδος, ἡ ὁποία ἐκτείνεται νῦν εἰς τὴν περιοχήν, τὴν ὁποίαν κατὰ καιροὺς κατελάμβανεν ἡ ὁμώνυμος λίμνη[1]. Ὁ λόφος οὗτος καταλήγει πρὸς Β. καὶ πρὸς Ν. εἰς δύο ταπεινοτέρους ὁμαλοὺς λοφίσκους. Περὶ τὴν ἀκρόπολιν καὶ πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς διεκρίνοντο τὰ ἴχνη πολυγωνικῶν τειχῶν, ἅτινα ἐκαθαρίσθησαν εἰς ἕνια σημεῖα καὶ ἀπεδείχθησαν σῳζόμενα μέχρις ὕψους 2—2,50 μ.

Ἡ κυρίως ἀνασκαφὴ διεξήχθη ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ νοτίου λοφίσκου ἐντὸς τοῦ ἀγορασθέντος ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας κτήματος Τσιάνου, ἀπεκάλυψε δὲ κτηριακὸν συγκρότημα ἀνῆκον πιθανώτατα εἰς Ἀσκληπιεῖον, τοῦ ὁποίου ἐκαθαρίσθησαν πλήρως μὲν δύο αἴθουσαι, τῶν αὐτῶν ἀκριβῶς διαστάσεων καὶ προσανατολισμοῦ, χωριζόμεναι διὰ κοινοῦ μεσοτοίχου, ἐν μέρει δὲ συνεχόμενον τῇ νοτίᾳ αἰθούσῃ δωμάτιον.

Νοτία αἴθουσα : (Πίν. 62γ) (Σχεδ. 1, Ν).

Πρόκειται περὶ ὀρθογωνίου ἐπιμήκους σηκοῦ, διαστ. 10 μ.Χ6,10 μ. ἐσωτερικῶς. Κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς στενῆς πλευρᾶς τοῦ σηκοῦ ἀνευρέθη βάθρον ὀρθογώνιον (μήκους 4,81 μ. πλάτους 2,95 μ. ὕψους 1 μ.), εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκουν οἱ καταστραφέντες ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου κυβόλιθοι. Εἶναι κατεσκευασμένον ἐκ καλῶς πελεκημένων κυβολίθων φαιοῦ χρώματος καὶ φέρει εἰς τὸ κατώτερον τμῆμα τῆς δυτικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς ἐξέχουσαν βαθμίδα. Ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρου δόμου, κατὰ τὴν αὐτὴν πλευράν, φέρει ἄριστα σῳζομένην ἐπιγραφὴν ἀναφερομένην εἰς σύμπλεγμα ἀγαλμάτων, τῶν ὁποίων ὀνομάζει καὶ τὸν τεχνίτην.

ΕΠΙ ΙΕΡΕΩΣ ΤΟΥ ΑΣΚΛΑΠΙΟΥ ΘΗΡΙΛΑΟΥ ΤΟΥ ΗΡΩΙΔΑ ΚΑΤΕΣΚΕΥΩΘΗ ΤΑ ΑΓΑΛΜΑΤΑ (ὕψος γραμμάτων 0,027).

ΑΤΤΑΛΟΣ ΛΑΧΑΡΟΥ[2] ΑΘΗΝΑΙΟΣ ΕΠΟΙΗΣΕΝ (ὕψος γραμμάτων 0,020).

Εἰς τὸ ἀναφερόμενον ἐν τῇ ἐπιγραφῇ σύμπλεγμα ἀνήκουν τὰ ἐπὶ καὶ παρὰ τὸ βάθρον ἀνευρεθέντα τμήματα μαρμαρίνων γλυπτῶν. (Πίν. 64α).

Ἐπὶ τοῦ βάθρου ἀνευρέθησαν δύο πέλματα, ἐξ ὧν τὸ δεξιὸν διετηρεῖτο ἀκέραιον, τὸ δὲ ἀριστερὸν εἰς τρία τεμάχια, φέροντα κρηπῖδα. Ταῦτα ἔχουν μῆκος ἕκαστον 0,80 καὶ ὕψος μέχρι τῶν σφυρῶν 0,45 μ., ἀνῆκον δὲ εἰς ἄγαλμα μεγέθους τριπλασίου τοῦ φυσικοῦ. Ἕτερα δύο πέλματα γυμνῶν ποδῶν θὰ ἀνῆκον εἰς ἄγαλμα διπλασίου τοῦ φυσικοῦ μεγέθους. Πλὴν αὐτῶν, ἐπὶ τοῦ βάθρου ὁμοίως, εὑρέθη τμῆμα ἀγαλματίου παιδὸς κρατοῦντος μῆλον (σῴζεται τὸ ἥμισυ περίπου τοῦ στήθους μετὰ τῆς κρατούσης τὸ μῆλον ἀριστερᾶς χειρὸς) καὶ τὸ κάτω ἥμισυ ἀγαλματίου ἀνδρὸς (σῳζ. ὕψος 0,14) φέροντος τὸ ἱμάτιον κάτωθεν τῆς κοιλίας καὶ στηριζομένου διὰ τοῦ δεξιοῦ ποδὸς ἐπὶ ὁμφαλοῦ. Ἐπὶ καὶ παρὰ τὸ βάθρον περισυνελέγησαν μεγάλοι δάκτυλοι (μήκους 0,17 - 0,24) ἀνήκοντες προφανῶς εἰς τὸ αὐτὸ μὲ τοὺς τεραστίους πόδας ἄγαλμα.

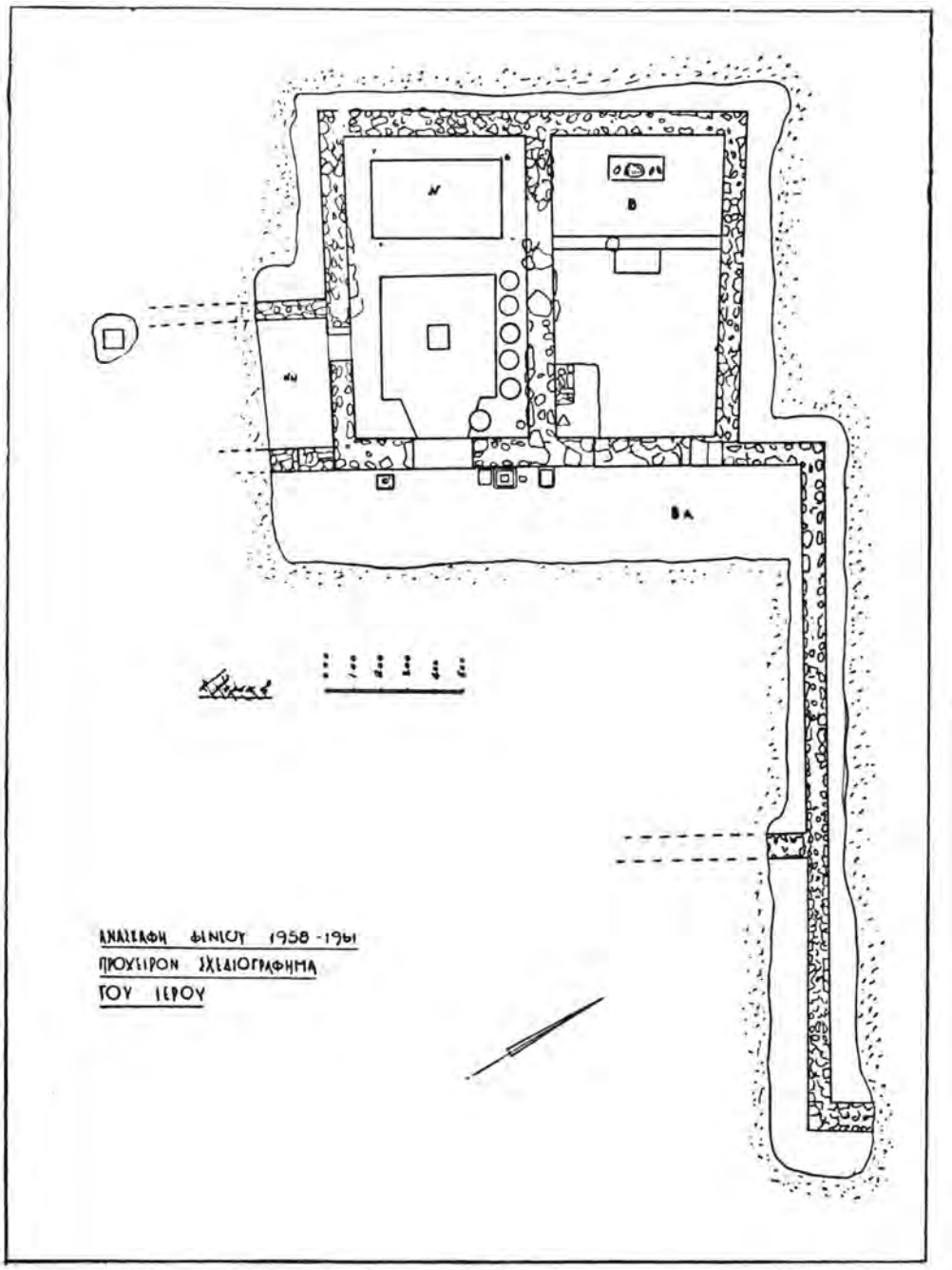
Εὐθὺς πρὸς δυσμὰς τοῦ βάθρου, κειμένη μὲ τὴν ὄψιν πρὸς τὴν γῆν ἐπὶ τεμαχίων κεράμων καὶ «γκρεμισμάτων» τοῦ οἰκοδομήματος, ἀμέσως κάτωθεν διαλυθέντων βυζαντινῶν τάφων ἀνευρέθη τεραστί-

1. Διάγραμμα τῆς περιοχῆς Φενεοῦ βλ. ἐν JHS XXII (1902) 228 κ. ἑ. εἰκ. 1. Διὰ βιβλιογραφίαν κλπ. Pauly - Wissowa R. E. XIX 1963—1980.

Pheneos. Frazer, Pausanias V, XIV, I καὶ I. G. V, 581.

2. Πιθανώτατα πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Παυσανίου (2, 19, 3) ὡς ὁ κατασκευαστὴς τοῦ ἀγάλματος τοῦ Λυκίου Ἀπόλλωνος ἐν Ἄργει Πρβλ. Thieme-Becker, Algemeines Lexikon der Bildenden Künstler τομ. II, Attalos καὶ Brunn, Gesch. d. Griech. Künstler I 558. Φαίνεται πιθανὸν ὅτι ὁ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀναφερόμενος Ἄτταλος, ἀνήκων εἰς τὴν κλασσικίζουσαν σχολὴν τῶν Ἀθηνῶν εἰργάσθη ἐν Φενεῷ μετὰ τοῦ ἀναφερομένου ὑπὸ τοῦ Παυσανίου (8, 14, 10) ὡς κατασκευαστοῦ τοῦ ἀγάλματος τοῦ Ἑρμοῦ ἐν Φενεῷ Εὔχειρος, υἱοῦ τοῦ Εὐβουλίδου περὶ τὰ μέσα τοῦ 2ου π.Χ. αἰ.

ων διαστάσεων κεφαλὴ γυναικὸς (ὕψος προτομῆς 0,80 μ.). Αὕτη κατὰ τὴν ὀπισθίαν πλευρὰν φέρει μης ἦτο ἐξ ἄλλης ὕλης (Πίν. 63 α-β καὶ 64 γ). Ἡ εἰκονιζομένη θεὰ (Ὑγιεία προφανῶς) φέ-

Σχεδ. 1.

εὐρυτάτην ὀπήν, δὲν εἶναι δὲ ὁλόγλυφος. Ἐξ ὑπαρχουσῶν μικροτέρων ὀπῶν κατὰ τὴν αὐτὴν πλευρὰν φαίνεται σαφῶς ὅτι τὸ ὄπισθεν μέρος τῆς κόρει πλεκτὴν ταινίαν ἐν εἴδει στεφάνου ἐπὶ τῆς κεφαλῆς. Τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου της εἶναι λίαν αὐστηρὰ καὶ ὀλίγον τραχέα λόγῳ τοῦ

ὑπερφυσικοῦ μεγέθους. Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ διατήρησις τῶν ἐνθέτων ὀφθαλμῶν καὶ τῶν χαλκῶν βλεφαρίδων, κατεσκευασμένων κατὰ τὸν γνωστὸν καὶ ἐκ τῶν χαλκῶν ἀγαλμάτων τρόπον.

Τὰ ἀγάλματα[3] ἦσαν πιθανώτατα ἀκρόλιθα, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς ἀνυπαρξίας ἑτέρων μαρμαρίνων τεμαχίων ὡς καὶ ἐκ τῆς ἀνευρέσεως περὶ τὸ βάθρον πλήθους σιδηρῶν ἥλων, τεμαχίων ἐλεφαντοστοῦ καὶ ἰχνῶν ἀπηνθρακωμένης ὀργανικῆς ὕλης (ξύλου), ἐκαλύπτοντο δὲ διὰ πραγματικῶν ἐνδυμάτων.

Πρὸς ἀνατολὰς ὑπάρχει θύρα (πλ. 2 μ.) ἥτις ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀνατολικὴν αἴθουσαν, ἡ ὁποία περιγράφεται κατωτέρω. Ἡ θύρα αὕτη ἔφερεν ἑκατέρωθεν ξυλίνας παραστάδας καὶ ἐκλείετο διὰ ξυλίνης διπλῆς θύρας, τῆς ὁποίας ἀνευρέθησαν ὑπερμεγέθεις σιδηροῖ ἧλοι. Ἐπὶ τοῦ κατωφλίου διακρίνονται ὁμοίως τὰ σημεῖα ἔνθα ἐστηρίζοντο αἱ παραστάδες καὶ ἐστερεοῦντο οἱ σύρται.

Τὸ δάπεδον τοῦ σηκοῦ κατὰ τὰ ἄκρα μὲν εἶναι κατεσκευασμένον ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ, τὸ δὲ κεντρικὸν αὐτοῦ τμῆμα (1.12 μ.Χ4,46 μ.) κατά τι ταπεινότερον (12 ἑκ.), διατηρεῖ ψηφιδωτὸν[4] εἰς καλὴν κατάστασιν (Πίν. 64 β καὶ 66).

Ὁ διαχωρισμὸς τῶν δύο δαπέδων γίνεται διὰ λιθίνου κυματίου περιβάλλοντος τὸ ψηφιδωτόν· τοῦτο εἶναι κατεσκευασμένον ἐκ τετραγωνικῶν ψηφίδων συνδεομένων πρὸς ἀλλήλας δι' ἐρυθρωποῦ ἐπιχρίσματος.

Τὰ περιγράμματα τῶν διακοσμητικῶν σχεδίων ἐγένοντο διὰ λεπτῶν ταινιῶν μολύβδου καὶ ἐν συνεχείᾳ τὰ κενὰ ἐπληροῦντο διὰ ψηφίδων. Ἐγένετο χρῆσις λιθίνων ψηφίδων λευκῶν, φαιῶν καὶ μελαινῶν καὶ πηλίνων ἐρυθρῶν, κιτρινωπῶν καὶ πορφυροειδῶν. Αἱ διακοσμητικαὶ ταινίαι χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων διὰ ζωνῶν λευκῶν, ἐρυθρῶν καὶ μελαινῶν καὶ περιλαμβάνουν τρέχουσαν σπεῖραν (λευκὸν—μέλαν), μαίανδρον (λευκὸν—φαιὸν μέλαν—ἐρυθρόν), ἐντὸς τοῦ ὁποίου καταλείπονται μετόπαι περιέχουσαι ποικιλόσχημα ἀνθέμια, πλοχμὸν περιλαμβάνοντα ἐντὸς αὐτοῦ ἐναλλὰξ ἐρυθροὺς καὶ κιτρινωποὺς ρόδακας καὶ τέλος ἁπλῆν διακοσμητικὴν ζώνην, κατὰ τὰ ἄκρα τῆς ὁποίας ὑπάρχουν τετράγωνα, ἐντὸς τῶν ὁποίων παρίσταται ἀνθέμιον, ρόδακες καὶ τροχὸς πολύχρωμα.

Εἰς τὸ κέντρον τοῦ δαπέδου (Πίν. 62 γ καὶ 64 δ) κεῖται κατάγειος ἀβαθὴς βωμός, παρουσιάζων ἴχνη ἐντόνου καύσεως. Παρ' αὐτὸν ἀνευρέθησαν κατὰ χώραν πήλινα τελετουργικὰ σκεύη[5].

Ἐπὶ τοῦ πρὸς βορρᾶν σκέλους τοῦ περιφερικοῦ δαπέδου ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ ἀπεκαλύφθησαν κυκλικαὶ ὀπαί, ἐξ τὸν ἀριθμόν, δύο τῶν ὁποίων ἐκαλύπτοντο διὰ στρογγύλων πλακῶν σχιστολίθου φερουσῶν ὀπὴν κατὰ τὸ κέντρον (Πίν. 62 γ καὶ 65α). Αὗται, ὡς ἐξηκριβώθη, ἦσαν φρέατα ὁδηγοῦντα εἰς εἶδος δεξαμενῆς, ἡ ὁποία πιθανῶς ἐξυπηρέτει λατρευτικοὺς καὶ ἰατρικοὺς σκοπούς. Κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν ὑπῆρχε καὶ ἀβαθὲς στρογγύλον φρεάτιον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐτίθετο προφανῶς ὕδωρ ἐκ τοῦ ἀντλουμένου ἐκ τῆς δεξαμενῆς.

Ἐπὶ τοῦ δαπέδου, ὀλίγον πρὸς ἀνατολὰς τοῦ κεντρικοῦ καταγείου βωμοῦ, εὑρέθη ἀνεστραμμένον λίθινον ἰωνικὸν κιονόκρανον ὅπερ δὲν συνδέεται ἀρχιτεκτονικῶς πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ σηκοῦ, ἴσως δὲ προέρχεται ἐκ τοῦ πρὸ αὐτοῦ χώρου ἢ τοῦ συμπλέγματος τῶν ἀγαλμάτων.

Κατὰ τὴν πρόσοψιν τοῦ σηκοῦ ἐπὶ τοῦ ἀνδήρου, δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου, εὑρέθησαν πρὸς Ν. μὲν τράπεζα προσφορῶν ἐκ πωρολίθου φέρουσα κατὰ τὸ κέντρον ἀβαθῆ κυκλικὴν ὀπήν, πρὸς Β. δὲ κατὰ σειρὰν μικρὰ τετραγωνικὰ βάθρα ἐφ' ὧν θὰ ἔκειντο ἀφιερώματα.

Βορ. αἴθουσα: (Πίν. 65α) (Σχεδ. 1, Β).

Καὶ τὸ διαμέρισμα τοῦτο ἐκαθαρίσθη ἐξ ὁλοκλήρου. Εἶναι διαστάσεων 6,35Χ11,05 μ., τῆς στενῆς πλευρᾶς μειουμένης εἰς πλάτος ὀλίγον πρὸς Α. (5,90), ἔχει δηλαδὴ τὰς αὐτὰς περίπου διαστάσεις πρὸς τὸ Ν. διαμέρισμα. Κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς στενῆς πλευρᾶς ἔκειτο καὶ ἐν αὐτῷ λίθινον βάθρον μικροτέρων ἀπὸ τὸ ἀποκαλυφθὲν εἰς τὸ Ν. τμῆμα διαστάσεων (Πίν. 65γ).

Ἐπ' αὐτοῦ, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν διακρινομένων ἐντομῶν, ὑπῆρχον δύο ἀγάλματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἓν ἐστηρίζετο μὲ ἀμφοτέρους τοὺς πόδας, τὸ δὲ ἕτερον διὰ μὲν τοῦ δεξιοῦ ἐπὶ τοῦ βάθρου, διὰ τοῦ ἑτέρου δὲ ἐπὶ ἐλλείποντος νῦν ὑποστηρίγματος (ὀμφαλοῦ;). Λόγῳ τοῦ μεγάλου ὕψους τοῦ βάθρου, τὰ ἀγάλματα θὰ ἐγένοντο ἀντιληπτὰ κατὰ τὴν καλλιέργειαν ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν ἐποχήν· πάντως οὐδὲν ἴχνος αὐτῶν ἀνευρέθη.

Τὸ περὶ τὸ βάθρον δάπεδον ἦτο ἐξ ἐρυθροῦ σκληροῦ χώματος, παρουσιάζοντος ἐνιαχοῦ ση-

3. Πιθανώτατα πρόκειται περὶ συμπλέγματος Ἀσκληπιοῦ καὶ Ὑγιείας, τοῦ μὲν καθημένου, τῆς δὲ ἱσταμένης. Κατὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ κτηρίου ἐκ σεισμοῦ καὶ πλημμυρῶν, τὸ μὲν ἄγαλμα τῆς Ὑγιείας κατέπεσεν εἰς τὸ σημεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον καὶ ἀνευρέθη, τὸ δὲ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, παρουσιάζον συμπαγέστερον ὄγκον καὶ στηριζόμενον ἐπὶ μεγάλων πελεκητῶν ὀγκολίθων παρέμεινεν· οὕτως ἡ λιθίνη αὐτοῦ κεφαλὴ κειμένη εἰς μικρὸν ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους βάθος ἀνεκαλύφθη ἴσως κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἤδη χρόνους.

4. Βλ. Πίνακα 66.

5. Θυμιατήρια, πρβλ. Α.Ε. 1955 σ. 47 εἰκ. 233. Τὰ ἐκ Φενεοῦ παρουσίασαν μετὰ τὸν καθαρισμὸν των σαφῆ τὰ ἴχνη καύσεως προφανῶς ἐν αὐτοῖς θυμιάματος.

μεῖα ἐντόνου καύσεως, ἐχωρίζετο δὲ ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς αἰθούσης διὰ μιᾶς λιθίνης βαθμίδος. Τὸ δάπεδον τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος ἦτο ξύλινον, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ μεγάλου ἀριθμοῦ ἥλων εὑρεθέντων κατὰ χώραν. Εὐθὺς πρὸ τῆς βαθμίδος καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς αὐτὴν ἔκειτο μαρμαρίνη τράπεζα προσφορῶν (1,70Χ0,885, ὕψ. 0,725) καταλήγουσα εἰς πόδας λέοντος (Πίν. 65 β).

Οἱ τοῖχοι ἐνταῦθα ἐκαλύπτοντο δι' ἐπιχρίσματος ζωηροῦ ἐρυθροῦ χρώματος. Ὀλίγα ἑκατοστὰ ὑπεράνω τοῦ δαπέδου ὑπάρχει πλατεῖα διακοσμητικὴ ταινία πρασίνου χρώματος. Τὸ ἐπίχρισμα σῴζεται καλῶς ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς ἐπιφανείας τῶν τοίχων, διατηρουμένων ἐνιαχοῦ μέχρις ὕψους 1,50 - 2 μέτρων.

Τὸ ἄνοιγμα τῆς θύρας ἔκειτο πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἦτο ἀντίστοιχον ἀσφαλῶς πρὸς τὸ τῆς νοτίου αἰθούσης, διὰ μεταγενεστέρου ὅμως ὀρύγματος ἔχει ἀφαιρεθῇ ἀριθμός τις λίθων, εἰς τρόπον ὥστε δὲν εἶναι σαφὴς πλέον ἡ ἀρχική του μορφή.

Ἐντὸς τῆς αἰθούσης ταύτης ἐγένετο μία τομή, ἥτις ἀπεκάλυψεν τὴν γωνίαν κτίσματος προγενεστέρας ἐποχῆς[6] (Σχεδ. 1, Δ) εὐθὺς ὑπὸ τὰ θεμέλια τοῦ ἀνασκαπτομένου κτηρίου. Ἐπίσης κατέδειξεν ὅτι τὸ κενὸν μέχρι τοῦ ξυλίνου δαπέδου εἶχε πληρωθῇ διὰ λιθαρίων καὶ «μπάζων», ἵνα ἐπιτευχθῇ ἰσοπέδωσις.

Ἀνατολικὴ αἴθουσα: (Σχεδ. 1, ΒΑ).

Πρὸς ἀνατολὰς τῶν ἀνωτέρω περιγραφέντων διαμερισμάτων ἐκτείνεται μεγάλη αἴθουσα (13,35 μήκους καὶ 20 μ. πλάτους), τμῆμα τῆς ὁποίας ἀνεσκάφη. Ἐνταῦθα οἱ τοῖχοι ἐκαλύπτοντο δι' ἐπιχρίσματος κυανοῦ χρώματος. Μέγα μέρος τῆς αἰθούσης ταύτης ἔχει διαταραχθῆ ἐκ μεταγενεστέρων ταφῶν, πιθανῶς τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων.

Νότιον δωμάτιον: (Σχεδ. 1, ΝΝ).

Πρὸς Ν. τῆς νοτίας αἰθούσης ἐκαθαρίσθη κατὰ τὸ περιλαμβανόμενον εἰς τὸ ἀνῆκον εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ὑπηρεσίαν γήπεδον, τμῆμα δωματίου, τοῦ ὁποίου τὸ δάπεδον ἔκειτο εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον ἀπὸ τοῦ τῆς παρακειμένης αἰθούσης. Πρὸς τὴν ἀνατολικὴν αἴθουσαν τοῦτο φέρει ἄνοιγμα, τὸ ὁποῖον δὲν διεπιστώθη εἰσέτι ἂν ἀπετέλει θύραν ἢ παράθυρον, δεδομένου ὅτι εὐθὺς πρὸς ἀνατολὰς ἀνευρέθη κτιστὸς μεταγενέστερος τάφος, ὅστις δὲν ἐπέτρεψε τὴν εἰς βάθος ἔρευναν.

Περὶ τὸ κεντρικὸν συγκρότημα ἐγένοντο τομαὶ κυρίως διὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῆς περιβαλλούσης τυχὸν αὐτὸ κιονοστοιχίας. Ἐξ αὐτῶν μία γενομένη εἰς ἀπόστασιν 50 μέτρων περίπου πρὸς ἀνατολάς, ἀπεκάλυψε δύο λιθίνους πεσσούς, ὑπολείμματα μνημειώδους εἰσόδου μεγάλης αἰθούσης, σῳζομένους εἰς ὕψος 1,85 (μήκ. πλ. 0,70Χ 0,70). Ἑτέρα τομὴ ἀπεκάλυψεν ὅτι ἐκ τοῦ βορείου τοίχου τῆς ἀνατολικῆς αἰθούσης ἄρχεται τοῖχος μὲ κατεύθυνσιν πρὸς Β. ἀνήκων προφανῶς εἰς ἑτέραν αἴθουσαν. Ἕτερος πεσσὸς ἀπεκαλύφθη πρὸς Ν. τοῦ νοτίου δωματίου.

Μικρὰ εὑρήματα: Ἐν τῇ ἐπιχώσει ἀμφοτέρων τῶν αἰθουσῶν εὑρέθησαν πλεῖστοι λύχνοι ἐκ πηλοῦ, πολλὰ νομίσματα, κυρίως τῆς Φενεοῦ, τεμάχια μικρῶν ὑαλίνων ἀγγείων, πλῆθος ἀγνύθων, κλεῖθρα ἐκ σιδήρου, χαλκᾶ ἰατρικὰ ἐργαλεῖα (λαβίδες, εἰδικὰ κοχλιάρια) κ.ἄ. Ἐκ τῶν εὑρημάτων ἐνδιαφέροντα εἶναι χαλκοῦν ὁμοίωμα πετάλου ἵππου, ὅπερ φέρει ἐκτύπως τὴν παράστασιν τοῦ Περσέως ἐπὶ τοῦ Πηγάσου (Πίν. 65 δ)· ἅπαντα εἶναι καλῆς διατηρήσεως καὶ τέχνης. Ἐπίσης εὑρέθησαν κεφαλὴ κωμικοῦ εἰδωλίου γραίας, εἷς εὐμεγέθης τρίμυξος λύχνος, τεμάχιον μαρμαρίνου εἰδωλίου, τεμάχια πηλίνων λεοντοκεφαλῶν σίμης, καὶ ὠὸν στρουθοκαμήλου (Πίν. 65 ε).

Τὸ εἶδος τῶν εὑρημάτων, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἐπὶ τοῦ μεγάλου βάθρου προαναφερθεῖσαν ἐπιγραφήν, ἀποτελεῖ βάσιμον στοιχεῖον ὅπως τὸ οἰκοδόμημα ἀποδοθῇ εἰς ἱερὸν Ἀσκληπιοῦ. Τοιοῦτον ἱερὸν οὐδόλως ἀναφέρεται ἐν τῇ γραπτῇ παραδόσει, μόνον δὲ στοιχεῖον περὶ τῆς ὑπάρξεως λατρείας Ἀσκληπιοῦ ἐν Φενεῷ τυγχάνει μεταγενέστερον νόμισμα φέρον τὴν προτομήν του[7].

Ὑπὸ τοῦ Παυσανίου εὐλόγως δὲν ἀναφέρεται τὸ ἱερὸν τοῦτο, ἐφ' ὅσον λόγῳ τῆς θέσεώς του κατὰ τὰς ὑπωρείας τοῦ λόφου θὰ ἔδει νὰ εἶχεν ὁπωσδήποτε καταστραφῇ πρὸ τῆς διελεύσεως τοῦ περιηγητοῦ ἐκεῖθεν, δεδομένου ὅτι ὁ Πλίνιος[8] ἀναφέρει πέντε μεταλλαγὰς τῆς λίμνης ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του, ὁ δὲ Πλούταρχος[9] ὑπαινίσσεται φοβερὰν καταστροφὴν ἐπὶ τῆς ἰδικῆς του. Ἡ βιαία καταστροφὴ ἐκ φυσικῶν φαινομένων διεπιστώθη καὶ ἀνασκαφικῶς, ἐκ τῆς περαιτέρω δὲ μελέτης τῶν

6. Ὁ ἀνευρεθεὶς τοῖχος ἀνήκει εἰς τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους ὡς ἀπέδειξεν ἡ μελέτη τῶν συλλεγέντων ὀστράκων, ἐκ τῶν ὁποίων, τὰ πλεῖστα ἀνῆκον εἰς τὴν ΜΕ ἐποχήν, ὀλίγα δὲ εἰς τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους. Τοῦτο εἶναι σημαντικὸν ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Φενεὸς ἀναφέρεται ἤδη εἰς τὸν Ὅμηρον (Β 603 κ.ἑ.) καὶ ἡ παράδοσις συνδέει αὐτὴν πρὸς τὸν Ἡρακλέα.

7. Mionnet: Description des Medailles Antiques Grecques et Romaines, Suppl, 4 No 79.

8. Nat. Hist. XXXI, 5A.

9. De Sera Numinis Vindicta 12, 10.

στρωματογραφικῶς συλλεγέντων ὀστράκων θὰ καταστῇ δυνατὸς καὶ ὁ καθορισμὸς τῶν χρόνων καθ' οὓς ἐπῆλθεν αὐτη.

Ε. ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΥ - ΔΕΪΛΑΚΗ

*

CORINTH EXCAVATIONS (1961)

The excavations of the American School of Classical Studies at Corinth were resumed on April 17 of 1961 and continued until June 10. The excavation was in charge of Henry S. Robinson, assisted by members of the School: William Berg, Steven Lattimore, Robert Schmiel, Theodora Stillwell and Ronald Stroud. Work was concentrated on the southern edge of the ancient Agora, south of the South Stoa and westward from the position of the South Basilica. Lesser projects were undertaken on the slopes of Acrocorinth and to the north of the north city wall.

In the major area we concentrated on removing the modern and Turkish fill in an effort to expose the level of Byzantine occupation; this project is a continuation of that undertaken in 1959 and 1960 when we excavated to Byzantine levels in the area directly west of the South Stoa. In the current campaign we cleared to Byzantine levels the eastern half of the area. Here we located the extension southward of the Kenchreai Road. This road, constructed in Roman times, was built directly through the South Stoa at the time of the Roman reconstruction of that building. The earlier excavations had exposed the pavement of the road for only a short distance south of the rear wall of the South Stoa. It is now apparent that the Roman road continued due southward, rising at one point in a broad flight of at least four steps as the natural ground level also rose. The road was originally paved throughout its entire length with slabs of hard limestone. Much of the paving material had been removed in the late Roman or Byzantine period; but the level of the roadway changed very slightly—except at its northern end—from Roman until Frankish times. There is now evidence to suggest that the road was first laid out and paved in the first half of the first century A.D.: the *terminus post quem* for the construction would appear to be approximately 35 A.D., the date at which an earlier well lying in the line of the road was filled in and covered over. In the 12th and 13th centuries several large houses were built on both sides of the Kenchreai Road behind the South Stoa (Plate 67). In one of these we have found traces of a well-paved floor of tile; another is characterized by a large courtyard with well and a large storeroom equipped with a stairway leading to a roof or to an upper gallery. The courtyard of this latter house is entered from an alley extending due eastward from the Kenchreai Road; the alley, apparently a Byzantine rather than a Roman construction, was in part paved with re-used blocks of the Kenchreai Road surface. Opposite this alley there appears to have been in the 12th and 13th centuries another alley extending westward; it, however, was not paved and was in use for only a short time—not long after its construction it was blocked off and its eastern end was incorporated into the common courtyard of two houses lining the west side of the Kenchreai Road. In the southern portion of this area, where the natural ground level rises, we found very little difference in level among structures of Greek, Roman and Byzantine times. At one point a Roman mortared wall with traces of painted wall stucco appears to have been reused in a 12th century house, the floor level of which is barely 2 centimeters higher than that of the late Roman structure. Near by, on the opposite side of the Kenchreai Road, late Roman floor levels lie almost directly upon Hellenistic mortared pavements. It is to be expected, therefore, that the plans of the Roman and Greek structures in this area will have been very seriously disturbed by the later constructions; it is not proposed to commence the removal of the Byzantine walls and the investigation of the earlier levels until the 1963 campaign.

The finds from the excavation south of the South Stoa are in general of minor interest; no significant fragments of sculpture or of inscriptions occured and the pottery recovered was in general of familiar type. We did, however, open an unusually large number of wells, none of which are connected with the system of Peirene man-holes. At least ten wells were located and eight of these were excavated. None of those which still contained ancient fill was earlier than the first century after Christ. One well, of the early 13th century, contained a large amount of wood, including one object,

recovered apparently complete, which may be a wooden ladle or possibly a musical instrument, comparable to a modern *lyra* (Plate 70). In addition to the wells, we exposed one very elaborate cistern system of the 4th century B.C. which extends eastward from the line of the Kenchreai Road underneath the unexcavated areas lying east of the archaeological zone. Unfortunately this cistern had been re-used in Roman and again in Byzantine times; no original fill was recovered. It consisted originally of three tunnels with two man-holes plus a well; the latter served both as man-hole and as overflow shaft for the cistern. The cistern appears to have connected also with yet another network of tunnels lying to the southeast and at present inaccessible.

On the slopes of Acrocorinth above the fountain of Hadji Moustafa, we undertook a trial excavation for two and one half weeks in fields where surface investigation had revealed the probable presence of a sanctuary of Greek times. The limited work of this season was sufficient to show that the site is a large one which will require more extensive investigation in 1962. It is too early to attempt any suggestion as to the nature of the architectural remains uncovered, as we have not exposed any building in its entirety; we did, however, find two built *favissae* or pits, the filling of which consisted primarily of terracotta figurines and votive cups. The deposit of earth over the site was relatively thin and much disturbed by ploughing and by flooding from heavy rains; «pure» fill was rarely found except in the «favissae» and behind (i.e. above) some of the walls. It is clear from the finds that the sanctuary was in use in the early 6th century B.C. and that it continued to flourish through the 3rd and perhaps into the 2nd century; it was revived in Roman times and thrived for a period of perhaps two centuries, after which the buildings were destroyed (by the Herulians in A.D. 267?) and the site left desolate—except for herders and ploughmen—until our time. The most remarkable of our finds occurred in a well which adjoined the sanctuary at the west and which we presume belonged to the sacred area. We did not dig the well to bottom this season; but we found large quantities of votive cups and figurines comparable to those from the surface excavation near-by (Plate 69 a-c); and on the last day of digging we brought up three fine marble heads—2 life-size portraits of young girl priestesses (Plate 68 a, c), wearing their hair in a style of the Antonine period; and a head of a goddess (Plate 68 b), over life-size, on the hair of which there still remain some traces of gilding. It seems more than likely that the large head belonged to the cult image of the sanctuary of Roman times and that it may represent Demeter. Pausanias mentions — among many others on the road to Acrocorinth — a shrine of Demeter and Kore (II 4.7); among the terracotta figurines discovered this year we have found a few pigs, part of a female figure holding a pig, two female figures each holding a torch — and all these suggest an association of the sanctuary with the Eleusinian deities. So far no inscriptions have turned up to assist in our identification.

A third excavation area lay north of the ancient north city wall, east of the Baths of Aphrodite and slightly west of the «tile works». In March a public works project here revealed the presence of a Roman family tomb; the investigation of it was begun by Miss Olga Alexandri, Epimeletria of the Ephoria of Argolidocorinthia. The Ephor of the area, Mr. Verdelis, eventually requested us to continue the excavation. We were glad to accede to his request. Four weeks of excavation revealed the presence of two built tombs. The larger of these had been constructed in the late 1st or early 2nd century after Christ and originally contained five sarcophagi, three of them built into niches in the rear (south) wall. The tomb walls were built of mortared masonry; the front walls of the niches were built up in brick. The front wall of the tomb itself is for the most part destroyed, but the original doorway, with its threshold and the bases of the two jambs, still remains in position. This tomb was remodelled on several occasions; at one time the front door was blocked by the insertion of a sarcophagus directly in front of it. At that period, we assume, the original courtyard in front of the tomb was converted into an additional tomb chamber. The second of the large tombs, adjoining the first tomb at the west, was slightly smaller and of later date; it contained three poros sarcophagi arranged on the east, south, and west sides of a tiled floor. This smaller tomb may have been built as late as the 3rd or 4th century. Both tombs were kept in use as places of burial until at least the 5th century

after Christ. Each tomb had a vaulted roof; but the vaults in their entirety and most of the walls had fallen as the result of earthquake or wash-out (the clay on which the tombs were built was subject to rapid erosion). The finds from these tombs were few. Among the significant ones are: three inscribed lead plaques, each folded but not pierced by a nail as is common with the lead curse tablets (these plaques have not yet been cleaned or deciphered); several gold bracteates which seem to bear in relief the figure of a dove in flight (as on the coins of Sikyon).

It is proposed that the excavations of Corinth be resumed in April of 1962, when work will be concentrated in the Byzantine levels south of the South Stoa, at the sanctuary on the slopes of Acrocorinth, and in the area of the ancient quarry to the south of the Odeion.

HENRY ROBINSON

*

DISCOVERIES AT ISTHMIA (1961)

The Sanctuary of Poseidon

The excavation at Isthmia in the spring and summer of 1961 was largely supplementary. In the Precinct of Poseidon (Plate 72a) we finished the excavation, except for some cleaning that will be done in connection with the final study and publication of the Sanctuary. In the northeast corner an area in front of the entrance to the Northeast Caves (Plate 75a) was excavated, but nothing was found that would help explain further the use of the caves. Later intruders, who had used the underground chambers as storerooms, had brought changes that obscured the original condition.

One undisturbed corner of the area produced an unexpected discovery of three Persian gold coins (Plate 71c). They are of the kind first introduced by King Dareios I (521-486 B.C.) and called after him 'Darics' (Δαρεικοί). Large numbers of these coins were brought to Greece in the fifth and fourth centuries B.C., but these are the first examples found in the excavations either at Corinth or at the Isthmia. Since they came out of debris from the Archaic Temple of Poseidon, which was destroyed by fire about 475 B.C., we may assume that they—like the many silver coins found in earlier campaigns—had been brought by worshipers as gifts to the Temple.

The Theater

Further digging in the Theater (Plate 73b) resulted in valuable confirmation of the date of the original construction. A subterranean channel, designed as outlet for the rainwater that washed down into the orchestra, had been abandoned and filled up about the middle of the fourth century B.C. This drain would, of course, have served its purpose for some time before it was filled up, and we can now with confidence state that the Theater was built before 350, perhaps as early as the fifth century B.C.

The Later Stadium

In the area surrounding the Sacred Precinct, exploratory trenches led to the discovery of two new buildings, one—and possibly both—closely related to the Isthmian Games. In the conspicuous hollow to the southeast of the Sanctuary we dug several trenches in the Later Stadium (Plate 72b), which was found to be remarkably well preserved. In 1956, when the Earlier Stadium with its intricate starting line was discovered close to the Temple of Poseidon, it seemed reasonable to conclude that the Later Stadium was a creation from the time of the Roman colony of Corinth. It is now clear that the Early Stadium was abandoned long before the destruction of Corinth in 146 B.C., and that the Later Stadium was constructed in Hellenistic times, perhaps before the end of the fourth century. It is well preserved, except at one corner where a stream has washed away part of the structure. The starting line is of a type known from most Greek stadia, with a double groove to mark the position of the contestants' feet (Plate 71b). Vertical posts set in sockets of lead divided the starting line into 18 sections of ca. 1.505 m. each. On either side of the race track is a water channel opening at intervals into large basins (Plate 73a). A stone walk leading from each basin to the edge of the spectatory shows that the water in the basins was intended for the spectators as well as for the athletes. The sides of the Stadium rose in a series of broad steps on which the spectators sat or stood watching the games. There was a proedria with stone seats near the middle of the Stadium.

It is this building that the Apostle Paul mentions in his First Epistle to the Corinthians 9 : 24, *οὐκ οἴδατε, ὅτι οἱ ἐν σταδίῳ τρέχοντες πάντες μὲν τρέχουσιν, εἷς δὲ λαμβάνει τὸ βραβεῖον.* What this prize was we learn from a beautiful marble head of an athlete, found some years ago in the Theater. He wears a crown of pine twigs, the *φθαρτὸς στέφανος*, which St. Paul mentions in the same passage. A century later than Paul's visit Pausanias saw this Stadium, which he describes as a building of marble. This is a mistake, unless his remark applies to a marble facade which has not yet been discovered. The seats of the proedria were not of marble and the rest of the spectatory had no stone seats. The only portable object of interest from the Stadium is the flame of a marble torch (Plate 71a), presumable an imitation of those carried in the torch races that were held in the Stadium.

Only trial trenches could be dug in the Stadium at this time. To lay bare the whole building would be a costly and timeconsuming undertaking. The race track lies buried beneath 2-4 m. of earth. One half of the area is a plowed field, the other half is planted with citrus fruit trees. But a knowledge of this building is essential to our study of the Isthmian sanctuary; and it will be possible by digging a few more trenches among the trees to obtain the necessary measurements and data for a complete restoration (on paper) of the Isthmian Stadium.

The West Foundation

Some half a mile to the west of the Sanctuary illicit diggers had some years ago uncovered part of a foundation which at first sight appeared to be that of a temple. Our investigation of the monument revealed that there are only three walls, a long south wall and two short end walls. There was nor, not had there ever been, a wall on the north flank. The foundation may have been an altar terrace, or possibly a grandstand. Among its ruins were found several spear points and strigils of iron, most of them very well preserved (Plate 74b); the iron trimming of four table legs; and some pottery of the fourth century B.C. It is possible that the monument supported on this foundation adjoined the Hippodrome and would thus have served some purpose in direct connection with the Isthmian Games.

The Hellenistic Fortification Wall

At the end of the campaign we continued our investigation of a line of fortification, the existence of which was quite unknown before our survey of the Isthmus in 1957 1958. The wall stretched across the Isthmus, from the harbor of Kenchreai to the vicinity of Modern Corinth. From the type of construction and from the nature of re-used material built into it we learn that the wall is not earlier than 300 B.C. It was probably built as defence against the Gauls who invaded northern Greece in 279 B.C. but were defeated at Delphi with — so it was believed — the miraculous intervention of Apollo.

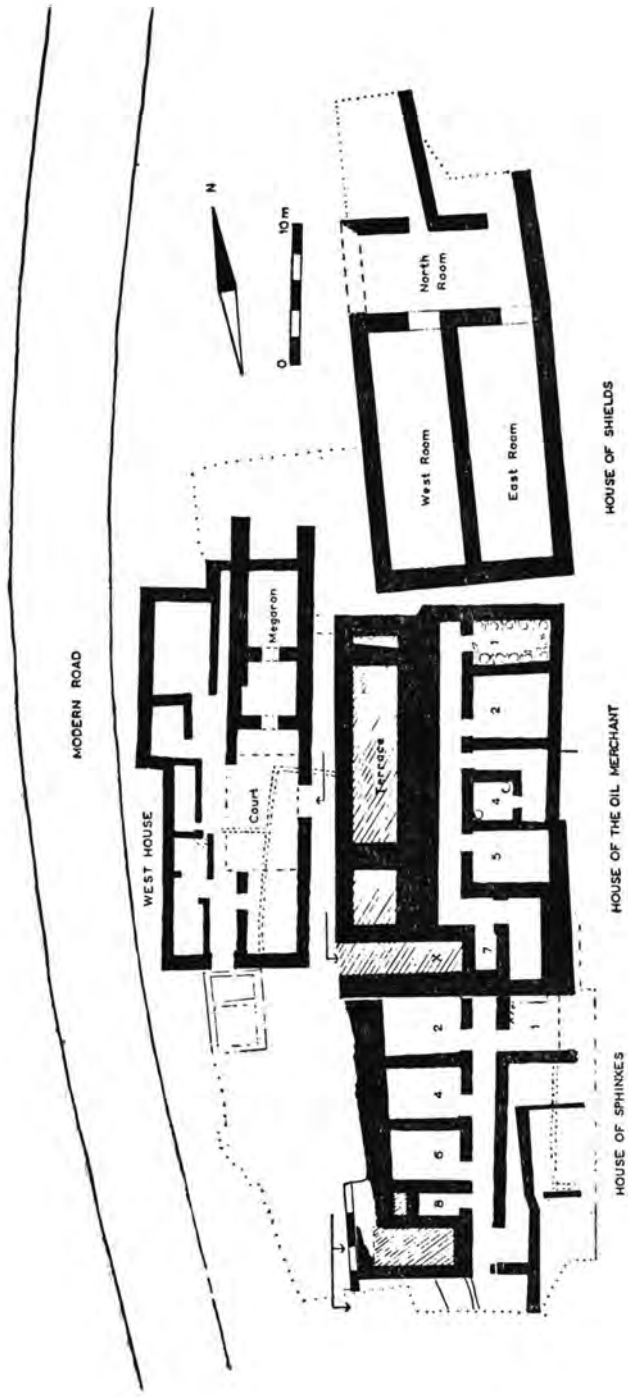
The 1961 campaign at Isthmia was on a small scale. In terms of objects to be exhibited in a museum the results will seem unspectacular, especially when compared with the fruitful campaigns of 1956, 1958, and 1960. But the information obtained this year fills some glaring gaps in our previous knowledge of the site. Though second in importance to the Olympic Games, the Isthmian Games — because of the accessibility of the Isthmus and the attractions offered by Corinth — drew larger crowds than any of the Panhellenic festivals of Greece. The site of these games, with its temples, its cult caves, its altars and secular buildings, all but unknown ten years ago, has gradually been revealed in the excavations in which the University of Chicago is now engaged.

OSCAR BRONEER

*

MYCENAE 1961

Excavations were carried out at Mycenae from July 10 to August 4, 1961, under the direction of Mrs Elizabeth Wace-French who had been invited by the Ephor of the Argolid, Dr. Nicholas Verdelis, with the consent of the Department of Antiquities, to cooperate in the final clearance and excavation of the houses south of the Tomb of Clytemnestra by the modern road. This work, which had been begun in 1959, was made possible by the moving of the modern road several metres to the west after the discovery of the West House in 1957-8. The project of the British section of the excavation was to complete the excavation of the south west end of the House of the Oil Merchant and the west side of the House of Sphinxes (Plate 78b and Plan 1). At the close of

Plan. 1. General Plan of the site

excavation various measures were taken to tidy the site and to leave it suitable for tourists.

Work on the south west end of the House of the Oil Merchant in 1959 had confirmed what had previously been supposed, that the whole west side of the house was built on a great terrace at a level higher than that of the terrace on which the east side is built. Within the heavy walls of these two terraces was found a fill of soil, stones, and pottery belonging to the construction of the building and therefore of extreme importance for dating it.

This year Room X, the southernmost of the building, was finally cleared. It had previously been tested in 1953 when a fill similar to that of the rest of the west terrace had been found. It is indeed a part of this terrace and was filled up to the level of the floors of the eastern part of the house but no trace was found of any wall at the west and it is thought that this must have been an open passage leading from the roadway at the west into the upper parts of the house. Such passages can be seen today in the terraced houses on the slopes of the citadel at Nauplia.

Traces of earlier building in the form of a rock cut setting for a wall and a plaster floor laid directly on the rock, similar to that found to the north in 1959, were found below the fill. The pottery of the fill confirmed a construction date for the house in the first half of LH III B.

The last excavation on the main part of the House of Sphinxes took place in 1955 when the complete clearance of Room 6 (where tablets were found) to the west wall and a test to the west wall of Room 2 had suggested that the west wall of the building was at a different alignment to the rest of the building, perhaps occasioned by early building to the west. It was therefore of considerable importance that this wall should be completely cleared. This house unlike the House of the Oil Merchant is built directly upon the rock and at the north abuts against the south wall of the House of the Oil Merchant, a strong and heavy terrace wall which ends in a deep rock cutting at the west. It is the nature and possibly the previous cutting of the rock which causes the unusual feature of the west wall, the construction of which varied from room to room as the circumstances required. It is not in fact out of alignment with the rest of the house though slightly displaced in Room 6 where its construction is weakest.

Interesting details of the construction of the upper storey were found in several places but the most important finds occured in Room 4. Two more large jars similar to those found in 1954 were discovered in the western part of the room in positions immediately west of the previous ones (Plate 79 a). One is a large open vat, the other a tall necked jug with two belly handles. Beneath the vat on the west side lay a tablet (Plate 79 b). As usual baking had taken place in the burning of the building and in this case only the left hand end had been properly baked; the right hand side crumbled away on being touched. From its position beneath the vat it seems probable that this tablet came from the basement and perhaps lay on a shelf beside the vat. There was considerable evidence of shelves or other such wooden structures at this side of the room. Detailed publication of the tablet and of the excavations has appeared in *Mycenae Tablets III*.

Over the western portion of Rooms 8 and 10 there was considerable Hellenistic building. This area west of the House of Sphinxes and south of the West House was cleared by Dr. Verdelis. The walls of the House of Sphinxes (Plate 78 a) show clearly beneath the Hellenistic levels and this end was, as was originally supposed, probably an entrance to the house at an upper level from the street extending north-south between the house of the Oil Merchant and the West House.

After the excavation three weeks were spent in Nauplia in work on finds from previous seasons and in assisting Dr. Verdelis in the identification of material from the 1920-23 excavations.

ELISABETH WACE-FRENCH

*

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΝ ΤΗ ΑΚΡΟΠΟΛΕΙ ΤΩΝ ΜΥΚΗΝΩΝ (1961)

Ἡ προσπάθειά μας ἐφέτος συνεκεντρώθη εἰς τὴν ἀνασκαφὴν καὶ μελέτην τῆς βορείου κλιτύος τῆς ἀκροπόλεως, εἰς τὴν περιοχὴν ὅπου τὸ 1959 ἀπεκαλύφθη ἡ κλίμαξ τῆς κυρίας πρὸς τὸ ἀνάκτορον ἀνόδου. Πρὸς τὴν κλίμακα ταύτην ἔφερον ὁδοὶ ἀπὸ τῆς κατευθύνσεως τῆς Πύλης τῶν Λεόντων καὶ ἀπὸ τῆς βορείου Πυλίδος. Ταύτας ἀνεύρομεν ὑπὸ τὰ ὑπολείμματα πυρακτωθέντων καὶ καταπεσόντων τοίχων, οἱ ὁποῖοι ὑπεβάσταζον τὰ ἄνδηρα

τῆς κλίμακος. Ἡ ἀπὸ τῆς Πύλης τῶν Λεόντων ὁδός, ἡ καὶ ἀρχαιοτέρα, ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 17 μέτρων καὶ τὸ τεχνητόν της ἐπίπεδον ὑποβαστάζεται ὑπὸ ἀναλημματικοῦ τοίχου μετ' ἐπιμελείας ἐκτισμένου (Π ί ν. 77 β). Καὶ ἡ πρὸς νότον, ἤτοι ἡ πρὸς τὴν βραχώδη κλιτὺν πλευρά του, ἐκλείετο ὑπὸ ἀναλημματικοῦ ἐξ ὀγκολίθων τοίχου, ὕψους περίπου ἑνὸς μέτρου, οὐχὶ ἐπιμελῶς ἐκτισμένου (Π ί ν. 77 β). Ἡ ὄψις ὅμως τοῦ τοίχου ἐκείνου ἐκαλύπτετο ὑπὸ στρώματος ἀσβέστου καὶ κονιάματος ἐρυθρωποῦ τὴν ὄψιν, τὸ ὁποῖον συνεκρατεῖτο ὑπὸ δοκαρίων τεθειμένων κατακορύφως πρὸ τοῦ τοίχου καὶ εἰς ἀπόστασιν ἀπ' ἀλλήλων μόλις 0.06 μ. Ἀποτυπώματα τῶν δοκαρίων καὶ τοῦ κονιάματος ἀπεκαλύφθησαν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ δρόμου, ὅπου εἶχον καταπέσει. Ὁ δρόμος (Π ί ν. 76 α), ἔχει μέσον πλάτος 1.90 μ., φαίνεται δ' ὅτι ἡ ἐπιφάνειά του ἐκαλύπτετο ὑπὸ στρώματος πηλοῦ καὶ χώματος μετ' ἄμμου καὶ χαλίκων μεμιγμένου, καλῶς δὲ πεπατημένου. Ὁ δεύτερος, ὁ ἐκ τῆς βορείου Πυλίδος, δρόμος ἐδημιουργήθη εἰς ὑστερωτέρους τοῦ πρώτου χρόνους, ὁπότε ὁλόκληρος ὁ πρὸ τῆς ἀνόδου χῶρος διεμορφώθη εἰς εὐρεῖαν αὐλὴν τεχνητῶς πληρωθεῖσαν. Τὰ ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς αὐλῆς καὶ τοῦ ὀχετοῦ της χώματα ἀπέδωσαν πλῆθος ὀστράκων, ἀποδεικνυόντων ὅτι ἡ διευθέτησις τοῦ χώρου καὶ ἡ κατασκευὴ τοῦ ἀπὸ τῆς βορείου Πυλίδος δρόμου ἐγένοντο εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς ΥΕ ΙΙΙ Β περιόδου.

Τὸ ἀνώτατον τμῆμα τῆς κλίμακος ἐφέρετο πρὸς τὸ τέρμα του ἐπὶ τεχνητῶν ἀνδήρων ὑποβασταζομένων ὑπὸ ἀναλημμάτων, αἱ θεμελιώσεις τῶν ὁποίων καταφαίνονται ἀπὸ τὰ λαξεύματα τὰ διασωθέντα εἰς τοὺς βράχους. Ἀπὸ τὸ τέρμα τῆς κλίμακος ὁδός, μὲ ἐλαφρὰν ἀνηφορικὴν κλίσιν (ramp), ἔφερεν εἰς τὴν ΒΔ. εἴσοδον τοῦ ἀνακτόρου. Καὶ τὴν ὁδὸν αὐτὴν ἀπεκαλύψαμεν εἰς ὅλον αὐτῆς τὸ μῆκος. Μέρος τοῦ ἀναλήμματος, τὸ ὁποῖον ὑπεβάσταζε τὸ τεχνητὸν ἐπίπεδον τῆς ὁδοῦ διεσώθη καὶ ἡ φορά της νῦν ἀπεκατεστάθη. Ἡ ὁδὸς ἔχει μέσον πλάτος περὶ τὸ 1,65 μ. καὶ ἡ ἐπιφάνειά της καλύπτεται ὑπὸ στρώματος πηλοῦ καὶ χώματος μεμιγμένου μετ' ἄμμου καὶ χαλίκων. Οὕτως ἐξηκριβώθη πλήρως ἡ πρὸς τὸ ἀνάκτορον ἀρχικὴ ἄνοδος.

Πρὸς τὴν κλίμακα κατευθύνεται ἀπὸ δυσμῶν τοῖχος, διασωθεὶς κατὰ τὴν ΒΔ. κλιτὺν τῆς ἀκροπόλεως (Π ί ν. 77α). Τὸν τοῖχον τοῦτον ὁ ἀείμνηστος Wace ἐδέχθη ὡς μεσοελλαδικὸν τεῖχος, τὸ ὁποῖον περιέβαλλε μίαν ἀρχικὴν ἀκρόπολιν τῶν Μυκηνῶν. Ἀπεκαλύψαμεν ὅλον τὸν χῶρον, τὸν ὁριζόμενον ὑπὸ τοῦ τοίχου καὶ ἠρευνήσαμεν τὴν ὑπ' αὐτοῦ ὑποβασταζομένην ἔκτασιν διὰ τεσσάρων μέχρι τοῦ βράχου τομῶν. Ἡ ἔρευνα αὕτη ἀπέδειξεν ὁριστικῶς ὅτι ὁ τοῖχος δὲν εἶναι μέρος περιβόλου μεσοελλαδικῶν χρόνων, ἀλλ' ἀναλημματικὸς καὶ ὑποβαστάζει τεχνητὸν γέμισμα ἐκ λίθων ἀργῶν (Π ί ν. 75 β), τὸ ὁποῖον ἐσχημάτιζεν ἄνδηρον πρὸ τῆς ΒΔ. εἰσόδου τοῦ ἀνακτόρου, δημιουργηθὲν εἰς ΥΕ ΙΙΙ χρόνους. Τὸ πρὸς Δ. τέρμα τοῦ λιθολογήματος τοῦ ἀνδήρου ἀπεδείχθη ὅτι προχωρεῖ καὶ κάτωθεν τῆς θεμελιώσεως τῆς νοτίας παραστάδος τῆς ΒΔ. εἰσόδου ὡς φαίνεται σήμερον. Ἐξηκριβώθη πρὸς τούτοις, ὅτι ὁ τοῖχος ἀποτελεῖ τὸν τρίτον καὶ ὑστερώτερον κατὰ χρονολογικὴν τάξιν ἀναλημματικόν, διότι ὑπὸ τὸ λιθολόγημα τὸ ὁποῖον βαστάζει ἀπεκαλύφθησαν δύο διάφοροι ἀναλημματικοὶ τοῖχοι, οἱ ὁποῖοι ὑπεβάσταζον ἄνδηρα μὲ χαμηλοτέραν ἐπιφάνειαν. Εἰς τὸν ἕτερον ἐξ αὐτῶν εἶναι θεμελιωμένη ἡ ΒΑ. πλευρὰ τοῦ προπύλου τῆς εἰσόδου ὡς ἔχει σήμερον. Οἱ ἀναλημματικοὶ τοῖχοι καὶ τὰ λιθολογήματά των ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ ΒΔ. εἴσοδος πρέπει νὰ ἔχῃ διαφόρους περιόδους κατασκευῆς καὶ ἐπιβάλλουν τὴν ἀνάγκην τῆς διὰ σκαφῆς πληρεστέρας ἐρεύνης τῆς ΒΔ. πλευρᾶς τοῦ ἀνακτόρου.

Ὁ χῶρος ὁ ἑκατέρωθεν τῆς κλίμακος καὶ τῶν προσβάσεών της, ὅπου φαίνεται ὅτι ἀκόμη καὶ εἰς τὸν τρίτον αἰῶνα διεσῴζοντο τὰ μυκηναϊκὰ ἄνδηρα, ἐκαλύφθη ὑπὸ οἰκημάτων τὴν τρίτην π.Χ. ἑκατονταετηρίδα. Ἐν πολλοῖς τὰ Ἑλληνιστικὰ κτίσματα κατέστρεψαν τὰ μυκηναϊκὰ στρώματα, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ ἐβλάβησαν καιρίως κατὰ τὴν πρώτην σκαφὴν τοῦ χώρου. Εἰς δωμάτιον τοῦ τέλους τοῦ τρίτου π.Χ. αἰῶνος, ὑπερκείμενον τοῦ ἀποκαλυφθέντος δυτικοῦ τμήματος τοῦ ἀπὸ τῆς Πύλης τῶν Λεόντων δρόμου, ἀπεκαλύφθη τμῆμα δαπέδου (Π ί ν. 77 β) καὶ ἐπ' αὐτοῦ εὑρέθησαν τεμάχια πίθου. Ἐπὶ τῶν τεμαχίων αὐτῶν εὑρέθη χαλκοῦν ἀγαλμάτιον Ἀπόλλωνος, 0.06 μ. ὕψους, καλῶς διατηρούμενον καὶ σύμπλεγμα μαρμάρινον ὕψους 0.17 μ. δύο γυναικῶν. Δυστυχῶς αἱ κεφαλαὶ τῶν γυναικῶν δὲν διεσώθησαν. Τὰ γλυπτὰ αὐτὰ καθαρίζονται νῦν ὑπὸ τοῦ τεχνίτου τοῦ Μουσείου Ναυπλίου.

Ἡ παρὰ τὴν Πύλην τῶν Λεόντων σκαφικὴ ἔρευνα περιωρίσθη εἰς τὴν πρὸς Ν. αὐτῆς ἔκτασιν καὶ κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ Κυκλωπείου τείχους. Τὸ τεῖχος αὐτὸ ἀπεκαλύψαμεν εἰς ἔκτασιν δώδεκα περίπου μέτρων καὶ ἐμελετήσαμεν λεπτομερῶς τὸν τρόπον τῆς θεμελιώσεώς του. Εἰς τὴν ἀμέσως πρὸς δυσμὰς τοῦ λεγομένου σιτοβολῶνος περιοχήν, τὸ τεῖχος διατηρεῖται εἰς ὕψος 8.25 μ. καὶ παρουσιάζει ἐπιβλητικὴν εἰκόνα. Παρὰ τὴν ρίζαν του εὑρέθη μεσοελλαδικὸς ἐν τῷ βράχῳ ἐσκαμμένος τάφος, ἄνωθεν σχεδὸν τοῦ ὁποίου ἐθεμελιώθη τὸ τεῖχος. Βεβαίως ὁ τάφος εἶχε κενωθῆ κατὰ τὴν οἰκοδομήν, ἐκ τῶν χωμάτων δὲ καὶ τῶν λί-

θων, διὰ τῶν ὁποίων καὶ πάλιν ἐπληρώθη, προῆλθον διάφορα ὄστρακα μεσοελλαδικῶν καὶ ὑστεροελλαδικῶν χρόνων, τοὐλάχιστον ἓν τῶν ὁποίων ἀνάγεται εἰς τὰ μέσα τῆς ΥΕ ΙΙΙ Β περιόδου. Εἰς τέσσαρα σημεῖα ἠδυνήθημεν νὰ ἐρευνήσωμεν χώματα καὶ μικροτέρους λίθους κάτωθεν τῆς ρίζης τοῦ δυτικοῦ Κυκλωπείου τείχους. Ἡ ἔρευνα αὕτη ἀπέδωσε πολλὰ ὄστρακα, ἀρκετὰ τῶν ὁποίων εἶναι γραπτά. Ταῦτα, ὡς καὶ αἱ κοῖλαι βάσεις δύο μυκηναϊκῶν ἐκ πηλοῦ εἰδωλίων, ἀποδεικνύουν ὁριστικῶς ὅτι τὸ δυτικὸν Κυκλώπειον τεῖχος, ὑπὸ τὸ ὁποῖον εὑρέθησαν, ἐκτίσθη περὶ ἢ ὀλίγον μετὰ τὰ μέσα τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ περιόδου, ἤτοι περὶ τὸ 1250 π.Χ.

Ἡ περὶ τὸ δυτικὸν Κυκλώπειον τεῖχος ἔρευνα μᾶς ἐπέτρεψε νὰ ἀφαιρέσωμεν τὰ προηγουμένως σκαφέντα χώματα ἀπὸ τὸν χῶρον τὸν μεταξὺ τοῦ τείχους καὶ τοῦ ἀναλημματικοῦ τοῦ περιβόλου τοῦ κύκλου Α. Ἡ ἐργασία αὐτὴ ἔφερεν εἰς φῶς ὄχι μόνον τὰ θεμέλια τοῦ ἀναλημματικοῦ, ἀλλὰ καὶ τὰ ὑπολείμματα τοῦ ὑπ' αὐτὰ τοίχου, τὸν ὁποῖον εἶχε τὸ πρῶτον σημειώσει ὁ ἀείμνηστος διδάσκαλος Χρῆστος Τσούντας (Πίν. 76 β). Ἡ ἀποκάλυψις ὁλοκλήρου τοῦ διασωθέντος μήκους τοῦ τοίχου αὐτοῦ καθιστᾷ φανερὸν ὅτι δὲν εἶναι ὑποθεμελίωσις τοῦ ἀναλημματικοῦ τῶν ὑστέρων μυκηναϊκῶν χρόνων, ὡς ὑπέθεσεν ὁ Wace, ἀλλ' ἀρχαιότερος κύκλος. Τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ ἀρχαιοτέρου αὐτοῦ κύκλου περιλαμβάνει μεγαλύτερον χῶρον ἢ ὁ νεώτερος περίβολος, οὕτως ὥστε καὶ ὁ VI τάφος, τοῦ ὁποίου τὴν γωνίαν κόπτει ὁ νεώτερος περίβολος, καὶ ὁ ὑπὸ τοῦ Παπαδημητρίου ἀνακαλυφθεὶς τάφος περιλαμβάνονται ἀνέτως εἰς τὴν περιοχήν του. Τομή, γενομένη εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τείχους, ἀπέδωσε περὶ τὰ εἴκοσι μικροσκοπικὰ ὄστρακα, ἅπαντα ἀναγόμενα εἰς τὸ τελευταῖον ἥμισυ τῆς ΜΕ ἐποχῆς, τὰ ὄστρακα αὐτὰ χρονολογοῦν ἀσφαλῶς τὸν τοῖχον. Κατ' ἀκολουθίαν ὁ ἀρχαιότερος κυκλικὸς περίβολος ἀποδεικνύεται σύγχρονος πρὸς τὸν ἀρχαιότερον κάθετον τάφον τοῦ Κύκλου Α, ὁ ἀρχικὸς δηλ. περίβολος ὁ ὁποῖος περιέκλειε τὴν περιοχὴν τῶν βασιλικῶν τάφων.

Γ. Ε. ΜΥΛΩΝΑΣ

*

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΥΚΗΝΩΝ (1961)

Κατὰ τὴν συνεχισθεῖσαν τὸ 1961 ἀνασκαφὴν παραπλεύρως τῆς λεγομένης Δυτικῆς Οἰκίας συνεπληρώθη ὁ καθαρισμὸς τοῦ ΝΔ. αὐτῆς κειμένου παλαιοτέρου κτίσματος, ὅπερ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν εὑρεθέντων ἐν αὐτῷ κεραμεικῶν ὀστράκων χρονολογεῖται μεταξὺ τοῦ τέλους τῆς ΜΕ ἐποχῆς καὶ τῆς ΥΕ Ι περιόδου.

Ἀποτελεῖται τοῦτο ἐκ τριῶν δωματίων, κειμένων τοῦ ἑνὸς ὄπισθεν τοῦ ἄλλου καὶ μὲ κατεύθυνσιν ἐκ Ν. πρὸς Β. (βλ. Ἔργον, 1961, εἰκ. 159). Τὸ πρῶτον ἐκ Ν. δωμάτιον τυγχάνει ἐπιμηκέστερον τῶν δύο ἑπομένων, ὁ πρὸς Α. δὲ τοῖχος αὐτοῦ ἐκφεύγει ἐλαφρῶς ἀπὸ τῆς γραμμῆς ἐκείνων. Νομίζω δι' αὐτὸ ὅτι ὁ χῶρος οὗτος ἀποτελεῖ οὐχὶ δωμάτιον ἀλλὰ μίαν στενομήκη αὐλὴν ἔμπροσθεν τῆς οἰκίας. Ἔχομεν τοιουτοτρόπως ἐνταῦθα τὸ τυπικὸν σχῆμα τῆς μεγαροσχήμου μεσοελλαδικῆς οἰκίας μὲ μίαν αὐλὴν ἔμπροσθεν καὶ δύο παρατεταγμένα ὄπισθεν δωμάτια, τὸν πρόδομον καὶ τὸν δόμον.

Ὅπως αἱ μυκηναϊκαὶ κατὰ τὴν αὐτὴν θέσιν οἰκίαι, εἶναι θεμελιωμένη καὶ ἡ παροῦσα ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου. Τὰ θεμέλιά της σῴζονται εἰς μικρὸν μόνον ὕψος καὶ εἶναι ἐκτισμένα διὰ μικρῶν λίθων (βλ. ἔ.ἀ. εἰκ. 157 - 158). Εἶναι βέβαιον ὅτι μόνον τὰ θεμέλιά της ἦσαν λιθόκτιστα, ἐνῷ ἡ ἀνωδομία συνίστατο ἐξ ὠμῶν πλίνθων.

Πρὸς Α. τῆς ἀνωτέρω οἰκίας ὁ φυσικὸς βράχος κατέρχεται ἀποτόμως καὶ σχηματίζει κάτωθεν εἶδος πλατείας. Εἶναι πιθανὸν ὅτι, ἡ τοιαύτη διαμόρφωσις τοῦ χώρου ἐνταῦθα εἶναι τεχνητὴ καὶ ἐγένετο κατὰ τὸν χρόνον τῆς οἰκοδομῆς τῶν παρακειμένων μυκηναϊκῶν οἰκιῶν. Εἰς τοὺς χρόνους τούτους ἀνήκει πιθανώτατα καὶ ὁ ἀνατολικῶς τῆς ἀνωτέρω μεσοελλαδικῆς οἰκίας κείμενος ἀναλημματικὸς τοῖχος.

Καθ' ὃν χρόνον ἐκτίσθη ἡ Δυτικὴ Οἰκία, ἡ παραπλεύρως αὐτῆς μεσοελλαδικὴ φαίνεται ὅτι εἶχε καλυφθῆ ἐξ ὁλοκλήρου, ὁ δὲ χῶρος αὐτῆς ἐχρησίμευεν ὡς μία μικρὰ πλατεῖα πρὸ τῆς νοτίας εἰσόδου ἐκείνης (βλ. ἔ.ἀ. εἰκ. 159).

Ἡ ἀνασκαφὴ βορείως τῆς Δυτικῆς Οἰκίας ἔφερεν εἰς φῶς ἐλάχιστα θεμέλια μυκηναϊκῶν κτισμάτων καταστραφέντα μεταγενεστέρως ἐκ τῆς θεμελιώσεως ἄνωθεν τούτων ἑλληνιστικῶν κτηρίων, ὡς εἶχε συμβῆ ἐν πολλοῖς καὶ εἰς τὴν Δυτικὴν Οἰκίαν.

Πρὸς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ ἐρευνηθέντος τούτου χώρου ὑπῆρχεν ἀβαθὴς λάκκος ἀπορριμμάτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων εὑρέθησαν μεγάλα θραύσματα ἀγγείων, ἐκ τῶν ὁποίων συνεπληρώθησαν ἐξ ὁλοκλήρου σχεδὸν ἐννέα ἐν συνόλῳ ἀγγεῖα ἀνήκοντα ἅπαντα εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙ Β περίοδον. Μεταξὺ αὐτῶν συγκαταλέγεται καὶ ὁ εἰκονιζόμενος μέγας ἀμφορεὺς (Πίν. 61 α) μὲ σπανίαν διακόσμησιν εἰς τὴν ζώνην κάτωθεν τῶν λαβῶν.

Ν. Μ. ΒΕΡΔΕΛΗΣ

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΑΡΓΟΛΙΔΟΚΟΡΙΝΘΙΑΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΔΕΙΑΙ ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1960

Ι. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΛΕΧΑΙΟΥ (1956 — 1960)

Κατὰ τὸ 1960 συνεχίσθησαν, ἀρξάμεναι ἀπὸ τοῦ ἔτους 1956, ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι εἰς τὴν περιοχὴν παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, ἀποκαλυφθείσης ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ βραχίονος τοῦ ἀρχαίου λιμένος τοῦ Λεχαίου, τοῦ λιμένος τῆς Κορίνθου ἐπὶ τοῦ Κορινθιακοῦ. Ἐπειδὴ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν τούτων δὲν στεροῦνται ἐνδιαφέροντος, ἐκρίθη χρήσιμον νὰ ἐκτεθοῦν εἰς τὸ παρὸν σύντομον χρονικὸν αἱ ἐν Λεχαίῳ ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐνάρξεώς των.

Ἀφορμὴν πρὸς διενέργειαν ἀνασκαφῆς παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Κορίνθου παρέσχε πληροφορία, περιεχομένη εἰς τὸν Πατμ. Κώδ. 254 φ. 144 κ.ἑ. (10—11 αἰ.)[1], περὶ ὑπάρξεως ἐκκλησίας εἰς τὸν αἰγιαλόν, εἰς θέσιν ὅπου ἐφέρετο ὅτι, ἐκβρασθέντα ὑπὸ τῆς θαλάσσης, εἶχον ταφῇ τὰ λείψανα τῶν Κορινθίων μαρτύρων Λεωνίδη καὶ ἑπτὰ γυναικῶν, μαρτυρησάντων ὁμοῦ διὰ πνιγμοῦ εἰς τὴν θάλασσαν ἐπὶ Δεκίου. Ἡ πληροφορία ἦτο ἐκτάκτως δελεαστικὴ διὰ τὴν μελέτην τῆς παλαιοχριστιανικῆς Κορίνθου. Ἡ δοκιμαστικὴ πρώτη ἀνασκαφὴ ἐνηργήθη δαπάναις τότε τοῦ Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Παιδείας, τὴν συστηματικὴν δὲ κατόπιν ἔρευναν ἐδέχθη ν' ἀναλάβῃ ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία· ἀλλὰ καὶ πάλιν τὸ Κράτος συνέβαλε διὰ γενναίων χορηγιῶν πρὸς διεξαγωγήν της. Ἡ ἀνασκαφὴ ἔλαβεν ἔκτασιν ὑπερβᾶσαν τὰς ἀρχικὰς προβλέψεις. Ἦλθεν εἰς φῶς μεγάλη παλαιοχριστιανικὴ βασιλική, ἀνεσκάφησαν παλαιοχριστιανικαὶ οἰκίαι καὶ ἐπεσημάνθησαν τοπογραφικὰ σημεῖα τοῦ ἀρχαίου λιμένος[2].

α'. Βασιλικὴ

Ἡ ἀνασκαφεῖσα βασιλικὴ (Σχεδ. 1) ἀποτελεῖται ἐκ κυρίου σώματος τρικλίτου μετ' ἐξέχοντος ἐγκαρσίου κλίτους πεντακλίτου περιλαμβάνοντος καὶ δύο γωνιαῖα διαμερίσματα δυτικῶς τῶν ἀκραίων κλιτῶν του, προεχούσης ἡμικυκλικῆς ἁψῖδος πρὸς Α., νάρθηκος πενταμεροῦς πρὸς Δ, καί, δυτικώτερον, ἐκ δύο κατὰ σειρὰν αἰθρίων, ἑνός, τοῦ πρὸς τὰ ἔσω, ἡμικυκλικοῦ καὶ ἑτέρου, τοῦ πρὸς τὰ ἔξω, ὀρθογωνίου. Ἑκατέρωθεν τοῦ σώματος τῆς βασιλικῆς παρὰ τὸν νάρθηκα ἀνὰ μία ἑνότης προσκτισμάτων· ἑκατέρωθεν τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους ἀνὰ ἓν μικρὸν τετράγωνον διαμέρισμα. Ἡ εἴσοδος εἰς τὴν βασιλικὴν ἐγίνετο ἐκ τῶν αἰθρίων καὶ ἐκ τῆς νοτίας πλευρᾶς διὰ δύο προστώων: τοῦ ἑνὸς πρὸ τῆς νοτίας στενῆς πλευρᾶς τοῦ νάρθηκος καὶ τοῦ ἑτέρου παρὰ τὸ ἐγκάρσιον κλίτος· ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου δύο ἀκόμη θύραι ἐξυπηρέτουν τὸ ἱερὸν Βῆμα. Τέλος, ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ οἰκοδομήματος ἐκλείετο ἐντὸς τραπεζοειδοῦς περιβόλου, ἔχοντος εἴσοδον κατὰ τὴν νοτιοανατολικήν του γωνίαν.

Αἴθρια

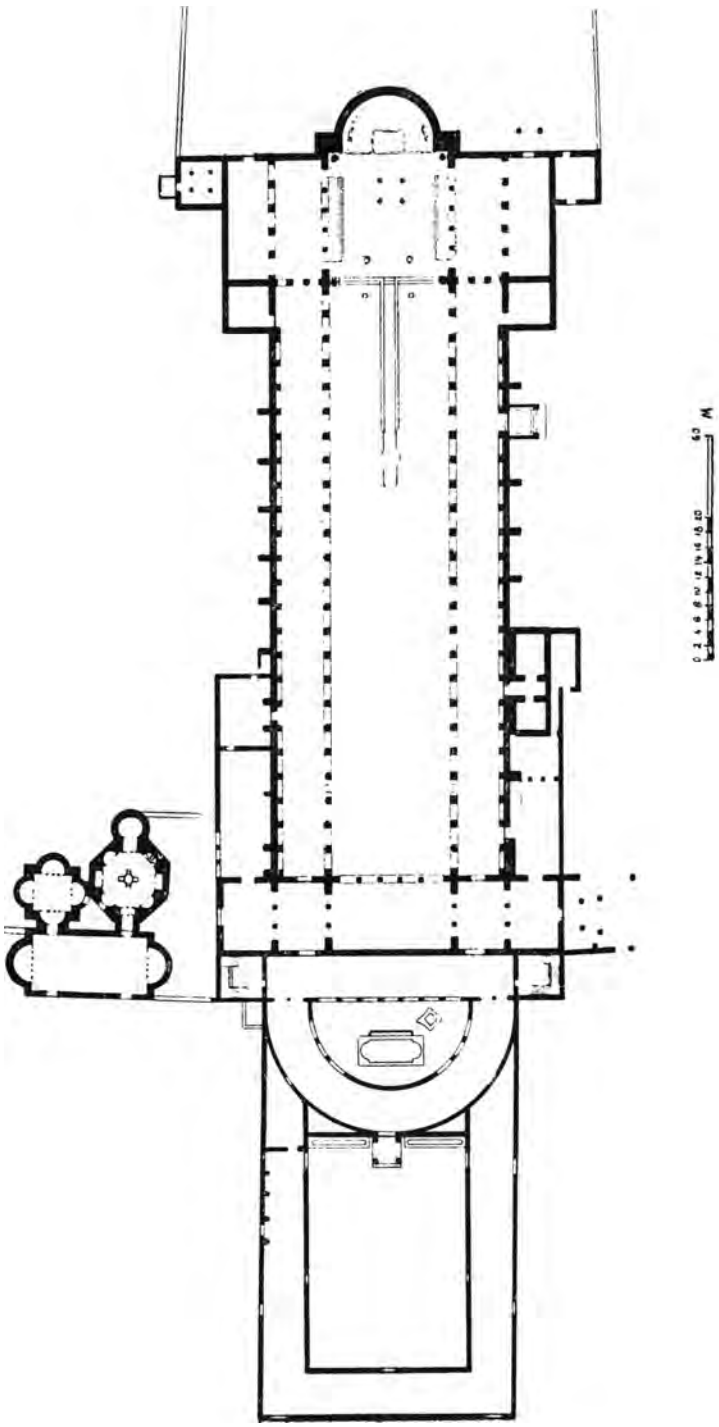
Τὰ αἴθρια ἀποτελοῦν δομικὴν ἑνότητα συνισταμένην ἐκ μεγάλου ὀρθογωνίου (ὁλικὸν πλάτος ± 35.50 μ.), περικλείοντος εἰς τὸ ἀνατολικόν του μέρος ἡμικύκλιον, ἐγγεγραμμένον πρὸς Δ. καὶ ἀπομονούμενον ἀπὸ τοῦ ὑπολοίπου πρὸς Δ. χώρου δι' εὐθέος τοίχου (Πίν. 80α). Διὰ τοῦ τοίχου ἐπεδιώχθη νὰ προσδοθῇ εἰς τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ ὀρθογωνίου αἰσθητικὴ ἑνότης.

Εἰς τὸ πρῶτον, τὸ δυτικὸν ἐκ τῶν αἰθρίων, ἡ εἴσοδος ἐγίνετο δι' ἑπτὰ θυρῶν, τριῶν ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς[3] καὶ ἀνὰ δύο ἐπὶ ἑκάστης τῶν πλαγίων πλευρῶν του (βορείας καὶ νοτίας). Εἰς δύο κατὰ χώραν εὑρεθέντα κατώφλια διεσώθησαν ἐντὸς τῶν τόρμων των ἀνὰ εἷς σιδηροῦς δακτύλιος καὶ ἐντὸς τούτου ἀνὰ εἷς πεπλατυσμένος σιδηροῦς ἧλος, ἀνήκοντες εἰς τὰς στρόφιγγας τῶν ξυλίνων θυροφύλλων. Ἐσωτερικῶς τῶν ἐλευθέρων τούτων πλευρῶν διήκει ἀνὰ εἷς ἐπιμήκης χῶρος, ὡς συνεχὴς περίδρομος (Πίν. 80 β), ἐκ τοῦ ὁποίου πέντε θύραι — μία ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς καὶ ἀνὰ δύο ἐπὶ τῆς νοτίας καὶ βορείας—φέρουν εἰς αὐλὴν ὕπαιθρον μήκους 31.15 μ. καὶ πλάτους 21.90 μ. Δὲν εἶναι βέβαιον κατὰ ποῖον σύστημα διεμορφοῦτο ἡ πρὸς τὴν αὐλὴν πλευρὰ τῶν χώρων τούτων, διότι εἰς τὴν περιοχὴν τῶν αἰθρίων ἡ καταστροφὴ εἶναι μεγαλυτέρα ἢ εἰς ἄλλας περιοχὰς τοῦ μνημείου. Εἰς τὴν βορειοδυτικὴν ἐσωτερικὴν γωνίαν διασῴζονται πρὸς τὰ ἔσω μέρη διαγωνίως τοποθετημένης παραστάδος, διακρίνεται δὲ πρὸς Α. καὶ Ν. τῆς γωνίας εἰς ἀπόστασιν 1.12 καὶ 1.14 μ. ἀπὸ αὐτῆς ἀνὰ μία ἐγκοπὴ ἐπὶ τῶν ἑκατέρωθεν τοίχων καὶ κατόπιν ἐν συνεχείᾳ τοιχοποιΐα· σημαίνουν δὲ ταῦτα ὅτι ἐνταῦθα ὑπῆρχε

1. Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Fr. Halkin, ἐν Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν. ΚΓ' (1953) 217 κ.ἑ., τὸ χωρίον ἐν σ. 223.

2. Πρβλ. Πρακτ. Ἀρχαιολ. Ἑτ. 1956 σ. 164 κ.ἑ., 1957 σ. 95 κ.ἑ., Α. Ὀρλάνδου, τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1956 σ. 71 κ.ἑ., Ἔργον 1957 σ. 59 κ.ἑ., Ἔργον 1958 σ. 107 κ.ἑ., Ἔργον 1959 σ. 87 κ.ἑ. καὶ Ἔργον 1960 σ. 123 κ.ἑ.

3. Ἐπὶ τῆς δημοσιευομένης κατόψεως (Σχεδ. 1) ἡ μεσαία θύρα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ πρώτου αἰθρίου ἔχει παραλειφθῆ· ἐπίσης ἔχουν σχεδιασθῆ οἱ ἐσωτερικοὶ τοῖχοι ἐσφαλμένως συμπαγεῖς.

Σχεδ. 1. Παλαιοχριστιανική βασιλική Λεχαίου

γωνιώδης πεσσὸς μὲ ἐνισχυτικὴν πρὸς τὰ ἔσω παραστάδα, ὅτι δηλαδὴ πιθανώτατα ἐξετείνοντο κατὰ μῆκος ἑκάστης τῶν ἐσωτερικῶν πλευρῶν τοῦ περιδρόμου τοξοστοιχίαι, τὰ ἀνοίγματα τῶν ὁποίων ἐφράσσοντο εἰς τὸ κάτω μέρος των διὰ χαμηλοῦ τοίχου (πεζουλίου). Φαίνεται, λοιπόν, περὶ τὴν αὐλὴν νὰ ἐξετείνοντο στοαὶ μᾶλλον ἢ κλειστοὶ χῶροι. Ἐκ τῶν πλαγίων στοῶν, ἐξ ἑκατέρας διὰ μιᾶς θύρας, παρέχεται εἴσοδος πρὸς τὸν ἡμικυκλικὸν περίδρομον τοῦ δευτέρου αἰθρίου· ἡ ἐπίσημος ὅμως εἴσοδος εἰς τοῦτο ἐγίνετο διὰ θύρας ἀνοιγμένης εἰς τὸ μέσον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ πρώτου αἰθρίου. Χαρακτηριστικῶς ἡ νοτία πλευρὰ τοῦ περιδρόμου (πλ. 5.70 μ.) εἶναι κατὰ 0.30 μ. εὐρυτέρα τῆς δυτικῆς καὶ τῆς βορείας (ἀμφότεραι πλ. 5.40 μ.), πιθανώτατα σκοπίμως διὰ λόγους κυκλοφοριακούς, ἐπειδὴ ἡ προσέλευσις καὶ ἡ ἔξοδος τῶν πιστῶν προφανῶς ἐγίνετο ἐκ τῆς ἐν λόγῳ πλευρᾶς, τῆς ἀντικρὺ τῆς Κορίνθου.

Εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς βορείας στοᾶς δι' ἐγκαρσίου τοίχου ἐφωδιασμένου διὰ θύρας ἀπεκόπη χῶρος πρὸς Α. (Πίν. 80α), πρὸς Δυσμὰς δὲ τούτου λείψανα ἐπὶ τοῦ δαπέδου ὑδραυλικῶν κατασκευῶν καὶ πεσσῶν, ἄλλων ἐφαπτομένων τοῦ βορείου τοίχου καὶ ἄλλων τοῦ νοτίου[4], σημαίνουν ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν εἶχε παρεμβληθῆ κατοικία διώροφος, μὲ τὸ δῶμα της φερόμενον ἐπὶ τῶν πεσσῶν. Τὸ πρὸς ἀνατολὰς διὰ τοῦ ἐγκαρσίου τοίχου ἀποχωριζόμενον τμῆμα θὰ ἐχρησίμευεν ὡς βοηθητικὸς χῶρος τῆς κατοικίας. Ἔξω καὶ ἑκατέρωθεν τῆς βορειοανατολικῆς ἐξωτερικῆς θύρας τῆς στοᾶς, περιληφθείσης εἰς τὴν κατοικίαν, δύο κτιστὰ ἀνάκλιντρα παρεῖχον θέαν πρὸς τὸν παρακείμενον αἰγιαλόν, πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ τὰ ὄρη τῆς ἀπέναντι Στερεᾶς (Πίν. 81α). Εἰς μικρὰν ἀπὸ τῆς θύρας ἀπόστασιν, ἀριστερὰ ὡς πρὸς τὸν ἐξερχόμενον, κτιστὴ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους δεξαμενὴ (ἐξωτερ. διαστ. 3.40Χ2.52/2.86) δὲν εἶχε λατρευτικὸν λόγον ὑπάρξεως· ἐξυπηρέτει τὴν κατοικίαν. Εἰς τὸ μέσον τῆς δεξαμενῆς εἶχε στηθῆ κιονίσκος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου πιθανώτατα ἔβαινε λεκάνη ἢ γάστρα διά τι ἄνθος. Εἶχεν ἐπιδιωχθῆ εἰς τὴν ρέμβην, εἰς τὴν ὁποίαν ἐκάλουν τὰ ἀνάκλιντρα, νὰ προστεθῆ τόνος εἰδυλλίου.

Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ ἐν λόγῳ αἰθρίου προσεδόθη τόνος ἐπισημότητος, διὰ προστῴου ὑψουμένου εἰς τὸ μέσον, πρὸ τῆς θύρας, ἥτις ὁδηγεῖ πρὸς τὸ δεύτερον αἴθριον, ὁμοῦ δὲ καὶ ἱερότητος διὰ δύο στενῶν καὶ ἐπιμήκων δεξαμενῶν, ἐκτεινομένων ἑκατέρωθεν τοῦ προστῴου μέχρι τῶν ἑκατέρωθεν περάτων τῆς ὅλης πλευρᾶς (Πίν. 80α). Τοῦ προστῴου, εἰς μορφὴν τετραπύλου τετρακιονίου τύπου, ἐσώθη μόνον τὸ κρηπίδωμα. Τὸ ἡμικυκλικὸν δεύτερον αἴθριον, ἀνοιγόμενον πρὸς ἀνατολάς, ἀπετελεῖτο ἐξ ἐσωτερικοῦ καμπύλου περιδρόμου, περατουμένου κατὰ τὰ δύο ἄκρα εἰς στοάν, ἐκτεινομένην κατὰ τὸ μῆκος τῆς χορδῆς τοῦ ἡμικυκλίου· εἰς τὸ μέσον ἀφίνετο ὁμόλογος ὕπαιθρος αὐλή. Ὁ περίδρομος ἦτο κατὰ τὴν κορυφήν του κλειστός, ὁριζόμενος πρὸς τὰ ἔσω ὑπὸ συνεχοῦς καμπύλου τοίχου, μετὰ τὸν ὁποῖον, ἑκατέρωθεν, ἠνοίγετο ἀνὰ μία μικρὰ τοξοστοιχία ἐπὶ κιόνων. Ἐκ τοξοστοιχίας ἐπὶ κιόνων ἀπετελεῖτο καὶ ἡ στοά. Ἐντὸς τῆς αὐλῆς περικλείεται μεγάλη δεξαμενὴ—ἡ φιάλη—ἐπὶ σχετικῶς ὑψηλοῦ τετραπλεύρου κρηπιδώματος (9.10Χ4.10 μ.) καὶ ἐν φρέαρ. Ἑκατέρωθεν τῆς στοᾶς δύο μικροὶ τετράγωνοι χῶροι, προσιτοὶ ἕκαστος ἐκ τῆς στοᾶς διὰ θύρας, φαίνεται ὅτι ἐχρησίμευον ὡς κλιμακοστάσια.

Νάρθηξ — Προσκτίσματα

Μεταξὺ τοῦ αἰθρίου καὶ τοῦ νάρθηκος ἡ ἐπικοινωνία ἐγίνετο διὰ δύο θυρῶν, ἀνοιγομένων ἀπέναντι τῶν περάτων τοῦ περιδρόμου. Ὁ νάρθηξ (πλατ. 9.20 μ.) πενταμερής, ὡς εἴπομεν, χωριζόμενος διὰ τριβήλων παρεντιθεμένων κατὰ τὴν πρὸς δυσμὰς προέκτασιν τῶν δομικῶν γραμμῶν τοῦ κυρίου σώματος τῆς βασιλικῆς, ἐπεκτείνεται πέραν τῶν μακρῶν τοίχων της (ὁλικὸν ἐξωτερικὸν μῆκος νάρθηκος 48.15 μ.), διὰ νὰ παράσχῃ εἰς τὰ ἑκατέρωθεν προσκτίσματα κοινὴν εἴσοδον καὶ ὑπαγάγῃ τοὺς λειτουργικοὺς προορισμούς των ὑπὸ τὴν γενικωτέραν ἑνότητα τοῦ λειτουργικοῦ προορισμοῦ τῆς βασιλικῆς.

Ἐκ τῶν προσκτισμάτων τούτων τὸ πρὸς βορρᾶν ἀποτελεῖται ἐκ δύο χώρων, συγκοινωνούντων μεταξύ των διὰ θύρας. Ὁ πρῶτος, ἔχων δάπεδον ἐκ πηλίνων πλακῶν, ἦτο ἐν μέρει ἀνοικτὸς πρὸς βορρᾶν, ὡς στοά· τοῦ ἀνοίγματος ὁ λόγος ἦτο προφανῶς φωτιστικὸς κυρίως. Παρὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ χώρου τούτου παρατηρεῖται ἐπὶ τοῦ δαπέδου χαμηλὸν βάθρον. Ὁ ἑπόμενος χῶρος δὲν εἶχε δάπεδον, συγκοινωνεῖ δὲ μετὰ τοῦ κυρίως ναοῦ διὰ θύρας καὶ δι' ἰδιαιτέρας θύρας πρὸς τὰ ἔξω—πρὸς ἀνατολάς. Παρὰ τὴν θύραν ταύτην ἀκολουθεῖ μικρὰ ὑδραυλικὴ κατασκευή, ἐφωδιασμένη διὰ συστήματος ἀποχετεύσεως. Τόσον ἐντὸς τοῦ ἐν λόγῳ χώρου ὅσον καὶ ἰδίως ἔξω τούτου, πρὸς ἀνατολὰς καὶ βορρᾶν, ἡ ἐπίχωσις εἰς τὰ κάτω μέρη ἀπετελεῖτο ἐξ ἀφθόνου ἀποθέσεως τέφρας μετὰ πολλῶν λύχνων καὶ θραυσμάτων ἀγγείων καὶ ὑαλίνων σκευῶν (κανδηλῶν).

4. Ἐπὶ τοῦ Σχεδίου 1 οἱ πεσσοὶ οἱ ἐφαπτόμενοι τοῦ νοτίου τοίχου ἐσφαλμένως δὲν ἔχουν σημειωθῆ.

Πρόκειται, λοιπόν, περὶ χώρου βοηθητικοῦ, εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ὁποίου ἤναπτον πυρὰν καὶ παραλλήλως ἐχρησιμοποίουν καὶ ὕδωρ. Καὶ φαίνεται τὸ βόρειον πρόσκτισμα ἢ νὰ εἶχε σχέσιν πρὸς τὰ βαπτίσματα, ὅτε τὸ βάθρον ἐντὸς τοῦ πρώτου χώρου πιθανώτατα ἐχρησίμευε διὰ τὴν ἕδραν τοῦ ἐπισκόπου καὶ ὁ χῶρος οὗτος ἦτο τὸ κατηχουμενεῖον ἢ χρισμάριον (Consignatorium) ἢ νὰ προσέφερε διαμονήν τινα εἰς προσκυνητάς, νὰ ἦτο δηλαδὴ ἐγκοιμητήριον (Incubatorium).

Τὸ πρὸς νότον πρόσκτισμα ἀποτελεῖται ἐκ δύο ἑνοτήτων: μιᾶς μὲ διάταξιν περίπου ἀντίστοιχον πρὸς ἐκείνην τοῦ βορείου προσκτίσματος, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι, ἀντὶ τοίχου μὲ θύραν, ὡς χώρισμα ἐχρησίμευε τρίβηλον· καὶ ἑτέρας πρὸς ἀνατολὰς τῆς πρώτης, ἀποτελουμένης ἐκ δύο χώρων ἑκατέρωθεν μικροῦ διαδρόμου καὶ ἐπικοινωνούντων μέσῳ τούτου μόνον πρὸς τὸν κυρίως ναόν (Πίν. 81β). Ἡ πρώτη ἑνότης χώρου εἶναι προσιτὴ ἐκ τοῦ νάρθηκος καὶ ἐκ τοῦ κυρίως ναοῦ: Ἕδρανα, ἄλλαι τινὲς κατασκευαὶ καὶ λείψανα ὑδραυλικοῦ συστήματος ἀπορροῆς ὑποδηλοῦν ὅτι ἐδῶ πρέπει νὰ ἀναγνωρισθῇ τὸ διακονικόν. Εἰς παράμερον μάλιστα χῶρον, πρὸς ἀνατολάς, προσιτὸν διὰ στενοῦ διαδρόμου εὑρέθησαν ἐμπεπηγμένοι ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τρεῖς πίθοι οἴνου (Πιν. 82β)[5], περιέχοντες ὑπολείμματα ρητίνης καὶ τρυγίας, ἀλλὰ δὲν εἶναι βέβαιον ὅτι χρονολογοῦνται εἰς τὴν ἐποχήν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ βασιλικὴ ἐλειτουργεῖτο. Πρὸς τοὺς χώρους τοῦ διακονικοῦ εἶναι ἄσχετοι οἱ δύο προηγουμένως σημειωθέντες χῶροι, οἱ ἑκατέρωθεν τοῦ διαδρόμου. Δὲν γνωρίζομεν τὸν λειτουργικὸν προορισμόν των. Τὸ ὑπερβολικὸν πάχος τῶν τοίχων των ὑποβάλλει τὴν ἰδέαν ὑψηλῆς ἀνωδομῆς, ὡς πύργου. Ἴσως εἰς τὸν ἕνα ἐκ τῶν δύο τούτων χώρων ἦτο τοποθετημένη κλῖμαξ πρὸς ἄνοδον εἰς τὸ ὑπερῶον, πιθανῶς δὲ ὑπῆρχε καὶ τρίτος ὄροφος πρὸς ἀνάρτησιν σημάντρων· ὁ ἕτερος ἴσως ἐχρησιμοποιήθη ὡς εἶδος Παστοφορίου[5α].

Κυρίως Ναός—Ἐγκάρσιον κλῖτος: Ἐκ τοῦ νάρθηκος τρία ἀνοίγματα ὁδηγοῦν πρὸς τὸ κύριον σῶμα τῆς βασιλικῆς—ἀνὰ ἓν ἁπλοῦν ἄνοιγμα πρὸς τὰ πλάγια κλίτη καὶ ἓν ἀναπεπταμένον πεντάβηλον πρὸς τὸ κεντρικὸν κλῖτος. Ἐντὸς τοῦ κυρίως ναοῦ, ἐσωτερικοῦ πλάτους ± 31.40, τὰ κλίτη ἐχωρίζοντο διὰ κιονοστοιχιῶν, ἀπαρτιζομένης ἑκάστης ἐξ εἰκοσιτριῶν κιόνων διατεταγμένων εἰς δύο ὀρόφους. Ἀτυχῶς οὐδεὶς τῶν κιόνων τούτων διεσώθη ἀκέραιος, δύνανται ὅμως νὰ ὑπολογισθοῦν τὰ ὕψη των. Τοῦ κάτω ὀρόφου αἱ κιονοστοιχίαι ἔβαινον ἐπὶ ὑψηλῶν στυλοβατῶν (ὕψ. ± 0.40 μ.) (Πίν. 82α), ἡδράζοντο ἐπὶ ἰωνικῶν βάσεων (ὕψ. 0.305 μ.), τινὲς τῶν ὁποίων εὑρέθησαν κατὰ χώραν, ἔφερον θεοδοσιανὰ κιονόκρανα (ὕψ. 0.66 μ.) (Πίν. 83α, β) ἐπὶ τούτων δ' ἐπιθήματα (ὕψ. 0.44 μ.), κοσμούμενα εἰς τὴν κυρίαν ὄψιν των διὰ μονογράμματος ἐντὸς στεφάνου ἐκ φύλλων δάφνης ἐν μέσῳ δύο ἡμιφύλλων ἀκάνθου. Οἱ κίονες τῶν ὑπερώων ἔφερον σύνθετα ἰωνικὰ κιονόκρανα (Πίν. 83δ).

Ἐπὶ τῶν μακρῶν πλευρῶν τῆς νηὸς ἐκτείνεται ἀνὰ μία σειρὰ τυφλῶν τόξων ἐπὶ ποδαρικῶν, τὰ ὁποῖα ἀντιστοιχοῦν πρὸς τοὺς κίονας τῶν στυλοβατῶν (Πίν. 81β καὶ 84α). Ἡ λειτουργία τῶν τόξων τούτων ἦτο τόσον χρηστική, πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ὑπερώων (οἱ πλάγιοι τοῖχοι ἀποκτοῦν οὕτω πάχος ± 1.50 μ.), ὅσον καὶ αἰσθητική, διότι διὰ τῶν τυφλῶν τοξοστοιχιῶν παρείχετο ἡ ψευδαίσθησις πεντακλίτου χώρου. Ἐξωτερικῶς διὰ σειρᾶς ἀντηρίδων ἀπεσκοπεῖτο ἡ συγκράτησις τῶν ὠθήσεων τῶν ζευκτῶν τῶν ξυλίνων στεγῶν, ἰδίως τοῦ ὑψηλοῦ μέσου κλίτους, τοῦ ὁποίου τὸ καθαρὸν πλάτος (κατὰ μέσον ὅρον 16.40 μ.) ὑπερβαίνει τὸ κατὰ μέσον ὅρον καθαρὸν πλάτος τῶν πλαγίων κλιτῶν εἰς ἀναλογίαν 1:2.47.

Τὸ κύριον σῶμα τῆς βασιλικῆς εἰσχωρεῖ ἐντὸς τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους μέχρι τῶν σημείων συναντήσεώς του πρὸς τὰ μέλη τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ ὀργανισμοῦ τούτου. Πεντάκλιτον, ὡς ἤδη ἐσημειώθη, τὸ ἐγκάρσιον κλίτος διαρθροῦται εἰς τὴν κάτοψίν του κατὰ τὴν φορὰν τῶν δομικῶν γραμμῶν τῶν κλιτῶν τοῦ κυρίου σώματος τῆς βασιλικῆς, ἀλλ' ἐκτείνεται ἔξω τῶν μακρῶν τοίχων της διὰ τῆς προσθήκης δύο ἀκόμη ὁμολόγων κλιτῶν. Τὰ ἀκραῖα ταῦτα κλίτη χωρίζονται διὰ κιονοστοιχιῶν ἐκ τεσσάρων κιόνων. Εἰς τὸ ἐγκάρσιον ὅμως κλίτος ἡ μορφὴ καὶ ἡ λειτουργία τῶν ἀρχιτεκτονικῶν συστημάτων τοῦ μεσαίου του χώρου εἶναι διάφοροι ἐκείνων τοῦ μεσαίου κλίτους τοῦ κυρίως ναοῦ. Τὰ ἑκατέρωθεν ὅρια τοῦ μεσαίου χώρου τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους διεμορφοῦντο, ἀντὶ δι' ἁπλῶν κιονοστοιχιῶν, διὰ συστήματος δύο μεγάλων καὶ ἰσχυρῶν τόξων, βαινόντων ἐπὶ διπλῶν ποδαρικῶν καὶ κατεχόντων ὑπὸ τὰς ἀντυγάς των ἀνὰ ἕνα τοῖχον, διαλυόμενον κάτω εἰς διώροφον τοξοστοιχίαν ἐπὶ κιόνων. Ἐπὶ τῶν ἰδίων ποδαρικῶν ἔβαινον δύο ἄλλα τόξα ἐγκαρσίως πρὸς τὰ πρῶτα. Οὕτως, ἐνούμενα

5. Τὸ πέρας τοῦ διαδρόμου πρὸς τὸν χῶρον μὲ τοὺς πίθους ἐνετειχίσθη εἰς μεταγενεστέρους χρόνους, παραπλεύρως ἠνοίχθη ἄλλη θύρα ἐπικοινωνίας πρὸς χῶρον κατοικίας μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς βασιλικῆς.

5α. Πρβλ. τὸ παστοφόριον τῆς βασιλικῆς ἔξω τῶν τειχῶν τῶν Φιλίππων εἰς τὸ χωρίον Κρηνίδες (Ἀρχ. Ἐφημ. 1955, σ. 135 εἰκ. 2 (Στυλ. Πελεκανίδης).

τὰ τέσσαρα τόξα, ἀπετέλουν ἐνιαῖον ἀρχιτεκτονικὸν ὀργανισμὸν εἰς τύπον κιβωρίου, μετατρεπομένου τοῦ χαρακτῆρος τῶν φερόντων μελῶν ἀπὸ στοιχείων συνθέσεως χώρου κατὰ παράταξιν εἰς στοιχεῖα συνθέσεως χώρου καθ' ὑπόταξιν. Τὰ ποδαρικὰ τῶν τόξων ἀπετελοῦντο ἐκ ζευγῶν πεσσοῦ καὶ κίονος. Οἱ πρὸς Ἀνατολὰς πεσσοὶ εἶναι ὀγκώδεις, ἐνσωματωμένοι εἰς τὰ ἑκατέρωθεν ἄκρα τῆς ἀψῖδος καὶ προέχοντες πρὸς τὰ ἔξω, ὡς ὦμοι της· οἱ πρὸς Δυσμὰς εἶναι λεπτοί, σχήματος ταῦ (Τ) (Πίν. 84β). Φαινομενικῶς οἱ πεσσοὶ οὗτοι εἶναι ἀνίσου δυνάμεως πρὸς τοὺς ἀνατολικούς, οὐσιαστικῶς ὅμως ἀποτελοῦν τῶν ἀνατολικῶν πεσσῶν ἀντίβαρον ἐξ ἴσου ἰσχυρόν, διότι ἑκάστου τῶν ἐν λόγῳ πεσσῶν ἡ μᾶζα εἶναι ἀναλελυμένη ἀφ' ἑνὸς πρὸς δυσμάς, εἰς τὴν μακρὰν κιονοστοιχίαν ἐντὸς τοῦ σώματος τῆς βασιλικῆς καὶ ἀφ' ἑτέρου πρὸς τὰ πλάγια, εἰς τὸ τρίβηλον δηλαδὴ καὶ διὰ τούτου εἰς τὸ κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους μικρὸν τετράγωνον διαμέρισμα, τὸ ὁποῖον ἰσοδυναμεῖ πρὸς γωνιαῖον ἀντιστήριγμα.

Ἡ στέγασις τοῦ πρὸ τῆς ἀψῖδος χώρου διὰ συστήματος κιβωρίου καὶ ἰδιαιτέρως οἱ δομικοὶ ὀργανισμοί, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ κιβώριον τοῦτο ἀπετελέσθη—τὰ τόξα κατέχοντα τοξοστοιχίας καὶ τὰ διπλᾶ στηρίγματα—ἀποτελοῦν σημαντικῶς διαφωτιστικὰ στοιχεῖα πρὸς κατανόησιν τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ 5ου—6ου αἰῶνος. Οἱ κίονες τῶν διπλῶν τούτων ποδαρικῶν ἦσαν μεγαλύτεροι τῶν ἄλλων. Ἕκαστος (διαμ. 0.89) ἔβαινεν ἐπὶ ἰωνικῆς βάσεως (διαμ. 0.905 μ.) ἐδραζομένης ἐπὶ πλίνθου μαρμαρίνης (1.05 Χ 1.05μ.) (Πίν. 81β), ἔφερεν ἰωνικὸν κιονόκρανον (ὕψ. 0.30 μ.) (Πίν. 83γ) καὶ πακτούμενον ἐπίθημα (ὕψ. 0.54 μ.) (Πίν. 81β, 84γ). Ἐκ τῶν συστημάτων τῶν τεσσάρων τούτων κιόνων διεσώθησαν κατὰ χώραν μία βάσις καὶ δύο πλίνθοι (πρβλ. Πίν. 84β) ἄνευ βάσεων, εὑρέθησαν δὲ τεμάχια ἐκ τῶν κορμῶν τῶν κιόνων (τὸ μεγαλύτερον εἰς μῆκος ± 5.40 μ.) καὶ ἀκέραια ἓν κιονόκρανον καὶ ἓν πακτούμενον ἐπίθημα.

Μεταξὺ τῶν δύο μεγάλων κιόνων τῶν δυτικῶν διπλῶν στηριγμάτων ἐξετείνετο τὸ φράγμα τοῦ ἱεροῦ βήματος, κατὰ δύο βαθμίδας ὑψηλοτέρου ἀπὸ τοῦ δαπέδου τοῦ κυρίως ναοῦ (Πίν. 85α), ἀλλ' οὐδὲν ἐκ τῶν μαρμαρίνων μερῶν του εὑρέθη κατὰ χώραν. Ἐκ τοῦ μέσου τοῦ φράγματος, τῆς θέσεως τῆς ὡραίας πύλης, ἐξετείνετο πρὸς δυσμὰς ἡ σολέα ὑπὸ μορφὴν μακροῦ διαδρόμου πλάτ. 1.70 μ. ὁριζομένου ἑκατέρωθεν ὑπὸ μαρμαρίνου κιγκλιδώματος, ὁδηγοῦντος μέχρι τοῦ ἄμβωνος εἰς ἀπόστασιν 19 μ. ἀπὸ τοῦ βήματος. Καὶ ἐκ τῆς σολέας οὐδὲν ἐπίσης εὑρέθη κατὰ χώραν, ἐκ δὲ τοῦ ἄμβωνος κατὰ χώραν εὑρέθη μόνον μέρος τοῦ κρηπιδώματος (Πίν. 85β). Ὁ ἄμβων εἶχε τὸ κύριον σῶμα ὀκταγωνικόν, ἔφερε κιβώριον καί, κατὰ τὸν ἄξονα τοῦ χώρου, ἑκατέρωθεν τοῦ ὀκταγωνικοῦ σώματός του ἀνὰ μίαν κλίμακα, ἐκτεινόμενος εἰς μῆκος ἐν ὅλῳ 8.50 μ.

Ἑκατέρωθεν τῆς σολέας, ἔξω τοῦ φράγματος τοῦ ἱεροῦ, διακρίνονται ἐπὶ τοῦ δαπέδου οἱ τύποι δύο βάσεων τετραγωνικῶν (0.60Χ0.60 μ.) (Πίν. 85α), μὴ διασωθεισῶν κατὰ χώραν· ἀντιστοίχως ἔσω τοῦ φράγματος διεσώθησαν κατὰ χώραν ἔνθετοι ἐντὸς τοῦ δαπέδου τοῦ βήματος δύο ἕτεραι βάσεις μὲ κυκλικὴν ἐγκοπὴν (διαμ. 0.50 μ.) πρὸς στήριξιν κίονος δι' ἐνθέσεως. Πιθανώτατα ὑποδηλοῦνται θέσεις ὑποστατῶν τραπεζῶν ἢ λεκανῶν διὰ τὰς τελετουργικὰς νίψεις. Ἀνατολικώτερον, πρὸ τῆς ἀψῖδος, εὑρέθησαν ἡ θέσις τῆς ἁγίας τραπέζης—ὁ τύπος τοῦ κρηπιδώματος (διαστάσεων 2.75/2.80Χ1.80/1.85 μ.) μὴ διασωθέντος κατὰ χώραν—καὶ αἱ θέσεις τῶν τεσσάρων κιόνων τοῦ κιβωρίου της, ὁμοίως μὴ διασωθέντων κατὰ χώραν. Ὄπισθεν τῆς ἁγίας τραπέζης κατὰ σειρὰν ἀξονικῶς εἰς μῆκος 0.97 μ. τρεῖς κυκλικαὶ ὀπαὶ (διαμ. 0.23—0.24 μ.) ἐπὶ πλακὸς τοῦ δαπέδου, ἐχρησίμευον πιθανώτατα πρὸς στήριξιν κιονίσκων μαρμαρίνης τραπέζης (θαλασσίδιον), βαινούσης ἐπὶ τριῶν ποδῶν.

Ἑκατέρωθεν τῆς ἁγίας τραπέζης ἐκτείνονται εἰς μῆκος 11.60 μ. τὰ βάθρα τῶν ἑδρῶν τῶν κληρικῶν (Πίν. 85α,γ) ἀκκουμβῶντα εἰς τοὺς ὑψηλοὺς στυλοβάτας τῶν ὑπὸ τὰ πλάγια μεγάλα τόξα παρεντιθεμένων κιονοστοιχιῶν. Ἐντὸς τῆς ἀψῖδος, τῆς ὁποίας τὸ δάπεδον εἶναι κατὰ δύο βαθμίδας ὑψηλότερον τοῦ πρὸ αὐτῆς χώρου, διήκει κατὰ τὴν φορὰν τοῦ ἡμικυκλίου της τὸ σύνθρονον, ὡς χαμηλὸν κρηπίδωμα ἔχον πρὸς τὰ ἔσω σειρὰν τραπεζοειδῶν ἐξοχῶν—ὑποπόδια θρόνων κινητῶν τῶν ἐπισκόπων [5β].

Ἐκ τοῦ κεντρικοῦ χώρου τοῦ ἱεροῦ βήματος ἀνὰ δύο ἀνοίγματα ὁδηγοῦν πρὸς τὰ πτερὰ τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους, πρὸς τὰ ὁποῖα δὲν παρείχετο ἄλλη εἴσοδος εἰ μὴ μόνον ἐκ τῶν ἔξω, διότι εἶναι βέβαιον ὅτι τὰ μεταξὺ τῶν πτερῶν καὶ τῶν πλαγίων κλιτῶν τρίβηλα ἐφράσσοντο διὰ θωρακίων· συνεπῶς ὅλον τὸ ἐγκάρσιον κλίτος ἀπετέλει ἀποκλειστικῶς τὸ πρεσβυτέριον. Κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ βορείου πτεροῦ ὀπὴ ἐπὶ τοῦ δαπέδου φέρει εἰς ὀχετὸν (χωνευτήριον) (Πίν. 86α)· εἰς τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν του

5β. Εἰς τὸν Πίνακα 85α, γ οἱ ἑκατέρωθεν τοῦ ἄξονος τοῖχοι ἐντὸς τῆς ἀψῖδος ἀνήκουν εἰς κτίσμα μεταγενεστέρας περιόδου.

κτιστὸν μαρμαρένδυτον βάθρον (πεζούλιον) (Πίν. 86β) πιθανῶς ἐχρησίμευε πρὸς ἀπόθεσιν σκευῶν.

Τῶν δύο μικρῶν τετραγώνων χώρων, τῶν ἀποχωρισμένων ἀντιστοίχως κατὰ τὰς ἑκατέρωθεν δυτικὰς γωνίας τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους, ἐχόντων δὲ εἴσοδον ἐκ τῶν πλαγίων κλιτῶν, δὲν δύναται νὰ ὁρισθῇ μετὰ βεβαιότητος ὁ λειτουργικὸς προορισμός. Τέλος ἐκ τῶν ἑκατέρωθεν τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους συμμετρικῶς προσεκτισμένων ἄλλων δύο τετραγώνων χώρων, ὁ βόρειος, προσιτὸς διὰ θύρας ἀνοιγομένης ἐπὶ τῆς βορείας πλευρᾶς του, ἐκτίσθη διὰ νὰ χρησιμοποιηθῇ εἰδικῶς ὡς μαυσωλεῖον· περιέκλειε κιβώριον ὡς σκέπην πιθανώτατα λάρνακος. Ὁ νότιος χῶρος, προσιτὸς ἐξ Ἀνατολῶν καὶ Δυσμῶν διὰ δύο θυρῶν ἀπέναντι ἀλλήλων, δύναται πιθανῶς νὰ ἐξηγηθῇ ὡς μικρὰ αἴθουσα ἀναμονῆς ἢ ἀναπαύσεως τοῦ κλήρου.

Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἐντυπώσεως ἐκ τῆς περιγραφῆς τοῦ μνημείου εἶναι χρήσιμος ἡ ἀναγραφὴ διαστάσεών τινων μήκους: Κυρίως ναοῦ μῆκος 80.15 μ., μετὰ τοῦ νάρθηκος, τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους καὶ τῆς ἀψῖδος 115.55 μ. Μῆκος ὁλικὸν μετὰ τῶν δύο αἰθρίων 179 μ., μετὰ τοῦ ἀνατολικοῦ δὲ περιβόλου 223.70 μ.

Ὡς πρὸς τὴν χρονολόγησιν τῆς βασιλικῆς τοῦ Λεχαίου αἱ ἐνδείξεις ἐκ νομισματικῶν εὑρημάτων, γενομένων εἰς καιρίους θέσεις τῆς ἀνασκαφῆς, εἶναι αἱ ἀκόλουθοι: Θεμελίωσις τοῦ κυρίου σώματος τῆς βασιλικῆς ἐπὶ Μαρκιανοῦ (450 - 457μ. Χ.) ἢ ἀμέσως μετὰ τὸν Μαρκιανὸν (±450 - 460)· ἀποπεράτωσις (πλακόστρωσις) ἐπὶ τῶν χρόνων Ἀναστασίου Α΄ (491 - 518), πιθανῶς κατὰ τὴν πρώτην δεκαετίαν τῆς βασιλείας του (±490 - 500)· προσθήκη τοῦ αἰθρίου ἐπὶ Ἰουστίνου Α΄ (518 - 527), ἐπὶ τῇ βάσει ὅμως ἐνιαίου σκαρίφου. Τὸ μνημεῖον κατεστράφη ἐκ τῶν σεισμῶν τοῦ ἔτους 551.

β΄. Οἰκίαι

Παραλλήλως πρὸς τὴν βασιλικὴν ἀνεσκάφησαν, ἐκτισμέναι εἴτε εἰς χώρους τῆς βασιλικῆς εἴτε παρ' αὐτὴν ἐξ οἰκίαι καὶ μία «ἀγρέπαυλις», ὡς τὴν ὠνόμασα, ἐπειδὴ αὕτη ἀποτελεῖ σύνολον ἐνιαῖον. Ἐκ τῶν οἰκιῶν τούτων δύο, εἰς τὴν τοιχοποιΐαν τῶν ὁποίων ἐχρησιμοποιήθη ἄσβεστος, φαίνεται ὅτι κατεσκευάσθησαν μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς βασιλικῆς καὶ ἐνῷ ἀκόμη αὕτη ἐλειτουργεῖτο. Ἡ μία ἐκ τούτων, παρεντεθειμένη εἰς τὴν βορείαν στοὰν τοῦ πρώτου αἰθρίου ἀπετελεῖτο, ὡς ἐσημειώθη καὶ ἀνωτέρω, ἐκ δώματος ἐπὶ παραστάδος καὶ βοηθητικοῦ χώρου ἰσογείου[6]· ὑπὸ τὸ δῶμα εἶχεν αὕτη κτιστὴν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους δεξαμενὴν καὶ σύστημα ὑδραυλικὸν (Πίν. 80α καὶ 87α).

Ἡ ἑτέρα οἰκία ἦτο προσεκτισμένη ἐξωτερικῶς τοῦ νοτίου πτεροῦ, πρὸς ἀπάρτησίν της δ' ἐχρησιμοποιήθη ὡς πυρὴν τὸ τετράγωνον διαμέρισμα μὲ τὰς δύο ἀπέναντι θύρας. Κατεσκευάσθη ἐντὸς τούτου «πατάρι»προσιτὸν ἐκ δυσμῶν διὰ κλίμακος (Πίν. 86γ) καὶ προσετέθησαν ἀνατολικῶς μὲν μικρὸς χῶρος ἐν εἴδει προθαλάμου δυτικῶς δ' ἓν ἐπίμηκες διαμέρισμα ἐκ δύο χώρων, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ μεγαλύτερος ἦτο ὑπόστυλος. Ἡ προκειμένη οἰκία ἐχρησιμοποιήθη ὡς κατοικία καὶ μετὰ τὴν ἐκ τῶν σεισμῶν ἐρειπίωσιν τῆς βασιλικῆς, προστεθέντος πρὸς ἀνατολὰς καὶ πέμπτου χώρου, ἐφωδιασμένου δι' ἀκκουβίτου κτιστοῦ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους· ἐχρησίμευσεν, ἑπομένως, ὁ χῶρος οὗτος ὡς δωμάτιον φαγητοῦ. Εἰς κατοικίαν, πιθανῶς δὲ καθ' ὃν χρόνον ἡ βασιλικὴ ἐλειτουργεῖτο εἰσέτι, φαίνεται νὰ μετετράπη καὶ τὸ σύμπλεγμα τῶν χώρων τοῦ πύργου τοῦ πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ διακονικοῦ (Πίν. 82β)[7]. Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς βασιλικῆς ἐκτίσθη οἰκία ἐντὸς τοῦ δυτικοῦ τμήματος τῆς βορείας στοᾶς τοῦ πρώτου αἰθρίου (Πίν. 87α), τοῦ ὁποίου, ὡς φαίνεται, οἱ τοῖχοι ἵσταντο. Ἡ οἰκία ἀπετελέσθη ἐκ δύο δωματίων, προσιτῶν μέσῳ διαδρόμου, ἐξ ἑνὸς μαγειρείου καὶ τοῦ ἀκκουβίτου, κατασκευασθέντος ἀπέναντι τῆς θύρας μὲ τὰ ἑκατέρωθεν ἀνάκλιντρα[8].

Ἔξω τῆς βασιλικῆς πρὸς Ἀνατολὰς τῶν νοτίων προσκτισμάτων — τοῦ διακονικοῦ καὶ τοῦ πύργου — ἀνεσκάφη σύμπλεγμα ἀκανονίστων διαμερισμάτων ἄλλης κατοικίας (Πίν. 82β, 84α). Ἕτερον σύμπλεγμα διαμερισμάτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀναγνωρίζεται ἓν ἀκκούβιτον, ἀνηκόντων δὲ τουλάχιστον εἰς δύο περιόδους, ἀνεσκάφη νοτίως τοῦ πρώτου αἰθρίου (Πίν. 87β). Αἱ τελευταῖαι αὗται οἰκίαι, ἐκτισμέναι κατὰ τρόπον πρόχειρον διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως πηλοῦ ὡς συνδετικῆς ὕλης καὶ θραυσμάτων ἐκ μαρμαρίνων μελῶν τῆς βασιλικῆς, χρονολογοῦνται εἰς τοὺς μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς βασιλικῆς χρόνους.

Ἡ ἀγρέπαυλις, ἀναγομένη ὁμοίως εἰς τοὺς μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς βασιλικῆς χρόνους, ἀποτελεῖται ἐκ δύο παραλλήλων οἰκημάτων, διατεταγμένων ἑκατέρωθεν στενῆς, ὡς διαδρόμου, αὐλῆς (πλάτ. 3.85—4.35 μ.), κατευθυνομένης περίπου ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον καὶ ἐχούσης εἴσοδον ἐκ Βορρᾶ (Πίν. 87γ). Ἀνατολικῶς τῆς εἰσόδου ὑψοῦτο πύργος. Τὰ οἰκήματα ἀνήκουν εἰς δύο διαφόρους

6. Βλ. ἀνωτ. σ. 71.

7. Βλ. ἀνωτέρω.

8. Βλ. ἀνωτ. σ. 71.

τύπους, καὶ εἰς τὰ δύο ὅμως εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ γεωμετρικὴ κανονικότης τῆς συνθέσεως τῶν χώρων των. Τὸ ἀνατολικὸν οἴκημα ἀπετελεῖτο ἐκ δύο ἰσογείων τετραγώνων δωματίων, τοποθετημένων κατὰ τὸ βόρειον μέρος καὶ ἐξ ἑνὸς δώματος τοποθετημένου κατὰ τὸ νότιον μέρος καὶ στηριζομένου ἐν μέρει εἰς κίονα ὑψούμενον εἰς τὸ μέσον τῆς βορείας πλευρᾶς του. Τὸ δῶμα ἦτο προσιτὸν διὰ κλίμακος ἀνερχομένης παρὰ τὴν δυτικὴν πλευράν του, ὑπὸ τοῦτο δ' ὑπῆρχε ὑδραυλικὴ κατασκευὴ (δεξαμενὴ ἢ ληνὸς) καὶ παρὰ τοῦτο φρέαρ. Πρὸς δυσμὰς τῆς ἐν λόγῳ κατασκευῆς προεξετείνετο στενὸς χῶρος. Τὸ οἴκημα τοῦτο ἦτο προσιτὸν ἐκ τῆς αὐλῆς καὶ ἐξ ἀνατολῶν μέσῳ στενοῦ προαυλίου διαμορφουμένου πρὸς νότον εἰς «χαγιάτι». Τὸ δυτικὸν οἴκημα ἀπετελεῖτο ἐκ τεσσάρων δωματίων ἀντιστοίχως διατεταγμένων ἑκατέρωθεν—πρὸς βορρᾶν καὶ νότον—ἑνὸς μεσαίου μεγαλυτέρου τετραγώνου χώρου προσιτοῦ καὶ τούτου ἐκ τῆς ὡς ἀνωτέρω ἐπιμήκους αὐλῆς. Τὸ ζεῦγος τῶν νοτίων δωματίων ἦτο διώροφον, τὸ δυτικὸν δὲ τουλάχιστον ἐκ τούτων εἶχε καὶ «χαγιάτι», ἀνοιγόμενον πρὸς μικρὰν αὐλὴν μὲ φρέαρ εἰς τὸ μέσον. Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς συναντήσεως τῆς πρὸς δυσμὰς προεκτάσεως τοῦ ἀνατολικοῦ οἰκήματος καὶ τῆς αὐλῆς τοῦ δυτικοῦ οἰκήματος ἐκτίσθη ἀργότερον πύργος, διαγωνίως ἀντίστοιχος πρὸς τὸν ὑψούμενον παρὰ τὴν εἴσοδον. Χαρακτηριστικὰ συμπληρωματικὰ στοιχεῖα σχεδὸν πασῶν τῶν ὡς ἀνωτέρω οἰκιῶν εἶναι τὸ φρέαρ, ἡ ὑδραυλικὴ κατασκευὴ (δεξαμενὴ ἢ ληνός), τὰ ἀποχετευτικὰ συστήματα, σκάφαι πλύσεων κτισταὶ κ.ἄ.

Νοτιώτερον τῆς παρὰ τὸ πρῶτον αἴθριον οἰκίας ἐπεσημάνθη ἑβδόμη κατοικία, ἥτις ὅμως, ἐκτισμένη ἐπιμελῶς δι' ἀσβέστου, ἀνήκει εἰς χρόνους παλαιοτέρους τῆς καταστροφῆς τῆς βασιλικῆς. Τὸ κτήριον τοῦτο, ἀνασκαπτόμενον, θὰ παράσχῃ πιθανῶς ἐνδιαφέρον παράδειγμα ἀρχιτεκτονικῆς ἀγρεπαύλεως, τῶν ὀψίμων ρωμαϊκῶν χρόνων ἐν Κορίνθῳ.

γ'. Ὁ ἀρχαῖος Λιμήν

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τόσον τῆς βασιλικῆς ὅσον καὶ τῶν οἰκιῶν ὡδήγησεν ἀπροσδοκήτως —διότι ἦσαν ἔξω τῶν σκοπῶν τῆς ἀνασκαφῆς— εἰς συμπεράσματα περὶ τοῦ ἀρχαίου λιμένος. Ἡ σύστασις τοῦ ἐδάφους τῆς ἀνασκαπτομένης περιοχῆς εἶναι, ὡς ἐσημειώθη ἤδη, ἀμμώδης· παρετηρήθη ὅμως κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν φρεάτων τῶν περισσοτέρων οἰκιῶν ὅτι, ὑπὸ τὸν πυθμένα των ἐκτείνονται συσσωρεύσεις μεγάλων ἀκανονίστων λίθων, ὄχι τυχὸν ψαμμιτῶν φυσικῶς ὑπαρχόντων εἰς τὸν αἰγιαλὸν καὶ καλυφθέντων ὑπὸ μεταγενεστέρας φυσικῶς ἐπίσης σχηματισθείσης ἐπιχώσεως ἄμμου, ἀλλὰ λίθων τεχνητῶς καὶ σκοπίμως μετενεχθέντων ἀλλαχόθεν πρὸς ἀποτέλεσιν χρησίμου ἔργου. Τὸ ἐκπληκτικώτερον ἦτο ὅτι, εἰς διάκενα μεταξὺ τῶν ἐν λόγῳ λίθων, εὑρέθησαν ὄστρακα κορινθιακῶν ἀγγείων. Ἀφ' ἑτέρου τομαὶ ἔξω τοῦ βορείου πτεροῦ τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους, γενόμεναι πρὸς μελέτην τῆς θεμελιώσεως τῆς βασιλικῆς μέχρι βάθους ± 3.20 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, ἔδειξαν ὅτι τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ διαφόρων στρωμάτων, σχηματισθέντων διὰ τεχνητῆς ἐπισωρεύσεως ὑλικοῦ διαφόρου προελεύσεως—κατὰ κύριον λόγον ἄμμου καὶ κατὰ δευτερεύοντα λόγον ἰλύος (Πίν. 88α). Εἰς βάθος ± 200 μ. παρετηρήθη στρῶμα ἀποτελούμενον ἐξ ὑπολειμμάτων πυρᾶς. Ὄστρακα ἀγγείων ἑλληνιστικῶν χρόνων, εὑρεθέντα εἰς διάφορα στρώματα, μικρὰ τεμάχια ἐκ μολυβδίνων φύλλων ἐπενδύσεων τῶν ὑφάλων μερῶν τῶν πλοίων καὶ νομίσματα τῆς Κορίνθου τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος (εἰς βάθος 3.05 μ. ἀπὸ τοῦ ἐδάφους) ὑποδηλοῦν ὅτι ἡ ἐπισώρευσις τοῦ ἀμμώδους ὑλικοῦ χρονολογεῖται ἀφ' ἑνὸς ὄχι ἐνωρίτερον τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος καὶ ἀφ' ἑτέρου μετὰ μεγάλην καταστροφὴν ἐκ πυρκαϊᾶς. Χαρακτηριστικῶς τινὰ τῶν ἐνταῦθα περισυλλεγέντων ὀστράκων φέρουν ἐπὶ τῶν παρειῶν των λείψανα κελυφῶν θαλασσίων ζώων.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὡς ἀνωτέρω ἐνδείξεων δύναται ν' ἀποκατασταθῇ ὡς ἑξῆς ἡ ἱστορία τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἀρχαίου λιμένος τοῦ Λεχαίου: Κατ' ἀρχὰς ὁ λιμὴν ἦτο μικρὸν τέναγος, ἀποτελούμενον κυρίως ἐκ δύο λεκανῶν, αἱ ὁποῖαι φαίνεται νὰ εἶχον σχηματισθῇ φυσικῶς, ἡ μία πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἡ ἑτέρα πρὸς δυσμάς, εἰς τὰ μέρη ἐκβολῆς ἀφθόνως ρεόντων ὑπογείων ὑδάτων, μεταξὺ ἀφ' ἑνὸς τῆς ξηρᾶς καὶ ἀφ' ἑτέρου λωρίδος ἄμμου, ἐκτεινομένης ὡς βραχίονος πρὸς τὸ μέρος τῆς θαλάσσης. Κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Κυψελιδῶν φαίνεται νὰ ἔγιναν τὰ πρῶτα δαπανηρὰ ἔργα πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ἀρχικοῦ φυσικοῦ ἀμμώδους βραχίονος δι' ἐπισωρεύσεως ὄγκων λίθων πρὸς τὸν σκοπὸν κατασκευῆς τεχνητοῦ λιμένος. Μετὰ μεγάλην καταστροφὴν—πιθανῶς τὴν γνωστὴν ὑπὸ τοῦ Μομμίου—ἐξετελέσθησαν μεγάλαι ἐργασίαι ἀφ' ἑνὸς πρὸς διεύρυνσιν καὶ ἐκβάθυνσιν τοῦ λιμένος καὶ ἀφ' ἑτέρου πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ λιμενοβραχίονος· ἐγένοντο δηλαδὴ ἐκβαθύνσεις ἀφ' ἑνὸς τῶν λεκανῶν καὶ ἀφ' ἑτέρου τοῦ αἰγιαλοῦ, τοῦ ἐκ τῶν ἐκβαθύνσεων τούτων προερχομένου ὑλικοῦ—ἰλύος ἐκ τοῦ πρώην τενάγους καὶ ἄμμου ἐκ τῆς θαλάσσης—ἐπισωρευομένου ἐπὶ τοῦ ἐκτεταμένου λιμενο-

9. Τοιαύτη φυσικὴ διαμόρφωσις παρατηρεῖται π.χ. εἰς τὴν Κινέτταν ἐπὶ τοῦ Σαρωνικοῦ.

βραχίονος. Πρόκειται περὶ χωματουργικοῦ ἔργου ἀληθῶς τεραστίου. Πιθανώτατα αἱ ἐργασίαι αὗται συνετελέσθησαν κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους, ἐποχὴν τῆς μεγάλης ἀκμῆς τῆς Κορίνθου [10].

Κατὰ τὴν περίοδον τοῦ 1961 ἡ ἀνασκαφικὴ δραστηριότης εἰς τὸ Λέχαιον, δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἐνετοπίσθη εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τῶν βορείως τοῦ νάρθηκος τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς ἐντὸς τοῦ περιβόλου ἐπισημανθέντων περικέντρων κτισμάτων (βλ. ἀνωτ. σ. 71 κέ.). Ἦλθεν εἰς φῶς ἐνιαῖον συγκρότημα ἐκ τριῶν χώρων συνιστώντων ἓν βαπτιστήριον (Πίν. 88γ καὶ Σχεδ. 1). Ἐκ τῶν χώρων τούτων εἷς σχήματος πλαγιαστοῦ ὀρθογωνίου (±16.20 ±7.90 μ), μὲ στενὰς πλευρὰς περατουμένας εἰς ἐξέδραν [11] ἐπεῖχε θέσιν προθαλάμου (Πίν. 88δ), ἕτερος εἰς τετράκογχον σχῆμα (Πίν. 89α, β′) φαίνεται νὰ ἐχρησίμευεν ὡς ἀποδυτήριον καὶ τρίτος, τὸ γνωστὸν ἤδη ὀκτάγωνον (βλ. ἀνωτ. σ. 72), ἦτο τὸ φωτιστήριον. Τὸ ὀκτάγωνον ἀπολήγει πρὸς Α. εἰς ἁψῖδα (Πίν. 88β), περατοῦται δὲ κατὰ τὴν περίμετρόν του ἐσωτερικῶς ἐναλλὰξ εἰς ἡμικυλινδρικὰς κόγχας καὶ ὀρθογωνίους οἴκους, ὡσὰν νὰ ἐγγράφεται σταυρός. Τὸ τετράκογχον καὶ τὸ ὀκτάγωνον εἶναι συντεθειμένα ὁμορρόπως πρὸς Α. τοῦ προθαλάμου, μὲ ἄξονας παραλλήλους μεταξύ των καθέτους δὲ πρὸς τὸν κατὰ μῆκος ἄξονα τοῦ προθαλάμου, μετὰ τοῦ ὁποίου ἑκάτερον συνδέεται διὰ μικροῦ «λαιμοῦ»· ὁ ἄξων τοῦ προθαλάμου κεῖται σχεδὸν καθέτως πρὸς τὸν ἄξονα τῆς βασιλικῆς.

Ὁ προθάλαμος εἶναι προσιτὸς ἀφ' ἑνὸς ἐκ τοῦ περιβόλου, διὰ θύρας ἀνοιγομένης ἐπὶ τῆς νοτίας ἐξέδρας του, σχεδὸν ἀπέναντι τῆς βορείας θύρας τοῦ νάρθηκος· καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐκ τῶν ἔξω διὰ θύρας ἀνοιγομένης ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ του τοίχου παρὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν. Ἀντίστοιχος πρὸς τὴν τελευταίαν αὐτὴν θύραν, παρὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν, ἐνετειχίσθη καθ' ὃν χρόνον τὸ οἰκοδόμημα ἐκτίζετο εἰσέτι. Ἐκ τοῦ προθαλάμου ἀνὰ μία θύρα ὁδηγεῖ ἀντιστοίχως εἰς τὸ τετράκογχον καὶ τὸ ὀκτάγωνον, συγκοινωνοῦντα καὶ μεταξύ των διὰ θυρῶν μέσῳ μικροῦ ἐσωτερικοῦ χώρου (Πίν. 88β). Ὁ προθάλαμος καὶ τὸ ὀκτάγωνον ἦσαν ξυλόστεγα, τὸ ὀκτάγωνον ἦτο θολωτόν, ὁ μικρὸς δὲ διάμεσος χῶρος φαίνεται νὰ ἦτο ὕπαιθρος. Ἐντὸς τοῦ τελευταίου τούτου χώρου περισυλλεγόμενα τὰ ὕδατα τῶν γύρω στεγῶν διωχετεύοντο μέσῳ ὀχετοῦ, ἀνοιγομένου ὑπὸ τὴν εὐθυντηρίαν τοῦ δυτικοῦ τοίχου του, ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ προθαλάμου, ἐντὸς τοῦ ἀμμώδους ἐδάφους του.

Ἐκ τῶν χώρων τοῦ βαπτιστηρίου καλύτερον διεσώθη τὸ φωτιστήριον, ἔνθα διετηρήθη τὸ πλεῖστον τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου μετὰ μέρους τῆς ὀρθομαρμαρώσεως. Τοῦτο εὑρέθη ἔχον ἀπροσδοκήτως δύο κτιστὰς κολυμβήθρας, τὴν μίαν εἰς τὸ κέντρον καὶ τὴν ἑτέραν ἐντὸς τῆς νοτιοανατολικῆς του κόγχης (Πίν. 90α, β), ἀμφοτέρας δ' ἐπενδεδυμένας διὰ μαρμαρίνων πλακῶν καὶ ἐφωδιασμένας διὰ συστήματος ἀποχετεύσεως. Ἡ κεντρικὴ κολυμβήθρα εἶναι σχήματος σταυρικοῦ μὲ ὀκταγωνικὸν πυρῆνα, τοῦ ὁποίου τὸ βάθος φαίνεται ἀρχικῶς νὰ μὴ ὑπερέβαινε τὰ 0.60 μ. (Πίν. 90α). Ἡ γωνιαία κολυμβήθρα εἶναι πεταλοειδοῦς σχήματος (Πίν. 90β), ἐσωτερικῶς ἐφωδιασμένη διὰ μιᾶς βαθμίδος, τὸ βάθος της δ' ἔφθανε τὰ 1.02 μ. Τὸ βάθος τοῦτο καὶ αἱ περιωρισμέναι διαστάσεις τῆς δευτέρας ταύτης κολυμβήθρας ὑποβάλλουν τὴν ἰδέαν μὴ τυχὸν αὕτη προωρίζετο διὰ τὰ βαπτίσματα νηπίων, τελούμενα κατὰ τὸν τύπον τὸν διὰ καταδύσεως· ἡ κεντρικὴ κολυμβήθρα θὰ ἐχρησιμοποιεῖτο, συνεπῶς, διὰ βαπτίσματα τῶν ἐνηλίκων, τελούμενα διὰ ραντισμοῦ [12].

Στρογγύλη ὀπὴ (διαμ. 0.15 μ.), παρατηρουμένη ἐπὶ πλακὸς τοῦ δαπέδου τῆς ἁψῖδος τοῦ φωτιστηρίου, ἐπίσης δὲ ἄνω μέρος κιονίσκου (διαμ. 0.15 μ.) μετὰ συμφυοῦς κιονοκράνου καὶ τεμάχιον λεπτῆς μαρμαρίνης τραπέζης, εὑρεθέντα ἐντὸς τῆς ἁψῖδος, σημαίνουν ὅτι ἀρχικῶς αὕτη ἦτο ἐφωδιασμένη διὰ μαρμαρίνης τραπέζης βαινούσης ἐπὶ κιονίσκου· αὕτη ἐχρησίμευε, πιθανῶς, ὡς θέσις ἀποθέσεως λειτουργικῶν βιβλίων ἢ τοῦ ἡγιασμένου ἐλαίου. Δύο δὲ κτιστὰ στενὰ πεζούλια, διευθετημένα ἑκατέρωθεν τῆς ἐκ τοῦ προθαλάμου διόδου, πιθανῶς ὑποδηλοῦν θέσεις σκευῶν τοῦ βαπτίσματος (προχοϊδίων, ψαλίδος κ.λ.π.).

Αἱ μαρμάρινα ἐπενδύσεις τοῦ ὀκταγώνου ποιοτικῶς ὑπολείπονται ἐκείνων τῆς βασιλικῆς.

Ἔξω τοῦ ὀκταγώνου, ἐντὸς τοῦ περιβόλου, ἀπεκαλύφθη ὁ ὀχετὸς ὁ ἀπάγων τὰ ὕδατα ἐκ τῆς κεντρικῆς κολυμβήθρας. Παρὰ τοῦτον, ἀλλ' εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον εὑρέθη δεύτερος ὀχετός, ὁ ἀπάγων τὰ ὕδατα πλύσεως τοῦ δαπέδου τοῦ νάρθηκος (βλ. ἀνωτέρω). Ὁ ὀχετὸς οὗτος κατασκευαστικῶς — καὶ χρονικῶς — ἕπεται τοῦ πρώτου, ὅπερ σημαίνει ὅτι τὸ φωτιστήριον εἶχεν ἀπαρτισθῆ πρὸ τῆς ἀποπερατώσεως τῆς πλακοστρώσεως τῆς βασιλικῆς.

10. Τὰς μέχρι τοῦδε γνώμας περὶ τῆς διαμορφώσεως τοῦ λιμένος τοῦ Λεχαίου βλ. παρὰ Karl Lehmann - Hartleben, Die Antiken Hafenanlagen des Mittelmeeres Leipzig 1923, 53—54.

11. Ἡ ἐξέδρα τῆς νοτίας στενῆς πλευρᾶς εἶχε νέκληφθῆ πέρυσιν ὡς μέρος κυκλοτεροῦς μαυσωλείου.

12. Περὶ τῆς παρουσίας δύο κολυμβηθρῶν, πρβλ. ὅσα ἐκτίθενται ἀναλυτικώτερον ἐν Π.Α.Ε. 1961.

Μεταξὺ τοῦ ὀκταγώνου καὶ τοῦ προθαλάμου ἀπεκαλύφθη ἐντὸς τοῦ περιβόλου σύστημα ἀποτελούμενον : 1) ἐξ ἑνὸς κτιστοῦ κυκλοτεροῦς κλιβάνου, διαμ. ±0.65 μ., ὑψουμένου ἐν μέρει ὑπὲρ τὴν στάθμην τοῦ ἐδάφους καὶ ἀνοικτοῦ ἐμπρὸς (Πίν. 90γ)· 2) ἐκ μιᾶς κτιστῆς σκαφοειδοῦς λεκάνης ἐπὶ τῆς μάζης τῆς τοιχοποιΐας τοῦ κλιβάνου ἀλλ' εἰς τὸ ὕψος τῆς στάθμης τοῦ χείλους του (ἐπὶ τοῦ Πίν. 90γ διακρίνεται ἄνω ἀριστερά)· καὶ 3) ἐκ μιᾶς δεξαμενῆς διευθετημένης μεταξὺ τῆς μάζης τοιχοποιΐας τῶν προηγουμένων κατασκευῶν καὶ τῶν τοίχων τοῦ ὀκταγώνου καὶ τοῦ προθαλάμου (ἐπὶ τοῦ Πίν. 90γ διακρίνεται ὀπίσω τοῦ κλιβάνου). Ἡ λεκάνη διασῴζει στόμιον ἐκροῆς πρὸς τὴν δεξαμενήν, ἐφωδιάζετο δὲ αὕτη δι' ὕδατος μέσῳ ἑνὸς τῶν πηλίνων ἀγωγῶν ὕδατος τῶν ἀποκαλυφθέντων ἤδη κατὰ τὴν περυσινὴν ἔρευναν τοῦ περιβόλου. Εἰς τὸν πυθμένα τῆς δεξαμενῆς ὀπὴ ἄφηνε διὰ μέσου τοῦ τοίχου νὰ εἰσρέῃ τὸ ὕδωρ ἐντὸς τοῦ ὀκταγώνου παρὰ τὴν δυτικήν του εἴσοδον· δι' ἀντιστοίχου δὲ ὀπῆς ἐξέρρεε τοῦτο πρὸς τὸν διάμεσον ἀσκεπῆ χῶρον διὰ νὰ χωνευθῇ ἐντὸς τοῦ ὀχετοῦ τοῦ διαπερῶντος τὸν δυτικόν του τοῖχον (πρβλ. ἀνωτέρω). Ἀλλὰ τὸ σύστημα τοῦτο ἐφοδιασμοῦ τοῦ ὀκταγώνου δι' ὕδατος, προερχόμενον ἐκ μεταγενεστέρας διαρρυθμίσεως, φαίνεται νὰ ἐξυπηρέτει μόνον τὴν πλύσιν του. Διὰ τὰ βαπτίσματα τὸ ὕδωρ ἐλαβάνετο πιθανῶς ἐκ τῆς δεξαμενῆς, ἀντλούμενον δι' εἰδικῶν σκευῶν. Ὡς πρὸς τὸν κλίβανον ὑποθέτω ὅτι εἶχε χρησιμεύσει διὰ τὴν παρασκευὴν ὑαλομάζης πρὸς κατασκευὴν ψηφίδων κατὰ τὴν δι' ἐντοιχίων ψηφιδωτῶν διακόσμησιν τῆς βασιλικῆς[13].

Δομικῶς τὸ συγκρότημα τοῦ βαπτιστηρίου δὲν συνδέεται μετὰ τῆς βασιλικῆς· οἱ μεταξὺ τῶν δύο οἰκοδομημάτων τοῖχοι τοῦ περιβόλου εἶναι παρένθετοι. Ἡ εὐθυντηρία τοῦ ὅλου συγκροτήματος τοῦ βαπτιστηρίου ὑψοῦται ἐπὶ ἐνιαίας παχείας θεμελιώσεως, ἥτις φθάνει εἰς βάθος 2.25 μ. ἀπὸ τῆς εὐθυντηρίας, ἐκτείνεται δὲ αὕτη εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς στάθμης τοῦ ἐδάφους, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν εὐθυντηρίαν τῆς βασιλικῆς, ἐκτεινομένην εἰς στάθμην χαμηλοτέραν. Οἱ τοῖχοι εἶναι ἐκτισμένοι ὡς καὶ οἱ τῆς βασιλικῆς κατὰ ζώνας ἐκ σειρῶν πλίνθων ἐναλλασσομένων πρὸς ἀργολιθοδομήν, διαφέρουν ὅμως κατὰ τὸ ὅτι εἰς τοὺς τοίχους τοῦ βαπτιστηρίου τὸ μεταξὺ τῶν πλίνθων κονίαμα εἶναι παχύτερον (πάχ. 0.045 μ. - 0.065 μ.) καὶ ὅτι εἰς τὰ ἐπιχρίσματα τῶν ἁρμῶν τῶν λίθων χαράσσονται διὰ τοῦ μυστρίου διακοσμητικαὶ διπλαῖ παράλληλοι γραμμαί, παρέχουσαι τὴν ἐντύπωσιν συστήματος ἰσοδομικῆς τοιχοδομίας.

Αἱ ὡς ἀνωτέρω διαφοραὶ δομῆς, ἡ κατωτέρα ποιότης τῶν μαρμαρώσεων (βλ. ἀνωτέρω), ὡς καὶ ἡ μὴ ὀργανικὴ δομικὴ σύνδεσις τοῦ συγκροτήματος τοῦ βαπτιστηρίου μετὰ τῆς βασιλικῆς ὑποδηλοῦν ὅτι τὰ δύο κτήρια δὲν ἐκτίσθησαν συγχρόνως καὶ ὅτι τὸ βαπτιστήριον ὑψοῦτο κατ' ἀρχὰς αὐτοτελῶς, ἑνωθὲν μετὰ τῆς βασιλικῆς διὰ τῆς δημιουργίας τοῦ πρὸς Β. τοῦ νάρθηκος περιβόλου. Ὁπωσδήποτε τὸ βαπτιστήριον εἶναι προγενέστερον τῶν δυτικῶς τοῦ νάρθηκος μερῶν τῆς βασιλικῆς, τὰ ὁποῖα, ὡς ἤδη παρετηρήθη, προσετέθησαν μετὰ τὴν κτίσιν τοῦ κυρίου σώματός της (βλ. ἀνωτέρω).

Ἐντὸς τοῦ προθαλάμου ἀνὰ μία ἐγκοπὴ ἀφ' ἑνὸς νοτίως τῆς βορειοδυτικῆς θύρας καὶ ἀφ' ἑτέρου, ἀντιστοίχως, νοτίως τῆς εἰσόδου πρὸς τὸ τετράκογχον ὑποβάλλουν τὴν ἰδέαν ὅτι ἐστηρίζετο εἰς τὰ σημεῖα αὐτὰ ἀνὰ εἷς πεσσίσκος καὶ ὅτι μεταξὺ τούτων ἐξετείνετο πιθανῶς φράγμα. Ἀλλ' ἡ ὕπαρξις φράγματος ὑποσημαίνει κυκλοφορίαν κατὰ τὴν ἐξῆς φοράν : Ἐκ τῆς βορειοδυτικῆς θύρας τοῦ προθαλάμου, διὰ τούτου πρὸς τὸ τετράκογχον καὶ ἀκολούθως διὰ τοῦ διαμέσου ἀσκεποῦς χώρου πρὸς τὸ ὀκτάγωνον· τοιαύτη ὅμως κυκλοφορία ἀντιφάσκει πρὸς τὴν χρηστικὴν λειτουργίαν τῶν χώρων κατὰ τὸ βάπτισμα, ὅτε ἡ κυκλοφορία ἐτελεῖτο ἐκ τοῦ νάρθηκος διὰ τοῦ προθαλάμου εἰς τὸ ἀποδυτήριον καὶ ἐκεῖθεν πρὸς τὸ φωτιστήριον. Ταῦτα πάντα σημαίνουν ἴσως, ὅτι τὸ συγκρότημα τοῦ βαπτιστηρίου προωρίζετο ἀρχικῶς ὄχι ὡς βαπτιστήριον. Εἶχε κτισθῇ ὡς μαρτύριον ἢ ὡς μαυσωλεῖον ;

Κατὰ τὴν διερεύνησιν τοῦ περιβόλου ἀπεκαλύφθησαν ὁ ὀχετὸς τῆς κεντρικῆς κολυμβήθρας τοῦ φωτιστηρίου καὶ ὁ ὀχετὸς ὁ ἀπάγων τὰ ὕδατα πλύσεως τοῦ δαπέδου τοῦ νάρθηκος. Ὁ πρῶτος, εὑρισκόμενος εἰς χαμηλοτέραν στάθμην, κατασκευαστικῶς προηγήθη τοῦ δευτέρου. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ δευτέρου ὀχετοῦ περιείχοντο στρώματα τέφρας, πιθανῶς προερχομένης ἐκ τῶν ἀποθέσεων τέφρας τοῦ κλιβάνου· εἰδικῶς δ' ἐντὸς τῶν στρωμάτων τέφρας εὑρεθεῖσαι δεκάδες τινὲς νομισμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ νεώτερα καὶ καλύτερον διατηρηθέντα εἶναι τοῦ Ἀναστασίου Α' (491-518 μ.Χ.), χρονολογοῦν τὰ στρώματα τέφρας, μὲ ἄλλους λόγους τὴν περάτωσιν τῶν ἐργασιῶν ψηφιδωτῆς διακοσμήσεως τῆς βασιλικῆς καὶ πλακοστρώσεως τοῦ νάρθηκος, συμβατικῶς περὶ τὸ 500 μ.Χ.

Ἡ ἐφετεινὴ ἔρευνα τροποποιεῖ κάπως τὴν ἐξήγησιν τοῦ ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸ βόρειον κλίτος τῆς βα-

13. Τὸ φρεάτιον, ἡ δεξαμενὴ καὶ ὁ πρὸ αὐτῶν χῶρος εὑρέθησαν πλήρη τέφρας καὶ λειψάνων πυρᾶς, ἀλλὰ προερχομένων ἐκ μεταγενεστέρας περιόδου.

σιλικῆς καὶ τὸν νάρθηκα προσκτίσματος ὡς ἐγκοιμητηρίου ἢ ἀποκλειστικῶς ὡς ἐγκοιμητηρίου (πρβλ. ἀνωτ. σ. 72)· φαίνεται μᾶλλον νὰ ἐχρησίμευσεν ὡς αἴθουσα κατηχήσεων[14] καὶ χρίσεως διὰ μύρου (χρισμάριον, Consignatorium).

Μετὰ τοὺς σεισμοὺς τοῦ ἔτους 551/52 καὶ τὴν ἀπότομον διακοπὴν ἀνεγέρσεως μικρᾶς ἐκκλησίας ἐντὸς τῆς ἀψῖδος τῆς βασιλικῆς (βλ. ἀνωτέρω) ἐγκατεστάθη ἡ τέως ἐντὸς τῆς βασιλικῆς τελουμένη λατρεία ἐντὸς τοῦ φωτιστηρίου, μετατραπέντος εἰς ἐκκλησίαν, ἀλλ' ἐντελῶς εὐτελῶς καὶ προχείρως. Κατὰ τοὺς μεσοβυζαντινοὺς χρόνους ἐντὸς τοῦ τετρακόγχου ἐλειτούργησαν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 9ου μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 11ου αἰ. δύο ἀσβεστοκάμινοι ἐκκαμινεύσεως τοῦ μαρμαρίνου ὑλικοῦ τῆς βασιλικῆς, ἐνῷ τὸ φωτιστήριον μετετράπη εἰς κατοικίαν.

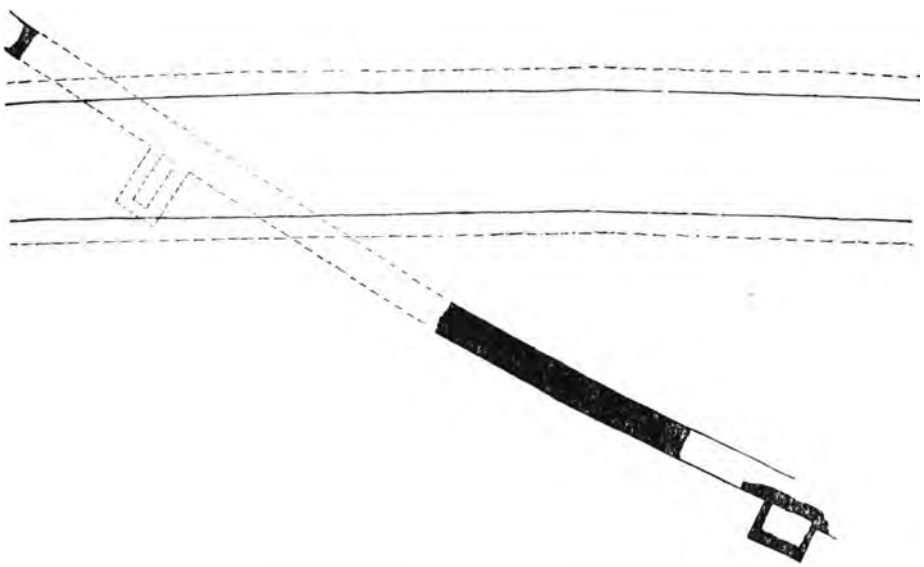
Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ συγκροτήματος τοῦ βαπτιστηρίου περισυνελέγησαν μεγάλη ποσότης ὀστράκων χονδρῶν ἀγγείων, ἰδίως προερχομένων ἐκ τῶν μεσοβυζαντινῶν στρωμάτων, θραύσματα ἐκ τοῦ μαρμαρίνου ὑλικοῦ τῆς βασιλικῆς, τεμάχια ἐπιχρισμάτων μὲ γραπτὰς διακοσμήσεις, δύο τεμάχια ἐγχρώμων ἐπιχρισμάτων φέροντα χαράγματα καὶ σπάραγμα ἐπιγραφῆς. Μεταξὺ τῶν γλυπτῶν δέον νὰ σημειωθῇ ἰδιαιτέρως κεφαλὴ ἵππου, προερχομένη πιθανῶς ἐκ παλαιοχριστιανικῆς σαρκοφάγου.

14. Ἡ παρουσία βάθρου ἐντὸς τοῦ χώρου τούτου ἐνθυμίζει ἀντίστοιχον χῶρον παρὰ τὸν νάρθηκα τῆς βασιλικῆς τῆς Σκουτέλας (Π.Α.Ε. 1955, 195—96 εἰκ. καὶ πίν. 66 (Δ. Πάλλας).

*

ΤΟ «ΕΞΑΜΙΛΙΟΝ» ΤΕΙΧΟΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΙΣΘΜΟΥ

Εἰς τὸ 81ον χιλιόμετρον τῆς ὁδοῦ Ἀθηνῶν - Κορίνθου, ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου αὐχένος τῆς λοφώδους ἐξάρσεως τοῦ Ἰσθμοῦ, ἀκριβῶς δὲ ὅπου διασταυροῦται ἡ ὁδὸς μὲ τὸ τεῖχος, τὸ γνωστὸν ὡς «Ἑξαμίλιον»[1], παρέστη ἀνάγκη, κατὰ τὴν προσφάτως γενομένην ἀνακατασκευὴν καὶ διαπλάτυνσιν τῆς

Σχεδ. 1. «Ἑξαμίλιον» τεῖχος ἐπὶ τοῦ Ἰσθμοῦ

ὁδοῦ, νὰ καταστραφῇ μέρος τοῦ τείχους μεθ' ἑνὸς ἐκ τῶν πύργων του (Σχεδ. 1)· εἰς ἀντιστάθμημα ὅμως ἀπεκαλύφθη καὶ παραμένει ὁρατὸν μέρος τοῦ τείχους παρὰ τὴν ὁδὸν (Πίν. 91α) μεθ' ἑνὸς ἐπίσης ἐκ τῶν πύργων του (Πίν. 91γ)—δύο ἐκ τῶν ἑκατὸν πεντήκοντα τριῶν ἐν ὅλῳ πύργων, τῶν μετρηθέντων κατὰ τὰς ἐπισκευὰς τοῦ Ἑξαμιλίου ἐπὶ Μανουὴλ Β' Παλαιολόγου (1415)[2]. Τὸ τεῖχος ἐκτείνεται, ὡς γνωστόν, ἀπὸ τοῦ Κορινθιακοῦ μέχρι τοῦ Σαρωνικοῦ, παρὰ τὸν ὁποῖον—εἰς τὴν Ἰσθμίαν— ὑπάρχει προσηρτημένον φρούριον. Ἀπὸ τῆς προκειμένης θέσεως—εἰς τὸ 81ον χιλιόμετρον τῆς

1. «Ἑξαμίλιον», «Ἑξαμίλιν» καὶ «Ἑξάμιλον». Βλ. κείμενα παρὰ N. A. Bees, Die Griechhische Inschriften des Peloponnes, Athen 1941, 4—5. Χρησιμοποιῶ τὸ ὄνομα «Ἑξαμίλιον» πρὸς χαρακτηρισμὸν καὶ διάκρισίν του ἀπὸ τῶν λειψάνων παλαιοτέρων ὀχυρώσεων τοῦ Ἰσθμοῦ.

2. Γεωργίου Φραντζῆ, Χρον. Ι 26 (J. B. Papadopoulos σ. 111—112 (ἔκδ. Βόνν. Ι 35 σ. 107—108).

όδοῦ — ἀνοίγεται ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ τείχους ὀπτικὸν πεδίον πρὸς ἀμφοτέρας τὰς πλευρὰς μέχρι τῶν ἑκατέρωθεν θαλασσῶν.

Εἶχε προχωρήσει ἡ καταστροφή, ὅταν ἐπενέβη ἡ ὑπηρεσία, προλαβοῦσα μόνον νὰ προβῇ εἰς μετρήσεις καὶ φωτογράφησιν τῶν λειψάνων (Πίν. 91 β, 92 β). Ὁ τρόπος ἀποκαλύψεως τῶν διασωθέντων μερῶν, γενόμενος διὰ μηχανικῶν μέσων καὶ ἄνευ παρακολουθήσεως ἀπὸ ἀρχαιολογικῆς πλευρᾶς, δὲν ἱκανοποιεῖ βέβαια, διότι κατέστρεψεν ἐνδεχομένως ὑπάρχοντα παρὰ τὸ τεῖχος ἀρχαιολογικὰ τεκμήρια, χρήσιμα πρὸς συναγωγὴν συμπερασμάτων ἐνδιαφερόντων τὴν ἔρευναν τοῦ μνημείου, ἐζημίωσε δὲ καὶ ἄλλως, διότι κατὰ τὴν λῆψιν χώματος ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς ἀποκαλυφθείσης πλευρᾶς τοῦ τείχους ἐταπεινώθη τὸ ἔδαφος κατὰ 0.50 μ. κάτω τῆς στάθμης ἑδράσεως τοῦ θεμελίου (βλ. Πίν. 91 α). Ζημίαι τινὲς ἐπηνέχθησαν καὶ εἰς τὸν ἀποκαλυφθέντα πύργον· ἀλλ' αὐταὶ, περιωρισμένης σημασίας ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν ἔκτασιν τοῦ μνημείου, εἶναι ἐπανορθώσιμοι. Κέρδος ὑπῆρξε τὸ ὅτι ἐδόθη οὕτως εὐκαιρία νὰ σημειωθοῦν χρήσιμοί τινες παρατηρήσεις.

Τὸ τεῖχος ἐπεσημάνθη ἐδῶ εἰς μῆκος ±70 μ. καὶ ἀπεκαλύφθη τῆς ὄψεώς του πρὸς τὸ μέρος τῆς ὁδοῦ μῆκος ±25 μ. Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα διαγράφει ἐν κατόψει ἐλαφρὰν καμπύλην (ἐπὶ χορδῆς 24 μ. βέλος 0.25 μ.), ἀνοιγομένην πρὸς τὰ ἔσω, πρὸς τὸ μέρος τῆς Πελοποννήσου. Διεσώθη εἰς ὕψος ±3.15 μ. ἀπὸ τῆς στάθμης ἑδράσεως τοῦ θεμελίου. Οἱ πύργοι του ὑψοῦνται φυσικὰ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πλευράν, πρὸς τὸ μέρος τῆς Στερεᾶς. Εἶναι ἀμφότεροι τετράπλευροι, ὁ πρὸς Ν.[2α] — ὁ καταστραφείς — ἐπιμήκης (ἐξωτερικαὶ διαστάσεις: Μῆκ. 5.95, πλάτ. 4.30 μ.) (Πίν. 92 β) καὶ ὁ πρὸς Β πεπλατυσμένος (ἐξωτερικαὶ διαστάσεις: Μῆκ. 3.75 καὶ 3.45,[3] πλάτ. 5.40 μ.), ἀπέχουν δὲ ἀπ' ἀλλήλων 56.45 μ. Τὸ τεῖχος εἶναι θεμελιωμένον ἐπὶ τοῦ μαλακοῦ βράχου (μάργης), τὸν ὁποῖον καὶ ἀκολουθεῖ ἀναλόγως πρὸς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἐδάφους. Τὸ παρὰ τὴν ὁδὸν ἀποκαλυφθὲν μέρος του παρουσιάζει κατὰ τὸ πρὸς Α. ἥμισυ τοῦ μήκους του ὄψιν ἁρμολογημένην μέχρι τῆς στάθμης ἑδράσεως ἐπὶ τοῦ βράχου, ὡς νὰ μὴ προηγήθη τομὴ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους πρὸς ἐγκιβώτισιν τοῦ θεμελίου, ἀλλὰ νὰ ὑψώθη ἡ εὐθυντηρία ἀπ' εὐθείας ἐπὶ ἀκαλύπτου στερεοῦ ἐδάφους (Πίν. 91 α δεξιά). Ἐν τούτοις διακρίνεται σαφῶς ὅτι τὸ κάτω μέρος τῆς τοιχοποιΐας τοῦ μέρους τούτου τοῦ τείχους ἦτο κεχωσμένον ἐντὸς τοῦ ἐδάφους μέχρις ὕψους 0.65—0.70 μ. ἀπὸ τῆς στάθμης ἑδράσεώς της· φαίνεται ὡς νὰ εἶχε διανοιχθῆ τομὴ θεμελιώσεως πολὺ εὐρεῖα καὶ νὰ ἐπληρώθη διὰ χωμάτων μετὰ τὴν ἁρμολόγησιν. Κατὰ τὸ πρὸς Δ. ἥμισυ τοῦ ἀποκαλυφθέντος μέρους τοῦ τείχους ἀπαντᾶται κανονικὸν θεμέλιον, ὡς γέμισμα ἐγκιβωτισμένον ἐντὸς τομῆς καὶ παρουσιάζον διὰ τοῦτο παρειὰν ἀνώμαλον καὶ ἐξέχουσαν τῆς εὐθυντηρίας κατὰ ±0.20 μ. (βλ. Πίν. 91 α ἀριστερά). Εἰς τὴν ἔξω ὄψιν, παρὰ τὸν πύργον, ἡ εὐθυντηρία πατεῖ ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ βραχώδους ἐδάφους, ἄνευ θεμελίου, ἂν καὶ φαίνεται νὰ ἦτο αὐτὴ ἐντὸς τοῦ ἐδάφους κεχωσμένη κατὰ ±0.30 μ. (Πίν. 91 β). Παραπλεύρως ὁ πύργος, πατῶν ἐπὶ χωματώδους ἐδάφους, θεμελιοῦται ἐπὶ κρηπιδώματος φθάνοντος εἰς ὕψος τὰ 0.70 μ. Ἡ εὐθυντηρία ἐδῶ εἰσέχει μόλις κατὰ 0—0.10 μ. ἀπὸ τῶν παρειῶν τοῦ κρηπιδώματος.

Τὸ τεῖχος μετρεῖ εἰς πάχος κατὰ τὴν εὐθυντηρίαν ±3.00 μ.[4] Ἡ τοιχοδομία του συνίσταται ἐκ κοινῆς ἀργολιθοδομῆς ἐπενδεδυμένης κατὰ τὴν κυρίαν ὄψιν τοῦ τείχους—πρὸς τὸ μέρος τῆς Στερεᾶς— διὰ πωρίνων δόμων τοποθετημένων ἰσοδομικῶς (Πίν. 92 γ), κατὰ τρόπον δὲ ὥστε οὗτοι νὰ «δένωνται» μετὰ τῆς λιθοδομῆς εἰς ἑνιαῖον σῶμα (Πίν. 93 α). Τὸ ἴδιον ἰσχύει καὶ περὶ τῆς τοιχοδομίας τῶν πύργων (Πίν. 91 β). Οἱ δόμοι, εἰς τινας τῶν ὁποίων παρατηροῦνται ἀναθυρώσεις καὶ κυμάτια, ἐλήφθησαν ἐξ ἀρχαίων οἰκοδομημάτων. Εἰς τοὺς ἁρμοὺς χρησιμοποιεῖται κατὰ τὴν σύνδεσίν των ἄλλοτε ὀλίγον καὶ ἄλλοτε πολὺ κονίαμα, ἐντὸς τοῦ ὁποίου παρεντίθενται ἐνίοτε τεμάχια πλίνθων (Πίν. 92 γ). Ὅταν τὸ ἁρμολόγημα τοῦτο ἁπλοῦται εἰς κάπως μεγαλυτέραν ἐπιφάνειαν φέρει ἐπὶ τῆς ὄψεώς του διακοσμητικὰ μυστρίσματα.

Ἡ ἔσω — πρὸς τὴν Πελοπόννησον — ὄψις τοῦ τείχους παρουσιάζει τοιχοδομίαν ἀκανόνιστον. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἐδῶ ἡ ἁρμολόγησις δι' ἀφθόνου κονιάματος, κατακλύζοντος τὰ μεταξὺ τῶν λίθων κενὰ ὡς καὶ τοὺς μικροτέρους τῶν λίθων καὶ ἁπλουμένου, κατὰ σχετικῶς εὐρείας ἐπιφανείας κατὰ τρόπον ὥστε αἱ ἀκάλυπτοι ὄψεις τῶν λίθων νὰ παρέχουν τὴν ἐντύπωσιν ὡσὰν ἀναδυομένων νησίδων· χαρακτηριστικὴ δ' ἐπίσης εἶναι ἡ ζωογόνησις τῶν ἐπιφανειῶν τούτων διὰ διακοσμητικῶν μυστρισμάτων ἐξ ἁπλῶν ἢ διπλῶν γραμμῶν, τριγωνικῶν τύπων καὶ κύκλων (Πίν. 93 β). Αἱ γραμμαὶ συνιστοῦν τὸ βασικὸν ἴκριον τῆς διακοσμήσεως, συντεθειμέναι κάπως κατὰ μίμησιν τοῦ ἰσοδομικοῦ συστήματος τοιχοδομίας, ἀλλ' ἐν συνδυασμῷ πρὸς γραμμὰς κεκλιμένας διασταυρουμένας

2α. Τὰ στοιχεῖα προσανατολισμοῦ παρέχονται κατὰ προσέγγισιν.

3. Μετὰ τὸν πύργον - πρὸς Δ - ἡ γραμμὴ τοῦ τείχους ἐξέρχεται κατὰ 0,30 μ.

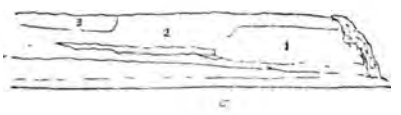
4. Τῶν ὑψηλοτέρων μερῶν τοῦ τείχους δὲν διασῴζεται τὸ πάχος ἀκέραιον.

ένίοτε εἰς τρόπον ὥστε νὰ σχηματίζεται σχῆμα τι ὡς μονόγραμμα ∗. Οἱ τριγωνικοὶ τύποι — δι' ἐμπιέσεως διὰ τῆς κορυφῆς τοῦ μυστρίου— χρησιμοποιοῦνται πρὸς πλήρωσιν τῶν ἐλευθέρων ἐπιφανειῶν. Οἱ κύκλοι —δι' ἐμπιέσεως διὰ τοῦ στομίου ἢ πυθμένος ἀγγείου — χρησιμοποιοῦνται δευτερευόντως. Σπανιώτερον χαράσσονται διὰ τοῦ μυστρίου σχήματα ἀτρακτοειδῆ, ὡς τῶν ἰχθύων, εἰς δὲ τοὺς ἐντύπους κύκλους προστίθενται ἀκτῖνες, σχηματιζομένων οὕτως «ἡλίων». Ἡ ἐπιφάνεια τῶν ἐπιχρισμάτων τούτων εἶναι λεία, τὰ μυστρίσματα δ' ἔχουν χαραχθῆ ἢ ἐντυπωθῆ ἐλαφρῶς. Τὸ παράδειγμα τοῦ Πίν. 93 β εὑρίσκεται περίπου εἰς τὸ μέσον τῆς ἀποκαλυφθείσης ὄψεως τοῦ τείχους, ὑπεράνω τῶν ἐξεχόντων λίθων τοῦ πρὸς δεξιὰ πέρατος τοῦ θεμελίου (βλ. Πίν. 91 α).

Ὁμοίας ποιότητος ἐπίχρισμα, μετὰ μυστρισμάτων ὕφους ὁμοίου πρὸς τὰ ἀνωτέρω, ἀπαντᾶται καὶ δεξιώτερον ὑψηλὰ (ἐπὶ τοῦ Πίν. 91 α) εἰς τὴν περιοχὴν τῆς λευκῆς κηλίδος, ὀπίσω τῆς ὁποίας φαίνεται ἡ κορυφὴ στύλου), ἀλλὰ δὲν φθάνει ἕως κάτω. Ἐπὶ τοῦ παραδείγματος τούτου διακρίνονται εὐκρινῶς δύο ἑνότητες τοίχων : ὑψηλά, ἐκείνη τῆς ὁποίας οἱ χαρακτῆρες περιεγράφησαν ἀνωτέρω καὶ ὑπ' αὐτήν, χαμηλά, ἄλλη, τῆς ὁποίας τὰ ἐπιχρίσματα ἔχουν ἐπιφάνειαν ὀλιγώτερον λείαν καὶ ἄνευ διακοσμητικῶν μυστρισμάτων. Ὅταν ἐκτίσθη τὸ ἐπάνω μέρος τοῦ τοίχου, τὸ κάτω μέρος φαίνεται νὰ εἶχε τὴν ἄνω ἐπιφάνειάν του μὴ ὁμαλὴν καὶ νὰ ἦτο ξηρόν, ὡς συνάγεται ἀφ' ἑνὸς ἐκ τοῦ ὅτι παρενεβλήθησαν τεμάχια πλίνθων, χάριν ἰσοπεδώσεως πρὸς ἔδρασιν τοῦ ἐπάνω μέρους τοῦ τοίχου, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐκ τοῦ ὅτι εἰς τὰ σημεῖα ἑνώσεως τῶν δύο τμημάτων ἡ «ραφὴ» παρέμεινεν εὐκρινής. Ἡ κάτω ἑνότης τοίχου φθάνει πρὸς ἀριστερὰ μέχρι περίπου τοῦ σημείου, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἀρχίζει τὸ θεμέλιον (διακρίνεται ἡ διαφορὰ ὑφῆς τῶν ἐπιχρισμάτων καὶ ἐπὶ τοῦ παραδείγματος Πίν. 93 β δεξιά). Ἐπὶ τοῦ Σχεδίου 2 σημειοῦνται ἡ ἄνευ διακοσμητικῶν μυστρισμάτων ἐπιφάνεια διὰ τοῦ ἀριθ. 1, ἡ μετὰ μυστρισμάτων διὰ τοῦ ἀριθ. 2.

Κατὰ τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τῆς ὄψεως τοῦ τείχους καὶ ἐπὶ μήκους 6.50 μ. εἰς ὕψος ±1.00 μ. ἀπὸ τῆς εὐθυντηρίας παρατηρεῖται τρίτη ἑνότης τοιχοποιΐας, φέρουσα ἐπίχρισμα ἐλαφρῶς ἐρυθροφαίου ἀποχρώσεως καὶ μυστρίσματα ὁμοίου τύπου ἀλλ' ἀκανόνιστα, χαραγμένα βαθύτερον καὶ μὲ γραμμὰς σκληροτέρας (ἐπὶ τοῦ Σχεδ. 2 σημειοῦται διὰ τοῦ ἀριθ. 3). Εἰς τὰ σημεῖα «ραφῆς» τὸ ἐπίχρισμα τοῦτο ἐπικάθηται ἐπὶ τοῦ ἐπιχρίσματος τῆς ἑνότητος 2. Ἂς προστεθῆ τέλος ὅτι εἰς τὸ μέσον τῆς ἀνατολικῆς ὄψεως τοῦ καταστραφέντος πύργου εἶναι εὐκρινὲς ἐμβαλωματικὸν ἐπίχρισμα μετὰ παρενθέτων τεμαχίων πλίνθων (Πίν. 93 α).

Αἱ περιγραφεῖσαι τρεῖς ἑνότητες τοιχοποιΐας ὑποσημαίνουν τρεῖς διαφόρους χρονικὰς περιόδους ἢ ἁπλῶς διαφορὰν ἐργοταξίων ἐντὸς μιᾶς καὶ τῆς

Σχεδ. 2. Τοιχοποιία τοῦ Ἐξαμιλίου τείχους

αὐτῆς χρονικῆς περιόδου; Δὲν δύναται νὰ διατυπωθῆ ἀπάντησις βεβαία.

Εἶναι παραδεδεγμένον ἀπὸ τριακονταετίας, μετὰ τὴν μικρὰν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν τοῦ H. Megaw [5], ὅτι τὸ Ἐξαμίλιον ταυτίζεται πρὸς τὸ τεῖχος τὸ κτισθὲν ἐπὶ τοῦ Ἰσθμοῦ ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τὸ μαρτυρούμενον ὑπὸ τῶν πηγῶν : *«Ἰουστινιανὸς βασιλεύς... τὸν Ἰσθμὸν ὅλον ἐν τῷ ἀσφαλεῖ ἐτειχίσατο, ἐπεὶ αὐτοῦ τὰ πολλὰ καταπεπτώκει ἤδη, φρούριά τε ταύτῃ ἐδείματο καὶ φυλακτήρια κατεστήσατο»*. (Προκοπ. Περὶ Κτισμ. IV 2, 27-28 ἔκδ. Haury III 2, σ. 112— Βόνν. III σ. 73). Τὸ μνημονευόμενον ὡς παλαιότερον ἄχρηστον πλέον τεῖχος φαίνεται νὰ ἦτο τὸ Βαλεριάνειον (253 μ.Χ.) (Ζωσιμ. Ἱστορ. I 29 Βόνν. σ. 29) [6], δὲν γνωρίζομεν δὲ ἀκόμη ἂν καὶ κατὰ πόσον ὁ ἐκτελέσας τὸ ἔργον ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἐπωφελήθη τοῦ Βαλεριανείου τείχους. Ὁ Προκόπιος ἐξαίρει τὸ ὅτι τὸ τεῖχος τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπλουτίσθη διὰ φρουρίων πρὸς φύλαξιν τοῦ Ἰσθμοῦ [7]. Βέβαιον ἰουστινιάνειον ἀναγνωρίζεται τὸ φρούριον τῆς Ἰσθμίας, διαπιστούμενον ἐκ τῶν δύο ἀπὸ πολλοῦ γνωστῶν ἐπιγραφῶν τῶν πυλῶν του [8], ἐπιβεβαιωθὲν δὲ καὶ ἀνασκαφικῶς διὰ τῆς εὑρέσεως ἐντὸς ἑνὸς ἐκ τῶν πύργων του, μεταξὺ στρώματος λατυπῶν τῆς ἐποχῆς τῆς ἐγέρσεώς του, λύχνου ἀνήκοντος εἰς τὴν ὄψιμον φάσιν τοῦ τύπου XXXI [9].

Ἡ τοιχοδομία τοῦ φρουρίου—πυρὴν ἐκ λίθων κολυμβιστῶν ἐντὸς κονιάματος ἐπενδεδυμένος κατ' ἀμφοτέρας τὰς ὄψεις διὰ πελεκητῶν πωρίνων δόμων ἐκτισμένων κατὰ τὸ ἰσοδομικὸν σύστημα

5. H. Megaw ἐν BSA 22 (1931—32), 69 κ.ἑ.

6. Πρβλ. H. N. Fowler ἐν Corinth I (1932) 55. Ἡ ὀχύρωσις τοῦ Ἰσθμοῦ ἀπετέλει βασικὴν σκέψιν ἀπὸ τῶν μυκηναϊκῶν ἤδη χρόνων (O. Broneer ἐν Antiquity 32(1958) 80 κ.ἑ., ὁ αὐτὸς ἐν Atti VII Congr. Intern. di Archeol. Classica I (Roma 1961) 243 κ.ἑ.

7. Ὁ Megaw ἔ. ἀ. 69 ὑπὸ τὸν ὅρον «φυλακτήρια» ἐννοεῖ ἐπάλξεις ἢ πύργους (Bastions or Towers).

8. Τελευταία ἔκδοσις ὑπὸ Bees ἔ. ἀ. ὑπ' ἀριθμ. 1 καὶ 2.

9. Hesperia 28 (1959) 321 (O. Broneer).

—ἐμφανίζεται χαρακτηριστικῶς ὑπὸ δύο ποιότητας: Δεξιὰ τῆς νοτίας πύλης[10] οἱ δόμοι, κατὰ κανόνα μεγάλων διαστάσεων, ἔχουν ἐπιφάνειαν ἐπιμελῶς πελεκημένην, οἱ ἁρμοί των ἐφάπτονται πρὸς ἀλλήλους ἄριστα, χωρὶς νὰ παρεντίθεται κονίαμα εἰμὴ μόνον σπανίως καὶ μόλις αἰσθητόν, γενικῶς δὲ ἡ ἐργασία εἶναι ἐδῶ ὡραία[11]. Ὁ ἀνωτέρω, ὡς χρονολογικὸν τεκμήριον σημειωθείς, λύχνος εὑρέθη ἐντὸς πύργου περιλαμβανομένου εἰς τὴν περιγραφομένην ἑνότητα τοιχοδομίας. Ἀριστερὰ τῆς πύλης χρησιμοποιοῦνται εἰς τὴν τοιχοδομίαν δόμοι μικρότεροι, παρουσιάζοντες ὄψιν κάπως ἁδρῶς κατειργασμένην, εἰς τοὺς ἁρμοὺς χρησιμοποιεῖται περισσότερον κονίαμα, παρεντίθενται δὲ μεταξὺ τούτων καὶ τεμάχια κεραμίδων καὶ πλίνθων[12]. Ἡ ἐργασία παρουσιάζεται ἐδῶ ὑστεροῦσα. Παρέχεται ἡ ἐντύπωσις ὅτι αὕτη ἀνήκει εἰς μεταγενεστέραν περίοδον, ἀλλ' ἀναμφιβόλως εἶναι ἰουστινιάνειος. Χρῆσις πλίνθων ἐσημειώθη καὶ εἰς τὴν τοιχοδομίαν τοῦ τείχους, εἰς σημεῖον ἀπέχον 150 μ. δυτικῶς τοῦ φρουρίου[13]. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τὸ σύστημα τοιχοδομίας εἶναι ὅμοιον πρὸς τὸ περιγραφὲν τοῦ τμήματος τοῦ ἀποκαλυφθέντος εἰς τὴν διασταύρωσιν τοῦ τείχους μετὰ τῆς ὁδοῦ (βλ. ἀνωτέρω), μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι εἰς τὸ ἐν λόγῳ σημεῖον τὸ πάχος τοῦ τείχους εἶναι κατά τι μικρότερον (2.75 μ.) καὶ ἐδράζεται ἐπὶ θεμελίου ὕψους 1.10 μ.[14].

Εἰς τὴν τοιχοδομίαν τοῦ τμήματος τοῦ τείχους τοῦ ἀποκαλυφθέντος παρὰ τὴν δημοσίαν ὁδὸν χρησιμοποιοῦνται ἐλάχιστα παρένθετοι πλίνθοι εἰς τοὺς ἁρμοὺς (βλ. Πίν. 92γ), τὸ χαρακτηριστικώτερον δὲ εἶναι ὅτι χρησιμοποιοῦνται πλίνθοι — μικρὰ τεμάχια πλίνθων — ὡς ἐμβάλωμα (βλ. ἀνωτ. σ. 80, Πίν. 93α)[15] ἢ συμπτωματικῶς — μεγάλα τεμάχια πλίνθων — εἰς προετοιμασίαν διὰ τὴν συνέχισιν τῆς τοιχοποιΐας ὑψηλότερον (βλ. ἀνωτ. σ. 80). Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῶν παρατηρήσεων τούτων διερωτᾶται τις περὶ τοῦ ἂν δικαιοῦται νὰ θεωρήσῃ τὸ ἐπὶ τοῦ πύργου (Πίν. 93α) ἐμβάλωμα ὡς σύγχρονον πρὸς τὰ μέρη τοῦ τείχους καὶ τοῦ φρουρίου, ἡ τοιχοδομία τῶν ὁποίων χαρακτηρίζεται διὰ τῆς συστηματικῆς παρενθέσεως πλίνθων, συνεπῶς νὰ θεωρήσῃ τὸν ἐν λόγῳ πύργον μετὰ τῶν παρακειμένων μερῶν τοῦ τείχους κάπως προγενέστερα τῶν μερῶν, εἰς τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦνται κατὰ σύστημα πλίνθοι. Τοιοῦτον τι συμπέρασμα συμφωνεῖ πρὸς τὴν ἤδη γενομένην παρατήρησιν ὅτι ἡ πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ τοῦ πύργου—πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ Κορινθιακοῦ — συνέχεια τοῦ τείχους, μὲ ἄλλους λόγους ἡ ὑπ' ἀριθ. 1 ἑνότης τοιχοποιΐας ἐπὶ τοῦ ἀποκαλυφθέντος μέρους τοῦ τείχους (βλ. Σχεδ. 2 καὶ Πίν. 91α) δομικῶς προηγεῖται τῆς ἀριστερὰ τούτου ὑπ' ἀριθμ. 2 ἑνότητος τοιχοποιΐας (βλ. ἀνωτ. σ. 80). Τώρα ἀντιλαμβανόμεθα ὅτι ἡ παρεμβολὴ πλίνθων μεταξὺ τῶν ἑνοτήτων τοιχοποιΐας 1 καὶ 2 ἴσως δὲν εἶναι τόσον συμπτωματική, ὅσον ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται, ἀλλὰ σύμφωνος πρὸς τὸ σύστημα τοιχοποιΐας τὸ διαφαινόμενον εἰς τὸ ἐμβάλωμα τοῦ γειτονικοῦ πύργου. Ἄρα ἡ ὑπ' ἀριθ. 2 ἑνότης τοιχοποιΐας, ἡ φέρουσα τὰ μετ' ἐπιμελείας εἰργασμένα ἁρμολογήματα, πιθανώτατα εἶναι σύγχρονος πρὸς τὰ τμήματα τοῦ τείχους καὶ τοῦ φρουρίου, εἰς τὴν τοιχοποιΐαν τῶν ὁποίων παρατηροῦνται παρένθετα τεμάχια πλίνθων. Πράγματι καὶ ἡ κυρία ὄψις τοῦ τείχους παραπλεύρως τοῦ ἀποκαλυφθέντος πύργου φαίνεται διάφορος τῆς κυρίας ὄψεως τοῦ καταστραφέντος τμήματος τοῦ τείχους (Πίν. 92γ)· οἱ ἁρμοὶ ἐδῶ καλύπτονται δι' ἀφθόνου κονιάματος φέροντος τὰ χαρακτηριστικὰ διακοσμητικὰ μυστρίσματα (βλ. ἀνωτ. σ. 79). Τὸ τμῆμα τοῦτο τοιχοποιΐας διακρίνεται ἀπὸ τοῦ προγενεστέρου καὶ κατὰ τὸ ὅτι ἡ εὐθυντηρία του εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν ἐδράζεται ἐπὶ θεμελίου (Πίν. 91α)[16].

Διακοσμητικὰ μυστρίσματα δὲν παρατηροῦνται βέβαια εἰς τὴν τοιχοδομίαν τοῦ φρουρίου, τουλάχιστον εἰς τὰ μέχρι τοῦδε ἀποκαλυφθέντα μέρη του, τὰ ἐπενδεδυμένα κατ' ἀμφοτέρας τὰς ὄψεις καὶ παρουσιάζοντα ἁρμοὺς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον στενότατα προσαρμοζομένους πρὸς ἀλλήλους. Εἰς τὸ τμῆμα τοῦ τείχους τὸ μελετηθὲν ὑπὸ τοῦ Megaw δὲν σημειοῦται τι περὶ διακοσμητικῶν μυστρισμάτων.

Τὸ σύστημα τοιχοδομίας τὸ φέρον ἐπένδυσιν ἐκ μεγάλων δόμων ἰσοδομικῶς τοποθετημένων, γνωστὸν καὶ ἐξ ἄλλων παραδειγμάτων ἰουστινιανείων χρόνων[17], δὲν προσφέρεται ὡς χρονολογικὸν

10. Αἱ παρατηρήσεις περιορίζονται εἰς τὴν περιοχὴν τῆς νοτίας πύλης τοῦ φρουρίου.

11. Hesperia 27 (1958) 22 πίν. 8d (O. Broneer).

12. Αὐτ. 21.

13. Megaw ἔ. ἀ. 77.

14. Αὐτ. εἰκ. 5 (τομή). Εἰς τὸ παρὰ τὴν δημοσίαν ὁδὸν ἀποκαλυφθὲν τμῆμα τὸ θεμέλιον, ὡς εἴπομεν, ἢ παραλείπεται ἐντελῶς ἢ μόλις φθάνει τὰ 0.65 — 0.70 μ. (βλ. ἀνωτέρω)· ἡ διαφορὰ αὕτη δὲν ἀποτελεῖ χαρακτηριστικόν, ὀφειλομένη, ὡς νομίζω, εἰς λόγους ὑπαγορευομένους ὑπὸ τῆς ὑφῆς τοῦ ἐδάφους.

15. Τὸ ἐμβάλωμα τοῦτο, εἰς τόσον χαμηλὸν σημεῖον, φαίνεται παλαιὸν (πρὸ τοῦ σχηματισμοῦ ἐπιχώσεως).

16. Βλ. ἀνωτ. σ. 79. Ὡς πρὸς τὴν σημασίαν τοῦ θεμελίου πρβλ. τὴν ἐν ὑποσ. 14 διατυπουμένην ἐπιφύλαξιν.

17. Παραδείγματα προχείρως παρὰ Megaw ἔ. ἀ. 79. Ἐκ τῶν ἑλλαδικῶν παραδειγμάτων, ἀλλὰ μὴ ἀκριβῶς χρονολογημένων εἰσέτι, μνημονευτέα: Πύργος τοῦ φρουρίου τῆς Μεθώνης (K. Andrews, Castles of the Morea, Princeton N. J. 1953, 72, εἰκ. 75), καὶ τὸ ὄψιμον τεῖχος ἐπὶ τῆς χερσονησίδος τῆς Παλαιᾶς Ἐπιδαύρου (πιθανῶς μεταϊουστινιάνειον. Ἀδημοσίευτον).

τεκμήριον πρὸς τοποθέτησιν τοῦ Ἐξαμιλίου ἐντὸς στενῶν χρονικῶν ὁρίων. Τὰ διακοσμητικὰ μυστρίσματα προσφέρονται κάπως περισσότερον, ἀλλ' ὑπὸ τὸν περιορισμὸν ὅτι ἀποτελοῦν ἔκφρασιν περισσότερον τῆς προσωπικότητος τοῦ τεχνίτου καὶ ὀλιγώτερον τῆς ἐποχῆς του. Τὸ βασικὸν ἴκριον τῶν διακοσμητικῶν μυστρισμάτων —τὸ σύστημα γραμμῶν— ἐπὶ τῆς ἑνότητος τοιχοποιΐας ὑπ' ἀριθ. 2 (Πίν. 93 β) ὁμοιάζει ἐπὶ παραδείγματι ὀλιγώτερον πρὸς ἀπαντηθὲν εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ Λεχαίου[18], χρονολογουμένην περὶ τὸ 460, καὶ περισσότερον πρὸς ἀπαντηθὲν εἰς τὴν βασιλικὴν τῆς Σικυῶνος[19], περὶ τῆς ὁποίας δὲν ἔχομεν ἀποκτήσει μὲν ἀκόμη χρονολόγησιν ἐντὸς στενῶν ὁρίων, ἀλλὰ πρέπει αὕτη ἐπὶ τῇ βάσει ἄλλων κριτηρίων νὰ χρονολογηθῇ πιθανώτατα ἐντὸς τοῦ 6ου αἰῶνος. Εἰς τὴν βασιλικὴν τῆς Σικυῶνος τὰ γραμμικὰ σχέδια εἶναι κανονικώτερα, δὲν ἀπαντᾶται ὅμως καὶ τὸ θέμα τῶν τριγωνικῶν τύπων. Καὶ τὰ δύο θέματα ὁμοῦ ἀπαντῶνται εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ Κρανείου ἐν Κορίνθῳ[20], ἀλλὰ καὶ αὐτῆς ὅμως δὲν ἔχει ἐπιτευχθῇ ἀκόμη ἀκριβὴς χρονολόγησις. Τὸ ὕφος τῶν μυστρισμάτων τῆς βασιλικῆς τοῦ Κρανείου συμπίπτει σχεδὸν πρὸς ἐκεῖνο τοῦ Ἐξαμιλίου· διαφέρει μόνον κατὰ τὸ ὅτι εἰς τὴν πρώτην ἐμφανίζεται ἡ ὅλη ἐργασία περισσότερον ἐπιμελημένη ἐν γένει καὶ ὡς διὰ χειρὸς ἐλαφροτέρας. Προδίδεται διάθεσις ἥρεμος. Ἂν δύναται ἡ διαφορὰ αὕτη νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς χρονολογικὸν κριτήριον, τὸ συμπέρασμα θὰ ἦτο ὅτι ἡ βασιλικὴ τοῦ Κρανείου χρονικῶς προηγεῖται τοῦ προκειμένου τμήματος τοιχοποιΐας τοῦ Ἐξαμιλίου. Εἰς τὴν βασιλικὴν τῶν Φιλιατρῶν, χρονολογουμένην πρὸς τὰ μέσα τοῦ 6ου αἰ., τὰ διακοσμητικὰ μυστρίσματα ἐκ γραμμῶν καὶ τριγωνικῶν τύπων ἀποδίδονται χονδροειδῶς[21].

Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς προηγηθείσης ἀναλύσεως ὁδηγούμεθα εἰς τὰ ἑξῆς συμπεράσματα περὶ τοῦ Ἐξαμιλίου :

Ἡ παρουσία ἐργασίας δύο ποιοτήτων—ἐπιμελοῦς καὶ ὀλιγώτερον ἐπιμελοῦς ἢ ἄνευ παρενθέτων τεμαχίων πλίνθων καὶ μετὰ παρενθέτων τεμαχίων πλίνθων— εἰς τμήματα ἀπέχοντα ἀλλήλων ὑποσημαίνει, πρῶτον, δύο χρονικὰς περιόδους καί, δεύτερον, ἐκτέλεσιν τῶν ἐργασιῶν καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ τείχους συγχρόνως κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον. Αἱ δύο περίοδοι φαίνεται νὰ χωρίζωνται ἀπ' ἀλλήλων διὰ χρονικοῦ διαστήματος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου —κατὰ τὴν διακοπὴν τῶν ἐργασιῶν— οἱ ὅροι κάπως μετετράπησαν. Τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα συμπίπτει, ἴσως, πρὸς τὴν φοβερὰν λοιμικὴν τοῦ ἔτους 542[22]. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἀνταποκρίνεται πλήρως πρὸς τὴν ἀπὸ πολλοῦ διατυπωθεῖσαν ἄλλην ὑπόθεσιν ὅτι ἡ ὀχύρωσις τοῦ Ἰσθμοῦ ἀπεφασίσθη ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν εἰσβολῶν τῶν βαρβάρων, βεβαίως μετὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Οὔννων τὴν γενομένην κατὰ τὰ ἔτη 539 ἢ 540, κατὰ τὴν ὁποίαν, ὡς λέγεται, ἐδῃώθη ἡ Κόρινθος καὶ κατεστράφη[23]. Καὶ ἡ μὲν Κόρινθος φαίνεται νὰ μὴ κατεστράφη τότε, ὡς τουλάχιστον συνάγεται ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν χριστιανικῶν μνημείων ἔξω τῶν τειχῶν (δὲν ἔχει διαπιστωθῇ μέχρι τοῦδε καταστροφὴ των ἐκ πυρπολήσεως, ἂν καὶ καταστροφὴ ἐκκλησίας ἐκ πυρκαϊᾶς δὲν εἶναι ἀναγκαίως ἀποτέλεσμα ἐχθρικῆς ἐνεργείας), διότι φαίνεται νὰ μὴ ἠδυνήθησαν οἱ Οὖννοι νὰ φθάσουν μέχρις αὐτῆς· ἡ ἐντύπωσις ὅμως ἐκ τῆς εἰσβολῆς των ὑπῆρξε τοιαύτη ὥστε νὰ ἀποφασισθῇ ἀμέσως ἡ ὀχύρωσις τοῦ Ἰσθμοῦ. Ἐὰν αἱ ὑποθέσεις αὗται ἀνταποκρίνωνται, ὡς πιστεύω, πρὸς τὰ πράγματα, συνάγεται ὅριον χρονολογήσεως τῶν καλῆς ἐκτελέσεως μερῶν τοῦ φρουρίου καὶ τοῦ τείχους τὸ ἀργότερον ἡ διετία 540 ἕως 542. Διὰ τὰ ὀλιγώτερον καλῆς ἐκτελέσεως μέρη προσφέρεται, ἴσως, ὡς ὅριον ante quem τὸ ἔτος 551, ὅτε ἡ Κόρινθος κατεστράφη ὁλοσχερῶς ὑπὸ σεισμῶν. Ἡ χρονολόγησις τοῦ Ἐξαμιλίου μεταξὺ τῶν ἐτῶν 551 (σεισμοί) καὶ 560 περίπου (ὅριον συγγραφῆς τοῦ Περὶ Κτισμάτων τοῦ Προκοπίου)[24] νομίζω ὅτι δὲν ἐναρμονίζεται πρὸς τὰ πράγματα· διότι δὲν ἐννοεῖται ἡ ἐκτέλεσις τόσον ἐκτεταμένου ἔργου, ὡς τὸ Ἐξαμίλιον, εἰς χρόνους κατὰ τοὺς ὁποίους ἡ Κόρινθος εἶχε περιέλθει σχεδὸν εἰς κατάστασιν ἐρημώσεως εὐθὺς μετὰ τοὺς σεισμοὺς τοῦ ἔτους 551, ὡς τουλάχιστον συνάγεται ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν[25]. Ἡ ἑνότης τοιχοποιΐας ὑπ' ἀριθ. 3, ἀκόμη ὀλιγώτερον ἐπιμελὴς καὶ παρέχουσα τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἀνήκει εἰς ἐπισκευὴν (βλ. ἀνωτ. σ. 80), πρέπει ἴσως νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ ρυθμοῦ ζωῆς τῆς πόλεως τῆς Κορίνθου περὶ τὰ τέλη τοῦ 6ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 7ου αἰῶνος[26], πάντως ὄχι κατὰ τοὺς μεσοβυζαντινοὺς χρόνους, διότι αἱ μεταγενεστέρων χρόνων ἐπισκευαὶ φαίνεται νὰ εἶχον περιορισθῇ μόνον εἰς ὑψηλὰ μέρη τοῦ τείχους καὶ τοῦ φρουρίου· τουλάχιστον

18. ΠΑΕ 1956, 169 πίν. 69β (Δ. Πάλλας).

19. Α. Ὀρλάνδου, Ξυλοστ. παλαιοχρ. βασιλική, Β'. 244 εἰκ. 198.

20. ΑΔ 16 (1960): Χρον. 99 Πίν. 76δ (Δ. Πάλλας).

21. Αὐτ. Πίν. 102 γ. Περισσότεραι λεπτομέρειαι ἐν ΠΑΕ 1960 (Δ. Πάλλας).

22. Κείμενα καὶ ἀρχαιολογικὰ τεκμήρια βλ. ἐν Corinth 14 (1951) 164 (C. Roebuck) καὶ 16 (1957) 8 (R. Scranton).

23. Βιβλιογραφία παρὰ Bees 3 - 4.

24. Bees 3.

25. Συμπεράσματα ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς βασιλικῆς τοῦ Λεχαίου: ΠΑΕ 1959, 1960 καὶ 1961 (Δ. Πάλλας).

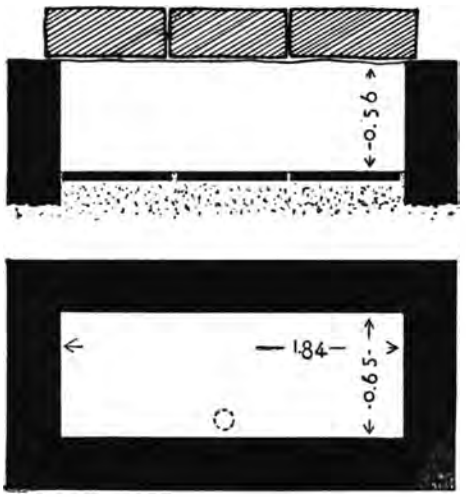
26. Βλ. ΠΑΕ 1960 (Δ. Πάλλας).

κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ φρουρίου δὲν διεπιστώθησαν μεσοβυζαντινῶν χρόνων ἐπεμβάσεις εἰς χαμηλὰ μέρη, ἐντὸς δὲ πύργων του τὰ λείψανα μεσοβυζαντινῶν χρόνων ἀπηντήθησαν εἰς στρώματα ὑψηλά[27].

*

ΣΙΚΥΩΝ

Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν δημοτικῶν ἔργων ἐντὸς τῆς πόλεως τοῦ Κιάτου, εὑρέθη εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ οἰκοδομικοῦ τετραγώνου 19, εἰς τὴν θέσιν «Μαγούλα», τάφος εἰς βάθος ± 0.70 μ. ἀπὸ τοῦ ἐδάφους. Ὁ τάφος (μήκ. ± 1.85, πλ. ± 0.65 καὶ βάθ. 0.56 μ.) ἦτο κτιστὸς (τοιχωμάτων πάχ. 0.27 μ.) (Σχεδ. 1) ἐστρωμένος διὰ

Σχεδ. 1. Χριστιανικὸς τάφος Κιάτου

τριῶν μεγάλων πηλίνων πλακῶν (0.58 Χ 0.57 μ.), ἐκαλύπτετο δὲ διὰ τριῶν παχειῶν πωρίνων πλακῶν προερχομένων ἐξ ἀρχαίου κτηρίου (Πίν. 92α). Ἐντὸς τοῦ τάφου εὑρέθησαν διατεταραγμένα τὰ ὀστᾶ δύο ταφῶν καὶ εἰς τὸ μέσον, πλησίον τῆς μιᾶς τῶν μακρῶν πλευρῶν, μικρὰ πρόχους, ἐλλιπὴς εἰς τὰ χείλη. Ὁ τάφος καὶ οἱ ἐντὸς τούτου νεκροὶ ἦσαν προσανατολισμένοι ἐκ Δ. πρὸς Α. Πρόκειται περὶ τάφου πιθανώτατα χριστιανικοῦ τοῦ 4ου - 5ου μ.Χ. αἰ.

Δυτικῶς τοῦ ἐν λόγῳ τάφου ἐπεσημάνθη ἕτερος κατεστραμμένος, κεραμωτοῦ τύπου, ἄλλοι δὲ τάφοι διακρίνονται ἐπὶ τοῦ ἐδάφους εἰς τὴν περιοχὴν τῆς «Μαγούλας». Φαίνεται ὅτι εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν ἐκτείνεται ὀψίμων ρωμαϊκῶν χρόνων νεκροταφεῖον, ἀνῆκον εἰς τὸν οἰκισμὸν τοῦ ὄρμου τῆς ἀρχαίας Σικυῶνος. Ἀπέχει περὶ τὰ 400 μ. βορειοδυτικῶς τῆς γνωστῆς βασιλικῆς τῆς Σικυῶνος [1].

ΔΗΜ. Ι. ΠΑΛΛΑΣ

27. Αἱ πληροφορίαι ἐκ τῶν ἡμερολογίων τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἰσθμίας ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ κ. O. Broneer.

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ - ΑΡΚΑΔΙΑΣ

Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Σπάρτης καὶ παρὰ τὴν ἔξοδον τῆς πόλεως πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς Τριπόλεως ἐσυνεχίσθησαν αἱ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους ἀρξάμεναι ἐργασίαι ἐρεύνης ὡρισμένων ἐκ τῶν ἀρχαιολογικῶν τετραγώνων. Πρόκειται περὶ τῶν τετραγώνων 112, 113 καὶ 114 τῶν εὑρισκομένων ἀνατολικῶς τοῦ νέου Σταδίου τῆς πόλεως τῶν ἀνηκόντων εἰς διαφόρους ἰδιώτας. Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, ἐνεργηθεῖσα κατὰ τὸν Αὔγουστον, ἀτυχῶς οὐδὲν οὐσιαστικῶς ἀπέδωσεν. Διεπιστώθη σαφέστατα ὅτι ἐλάχιστα μόνον βυζαντινὰ καὶ ὄψιμα ρωμαϊκὰ λείψανα ὑπάρχουν εἰς τὸν χῶρον αὐτὸν καὶ περισσότερον ὅτι ὅσον βαίνομεν πρὸς ἀνατολὰς τόσον ὀλιγώτερα στοιχεῖα τῆς παλαιοτέρας ἐποχῆς ἔχομεν. Τοιουτοτρόπως ἐνῷ εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῶν τετραγώνων εἶναι ἀναμφίβολος ἡ παρουσία ἀκόμη καὶ γεωμετρικῶν ὀστράκων ὡς καὶ ἀρκετῶν ἀρχαϊκῶν καὶ κλασσικῶν, εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος ἔχομεν ἐλάχιστα ρωμαϊκὰ καὶ ἀρκετὰ βυζαντινά. Τοῦτο ἀποδεικνύει ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τὸ ἐπίκεντρον τῆς ἀρχαίας πόλεως τῆς ὁποίας σημαντικὰ κατάλοιπα ὅλων τῶν περιόδων εὑρίσκονται ἐντὸς τοῦ Σταδίου καὶ ἀσφαλῶς ἐκτείνονται καὶ δυτικώτερον αὐτοῦ ὅπου δέον νὰ ζητηθῇ ἡ σπαρτιατικὴ ἀγορά. Τοῦτο ἐπεβεβαιώθη καὶ διὰ μιᾶς ἀκόμη ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης ἐλαχίστου τμήματος τοῦ Σταδίου καὶ εἰδικῶς τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας του.

Ἐνταῦθα, κατὰ τὰς προσπαθείας τῆς Ἐφορείας τοῦ Σταδίου νὰ εἰσέλθῃ περισσότερον πρὸς τὸν πρὸς βορρᾶν χῶρον, ἀπεκαλύφθησαν ἴχνη ἀρχαίων κτηρίων καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀνελήφθη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ χώρου. Τὰ ἀποτελέσματα πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἐκτάκτως ἐνδιαφέροντα διότι ἀπεκάλυψαν λείψανα δύο μεγάλων κτηρίων ὡς καὶ ὀλίγα κινητὰ ἀλλὰ ἐξαιρετικῆς σπουδαιότητος ἀρχαῖα. Οὕτω ἀνεκαλύφθη καὶ ἀνεσκάφη μικρὸν μέρος μεγάλου οἰκοδομήματος τοῦ ὁ-

1. Βλ. Πρακτ. Ἀρχ. Ἑτ. 1933, 81 κ.ἑ. καὶ 1954, 219 κ.ἑ. (Α. Ὀρλάνδος).

ποίου ἡ νοτιοανατολικὴ γωνία εἰσέρχεται εἰς τὸν χῶρον τοῦ Σταδίου. Εἶναι κατεσκευασμένον διὰ μεγάλων ἐντοπίων λίθων καλῶς λειασμένων κατὰ μέρος καὶ βαινόντων ἐπὶ θεμελίων ἐκ διαφόρων συνήθως κροκαλοπαγῶν λίθων. Παρὰ τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο εὑρέθη μεγάλη ἐπιγραφὴ ἀναφερομένη εἰς τοὺς Διοσκούρους καὶ ἀνήκουσα εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, διασῴζουσα καὶ μέρος τοῦ ἐρυθροῦ χρώματος διὰ τοῦ ὁποίου εἶχον ἐπικαλυφθῆ τὰ γράμματα. Πρόκειται περὶ ἀναγραφῆς γερόντων καὶ οἱ πρῶτοι στίχοι της εἶναι ΘΕΟΙΣΔΙΟΣΚΟΥΡΟΙΣ/ΓΕΡΟΝΤΕΣΕΠΙΠΑΤΡΟΝΟΜΟΥ/ΜΕΜΕΥΔΑΜΟΥΩΝΠΡΕΣΒΥΣ/κτλ. Σπουδαιότερα ἀκόμη εἶναι τεμάχια κεράμων, εὑρεθέντα παρὰ τὸν τοῖχον ἐπίσης μεγάλου οἰκοδομήματος ἀνακαλυφθέντος, εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων μέτρων ἀπὸ τοῦ πρώτου, καὶ φέροντα τὴν σφραγῖδα ΔΑΜΟΣΙΩΝ ΚΑΤΑΛΥΜΑΤΩΝ. Ἡ ἔρευνα δὲν ἐπροχώρησεν ὅσον θὰ ἦτο ἀπαραίτητον διὰ τὴν ἐξαγωγὴν συμπερασμάτων ἐπὶ τοῦ ὅλου προβλήματος, τὸ ὁποῖον θέτουν τὰ δύο αὐτὰ οἰκοδομήματα εἰς τὴν δυτικὴν γωνίαν τοῦ Σταδίου, ἡ ὁποία εὑρίσκεται καὶ πλησίον τῆς Ἀκροπόλεως τῆς Σπάρτης (Πίν. 94 α).

Ὡς μία ἀκόμη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὸν χῶρον τῆς ἀρχαίας Σπάρτης πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἡ βαθμιαία ἀπομάκρυνσις τῶν χωμάτων ἐκ τοῦ χώρου τῆς ὀρχήστρας τοῦ ἀρχαίου Θεάτρου Σπάρτης (Πίν. 94 β), παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι μέχρι στιγμῆς δὲν ἔδωσεν σημαντικὰ ἀποτελέσματα. Δύναται μόνον νὰ λεχθῇ ὅτι ἴσως εἶναι σχετικῶς εὔκολον νὰ χρονολογηθῇ ἡ καταστροφὴ τοῦ Θεάτρου συσχετιζομένη μὲ τὴν παρουσίαν κατοικιῶν ἐντὸς τῆς ὀρχήστρας καὶ ἄλλων στοιχείων. Οὕτω ἐκ τῶν ἐργασιῶν ἀποδεικνύεται ὅτι αἱ κατοικίαι εἰς τὸν χῶρον τοῦ Θεάτρου ἔχουν κτισθῇ πολὺ μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀφοῦ τὰ θεμέλιά των μένουν εἰς ὕψος ὑπὲρ τὸ μέτρον ἀπὸ τοῦ δαπέδου τῆς ὀρχήστρας, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ἐπιχώσεως ἡ ὁποία εἶχε προηγηθῇ. Ἐπίσης, ἡ παρουσία εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος στρώματος στάκτης, πάχους 0,08–0,12 μ., εἰς τρεῖς οἰκίας ἀποδεικνύει μίαν διὰ πυρὸς καταστροφὴν τῶν κατοικιῶν αὐτῶν. Ἴσως δὲν πρέπει νὰ ἀποκλείεται ἡ καταστροφὴ τοῦ Θεάτρου νὰ ἔχῃ γίνει συστηματικῶς, δεδομένου ὅτι ἔχουν καταστραφῆ διὰ κτυπημάτων σφύρας τὰ περισσότερα τῶν ἐδωλίων, καὶ ἰδιαιτέρως τῶν πρώτων σειρῶν, ἴσως κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ὁσίου Νίκωνος, ὅτε κατεσκευάσθη καὶ ὁ ναὸς τοῦ Χριστοῦ Σωτῆρος ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῆς Σπάρτης. Ἀτυχῶς μέχρι τῆς στιγμῆς δὲν εὑρέθη ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς ὀρχήστρας οὐδὲν ἐνδιαφέρον λείψανον ἐκ τῶν καλῶν χρόνων, ὡς ὑπῆρχεν ἐλπίς. Ἐπίσης καὶ αἱ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ διὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας συνεχισθεῖσαι ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι δὲν ἔχουν δώσει μέχρι σήμερον σημαντικόν τι ἀρχαῖον, πιθανώτατα διότι ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἔχει φθάσει εἰς τὸ βάθος τῶν καλῶν χρόνων.

Μικρὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα διεξαχθεῖσα εἰς τὴν περιοχὴν Ἀφυσσοῦ, ὀλίγα χιλιόμετρα ἀνατολικῶς τῆς Σπάρτης καὶ κατόπιν τῆς ἀνευρέσεως λειψάνων κτηρίων, ἔδωσεν ἓν καλὸν ἀνάγλυφον τοῦ τύπου τῶν «ἀφηρωισμένων νεκρῶν». Ἡ ἐργασία, ἡ ὁποία διήρκεσεν ὀλίγας μόνον ἡμέρας, ἔδειξε τὴν παρουσίαν ἑνὸς συγκροτήματος κατοικιῶν τῶν ὑψίμων ρωμαϊκῶν καὶ τῶν πρωίμων βυζαντινῶν χρόνων ἄνευ ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέροντος. Εἰς ἓν τῶν θεμελίων κτηρίου ἀνευρέθησαν ἐντειχισμένα δύο ἀνάγλυφα· τὸ ἓν τούτων, μὲ παράστασιν Ἀρτέμιδος, ἀνήκει εἰς τοὺς ἐσχάτους ρωμαϊκοὺς χρόνους, τὸ δὲ ἕτερον εἶναι τὸ ἀρχαϊκὸν μὲ τὴν παράστασιν τοῦ ζεύγους τῶν ἀφηρωισμένων νεκρῶν. Χαρακτηριστικὸν στοιχεῖον εἶναι ὅτι ἀπουσιάζει ὁ ὄφις καὶ ἡ ἐποχή του ἀνάγεται εἰς τὸ τέλος τοῦ 6ου π. Χ. αἰῶνος. Μία ἄλλη, ἐπ' εὐκαιρίᾳ, διεξαχθεῖσα ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ χωρίου Σκοῦρα, ὅπου εὑρίσκεται τυμβοειδὴς λόφος, ἀπεδείχθη ἀπολύτως ἀρνητική. Ὁ τυμβοειδὴς λόφος, ὁ ὁποῖος τόσον ὑπὸ τῶν ἐντοπίων ὅσον καὶ ὑπὸ ξένων συναδέλφων ἐθεωρεῖτο ὡς τάφος πιθανώτατα τῶν μακεδονικῶν χρόνων, οὐδὲν ἴχνος ἀρχαίου ἔδωσεν, οὐδὲ κἂν ὄστρακα νεωτέρων χρόνων.

Περισσότερον ἐνδιαφέρον παρουσίασεν ἄλλη μικρὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὴν περιοχὴν Ξηροκαμπίου, 20 περίπου χιλιόμετρα νοτίως τῆς Σπάρτης καὶ ἐντὸς τοῦ μικροῦ χωρίου Ἀνθοχώριον (Κατσουλέϊκα). Καὶ ἐνταῦθα κατὰ τὴν καλλιέργειαν εἶχον ἔλθει εἰς φῶς ὄστρακα ἀρχαϊκὰ καὶ μικρὰ μολύβδινα εἰδώλια ἀνάλογα μὲ τὰ ἐκ τῆς Ὀρθίας καὶ ἄλλων λακωνικῶν ἱερῶν προερχόμενα. Ἡ ἔρευνα ἐπεδίωξε νὰ διακριβώσῃ τὸν χαρακτῆρα τοῦ χώρου καὶ νὰ μελετήσῃ τὴν πιθανότητα παρουσίας ἱεροῦ ἐκ τοῦ ὁποίου νὰ προέρχωνται τὰ μολύβδινα. Ἡ ἐργασία ἀπεδείχθη ἀπροσδοκήτως γόνιμος, διότι ἔδειξε τὴν ὕπαρξιν ἐκτεταμένου συνοικισμοῦ τοῦ ὁποίου ἡ ἱστορία ἀρχίζει ἀπὸ τῶν μυκηναϊκῶν καὶ φθάνει μέχρι τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἀπὸ τομάς, αἱ ὁποῖαι ἔγιναν εἰς διαφόρους θέσεις, φαίνεται ὅτι μία ἔκτασις, ἔχουσα περίμετρον πλέον τῶν 500 μέτρων, μὲ κέντρον τὸν ναὸν τῆς Μεταμορφώσεως, ἀποτελεῖ τὸ ἐπίκεντρον τῆς ἐνδιαφερούσης αὐτῆς τοποθεσίας. Ὁ χῶρος πέριξ τοῦ ναοῦ τῆς Μετα-

μορφώσεως δίδει τὴν ἐντύπωσιν μικρᾶς ἐξάρσεως (τούμπας) πιθανώτατα σχηματισθείσης ἀπὸ τὰς ἐπαλλήλους οἰκήσεις, ἔχει δὲ ἐξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον διότι ἔδωσεν ὄστρακα ὅλων τῶν περιόδων. Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι, εἰς τὰς μικρὰς τομὰς αἱ ὁποῖαι ἐπεχειρήθησαν, ὑπερτεροῦν τὰ γεωμετρικὰ ὄστρακα τὰ ὁποῖα εἶναι καὶ πολὺ καλῆς ποιότητος. Τὰ ὀλίγα μολύβδινα τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν εἰς ὑστερογεωμετρικὰ καὶ ἀρχαϊκὰ στρώματα προέρχονται ἐξ οἰκίας κατεστραμμένης κατὰ τὴν καλλιέργειαν καὶ τὰς μετακινήσεις χωμάτων διὰ τὴν ἰσοπέδωσιν τοῦ ἀγροῦ τοῦ κ. Φορβῆ. Ἴσως θὰ πρέπει νὰ μελετηθῇ ὁ πλησίον τοῦ ναοῦ τῆς Μεταμορφώσεως χῶρος διὰ τὴν πιθανότητα νὰ εὑρίσκεται ἐπὶ παλαιοτέρου ἱεροῦ, ἐνῷ τὰ μυκηναϊκὰ λείψανα δυνατὸν ἴσως νὰ συσχετισθοῦν μὲ τὸν δύο χιλιόμετρα δυτικώτερον εὑρισκόμενον καὶ ὑπὸ τοῦ Τσούντα ἀνασκαφέντα μυκηναϊκὸν τάφον τῆς Ἀρκύνας.

Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Γυθείου κατόπιν πληροφορίας τῶν ἀρχῶν περὶ παρουσίας ἀρχαίων εἰς μίαν θέσιν παρὰ τὴν ἔξοδον τῆς πόλεως πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς Σκάλας, ἀνευρέθη καὶ ἐξήχθη σαρκοφάγος ἀκόσμητος. Ὁ χῶρος ἔδειξεν τάφον τῶν ὑστάτων ρωμαϊκῶν χρόνων ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἦτο ἡ σαρκοφάγος μὲ πλήρη ἀπουσίαν ἄλλων κτερισμάτων ἢ καὶ ὀστράκων. Ἐνταῦθα δὲν ὡλοκληρώθη οὐσιαστικῶς ἡ ἔρευνα διότι λόγῳ τῆς γειτνιάσεως τῆς θαλάσσης καὶ τῶν ἀναβλυζόντων ὑδάτων δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ εἰς βάθος ἀνασκαφή.

Τυχαῖα εὑρήματα

Μερικὰ τῶν τυχαίων εὑρημάτων, τὰ ὁποῖα παρεδόθησαν παρὰ ἰδιωτῶν ἢ περισυνελέγησαν ἀπὸ διαφόρους θέσεις, ἀξίζει νὰ περιληφθοῦν ἐνταῦθα. Μεταξὺ αὐτῶν τρία νέα ἀρχαϊκὰ ἀνάγλυφα τοῦ τύπου τῶν ἀφηρωισμένων νεκρῶν, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἕν, ἐλλιπές, εἶναι τὸ μεγαλύτερον εἰς μέγεθος ἐξ ὅσων ἔχουν μέχρι σήμερον εὑρεθῇ. Τὸ δεύτερον, εἰς τὸ ὁποῖον εἰκονίζεται ἔνθρονος ἀνδρικὴ μορφὴ καὶ ὄπισθεν αὐτῆς ἀνορθώνονται δύο ὄφεις (Πίν. 94γ), ἔχει καὶ τὴν ἰδιομορφίαν ὅτι προσέρχονται ἀπὸ δεξιῶν πέντε μορφαὶ σεβίζουσαι ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία παιδική. Τὸ τρίτον, τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς τοὺς χρόνους τοῦ ἀναγλύφου τῆς Χαρούδας, ἔχει παράστασιν γυμνῆς νεανικῆς μορφῆς ὀρθίας παρὰ τὴν ὁποίαν εὑρίσκεται διπλοῦς πέλεκυς καὶ ἀξίνη. Ἐπίσης περισυνελέγησαν μερικαὶ εἰκονιστικαὶ κεφαλαὶ ἄνευ ἐνδιαφέροντος καὶ ἀνάγλυφα τῶν ὑστέρων χρόνων.

Μουσειακαὶ ἐργασίαι

Ἐσυνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ 1961 αἱ ἐργασίαι ἐπανεκθέσεως καὶ τακτοποιήσεως τῶν ἀρχαιολογικῶν Συλλογῶν τῆς Ε' Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας.

Εἰς τὸ Μουσεῖον Σπάρτης ἐτέθη ἐν λειτουργίᾳ μία ἀκόμη μεγάλη αἴθουσα εἰς τὴν ὁποίαν ἐξετέθησαν σειρὰ εἰκονιστικῶν κεφαλῶν διαφόρων περιόδων καὶ νέα εὑρήματα. Μεταξὺ αὐτῶν πρέπει νὰ σημειωθοῦν τὰ μεγάλα πήλινα ἀνάγλυφα μὲ τὰς παραστάσεις τοῦ Διὸς Ἀγαμέμνονος ἐκ τοῦ ἀποθέτου τῶν Ἀμυκλῶν ὡς καὶ τὸ ἀρχαϊκὸν πήλινον περιρραντήριον, τὸ ὁποῖον ὁμοιάζει μὲ πόλον θεᾶς καὶ διασκοσμεῖται μὲ εἰκόνας τοῦ Διονύσου μετὰ Σιληνῶν. Ἐκ τῆς αὐτῆς θέσεως εἶναι ἐπίσης τὸ μέγα πήλινον ἀκρωτήριον καὶ ἄλλα μικρότερα εὑρήματα. Εἰς τὴν ἰδίαν αἴθουσαν ἐκτίθενται καὶ τὰ νέα ἀρχαϊκὰ ἀνάγλυφα τὰ προερχόμενα ἐκ διαφόρων θέσεων καὶ εὑρεθέντα κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ὡς καὶ μέγας μαρμάρινος νεοαττικὸς κρατήρ.

Ἐννοεῖται ὅτι ἑκατοντάδες ἀκόμη ἀρχαίων παραμένουν εἰς τὴν ἀποθήκην καὶ ἐλπίζεται ὅτι θὰ καταστῇ δυνατὸν νὰ τακτοποιηθοῦν μετὰ τὴν πρὸς τὰς δύο πλευρὰς ἐπέκτασιν τοῦ Μουσείου, ἡ ὁποία ἔχει προγραμματισθῇ διὰ τὸ 1962.

Ἐπετεύχθη τακτοποίησις τῆς μικρᾶς Συλλογῆς ἀρχαίων τοῦ Γερακίου, τὰ ὁποῖα εἶχον συγκεντρωθῇ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ τότε Δημάρχου Παπανικολάου. Ἅπαντα μετεφέρθησαν καὶ ἐξετέθησαν εἰς τὸ ἀνῆκον εἰς τὴν Κοινότητα Ρέλλειον οἴκημα, μεταξὺ δὲ αὐτῶν ὑπάρχει καὶ τὸ ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον μὲ τὸν θλιμμένον νέον, τὸ ὁποῖον προδίδει νησιωτικὰς ἐπιδράσεις, ὡς καὶ ἄλλα ἀρχαῖα ἐκ τῆς περιοχῆς τελευταίως συγκεντρωθέντα.

Εἰς τὴν Συλλογὴν Γυθείου ἐγένετο βελτίωσις τῆς ἐπανεκθέσεως καὶ τακτοποίησις τῶν κατὰ τὸπαρελθὸν ἔτος περιελθόντων εἰς τὴν Συλλογὴν ἀρχαίων.

Εἰς τὴν Συλλογὴν Ἄστρους ἐπίσης ἐγένετο τακτοποίησις τῶν ὀλίγων ἀρχαίων της καὶ μετεφέρθη καὶ μία προθήκη ἐκ τῶν ἀχρηστευθεισῶν τοῦ Μουσείου Τεγέας πρὸς τοποθέτησιν τῶν ἐλαφρῶν ἀντικειμένων.

Ἐκ Τεγέας μετεφέρθη καὶ ἑτέρα προθήκη εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Μεγαλοπόλεως, ἡ ὁποία ἔχει στεγασθῇ προχείρως εἰς μικρὰν αἴθουσαν τοῦ Γυμνασίου Μεγαλοπόλεως.

ΧΡΥΣ. ΧΡΗΣΤΟΥ

*

ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΜΑΝΤΙΝΕΙΑΣ

Εἰς τὸν ἀρχαιολογικὸν χῶρον τῆς Μαντινείας ἤρχισαν κατὰ τὸ ἔτος 1961 ἐργασίαι καθαρισμοῦ καὶ διαμορφώσεως.

Τὰ πρὸ ἑβδομηκονταετίας ἀποκαλυφθέντα ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς ἐρείπια ὑπέστησαν κατὰ καιροὺς συνεχεῖς λεηλασίας ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς. Πλὴν τούτου, οἱ διασκορπισθέντες σωροὶ χωμάτων καὶ λίθων ἐκ τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς ὡς καὶ τὰ εἰς τὴν περιοχὴν λιμνάζοντα ὕδατα ἐπέφεραν διὰ προσχώσεων σημαντικὴν ἀλλοίωσιν τοῦ χώρου, εἰς τρόπον ὥστε εἰς πολλὰ σημεῖα αἱ ἐργασίαι νὰ λάβουν χαρακτῆρα ἀνασκαφῆς.

Διὰ τοῦ καθαρισμοῦ τοῦ ἀρχαίου θεάτρου διεπιστώθη ὅτι αἱ σειραὶ καθισμάτων, τὰς ὁποίας εἶχον φέρει εἰς φῶς αἱ παλαιαὶ ἀνασκαφαί, δὲν ὑπέστησαν σημαντικὰς ζημίας πλὴν τῆς πρώτης ἀπὸ ἀνατολῶν κερκίδος τῆς βορείας πτέρυγος, ἔνθα σῴζονται μόνον αἱ τρεῖς κατώτεραι σειραί. Ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν κλιμάκων, τῶν ἀγουσῶν εἰς τὸ διάζωμα, τῆς μὲν ΒΑ οὐδεμία τῶν ἀναφερομένων ἐν Fougères Mantinée σ. 169. πέντε (5) βαθμίδων εὑρέθη, τῆς δὲ ΝΑ εὑρέθη μόνον ἡ μία. Ἡ ΝΔ ἐξωτερικὴ κλῖμαξ ἔχει καταπλακωθῆ ὑπὸ μετακινηθέντων λίθων. Ἐκ τοῦ συγκροτήματος σκηνῆς - προσκηνίου ἀπεκαλύφθη τὸ θεμέλιον τῆς σκηνῆς καὶ ἐκ τοῦ τοίχου τοῦ προσκηνίου μόνον τὸ νότιον ἥμισυ ἄνευ οὐδενὸς ἴχνους στερεώσεως κιόνων (Fougères ἔ.ἀ. σ. 172).

Περαιτέρω ἐκαθαρίσθησαν οἱ τοῖχοι τῶν δύο ὄπισθεν τῆς σκηνῆς «ναῶν» (Fougères, ἔ.ἀ. σ. 190) εἰς μικρὸν βάθος διὰ τὸν φόβον καταστροφῆς τῶν εὐτελῶν τοιχαρίων.

Διὰ τοῦ καθαρισμοῦ τοῦ Ἡρώου τοῦ Ποδάρου (Fougères ἔ. ἀ. σ. 190) διεπιστώθη ἡ καταστροφὴ ὁλοκλήρου τῆς νοτίας μακρᾶς πλευρᾶς τοῦ ἐκ πλακῶν θεμελίου.

Μεγαλυτέρα φαίνεται νὰ εἶναι ἡ καταστροφὴ τῶν παρακειμένων τοῦ θεάτρου «Ἡραίου» καὶ «ναοῦ τοῦ Διὸς Σωτῆρος» (Fougères ἔ. ἀ. σ. 187). Τοῦ πρώτου ἐκαθαρίσθη ἡ ΒΑ γωνία, ὅπου φαίνεται νὰ ἔχῃ διατηρηθῆ μόνον τὸ ἐκ μικρῶν ἀκανονίστων λίθων θεμέλιον. Τοῦ δευτέρου ἐφάνη τμῆμα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἐκ μιᾶς μόνον σειρᾶς πλακῶν.

Εἰς καλυτέραν κατάστασιν διετηρήθη τὸ Βουλευτήριον διὰ τὴν στερεότητα καὶ ἐπιμέλειαν τῆς κατασκευῆς. Ἐκ τῆς νοτίας κιονοστοιχίας διεσώθη μόνον ὁ στυλοβάτης ἄνευ οὐδενὸς ἴχνους ἐκ τῶν βάσεων καὶ τῆς ἀρχῆς τῶν κιόνων, τὰ ὁποῖα εἶχε φέρει εἰς φῶς ἡ παλαιὰ ἀνασκαφὴ (Fougères σ. 176). Ἔκτοτε κατεστράφησαν ἐπίσης τὰ δύο βάθρα τοῦ ἑνὸς τῶν δυτικῶν διαμερισμάτων τῆς μεταγενεστέρας διαμορφώσεως τοῦ κτηρίου ὡς καὶ τὸ πλακόστρωτον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔβαινε τὸ διαχωριστικὸν κιγκλίδωμα (Fougères σ. 176).

Ἐκ τοῦ συγκροτήματος τῆς Ἀγορᾶς ἐκαθαρίσθησαν ὁ «μάκελλος» καὶ «τὰ ἐργαστήρια τῆς Ἐπιγόνης» καὶ ἡ ΒΑ γωνία τῆς ὀρθογωνίου αὐλῆς τῆς παλαιᾶς Ἀγορᾶς (Fougères σ. 180). Εἰδικώτερον διεμορφώθησαν οἱ πέριξ τῆς πλακοστρώτου αὐλῆς χῶροι, ἐλάχιστοι τοῖχοι τῶν ὁποίων ἔχουν ἀπομείνει, διὰ τὴν εὐτέλειαν τῆς κατασκευῆς. Τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ καλουμένου «ἀψιδωτοῦ διαμερίσματος» (Fougères σ. 182) μικρὸν μόνον μέρος διετηρήθη.

Τῆς «ἐξέδρας τῆς Ἐπιγόνης» ἤρχισε δοκιμαστικῶς ὁ καθαρισμὸς τῆς ΝΑ γωνίας.

*

ΔΟΚΙΜΑΣΤΙΚΗ ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΙΣ ΕΚΚΛΗΣΟΥΛΑΝ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

Μικρὰ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ διεξήχθη κατὰ τὰς ἀρχὰς Νοεμβρίου 1961 εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ χωρίου Νέα Ἐκκλησούλα (τέως Μερτζὲ) τῆς ἐπαρχίας Μεγαλοπόλεως (Σχεδ. 1).

Ἡ ἔρευνα ἐνετοπίσθη εἰς τρία σημεῖα τῆς περιοχῆς ἤτοι: εἰς τὴν παρὰ τὸ χωρίον Νέα Ἐκκλησούλα θέσιν «Πηγάδια», εἰς τὴν θέσιν «Ἐλιές», ἔναντι τῶν ὑψωμάτων τοῦ ἐγκαταλειφθέντος χωρίου Μερτζέ, εἰς τὴν θέσιν «στὸ Σταυρὸ» τῆς περιοχῆς τοῦ χωρίου Βάγγου.

Ἡ περιοχὴ δὲν ἔχει μέχρι τοῦδε ἐρευνηθῆ, ἡ δὲ μικρὰ ἐφετεινὴ ἀνασκαφὴ ἐκρίθη ἀναγκαία ἐκ τῆς σπουδαιότητος τῶν τυχαίων εὑρημάτων. Τὰ εὑρήματα ταῦτα (λίθινα ἐργαλεῖα, χαλκαῖ λόγχαι καὶ ἐλάσματα, ἀγγεῖα καὶ ὄστρακα ἀπὸ τοῦ Ζ' π. Χ. αἰ. μέχρι τῶν Βυζαντινῶν χρόνων) περισυνελέγησαν κατὰ καιροὺς εἰς τὴν μεταξὺ τῶν θέσεων «Σταυρὸς» καὶ «Ἐληὲς» περιοχήν. Αἱ ἐργασίαι ἀπέβλεψαν εἰς τὸν ἐντοπισμὸν τῶν κυρίων σημείων τῆς περιοχῆς, τὰ ὁποῖα ἤθελον ἴσως κατευθύνει μελλοντικὰς ἐρεύνας.

I. Εἰς τὴν θέσιν «Πηγάδια» ἐπεσημάνθη κτίσμα βυζαντινῶν χρόνων. Συγκεκριμένως ἀπεκαλύφθη ἡ γραμμὴ τῶν θεμελίων τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος ὀρθογωνίου κτηρίου εἰς μῆκος, ἀπὸ βορρᾶν πρὸς νότον, 26 μ. Ἡ τοιχοδομία σύγκειται ἐξ ἀκανονίστων μικρῶν λίθων καὶ κεράμων ἐντὸς παχέος στρώματος κονιάματος. Συνεχόμενον πρὸς τὴν βορείαν πλευρὰν τούτου ὑπάρχει ἕτερον μι-

ΘΕΣΗ ΚΟΡΥΦΗ
ΘΕΣΗ ΣΤΑΥΡΟΣ
ΘΕΣΗ ΣΚΕΙ
ΚΑΜΑΡΕΣ 1959
ΚΑΜΑΡΕΣ 1960

Σχεδ. 1

κρὸν κτίσμα ἀπολῆγον πρὸς 'Ανατολὰς εἰς μικρὰν κόγχην.

II. Εἰς τὴν περιοχὴν «'Ελιὲς» διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις μικροῦ κτηριακοῦ συγκροτήματος ρωμαϊκῶν χρόνων μὲ συνεχομένους χώρους ἐν εἴδει μικρῶν δωματίων. Ἡ τοιχοδομία εἶναι ἀκανόνιστος ἐκ μικρῶν λίθων καὶ κεράμων ἐντὸς ἀφθόνου κονιάματος. Οἱ τοῖχοι σῴζονται μέχρις ὕψους 0,47 μ.. κάτωθεν τούτων συνεχίζεται τὸ θεμέλιον εἰς βάθος 0,50 μ.

III. Εἰς τὴν περιοχὴν «στὸ Σταυρὸ» εὑρέθησαν λείψανα ἀρχαϊκῶν χρόνων. 'Ανεσκάφη τμῆμα τῆς θεμελιώσεως τῆς δυτικῆς πλευρᾶς κτηρίου — ναοῦ ἴσως — εἰς μῆκος ἀπὸ τῆς ΝΔ γωνίας πρὸς Βορρᾶν 15 μ. Τὸ θεμέλιον τοῦτο βαίνει ἐπὶ ὑποδομῆς ἐρριμμένων λίθων, σύγκειται δὲ ἐκ δύο ἐπαλλήλων σειρῶν πλακῶν πάχους 0,30 μ. καὶ ἀκανονίστου σχήματος. Ὑπὸ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ἐν λόγῳ κτηρίου εὑρέθη μικρὸς ἀποθέτης ἀναθημάτων τοῦ τέλους τοῦ Ζ' καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΣΤ' π. Χ. αἰ.

Ὁ ὅλος χῶρος εἶναι λίαν τεταραγμένος ἐκ τῶν καθιζήσεων καὶ διαβρώσεων τοῦ ἐδάφους, αἱ ὁποῖαι εἶναι συνήθεις εἰς τὸ λεκανοπέδιον τῆς Μεγαλοπόλεως. Τὰ ἐρείπια κεῖνται ἐπὶ τῆς κλιτύος λόφου, ἐκ δὲ τῆς διαβρώσεως καὶ τῆς ἀπὸ μακρὸν συνεχοῦς καλλιεργείας τοῦ ἐδάφους τὸ νοτιώτερον τμῆμα τῆς θεμελιώσεως καὶ ὁ ἀποθέτης εὑρέθησαν εἰς βάθος μόλις 0,15 – 0,20 μ. Οὕτω κατεστράφη ὑπὸ τοῦ ἀρότρου τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ ἀποθέτου.

Πλὴν τοῦ περιεχομένου τοῦ ἀποθέτου, ἐνισχύει τὴν ὑπόθεσιν ὑπάρξεως ἀρχαϊκοῦ ναοῦ καὶ ἡ εὕρεσις ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ θεμελίου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τεμαχίου πηλίνου κυκλικοῦ ἀκρωτηρίου τοῦ γνωστοῦ ἀρχαϊκοῦ λακωνικοῦ τύπου μετὰ γραπτῆς διακοσμήσεως φολιδωτοῦ καὶ γλωσσωτοῦ κοσμήματος.

Ὁ χῶρος κατῳκήθη καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους, μεσαιωνικούς, χρόνους, ὡς μαρτυροῦν τὰ εὑρεθέντα ὄστρακα καὶ κέραμοι.

Ὁ ἀρχαϊκὸς ἀποθέτης

Τὸ περιεχόμενον τοῦ ἀποθέτου εὑρέθη λίαν διαβεβρωμένον καὶ κατὰ μέγα μέρος εἰς θρυμματώδη κατάστασιν.

Εἰς μεγάλην ἀναλογίαν εὑρέθησαν σιδηρᾶ ἀντικείμενα κυρίως λόγχαι, σαυρωτῆρες καὶ μικροὶ ἀμφίστομοι πελέκεις.

'Εκ τῶν χαλκῶν σημειοῦμεν μικρὸν ἀριθμὸν μικρογραφικῶν ἀναθηματικῶν ἀγγείων, δύο περόνας, καὶ τὸ ἀξιολογώτερον εὕρημα τοῦ ἀποθέτου χαλκοῦν ἀκέραιον ἄριστα διατηρημένον ἐπισφύριον.

Τὸ εἰς κεραμεικὴν περιεχόμενον τοῦ ἀποθέτου εἶναι κυρίως ἀρύβαλλοι εἰς δύο κατηγορίας : α) σφαιρικοὶ μελαμβαφεῖς καὶ ἄβαφοι, β) ἀπιόσχημοι καὶ σφαιρικοὶ ἐξ ὑποπρασίνου κορινθιακοῦ πηλοῦ μετὰ γραπτῆς διακοσμήσεως. Ἡ δευτέρα αὕτη κατηγορία, πλὴν τῶν εἰσηγμένων γνησίων προϊόντων τοῦ κορινθιακοῦ ἐργαστηρίου, φαίνεται νὰ εἶναι κυρίως τοπικὴ μίμησις Πρωτοκορινθιακῆς, Πρωίμου καὶ Μέσης Κορινθιακῆς κεραμεικῆς. Πλὴν τοῦ ἀρυβάλλου ἀπαντοῦν ὡς σχήματα, τὸ ἀλάβαστρον, τὸ πλαστικὸν ἀγγεῖον, τὸ κολλυροειδές, ὁ κύαθος, ὁ ἀσκός, τὸ πινάκιον καὶ ἡ λάκαινα (ἓν μόνον δεῖγμα).

*

ΜΟΥΣΕΙΟΝ ΤΕΓΕΑΣ

Εἰς τὸ ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον τῆς Τεγέας ἤρχισεν, ἐντὸς τῶν πλαισίων τῶν ἐργασιῶν ἐπανεκθέσεως, ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ συντήρησις τῶν χαλκῶν τοῦ ἐν λόγῳ Μουσείου. Ἤδη μετεφέρθησαν πρὸς θεραπείαν εἰς τὰ ἐργαστήρια τοῦ 'Εθνικοῦ 'Αρχαιολογικοῦ Μουσείου καὶ ἐκαθαρίσθησαν πεντήκοντα (50) χαλκᾶ ἀντικείμενα τῶν ἀνασκαφῶν τῶν ἱερῶν τῆς 'Αλέας 'Αθηνᾶς καὶ τῆς 'Αρτέμιδος Κνακεάτιδος.

Κατεσκευάσθησαν νέαι προθῆκαι καὶ ἐξετέθησαν τὰ χαλκᾶ ἐλάσματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Καθηγητοῦ κ. Κ. Ρωμαίου εἰς τὸν ναὸν τῆς 'Αθηνᾶς Σωτείρας καὶ τοῦ Ποσειδῶνος εἰς 'Ασέαν (ΑΕ 1957 σελ. 114).

ΘΕΟΔΩΡΑ Γ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΑΡΚΑΔΙΑΣ - ΛΑΚΩΝΙΑΣ

Α. ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Ι ΛΑΚΩΝΙΑ

1. Μυστρᾶς

Τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ τῆς Περιβλέπτου διέσωζε μέρος μόνον τῆς ἀρχαίας του πλακοστρώσεως. Τὰ κενὰ εἶχον συμπληρωθῆ δι' ἐρυθρωποῦ ὑδραυλικοῦ κονιάματος δημιουργοῦντος ἐντύπωσιν δυσάρεστον. Τὰ συμπληρώματα ἀπεξέσθησαν καὶ τὰ κενὰ ἐκαλύφθησαν διὰ μαρμαρίνων, ὑποτέφρων, τετραπλεύρων πλακῶν μὲ ἁδρὰν ἐπιφάνειαν κατὰ σχέδιον τοῦ παρὰ τῇ Διευθύνσει 'Αναστηλώσεως ἀρχιτέκτονος κ. Χαρ. Μπούρα.

Ὁ μακρὸς εἰς σχῆμα Π ἐξώστης τῶν παρὰ τὸν Ἅγιον Δημήτριον κτηρίων, κατηρειπωμένος ἀπὸ τοῦ τελευταίου πολέμου, ἀνακατεσκευάσθη τῷ 1952. Τὰ κακότεχνα ἐκ πλίνθων στηθαῖά του (Πίν. 95α) εἶχον τότε ἀντικατασταθῆ διὰ ξυλίνων (Πίν. 95γ), συμφώνως πρὸς τύπον ἐνιαχοῦ σῳζόμενον κατὰ χώραν, ὅστις δὲν ἦτο καὶ παρὰ βυζαντινοῖς ἄγνωστος, ὅπως μαρτυροῦν οἰκοδομήματα πληροῦντα τὸ βάθος παραστάσεως ἐν τῇ Περιβλέπτῳ. Τὰ δρύφακτα, οἱ ξύλινοι κίονες, οἱ ὑποβαστάζοντες τὴν στέγην τῶν ἐξωστῶν καὶ αἱ περὶ τὰς αὐλὰς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου θύραι ἐλαιοχρωματίσθησαν ἐκ νέου πρὸς ἐξουδετέρωσιν ἀρχομένης φθορᾶς τῶν ξύλων.

Εἰς τὸν ναὸν τῆς Εὐαγγελιστρίας ἐπεσκευάσθη τὸ σαθρὸν κτιστὸν κεκλιμένον ἐπίπεδον, δι' οὗ ἀνέρχεταί τις ἀπὸ τῆς αὐλῆς πρὸς τὴν θύραν τῆς ἐκκλησίας.

Εἰς τὴν Μονὴν τῆς Παντανάσσης συνεπληρώθη μέγα χάσμα τῆς Ἀν. πλευρᾶς τῶν κελλίων διὰ τοίχου βαίνοντος ἐπὶ δύο τόξων. Τὸ ἓν ἐκ τῶν τόξων ἐσῴζετο ἀκέραιον, ἀλλ' ἦτο ἀθεραπεύτως ἑτοιμόρροπον· ἐμετρήθη, κατεδαφίσθη καὶ ἀνεκτίσθη οἷον ἦτο. Ὁ οἰκοδομηθεὶς ὑπὲρ τὰ τόξα τοῖχος διατρυπᾶται ὑπὸ τριῶν παραθύρων, ὧν τὸν τύπον ἔδωκε τὸ ἓν τούτων, σῳζόμενον ἐκ παλαιοῦ, ἑτοιμόρροπον πλέον.

Εἰς διαβατικὸν κείμενον ὑπὲρ τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου συνεπληρώθησαν τὰ τοξύλλια τὰ ὑποβαστάζοντα τὸν ποτὲ ὑπὲρ αὐτὸ ἐξώστην. Ἐκ τῶν 13 ἐν ὅλῳ τοξυλλίων μόνον δύο ἐσῴζοντο ἀκέραια.

Συνεπληρώθησαν ἐπίσης οἱ κατὰ καιροὺς ἀφαιρεθέντες πωρόλιθοι τόξων οἰκιῶν καὶ ἐστερεώθησαν τὰ ἐρείπια δεκάδος οἰκημάτων ἐκ τῶν ὁποίων ἓν εὑρίσκεται πρὸς βορρᾶν καὶ ὑπεράνω τῆς Περιβλέπτου καὶ ἄλλο ὄπερθεν καὶ βορειότερον τοῦ ναΐσκου Ἅγιος Γεώργιος, δεξιὰ τῆς ὁδοῦ ἡ ὁποία φέρει πρὸς τὴν Παντάνασσαν. Ἀξιοπρόσεκτον εἶναι ὅτι τὸ συμπληρωθὲν ἐσωτερικὸν τόξον τῆς θύρας τοῦ τελευταίου οἰκήματος εἶναι χαμηλωμένον, ὅπως δεικνύει τὸ σῳζόμενον πρὸς Ἀν. καὶ διατηρηθὲν τμῆμά του. Οὕτως αἱ ἐν Μυστρᾷ οἰκίαι, ὧν ἐστερεώθησαν ἐρείπια ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τῆς Ἐπιμελητείας (1951), ὑπερβαίνουν κατὰ πολὺ εἰς ἀριθμὸν τὰς ἑκατόν.

Τῷ 1961 ἐστερεώθη ὡσαύτως μέρος τοῦ τείχους ἐγγὺς τῆς παρὰ τὴν Μαρμάραν πύλης, ἀριστερὰ τῆς ὁδοῦ ἡ ὁποία ὁδηγεῖ πρὸς τὴν Περίβλεπτον, καὶ ὁ τετράπλευρος πύργος ὁ σῳζόμενος αὐτόθι.

2. Ἐπισκοπὴ Μάνης

Ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Κοινότητος Κίττας παρὰ τὸ μικρὸν χωρίον Ἅγιος Γεώργιος, οὐ μακρὰν τοῦ Μεζάπου, ἀνεκεραμώθη ἡ στέγη τοῦ δικιονίου σταυροειδοῦς μετὰ τρούλλου ναοῦ τῆς Ἐπισκοπῆς, ὅστις ἀνάγεται πιθανώτατα εἰς τὸν 12ον αἰῶνα λήγοντα. Ἐκ τῆς ἀρχαίας κεραμώσεως τοῦ ναοῦ ἐσῴζοντο μόνον ἐλάχιστα λείψανα κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς κεραίας τοῦ σταυροῦ ὑπὲρ τὴν κλεῖδα (Πίν. 95β). Συνεπληρώθησαν τὰ ἐλλείποντα λίθινα τόξα, τὰ στέφοντα ἐξωτερικῶς τὰς πλευρὰς τοῦ τρούλλου, ἐστερεώθησαν ἐξωτερικῶς οἱ τοῖχοι τοῦ ναοῦ καὶ ἐσωτερικῶς αἱ ὅλως σαθραὶ βάσεις τῆς σφενδόνης τοῦ τρούλλου, τὰ σεσαθρωμένα τόξα τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ ἄτινα ἀνέχουν τὸν τροῦλλον, ἡ καμάρα τῆς Δυτ. κεραίας καὶ ὁ πρὸς τὸν νάρθηκα δυτικὸς τοῖχος τοῦ κυρίως ναοῦ. Οἴκοθεν νοεῖται ὅτι εἰς τὰ τμήματα ταῦτα εἶχε καταπέσει ὁ γραπτὸς διάκοσμος τῆς ἐκκλησίας, ἀφ' οὗ καὶ οἱ λίθοι δι' ὧν εἶναι ᾠκοδομημένος ὁ ναός, ἀπολέσαντες σὺν τῷ χρόνῳ τὴν συνέχουσαν αὐτοὺς ὕλην, ἦσαν ἐκεῖ ἑτοιμόρροποι, παρέχοντες τὴν ὄψιν ξηρολιθιᾶς. Αἱ ἐργασίαι ἐγένοντο διὰ τῶν τεχνιτῶν Γρηγορίου Δανέζη καὶ Σπυρίδωνος Γελαδάρη.

II ΑΡΚΑΔΙΑ

1. Λεβίδι

Εἰς τὸν ἐγγὺς τῆς κωμοπόλεως ναὸν τῆς Κοιμήσεως, καθ' ὁδηγίας παρασχεθείσας ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως, ἐστερεώθησαν οἱ τοῖχοι καὶ ἠρμολογήθησαν ἐξωτερικῶς, ἀνακατεσκευάσθη ἡ καμάρα τοῦ δεξιοῦ κλίτους, ἐγένετο ἀνακεράμωσις τῆς στέγης τοῦ κτηρίου (Πίν. 96α) καὶ ἐπεστρώθη τὸ δάπεδον διὰ μαρμαρίνων πλακῶν.

2. Δυρράχιον

Ἐν τῇ περιοχῇ αὐτοῦ, ἐντὸς θαυμασίου δάσους ἐξ ἐλάτων, παρὰ τὰ σύνορα τοῦ Νομοῦ Λακωνίας, ἤκμασέ ποτε τὸ μονύδριον τῆς Ρεκίτζας, ἐξ οὗ σῴζεται σήμερον μόνον τὸ καθολικόν, μικρὸς σταυρεπίστεγος κατάγραφος ναὸς τοῦ 18ου αἰῶνος. Ὑπὲρ τὴν θύραν του ἀναγινώσκεται ἑπτάστιχος ἡ κτητορικὴ ἐπιγραφή, ἣν ἔχει δημοσιεύσει, οὐχὶ ἄνευ σφαλμάτων, ὁ Τ. Γριτσόπουλος ἐν Κρητικοῖς Χρονικοῖς Β' (1948) 445. Ἐκ παραδρομῆς ἀναφέρεται αὐτόθι ὁ ναὸς ὡς «ρυθμοῦ βασιλικῆς μετὰ τρούλλου». Τῆς ἐκκλησίας ἐστερεώθησαν οἱ τοῖχοι καὶ ἀνεκεραμώθη ἡ στέγη (Πίν. 96β).

III ΜΕΣΣΗΝΙΑ

Σαμαρίνα

Μεταξὺ τῶν χωρίων Καλογερόρραχη καὶ Σάμαρι, ἐγγὺς τῆς Ἀνδρούσης, σῴζεται ἀπὸ τοῦ 12ου

αἰῶνος ὡραῖος, ἀπὸ μακροῦ γνωστός, σταυροειδὴς δικιόνιος ναὸς μετὰ τρούλλου, νάρθηκος καὶ δυτικῆς στοᾶς, τιμώμενος ἐπ' ὀνόματι τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς καὶ φέρων κοινῶς τὸ ὄνομα Σαμαρίνα (Πίν. 97α).

Κατὰ παρασχεθείσας ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως ὁδηγίας ἐστερεώθησαν οἱ τοῖχοι καὶ τὸ ὕπερθεν τῆς στοᾶς ἑτοιμόρροπον νεώτερον κωδωνοστάσιον, ἀνεσύρθησαν οἱ παλαιοὶ κέραμοι τῆς στέγης, ἀπεμακρύνθησαν αἱ ὑπ' αὐτοὺς ἀδρανεῖς οὐσίαι—πολλαχοῦ τὰ ἐπάλληλα στρώματα κεράμων ἀνήρχοντο εἰς τέσσαρα, συναποτελοῦντα συμπαγῆ ὄγκον μετὰ μεγίστης δυσκολίας ἀφαιρούμενον — καὶ ἐγένετο, μετὰ στερέωσιν τῶν θόλων, ἀνακεράμωσις τῶν στεγῶν, ἐκτὸς τοῦ τρούλλου, δι' ὃν ἐκρίθη ἐπάναγκες νὰ προηγηθῇ ἐσωτερικῶς ἡ στερέωσις τῶν ἑτοιμορρόπων λειψάνων τῆς τοιχογραφίας τοῦ Παντοκράτορος.

*

Β. ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Μουσεῖον Μυστρᾶ

Συνεπληρώθη ἡ ἔκθεσις ἀντικειμένων ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τοῦ ἄνω ὀρόφου τῇ βοηθείᾳ τῶν τεχνιτῶν τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀνδρ. Μαυραγάνη καὶ Δημ. Καραμανώλη. Προθήκην περιέχουσαν σπαράγματα τοιχογραφιῶν, ἅτινα ἦλθον εἰς φῶς τὸ πλεῖστον δι' ἀνασκαφῶν, δεικνύει ὁ Πίν. 98α. Τῆς συντηρήσεως τῶν σπαραγμάτων εἶχεν ἐπιμεληθῆ ἀπὸ τοῦ 1959 ὁ καλλιτέχνης κ. Φώτης Ζαχαρίου. Ἡ ἔκθεσις ἐγένετο μὲ προοπτικὴν συμπληρώσεως χώρων τῆς αἰθούσης, οἱ ὁποῖοι παραμένουν κενοί, διὰ μεγάλων τμημάτων τοιχογραφιῶν, ὧν ἐνδείκνυται ἡ ἀποτείχισις καὶ μεταφορὰ εἰς τὸ Μουσεῖον. Αἱ ἐν λόγῳ τοιχογραφίαι σῴζονται ἀκόμη ἐπὶ τῶν ἐρειπίων βυζαντινῶν ναῶν τῆς Λακωνίας.

Δυσκολίαν ἐνεφάνισεν ἡ ἔκθεσις λειψάνων ἐνδυμασίας νεκρᾶς κόρης εὑρεθέντων κατ' ἀνασκαφὴν τάφου εἰς τὴν ἀνατολικὴν στοὰν τῆς Ἁγίας Σοφίας Μυστρᾶ τῷ 1955. Ἐν τέλει προεκρίθη ὅπως ἐκτεθῶσι ταῦτα δοκιμαστικῶς ἐπὶ κορμοῦ πλαγγόνος, εἰς ἣν ἐδόθη ἐνιαία ἀπόχρωσις, παρεμφερὴς πρὸς τὸ ὠχρὸν χρῶμα τῶν τοίχων τῆς αἰθούσης.

Ἐπειδὴ τὰ παράθυρα τοῦ ἄνω ὀρόφου εἶναι πολλά, ἐφράγησαν πέντε ἐξ αὐτῶν. Τὰ ξύλινα φράγματα, ἐπενδεδυμένα μὲ ὕφασμα καὶ περιβαλλόμενα ὑπὸ δρυΐνων πλαισίων, ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς προθῆκαι διὰ τὴν ἔκθεσιν σπαραγμάτων τοιχογραφιῶν σχετικῶς μεγαλυτέρων.

Ἐκ τῶν ἀντικειμένων, ἅτινα εἰσήχθησαν τῷ 1961 εἰς τὸ Μουσεῖον, ἄξια μνείας εἶναι 8 ἑβραϊκαὶ ἐπιγραφαὶ προερχόμεναι ἐκ τῆς βορείως καὶ ἔξω τῶν τειχῶν τοῦ Μυστρᾶ ἑβραϊκῆς συνοικίας. Αἱ ἐπιγραφαὶ ἦλθον εἰς φῶς κατὰ τὴν διάνοιξιν ὁδοῦ πρὸς τὸν ὀπίσω τοῦ Μυστρᾶ συνοικισμὸν Διάσελο. Ἐκ τῆς πηγῆς, ἥτις ὑδρεύουσα τὸν συνοικισμὸν εἶναι γνωστὴ ὡς Βρύση τοῦ Κατσούλη, περισυνελέγη ἐπιγραφὴ διαστ. 0,39 Χ 0,185, κεχαραγμένη ἐπὶ πλακὸς (0,78 Χ 0,36 Χ 0,09) ἐκ τεφρωποῦ μαρμάρου, ἐντετειχισμένης ἄλλοτε ἐπὶ τῆς κρήνης. Τὴν ἐπιγραφὴν ἔχει δημοσιεύσει ὁ G. Millet, Inscriptions byzantines de Mistra, ἐν B.C.H. 1899, σ. 147 ὑπὸ τὸν ἀριθ. XLIV.

Μεταξὺ τῶν ἐργασιῶν τῶν γενομένων εἰς τὸ Μουσεῖον πρέπει νὰ μνημονευθῇ ἡ ὁλοκλήρωσις τῆς καταλογογραφήσεως τῶν ἀντικειμένων του ἡ ἀρξαμένη διὰ κονδυλίου χορηγηθέντος ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Τὸ ἔργον ἔφερεν εἰς πέρας ἡ δ. Χάρις Παπαποστόλου, πτυχιοῦχος τῆς Ἀρχαιολογίας.

Γ. ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Εἰς τὸ ρεῦμα τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος, τὸ ὁποῖον διαχωρίζει τὸν ἀρχαῖον ἀπὸ τοῦ νέου Μυστρᾶ, κοινοτικαὶ ἐργασίαι ἔφεραν πάλιν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους τὴν ἀπὸ ἐτῶν κατακεχωσμένην παλαιὰν κρήνην Κρεββατᾶ (Πίν. 98β). Ἐπὶ τοῦ τυμπάνου τοῦ ἀκραίου πρὸς τ' ἀριστερὰ τυφλοῦ της τόξου εἶναι ἐντετειχισμένη ἐπιγραφὴ (Πίν. 98γ) διαστ. 069 Χ 0,32, ἧς παρέχω μεταγραφήν, ἐπειδὴ παλαιοτέρα παρανάγνωσίς της (δημοσιευθεῖσα ὑπὸ τοῦ γυμνασιάρχου Π. Χ. Δούκα, Ἡ Σπάρτη διὰ μέσου τῶν αἰώνων, ἐν Νέᾳ Ὑόρκῃ 1922, σ. 480) οὐ μόνον ἀνῆγε τὴν κρήνην εἰς τὸ ἔτος 1300 ἀλλὰ καὶ ἐγέννησε τὸν μῦθον περὶ ὑπάρξεως Ἄνθα τινὸς Κρεββατᾶ (Βλ. Γ. Ἀναγνωστοπούλου, Κρεββατάδες καὶ Λακεδαίμων, ἐν περιοδ. Λακωνικά, τεῦχος Α' ἐν Ἀθήναις 1932, 174 κ. ἑξ.).

Σημειωτέον ὅτι ὑπῆρξεν ἀτυχὴς καὶ ἡ πολὺ προγενεστέρα δημοσίευσις τῆς ἐπιγραφῆς παρὰ τοῦ G. Millet (ἔ. ἀ. σ. 147, 148 ὑπὸ τὸν ἀριθ. XLV). Κατ' αὐτήν, πλὴν ἄλλων ἀβλεπτημάτων, εἶχε παραλειφθῆ καὶ ὁλόκληρος ὁ τέταρτος στίχος.

Ἡ ἐπιγραφὴ εἰς ἡρωικὸν μέτρον, οὐχὶ ἄμοιρος σφαλμάτων, ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Ζῆθι Κυριάκος, ἀνδρ(ῶν) ἄριστος Λακεδαίμ(ονος(;)), τοὐπίκλην Κρεβατᾶ, κύδιστ' ἀγχίνοε ἄνερ.

Προστατεύσας καὶ γὰρ παρακλήσεσι πάντ(ων) ἐκ βάθρ(ων) ἀνέγειρ(ας) κρουνοὺς τούσδε ἅπαντας συντρίψας τε δρη τάδε πήξας θεσπεσίους τε
(ἔτει) αφξβῳ Αὐγούστου Κζῃ»[1]

1. Millet. *κυρακος ἀνδ[ρά]ριστος λακεδαίμων.* Ἡ ἐν τέλει τοῦ στίχου συντομογραφία ὁμοιάζει πρὸς ἐκείνην τῆς καταλήξεως *-ων.* Ἡ τοιαύτη κατάληξις ἐξυπηρετεῖ τὸ μέτρον ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὸ νόημα. 2. Ἴσως *Κρεβατᾶς.* Τὸ ὕπερθεν τοῦ τελικοῦ γράμματος σημεῖον εἶναι οἷον καὶ τὸ ὑπεράνω τοῦ *υ* τῆς λ. *τοὐπίκλην.* 4. Δύσκολον ἐκ τῆς συντομογραφίας νὰ διαγνώσῃ τις ἂν ὁ χαράκτης ἔγραψεν ἀνέγειρας ἀντὶ ἀνήγειρας ἢ ἀνεγείρει. 5. Millet *πηγας* ἀντὶ *πήξας.* 6. Θ' ἀνεγίνωσκέ τις *τῷ* ἀντὶ *ἔτει.*

Μεταξὺ τῶν προαστείων τῆς Σπάρτης Παρόρι καὶ Ἅγιος Ἰωάννης, ὑψηλά, δεξιὰ τῆς ὁδοῦ ἡ ὁποία φέρει πρὸς τὸ μονύδριον τῆς Φανερωμένης, σῴζεται ἡ διαλελυμένη μικρὰ Μονὴ τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας ἡ λεγομένη Ζαγούνα. Ἀπὸ τοῦ πρὸ αὐτῆς χώρου βλέπει τις ὑπὸ τοὺς πόδας του ὡς ἀπὸ ἐξώστου τὴν κοιλάδα τοῦ Εὐρώτα. Ἀριστερᾷ τῷ εἰσερχομένῳ εἰς τὴν Μονήν, ἐπὶ τοίχου νεωστὶ ᾠκοδομημένου κελλίου, ἔχει ἐντειχισθῆ ἐπιγραφὴ κεχαραγμένη εἰς πλάκα διαστ. 0,80 X 0,225, προφανῶς προερχομένη ἐκ κρήνης τῆς Μονῆς, κατεστραμμένης σήμερον. Ἀξιοπρόσεκτον εἶναι ὅτι ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἡ Μονὴ ὀνομάζεται Ζάτουνα ἢ Ζατούνα.

« + ΑΨΝΔ Ἰουλίου α' Ἀρχιερατεύοντος τοῦ πανιερωτάτου Λακεδαιμο | νίας κυρίου Ανανία καὶ ἡγουμενέβοντος ὁ πανοσιώτατος | κὺρ Παφνούτιος ἀπὸ Ζατουνα ἔφερεν τὸ παρὼν γλυκύτα | τον ὕδορ πάνυ ὡραῖον ἡς τὴν Μονὴν τῆς Ζατουνας ».

Τὸ Μονύδριον ὁλόκληρον εἶναι ᾠκοδομημένον ὑπὸ κοίλωμα βράχου. Διασῴζεται ὁ ναΐσκος καί τινα κελλία. Εἰς τὸ ἱερὸν ὀλίγα λείψανα μεταβυζαντινῶν τοιχογραφιῶν.

Ἐν Μάνῃ διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου Τηγάνι τῶν ἐρειπίων τρικλίτου μετὰ νάρθηκος βασιλικῆς, ἀναγομένης, ὡς φαίνεται, εἰς τοὺς μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν χρόνους. Ἐκ τῶν μνημείων τῆς αὐτῆς περιοχῆς κατεγράφησαν: ναΐσκος ὑπάρχων ἐγγὺς τοῦ ἀκρωτηρίου, ἐν ᾧ διασῴζονται λείψανα τοιχογραφιῶν, πιθανώτατα τῶν χρόνων τῆς Εἰκονομαχίας, καὶ οἱ βυζαντινοὶ ναοὶ τῆς Ἐπισκοπῆς, τοῦ Ἁγίου Πέτρου παρὰ τὴν Γαρδενίτσαν, καὶ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος εἰς Μπουλαριούς.

Ἐν τῇ περιοχῇ Ἀρτεμισίας Μεσσηνίας σῴζονται εἰς καλὴν σχετικῶς κατάστασιν δύο κατάγραφοι, μονόκλιτοι, σταυρόσχημοι μετὰ τρούλλου καὶ νάρθηκος ναοί, ἀναγόμενοι εἰς τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας, ὧν εἷς, καθολικὸν τῆς ἄλλοτε Μονῆς Μελέ, τιμώμενος ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἀποτομῆς τοῦ Προδρόμου (Πίν. 96γ) εἶναι παλαιότερος (ἴσως τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 17ου αἰ.) καὶ ὁ ἄλλος, ἐγγὺς εὑρισκόμενος, δεξιὰ καὶ ὑπὸ τὴν ἀμαξιτὴν ὁδὸν ἥτις ἄγει πρὸς Καλάμας, ἀφιερωμένος εἰς τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου, φέρει τοιχογραφίας τοῦ ἔτους 1713.

Εἰς τὴν μικρὰν πόλιν τοῦ Νομοῦ Ἀρκαδίας Λεωνίδιον, τὴν πρωτεύουσαν τῆς Τσακωνιᾶς, ἡ ὁποία εὐτυχῶς διασῴζει ἀκόμη τὸ παλαιὸν ἀρχοντικόν της ὕφος, ἀξιοπρόσεκτος εἶναι παλαιὰ ἀρχοντικὴ οἰκία, γνωστὴ ὡς πύργος Τσικαλιώτη. Κτίσμα τῆς Τουρκοκρατίας εἶναι καὶ ὁ ναὸς τῆς ἁγίας Κυριακῆς. Ἐπιγραφὴ (Πίν. 98δ) ἐντετειχισμένη ἔξω τῆς ἐκκλησίας μαρτυρεῖ ὅτι: *Ἀνεκ(ε)νίσθη ὡ θοῖος ν]αὼς οὗτος ἐκ βάθρον Γῆ|ς κ(αὶ) ἐθρονιάστη Ἁγία Κυ|ριακὴ διὰ ἐξόδου τοῦ | τιμιωτάτου κὺρ Μανο | (ὴ)λ Μανολάκη ἐκ χώ|(ρ)ας Πραστοῦ. Μνήστητι Κύρι|ε τὴν ψυχὴν αὐτοῦ—ἔτους ἀπὸ | Χ(ριστο)ῦ—1714 Ἰανουαρίου—25 | ἐτελιόθι».*

Φαίνεται ὅμως ὅτι τὸ οἰκοδόμημα καταστραφὲν ἀνεκτίσθη τῷ 1795, ὡς ἱστορεῖ ἄλλη ὡσαύτως ἐντετειχισμένη ἐπιγραφή, μνημονεύουσα τὸν Ρέοντος Θεοδώρητον, τὸν ἐπιστάτην τοῦ ἔργου Θεόδωρον Σκαρμπούνην καὶ τὸν ποιητὴν «ἐπέων» δηλ. τοῦ ἐπιγράμματος Ἐμμανοὴλ Τροχάνην.

Παρὰ τὸ Λεωνίδιον εἰς θέσιν Παληόκαστρο σῴζονται ἐρείπια σταυρεπιστέγου βυζαντινοῦ ναοῦ, ἐν ᾧ διακρίνονται ὑπὲρ τὴν Ν. θύραν λείψανα τοιχογραφίας τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου, καὶ ὁ ἐπίσης σταυρεπίστεγος, ἀλλὰ νεωστὶ ἐπεσκευασμένος, ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, διατηρῶν ὑπολείμματα γραπτοῦ διακόσμου ἀναγομένου ἴσως εἰς τὸν 15ον — 16ον αἰῶνα.

Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

*

1. Διὰ τὸ παράδοξον ἀντιγράφω ὅλην τὴν παρὰ Δούκᾳ μεταγραφήν:
« Ζῆθι κυρὰ κορῶν ἀνδράριστος Λακεδαίμων,
τοὐπίκλην Κρεββατᾶς κυδρὸς ναγκίνους Ἄνθας
προστατεύων χώρας· καὶ γὰρ παρακλήσεσι πάντων,
ἐκ βάθρων ἀνεγείρων κρουνοὺς τούσδε ἅπαντας
συντρήσας εἰς δρη τάδε ἐπήλασε θεοποίην τε (Γῆν)».
Ἐν ἔτει 1300 Αὐγούστου. (Sic)

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

1. Μουσεῖον Πύλου

Ἐγένοντο προπαρασκευαστικαὶ ἐργασίαι ἐπανεκθέσεως ἀρχαίων, ἤτοι καθαρισμὸς καὶ συγκόλλησις ἀγγείων καὶ πολυαρίθμων σιδηρῶν καὶ χαλκῶν ἀντικειμένων ὡς καὶ κατασκευὴ ξυλίνων βάσεων διὰ τοὺς μεγάλους μυκηναϊκοὺς ἀμφορεῖς τοῦ Μουσείου.

Ἐπίσης κατηρτίσθη εὑρετήριον τοῦ Μουσείου εἰς τὸ ὁποῖον κατεγράφη ἱκανὸς ἀριθμὸς ἀρχαίων ἀντικειμένων καὶ συνεπληρώθη ἡ καταγραφὴ καὶ φωτογράφησις τῶν πινάκων καὶ λοιπῶν ἱστορικῶν ἐνθυμίων τῆς Συλλογῆς René Pyaux.

Ὁ ἐμπλουτισμὸς τοῦ Μουσείου διὰ νέων ἀποκτημάτων ὑπῆρξεν ἀξιόλογος. Παραθέτομεν κατωτέρω τὰ κυριώτερα τούτων.

α. Ἀρχαϊκὸς πίθος, ὕψους 1.20 μ. (Πίν. 99α) ὠοειδοῦς σχήματος, εὑρεθεὶς τυχαίως εἰς ἐργασίας ἐκσκαφῶν ἐντὸς τοῦ χωρίου Χανδρινοῦ Πυλίας.

Ἔχει εὐρὺ στόμιον, ἐπιστεφόμενον διὰ παχέος ταινιοειδοῦς χείλους· ἄνευ λαιμοῦ καὶ καταλήγει κατὰ τὸν πυθμένα εἰς ἐντόνως στενούμενον πόδα. Παρὰ τὸν ὄγκον του χαρακτηρίζεται τόσον διὰ τὸ ἄψογον ζύγισμα τοῦ βάρους του ὅσον καὶ διὰ τὴν χάριν τοῦ περιγράμματός του, ἥτις προσδίδει εἰς τὸν πίθον ἀσυνήθη ἐλαφρότητα.

β. Χαλκοῦς, ἄνευ λαβῶν καὶ κοσμήσεως, λέβης ἀρχαϊκῶν χρόνων, ὕψους 0,29 μ. καὶ διαμέτρου χειλέων 0,53 μ. Ἐλλείπουν τμήματα ἐκ τῆς κοιλίας καὶ τοῦ πυθμένος. Εὑρέθη εἰς θέσιν Βιγλίτσα παρὰ τὸ χωρίον Ρωμανοῦ Πυλίας, χρησιμεύων ὡς πῶμα τοῦ κατὰ χώραν εἰσέτι κειμένου ὑπερμεγέθους πίθου, ὅστις περιεῖχε ταφήν.

γ. Μεσοελλαδικὸς πίθος εὑρεθεὶς πλησίον τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου Ἰκλαίνης. Ἐλλείπει ὁ πυθμὴν μετὰ τοῦ κάτω μέρους τῆς κοιλίας. Φέρει δύο καθέτους λαβὰς εἰς τὸ ὕψος τῶν χειλέων καὶ δύο ψευδολαβὰς — χοῦφτες — ἐπὶ τῶν ὤμων. Μεταξὺ τῶν λαβῶν ταινία ἐσχηματοποιημένου σχοινίου δι' ἐμπιέσεως τῶν δακτύλων καὶ κάτωθι τῶν ψευδολαβῶν τέσσαρες ταινίαι μὲ ὁμοίαν διακόσμησιν. Σῳζόμενον ὕψος 0,61 μ. καὶ διάμετρος στομίου 0,30 μ.

δ. Ἰωνικὸν ἐκ λευκόχρου λίθου μικρὸν κιονόκρανον μετὰ τοῦ ἄβακος, ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, εὑρεθὲν ἐντὸς τῆς κοίτης τοῦ παρὰ τὴν θέσιν Γούβας Πυλίας χειμάρρου Διποτάμου. Μεταξὺ τῶν ἑλίκων ἰωνικὸν κυμάτιον μὲ τριπλοῦν περίγραμμα ὠῶν καὶ ἄνωθεν τούτου, ἀντωπά, δύο ἐσχηματοποιημένα φυλλοειδῆ κοσμήματα. Ἐπὶ τῆς κάτω ἐπιφανείας τοῦ κιονοκράνου ἐγχάρακτος κύκλος, διαμέτρου 0,31 μ., διὰ τὴν ὑποδοχὴν τοῦ κιονίσκου. Ὁλικὸν ὕψος κιονοκράνου 0,18. Διαστάσεις ἄβακος 0,35 X 0,44 καὶ πάχος τῆς πλίνθου 0,05 μ.

ε. Ἐπίσης, εἰσήχθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον, δωρηθέντες ὑπὸ τοῦ κ. Παύλου Β. Μελᾶ, οἱ κάτωθι πίνακες :

1. Life on board of war, a full account of the Battle of Navarino. Ἔκδοσις 1829, by a British Seaman.

2. Γαλλικὴ Χαλκογραφία Ναυμαχίας Ναυαρίνου. Ἔκδ. Chardon J. Fils.

3. Παλαιὸς χάρτης τῆς Πελοποννήσου, μετὰ Εἰκόνων Φρουρίων ἐν περιθωρίῳ, τοῦ Ὁλλανδοῦ Χαρτογράφου F. De Wit, ἔκδ. 1675.

2. Κόλπος Ναυαρίνου

Ἀπὸ τῆς 27ης Αὐγούστου μέχρι τῆς 11ης Σεπτεμβρίου ἐπραγματοποιήθη ἐξερεύνησις τοῦ βυθοῦ τοῦ κόλπου τοῦ Ναυαρίνου (Σχεδ. 1)· τὴν ἔρευναν, ἡ ὁποία ἐτέλει ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, διεξήγαγε ἡ Ἑλληνικὴ Ὁμοσπονδία Ὑποβρυχίου Δραστηριότητος χρησιμοποιήσασα τὸ διὰ τοιούτους σκοποὺς εἰδικῶς ἐξωπλισμένον σκάφος « Sea Diver ». Εἰς τὰς ἐρεύνας ἔλαβον μέρος Ἀμερικανοί, καὶ Ἕλληνες δύται, ὑπὸ τὰς ὁδηγίας τοῦ ἰδιοκτήτου τοῦ σκάφους κ. E. Link.

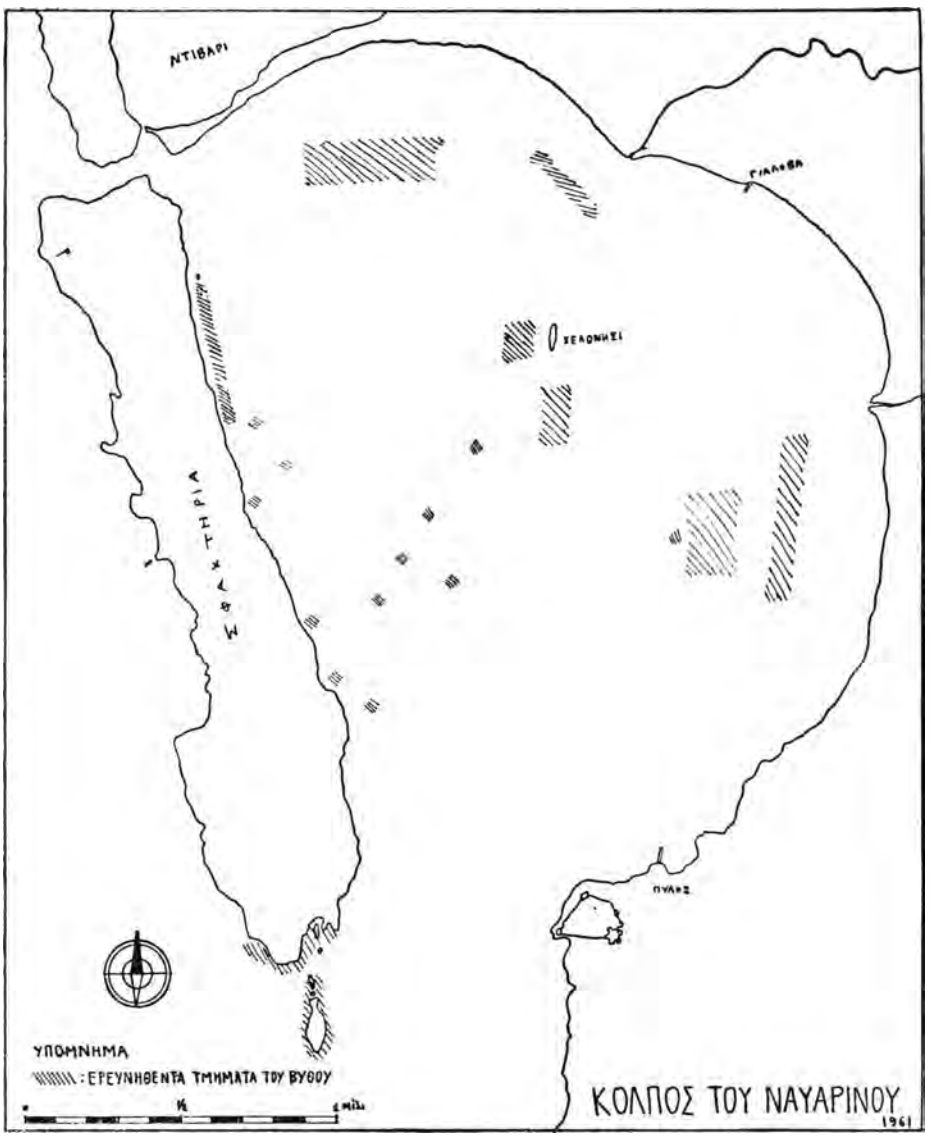
Σκοπὸς τῶν ἐρευνῶν ἦτο ἡ ἐπισήμανσις τῶν κατὰ τὴν Ναυμαχίαν τοῦ Ναυαρίνου βυθισθέντων ἐντὸς τοῦ κόλπου ἐλλιμενισμένων πλοίων τοῦ Τουρκοαιγυπτιακοῦ στόλου.

Ἠρευνήθη ἡ ἀνατολικὴ ἀκτὴ τῆς νήσου Σφακτηρίας, κατὰ μῆκος τῆς ὁποίας ἐπεσημάνθησαν εἰς βάθος κυμαινόμενον ἀπὸ 5 μ. ἕως 60 μ. τὰ ναυάγια τεσσάρων πλοίων, ἅτινα καλύπτει παχὺ στρῶμα ἰλύος, καὶ τῶν ὁποίων οἱ ὄγκοι σαφῶς διαγράφονται κάτωθεν αὐτῆς. Ἐπίσης ἠρευνήθησαν συστηματικῶς καὶ ἄλλα τμήματα τοῦ κόλπου μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἐντόπισιν καὶ ἑτέρων ναυαγίων.

Ἡ ἐν γένει ἔρευνα ἀπέδειξεν ἐν συμπεράσματι ὅτι τὰ ναυάγια τῶν βυθισθέντων πλοίων κεῖνται εἰς τὸν βυθόν, εἰς ἣν περίπου διάταξιν εὑρίσκοντο ταῦτα ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας, κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἐνάρξεως τῆς Ναυμαχίας, ἤτοι εἶναι διατεταγμένα εἰς σχῆμα μεγάλου πετάλου, τοῦ ὁποίου ὁ εἷς βραχίων καταλαμβάνει τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς νήσου Σφακτηρίας, ὁ δὲ ἕτερος εὑρίσκεται κατὰ μῆκος τῆς ἐναντι αὐτῆς ἀκτῆς, μὲ τὴν σφενδόνην τοῦ πετάλου κατὰ τὸ κέντρον τοῦ κόλπου, νοτίως τοῦ νησιδίου Χελωνάκι.

Ἐπίσης ἐξηρευνήθη ὁ κόλπος τῆς Βοϊδοκοι-

λιᾶς, ἐντὸς τοῦ βυθοῦ τοῦ ὁποίου εὑρέθησαν τὰ ὑπολείμματα ἐμπορικοῦ πλοίου τοῦ 19ου αἰῶνος. Ὁμοίως ἠρευνήθη καὶ τμῆμα παρὰ τὴν δυτικὴν ἀκτήν, βορείως τοῦ ἀνωτέρου κόλπου, ὅπου εἰς θέσιν ὑποδειχθεῖσαν ὑπὸ ἁλιέως, διεπιστώθη τοῦ Πύργου «Μπούρτζι» γεφύρας, ἀνευρέθη ἔξωθι τῶν τειχῶν, παρὰ τὴν νοτίαν πύλην καὶ ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ χώρου τῶν θεμελίων τοῦ ἐλλείποντος τμήματος τῆς ὑπὸ ἀναστήλωσιν γεφύρας, μαρμαρίνη ἀνάγλυπτος πλάξ, διαστάσεων 1,20 Χ

Σχεδ. 1

ναυάγιον Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, ὡς δηλοῖ τὸ πλῆθος τῶν συσσωρευμένων ἐκεῖ ἀμφορέων.

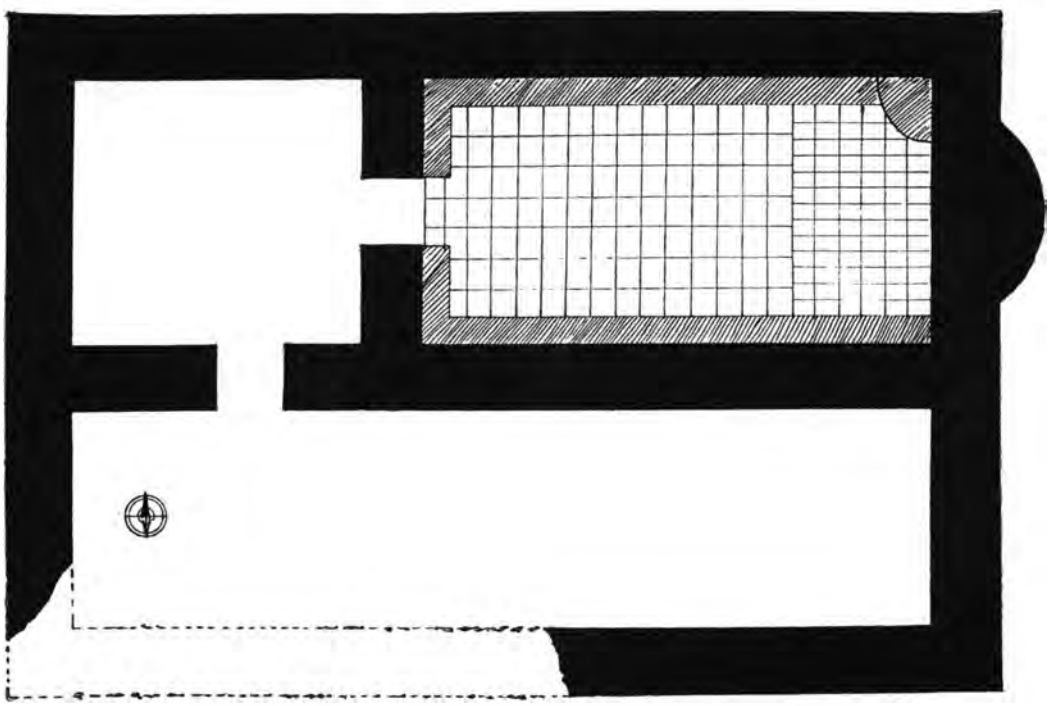
3. Φρούριον Μεθώνης

Κατὰ τὴν διάρκειαν ἀναστηλωτικῶν ἐργασιῶν τῆς συνδεούσης τὸ φρούριον Μεθώνης μετὰ 0,90 μ., ἱκανῶς ἐφθαρμένη τὴν ἐπιφάνειαν ἐκ τῆς ἀμέσου ἐπαφῆς μετὰ τῶν κυμάτων· εἰκονίζει καθημένην γυναικείαν μορφήν, ἥτις φέρει πέριξ τῆς κεφαλῆς ἀκτινωτὸν φωτοστέφανον. Προφανῶς πρόκειται περὶ θρησκευτικοῦ ἔργου τῆς Ἐνετοκρατίας, τὸ ὁποῖον ἀπεσπάσθη ἐκ τῆς ἀρχι-

κῆς θέσεώς του κατὰ τὰς ἐπιχειρήσεις τῶν Τούρκων διὰ τὴν κατάληψιν τοῦ φρουρίου. Ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τῶν Τούρκων ὡς οἰκοδομικὸν ὑλικὸν διὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς γεφύρας.

Ἐπίσης κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν αὐτῶν ὡς ἄνω ἐργασιῶν διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις μέρους θεμελίου ἀρχαίου κτίσματος διερχομένου ὑπὸ τὸ ΝΔ τεῖχος τοῦ Μεσαιωνικοῦ φρουρίου. Τοῦτο, ἀποτελούμενον ἐκ μεγάλων ὀρθογωνίων πωρολίθων, ἀνήκει πιθανώτατα εἰς τὴν πρώιμον ρωμαϊκὴν περίοδον, ὡς κατεφάνη ἐκ τῶν περισυλλεγέντων ἐκεῖ ὀστράκων.

τοῖχοι τῆς αὐλῆς σχεδὸν ὀλίγον ἄνωθεν τῶν θεμελίων. Ὁ κυρίως ναΐσκος, μήκους 5,50 μ. καὶ πλάτους 2,80 μ., ἔχει ἐσωτερικῶς καὶ καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῶν μακρῶν αὐτοῦ πλευρῶν χαμηλὰ θρανία, πλάτους 0,30 μ. καὶ ὕψους 0,25 μ. Τὸ δάπεδον τοῦ καθολικοῦ φέρει πλακόστρωτον ἐκ κεράμων, διαστάσεων 0,27 Χ 0,27 μ., ἐνῷ ὁ χῶρος τοῦ Ἱεροῦ, ἐλαφρῶς ὑπερυψωμένος— 0,05 μ. — κεράμους διαστάσεων 0,17 Χ 0,22 μ. Τὰ πολυάριθμα κατεσπαρμένα ἐκεῖ μικρότατα τεμάχια ἀσβεστοκονιάματος, διασῴζοντα χρώματα καὶ σχέδια γραμμικά, προέρχονται ἀσφαλῶς ἐκ

Σχεδ. 2. Ἐκκλησίδιον Ἁγ. Ἀθανασίου(;) Ἀλῆ Χότζα Ἰκλαίνης

Πρὸς τούτοις, ἐκ προχείρου ἐξετάσεως, ἰδίᾳ τῶν θεμελίων τῶν τειχῶν τοῦ ὅλου φρουρίου, διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις ἱκανοῦ ἀριθμοῦ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ὡς καὶ μεγάλων ὀρθογωνίων πωρολίθων ἀρχαίων κτισμάτων ἐντετειχισμένων ἐν αὐτοῖς.

4. Ἅγιος Ἀθανάσιος — Ἀλῆ Χότζα

Εἰς τοποθεσίαν κειμένην μεταξὺ τῶν χωρίων Κορυφάσιον καὶ Ἴκλαινα καὶ ἐπὶ τοῦ αὐχένος τοῦ δεσπόζοντος λόφου Ἀλῆ Χότζα κοινότητος Παπουλίων ἐπεσημάνθη μεταβυζαντινὸν ἐκκλησίδιον μετὰ νάρθηκος καὶ αὐλῆς (Σχεδ. 2).

Ἀτυχῶς, οἱ τοῖχοι σῴζονται μόνον μέχρις ὕψους 0,80 μ. ἰδίως τοῦ κυρίως ναΐσκου, ἐνῷ οἱ

τῶν ἐσωτερικῶν τοίχων τοῦ ναΐσκου, ὅστις κατὰ συνέπειαν ἔφερεν τοιχογραφίας. Δι' ἀνοίγματος, πλάτους 0,70 μ. τοῦ Δυτικοῦ τοίχου τοῦ καθολικοῦ, συνδέεται τοῦτο μετὰ τοῦ νάρθηκος, ὁ ὁποῖος ἔχει τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ καθολικὸν πλάτος καὶ μῆκος 3,10 μ. Ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ νάρθηκος ὑπάρχει ἄνοιγμα 0,75 μ., δι' οὗ οὗτος ἐπεκοινώνει μετὰ τῆς αὐλῆς. Εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων μέτρων ἀπὸ τῆς ΝΔ γωνίας τοῦ νάρθηκος εὑρέθη τμῆμα κιονίσκου ἐκ λευκόχρου λίθου, μήκους 1,35 μ. καὶ διαμέτρου 0.25 μ. Οὗτος, κατὰ πληροφορίας ἐντοπίων, εὑρέθη ἐντὸς τοῦ νάρθηκος καὶ πλησίον τῆς ΒΑ γωνίας αὐτοῦ. Κατὰ τὰς πληροφορίας τῶν αὐτῶν ἐντοπίων τὸ ἐκκλησί-

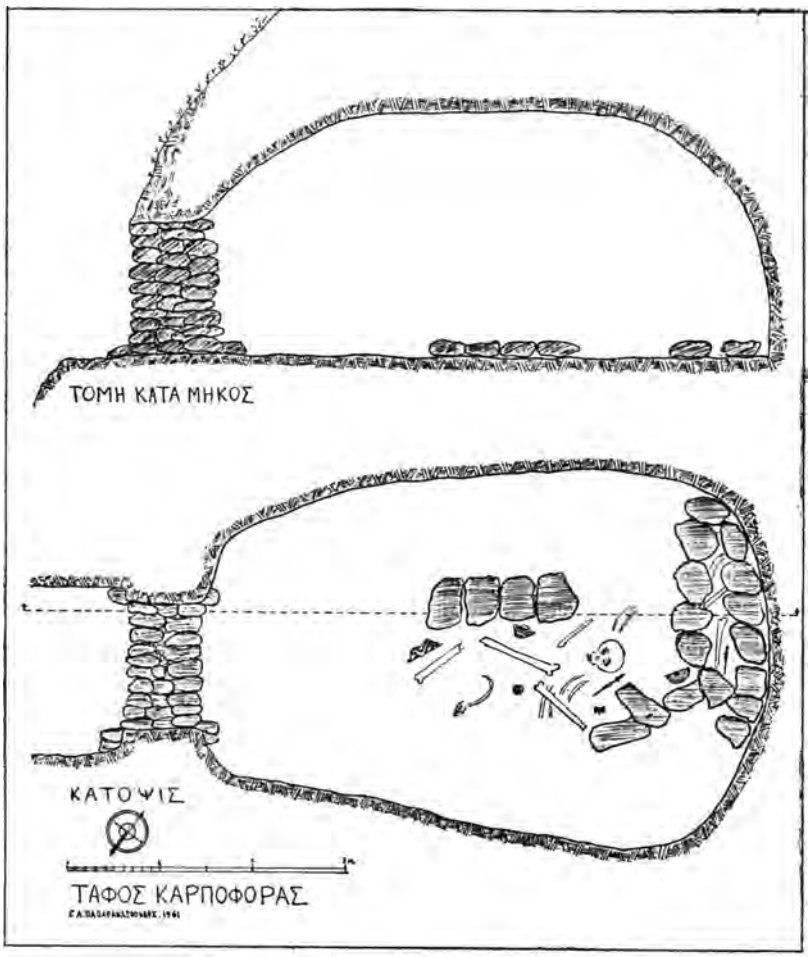
διον ἦτο ἀφιερωμένον εἰς τὸν Ἅγιον Ἀθανάσιον.

5. Θαλαμοειδὴς τάφος Καρποφόρας

Συνεπληρώθη ἡ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀρξαμένη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ παρὰ τὸ χωρίον Καρποφόρα Πυλίας καὶ εἰς θέσιν Βαθύρεμα θαλαμοειδοῦς λαξευτοῦ τάφου (βλ. Δελτίον

θος ἀγγείων καὶ ὀστράκων ἀπὸ τῆς γεωμετρικῆς μέχρι καὶ τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς, καθὼς ἐπίσης καὶ χαλκαῖ γεωμετρικαὶ περόναι καὶ εἰς διπλοῦς πέλεκυς.

Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι πλεῖστα τῶν ὡς ἄνω ἀντικειμένων εὑρέθησαν ἐντὸς σωρῶν τέφρας, οἵτινες διεπιστώθησαν εἰς τέσσαρα σημεῖα

Σχεδ. 3. Θαλαμοειδὴς τάφος Καρποφόρας

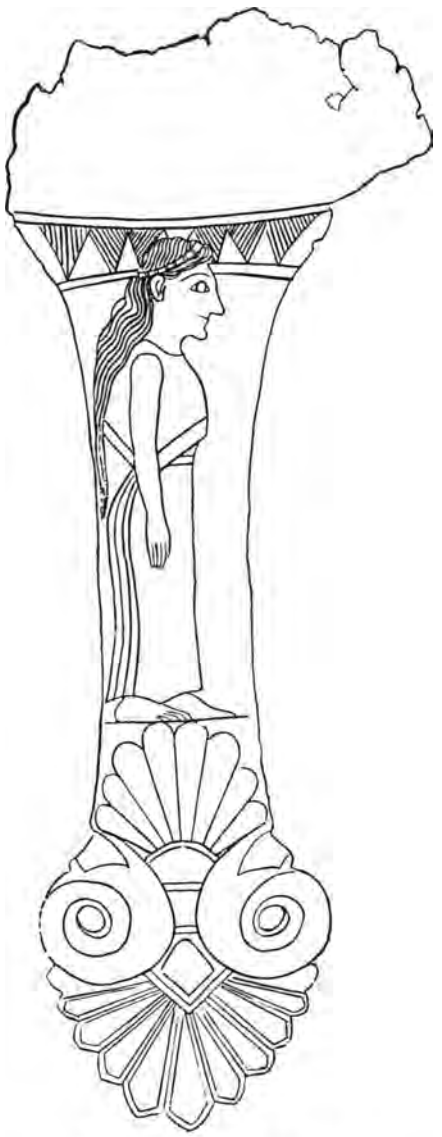
16 (1960) Χρονικὰ 108) μὲ τὰ ἑξῆς ἀποτελέσματα:

Ὁ τάφος ἔχει σχῆμα ἀκανονίστου παραλληλογράμμου, — (μέγιστον μῆκος θαλάμου 6 μ., πλάτος κατὰ τὸ μέσον 3,70 μ., ὕψος κατὰ τὸ κέντρον 2,60 μ., ἄνοιγμα εἰσόδου 1,34 μ.) — ἔχοντος ἀπεστρογγυλωμένας τὰς γωνίας καὶ στενουμένου πρὸς τὴν εἴσοδον (Σχεδ. 3, Πίν. 99 β). Ἡ κατεύθυνσίς του εἶναι πρὸς Ἀνατολὰς μὲ ἐλαφρὰν ἀπόκλισιν πρὸς Βορρᾶν. Ἐκ τῆς ἐφετεινῆς συμπληρωματικῆς ἐρεύνης προέκυψαν καὶ πάλιν πλῆ-

ἐντὸς τῶν κατωτέρων στρώσεων τῶν ἀλλεπαλλήλων ταφῶν. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ τάφου εὑρέθησαν δύο ταφαὶ γεωμετρικῶν χρόνων, ἡ μία εἰς τὸ μέσον τοῦ τάφου καὶ ἡ ἄλλη κατὰ μῆκος τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς αὐτοῦ, περιβαλλόμεναι ὑπὸ μιᾶς σειρᾶς ἀργῶν λίθων.

Ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ αὐτοῦ χωρίου Καρποφόρας Πυλίας προέρχονται ἕτερα εὑρήματα παραδοθέντα ὑπὸ ἰδιωτῶν, ἤτοι τέσσαρα Πρωτογεωμετρικὰ ἀγγεῖα.

Ἅπαντα τὰ ἀνωτέρω ἐτοποθετήθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Καλαμάτας ὁμοῦ μετὰ λαβῆς ἀρχαϊκοῦ λακωνικοῦ κατόπτρου ἐκ λεπτοῦ χαλκοῦ ἐλάσματος, διακοσμουμένης δι' ἐγχαράκτου παραστάσεως γυναικείας ὀρθίας μορφῆς καὶ ἀπολη-

Σχεδ. 4. Λαβὴ κατόπτρου

γούσης κάτω εἰς περίτμητον διπλοῦν ἀνθέμιον. Τοῦτο εὑρέθη εἰς τὸ ἐπὶ τοῦ Ταϋγέτου ἱερὸν τῆς Λιμνάτιδος Ἀρτέμιδος (Σχεδ. 4).

6. Μουσεῖον Χώρας

Ἐγένοντο ἐργασίαι στεγανοποιήσεως τῶν τοίχων τῶν ὑπογείων ἀποθηκῶν τοῦ Μουσείου.

Ἐν ἀναμονῇ τῶν ἐργασιῶν πλήρους ἀποπερατώσεως τοῦ κτηρίου τοῦ Μουσείου ἐγένοντο προπαρασκευαστικαὶ ἐργασίαι ἐπανεκθέσεως τῶν εἰς τὰς ὑπογείους ἀποθήκας εὑρισκομένων παντοειδῶν ἀρχαίων εὑρημάτων ἤτοι καθαρισμὸς καὶ συγκόλλησις. Ἐπίσης μετεφέρθησαν ἐκ τοῦ Καποδιστριακοῦ Σχολείου Χώρας εἰς τὸ Μουσεῖον 800 περίπου ἀγγεῖα καὶ ἄλλα ἀντικείμενα ἐκ τῶν εὑρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Νέστορος. Ταῦτα, ταξινομηθέντα κατὰ χώρους εὑρέσεως, ἐτοποθετήθησαν προσωρινῶς καὶ μέχρι τῆς τελικῆς ἐκθέσεως εἰς προχείρους προθήκας ἐντὸς τῶν αἰθουσῶν τοῦ Μουσείου.

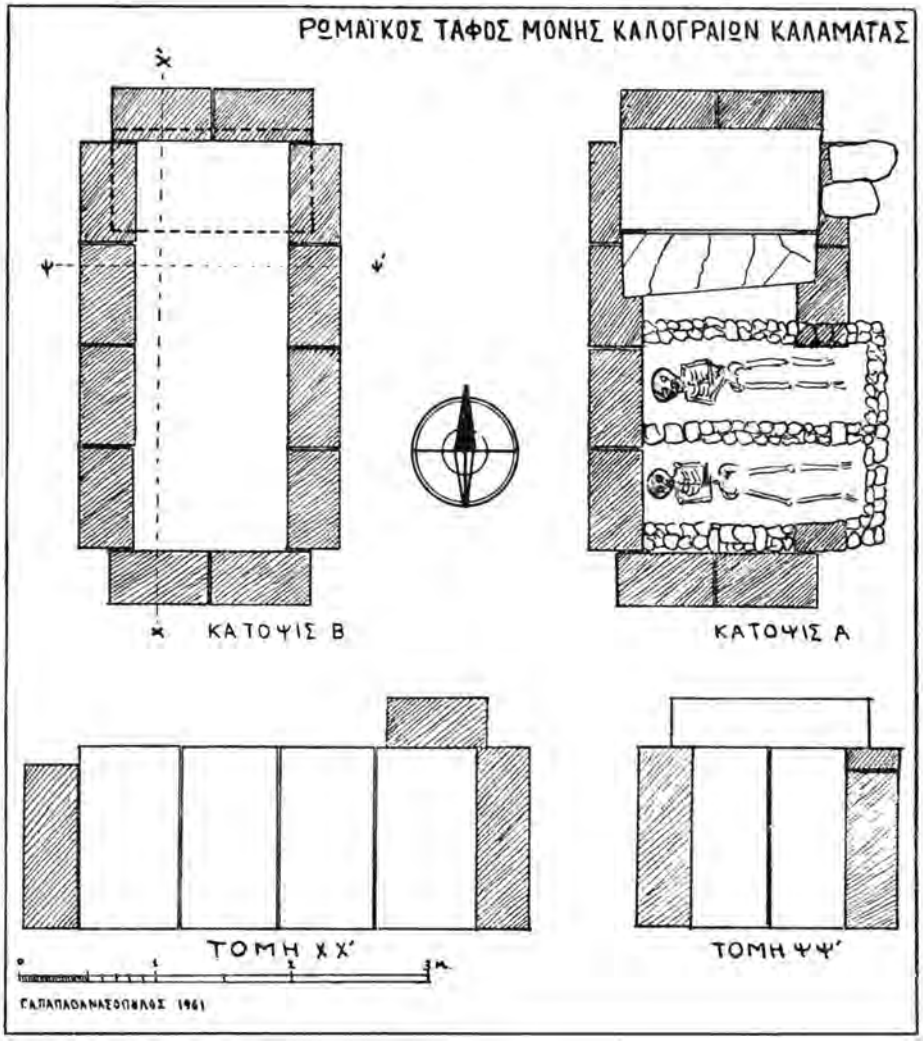
7. Τάφος Μονῆς Καλογραιῶν Καλαμάτας

Κατὰ τὴν διάρκειαν οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν ἀνακατασκευῆς τῆς Βορείας πτέρυγος κελίων τῆς Μονῆς Καλογραιῶν Καλαμάτας καὶ εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων μέτρων ἀπὸ τοῦ ἐκεῖ εὑρισκομένου ἐκκλησιδίου τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου εὑρέθη διπλοῦς τάφος ἡμικατεστραμμένος, χριστιανικῆς πιθανώτατα ἐποχῆς, κάτωθι τοῦ ὁποίου ἀπεκαλύφθη ἕτερος κιβωτιόσχημος τάφος διαστάσεων 2,83 μ. Χ 1.12 μ. (Πίν. 99γ) μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον ὑστέρων Ρωμαϊκῶν χρόνων (Σχεδ. 5). Οὗτος, παλαιόθεν συληθείς, ἦτο πλήρης ἐπιχώσεως περιεχούσης ρωμαϊκά τινα ὄστρακα. Αἱ πλευραὶ τοῦ τάφου ἀποτελοῦνται ἐκ μεγάλων ἰσομεγέθων ὀρθογωνίων πωρολίθων — διαστάσεων 1,30 Χ 0,60 Χ 0,35 μ. — οἱ ὁποῖοι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα προέρχονται ἐκ τμήματος τοῦ τείχους τῆς πόλεως, τοῦ ἀποκαλυφθέντος κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ὑπαπαντῆς. Τὸ δάπεδον τοῦ τάφου σύγκειται ἐκ πηλίνων ὀρθογωνίων κεράμων, ἑκάστη τῶν ὁποίων φέρει διαγωνίως εἰς σχῆμα Χ διπλᾶς ἐγχαράκτους γραμμάς.

8. Κυπαρισσία

ΒΑ τοῦ Σιδηροδρομικοῦ Σταθμοῦ τῆς σημερινῆς πόλεως τῆς Κυπαρισσίας ἐγένετο δοκιμαστικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐπὶ τμήματος τῆς ὑπὸ κατασκευὴν ἐθνικῆς ὁδοῦ, ἥτις κατὰ τὸ τμῆμα τοῦτο διέρχεται ἄνωθεν τοῦ χώρου τῆς ἀρχαίας πόλεως τῆς Κυπαρισσίας. Ἡ θέσις τῆς πόλεως ταύτης ἦτο ἤδη ἀπὸ πολλοῦ γνωστή, ἐντοπισθεῖσα ὑπὸ τοῦ Κυπαρίσση (ΠΑΕ 1911) μεταξὺ τῶν ΒΑ τοῦ Σταθμοῦ κειμένων θέσεων Μούσγα καὶ Φόρος. Τὸ τμῆμα τοῦτο τῆς ὁδοῦ, εἰς ὃ ἀπεκαλύφθησαν ἀρχαιότητες ἔχει μῆκος 500 μ. περίπου, ἐξ αἰτίας δὲ τῆς διατεθείσης μικρᾶς πιστώσεως, ἠρευνήθη μόνον τμηματικῶς (Σχεδ. 6).

Οὕτω προέβημεν εἰς τὴν διάνοιξιν 25 δοκιμαστικῶν τάφρων, αἵτινες ἀπέδωσαν ἱκανοποιητικὰ ἀποτελέσματα. Ἡ ὅλη ἔρευνα ὑπῆρξε λίαν δυσχερὴς ἐξ αἰτίας τῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ χειμῶνος βροχῶν, ὡς καὶ τῶν ἀφθόνων ἀναβρυσταθμὸν ἀποκαλυφθέντα θεμέλια οἰκοδομημάτων ἀνήκουν εἰς κατοικίας καὶ δημόσια κτήρια καὶ χρονολογοῦνται καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς Ρωμαϊκῆς περιόδου. Ἐκ τούτων σημειοῦμεν μέγα, δημόσιον ἀσφαλῶς, κτήριον, τοῦ ὁ-

Σχεδ. 5. Ρωμαϊκὸς τάφος Μονῆς Καλογραιῶν Καλαμάτας

ζόντων ἐκεῖ ὑδάτων. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον μέρη τοῦ τμήματος τῆς ὁδοῦ, ἔχοντα σαφεῖς ἐνδείξεις ὑπάρξεως ἀρχαιοτήτων, ἀφέθησαν ἀνεξερεύνητα. Ἐν τούτοις προέκυψεν ἐκ τῆς ἐρεύνης ἀφθονία παντοειδῶν εὑρημάτων περὶ τῶν ὁποίων δίδεται κατωτέρω ἐν συντομίᾳ μικρὰ ἔκθεσις μέχρι τῆς πλήρους μελέτης καὶ δημοσιεύσεως τοῦ ὅλου εὑρήματος.

Τὰ πλησιέστερα πρὸς τὸν σιδηροδρομικὸν ποίου αἱ πλευραὶ κατὰ τὴν ΒΑ γωνίαν ἀπεκαλύφθησαν εἰς μῆκος 11 μ. ἡ Ἀνατολικὴ καὶ 5 μ. ἡ Βορεία, ἥτις καὶ διασῴζει τὸ κατώφλιον τῆς εἰσόδου (Πίν. 100α).

Ἐπίσης ἐνδιαφέρον εἶναι ὀρθογώνιον μικρὸν μεγαροειδὲς οἰκοδόμημα, μὴ ἀποκαλυφθὲν πλήρως, ᾠκοδομημένον ἄνωθεν ἀρχαιοτέρου κτίσματος. Ἀποτελεῖται ἐκ δύο δωματίων, ἐπικοινωνούντων ἐσωτερικῶς, ἐξ ὧν τὸ ἓν μόνον ἠρευνήθη.

Βορειότερον τοῦ ἀνωτέρω οἰκοδομήματος ἀπεκαλύφθη τμῆμα μεγάλου λιθίνου ὑδαταγωγοῦ, μήκους 25 μ. καὶ πλάτους 0.70 μ., ὅστις ἔχει κατεύθυνσιν ἀπὸ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμὰς καὶ σύγκειται ἐκ μεγάλων πωρολίθων ἐπιμελῶς λελαξευμένων (Πίν. 100β). Οὗτος, κατὰ τὸ ἀνατολικὸν αὐτοῦ πέρας, σχηματίζων γωνίαν, κατευθύνεται πρὸς Νότον καὶ εἶναι πιθανὸν νὰ ἔχῃ σχέσιν μὲ τὸ εἰς ἀπόστασιν 70 μ. καὶ πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν ἐπισημανθέν, ἔξωθι τῶν ὁρίων τῆς ὁδοῦ, ἀρχαῖον φρέαρ, τὸ ὁποῖον καὶ σήμερον εἶναι πεπληρωμένον πηγαίου ὕδατος.

Εἰς ἀπόστασιν 25 μ. ΒΑ τοῦ ὑδαταγωγοῦ, διεπιστώθη ἡ γωνία μετὰ μεγάλου τμήματος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς εὐμεγέθους κτηρίου καὶ παρ' αὐτὸ θεμέλιον ἑτέρου (Πίν. 100γ, δ). Ἀνατολικῶς καὶ οὐχὶ μακρὰν τούτων, ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς ὁδοῦ, ἐντὸς ἀγροκηπίου, διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις μαρμαρίνων σπονδύλων καὶ πωρίνων θεμελίων ἑτέρων μεγάλων οἰκοδομημάτων.

Αἱ ἀνωτέρω ἀποκαλυφθεῖσαι ἀρχαιότητες, Ρωμαϊκῶν χρόνων, πιθανὸν νὰ ἀνήκουν εἰς τὴν ἀγορὰν τῆς ἀρχαίας πόλεως. Τοῦτο ἐνισχύεται καὶ ἐκ τοῦ πλήθους τῶν ἀρχαίων νομισμάτων, ἅτινα κατ' ἀσφαλεῖς πληροφορίας τῶν ἐντοπίων ἀνευρίσκονται ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν χωμάτων. Σημειωτέον ὅτι κατὰ τὴν παροῦσαν ἀνασκαφὴν ἀνευρέθησαν περὶ τὰ 90 χαλκᾶ καὶ ἀργυρᾶ νομίσματα.

Τὸ ὑπόλοιπον τοῦ ἐρευνηθέντος τμήματος τῆς ὁδοῦ, ἤτοι τὸ Βόρειον ἥμισυ αὐτοῦ, κατέχει νεκρόπολις ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων ἀποτελουμένη ἐκ μεγάλων συγκροτημάτων κτιστῶν ταφικῶν περιβόλων ἐκ τῶν ὁποίων μόνον εἷς (ὁ περίβολος «Α») ἠρευνήθη πλήρως (Πίν. 101 α, β). Οὗτος (μήκους 35 μ. καὶ πλάτους 3.60 μ.) περιέκλειε 30 ἀσυλήτους τάφους, οἵτινες οὐδὲν πλὴν τῶν σκελετῶν περιεῖχον.

Εἰς ἀπόστασιν 8 μ. δυτικῶς τοῦ νοτίου πέρατος τοῦ ταφικοῦ περιβόλου «Α», ἀπεκαλύφθη μέγα βάθρον διαστάσεων 2,60 Χ 2,60 μ. συγκείμενον ἐκ δύο βαθμίδων.

Εἶναι κατεσκευασμένον ἐκ μεγάλων, καλῶς πελεκημένων, ὀρθογωνίων πωρολίθων καὶ ἔχει πρόσβασιν ἐξ Ἀνατολῶν, πλάτους τοῦ αὐτοῦ μὲ τὸ βάθρον, καὶ μήκους ἀποκαλυφθέντος μέχρι τῆς στιγμῆς κατὰ 3.40 μ. (Πίν. 101 γ).

Ἔξωθι τῆς ΒΔ πλευρᾶς τοῦ ταφικοῦ περιβόλου «Α» καὶ εἰς σχηματιζομένην δι' ἑτέρου τοιχίου καθέτου πρὸς τὸν τοῖχον τῆς ἀνωτέρω πλευρᾶς κόγχην, εὑρέθησαν, εἰς ἐλαχίστην ἐπίχωσιν, ἐπιμελῶς τοποθετημένα τὸ ἓν ἐπὶ τοῦ ἄλλου, τὰ μέλη δύο χαλκῶν ἀνδρικῶν ἀγαλματίων, ὕψους 0,71 μ. ἑκάστου (Πίν. 101δ, 102α, γ, δ).

Τὰ ἀγαλμάτια ταῦτα τῶν ὁποίων τὰ μέλη, ἤτοι αἱ κεφαλαί, οἱ κορμοὶ καὶ τὰ ἄκρα εἶναι κεχωρισμένως κατασκευασμένα, εἶναι χονδροειδοῦς καὶ ἐπαρχιακῆς ἐργασίας. Ἀνήκουν ἀσφαλῶς εἰς τὴν ὑστέραν Ρωμαϊκὴν ἐποχὴν καὶ παριστοῦν πιθανὸν τοὺς Διοσκούρους.

Ἔτι βορειότερον ἀπεκαλύφθη τετράπλευρον κτίσμα — 6,90 Χ 6,40 μ. — ἐπιμελημένης ἐργασίας, ἔχον τὰ ἐσωτερικὰ αὐτοῦ τοιχώματα ἐπικεχρισμένα διὰ συμπαγοῦς ἀσβεστοκονιάματος· πιθανώτατα ἐχρησίμευεν ὡς δεξαμενή (Πίν. 102β). Κατὰ τὴν ΒΑ αὐτοῦ γωνίαν, ἕτερον τετράπλευρον κτίσμα — 4 Χ 3,30 — περιεῖχεν κιβωτιόσχημον ἄνευ κτερισμάτων τάφον, ἐπίσης Ρωμαϊκῶν χρόνων, μὲ τὰς πλευρὰς ἀποτελουμένας ἐκ μεγάλων πλακῶν ἐξ ὧν ἡ μία, προερχομένη ἐκ παλαιοτέρας χρήσεως, διατηρεῖ ἴχνη ἐπιγραφῆς (Πίν. 103α). Κάτωθι τῶν δύο τούτων οἰκοδομημάτων διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις παλαιοτέρας θεμελιώσεως πιθανώτατα ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.

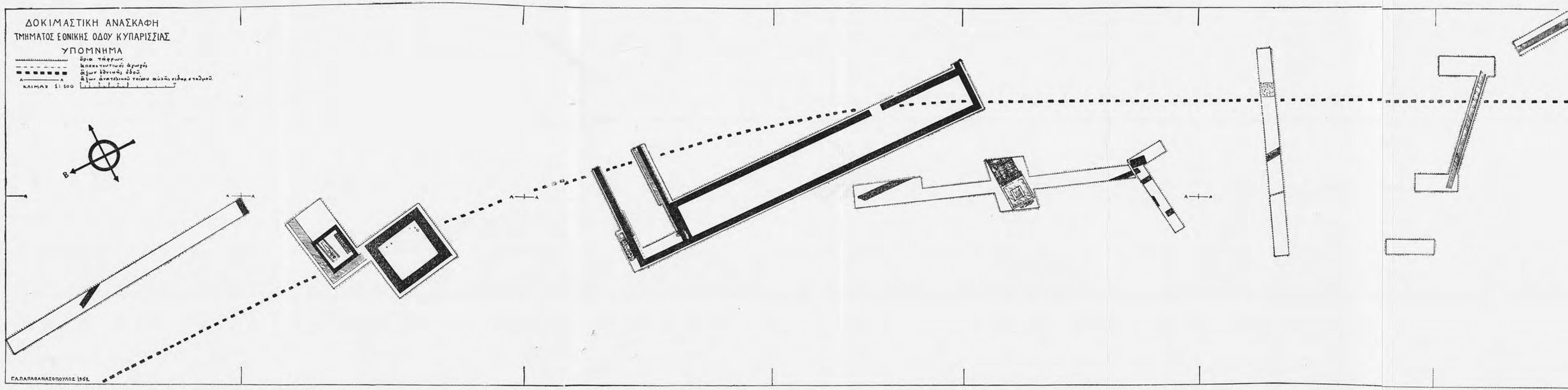
Δυτικώτερον καὶ εἰς μικροτέραν τῶν 20 μ. ἀπὸ τούτων ἀπόστασιν εὑρέθη ἑτέρα μικρὰ δεξαμενή, ἀποτελουμένη ἐξ ὀρθογωνίων πωρολίθων, ἥτις καὶ σήμερον χρησιμοποιεῖται.

Ἐν τέλει σημειοῦμεν ὅτι καθ' ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ μὴ ἐρευνηθέντος τμήματος τῆς ὁδοῦ καθὼς καὶ εἰς τὰ πέριξ, ἀνευρίσκονται ἐν ἀφθονίᾳ ὄστρακα ἀγγείων, τεμάχια κεράμων, ὑπολείμματα ψηφιδωτῶν, νομίσματα, τμήματα τοίχων, ὡς καὶ θραύσματα μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν· ταῦτα χρονολογούμενα ἀπὸ τῆς Ἑλληνιστικῆς μέχρι καὶ τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς ἀποδεικνύουν τὴν συνεχῆ ζωὴν τῆς πόλεως τῆς Κυπαρισσίας ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Εἰς τὴν ἀνωτέρω ἀνασκαφὴν ἔλαβε μέρος ὁ φύλαξ Ἀρχαιοτήτων Διον. Ἀνδρουτσάκης ὡς ἐπιστάτης καὶ ὁ κ. Κακαβογιάννης, φοιτητὴς ἀρχαιολογίας, ὡς βοηθός.

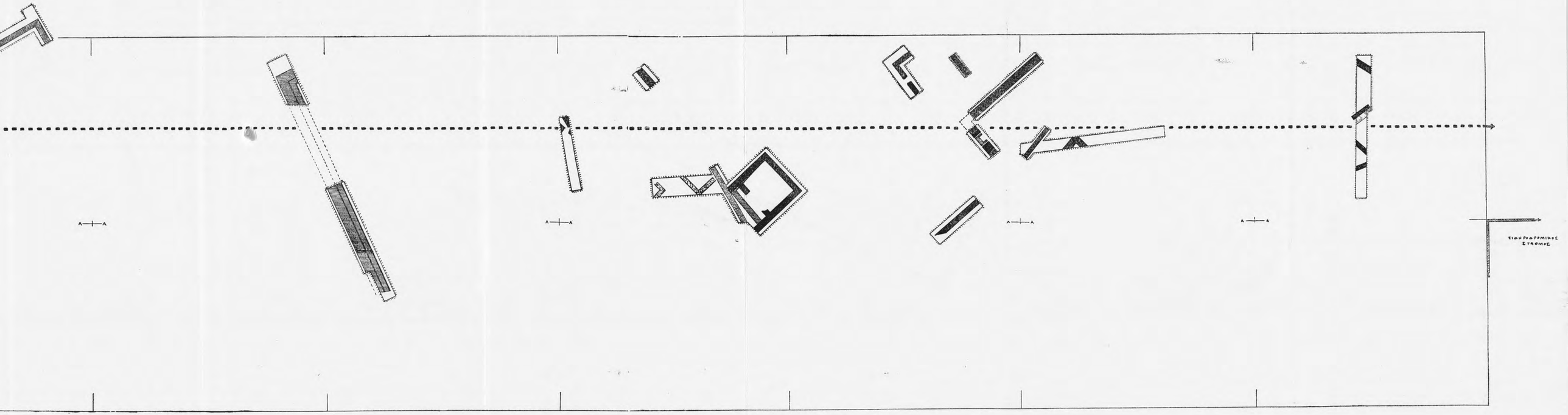
9. Ἑλληνιστικὸς Τύμβος Τσοπάνη Ράχη Τραγάνας Τριφυλίας

Εἰς θέσιν Τσοπάνη Ράχη ἡ Ρείκια, δυτικῶς τοῦ χωρίου Τραγάνα καὶ οὐχὶ μακρὰν τῆς θαλάσσης, ἐπὶ ἐκτεταμένου κάμπου, ἀπεκαλύφθη τύμβος Ἑλληνιστικῶν χρόνων, σχήματος ἐλλείψεως, διαστάσεων 0,25 Χ 0,20 καὶ ὕψους 1,50 μ.

Ἀφορμὴν εἰς τὴν ἐπισήμανσιν τοῦ τύμβου ἔδωσεν ἡ κατὰ μῆνα Ἰούλιον ἀνεύρεσις ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου τῆς τοποθεσίας Δ. Κοκκέβη, δύο χρυσῶν ταινιοειδῶν διαδημάτων, μήκους 0,35 μ. ἑκάστου, ἑνὸς μικροῦ ἀργυροῦ ἀγγείου, ἑνὸς ἐξ ὑαλομάζης βαθέος σκύφου (Πίν. 104 α, γ), ὡς καὶ

ΔΟΚΙΜΑΣΤΙΚΗ ΑΝΑΣΚΑΦΗ
ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΟΔΟΥ ΚΥΠΑΡΙΣΣΙΑΣ
ΥΠΟΜΝΗΜΑ
ὅρια τάφρων
ἀποκαταστημένοι ἀγωγοί
ἄξων ἐθνικῆς ὁδοῦ.
Α—Α ἄξων ἀνατολικοῦ τοίχου αὐλῆς εἰδικοῦ σταθμοῦ.
ΚΛΙΜΑΞ 1: 100
Β
Γ.ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ 1961

Σχεδ. 6

A—A
A—A
A—A
A—A
ETAPE PROGRAMMEE

μικροῦ ἀριθμοῦ πηλίνων ἀγγείων (Πίν. 103β, 104β), περιελθόντων πάντων μετὰ τετράμηνον ἀπὸ τῆς εὑρέσεώς των εἰς τὸ Μουσεῖον Πύλου. Ἡ εἰς μικρὸν τμῆμα κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ τύμβου διενεργηθεῖσα ἔρευνα ἀπέδωσε τρία χαλκᾶ νομίσματα, σιδηρᾶς τινας στλεγγίδας καὶ μαχαιρίδιον ὡς καὶ θραύσματα ἑκατὸν περίπου ἀγγείων ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Ἡ συνέχεια τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ τύμβου θὰ διενεργηθῇ προσεχῶς, ἡ πλήρης ὅμως ἔρευνα αὐτοῦ θὰ εἶναι δυνατὴ μετὰ τὴν κατεδάφισιν τοῦ εἰς τὸ κέντρον τοῦ τύμβου εὑρισκομένου οἰκίσκου.

Γ. Π. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

*

THE PALACE OF NESTOR

With the generous financial support of Professor and Mrs. W. T. Semple the Archaeological Expedition of the University of Cincinnati was enabled from May 12 to July 30, 1961 to continue its work of excavation and study in the Palace of Nestor and its neighborhood on the hill called Epano Englianos.

The staff was the same as in 1960, comprising Elizabeth Blegen, Marion Rawson, Professor Mabel Land, George Papathanasopoulos, Piet de Jong and myself. Only a few workmen, averaging no more than a dozen, and all veterans, were employed; and Dionysios Androutsakis served with his customary efficiency as Foreman.

We are under deep obligation for invaluable help and many courtesies to Dr. J. Papadimitriou, Head of the Greek Service of Antiquities and Reconstruction and to his colleagues Dr. Kontis and Dr. Stikas, as well as to Dr. Henry Robinson, Director, and to the other officers of the American School of Classical Studies at Athens.

It is a pleasure to acknowledge our special indebtedness to the Archaeological Service and to Dr. Gialouris, Acting Ephor at Olympia, for making available to us for a fortnight the vasemenders Costas Pavlatos and George Spyropoulos.

Along the southwest edge of the site three areas were excavated. In the southeasternmost sector we cleared a massive substructure (Plate 105e) the northwestern end of which had been exposed in 1960. The building, running from southeast to northwest, and consisting of a single room, proved to be ca. 10.50 m. long and some 6.20 m. wide. Only the foundations have survived; they are remarkably thick (Plate 105a) perhaps indicating that they supported a tower or a guardroom, possibly flanking a gateway. Floors and walls had been removed in ancient times. Whatever it was, the building clearly antedates the palace of Mycenaean III B; it may belong to Late Helladic I, when a circuit wall presumably existed. In the surface soil, disturbed by the plow, that covered these remains were found nine small fragments of inscribed tablets and two clay sealings which had been baked sufficiently by fire to be preserved.

Some 8 m. to the southeast of the Throne Room of the Southwestern Wing of the palace and close to the edge of the hill, an olive tree had been left standing, surrounded by a small rectangle of undug earth. Since this tract proved to be inadequate to preserve the tree, the latter was removed and the space was excavated. It was covered by a deep surface layer of loose dark earth, composed in part of decayed vegetable matter. Beneath this late deposit was a thin burnt stratum resting on s t e r e o, in which were found remnants of foundations (Plate 105b) aligned with others previously exposed to view to the northwest, southwest and southeast. Since walls and floors had been destroyed, little was discovered to shed light on the history and the plan of the building. In the superficial black earth were collected fourteen bits and fragments of inscribed tablets. A clay sealing and a fragment of another came from the top of the burnt layer.

At the extreme western tip of the acropolis George Papathanasopoulos resumed his examination of the stratified accumulation outside the great tower that forms the corner of the Southwestern Wing. In this place underlying strata associated with walls of buildings that preceded the palace of Mycenaean III B had been recognized in 1960. Supplementary exploration in 1961 revealed evidence of at least three antecedent phases (Plate 105c) going back through Mycenaean III A and II to Late Helladic I or earlier. The pottery collected from these deposits has not yet been studied in detail.

The enterprising curiosity of some unknown, casual visitors, who in April entered the

site and scratched the surface of the ground here and there, led us to the discovery of a mass of broken plaster, which had undoubtedly been thrown out from the palace on an occasion when redecoration on a considerable scale was undertaken. The discarded material lay in a heap at the bottom of the high precipitous northwestern edge of the hill, directly behind the Central Wing. It proved to be an extensive deposit, requiring for its exposure and removal nearly three weeks of careful work. This was carried out under the supervision of Marion Rawson who collected enough plaster to fill 45 trays, each holding from thirty to more than a hundred fragments. The total number of pieces mounted to nearly three thousand. Almost all were coated with a hard lime accretion through which only the faintest traces of color could be seen.

During July Mabel Lang was able by great industry to work through this vast accumulation, all fragments receiving at least a preliminary cleaning which allowed them to be sorted. By the end of the season about half of them had been classified in accordance with their decorative motives, a great variety of which can be recognized. Abstract linear designs are numerous, including wavy lines and bands, circles, spirals, diamonds, triangles, dots, nets, the metope pattern, etc. in an extensive range of color combinations, black, red, blue, yellow, white, etc. These pieces come mainly from dadoes, borders and friezes, Bands of nautiluses are represented and there are remains of a handsome frieze with lifelike flying blue birds that resemble pigeons. Griffins and lions in life size occur as well as other animals, not yet identified. Most exciting are perhaps the human figures: white-faced women, wearing elaborate robes, some facing right, others left, evidently from a processional scene in life size; men with red skin also appear in natural size, some turned to right, others to left, and one has a most remarkable pug nose. Human figures, both men and women, likewise present themselves at a reduced scale. The large figures are represented by fragments, and no whole figure has yet been put together.

Intensive further work and study are still needed before this find can be fully evaluated; but Miss Lang has noted that the style of these frescoes is virtually the same as that of the paintings found on the walls and floors of the palace. These new pieces, too, must belong to one of the latest phases. They appear not to have been damaged by fire. It is thus clear the renovation we have postulated occured only a short time before the disaster that devastated this palace complex. The great diversity of the motives represented, clearly pointing to many different compositions, led Miss Lang to conclude that the plaster came from many different rooms, a fact that implies a general renovation. She also suggests that the work was done by several painters who followed the same conventions in most matters, but expressed their own individualities–or those of their subjects–in their human portraits.

During the season of 1961 we devoted a major share of our time and work to further investigation and study of details in the central unit of the palace. Working conditions in the building were greatly improved in comparison with those of previous years, thanks to the well designed protective roofing (Plate 105d), which has been erected by the Greek Service of Antiquities and Reconstruction. The light steel structure serves its purpose admirably, besides giving a dramatic idea of the great size of the palace. It is purely functional and it does not unduly draw away attention from the ancient remains. It evoked numerous favorable and enthusiastic comments on the part of the many domestic and foreign visitors who came to see the site during the campaign. The lofty metal tiling even on the hottest summer days provides a delightfully cool shade below.

We took advantage of the opportunity to proceed in comfort throughout the building with the final cleaning of doorways, walls, floors, hearth, bath, stairways, etc., a task long deferred pending the provision of adequate protection. Only our most experienced workmen were used in these delicate operations, and Marion Rawson exercised the general supervision. Many hitherto unseen remains of wall paintings and floor decorations were discovered, including the lower part of a fresco representing the feet and the bottom of a long robe of a man, life-sized, moving to left beside a column or a stand. It is painted on the plastered face of a slab of clay and stone, which was set up to block access from

the southwestern corridor of the space below the upper flight of the southwestern stairway. The two oil magazines behind the Throne Room were cleared of their covering earth; the pavement and the stucco coating of the stands holding the oil jars were cleaned, the cracks and breaks being repaired, wherever necessary for conservation. Both magazines are now open to view to visitors.

The new walls brought to light in 1961 were measured by George Papathanasopoulos and drawn out to be added to the general plan made by John Travlos. Our warmest thanks are extented to Mr. Papathanaopoulos for his help.

Miss Lang cleaned and photographed the tabletes found in 1961 and will publish them in Part II of the report on the season's work. She also cleaned and took photographs of the clay sealings as well as of many fragments of the new frescoes.

Mr. de Jong measured and drew the threshold blocks and doorways of the central building, and also drew plans and elevations of the northwestern, southeastern and southwestern stairways. Most of his time was given to the study and recording in watercolors of frescoes.

In addition to the detailed topical investigations in the central building substantial progress was made in drawing up systematic descriptions of the numerous porticoes, courts, doorways, corridors, halls, chambers and magazines and their contents. This matter will be used in the final publication of the palace. We have likewise drafted a brief guide to the whole site.

The major part of the excavation in and around the palace has now been finished. but a good deal of clearing and probing should still be done. We hope it may be possible for us to spend one or two further seasons in that work and in studying and writing on the spot in order to carry the undertaking to a proper end.

CARL W. BLEGEN

*

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΠΥΛΟΥ

Αἱ ἀνασκαφαὶ Πύλου κατὰ τὸ 1961 (καὶ 1962 ὡσαύτως) συνεκεντρώθησαν ἰδίως εἰς τὴν «Περαιγωλαίαν» περιοχὴν τῆς Κυπαρισσίας, λόγῳ τῆς ἰδιαιτέρας σπουδαιότητος αὐτῶν καὶ ἀπὸ ἀπόψεως εὑρημάτων, ἀλλὰ κυρίως ἀπὸ ἀπόψεως τῆς Ὁμηρικῆς καὶ Προομηρικῆς τοπογραφίας. Μικρὰ μόνον ἔρευνα ἐγένετο καὶ εἰς τὴν Κουκουνάραν, τῆς ὁποίας τὰ κυριώτατα ἀποτελέσματα ἐξετέθησαν ἤδη συνοπτικῶς εἰς τὴν ἔκθεσιν τοῦ 1960 (ΑΔ 16 (1960) Χρον. σ. 116 καὶ Πίν. 97 β - δ), ἵνα μὴ διακοπῇ ἡ συνέχεια τοῦ λόγου.

Εἰς τὸ σπουδαῖον κέντρον τῆς Περιστεριᾶς, (ἔ. ἀ. σ. 117) ἐγένετο προσεκτικὴ προσπάθεια ἐρεύνης τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ μεγάλου θολωτοῦ τάφου, λόγῳ τοῦ μεγάλου κινδύνου. Πράγματι, οὐ μόνον τὰ ἀπομένοντα ὄρθια τοιχώματα τῆς θόλου παρουσίαζον καὶ παρουσιάζουν μέγαν φόβον αἰφνιδίας καταρρεύσεως, ἠρειπωμένα ὡς εἶναι ὑπὸ τοῦ χρόνου καὶ προφανῶς καὶ ὑπὸ μεγάλου σεισμοῦ, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπέρθυρον ἀπετέλει πρόσθετον κίνδυνον. Ὁ τάφος, ὡς συμβαίνει καὶ εἰς ἄλλους μεγάλους θολωτοὺς τάφους, ἔφερε τρία χωριστὰ ὑπέρθυρα. Τὸ ἐξώτατον, ἐκ πώρου λίθου καὶ μὲ πελεκητὴν πρόσοψιν (ὡς ἀσφαλῶς εἰκάζεται λόγῳ τῶν ὁμοίως εἰργασμένων παραστάδων), ἐθραύσθη, ἀνετινάχθη ἐν κυριολεξίᾳ δι' ἐκρηκτικῶν ὑλῶν καὶ ἀπεκομίσθη ὑπὸ τῶν χωρικῶν. Τὸ μεσαῖον, ἐκ κροκαλοπαγοῦς λίθου, κεῖται, τεθραυσμένον εἰς δύο, πρὸ τῆς προσόψεως τοῦ τάφου. Τὸ τρίτον καὶ ἐσώτατον, πελεκητὸν καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης παρουσιάζον ἐνδιαφέροντα προβλήματα, ἔκειτο κατὰ χώραν. (Πίν. 106 α). Ἦτο ὅμως φανερὰ ἡ ρωγμή, ἥτις εἶχε διαιρέσει τοῦτο εἰς δύο, συγχρόνως δὲ τὸ πελώριον αὐτοῦ βάρος (σχεδὸν δύο δωδεκάδες τόνων) εἶχε διαρρήξει καὶ τὰς ἐσωτερικὰς παραστάδας τοῦ τάφου. Ἦτο φανερόν, ὅτι ἅμα τῇ ἀπομακρύνσει τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιχώσεως, θὰ κατέρρεεν ὁλόκληρον τὸ θύρωμα.

Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία ἀπέστειλε κατ' ἀρχὰς μηχανικόν, ἐν συνεχείᾳ δὲ συνεργεῖον τῆς Ἀναστηλώσεως, ὅπερ, τῇ ἐμπείρῳ καθοδηγήσει τοῦ ἐπόπτου κ. Κολοκοτσᾶ, κατώρθωσε, παρὰ τὴν ἀνεπάρκειαν τῶν τεχνικῶν μέσων, νὰ μετακινήσῃ πρῶτον τὸ μικρότερον τεμάχιον τοῦ ὑπερθύρου καὶ ἀκολούθως νὰ ἀπωθήσῃ πρὸς τὰ ἔξω τὸ μεῖζον τεμάχιον, ὅπερ οὕτως ἐπεκάθισεν ἐπὶ τοῦ ὑγιοῦς τοίχου τῆς προσόψεως (Πίν. 106 β).

Κατέστη οὕτω δυνατόν, νὰ σκαφῇ τὸ ἐσωτερικὸν τῆς θόλου πέριξ τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ στομίου. Ὡς ἀνεμένετο, παρέστη ἀνάγκη ἀποσυνθέσεως τῶν λίθων τῶν παραστάδων, οἱ ὁποῖοι, ἀριθμούμενοι ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας τῆς Ἀναστηλώσεως ἀπετίθεντο ἐντὸς τοῦ δρόμου, ἵνα βραδύτερον ἀνακτισθῶσιν εἰς τὰς οἰκείας θέσεις.

'Ακολούθως ἡ ἀνασκαφὴ προεχώρησεν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς θόλου, ἧς ἀνεσκάφη τὸ ἥμισυ περίπου. 'Η κάθετος τομὴ παρουσίαζε τὴν ἑξῆς εἰκόνα: 'Η ἀνωτάτη ἐπίχωσις, ἥτις ὑψοῦτο εἰσέτι τυμβοειδῶς ὑπὲρ τὸν τάφον, παρ' ὅλην τὴν βύθισιν τῆς θόλου, ἀπετελεῖτο ἐκ χωμάτων τοῦ πέριξ χώρου. Οὕτως ἐξηγεῖται τὸ γεγονός, ὅτι περιεῖχε ΜΕ ἀμαυρόχρωμον καὶ ΥΕ I/II κεραμεικὴν ὁμοῦ μετὰ εὑρημάτων, τὰ ὁποῖα σαφῶς ἐδείκνυον ὅτι προέρχονται ἐκ κατῳκημένων χώρων. 'Ιδίως πρὸς τὸ 'Ανατ. πλευρὸν τῆς θόλου ἀνεκαλύφθη ἡ ὀνομασθεῖσα 'Ανατολικὴ Οἰκία, ἥτις κατεστράφη διὰ νὰ ἀνοιχθῇ ἐκεῖ τὸ κοῖλον τῆς θόλου. 'Απέμειναν, παρ' ὅλα ταῦτα, ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ δωμάτια τῆς οἰκίας, καθὼς καὶ μικροὶ κιβωτόσχημοι τάφοι νηπίων ὑπὸ τὰ δάπεδα. Τὰ εὑρήματα καὶ ἡ κεραμεικὴ ἐκ τῆς οἰκίας ταύτης εἶναι πλήρως ἀνάλογα πρὸς τὰ ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς θόλου (Πίν. 107 α - γ, 108 α, β).

Μετὰ τὸ στρῶμα τοῦ ἐπὶ τῆς θόλου χώματος ἠκολούθει τὸ παχὺ στρῶμα τῶν λίθων τῆς συμπεσούσης θόλου (Πίν. 108 γ), ἀνάμεικτον μετὰ χωμάτων, τὰ ὁποῖα εἶχον εἰσχωρήσει εἰς τὰ μεταξὺ τῶν λίθων κενά. Τέλος, ἠκολούθει τὸ κατώτατον στρῶμα, ἐκ χώματος μετὰ πολὺ ὀλίγων λίθων κατ' ἀρχάς, εἶτα δέ, πλησίον τοῦ δαπέδου τῆς θόλου, σχεδὸν καθαρὸν λίθων. Τὸ στρῶμα τοῦτο πλησίον μὲν τῆς θύρας ἔφθανεν εἰς ὕψος μέχρις 1.50 μ., ἐνῷ εἰς τὸ ἀπέναντι σημεῖον τῆς εἰσόδου, ἤτοι εἰς τὸν μυχὸν τῆς θόλου, μόλις ἔφθανε τὰ 20 ἑκ. εἰς ὕψος. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι, ὅταν ἡ θόλος κατέπεσεν, ὑπῆρχεν ἤδη ἡ ἀνωτέρω ἐπίχωσις, σχηματισθεῖσα βαθμηδὸν ἀνὰ τοὺς αἰῶνας. Τὸ ἄνω μέρος τῆς ἐπιχώσεως ταύτης ἐκαλύπτετο ὑπὸ μελανοῦ στρώματος ἐκ θυσιῶν, μετ' ἀφθόνων τεμαχίων ἐκ χονδρῶν κεράμων καὶ ὀστῶν θυσιασθέντων ζῴων (προβάτων ἢ αἰγῶν κυριώτατα). Τὰ αὐτὰ εὑρήματα ὑπῆρχον καὶ καθ' ὅλον τὸ πάχος τῆς ἐπιχώσεως, ἀλλὰ βαθύτερον αἱ κέραμοι ἐσπάνιζον καὶ ἀφθονώτερα ἐγίνοντο τὰ ὄστρακα μελαμβαφῶν ἀγγείων 'Ελληνικῆς καὶ πρὸ παντὸς 'Ελληνιστικῆς ἐποχῆς (Πίν. 109 α). Τὰ Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς εὑρήματα ἦσαν πολὺ ὀλίγα: Ὄστρακα ἐξ ἐκλεκτῶν ἀγγείων Μυκηναϊκῆς I/II ἐποχῆς, ψήγματα καὶ φυλλάρια χρυσοῦ ἀραιά, ὀλίγαι ψῆφοι ἐξ ἡμιπολυτίμων λίθων καὶ τεμάχιον ἀγγείου ἐκ στεατίτου. Οὕτως ἐγένετο φανερόν, ὅτι ὁ τάφος ἐσυχνάζετο κατὰ τὴν 'Ελληνικὴν ἐποχήν, οὔσης προσιτῆς εἰσέτι τῆς θόλου διὰ τῆς τετειχισμένης θύρας, ἥτις ἔφερεν ἄνοιγμα ἄνω, ἀρκετὸν ἵνα εἰσέρχωνται ἄνθρωποι, καὶ ὅτι θυσίαι προσεφέροντο εἰς τοὺς Μυκηναϊκοὺς νεκρούς, ὧν ὅμως οὐδ' ἴχνος πλέον ὑπῆρχε. Μόνον τεμάχιον ἀνθρωπίνης κνήμης εὑρέθη, τὸ ὁποῖον εἶναι πιθανῶς Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς.

'Η ἀνασκαφὴ ἔδειξε προσέτι τοῦτο τὸ ἐνδιαφέρον, ὅτι τὰ τοιχώματα τοῦ στομίου τῆς θόλου, τὰ ὁποῖα σύγκεινται ἐκ ψευδοϊσοδόμου τοιχοποιΐας οὐχὶ λίαν ἐπιμελοῦς, ἦσαν κεκαλυμμένα ὑπὸ λευκωποῦ κονιάματος. Τοῦτο διετηρεῖτο εἰς πολλὰ μέρη, ἰδίως κατὰ τοὺς ἁρμούς, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν λίθων. 'Επομένως ὁλόκληρον τὸ στόμιον τῆς θόλου, ὕψους ἄνω τῶν 5 μέτρων καὶ βάθους περίπου ἴσου, ἦτο κεκονιαμένον. Τὸ πελώριον δὲ τοῦτο στόμιον ἔφερε στερεὸν καὶ ὡραῖον τοῖχον εἰς ἀμφότερα τὰ ἄκρα, τὸ δὲ λοιπὸν μέρος ἦτο πεπληρωμένον χωμάτων καὶ λίθων. Μόνον τὸ ἀνώτατον μέρος τῆς ἐπιχώσεως ταύτης ἔδειξεν ὄστρακα καὶ κεράμους 'Ελληνικῆς ἐποχῆς. Τὸ ὑπόλοιπον εἶχε παραμείνει ἀδιατάρακτον ἀπὸ τῆς Μυκηναϊκῆς περιόδου.

Τῆς θόλου ἐσκάφη περίπου τὸ ἥμισυ. Δὲν παρουσιάσθη ἴχνος κονιάματος εἰς τοὺς τοίχους αὐτῆς. Τὸ δάπεδον ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ φυσικοῦ κροκαλοπαγοῦς βράχου, ἐπιμελῶς ὁριζοντιωθέντος καὶ λειανθέντος.

Περὶ τὰ 80 μ. πρὸς τὰ ΝΔ τοῦ τάφου τούτου (1) εὑρέθη κατὰ τὰς δοκιμὰς ἕτερος θολωτὸς τάφος, ὁ τ. 2. Εἷς καὶ μόνος λίθος ἐξεῖχε τοῦ ἐδάφους, κακῶς διεβεβρωμένος καὶ οὗτος ὑπὸ τοῦ ὑνίου, ἀλλ' ἦτο πῶρος. Ὁ καθαρισμὸς τοῦ λίθου ἔδειξεν, ὅτι οὗτος ἦτο οὐχὶ εἰς τὴν θέσιν του, δὲν ἦτο δὲ καὶ μέγας, ἀλλ' ἦτο τεθραυσμένος ἐκ μείζονος συνόλου. Εἶναι πιθανόν, χωρὶς νὰ εἶναι καὶ βέβαιον, ὅτι ἀνῆκεν εἰς τὸ ὑπέρθυρον τοῦ τάφου. 'Η θόλος τοῦ τάφου τούτου ἀνεφάνη εὐθὺς ὡς ἀπεμακρύνθησαν τὰ πρῶτα ἐπιφανειακὰ χώματα τοῦ ἀγροῦ (Πίν. 109 β). Τὸ στόμιον καὶ ὁ δρόμος κεῖνται πρὸς τὸ Ν. μέρος. 'Εγένετο ἀμέσως μικρὰ δοκιμὴ καὶ ἐδείχθη, ὅτι τὸ δάπεδον τοῦ δρόμου (ὄντος τετειχισμένου μέχρι μήκους 3 μ. Πίν. 109 γ) καὶ τὸ δάπεδον τῆς θόλου εὑρίσκοντο εἰς βάθος 3 μέτρων ἀκριβῶς ὑπὲρ τὸ ἔδαφος. Κατὰ τὴν δοκιμήν, ἥτις μικρὸν μόνον μέρος τῆς θόλου πλησίον τῆς θύρας ἀπεχωμάτωσεν, ἐγένοντο φανερὰ τὰ ἑξῆς:

Ὁ νέος οὗτος θολωτὸς τάφος, οὗ ἡ θύρα εὑρέθη τετειχισμένη (Πίν. 110 α), ὀλίγον μόνον ὑπολείπεται εἰς μέγεθος τοῦ τάφου 1, (ἔχοντος διάμετρον τῆς θόλου 12.10 μ. κατὰ τὰς γενομένας μετρήσεις, αἱ ὁποῖαι ὅμως δὲν δύνανται ἀκόμη νὰ ἀξιώσωσιν ἀπόλυτον ἀκρίβειαν). Ὑπολογίζεται, ὅτι καὶ τῆς θόλου τοῦ τάφου 2 ἡ διάμετρος θὰ ὑπολείπεται κατὰ ἓν μόνον μέτρον. 'Η τοιχοδομία ὅμως εἶναι ἀμελεστέρα καὶ οὐδαμοῦ πα-

ρουσιάζονται πελεκητοὶ πῶροι. Ἡ γενικὴ ἐντύπωσις εἶναι, ὅτι ὁ τάφος 2 εἶναι κατά τι προγενέστερος τοῦ μείζονος ἀδελφοῦ. Δεξιὰ τῷ εἰσερχομένῳ εἰς τὴν θόλον παρουσιάσθη χθαμαλὸν ὀρθογώνιον κατασκεύασμα ἐξ ἀργῶν λίθων, ἴσως εἴδος βάθρου ἢ βωμοῦ (Πίν. 110 β, γ). Ὁ τάφος 2 φαίνεται νὰ εἶναι καὶ οὗτος τελείως σεσυληµένος, διότι πλὴν ἀσημάντων ἀντικειμένων (ὧν μεταξὺ ἄφθονα φυλλάρια χρυσοῦ) δὲν ἀπέδωκε τίποτε, οὐδὲ κἂν κεραμεικήν. Ἐν τούτοις δὲν παρουσιάζει ἴχνη τῆς λατρείας τῶν νεκρῶν ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς ἐποχῆς, ὡς συμβαίνει εἰς τὸν τάφον 1. Ἀσήμαντα ἴχνη Ἑλληνικῆς κεραμεικῆς καὶ τεμάχια κεράμων ἀνεφάνησαν εἰς τὰ ὑψηλὰ στρώματα τῆς θόλου, κατὰ τὸ ἀνασκαφὲν μικρὸν τμῆμα, ἀλλ' ἔπαυσαν μετὰ τὸ πρῶτον μέτρον βάθους καὶ τὰ ὑπόλοιπα τμήματα τῆς ἐπιχώσεως ἦσαν καθαρά.

ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

ΜΕΘΩΝΗ

Κατὰ βραχεῖαν περιοδείαν μου εἰς Μεθώνην[1] μοῦ ἐδόθη εὐκαιρία νὰ ἐπισκεφθῶ εἰς τὴν περιοχήν της δύο ἐνδιαφέροντα μνημεῖα — ἓν λαξευτὸν κοιμητήριον καὶ ἐρείπια ἐκκλησίας φερόμενα ὑπὸ τὸ ὄνομα «Ἁγιολέος» — γνωστὰ μὲν καὶ τὰ δύο εἰς τοὺς παλαιοτέρους, ἀλλὰ μὴ τυχόντα προσοχῆς μέχρι τοῦδε.

α. Λαξευτὸν Κοιμητήριον (Ἅγιος Ὀνούφριος)

Περὶ τοῦ κοιμητηρίου ἐπέστησε τὴν προσοχήν μου, διὰ τοῦ συναδέλφου κ. Ν. Γιαλούρη, ὁ φοιτητὴς τῆς ἀρχαιολογίας κ. Ἀγγ. Χωρέμης, ἀποστείλας φωτογραφίαν. Εὑρίσκεται εἰς ἀπόστασιν περίπου δύο χιλιομέτρων βορείως τῆς Μεθώνης, εἰς τὸ ἐπάνω μέρος τῆς ἀνατολικῆς κλιτύος τοῦ λόφου τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ὑψουμένου ἀριστερὰ τῆς ὁδοῦ Μεθώνης - Πύλου, ἀπέναντι τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Βασιλείου τῆς περιφερείας Ἀγάκι (τὸ -). Εἰς τοὺς κατοίκους εἶναι γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἅγιος Ὀνούφριος, χρησιμοποιεῖται δὲ σήμερον ὡς ποιμνιοστάσιον.

Περὶ τοῦ μνημείου τούτου ὑπάρχουν μέχρι τοῦδε ἁπλαῖ μνεῖαι ἢ συντομώταται περιγραφαί[2], διέφυγε δὲ τὴν ἀρχαιολογικὴν ἔρευναν. Εἶναι λαξευμένον ἐντὸς τοῦ βράχου, συνισταμένου ἐξ εὐθρύπτου πωρολίθου, ἀποτελεῖται δ' ἐν ὅλῳ ἐξ ἓξ θαλάμων· περικλείει δ' ἀφ' ἑνὸς ἀρκοσόλια, ἀνοιγόμενα εἰς τὰς παρειὰς τῶν θαλάμων καὶ ἀφ' ἑτέρου λακκοειδεῖς τάφους, ἐσκαμμένους ἐπὶ τοῦ ἐδάφους.

Τοῦ πρώτου ἐκ τῶν θαλάμων τοῦ κοιμητηρίου ὅστις ὑπεῖχε καὶ θέσιν προθαλάμου, ἡ στέγη ἔχει καταπέσει, παρατηροῦνται δὲ εἰς τὴν περιοχήν του μόνον οἱ ἐπὶ τοῦ δαπέδου του ἐσκαμμένοι τάφοι. Ἀκολούθως πρὸς Ν. ἀνοίγεται εἰς θάλαμος, ὅστις φαίνεται νὰ εἶναι ὁ νεώτερος καὶ νὰ μὴ ἐχρησιμοποιήθη — τουλάχιστον ἐπὶ τοῦ ἐδάφους του δὲν εἶναι ἐμφανεῖς τάφοι. Πρὸς τὸ βάθος καὶ πρὸς Β. ἀνοίγονται εἰς θάλαμος περικλείων μόνον τρεῖς ἐπιγείους τάφους καὶ ἔχων εἰς τὰς πλευράς του ἕδρανα· κατόπιν εἰς θάλαμος περικλείων πέντε ἀρκοσόλια καὶ περίπου δέκα ἐπιγείους τάφους, πέμπτος θάλαμος περικλείων τρία ἀρκοσόλια (ἐκ τούτων τὸ ἓν εἶναι κατεστραμμένον) καὶ πέντε ἐπιγείους τάφους, ἐφωδιασμένος δὲ καὶ δι' ἑδράνων (Πίν. 111 α) καὶ τέλος ἕκτος θάλαμος (Πίν. 111 β) περικλείων πέντε ἀρκοσόλια καὶ δέκα ἐπιγείους τάφους. Εἰς τὸ ὕψος γενέσεως τῶν τόξων τῶν ἀρκοσολίων ἀνοίγονται μικραὶ κόγχαι πρὸς ἐναπόθεσιν λύχνων. Τὰ τοιχώματα ἐκαλύπτοντο ἀρχικῶς διὰ τοιχογραφιῶν, ἐλάχιστα ὅμως καὶ ἀσήμαντα λείψανά των μόλις εἶναι αἰσθητά. Ἡ ὀροφὴ τῶν θαλάμων εἶναι ὁριζοντία. Τὰ ἀρκοσόλια ἔχουν τὴν μορφὴν σχετικῶν ὑψηλῶν τυφλῶν τόξων, σκέπουν δὲ μόνον τάφους μονοσώμους. Ἀτυχῶς ἀρκετοὶ ἐκ τῶν τάφων τῶν

1. Περὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ φρουρίου τῆς Μεθώνης βλ. Kevin Andrews, Castles of the Morea, Princeton N. Jers. 1953, 58 κέ. Τῆς ἐντὸς τοῦ φρουρίου βασιλικῆς κάτοψις ἐν Expédition Scientifique de Morée, I (τόμος πινάκων), Paris 1831, 12 καὶ 13 πίν. 14 I καὶ Fr. Gerke ἐν Der Peloponnes. Landschaft. Geschichte, Kunststätten, Athen 1944, 224 εἰκ. 7. Περὶ τῆς χρονολογίας — εἰς μεσοβυζαντινοὺς χρόνους; — ἐνδεικτικὴ εἶναι ἡ τοιχοδομία ἐξ ἀργολιθοδομῆς μετὰ διαδοχικῶν στρώσεων ἐκ μιᾶς σειρᾶς πλίνθων εἰς ἀπόστασιν ± 0,50 μ. ἀπ' ἀλλήλων. Αἱ στρώσεις τῶν πλίνθων δὲν εἶναι πολὺ κανονικαὶ οὔτε ἀμέσως ἀντιληπταί· ἡ παρουσία των ὅμως εἶναι αἰσθητή. Ἀποφεύγω τὰς συγκρίσεις πρὸς συναγωγὴν θετικωτέρων χρονολογικῶν συμπερασμάτων, ἐπειδὴ εἰς τὴν ληφθεῖσαν φωτογραφίαν — ἐξωτερικὸν τοῦ ἐν μέρει καὶ εἰς μικρὸν ὕψος σωζομένου βορείου τοίχου — αἱ ἰδιομορφίαι τῆς τοιχοδομίας δὲν φαίνονται σαφῶς, ἕνεκα τῶν ὑπολειμμάτων ἀσβέστου ἐκ μεταγενεστέρων ἐπιχρισμάτων. Αἱ ἀντηρίδες καὶ τὰ ὀξυκόρυφα παράθυρα (Expédition ἔ. ἀ. Πίν. 14 II) πιθανῶς ὀφείλονται εἰς ἐπεμβάσεις κατὰ τὴν πρώτην βενετοκρατίαν.

2. W. M. Leake, Travels in the Morea, I, London 1830, 429, Expéd. Scient. de la Morée 9 καὶ (τόμος κειμένου) Paris 1836, 107 κέ., F. Aldenhoven, Itinéraire descriptif de l' Attique et du Peloponnèse, Athènes 1841, 164, Ernst Curtius, Peloponnesos, II, Gotta 1852, 170, M. Niebuhr Tod, ἐν JHS XXV (1905) 35.

ἀρκοσολίων εἶναι κατεστραμμένοι, ἐκ δὲ τῶν ἐπιγείων τάφων οὐδεὶς διασῴζει τὸ κάλυμμά του.

Τὸ λαξευτὸν κοιμητήριον τῆς Μεθώνης παρουσιάζει ἀρκετὰς ὁμοιότητας πρὸς παλαιοχριστιανικὰς κατακόμβας τῆς Κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας· ἐπιφυλασσόμενος νὰ προβῶ ἐν καιρῷ εἰς ἀνασκαφικὴν ἔρευναν τοῦ μνημείου τούτου ὁμοῦ μετὰ τῶν κατωτέρω σημειουμένων ἄλλων δύο, πρὸς ἀκριβῆ σχεδίασιν καὶ πορισμὸν ἀρχαιολογικῶν ἐνδείξεων διὰ τὴν χρονολόγησίν του, ἀποφεύγω πρὸς τὸ παρὸν λεπτομερειακὰς συγκρίσεις πρὸς παράλληλα μνημεῖα. Ἡ παρουσία πάντως ἐν Μεθώνῃ μνημείου ἐπηρεασμένου ἐκ τῆς νοτιοϊταλικῆς νεκρικῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐξηγεῖται ἐκ τῆς γεωγραφικῆς θέσεως τῆς Μεθώνης, ἑνὸς τῶν κυρίων σταθμῶν τῶν πλοίων κατὰ τὰ ταξίδια μεταξὺ τῶν ἀκτῶν τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου καὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Ἰταλίας ὡς καὶ Βορείου Ἀφρικῆς [3].

Κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους τὸ κοιμητήριον εἶχε μετατραπῆ εἰς ἀσκητήριον, ὅθεν καὶ τὸ ὄνομά του, ὡς Ἁγίου Ὀνουφρίου. Τότε ἐκτίσθη τοῖχος ἔμπροσθεν τοῦ πρώτου θαλάμου, τὸ δ' ἐσωτερικὸν ἐκοσμήθη ἐν μέρει διὰ νέων τοιχογραφιῶν. Καὶ τῶν τοιχογραφιῶν ὅμως τούτων ἐλάχιστα μέρη διεσώθησαν καὶ ταῦτα ἐντελῶς δυσδιάκριτα ἐκ καπνίας. Ἱκανοποιητικῶς εὐκρινὴς εἶναι μόνον κεφαλὴ ἀγενείου ἀποστόλου ἐκ τῆς συνθέσεως τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἐντὸς ἀρκοσολίου τοῦ βορείου ἀκραίου θαλάμου. Ἀνάγεται εἰς τοὺς χρόνους τῶν Παλαιολόγων (προπλασμὸς πρασινωπός, ὀφθαλμὸς μικρός, βλέμμα λοξόν) [4].

Περὶ τὰ 500 μ. βορειότερον τοῦ κοιμητηρίου τοῦ Ἁγίου Ὀνουφρίου, ἐντὸς τῆς ἰδιοκτησίας Κωτσοβούλου, ὑπάρχει ὅμοιον μνημεῖον, ἀλλὰ μὲ εἴσοδον ἤδη κεχωσμένην· διὰ νὰ γίνῃ προσιτὸν θ' ἀπαιτηθῇ προηγουμένως ἀπελευθέρωσις τῆς εἰσόδου δι' ἀνασκαφῆς. Παρεμφερὲς μνημεῖον— τρίτον εἰς τὴν περιοχὴν— ἐπληροφορήθην ὅτι εὑρίσκεται εἰς τὴν θέσιν «Σκῖνος», δεξιὰ διὰ τὸν ἀνερχόμενον πρὸς τὴν Πύλον· πιθανῶς πρόκειται περὶ τῶν λαξευτῶν τάφων (des tombeaux creusés dans le roc), περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλεῖ ὁ Bory de St. Vincent εἰς τὸν τόμον τοῦ κειμένου τῆς Expédition Scientifique de Morée, ὡς εὑρισκομένων πρὸς N. τοῦ Ναυαρίνου, πρὸ τῆς καθόδου πρὸς τὴν Μεθώνην [5]. Δὲν ἠδυνήθην νὰ τοὺς ἐπισκεφθῶ.

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τῶν μνημείων τούτων, ἐκ τῶν μὴ συνήθων εἰς τὴν Ἑλλάδα, δὲν θὰ εἶναι ἐστερημένη ἐνδιαφέροντος.

β. Ὁ «Ἁγιολέος»

Τὰ ἐρείπια τῆς ἐκκλησίας τοῦ «Ἁγιολέου» κεῖνται ἐπὶ τῆς κλιτύος ὑψώματος νοτιοανατολικῶς τοῦ Ἁγίου Ὀνουφρίου, εἰς τὴν τοποθεσίαν Παλιομεθώνη, περίπου τρία χιλιόμετρα βορειοανατολικῶς τῆς σημερινῆς πόλεως. Τὸ μνημεῖον ἀνήκει εἰς τὸν τύπον τῆς μονοκλίτου καμαρωτῆς τρουλλωτῆς ἐκκλησίας, μὲ ἐνισχυτικὰς ζώνας φερομένας ἐπὶ ἐντετειχισμένων ἡμικιόνων· ἐξωτερικῶς οἱ τοῖχοι ἐνισχύονται διὰ σειρᾶς ἀντηρίδων. Ἡ καμάρα μετὰ τοῦ τρούλλου ἔχουν καταπέσει, οἱ δ' ἡμικίονες ἔχουν συληθῆ. Πρὸς Β. καὶ πρὸς Δ. ὁ κυρίως ναὸς περικλείεται ἐντὸς ἰσχυροῦ περιβόλου, οἱ ὑψηλοὶ τοῖχοι τοῦ ὁποίου ἐνισχύονται ὁμοίως διὰ σειρᾶς ἰσχυρῶν ἀντηρίδων. Γενικῶς παρέχεται ἡ ἐντύπωσις ἰσχυροῦ καὶ ἐπιβλητικοῦ οἰκοδομήματος. Ἀτυχῶς, ἡ πυκνὴ βλάστησις τόσον ἐπὶ τοῦ μνημείου ὅσον καὶ γύρω αὐτοῦ δὲν ἐπέτρεψε μετρήσεις καὶ περισσοτέρας παρατηρήσεις. Οἱ ἐξωτερικοί του χῶροι φαίνεται νὰ ἦσαν κατά τινα τρόπον ἐστεγασμένοι.

Ὁ τύπος τῆς ἐκκλησίας ἐνθυμίζει ἐκκλησίας τῆς ἐποχῆς τῆς βενετοκρατίας— π.χ. τῆς κάτω πόλεως τῆς Μονεμβασίας [6] —, ἡ μετὰ μεγάλης δ' ἐπιμελείας δι' ἀργῶν λίθων καὶ λίθων πελεκητῶν τοιχοδομία — εἰς αὐτὴν χρησιμοποιεῖται καὶ ὑλικὸν ἀρχαῖον —, ἰδιαιτέρως δ' αἱ ἀρχιτεκτονικαὶ μορφαὶ (παράθυρα ὀξυκόρυφα, ταινίαι, ἀντηρίδες — αὗται ὡς στοιχεῖον κατὰ κύριον λόγον πρὸς ἀπόδοσιν τοῦ χαρακτῆρος τῆς καλλιτεχνικῆς μορφῆς καὶ ὄχι διὰ στατικοὺς σκοπούς), ἐκδήλως ἐπηρεασμέναι ἐκ τῶν μορφῶν τῆς γοτθικῆς ἀρχιτεκτονικῆς ὁμοῦ δὲ καὶ ἐκ τῶν μορφῶν τῆς πρωίμου ἀναγεννήσεως, τοποθετοῦν τὸ προκείμενον μνημεῖον εἰς τὸν κύκλον τῆς τέχνης τῆς Βενετίας καὶ μάλιστα πρὸς τὸ τέλος τῆς ἐποχῆς τοῦ ἐπηρεασμοῦ της ἐκ τῆς γοτθικῆς τέχνης τῆς ὀψίμου ἐποχῆς, ὅταν, δηλαδή, ἀρχίζῃ νὰ στρέφῃ τὰς προτιμήσεις της ἡ Βενετία πρὸς τὴν κλασσικὴν τέχνην. Πρόκειται περὶ μνημείου γνησίως βενετικοῦ τοῦ τέλους τῆς πρώτης βενετοκρατίας ἐν Μεθώνῃ (1206 - 1500) [7], ἐνδιαφέροντος τόσον

3. Πρβλ. Προκοπ. Ἐκ τοῦ περὶ Πολεμ. III 13, 9 - 10 (Ἐκδ. Haury I, 370).

4. Ἐκ τοῦ περιηγητοῦ Pero Tafur — κατὰ τὸ 1435/36 — ὑπάρχει ἡ πληροφορία ὅτι εἰς τὴν Μεθώνην ὑπῆρχε σημαντικὴ μονὴ (Andaças é viajes de Pero Tafur por diversas partes del mundo avidos (1435 - 1439), Madrid 1874, 44).

5. Expéd. Scient. de Morée, I (τόμος κειμένου) 59. Πρβλ. W. Gell, Itinerary of the Morea, London 1817, 53.

6. Ἅγιος Νικόλαος (ἀδημοσίευτος).

7. Πρβλ. τὴν ὁμοιότητα ὡς πρὸς τὰς ἀρχιτεκτονικὰς

τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς βενετοκρατουμένης Ἑλλάδος ὅσον καὶ κυρίως τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης τῆς μητροπολιτικῆς τέχνης τῆς Βενετίας. Ὅταν μετὰ τὸν καθαρισμόν του γίνῃ τὸ μνημεῖον προσιτώτερον, θ' ἀποβῇ καὶ διδακτικώτερον.

Τὸ ὄνομα «Ἁγιολέος» (ὁ-) ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ἦτο ἀφιερωμένη ἡ ἐκκλησία εἰς τὸν Ἅγιον Λέοντα, Γερμανὸν προσκυνητήν, μαρτυρήσαντα εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων, τὸ λείψανον τοῦ ὁποίου καὶ ἐστέγαζεν αὐτη. Ἡ πρώτη σχετικὴ πληροφορία προέρχεται ἐκ τοῦ φλωρεντινοῦ περιηγητοῦ Simone Sigoli ἐπισκεφθέντος τὴν Μεθώνην τὸ 1384[8]· ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Simone Sigoli δὲν κατονομάζεται ἡ ἐκκλησία καὶ δὲν εἶναι βέβαιον— ἐὰν δὲν ἀποδειχθῇ ὅτι συμφωνεῖ καὶ ἡ τέχνη τοῦ μνημείου — ὅτι ὁ «Ἁγιολέος» εἶναι πράγματι ἡ ἐκκλησία, τὴν ὁποίαν εἶδεν ὁ Simone Sigoli.

Ἕνα αἰῶνα μετὰ τὸν Simone Sigoli — τὸ 1483 —οἱ Γερμανοὶ προσκυνηταὶ Bernhard von Breydenbach καὶ Felix Faber πληροφοροῦν ὅτι τὸ λείψανον τοῦ Ἁγίου Λέοντος ἐφυλάσσετο ἐντὸς ἐκκλησίας, τιμωμένης εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου[9], διὰ πρώτην δὲ φορὰν μόλις δέκα τέσσαρα ἔτη ἀργότερον—τὸ 1497—ὁ περιηγητὴς Arnold von Harff ὀνομάζει ρητῶς ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Λέοντος καὶ ὅτι εἰς αὐτὴν ἐφυλάσσετο καὶ τὸ λείψανόν του. Ὁ von Harff ἀναφέρει τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Λέοντος ὡς κτίσμα τῶν Βενετῶν[10]. Δὲν ἀποκλείεται ἡ ἰδία ἐκκλησία νὰ μαρτυρῆται διὰ δύο ὀνομάτων: ὡς ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου πρῶτον καὶ μετὰ περίπου δεκαπέντε ἔτη ὡς ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Λέοντος. Πιθανώτερον ὅμως φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ δύο διαφόρων οἰκοδομημάτων· ὅτι δηλαδὴ κατὰ τὸ ἔτος, κατὰ τὸ ὁποῖον ἐπεσκέφθησαν τὴν Μεθώνην οἱ Bernhard von Breydenbach καὶ Felix Faber (1483), ἐκτίζετο ἀκόμη ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Λέοντος καὶ ὅτι τὸ λείψανον του εὑρίσκετο ἀποτεθειμένον εἰς ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου. Οἰκοδομικὴν δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δραστηριότητα προϋποθέτει ἡ παρατήρησις τοῦ Faber ὅτι τὸ οἰκοδομικὸν ἐνδιαφέρον τῶν Βενετῶν ἦτο περιωρισμένον μόνον ὑπὲρ ἐκκλησιῶν τοῦ δόγματός των. Ἂν ὁ συλλογισμὸς οὗτος εἶναι, ὡς πιστεύω, ὀρθός, συνάγεται ὡς πιθανὴ χρονολογία τοῦ «Ἁγιολέου» ἡ δεκαετία μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1480 καὶ 1490. Ὁπωσδήποτε εἶναι παλαιότερος τοῦ ἔτους 1497.

Ὑπὸ τῶν νεωτέρων περιηγητῶν σημειοῦται τὸ μνημεῖον ὡς ἠρειπιωμένον[11].

Δ. ΠΑΛΛΑΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΑΧΑ·Ι·ΑΣ - ΗΛΕΙΑΣ

ΠΕΡΙΟΧΗ ΟΛΥΜΠΙΑΣ

Ἀνεσκάφη μικρὸς λαξευτὸς θαλαμοειδὴς τάφος εἰς ἀπόστασιν 50 μ. ἀπὸ τῆς ΒΑ γωνίας τοῦ Νέου Μουσείου (Πίν. 112 α). Κατὰ τὴν ἔρευναν τοῦ δρόμου μήκους 6 μ. καὶ πλάτους 1.50 μ. καὶ εἰς τὸ πρὸ τῆς εἰσόδου τμῆμα αὐτοῦ εὑρέθησαν ὄστρακα ἀβαφῶν ἀγγείων, ὡς καὶ τρεῖς πόδες κυλίκων ΥΕ ΙΙΙΑ ἐποχῆς. Ἡ «ξερολιθιὰ» ἥτις ἔφρασε τὴν εἴσοδον εὑρέθη ἄθικτος (Πίν. 112 β). Ἐσωτερικῶς ὁ θάλαμος, σχήματος ἀκανονίστου κύκλου, ἦτο πλήρης ἐπιχώσεων· μετὰ τὸν καθαρισμὸν αὐτοῦ εὑρέθη σκελετὸς εἰς τὸ κέντρον τοῦ

μορφὰς—παράθυρα ὀξυκόρυφα, ἀντηρίδες—πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Σωτῆρος εἰς Ἡράκλειον (Χάνδακα) Κρήτης G. Gerola, Monumenti veneti nell' isola di Creta, II, Venezia 1908, 120 κ.ἑ. εἰκ. 72, χρονολογουμένων πρὸ τοῦ 1508.

8. «A capo a questo modone in su n'una montagna a mezza piaggia ha una chiese nella quale é il corpo di Santo Leo» (Viaggio al Monte Sinai di Simone Sigoli, Firenze 1829,4).

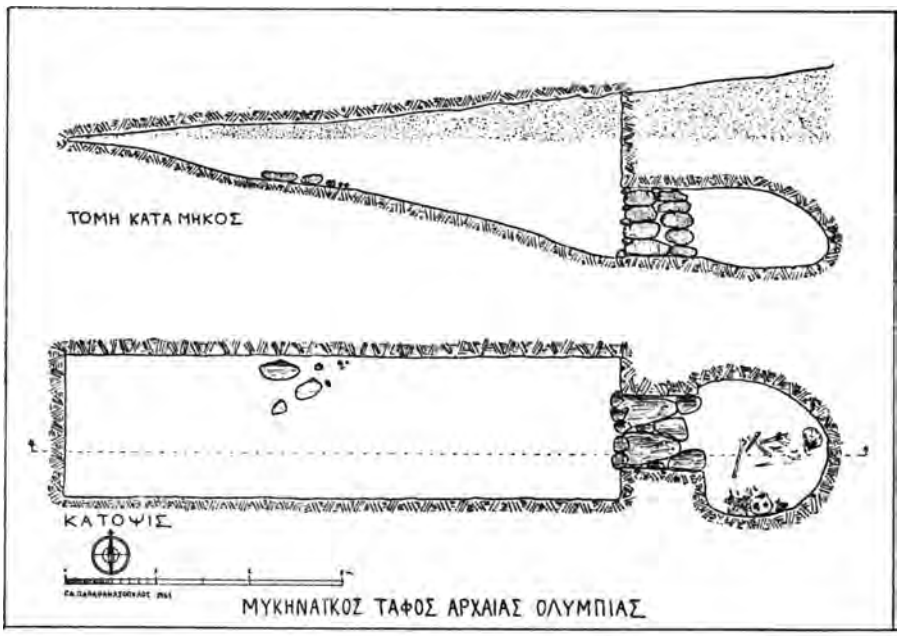
9. Bernhard von Breydenbach, Peregrinationes in Terram Sanctam, Mainz 1486, φ. 18α (δὲν τὸ εἶδον. Πρβλ. George C. Soulis, Notes on Venetian Modon, Πελοποννησιακὰ Γ΄-Δ΄ (1958-1959) 270), Fratris Felicis Fabri, Evagatorium in terrae Sanctae, Arabiae et Egypti Peregrinationem, ἐκδ. C. D. Hassler, III (Stuttgard 1849), σ. 330 (δὲν τὸ εἶδον. Πρβλ. S. B. Luce, Modon, a Venetian Station in Mediaeval Greece, ἐν Classical and Mediaeval Studies in Honor of E. Kennard Rand, New York 1938, 200 καὶ Soulis 271).

10. Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, ἐκδ. E. von Groote, Köln 1860, 67: «item also hauen sij ouch aldae ejn moder Kirche gebouwet zo sent Leo, dae hee lijbafftich lijcht ind dat heufft sent Anastasii». Ὁ M. Letts, the Pilgrinage of Arnold von Harff, London 1946, 80-81, μεταφράζει τὰς λέξεις «moder kirche» διὰ τῶν «mother church» (μητρικὴ, κυρία ἐκκλησία)· ὁ I. Καλιτσουνάκις, Ἡ διέλευσις τοῦ περιηγητοῦ Arnold von Harff δι' Ἑλλάδος κατὰ τὸ 1497. ΕΕΒΣ 23 (1953) σ. 248/49, διὰ τῶν λέξεων «νέαν ἐκκλησίαν». Μοῦ λείπουν τὰ μέσα διὰ τὴν ἀκριβῆ ἐξήγησιν τῆς παλαιᾶς γερμανικῆς λέξεως «moder». Ἡ πληροφορία καὶ παρὰ Soulis σ. 273.

11. Gell, Itinerary σ. 54 (Πρβλ. Tod ἔ.ἀ. 34), Aldenhoven, Itinéraire ἔ.ἀ. 164. Valmin, Études topographiques κλπ. 153 (παρετυμολογεῖ τὸ «Ἅγιος Λέος» — γράφει Hagios Laios ἐκ τοῦ Ἅγιος Ἠλίας). Ὁ Τ. Δεμοδὸς ἐν Μεγάλῃ Πελοποννησιακῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ Α΄, 140-141 (ἄρθρ. «Ἁγιολέος») ταυτίζει τὴν ἐκκλησίαν, Expédition Scient. de Morée τομ. I (πινάκων) σ. 9, Πίν. 10 καὶ 11, ἐσφαλμένως πρὸς τὸν «Ἁγιολέον»· ἐκεῖ πρόκειται περὶ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Βασιλείου (βλ. ἀνωτέρω) πρὸ τῆς ἀνακαινήσεώς της.

θαλάμου μὲ τὰ μέλη συνεπτυγμένα (Σχεδ. 1). Παρὰ τὴν Ν. πλευρὰν αὐτοῦ εὑρέθησαν συσσωρευμένα τὰ ὀστᾶ ἑτέρου σκελετοῦ ὁμοῦ μετὰ μικροῦ τριώτου γραπτοῦ ἀμφορίσκου ΥΕ ΙΙΙΒ ἐποχῆς, φέροντος ὡς πῶμα τὴν βάσιν μεγάλης κύλικος (Πίν. 112 γ). Ἡ ἀνακάλυψις τοῦ τάφου τούτου ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸν πρὸ διετίας ἕτερον ὅμοιον (βλ. BCH 84 (1960) 720) εὑρεθέντα, βορειότερον εἰς μικρὰν ἀπὸ τοῦ ἀνωτέρω ἀπόστασιν, ἐνισχύει τὴν ἤδη διατυπωθεῖσαν εἰκασίαν ὅτι εἰς τὸν χῶρον τοῦτον πρέπει νὰ ἔκειτο νεκροταφεῖον Μυκηναϊκοῦ συνοικισμοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ ὕπαρξις εἶναι πλέον βεβαία, κατόπιν τῶν πολυαρίθμων μυκηναϊκῶν ὀστράκων καὶ ἀγγείων, ἅτινα εὑρέθησαν τόσον ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ, ὅσον καὶ εἰς τὸ ὕπερθεν τοῦ ξενοδοχείου ΣΠΑΠ λόφον Δρούβα (βλ. BCH ἔ.ἀ.).

Εἰς τὸν χῶρον τοῦ Νέου Μουσείου καὶ πρὸ τῆς ΝΔ πλευρᾶς τῶν ἀποθηκῶν ἐγένοντο δοκιμαστικοὶ τάφροι παρὰ τὴν θέσιν, ἔνθα πρὸ διετίας εἶχον ἀνευρεθῆ τὸ πολυάριθμα χαλκᾶ ἀρχαῖα (βλ. BCH 84 (1960) 720). Τὰ ἀποτελέσματα εἰς κινητὰ εὑρήματα ἦσαν πενιχρὰ συνιστάμενα ἐκ μικρῶν τεμαχίων ἀρχαϊκῶν ἐλασμάτων, ὀστράκων ἱστορικῶν καὶ προϊστορικῶν χρόνων, ὡς καὶ ἱκανοῦ ἀριθμοῦ τεμαχίων πηλίνων εἰδωλίων ἀρχαϊκῶν καὶ κλασσικῶν χρόνων. Ἐπίσης εὑρέθησαν χαλκαῖ πόρπαι καὶ νομίσματα. Ἐκτὸς τούτων ἀπεκαλύφθησαν λείψανα κτηρίων ἱστορικῶν καὶ προ-

Σχεδ. 1. Μυκηναϊκὸς τάφος ἀρχαίας Ὀλυμπίας

ἱστορικῶν χρόνων, ὡς καὶ δύο φρέατα κατεχωσμένα διὰ ποταμίων λίθων, μὴ ἐρευνηθέντα εἰσέτι.

Εἰς τὸ ἀνώτατον στρῶμα τῶν ἐρευνηθεισῶν τάφρων, εὑρέθησαν πέντε νέοι Σλαυικοὶ τάφοι, ἐξ ὧν τρεῖς μόνον ἠρευνήθησαν. Ἕκαστος τούτων περιεῖχεν ἀνὰ ἓν ἀγγεῖον χειροποίητον τοῦ τύπου τῶν καὶ παλαιότερον εὑρεθέντων ἐντὸς τῶν ὁμοίων τάφων τοῦ αὐτοῦ χώρου (βλ. BCH 84 (1960) 720 καὶ 85 (1961) 722. Ἐντὸς τῶν ἀγγείων ὑπῆρχε μόνον ἡ τέφρα τοῦ νεκροῦ ἄνευ οὐδενὸς κτερίσματος.

Εἰς τὸ Μουσεῖον Ὀλυμπίας συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι ἐπανεκθέσεως τῶν θησαυρῶν αὐτοῦ. Συνεκολλήθησαν πολλὰ ἀγγεῖα, πήλιναι σίμαι, ἐκαθαρίσθησαν ἄφθονα χαλκᾶ ἀγαλμάτια καὶ ἐλάσματα καὶ συνεκολλήθησαν πολυάριθμοι ἐπι-

γραφαί. Εἰς τὰς δύο πλαγίας πτέρυγας τοῦ Μουσείου, αἵτινες ἠνοίχθησαν διὰ τὸ κοινόν, ἐξετέθη πλῆθος ἀρχαίων ἀντικειμένων προερχομένων τόσον ἐκ τῶν παλαιοτέρων ὅσον καὶ τῶν προσφάτων ἀνασκαφῶν τῆς Γερμανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Ὀλυμπίας. Ἱκανὸς ἀριθμὸς ἐπιγραφῶν καὶ σχεδίων ἀναπαριστώντων τὰ σημαντικώτερα τῶν ἐκθεμάτων, καθιστοῦν ταῦτα προσιτώτερα εἰς τοὺς ἐπισκέπτας. Εἰς τὴν κεντρικὴν αἴθουσαν ἐξετέθη ἐντὸς προθήκης ἐπιλογὴ ἐκ τῶν εὑρημάτων τοῦ Ἐργαστηρίου τοῦ Φειδίου.

Ἐπίσης εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀρχαίας Ὀλυμπίας ἐγένετο καθαρισμός, συντήρησις, συγκόλλησις καὶ μελέτη τῶν κατὰ τὸ ἔτος 1959 ἀποκαλυφθέντων ἀρχαίων εἰς τὸν χῶρον τοῦ ὑπὸ κατασκευὴν Νέου Μουσείου Ὀλυμπίας (BCH 84 (1960) 720). Τὰ σπουδαιότερα τούτων, τὰ χαλκᾶ ἐλάσματα, ἔδειξαν καθαρώτερον τὰς ἀναγλύφους διακοσμήσεις αὐτῶν, ὡς τὸ ἐν Πίν. 113, παριστῶν ἀναχώρησιν πολεμιστοῦ, πιθανὸν Ἀμφιαράου καὶ τὸ ἐν Πίν. 114 ἔλασμα τρίποδος, διακοσμούμενον εἰς ἐπαλλήλους μετόπας διὰ μυθικῶν παραστάσεων, ἤτοι, ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω, Πενθεσιλείας - Ἀχιλλέως, Ὀρέστου - Ἠλέκτρας - Αἰγίσθου καὶ τέλος ἄλλου δυσερμηνεύτου θέματος.

Ἄξια μνείας εἶναι ἐπίσης χαλκοῦν ἔλασμα παριστῶν προτομὴν ἵππου (Πίν. 115 α) καὶ ἕτερα διακεκοσμημένα διὰ φυτικῶν καὶ λοιπῶν κοσμημάτων — λωτῶν, πλοχμῶν κ.ἄ. (Πίν. 115 β, 116 α, β).

Τὰ κατὰ τὰς ὡς ἄνω ἀνασκαφὰς εἰς τὸν χῶρον τοῦ Νέου Μουσείου Ὀλυμπίας ἀποκαλυφθέντα σλαυικὰ ἀγγεῖα καὶ ἕτερα ἀντικείμενα τῶν Σλαυικῶν τάφων, συνεκολλήθησαν καὶ συνετηρήθησαν. Ἐκ τούτων τὰ πλέον ἀντιπροσωπευτικὰ ἀγγεῖα εἶναι ὑψηλὰ ἄνευ ὤτων, χειροποίητα, ἄοπτα καὶ κατωτάτης ποιότητος ἐργασίας (Πίν. 117 α - δ). Τινὰ τῶν ἀγγείων τούτων, ἐκ τῶν ἀποκαλυφθέντων κατὰ τὰς ἐρεύνας τοῦ ἔτους 1959, περιεῖχον μετὰ τῆς τέφρας τοῦ νεκροῦ καὶ μικρὰ σιδηρᾶ ἀντικείμενα, ἤτοι μαχαιρίδια καὶ δακτυλίους, ὡς καὶ ψήφους ἐξ ὑαλομάζης, ὑποτυπώδους μορφῆς (Πίν. 117 ε).

Παρὰ τὸ χωρίον Στρέφι ἐπαρχίας Πύργου καὶ εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Ἰωάν. Βαμβακᾶ, ἀπεκαλύφθη τυχαίως λαξευτὸς τάφος θαλαμοειδής, ΥΕ ΙΙΙΒ ἐποχῆς. Οὗτος εὑρέθη ἡμιανεῳγμένος μὲ τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ ἀναστατωμένον. Ἐν τούτοις περισυνελέγησαν 10 ἀγγεῖα, τὰ μόνα ἄτινα κατέστη νὰ περισωθοῦν (Πίν. 118 α - ε).

Παρὰ τὸ χωρίον Μαρινάκιον ἐπαρχίας Πηνείας, εὑρέθησαν εἰς τυχαίως ἀποκαλυφθέντας τάφους καὶ παρεδόθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ὀλυμπίας δεκαπέντε Ἀττικαὶ λήκυθοι, καλῆς σχετικῶς διατηρήσεως, μελανόμορφοι καὶ ἐρυθρόμορφοι τοῦ τέλους τοῦ 6ου καὶ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 5ου αἰῶνος, διακεκοσμημέναι, ἄλλαι μὲν διὰ μυθολογικῶν θεμάτων, τινὲς δὲ διὰ κλάδων κισσοῦ. Μία ἐρυθρόμορφος λήκυθος διακεκοσμημένη διὰ γυναικείας καθημένης μορφῆς φέρει τὴν ἐπιγραφὴν «ΕΥΑΙΩΝ ΚΑΛΟΣ».

Βορείως τοῦ χωρίου Λαδικοῦ ἐπαρχίας Ὀλυμπίας καὶ ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Ἀλφειοῦ ἀπεκαλύφθησαν τυχαίως τρεῖς τάφοι περιέχοντες ἀγγεῖα Ἑλληνιστικῶν χρόνων, ὡς καὶ χαλκῆν στλεγγίδα μὲ θαυμασίως διατηρουμένην τὴν «πατίνα» αὐτῆς. Οἱ τάφοι οὗτοι σχήματος ὀρθογωνίου εἶναι ἐπενδεδυμένοι διὰ μεγάλων καλῶς κατειργασμένων λίθων καὶ ἀνήκουν εἰς μέγα συγκρότημα νεκροταφείου κειμένου εἰς τὴν θέσιν ταύτην, μὴ ἐρευνηθέν. Ἐγγὺς τοῦ συγκροτήματος τούτου ὑπάρχει καὶ μέγας τύμβος, πιθανώτατα προϊστορικῶν χρόνων.

Παρὰ τὸ χωρίον Χελιδόνι Ἠλείας καὶ εἰς θέσιν «Δένδρα» εὑρέθη πιθοειδὲς ἀγγεῖον ὕψ. 0.46 μ. καὶ διαμ. 0.56, ἑλληνιστικῶν χρόνων. Εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἔχουν ἐπισημανθῆ καὶ ἄλλαι ἀρχαιότητες προϊστορικῶν καὶ ἱστορικῶν χρόνων.

ΝΙΚ. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

*

DIE AUSGRABUNGEN IN OLYMPIA

LAUFBAHN UND NORDWALL DES STADIONS 1958 - 1961

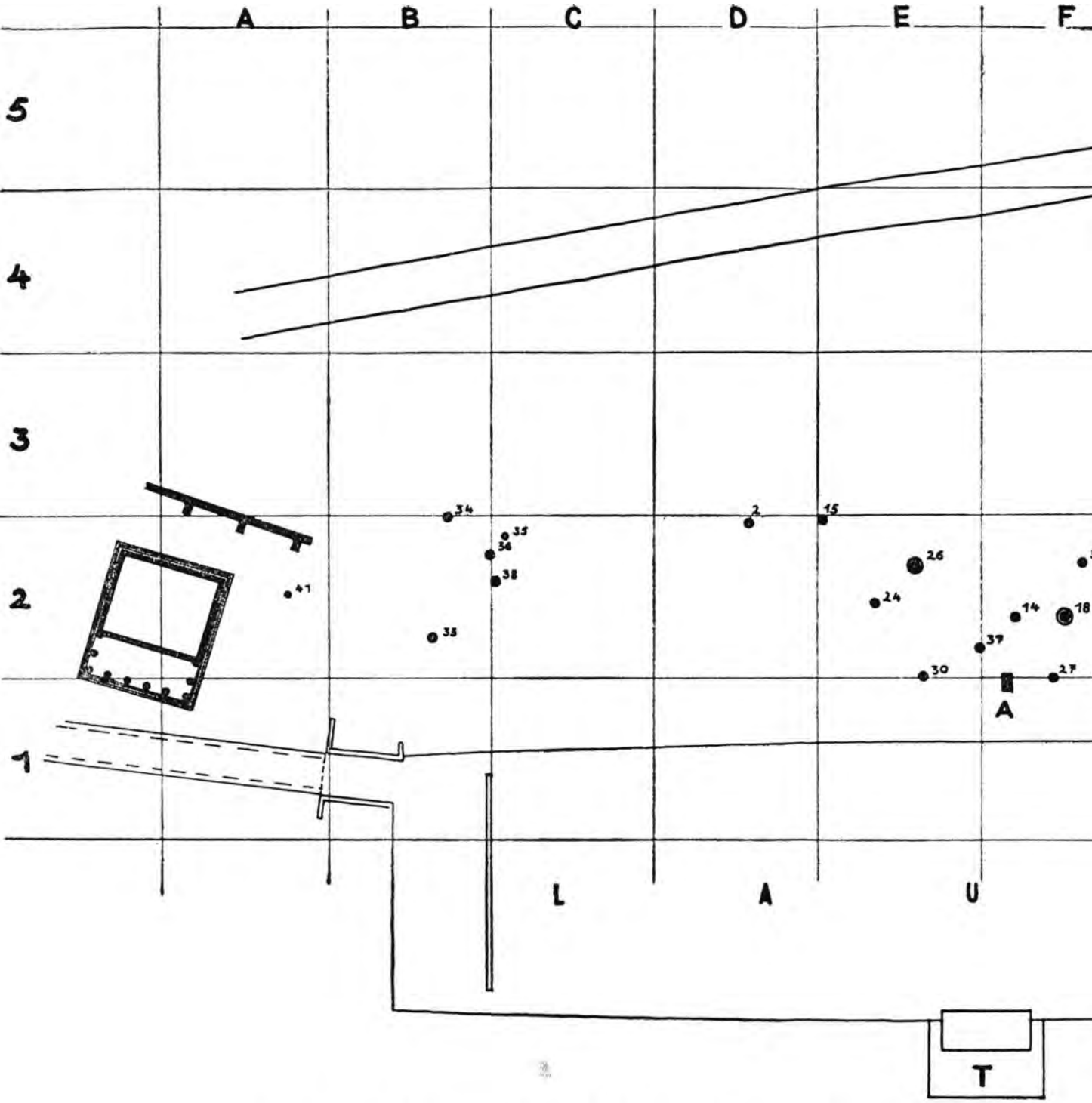
Die Arbeiten des Deutschen Archäologischen Institutes in Olympia, über die hier zusammenfassend berichtet wird, galten ausschliesslich dem Stadion. Seine schon vor dem Kriege begonnene Ausgrabung war 1953 nach Abschluss der ergebnisreichen Erforschung des westlichen Zuschauerwalls und des anschliessenden Geländes unter der späteren Echohalle (Bericht V 12 ff.; Δελτίον 16 (1960) Χρ. 127) durch Untersuchungen in anderen Bereichen des Heiligen Bezirks für längere Zeit unterbrochen worden. Sie wurde erst im Frühjahr 1958, in der gleichen Kampagne, in der die Untersuchung der Pheidiaswerkstatt zu Ende ging (Δελτίον 16 (1960) Χρ. 130 ff.), wieder aufgenommen. Die Pause war nützlich, weil auf diese Weise alle bisher erzielten Ergebnisse in Ruhe verarbeitet und

veröffentlicht werden und der letzten grossen Etappe der Stadiongrabung voll zu Gute kommen konnten. Sie ergab sich aber auch aus der Schwierigkeit, die zur Durchführung der ungeheuren Erdbewegungen erforderlichen ungewöhnlich grossen Mittel zu beschaffen. Denn um den einzigen noch nicht erforschten Teil des Stadions, den nördlichen Hang, methodisch auszugraben, musste zuerst die in ihrer ganzen Ausdehnung durchschnittlich 5 m hoch von Schwemmerde bedeckte Laufbahn freigelegt werden; auch liess sich diese Aufgabe nicht angehen, ohne dass gleichzeitig Vorsorge getroffen wurde, das aus der Abtragung der antiken Anschüttungen bis zum gewachsenen Boden unvermeidlich entstehende Chaos (vgl. Taf. 119 b) durch Wiederherstellung der antiken Erdwälle zu beseitigen und das ehrwürdigste Stadion Griechenlands wieder in einen angemessenen Zustand zu versetzen. Dank der Initiative des kürzlich verstorbenen Dr. Carl Diem stellten der Deutsche Sportbund und die Deutsche Olympische Gesellschaft für die rein technischen Arbeiten einen ansehnlichen Betrag zu Verfügung; die nicht geringeren Kosten für die wissenschaftliche Ausgrabung trug die Deutsche Forschungsgemeinschaft. Nachdem eine so ausserordentliche Hilfe gesichert war und die zuständigen griechischen Behörden dem ihnen vorgelegten Plan ihre freundliche Zustimmung gewährt hatten, begann die Arbeit im Februar 1958.

Die erste Kampagne dauerte bis in den Mai 1958. Ihre Hauptaufgabe war die Befreiung der Laufbahn von der nachantiken Verschüttung. Dazu wurden Baggermaschinen eingesetzt, die die Schwemmschichten bis zu 1 m Höhe über dem antiken Niveau der Laufbahn abtrugen, während die Beseitigung der letzten, 1 m hohen Schicht der Ausgrabung mit archäologischen Methoden vorbehalten blieb. Da ein grosser Teil der über der Laufbahn ausgeschachteten Erde dazu verwendet wurde, um den früher abgegrabenen südlichen und westlichen Zuschauerwall wieder anzuschütten, wurden die wenigen vom Südwall seinerzeit stehengebliebenen Reste vorher untersucht und abgeräumt. Auch musste von dem zur künftigen Erhaltung des Stadions notwendigen neuen Entwässerungssystem (Plan 2) der grosse, 1 m breite und 1,70 m hohe gedeckte Abflusskanal, der, von der Mitte der südlichen steinernen Wallschwelle ausgehend, den Südwall durchschneidet, gleich im Anfang angelegt werden; ebenso der 324 m lange offene Kanal, der jenseits der modernen Strasse die ganze Nordseite des Stadions entlangläuft und die Aufgabe hat, das vom Kronion und den östlich benachbarten Höhen herabfliessende Wasser, das sich ehedem durch zwei Unterführungen der Strasse in das Stadiongelände ergoss, abzufangen und am Ostende des Stadions vorbei in die Alpheiosebene abzuleiten. Auf diese in der Hauptsache technischen Arbeiten sowie auf die bei der Beseitigung der letzten Reste der antiken Südwallanschüttung gemachten Funde näher einzugehen, erübrigt sich, da diese Grabungsperiode bereits an anderer Stelle ausführlich geschildert ist (Bericht VII 17ff. mit Abb. 10 – 16 und 18). Von den dort nur erwähnten, im Osten der Laufbahn gefundenen Bruchstücken der bedeutenden spätarchaischen korinthischen Kriegergruppe aus Terrakotta sei hier der linke Oberschenkel des Kriegers abgebildet (Taf. 124 c), der, an den Rumpf anpassend und diesen mit dem schon früher als zugehörig erkannten Unterschenkel (Bericht III 122 Taf. 57 und V 122f.) verbindend, die Hauptfigur der Gruppe (Bericht V Taf. 64 – 67) in höchst willkommener Weise vervollständigt.

Nach der Freilegung der Laufbahn bedurfte es noch dreier weiterer grosser Kampagnen, bis der nördliche Hang des Stadions in seiner ganzen Ausdehnung durchgegraben und überall bis zum gewachsenen Boden untersucht war. Sie währten von Oktober 1958 bis Ende April 1959, von Anfang November 1959 bis Ende Mai 1960 und von September bis Mitte Dezember 1960. Im Zuge dieser Arbeit wurden zahlreiche Längs – und Querschnitte angelegt, die von den ursprünglichen Bodenverhältnissen und den geschichtlichen Veränderungen des Geländes von der archaischen Zeit bis zum Ausgang der Antike ein in allem Wesentlichen klares Bild ergaben. Ein Nord – Süd – Schnitt im Westen des Stadions, nahe der Schatzhausterrassenmauer, mag hier als Beispiel dienen (Taf. 119 a).

Es hat sich herausgestellt, dass das nördlich an die spätere Laufbahn anschliessende Gelände ursprünglich ganz ungleichmässig nach Süden abfiel und offenbar auch durch Wildbäche stark zerklüftet war. Unmittel-

O L Y M P I A

bar über dem «gewachsenen» Boden von verschiedener Beschaffenheit fanden sich, überall versprengt, in angeschwemmter Erde und vielfach in grosser Tiefe vorgeschichtliche Scherben, die von der Frühen Bronzezeit bis zur spätmykenischen Zeit reichen[1]. Obwohl sich im ganzen Stadionbereich nicht ein einziger Rest einer zugehörigen Siedlung nachweisen lässt und die Scherben daher von höher gelegenen Stellen im Norden herabgeschwemmt worden sein müssen, sind sie als Zeugen vorgeschichtlichen Lebens in Olympia dennoch wichtig. Eine besondere Bedeutung kommt den beiden «Saucièren» zu, die wenigstens teilweise aus zerstreuten Fragmenten zusammengesetzt werden konnten (Taf. 122): denn sie sind die ersten aus Olympia bisher bekannt gewordenen sicher frühbronzezeitlichen Gefässe. Sie stehen an keramischer Qualität den besten frühhelladischen Vasen der Nordostpeloponnes, denen sie auch in technischer Hinsicht genau gleichen, nicht im geringsten nach.

Erst seit dem 6. Jahrhundert scheint der Hang selbst in intensivere Benutzung genommen worden zu sein. Das darf man aus den oft sehr hohen archaischen Schichten und Anschüttungen schliessen, die schon damals Teile des Geländes ausgeglichen und die tieferen Klüfte ausgefüllt haben müssen. Doch kann in dieser Zeit von einem gleichmässigen Gefälle nach Süden und gar von einer gestalteten Beziehung zur Laufbahn noch keine Rede sein. Vielmehr lassen einige bescheidene und ohne Zusammenhang erhaltene Baureste, von denen eine schon vor Jahren im grossen Stadionquerschnitt aufgedeckte Gebäudeecke mit einem Feldsteinpflaster davor (Bericht II 20f. Abb. 11/2; vgl. auch Bericht III 1) der stattlichste geblieben ist, vor allem aber nicht weniger als 43 unregelmässig auf den ganzen Hang verstreute Brunnen erkennen, dass das Gelände in archaischer Zeit lediglich profanen Zwecken diente. Die Lage dieser Brunnen, die sich auf rund ein Jahrhundert, von etwa 550 bis 460 v. Chr., verteilen, ist dem beigefügten Plan des Grabungsarchitekten Alfred Mallwitz zu entnehmen (Plan 1): dort sind sie in der Reihenfolge ihrer Entdeckung beziffert. Meist handelt es sich um einfache runde Schächte (Taf. 120b, c), deren Erdwände nur durch Weidenflechtwerk oder hölzerne Pallisaden vor Einbrüchen einigermassen geschützt waren, eine Massnahme, die natürlich auch der Verunreinigung des Wassers vorbeugen sollte. Nur die Schächte der wenigen Brunnen, die unser Plan besonders kennzeichnet, sind ganz, oder doch in ihrer unteren Hälfte, mit Feldsteinen ausgelegt (Br. 26: Taf. 120a). Sie gehen tief in den gewachsenen Boden hinein, einige auch in den (allerdings weichen) Sandstein, der im westlichen Drittel des Stadions vom Fuss des Kronoshügels mehr oder weniger steil abfällt. Brunnen von so unsolidem Bau sind gewiss nicht auf eine längere Lebensdauer berechnet, sondern können von vornherein nur für kurzen Gebrauch bestimmt gewesen sein. Da nun das Heiligtum in archaischer Zeit offenbar noch keine Leitung hatte, die Wasser in ausreichender Menge von aussen zuführte, liegt die Erklärung nahe, dass eben solche leicht und ohne Aufwand hergestellte Brunnen die Wasserversorgung für die alle vier Jahre in Olympia zusammenströmenden Festbesucher übernahmen. Sie erfüllten während der Festtage vollauf ihren Zweck und werden danach in der Regel alsbald wieder zugeschüttet worden sein. Viele Brunnen dieser Art und Bestimmung sind von den neueren Grabungen wie an anderen später von der Stadionanlage überdeckten Stellen so auch ausserhalb des Stadions festgestellt und ausgeräumt worden (vgl. Bericht VII 117f.). Dem Archäologen sind sie trotz der Schwierigkeiten, die sie der Ausgrabung bereiten, ihres kostbaren Inhalts wegen hochwillkommen. Tatsächlich haben sie auch im Nordwallgebiet die in sie gesetzten Erwartungen nur in wenigen Ausnahmefällen enttäuscht. Von den in klassischer und späterer Zeit für längere Benutzung errichteten, aus sorgfältig zugehauenen Porossteinen gemauerten oder mit Tonplatten verkleideten Brunnen, die schon die alte Grabung in Olympia aufgedeckt und beschrieben hatte (Olympia II 173f., 180 Taf. 104) und die sich seither noch vermehrt haben, sind die archaischen Brunnen, von denen hier die Rede ist, schon ihrer zeitlich begrenzten Aufgabe nach wesentlich verschieden.

Nicht früher als bei der grosszügigen Erneuerung des Stadions um die Mitte des 5. Jahrhunderts (Stadion II) erhielt auch der Nordhang eine auf die Laufbahn bezogene Böschung, die teils Aufhöhungen, teils Planierun-

1. Proben mykenischer Scherben aus dem Nordwall sind abgebildet AM. 77 (1962) Beil. 4.

gen der unregelmässigen archaischen Oberfläche erforderte. Die frühklassische Oberfläche ist freilich, von anderen Schäden abgesehen, in ihrem ganzen südlichen Auslauf der mit einer beträchtlichen Verschiebung der Laufbahn nach Norden verbundenen Neuanlage des Stadions im 4. Jahrhundert (Stadion III) zum Opfer gefallen [2]. Dass sich die frühklassische Böschung im östlichen Drittel des späteren Stadions überhaupt verläuft, erklärt sich aus dem Verhältnis der beiden Anlagen zueinander (Δελτίον 16 (1960) Χρ. 127, Plan 2) gleichfalls von selbst.

Die spätklassische Zeit hat dem Nordhang des Stadions (III) zweifellos eine neue, der gewaltigen Gesamtanlage angepasste klare Gestalt verliehen. Reste dieser jüngeren Böschungslinie sind denn auch allenthalben festgestellt worden. Aber sie sind vielfach durch spätere Terrassierungen und Gräben unterbrochen: Jahrhundertelang hat man mit solchen Notmassnahmen dem Verfall zu wehren gesucht, von dem Nordwall und Laufbahn durch die zumal bei den heftigen winterlichen Regengüssen mit reissender Kraft von den nördlichen Hängen herabströmenden Wassermassen immer wieder bedroht waren. Wer die Wirkungen der Unwetter an diesem Hang jahrelang beobachtet und hier gar wie wir eine frische Anschüttung zu erhalten versucht hat, kennt die zerstörerische Gewalt des Elementes zur Genüge. Mit den im Altertum gegen sie eingesetzten Mitteln liess sich der Nordwall auf die Dauer nicht schützen. Dass man sich aber zu keiner radikaleren Abhilfe entschloss, hat seinen Grund wohl auch darin, dass der Nordwall wegen seiner ungünstigen Lage von den Zuschauern, denen hier die Sonne den ganzen Tag über ins Gesicht schien, wahrscheinlich gemieden, oder doch nur ungern benutzt wurde. Jedenfalls hat er, wenigstens in seiner östlichen Hälfte, in der späteren Kaiserzeit sicher nicht mehr als Zuschauerraum (θέατρον) gedient. Das beweisen die dort zu Tage gekommenen armseligen Reste spätrömischer Bauanlagen, die so kümmerlich sind, dass sie überhaupt nur wegen ihrer Aussage zur Geschichte des Stadions eine Erwähnung verdienen.

Dagegen hat im westlichen Teil des Nordwalls das Denkmal eines merkwürdigen Kultes bis zum Ende der Antike seinen Platz behauptet: der Altar der Demeter Chamyne, den Pausanias (VI 20,9) gegenüber der Kampfrichtertribüne gesehen hat. Auf ihm sass die Priesterin der Göttin, wenn sie als einzige verheiratete Frau den Agonen beiwohnte. Seit nun die Tribüne auf dem Südwall aufgedeckt wurde (Bericht III 12ff. Taf. 2–5.9.10), ist kein Zweifel mehr, welche Stelle des Nordwalls Pausanias gemeint hat. Und tatsächlich haben sich genau dort Reste eines Altars gefunden. Er ist allerdings in frühchristlicher Zeit von Metallräubern, die auf Dübel, Klammern und deren Bleivergüsse aus waren, mit rohester Gewalt zerschlagen worden; die Trümmer seines Oberbaues aus feinem weissen Kalkstein lagen teils in der Nähe des Standorts, teils über die Laufbahn hinweg verstreut fast bis zur Kampfrichtertribüne hin. Durch einen in situ verbliebenen Porosblock des Fundaments wird indes sein Standort gesichert, wie ihn Plan 1 (Planquadrat F1) zeigt. Der Altar hat die Form eines oblongen Bathrons, dessen Material und Profile in die Zeit des spätklassischen (III.) Stadions weisen. Da aber der erwähnte Fundamentstein auf die römische Oberfläche bezogen ist, muss man annehmen, dass der ursprünglich etwas tiefer gelegene Altar, als das Niveau des südlichen Wallauslaufes schon nicht unbeträchtlich angestiegen war, in eine höhere Lage versetzt wurde. Die Bestimmung des Bathrons gibt sich übrigens auch unabhängig von der Nachricht des Pausanias durch einen Aschenkegel zu erkennen, der sich unter dem Fundament im Erdschnitt deutlich abzeichnet.

Der zunehmende Verfall des Stadions in der späteren Antike, den der Nordwall eindringlich genug bezeugt, lässt sich vor allem auch an dem Zustand ablesen, in dem die Laufbahn vorgefunden wurde. Im ganzen östlichen Viertel fehlt nämlich die steinerne Wallschwelle [3], aber auch die Wasserrinne ist hier, obwohl fast alle Steine in ihrer Abfolge noch am Ort verblieben sind, doch in die grösste Unordnung geraten (Taf. 120 d). Die meisten ihrer hohen

2. Die im II. Olympia-Bericht (im folgenden kurz Bericht II, III usw.) S. 20ff. gegebene Interpretation der im grossen Stadionquerschnitt 1937/8 beobachteten Schichten des Nordwalls ist danach zu modifizieren, weil die Tatsache der Verlagerung der Laufbahn damals noch nicht bekannt war und aus dem Querschnitt auch nicht erschlossen werden konnte.

3. Zur Wallschwelle vgl. Bericht III 15f.

und ursprünglich tief im Boden steckenden Blöcke sind, wie unsere Aufnahme zeigt, abgerutscht oder vornüber gekippt, was nur geschehen konnte, wenn sie im weich gewordenen Erdreich keinen festen Halt mehr fanden. Das Ostende der Laufbahn muss also schon in römischer Zeit allmählich versumpft sein. Dass es überhaupt aufgegeben war, dafür könnte vielleicht auch die systematische Entfernung der Wallschwelle sprechen. Eine Anzahl ihrer Steine ist nämlich für jene Steinzeile wiederverwendet worden, von welcher das auf den Südwall aufsteigende Ende schon 1938 aufgedeckt wurde (Bericht II 17 Taf. 8) und die jetzt vollständig freigelegt ist. Sie setzt sich in flachem, nicht ganz gleichmässigem Bogen über die Laufbahn hin fort und reicht, wie im Südwall etwas schräg zur Laufbahn stehend, noch etwa 16 m den Nordwall hinauf. Sie ist auf dem Plan 1 als unterbrochene Linie eingezeichnet, ausgehend von dem Quadrat K 2. Eine überzeugende Erklärung dieser Einrichtung ist bisher nicht gelungen ; nach ihrem Verhältnis zum griechischen Niveau der Laufbahn und der Böschungen wird man sie aber nach wie vor innerhalb der römischen Zeit früh ansetzen müssen. Es wäre durchaus denkbar, dass man den Ostteil der Laufbahn für den festlichen Lauf, der ja in einem trockenen Sommermonat stattfand, noch lange Zeit benutzte, wenn er auch sonst sich selbst überlassen blieb : denn es war gewiss nicht unmöglich, die Startschwelle und die anschliessende Laufstrecke jeweils vor den Spielen zu säubern und wenigstens notdürftig wieder herzurichten.

Nach Beendigung der Untersuchung der Nordseite des Stadions wurde im Frühjahr 1961 zunächst die Laufbahn von der dort im Zuge der Nordwallgrabung provisorisch abgelagerten Erde befreit. Hand in Hand damit setzten die Arbeiten zur Wiederherstellung des Stadions, die während der Ausgrabung geruht hatten, wieder ein. Sie erstreckten sich bis in den Sommer 1962.

Unter Leitung des Grabungsarchitekten A. Mallwitz erhielt die steinerne Einfassung der Laufbahn, soweit als möglich, wieder die Gestalt, die ihr die spätklassische Zeit verliehen hatte : die umgesunkenen Wasserrinnensteine wurden in ihre ursprüngliche Lage gebracht, die Wallschwelle reguliert und ergänzt, wobei für die im Osten fehlenden Steine aus wertlosen antiken Porosquadern Ersatz geschaffen wurde.

Die umfangreichen Erd – und Betonarbeiten, deren es noch bedurfte, führte unter Leitung und Aufsicht von Dipl. Ing. J. Drinis und unter ständiger archäologischer Kontrolle der schon in der ersten Etappe der Arbeit bewährte Bauunternehmer D. Arnautoglu erfolgreich durch. Beide Herren haben sich um Wiederherstellung und künftige Erhaltung des olympischen Stadions ein hohes Verdienst erworben, das mit gebührendem Dank auch hier hervorgehoben sei. Das für die Entwässerung der Laufbahn vorgesehene, sorgfältig durchdachte unterirdische Kanalisierungssystem zwischen Wallschwelle und antiker Wasserrinne sowie in der Bahn selbst wurde fertiggestellt (Plan 2). Die Laufbahn ist in ihrer ganzen Ausdehnung mit einer Magerbetonplatte unterlegt, die ein Gefälle nach Süden hat : sie hindert das Wasser am Einsickern und Stagnieren und leitet es in die Abflusskanäle. Über der Platte liegt eine wasserdurchlässige Schicht Kies und sandiger Erde, die die Laufbahn auf ihr antikes Niveau bringt. Ferner musste der abgetragene Nordwall erneut angeschüttet und die Oberfläche sämtlicher Wälle den spätklassischen Böschungen möglichst genau angenähert werden, wie sie von den während der Grabung aufgenommenen Schnitten festgehalten worden waren. Zu der Feier, die von den Nationalen Olympischen Kommittees Griechenlands und Deutschlands Ende Juni 1961 veranstaltet wurde[4], bot wenigstens das aus diesem Anlass in aller Eile vorläufig hergerichtete Westdrittel des Stadions schon einen höchst eindrucksvollen Anblick. Rückschläge blieben freilich nicht aus : wiederholte Wolkenbrüche schwemmten bereits in den Sommermonaten und erst recht im Winter viel von der frisch angeschütteten Erde von den Wällen herab und die sich bildenden tiefen Rinnsale störten empfindlich die gleichmässige Oberfläche der Böschungen. Die schweren Schäden konnten erst im Frühjahr 1962 ausgebessert und beseitigt werden. Ein stabiler Zustand wurde aber erst erreicht, als die Wälle im glücklicherweise regenlosen

4. Ein Bericht über die Feier, der auch die bei diesem Anlass von Prof. Carl J. Burckhardt und dem Unterzeichneten gehaltenen Reden enthält, ist in den « Schweizer Monatsheften » 41 (1961) 559ff. erschienen.

August 1962 zur Bepflanzung reif waren. Auf den sachkundigen Rat von Herrn Johannes Gerulanos wurde zunächst Gerste gesät. Damit die Saat anging, musste sie wochenlang künstlich bewässert werden. Zu diesem Zweck wurde eine vom Wasserwerk des Orts gespeiste Leitung in das Stadion gelegt, die auch in Zukunft ihre guten Dienste leisten wird. Die getroffenen Massnahmen haben in dem folgenden harten Winter ihre erste Bewährungsprobe erfreulich gut bestanden. Die ungewöhnlich häufigen und heftigen Niederschläge richteten nur mehr an wenigen Stellen geringfügige und leicht zu behebende Schäden an. So steht zu hoffen, dass die oben beschriebenen Einrichtungen alle nach menschlichem Ermessen erforderlichen Voraussetzungen zur Erhaltung des wiedergewonnenen olympischen Stadions erfüllen. Selbst die besten Vorkehrungen können indes auch dieses Menschenwerk auf die Dauer nicht allein vor Verfall schützen. Ohne liebevolle Pflege und beharrlichen Kampf gegen die zerstörenden Naturkräfte würde das Schicksal des antiken Stadions über kurz oder lang auch seiner Wiederherstellung nicht erspart bleiben.

Zwei im September 1962 aufgenommene Gesamtansichten (Taf. 121) mögen das Resultat der geschilderten Arbeiten zusammenfassend veranschaulichen. Wenn sie auch den eigenen Augenschein und die Kenntnis des Einzelnen nicht ersetzen können, vermitteln sie doch eine Vorstellung von Art und Bedeutung der gewaltigen Anlage, deren eigentümlich ergreifende Wirkung nicht zum wenigsten in dem Verzicht auf alle äusserlichen Wirkungsmittel begründet ist: bis zuletzt war sie, wie sie Pausanias nennt, nur γῆς χῶμα. Ihre bewundernswerte Anpassung nicht bloss an das Gelände, sondern an die weite Landschaft, in die sie eingebettet ist, steigert noch den Eindruck, den der besinnliche Betrachter von ihr empfängt. Auch das lassen die Bilder vielleicht ahnen.

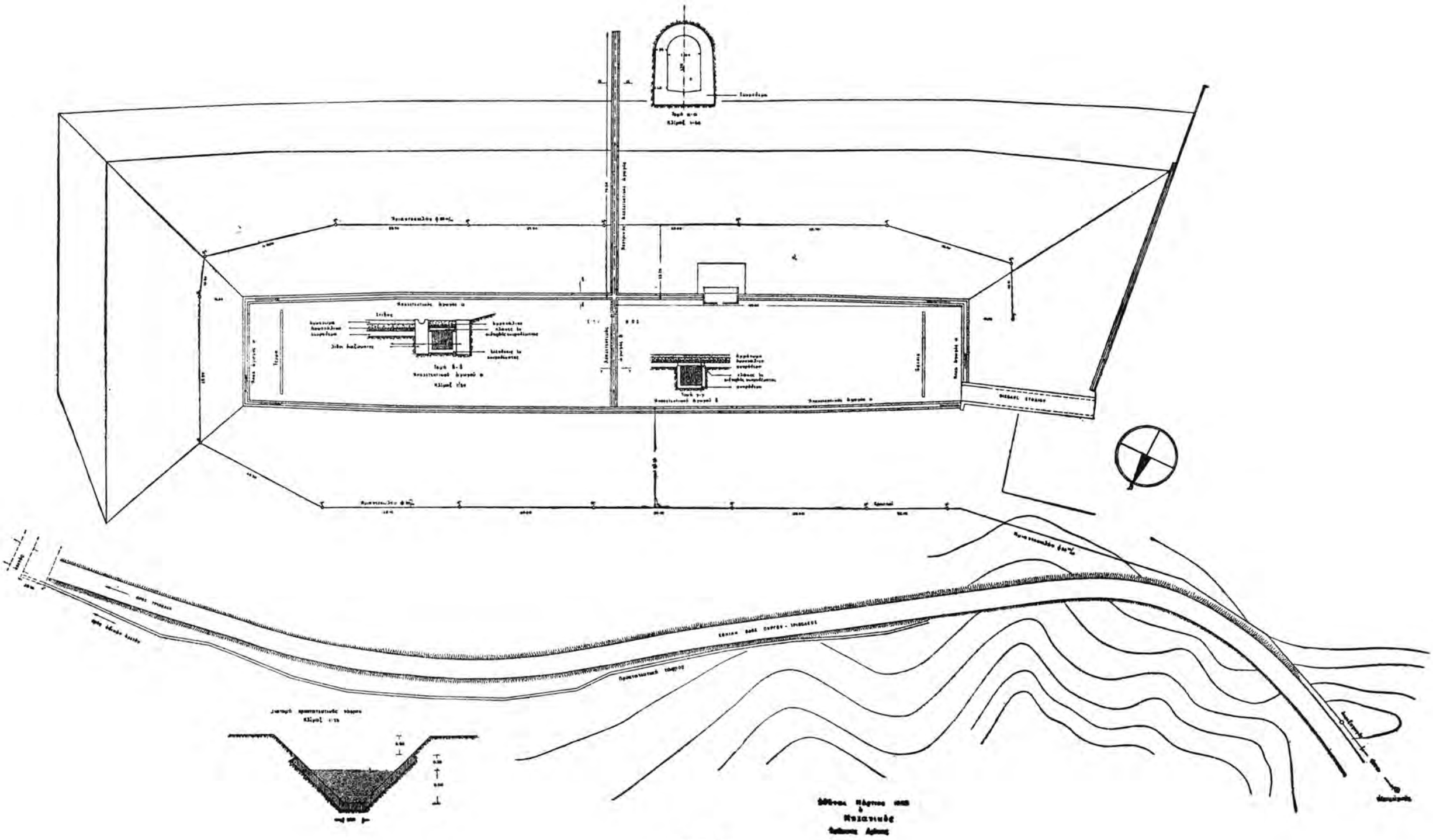
Die Hoffnungen, die der Fundreichtum der früher untersuchten Zuschauerwälle erwecken konnte, hat auch der Nordhang des Stadions in vollem Masse erfüllt. Vielfalt und Menge der Funde spendeten in der Tat über alles Erwarten reichen Lohn für die Überwindung zahlreicher Hindernisse und Schwierigkeiten, welche die Umsetzung so ungeheurer Erdmassen und zumal die Aushebung der tiefen Brunnen mit sich brachten. Wenn man nur von monumentalen Steinskulpturen absieht, gibt es kaum eine der aus Olympia bisher bekannten Denkmälergruppen, die aus dem Nordwall nicht bedeutsamen Zuwachs erfahren hätte, und gross ist auch die Zahl einzigartiger Fundstücke, die, sei es unter kunstgeschichtlichem, sei es unter historischem Aspekt, ganz neue Erkenntnisse vermitteln. Aus solcher Fülle, die man daran ermessen mag, dass sich allein die Zahl der Bronzen auf weit über tausend beläuft, kann im Rahmen dieses ersten zusammenfassenden Überblicks natürlich nur eine kleine Auswahl getroffen werden. Doch soll eine systematische Gliederung des Stoffes, die es erlaubt, auch nicht abgebildete Stücke gelegentlich hervorzuheben, dem Leser wenigstens eine möglichst umfassende Vorstellung von der Gesamtheit der Funde verschaffen.

Mehr oder weniger fragmentierte Tongefässe und -lampen nehmen, wie nicht verwunderlich, mengenmässig zwar die erste Stelle ein, doch wird ihr Wert durch den zumeist schlechten Zustand, in den der sandige Lehm der Stadionerde den Ton, sofern er nicht sehr hart gebrannt ist, vielfach versetzt hat, einigermassen vermindert. Lassen wir die schon erwähnten vorgeschichtlichen und einige ebenso versprengte früharchaische Scherben beiseite, so führt die Keramik des Nordwalls erst etwa von der Mitte des 6. Jahrhunderts in geschlossener Folge bis zur Spätantike. In der Mehrzahl ist es bescheidenes Gebrauchsgeschirr lokaler Provenienz. Indes fehlt es zu allen Epochen auch nicht an wertvolleren Gefässen führender keramischer Zentren. In der archaischen Zeit, auf die wir uns hier beschränken, ist neben dem korinthischen in erster Linie lakonischer Import zu verzeichnen. Unter diesem ragt eine stattliche späte Schale mit dem thronenden Paar Zeus und Hera im grossen Innenbild hervor, die nach dem Zeugnis ihrer eingeritzten Inschrift als Weihgeschenk in das Heiligtum gekommen ist (Bericht VII 196ff. Taf. 84/5). Wegen der Seltenheit ostgriechischer Erzeugnisse in Olympia ist ein bis auf Mündung und Henkel vollständiges Salbgefäss in Gestalt eines sandalenbekleideten Fusses bemerkenswert (Taf. 123 a), das in allen Einzelheiten der plastischen Form und der Bemalung mit den bekannten

ΣΤΑΔΙΟΝ ΑΡΧΑΙΑΣ ΟΛΥΜΠΙΑΣ

ΑΓΩΓΟΙ ΑΠΟΧΕΤΕΥΣΕΩΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΑΡΔΕΥΣΕΩΣ

ΚΛΙΜΑΞ 1:500

Plan 2.

Exemplaren seiner Gattung übereinstimmt[5]. Von älteren attischen Vasen besserer Qualität, die keineswegs ganz fehlen, nennen wir nur eine 'Droop - Schale'; es überwiegen aber bei weitem kleine schwarzfigurige Lekythen, fast ausnahmslos billige Dutzendware, die offensichtlich dem täglichen Gebrauche diente (Taf. 123b). Von den drei abgebildeten Beispielen zeigt das älteste, das aus dem Brunnen 4 stammt, auf der Schulter drei aufrechte Efeublätter, auf dem Bauch einen Manteljüngling zwischen zwei Hähnen. Eine interessante Sondergruppe bilden unter den keramischen Brunnenfunden diejenigen, die unmittelbar mit der Benutzung der Brunnen in Zusammenhang gebracht werden dürfen. Es sind vornehmlich Kannen, grosse Amphoren, Kratere und Trinkgefässe, deren viele mit fast allen ihren Scherben, manchmal auch ganz ungebrochen, den Brunnen entstiegen. Diese bei aller handwerklichen Bescheidenheit charaktervollen Gefässe gewähren nunmehr auch für das 6. und frühe 5. Jahrhundert einen umfassenden Einblick in die Keramik täglichen Gebrauches, von der Olympia bisher nur aus späterer Zeit reicheres Material geliefert hatte. Zu ihrer Veranschaulichung seien zwei Varianten der besonders häufigen Kannen mit gerader Mündung gewählt (Taf. 123c: aus Brunnen 18). Beide bestehen aus hellem, mürben Ton und sind mit einem dünnen, glanzlosen, jetzt fast ganz verriebenen bräunlichen Firnis überzogen. Ihre gesättigte Form ist unverkennbar archaisch.

Indem wir uns nun zu den Bronzen wenden, knüpfen wir zunächst an die eben erwähnten Brunnenfunde an. Denn unter diesen gibt es auch Bronzegefässe, die, wie das zuletzt genannte Tongeschirr, wahrscheinlich während des Gebrauches in den Brunnen gefallen sind. Dazu gehören natürlich vor allem wiederum Kannen wie das stark verbeulte Exemplar aus dem Brunnen 23 (Taf. 124b), dem leider der Henkel fehlt und dessen schwellender, gedrungener Körper mit der Kleeblattmündung unter den tönernen Kannen seine Parallelen hat; dann aber auch Eimer, von denen wir als Beispiel ein Stück aus dem Brunnen 2 wiedergeben (Taf. 124a). Der im Nordwall nicht alleinstehende, durch den kugeligen Bauch, die eingezogene Schulter und den kurzen Hals charakterisierte Eimertypus war bisher nicht bekannt, liefert somit einen neuen Beitrag zur Geschichte dieser Gefässform[6]. An dem hier abgebildeten Exemplar sind selbst die Henkelattaschen ganz schmucklos, doch zeugt die klar akzentuierte, ausgeglichene Form von bester handwerklicher Qualität. Der gewölbte Boden ist für sich gearbeitet und war, wie bei dem Eimer aus Mantinea, der aber eine andere Form hat und trotz seines Zierats einen provinzielleren Eindruck macht (Hesperia 28 (1959) Taf. 31/2), mit dem Körper vernietet, zugleich vielleicht auch noch verlötet. Dass es übrigens auch in Olympia als wahrhaft würdige Weihgeschenke kunstvoll ausgestattete Eimer gab, beweist eine schöne, für einen doppelten Henkel berechnete Attasche aus der Wallfüllung (Taf. 126b): an ihr fällt der über dem Pantherfell sich ausbreitende, fein gravierte Palmettenfächer auf, der bei einer sonst nah verwandten Eimerattasche aus Dodona fehlt ('Ηπειρ. Χρον. 10 (1935) 232 πίν. 20 β, 4). Auch ein vorzüglich erhaltener Hydrienhenkel (Taf. 126c), dessen Hauptstück im Brunnen 8 geborgen wurde, während der anpassende Vorderteil des linken Löwen davon ziemlich weitab in der Wallerde lag, ist gewiss, wie so viele andere Bronzen, aus dem Heiligtum in das Stadion gelangt. Man wird in ihm die verhältnismässig schlichte Variante eines bekannten, in Sparta entstandenen und weiterentwickelten Henkeltypus erkennen, dem auch die liegenden Löwen mit ihren auf das Henkelband herabhängenden Schwänzen zugehören. Für die Trinkgefässe endlich mag eine von mehreren gut erhaltenen Riefelschalen eintreten (Taf. 125a). Sie schliesst sich der Gruppe der «Zungenphialen» an, die sich, von Vorderasien ausgehend, über Griechenland und Italien verbreitet haben[7]. Unser Beispiel, aus der Füllung eines der ältesten Brunnen (27), ist eher im früheren als im späteren 7. Jahrhundert entstanden und höchst wahrschein-

5. Vgl. Higgins, Catal. of Terracottas in the Brit. Museum II 33f. Nr. 1656–1658; die dort S. 34 genannten Exemplare aus Paros jetzt abgebildet bei Rubensohn, Das Delion von Paros 128 Taf. 22, 10/11. Aus der Peloponnes war bisher nur ein Stück aus dem Heraion von Perachora bekannt: Payne, Perachora I 255 Nr. 302 Taf. 114.

6. Siehe darüber zuletzt K. Lehmann, Hesperia 28 (1959) 153ff.

7. Vgl. H. Luschey, Die Phiale 76ff. Zu seinen Beispielen füge hinzu Payne, Perachora I 154 Taf. 56, 1/2 u. 135, 9/10.

lich ein orientalisches Werk, das in Olympia sicher nicht profanen Zwecken diente, sondern ein Weihgeschenk war. Noch manche anderen Gefässe und Gefässteile wären zu nennen, wenn hier auch nur alle Typen zu Wort kommen könnten. Statt dessen erwähnen wir nur noch einen seiner künstlerischen Qualität wegen kostbaren spätarchaischen Beckenhenkel von ungewöhnlicher Grösse, aus dem Felsbrunnen 34, dessen tektonische Form in die Gruppe zweier Löwen umgesetzt ist, die über ein Reh herfallen. Ein nächst verwandtes Stück bewahrt das Thorwaldsen Museum in Kopenhagen, andere im Motiv vergleichbare Henkel stehen dem unsern ferner [8].

Auch für die frühen und archaischen Kessel, deren Geschichte bereits Furtwängler auf Grund der olympischen Funde in den Hauptzügen erschliessen konnte, hat der Stadionnordwall das Material beträchtlich und um bedeutende Stücke vermehrt. Unter den geometrischen Dreifusskesseln lenkt ein kleines und schmuckloses Gerät aus einem der älteren Brunnen (5) schon durch seinen untadeligen Zustand zuerst unsere Aufmerksamkeit auf sich (Taf. 125b). Mit dem wie stets aus dünnem Bronzeblech getriebenen Kessel sind die drei eisernen Beine und die beiden flachen, ebenfalls eisernen Ringhenkel, von denen sich wenigstens der untere Teil erhalten hat, vernietet. Die Schwärzung durch Feuer, die bei der Auffindung an dem Kesselboden noch zu bemerken war, lässt vermuten, dass dieser Dreifuss einst als Kochtopf wirklich verwendet wurde. Der straffe Bau des Kessels und das klare Verhältnis aller Teile zum Ganzen lassen freilich auch an dem bescheidenen Gerät den Einfluss der monumentalen «geometrischen» Gestaltung des Dreifusses spüren, von der man nirgends ein reicheres und eindrucksvolleres Bild gewinnt als in Olympia [9]. Wie schon die wenigen im Folgenden herausgegriffenen Stücke zeigen, vermehren die Funde des Nordwalls das Material nicht nur an Zahl, sondern tragen in das Gesamtbild auch wesentlich neue Züge ein. Ein dreiseitiges gegossenes Bein, an dem noch ein Rest des Kessels haftet und das, unten gebrochen, mit 59 cm Länge nur wenig mehr als zur Hälfte erhalten sein wird, gibt ein glänzendes Beispiel des reifen geometrischen Stils, wie er sich auf seiner entwickelten Stufe an den Dreifüssen in einer den grossen attischen Grabvasen ebenbürtigen Weise manifestiert (Taf. 126 a). Die erlesene, wohl ausgewogene Dekoration, auf deren Verbindung mit den Feldersystemen der Vasenmalerei das einem gezackten Kreis eingeschriebene Sechsblatt hinweist, im einzelnen zu analysieren, müssen wir uns hier leider versagen [10]. Ein als Kunstwerk nicht minder kostbarer gegossener Ringhenkel, den man vielleicht etwas, aber kaum viel früher ansetzen wird, ist auch als einziges Stück seiner Art, das die bisher nur erschlossene krönende Gruppe von Mann und Pferd noch unversehrt bewahrt, von hohem Wert (Taf. 127 a). Der seltsame Gegensatz zwischen dem aus einem strengen Formwillen gestalteten Gerät und der unbekümmerten Modellierung der menschlichen Figur ist in seiner Bedeutung für das Verständnis der Anfänge der griechischen Plastik bereits an anderer Stelle gewürdigt worden (Bericht VII 150f. Taf. 59). Die bekannte Gruppe geometrischer Dreifüsse endlich, deren Zubehör aus starkem Blech «gehämmmert» ist, sei durch zwei Ringhenkel vertreten (Taf. 127 b), von denen der eine, der den ungewöhnlichen Durchmesser von über 48 cm hatte, wiederum aus dem Brunnen 5, der kleinere aus dem Brunnen 15 kommt. Gliederung und Verteilung des Schmucks entsprechen im allgemeinen den zuletzt von Willemsen (a. O. 137 Taf. 78/9) behandelten Henkeln, jedoch mit kleinen, aber bezeichnenden Varianten. Das grosse Exemplar hat nach den Resten von Nietlöchern zu schliessenn, die man am oberen und unteren Ende des ausgebrochenen Stücks der äusseren Ornamentzone erkennt, figürliche Seitenstützen gehabt.

Dem grossen in Brunnen 4 gefundenen Ringhenkel, aus dessen vollständigem Kreis wir

8. Kopenhagen: BAntBeschav. 21 (1946) 36 Abb. 12; EA. 1487. Älter: Athen. Nat. Mus. 6647, De Ridder, Bronzes de l'Acrop. 50 Abb. 122. Ein später Ausläufer aus Vuni: Swed. Cyprus Exped. III 97f. Nr. 150/1 Taf. 42.

9. Siehe F. Willemsen, Dreifusskessel aus Olympia (Olympische Forschungen III), Berlin 1957.

10. Zum Oberteil vgl. Willemsen a. O. 67 Taf. 52, Br. 13153 u. B 2436; zum Feld, das sich zwischen diesem und dem langen Hauptteil einschiebt a. O. 67ff. Abb. 12 Taf. 45 (Br. 5103), 46 (B 1665) und 49 (B 2585); zu letzterem a. O. 71f. Der fünfstrichige Querzickzack des breiten Mittelstreifens sonst nur Br. 3627, a. O. 84 Taf. 47. Zur Chronologie a. O. 82ff. und 171f.

nur einen Ausschnitt abbilden (T a f. 128 a), lässt sich nichts an die Seite setzen. Schon seine Technik weicht von der der anderen flachen Dreifusshenkel durchaus ab. Gleichwohl ist die Deutung gesichert, da wir auch den zugehörigen Bügel besitzen. Die prächtige Lotoswellenranke mit ihren kräftigen, reich gefüllten Blüten wird von einer Nebenranke durchkreuzt, die sich in der Mitte der Ringfläche so durch die Blüten schlingt, dass sie jeweils von deren Kelchblättern überschnitten wird ; nur an einer einzigen Stelle, im Scheitel des Kreises, stehen zwei aufrechte Blüten nebeneinander und unterbrechen dadurch den gleichmässigen Rhythmus der Welle ; an dieser Stelle verbindet sich nun die Nebenranke mit dem Kelchboden einer der beiden aufrechten Blüten. Form und Stil der Blüten legen eine Datierung in die Zeit um oder kurz vor 600 nahe. Unser Henkel wäre danach einer der spätesten Ausläufer der aus dem Geometrischen kontinuierlich fortgepflanzten Dreifusskessel – Tradition [11].

Auf den vom Orient inspirierten Kesseltypus, der gegen 700 in Olympia wie in anderen griechischen Heiligtümern den alteinheimischen Dreifusskessel fast ganz zurückdrängt, gehen wir hier nicht ein, weil die Veröffentlichung des gesamten einschlägigen Materials in einem Bande der «Olympischen Forschungen» bevorsteht. Doch sei betont, dass wir dem Nordwall gerade an reliefgeschmückten orientalischen Kesseluntersätzen, Stabdreifussteilen, Löwen – und Greifenprotomen, Sirenen- und Stierkopfattaschen sowie an anderem Zubehör «orientalisierender» Kessel besonders reiche und wertvolle Funde verdanken. An die Stelle dieser Bronzewerke, die wir hier übergehen, kann indes ein Komplex o r i e n t a l i s c h e r R e l i e f s treten, wie er auf griechischem Boden erstmals zu Tage gekommen ist. Es handelt sich um die Trümmer eines stattlichen Geräts, das aus seinen Teilen zu rekonstruieren noch nicht gelungen ist. Wahrscheinlich war es ein grosser drei – oder vierseitiger Ständer oder Untersatz , dessen Seiten sich nach oben verjüngten. Diese waren verkleidet mit dicken, eher grob vernieteten Platten mit kräftig getriebenen figürlichen Reliefs, von denen sich einige ganz, viele andere mehr oder weniger fragmentarisch im Brunnen 17 fanden. Unsere drei Bilder (T a f. 129 u. 130) geben eine charakteristische Auswahl. Das grösste zusammenhängende Stück (T a f. 129) umfasst drei Friese, von denen nur der untere, der eine gesondert gearbeitete Platte füllt, seine volle Ausdehnung bewahrt hat. Drei Stiere sind dargestellt, die an Horn, Ohr und Strick von je zwei bärtigen Männern geführt werden : was immer die orientalische Bedeutung diesses Aufzuges gewesen sein mag, die interpretatio Graeca hat darin gewiss einen Opferzug gesehen. Der mittlere niedrige Fries, der mit dem viel höheren oberen auf einer und derselben Platte angebracht war, enthielt eine antithetische Tiergruppe mit einem "Volutenbaum" als zentralem Motiv ; rechts sieht man am verbogenen Bruchrand vom Gegenstück des Stieres noch Reste der Pranken und der Schnauze eines Löwen. Die Darstellung des oberen Bildes war anscheinend wieder antithetisch komponiert ; erhalten ist links vom Rest der krönenden Palmette eines vegetabilischen Motivs nur der Unterkörper eines Flügeldämons wohlbekannten assyrischen Gepräges. Aus einem Fries mit vier sprengenden behelmten und lanzenbewehrten Reitern, der auf einer anderen Seite des Gerätes den Platz des Stierfrieses einnahm, bilden wir einen Ausschnitt ab (T a f. 130 b). Die kleinere trapezförmige Platte mit der schönen antithetischen Gruppe zweier Steinböcke und einem Bogenfries als Sockelzone (T a f. 130 a) darf man sich als oberen Abschluss einer solchen Bilderfolge denken. Noch manche andere Szene mit Göttern, dämonischen Wesen und Tieren, die sich zu symbolischen Handlungen verbinden, findet sich auf den erhaltenen Gerätteilen, genannt sei aber nur noch eine Prozession von fünf nach links schreitenden bärtigen Männern, weil sie in allen Stücken mit der Gestalt einer schon länger bekannten isolierten schmalen Bronzeplatte genauestens übereinstimmen (H. V. Herrmann, Bericht V 81ff. Abb. 37/8). Die Frage nach der Herkunft unserer grossen orientalischen Reliefserie gründlich zu untersuchen, bleibt der künftigen Veröffentlichung vorbehalten. Im Ganzen scheint sich aber vorerst der schon früher aus der einzelnen Figur gewonnene Eindruck zu bestätigen, dass wir es mit einer « provinziellen Brechung » assyrischer Kunst zu tun haben, deren « Heimat im nordsyrisch – südanatolischen Raum zu suchen sein wird ». Für die griechi-

11. Vgl. Willemsen a. O. 157ff., 173f. und Bericht VII 181ff.

sche Kunstgeschichte bleibt indes vor allem die Fülle unmittelbarer Anschauung unschätzbar, die unsere Reliefs von der am Ende des geometrischen Zeitalters aus dem Orient nach Griechenland einströmenden reichen Bilderwelt gewähren.

Die hohe Blüte des griechischen Bronzereliefs, die durch solche die Bildvorstellungen und die handwerkliche Technik der Griechen befruchtende Anregungen heraufgeführt wurden, bezeugen auch die Funde des Nordwalls. Aus einem der bedeutendsten figürlichen Reliefs geben wir hier einen Ausschnitt (T a f. 128 b). Einem «Baum» aus «Herzvoluten» sind beiderseits je eine schreitende Sphinx und ein Widder zugeordnet. In die Symmetrie der Komposition bringen ohne strenge Bindung im freien Bildgrund verteilte Rosetten, auf Volutengebilden wie auf Stauden sitzende Adler und gravitätisch stehende Reiher Lockerung und einen frischen Hauch der Natur. Dem Stil der meisterhaften Zeichnung dürfte ein Ansatz in das spätere 7. Jahrhundert am ehesten entsprechen.

Die grossen figürlichen Reliefs wird man als «einmalige» Kunstwerke natürlich anders bewerten als die allein mit vegetabilischen Ornamenten verzierten Beschläge, die im allgemeinen einen eng begrenzten Formenschatz immer wieder, wenn auch höchst geistvoll, abwandeln. Das trifft auch für einen in voller Breite von 17 cm erhaltenen Beschlag aus Brunnen 4 zu (T a f. 131 a). Sowohl die «Herzvoluten» – Reihe des mittleren wie auch die Blütenfriese der seitlichen Streifen sind eben nur leichte Varianten gangbarer Motive, die wir in gleicher Kombination schon kennen (z. B. Olympia IV Taf. 42, 739 ; Bericht VI 159f. Taf. 61/2). Deshalb macht vor allem die vorzügliche Erhaltung unser Relief kostbar: sie stellt das prächtige Ganze einer solchen Verbindung pflanzlicher Motive ungetrübt vor Augen, das man bisher aus stark verwitterten oder fragmentierten Resten nur mühsam herauslesen und bestenfalls auf dem Papier rekonstruieren konnte.

Unter den mannigfachen Geräten verschiedener Bestimmung lenken wir die Aufmerksamkeit vorerst lediglich auf die in Olympia auffallend häufigen Kymbala, deren schon von Furtwängler vertretene Erklärung mir trotz der in neuerer Zeit dagegen laut gewordenen Zweifel gesichert scheint [12]. Zwei charakteristische Stücke, deren eines auf dem flachen Rand mit kleinen Buckelchen verziert ist, bilden wir hier ab (T a f. 135 a). Man beachte den in einem Fall über dem pyramidenförmigen unteren Teil des Griffs erhaltenen langen runden Zapfen, dessen schraubenähnliche Rillung nur dann verständlich ist, wenn man annimmt, dass der Zapfen einst in einem hölzernen Griffknauf steckte. Unsere zwei Exemplare stammen aus den Brunnen 22 und 27, die zu den älteren gehören, ebenso wie der Brunnen 5 (vgl. oben S. 114), der nicht weniger als sechs Kymbala enthielt.

Der überwältigende Reichtum an Waffen, den die früher ausgegrabenen Wälle des Stadions spendeten, wird vom Nordwall eher noch übertroffen. Was zunächst die Helme anlangt, so verdanken ihm alle ihre Gattungen, die frühgriechischen Kegelhelme [13] nicht ausgenommen, wertvollen Zuwachs, der indes die reif - und spätarchaischen Formen begünstigt. So kommt er unter den illyrischen Helmen vor allem der Spätform zu Gute, und zwar so gut wie ganz deren älterer Entwicklungsstufe, bei der die Randborte aus einer Reihe kleiner Nägel statt der später üblichen gepunzten Buckelchen besteht. Von jener Gruppe, die in Olympia noch vor kurzem nur durch spärliche Fragmente vertreten war [14], besitzen wir jetzt nicht weniger als sieben vollständige, meist vorzüglich erhaltene Exemplare. Da deren Veröffentlichung im VIII. Bericht bevorsteht, soll an dieser Stelle nur eine Einzelaufnahme (T a f. 131 b) auf die mit einem wundervollen getriebenen Widderkopf geschmückten Wangenschirme eines (achten) illyrischen Helms aus Brunnen 16 aufmerksam machen, der, wie die Randnägelchen zeigen, innerhalb der Spätphase der älteren Gruppe zuzurechnen ist, aber statt der kanonischen spitzen Seitenzwickel einen runden Ohrausschnitt aufweist. Für diesen hat wohl ebenso wie für die auf unserm Bild nicht sichtbaren

12. Siehe Olympia IV 70f. und Bericht VII 118. Man muss sich nur hüten, alle Gegenstände, die eine zufällige Ähnlichkeit der Form mit den Kymbala gemein haben, mit ihnen in einen Topf zu werfen.

13. Über diese zuletzt Bericht VI 118ff. Ein in der Grundform ähnlicher, aber mit Ausschnitten für Augen und Mundwinkel versehener Wangenschirm aus dem Nordwall: Bericht VII 75 Abb. 38.

14. Bericht VI 139 Nr. 30 und 31. Dazu ein Londoner Helm aus Olympia: a. O. 139 Nr. 33 Taf. 51/2.

getriebenen Stirnlocken der 'chalkidische' Helm Pate gestanden [15].

An den Helmfunden des Nordwalls fällt mit fast vierzig vollständigen Helmen dem korinthischen Typus natürlich der Löwenanteil zu, wobei die grosse Mehrzahl [16] wiederum den entwickelten Formen angehört. Ein schöner spätarchaischer korinthischer Helm [17] aus Brunnen 40 mag als Beispiel genügen (Taf. 132). Er zeichnet sich aus durch ein schmales, den Kalottenabsatz begleitendes Reliefband, dessen beide Enden über der Stirn in zierliche Schlangenköpfe auslaufen, sowie durch die feinen kleinen Silberpalmetten, die als diskreter Schmuck an den äusseren Augenwinkeln und über den Seitenzwickeln sitzen.

Zu den in spätarchaischer Zeit in mannigfachen Spielarten weitverbreiteten 'chalkidischen' Helmen hat der Nordwall gleichfalls wichtiges neues Material beigesteuert, aus dem Helme mit feinster gravierter Zeichnung als erlesene Kunstwerke hervorragen. Die Gattung soll im VIII. Bericht behandelt werden. Den 'chalkidischen' Helmen reiner Ausprägung schliessen sich verschiedenartige Mischformen an, in denen sich die 'chalkidischen' mit korinthischen Formelementen kreuzen. Ein glänzendes Beispiel dafür gibt ein vorzüglich gearbeiteter und wundervoll erhaltener Helm, der mit dem runden Augenrand des chalkidischen Typus die geschlossene Seitenwandung des korinthischen verbindet (Taf. 133 a). Sein kurzer Nasenschirm endet in einer gravierten Lotosblüte, locker verteilte kräftige Spiralen deuten das Stirnhaar an; mit dem die Stirnpartie der Kalotte hervorhebenden reliefierten Band könnte ein Sturmband gemeint sein. Völlig einzig ist aber das meisterhaft modellierte getriebene Ohr, das vorne von einer an spartanische Bildwerke gemahnenden geflochtenen Schläfenlocke, hinten von einer Spirallocke gerahmt wird. Der schöne und qualitätvolle, aber in seiner Formenmischung etwas hybride Helm hat, wie an anderer Stelle begründet werden soll, seine Heimat am ehesten im westlichen Kolonialgebiet.

Einige unter so vielen Helmen werden durch ihre Weihinschriften zu historischen Dokumenten. So gehören zwei korinthische Helme zu der wohlbekannten Weihung der Argiver (zuletzt Bericht V 35f), zwei andere nennen die Rheginer als Stifter von Beute aus Kämpfen gegen Gela und gegen Lokri, ein lose erhaltener Wangenschirm bezeugt eine kriegerische Auseinandersetzung von Messene auf Sizilien mit dem benachbarten Mylai. Doch einen Helm ungriechischer Form aus dem Felsbrunnen 34 erhebt die mit punktierter Schrift längs des unteren Randes der Vorderseite aufgezeichnete Dedikation vollends zu einem geschichtlichen Denkmal ersten Ranges (Taf. 133 b): Διὶ Ἀθεναῖοι Μέδον λαβόντες. Als dem einzigen auf uns gekommenen Beutestück aus den Perserkriegen gebührt diesem Helm ein Ehrenplatz unter den olympischen Funden. Es sei nicht wiederholt, was über seine in Vorderasien beheimatete und dort durch fast ein Dutzend Beispiele gut belegte Form sowie zu den Fragen, die sich unmittelbar an unser Stück und seine Inschrift knüpfen, anderwärts schon gesagt worden ist [18]. Wir weisen nur noch einmal auf die erstaunliche Tatsache hin, dass die Bronze keine Patina angesetzt, sondern ihre ursprüngliche golden glänzende Farbe unverändert bewahrt hat.

Die gleiche wunderbare, durch keinerlei Oxydation beeinträchtigte Erhaltung eignet auch einem Brustpanzer, der, obwohl wesentlich älter als der Perserhelm, durch Zufall in denselben Brunnen geraten ist (Taf. 134 a). Unbedeutende Verbiegungen des unteren Randes und der Halskrause stören auch die sonst unversehrte plastische Form nicht. So steht uns der Panzer als einziger von seinesgleichen noch fast so, wie er, wohl um 540, aus der Werkstatt kam, vor Augen. Nur die ausser-

15. Den Ohrausschnitt hat auch ein illyrischer Helm aus Olympia in Wien, der aber schon nach Ausweis der gepunzten Randbuckel jünger ist: Bericht VI 146, 139 Nr. 35 Taf. 55.

16. Zwei von den wenigen frühen korinthischen Helmen aus der Nordwall-Grabung sind bereits bekannt gemacht (Bericht VII 79f. Nr. 11 u. 15 Taf. 28/9. 34,2 und 31,5), ebenso einige schöne Fragmente (a. O. 78 Nr. 4 u. 5 Taf. 23 und S. 81 Nr. 22 Taf. 38,3).

17. Über die spätarchaischen Formen des korinthischen Helms zuletzt Bericht V 71ff.

18. Bericht VII 129ff. Taf. 56/7. Zu den dort S. 131 Anm. 7–10 zusammengestellten nächst verwandten orientalischen Helmen kommt noch einer aus Persien im Nationalmuseum zu Kopenhagen: Nationalmuseets Arbejdsmark 1962, 31. Zum Delta mit Punkt an Stelle der Grundlinie (Bericht VII 135 mit Anm. 15) vgl. auch AA. 1957, 15 mit Anm. 25 (Greifenhagen) und den samischen Horosstein AM. 44 (1919) 2 Nr. 1.

ordentlich fein gravierten Rautenmuster und schrägen Flächenmäander der Säume längs der Armlöcher und der beiden Zonen des unteren Randes lässt unsere Abbildung nicht erkennen. Noch vier weitere ganz, wenn auch nicht so vollkommen erhaltene Panzer haben sich gefunden, zwei Brust – und zwei Rückenschalen. Von den Brustpanzern steht einer, den Taf. 120 b in seiner Fundlage im Brunnen 24 zeigt, dem geometrischen Panzer aus Argos (BCH. 81 (1957) Taf. 2) noch nahe ; ein Rückenpanzer aus Brunnen 28 ist in feiner gravierter Zeichnung mit sich bäumenden Löwen geschmückt.

Auch die übrigen Teile der Hoplitenpanzerung waren im Nordwall glänzend vertreten, allen voran die Beinschienen, deren wir über sechzig verzeichnen. Ein spätarchaisches Exemplar aus Brunnen 17 gibt in seinem aufgeklappten Zustand ein schönes Beispiel für die Verwandlung der Beinmuskulatur in ein bewegtes und beziehungsreiches Kurvenspiel, dessen Spannungen sich in Anklängen an vegetabilische oder in unvermitteltem Übergang zu daemonisch – tierischen Formen (Schlangenköpfe) bedeutungsvoll entladen (Taf. 134 b). Bemerkenswert ist auch die in breiten, unverkennbar boeotischen, aus ganz feinen krummen Strichelchen zusammengesetzten Buchstaben eingeritzte Inschrift, die auf der Aussenseite längs der Schienbeinkante herabzieht: Θεβαῖοι τὸν Ηυετίον. Sie bezeugt, dass das nördlich vom Kopaissee gelegene Städtchen Hyettos noch in spätarchaischer Zeit seine Unabhängigkeit gegen Thebens Vormacht zu behaupten suchte. Eine in ähnlicher Art, nur noch reicher und prächtiger verzierte Beinschiene, bei der die Augen der hier verdoppelten Schlangenköpfe mit blauen Edelsteinen eingelegt sind, nennt die Kleonäer als Stifter ; eine weniger reich geschmückte gehört zu der schon erwähnten Weihung der Argiver ; eine etwas jüngere, schlicht die Naturformen wiedergebende, die aus dem Brunnen 12 stammt, ist von den sizilischen Messeniern im Kampf gegen Lokri erbeutet. Hervorzuheben wären noch eine gut erhaltene linke Beinschiene aus Brunnen 19 mit der Aufschrift Τὸ Διὸς in korinthischem Alphabet, die beiderseits der Kniepartie einzigartige gravierte Zeichnungen von höchster künstlerischer Qualität bewahrt (Löwe über ein auf dem Rücken liegendes Pferd, bzw. ein zusammengebrochenes Reh herfallend) und endlich ein für die Beinschienenchronologie hochwichtiges Stück, dessen Knie mit einem getriebenen weiblichen Kopf dädalidischen Stils verziert ist.

Sonstige Bestandteile der Panzerung können hier nur gestreift werden. Von den halbrunden Bauchschutzblechen, den sogenannten Mitren, die ursprünglich mit Ringen, später mit Scharnieren an dem Brustpanzer befestigt wurden, seien zwei erwähnt : die ältere Mitra, leider nur zur Hälfte erhalten, ist kostbar durch die meisterhaft und subtil in kretischem Stil des 7. Jahrhunderts gezeichnete Darstellung der thronenden Klytaimnestra, die von Orestes bedroht wird ; die Scharniere der jüngeren, aus Brunnen 18, die keinen gravierten Schmuck hat, sind mit silbernen Nägeln befestigt. Von zwei vollständigen Oberarmschienen zeigt die eine, aus Brunnen 20, auf der Schulter ein prachtvolles Gorgoneion (vgl. Olympia IV Taf. 60). Auch eine ungewöhnlich gut erhaltene Knöchelschiene aus Brunnen 30 und eine der höchst seltenen Fuss – Schienen [19] verdienen genannt zu werden.

Für die scheinbar schon so gut bekannten archaischen Rundschilde und deren Zubehör wird sich vielleicht mancher aus neuen Funden keinen bedeutenden Gewinn mehr versprechen. Die folgende kleine Auswahl kann indes diese Ansicht widerlegen. Da ist zunächst ein Schild, der vollständig und ungebrochen in der Tiefe von Brunnen 16 lag (Taf. 135 c). Mit seiner fast unbeschädigten Form und Wölbung wetteifert der Zustand der papierdünnen, noch heute elastischen Bronze, die wie die des Perserhelms (Taf. 133 b) und des Panzers (Taf. 134 a) noch in ihrem vollen ursprünglichen Glanze prangt. Dieser wunderbaren Erhaltung verdanken wir die durch keinen

19. Wie Bericht I 93 Taf. 36 unten. Die Erklärung ergibt sich aus der unverwechselbaren für Schutzwaffen charakteristischen Beschaffenheit des Blechs, aus der Bildung des oberen Randes und den Riemenlöchern. Wer diese von Nagellöchern nicht unterscheiden kann, mag darüber witzeln und ruhig weiter einen Fusspanzer für den Fussbeschlag eines Sphyrelatons halten (R. Hampe, Gymnasium 68 (1961) 554). Die Fusspanzer, deren Zehen unbeweglich sind (im Gegensatz zu Olympia IV 161 Taf. 61, 1000 und Brit. Mus. Guide Greek and Roman Life 3. ed. 87 Abb. 85), sind offenbar nur von Reitern getragen worden, die sie beim Absitzen leicht vom Fuss lösen konnten.

Schleier getrübte Anschauung eines Hoplitenschildes, die uns bisher versagt war. Unschätzbar ist aber auch der Aufschluss über die Herstellungsweise eines handwerklich so vollendeten Gebildes. Es lässt sich z. B. erst jetzt mit Sicherheit feststellen, dass zum Ausstanzen des Flechtbandes (Taf. 135c) eine nur etwa 8, 7 cm lange Form diente, wobei freilich die bei einem solchen Verfahren unvermeidlich sich ergebenden Fugen durch Nacharbeit so sorgfältig verwischt wurden, dass sie selbst bei geringer Verwitterung kaum mehr zu bemerken sind. In das nicht allzureiche Repertoir an Schildrandmustern (zuletzt Bericht V 55ff.) bringt der Zug fliegender Vögel von einem in Fragmenten erhaltenen Schild, das einzige figürliche Motiv, das bisher an dieser Stelle aufgetaucht ist, eine schöne und unverhoffte Abwechslung (Taf. 135b). Drei weitere Schilde seien ihrer Inschriften wegen erwähnt. Der erste, aus Brunnen 17, gehörte zu der hier schon zweimal genannten grossen Argiverweihung, der zweite, aus Brunnen 34, war ein Weihgeschenk der Psophidier, der dritte aber, der aus Brunnen 18 stammt, ist bemerkenswert als Träger einer Weihinschrift, die nicht Zeus, sondern Herakles gilt: ἱερὰ τō(ι) Ἡρακλεῖ. Ihr lässt sich nur die viel jüngere Aufschrift eines Messers, die sich auf Pan bezieht, zur Seite stellen (Bericht II 39f. Abb. 26).

Den schon bekannten Schildzeichen[20] fügen wir nur ein neues an, wiederum ein Geschenk des fundreichen Brunnens 17 (Taf. 136). Es gehört zu den merkwürdigsten und kostbarsten seiner Art. Unverbogen und noch genau so gewölbt, wie es einst auf dem Rund des Schildes sass, hat es auch seinen bewegten Umriss bis zu den kleinsten Zacken der Federn, Flossen und Schlangenschwänze ganz unversehrt bewahrt. Was wären aber Form und Konturen ohne die vorzügliche Erhaltung der Oberfläche, dank welcher jede Einzelheit der in Treibtechnik reliefierten Zeichnung noch zur Geltung kommt? Man denke sich die Wirkung noch gesteigert durch den Blick der eingelegten Augen sowie durch die feuerrot funkelnde Farbe, mit der Zunge, Maul und Iriskreis des Gorgoneions bemalt waren[21]. Das Wesen, das vom Schild dem Feind entgegenblickte, ist phantastisch genug. Zwar im beflügelten Oberkörper, in der Fratze des Gesichts und den gewinkelten Armen mit den Händen, die die Hälse der an Gürtels statt um den Leib geschlungenen Schlangen halten, verleugnet sich die Gorgo nicht. Doch schon der nur durch den doppelten Busch angedeutete Helm nimmt wunder, und vollends beispiellos ist der als Meerdrachenleib gebildete Unterkörper, an dem vorn wie im Sprung ausgreifende Vorderpranken eines Löwen ansetzen. Man darf zweifeln, ob eine solche Gestalt einem Griechen noch als die Gorgo des Mythos gelten konnte oder ob er sie nicht vielmehr mit einem anderen Namen benannte. Die Freiheit in der Verbindung heterogener Teile, die an der Brust statt im Rücken sitzenden Flügel und den Stil der spätarchaischen Zeichnung wird man am ehesten einer Kunst mit ionischem Einschlag zutrauen und daher vielleicht geneigt sein, die Heimat unseres Schildzeichens in Grossgriechenland zu suchen.

Von der Ausstattung der Schildinnenseite lassen wir die zahlreichen Armbügel, Rosetten, Bügelchen usw. beiseite und stellen nur einige figürliche Schildbänder vor. Ihre Auswahl ist mit Absicht unter denen getroffen, die an das bereits Bekannte anknüpfen, obwohl es keineswegs an solchen fehlt, die unbekannte Bilder und Bildfolgen überliefern.

Ein Fragment aus Brunnen 4 sei zuerst herausgegriffen (Taf. 137b). Es erweist sich als Abdruck aus einer Form, deren vollständige Bildreihe wir schon aus einem Fund des Südwalls kennen (Olympische Forschungen II 10f., Form IV, Taf. 17 u. 73), bewahrt allerdings nur deren erste beide Felder (a. O. 10 Nr. 8 a/b Taf. 16 u. 18). Die Wiederholung des ersten Bildes lehrt nicht viel, für den Gesamteindruck des zweiten aber, das dort stark verknittert war, wird man, wie auch für manches Detail (Stirnlocken der Kassandra, Rautenmuster des Athenapeplos), den neuen Abdruck heranziehen.

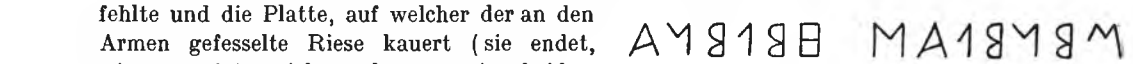
Unvergleichlich grösseren Gewinn bringt die vollständig und gut erhaltene obere Hälfte

20. Zuletzt Bericht V 58ff. Dort Anm. 50 die älteren Veröffentlichungen.

21. Am Gorgoneion ist die Beieinlage beider Augäpfel erhalten, der Iriskreis jetzt leer. Die Iris der Gorgo und die Augen der Schlangen bestanden einst aus durchscheinenden Steinen. Die rote Farbe ist gedunkelt und stumpf geworden, ihre ursprüngliche Beschaffenheit und Leuchtkraft liess aber bei der Auffindung der Erdabdruck noch erkennen.

eines Bandes mit einer Folge von drei Feldern (T a f. 137 a), deren früher aufgetauchter Abdruck sich in kläglichstem Zustande befand (a. O. 39 Nr. 63, Form XLV, Taf. 68). Im mittleren Bilde besitzen wir eine der schönsten archaischen Darstellungen des Prometheusmythos. Der Gedanke an Prometheus war zwar schon angesichts des zerstörten Abdrucks aufgetaucht, wurde jedoch fallen gelassen, weil der Adler fehlte und die Platte, auf welcher der an den Armen gefesselte Riese kauert (sie endet, wie man jetzt sieht, seltsamerweise beiderseits in kleinen Voluten), als Keule missverstanden werden konnte (a. O. 92f. und 125f.). Sein Oberkörper erscheint im Profil, sein rechter Arm wird nicht sichtbar. Nur auf den neuen Fund kann sich auch die Erklärung des unteren Dreifigurenbildes (Form XLV) stützen, obwohl es unten antik abgeschnitten ist: Raub der Helena durch Theseus und Peirithoos oder eher ihre Wiedergewinnung durch die Dioskuren? Eine verwandte, noch hieratischer gefasste Darstellung dieses Vorgangs kennen wir von einem anderen Schildband (a. O. 134f., 24f. Nr. 36, Form XXII c, Taf. 51). Die schöne, kräftige Palmette endlich, die nur der neue Streifen überliefert, zeichnet sich vor allen Schildbandpalmetten (a. O. 201ff. Taf. 74 – 76) dadurch aus, dass die Voluten, statt fest auf dem Basisstreifen aufzuruhen, unten S-förmig einschwingen und in Schlangenköpfe auslaufen. Übrigens zwingen Palmettenform und Figurenstil den a. O. 243 für die Matrize XLV vorgeschlagenen Ansatz im 3. Viertel des 6. Jahrhunderts bis zu den siebziger oder sechziger Jahren hinaufzurücken.

Das dritte hier ausgewählte Beispiel (T a f. 137 c) schliesst sich ebenfalls an eine schon bekannte Bildfolge eng an (a. O. 8f., Form II, Taf. 9 u. 73), ohne dass es jedoch aus derselben Matrize abgeformt wäre. Die drei Bilder finden sich nämlich, auch im Stil unverkennbar übereinstimmend, auf jener Form (a. O. Taf. 11, Form II d–f), weichen aber im einzelnen ab. So ist zwischen die Ringkämpfer (II e) ein Dreifuss, zwischen Mann und Frau (f) eine Eidechse eingeschoben. Wir haben es also mit einer Variante zu tun, ein Fall, der bisher nur einmal aufgezeigt werden konnte (a. O. 4f.). Das ist indes nicht der einzige Grund, weshalb unser Fragment hier hervorgehoben zu werden verdient. Bedeutsamer noch sind die Namen, die seinen Darstellungen beigeschrieben sind[22]. Denn sie erweisen nicht nur das früher anders gedeutete Paar des Feldes f als Menelaos und Helena, sondern bringen durch ihre korinthischen Buchstabenformen endlich auch für den zweiten Bestandteil der Gattungsbezeichnung 'argivisch-korinthisch' (a. O. 215) die epigraphische Bestätigung:

Die Schildbänder deswegen in Bausch und Bogen fortan 'korinthisch' nennen zu wollen, wäre allerdings falsch.

Von den Schutzwaffen sei noch ein Pferdestirnpanzer (προμετωπίδιον), wahrscheinlich unteritalischer Herkunft, wenigstens erwähnt. Wie bei ähnlichen Stücken in Neapel, Karlsruhe und Athen bildet ein getriebener behelmter Kopf in Vorderansicht seinen Hauptschmuck. Die ebenso reiche wie subtile gravierte Zeichnung verleiht ihm auch als Kunstwerk einen hohen Rang.

Um die sehr zahlreichen Angriffswaffen nicht ganz zu übergehen, legen wir hier auch eine Auswahl von Lanzenspitzen aus Bronze vor (T a f. 138 a). Als älteste unter ihnen darf nach dem ausschwingenden Ansatz des Blattes die mittlere gelten (erhalt. L. 41,5 cm), deren Form noch einem «geometrischen» Typus nahesteht (Olymp. Forschungen I 146f. Taf. 56). Das 63,5 cm lange vollständige Exemplar (T a f. 138 a unten) wird nur wenig jünger sein: es entspricht etwa der eisernen Lanzenspitze a. O. 152 Taf. 59 a. Es fand sich mit abgebrochener Spitze im Brunnen 27 (Plan 1, Quadrat F 1/2), diese aber, die Bruch an Bruch anpasst, weit entfernt davon, im Quadr. J 4, in der Wallerde: ein keineswegs vereinzelter Fall von Zerstreuung. Die kleinere, vollständige Lanze aus Brunnen 30 (T a f. 138 a oben; L. 43,3 cm) gehört, wie die Form des Blattes sowie Technik und Schmuck der Tülle zeigen, in das 6. Jahrhundert.

Zu den kostbarsten Gaben des Nordwalls wird man unbedenklich den Vertrag der Stadt Sybaris rechnen, der auf einer völlig unversehrten gegossenen B r o n z e t a f e l in herrlicher achäischer Schrift aufgezeichnet steht

22. Bei den Ringkämpfern lassen sich die Inschriftreste leider nicht mehr entziffern.

(T a f. 138 b). Für die sachliche und sprachliche Erklärung genüge der Hinweis auf die bereits erfolgte Veröffentlichung (Bericht VII 207ff, Taf. 86,2). Der Wiederabdruck des Textes. der an keiner Stelle zweifelhaft ist, mag die Entzifferung an Hand der Abbildung erleichtern: 'Αρμόχθεν οἱ Συβαρῖ | ται κ' οἱ σύνμαχοι κ' οἱ | Σερδαῖοι ἐπὶ φιλότατ | ι πιστᾶι κ' ἀδόλοι ἀε | ίδιον· πρόξενοι ὁ Ζε | ὺς κ' 'Οπόλον κ' ὅλλοι θ | εοὶ καὶ πόλις Ποσειδα | νία. Die einzige Schwierigkeit bereiten dem sachlichen Verständnis die Vertragspartner der Sybariten, die Serdaier. Da die literarische Überlieferung eine Stadt Serda oder ein Volk der Serdaier nicht kennt, hat man bis nach Sardinien ausgeschaut[23]. Doch «ist an die Sarder aus historischen, geographischen, aber auch sprachlichen Gründen nicht zu denken». Das hat vor kurzem M. Guarducci überzeugend dargetan[24]. Mit ihr wird man die Serdaier am ehesten mit jener sonst unbekannten Stadt Unteritaliens verbinden, die in archaischer Zeit Münzen mit der achäischen Aufschrift Σερ geprägt hat.

Unter allen Bronzefunden, so mannigfaltig und kostbar sie sonst seien, wird der Kunstfreund qualitätvolle plastische Werke schon ihrer einmaligen künstlerischen Aussage wegen wohl am höchsten schätzen. Auch sind figürliche Bronzen, von den für Olympia so charakteristischen massenhaft auftretenden frühen Tiervotiven abgesehen, sehr viel spärlicher gesät als Gefässe, Geräte, Reliefbeschläge oder Waffen. Der Nordwall bildet von dieser allgemeinen Regel keine Ausnahme. Dennoch verdanken wir ihm, wie die folgende Auswahl zeigen mag, eine stattliche Reihe bedeutender Zeugnisse früher und archaischer Bronzeplastik.

Einem Meisterwerk geometrischer Plastik gebührt in der Zeitfolge die erste Stelle (T a f. 139 a). Die vollständig und in vorzüglichem Zustand auf uns gekommene männliche Figur gibt sich durch die im rechten Winkel nach unten abgebogene Standplatte als Aufsatz eines flachen Dreifussringhenkels zu erkennen. Ihr war ohne Zweifel ein formal ebenso streng in sich geschlossenes Pferd zugeordnet, mit dem sie der durch die gesenkte linke Hand gesteckte Zügel nur äusserlich verband. Die krystallinisch klare Form und der grossartig straff zusammengefasste Bau, in denen sich der Geist der reifen geometrischen Kunst in seltener Reinheit offenbart, wird freilich mit dem Verlust jener warmen Innigkeit erkauft, die von der gegenständlich vergleichbaren Gruppe des gewiss nicht sehr viel älteren Henkels T a f. 127 a ausstrahlt. Die hier nur angedeuteten kunstgeschichtlichen Fragen, die sich an unseren "Pferdeführer" knüpfen, sind schon an anderer Stelle ausführlich erörtert (Bericht VII 145ff. Taf. 60/1), wo man auch die wenigen unmittelbar verwandten Bronzefiguren zusammengestellt findet.

Die wohl nicht ganz hundert Jahre jüngere Statuette einer mit korinthischem Helm, Lanze und Schild bewehrten Göttin (T a f. 139 b) aus Brunnen 17, eines der ältesten Bilder im ehrwürdigen Typus des Palladions, ist nicht mit voller Sicherheit als Athena anzusprechen. Denn aus der Überlieferung wissen wir, dass in der Frühzeit, zumal in der Peloponnes, auch Artemis und Aphrodite bewaffnet erscheinen konnten. Und ein peloponnesisches Werk haben wir vor uns. Obwohl es kaum aus einem der führenden Kunstzentren hervorgegangen ist und jedenfalls der zu seiner Zeit massgebenden "dädalidischen" Stilrichtung fernsteht, verkörpert es mit zwingender Gewalt das Erleben göttlicher Gegenwart. Im übrigen sei auch für diese Figur auf die Veröffentlichung hingewiesen (Bericht VII 160 ff. Taf. 70/1).

Ein selten kostbares Geschenk hat der schon 1938 im grossen Stadionquerschnitt entdeckte Brunnen 1 als Lohn für seine vollständige Leerung aufgespart, die 22 Jahre früher der hohe Grundwasserstand in dem von hohen Erdwänden eingeengten Graben unmöglich gemacht hatte[25]. Von der Schönheit und Bedeutung des maskenartig aus Blech getriebenen und nur wenig beschädigten weiblichen Kopfes, in dem man nach seiner von Blattrosetten geschmückten Stephane eine Göttin sehen darf, kann die eine Abbildung, die wir der vorbereiteten Publi-

23. Rend. Lincei 17 (1962) 11ff. (P. Zancani – Montuoro).

24. Rend. Lincei 17 (1962) fasc. 5/6; ebda. auch Panvini Rosati zuletzt zu den Münzen. Der oben in Anführungszeichen zitierte Satz stand ursprünglich Bericht VII 208, wurde aber von mir in der Korrektur gestrichen. Er war daher weder Frau Zancani – Montuoro noch Frl. M. Guarducci bekannt.

25. Der Brunnen 1 ist Bericht II 22 als «Bothros» beschrieben und im Schnitt a. O. Taf. 1 als solcher eingezeichnet.

kation vorausschicken (Taf. 140), nur eine unvollkommene Vorstellung vermitteln. Aber die ausserordentliche Feinheit und Sensibilität der plastischen Durchbildung wird man bei ihrer Betrachtung ebensowenig verkennen wie die spezifischen Züge, die den Kopf in das 7. Jahrhundert, wohl in dessen 3. Viertel weisen: den dreieckigen Bau des schmalen Gesichts oder die Art der Einbettung des edlen Mundes mit seinen schmalen Lippen zwischen den Wangen und dem fein gewölbten, schmalen, aber kräftigen Kinn. Wir stehen dem Werk eines grossen Meisters gegenüber, dessen Kunst in der Peloponnes, vielleicht in Lakonien, zu wurzeln scheint, dem aber auch eine östlichere Formenwelt nicht fremd war. Die Zurichtung des Blechs und die Ausschnitte für Augen, Brauen und Ohrschmuck, die nicht auf eine Einlage, sondern auf eine Unterlage berechnet sind, lassen vermuten, dass der Kopf ein hölzernes Bild verkleidete, an dem die ausgeschnittenen Teile farbig hervorgehoben waren. Leider fehlt mit den seitlichen Rändern, die wohl am Kern festgenagelt waren, auch der Lockenrahmen, aus dessen Ebene das Gesicht in voller Plastik vorsprang.

Einer lakonischen Werkstatt der Mitte des 6. Jahrhunderts ist der herrliche Krieger zuzuschreiben, der, mit kurzem Chiton und Chlamys angetan und gerüstet mit dem Schwert und wohl auch Schild und Lanze, nach rechts schreitet (Taf. 141 b). Von der gleichen Hand stammt die schon 1937 im Bereich des Stadionnordwalls zu Tage gekommene Statuette eines schreitenden Alten (Bericht I 77 Taf. 22 ; mit neuen Aufnahmen Bericht VII 172f. Taf. 76/7). Beide Figuren haben auch die etwas gekrümmte schmale Standplatte gemein, aus der hervorgeht, dass sie mit anderen (verlorenen) Figuren auf dem breiten, flachen Rand eines grossen kesselartigen Gefässes befestigt waren. Und daraus wiederum ergibt sich, dass sie nicht, wie man für den Alten angenommen hatte, sterbliche Stifter darstellen, sondern zu einem Zyklus heroischer Gestalten gehören. An anderer Stelle ist der Krieger bereits ausführlich besprochen (Bericht VII 171ff. Taf. 74/5).

Eine köstliche Trias gelagerter Silene, die hier durch ein Exemplar vertreten sei (Taf. 141 a), ist ebenfalls lakonischen Ursprungs, aber etwa ein Menschenalter jünger als der Krieger. Wie dieser und seine Gefährten waren sie einst auf dem Rand eines Gefässes, offenbar eines Beckens aufgesetzt und jeweils mit zwei Nägeln befestigt, von denen der eine den linken Oberschenkel, der andere den rechten Unterschenkel, am Knöchel oder etwas oberhalb davon, durchbohrt. Lässig und etwas labil hingelagert, stützen sie sich mit dem linken Ellenbogen auf eine kleine Erhebung, die bei unserem Stück am ehesten als formloser Stein zu verstehen ist. Die Linke hält ein Trinkhorn, die Rechte begleitet das fröhliche Tun mit einer mehr oder weniger lebhaften Geste. Grösse und Motiv stimmen bei den drei Silenen, die alle ausgezeichnet erhalten sind, so weit überein, dass an ihrer Zusammengehörigkeit nicht gezweifelt werden kann. Sie sind offenbar nach demselben Modell angefertigt, doch weichen sie in manchen Einzelheiten sehr bezeichnend voneinander ab und unterscheiden sich auch in der Qualität. Dass das hier abgebildete Stück darin an letzter Stelle steht, mag von dem hohen künstlerischen Niveau der ganzen Reihe einen Begriff geben.

Mit einer hervorragenden Statuette, die um 480 in einer nordostpeloponnesischen Werkstatt entstanden sein dürfte, sei die schon allzu lange Übersicht der Bronzefunde geschlossen (Taf. 141 c). Die wundervolle schlanke Figur eines Jünglings, dessen vorgesetztes linkes Bein sich als Spielbein eben erst leise gegen das Standbein zu differenzieren beginnt, ist nicht ganz in ihrem ursprünglichen Zustand auf uns gekommen. Damit sind freilich nicht der Verlust der rechten Hand oder der Attribute gemeint, sondern die entstellenden Eingriffe, die schon im Altertum an dem Meisterwerk vorgenommen wurden. So ist die aus dickem Blech ausgeschnittene, am Rücken festgelötete und mit flüchtig und roh eingekratzten Parallelfalten versehene Chlamys, deren abgebrochener Zipfel glücklicherweise die rechte Körperseite freigegeben hat, sicher erst nachträglich zugefügt, und auch ein mitgefundenes (hier nicht abgebildetes) Hütchen, dessen Lötung die feine Ziselierung des Haares auf dem Scheitel teilweise zerstört hat, kann nur eine Zutat sein. Der Meister hatte die Jünglingsgestalt, die vielleicht als Hermes zu deuten ist, bis auf die in feiner Ritzzeichnung gegebenen hohen Schnürstiefel unbekleidet

geschaffen. Die Veränderungen stammen von anderer, grober Hand und wurden aus Gründen, die wir nicht kennen, wahrscheinlich vom Stifter veranlasst. Indes erfordert die Erklärung dieses sonderbaren Befundes ein genaueres Eingehen, und dasselbe gilt von den kunstgeschichtlichen Fragen, die sich an das bedeutende Werk knüpfen. Beides muss der vorbereiteten Publikation überlassen bleiben.

Obwohl Gegenstände aus Stein im Nordwall wie in allen Teilen des Stadions nur sehr dünn gesät sind, fehlen sie doch nicht ganz. Zu nennen sind vor allem Bruchstücke von Marmorbecken mit figürlichen Stützen, die sich in einigen Brunnen (4, 9, 18, 19, 20), aber auch in den Anschüttungen fanden. Mehrfach passen Fragmente aus verschiedenen Fundstellen aneinander. Einige gehören zu dem gleichen hocharchaischen lakonischen Becken, von dem schon die alte Grabung weit verstreute Stücke zusammengebracht hatte (Olympia III 26ff. Taf. 5, 3–5) und von dem im Westwall der Torso einer der drei Stützfiguren zu Tage kam (Bericht V 8: Inv. S 77). Die neuen Fragmente ergeben für die Rekonstruktion neue wichtige Anhaltspunkte.

In grosser Menge ist unter den Funden, wie zu erwarten, auch Eisen vertreten, leider fast durchwegs in schlechtem Zustand. Auch ist daraus nicht viel zu gewinnen. Den Hauptanteil haben die aus Olympia schon gut bekannten Geräte, wie eiserne Dreifussteile, Bratspiesse, Schlüssel, Pferdegeschirr Werkzeuge und natürlich auch Waffen, vor allem Lanzenspitzen, Saurotere und Schwerter. Unter letzteren sei ein ebenfalls sehr mitgenommener Schwertgriff mit beinerner Fassung aus Brunnen 27 wenigstens genannt. Eine Rarität lieferte der Brunnen 36 in Gestalt eines archaischen eisernen Flötenbläsers (Taf. 142a). Leider erlauben die Ausblühungen des furchtbar zerstörten Metalls nicht mehr zu erkennen als das Motiv.

Dem Grundwasser in der Tiefe vieler Brunnen (1, 2, 6, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 22, 27, 33, 34, 39, 42) entstiegen überraschend auch Gegenstände aus Holz. Vielfach handelt es sich nur um Baumstämme, Äste und Kiefernzapfen, zuweilen um Zweige und Stäbe, die der stützenden Verkleidung der Brunnenwandung gedient hatten. Auch vierkantige Pfosten fanden sich, von denen einer (aus Brunnen 6), mit 1,65 m Länge nicht der längste, noch mit einem Bronzebeschlag erhalten ist. Drei Holzfunde verdienen eine besondere Erwähnung: aus Brunnen 17 ein fast vollständiges Karrenrad, wie wir es von antiken Darstellungen kennen, mit einer Diagonalverstrebung und zwei im rechten Winkel dazu angebrachten Querlatten, ferner aus Brunnen 34 viele Stücke eines Stuhles mit gedrechselten Beinen und ein einhenkeliger Becher. Da in Olympia die Einrichtungen zur Konservierung dieser unerwarteten Funde fehlten und überhaupt Methoden zur Behandlung von Holz in Griechenland noch nicht erprobt sind, gelang es leider trotz aller Bemühungen nicht, die Hölzer beim Austrocknen vor Einschrumpfung und Verkrümmung ganz zu bewahren.

Es versteht sich von selbst, dass auch die reichen Bestände Olympias an archaischen Dachterrakotten so manche wertvolle Vermehrung erfahren haben. Den grössten Gewinn tragen dabei einige grossgriechische Dächer davon, deren Kenntnis durch neue Funde wesentlich erweitert wird.

Endlich bleibt noch ein Wort über die grosse Tonplastik zu sagen. Schon oben (S. 112) wurde der Fragmente der Kriegergruppe gedacht, die in der spätantiken Anschwemmung der Laufbahn zu Tage kamen und denen wir unter anderem das linke Bein der eponymen Hauptfigur der Gruppe verdanken (Taf. 142c). Aus dem Nordwall stammen weitere Bruchstücke derselben Gruppe. Wir bilden davon nur eine wundervoll durchgeformte rechte Hand ab, die den Griff eines Schwertes umfasst hält (Taf. 142b). Sie gehört zu einer nach rechts bewegten Gestalt, wahrscheinlich zu dem gleichen Krieger, zu dem das Motiv vortrefflich passen würde; leider lässt sich der strikte Beweis dafür nicht führen, da der rechte Unterarm dem Krieger fehlt. Auch der Bestand der Athenagruppe (Bericht VI 169ff.) hat sich glücklich vermehrt. Ihr wichtigster Zuwachs ist ein anpassendes Fragment des Schildes der Athena (a. O. Taf. 72 – 74), das unsere frühere Ergänzung des Schildzeichens nur wenig modifiziert. Andere Bruchstücke lassen sich noch keinem der schon bekannten Werke anschliessen. Aus ihnen wählen wir das bedeutendste aus, um diesen Bericht über die letzten drei

reichen Ausgrabungsetappen im olympischen Stadion würdig zu beschliessen (Taf. 143): den herrlichen Torso einer grossen spätarchaischen Akroternike.

Athen EMIL KUNZE

*

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΑΡΧΑΙΑΣ ΗΛΙΔΟΣ

Κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴν ταύτην περίοδον, ἥτις εἶναι ἡ δευτέρα ἀπὸ τῆς ἐπαναλήψεως τῶν ἐργασιῶν ἐν Ἀρχαίᾳ Ἤλιδι (βλ. Ἔργον 1960, 120 κ.ἑ. καὶ BCH 85 (1961) 723 κἑ.) εἰργάσθησαν ἐκτὸς τοῦ Ἐφόρου κ. Νικολάου Γιαλούρη, ἡ δ. Veronica Leon ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Αὐστριακοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου καὶ ἡ δ. Ἀλίκη Τζωρτζωρῆ ὡς βοηθός.

Ἡ ἔρευνα χρηματοδοτηθεῖσα ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, περιωρίσθη εἰς τὴν συνέχισιν τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ ἀρχαίου θεάτρου τῆς πόλεως. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον καὶ πρὸς καθορισμὸν καταλλήλου διὰ τὴν ἀπόρριψιν τῶν χωμάτων τῆς ἀνασκαφῆς χώρου, μὴ περιέχοντος ἀρχαιότητας, διηνοίχθη μακρὰ δοκιμαστικὴ τάφρος ὄπισθεν τῆς σκηνῆς εἰς ἀπόστασιν 50 μ. περίπου ἀπ' αὐτῆς. Ἐντὸς ταύτης ἀπεκαλύφθησαν τάφοι Ρωμαϊκῶν χρόνων, ἐκτισμένοι διὰ λιθίνων πλακῶν καὶ πηλίνων κεράμων (Πίν. 144 α, β), ἅπαντες πτωχοὶ εἰς κτερίσματα ἀποτελούμενα μόνον ἐκ πηλίνων ἀγγείων τῆς ὑστέρας Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, πρὸς δὲ καὶ δύο ἐξ ὑάλου (Πίν. 144 ε). Παρὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς τάφους ἀνεσκάφη τμῆμα κτίσματος ἔχοντος κατεύθυνσιν ἐκ ΝΑ πρὸς ΒΔ, ἐκτισμένου ἐν μέρει ἐκ μεγάλων πελεκημένων λίθων καὶ ἐν μέρει ἐκ ποταμίων (Πίν. 144 α). Ποία εἶναι ἡ σχέσις τοῦ κτίσματος πρὸς τοὺς ἐντὸς αὐτοῦ ἀποκαλυφθέντας τάφους δὲν δύναται πρὸς τὸ παρὸν νὰ λεχθῇ μετὰ βεβαιότητος.

Πλησίον τοῦ κτίσματος τούτου καὶ εἰς βάθος 4 μ. περίπου ἀπεκαλύφθη τάφος θηκοειδὴς ἐπενδεδυμένος τὰς τέσσαρας πλευρὰς διὰ μεγάλων ὀρθίων πλακῶν καὶ κεκαλυμμένος διὰ σωροῦ ἐξ ἑτέρων μεγάλων λίθων (Πίν. 119γ, δ.). Ἐντὸς τοῦ τάφου ὑπῆρχον δύο ἀγγεῖα πρωτοελλαδικὰ (Πίν. 144 ς, ζ).

Εἰς τὸν κυρίως χῶρον τοῦ θεάτρου περιωρίσθη ἡ ἔρευνα εἰς τὸ ΝΔ ἥμισυ αὐτοῦ, ὅπου οὐδεμία ἐργασία εἶχε γίνει κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, εἶχεν ὅμως ἐν μέρει τοῦτο ἐρευνηθῇ ὑπὸ τοῦ Αὐστριακοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου πρὸ τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου, ἔκτοτε δὲ τὰ ἀποκαλυφθέντα τμήματα εἶχον καὶ πάλιν καλυφθῇ διὰ παχείας ἐπιχώσεως. Κατὰ τὰς γενομένας τώρα ἐργασίας ἀπεκαλύφθη πλήρως τὸ δυτικὸν παρασκήνιον, ἡ δυτικὴ πάροδος καὶ ὁλόκληρος ὁ μεταξὺ τῶν δύο τούτων τμημάτων χῶρος. Ἐπίσης ἀνεσκάφη τμῆμα τοῦ κοίλου ὄπισθεν τοῦ ἀναλήμματος τῆς ΝΔ παρόδου, ὡς καὶ τὸ ἥμισυ τῆς ὀρχήστρας.

Πρὸ τῆς Δ ἄκρας τοῦ προσκηνίου καὶ εἰς τὸν χῶρον τῆς ὀρχήστρας ἀπεκαλύφθη τετράγωνον κτίσμα ρωμαϊκῶν χρόνων (διαστάσεων 3 Χ 4 μ.) κατεσκευασμένον ἐξ ὀπτοπλίνθων καὶ πωρίνων λίθων (πάχος τοίχου 0,40 μ.) (Πίν. 145 α). Εἰς τὸν χῶρον αὐτὸν ἀπολήγει ὁ ρωμαϊκὸς ἀγωγός, τὸ ΒΑ τμῆμα τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀποκαλυφθῆ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος.

Ἕτερος ἀγωγός, ἀρχόμενος ἀπὸ τῆς ΒΔ πλευρᾶς τοῦ κτίσματος, ὁ ὁποῖος ἐχρησίμευεν ἀσφαλῶς διὰ τὴν ἀποχέτευσιν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων τῆς ὀρχήστρας, καταλήγει εἰς τὸν τοῖχον τοῦ προσκηνίου, κάτωθεν τοῦ ὁποίου ἐξαφανίζεται (Πίν. 145 β). Ἀμφότεροι οἱ ἀγωγοὶ οὗτοι εἶναι ἐκτισμένοι ὡς καὶ τὸ ὡς ἄνω τετράπλευρον κτίσμα, ἤτοι ἐξ ὀπτοπλίνθων καὶ μεγάλων πωρίνων λίθων. Ἐντὸς τοῦ κτίσματος τούτου, ἤτοι τῆς δεξαμενῆς, εὑρέθη μέγας ἀριθμὸς ἀγγείων καὶ λύχνων ρωμαϊκῆς ἐποχῆς καὶ θραῦσμα ἐπιγραφῆς ἐπίσης ρωμαϊκῶν χρόνων. Τὸ δάπεδον αὐτῆς, ἀποτελούμενον κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ πηλίνων πλακῶν, καλύπτεται κατὰ τὸ μέσον περίπου αὐτοῦ διὰ μεγάλης μαρμαρίνης πλακὸς (διαστάσεων 1,30 Χ 0,62 μ.), φερούσης κατὰ τὸ μέσον βαθεῖαν ἐγκοπήν, ἥτις ἄνω μὲν εἶναι κυκλική, χαμηλότερον δὲ γίνεται τετράγωνος (Πίν. 145 ε).

Τὸ Δ παρασκήνιον εὑρέθη κατὰ τὴν ἀποκάλυψίν του εἰς τὴν κατάστασιν εἰς ἣν εἶχεν εὑρεθῆ τοῦτο καὶ κατὰ τὴν πρώτην ἀνασκαφήν του ὑπὸ τῆς Αὐστριακῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς (ÖJH 18 (1915) εἰκ. 27, σ. 67 κἑ.), ἤτοι μὲ τοὺς τοίχους τῆς πτέρυγος τοῦ παλαιοτέρου παρασκηνίου κατὰ χώραν, ὡς ἐπίσης καὶ τοὺς τῆς μεταγενεστέρας ἐπεκτάσεως ταύτης πρὸς Δ, μόνον δὲ μερικοὶ ὀρθοστάται αὐτῶν εἶχον μετατοπισθῆ ἐκ τῆς θέσεώς των.

Ἐκ τῆς Δ παρόδου ἀπεκαλύφθη ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος τοῦ Δ τμήματος τοῦ κοίλου, σῳζόμενος εἰς δύο μέχρι τεσσάρων σειρὰς δόμων καὶ εἰς μῆκος 32 μέτρων. Τὸ Δ ἄκρον τοῦ τοίχου τούτου καὶ εἰς μῆκος 2,50 μέτρων φαίνεται ὅτι εἶναι ὀλίγον μεταγενεστέρα προσθήκη, κατασκευασθεῖσα διὰ τὴν καλυτέραν συγκράτησιν τοῦ ἀναλήμματος κατὰ τὸ μέρος τοῦτο, ἕνεκα δὲ αὐτοῦ τοῦ λόγου ἐδόθη εἰς τοῦτο λοξὴ πρὸς τὰ μέσα κλίσις. Εἰς τὴν βάσιν τῆς ἐνισχυτικῆς ταύτης προσ-

θήκης εὑρέθη ἀνοικτὸς ἀγωγὸς κατεσκευασμένος ἐκ κεράμων καὶ ἀμμοκονιάματος μὲ κατεύθυνσιν ἐκ ΝΑ πρὸς ΒΔ, ἀκολουθοῦσαν τὴν φυσικὴν κατωφέρειαν τοῦ ἐδάφους, ἀσφαλῶς πρὸς ἀπομάκρυνσιν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων. Ἕτερος ἀγωγὸς ἐκ κυλινδρικῶν πηλίνων σωλήνων, ἀποτελῶν, ὡς φαίνεται, συνέχειαν τοῦ προηγουμένου, εὑρέθη εἰς τρία σημεῖα πρὸ τῶν ἀντηρίδων τοῦ ἀναλήμματος. Ἀμφότεροι οἱ ἀγωγοὶ εἶναι ρωμαϊκῆς ἐποχῆς· ὑπολείμματα δύο πίθων, ὁ εἷς εἰς τὴν γωνίαν τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου καὶ ὁ ἕτερος ὀλίγον ἀνατολικώτερον, φαίνεται ὅτι εὑρίσκονται εἰς συνάρτησιν πρὸς τὸν ὡς ἄνω ἀποχετευτικὸν ἀγωγόν, τοῦ ὁποίου ἡ κατεύθυνσις πρὸς τὴν δεξαμενὴν εἶναι πρόδηλος ὡς, ἐκ τῶν ὑπολειμμάτων αὐτοῦ, εὑρεθέντων τμηματικῶς μέχρι τῆς ὀρχήστρας, ἐμφαίνεται.

Τὸ μέτωπον τοῦ ἀναλήμματος, ἤτοι ἡ ΒΔ πλευρὰ αὐτοῦ, εἶναι ἐνισχυμένον διὰ τεσσάρων ἀντηρίδων βάθους 1 μ., ἐνῷ τὸ πάχος τοῦ ἀναλήμματος εἶναι 2 μ.. φθάνον μέχρι τῶν 4 μ. εἰς τὸ ἀκραῖον αὐτοῦ τμῆμα.

Ἐκ τῶν συγκεντρωθέντων ὀστράκων εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο, ἄξια μνείας εἶναι τὰ ἀνήκοντα εἰς μεγαρικοὺς σκύφους, ἅτινα εὑρέθησαν κυρίως παρὰ τὰς ἀντηρίδας, ἐπίσης δὲ τὰ ὄστρακα κλασσικῶν χρόνων εὑρεθέντα εἰς μεγάλον ἀριθμὸν εἰς τὴν ὀπισθίαν πλευρὰν τοῦ ἀναλήμματος.

ΒΔ τοῦ ἀναλήμματος, ἀπεκαλύφθη μέγα ὀρθογώνιον κτίσμα ρωμαϊκῶν χρόνων, τοῦ ὁποίου ἡ μὲν μακρὰ πλευρὰ ἀνεσκάφη εἰς μῆκος 15 μ. ἡ δὲ στενὴ εἰς μῆκος 2 μ.· εἶναι ἐκτισμένον ἐν μέρει ἐκ λιθίνων πλακῶν καὶ ἐν μέρει ἐκ κεράμων καὶ μικρῶν λίθων. Αἱ ἀκριβεῖς διαστάσεις τοῦ κτηρίου θὰ προσδιορισθοῦν μετὰ τὴν προσεχῆ πλήρη ἀποκάλυψιν αὐτοῦ, δοθέντος ὅτι ἕτερα τμήματα τοίχων, ὁμοίας κατασκευῆς, ἀνασκαφέντα ΒΔ τοῦ αὐτοῦ κτηρίου ἴσως ἔχουν σχέσιν πρὸς τοῦτο. Τὸ δάπεδον τοῦ ἐν λόγῳ ὀρθογωνίου κτίσματος εἶναι κεκαλυμμένον διὰ στρώματος ἐξ ἀμμοχαλίκων καὶ ρινισμάτων κεράμων, ἄνωθεν τοῦ ὁποίου σχηματίζεται λεία καὶ ἐπιμελημένη ἐπιφάνεια. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου εὑρέθη μέγας ἀριθμὸς τεμαχίων ἀσβεστοκονιάματος, ἐχόντων τὴν κυρίαν ἐπιφάνειαν κεχρισμένην διὰ χρώματος ὑποκιτρίνου, ἐρυθροῦ ἢ κυανοφαίου, ἐπίσης δὲ ὀλιγάριθμα τεμάχια μαρμάρου ἐκ μαρμαροθετήματος· πάντα ταῦτα προέχονται ἀσφαλῶς ἐκ τῶν καταπεσόντων τοίχων τοῦ κτίσματος. Εἰς τὸν μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ παρασκηνίου χῶρον ἀπεκαλύφθησαν 17 ρωμαϊκοὶ κιβωτιόσχημοι τάφοι. Τρεῖς ἐκ τούτων εἶναι κατεσκευασμένοι ἐκ κεράμων καὶ μικρῶν λιθίνων ἢ πηλίνων πλακῶν (Πίν. 145 δ). Οἱ ὑπόλοιποι τάφοι εἶναι σαμαρωτοὶ καλυπτόμενοι διὰ μεγάλων ἐγκοίλων πηλίνων πλακῶν εἰς ἐπαλλήλους σειρὰς (Πίν. 146 α - γ). Ἅπαντες οἱ ὡς ἄνω τάφοι περιεῖχον ἀνὰ ἕνα ἕως δύο σκελετοὺς ἀνήκοντας εἰς ἐνήλικας, πλὴν τεσσάρων, οἵτινες ἀνῆκον εἰς παῖδας.

Τὰ συνοδεύοντα τοὺς νεκροὺς κτερίσματα ἦσαν πενιχρά, ἀποτελούμενα ἐξ ἀδιακοσμήτων ρωμαϊκῶν ἀγγείων καθημερινῆς χρήσεως.

Εἰς ἕνα τάφον εὑρέθησαν θραύσματα ὑαλίνου ἀγγείου καὶ εἰς δύο ἄλλους ἀνὰ ἓν χαλκοῦν νόμισμα αὐτοκρατορικῶν χρόνων. Ἕτερος, τέλος, τάφος περιεῖχε τεμάχιον ἀκροκεράμου διακεκοσμημένης διὰ προτομῆς γυναικὸς μετ' ἀνθεμίου καὶ λωτοῦ καὶ φερούσης τὴν ἐπιγραφὴν ΑΓΑΘΗΝ.

Ὅλως ἀπροσδόκητος ὑπῆρξεν ἡ ἀποκάλυψις ἐννέα τάφων τῆς μεταβατικῆς ἐποχῆς, ἀπὸ τῆς ὑπομηκυναϊκῆς πρὸς τὴν πρωτογεωμετρικήν. Πρόκειται περὶ ἁπλῶν λάκκων, περιεχόντων ἀνὰ ἕνα σκελετὸν μὲ συνεπτυγμένα τὰ σκέλη καὶ καλυπτομένων δι' ἀκατεργάστων πλακῶν. Ὁ εἷς ἐκ τούτων εὑρεθεὶς πρὸ τοῦ δυτικοῦ παρασκηνίου (Πίν. 147 γ) περιεῖχε δύο χαλκᾶς περόνας (Πίν. 146 ε), ἕνα ἀμφορέα (Πίν. 148 α) καὶ ὄστρακον μικροῦ ἀγγείου. Ἐσωτερικῶς τοῦ παρασκηνίου καὶ κάτωθι τοῦ ὕψους τοῦ θεμελίου αὐτοῦ εὑρέθησαν ἕτεροι τρεῖς τάφοι, ἐξ ὧν ὁ εἷς ἦτο κενὸς κτερισμάτων, ἐκ τῶν δύο δὲ ἄλλων ὁ εἷς περιεῖχε πόρπην (Πίν. 146 ε), ὁ δὲ ἕτερος ἀμφορέα (Πίν. 148 β).

Εἰς τὸν χῶρον τοῦ κοίλου εὑρέθησαν ἕτεροι τέσσαρες τάφοι, τῶν ὁποίων οἱ λάκκοι ἦσαν ἐσκαμμένοι ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους.

Ἐκ τούτων δύο τάφοι, ἀποκαλυφθέντες πρὸ τοῦ Α ἄκρου τοῦ ἀναλήμματος, περιεῖχον ὁ μὲν εἷς, μετὰ τοῦ σκελετοῦ, ὄστρακα ἀγγείου καὶ ἀκεραίαν πρόχουν (Πίν. 148 γ), ὁ δὲ ἕτερος δύο χαλκᾶς πόρπας, τρεῖς χαλκοῦς δακτυλίους καὶ μικρὰν ψῆφον περιδεραίου ἐξ ἠλέκτρου (Πίν. 146 ε ε)· ὁ τρίτος τάφος (Πίν. 147 α - γ) περιεῖχε δύο περόνας (Πίν. 146 ε b), δύο χαλκοῦς δακτυλίους, ἕναν ἀμφορέα (Πίν. 147 δ) καὶ μικρὰν οἰνοχόην (Πίν. 147 ε)· ὁ τέταρτος τάφος περιεῖχε πήλινον σφονδύλιον μετὰ ὀστράκων δύο ἀγγείων. Τέλος, ἄλλος τάφος εὑρέθη δυτικῶς τοῦ ἀναλήμματος κατεστραμμένος περιέχων μόνον ὀλίγα ὑπολείμματα τοῦ σκελετοῦ τοῦ νεκροῦ.

Ἡ ἀποκάλυψις τῶν τάφων τούτων εἶναι σημαντικὴ διότι ἐπιβεβαιοῖ ὅτι ὁ χῶρος τοῦ θεάτρου τῆς Ἀρχαίας Ἤλιδος ἦτο κατῳκημένος κατὰ τοὺς χρόνους τῆς «Δωρικῆς Καθόδου», διὰ δὲ τοῦ Πρωτοελλαδικοῦ τάφου, τοῦ ἀποκαλυφθέν-

τος εἰς τὴν ὄπισθεν τῆς σκηνῆς δοκιμαστικὴν τάφρον, ἀναβιβάζεται ἡ κατοίκησις τοῦ χώρου αὐτοῦ εἰς τὴν 3ην χιλιετηρίδα π.Χ.

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

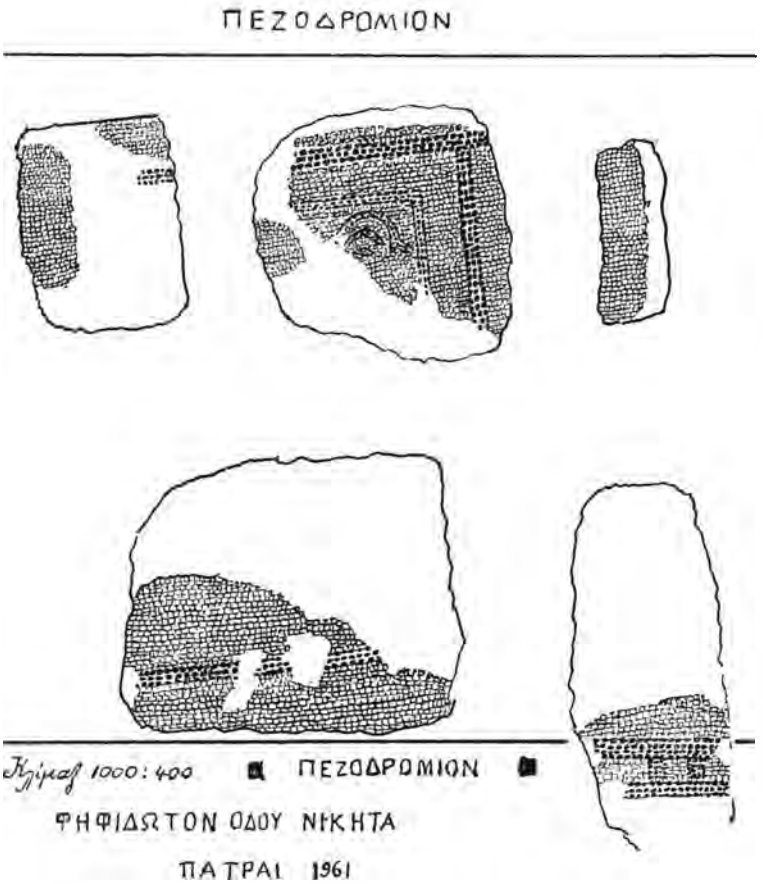
*

ΑΧΑΪΑ

ΠΑΤΡΑΙ

Ἐν Πάτραις, κατὰ τὰς ἐργασίας ἀνακατασκευῆς παρὰ τοῦ Δήμου τοῦ ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ ἐν τῇ ὁδῷ Νικήτᾳ, ἐθρυμματίσθη ἐξ ἀγνοίας τῶν ἐργατῶν τὸ κάτω ἥμισυ ἀπὸ τῆς ὀσφύος μαρμαρίνου ἀγάλματος τηβεννοφόρου ἀνδρὸς ὑπερφυσικοῦ μεγέθους συγκολληθὲν ἀργότερον ἐν τῷ Μουσείῳ (Λ 159, ὕψ. μετὰ τῆς πλίνθου 1,21 μ.).

Κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν διερεύνησιν τοῦ χώρου ἀπεκαλύφθη ἐν μέρει λευκὸν καὶ μέλαν ψηφιδωτὸν δάπεδον δωματίου, κοσμούμενον δι' ἑλικοειδοῦς ἐντὸς πλαισίου μελανῶν ψηφίδων ἐπὶ λευκοῦ ἐδάφους (Πίν. 149 α, β καὶ Σχεδ. 1). Οἱ τοῖχοι τοῦ δωματίου βαίνοντες κάτω τῶν πεζοδρομίων (ἀπεχόντων 6,40 μ.) καὶ τῶν οἰκιῶν δὲν ἀπεκαλύφθησαν, ὥστε νὰ σημειωθῇ ἡ ρυμοτομία τῆς ἀρχαίας πόλεως. Ἐκ τῆς κατευθύνσεως ὅμως τῶν παραλλήλων πρὸς τοὺς τοίχους τοῦ δωματίου πλαισίων φαίνεται, ὅτι αἱ ἀρχαῖαι ὁδοὶ ἀπέκλιναν ἐλαφρῶς πρὸς Ἀνατολὰς ἐν σχέσει πρὸς τὰς σημερινάς. Ἡ αὐτὴ ἀπόκλισις παρατηρεῖται εἰς ἀποκαλυφθέντα τοῖχον οἰκοδομήματος

Σχεδ. 1

ὑπὸ τὴν ὁδὸν Σωτηριάδου, παρὰ τὸ ἀρχαῖον Ὠδεῖον.

Κατὰ τὰς ἐκσκαφὰς πρὸς κατασκευὴν παρὰ τοῦ Δήμου ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ κατὰ μῆκος ἀνωνύμου παρόδου καὶ κατὰ τὴν συμβολήν της πρὸς τὴν ὁδὸν Ἰτεῶν (Πύργου) ἀρ. 10 ἐν Πάτραις, ἀπεκαλύφθη ἐν κακῇ καταστάσει τμῆμα ψηφιδωτοῦ πλάτους 2.30 μ. περίπου, διακεκοσμη-

μένου διὰ κύκλων διατεμνομένων ἐντὸς ὀδοντωτοῦ πλαισίου· τὸ μῆκος του, βαῖνον ὑπὸ τὸ ἐσωτερικὸν κράσπεδον καὶ παραλλήλως πρὸς τὸν ἄξονα τῆς παραλιακῆς ὁδοῦ Ἰτεῶν, δὲν ἀπεκαλύφθη καὶ παραμένει ἄγνωστον.

Τὸ ψηφιδωτὸν εἶχε καταστραφῆ ἐν μέρει καὶ κατὰ τὴν ἀνόρυξιν χάνδακος πρὸς τοποθέτησιν ἠλεκτροφόρων καλωδίων παρὰ τῆς Ἠλεκτρικῆς Ἑταιρείας Γλαῦκος.

Καθ' ὅλον τὸ πλάτος τῆς ὁδοῦ Ἰτεῶν καὶ εἰς βάθος 1,15 μ. τὸ δάπεδον ἦτο πλινθόστρωτον εἰς σαθρὰν κατάστασιν.

Εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς ὁδοῦ, ἐπὶ τῆς παραλίας, ἀνευρέθη τμῆμα πλινθοκτίστου τοίχου, βαίνοντος λοξῶς πρὸς τὸν ἄξονα τῆς ὁδοῦ, καὶ παρὰ τὸν τοῖχον, ἐντὸς τῆς ὀρυχθείσης τάφρου, ἀνευρέθη μαρμάρινος ἀκέραιος κορμὸς ἀρραβδώτου κίονος μήκ. 2,37 μ. διαμ. ἄνω 0,34 μ. κάτω 0,41 μ., ὅστις μετεφέρθη εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἀρχαίου Ὠδείου.

Ἀπέχοντα ἀπὸ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου περὶ τὰ 300 μ. εἶναι ἀσφαλῶς τὰ παρὰ τῶν περιηγητῶν παρατηρηθέντα «κατὰ τὴν παραλιακὴν ὁδὸν ἀπὸ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου καὶ πέραν» ἐρείπια λουτρῶν[1].

Ἐκ τοῦ φρουρίου ἀπετειχίσθησαν ἄγνωστα γλυπτά, ἑλληνικαὶ καὶ λατινικαὶ ἐπιγραφαὶ καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη[2]. Τὰ μνημεῖα ταῦτα τῆς ἀκμῆς τῶν Πατρῶν μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον.

1. Λ. 160. Ἀρχαϊστικὴ κεφαλὴ Ἑρμοῦ, ἐνθυμίζουσα τὸ ἀντίγραφον τῆς τοῦ Ἀλκαμένους, ἀποκεκρουμένη τὸ δεξιὸν ἥμισυ ἀπὸ τοῦ μέσου περίπου τοῦ δεξιοῦ ὀφθαλμοῦ, τὴν κόμην τοῦ μετώπου ἐν μέρει, τὸν πρὸ τοῦ ὤμου πίπτοντα βόστρυχον τῆς κεφαλῆς, τὸ ἄκρον τοῦ ὀρθογωνίου πώγωνος καὶ τὴν στήλην κάτωθι τοῦ ὤμου. Ἡ κόμη τοῦ μετώπου εἶναι διατεθειμένη εἰς τέσσαρας ἐπαλλήλους σειρὰς κοχλιοειδῶν βοστρύχων, ἀντὶ τῶν τριῶν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀντιγράφου ἐκ Περγάμου, τὸ ὁποῖον εἶναι ὀλίγον μικρότερον (ὕψ. 0,37 μ., κεφαλῆς 0,35 μ. Πίν. 149 γ, δ).

2. Λ 161. Μαρμαρίνη εἰκονικὴ κεφαλὴ νέου ἀποκεκρουμένη τὸ πρόσωπον, ὀπίσω καὶ κάτω ἀπὸ τοῦ ἄκρου τῆς κάτω σιαγόνος καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ αὐχένος. Ἡ περισφίγγουσα αὐτὴν ταινία προδίδει ἡγεμόνα ἢ ἀθλητήν. Οἱ τεταραγμένοι καὶ ἀνήσυχοι βόστρυχοι τῆς κόμης ἁρμόζουν εἰς ἑλληνιστικὸν ἔργον τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰῶνος (ὕψ. 0,219 μ. Πίν. 150 α, β).

3. Λ 162. Ἀπότμημα μαρμαρίνης σαρκοφάγου, ἀποκεκρουμένης πανταχόθεν πλὴν τῆς προσόψεως καὶ τῆς ἕδρας. Διασῴζει ἐν ὑψηλῷ ἀναγλύφῳ τὸ κάτω ἥμισυ ἀπὸ τῆς ὀσφύος τοῦ σώματος νέου πρὸς τ' ἀριστερά, γονατίζοντος ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ καὶ τείνοντος τὸν ἀριστερὸν πόδα ὀπίσω· ἐμπρὸς κρέμαται τὸ ἄκρον τοῦ ἱματίου. Παρίσταται προφανῶς σκηνὴ μάχης. Παρὰ τὴν ἕδραν ζωφόρος ζώων ἐν ταπεινῷ ἀναγλύφῳ (ὕψ. 0,40 μ., πλ. 0,42 μ., πάχ. 0,57 μ.).

4. Λ 163. Μαρμάρινον ἄγαλμα ταύρου κατακεκλιμένου πρὸς τὰ δεξιὰ ἐπὶ ἀνωμάλου βραχώδους ἐδάφους· ἀποκεκρουμένον τὰ ἔνθετα κέρατα, τὸ ἄκρον τοῦ ρύγχους, τὸν δεξιὸν ἐμπρόσθιον πόδα κάτωθεν τοῦ γόνατος, τὸν ὀπίσθιον ἐν μέρει καὶ τὴν πλίνθον ἐμπρὸς (ὕψ. 0,38 μ., πλίνθου μῆκος 0,775 μ., πλ. 0,265 - 0,29 μ., ὕψος ἐμπρὸς 0,043 - 0,073 μ., ὀπίσω 0,165 μ. (Πίν. 150 γ). Στρέφει τὴν κεφαλὴν δεξιὰ προσβλέπων τὸν θεατήν· ἡ κόμη εἰς τὸ μέσον τοῦ μετώπου εἰς σχῆμα πυροστροβίλου. Φέρει τὴν θυσανωτὴν οὐρὰν ἄνωθεν τῆς ράχεως. Κάτωθεν τῆς ὁπλῆς τοῦ ἐμπροσθίου ἀριστεροῦ ποδὸς ὀπὴ ἄγνωστον εἰς τί χρησιμεύουσα. Προφανῶς δὲν ἀνήκει εἰς σύμπλεγμα.

5. Λ 164. Μαρμαρίνη κεφαλὴ μετὰ τοῦ λαιμοῦ καὶ μέρους τοῦ στήθους καὶ τῶν ὠμοπλατῶν λέοντος (ὕψ. 0,44 μ., μήκ. 0,77 μ.) ἀποκεκρουμένη τὸ κατὰ τοὺς μυκτῆρας τμῆμα τῆς ἄνω γνάθου καὶ τὸ ἄκρον τῆς κάτω (Πίν. 150 δ). Στρέφει πρὸς τ' ἀριστερὰ καὶ χαίνει τὸ στόμα ὡς βρυχώμενος. Τὸ μέγα βάθος εἰς τὸ ὁποῖον κεῖνται οἱ ὀφθαλμοί, μαρτυρεῖ ἐπίδρασιν τοῦ Σκόπα. Προφανῶς ἐπίστημα ἐπιτυμβίου μνημείου, ὡς φύλαξ αὐτοῦ.

6. Λ 158. Ἀπότμημα παρὰ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν βάσεως ἀγάλματος λευκοῦ μαρμάρου σκληροῦ, ἀποκεκρουμένης τὰς ἄλλας πλευράς (ὕψ. 0,495 μ., πλ. 0,345 μ., πάχ. 0,15 μ., ὕψ. γραμμ. 0,043 - 0,056, Ψ = 0,135 μ. Φ = 0,14 μ. τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος. Πίν. 151 α).

[– – –]ον
[κατὰ τ]ὸ ψήφι–
[σμα τῆς]Βουλῆς

7. Λ 165. Ἀπότμημα παρὰ τὴν ἄνω δεξιὰν γωνίαν βάσεως ἀγάλματος τεφροῦ ἀσβεστολίθου, ἀποκεκρουμένης κάτω, ἀριστερὰ καὶ ἐν μέρει τὴν ἄνω δεξιὰν αὐτῆς γωνίαν (ὕψ. 0,525 μ., πλ. 0,30 μ., πάχ. 0,49 μ., ὕψ. γραμμ. 0,025 - 0,03 μ. τοῦ 1ου π.Χ. - 1ου μ.Χ. αἰ. Πίν. 151 β).

1. Θωμόπουλος, Ἱστορία τῆς πόλεως τῶν Πατρῶν², 224.

2. Ὡς καὶ περὶ τὰς δέκα ἑβραϊκαὶ ἐπιγραφαί, ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν ὁποίων ἐν τῷ Μουσείῳ Πατρῶν ὑπερβαίνει τὰς εἴκοσι πέντε.

ΑΠΟΛΗ [– –]
Σωρεῖναν [– –]
ου θυγατέ[ρα – –]
[θ]έατρα τε [– –]
ρωνος [– –]
ΘΕ [–]

Στ. 1. τὸ τρίτον γράμμα πιθανῶς *Θ* καὶ τὸ τέταρτον *Α*.

Στ. 4. *[θ] έατρα τε [θεασαμένην]* ἴσως.

8. Λ 166. Πλὰξ λευκοῦ μαρμάρου ἀποκεκρουμένη ἄνω ἀριστερὰ καὶ ἐν μέρει κάτω. Κισσόφυλλον εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τοῦ τελευταίου στίχου (ὕψ. 0,29 μ., πλ. 0,52 μ., πάχ. 0,035 μ., ὕψ. γραμμ. 0,042 - 0,045 μ. τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος. Πίν. 151 γ). Ἀνάγλυφος ταινία ὀπίσω κατὰ μῆκος τῆς κάτω πλευρᾶς ἐκ τῆς πρώτης χρήσεως.

|| *ΟΙΣ*
ν ἐπέγραψα

Στ. 1. Αἱ κάθετοι κεραῖαι τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου γράμματος πιθανὸν ἀνήκουν εἰς *NT* μᾶλλον ἢ *TP*, συμπληρωτέον ἴσως *[ἐν] τοῖς ω*.

9. Λ 167. Ἀπότμημα στήλης λευκοῦ ἀσβεστολίθου Ἀστακοῦ, ἀποκεκρουμένης πανταχόθεν πλὴν τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς (ὕψ. 0,23 μ., πλ. 0,345 μ., πάχ. 0,245 μ. Φέρει τὴν γνωστὴν ἐπιγραφὴν CIL IX 529 (ὕψ. γραμμ. 0,037 - 0,041 μ. Πίν. 151 δ), ἥτις ἐπανεκδίδεται :

OL
[Po]steriores PIL
IIC · III PROPARIEDIM
IITALIS

10. Λ 157. Πλὰξ λευκοῦ ἀσβεστολίθου Ἀστακοῦ ἀκεραία (ὕψ. 0,44 μ., πλ. 0,235 κάτω, 0,245 μ. ἄνω, παχ. 0.105 μ., ὕψ. γραμμ. 0,04 μ., τοῦ 1ου π.Χ. αἰ. Πίν. 151 ε).

Marcia An-
tiochis' Al-
liatius Pro
bus Matri

Πιθανῶς ἀφιέρωσις εἰς τὴν ἐν Ἀχαΐᾳ λατρευομένην Stata Mater[3].

11. Λ 168. Μαρμάρινος πεσσίσκος ὀρθογώνιος ἀποκεκρουμένος ἄνω καὶ κάτω· κοσμεῖται ἐπὶ τῆς προσόψεως διὰ διωρόφων ἀνθεμίων ἀναγλύφων (ὕψ. 0,79 μ., πλ. 0,21 μ., πάχ. 0,29 μ., Πίν. 152 α)

3. Herbillon, Les cultes de Patras, 167.

12. Δύο πώρινα κορινθιακὰ κιονόκρανα τοῦ συνήθους τύπου ἀποκείμενα εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἀρχαίου Ὠδείου καὶ πέντε μαρμάρινα τῆς παραλλαγῆς τοῦ ἐν Ἀθήναις Ὡρολογίου Ἀνδρονίκου τοῦ Κυρρήστου (Πύργου Ἀνέμων), εἰς τὰ ὁποῖα ἡ μὲν κάτω ζώνη τοῦ καλάθου φέρει πέριξ 8 φύλλα ἀδροτμήτου ἀκάνθου, αἱ δὲ δύο ἄνω περιφερικὴν στεφάνην ἐκ 16 φύλλων καλάμου ἀνακαμπτομένων ὑπὸ τὸν τετράγωνον ἄβακα (ὕψ. 0,39 μ., πλ. ἄβακος 0,47 - 0,495 μ.).

Ἀποτμήματα θωρακίων παλαιοχριστιανικῶν τῶν Πατρῶν κοσμουμένων διὰ πτηνῶν ἑκατέρωθεν πτηνοῦ.

13. Λ 169. Ἀπότμημα παρὰ τὴν ἄνω δεξιὰν γωνίαν μαρμαρίνου θωρακίου τοῦ φράγματος τοῦ πρεσβυτερίου παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς (ὕψ. 0,455 μ., πλ. 0,59 μ., πάχ. 0,065 μ., Πίν. 152 β). Πτηνὸν μετὰ μακροῦ ράμφους πρὸς τὰ δεξιά· τὰ πτίλα τῶν πτερύγων δηλοῦνται δι' ἐγχαράκτων τόξων ὡς φολίδες, τὰ δὲ ἀκραῖα μακρότερα διὰ τόξων καὶ παραλλήλων γραμμῶν. Ὄπισθεν αὐτοῦ δενδρύλλιον, τὸ φύλλωμα τοῦ ὁποίου εἶναι ἐσχηματοποιημένον εἰς ὠοειδὲς φύλλον.

14. Λ 170. Ἀπότμημα παρὰ τὴν κάτω δεξιὰν γωνίαν μαρμαρίνου θωρακίου (ὕψ. 0,42 μ., πλ. 0,42 μ., πάχ. 0,12. Πίν. 142 γ). Πτηνὸν πρὸς τὰ δεξιὰ παρὰ τὴν κάθετον κεραίαν ἀνισοσκελοῦς σταυροῦ μετὰ πεπλατυσμένων ἄκρων. Κατὰ μῆκος τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς γλωττὶς διὰ τὴν ἐνσφήνωσιν τοῦ θωρακίου ἐντὸς τῆς ἐπὶ τοῦ πεσσίσκου ἐγκοπῆς. Ἐπὶ τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς ἀνάγλυφον φάτνωμα, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὀκτάφυλλος ρόδαξ, ἐκ τῆς πρώτης χρήσεως τῆς πλακός.

Πλὰξ λευκοῦ ἀσβεστολίθου ἀκεραία (ὕψ. 0,42 μ., πλ. 0,75 μ., ὕψ. γραμμ. τῆς α' ἐπιγραφῆς 0,054 μ., τῆς β' 0,050 - 0,52 μ.). Εἰς τὸ πλακόστρωτον τῆς οἰκίας Σκληβανιώτη πλατεῖα Ὁμονοίας ἀρ. 7.

a Caetronia
Veneria
vix(it) annos XXVII
b V(eneriae;) Caetroniae quintae
Matri

Χ 74. Ἐκ κατασχέσεως παρὰ τῷ κοσμηματοπώλῃ Βασ. Γεώρμα ἐν Πάτραις (Ρήγα Φεραίου 73) περιῆλθεν εἰς τὸ Μουσεῖον χαλκοῦν κορινθιακὸν κράνος ἀποκεκρουμένον ἐλαφρῶς παρὰ τὸ καταυχένιον γεῖσον καὶ τὴν κορυφὴν τοῦ θόλου (Πίν. 153 α, γ). Ὀξείδωσις βαθυπρασίνη. Ὑπὸ τὰ ὦτα σχηματίζεται ἀμβλυγώνιος ἐντομὴ τοῦ ἐλάσματος χωρίζουσα τὰς παραγναθίδας ἀπὸ τοῦ καταυχενίου γείσου. Περὶ τοὺς ὀ-

φθαλμούς, τὸ προρρινίδιον καὶ τὸ πρόσθιον τμῆμα τῶν παραγναθίδων ἀνέχον ἐλαφρῶς στενὸν περιθώριον λεῖον σφυρήλατον. Περὶ ἅπαν τὸ χεῖλος 0,01 - 0,011 μ. ἀπέχουσαι μεταξύ των ὀπαὶ καὶ συμφυεῖς μετ' αὐτῶν χαλκοῖ ἡλίσκοι μετὰ τῶν κεφαλῶν πρὸς τὰ ἔξω διὰ τὴν στερέωσιν τῆς ὑπενδύσεως. Παρὰ τὸ ἐπιτραχήλιον ἐπὶ τῆς εὐθείας πρὸς τὸ προρρινίδιον ζεῦγος ὀπῶν (διάμ. 0.002 μ., ἀπέχουσαι 0,004 μ.) καὶ ἑκατέρωθεν τῆς κορυφῆς τοῦ θόλου δύο ζεύγη ὀπῶν, ὧν τὸ ἓν μετὰ συμφυῶν χαλκῶν ἡλίσκων διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ λόφου. Ὕψος 0,21 μ., μεγάλη διάμετρος τοῦ ἐλλειψοειδοῦς ἀνοίγματος 0,24 μ., μικρὰ 0,175 μ.

ΠΕΡΙΟΧΗ ΑΧΑΪΑΣ

Ἐν θέσει Σκόρος παρὰ τὸ ἀγρόκτημα Γερ. Ν. Ζαχαράκη εἰς ἀπόστασιν 1000 μ. περίπου ΒΔ τοῦ ἐπὶ τοῦ λόφου Τρουμπὲ Χαλανδρίτσης γεωμετρικοῦ νεκροταφείου εὑρέθησαν τυχαίως ἐντὸς κιβωτιοσχήμων τάφων ὑστερογεωμετρικαὶ οἰνοχόαι.

Οἰνοχόη μετὰ εὐρείας ἐπιπέδου βάσεως καὶ χαμηλοῦ λαιμοῦ (Π 610 Πίν. 153 ε, 1ον ἀγγεῖον). Ἐπὶ τοῦ ὤμου ζώνη ὀρθίων κυματιστῶν γραμμῶν. Ὁ λαιμός, τὰ χείλη καὶ τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος, καλύπτονται δι' ἐπαλλήλων λεπτῶν γραμμῶν, ἡ λοιπὴ ἐπιφάνεια καὶ ἡ ἔξω ἐπιφάνεια τῆς ταινιοσχήμου λαβῆς μελαμβαφεῖς. Ὕψος 0,191 μ.

Ὁμοία οἰνοχόη μετὰ χαμηλοτέρου καὶ εὐρυτέρου λαιμοῦ (Π 609 Πίν. 153 ε, 3ον ἀγγεῖον). Ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ ἁπλῆ συνεχὴς σπεῖρα, ἐπὶ τῶν ὤμων δικτυωτὰ ἰσοσκελῆ τρίγωνα μετὰ βραχείας κεραίας κατὰ τὴν κορυφήν. Τὸ ὑπόλοιπον σῶμα καὶ τὰ χείλη ἐσωτερικῶς καλύπτονται δι' ἐπαλλήλων λεπτῶν γραμμῶν· παρὰ τὴν βάσιν μελανὴ ταινία. Ἡ ταινιόσχημος λαβὴ κοσμεῖται διὰ δύο χιαστὶ σταυρῶν. Ὕψος 0,18 μ.

Ὁμοία οἰνοχόη ραδινωτέρα (Π 611 Πίν. 153 ε, 2ον ἀγγεῖον). Ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ ζώνη ὀρθίων κυματιστῶν γραμμῶν ἐν μέσῳ ἐπαλλήλων γραμμῶν. Ἐπὶ τοῦ ὤμου ἓξ, ἐλευθέρᾳ χειρί, κύκλοι πλήρεις στιγμῶν συνεχόμενοι δι' ἐφαπτομένων τεμνομένων. Τὸ ὑπόλοιπον σῶμα καὶ τὰ χείλη ἐσωτερικῶς καλύπτονται διὰ λεπτῶν ἐπαλλήλων γραμμῶν· παρὰ τὴν βάσιν μελανὴ ταινία. Ἡ ταινιόσχημος λαβὴ κοσμεῖται διὰ δύο ἐπαλλήλων σταυρῶν χιαστί. Ὕψος 0,215 μ.

Ἡ οἰνοχόη αὕτη εὑρέθη ἐντὸς κτιστοῦ διὰ πλακοειδῶν λίθων κιβωτιοσχήμου τάφου (μήκ. 2,70, μέσου πλάτους 0,50 μ., βάθους 0,60 μ.) καλυπτομένου διὰ πλακῶν ἀκανονίστου σχήματος (μήκους 0,61 - 0,170 μ., πάχ. μέχρι 0,15 μ.). Ἐπὶ τῆς νοτίας στενῆς πλευρᾶς εἶχε θύραν φρασσομένην ἐξωτερικῶς διὰ πλακὸς ἐξ ἀμμολίθου (Πίν. 153 β). Περιεῖχε δύο νεκρούς. Τοῦ αὐτοῦ σχήματος οἰνοχόαι εὑρέθησαν καὶ ἐντὸς ἄλλων τάφων τῆς περιοχῆς Φαρῶν Ἀχαΐας[4]. Ὁ πηλὸς τῶν ἐκ Σκόρου ἀγγείων, ἐνέχων μίγματα μαρμαρυγίου, εἶναι ὑπέρυθρος καὶ ἰσχυρῶς ὠπτημένος. Αἱ πυκναὶ ὁριζόντιαι γραμμαὶ καὶ ἡ σπεῖρα εἶναι χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῶν πρωτοκορινθιακῶν ἀγγείων[5]. Ἡ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν τριγώνων κεραία εἶναι ὁ πρόγονος τῶν ἀνατολιζουσῶν ἑλίκων.

Ἠρευνήθη ἐπίσης ταφικὸς πίθος (ὕψ. 1,90 μ., διαμ. κοιλίας 0,95 μ.) οὐδὲν περιέχων κτέρισμα.

Μυκηναϊκοὶ τάφοι ἐπεσημάνθησαν εἰς τὰ χωρία Κρήνη (Βελίζι) κτῆμα Ἀντ. Σπανοῦ, εἰς Πλατανόβρυση (Μέτζαινα) εἰς τὸ κτῆμα Δημ. Μπιθέλη ἐν θέσει Καμίνι, ἀπεχούσῃ ἱκανὸν τῆς τοῦ ἐν τῷ κτήματι τοῦ αὐτοῦ ἰδιοκτήτου μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου, τοῦ διερευνηθέντος παρὰ τοῦ Κυπαρίσση (ΠΑΕ 1932, 61).

Ἐκ τάφου παρὰ τὴν Μιτόπολιν Φαρῶν εὑρέθησαν παρὰ τοῦ Γεωργίου Ν. Κωτσόκολου κατὰ τὴν καλλιέργειαν ἀγροῦ του ἐν θέσει Προφήτης Ἠλίας:

α. Χ 76. Χαλκοῦν μαχαίριον μονόστομον μετὰ συμφυοῦς λαβῆς ἀποκεκρουμένον τὸ πρὸς τὴν αἰχμὴν μέρος (ὁλικὸν μῆκος 0,201 μ., τῆς δὲ λεπίδος 0,115 μ. Πίν. 153 δ, 2ον). Ἡ λεπὶς διακοσμεῖται ἑκατέρωθεν διὰ δύο ἐγχαράκτων γραμμῶν παραλλήλων πρὸς τὴν ἀμβλυγώνιον ράχιν (0,004 μ. παχεῖαν)· ἡ κόψις αὐτῆς ἐλαφρῶς κοίλη ἐκ τῆς χρήσεως. Τὴν λαβήν, ἥτις φέρει εἰς τὴν κορυφὴν γωνιώδη ἐγκοπήν, περιβάλλει ἑκατέρωθεν περιχείλωμα (πάχους 0,0025 - 0,004 μ.) διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ ἐκ φθαρτῆς ὕλης στελέχους, διὰ δὲ τὴν ἐφήλωσιν αὐτοῦ φέρει τέσσαρας ἐξ ἴσου (0,020 μ.) ἀπεχούσας μεταξύ των ὀπὰς χαλκῶν ἀμφικεφάλων ἥλων, ὧν σῴζονται δύο. Συμφώνως πρὸς τὸ μῆκος αὐτῶν τὸ πάχος τοῦ στελέχους τῆς λαβῆς ἦτο 0,014 μ. εἰς τὸ μέσον καὶ 0,012 μ. παρὰ τὴν ρίζαν τῆς λεπίδος.

β. Χ 75. Χαλκῆ αἰχμὴ δόρατος ἀποκεκρουμένη τὸ ἄκρον τοῦ αὐλοῦ διήκοντος μέχρι τῆς ἀκωκῆς περίπου (μήκ. 0,305 μ. Πίν. 153 δ, 3ον). Πίνος (πάτινα) βαθυπράσινος. Ἡ ἐπιμήκης φλογόσχημος λεπὶς ἐνισχύεται ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν διὰ κυκλικῆς τομῆς ράχεως (διαμέτρου 0,02 μ.

4. Εἰς Τρουμπὲν Χαλανδρίτσης ΠΑΕ 1930, 85 κέ.· ΠΑΕ 1956, 197 κέ. πίν. 90β καὶ παρὰ τὸ χωρίον Καταρράκτης ΠΑΕ 1952, 407 κέ. εἰκ. 23 καὶ 24.

5. Johansen, Les vases sicyoniens, 8· Payne, Necrocorinthia 1, πρβλ. Ζαφειρόπουλος ΠΑΕ 1952, 407.

παρὰ τὴν ρίζαν, 0,01 μ. παρὰ τὴν ἀκωκήν) μετὰ ἀναγλύφου γραμμῆς ἑκατέρωθεν αὐτῆς παραλλήλου πρὸς τὰς ἀκμάς. Ἡ ράχις κοσμεῖται κατὰ μῆκος διὰ παραλλήλων διακεκομμένων ἐγχαράκτων γραμμῶν. Ἡ ἀκωκὴ εἶναι πεπλατυσμένη διὰ τῆς τροχίσεως ἐπ' ἀκόνης. Ἐπὶ τοῦ αὐλοῦ ἀμέσως ὑπεράνω τῶν ὤμων ὀπὴ διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ δόρατος.

γ. Χ 77. Τμῆμα λεπίδος χαλκοῦ ξυροῦ (μήκ. 0,11 μ., πλάτ. 0,034 μ. Πίν. 153 δ, 1ον).

Ἡ μεσαιωνικὴ ἀκρόπολις Γρεβενόν, ἐπὶ κρημνώδους ἐπιμήκους λόφου ἐπὶ τῶν βορειοανατολικῶν κλιτύων τοῦ Ἐρυμάνθου, εἶναι προσιτὴ μόνον ἀπὸ δυσευρέτου ἀνόδου παρὰ τὸ ὁμώνυμον χωρίον, οὐδεμία δὲ πλευρὰ αὐτῆς ἐνισχύεται διὰ τείχους (Πίν. 154). Τὴν πρὸς Ἀνατολὰς πλευρὰν παραρρέει τὸ Ἀλποχωρίτικο ποτάμι, κλάδος τοῦ Τευθέα παραποτάμου τοῦ Πείρου. Γνωστὸν ὡς κουλᾶς τοῦ κάστρου τοῦ Γρεβενοῦ ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ δεσπότου, καθ' ἣν ὁ μητροπολίτης Πατρῶν, Μάξιμος πιθανῶς, ἐξεδίωξεν ἐκ τοῦ φρουρίου τὸν τοποτηρητὴν τοῦ δεσπότου Θεοδώρου Ι Παλαιολόγου Φραγκόπουλον, ἀδελφὸν τοῦ πρωτοστάτορος Μανουήλ, καὶ ἐβοήθησε τὸν πρωτοστάτορα Σαρακηνόπουλον, ὀλιγώτερον πιστὸν εἰς τὸν δεσπότην, νὰ γίνῃ κύριος τοῦ Φρουρίου[6]. Τὸ 1460 ὁ Ζαγανὸς πασᾶς προσέβαλε τὸ Γρεβενόν, ἀλλὰ τὸ φρούριον ἀντέστη καὶ ὁ Τοῦρκος διοικητὴς ἠναγκάσθη ν' ἀποσυρθῇ χωρὶς νὰ δυνηθῇ νὰ τὸ καταλάβῃ[7].

Ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως εἶναι ἐμφανῆ ἐρείπια ναῶν καὶ οἰκιῶν, τῆς δὲ παρ' αὐτὴν διαλελυμένης μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου[8] σῴζεται ὁ μονόκλιτος ναΐσκος τοῦ καθολικοῦ (Πίν. 155 α), ὅστις ὅμως ἔχει ἀνεγερθῇ ἐπὶ παλαιοτέρου ἢ ἀνακαινισθῇ. Ἡ ἐπὶ τετραγώνου πωρίνης πλακὸς (πλευρᾶς 0,307 μ., πάχ. 0,055 μ.) κτητορικὴ ἐπιγραφὴ αὐτοῦ, ἐπειδὴ εἶχεν ἀποτειχισθῇ, μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Πατρῶν (ΒΕ 28 Πίν. 155 β):

Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης	*ὁ Θεολόγος*
Πανοσιώτ σκηνος κα	*ατος Δαμα θηγούμενος*

1820 Ἰουλήου
10 εὕτιασε ὁ μαστρο-
Ἀ[ρ]γήρης καὶ ὁ Νικόλ-
α Κόις τὸ μοναστήρη

Ἐν Ἀκράτᾳ πρὸς Δυσμὰς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἐκ τοῦ δενδροκήπου Κωνστ. Καπετάνιου κατὰ τὴν ἐμφύτευσιν δενδρυλλίων ἐσπεριδοειδῶν, ἐξωρύχθησαν πωρόπλινθοι προερχόμενοι ἐκ τοίχου μνημειώδους οἰκοδομήματος καὶ ἀρχαϊκὸν δωρικὸν κιονόκρανον πώρινον ἀποκεκρουμένον ἐν μέρει (ὕψ. 0,23 μ., ἄβακος πλ. 0,58 μ., ὕψ. 0,095 μ. Πίν. 155 γ)[9], τὸ ὁποῖον ἀπόκειται νῦν ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς ἐκτάκτου Ἐπιμελητρίας Ἀρχαιοτήτων Ἀκράτας κ. Ἀθανασίας Χαντζητσαγκάρη - Κωνσταντοπούλου, καθηγητρίας τοῦ ἐκεῖ Γυμνασίου.

Ἐκ τῆς ἰδίας περιοχῆς μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Πατρῶν τμῆμα πηλίνου περιρραντηρίου (μήκ. 0,295 μ., πλ. 0,17 μ., πάχ. 0,03 μ.) κοσμούμενον κατὰ τὸ χεῖλος δι' ἐντύπου πλοχμοῦ.

Ἐν θέσει Κιούπια εἰς ἀπόστασιν χιλιομέτρου πρὸς Ἀνατολὰς τῶν Καλαβρύτων παρὰ τὸ ἐξωκκλήσιον Ἅγιος Κωνσταντῖνος, ἐντὸς ταφικοῦ πίθου, ὑποδειχθέντος παρὰ τοῦ Ἀντ. Ν. Τσούλου καὶ διερευνηθέντος παρὰ τοῦ Γυμνασιάρχου Παν. Δορμπαράκη καὶ τοῦ ἐν πολεμικῇ διαθεσιμότητι Ἀντισυνταγματάρχου κ. Παν. Νικολαΐδη, ἀνευρέθησαν τὰ κάτωθι ὅπλα:

α. Χ 79. Πρώιμον «ἰλλυρικὸν» λεγόμενον κράνος, ὡς ἐκ τῆς ἐκπληκτικῶς εὐρείας ἐξαπλώσεώς του ἐν τῇ βορείᾳ περιοχῇ τῶν Βαλκανίων· ἀποκεκρουμένον τὴν παρυφὴν τοῦ μετώπου καὶ ἐν μέρει τοῦ καταυχενίου (Πίν. 156 α, β. Ὕψος 0,258 μ., βάθος 0,253 μ. Ἀνοίγματος μεγ. διάμετρος ἀπὸ τοῦ μετώπου μέχρι τοῦ καταυχενίου 0,232 μ., μικρὰ 0,15 μ., ἄνοιγμα προσώπου 0,103 μ., καταυχενίου 0,15 μ., παραγναθίδων 0,12 μ., πλάτος 0,14 μ., βάθος θόλου μετώπου 0,134 μ., καταυχενίου 0,174 μ.). Ὀξείδωσις βαθυπρασίνη.

Ὡς ἡ πλειονότης τῶν περικεφαλαιῶν αὐτοῦ τοῦ τύπου ἀπαρτίζεται ἐκ δύο ἡμιτόμων, ὧν τὸ δεξιὸν προσκολλᾶται διὰ στενῆς γλωττίδος ὑπὸ τὸ ἀριστερόν. Ἡ προσαρμογὴ δὲν ἐμφανίζει διαχωριστικὴν γραμμήν, διότι ὁ τριχοειδὴς ἁρμὸς τῶν ἐπιμελῶς καὶ πυκνῶς συνηλωμένων τμημάτων συμπίπτει ἀκριβῶς πρὸς τὸν μέγαν ἄξονα καὶ δι' αὐτοῦ ἔχει χαραχθῇ λεπτῶς μία βαθεῖα γραμμή,

6. Miklosich et Müller, Acta et Diplomata II 250· Zakythinos, Le Despotat Grec de Morée I 129· II 982· 112· 168. Θωμόπουλος, Ἱστορία τῆς πόλεως Πατρῶν² 331· 373,3. Κ. Τριανταφύλλου, Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῶν Πατρῶν ἐν λ. *Γρεβενόν*.

7. Zakythinos ἔ.ἀ. 1 271.

8. Θωμόπουλος ἔ.ἀ. 373,3.

9. Γ. Σ. Ἀναγνωστόπουλος, Αἰγαί, ἡ ἐγκαταλειφθεῖσα πόλις, Ἐφημ. Χελμός, ἀριθμ. φ. 137, εἰς τὰ φύλλα 135, 137 - 140 περιγράφων τὰ ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα ἐξ Ἀκράτας ἀναζητεῖ τὰς Αἰγὰς τῶν ὁποίων γράφει καὶ τὴν ἱστορίαν.

ἐνισχυομένη ἑκατέρωθεν τοῦ ζεύγους ὁμοίων γραμμῶν παραλλήλων. Ἐπὶ τοῦ κρανίου κατὰ τὸν μέγαν ἄξονα ἐπίσης ἀναίρονται δύο ζεύγη ἐλαφρῶς ἀναγλύφων γραμμῶν παραλλήλων, 0,02 μ. ἀπέχοντα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐστηρίζετο ὁ λόφος κρατούμενος ἐπὶ τοῦ μετώπου δι' ἤλου, τοῦ ὁποίου ἡ ὀπὴ εἶχεν ἀνοιγῆ ἐπὶ τοῦ ἀποκεκρουμένου τμήματος. Ἡ ὁδὸς τοῦ λόφου ἐξυπηρετεῖ τὴν ἔξαρσιν τῆς συμμετρίας καὶ δι'αὐτῆς τῆς ἑνότητος τοῦ ὅλου.

Ἡ πρώιμος μορφὴ προέρχεται, ὡς ἀνεγνώρισεν ὁ Kukahn (Der griech. Helm, 17) ἀμέσως ἐκ τοῦ τύπου τοῦ κωνικοῦ κράνους[10]. Σειρὰ τεχνικῶν γνωρισμάτων ἐπιβεβαιοῖ αὐτὴν τὴν καταγωγήν· π.χ. ἡ ὁριζοντία ἀπόληξις τῆς προμετωπίδος καὶ τοῦ ἐπαυχενίου, ἡ ἐξ αὐτῶν προκύπτουσα ὀρθογώνιος τομὴ τοῦ προσώπου, ἡ τὸ χεῖλος παραθέουσα ἀνάγλυφος γραμμὴ καὶ τέλος ἡ διὰ τῶν ὀπῶν χάριν τῆς ὑπενδύσεως ἐφωδιασμένη ἀκραία παρυφή. Ὅλα αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ κατάγονται ἐκ τοῦ γεωμετρικοῦ κωνικοῦ κράνους, παρατηρεῖ ὁ Kunze περιγράφων τὴν ἐξέλιξιν τοῦ «ἰλλυρικοῦ» κράνους[11]. Ἐν τούτοις, μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν τύπων, ὑπάρχει ἀποφασιστική, ριζικὴ διαφορά. Τὰ ἄλλοτε μηχανικῶς μόνον συναπτόμενα καὶ τὴν μορφικὴν αὐτοτέλειάν των αὐστηρῶς φυλάττοντα μέρη συγχωνεύονται εἰς μίαν ἀκατάλυτον ἑνότητα. Τὸ νέον αὐτὸ κράνος ἀπαλλάσσεται τοῦ ἐπιστέφοντος κώνου καὶ ὁ θόλος του προσαρμόζεται πρὸς τὴν σφαιρικότητα τοῦ κρανίου[11].

Τοῦ πρωίμου τύπου «ἰλλυρικοῦ» κράνους διακρίνομεν δύο ὁμάδας· τὴν μεθ' ὑψηλοῦ καταυχενίου καὶ θόλου καὶ τὴν μετὰ ἀβαθοῦς μετ' ἐνδιαμέσων σταθμῶν διαφόρου ὕψους καταυχενίου. Ἐπειδὴ εἰς τὰ τῆς δευτέρας ὁμάδος κράνη αἱ παραγναθίδες ἀποβαίνουν ὡς ἐκ τοῦ ἀβαθοῦς καταυχενίου ὀξυγώνιοι, θὰ πρέπει ἴσως, βάσει αὐτοῦ τοῦ γνωρίσματος, νὰ συνδέσωμεν αὐτὰ πρὸς τὰ νεώτερα τοῦ ὡρίμου τύπου «ἰλλυρικὰ» κράνη, εἰς τὰ ὁποῖα ὅμως τὸ πρόσθιον περίγραμμα τῶν παραγναθίδων εἶναι λοξὸν πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ τὸ ἐπιτραχήλιον εἶναι βαθύτερον καὶ διὰ γείσου ἐφωδιασμένον.

Εἰς τὴν δευτέραν αὐτὴν ὁμάδα κατατάσσονται καὶ τὰ ἐξ ἑνὸς ἐλάσματος πρώιμα «ἰλλυρικὰ» κράνη ἐν Ὀλυμπίᾳ: 1. Εὐρ. Β 903 (Bericht III 106 Πίν. 36. 2. Εὐρ. Β 3348 (Bericht VI 128 Πίν. 45. 3. Λειψία, Völkerkundemuseum Olympia IV 171.

β. Χ 80 α, β. Ζεῦγος χαλκῶν κνημίδων (Πίν. 156 γ, δ)· ἡ ἀριστερὰ ἀποκεκρουμένη τὴν ἄνω γωνίαν τῆς ἔσω καὶ τὴν κάτω τῆς ἔξω πλευρᾶς καὶ ἐν μέρει τὴν παρυφὴν τῆς ἐπιγονατίδος (ὕψος ἔξω πλευρᾶς 0,348 μ., κατὰ τὸ μέσον τοῦ γόνατος 0,344 μ.)· ἡ δεξιὰ ἀποκεκρουμένη ἐν μέρει τὴν παρυφὴν κάτω (ὕψος ἔξω πλευρᾶς 0,348 μ., κατὰ τὸ μέσον τοῦ γόνατος 0,341 μ.). Πίνος (πάτινα) κυανοῦ χρώματος. Κατὰ τὸ γόνυ κοσμοῦνται δι' ὀρθίου ἐκτύπου ἀνθεμίου ἐκ πέντε ἰσοϋψῶν κορυνοσχήμων φύλλων, τὰ ὁποῖα ἀνοίγουν εἰς τριγωνικὸν ριπίδιον πρὸς τὰ ἄνω εἰσδύοντα ἐπὶ τοῦ τριγωνικοῦ ἐπίσης πυρῆνος ἢ καρδίας, ὥστε αἱ ἔξω γραμμαὶ τῶν ἀκραίων ἐξ αὐτῶν νὰ εὑρίσκωνται ἐν εὐθυγραμμίᾳ πρὸς τὰς ἔξω πλευρὰς τοῦ πυρῆνος. Τὸ μέσον φύλλον εἶναι ἐλαφρῶς παχύτερον τῶν ἄλλων χωρὶς νὰ ἐξέχῃ. Ἑκατέρωθεν τοῦ τριγωνικοῦ ἀνθεμίου δύο δικλαδωταὶ ἔκτυποι ἕλικες εὐθύγραμμοι, ὧν αἱ ἐκφύσεις ἀνέρχονται ἀποκλίνουσαι πρὸς τὰ ἄνω, ἀνελίσσονται ἀντιθετικῶς πρὸς τὰ ἔξω εἰς ἀτελῆ σπεῖραν[12]. Φέρουν ἀκμὴν κατὰ τὸν μέσον ἄξονα καὶ ἔκτυπα τὰ σημεῖα ἐπαφῆς τοῦ γαστροκνημίου καὶ τῶν ἐξεχόντων ἄλλων μυῶν τῆς κνήμης ὡς καὶ τὴν παραλλήλως πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν πλευρὰν τοῦ ὀστοῦ τῆς κνήμης διαχωριστικὴν γραμμήν. Μικρὸν ἐνδότερον τῶν παρὰ τὸ χεῖλος, χάριν τῆς ὑπενδύσεως ὀπῶν φέρει ἑκατέρωθεν τρία ζεύγη ἐκ δύο ἕως τριῶν μεγαλυτέρων ὀπῶν διὰ τὴν στερέωσιν τῶν ἱμάντων προσδέσεως· ἓν ζεῦγος τούτων ἀντιστοιχεῖ κάτωθεν τοῦ γόνατος, ἕτερον ἀμέσως ὑψηλότερον, ἄνωθεν τοῦ παχυτέρου μέρους τοῦ γαστροκνημίου καὶ τὸ τρίτον ἄνωθεν τῶν ἀστραγάλων. Αἱ παρὰ τὸ γόνυ γωνίαι εἶναι τοξωταὶ καὶ αἱ κνημῖδες προασπίζουν ἐν μέρει μόνον τὸ γόνυ καὶ δὲν καλύπτουν αὐτὸ ὁλόκληρον ὡς εἰς τὸν ἐπικρατήσαντα νεώτερον τύπον κνημίδων μετ' ἐπιγονατίδος καὶ λοξοτμήτων τῶν παρὰ τὸ γόνυ γωνιῶν, αἵτινες εἶναι καὶ ὑψηλότεραι. Τὸ ἔλασμα τῶν ἐκ Καλαβρύτων εἶναι παχύτερον.

γ. Χ 81. Σιδηροῦν ξίφος ἀμφίστομον μετὰ μέρους τῆς συμφυοῦς λαβῆς, ἀποκεκρουμένον τὸ τῆς αἰχμῆς τμῆμα (μῆκος 0,302 μ. Πίν. 156 ε, 1ον). Ἡ λεπὶς μετὰ στενώσεως τῶν ἀκμῶν παρὰ τὴν ρίζαν αὐτῆς ἔχει εἰς τὸ μέσον καὶ κατὰ μῆκος ἑκατέρωθεν ἀνάγλυφον γραμμὴν ὡς ράχιν. Ἡ λαβὴ μετὰ βραχέων προφυλακτήρων τῆς χειρὸς κατὰ τὴν πρόσφυσιν τῆς λεπίδος φέρει συμφυεῖς μετὰ τῶν ὀπῶν σιδηροῦς ἤλους πρὸς στερέωσιν τοῦ στελέχους αὐτῆς.

δ. Χ 82. Αἰχμὴ ἀκοντίου σιδηρᾶ ἐπιμήκης

10. Πλὴν τῶν γνωστῶν παραδειγμάτων Bericht VI, 118 κέ. ἀπόκειται εἰς τὸ Μουσεῖον Θέρμου ἀριστερὰ παραγναθὶς γεωμετρικοῦ κωνικοῦ κράνους (ὕψ. 0,18 πλ. 0,112 - 0,126 μ.).

11. Bericht VI, 125 κέ.

12. Περὶ τῆς προϊστορίας τῶν ἀνθεμίων βλ. Buschor, AM 58 (1933) 38 κέ. Πρβλ. Εὐαγγελίδης, ΑΕ 1924 κέ.

φυλλοειδὴς μετὰ ταπεινῆς ράχεως κατὰ μῆκος ἑκατέρωθεν τῆς λεπίδος βεβλαμμένης ἐλαφρῶς τὴν ἀκμὴν (ὁλικὸν μῆκος 0,184 μ., τῆς δὲ λεπίδος 0,102 μ. Πίν. 156 ε, 2ον). Κατὰ τὴν κορυφὴν τοῦ αὐλοῦ δύο ὀπαὶ στρογγύλαι διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ ἀκοντίου.

ε. Χ 83. Αἰχμὴ ἀκοντίου σιδηρᾶ ἀποκεκρουμένη (ὁλικὸν μῆκος 0,211 μ., τῆς δὲ λεπίδος 0,117 μ. Πίν. 156 ε, 3ον). Ἡ λεπίς, ἐν σχήματι ἐπιμήκους φύλλου βεβλαμμένη τὰς ἀκμάς, ἐνισχύεται εἰς τὸ μέσον καὶ κατὰ μῆκος διὰ γωνιώδους ράχεως. Ὁ αὐλὸς ἀποκεκρουμένος ἐν μέρει κατὰ τὴν κορυφὴν φέρει δύο ὀπὰς διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ ἀκοντίου.

στ. Χ 84. Αἰχμὴ δόρατος χαλκῆ ἐν ἀρίστῃ καταστάσει (ὁλικὸν μῆκος 0,262, τῆς δὲ λεπίδος 0,161 μ., Πίν. 156 ε, 4ον). Ὀξείδωσις βαθυπρασίνη. Ἡ ἐπιμήκης φλογοειδὴς λεπὶς μὲ τοξοειδεῖς ὤμους καὶ ὀξυκόρυφον ἀκωκὴν ἐνισχύεται εἰς τὸ μέσον καὶ κατὰ μῆκος ἑκατέρωθεν διὰ γωνιώδους ράχεως. Εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ αὐλοῦ δύο κυκλικαὶ ὀπαὶ διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ δόρατος.

Τὸ ἐπὶ τῆς δυτικῆς κλιτύος τοῦ λόφου τοῦ Κάστρου τῶν Καλαβρύτων (Πίν. 157 γ, δ) ἀρχαῖον νεκροταφεῖον ἐν θέσει Κιούπια, ἐκ τῶν ἀνευρισκομένων ταφικῶν πίθων (κιούπια) ὀνομασθεῖσῃ οὕτω, ἀπέχει περὶ τὸ χιλιόμετρον τοῦ Κάστρου. Ἐπὶ τῶν δυτικῶν ὑπωρειῶν τοῦ Κάστρου παρατηροῦνται ἐρείπια μεσαιωνικῶν καὶ ἀρχαίων οἰκοδομημάτων, περισυνελέγησαν δὲ καὶ ὄστρακα ἀγγείου κλασσικῆς ἐποχῆς καὶ προϊστορικῶν. Ἐπὶ τοῦ τείχους τῆς δυτικῆς πλευρᾶς αὐτοῦ εἶναι ἐντετειχισμένοι καὶ ἀρχαῖοι λιθόπλινθοι (Πίν. 157 β), ἀσφαλῶς δὲ θὰ ὑπῆρχε καὶ δευτερεύουσα πρόσβασις εἰς τὸ φρούριον ἀπὸ τῆς δυτικῆς αὐτῆς πλευρᾶς. Διότι τὸ φρούριον εἶναι προσιτὸν μόνον ἀπὸ τῆς Β πύλης δι' ἀτραποῦ λαξευθείσης ἐν πολλοῖς κατὰ μῆκος τῆς ΒΑ πλευρᾶς. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς αὐτοῦ εἰς ὕψος 400 μ. περίπου ἀπὸ τῆς πεδιάδος τῶν Καλαβρύτων σχηματίζεται ἓν ἠρέμα ἐπικλινὲς ὀροπέδιον μήκους 350 μ. περίπου καὶ πλάτους 100 μ., ἐπὶ τοῦ ὁποίου σῴζονται τὰ ἐρείπια ὑπὲρ τὰς 50 οἰκιῶν, τεσσάρων ὑδατοδεξαμενῶν καὶ δύο πύργων.

Ἡ ὕπαρξις ἀρχαίων ἐρειπίων καὶ ἀγγείων ἐπ' αὐτῆς τῆς ἀκροπόλεως τῶν Καλαβρύτων ἐπιτρέπει μετὰ μεγάλης πιθανότητος νὰ ταυτίσωμεν αὐτὴν πρὸς τὴν ἀρκαδικὴν πόλιν Κύναιθα [13].

Ἐπειδὴ «οὐδεὶς ἄλλος χῶρος ἐπὶ τῆς κοιλάδος τῶν Καλαβρύτων φαίνεται κατάλληλος πρὸς τοποθεσίαν τῆς ἀρχαίας πόλεως», τὴν αὐτὴν γνώμην ἐκφράζει καὶ ὁ ἀκαταπόνητος ἐρευνητὴς καὶ μελετητὴς τῆς ἱστορίας τῆς ἐπαρχίας Καλαβρύτων Γυμνασιάρχης Παπανδρέου, ὅστις πρῶτος ἀνεγνώρισε τὰ ἐρείπια τῶν Λουσῶν [14] χωρὶς ἡ ἀνακοίνωσις αὐτὴ νὰ εἶναι γνωστὴ εἰς τοὺς διενεργήσαντας τὴν ἀνασκαφήν. Ἀντιθέτως ὁ Meyer εὑρίσκει, ὅτι ἡ ἀκρόπολις εἶναι πολὺ ὑψηλὰ καὶ ἀπέχει πολὺ διὰ νὰ τοποθετήσωμεν τὴν ἀσήμαντον πόλιν Κύναιθα.

Χ 78. Ὑστερογεωμετρικὸν ψέλιον ἁπλῆς σπείρας μετὰ διαπεπλατυσμένων τριλόβων ἄκρων, τὰ ὁποῖα κοσμοῦνται δι' ἐγχαράκτων διαγραμμισμένων παραλλήλων γραμμῶν εἰς τὴν παρυφὴν καὶ κατὰ τὸν μέσον ἄξονα καὶ διὰ ζευγῶν σπειρῶν ἀντιθέτως συστρεφομένων ἢ μεμονωμένων. Τὸ κυλινδρικὸν τμῆμα φέρει παραλλήλους ἐγχαράκτους γραμμάς. Πίνος (πάτινα) βαθυπρασίνου χρώματος, διατηρούμενος ἐν μέρει εἰς τὴν ἐσωτερικὴν πλευράν (διαμ. 0,073 μ. Πίν. 157 α). Εἰς Λουσούς, ὅθεν προέρχεται, εὑρέθησαν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Αὐστριακοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου καὶ ἄλλα χαλκᾶ γεωμετρικά, ὡς πόρπαι, δακτύλιος, λαβὴ ÖJH IV (1901) 52 - 58 εἰκ. 78 - 84, 90, 118. Παρόμοιος τύπος ψελίου μετὰ πεπλατυσμένων ἄκρων εἰς τὴν Συλλογὴν Καραπάνου, ἀρ. 720.

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΒΟΙΩΤΙΑΣ ΚΑΙ ΕΥΒΟΙΑΣ

ΒΟΙΩΤΙΑ

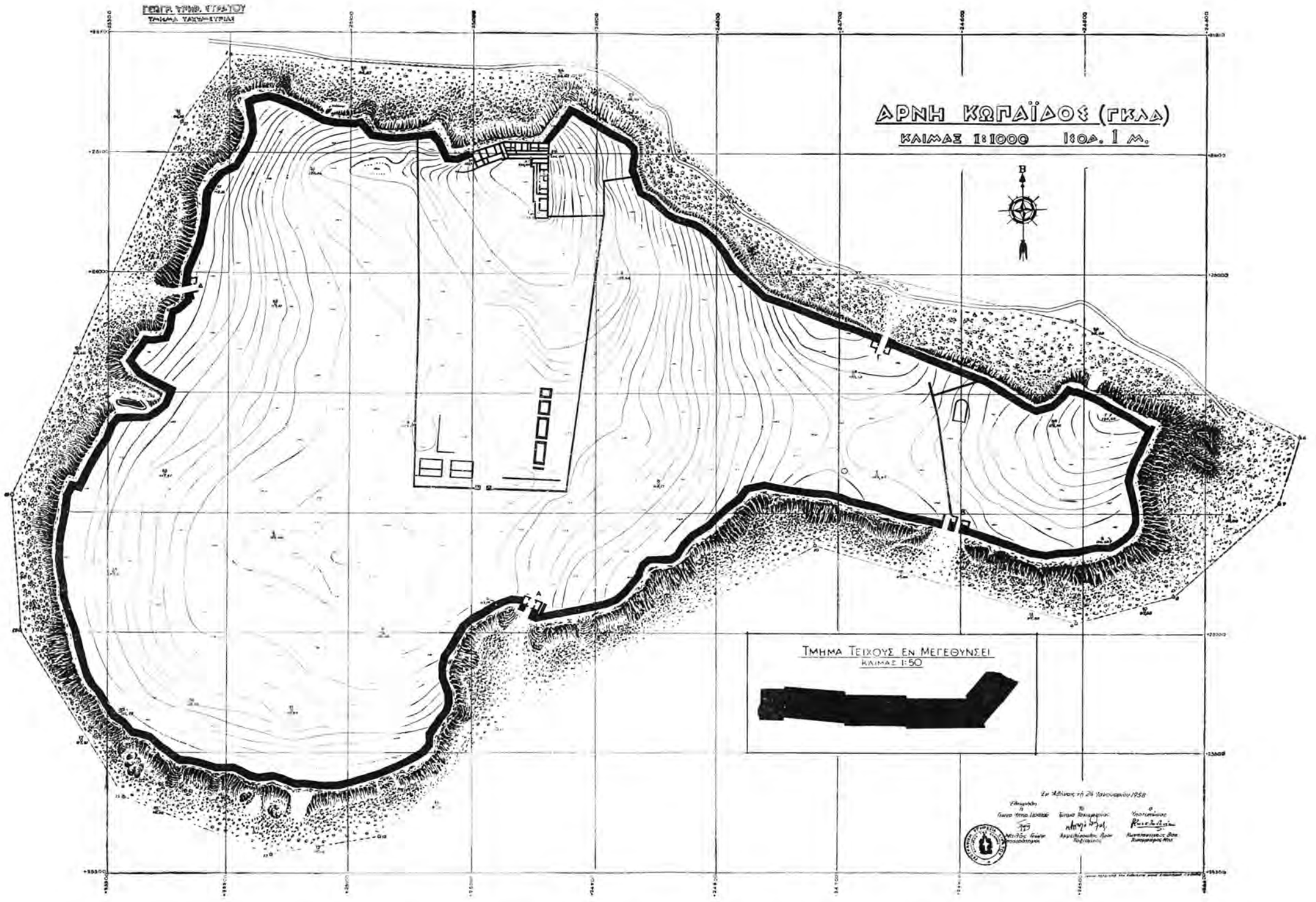
ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΓΛΑ (ΑΡΝΗΣ) ΚΩΠΑΪΔΟΣ

Ὅταν πρὸ ὀλίγων ἐτῶν περιοδεύων τὴν Ἐφορείαν μου ἐπεσκέφθην καὶ τὴν περίφημον μυκηναϊκὴν ἀκρόπολιν τῆς Κωπαΐδος, ἠσθάνθην κατάπληξιν ἀπὸ τὴν μεγαλοπρέπειαν καὶ τοῦ τοπίου καὶ τῶν ἐρειπίων, ἀλλὰ καὶ θλῖψιν διὰ τὴν ἐγκατάλειψιν αὐτῶν. Αἱ τέσσαρες μνημειακαὶ πύλαι, φραγμέναι ἀπὸ σωροὺς ὀγκολίθων, ἦσαν ἀδιάβατοι, τὰ ὑπὸ τῶν Γάλλων τὸ 1893 ἀνασκαφέντα ἐρείπια εἶχον σχεδὸν τελείως ἐξαφανισθῆ ὑπὸ τὴν ὀργιώδη ἀγρίαν βλάστησιν καὶ ἀγρίμια καὶ γιδοπρόβατα ἦσαν οἱ μόνοι τακτικοὶ ἐπισκέπται τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου.

Ἡ ἐπιθυμία μου, νὰ καταστήσω καὶ πάλιν προσιτήν, εἰς τοὺς ἀρχαιοφίλους καὶ τοὺς μελετη-

13. Γ. Παπανδρέου, Καλαβρυτινὴ Ἐπετηρὶς 154 κέ.· Pieske RE XI 2480 κέ. E. Meyer, Peloponnesische Wanderungen 107 κέ.

14. Παπανδρέου, Ἀζανιάς, 1886, 44.

Σχεδ. 1. Γενικὸν τοπογραφικὸν διάγραμμα τοῦ περιβόλου τῆς Ἄρνης, ἐκπονηθὲν ὑπὸ τῆς Γεωγραφικῆς Ὑπηρεσίας Στρατοῦ

τάς, τὴν μοναδικὴν αὐτὴν μυκηναϊκὴν ἀκρόπολιν, τὴν μεγαλυτέραν τῆς Ἑλλάδος, νὰ μελετήσω τὰ ὁρατὰ ἐρείπια καὶ νὰ ἀποκαλύψω ἴσως καὶ νέα, εὗρε τὴν πρόθυμον ὑποστήριξιν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας δαπάναις τῆς ὁποίας ἐνήργησα μικρᾶς μὲν ἐκτάσεως κατ' ἀρχάς, μεγαλυτέρας δὲ τελευταίως συστηματικὰς ἐρεύνας καὶ ἀνασκαφάς.

Αἱ ἀνασκαφαὶ αὐταὶ διεξαγόμεναι ἀνελλιπῶς, ἀπὸ τοῦ 1955 μέχρι καὶ τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1961, εἶχον τὰ ἑξῆς ἀποτελέσματα :

1. Τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν ὀγκωδῶν λίθων τῶν φρασσόντων τὰς διόδους τῶν πυλῶν καὶ καλυπτόντων τὰ ἑκατέρωθεν αὐτῶν δωμάτια τῶν φρουρῶν, τὰ ὑπόστεγα καὶ ἐν γένει τὸ ἀμυντικὸν τῶν πυλῶν σύστημα.

2. Τὴν ἀνασκαφὴν καὶ μελέτην τῶν ἀποκαλυφθέντων χώρων, τῶν διόδων, τῶν μέχρι τῆς βάσεώς των ἀπελευθερωθέντων πύργων ἢ πυργοειδῶν ἀπολήξεων τοῦ τείχους καὶ πρὸ πάντων τῶν κλειστῶν θυρωρείων καὶ τῶν ἐναντι αὐτῶν ὑποστέγων ἢ τοίχων, τῶν ὁποίων τὴν ὕπαρξιν ἠγνόουν οἱ παλαιότεροι μελετηταὶ A. de Ridder (Fouilles de Gha, BCH XVIII (1894) σ. 271 - 310) καὶ F. Noack, (Arne, AM XIV (1894) σ. 405 - 485 καὶ ἰδίᾳ 430 - 435).

3. Τὴν ἐκ νέου μερικὴν ἀνασκαφήν, τὸν καθαρισμὸν καὶ τὴν στερέωσιν τῶν ἐρειπίων τοῦ ὑπὸ τοῦ de Ridder ἀνασκαφέντος ἀνακτόρου (Πίν. 158α), μετὰ τοῦ ὑπὸ τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς βορείου πτέρυγος συγκροτήματος διαμερισμάτων, πιθανῶς οἰκήσεων τῶν φρουρῶν (βλ. Σχεδ. 1 – 3).

4. Τὴν ἀκριβεστέραν μελέτην τῶν ἐρειπίων, τῶν ἀποχετευτικῶν τοῦ ἀνακτόρου ἀγωγῶν καὶ τὴν ἔρευναν καὶ τακτοποίησιν τῆς μεταξὺ τῶν δύο πτερύγων τοῦ κτηρίου αὐλῆς.

5. Τὴν ἀποκάλυψιν, παρακολούθησιν καὶ μελέτην τοῦ περιβόλου τοῦ περικλείοντος τὴν μεγάλην τοῦ ἀνακτόρου αὐλήν, τὴν ἐκτεινομένην πρὸς δυσμάς, πρὸς νότον καὶ ἐν μέρει πρὸς ἀνατολὰς αὐτοῦ, μετὰ τῶν δύο αὐτοῦ πυλῶν, τῆς νοτίας, διὰ τῆς ὁποίας ἐπεκοινώνει μετὰ τοῦ χώρου τῆς λεγομένης «Ἀγορᾶς» (πρβλ. Σχεδ. 2) καὶ διὰ μέσου αὐτῆς μετὰ τῆς «βασιλικῆς», ὡς νομίζομεν, Νοτίας πύλης τοῦ τείχους, καὶ τῆς ἀνατολικῆς, δι' ἧς ἐπεκοινώνουν μετὰ τῆς βορείου πύλης. Ἐπίσης τῶν παρὰ τὰς πύλας ταύτας θυρωρείων καὶ δωματίων, καθὼς καὶ τῆς πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ἀνακτόρου μικροτέρας, ἐντελῶς ἰδιωτικῆς θὰ ἐλέγομεν, αὐλῆς, τῆς ἀπομονωμένης ἀπὸ τῆς ὑπολοίπου διὰ διαχωριστικοῦ μετ' ἀντηρίδων τοίχου, μήκους 50 περίπου μέτρων.

6. Τὴν ἀποκάλυψιν καὶ καθαρισμόν, ὅσον ἦτο δυνατόν, τῶν ἐσωτερικῶν ὁδῶν τῶν συνδεουσῶν τὰς πύλας τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβόλου, τὴν βόρειον πρὸς τὴν ἀνατολικὴν τοῦ ἀνακτορικοῦ περιβόλου καὶ τὴν νοτίαν πρὸς τὴν τοῦ περιβόλου τῆς Ἀγορᾶς.

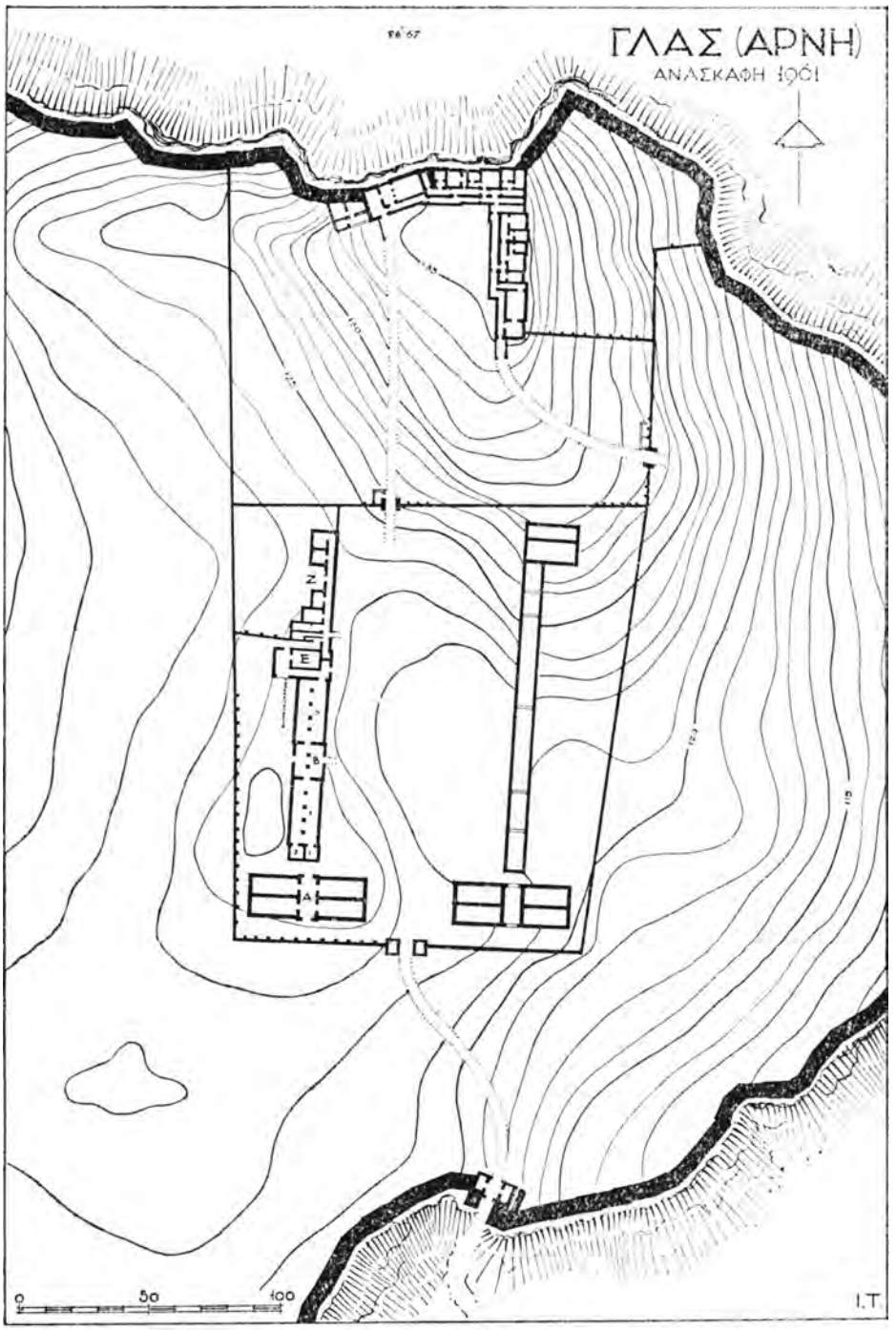
7. Τὴν ἀποκάλυψιν διὰ μικρᾶς ἐρεύνης πλησίον τῆς Δυτικῆς πύλης, τῆς λεγομένης πύλης τῆς Συκῆς, καὶ εἰς ἀπόστασιν περὶ τὰ δέκα μέτρα πρὸς βορρᾶν αὐτῆς, ἐρείπια μονοκλίτου ἐκκλησίας, τῶν τελευταίων πιθανῶς βυζαντινῶν χρόνων, ἐσωτερικῶν διαστάσεων 11,60× 5.80 μ., ἡ ὁποία ἴσως εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Ulrichs παρατηρηθεῖσα εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς ἀκροπόλεως.

8. Διὰ πρώτην φορὰν παρετηρήσαμεν καὶ ἀνεσκάψαμεν ἀναλημματικὸν τοῖχον εἰς τὴν κάτωθεν τῆς Νοτίας πύλης κλιτὺν τοῦ λόφου, πλάτους 1.50 - 2 μ. καὶ ὕψους σῳζομένου εἰς πολλὰ σημεῖα ὑπὲρ τὸ μέτρον, ὁ ὁποῖος ὑπεστήριζε πρὸς δυσμὰς αὐτοῦ ὁδὸν πλάτους 6 περίπου μέτρων, ἡ ὁποία ἠρέμα ἀνερχομένη ὡδήγει ἀπὸ τῆς πεδιάδος εἰς τὴν πύλην. Τὸ μέχρι τοῦδε καθαρισθὲν τμῆμα αὐτῆς ἔχει μῆκος 95 μέτρων, χωρὶς ἀκόμη νὰ φθάσῃ εἰς τὸ πρὸ τῆς εἰσόδου τῆς πύλης τέρμα της.

9. Κατὰ τὴν τελευταίαν μεγάλην ἀνασκαφήν μας ἀνεσκάψαμεν καὶ ἐρευνήσαμεν τὸν προστατευτικὸν περίβολον τῆς λεγομένης Ἀγορᾶς καὶ τὰ μεγαλοπρεπῆ κτήρια τῆς δυτικῆς της πλευρᾶς, ἐνῷ τῶν τῆς ἀνατολικῆς μόλις διεπιστώσαμεν τὰς διαστάσεις—καὶ αὐτὰς κατὰ προσέγγισιν—τὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς των, τὴν ὕπαρξιν ἐπικλινῶν, ἐκ τῆς πλατείας πρὸς αὐτά, ἀνόδων καὶ ἀπεκαλύψαμεν τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τοῦ δυτικοῦ μακροῦ τοίχου τοῦ κεντρικοῦ στενοῦ καὶ ἐπιμήκους κτηρίου[1] (πρβλ. Σχεδ. 2).

Ἐκ τοῦ πλήθους τῶν κινητῶν εὑρημάτων μας, — ὀστράκων ἀγγείων τῆς ΥΕ III ἐποχῆς, ἰδίως δὲ ὑψιπόδων κυλίκων, ἐκ τῶν ὁποίων ἐπιτυγχάνεται καὶ ἡ χρονολόγησις τῶν κτηρίων, ὀψιανῶν λίθων, ἐργαλείων κλπ.— σπουδαιότερα ὑπῆρξαν: τὸ ἥμισυ διπλοῦ κρητικοῦ λατρευτικοῦ κέρατος ἐκ πώρου λίθου διασωθὲν εἰς τρία ἀπολύτως συναρμόζοντα τεμάχια (Πίν. 158β), τὸ ὁποῖον ἀνεύρομεν εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ἀνακτόρου, πλησίον τῶν ἀγωγῶν καὶ ἀκριβῶς εἰς τὴν ὑπὸ τῶν δύο πτερύγων αὐτοῦ σχηματιζομένην γωνίαν. Εἶναι ὕψους 0.80 μ. πάχους 0.18 μ. καὶ ἀδρῶς πελεκη-

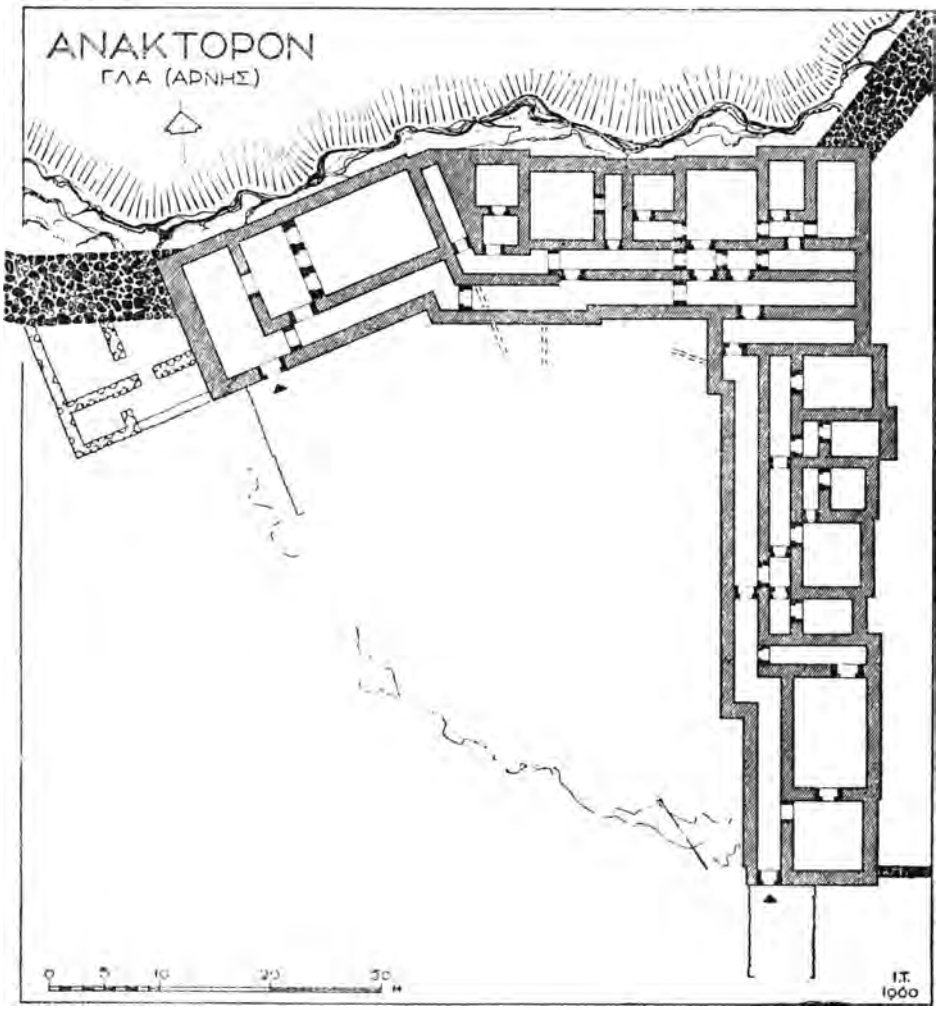
1. Λεπτομερεῖς περιγραφὰς τῶν ἀνασκαφῶν βλέπε εἰς τὰς ἐκθέσεις τὰς δημοσιευθείσας εἰς τὸ Ἔργον καὶ τὰ Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τῶν ἐτῶν 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960 καὶ 1961.

Σχεδ. 2. Ἀνασκαφὴ Γλᾶ (Ἄρνης)

μένον, φυλάσσεται δὲ σήμερον εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν. Τμῆμα ὁμοίου κέρατος ἀνεῦρεν ὁ Καθηγητὴς Blegen κατὰ τὰς ἀνασκαφάς του εἰς τὸ ἀνάκτορον τῆς Πύλου, τοῦ ὁποίου ἡ ὁμοιότης πρὸς τὸ ἀνάκτορον τοῦ Γλᾶ μὲ τὰ παρατεταγμένα δωμάτια καὶ τοὺς διπλοῦς διαδρόμους εἶναι ἀρκετὰ χαρακτηριστική. Ἂν δὲ ἀναλογισθῶμεν τὸν Ὁμηρικὸν εἰς Ἀπόλλωνα Πύθιον ὕμνον, κατὰ τὸν ὁποῖον Κρῆτες πλέοντες ἀπὸ Κνωσσοῦ εἰς Πύλον διὰ λόγους ἐμπορικοὺς ἐξετράπησαν ὑπὸ τοῦ θεοῦ τῆς ὁδοῦ καὶ ἔφθασαν εἰς Κρῖσαν καὶ Δελφούς, ὅπου ἔγιναν οἱ πρῶτοι ἱερεῖς τοῦ περιφήμου ναοῦ, διερωτώμεθα, ποίαν ἄραγε σχέσιν νὰ ἔχουν οἱ Κρῆτες καὶ ἡ μινωικὴ ιων λατρεία μὲ τὴν Πύλον καὶ τὴν μυκηναϊκὴν τῆς Κωπαΐδος ἀκρόπολιν.

Ἄλλο σημαντικὸν εὕρημα ὑπῆρξαν μεγάλα ἐλάσματα χαλκοῦ μετὰ ἐπίσης μεγάλων χαλκῶν ἥλων, τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν εἰς τὰς διόδους τῆς

Σχεδ. 3. Κάτοψις τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου εἰς Γλᾶ

Νοτίας πύλης καὶ τῆς δεξιᾶς Νοτιοανατολικῆς. Τὰ ἐλάσματα ταῦτα ἀνήκουν προφανῶς εἰς τὴν ἐπένδυσιν τῶν μεγάλων διφύλλων θυρῶν, αἱ ὁποῖαι, κατὰ τὴν γνώμην μας, ἔκλειον τὰς εἰσόδους τῶν πυλῶν τοῦ τείχους. Ἄλλως τε τοῦτο μαρτυροῦν καὶ αἱ εἰς τὰς παρειὰς τῶν πύργων λίθιναι παραστάδες πάχους 0.65 - 0.75 μ. καὶ ὁ συνδέων αὐτὰς κατὰ τὴν βάσιν των ἐγκάρσιος τοῖχος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ ἐδράζετο τὸ μὴ διασωθὲν κατώ-

φλιον. Πλὴν ὅμως τῶν λιθίνων παραστάδων, τὸ πλάτος τῶν εἰσόδων, καὶ ἐπομένως καὶ τῶν διφύλλων θυρῶν, καθίστων ἀκόμη μικρότερον αἱ ἐκ χονδρῶν δοκῶν ξύλιναι παραστάδες. Εἶχε δὲ ἑκάστη πύλη δύο τοιαύτας στερεὰς καὶ διὰ χαλκοῦ ἐπενδεδυμένας θύρας.

Τέλος, σπουδαιότατον διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν κτισμάτων τῆς ἀκροπόλεως, ὑπῆρξε τὸ περυσινὸν μας εὕρημα τῶν, εἰς γωνίαν τῆς δυτικῆς αὐλῆς τῶν οἰκοδομημάτων τῆς Ἀγορᾶς, ἀνευρεθέντων ἐντὸς ἀδιαταράκτου στρώματος ΥΕ ΙΙΙ ἐποχῆς, κοίλων κεράμων, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν, καθ' ὅσον γνωρίζω, μοναδικὸν δεῖγμα καλῶς διατηρουμένων κεράμων τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς καὶ οἱ ὁποῖοι περισσεύσαντες καὶ ἀποτεθέντες ἐκεῖ μετὰ τὴν κατασκευὴν τῆς στέγης τῶν οἰκοδομημάτων τῆς δυτικῆς πτέρυγος τῆς Ἀγορᾶς ἀποτελοῦν μίαν ἐπὶ πλέον ἀπόδειξιν τῆς ἀποπερατώσεως τῶν κτηρίων τῆς ἀκροπόλεως. Ὅτι ἄλλως τε εἶχε συντελεσθῆ ἡ στέγασις τῶν οἰκοδομημάτων ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῆς κατασκευῆς, διὰ πλακοειδῶν λίθων, τῆς προστατευτικῆς ζώνης τῆς κατὰ μῆκος τῶν μεγάλων ὑποστύλων αἰθουσῶν (βλ. ΠΑΕ 1961) διὰ τὴν προφύλαξιν τῶν τοίχων ἀπὸ τῶν ἐκ τῆς στέγης πιπτόντων ὀμβρίων ὑδάτων (Πίν. 159 β).

Διότι, ἀντιθέτως πρὸς τὴν γνώμην μερικῶν ἀρχαιολόγων, πιστεύομεν ὅτι ἡ ἀκρόπολις τῆς Κωπαΐδος ὄχι μόνον περιεβλήθη δι' ὀχυρωτάτου περιβόλου καὶ ἐκτίσθησαν ἐν αὐτῇ ἀνάκτορα, τοὐλάχιστον διώροφα, καὶ ἄλλα μεγαλοπρεπῆ κτήρια καὶ ἱερά, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ μακρὸν κατωκήθη, ὡς μαρτυροῦν καὶ τὰ ἄλλα πολυάριθμα εὑρήματα καὶ ἰδίως τὰ ἀλλεπάλληλα στρώματα, τοὐλάχιστον τρία, τῶν κονιαμάτων τοῦ ἀνακτόρου, ποὺ προδίδουν ἰσαρίθμους ἐπισκευάς.

Ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ περισσότερον προσεκτικὴ μελέτη τοῦ ἀνακτόρου μᾶς ὡδήγησεν ἀκόμη εἰς τὴν ἀνασκευὴν δύο σφαλμάτων τοῦ de Ridder. Πρῶτον, ὁ εἰς τὸ νότιον ἄκρον τῆς ἀνατολικῆς τοῦ ἀνακτόρου πτέρυγος σημειούμενος πύργος δὲν εἶναι πύργος, ἀλλὰ λιθόκτιστος ἐπικλινὴς ἄνοδος, ὁμοία πρὸς τὰς ἀποκαλυφθείσας εἰς τὰ οἰκοδομήματα καὶ τῆς δυτικῆς καὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς Ἀγορᾶς (ἐπικλινῆ ἄνοδον, πλὴν τῆς γνωστῆς ἤδη τοῦ ἀνατολικοῦ πύργου τῆς Νοτίας πύλης, διεπιστώσαμεν καὶ παρὰ τὸν ἀριστερᾷ τῷ εἰσερχομένῳ πύργον τῆς Δυτικῆς).

Ἔπειτα, ἡ πραγματικὴ μορφὴ τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τῆς βορείου πτέρυγος τοῦ ἀνακτόρου ὅπου καὶ τὸ μέγαρον μετὰ τοῦ προδόμου αὐτοῦ, ἔχει ὡς ἑξῆς : Πρὸ τῆς κυρίας εἰσόδου, εὑρισκομένης εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ διαδρόμου, ὑπῆρχεν ἄνδηρον, εἰς τὸ ὁποῖον κατέληγεν ὁδὸς διασχίζουσα τὴν αὐλὴν καὶ φέρουσα ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τῆς νοτίας πύλης τοῦ ἀνακτορικοῦ περιβόλου εἰς τὴν κυρίαν εἴσοδον. Δι' αὐτῆς εἰσερχόμεθα ἀπ' εὐθείας πάλιν εἰς εὐρὺν προθάλαμον καὶ διὰ πλατείας θύρας, ἀνοιγομένης εἰς τὸ μέσον τοῦ ἀνατολικοῦ αὐτοῦ τοίχου, εἰς δεύτερον προθάλαμον ἢ πρόδομον, ἐπικοινωνοῦντα δι' ἄλλης θύρας, εὑρισκομένης εἰς τὸ ἄκρον τοῦ νοτίου αὐτοῦ τοίχου, μὲ τὸν μακρὸν διάδρομον. Ἐκ τοῦ προδόμου τούτου διὰ τριῶν μεγαλοπρεπῶν θυρῶν, αἱ ὁποῖαι καταλαμβάνουν ὁλόκληρον τὴν ἀνατολικὴν αὐτοῦ πλευράν, στερεούμεναι ἐπὶ τετραγώνων παραστάδων καὶ ἐνθυμίζουσαι τοὺς λελυμένους τοίχους τῶν κρητικῶν ἀνακτόρων, εἰσερχόμεθα εἰς τὸ κυρίως μέγαρον.

Τὰ κτήρια τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς Ἀγορᾶς διεκρίναμεν εἰς δύο κυρίως συγκροτήματα : εἰς τὸ ἀμέσως πρὸς δυσμὰς τῆς νοτίας εἰσόδου τοῦ περιβόλου της, τὸ κτήριον Α, τὸ ὁποῖον ὑποθέτομεν ὅτι ἐχρησίμευε πρὸς παραμονὴν τῆς φρουρᾶς τῆς ἀκροπόλεως—ὅπως ἴσως καὶ τὸ ἀκριβῶς ἀπέναντι αὐτοῦ, ὅμοιον, ἀλλὰ μὴ ἀκόμη ἀνασκαφέν, πρὸς ἀνατολὰς τῆς εἰσόδου—καὶ εἰς τὸ καθ' ὅλον τὸ ὑπόλοιπον μῆκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἐκτεινόμενον μεγαλοπρεπὲς συγκρότημα, τὸ ἀποτελούμενον ἐκ τῶν τριῶν ἐπιβλητικῶν διαστάσεων ὑποστύλων αἰθουσῶν Β καὶ τῶν βορειοτέρων, μικροτέρων μὲν ἀλλ' ἐξ ἴσου σημαντικῶν, κτηρίων Ε καὶ Ζ., τὰ ὁποῖα μὲ τὰ μέγαρά των, τοὺς προδόμους των καὶ τοὺς διαδρόμους των ἐνθυμίζουν πολὺ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἐν γένει διάταξιν τοῦ κυρίως ἀνακτόρου. Καὶ αἱ μὲν εὐρεῖαι ὑπόστυλοι αἴθουσαι θὰ ἐχρησίμευον πιθανὸν ὡς τόποι συγκεντρώσεως, ὡς *« ἀγορὴ ἀνδρῶν βουληφόρων »* ἢ διὰ τὰς ἐμπορικὰς συναλλαγὰς τῶν κατοίκων τῆς πλουσίας αὐτῆς μυκηναϊκῆς πόλεως, τὰ δὲ βορειότερα διαμερίσματα ὡς διαμονὴ σημαίνοντος προσώπου καὶ ἀκόμη ὡς κέντρα λατρείας, ὅπως ἠμποροῦμεν νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τοῦ μακροῦ πλακοστρώτου δρόμου τοῦ καταλήγοντος πρὸ τῶν βαθμίδων ἰδιορρύθμου ἀνοικτοῦ προδόμου — πιθανὸν ἱεροῦ — τοῦ κτηρίου Ε (Πίν. 160 β).

Πάντως, τὰ κτήρια αὐτὰ κατ' οὐδένα τρόπον εἶναι δυνατὸν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐχρησίμευον ὡς κατοικία τῶν στρατιωτῶν καὶ ὑποτακτικῶν, ὅπως νομίζει ὁ de Ridder (σ. 297 - 301 τῆς μνημονευθείσης μελέτης του).

Ὅσον διὰ τὸ στενὸν καὶ ἐπίμηκες κτήριον τῆς ἀπέναντι, ἀνατολικῆς, πλευρᾶς τῆς Ἀγορᾶς, ἀκόμη δὲν εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ διατυπώσωμεν ὡ-

ρισμένην γνώμην, ἐφ' ὅσον ἡ ἀνασκαφὴ ἐδῶ δὲν ἐπροχώρησεν. Πολὺ πιθανὸν ἐδῶ νὰ ἦσαν ἐγκατεστημένα τὰ παντὸς εἴδους ἐργαστήρια τοῦ ἀνακτόρου ἢ καὶ αἱ ἀποθῆκαι τροφίμων. Ἄλλως τε κάπου θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἀσφαλῶς ἀποθηκευμένα, διὰ τὸν κίνδυνον αἰφνιδίας ἐχθρικῆς εἰσβολῆς, τὰ «γεννήματα» καὶ ἰδίως ἡ τοῦ ἑπομένου ἔτους σπορὰ τῶν κατοίκων τοῦ πλουσίου Ἀθαμαντίου πεδίου.

Ἓν ἀκόμη πρόβλημα, τὸ ὁποῖον μᾶς ἀπασχολεῖ, εἶναι ἡ ὕπαρξις τῆς διπλῆς Νοτιοανατολικῆς πύλης. Ἡ πύλη αὐτὴ ὁδηγεῖ διὰ δύο εἰσόδων εἰς τὸ πρὸς ἀνατολὰς χαμηλὸν καὶ στενὸν τμῆμα τῆς ἀκροπόλεως. Τοῖχος κάθετος πρὸς τὸ μεταξὺ τῶν δύο εἰσόδων τμῆμα τοῦ τείχους, τὸν ὁποῖον ἡμεῖς ἀκόμη δὲν κατορθώσαμεν νὰ ἐρευνήσωμεν, φαίνεται ἐμποδίζων τὴν μεταξὺ τῶν δύο εἰσόδων ἐπικοινωνίαν καὶ ἀποχωρίζων τὴν ἀνατολικὴν αὐτὴν ἀπόληξιν τῆς ἀκροπόλεως ἀπὸ τοῦ ὑπολοίπου τμήματος. Νὰ ἐχρησίμευεν ἄραγε ἡ διπλῆ αὐτὴ πύλη εἰς τὴν ἐσπευσμένην εἴσοδον τῶν ἀγροτῶν ἐν ὥρᾳ κινδύνου ἢ διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς εἰσήρχοντο τὰ ποίμνια καὶ αἱ ἀγέλαι εἰς τὸν δι' αὐτὰ προωρισμένον χῶρον, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς οἱ λοιποὶ ἀγρόται κάτοικοι τῆς ἀκροπόλεως; Τὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἴσως μᾶς δώσῃ ἡ συνέχεια τῶν ἀνασκαφῶν.

Τέλος, τάφρος μήκους 108 μ., πλάτους 1.50 μ. καὶ βάθους μέχρι περίπου ἑνὸς μέτρου, ἀνοιχθεῖσα κατὰ μῆκος τῆς πλατείας τῆς Ἀγορᾶς, περὶ τὸ μέσον αὐτῆς, καὶ φθάνουσα μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου τοῦ λόφου, οὐδὲν ἄλλο σχεδὸν ἀπέδωκε πλὴν τῆς ἐπιβεβαιώσεως ὅτι ὁλόκληρος ἡ πλατεῖα αὐτὴ ἦτο ὁ ἀνοικτὸς χῶρος τῶν συγκεντρώσεων τοῦ λαοῦ, τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν καὶ τῶν ἐμπορικῶν ἀκόμη, πιθανῶς, συναλλαγῶν. Παρὰ δὲ τὰς πολὺ μεγαλυτέρας διαστάσεις της, μᾶς ἐνθυμίζει κάπως τὴν μεταξὺ τῶν δύο πτερύγων τοῦ Κρητικοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ μεγάλην πλακόστρωτον αὐλήν.

Διὰ τῆς τάφρου αὐτῆς, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ἀνεζητήσαμεν καὶ τοὺς βασιλικοὺς τάφους τῆς ἀκροπόλεως. Δυστυχῶς οὔτε αὐτοὺς οὔτε τὸν τρόπον ὑδρεύσεως τῶν κατοίκων της ἀνεύρομεν. Ἴσως αἱ μελλοντικαί μας ἔρευναι νὰ εἶναι εὐτυχέστεραι ὡς πρὸς αὐτά. Τὸ πρῶτον σημεῖον, τὸ ὁποῖον θὰ πρέπει νὰ ἐξευρενηθῇ εἶναι πλατὺ ἔξαρμα τοῦ ἐδάφους, καὶ μακρόθεν ὁρατόν, πρὸς τὸ νοτιοδυτικὸν τμῆμα τῆς ἀκροπόλεως. Ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς τοῦ περιβόλου αὐτῆς, εἰς τὸ ἀνατολικώτατον ἄκρον, ὅπου μεταξὺ τῶν βράχων ὑπάρχει φυσικὴ ἐκ χώματος πλατεῖα ἐπικλινὴς ἄνοδος, θὰ πρέπει νὰ γίνῃ προσεκτικὴ ἔρευνα.

Τελειώνοντες τὴν σύντομον αὐτὴν ἀνασκόπησιν τῶν εἰς Γλᾶ ἀνασκαφῶν καὶ ἐρευνῶν μας καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν συμπερασμάτων μας ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν ὀνομασίαν τῆς μεγάλης ἀνωνύμου αὐτῆς ἀκροπόλεως.

Οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, ὡς γνωστόν, τὴν ἀγνοοῦν, καὶ ὁ Στράβων καὶ ὁ πάντοτε προσεκτικὸς καὶ πολύτιμος διὰ τὰς πληροφορίας του Παυσανίας. Ἴσως ὅμως καὶ ἐδῶ νὰ ἐξέπεσε μέρος τοῦ κειμένου καὶ ἡ παράλειψις νὰ ὀφείλεται εἰς τὴν αὐτὴν αἰτίαν μὲ τὴν παράλειψιν τοῦ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος εἰς τὸ Σούνιον.

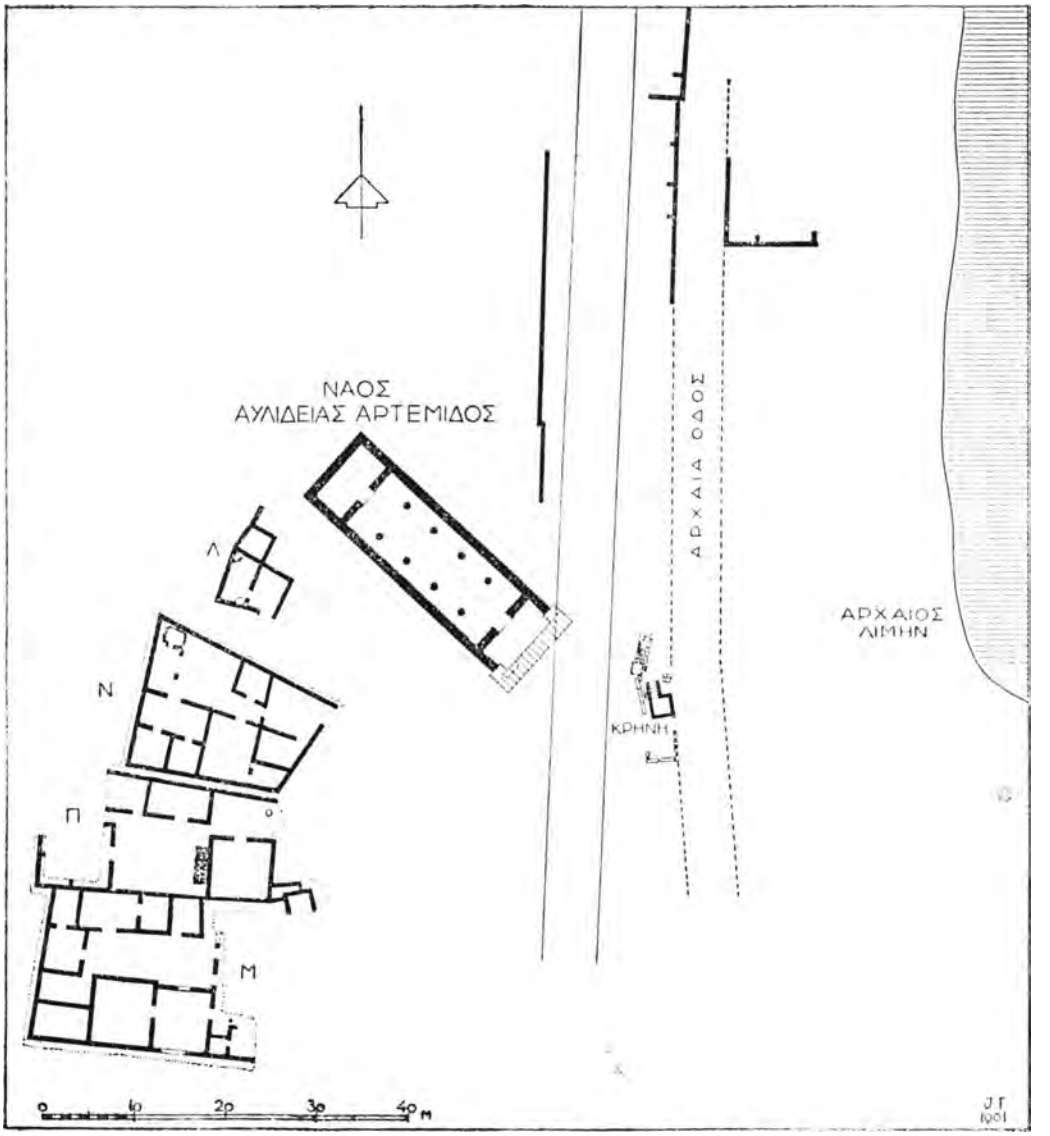
Ἐφ' ὅσον δὲ ἡ ἐπιστήμη δὲν ἔχει νὰ μᾶς δώσῃ κάτι θετικώτερον δεχόμεθα, πρὸς τὸ παρὸν τοὐλάχιστον, τὴν γνώμην τοῦ Noack, ὁ ὁποῖος τὴν ταυτίζει μὲ τὴν ὁμηρικὴν *πολυστάφυλον Ἄρνην*. Καὶ τοῦτο, διότι ἡ Θεσσαλικὴ Ἄρνη ἦτο κατὰ τὸν Θουκυδίδην (I, 12) ἡ κοιτὶς τῶν Βοιωτῶν, οἱ δὲ μεταναστεύοντες λαοὶ πολὺ συχνὰ ἔδιδον εἰς τὰς νέας των πατρίδας τὸ προσφιλὲς εἰς αὐτοὺς ὄνομα τῶν παλαιῶν. Ἀλλὰ καὶ διὰ κάποιον ἄλλον ἀκόμη λόγον· εἰς τὴν Κωπαΐδα γενικῶς δὲν εὐδοκιμεῖ ἡ ἄμπελος. Ἐξαίρεσιν ἀποτελεῖ ἡ βορειοανατολικὴ αὐτὴ γωνία της, ὅπου ἡ μυκηναϊκὴ ἀκρόπολις, καὶ ἰδίως οἱ ἀπέναντι λόφοι καὶ πρόποδες τῶν ὀρέων. Τὰς σκέψεις μας δὲ αὐτὰς ἦλθε νὰ ἐνισχύσῃ ἡ πληροφορία, τὴν ὁποίαν μᾶς ἔδωσε, κατὰ τὸ διάστημα τῶν ἐφετεινῶν ἀνασκαφῶν, ὁ ἐκ τοῦ γειτονικοῦ χωρίου Τοπόλια γηραιότερος τῶν ἐργατῶν μας Εὐάγγελος Καραγιάννης, ὅτι «στὰ χρόνια τοῦ παππού του ὁλόκληρο τὸ ἀνατολικὸ μακρόστενο κομμάτι τοῦ Γλᾶ ἦταν ἕνα περίφημο ἀμπέλι».

*

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΑΥΛΙΔΟΣ

Ἀφορμὴν εἰς τὰς ἐν Αὐλίδι ἀνασκαφάς μας, αἱ ὁποῖαι εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ ναοῦ τῆς Αὐλιδείας Ἀρτέμιδος, ἔδωσαν καὶ ἄλλα εἰς τὴν περιοχὴν τυχαῖα εὑρήματα — ὅπως ἡ τὸ 1928 κατὰ τὴν θεμελίωσιν τοῦ ἐργοστασίου Τσιμέντων Χαλκίδος ἀνεύρεσις μυκηναϊκῶν τάφων — ἀλλὰ κυρίως ἡ κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς Γερμανικῆς κατοχῆς, τὸν Νοέμβριον τοῦ 1941, εἰς ἐργασίας διαπλατύνσεως τῆς ἀγροτικῆς ὁδοῦ τῆς συνδεούσης τὸ Ἐργοστάσιον μὲ τὸ χωρίον Βαθύ, ἀποκάλυψις ἀρχαίων λειψάνων. Συγκεκριμένως αἱ ἐργασίαι αὐταὶ ἔφερον εἰς φῶς τμήματα τοίχων μεγάλου κτηρίου κλασσικῶν χρόνων καὶ προσεκτισμένον εἰς αὐτὸ διαμέρισμα λουτροῦ τῶν ὑστερορρωμαϊκῶν χρόνων, εἰς τοὺς τοίχους τοῦ ὁποίου εὑρέθησαν ἐντειχισμένα δύο μαρμά-

ρινα γυναικεῖα ἀγάλματα, ἀκέφαλα, τὰ ὁποῖα μὲ τὴν βοήθειαν τῶν μηχανικῶν μέσων τοῦ ἐργοστασίου μετεφέρθησαν ἀμέσως εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Χαλκίδος. Ταυτοχρόνως ἐζήτησα καὶ ἐπέτυχα γυναικεῖα ἀγάλματα — καὶ αὐτὰ δυστυχῶς ἀκέφαλα. Εἷς ἓν ἐξ αὐτῶν, μικρῶν διαστάσεων καὶ σῳζόμενον μόνον ἀπὸ τῆς ὀσφύος μέχρι τῶν γονάτων, ἐνόμισα ὅτι ἀνεγνώρισα τύπον Ἀρτέμι-

Σχεδ. 1. Ὁ ναὸς τῆς Αὐλιδείας Ἀρτέμιδος, μετὰ τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ καὶ τοῦ λιμένος, καὶ τὰ περὶ αὐτὸν ἀποκαλυφθέντα κτήρια

ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖον Παιδείας πίστωσιν διὰ συστηματικὴν ἔρευναν.

Ἡ ὀλιγοήμερος ἐκείνη ἀνασκαφή μας ἀπεκάλυψε μέρος τοῦ προστώου τοῦ κυρίως κτηρίου καὶ τοῦ ἐπ' αὐτῶν ἐκτισμένου λουτροῦ, ἐκ τῶν τοίχων τοῦ ὁποίου ἐξήχθησαν δύο ἀκόμη μαρμάρινα

δος, εἰς δὲ τὸ ἀποκαλυφθὲν ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ παλαιοτέρου κτηρίου διέκρινα ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας ὀγκώδους λίθου χαραγμένην μὲ μεγάλα ἀκανόνιστα γράμματα τὴν λέξιν ΙΑΡΟΥ.

Ἀναβάλλων τότε ἀναγκαστικῶς δι' εὐθετώ-

τερον χρόνον τὴν συνέχισιν τῆς ἀνασκαφῆς, εἶχον ἤδη σχηματίσει τὴν γνώμην ὅτι εὑρισκόμην πρὸ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος. Ἡ κατὰ τὸ ἔτος 1956, δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἐπανάληψις τῶν ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν καὶ τὰ λαμπρὰ αὐτῶν ἀποτελέσματα ἐδικαίωσαν ἀπολύτως τὰς προσδοκίας μου.

Κατὰ τὰς διαδοχικὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1956, 1958, 1959, 1960 καὶ 1961 ἀπεκαλύφθησαν κατὰ σειρὰν τὰ ἑξῆς [1] (βλ. Σχεδ. 1):

1. Ὁ ναὸς τῆς Αὐλιδείας Ἀρτέμιδος μετὰ τοῦ ἐν μέρει ἐπ' αὐτοῦ ἐκτισμένου ὑστερορρωμαϊκοῦ λουτροῦ, τοῦ ὁποίου σήμερον ὑπολείπεται μόνον μικρὸν τμῆμα, ἀφοῦ ἀπηλλάγη τῶν ἐπ' αὐτοῦ κτισμάτων ὁ ναὸς (Σχεδ. 3).

2. Ἡ Ἱερὰ Κρήνη μετὰ τοῦ περιβόλου της καὶ ἄλλων ἱερῶν κτισμάτων, καθὼς καὶ τμῆμα τῆς λιθοστρώτου ὁδοῦ, ἡ ὁποία ὡδήγει ἀπὸ τοῦ λιμένος εἰς τὴν κρήνην καὶ τὸν ναὸν (Σχεδ. 2).

3. Θεμέλια κτηρίων ἀνηκόντων εἰς τὰ καταστήματα τοῦ λιμένος.

4. Μακρὸς ἀναλημματικὸς τοῖχος πρὸς Β. τοῦ ναοῦ, παρὰ τὸ δυτικὸν κράσπεδον τῆς σημερινῆς ὁδοῦ, ἀνήκων πιθανῶς εἰς τὸν περίβολον τοῦ ἱεροῦ.

5. Πρὸς νότον τοῦ ναοῦ μέγα ὀρθογώνιον οἰκοδόμημα, τὸ Καταγώγιον, μεταξὺ δὲ αὐτοῦ καὶ τοῦ ναοῦ τρία ἄλλα οἰκοδομήματα, ἐργαστήρια προφανῶς κεραμεικῆς, καὶ

6. Πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ναοῦ, εἰς τὰς δυτικὰς γπωρείας τῆς μυκηναϊκῆς ἀκροπόλεως τῆς Αὐλίδος, μακροὶ ἐκ μεγάλων λίθων τοῖχοι, ἀνήκοντες πιθανῶς εἰς ὑστεροελλαδικοὺς χρόνους καὶ ἀποτελοῦντες τμήματα ἰσχυρῶν προστατευτικῶν περιβόλων.

Ὁ ναὸς μήκους 31 μ. καὶ πλάτους 9,70 μ. εἶναι ἄπτερος καὶ διαιρεῖται εἰς τρία μέρη (Πρβλ. Σχεδ. 1): εἰς προστῷον, σηκὸν καὶ ἄδυτον. Εἶναι ἐκτισμένος διὰ καλῶς πελεκημένων ἀσβεστολίθων, πλὴν τοῦ προστώου, τὸ ὁποῖον ἐκτίσθη διὰ πώρου λίθου. Ἡ τοιχοδομία του, τῆς νοτίας καὶ δυτικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς, καθὼς καὶ τοῦ δυτικοῦ τμήματος τῆς βορείου, σῳζομένων εἰς ὕψος 0,80 μ. ἀπὸ τῆς βαθμιδωτῆς, ἕνεκα τῆς ὑψομετρικῆς διαφορᾶς τοῦ ἐδάφους, εὐθυντηρίας ἀποτελεῖ ἄριστον δεῖγμα ἐργασίας τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος (Πίν. 162α).

Τὸ προστῷον, ἐκτισμένον διὰ μεγάλων πωρολίθων, εἶχε κατὰ τὴν πρόσοψιν αὐτοῦ τέσσαρας δωρικοὺς κίονας, ὡς συμπεραίνομεν ἐκ διασωθέντων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν. Τοῦτο ἄλλωστε συμφωνεῖ καὶ μὲ τὴν ἐπὶ Ταναγραϊκῶν νομισμάτων τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων παράστασιν τοῦ ναοῦ, εἰκονιζομένου τετραστύλου (βλ. ἀναπαράστασιν τοῦ ναοῦ εἰς Σχεδ. 3).

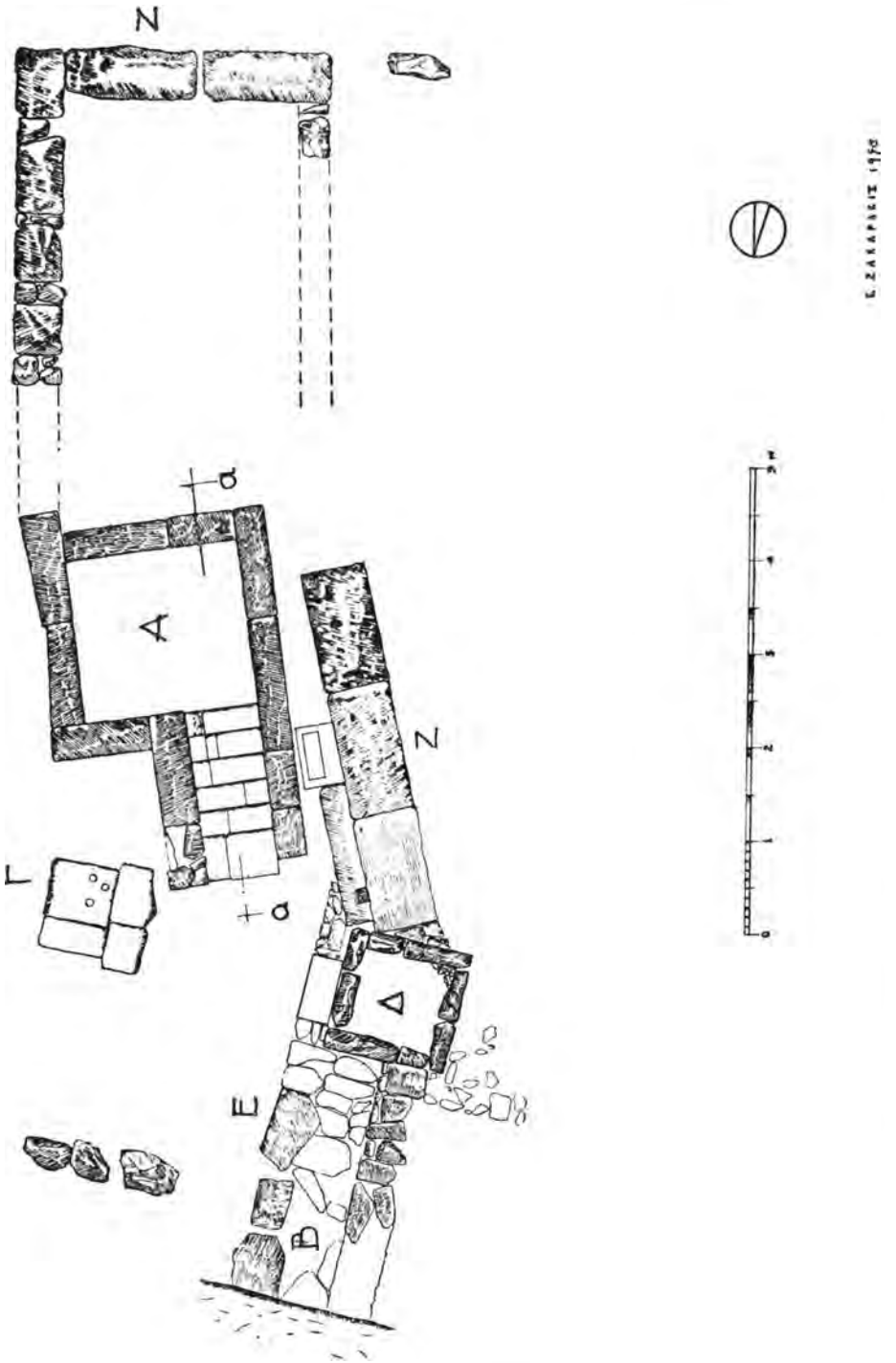
Ὁ σηκός, ἐσωτερικῶν διαστάσεων 19,40 × 7,55 μ., διαιρεῖται διὰ δύο κιονοστοιχιῶν, ἐκ τεσσάρων ἑκάστης ἰωνικῶν κιόνων, εἰς τρία κλίτη. Τῶν κορμῶν τῶν κιόνων οὐδεὶς ἐσώθη, ἐσώθησαν ὅμως αἱ βάσεις αὐτῶν, τῶν δύο ἀκέραιαι, τῶν δὲ ἄλλων ἡ ὑποθεμελίωσις καὶ ὁ τετράγωνος στυλοβάτης των. Αἱ δύο ἀκέραιαι, μετὰ διπλῆς σπείρας καὶ σκοτίας, σῴζουν συμφυὲς καὶ μικρὸν μέρος τοῦ κορμοῦ τοῦ κίονος.

Παρὰ τὴν βάσιν καὶ πρὸς βορρᾶν τοῦ δευτέρου ἀριστερᾷ τῷ εἰσερχομένῳ, κίονος τοῦ σηκοῦ, εὑρέθη κατὰ χώραν μεγάλη στρογγύλη ἐκ μέλανος λίθου βάσις, διαμέτρου 1,23 μ. καὶ ὕψους 0,35 ἀγνώστου προορισμοῦ. Ἴσως αὕτη ἐβάσταζε τὸ *ἔτι περιὸν τοῦ ξύλου* τῆς ὑπερχιλιετοῦς ὁμηρικῆς πλατάνου, τὸ ὁποῖον εἶδεν ὁ Παυσανίας φυλασσόμενον ὡς κειμήλιον ἐντὸς τοῦ ναοῦ (IX, 19, 7) ἢ ἄλλο ἱερὸν ἀντικείμενον. Πρὸ αὐτῆς παρὰ τὴν ἀνατολικήν της πλευρὰν εὑρέθη κατὰ χώραν, μικρῶν διαστάσεων, ἐκ δύο ὀρθογωνικοῦ σχήματος ἐπαλλήλων λίθων, βάσις σῴζουσα ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας της ὀπὰς μετὰ ὑπολειμμάτων μολύβδου διὰ τὴν στήριξιν μικρῶν ἀναθημάτων. Πρὸς δυσμὰς δὲ αὐτῆς, εὑρέθη, κείμενον ἐκτάδην, τὸ μαρμάρινον γυναικεῖον ἄγαλμα ὑπερφυσικοῦ μεγέθους, τὸ εἰκονίζον προφανῶς τὴν θεάν, ἐξαίρετον ἀντίγραφον ρωμαϊκῶν χρόνων λαμπροῦ ἔργου τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος.

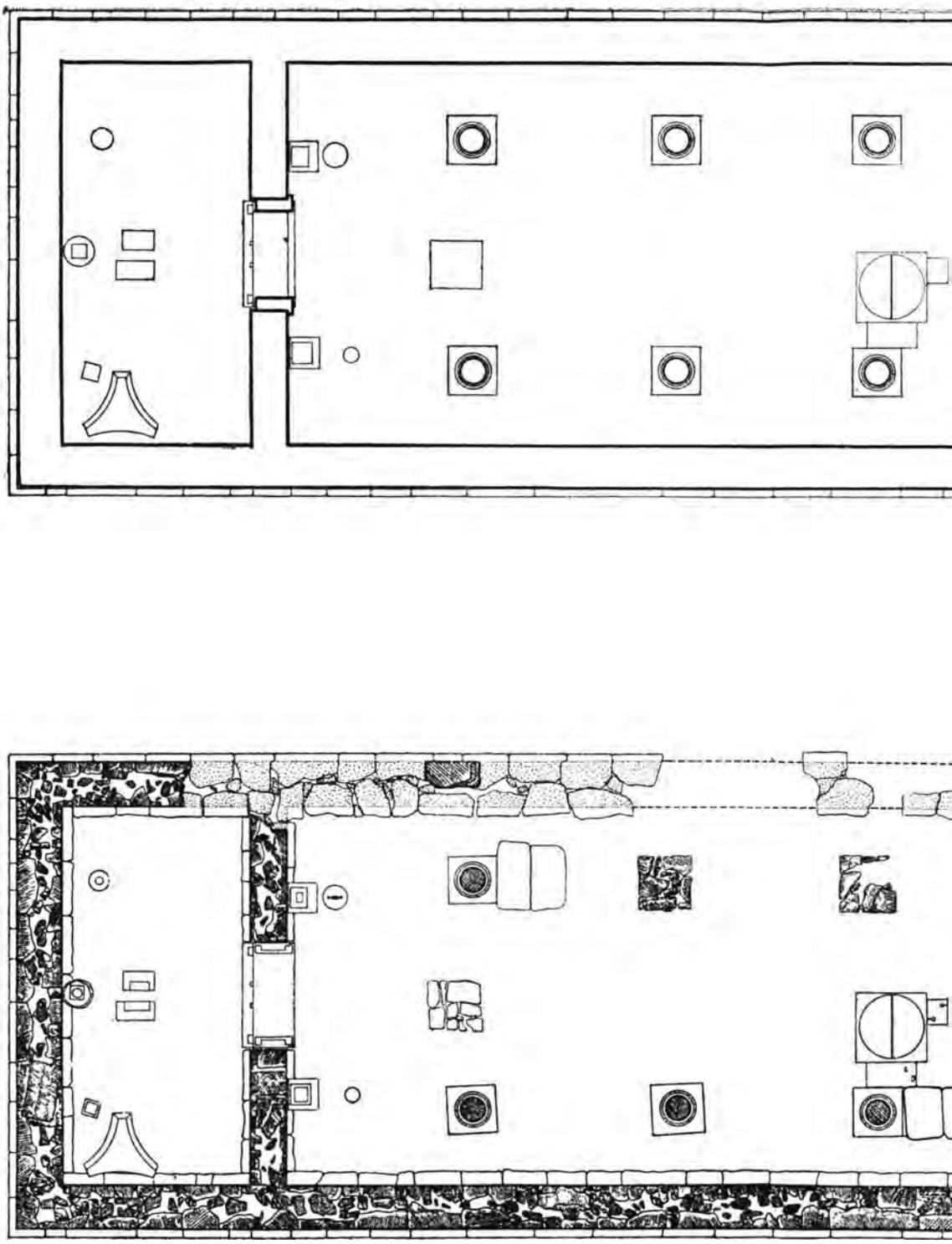
Πολὺ πιθανὸν ὅμως ἡ μεγάλη αὐτὴ στρογγύλη βάσις νὰ εἶναι ἀρχαιοτέρα τοῦ ναοῦ, ὅπως ἠμποροῦμεν νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τῶν πωρολίθων, ἐπὶ τῶν ὁποίων πατεῖ καὶ οἱ ὁποῖοι εἰς ὡρισμένα σημεῖα των παρουσιάζουν φθορὰν ἐκ μακροχρονίου χρήσεως.

Τέλος, κατὰ τὸ μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ σηκοῦ μεγαλοπρεπὴς εἴσοδος ὁδηγεῖ εἰς τὸ τρίτον διαμέρισμα τοῦ ναοῦ, τὸ ἄδυτον. Σῴζεται κατὰ χώραν ἀνέπαφον τὸ ἐκ πωρολίθου κατώφλιον, μήκους 2,10 μ., πλάτους 1,05 μ. καὶ ὕψους 0,35 μ., φέρον ἐγκοπὰς διὰ τὴν στήριξιν τῶν παραστάδων καὶ ὀπὰς διὰ τὴν ὑποδοχὴν τῶν συρτῶν τῆς διφύλλου θύρας. Ἑκατέρωθεν τῆς εἰσόδου, παρὰ τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ σηκοῦ, εὑρέθησαν δύο τετράγωνοι κιονίσκοι πλευρᾶς 0,40 μ. καὶ ὕψους 0,95 μ., φέροντες εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειάν των τόρμους

1. Λεπτομερείας τῶν ἀνασκαφῶν βλέπε εἰς τὰς ἐκθέσεις τὰς δημοσιευθείσας εἰς τὸ Ἔργον καὶ τὰ Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τῶν ἐτῶν αὐτῶν. Ἐπίσης ἄρθρον εἰς τὸ συμπλήρωμα τῆς Μεγάλης Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ Πυρσοῦ εἰς τὴν λ. *Αὐλίς*.

Σχεδ. 2. Ἡ Ἱερὰ Κρήνη

Σχεδ. 3. Αἱ δύο οἰκοδομικαὶ φάσεις τοῦ ναοῦ τῆς Α

διὰ τὴν στερέωσιν μικρῶν ἀγαλμάτων, τῆς Ἀρτέμιδος καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος ἢ τῆς θεᾶς ὑπὸ τὰς δύο αὐτῆς μορφάς, ὡς δᾳδούχου καὶ τοξότιδος. Αἱ διαστάσεις τῶν δύο κιονίσκων ἐνθυμίζουν τὴν Πομπηϊανὴν τοιχογραφίαν τῆς θυσίας τῆς Ἰφιγενείας, μακρινὴν μίμησιν τοῦ περιφήμου πίνακος τοῦ Τιμάνθους, ὅπου ὄπισθεν τοῦ συγκεκαλυμμένου διὰ τοῦ ἱματίου του Ἀγαμέμνονος, ἐπὶ λεπτοῦ καὶ ὑψηλοῦ κιονίσκου ἵσταται μικρὸν ἄγαλμα τῆς Ἀρτέμιδος κρατούσης διὰ τῶν δύο χειρῶν δᾷδας.

Ἔμπροσθεν τοῦ ἑνὸς τῶν κιονίσκων, τοῦ δεξιᾷ τῷ εἰσερχομένῳ, εὑρέθη κομψὸς κυλινδρικὸς θησαυρὸς ἐκ λίθου ἀμυγδαλίτου ὕψους 0.66 μ. καὶ διαμέτρου 0,46 μ.

Ἐντὸς τοῦ ἀδύτου, ἐσωτερικῶν διαστάσεων 3,70 × 7,55 μ., καὶ ἀκριβῶς ἀπέναντι τῆς εἰσόδου εὑρέθησαν πλάκες μαρμάρου μετὰ γλυπτῆς διακοσμήσεως ἀνήκουσαι εἰς τράπεζαν προσφορῶν καὶ ἐνθυμίζουσαι ὁμοίαν τράπεζαν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Ζωστηρίου τῆς Βουλιαγμένης (βλ. Κ. Κουρουνιώτη. Τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Ζωστῆρος Α Δ 11 (1927 - 1928) σ. 26 - 27, εἰκ. 14, 19, 20). Παρομοία πλὰξ τραπέζης προσφορῶν, παλαιοτέρας ὅμως ἐποχῆς, εὑρέθη ἐκτισμένη εἰς τὸ δάπεδον ἑνὸς τῶν διαμερισμάτων τοῦ λουτροῦ. Πιθανώτατα αὕτη ἀνήκει εἰς τὴν τράπεζαν τοῦ ναοῦ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος.

Ἐντὸς τοῦ ἀδύτου εὑρέθησαν ἀκόμη μεγάλη μαρμαρίνη τριγωνικὴ καμπυλόπλευρος βάσις χαλκοῦ πιθανὸν τρίποδος, τεμάχια τοῦ ὁποίου εὑρέθησαν ὄπισθεν αὐτῆς, μικρὰ κυβόσχημος βάσις καὶ δύο μικροὶ κυλινδρικοὶ βωμοί, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ ἕνας φέρει κομψὴν διακόσμησιν ἐκ βουκράνων καὶ ἐγκάρπων.

Τὴν μακρὰν ζωὴν τοῦ ναοῦ ἀπὸ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος μέχρι τῆς ὁριστικῆς καταστροφῆς του κατὰ τὰ τέλη τοῦ 4ου μ.Χ. αἰῶνος διακρίνομεν εἰς τρεῖς περιόδους: τὴν κλασσικήν, τὴν ἑλληνιστικὴν καὶ τὴν ρωμαϊκήν, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ὁποίων γίνονται διάφοροι μετασκευαὶ καὶ ἐπισκευαί, ὅπως ἡ ἀνανέωσις κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους τῶν κιόνων τοῦ σηκοῦ (βλ. Σ χ ε δ. 3).

Ἐκτὸς ὅμως τῶν τριῶν αὐτῶν περιόδων φαίνεται ὅτι ἔχομεν καὶ μίαν ἀκόμη, παλαιοτάτην, τῶν γεωμετρικῶν χρόνων. Τοῦτο συνάγομεν ἐκ τῆς ἀποκαλύψεως, ἐντὸς τοῦ προστῴου καὶ παρὰ τὴν ἀνατολικὴν ὄψιν τῶν θεμελίων τοῦ μεταξὺ τοῦ σηκοῦ καὶ προστῴου διαχωριστικοῦ τοίχου, τμήματος καμπύλου τοίχου ἀνήκοντος προφανῶς εἰς καμπυλόγραμμον οἰκοδόμημα τῶν γεωμετρικῶν χρόνων, ὡς μαρτυροῦν ὄστρακα μεγάλων ἀγγείων, ἀμφορέων κ.ἄ. τῶν τελευταίων γεωμετρικῶν χρόνων, εὑρεθέντα παρ' αὐτό. Διόλου ἀπίθανον τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο νὰ ἦτο ὁ ἀρχαιότατος ναός.

Ὁπωσδήποτε, ὁ ναὸς καθ' ὅλας τὰς περιόδους διετήρησε τὸ ἀρχαῖζον ἐπίμηκες σχῆμα του, τὸ ὁποῖον ἀπαντᾶται πολὺ συχνὰ εἰς τοὺς βοιωτικοὺς ναούς (Σ χ ε δ. 3).

Ἐκ τῶν ἐντὸς τοῦ ναοῦ εὑρημάτων σημαντικώτατα ὑπῆρξαν τὰ δύο γυναικεῖα ἀγάλματα, τὰ ὁποῖα σήμερον, μαζὶ μὲ τὰ ἄλλα, κοσμοῦν τὸ νέον μουσεῖον Θηβῶν, τὸ ὑπερφυσικοῦ δηλ. μεγέθους ἄγαλμα τῆς Ἀρτέμιδος καὶ ἡ χαριτωμένη ἀρχαϊστικὴ Ἑκάτη, ἐξαίρετον ἔργον τῶν τελευταίων, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἑλληνιστικῶν χρόνων (Π ί ν. 164 α, β).

Ἐκ τῶν μικροτέρων εὑρημάτων ἄξιον μνείας εἶναι χαλκοῦν ἔλασμα μετ' ἐκτύπου κεφαλῆς Μεδούσης, ἰδιαιτέρως ἐκφραστικῆς, προερχόμενον ἐκ χαλκῆς περικεφαλαίας, τὸ ὁποῖον εὑρέθη ὄπισθεν τῆς τριγωνικῆς καμπυλοπλεύρου βάσεως τοῦ ἀδύτου.

Ἐπιγραφὰς ἔδωσε δύο ὁ ναός. Ἡ πρώτη, ἡ ὁποία εὑρέθη ἐκτισμένη εἰς τὸ δάπεδον τοῦ λουτροῦ, εἶναι κατ' οὐσίαν διπλῆ, χαραγμένη ἐπὶ ὑπομέλανος λίθου, καὶ προέρχεται ἀπὸ βάσιν, πιθανόν, ἀγάλματος. Τὸ κείμενον εἶναι:

Ὁ δᾶμος Ταναγρείων Βάλακρον Βαλάκρου
τῦς θιῦς ἀρετᾶς ἕνεκα κὴ εὐνοίας. ἃς
ἔχων διετέλι ἐν τάν πόλιν. Λεύκιος Μόμμιος
Λευκίου, στρατηγὸς ὕπατος Ρωμαίων, τοῖς θεοῖς.

Τὸ πρῶτον μέρος της εἰς βοιωτικὴν διάλεκτον ἀποτελεῖ ἀφιέρωμα εἰς Μακεδόνα προφανῶς τοποτηρητὴν—τὸ Βάλακρος ἦτο σύνηθες μακεδονικὸν ὄνομα—τὸ δὲ δεύτερον εἰς τὸν νικητὴν τῶν Ἀχαιῶν Ρωμαῖον στρατηγὸν Λεύκιον Μόμμιον (146 π.Χ.).

Ἡ ἐπιγραφὴ αὐτή, εὑρεθεῖσα πρώτη, μᾶς ἐπροκάλεσε πολλὴν ἀπογοήτευσιν μὲ τὴν γενικήν της ἀφιέρωσιν «τοῖς θεοῖς». Μετ' ὀλίγον ὅμως ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ σηκοῦ εὑρέθη ἡ δευτέρα, χαραγμένη ἐπὶ τετραγώνου μαρμαρίνης βάσεως, εἰς δευτέραν χρῆσιν, ἀγάλματος ἱερείας τοῦ ναοῦ.

Ἡ διαφωτιστικὴ αὐτὴ ἐπιγραφή, ἡ ὁποία διὰ πρώτην φορὰν δίδει ἀκέραιον τὸ ἐπίθετον τῆς θεᾶς καὶ λύει ὁριστικῶς τὸ πρόβλημα τῆς θέσεως τοῦ ναοῦ καὶ ἐν γένει τῆς ἀρχαίας Αὐλίδος, ἔχει ὡς ἑξῆς:

Μνάσων καὶ Ἀθηνὼ Ζωπυρείναν
τὴν θυγατέρα ἱερατεύσασαν Ἀρτέ-
μιδι Αὐλιδείᾳ.

Ἀναζητοῦντες τὸν βωμὸν πρὸς Α. τοῦ ναοῦ καὶ εἰς ἀπόστασιν 8 περίπου μέτρων ἀπὸ τῆς εἰσόδου αὐτοῦ, ἀνεύρομεν τὴν Ἱερὰν κρήνην, κτήριον ὑπόγειον τετραγωνικοῦ σχήματος, μὲ εἴσοδον ἀπὸ βορρᾶ, ἐκτισμένον διὰ πωρολίθων μεγάλων διαστάσεων, ὁμοίων πρὸς τοὺς πωρολίθους τοῦ προστώου. Εἰς αὐτὴν κατερχόμεθα διὰ κλίμακος ἀποτελουμένης ἀπὸ ἓξ καλῶς μέχρι σήμερον σῳζομένας βαθμίδας (Πίν. 163 β, γ, Σχεδ. 2).

Αἱ ἐσωτερικαὶ διαστάσεις τῆς κρήνης εἶναι 1.80 × 1.80 μ., τὸ δὲ σῳζόμενον ὕψος τῶν τοίχων 2 μέτρα.

Εἰς τὴν εἴσοδον τῆς κρήνης κατέληγε στενὴ λιθόστρωτος ὁδός, ἐκκινοῦσα ἐκ τοῦ εἰς ἀπόστασιν 70 περίπου μέτρων πρὸς τὰ βορειοανατολικὰ μυχοῦ τοῦ λιμενίσκου τοῦ Μικροῦ Βαθέος (Σχεδ. 1), σήμερον ἐν μέρει κατακεχωσμένου καὶ δενδροφυτευμένου. Εἰς τὴν παρυφὴν τῆς λιθοστρώτου ὁδοῦ σώζεται κατὰ χώραν λίθος φέρων ἐγχάρακτον τὴν λέξιν ϟORO. Νὰ ὑπῆρχεν ἄραγε καὶ δεύτερος στίχος μὲ τὴν λέξιν KRENEϟ;

Τὴν κρήνην περιέβαλλε προστατευτικὸς ἐκ πωρολίθων περίβολος, τμήματα τοῦ ὁποίου σῴζονται μέχρι σήμερον, ἑκατέρωθεν δὲ τῆς εἰσόδου αὐτῆς ἀπεκαλύφθη ἀριστερὰ μὲν ὑποθεμελίωσις τετραγωνικοῦ βωμοῦ, δεξιὰ δὲ λίθινον, τετραγωνικοῦ ἐπίσης σχήματος, περίφραγμα ἀγνώστου προορισμοῦ. Κατ' ἀρχὰς ἐνομίσαμεν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ βόθρου ἢ ἐσχάρας, ἀλλ' ἐντὸς αὐτοῦ οὐδὲν ἄλλο πλὴν καθαροῦ χώματος καὶ δύο ἢ τριῶν νομισμάτων εὑρέθη. Νὰ περιέβαλλε ἄραγε ποτὲ τὸν κορμὸν τῆς ὁμηρικῆς πλατάνου ἢ τοὐλάχιστον τὴν θέσιν ὅπου αὐτὴ θὰ ὑψοῦτο σκιάζουσα τὴν ἱερὰν πηγήν; Εἰς τὸ Φλωρεντινὸν ἀνάγλυφον, τὸ ὁποῖον ἐπίσης θεωρεῖται ἀντίγραφον τοῦ πίνακος τοῦ Τιμάνθους, ἐνῷ ἡ Ἰφιγένεια ἀπάγεται πρὸς τὸν βωμόν, ὁ ἐγκεκαλυμμένος Ἀγαμέμνων, στρέφων πρὸς αὐτὴν τὰ νῶτα, ἵσταται ἐμπρὸς εἰς χονδρόκορμον δένδρον, ποὺ παριστάνει ἀσφαλῶς τὴν περίφημον πλάτανον.

Ἡ ἐπίχωσις τῆς κρήνης περιεῖχε πωρολίθους πεσμένους ἀπὸ τὰ ὑψηλότερα μέρη τῆς κρήνης, τεμάχια κλάδων καὶ ριζῶν μεγάλου, δένδρου ἄριστα διατηρούμενα ἐντὸς τῆς ὑπὸ τὴν στάθμην τοῦ ὕδατος ἐπιχώσεως, μικρὰ τεμάχια μαρμαρίνων ἀγαλμάτων καὶ ὄστρακα μεγάλων ἀγγείων διαφόρων ἐποχῶν. Τὸ σπουδαιότερον ὅμως κινητὸν μας εὕρημα ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς κρήνης εἶναι μεγάλο τμῆμα ἐνεπιγράφου στήλης τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, ἡ ὁποία σῴζει 18 ἐν ὅλῳ στίχους τιμητικοῦ ψηφίσματος τοῦ Δήμου Ἐρετριέων διὰ κάποιον Εὔδημον Εὐδήμου Ἀκαρνᾶνα, ποὺ ἀπηλευθέρωσεν αἰχμαλώτους Ἐρετριεῖς καὶ πολυειδῶς ἐβοήθησε τὴν πόλιν των.

Τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς ἔχει ὡς ἑξῆς[2]:

1 *[Π]άνταινος Κλέακος εἶπεν·*
[Εὔδ]ημον Εὐδήμου Ἀκαρνᾶνα
[ἀν]θ' ὅσων διατελεῖ περὶ τὸν δῆ
[μον] Ἐρετριέων λέγων καὶ πράττων
5 *[τὰ σ]υ[μφ]έροντα κὠνείας παρεχόμεν[ος*
τῷ δεομένῳ τῶν πολιτῶν τῶν τε
αἰχμαλώτων τινὰς λελυμένος,
τισὶν δὲ καὶ χρήσιμος γεγενημένος
[ἀ]νασωθῆν εἰς τὴν ἰδίαν, περὶ δὲ τούτων
10 *[δ]εδόχθαι τῷ δήμῳ εἶναι πρόξενον*
[καὶ] εὐεργέτην τοῦ δήμου τοῦ Ἐρετριέων
[Εὔδη]μον Εὐδήμου Ἀκαρνᾶνα αὐτὸν
[καὶ ἐκγό]νους καὶ εἶναι αὐτοῖς γῆς καὶ
[οἰκίας ἔγκτη]σιν καὶ πρόσοδον πρὸς τὴν
[βουλὴν καὶ τὸν δ]ῆμον ἐάν τινος δέωνται·
[εἶναι δὲ αὐτοῖς] καὶ προεδρί[αν ἐ]ν πᾶσ[ι
[τοῖς ἀγῶσιν οἷς ἡ πόλις τίθη]σι καὶ ἀσυλ[ί
[αν καὶ ἀσφάλειαν καὶ κα]τὰ γῆ[ν

Τὸ τιμητικὸν αὐτὸ ψήφισμα τοῦ δήμου τῶν Ἐρετριέων εἰς τὸν χῶρον τῆς Βοιωτικῆς Αὐλίδος ξενίζει κάπως. Ὅταν ὅμως ἀναλογισθῶμεν τὴν πανελλήνιον φήμην, ἡ ὁποία, ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν ἤδη χρόνων, περιέβαλλε τὸ ἱερὸν τῆς Ἀρτέμιδος, φθάνομεν εὐκόλως εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι πλὴν τοῦ πρωτοτύπου, τὸ ὁποῖον θὰ ἐστήθη εἰς Ἐρέτριαν, οἱ κάτοικοι τῆς Εὐβοϊκῆς πόλεως ἔστησαν, χάριν εὐρυτέρας δημοσιότητος, ἓν ἀντίγραφον αὐτοῦ εἰς τὸ πολυσύχναστον βοιωτικὸν ἱερόν.

Βορειοανατολικῶς τῆς Κρήνης καὶ εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτῆς περὶ τὰ 50 μέτρα ἤρχισεν ἀποκαλυπτόμενον συγκρότημα κτηρίων, ἀνηκόντων πιθανῶς εἰς τὰ καταστήματα τοῦ λιμένος. Ἡ ἀνασκαφὴ ὅμως ἐδῶ δὲν ἐπροχώρησεν ἀκόμη ἀρκετά, ὥστε νὰ μᾶς δώσῃ ὁριστικὰ συμπεράσματα. Τὸ αὐτὸ ἠμπορεῖ νὰ λεχθῇ καὶ διὰ τὰ πρὸς βορρᾶν τοῦ ναοῦ διὰ δοκιμαστικῶν τάφρων ἀποκαλυπτόμενα θεμέλια οἰκοδομημάτων (Πίν. 162 β, (Σχεδ. 1).

Ὅσον διὰ τὸν κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ κρασπέδου τῆς σημερινῆς ὁδοῦ, ἐπίσης πρὸς βορρᾶν

2. Διὰ περισσοτέρας λεπτομερείας βλ. ΠΑΕ 1958.

τοῦ ναοῦ, ἀποκαλυπτόμενον μακρὸν ἀναλημματικὸν τοῖχον, μήκους μέχρι τοῦδε ἀνασκαφέντος 30 καὶ πλέον μέτρων, δυνάμεθα μετὰ πιθανότητος νὰ εἴπωμεν, ὅτι εὑρίσκεται εἰς στενὴν σχέσιν μὲ τὸν ναόν, ἀποτελῶν ἴσως τὸν προστατευτικὸν περίβολον τοῦ ἱεροῦ ἄλσους καὶ « τοῦ ἀνθόσπαρτου κήπου », ποὺ τραγουδοῦν οἱ ποιηταὶ (Εὐριπ. Ἰφ. ἐν Αὐλ. στίχ. 185, 1464, 1544).

Τὰ πρὸς νότον τοῦ ναοῦ κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῶν ἐτῶν 1958, 1959, 1960 καὶ 1961 ἀνασκαφέντα κτήρια εἶναι: πρῶτον, ἀπὸ νότου καὶ εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ ναοῦ 50 περίπου μέτρων μέγα ὀρθογώνιον οἰκοδόμημα μὲ μεγάλα καὶ μικρότερα διαμερίσματα (Μ ἐπὶ τοῦ Σχεδ. 1), τὸ ὁποῖον ὠνομάσαμεν Καταγώγιον (Πίν. 163 α) Ἕν, τὸ μεγαλύτερον, τῶν δωματίων μὲ τὸ μεγαλοπρεπὲς κατώφλιον τῆς εἰσόδου του, τὴν χαρακτηριστικήν, πλησιέστερα πρὸς τὴν μίαν πλευράν, θέσιν τῆς θύρας καὶ τὰς διαστάσεις αὐτοῦ, νομίζομεν ὅτι δυνάμεθα μετὰ βεβαιότητος νὰ ἀναγνωρίσωμεν ὡς ἐνδεκάκλινον τράπεζαν, τὰ πρὸς ἀνατολὰς μικρότερα καὶ ἀκανόνιστα δωμάτια ὡς βοηθητικοὺς χώρους καὶ μαγειρεῖον, ἴσως δύο ἀκόμη τραπέζας καὶ τὰ ὑπόλοιπα ὡς ὑπνοδωμάτια τοῦ ξενῶνος. Τὰ τελευταῖα αὐτὰ εἰς μίαν γωνίαν των ἔχουν μικρῶν διαστάσεων κατασκεύασμα μὲ καμπύλην τὴν πλευράν του τὴν φθάνουσαν ἀπὸ τοῦ ἑνὸς μέχρι τοῦ ἄλλου τοίχου. Θὰ ἐνόμιζε κανεὶς ὅτι πρόκειται περὶ ἑστίας ἢ ἰπνοῦ, ἀλλὰ τὸ ἐντὸς αὐτῶν χῶμα ἦτο ἀπολύτως καθαρὸν χωρὶς ἴχνος τέφρας ἢ αἰθάλης. Τὸ κτήριον ὁμοιάζει πρὸς ἄλλας εἰς τὰς Ἀθήνας, τὴν Ἀττικὴν ἐν γένει, τὴν Δῆλον, τὴν Ὄλυνθον καὶ ἀλλαχοῦ ἀνασκαφείσας πολυτελεῖς οἰκίας, τὰ δὲ ἐντὸς αὐτοῦ κινητὰ εὑρήματα ὑπῆρξαν κυρίως ἀγγεῖα, μαγειρικὰ σκεύη καὶ ἄλλα οἰκιακὰ ἀντικείμενα, ὡς λ.χ. τμῆμα πηλίνου νεροχύτου, πλάξ ἐκ σκληροῦ λίθου μὲ χαράγματα εἰς σχῆμα « ψαροκόκκαλου » διὰ τὴν τριβὴν δημητριακῶν ἢ ὀσπρίων, καὶ πίθοι ἢ ὀξυπύθμενοι ἀμφορεῖς, ἐξ ἑνὸς τῶν ὁποίων παρελάβομεν καὶ παρεδώσαμεν πρὸς ἐξέτασιν μέρος διασωθέντος σκληροῦ ἰζήματος. Ἡ ἀνάλυσις θὰ μᾶς δείξῃ ἂν ὁ ἀμφορεὺς περιεῖχε οἶνον, μέλι, ἔλαιον ἢ ἄλλην ρευστὴν οὐσίαν.

Τὰ ἀμέσως πρὸς βορρᾶν τοῦ Καταγωγίου δύο, ἐπίσης μεγάλα, οἰκοδομήματα, τὸ Π καὶ Ν τοῦ Σχεδ. 1, καθὼς καὶ τὸ τελευταῖον μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας τοῦ ναοῦ ἀνασκαφὲν μικρότερον Λ, εἶναι εὐρύχωρα καὶ καλῶς ὠργανωμένα ἐργαστήρια ἀγγειοπλαστικῆς καὶ κοροπλαστικῆς, ὡς συνάγομεν ἐκ τῆς ἀποκαλύψεως καλῶς σωζομένου κεραμεικοῦ κλιβάνου, μετὰ μεγάλης κτιστῆς πρὸ αὐτοῦ ἐργαστηριακῆς τραπέζης, καὶ πλήθους ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ κλιβάνου ἀγγείων, σκευῶν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ οἰκιακῆς χρήσεως, τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων, εἰς τὸ κτήριον Ν. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ μεταξὺ τοῦ Μ καὶ Ν κτήριον Π ἀπεκαλύψαμεν ἐπίσης παρὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ κεντρικοῦ του διαμερίσματος μεγάλην λιθόκτιστον ἐργαστηριακὴν τράπεζαν, ὁμοίαν πρὸς τὴν τοῦ κτηρίου Ν, εἰς δὲ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν του μεγάλον σωρὸν κεραμεικοῦ πηλοῦ, χρώματος κιτρινωποῦ, ἐκ τοῦ χρησιμοποιουμένου εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν ἀγγείων καὶ εἰδωλίων. Ὑπολείμματα ὁμοίου πηλοῦ εὕρομεν καὶ εἰς τὸ κτήριον Λ. Τέλος, παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ κτηρίου Π ἀπεκαλύψαμεν καὶ ἐκαθαρίσαμεν φρέαρ ποσίμου ὕδατος βάθους 5,20 μ., ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ ὁποίου ἐξήχθησαν ἄφθονα ὄστρακα, ὀστᾶ ζώων καὶ τεμάχια ξύλων.

Ἐκ τῶν κινητῶν εὑρημάτων τῶν τριῶν αὐτῶν κτηρίων: ἀγγείων, εἰδωλίων, οἰκιακῶν σκευῶν, βάσεων λύχνων, ἐνσφραγίστων κεράμων κλπ., ἐκτὸς ὡρισμένων κομψῶν κεφαλῶν, ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέροντα εἶναι: σύμπλεγμα ἐνηγκαλισμένων μορφῶν, Ἔρωτος πιθανὸν καὶ Ψυχῆς, μικρὸν πήλινον προσωπεῖον, πηλίνη μήτρα ἀνδρικῆς πωγωνοφόρου μορφῆς μετὰ ὤτων ὄνου καὶ κεράτων, ἐκ τῶν χρησιμοποιουμένων πρὸς διακόσμησιν πυραύνων καὶ ἄλλη ἐπίσης πηλίνη μήτρα μὲ παράστασιν τριῶν μορφῶν: μιᾶς κεντρικῆς γυναικείας μὲ κύκλον καὶ ἐντὸς αὐτοῦ μόδιον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, μιᾶς γενειοφόρου ἀριστερά, ἀνδρὸς ὡρίμου, μὲ τὴν κεφαλὴν ἐν μέρει κεκαλυμμένην διὰ πέπλου καὶ μιᾶς τρίτης νεαρᾶς γυναικὸς ἢ ἐφήβου δεξιά. Ἡ τελευταία εἶναι ὀλίγον δυσδιάκριτος, ὅπως δυσδιάκριτος εἶναι καὶ ἡ κάτωθεν τῆς κεντρικῆς μορφῆς παράστασις. Νὰ πρόκειται ἄραγε περὶ συμπλέγματος Σελήνης, Ὠκεανοῦ καὶ Ἐνδυμίονος;

Ἡ ἀποκάλυψις ἐργαστηρίων κεραμεικῆς τόσον πλησίον τοῦ περιφήμου ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος δὲν πρέπει νὰ μᾶς ξενίσῃ, διότι δὲν εἶναι τοῦτο μοναδικὸν παράδειγμα. Τελευταίως μάλιστα εἰς τὴν Ἐρέτριαν ἡ συνάδελφος Δὶς Ἰωάννα Κωνσταντίνου ἀπεκάλυψε παρόμοια ἐργαστήρια εἰς ἐλαχίστην ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ μεγαλοπρεποῦς ναοῦ τοῦ Δαφνηφόρου Ἀπόλλωνος (ΠΑΕ 1955 σ. 127 - 130 καὶ 1956 σ. 105 - 109).

Τὰ ἐργαστήρια αὐτὰ πολὺ πιθανὸν νὰ ἀπετέλουν ἐξαρτήματα τοῦ ἱεροῦ. Γνωρίζομεν ἄλλωστε ἐκ τῆς φιλολογικῆς παραδόσεως, ὅτι ἡ κεραμεικὴ ἀπετέλει τὸν σπουδαιότερον οἰκονομικὸν πόρον τῆς μικρᾶς Ταναγραϊκῆς πόλεως. Ὁ

Παυσανίας (IX, 19, 8) λέγει: *Ἄνθρωποι δὲ ἐν τῇ Αὐλίδι οἰκοῦσιν οὐ πολλοί, γῆς δέ εἰσιν οὗτοι κεραμεῖς*, ὁ δὲ Πλούταρχος, ὁ ὁποῖος φαίνεται τὴν ἐγνώριζε καλῶς, εἰς τὸ «Περὶ τοῦ μὴ δεῖν δανείζεσθαι» (2,5) τὴν ἀποκαλεῖ ὡραίαν Αὐλίδα καὶ ἐπαινεῖ τὴν κεραμεικήν της *«τὴν δὲ Τράπεζαν»*, λέγει, *«ἡ καλὴ Αὐλίς.... ἀντικοσμήσει τοῖς κεραμεοῖς, καθαρωτέροις οὖσι τῶν ἀργυρῶν»*.

Τέλος, ἐρευνῶν διὰ δοκιμαστικῶν τάφρων εἰς τὴν ἔναντι τοῦ ναοῦ καὶ πρὸς ἀνατολὰς αὐτοῦ ὑπώρειαν τοῦ λόφου τῆς μυκηναϊκῆς ἀκροπόλεως (Πίν. 163α), τὴν ὁποίαν σήμερον οἱ ἐντόπιοι ἀποκαλοῦν Νησὶ ἢ Γελαδοβούνι, μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ εὕρω θέατρον, ἀπεκάλυψα τμήματα μακρῶν τοίχων διὰ μεγάλων λίθων ἐκτισμένων, οἱ ὁποῖοι, ὡς συνάγω ἐκ τῶν πέριξ αὐτῶν εὑρεθέντων ὀστράκων, θὰ πρέπει νὰ ἀνήκουν εἰς τοὺς ὑστεροελλαδικοὺς χρόνους. Ἡ ἀνασκαφὴ ὅμως ἔμεινεν ἡμιτελὴς καὶ χρειάζεται νέαν ἐκτεταμένην καὶ προσεκτικὴν ἔρευναν. Ἡ μόνη παρατήρησις, τὴν ὁποίαν ἠμποροῦμεν μετὰ βεβαιότητος νὰ διατυπώσωμεν, εἶναι ὅτι τοῦ μακροτέρου ἐξ αὐτῶν τῶν τοίχων τὰ πρὸς βορρᾶν καὶ νότον ἄκρα κάμπτονται πρὸς τὰ βορειοδυτικά, ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο νὰ περιβάλλουν προστατευτικῶς τὴν μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ ναοῦ ἔκτασιν.

Ἐπειδὴ δὲ καὶ ὅλα τὰ ἄλλα κτίσματα τῆς Αὐλίδος, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ ναοῦ, συγκλίνουν ὀφθαλμοφανῶς πρὸς ἓν σημεῖον—αὐτὸ γίνεται ἀντιληπτὸν καὶ ἐπὶ τοῦ Σχεδίου 1 καὶ ἀκόμη περισσότερον, ἐὰν κανεὶς ἀπὸ ὑψηλά, ἀπὸ τὴν κλιτὺν τῆς μυκηναϊκῆς ἀκροπόλεως, ρίψῃ βλέμμα εἰς τὰ ἐρείπια—θὰ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἐδῶ κάπου περὶ τὴν Ἱερὰν κρήνην θὰ ἦτο τὸ ἀρχαιότερον καὶ σεβαστότερον κέντρον τῆς λατρείας.

Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς ἀρχαίας Αὐλίδος πολὺ ἀκόμη ἀπέχει τοῦ νὰ ἔχῃ ὁλοκληρωθῆ. Πλούσια βεβαίως ὑπῆρξαν μέχρι τοῦδε τ' ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν μας, πολλὰ ὅμως ἀκόμη ὑπολείπονται, ὡς μαρτυροῦν οἱ πέριξ τοῦ ἐρειπιῶνος καὶ εἰς μεγάλην ἀκτῖνα διάσπαρτοι λίθοι ἀρχαίων οἰκοδομημάτων.

Καὶ ἡ ἀνασκαφὴ τῶν ὑστεροελλαδικῶν τοίχων πρέπει νὰ συμπληρωθῇ, καὶ ἡ μυκηναϊκὴ ἀκρόπολις μὲ τὸν τριπλοῦν πρὸς νότον περίβολόν της νὰ ἐρευνηθῇ. Ἀκόμη, ἡ ἀνασκαφὴ θὰ πρέπει νὰ ἐπεκταθῇ καὶ εἰς τὰ πρὸς δυσμὰς τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς καὶ σήμερον ἀκόμη ὁρατὰ πυκνὰ λείψανα ἀρχαίων οἰκοδομημάτων, καθὼς καὶ εἰς τὴν ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου ἱστορικὴν τῆς Αὐλίδος ἀκρόπολιν, ὅπου σῴζεται ὁλόκληρος σχεδὸν ὁ περίβολος μὲ τὰς πύλας του. Τοῦτο ἴσως τὴν σώσῃ ἐκ τῆς ἐπαπειλουμένης ὑπὸ τοῦ Ἐργοστασίου Τσιμέντων καταστροφῆς.

Ἀλλ' ἐκεῖνο ποὺ προέχει καὶ θὰ ἐπιδιώξωμεν κατὰ τὴν προσεχῆ ἀνασκαφικὴν περίοδον, εἶναι νὰ ἀπελευθερώσωμεν καὶ ἀνασκάψωμεν τὰ ὑπὸ τὴν δημοσίαν ὁδόν, μεταξὺ ναοῦ καὶ κρήνης, ἀσφαλῶς ὑπάρχοντα ἀρχαῖα λείψανα, ἐνεργοῦντες διὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν ἐκεῖθεν τῆς ὁδοῦ καὶ τὴν χάραξιν νέας ἀνατολικώτερον παρακαμπτηρίου, κατὰ μῆκος τῆς ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας δημιουργηθείσης δενδροστοιχίας.

Ι. ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ

*

ΕΥΒΟΙΑ

ΕΡΕΤΡΙΑ [1]

Ναὸς Ἀπόλλωνος Δαφνηφόρου [2]

Εἰς τὸν ναὸν ἐγένετο μικρὸς καθαρισμὸς τοῦ πέριξ χώρου. Ἡ ἀβεβαιότης περὶ τὸ πλήρως ἀνεσκαμμένον τμῆμα αὐτοῦ καθιστᾷ δύσκολον οἱανδήποτε ἐργασίαν.

Σημαντικὸν διὰ τὸν ναὸν εὕρημα, ἐξ ἄλλου

1. Ἡ Ἐρέτρια, σῳζομένη πλήρως μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος μας, ἔχει σχεδὸν ἐξαφανισθῆ, κατὰ μέγα αὐτῆς τμῆμα. Ἡ οἰκοδομικὴ πίεσις αὐξάνει κατὰ γεωμετρικὴν πρόοδον, καὶ μόνον διὰ τοῦ συνεχοῦς καὶ ἀπολύτου ἐλέγχου τῆς Ὑπηρεσίας εἶναι δυνατὸν νὰ περισωθοῦν τὰ ἐναπομείναντα λείψανα.

Ἡ ἀπώλεια τῆς ἀρχαίας πόλεως ὀφείλεται εἰς τὴν ἔλλειψιν συστηματικῆς παρακολουθήσεως τῶν κατοίκων κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν οἰκοδομικῶν ἢ καλλιεργητικῶν ἐργασιῶν. Ἕνεκα τούτου σήμερον ἐν Ἐρετρίᾳ, ἀρχαῖα σῴζονται μόνον εἰς τὰ δημόσια ἢ κοινοτικὰ κτήματα, ἐνῷ τὰ ἐντὸς τῶν ἰδιωτικῶν ἔχουν καταστραφῇ σχεδὸν ὁλοσχερῶς.

Ἕτερος λόγος εἶναι ἡ ἀμέλεια κατὰ τὸ παρελθὸν περὶ τὴν δημοσίευσιν τῶν ἀνασκαφῶν καὶ εὑρημάτων καὶ ἡ ἔλλειψις πλήρους σχεδίου τῆς πόλεως. Τὸ ρυμοτομικὸν σχέδιον τῶν Βαυαρῶν τοῦ 1834 ὄχι μόνον εἶναι ἀπηρχαιωμένον ἀλλὰ καὶ σφάλλεται τὸ πλεῖστον.

Αἱ ἑπόμεναι σελίδες σκοπὸν ἔχουν νὰ δώσουν μίαν «βιβλιογραφικὴν» σκιαγράφησιν τῶν μνημείων τῆς Ἐρετρίας χωρὶς νὰ θίγουν τὰ ὑπάρχοντα προβλήματα. Ἐκτενὴς μελέτη τοῦ ὑπογράφοντος περὶ τῆς τοπογραφίας τῆς Ἐρετρίας καὶ τοῦ Μουσείου της θέλει δημοσιευθῆ προσεχῶς. Γενικὴν περὶ Ἐρετρίας βιβλιογραφίαν δύναταί τις νὰ ἴδῃ εἰς τὸν τόμον XII, 9 τῶν IG ὑπὸ Ziebarth. Εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ὑπάρχουν δύο σύντομα μελετήματα, ἐκλαϊκευτικοῦ χαρακτῆρος. Φάνη Μιχαλοπούλου, Χαλκίδα—Ἐρέτρια, Ἀθῆναι 1954 καὶ Δημητρίου Παπαδήμου, Εὐβοϊκά—Ἐρέτρια, Ἀθήνα—Ὀκτώβριος 1959, ἔκδοσις Ἑνώσεως Ὀρειβατῶν Φυσιολατρῶν.

2. Κ. Κουρουνιώτης, ΠΑΕ 1899, 34, 36· ΠΑΕ 1900, 53 - 54. ΠΑΕ 1908, 227· ΠΑΕ 1910, 267· ΑΕ 1911, 1 εἰκών 1· Antike Denkmäler III, πίν. 27 - 29· R. C. Bosanquet JHS 1900, 176· Ι. Κωνσταντίνου, ΠΑΕ 1952, 125· ΠΑΕ 1955, 125· BCH 1952, 223.

ὅμως σημείου τῆς πόλεως, ἤτοι ἐκ τοῦ παρὰ τὸ Ἰσεῖον διερχομένου διατειχίσματος, ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ Πετρογιάννη, εἶναι ὀπίσθιος ἄκρος πούς ἵππου, ἐκ τοῦ ἀετώματος τοῦ ναοῦ (Πιν. 165 β) Τὸ νέον τοῦτο ἀπόκτημα (ἀριθ. καταλ. Μουσ. Χαλκίδος 994 γ') εἶναι τελείας διατηρήσεως, φαίνεται δὲ ὅτι ἀπεκομίσθη ἐκ τοῦ χώρου τοῦ ναοῦ εἰς χρόνους παλαιοτέρους.

Εἰς τὰ ἀκατάγραφα τοῦ Μουσείου Ἐρετρίας εὑρέθησαν δύο ἕτερα τεμάχια ἐκ τῶν γλυπτῶν τοῦ αὐτοῦ ἀετώματος· ἄκρα ἀριστερὰ χεὶρ (ἀριθ. καταλ. Μουσ. Χαλκίδος 994 β') ἡ ὁποία ὡς ἐκ τοῦ μεγέθους της καὶ τῶν λεπτομερειῶν τῆς ἐπεξεργασίας φαίνεται ὅτι προέρχεται ἐκ τῆς αὐτῆς μορφῆς ἐξ ἧς καὶ ἡ 124λ' δεξιὰ χεὶρ τοῦ Μουσείου Χαλκίδος καὶ τμῆμα ἐκ τοῦ τόξου ἀριθ. 124 μ α' ἁρμόζον μάλιστα εἰς τὸ μεγαλύτερον ἐκ τῶν τριῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν τεμαχίων τοῦ τόξου.

Εἰς τὰ ἀκατάγραφα τοῦ Μουσείου Χαλκίδος εὑρέθη ὡσαύτως τεμάχιον ἐκ τῆς ἐσθῆτος τῆς Ἀθηνᾶς μὴ ἁρμόζον ὅμως εἰς τὸ ἄγαλμα (ἀριθμ. καταλ. Μουσείου Χαλκίδος 994 α') (Πίν. 166 γ).

Ἡ ὑπὸ τοῦ Fr. Studniczka[3] συντόμως περιγραφομένη πλίνθος μετὰ λειψάνων ἄκρων ποδῶν δύο μαχομένων, μὴ ἀναγνωρισθεῖσα ὑπὸ Hodge[4] εἶναι τὸ ὑπὸ τὸν ἀριθμὸν 77 τοῦ καταλόγου τοῦ Μουσείου Χαλκίδος γλυπτόν, ἐκτεθειμένον σήμερον εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ ἀετώματος τοῦ Δαφνηφόρου Ἀπόλλωνος (Πίν. 165 γ). Τὴν εἰκασίαν τοῦ Studniczka ὅτι ἀπετέλει ἀκραῖον ἀκρωτήριον τοῦ ναοῦ τοῦ Δαφνηφόρου Ἀπόλλωνος καὶ τὸ ἐκ τῆς τεκτονικῆς μορφῆς τῆς πλίνθου συμπέρασμα αὐτοῦ, ὅτι τὸ γεῖσον τοῦ ναοῦ ἐθλᾶτο κατὰ τὰ ἄκρα εἰς τὰς προσόψεις ἀναφέρουν οἱ Dyggve[5], Dinsmoor[6] καὶ Robertson[7] ὡς καὶ ὁ Hodge[8] ἄνευ νέας ἐξετάσεως τοῦ γλυπτοῦ. Φαίνεται ὅμως ὅτι πρέπει νὰ ἐγκαταλειφθῇ ἡ ἰδέα αὐτή, ὅτι ἀπετέλει τὴν πλίνθον τοῦ ἀκρωτηρίου, κυρίως λόγῳ τοῦ εἰκαζομένου ὑπερφυσικοῦ μεγέθους τῶν μαχομένων, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν λειψάνων τῶν ποδῶν.

Σημειωτέον ὅτι μόνον ἐκ τῆς πληροφορίας τοῦ Studniczka γνωρίζομεν τὴν ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Δαφνηφόρου Ἀπόλλωνος προέλευσιν τοῦ γλυπτοῦ. Ὁ Παπαδάκης ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ Μουσείου Χαλκίδος δὲν ἀναφέρει προέλευσιν. Πιθανῶς ὁ Studniczka ἔλαβε τὴν πληροφορίαν ἐκ τοῦ Κουρουνιώτου (Σχεδ. 1).

Θεσμοφόριον[9]

Τὸ ἐκ τῶν μικρῶν ἐκθέσεων τοῦ Κουρουνιώτου γνωστὸν Θεσμοφόριον τῆς Ἐρετρίας ἀνεγνωρίσθη ἐπὶ τῆς νοτίας κλιτύος τῆς ἀκροπόλεως. Ἀποτελεῖται ἐκ μικροῦ δωματίου ἔχοντος εἰς τὸ βάθος ἐξέδραν παρ' αὐτὸ δὲ ἐκτείνονται ἄλλοι χῶροι ἀβεβαίας ἐν πολλοῖς μορφῆς (Σχεδ. 2).

Παλαίστρα[10]

Ἀδιάγνωστος ἐντελῶς ἐκ τῆς φυτείας καὶ τῶν ἀπορριμμάτων ἦτο ἡ πλησίον τοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους τοῦ τείχους καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ Ἰσείου παλαίστρα, ἀπρόσιτος δὲ εἶναι κατὰ τοὺς χειμερινοὺς μῆνας λόγῳ τοῦ ἑλώδους τοῦ ἐδάφους (Σχεδ. 3).

Ἀποτελεῖται ἐκ μιᾶς αὐλῆς περιβαλλομένης ὑπὸ στοῶν ἀπὸ βορρᾶ, δυσμῶν καὶ νότου ἐνῷ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν ὑπάρχουν διάφοροι βοηθητικοὶ χῶροι.

Εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ κτηρίου ὑπάρχει ἐντειχισμένη στήλη φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν ὅ ρ ο ς / ἱ ε ρ ο ῦ ὁμοία πρὸς ἄλλας ἐξ Ἐρετρίας[11]. Ὁ καθαρισμὸς τῆς παλαίστρας ἀπεκάλυψεν δύο φρέατα, τὸ πρῶτον εἰς τὸν χῶρον τὸν ὁποῖον ὁ Κουρουνιώτης ἐθεώρησεν ὡς ἱερόν, κατὰ τὴν Β.Δ. γωνίαν τοῦ κτηρίου, τὸ ἕτερον κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς αὐλῆς. Καὶ ἐντὸς τῆς αὐλῆς καὶ παρὰ τὴν ἀπὸ δυσμῶν εἴσοδον ὑπάρχουν βάσεις στηλῶν καὶ ἀναθημάτων.

Δυτικὴ πύλη[12]

Ἡ ἀσαφής, λόγῳ τῆς βαθείας ἀνασκαφῆς, δυτικὴ πύλη, ἐκαθαρίσθη. Ἐντὸς τῆς αὐλῆς τῆς σχηματιζομένης ὑπὸ τῶν τριῶν πλευρῶν τοῦ μεγάλου πύργου καὶ τοῦ θολωτοῦ ἀγωγοῦ ὑπάρχουν πώρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἤτοι τρίγλυφα, καὶ ἰωνικὰ κιονόκρανα.

Ἡ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς εὑρέσεως της ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς πύλης εὑρισκομένη βάσις μετὰ ἐπιτυμβίου ἐπιγράμματος τοῦ ἕκτου αἰῶνος[13] μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον. Εἰς τὴν πύλην παραμένει

3. Fr. Studniczka, AA 1921, 323.

4. A. Trevor Hodge, The woodwoork of greek roofs, 89. ΑΔ 16 (1960) Χρονικά, 147.

5. E. Dyggve, Das Laphrion, der Tempelbezirk von Kalydon, 309.

6. W. B. Dinsmoor. The architecture of Ancient Greece, 41. 82 (σημ.) 91.

7. D.S. Robertson, A Handbook of Greek and Roman Architecture, 72, 325.

8. A. Trevor Hodge, ἔ.ἀ. 89.

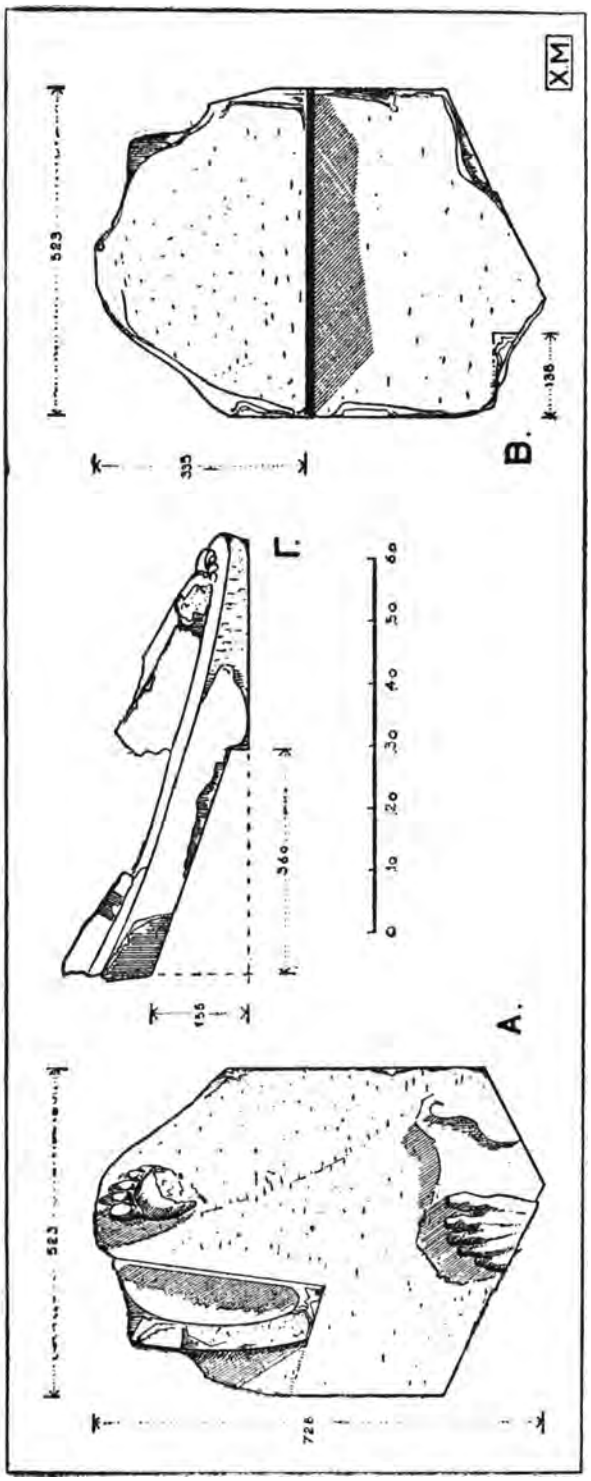
9. Πλουτάρχου, Quaest. gr. 31. Κ. Κουρουνιώτης ΠΑΕ 1900, 55. ΠΑΕ 1910, 269· ΑΕ 1911, 35· IG XII 9, 258.

10. Κ. Κουρουνιώτης, ΑΕ 1917, 238 - 239· ΠΑΕ 1917, 17.

11. IG XII, 9, 270 καὶ 272.

12. Κ. Κουρουνιώτης ΠΑΕ 1899, 35· ΠΑΕ 1900, 55· Α. Ὀρλάνδος, Ὑλικὰ Δομῆς Β', 215 σημ. 2, εἰκ. 174.

13. IG XII, 9, 291.

Σχεδ. 1. Σχεδιογράφημα τοῦ ὑπ' ἀρ. 77 γλυπτοῦ τοῦ Μουσείου Χαλκίδος

ἀκόμη βάσις ἀγάλματος μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς Μένανδρος[14] (Σχεδ. 4).

Λουτρὰ [15]

Κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν πλησίον τοῦ λιμένος λουτρῶν διεπιστώθη ὅτι τὰ παρὰ τοὺς δύο κυκλοτερεῖς χώρους δωμάτια καταλαμβάνουν ἱκανὴν ἔκτασιν πέριξ. Τὸ παρατιθέμενον σχέδιον δίδει μόνον τὸ κεντρικὸν τμῆμα τῶν σῳζομένων κτηρίων (Σχεδ. 5).

Ἰσεῖον [16]

Καθαρισμὸς ἄνευ ἀποκαλύψεως τῶν ψηφιδωτῶν ἐγένετο εἰς τὸ Ἰσεῖον.

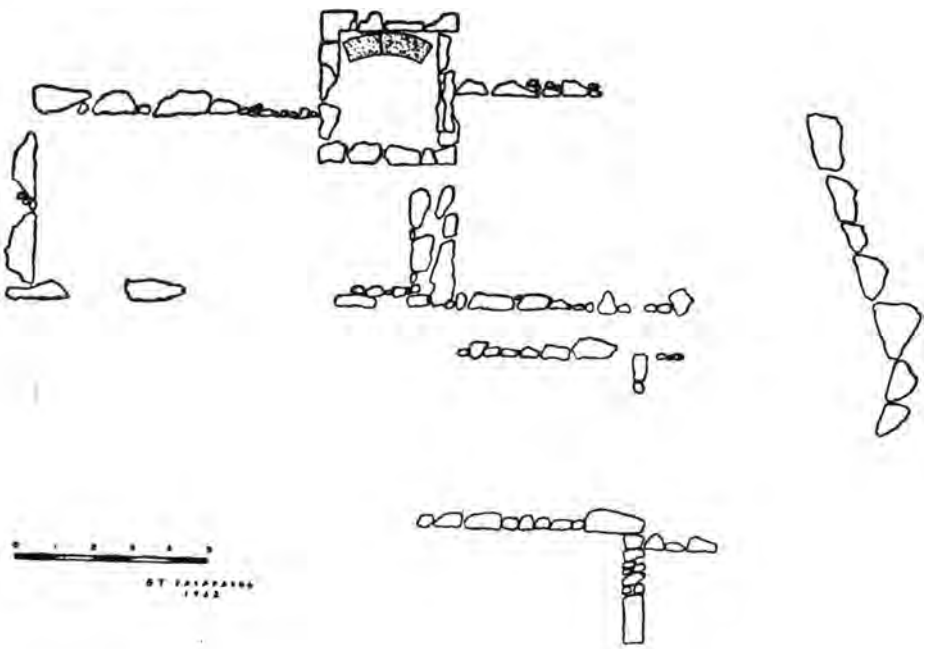
Θέατρον [17]

Καθαρισμὸς τοῦ θεάτρου, ἕνεκα τῆς κατ' ἔτος χρήσεως αὐτοῦ, γίνεται τακτικῶς. Σημαντικὸς ὑπῆρξεν ὁ κατὰ τὸ 1957 ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου Ι. Παπαδημητρίου γενόμενος καθ' ὃν ἀπεκαλύφθη τμῆμα τοῦ ὀπισθίου ἀναλήμματος τοῦ κοίλου.

Γυμνάσιον [18]

Ἡ ἐν αὐτῷ κειμένη βάσις μὲ τὴν ἐπιγραφὴν [19]

φιλοπονίας | παίδων | Παράμονος |

Σχεδ. 2. Κάτοψις τοῦ Θεσμοφορίου τῆς Ἐρετρίας

Δωροθέου μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον.

Μακεδονικὸς Τάφος [20]

Τοῦ Β.Δ. τῆς Ἐρετρίας κειμένου Μακεδονικοῦ τάφου ἐγένετο καθαρισμὸς καὶ συγκόλλησις τῶν τεθραυσμένων καλυμμάτων τῶν σαρκοφάγων.

Ναὸς Διονύσου [21]

Τοῦ ἐν θεμελίοις πρὸ τοῦ θεάτρου σῳζομένου ναοῦ, ὑπὸ τῶν Ἀμερικανῶν ἀνασκαφέων θεωρηθέντος ὡς τοῦ Διονύσου ἐγένετο καθαρισμός. Ἐπιφανειακοὶ καθαρισμοὶ χάριν τοῦ καθορι-

14. IG XII, 9 280.

15. K. Κουρουνιώτης ΠΑΕ 1900, 55· ΠΑΕ 1916, 48. Ginouvès, Balaneutiké.

16. N. Παπαδάκης ΑΔ 1915, 115 - 190.

17. A. Fossun, AA 1891, 253–57. Carleton Brownson, AJA 1891, 257–66. Edward Capps AJA 1895, 326–338. AJA 1895, 338–348. Theod. Herrmance, AJA 1896, 205–317. AJA 1896, 317–331. Dörpfeld–Reisch, Das griechische Theater, 112–117. Fiechter. Antike griechische Theaterbauten, Das Theater in Eretria. Carlo Anti, Teatri greci arcaici, 128–130. Dilke, The Greek Theater cavea, BSA 1948, 158–160. BSA 1950. 34–35.

18. Rufus Richardson, AJA 1896, 152–165.

19. IG XII, 9, 282.

20. K. Κουρουνιώτης ΑΕ 1897, 160· ΑΕ 1899, 221 - 229· K. Vollmöler AM 1901, 333 ἑξ.· εἰκ. 1 - 3· K. Vollmöler, Gr. Kammergr. 1901, 38· Α. Ὀρλάνδος, Ὑλικὰ Δομῆς Β', 349 σημ. 4· 351 (εἰκ. 371)· 358.

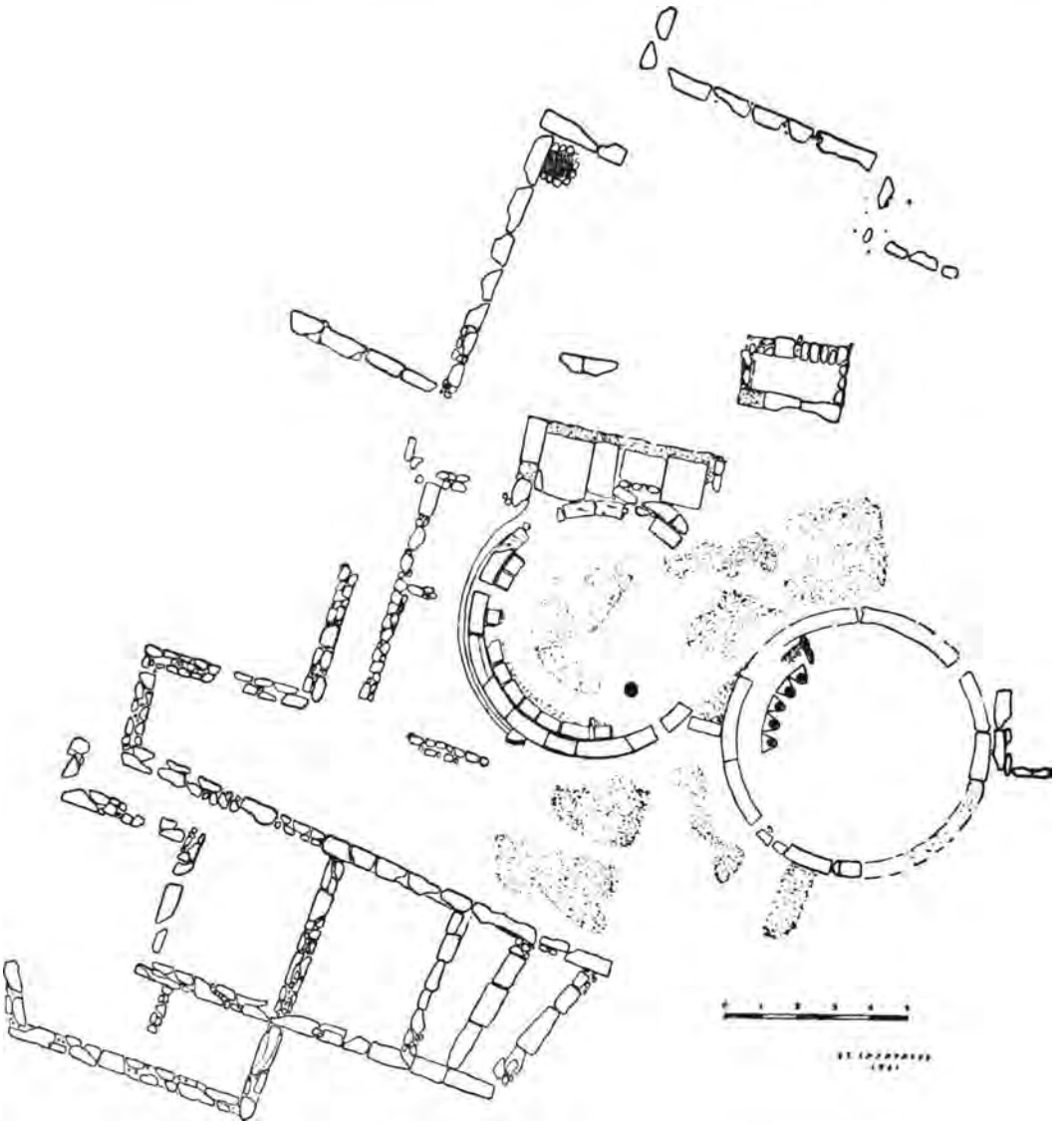
21. Rufus Richardson, AJA 1895, 326–337.

σμοῦ τῶν ἀρχαιολογικῶν ζωνῶν τῆς πόλεως εἶχον ἐν πολλοῖς ἀπροσδόκητα καὶ λίαν σημαντικὰ ἀποτελέσματα.

Θόλος [22]

Τὸ σπουδαιότερον ὑπῆρξεν ἡ ἀποκάλυψις ἐκρύπτετο ὑπὸ ἐπίχωσιν 0.05 μέχρι 0.50. Εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς νοτίως τοῦ ναοῦ τοῦ Δαφνηφόρου Ἀπόλλωνος πλατείας καὶ κατὰ τὸ ἀνατολικὸν πλευρὸν αὐτῆς (Σ χ ε δ. 6, 7, Π ί ν. 165 α).

Σῴζεται ἐν θεμελίοις, τὸ δὲ ἀνώτερον κείμενον σημεῖον αὐτοῦ εὑρίσκεται εἰς τὸ αὐτὸ μετὰ τῆς

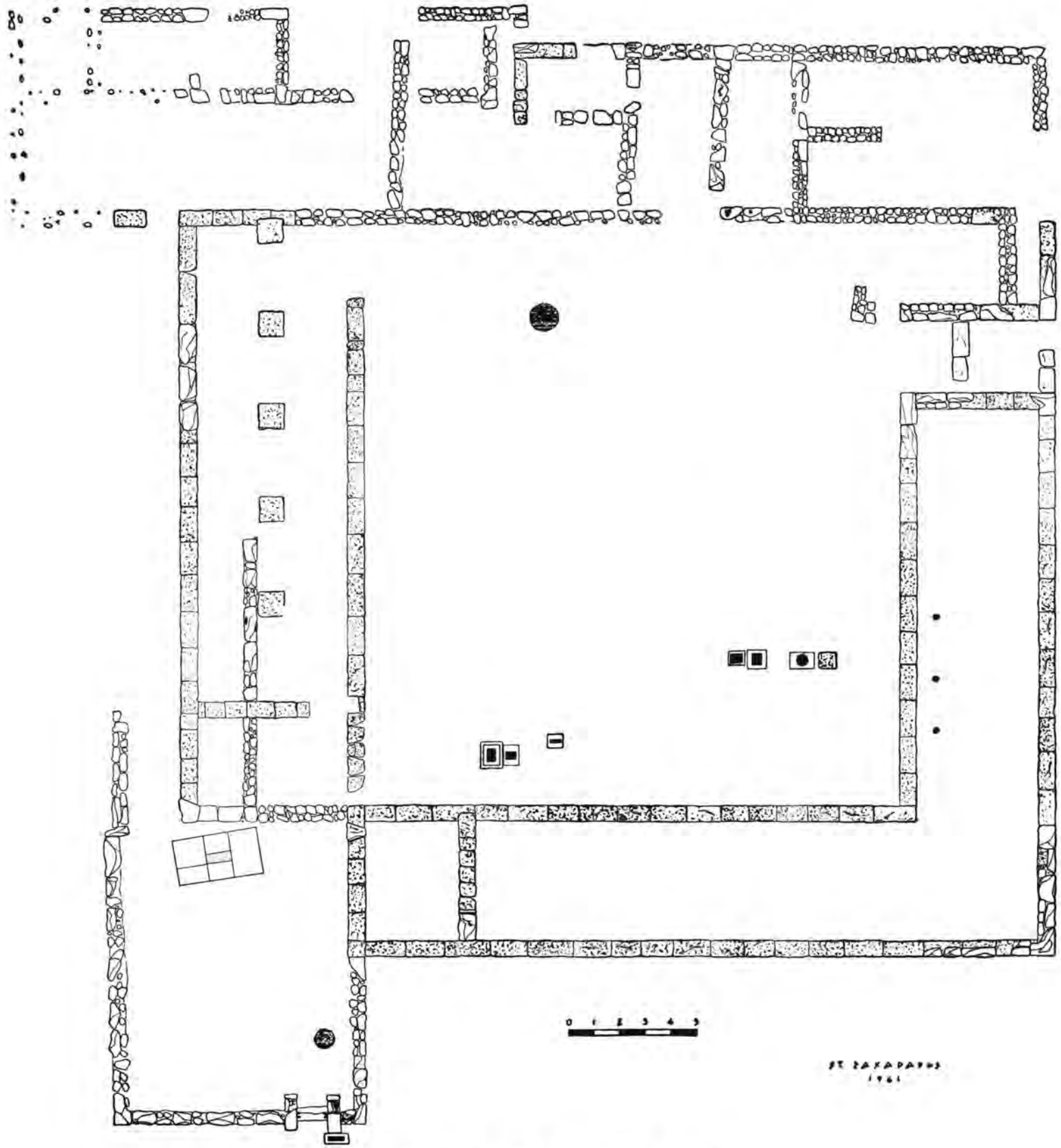

Σχεδ. 5. Τὰ παρὰ τὸν λιμένα λουτρὰ τῆς Ἐρετρίας

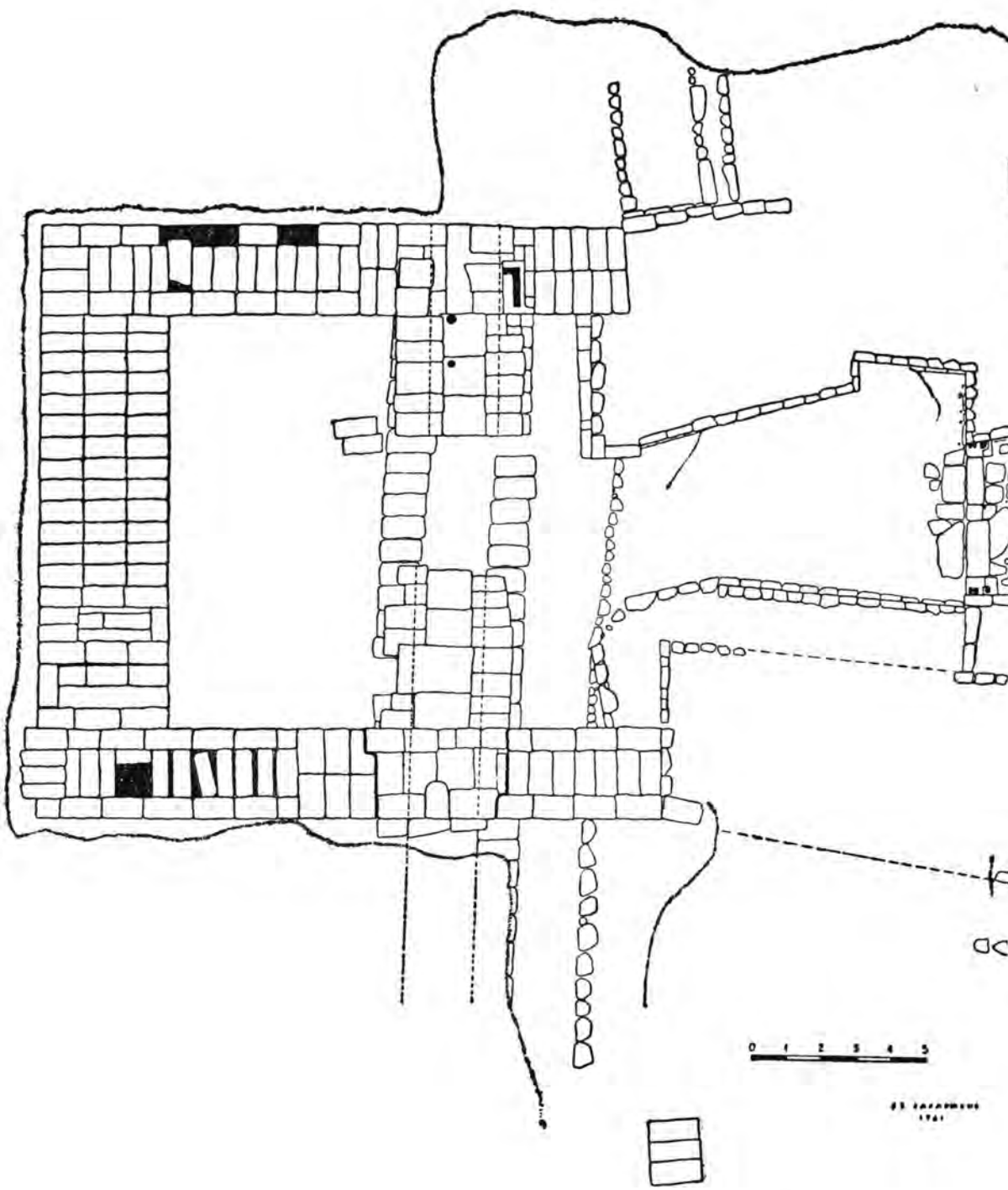
κυκλικοῦ μετὰ περιστάσεως κτηρίου. Τμῆμα μικρὸν αὐτοῦ ἐφαίνετο παλαιόθεν, τὸ δὲ ὑπόλοιπον ὁδοῦ ἐπίπεδον.

Ἀποτελεῖται ἐκ κυκλικοῦ δωματίου, διαμέτρου 10.50 μ. Φέρει δύο θύρας εἰς σημεῖα ἐκ διαμέτρου ἀντίθετα, ὧν ἡ μία βλέπει ἀκριβῶς πρὸς ἀνατολὰς ἡ δ' ἑτέρα πρὸς δυσμάς. Ὁ κύκλος τοῦ σῳζομένου τοίχου εἶναι ἐκτισμένος διὰ καλῶς

22. Περὶ κυκλικῶν κτηρίων βλ. ἐν ἐν Fernand Robert, Thymélé. PW ἐν λέξει θόλος· Τὸ βιβλίον τοῦ H. Thompson, The Tholos of Athens, δὲν ἐπεκτείνεται εἰς τὰ συγγενῆ κτήρια.

Σχεδ. 3. Ἡ παρὰ τὸ Ἰσεῖον παλαίστρα τῆς Ἐρετρίας

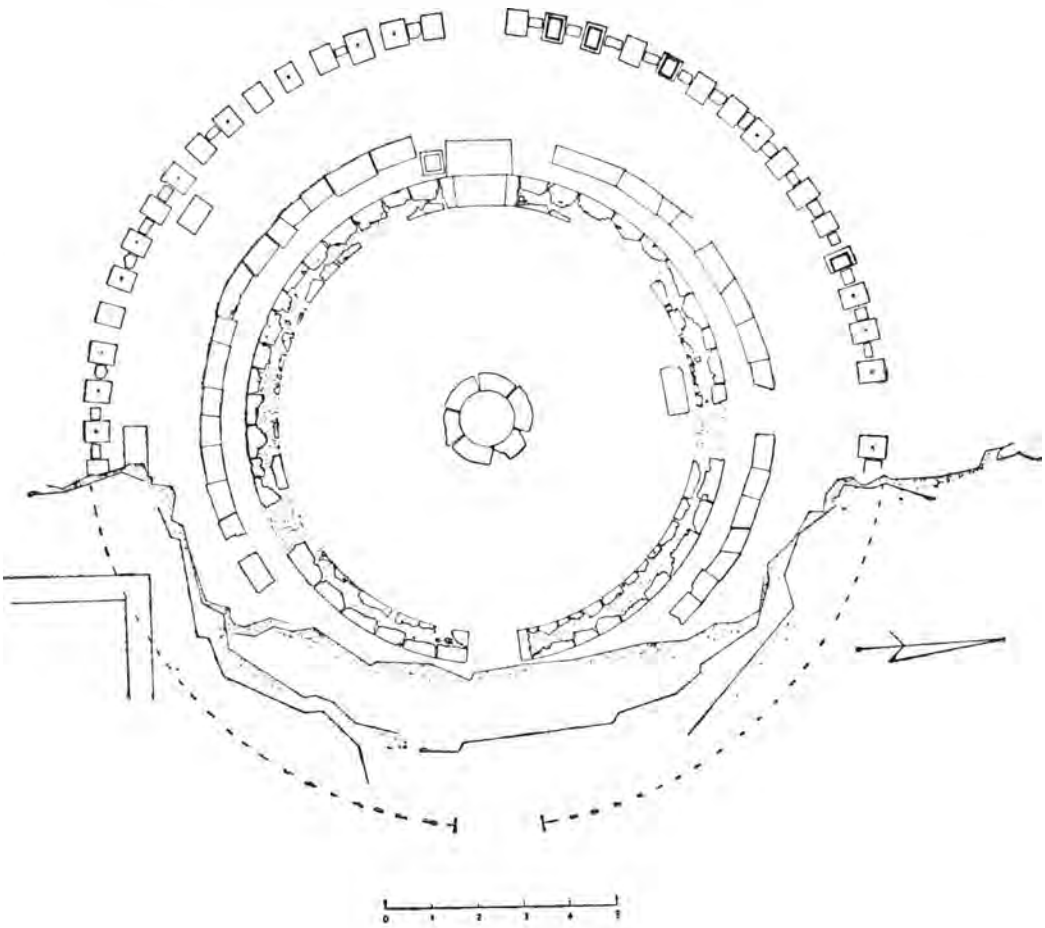
Σχεδ. 4. Κάτοψις τῆς Δυτικῆς πύλης τοῦ τείχους τῆς Ἐρετρίας

εἰργασμένων τιτανολίθων, οἵτινες φέρουν περιτένειαν.

Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ δωματίου ὑπάρχει φρέαρ ἐπενδεδυμένον διὰ τοῦ ἰδίου τιτανολίθου, διαμέτρου ἐξωτερικῆς 1.90 μ., ἐσωτερικῆς 1.20 μ. Τὸ δάπεδον τοῦ δωματίου εἶναι τὸ χῶμα.

Ἐξωτερικῶς ὑπάρχει κυκλικὸν θεμέλιον ἐκ ἄνω ἐπιφανείας τῆς βάσεως ἐχρησίμευεν διὰ τὴν πλήρωσιν τοῦ ἐν τῷ κέντρῳ τόρμου διὰ μολύβδου.

Κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς τῶν βάσεων, κατὸ μέσον, ἀρχομένη ἀπὸ τῆς κάτω ἐπιφανείας, ὑπάρχει ἐντομὴ ὀρθογώνιος 0.043 X 0.09, ἥτις ἐχρησίμευεν διὰ τὴν μεταξὺ τῶν στύλων στερέ

Σχεδ. 6. Ὑποτύπωσις τῆς ὑπαρχούσης καταστάσεως τῆς θόλου Ἐρετρίας

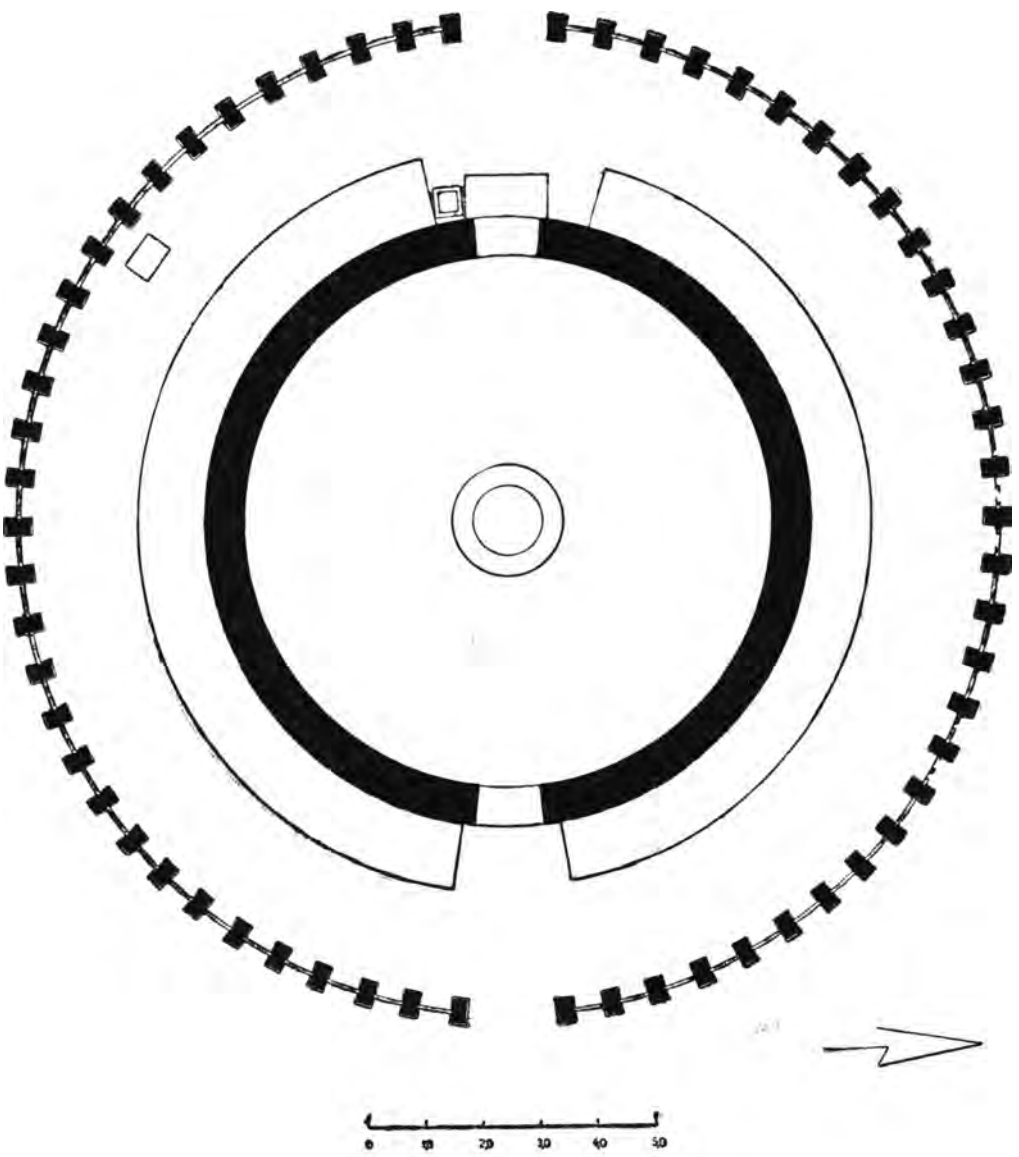
πωρολίθων. Πιθανῶς ἐπ' αὐτοῦ νὰ ἑδραιοῦτο ξύλινον θρανίον.

Πέριξ ὑπῆρχεν περίστασις διαμέτρου 17.50 μ. ἐκ ἑξήκοντα δύο ξυλίνων στύλων ὀρθογωνίου διατομῆς, διαστάσεων 0.22X0.36. Οἱ στύλοι ἐπάτουν ἐπὶ βάσεων ὀρθογωνίων ἐκ πώρου, διαστάσεων 0.257 X 0.39 (ἄνω), 0.293 X 0.433 (κάτω, ὅπου ὑπάρχει τροχίλος ὕψους 0.05). Ἡ βάσις φέρει ἄνω κατὰ τὸ κέντρον τόρμον πλήρη μολύβδου εἰς ὃν σῴζονται καὶ λείψανα σιδηροῦ ἥλου πρὸς ἀποφυγὴν μετακινήσεως τοῦ ξυλίνου στύλου. Αὐλαξ ἀρχομένη 0.015 ἀπὸ τῆς παρυφῆς τῆς ωσιν ξυλίνων δρυφράκτων (Σχεδ. 8).

Αἱ πώριναι βάσεις τῶν στύλων πατοῦν ἐπὶ ὀρθογωνίων πωρίνων θεμελίων.

Τοῦ οἰκοδομήματος τὰ ἄνω φαίνεται ὅτι ἦσαν ἐκ πλίνθων ὠμῶν, διότι ἀφ' ἑνὸς οὐδὲν ἴχνος σῴζεται ἐκ τῆς ἀνωδομίας του, ἀφ' ἑτέρου ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου τοῦ δωματίου, εὑρίσκεται καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν περίμετρον εἰς τὸ αὐτὸ ὁριζόντιον ἐπίπεδον.

Τὰ κατώφλια τῶν θυρῶν οὐδὲν σημεῖον φέρουν ἐκ τοῦ ὁποίου νὰ προκύπτῃ ὅτι ὑπῆρχον ποτὲ θυρόφυλλα.

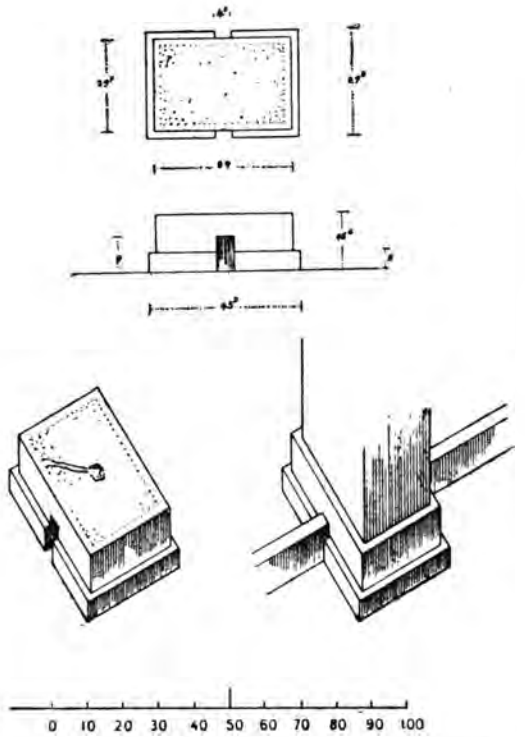
Σχεδ. 7. Κάτοψις κατ' ἀποκατάστασιν τῆς Θόλου τῆς Ἐρετρίας

Ἔξω καὶ δεξιὰ τῆς δυτικῆς θύρας ὑπάρχει τετράγωνος πωρίνη βάσις, ἥτις ἔφερεν ποτὲ στήλην ἢ Ἑρμῆν τετράγωνον.

Ἐκ τοῦ μνημείου σῴζονται μόνον τέσσαρες βάσεις στύλων. Μέγα τμῆμα τῆς περιστάσεως, εὑρισκόμενον ἐντὸς τοῦ κτήματος Λερίου κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος, ἔχει καταστραφῆ. Μικροτέρα βλάβη ἐγένετο κατὰ τὸ 1957 κατὰ τὴν τοποθέτησιν τοῦ δικτύου ὑδρεύσεως τῆς πόλεως.

Κατὰ τὸν μερικὸν καθαρισμὸν τοῦ φρέατος ἐξήχθησαν τεμάχια χονδρῶν ἀγγείων τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ βάσεις ἀμφορέων τῆς αὐτῆς ἐποχῆς.

Ἀφ' ἑνὸς ἡ μικρά, σχετικῶς, ποσότης τεμαχίων ἀγγείων, ἀφ' ἑτέρου ἡ ἐπὶ τῶν τοιχωμάτων τοῦ φρέατος ἔλλειψις παντὸς ἴχνους δεικνύοντος ὅτι ἐγένετο χρῆσις αὐτοῦ, ὁδηγοῦν κατ' ἀρχὴν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ φρέαρ δὲν ἦτο κοινὸν ὑδρευτικόν. Εἰς τοῦτο συντείνει καὶ ἡ πολυτελὴς κατασκευὴ αὐτοῦ, πρωτοφανὴς εἰς τὴν Ἐρέτριαν, καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ὕδωρ, τὸ καὶ σήμερον ἐν ἀφθονίᾳ ἐντὸς αὐτοῦ ὑπάρχον, εἰς μεγαλυτέραν δὲ ποσότητα τὸν χειμῶνα, εἶναι ὑφάλμυρον. Τὸ αὐτὸ δὲ θὰ συνέβαινεν καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὡς δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ θάλασσα εἰσεχώρει βαθύτερον ἢ σήμερον.

Σχεδ. 8. Βάσις τῶν κιόνων τοῦ πτεροῦ τῆς θόλου τῆς Ἐρετρίας

Τὸ ἀποκαλυφθὲν κτήριον δὲν μαρτυρεῖται, ὅσον τοὐλάχιστον γνωρίζω, οὔτε ὑπὸ τῶν συγγραφέων, οὔτε ὑπὸ τῶν ἐπιγραφικῶν πηγῶν, πᾶσα δι' εἰκασία περὶ τοῦ προορισμοῦ του πρὸ τῆς πλήρους ἀνασκαφῆς εἶναι πρόωρος.

Ἐκ τοῦ σχήματος διπλοῦ Τ συνδέσμων ἐπὶ τοῦ ἀνωτάτου δόμου τῆς ἐπενδύσεως τοῦ φρέατος (οἱ δόμοι εἶναι τρεῖς, ὧν ὁ δεύτερος κάτωθεν δὲν φέρει συνδέσμους) φαίνεται ὅτι τὸ κτήριον δύναται νὰ χρονολογηθῇ τὸ ἀργότερον εἰς τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχήν.

Περίβολος

Ἐπὶ τῆς αὐτῆς, ὅπου εὑρέθη καὶ ἡ Θόλος, πλατείας, δυτικῶς, ἀπεκαλύφθη τοῖχος ἐν θεμελίοις, ἀπαρτίζων πιθανῶς τμῆμα περιβόλου. Ἀποτελεῖται ἐκ διαφόρων σχημάτων καὶ μεγεθῶν, ἐπιμήκων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, πλίνθων ἐκ τιτανολίθου συνήθως, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ μάρμαρα εἰς δευτέραν χρῆσιν, ἐκ βάθρων ἢ οἰκοδομημάτων προερχόμενα.

Ὁ τοῖχος οὗτος ἀποτελεῖται ἐκ δύο σκελῶν. Τὸ πρῶτον, μήκους 39.55 μ. καὶ πλάτος ± 0.45, βαίνει ἀπὸ Ν πρὸς Β μὲ ἀπόκλισιν 10° πρὸς Δ., ἐν συνεχείᾳ κάμπτεται καὶ συνεχίζει ἐπὶ 51.70 μ. μὲ προσανατολισμὸν ἀπὸ Δ πρὸς Α. Ἡ ἀπὸ τοῦ Β πρὸς Α ἀπόκλισις εἶναι 60°.

Ἐπὶ τῆς ὁριζοντίας ἐπιφανείας τριῶν λίθων τοῦ τοίχου συναντᾶται χαραγμένη τρὶς ἡ αὐτὴ ἐπιγραφὴ περιέχουσα τὰ ἑξῆς λογιστικὰ σημεῖα ΤΧ⋈ΗΓΔΠ|—ΙCΤΧ [23].

Εἰς δύο ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν ἀπαντοῦν ὡς πρῶτος στίχος καὶ ἕτερα ὅμοια σημεῖα [24].

Εἰς τὸ ἄκρον τοῦ δευτέρου σκέλους τοῦ τοίχου σῴζονται θεμέλια μεγάλων, πιθανῶς ἐφίππων ἀνδριάντων, βάθρων, πλησίον αὐτῶν δὲ εὑρέθη βάθρον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἵστατο ἡ χαλκίνη εἰκὼν τοῦ ἱερομνήμονος Αἰσχύλου Ἀντανδρίδου [25], ἀνάθημα τῆς πόλεως τῶν Δελφῶν.

Εἰς τὸ ρυμοτομικὸν σχέδιον τῆς Ἐρετρίας, τὸ ὁποῖον ἐξεπονήθη ὑπὸ τῶν Βαυαρῶν Schaubert καὶ Beck στὸ 1834 [26], σημειοῦται ἀνατολικῶς τῆς θέσεως τῆς Θόλου, ὑπὸ ἰδιωτικὰ κτήματα καὶ

23. Larfeld, Griechische Epigraphik[3] 292.

24. Πρβλ. Β. Λεονάρδου ΑΕ 1925/26, 44· A.G. Woodhead, The study of Greek inscriptions, 107 - 110 καὶ 127 σημ. 1 ὅπου ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

25. IG XII, 9, 192. Syll[4] 1, 323. IG XII, Suppl. 550. IG XII, Suppl. 555· Παπαδάκης ΑΔ 1915, 171, 178· F.d.D. III, 2, 205. IG XII, 9 σελ. 173, 48.

26. Ι. Κωνσταντίνου ΠΑΕ 1955, 131.

οἰκήματα σήμερον, μακρὸς τοῖχος βαίνων ἀπὸ ΝΑ πρὸς Β.Δ. Ὡς φαίνεται θὰ ἀπετέλει τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ περιβόλου ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐκλείετο καὶ ἡ Θόλος.

Ψηφιδωτὸν δάπεδον

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ αἰτήσεως πρὸς οἰκοδόμησιν τῆς Ἐλ. Ἀνυφαντῆ, ἐγένετο ὁ καθαρισμὸς ψηφιδωτοῦ εὑρισκομένου ἐντὸς τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 95 οἰκοπέδου τῆς αἰτουμένης ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Εὐδήμου Κρατημένου, πλησίον τοῦ κτηρίου τοῦ γεωργικοῦ συνεταιρισμοῦ.

Τὸ ψηφιδωτὸν ἀπεκαλύφθη τὸ πρῶτον τὸ 1957 κατὰ τὴν τοποθέτησιν τοῦ δικτύου ὑδρεύσεως τῆς πόλεως. Δὲν ἠρευνήθη τότε καὶ βαθμηδὸν ἐκαλύφθη πάλιν καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἐγένετο καλλιέργεια.

Κατὰ τὸν γενόμενον καθαρισμὸν ἀπεκαλύφθη δωμάτιον ἐσωτερικῶν διαστάσεων 4,62 Χ 4.68 ἐστρωμένον διὰ ψηφιδωτοῦ ἐκ χαλίκων, λευκῶν, μαύρων καὶ κιτρίνων. Ἀποτελεῖται ἐκ ζωνῶν, ὧν μία φέρει τὸ κόσμημα τοῦ σπειροκύματος[27] (Πίν. 166 α, β). Εἰς τὸ μέσον τοῦ δωματίου ὑπάρχει κύκλος διαμέτρου 0.50 ἐντὸς τοῦ ὁποίου σῴζεται σχηματικὴ παράστασις Διονύσου ἐπὶ πάνθηρος.

Τὸ ψηφιδωτὸν τοῦτο δύναται νὰ ἀναχθῇ εἰς τὸν Δ' αἰῶνα π.Χ. ἐκ τῆς τεχνικῆς τῆς κατασκευῆς του. Ὁμοίας παραστάσεως καὶ ἐποχῆς, καλυτέρας ὅμως κατασκευῆς, εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ Al. Rangabè δημοσιευόμενον ψηφιδωτὸν[28] ἐν Ἐρετρίᾳ, τὸ ὁποῖον μέχρι σήμερον δὲν ἔχει εὑρεθῆ.

Πολλὰ ἐκ τῶν μνημείων τῆς Ἐρετρίας ἔχουν ψηφιδωτὰ δάπεδα ὡς ἡ ἔναντι τοῦ ναοῦ τοῦ Δαφνηφόρου Ἀπόλλωνος κρήνη, τὸ Ἰσεῖον, τὸ παρὰ τὴν ἀκρόπολιν γυμνάσιον, τὰ παρὰ τὸν λιμένα λουτρά. Σποραδικῶς συναντῶνται εἰς πλεῖστα σημεῖα τῆς πόλεως, οὐδὲν ὅμως ἐκ τῶν σῳζομένων εἶναι τῆς ἐποχῆς καὶ τῆς ποιότητος τοῦ περιγραφέντος.

Τὸ τεῖχος[29]

Πρὸς ἀκριβέστερον καθορισμὸν τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Ἐρετρίας ἐγένετο καθαρισμὸς τμημάτων τοῦ τείχους, ὅσα δὲν εἶχον καλυφθῆ ὑπὸ οἰκοδομῶν (Σχεδ. 9).

Τὸ τεῖχος τῆς Ἐρετρίας, σῳζόμενον ἐν θεμελίοις, πλήρως κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος μας ἔχει σχεδὸν ἀπωλεσθῆ κατὰ μέγα μέρος λόγῳ τῆς ἐπ' αὐτοῦ οἰκοδομήσεως ἢ λόγῳ καταστροφῆς του ἐκ τῆς καλλιεργείας. Καλῶς καὶ εἰς ὕψος σῴζεται τὸ ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τμῆμα καὶ τὸ ἀνατολικὸν σκέλος ὡς ἐπίσης ἐκ τοῦ δυτικοῦ σκέλους τὸ ἀπὸ τῆς δυτικῆς πύλης μέχρι τοῦ Μουσείου τμῆμα. Τὸ ὑπόλοιπον μέχρι τῆς θαλάσσης παρακολουθεῖται ἐκ τῶν ἐντὸς τῶν ὁδῶν καὶ τῶν ἰδιωτικῶν κήπων, σῳζομένων λειψάνων.

Νοτίως, ἤτοι κατὰ τὴν πλευρὰν τοῦ λιμένος, ὑπῆρχεν ἐπάκτιον τεῖχος, πρὸς ΒΑ προέκτασις τοῦ ὑπὸ τὰ σημεῖα Ο - Ν τμήματος ἐν τῷ σχεδίῳ τοῦ Pickard[30] τὸ ὁποῖον ἡνοῦτο μετὰ τοῦ ἐκ τοῦ σημείου G ἐκκινοῦντος σκέλους. Τὸ τμῆμα αὐτὸ τοῦ τείχους σημειοῦται ἐν τῷ σχεδίῳ τῶν Βαυαρῶν ἐξικνούμενον μέχρι τοῦ παραλιακοῦ οἰκοπέδου ἀριθμ. 22. Τὸ ὑπὸ τὰ στοιχεῖα M–L–K–J–I–H καὶ G μέρος τοῦ τείχους ἀποτελεῖ τὸ διατείχισμα τῆς πόλεως.

Ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους τοῦ τείχους σῴζεται καλῶς τὸ ἀπὸ τοῦ σημείου F, ὅπου οἱ δύο στρογγύλοι πύργοι, μέχρι τῆς ἀσφαλτοστρώτου δημοσίας πρὸς Ἀλιβέριον ὁδοῦ, τμῆμα. Ἐκεῖθεν μέχρι τῆς ἀκροπόλεως ἡ κρύπτεται ὑπὸ ἰδιωτικὰ κτήματα ἢ ἔχει καταστραφῆ.

Νέον τμῆμα τοῦ τείχους ἀποτελεῖ τὸ ἀπὸ τοῦ σημείου G ἐκκινοῦν. Κατ' ἀρχὰς βαίνει πρὸς Ν. Εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου 186 κάμπτεται πρὸς ΝΔ καὶ φθάνει μέχρι τῆς ὁδοῦ Ἐλπινίκου Νικομάχου. Ἐκεῖθεν κάμπτεται κατ' ὀρθὴν γωνίαν καὶ βαίνει παραλλήλως πρὸς τὴν ὁδὸν ἐπί τι διάστημα, τερματίζεται δὲ ἀποτόμως. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦ τέρματος ὑπάρχει πύργος ὀρθογώνιος, εἰς δὲ τὸ σημεῖον τῆς ὀρθῆς γωνίας πύργος στρογγύλος διαμέτρου 6.60 μ.

Τὸ τμῆμα αὐτὸ τοῦ τείχους πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ ἕτερον σκέλος τοῦ ἐπακτίου τείχους τῆς πόλεως, τοῦ ὁποίου τὴν ἀρχὴν εἶχεν ἐπισημάνει ὁ Pickard[31] καὶ ἐθεώρησεν ὅτι μετὰ τοῦ διατειχίσματος θὰ ἔκλειεν τὸν ἕνα τῶν λιμένων τῆς Ἐρετρίας, ἐπεχωσμένον σήμερον.

Ὁ Παπαδάκης[32] ἐθεώρησεν ὡς τὸ ἐπάκτιον

27. Κατὰ τὸν ὅρον τοῦ Παπαδάκη ἐν ΑΔ 1915, 127, σ. 205 Πίν. II.

28. Al. Rangabé, Memoire sur la partie meridionale de l'ile d'Eubée, ἐν Mem. present. par divers savants à l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres, III 1853, σελ. 205 Πίν. II.

29. J. Pickard, A topographical study of Eretria, AJA 1891, 372–389 pl. XIX. Fr. Geyer, Topographie und Geschichte der Insel Euboia, Berlin 1903, 55–79. Γ. Γεωργιάδου, Topographie d'Eretrie «Congrès International d'Archéologie», Comptes rendus 1ère Section d'Athènes 1905, 301. Athan. Georgiades, Les ports de la Grèce dans l'antiquitè, Athènes, 1907, σελ. 6, πίν. III. A. von Gerkan, Griechische Städte Anlagen, 1924, σελ. 11, πίν. 1. Robert Scranton, Greek walls, 1941 (πολλαχοῦ).

30. Ἐν τοῖς ἑξῆς θὰ γίνεται χρῆσις τῶν σημείων τοῦ Pickard AJA pl. XIX.

31. AJA 1891, 376.

32. ΑΔ 1915, 115.

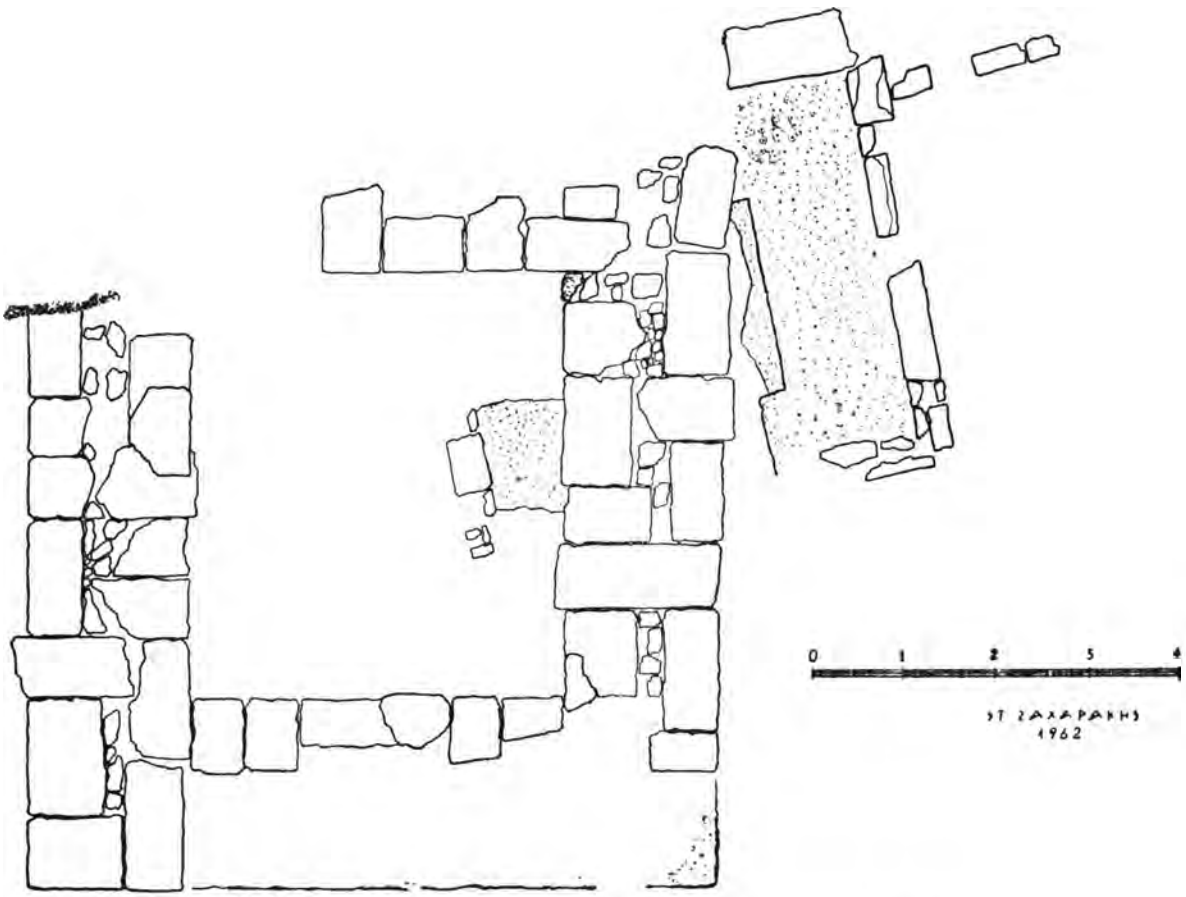
Σχεδ. 9. Τοπογραφικὸν σκαρίφημα τῆς Ἐρετρίας βασιζόμενον ἐπὶ τοῦ Σχεδίου τῶν Βαυαρῶν τοῦ 1834, τοῦ Σχεδίου τῶν John Pickard καὶ John W. Gilbert ἐν AJA 1891 p. XIX καὶ τοῦ τοπογραφικοῦ σχεδίου 1:500 τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως.
1 = Θεσμοφόριον, 2 = Γυμνάσιον, 3 = Θέατρον, 4 = Ναὸς Διονύσου, 5 = Δυτικὴ Πύλη, 6 = Οἰκοδόμημα παρὰ τὴν Δυτικὴν Πύλην, 7 = Χῶρος Μουσείου, 8 = Ναὸς Δαφνηφόρου Ἀπόλλωνος, 9 = Κρήνη, 10 = Περίβολος Θόλου, 11 = Θόλος, 12 = Παλαίστρα, 13 = Ἰσεῖον, 14 = Λουτρὰ παρὰ τὸν λιμένα

τεῖχος τὸ παρὰ τὸ Ἰσεῖον καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς αὐτὸ τμῆμα ὑπὸ τὰ στοιχεῖα I - J.

Ἐκαθαρίσθη ἐπίσης τὸ μεταξὺ τῆς ὁδοῦ Ἐλπινίκου Νικομάχου καὶ τοῦ σημείου Η τμῆμα. Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ εὑρέθησαν, ὡς οἰκοδομικὸν ὑλικὸν τοῦ τείχους, τρεῖς ἁπλαῖ ἐνεπίγραφοι ἐπιτύμβιαι στῆλαι καὶ τεμάχιον ἀναγλύφου τοῦ τέλους τοῦ Ε΄ π.Χ. αἰῶνος (Π ί ν. 166 γ). Ὡς ἐλέχθη ἀλλαχοῦ, ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ Πετρογιάννη εὑρέθη ἐπὶ τοῦ τείχους ὀπίσθιος πούς ἵππου ἐκ τοῦ ἀετώματος τοῦ ναοῦ τοῦ Δαφνηφόρου Ἀπόλλωνος.

Ἐντὸς τῆς ὁδοῦ Ἀριστονίκου Ἐρατωνύμου, πλησίον τοῦ κτηρίου τοῦ γεωργικοῦ συνεταιρισμοῦ ἐκαθαρίσθησαν θεμέλια πώρινα πύργου ὀρθογωνίου. Ὁ πύργος οὗτος ἔχει κτισθῆ ἐπὶ δωματίου φέροντος ψηφιδωτόν, διά θαλασσίων χαλίκων, δάπεδον τοῦ Δ΄ αἰῶνος π.Χ. (Σ χ ε δ. 10). Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ σημειοῦνται ὑπὸ τῶν Βαυαρῶν δύο πύργοι οἱ ὁποῖοι ἐπροστάτευον πύλην τοῦ διατειχίσματος.

Τοῦ διατειχίσματος τούτου ὀλίγα τμήματα εἶναι σήμερον ὁρατὰ καὶ κυρίως ἔξωθι καὶ Ν τοῦ Εἰρηνοδικείου τῆς πόλεως. Ἐν συνεχείᾳ διέρχεται ὑπὸ τὴν ὁδὸν Ἀποστόλη καὶ διάφορα ἰδιωτικὰ κτήματα καὶ καταλήγει εἰς τὸν περιγραφέντα πύργον. Ἀπὸ τοῦ σημείου αὐτοῦ χάνονται τὰ ἴχνη του τὰ ὁποῖα ἐπανευρίσκομεν ὀλίγον ἐνδοτέρω τῆς ὁδοῦ Ἐλπινίκου Νικομάχου, πλησίον τοῦ Ἰσείου.

Σχεδ. 10. Πύργος τοῦ τείχους ἐπὶ παλαιοτέρου ἐψηφωμένου δωματίου

Οἰκοδομήματα παρὰ τὴν δυτικὴν πύλην καὶ πλησίον τοῦ Θεάτρου

Παρὰ τὴν δυτικὴν πύλην, νοτίως αὐτῆς καὶ εἰς ἀπόστασιν μέτρου περίπου ἀπὸ τοῦ τείχους, ἀπεκαλύφθη οἰκοδόμημα ἀποτελούμενον ἐκ δέκα

πέντε τουλάχιστον δωματίων, ἀναγόμενον εἰς τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν καὶ κατεσκευασμένον εἰς δύο περιόδους. Ἡ κατασκευὴ αὐτοῦ εἶναι λίαν ἐπιμελημένη. Φέρει αὐλὴν περίστυλον, τὰ δὲ δωμάτια, ἄλλα μεγάλα ἄλλα μικρότατα, φέρουν ἅπαντα κατώφλια ἐκ μαρμάρου. Θὰ ἐκτείνεται, ὡς φαίνεται ἐξ ἐνδείξεων, πρὸς Α., ὑπὸ τὴν ὁδὸν Ἀρχαίου θεάτρου. Ἔξωθι τοῦ κτηρίου καὶ πρὸς Ν ὑπάρχει φρέαρ (Σχεδ. 11).

Εἰς τὸν χῶρον τὸν νοτίως τοῦ θεάτρου ἐκτείνονται εἰς μεγάλην ἔκτασιν μέχρι τοῦ σημείου ὅπου εὑρίσκετο ἡ κατεδαφισθεῖσα Ναυτικὴ Σχολή, οἰκοδομήματα διαφόρων ἐποχῶν, αὐτοτελοῦς κατασκευῆς. Μεταξὺ αὐτῶν διακρίνονται καλῶς αἱ ὁδοί.

Εἰς ἓν ἐκ τῶν οἰκημάτων αὐτῶν, ἐμπορικῆς προφανῶς φύσεως, εὑρέθη βάθρον τὸ ὁποῖον ἔφερεν Ἑρμῆν τετράγωνον ἐκ μαρμάρου. Τὸ βάθρον φέρει ἐπιγραφὴν τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ Ε΄ π.Χ. αἰῶνος καθ' ἣν ὁ Ἑρμῆς ἦτο ἀνάθημα τῶν Ἀεινάυτῶν, κοινοῦ γνωστοῦ ἐκ δύο ἀποσπασματικῶν ἐπιγραφῶν [33] καὶ θεωρουμένου ὡς Χαλκιδικοῦ. Ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει γραφῆ εἰς χαλκιδικὸν ἀλφάβητον καὶ παρουσιάζει τὸ φαινόμενον τοῦ ρωτακισμοῦ. Ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἑρμῆς ἱδρύθη ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τριῶν ἀνδρῶν.

Εἰς τὸν αὐτὸν χῶρον εὑρέθη καὶ τεμάχιον στήλης τοῦ ὁποίου σῴζεται τμῆμα τιμητικοῦ ψηφίσματος ἐν ᾧ λέγει δεῖνα]ης Γοργίωνος καὶ τιμᾶται δεῖνα]ράτης Ἀγάθωνος.

Τάφος τοῦ Ἀριστοτέλους [34]

Ὁ ὑπὸ τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς ἀνασκαφεὶς καὶ ὡς τάφος τοῦ «Ἀριστοτέλους» χαρακτηρισθείς, κεῖται εἰς τὸ κτῆμα τοῦ Κων. Θεοδώρου, κατοίκου Ἐρετρίας, ὀλίγον ἐνδοτέρω τῆς ὁδοῦ Ἐρετρίας - Βαθείας καὶ εἰς ἀπόστασιν τεσσάρων περίπου χιλιομέτρων ἀπὸ τῆς πρώτης.

Δυστυχῶς τὸ ὡραῖον τοῦτο μνημεῖον διελύθη πρὸ ἐτῶν ὑπὸ τοῦ κυρίου τοῦ κτήματος τὰ δὲ μαρμάρινα μέλη του εἶναι ἐκεῖ παρερριμένα. Ἐπειδὴ συνεχῶς ὑπάρχει κίνδυνος καὶ περαιτέρω καταστροφῆς, σκόπιμος εἶναι ἡ ἀνασύστασις τοῦ μνημείου.

Μουσεῖον Ἐρετρίας

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐξετάθη τὸ Μουσεῖον τῆς Ἐρετρίας πρὸς νότον διὰ τῆς κατασκευῆς ἀποθήκης τῆς ὁποίας ἐστερεῖτο, νέου μεγάλου ὑποστέγου, τριπλασίου τοῦ παλαιοῦ καὶ κατοικίας τοῦ φύλακος. Ἐπειδὴ αἱ ἐργασίαι ἐσυνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ 1962 δὲν ἐγένετο ἔκθεσις ἀρχαίων εἰς τὸ νέον ὑπόστεγον.

Εἰς τὸ Μουσεῖον εἰσήχθησαν πολλαὶ ἐπιτύμβιοι ἐνεπίγραφοι στῆλαι, εὑρήματα ἐκ τοῦ παρακειμένου χειμάρρου, πολλαὶ δὲ περισυνελέγησαν ἐκ τῶν οἰκιῶν τῆς πόλεως.

Σημαντικὴ ὑπῆρξεν ἡ πλησίον τοῦ νεκροταφείου τῆς Ἐρετρίας, ΒΔ αὐτῆς, εὕρεσις εἰς καλλιεργητικὰς ἐργασίας, κεφαλῆς κούρου μετὰ τμήματος τῶν ὤμων, ἡμιέργου (Πίν. 166δ). Ἐκ τινος οἰκίας μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον ἐπίκρανον βάθρου χαλκοῦ ἀγάλματος μετ' ἀρχιτεκτονικῆς διακοσμήσεως.

Ἐντὸς τοῦ Μουσείου ἐξετέθησαν εἰς τρεῖς προθήκας τὰ σημαντικώτερα χαλκᾶ, πήλινα ἀγγεῖα καὶ εἰδώλια, ἐκ τῶν εὑρισκομένων ἐν Ἐρετρίᾳ.

Ἐκ τῶν μᾶλλον ἐνδιαφερόντων εἶναι ὑδρία, στάμνος, κάλπις καὶ κάδος ἐκ χαλκοῦ. Ἐκαθαρίσθησαν ὡσαύτως αἱ λαβαὶ αἱ γνωσταὶ ἐκ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ K. Vollmöler [35]. Εἰς τεμάχια εὑρέθη καὶ συνεκροτήθη μεγάλη πηλίνη τράπεζα, διαμέτρου 0,788 ἀγνώστου προελεύσεως.

Τοῦ ἀμφορέως τοῦ γνωστοῦ ἐκ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ John Boardman [36] εὑρέθησαν πολλὰ τεμάχια, ἐξ ὧν συνεκροτήθη κατὰ τὸ ἥμισυ καθ. ὅλον αὐτοῦ τὸ ὕψος (Πίν. 167α).

Ἑτέρου ἀμφορέως [37] εὑρέθη τμῆμα ἐκ τοῦ λαιμοῦ καὶ ἀπεκατεστάθη τὸ σχῆμα του (Πίν. 167β).

Ἄγνωστος εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Ι Παπαδημητρίου εὑρεθεὶς εἰς τὸν ναὸν τοῦ Δαφνηφόρου Ἀπόλλωνος τὸ 1957, κατὰ τὰς τότε γενομένας ἐρεύνας, γεωμετρικὸς ἐρετρικὸς σκύφος (Πίν. 167ε). Τῆς κατηγορίας ταύτης τῶν ἀγγείων τεμάχια μόνον εἴχομεν ἐκ τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν [38] καὶ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς δ. Ι. Κωνσταντίνου [39].

Ἐνδιαφέρων εἶναι μελαμβαφὴς σκύφος μετὰ ὁριζοντίας καὶ καθέτου λαβῆς [40].

Πωρίνη κεφαλὴ Ἑρμοῦ τετραγώνου φαίνεται ὅτι προέρχεται ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Κ. Κου-

33. IG XII, 9, 909 καὶ 923.

34. Poland, AJA 1890, 360. R. Richardson AJA 1891, 246. Ch. Waldstein AJA 1891, 142. Ch. Waldstein, The finding of the tomb of Aristotle ἐν Century, Illustrated magazine 1891, 848· Century 1892, 414 - 426· A. Wilhelm, AE 1892, 138· IG XII, 9, 564.

35. AM, 1901, 358 εἰκ. 6 - 7.

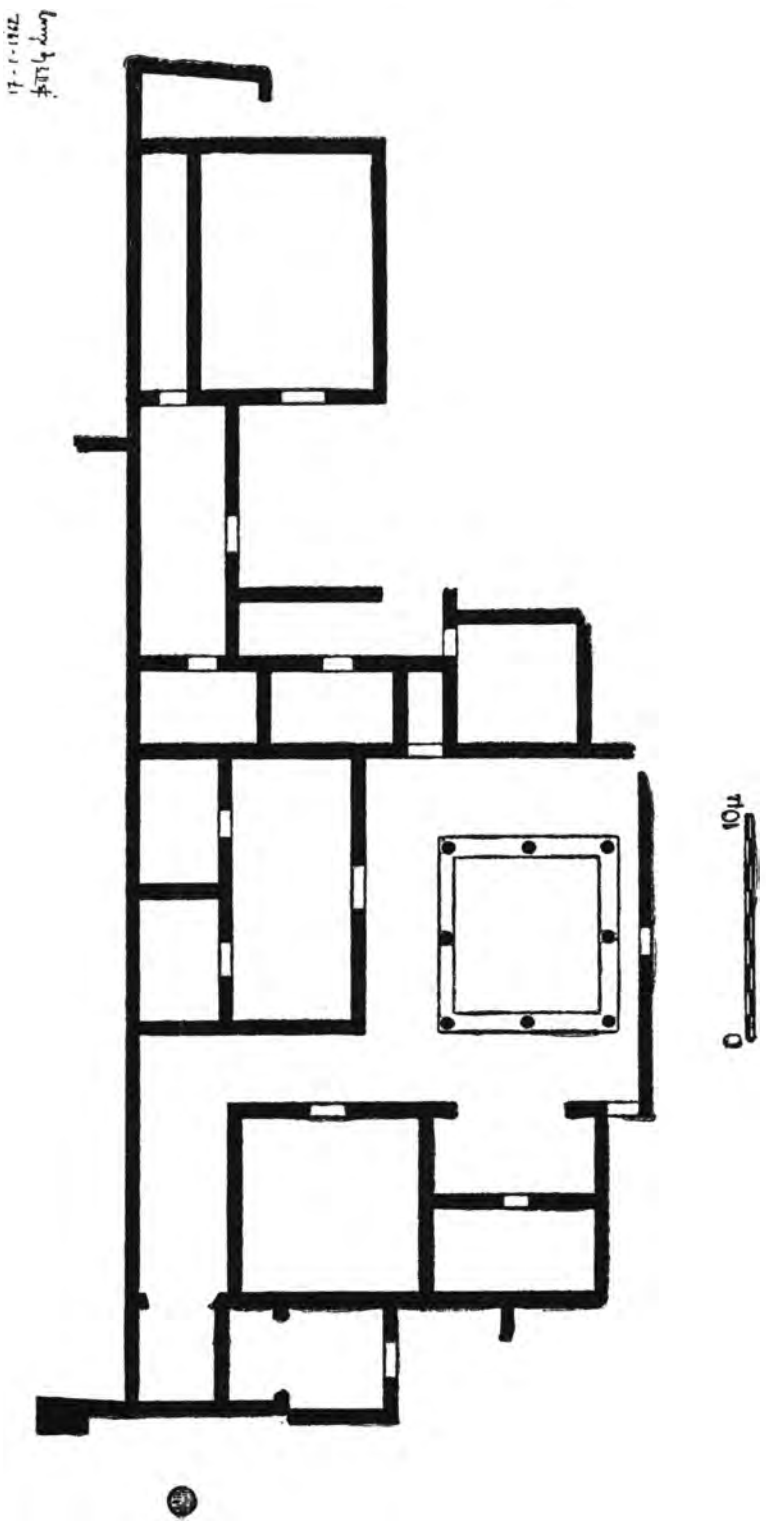
36. BSA 1952, πίν. 3Β΄

37. BSA 1957, 21 πίν. 7h.

38· J. Boardman BSA 1952 πίν. 1Β, 10, 11, 14.

39. ΠΑΕ 1952, 162 εἰκ. 10.

40. Richter – Milne, Shapes and names, εἰκ. 175· M. Bieber, The history of the Greek and Roman theater 1961, 8, εἰκ. 20· Χ. Καρούζος, ΑΔ 1930 - 31, 66.

Σχεδ. 11. Οἰκοδόμημα παρὰ τὴν δυτικὴν πύλην

ρουνιώτου τοῦ ναοῦ τοῦ Δαφνηφόρου Ἀπόλλωνος[41] (Π ί ν. 167 γ).

Ἄγνωστος εἶναι ἡ προέλευσις μαρμαρίνου προϊστορικοῦ εἰδωλίου. Πιθανὸν νὰ εὑρέθη εἰς σπήλαιον ἐρευνηθὲν ὑπὸ τοῦ Κ. Κουρουνιώτου[42] (Π ί ν. 167δ).

Μουσεῖον Χαλκίδος

Κατὰ τὸ 1961 ἐγένοντο ἐργασίαι ἐν Χαλκίδι, εἰς τὸ Μουσεῖον καὶ τὸ Τζαμί.

Τοῦ Μουσείου ἡ ἀπὸ τοῦ πολέμου κλειστὴ δυτικὴ αἴθουσα ἠνοίχθη.

Εἰς τὸ Μουσεῖον ἐγένοντο κατὰ τὸ 1961 καὶ οἰκοδομικαὶ ἐργασίαι. Ἐκτίσθη νέον φυλακεῖον παρὰ τὸ Ἐφορεῖον, κατεσκευάσθη ὑπόστεγον πρὸς ἔκθεσιν ἀρχαιοτήτων, νέα ἀποθήκη καὶ ἐγένετο πλακόστρωσις τῆς αὐλῆς. Κατηδαφίσθησαν ἐπίσης οἱ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀριστοτέλους καὶ Ἀθ. Φίλωνος μανδρότοιχοι καὶ ἐτοποθετήθη κιγκλίδωμα ἐκ τοῦ Διονυσιακοῦ Θεάτρου.

Εἰς τὸ κατὰ τὸ 1960 ἀναστηλωθὲν Τζαμὶ μετεφέρθησαν ἅπαντα τὰ βυζαντινά, ἐνετικὰ καὶ τουρκικὰ γλυπτὰ καὶ αἱ ἑβραϊκαὶ ἐπιγραφαί, προκειμένου νὰ ἐκτεθοῦν ἐκεῖ.

Ἀρχαῖα εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Χαλκίδος κατὰ τὸ 1961 εἰσήχθησαν ὀλίγα, στήλη ἐπιτύμβιος Τουρκικὴ μετὰ παραστάσεως κυπαρίσσου, ὑπέρθυρον τουρκικὸν καὶ οἰκόσημον. Ἡ στήλη εὑρέθη εἰς τινα ὁδὸν τῆς Χαλκίδος ἐνῷ τὰ λοιπὰ εὑρέθησαν κατὰ τὰς ἐκσκαφὰς πρὸς οἰκοδόμησιν σχολείου εἰς τὴν θέσιν τῶν παλαιῶν φυλακῶν παρὰ τὸ Τζαμί.

Σημείωσις : Ἐκ τῶν Σχεδίων τὰ ὑπ' ἀριθμ. 1, 6, 7 καὶ 8 ἐγένοντο ὑπὸ τοῦ φίλου ἀρχιτέκτονος κ. Χ. Μπούρα.

Τὰ ὑπ' ἀριθμ. 2 - 5, καὶ 10 ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Στεφάνου Ζαχαράκη.

Τὰ ὑπ' ἀριθμ. 9 καὶ 11 ὑπὸ τοῦ ὑπογράφοντος.

Ἐκ τῶν φωτογραφιῶν αἱ τῶν Π ί ν. 165 α, 166 α - β ὑπὸ τοῦ ὑπογράφοντος, αἱ δὲ λοιπαὶ ὑπὸ τοῦ φωτογράφου τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου κ. Κ. Κωνσταντοπούλου.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΧΡ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΕΥΒΟΙΑΣ

ΧΑΛΚΙΣ

Γέφυρα Εὐρίπου

Κατὰ τὰς ἐργασίας τῆς τοποθετήσεως νέας γεφύρας ἐπὶ τοῦ πορθμοῦ τοῦ Εὐρίπου, ἀπεκαλύφθησαν ἐπὶ τῆς Βοιωτικῆς πλευρᾶς τρία τοξωτὰ ἀνοίγματα ἐκ μεγάλων πωρολίθων, τὰ ὁποῖα ἀρχικῶς ἐθεωρήθησαν ὅτι ἀνῆκον εἰς τὴν ἀρχαίαν ἢ τὴν μεσαιωνικὴν ἐποχήν.

Ἐπισταμένη ὅμως ἐξέτασις τῶν ἀποκαλυφθέντων τόξων ὑπὸ τοῦ γράφοντος (Σ χ ε δ. 1) ἀπέδειξεν ὅτι ταῦτα κατεσκευάσθησαν μετὰ τὸ 1854. Ὅτι τὰ τόξα ταῦτα δὲν εἶναι παλαιότερα τῆς ὡς ἄνω χρονολογίας ἀποδεικνύει καὶ ἡ ἁπλῆ σύγκρισις τούτων πρὸς παλαιοτέρας ἀπεικονίσεις τοῦ ἰδίου τμήματος τῆς γεφύρας, ὡς π.χ. ὑπὸ τοῦ Spon (1679) (Π ί ν. 171 β) καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 (Π ί ν. 171 γ).

Ἀλιβέριον

« Τὸ Πυργάκι » : Ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῶν ἐργοστασίων τῆς ΔΕΗ ὑψοῦται μεσαιωνικὸς πύργος, καλούμενος ὑπὸ τῶν ἐντοπίων τὸ « Πυργάκι » κατεστραμμένος κατὰ τὴν ἀνατολικήν του πλευράν. Ἐν κατόψει εἶναι τετράγωνος (7,70 Χ 7,60 μ.) εἶχε δὲ τέσσαρας ὀρόφους, ἐκ τῶν ὁποίων σώζεται μόνον ὁ ἀνώτερος (Π ί ν. 168 α).

Ἡ ΔΕΗ ἐζήτησε νὰ ἐπισκευάσῃ τοῦτον ἰδίαις δαπάναις.

Πρὸ τῶν γραφείων τοῦ ἐργοστασίου ἀπόκεινται τρεῖς ἰωνικαὶ βάσεις μεγάλης διαμέτρου (0,73μ) εὑρεθεῖσαι κατὰ τὰς πληροφορίας τῶν Ὑπαλλήλων εἰς τὰ ἀνοιγέντα θεμέλια πρὸς οἰκοδόμησιν τοῦ ἐργοστασίου (Π ί ν. 168 β).

Ριζόκαστρον : Τὰ ἐρείπια τοῦ μεσαιωνικοῦ ὀχυροῦ τοῦ Ριζοκάστρου ὑψοῦνται ἐπιβλητικὰ ἐπὶ τῆς κορυφῆς λοφίσκου εὐρισκομένου ἀνατολικῶς τοῦ Ἀλιβερίου.

Τὸ ὀχυρὸν ἀπετελεῖτο ἐκ τείχους πλάτους 0,95 - 1,00μ. κατεσκευασμένου ἐξ ἐντοπίων φαιῶν λίθων συνδεομένων διὰ « πορσελάνης » ἔχοντος ἐν κατόψει σχῆμα ὀρθογωνίου παραλληλογράμμου (Σ χ ε δ. 2) καὶ ἐκ κεντρικοῦ τετραγώνου πύργου κατεσκευασμένου ἐκ μαρμαρολίθων συνδεομένων δι' ἀσβέστου καὶ ἄμμου. Ὁ κεντρικὸς πύργος, διαιρούμενος εἰς τὸ ἰσόγειον εἰς δύο χώρους ἀπετελεῖτο τοὐλάχιστον ἐκ 2 ὀρόφων (Π ί ν. 168 γ).

Εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ τείχους περιβαλλόμενον χῶρον εὑρίσκοντο ἀκόμη ἕτερα κτήρια χρησιμεύοντα πιθανῶς διὰ κατοικίαν τοῦ Διοικητοῦ καὶ τῆς φρουρᾶς καθὼς καὶ δεξαμεναὶ διὰ τὴν ὕδρευσιν αὐτῶν.

Τὰ κτήρια ταῦτα σήμερον εὑρίσκονται ἠρειπωμένα. Κατηρτίσθη πρόγραμμα ἐπισκευῆς καὶ συντηρήσεως τοῦ ὀχυροῦ.

Κάρυστος

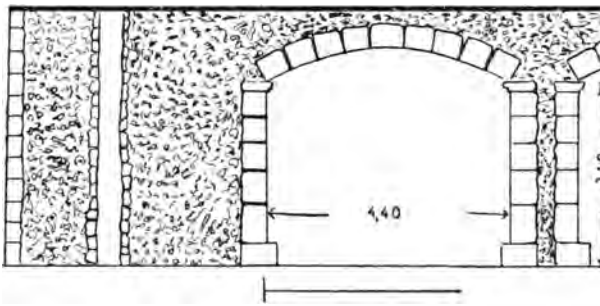
Μπούρτζι

Εἰς τὴν παραλίαν τῆς Καρύστου ὑψοῦται τὸ

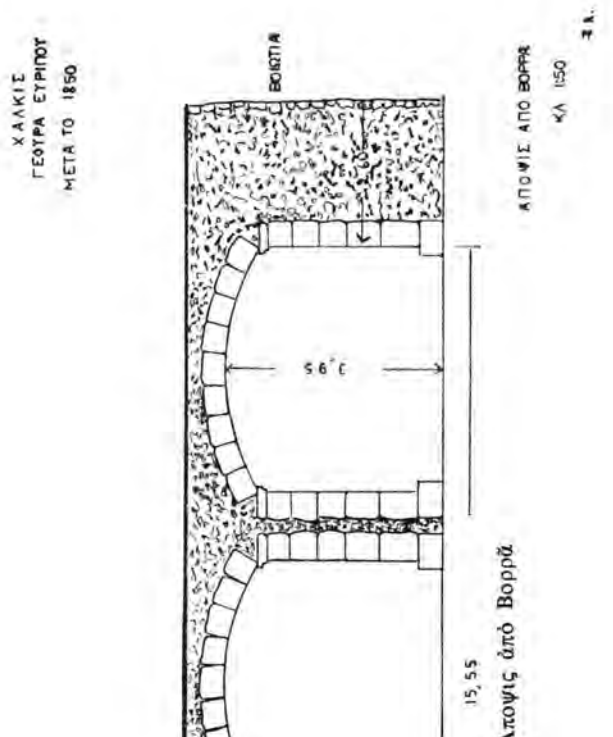
41. ΠΑΕ 1910, 268.

42. ΠΑΕ 1911, 57. Δ. Θ. Θεοχάρης, Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν, ς΄ 283.

ΕΥΒΟΙΑ

Σχεδ. 1. Χαλκίς. Γέφυρα Εὐρίπου, μετὰ τὸ 185

ΧΑΛΚΙΣ
ΓΕΦΥΡΑ ΕΥΡΙΠΟΥ
ΜΕΤΑ ΤΟ 1850
ΒΟΙΩΤΙΑ
ΑΠΟΨΙΣ ΑΠΟ ΒΟΡΡΑ
Κ/Λ 1:50
3,95
15,55
Κάτοψις άπό Βορρά

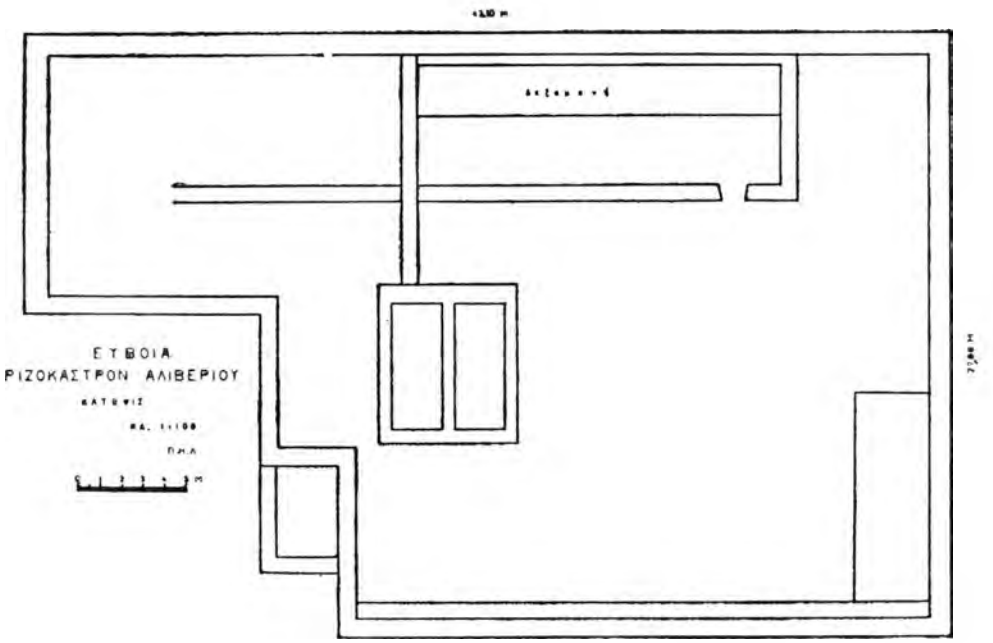
μικρὸν ὀχυρὸν Μπούρτζι κατεσκευασμένον ἐκεῖ διὰ τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ λιμένος. Τοῦτο εἶχεν ὑποστῆ ζημίας, ἀπετέλει δὲ ὡς ἦτο ἐγκαταλελειμμένον καὶ ἀσχημίαν διὰ τὴν πόλιν. Ὅθεν ἀπεφασίσθη ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας ἡ ἐπισκευή του ὡς καὶ ἡ διαμόρφωσις τοῦ χώρου.

Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐγένετο λεπτομερὴς ἀποτύπωσις τοῦ ὀχυροῦ καὶ ἀκολούθως ἐξεπονήθησαν τὰ σχέδια ἀποκαταστάσεώς του καὶ διαμορφώσεως τοῦ περὶ αὐτὸ χώρου συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ἀκτῆς τῆς θαλάσσης, ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Ἀλεξ. Βογιατζῆ.

3) Ἀπεκατεστάθησαν εἰς τὴν ἀρχικήν των μορφὴν ἅπασαι αἱ κανονοθυρίδες, αἱ χαμηλότεραι τῶν ὁποίων ἠσφαλίσθησαν διὰ σιδηρῶν ράβδων. Οἱ πωρόλιθοι διὰ τὴν ἀποκατάστασίν των μετεφέρθησαν ἐξ εἰδικοῦ λατομείου, ἐπὶ τῆς παραλίας ἀπέναντι τῆς Καρύστου.

4) Ἀπεκατεστάθη ἡ εἴσοδος μετὰ τῆς βορείας ξυλίνης θύρας, τῆς ὁποίας συνεπληρώθησαν τὰ σιδηρᾶ ἐλάσματα καὶ καρφία.

5) Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἐγένετο ἀποχωμάτωσις καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ ἰσογείου μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους.

Σχεδ. 2. Εὔβοια, Ριζόκαστρον Ἀλιβερίου. Κάτοψις

Ἐν συνεχείᾳ ἐγένοντο αἱ ἑξῆς ἐργασίαι:

1) Ἀπεκατεστάθη ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ὀχυροῦ, δι' ἀφαιρέσεως τῶν μεταγενεστέρων προσθηκῶν εἰς τὴν ἀνωδομίαν, συμπληρώσεως τῶν κατεστραμμένων ἐπάλξεων καὶ ἁρμολογήσεως τῆς προσόψεως τοῦ τοίχου. (Πίν. 169α, β). Ἡ θεμελίωσις τῆς τοιχοδομῆς ἐνισχύθη δι' ὠπλισμένου σιμέντου, ἀοράτου ἐξωτερικῶς.

2) Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐγένετο ἡ ἀποκατάστασις καὶ τῶν ἑτέρων τεσσάρων πλευρῶν τοῦ κτίσματος (Πίν. 170α, β).

Συνεπληρώθη ἡ κατεστραμμένη τοιχοποιΐα τῶν ἐσωτερικῶν ἐπιφανειῶν.

6) Τὸ δῶμα τοῦ ἄνω ὀρόφου, ἀφοῦ ἐκαθαρίσθη ἐκ τῆς πλουσίας βλαστήσεως, ἐπεστρώθη δι' ὠπλισμένου σιμέντου, εἰς τὸ ὁποῖον ἐδόθη ἡ ἀπόχρωσις τοῦ κορασανίου (Πίν. 170γ).

Ὁ περὶ τὸ φρούριον χῶρος ἰσοπεδώθη, ἀφ' οὗ κατεσκευάσθη ἀναλημματικὸς τοῖχος, συνολικοῦ μήκους 87 μ. καὶ διεμορφώθησαν προσβάσεις πρὸς τὴν θάλασσαν.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ - ΦΩΚΙΔΟΣ

ΦΘΙΩΤΙΣ

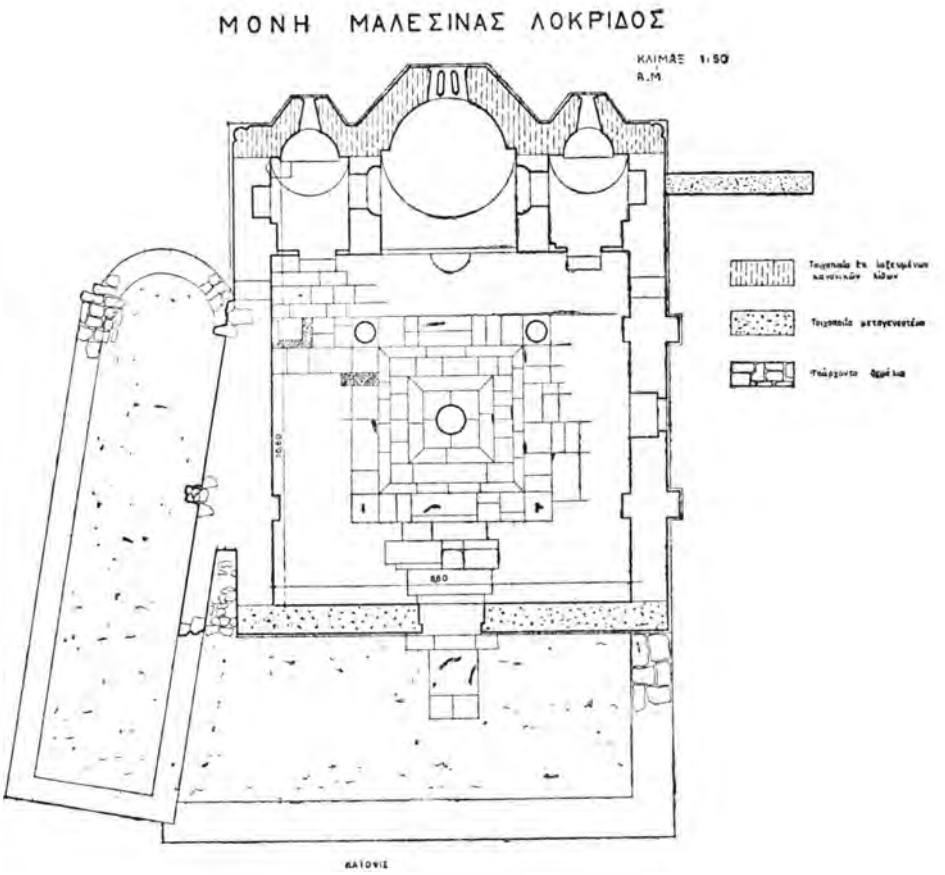
ΜΑΛΕΣΙΝΑ ΛΟΚΡΙΔΟΣ

Βυζαντινὴ Μονὴ Παναγίας Μελινίτζης

Ὑπὸ θυέλλης, γενομένης τὸν Νοέμβριον τοῦ 1961, κατέρρευσεν ἡ πρόχειρος ἀμφικλινὴς ἐκ ξύλου καὶ κοινῶν κεράμων στέγη τοῦ ναοῦ τῆς ἠρειπωμένης βυζαντινῆς Μονῆς τῆς Παναγίας ἐν Μαλεσίνῃ Λοκρίδος (Πίν. 172 α).

Ἡ στέγη αὕτη κατεσκευάσθη πρό τινων δεκαετιῶν διὰ νὰ προστατεύσῃ τὰ ἐρείπια καὶ τὰς τοιχογραφίας τοῦ ναοῦ, τοῦ ὁποίου ὁ τροῦλλος μετὰ τῆς λοιπῆς στέγης κατεστράφη ὑπὸ σεισμοῦ ἐπισυμβάντος τὸ ἔτος 1894. Μετὰ τὴν καταστροφὴν ταύτην παρέμειναν οἱ τοῖχοι ἕως τοῦ ὕψους τῆς γενέσεως τῶν καμαρῶν, ὁ νάρθηξ ὅμως μετὰ τοῦ δυτικοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου τοῦ ναοῦ κατεστράφη ὁλοσχερῶς.

Διὰ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ κτίσματος καὶ κυρίως τῶν τοιχογραφιῶν ἐνεκρίθη ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας καὶ ἐπραγματοποιήθη ὑπὸ τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων ἡ ἀντικατάστασις τῆς στέγης εἰς τὴν αὐτὴν δικλινῆ μορφὴν (Πίν. 172 β), ἀφοῦ προηγουμένως συνεργεῖον ὑπὸ τὸν μουσειακὸν καλλιτέχνην κ. Τάσον Μαργαριτὼφ ἔλαβε τὰ ἐνδεικνυόμενα μέτρα προστασίας τῶν τοιχογραφιῶν.

Σχεδ. 1. Μονὴ Μαλεσίνας Λοκρίδος

Κατὰ τὰς ἐργασίας ἐδόθη ἡ εὐκαιρία νὰ μελετηθῇ πληρέστερον τὸ ἐνδιαφέρον τοῦτο βυζαντινὸν κτίσμα (βλ. Γ. Κόλια, περὶ Χριστιανικῶν μνημείων Λοκρίδος, Πρακτικὰ Χρ. Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1934 - 1936, Περίοδος τρίτη, τόμος 3ος, σ. νζ - ξα΄). Ἡ ἀρχιτέκτων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας δ. Ἀναστασία Μουτσοπούλου, φιλοτίμως ἐργασθεῖσα, συνέταξε τὰ ἀκριβῆ σχέδια τῆς ὑφισταμένης καταστάσεως τοῦ κτίσματος.

Τὰ συμπεράσματα τῆς μελέτης ταύτης θὰ ἐκτεθοῦν ἀργότερον εἰς ἰδιαιτέραν πραγματείαν περὶ τῶν βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν μνημείων τῆς Φθιώτιδος.

Ἐνταῦθα παρέχονται αἱ ἐξῆς μόνον κατατοπιστικαὶ πληροφορίαι. Ὡς ἐξάγεται καὶ ἐκ τῆς κατόψεως (Σχεδ. 1) τὸ κτίσμα ἀνῆκεν εἰς τὸν σταυροειδῆ ἐγγεγραμμένον μετὰ τρούλλου ναὸν τοῦ συνθέτου τετρακιονίου τύπου.

Τὸ συνολικόν του μῆκος μετὰ τοῦ νάρθηκος ἦτο 18,50μ. τὸ δὲ πλάτος 10,50μ. Τὸν κεντρικὸν χῶρον τοῦ κυρίως ναοῦ ἀπετέλει τέλειον σχεδὸν τετράγωνον (8,60 Χ 8,50μ.), τὰ τέσσαρα δὲ γωνιαῖα διαμερίσματα ἐκαλύπτοντο δι' ἡμικυκλικῶν καμαρῶν.

Ὁ ναὸς ὑπέστη μερικὴν καταστροφήν, ἄγνωστον πότε, πιθανῶς ὑπὸ σεισμοῦ—ἡ Λοκρὶς εἶναι σεισμοπαθής—, ἀνακατεσκευάσθησαν δὲ αἱ τρεῖς κόγχαι τοῦ Ἱεροῦ εἰς ἐποχήν, καθ' ἣν τὴν Μονὴν κατεῖχον οἱ Φράγκοι.

Τοῦτο συνάγεται ἐκ τῶν ἑξῆς: α'. ἐκ τῆς διαφορᾶς τοῦ τρόπου τοιχοδομίας τῶν τριῶν κογχῶν ἀπὸ τῶν σῳζομένων τμημάτων τῶν ἀρχικῶν τοίχων, ὡς π.χ. τοῦ νοτίου τοίχου (Πίν. 173 α, β).

β'. Ἐκ τοῦ γείσου - κοσμίτου μετὰ κυματίου, τὸ ὁποῖον ἐξέχει ἐντόνως εἰς τὸ ὕψος τῆς βάσεως τῶν παραθύρων τῶν τριῶν κογχῶν (Πίν. 173α), καί

γ'. Ἐκ τῶν δύο ἐξωτερικῶν γωνιῶν τοῦ Ἱεροῦ, τῆς ΒΑ καὶ τῆς ΝΑ, αἵτινες ἀπεστρογγυλεύθησαν εἰς ἡμικίονας (Πίν. 173α).

Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ ἐκοσμήθη διὰ τοιχογραφιῶν, συμφώνως πρὸς σῳζομένην ἐπιγραφήν, ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Κακαβᾶ ἐκ Ναυπλίου. Ὁ ἁγιογράφος οὗτος εἶναι γνωστὸς καὶ ἐξ ἄλλων ναῶν, κυρίως τῆς Πελοποννήσου, ἔνθα εἰργάσθη κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 17ου αἰῶνος.

Ἡ ἀκριβὴς ἀνάγνωσις τῆς ἐπιγραφῆς, τῆς σῳζομένης ὑπὲρ τὸ παράθυρον τοῦ νοτίου τοίχου ἔχει ὡς ἑξῆς:

1..... ἐκαλοπίσθη τὸ παρὸν ς(αυ)ροπήγιον τῆς Ὑπεραγίας Θ(εοτό)κου, φέρον δὲ τὴν

2 ἐπωνυμίαν Μελινίτζες διὰ χειρὸς καμοῦ Δημητρίου ζωγράφου

3 τοῦ ἐπονομαζομένου Κακαβᾶς τοῦ ἐν τῇ πολιτείᾳ Ναυπλίου — Κ(αὶ) ἐτελιώθη

4 Εἰς μῆν(α)ς ΙΔ' μὲ (ν)άρτηκα, μὲ τέμπλον, μὲ ς(αυ)ρόν. Μηνὶ Δεκεμβρίῳ ΚΔ.

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ διάταξις καὶ τὰ θέματα τῶν παραστάσεων, τὰ ὁποῖα εἰς πολλὰς περιπτώσεις ἀναλύονται εἰς περισσότερα τοῦ ἑνὸς ἐπεισόδια.

Παραθέτομεν τὰ κυριώτερα σημεῖα τῆς εἰκονογραφικῆς διατάξεως (τηρεῖται ἡ ὀρθογραφία καὶ αἱ ὀνομασίαι, ὡς ἐγράφησαν ὑπὸ τοῦ ἁγιογράφου):

Α'. Ἱερὸν Βῆμα (ἐλλείπουν: ἡ καμάρα καὶ τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς κόγχης).

1. Κεντρικὴ κόγχη

Διαιρεῖται εἰς 7 ζώνας καθ' ὕψος:

α'. Ἄνω ζώνη (ὕψ. 1,15 μ.). Εἰκονίζεται ἡ ἐπουράνιος Λειτουργία συνεχιζομένη πρὸς τὰ ἀριστερὰ καὶ πρὸς τὰ δεξιὰ εἰς τοὺς πλαγίους τοίχους.

β'. ζώνη (ὕψος 0,72μ). Ἡ Θεία Κοινωνία: ἀριστερὰ τὸ Λάβετε φάγετε, δεξιὰ τὸ Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες — μεταξὺ τῶν Ἀποστόλων συγκαταλέγονται: ὁ Ἰούδας, ὅστις βαδίζει ἀντιθέτως πρὸς τοὺς ἄλλους, ὁ Μάρκος, ὁ Παῦλος καὶ ὁ Λουκᾶς.

γ'. ζώνη (ὕψ. 0,61μ). Ἡ Ἄμπελος μετὰ τῶν 12 Ἀποστόλων (Πίν. 172γ).

δ'. ζώνη (ὕψ. 0,17μ). Ἐλισσόμενος βλαστὸς μὲ ἄνθη (Πίν. 172γ).

ε'. ζώνη (ὕψ. 1,72μ). Οἱ Ἱεράρχαι: Ἅγιος Ἰγνάτιος ὁ Θεοφόρος, Ἅγιος Γρηγόριος, Ἅγιος Ἰωάννης Χρυσόστομος, Ἁγ. Βασίλειος, Ἁγ. Ἀθανάσιος, Ἁγ. Νικόλαος (Πίν. 174α).

στ'. ζώνη (ὕψ. 0,32). Κόσμημα.

ζ'. ζώνη (0,53μ). Ποδέα.

2. Βόρειος τοῖχος Ἱεροῦ

α'. Ἄνω ζώνη (ὕψος 1,15μ.) Συνέχεια τῆς ἐπουρανίου λειτουργίας.

β'. ζώνη (ὕψ. 1,10μ) Δύο σκηναί: Τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου καὶ ἡ Προσευχὴ τοῦ Ζαχαρίου.

γ'. ζώνη (ὕψ. 1,10μ.) Δύο σκηναὶ α'. Πολυπρόσωποι ὁμάδες, ὡς οἱ Ὅσιοι, οἱ κλέπται, οἱ πολυμέριμνι, οἱ ἄπιστοι, οἱ παραβολὴ τοῦ σπόρου. β'. τὸ Γεναίσιον τοῦ Τιμίου Προδρόμου (Πίν. 174β).

δ'. ζώνη. (ὕψ. 1,70μ.) (ἑκατέρωθεν τῆς πυλίδος). Ὁ Ἅγιος Σπυρίδων καὶ ὁ Ἁγ. Κύριλλος (Πίν. 174β).

ε'. ζώνη (ὕψ. 0,50μ) Ποδέα.

3. Νότιος τοῖχος Ἱεροῦ

α'. ζώνη (ὕψ. 1,20μ.). Συνέχεια τῆς Ἐπουρανίου Λειτουργίας.

β΄. ζώνη (ὕψ. 1,10μ.). Δύο σκηναί: α΄. Ἡ ἀποστροφὴ τῶν Δώρων. β΄. Ἡ Εὐλόγησις τῶν Ἱερέων (Π ί ν. 176γ).

γ΄. ζώνη (ὕψ. 1,00) Δύο παραβολαί: α΄. ἡ Παραβολὴ τῶν δέκα Παρθένων καὶ β΄. «Ἀνθρώπου τινὸς πλουσίου ἐφόρισεν ἡ γῆ» (Π ί ν. 176γ).

δ΄. ζώνη (ὕψ. 1,70μ.) (ἑκατέρωθεν τῆς πυλίδος) ὁ Ἅγ. Μιχαὴλ ὁ Σινάδων καὶ ὁ Ἅγ. Ἰωάννης ὁ Ἐλεήμων.

ε΄. ζώνη (ὕψ. 0,53μ). Ποδέα.

Β΄. Πρόθεσις

1. Κόγχη

α΄. ζώνη (ἄνω) (ὕψ. 1,05μ.). Ὁ Παλαιὸς τῶν Ἡμερῶν.

β΄. ζώνη (ὕψ. 0,95μ.). Δύο σκηναί: α΄. Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραὰμ καὶ β΄. Ἡ Βάτος.

γ΄. ζώνη (ὕψ. 0,56μ). Ἡ Ἄκρα Ταπείνωσις.

δ΄. ζώνη (ὕψ. 1,40μ). Ἑκατέρωθεν τοῦ παραθύρου ὁ Ἅγιος Ἰάκωβος ὁ Ἀδελφόθεος καὶ ὁ Ἅγιος Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης.

2. Βόρειος τοῖχος Προθέσεως

α΄. ζώνη (ἄνω) (ὕψ. 0,90μ.). Πολυπρόσωποι ὁμάδες ὡς Ἀρχιερέων, Ἱερέων, «Μνησθήσομαι τοῦ ὀνόματός σου», κ.ἄ.

Εἰς τὸ μέσον τῆς παραστάσεως αὐτῆς, ὑπὸ τὸν κατεστραμμένον σουβᾶν, ὑπάρχει καὶ παλαιότερον στρῶμα τοιχογραφιῶν. Διακρίνεται μία κεφαλὴ ἀρίστης τέχνης.

β΄. ζώνη (ὕψ. 1,20μ) Δύο σκηναί: α΄. Μία παραβολή (;), β΄. «ἡ Κιβωτὸς συρομένη ἐν τῇ πόλει Ἱερουσαλήμ».

γ΄. ζώνη. Σῴζεται μόνον ὁ Ἅγιος Στέφανος ὁ Πρωτομάρτυς.

3. Νότιος τοῖχος Προθέσεως

α΄. ζώνη (ὕψ. 1,30 μ.). Πολυπρόσωποι ὁμάδες, ὡς: οἱ 12 Ἀπόστολοι, 19 Ἅγιοι, Διάκονοι καὶ Ἱερεῖς, 12 Ἅγιαι, ἐν αἷς ἡ Μαρία ἡ Αἰγυπτία καὶ ὑψηλότερον ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός.

β΄. ζώνη (ὕψ. 1,24 μ.). Δύο σκηναί: α΄. «Ὁ Χριστὸς περιπατῶν ἐν τῇ θαλάσσῃ». β΄. «Ὁ ἀναμάρτητος βαλέτω Πρώτων λίθους ἐπ' αὐτῆς».

γ΄. ζώνη (ὕψ. 1,78μ.). Ὁ Ἅγιος Ἀρτέμιος, Ὁ Ἅγιος Ὑπάτιος καὶ ὁ Ἅγ. Βλάσιος.

δ΄. ζώνη (ὕψ. 0,63μ). Ποδέα.

Γ΄. Διακονικὸν

1. Κόγχη

α΄. ζώνη (ὕψ. 1,13μ.). Ὁ Ἐμμανουήλ.

β΄. ζώνη (ὕψ. 1,28μ) Ἡ Φιλοξενία.

γ΄. ζώνη (ὕψ. 1,38μ). Ὁ Ἅγ. Ἰωάννης ὁ Καλοκτένης καὶ ὁ Ἅγιος Γερμανὸς ὁ Πατριάρχης.

δ΄. Εἰς τὴν λωρίδα τὴν περιβάλλουσαν τὴν κόγχην εἰκονίζονται: ὁ Ἅγ. Βαβύλας, ὁ Ἅγιος Ὑπόλιτος, εἷς Διάκονος, ὁ Ἅγιος Παρμενᾶς καὶ διακοσμητικὰ φυτικὰ θέματα εἰς τὴν ποδέαν.

2. Βόρειος τοῖχος Διακονικοῦ

α΄. ζώνη. Εἶναι ἡμικατεστραμμένη καὶ δὲν δύνανται νὰ ταυτισθοῦν αἱ σκηναί.

β΄. ζώνη (ὕψ. 1,09 μ.). Δύο σκηναὶ ἐκ τῆς παραβολῆς τοῦ καλοῦ Σαμαρείτου.

γ΄. ζώνη (ὕψ. 1,18μ). Σκηναὶ ἐκ τῆς ἁλώσεως τῆς Ἰεριχοῦς.

δ΄. ζώνη (ὕψ. 1,45μ). Ὁ Ἅγ. Ἀντίπας καὶ ὁ Ἅγ. Γρηγόριος ὁ Νύσις.

ε΄. ζώνη (ὕψ. 0,72μ). Ποδέα.

Εἰς τὸ ἐσωρράχιον τῆς πυλίδος ὁ Ἅγ. Λέων ὁ Σάρδης (γράφε Σάρδεων) καὶ ὁ Ἅγ. Τιμόθεος.

3. Νότιος τοῖχος Διακονικοῦ

α΄. ζώνη (ὕψ. 1,17μ). Δύο παραβολαί, ἡ τοῦ Τελώνου καὶ Φαρισαίου καὶ ἑτέρα μὴ δυναμένη νὰ ταυτισθῇ.

β΄. ζώνη (ὕψ. 1,19μ.). Δύο σκηναὶ ἐκ τῶν θαυμάτων τῶν Ταξιαρχῶν (εἰς τὴν Μονὴν Δοχειαρίου καὶ τὸ «ἐν Χώναις θαῦμα» (Π ί ν. 175α).

γ΄. ζώνη (ὕψ. 1,58μ.). Ὁ Ἅγ. Κλήμης Ἐπίσκοπος Ρώμης, ὁ Ἅγ. Ἄνθιμος (Π ί ν. 175α) καὶ ὁ Ἅγ. Ἐλευθέριος.

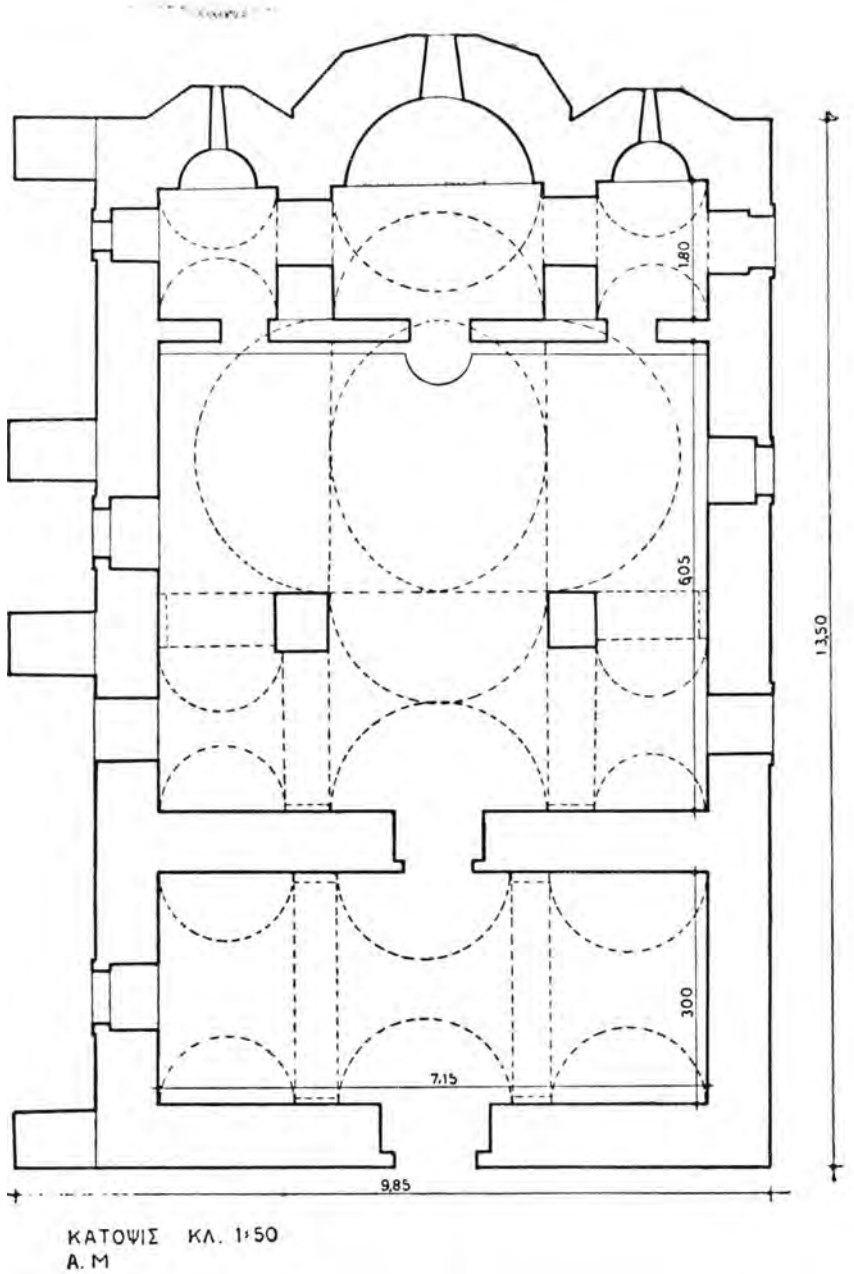
Δ΄. Νότιος τοῖχος τοῦ κυρίως ναοῦ

α΄. ἄνω ζώνη (ὕψ. 0,92μ). Δύο Προφῆται καὶ ἓξ ἐκ τῶν θαυμάτων τοῦ Χριστοῦ.

β΄. ζώνη (ὕψ. 1,95μ.). Ὀκτὼ σκηναὶ ἐκ τῶν 24 Οἴκων τῆς Θεοτόκου.

γ΄. ζώνη (ὕψ. 1,50μ.). Οἱ Ἅγιοι Πέτρος καὶ Παῦλος προσφέροντες ὁμοίωμα τῆς ἐκκλησίας (Π ί ν. 175β). Δύο Ἅγιοι μὴ δυνάμενοι νὰ ταυτισθοῦν, καὶ τρεῖς Ἅγιοι: Ἀκεψιμᾶς, Ἰωσὴφ καὶ ἕτερος μὴ δυνάμενος νὰ ταυτισθῇ.

Ε΄. Τέλος εἰς τὰς πρὸς τὸν κυρίως ναὸν παραστάδας τοῦ Ἱεροῦ, εἰκονίζονται, ἀριστερὰ μὲν ἡ Θεοτόκος ἔνθρονος μετὰ τοῦ Χριστοῦ «ἡ Πάντων Ἐλπὶς» (Π ί ν. 176α), δεξιὰ δὲ ὁ Χριστός,

Σχ. 2. Καθολικὸν τῆς Μονῆς Δαδίου τῆς Φθιώτιδος

ἀρχιερατικῶς ἐνδεδυμένος, «ὁ Βασιλεὺς τῶν Βασιλευόντων» (διαστ. 1,65 Χ 1,00 μ) (Πίν. 176 β).

Αἱ τοιχογραφίαι τῆς Μαλεσίνας ἀναδεικνύουν τὸν Δημήτριον Κακαβᾶν, ὡς ἕνα τῶν δοκιμωτέρων ζωγράφων τοῦ α΄ ἡμίσεος τοῦ 17ου αἰῶνος, ὅστις γνωρίζει καὶ ἀκολουθεῖ τὰ διδάγματα τῆς τέχνης τῆς βυζαντινῆς παραδόσεως.

Ἔχει δύναμιν εἰς τὴν ἔκφρασιν, σαφήνειαν εἰς τὸ σχέδιον, ἐπιτυχίαν εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν χρωμάτων καὶ ἱκανότητα νὰ ἀποδίδῃ ὀρθῶς τὰς ἀνατομικὰς ἀναλογίας τῶν εἰκονιζομένων.

Περὶ τὸν ἐν λόγῳ ναὸν εὑρίσκονται τὰ ἐρείπια τῶν κελλίων τῆς Μονῆς, τὰ ὁποῖα εἶχον τοὐλάχιστον δύο ὀρόφους καὶ ἦσαν διατεταγμένα εἰς τὰς τέσσαρας πλευρὰς εἰς σχῆμα τραπεζίου.

Ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῆς νέας γυναικείας Μονῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, κτισθείσης πρό τινων ἐτῶν εἰς ἀπόστασιν 200μ. πρὸς βορρᾶν τῆς παλαιᾶς, κατεγράφησαν τὰ ἑξῆς:

α΄. Δύο μικρὰ κορινθιάζοντα κιονόκρανα, προερχόμενα ἐκ τοῦ μαρμαρίνου τέμπλου ἢ τοῦ κιβωρίου τῆς βυζαντινῆς Μονῆς.

β΄. Ἓν ἰωνικὸν κιονόκρανον, ἐλλιπὲς κατὰ τὴν μίαν ἕλικα (Πίν. 177 α).

γ΄. Τὸ ἄνω μέρος ἐπιτυμβίου μαρμαρίνης πλακὸς μετ' ἀναγλύφου μορφῆς ἀνδρὸς στηριζομένου εἰς ῥάβδον (Πίν. 177 γ)[1].

δ΄. Μαρμαρίνη πλὰξ μὲ παράστασιν ἱππέως καὶ ἑτέρου ἀνδρὸς καθημένου ὄπισθεν στρογγύλου βωμίσκου (Πίν. 177 β).

ΑΤΑΛΑΝΤΗ

Χαμάϊ - Θανάσης (Πρακτικὰ Χρ. Ἀρχ. Ἑτ. Περίοδος Τρίτη, Τόμος 3ος, 1934 - 36 σ. νζ΄). Ὑπόγειος νεκρικὴ Κρύπτη, πιθανῶς, κατεσκευασμένη ἐξ ὀπτῶν πλίνθων. Ἐγένετο ἀποτύπωσις τοῦ κτίσματος καὶ κατηρτίσθη πρόγραμμα συντηρήσεως τούτου καὶ διαμορφώσεως τοῦ χώρου.

Βασιλικὴ Δαφνουσίων (Λοκρίδος)

Ἡμιανεσκαμμένη παλαιοχριστιανικὴ βασιλική, μετὰ συνθρόνου, εὑρισκομένη εἰς θέσιν Μηλιδώνη, μεταξὺ τῶν χωρίων Ἅγιος Κωνσταντῖνος καὶ Ἀρκίτσα[2].

Ἐγένετο πρόγραμμα ἀσφαλίσεως τῶν ἐρειπίων καὶ συνεχίσεως τῆς ἀνασκαφῆς.

ΚΑΜΕΝΑ ΒΟΥΡΛΑ

Μονὴ Ἁγιᾶς (Μεταμόρφωσις τοῦ Σωτῆρος)

(Πρακτικὰ Χρ. Ἀρχ. Ἑτ. Περίοδος τρίτη, Τόμος 3ος, 1934 - 36, σ. ξα΄ - ξγ΄).

Εἶναι διαλελυμένη Μονὴ καὶ εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς καταφύτου ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ὑπερκειμένου τῶν Καμένων Βούρλων ὄρους Καλλιδρόμου. Σήμερον ὁ ναὸς τῆς Μονῆς ταύτης ἔχει τὴν μορφὴν τρικλίτου βασιλικῆς μὲ καμάρας εἰς τὰ κλίτη, νάρθηκα καὶ τρεῖς ἡμιεξαγώνους κόγχας εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευράν. Ἐκ τῆς διαφορᾶς ὅμως τῆς τοιχοποιΐας γίνεται σαφὲς ὅτι ἔχει ὑποστῇ πολλὰς ἐπισκευὰς καὶ τροποποιήσεις.

Ἡ τοιχοποιΐα τοῦ ἀρχικοῦ κτίσματος εἶναι ὡραιοτάτη κατὰ τὸ πλινθοπερίκλειστον σύστημα μὲ μεγάλους σταυροὺς εἰς κανονικὰς ἀποστάσεις, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀνάγει τὴν οἰκοδόμησίν του εἰς τὸν 11ον - 12ον αἰῶνα (Πίν. 177 δ).

Εἰς τὸν νάρθηκα σῴζονται τοιχογραφίαι τοῦ ἔτους 1725, εἰς δὲ τὸν κυρίως ναὸν καὶ τὸ Ἱερόν, τοῦ ἔτους 1747. Τὸ δάπεδον εἶναι ἐστρωμένον διὰ πηλίνων πλακῶν, διαστάσεων 0,26 Χ 0,26μ. Τὰ παλαιὰ κελλία τῆς Μονῆς εἶναι ἡμιερειπωμένα.

Ἐγένετο πρόγραμμα ἐπισκευῆς καὶ συντηρήσεως τοῦ κτίσματος.

Ρεγκίνιον Λοκρίδος

Εἰς θέσιν Παλαϊγιάννης ὑπάρχουν ἐρείπια καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη δεικνύοντα τὴν ὕπαρξιν παλαιοχριστιανικοῦ κτίσματος, τοῦ ὁποίου πρέπει νὰ διενεργηθῇ ἀνασκαφή.

Μονὴ Ἀμφικλείας (Δαδίον)

Γυναικεία ἐν ἐνεργείᾳ Μονή, εὑρισκομένη ἐπὶ τοῦ ὄρους τοῦ ὑψουμένου δυτικῶς τῆς Ἀμφικλείας.

Ὁ ναὸς τοῦ σταυροειδοῦς τύπου μὲ μακρότερον τὸ δυτικὸν σκέλος, ὡς δηλαδὴ ὁ τύπος οὗτος διεμορφώθη κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα (Πίν. 178 α, Σχεδ. 2).

Ἐπιγραφὴ ἐντειχισμένη σήμερον εἰς τὴν εἴσοδον τῆς Μονῆς, ἔχει ὡς ἑξῆς:

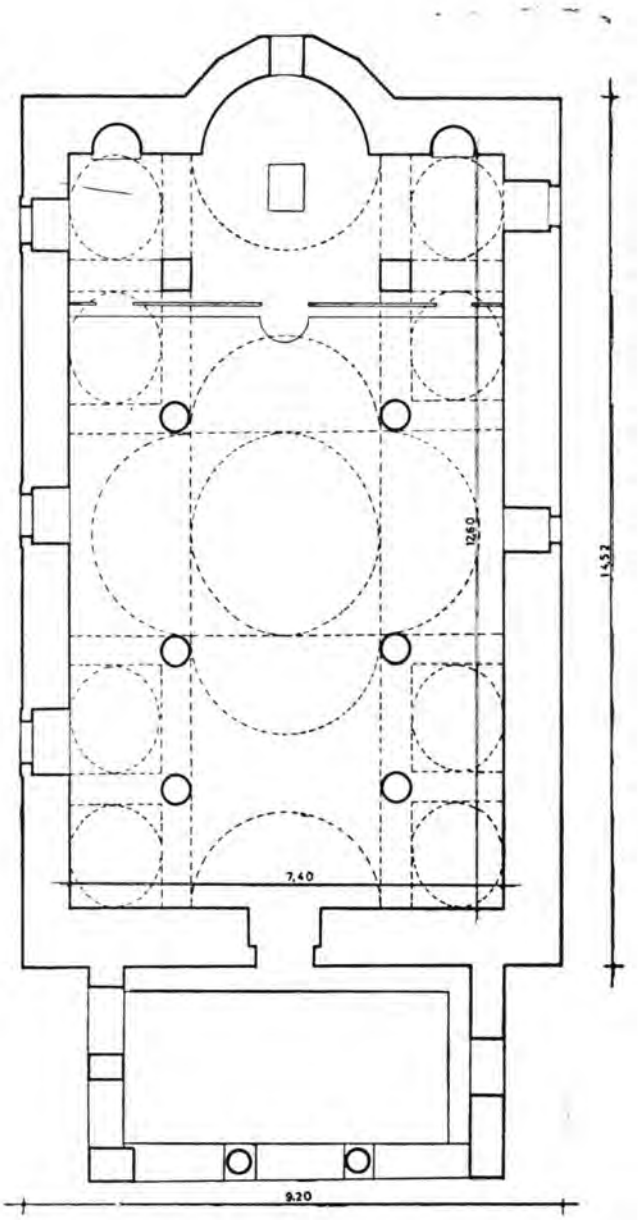
Ἀνηγέρθη τὸ παρὸν κτήριον
ἐπὶ ἔτους 1755
Σεπτεμβρίου 22
Ἡγουμενεύοντος Ζωσι
μᾶ Ἱερομονάχου διὰ χειρὸς
Μαστοροϊωάννου τοῦ Ζαγορίας
1755

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν σῴζονται τοιχογραφίαι τοῦ 18ου αἰῶνος, ἀνανεωθεῖσαι ἐν μέρει τὸ ἔτος 1878.

Ἐν τῇ Μονῇ διαφυλάσσεται καὶ τὸ μολυβδό-

1. Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο ἀπεικονίσθη καὶ εἰς τὸ ΑΔ 16 (1960): Χρονικά. Ἐνταῦθα δίδεται ἐκ νέου καλυτέρα φωτογραφία (Σ.Σ.).

2. A. Orlandos, Une basilique Paléochrétienne en Locride, Byzantion, V (1929), fasc. I, 1930, 207-228.

Σχεδ. 3. Καθολικὸν τῆς Μονῆς Δαμάστας τῆς Φθιώτιδος

βουλλον Πατριαρχικὸν σιγίλλιον (τοῦ 1798) δι' οὗ ἀνακηρύσσεται αὕτη Σταυροπήγιον (Πίν. 179α).

Μονὴ Δαμάστας

Ἡ Μονή, ἱδρυμένη ἐπὶ τῆς πρὸς τὴν πεδιάδα τοῦ Σπερχειοῦ καταφύτου κλιτύος τοῦ ὄρους Καλλιδρόμου (Πίν. 178β) ἔχει ἱστορικὴν σημασίαν, ὡς συνδεομένη μετὰ τοῦ ἀγωνιστοῦ τῆς ἐπαναστάσεως Ἰ. Δυοβουνιώτου, συμφώνως πρὸς σῳζομένην ἐπιγραφὴν ἄνωθεν τῆς εἰσόδου ἔχουσαν οὕτω:

Ἱστορήθη ὁ παρὼν θεῖος καὶ ἱερότατος ναὸς τῆς θείας καὶ ἱερᾶς Μονῆς τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου διὰ συνδρομῆς τοῦ Πανεντιμοτάτου Κυρίου Καπετὰν Ἰωάννου Δυοβουνιώτου Ἀρχιερατεύοντος τοῦ Θεοφιλεστάτου Ἐπισκόπου Ζητουνίου Κυρίου Κου Θεοφάνους ἐν ἔτει 1818 Δεκεμβρίου 15 χεὶρ Γεωργίου

Ὁ ναὸς ἔχει τὸν τύπον τοῦ σταυροειδοῦς μετὰ τρούλλου, ὡς οὗτος διεμορφώθη κατὰ τὸν 17ον καὶ 18ον αἰῶνα, μὲ ἐπιμηκυσμένον δηλαδὴ τὸ δυτικὸν σκέλος τοῦ σταυροῦ, εἰς τρόπον ὥστε τὸ κτήριον νὰ λαμβάνῃ τὴν μορφὴν τῆς σταυρικῆς βασιλικῆς μετὰ τρούλλου (Πίν. 179 β, Σχεδ. 3).

Ἐκ τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου τοῦ 1818 παραμένουν εἰς τὴν ἀρχικήν των κατάστασιν αἱ τοιχογραφίαι τῶν κεραιῶν, ἐνῷ αἱ τοῦ λοιποῦ ναοῦ ἔχουν ἐπιζωγραφηθῆ τὸ 1913. Ἀξίζει νὰ ἀναφερθῇ ἡ φορητὴ εἰκὼν τῆς Θεοτόκου, τύπου Ὁδηγητρίας, ἔργον τοῦ 16ου αἰῶνος (διαστ. 0,80 Χ 0,58μ.).

Μονὴ Ἀγάθωνος

Ἡ Μονὴ εὑρίσκεται παρὰ τὴν Ὑπάτην. Τὰ κελλία της ἐρειπωθέντα κατὰ τὸν τελευταῖον πόλεμον ἐπανεκτίσθησαν (Πίν. 180α).

Ὁ ναὸς τῆς Μονῆς εἰς τὸν τύπον τοῦ τετρακιονίου μετὰ τρούλλου καὶ 4 παρεκκλησίων, τὰ ὁποῖα ἐξέχουν τοῦ ὄγκου τοῦ κυρίως κτίσματος, εἶναι ὅμοιος κατὰ τὸ ἀρχιτεκτονικὸν σχέδιον πρὸς τὸν καταστραφέντα, ἐπίσης κατὰ τὸν πόλεμον, ναὸν τῆς Μονῆς Ἀντινίτσης (Α. Ὀρλάνδου, ἐν Ἐπ. Ἑτ. Β. Σπ. Τόμος Ζ' (1930) σ. 369 - 381) καὶ δύναται νὰ χρονολογηθῇ κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα (Πίν. 180β). Μετὰ τὸν πόλεμον ἐκαλύφθησαν διὰ σουβᾶ αἱ ἐξωτερικαί του ἐπιφάνειαι μέγα δὲ μέρος τῆς στέγης του ἐπεστρώθη διὰ γαλλικῶν κεράμων (Πίν. 180β). Κατηρτίσθη πρόγραμμα ἀναπαλαιώσεως τοῦ ναοῦ, ἡ δὲ ἀρχιτέκτων τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων, δ. Ἀναστ. Μουτσοπούλου συνέταξε τὰ σχέδια τοῦ κτίσματος (Σχεδ. 4). Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν σῴζονται τοιχογραφίαι, αἵτινες ἐγένοντο εἰς τρεῖς περιόδους (16 - 17ος αἰ., 18ος αἰ. καὶ πρό τινων δεκαετιῶν) (Πίν. 181 α καὶ 181 β).

Εἰς τὸ σκευοφυλάκιον τῆς Μονῆς κατεγράφησαν λειψανοθῆκαι, ἱερὰ ἄμφια — τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα εἶναι 2 ἐπιγονάτια (Πίν. 182 α, γ) καὶ ἓν ἐπιτραχήλιον (Πίν. 182 β) — ἱερὰ σκεύη (Πίν. 183 α), ἐκκλησιαστικὰ βιβλία ἐκδόσεως 18ου καὶ 19ου αἰῶνος καὶ εἰκόνες.

Ἡ πλήρης μελέτη περὶ τῆς Μονῆς Ἀγάθωνος θὰ γίνῃ εἰς τὴν πραγματείαν περὶ τῶν βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν μνημείων τῆς Φθιώτιδος.

Μονὴ Ἀντινίτσης

(Α. Ὀρλάνδου, ἐν Ἐπ. Ἑτ. Β. Σπουδῶν, ἔτος Ζ' (1930) σ. 369 - 381).

Ἡ Μονὴ καὶ τὸ Καθολικόν, τὸ ὁποῖον εἶχε τὸν αὐτὸν τύπον μὲ τὸν τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς Ἀγάθωνος, κατεστράφησαν ὁλοσχερῶς κατὰ τὸν τελευταῖον πόλεμον.

Εἰς τὴν θέσιν τοῦ Καθολικοῦ ἐκτίσθη ταπεινὸς ναΐσκος.

Μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ καὶ διακοσμητικὰ μέλη καὶ ἐπιγραφαὶ εἶναι ἐγκατεσπαρμένα εἰς τὸν περίβολον τῆς Μονῆς καὶ εἰς χαράδραν κάτωθεν ταύτης.

Μεταξὺ αὐτῶν καὶ τὸ οἰκόσημον τῆς Γενουατικῆς Οἰκογενείας τῶν Giustiniani (1346 - 1566) (Πίν. 183 β).

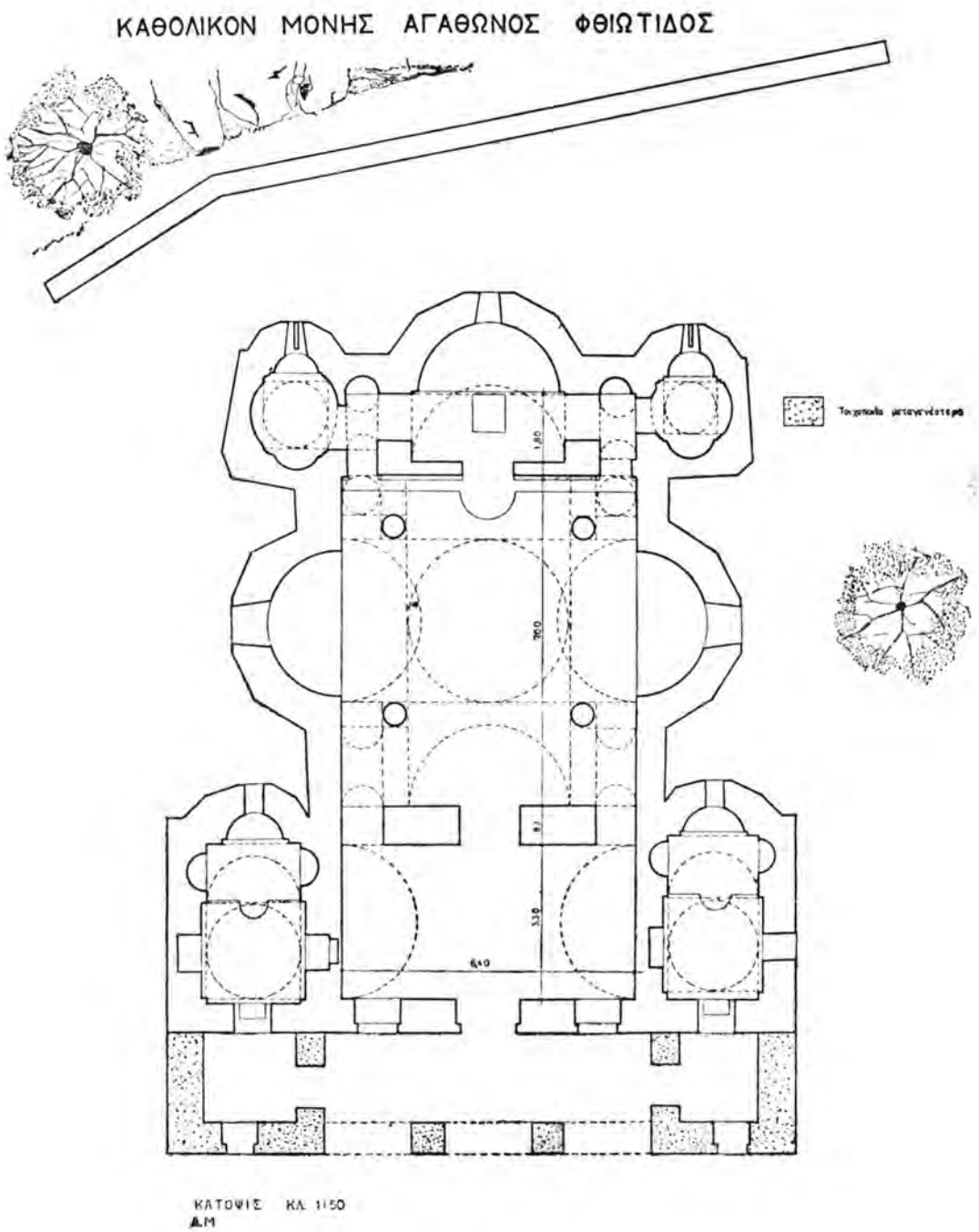
Μονὴ Ἁγίου Βλασίου

Διαλελυμένη Μονὴ εὑρισκομένη εἰς τὴν περιφέρειαν Στυλίδος. Ὁ ναὸς εἶναι μονόκλιτος μετὰ τρούλλου (Πίν. 184α), νάρθηκος ⅔ καὶ ⅔ μικροῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἁγίου Βλασίου — ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα τῆς Μονῆς — προσκεκολλημένου εἰς τὸν βόρειον τοῖχον (Πίν. 184α).

Ὁ ζωγραφικὸς διάκοσμος τοῦ τε ναοῦ καὶ τοῦ παρεκκλησίου διατηρεῖται καλῶς.

Ὑπὲρ τὴν θύραν τοῦ ναοῦ ἀνεγνώσθη ἡ ἐπιγραφή:

1 Ἀνιστορήθη ὁ θοῖος καὶ πάνσεπτος ναὸς οὗτος
2 τῆς Ἁγίας Μεταμορφώσιος τοῦ Κυ(ρί)ου καὶ Θ(εο)ῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν
3 Ἰησοῦ Χ(ριστο)ῦ Ἀρχιερατέβωντος τοῦ Θεοφαιλεστάτου ἐπησ
4 κόπου Κηρίου Κὴρ Ἀνθύμιου καὶ Ἡγουμενέβωντος Ἡερεμίου Ἰε
5 ρομονάχου Κ(αὶ) διὰ σηνδρομῆς καὶ ἐξόδου Κωνσταντῆ καὶ Νικόλα
6 .φλ.μαίων καὶ Ἀναγνώστου τῆς Μόρφος ἔτος 1752 Ὀκτώβριος

Σχεδ. 4. Καθολικὸν τῆς Μονῆς Ἀγάθωνος τῆς Φθιώτιδος

Ναΐσκος Ἁγίου Ἰωάννου

Εὑρίσκεται εἰς ἀπόστασιν 200μ. δυτικῶς τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγ. Βλασίου. Εἶναι μονόκλιτος καμαροσκεπὴς ναΐσκος (Πί ν. 184β), κατάγραφος ἐσωτερικῶς. Ὑπὲρ τὴν θύραν ἀνεγνώσθη ἡ ἐπιγραφή:

Ἱστορήθι ὁ θίος Ναὸς
τοῦ τιμίου Προδρόμου διὰ
συνδρομῆς τοῦ Πανοσιωτάτου Καθιγουμένου
Κυρίου Νικιφόρου ἐπὶ τῆς Ἀρχιερατίας
τοῦ Θεοφιλεστάτου Ἐπισκόπου Ζιτουνίου
Κυρίου Ἀνθίμου ἐπὶ ἔτους 1755
Ἐφιμερεύοντος Παησίου
Ἱερομονάχου Ἀπριλίου 15

Τὸ δάπεδον εἶναι ἐστρωμένον διὰ πηλίνων πλακῶν διαστάσεων 0,50 X 0,50μ.

Μονὴ Ἁγίου Γεωργίου Νεράϊδας

Διαλελυμένη Μονὴ εὑρισκομένη ΒΔ τῆς Στυλίδος ἐντὸς ἐλαιῶνος. Ὁ ναὸς εἶναι τοῦ ἀγιορειτικοῦ τύπου (τρίκογχος), μὲ τροῦλλον εἰς τὸν κυρίως ναὸν καὶ τὸν νάρθηκα (Πί ν. 185α) καὶ μὲ προσηρτημένον μικρὸν παρεκκλήσιον μετὰ τρούλλου τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου Κρήτης, εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ νάρθηκος.

Ἐσωτερικῶς εἶναι κατάγραφος ὁ ναὸς καὶ τὸ παρεκκλήσιον.

Ὑπὲρ τὴν εἴσοδον τοῦ κυρίως ναοῦ ἀνεγνώσθη ἡ ἐπιγραφή:

1 Ἀνηγέρθη καὶ ἱστορήθη ὁ θεῖος
2 καὶ πάνσεπτος οὗτος Ναὸς τοῦ Ἁγίου
3 ἐνδόξου Μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ Τροπεοφόρου
4 Διὰ συνδρομῆς τοῦ Πανοσιωτάτου Ἁγίου Καθηγουμένου Κυρ Παρθενίου
5 Ἱερομονάχου Ἀλβανίτου ἐκ χώρας Βυθικούκε καὶ Ἀνανίου Ἱερομονάχου
6 ἐκ χώρας Γαρδικίου Ἀρχιερατεύοντος τοῦ Θεοφιλεστάτου
7 Ἐπισκόπου Κυρίου Κυρίου Ἀνθίμου διὰ ἐξόδων
8 Ἰωάννου Δημητρίου καὶ Νικολάου
9 ἐπὶ ἔτους 1753 ἐν μηνὶ Ἰουνίῳ ΚΒ'

Εἰς τὸ ξυλόγλυπτον τέμπλον σημειοῦμεν τὴν φορητὴν εἰκόνα τῆς Φιλοξενίας μὲ τὴν ἐπιγραφὴν «Δέησις Ἀνανίου Ἱερομονάχου 1756».

Εἰς τὸ παρεκκλήσιον τοῦ Ἁγ. Ἀνδρέου Κρήτης ἀνεγνώσθη ἡ ἐπιγραφή:

1 Ἀνηγέρθη οὗτος ὁ θεῖος
2 Οἶκος τοῦ ἐν Ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Ἀνδρέου
3 Κρήτης τοῦ Ἱεροσολυμίτου διὰ ἐξόδων τοῦ ἐντιμοτάτου
4 Κυρίου Δημητρίου υἱοῦ τοῦ Χατζιοικονόμου
5 ἐκ χώρας Γούρας καὶ Ἡγουμενεύοντος
6 Παρθενίου Ἱερομονάχου
Α Ψ Ν Γ (1753)

Κατηρτίσθη πρόγραμμα συντηρήσεως τοῦ κτίσματος.

Μονὴ Ταξιαρχῶν Νεράϊδας

Ἐγκαταλελειμμένη Μονή, εὑρισκομένη παρὰ τὴν Στυλίδα. Ὁ ναὸς ἔχει σχῆμα τρικλίτου βασιλικῆς μετὰ τρούλλου (Πί ν. 185β). Χαμηλὸς ἐξωνάρθηξ προσετέθη ἐσχάτως εἰς τὴν δυτικὴν πλευράν. Κοινὴ δικλινὴς στέγη καλύπτει καὶ τὰ τρία κλίτη, ἐνῷ μικραὶ κόγχαι ἀνοιγόμεναι εἰς τὸν βόρειον, ἀνατολικὸν καὶ νότιον τοῖχον δίδουν εἰς τὸ κτήριον τὴν μορφὴν τῶν ναῶν τοῦ ἁγιορειτικοῦ τύπου.

Εἰς τὰ ἄνω μέρη τῶν τοίχων, εἰς τὸν τροῦλλον καὶ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν τοῦ δυτικοῦ τοίχου σῴζονται τοιχογραφίαι, αἵτινες συγκρινόμεναι πρὸς τὰς τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Νεράϊδας, εἶναι παλαιότεραι καὶ ἀνωτέρας τέχνης ἐκείνων.

Κατηρτίσθη πρόγραμμα συντηρήσεως τοῦ κτίσματος.

Ἅγιος Δημήτριος Μαυρίλου

Εἰς τὸ ὀρεινὸν χωρίον Μαυρίλον σῴζεται ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, κτίσμα τοῦ 18ου αἰῶνος, ὁ ὁποῖος ἐν κατόψει παρουσιάζει τὴν μορφὴν ὀρθογωνίου παραλληλογράμμου, διαιρουμένου διὰ δύο σειρῶν, ἐκ τεσσάρων ξυλίνων στύλων εἰς ἑκάστην σειράν, εἰς τρία κλίτη. Ἐσωτερικῶς φέρει ξυλίνην ὁριζοντίαν ὀροφήν, ἐξωτερικῶς δὲ καλύπτεται διὰ δικλινοῦς στέγης ἐκ κεράμων.

Τὸ τέμπλον εἶναι ξυλόγλυπτον, καλῆς τέχνης (τοῦ ἔτους 1735), καθὼς καὶ ὁ ἐπισκοπικὸς θρόνος, τὸ προσκυνητάριον καὶ ὁ ἄμβων. Ἐντὸς τοῦ ναοῦ ὑπάρχουν ἀκόμη δύο ἀναλόγια ἐκ ξύλου μετὰ διακόσμου ἐξ ἐλεφαντοστοῦ τοῦ ἔτους 1745.

Ὁ ναὸς εἶναι κατάγραφος διὰ τοιχογραφιῶν γενομένων ὑπὸ Κωνσταντίνου Ἱερέως καὶ Μιχάλη Ἀναγνώστου, τὸ ἔτος 1728, ὡς διδάσκει ἐπιγραφὴ ἄνωθεν τῆς νοτίου θύρας τοῦ ναοῦ (Πί ν. 171α), ἔχουσα οὕτω:

1 Ἀνηγέρθη καὶ ἀνεστορίθη ὁ θεῖος καὶ πάνσεπτος Ναὸς τοῦ Ἁγίου ἐνδώξου Μεγά-
2 λου Μάρτυρος Δημητρίου τοῦ Μυροβλήτου διὰ σηνδρομῆς τον προεστότον ἀρ
3 χόντον τον ὑποκάτοθεν γεγραμένον κτυτόρον τά νην τὰ τ(ης) ἱστο-

ρίας διεξόδων καὶ τὴν κατὰ Θ(εὸ)ν ἀγάπην καὶ
δοῦλοι τοῦ Ἁγίου
4 Ἐστὶν οὗτοι νέη κτήτωρες ὁ Κυρ Χρίστος
Ἰω(άννης) ἱερεὺς καὶ Κὺρ
Ἀλεξανδρὶς τὰ Μυλονόπουλα καὶ αὐτάδελφοι
5 κοπιόν(τας) καὶ σπουδάζοντας μέ ὅλων τὸ
Κ(οι)νὸν τ(ῆς) χώρας εἰς ἑτέρους καλοπισμοὺς
καὶ ἔστο τὸ μνημόσινον αὐτῶν ἐωνίος.
6 Ἀρχιερατεύοντος τοῦ Πανιερωτάτου Μητρο-
πολίτου Νέων Πατρῶν Κῦ Κὺρ Νικηφώρου.
Ἐπιτροπεύοντος ὁ Κὺρ Ζογράφος
7 σὴν τὸ υἱο Ἰω(άννη)γεο ..... δυμο Τριαχοντο-
πουλου Ἱερατεύοντος Ἰωάννου Ἱερομονάχου.
8 Ἰωά(ννης) Ἱερεὺς Ἰωάννης Ἱερεύς, Μανουὴλ
Κρίος Ἱερατεύοντος ἐν Ἱερομονάχοις Παπαϊω-
ακείμ ..... ἱερεύς. Μανουὴλ ἱερεὺς
9 ἐτελιόθι τὸ καλὸν ἔργον ἔτει 1728 νοεμβρίου 9
διὰ χηρὸς κωνσταντίνου Ἱερέος
καὶ Μηχάλη Ἀναγνώστου.

Αἱ τοιχογραφίαι εἶχον καλυφθῆ διὰ στρώματος καπνιᾶς, εἰς τρόπον ὥστε δὲν διεκρίνοντο σχεδὸν (Πίν. 186α). Ταύτας ἐκαθάρισε καὶ ἐστερέωσε συνεργεῖον ὑπὸ τὸν μουσειακὸν καλλιτέχνην Τάσον Μαργαριτώφ (Πίν. 186γ).

Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐπιγραφὴ μὲ μικρὰ συνεχῆ γράμματα, γεγραμμένη εἰς τὸ κενὸν μεταξὺ τοῦ Ἁγίου Ἀποστόλου τοῦ Νέου καὶ τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ ἐπὶ τοῦ νοτίου τοίχου.

... ἠπῆρχε ἡ ἐκ τῆς ἐπαρχίας τοῦ ἁγίου διμη
τριάδος ὁ ἐπίκλην Γόλος (Βόλος)· ἐκ χώρας
ἅγιον Λαυ
ρέντιον ὀνομαζόμενον. καὶ ἐμαρτύρησεν εἰς τὴν
Κωνσταν
τινούπολιν ἐπὴ ἔτει 1692
αὐγούστου εἰς 16
ἡ μνήμη αὐτοῦ
καὶ ἦταν κασάπογλάνην ἀμάθη(τον)
ἂν ἐρευνὰ κανὶς
ἡ δὲ ἅγια του εὐχὴ εἴη με
θ υμὼν ἀμήν —
.....
μνήσθητι Ἅγιε κα
μοῦ τοῦ ἀναξίου ἡστο
ριογραφίσανσε δοῦλος
τῆς ἁγιοσύνη σου
Κωνσταντίνου (Ἱερέως ἢ Ἀναγνώστου)

Ἐπίσης χαρακτηριστικὴ εἶναι καὶ ἡ παράστασις τῶν κτητόρων (Πίν. 186β) μὲ τὴν ἐπιγραφήν:

Ἔτει ΑΨΚΗ (1728)
— Τὰ νὴν ὄντες συνδρομητὲ καὶ κτήτωρες τοῦ
ἁγίου οἴκου τοῦ
ἁγίου ἐνδόξου Μεγαλομάρτυρος Δημητρίου τοῦ
Μυροβλήτου
— Δι' ἐξόδου αὐτῶν καὶ δαπάνη δυλαδὴ (ὁ Κὺρ)
Χρίστος
—Ἀλεξανδρὶς Ἰω(άννης) Ἱερεὺς καὶ Σακελάρι(ς)
Αὐτάδελφοι

Εἰς τὸ τέμπλον κατεγράφησαν 10 εἰκόνες τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰῶνος.

Ἡ λεπτομερεστέρα μελέτη περὶ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου θὰ γίνῃ εἰς τὴν πραγματείαν περὶ τῶν βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν μνημείων Φθιώτιδος.

Ἡ Διεύθυνσις Ἀναστηλώσεως ἐξετέλεσεν ἐπισκευὴν τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιφανειῶν τοῦ κτηρίου.

Μεγάλη Κάψη
Ναὸς Ἁγίας Τριάδος

Εἶναι τοῦ ἰδίου τύπου μὲ τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου μὲ τὴν διαφοράν, ὅτι ἡ κόγχη τοῦ Ἱεροῦ δὲν ἐξέχει, ἀλλ' εἶναι ἐγγεγραμμένη εἰς τὸ πλάτος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου.

Τοιχογραφίαι ὑπάρχουν μόνον εἰς τὴν ἁψῖδα τοῦ Ἱεροῦ, κατὰ τὴν ἑξῆς διάταξιν: Πλατυτέρα, Θεία Κοινωνία, Ἱεράρχαι.

Ἀνεγνώσθη ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή:

Ἱστορήθη καὶ ἐκαλοπίστη τὸ θεῖον καὶ Ἱερὸν
Βῆμα διὰ ἐξόδου καὶ δαπάνης τοῦ ἐντημοτάτου
Ἄρχ(οντος) Κυρίου Κυρίου Παναγιώτη Χανὴ
1751 Σεπτεμβρίου 16.

Ἑτέρα δὲ ἐπιγραφὴ ἐπὶ μαρμάρου ἐντειχισμένη ἔξωθεν τοῦ ναοῦ ἀναφέρει ὡς ἔτος κτίσεως αὐτοῦ τὸ 1749.

Ἡ Διεύθυνσις Ἀναστηλώσεως κατεσκεύασεν προστατευτικὸν πεζούλιον κατὰ μῆκος τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιφανειῶν τῶν τοίχων τοὺς ὁποίους ἡρμολόγησεν.

*

ΦΩΚΙΣ

ΠΟΛΥΔΡΟΣΟΝ ΠΑΡΝΑΣΣΙΔΟΣ

Ἐγένετο καταμέτρησις καὶ φωτογράφησις τοῦ ἡμιερειπωμένου μεσαιωνικοῦ πύργου εἰς θέσιν «Πύργος».

Ὁ Πύργος εἶναι ἐν κατόψει τετράγωνος (6,80 Χ 6,80μ.) σῴζεται δὲ κατὰ τὸ ἥμισυ μόνον αὐτοῦ, εἰς ὕψος 10μ.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΕΠΑΝΕΚΘΕΤΙΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Μουσεῖον Βόλου

Καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ ἔτος 1961 κύριον μέλημα ἡμῶν ὑπῆρξεν ἡ ὁλοκλήρωσις τῶν ἐπανεκθετικῶν ἐργασιῶν εἰς τὴν νοτίαν πτέρυγα τοῦ ἀνακαινισθέντος Μουσείου τοῦ Βόλου καὶ ἰδίᾳ ἡ ἔκθεσις τῶν γραπτῶν στηλῶν τῆς Δημητριάδος.

Τὴν 29ην Δεκεμβρίου ἐτελέσθησαν τὰ ἐγκαίνια τῆς πτέρυγος αὐτῆς, ἡ ὁποία περιλαμβάνει τέσσαρας ἐκ τῶν ἓξ αἰθουσῶν τοῦ Μουσείου (αἴθ. Α,Β,Δ καὶ Ε) καὶ τὸν προθάλαμον, προσωρινῶς χρησιμοποιηθέντα ὡς χῶρον ἐκθέσεως.

Κατὰ τὴν ἐπίπονον ἐργασίαν τῆς προπαρασκευῆς τῆς ἐκθέσεως, ὁ γράφων, βεβαρυμένος καὶ μὲ ἄλλας εὐθύνας (τὰς ὁποίας συνεμερίσθη ὁ ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου τοποθετηθεὶς εἰς τὴν Περιφέρειαν Ἐπιμελητὴς Ἀγγ. Λιάγκουρας), εἶχε τὴν συνεχῆ βοήθειαν εἰς μὲν τὸ ἐπιστημονικὸν μέρος τῶν πτυχιούχων τῆς Ἀρχαιολογίας Μαρίας Θεοχάρη καὶ Αἰκατερ. Παπαζαφείρη, εἰς δὲ τὸ τεχνικὸν τοῦ τεχνίτου Μάρκου Νικολαράκη καὶ τοῦ συγκολλητοῦ Ἀργυρίου Μαρίνη.

Ἐκ τῶν γραπτῶν στηλῶν ἐξετέθησαν εἰς τὰς δύο αἰθούσας, δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τοῦ προθαλάμου (Αἴθ. Α καὶ Δ), ἑξήκοντα ἐν ὅλῳ, ὅσαι ἐκρίθησαν ἐπαρκεῖς διὰ τὸν σχηματισμὸν εὐκρινοῦς εἰκόνος περὶ τοῦ συνόλου· μεμονωμένα ὅμως μνημεῖα, σπουδαῖα καθ' ἑαυτά, ὅπως ἡ ἀκριβῶς χρονολογημένη στήλη τοῦ Ἀντιγένους, οἱ ὄροφοι τῶν Σειρήνων κ.ἄ., ἀφέθησαν διὰ τὰς δύο ἀπομενούσας μεγάλας αἰθούσας, εἰς τὰς ὁποίας θὰ συνεχισθῇ εἰς τὸ μέλλον ἡ ἔκθεσις.

Αἱ στῆλαι συνεκολλήθησαν καὶ συνεπληρώθησαν ἐκ νέου, ἐνίοτε δὲ καὶ τὸ πρῶτον τώρα, χωρὶς ὅμως πολλὰς νέας προσθήκας. Ἡ ἐργασία ὑπῆρξε δυσχερεστάτη, λόγῳ τῆς παρουσίας τῶν γραφῶν καὶ ἐπειδή, πλὴν τοῦ μηχανικοῦ καθαρισμοῦ διὰ φυσητῆρος, οὐδεμία ἄλλη ἐπέμβασις ἐπὶ τῶν λίθων ἦτο ἐπιτετραμμένη· δὲν ἐπεχειρήθη ἐπίσης συντήρησις διὰ χημικῶν μέσων ἢ ἄλλου τρόπου. Κατὰ τὴν ἔκθεσιν δὲν ἐτηρήθη ἡ παλαιὰ διάταξις τῆς προσηλώσεως ἐπὶ τῶν τοίχων εἰς ἐπαλλήλους σειράς. Αἱ στῆλαι ἐτοποθετήθησαν ἐπὶ ἑνιαίου βάθρου κατὰ μῆκος τῶν τοίχων, προσηλώθησαν ἀσφαλῶς, ἀλλὰ κατὰ τρόπον ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ ἀποκαθήλωσις καὶ ἐκαλύφθησαν μὲ συνεχὲς ὑαλοστάσιον (Πίν. 187 α). Τὴν λύσιν αὐτήν, ἡ ὁποία δὲν εἶναι ἴσως ἡ προτιμοτέρα αἰσθητικῶς, ἐπέβαλεν ἡ ἀνάγκη τῆς ἀπολύτου ἐξασφαλίσεως τῶν μνημείων αὐτῶν κατὰ τὰ διδάγματα τῆς περιόδου τῶν καταστρεπτικῶν σεισμῶν τοῦ Βόλου.

Εἰς τὴν πρώτην αἴθουσαν (Α) πλὴν τῶν γραπτῶν στηλῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἡ πασίγνωστος στήλη τῆς Ἡδίστης (ἀριθ. 1), ἐκτίθενται κυρίως ταφικὰ εὑρήματα ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν Δημητριάδα καὶ ἀπὸ ἄλλας θέσεις τῆς Θεσσαλίας, ἡ μαρμαρίνη κεφαλὴ τῆς Ἀφροδίτης Πασικράτας καὶ εὑρήματα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἐν Δημητριάδι ἱεροῦ αὐτῆς (Ἀρβανιτόπουλος). Ἄλλη προθήκη περιέχει κτερίσματα τάφων πρωτογεωμετρικῶν καὶ κλασσικῶν ἐκ τῶν προσφάτων ἀνασκαφῶν εἰς τὸ ἀρχαῖον Ὁμόλιον, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐξόχου τέχνης χρυσᾶ κοσμήματα τῶν ἀρχῶν τοῦ Δ΄ αἰ. π.Χ., θαυμαστῆς διατηρήσεως σιδηρᾶ ὅπλα τῆς αὐτῆς περίπου ἐποχῆς κ.ἄ. (βλ. κατωτέρω τὰ περὶ τῶν ἐν Ὁμολίῳ ἀνασκαφῶν ἐκτιθέμενα). Παρόμοια εὑρήματα ἐκ τάφων τῆς Λαρίσης, τῆς Φαρσάλου κ.ἄ. πόλεων, συμπληρώνουν τὴν εἰκόνα τοῦ πλούτου τῶν Θεσσαλικῶν τάφων (Πίν. 187 β).

Ἡ δευτέρα αἴθουσα (Β) εἶναι ἀφιερωμένη εἰς τὴν Θεσσαλικὴν πλαστικὴν τῶν ἀρχαϊκῶν καὶ κλασσικῶν χρόνων· τὰ κυριώτερα ἐκθέματα εἶναι ἡ γνωστὴ σειρὰ τῶν ἀναγλύφων τῆς τέως συλλογῆς τοῦ Τιρνάβου (προερχομένων ἐκ τῆς ἀρχαίας Φαλάννης) (Πίν. 188α), ἡ ἐκ Μελιβοίας κεφαλὴ ἐφήβου, ἀποκειμένη παλαιότερον εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀλμυροῦ, ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα ἐκ Φερῶν, ἐν οἷς καὶ ἡ θαυμασία στήλη τοῦ Κινέα καὶ τῆς Φρασιμήδας (Πίν. 188 β), ἀρχαϊκὴ κεφαλὴ ταύρου ἐκ Φερῶν ἐπίσης καὶ δύο τμήματα κορμῶν κούρων ἐκ Λαρίσης καὶ Σκοτούσσης.

Ἐντὸς μικρῶν ἀνηρτημένων προθηκῶν ἐκτίθενται ἐπίσης μετάλλινα μικροτεχνήματα γεωμετρικὰ καὶ ἀρχαϊκά, προερχόμενα κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς Θαυλίου ἐν Φεραῖς, πήλινα εἰδώλια κλπ.

Χαρακτηριστικὰ δείγματα κεραμεικῆς τῶν γεωμετρικῶν, ἀρχαϊκῶν καὶ κλασσικῶν χρόνων, προερχόμενα κατὰ μέγιστον ποσοστὸν ἐκ τάφων, περιέχονται εἰς ἄλλην προθήκην.

Εἰς τὴν αἴθουσαν Δ (Πίν. 189 α), πλὴν τῶν γραπτῶν στηλῶν, ἐξετέθησαν ποικίλα εὑρήματα ἐκ πλειόνων συνοικισμῶν τῆς μυκηναϊκῆς Θεσσαλίας (κεραμεική, ὅπλα, κοσμήματα). Ἀξιοσημείωτα μεταξὺ αὐτῶν εἶναι κοσμήματα ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου τῆς Δρανίστας (Ἀρβανιτόπουλος), ὀρειχάλκινα ἐγχειρίδια ἐξ Ἀγριλιᾶς - Χασίων (Βερδελῆς) καὶ ἡ θαυμασία σειρὰ κεραμεικῆς ἐκ τοῦ Ἀχιλλείου Φαρσάλων (1961).

Μικραὶ ἀνηρτημέναι προθῆκαι εἰς τὴν αὐτὴν

αἴθουσαν περιέχουν χαρακτηριστικὰ δείγματα τῆς κεραμεικῆς τῆς Πρωίμου καὶ τῆς Μέσης Περιόδου τῆς Χαλκοκρατίας, λίθινα ἢ ὀστέϊνα ἐργαλεῖα καὶ ἄλλα προϊστορικὰ μικροτεχνήματα, ἐπίσης δὲ δείγματα τῆς νεολιθικῆς μικροπλαστικῆς τῆς Θεσσαλίας, δηλαδὴ πήλινα — καὶ ὀλίγα λίθινα, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὰ ἐκ Ραχμανίου «ἀκρόλιθα» — εἰδώλια, χρονολογούμενα ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς Ἀρχαιοτέρας Νεολιθικῆς μέχρι τῶν ἐσχάτων χρόνων τῆς Νεωτέρας. Ἀπὸ τὰ πρώιμα σημειοῦμεν κεφαλὴν ζῴου, πιθανῶς πιθήκου, ἐκ Νεσσωνίδος, τρία καθήμενα ἀνδρικὰ εἰδώλια ἀπὸ τὸ Τσαγγλί, τὴν Πύρασον καὶ τὸ Ἀχίλλειον - Φαρσάλων, ἐκ τῶν νεωτέρων δὲ σειρὰν λίαν ἐσχηματοποιημένων λιθίνων εἰδωλίων ἐκ Φθιωτίδων Θηβῶν (Ἀρβανιτόπουλος), τὰ ὁποῖα ἐν πολλοῖς ἐνθυμίζουν πρωτοκυκλαδικὰ εἰδώλια.

Ἡ ἑπομένη αἴθουσα (Ε) περιλαμβάνει ἀνάγλυφα τῶν ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ εὐάριθμα γλυπτὰ τῶν αὐτῶν περιόδων, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἐκτεθῆ προσωρινῶς (κεφαλὴ Ἀσκληπιοῦ ἐκ Τρικάλων (Πίν. 189 β), κορμὸς Ἀφροδίτης ἐκ Σκοπέλου κ.ἄ.). Ἀπὸ τὰ ἀνάγλυφα τὸ σπουδαιότερον εἶναι τὸ ὑπ' ἀριθ. 421 (Πίν. 190α), συγκολληθὲν τὸ πρῶτον ἐκ δύο συνανηκόντων τεμαχίων (τέως ἀριθ. εὑρετ. 418 καὶ 421), ἀδημοσίευτον καὶ γνωστὸν μόνον ἐκ φωτογραφίας τοῦ ἑνὸς τεμαχίου (421).

Ἡ παράστασις εἶναι τώρα, μετὰ τὴν συγκόλλησιν, περισσότερον σαφής: Πρὸ τοῦ ὑπαιθρίου ἱεροῦ του κάθηται ἀριστερὰ ὁ Διόνυσος, περιστοιχιζόμενος ὑπὸ σειληνοῦ καὶ σατύρων, ἀγόντων ζῷα (κάπρον καὶ πάνθηρα) ἢ στεφόντων ἀναθηματικὰς στήλας· ἔναντι, ἐπὶ βράχου, δύο καθήμεναι γυναικεῖαι μορφαὶ ἀνήκουν πιθανῶς εἰς τὸν θίασον τοῦ θεοῦ, καίτοι ἡ ἱεροπρεπὴς στάσις των δὲν φαίνεται νὰ συνηγορῇ ὑπὲρ τοιαύτης ἑρμηνείας. Τὸ ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρον αὐτὸ ἀνάγλυφον δύναται νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὰ μέσα τοῦ Γ' π.Χ. αἰῶνος ἢ ὀλίγον κατωτέρω· ἡ στάθμη τῆς τέχνης του φαίνεται τόσον ὑψηλή, ὥστε δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀποδοθῇ εἰς ἐντόπιον Θεσσαλικὸν ἐργαστήριον.

Ἀξιοσημείωτα εἶναι καὶ τὰ μεταγενέστερα, ρωμαϊκῶν χρόνων, ἀνάγλυφα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ Μουσεῖον τοῦ Βόλου ἔχει πλουσίαν συλλογὴν (Πίν. 190 β).

Εἰς τὴν ἰδίαν αἴθουσαν ἔχουν ἐκτεθῆ ἐντὸς ἀνηρτημένων προθηκῶν μικροτεχνήματα ρωμαϊκῶν χρόνων (ὑάλινα ἀγγεῖα, λύχνοι κλπ.), ἐνῷ ἄλλη προθήκη περιέχει πρωτογεωμετρικὰ καὶ γεωμετρικὰ ἀγγεῖα ἐκ τοῦ μεγάλου θολωτοῦ τάφου τῆς Ἰωλκοῦ (Καπακλί). Τέλος, διὰ διδακτικοὺς κυρίως σκοπούς, παρέχονται ἐντὸς εἰδικῆς προθήκης χαρακτηριστικὰ δείγματα (δηλ. ὄστρακα ἀγγείων) τῆς κεραμεικῆς τῆς Νεολιθικῆς ἐποχῆς ἐν Θεσσαλίᾳ. Τὰ ὄστρακα ἔχουν καταταχθῆ εἰς σειράς, ἀντιστοιχούσας πρὸς τὰς ἐπαλλήλους φάσεις τῆς ἐξελίξεως τῆς κεραμεικῆς, ἀπὸ τῆς αὐγῆς τῆς «κεραμεικῆς» Νεολιθικῆς μέχρι τῶν ἐσχάτων χρόνων τῆς νεωτέρας περιόδου.

Εἰς τὸν Προθάλαμον τοῦ Μουσείου, ὅστις, ὡς ἐσημειώσαμεν, χρησιμοποιεῖται προσωρινῶς ὡς χῶρος ἐκθέσεως, ἔχει ἀνιδρυθῆ ἡ περίφημος γραπτὴ στήλη τῶν πολεμιστῶν καὶ δύο στῆλαι ἄνευ παραστάσεων ἀνθρωπίνων μορφῶν, ἀλλὰ μετὰ γραπτῶν καὶ καλῶς διατηρούντων τὰς γραφὰς ἀνθεμίων.

Πλὴν ἑνός, μᾶλλον ἀσημάντου, ἀνδριάντος τῶν πρωίμων αὐτοκρατορικῶν χρόνων ἐκ Δημητριάδος (1957), ἄλλα ἐκθέματα τοῦ προθαλάμου εἶναι τὰ ἑξῆς: α) Συλλογὴ Παλαιολιθικῶν, Μεσολιθικῶν καὶ «Προκεραμεικῶν» εὑρημάτων (Πίν. 191 α). Εἰς τὰ παλαιολιθικὰ περιλαμβάνεται Συλλογὴ ἐργαλείων τῆς ἀρχαιοτέρας καὶ μέσης παλαιολιθικῆς περιόδου ἐκ Γαλλίας καὶ λίθινα ἐργαλεῖα τῶν μέσων χρόνων τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἐκ Λαρίσης (ἔρευναι τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογ. Ὑπηρεσίας, 1960), ὁμοῦ μετ' ἀπολιθωμένων ὀστῶν ζῴων (ρινόκερω, ἐλέφαντος, βοός, ἱπποειδοῦς κ.ἄ.). Τὰ Μεσολιθικὰ εἶναι μικρολιθικὰ ἐργαλεῖα τῆς φάσεως Tardenoisiene, ἐκ Γαλλίας πάλιν. Τέλος, τὰ «Προκεραμεικὰ» ἐργαλεῖα ἐκ πυριτολίθου καὶ ὀψιανοῦ, ὀστέϊνα ἐργαλεῖα καὶ κοσμήματα ἐκ στεατίτου, προέρχονται ἐκ προσφάτων ἐρευνῶν εἰς τὸ Σέσκλον, τὴν παρὰ τὴν Λάρισαν Σουφλὶ Μαγούλαν καὶ τὸ Ἀχίλλειον - Φαρσάλων.

β) Συλλογὴ μονοχρώμων, γραπτῶν καὶ ἐγχαράκτων, ἀγγείων τῆς Ἀρχαιοτέρας καὶ τῆς Νεωτέρας Νεολιθικῆς ἀπὸ τὸ Τσαγγλί (Πίν. 191 γ), τὴν Τζάνη Μαγούλα (Πίν. 191 δ), τὸ Ραχμάνι (Wace), τὸ Σέσκλον, τὴν Σουφλὶ Μαγούλα καὶ τινας ἄλλους συνοικισμοὺς τῆς Θεσσαλίας. Ὅλα τὰ ἀγγεῖα τῆς προθήκης αὐτῆς ἔχουν ἀνασυγκολληθῆ καὶ συμπληρωθῆ, ἀποτελοῦν δὲ μικρὸν μέρος τῆς ἐξαιρετικῶς πλουσίας συλλογῆς προϊστορικῆς κεραμεικῆς τοῦ Μουσείου τοῦ Βόλου, ἡ ὁποία τελικῶς θὰ ἐκτεθῇ εἰς ἰδιαιτέραν αἴθουσαν.

Μεταξὺ ἄλλων, εἰς τὴν ἰδίαν προθήκην, ἐκτίθενται σφραγῖδες ἐκ στεατίτου καὶ πήλινα σφραγίσματα τῆς Ἀρχαιοτέρας Νεολιθικῆς (τὰ τελευταῖα ἀποδεικνύουν ὅτι αἱ σφραγῖδες δὲν ἐχρησίμευον διὰ τὴν δερματοστιξίαν!), ὡς καὶ μονα-

δικὸν γραπτὸν μαρμάρινον εἰδώλιον, ἄγνωστον μέχρι τοῦδε, προερχόμενον ἐκ παλαιῶν ἀνασκαφῶν ἐπὶ τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ «Ἀσημόχωμα», παρὰ τὸ χωρίον Μέλισσα (Σακαλάρ), 20 περίπου χιλιόμετρα ΝΑ τῆς Λαρίσης (Πίν. 191 β).

Τέλος, ἄλλη προθήκη περιέχει εὑρήματα κατ' ἐπιλογὴν ἐκ τῶν προσφάτων ἀνασκαφῶν τῆς Ἰωλκοῦ (κεραμεική, εἰδώλια, μικροτεχνήματα).

Ἡ ἔκθεσις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶναι πλήρης, ἐπειδὴ μέγα μέρος τοῦ ὑλικοῦ τοῦ Μουσείου (τὸ πλεῖστον μέρος τῆς προϊστορικῆς συλλογῆς, κεραμεικὴ πρωτογεωμετρικὴ καὶ γεωμετρική, ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων εὑρήματα, γλυπτὰ καὶ ἐπιγραφαί) δὲν ἐξετέθη ἐλλείψει χώρου, ἐξ ἄλλου δὲ αἱ δύο ἀπομένουσαι αἴθουσαι (Γ καὶ Ζ) ἦτο ἀδύνατον νὰ χρησιμοποιηθοῦν πρὸς τὸ παρόν, διότι προβλέπεται σύνδεσις αὐτῶν διὰ νέας μεγαλυτέρας αἰθούσης (μήκους 24 μ.), τὴν ὁποίαν ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία ἀπεφάσισε ν' ἀνεγείρῃ, ἵνα ἐπιλυθῇ τὸ πρόβλημα τοῦ χώρου ἐκθέσεως. Ἡ σχετικὴ μελέτη ἤρχισεν ἤδη, ἐλπίζομεν δὲ ὅτι τὸ προσεχὲς ἔτος ἡ νέα αἴθουσα θὰ ἔχει ἀποπερατωθῇ.

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ ΧΩΡΩΝ - ΣΥΝΤΗΡΗΣΕΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

1. Δημητριάς

Διὰ πιστώσεως τοῦ Ταμείου Ἀρχαιολ. Πόρων ἐγένετο ἔναρξις τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς μεγάλης αὐτῆς ἑλληνιστικῆς πόλεως· καίτοι ἡ Δημητριὰς κεῖται ἔναντι τοῦ Βόλου καὶ εἰς μικρὰν ἀπ' αὐτοῦ ἀπόστασιν, οὐδὲν ἐκ τῶν μνημείων αὐτῆς, ἐξαιρέσει τμημάτων τοῦ τείχους καὶ τῆς ἀκροπόλεως, ὡς καὶ τοῦ ἄρτι ἀποκαλυφθέντος θεάτρου, ἦτο ὁρατὸν ἢ προσιτόν.

Πύργος Α'

Καὶ πρῶτον μὲν ἐγένετο καθαρισμὸς καὶ διαμόρφωσις τοῦ χώρου τοῦ σπουδαιοτέρου ἐκ τῶν μεγάλων πύργων τῆς ὀχυρώσεως, ἐντὸς τῶν ὁποίων, ὡς γνωστόν, εὑρέθησαν αἱ γραπταὶ στῆλαι· πρὸς τὸν πύργον αὐτόν, ὑπερκείμενον τῶν παλαιῶν «Καλυβίων» τῶν Ἁλυκῶν, διηνοίχθη δίοδος καὶ πρόσβασις διὰ κλιμάκων, ὥστε τὸ μνημεῖον νὰ εἶναι προσιτόν. Ἐμελετήθη ἐπίσης ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τεχνιτῶν τῆς Ἑταιρείας «ΝΤΕΞΙΟΝ—Ἑλλὰς» μεταλλικὸν στέγαστρον διὰ τὴν προστασίαν τῆς ἐξ ὠμῶν πλίνθων ἀνωδομίας τοῦ πύργου· ἐπειδὴ ὅμως τὸ κόστος τοῦ στεγάστρου ὑπερέβαινε κατά τι τὸ σύνολον τῆς διατεθείσης πιστώσεως, ἡ ἐκτέλεσις ἀφέθη διὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος.

Ναὸς Ἀρτέμιδος Ἰωλκίας — Ἱερὰ Ἀγορά

Ἀπὸ δεκαετηρίδων παρέμενον τὰ μνημεῖα αὐτὰ (ἀνασκαφέντα ἢ ἐπισημανθέντα ὑπὸ τοῦ Ἀρβανιτοπούλου) κεκαλυμμένα, ἡ δὲ ἀκριβὴς αὐτῶν θέσις εἶχε λησμονηθῇ [1]. Ἀπῃτήθη κοπιώδης ἀναζήτησις διὰ νὰ ἐντοπισθῇ ὁ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος, ὁ ὁποῖος ἐκαλύπτετο διὰ λιθοσωροῦ (Πίν. 192 α). Ὁ ναός, ὁ ὁποῖος εἶναι μικρῶν διαστάσεων (τὸ κρηπίδωμα ἔχει, ἐξωτερικῶς διαστάσεις 15,70 Χ 9,50 μ. περίπου, ὁ ναὸς ὅμως μικροτέρας), εἶναι πιθανῶς περίπτερος. Τμήματα ἀκροκεράμων καὶ τοῦ πωρίνου θριγκοῦ τοῦ ναοῦ θ' ἀποδειχθοῦν πιθανῶς χρήσιμα διὰ τὴν ἀναπαράστασιν, ἡ ὁποία εἶναι λίαν δυσχερής, ἐλλείψει ἐπαρκῶν στοιχείων. Ἡ ἐπανεξέτασις τοῦ μνημείου εἶναι πάντως ἐπιβεβλημένη, πρὸ πάσης ὁμοίας ἀποπείρας, ἐνδεχομένως δὲ θὰ φέρῃ εἰς φῶς νέα στοιχεῖα. Ἀπὸ τὰς ὑπαρχούσας ἐνδείξεις συνάγεται, ὅτι τὸ κτίσμα δύναται ν' ἀναχθῇ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Γ' π.Χ. αἰῶνος.

«Ἱερὰ Ἀγορὰ»

Ὁ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος κεῖται εἰς τὸ κέντρον τῆς ἐλευθέρας ἢ ἱερᾶς Ἀγορᾶς τῆς Δημητριάδος, ἡ ὁποία ἐπεῖχε τὴν θέσιν τεμένους, κατά τινα τρόπον. Αἱ διαστάσεις αὐτῆς κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ πλάτους ἦσαν τοὐλάχιστον 90 μ., ἀκριβῆ ὅμως μέτρα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ληφθοῦν πρὸς τὸ παρόν. Διεπιστώθη πάντως ὅτι ὁ προσανατολισμὸς τοῦ ναοῦ καὶ τῆς ἀγορᾶς εἶναι ὁ αὐτὸς καί, τὸ σπουδαιότερον, ὅτι ἡ ἀγορὰ δὲν περικλείεται ὑπὸ ἁπλοῦ περιβόλου (Grenzmauer), ἀλλὰ ὑπὸ στοῶν, τοὐλάχιστον κατὰ τὴν δυτικὴν πλευράν. Αἱ ἐπιχώσεις κατὰ τὸ σημεῖον αὐτὸ ἔχουν μέγα βάθος, ἡ ἐργασία ὅμως τῆς ἀποχωματώσεως, καίτοι δαπανηρά, θ' ἀποδώσῃ πιθανῶς πολλά, κυρίως ἐπιγραφικὰ εὑρήματα.

Ἱερὸν ἐπὶ τοῦ ὑπεράνω τοῦ θεάτρου λόφου

Τοῦ Ἱεροῦ αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον ὁ μὲν Ἀρβανιτόπουλος ἐθεώρει ναόν, οἱ δὲ Γερμανοὶ ἐρευνηταὶ «βασιλικὸν ἐνδιαίτημα», ἐγένετο καθαρισμὸς καὶ ἐμορφώθη πρόσβασις· κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν ἀπεκαλύφθη τμῆμα ἀρχαίας ὁδοῦ, βαινούσης πρὸς τὴν κορυφήν, ὅπου ὁ λαξευτὸς ἐπὶ τοῦ ἰσοπεδωμένου βράχου βωμός. Μέγας ἀριθμὸς μικρῶν τμημάτων τοῦ μαρμαρίνου διακόσμου τοῦ βωμοῦ αὐτοῦ ἦλθεν εἰς φῶς κατὰ τὴν ἀποχωμά-

1. Διὰ τὰ σχετικὰ τοπογραφικὰ προβλήματα πρβλ. Stählin - Meyer - Heidner, Pagasai und Demetrias, 1934.

τωσιν λαξευτοῦ δωματίου, τὸ ὁποῖον ἀνοίγεται ὑποκάτω τοῦ βωμοῦ, εἶχε δὲ ἀφεθῆ ἄσκαφον· τὴν ἐργασίαν τοῦ καθαρισμοῦ ὅμως ἐδυσχέραναν μεγάλοι ὀγκόλιθοι, οἱ ὁποῖοι ἦτο σχεδὸν ἀδύνατον νὰ μετακινηθοῦν. Ὁ χρόνος δὲν ἐπήρκεσε διὰ τὴν λεπτομερειακὴν σχεδίασιν τοῦ ὅλου ἱεροῦ, αἱ γενόμεναι δὲ μετρήσεις δὲν ἐπεξετάθησαν καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου. Ἐλπίζομεν ὅτι αἱ ἐργασίαι καὶ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ θὰ συνεχισθοῦν εἰς τὸ μέλλον.

Εἰς τὸ ἀρχαῖον θ έ α τ ρ ο ν τῆς Δημητριάδος ἐτοποθετήθη σιδηρᾶ θύρα καὶ ἐβελτιώθη ἡ περίφραξις τοῦ χώρου.

2. « Μακεδονικὸν Ἀνάκτορον » Δημητριάδος

Ἡ γενομένη ἐργασία συντηρήσεως τοῦ μεγάλου (διαστ. 54 X 55 μ. περίπου) τετραγώνου κτηρίου εἰς τὸ κέντρον τῆς ἀρχαίας πόλεως, τὸ ὁποῖον εἷς τινα σημεῖα εἶχεν ἀποκαλύψει ὁ Ἀρβανιτόπουλος (ἑρμηνεύσας αὐτὸ ὡς ναὸν ἢ τὸ γνωστὸν ἐξ ἐπιγραφῶν τῆς Δημητριάδος « Σαραπίειον »), ἔλαβε κατ' ἀνάγκην τὴν μορφὴν καθαρᾶς ἀποχωματώσεως. Διότι τὸ μνημεῖον καὶ εἰς τὰ σημεῖα ἀκόμη ὅπου ἀνέσκαψεν ὁ Ἀρβανιτόπουλος ἦτο κεχωσμένον καὶ σχεδὸν ἀόρατον. Πρῶτον ἐγένετο λεπτομερὴς καθαρισμὸς τῶν παλαιῶν ἀνασκαφικῶν τάφρων, ἐν συνεχείᾳ δὲ συντήρησις τοῦ ΝΑ γωνίας τοῦ κτηρίου, ὅπου εἶχεν ὀρυχθῆ πολυβολεῖον, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Κατοχῆς· εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἡ ἀποχωμάτωσις ἀπεκάλυψε τμῆμα τῆς ἐξ ὠμῶν πλίνθων ἀνωδομίας τοῦ κτηρίου (Π ί ν. 193 α).

Ἐκαθαρίσθη ἔπειτα καὶ ἀπεχωματώθη ὁλόκληρος ἡ νοτία ἐξωτερικὴ πλευρά, ἡ ὁποία δὲν ἦτο ὁρατὴ καὶ δὲν εἶχεν ἐπίσης ἀνασκαφῆ. Ἡ δομὴ τοῦ τοίχου δεικνύει καθαρὰ τὴν αὐτὴν τεχνικήν, τὴν ὁποίαν συναντῶμεν εἰς τὴν Ἱερὰν Ἀγοράν, εἰς τὸ ἀνάλημμα τοῦ περιβόλου τοῦ ὕπερθεν τοῦ θεάτρου ἱεροῦ καὶ εἰς ἄλλα πρώιμα ἑλληνιστικὰ μνημεῖα τῆς Δημητριάδος.

Περαιτέρω ἀπεκαλύφθη τὸ κάτω μέρος τοῦ συνθέτου κίονος τῆς ΝΔ γωνίας τοῦ περιστυλίου καὶ τμήματα κατὰ χώραν τριῶν ἄλλων κιόνων τῆς δυτικῆς κιονοστοιχίας. Ὁ ὄγκος τῶν ἐπιχώσεων εἰς τὴν ἐσωτερικὴν αὐλὴν εἶναι μέγας, ἡ δὲ ἀποχωμάτωσις μόνον τοῦ χώρου αὐτοῦ θὰ ἀπαιτήσῃ ἐργασίαν μακράν. Τάφροι τινὲς ἀνιχνευτικαὶ δὲν ἀπέδωσαν ἄξια λόγου πορίσματα. Ἀντιθέτως, κατὰ τὴν ΒΔ γωνίαν τοῦ κτηρίου ἡ ἀποχωμάτωσις ἀπεκάλυψε τρία δωμάτια (Π ί ν. 192 γ), δυστυχῶς κατεστραμμένα κατὰ τὰ δάπεδα ἐκ τῶν ἀπείρων τάφων, οἱ ὁποῖοι ἔβλαψαν πολὺ τὸ κτήριον καὶ ἀνάγονται εἰς τοὺς Παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους. Τὰ κινητὰ εὑρήματα ἐπίσης ἦσαν ἀνάξια λόγου καὶ δὲν βοηθοῦν εἰς τὴν ἑρμηνείαν τοῦ προορισμοῦ τῶν δωματίων. Ἐντὸς ἑνὸς πάντως ἀνεκαλύφθη μικρὰ χαλκουργικὴ χοάνη (;) καὶ λείψανα χαλκοῦ, ἀλλ' ἐξ αὐτῶν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συναχθοῦν ἐνδείξεις περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ χώρου. Πολύτιμα, ἀντιθέτως, ὑπῆρξαν τὰ στοιχεῖα, τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἀκριβῆ χρονολόγησιν τοῦ κτηρίου (α' ἥμισυ τοῦ Γ' αἰ. π.Χ.) μεταξὺ τῶν ὁποίων κεραμεική, τμήματα τῆς πηλίνης ὑδρορρόης (Π ί ν. 193 β) καὶ νομίσματα, ἐξ ὧν ἓν ἀργυροῦν ἀθηναϊκὸν τετράδραχμον τῆς περιόδου 146 - 100 π.Χ. ἐκ στρώματος καύσεως, ἕτερον τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ κλπ.

Λεπτομερειακαὶ ἄλλαι παρατηρήσεις περὶ τοῦ σχεδίου τοῦ κτηρίου, τῆς ἀποχετεύσεως αὐτοῦ καὶ τῶν ἐπὶ μέρους ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, δι' ὧν συμπληροῦται ἡ γνῶσις τοῦ ὅλου καὶ συχνὰ ἐπανορθοῦνται ἐσφαλμέναι παλαιότεραι ἀπόψεις, θὰ ἐκτεθοῦν ἐν καιρῷ, ἀφοῦ προχωρήσῃ ἡ μελέτη. Πρὸς τὸ παρὸν ὀλίγα τινὰ ὀφείλομεν νὰ σημειώσωμεν : α. Αἱ γενόμεναι ἐργασίαι ἀποχωματώσεως καὶ συντηρήσεως δὲν ἔλαβον τὸν χαρακτῆρα ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης, ἐπομένως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ παράσχουν πολλὰ νέα στοιχεῖα περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ κτηρίου· ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἐνδείξεων τὰς ὁποίας τώρα κατέχομεν ἐνισχύθη ἡ ἄποψις τοῦ Ν. Παπαχατζῆ, ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ « βασιλείου », δηλ. περὶ τοῦ ἀ ν α κ τ ό ρ ο υ τῶν Μακεδόνων βασιλέων [1]. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν μεγαλοπρεπῆ καὶ πολυτελῆ δομήν του, τὸ κτήριον αὐτὸ φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ τὸν κεντρικὸν πυρῆνα τῆς πόλεως τοῦ Δημητρίου. Παρατηρήσεις γενόμεναι τελευταίως, ἐπέτρεψαν νὰ κατανοήσωμεν καλύτερον τὴν κεντρικὴν τοποθέτησίν του καὶ τὴν ἄμεσον σχέσιν του πρὸς τὴν Ἱερὰν Ἀγοράν, οἱ τοῖχοι τῆς ὁποίας εἶναι παράλληλοι καὶ κάθετοι πρὸς αὐτό [2]. Ἔτι μᾶλλον, τὸ ἀνάκτορον φαίνεται ἀμέσως συνδεδεμένον μὲ τὴν ἀγορὰν διὰ τῆς προεκτάσεως τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβόλου αὐτῆς, ὥστε τὸ ἀνάκτορον, ἡ ἱερὰ ἀγορὰ καὶ ὁ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος ἀποτελοῦν ἑ ν ό τ η τ α, ἐπέχουσαν τὴν θέσιν τοῦ διοικητικοῦ καὶ πνευματικοῦ κέντρου τῆς πόλεως. Τὸ γεγονὸς ἐπίσης τῆς ἐξάρσεως ἐν τῷ χώρῳ τοῦ ἀνακτόρου, τὸ ὁποῖον δεσπόζει μεγαλοπρεπὲς ὑπεράνω τῆς ἀγορᾶς (ἡ ὁποία φαίνεται οἱονεὶ ἐξηρτημένη ἀπ' αὐτοῦ), ἐκτὸς τῆς ὑποδηλώσεως τοῦ προορισμοῦ τοῦ κτηρίου, εἶναι στοιχεῖον σύμφωνον πρὸς τὴν περὶ ἡγεμο-

1. Πρβλ. Ν. Δ. Παπαχατζῆ, Τὸ μακεδονικὸ ἀνάχτορο τῆς Δημητριάδας, Θεσσαλικὰ Α (1958) 16 - 26.

2. Ἔ.ἀ., σελ. 22, Stählin κλπ., Pagasai und Demetrias, 116.

νίας ἀντίληψιν τοῦ Δημητρίου, πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς. Δι' αὐτὸ πιστεύω, ὅτι καίτοι δὲν ἔχομεν πρὸς τὸ παρὸν ἀμέσους ἀποδείξεις περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ κτίσματος, πρέπει πάντως νὰ ἀποκλείσωμεν τὴν ἑρμηνείαν του ὡς ἀγορᾶς ἢ ξενῶνος. Ἀμφότερα εἶναι χῶροι εὐπρόσιτοι, διότι ὑπηρετοῦν συλλογικὰς ἀνάγκας, ἐνῷ τὸ θεωρούμενον ἀνάκτορον εἶναι ἐξηρημένον εἰς τὴν κορυφὴν ὑψώματος καὶ περιβάλλεται ὑπὸ ἀνδήρων καὶ ἰσχυρῶν τειχῶν, δίκην ὀχυροῦ.

Τὸ ἀνάκτορον καὶ ἡ Ἱερὰ Ἀγορὰ εἶναι προφανῶς τὰ σπουδαιότερα δημόσια κτίσματα τῆς ἀρχαίας Δημητριάδος, πρὸς τὴν ἔρευναν καὶ μελέτην τῶν ὁποίων πρέπει νὰ κατευθυνθῇ ἡ προσπάθειά μας εἰς τὸ μέλλον, ἂν ὑπάρχῃ σοβαρὰ πρόθεσις συνεχίσεως τῶν ἐργασιῶν πρὸς ἀποκάλυψιν τῆς σπουδαίας αὐτῆς ἑλληνιστικῆς πόλεως, τῆς ὁποίας γνωρίζομεν καλῶς τὸν τειχισμὸν καὶ τὴν περίμετρον, ἀλλὰ μέχρι πρό τινος τίποτε σχεδὸν περὶ τῶν δημοσίων κτηρίων της.

3. « Κουρσοὺμ Τζαμὶ » Τρικάλων

Κατὰ τὰς ὑποδείξεις καὶ τὰ σχέδια τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεων, τῇ ἐπιβλέψει δὲ τοῦ πολ. μηχανικοῦ Εὐ. Καλκετενίδη, ἐγένετο ἔναρξις τῆς συντηρήσεως τοῦ μουσουλμανικοῦ τεμένους Ὀσμὰν Σὰχ ἢ Κουρσοὺμ Τζαμί, ἐν Τρικάλοις. Αἱ ἐργασίαι περιωρίσθησαν πρὸς τὸ παρὸν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ περιβάλλοντος τὸ μνημεῖον χώρου καὶ τὴν περίφραξιν, ἐνῷ ἐμελετήθη ἡ ἀπόφραξις τῶν καθέτων ρηγμάτων, ὡς καὶ ἡ ἀνακεράμωσις τῆς στέγης.

4. Μετέωρα

Εἰς τὰς συνεχιζομένας ἀπὸ ἐτῶν ἐργασίας συντηρήσεως τῶν μνημείων τῶν Μετεώρων, κατὰ τὰ σχέδια τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως, ἐβοήθησεν ὁ Ἐπιμελητὴς Ἄγγελος Λιάγκουρας· τὴν τεχνικὴν ἐπίβλεψιν εἶχεν ὁ αὐτὸς μηχανικὸς Εὐ. Καλκετενίδης.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

1. Ἰ ω λ κ ὸ ς

Καὶ κατὰ τὸ 1961 ἐσυνεχίσθη ἡ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ τῆς ἀρχαίας Ἰωλκοῦ, δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, εἰς τὸ « Ἔργον » τῆς ὁποίας (1961, σελ. 51 - 60) ἐδημοσιεύθη σχετικὴ ἔκθεσις.

Τὰ κυριώτερα πορίσματα τῆς ἀνασκαφῆς, ἡ ὁποία καὶ ἐφέτος περιωρίσθη εἰς τὴν στρωματογραφίαν (Π ί ν. 194 α), ἐπειδὴ δὲν κατωρθώθη ἀκόμη νὰ κατεδαφισθοῦν τὰ ὑπερκείμενα τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου τμήματα τοῦ τουρκικοῦ τείχους καὶ τὰ οἰκήματα, ὑπῆρξαν ἐν περιλήψει τὰ ἑξῆς : α. Τὸ μυκηναϊκὸν στρῶμα τῆς Ἰωλκοῦ ἔχει τεράστιον πάχος, ἀφοῦ μόνον ἡ ἐπίχωσις τῆς ΥΕ. ΙΙΙ περιόδου ἔφθανεν εἰς 2.80 - 3.00 μ. Ἡ διαπίστωσις εἶναι ἐκπληκτική, ἐπειδὴ μέχρι τοῦδε, μόνον εἰς τὴν γειτονικὴν Νήλειαν (τὰ « Πευκάκια » τοῦ Βόλου) εἶχε σημειωθῆ ΥΕ. στρῶμα πάχους 2 - 2.50 μ. (Πρβλ. Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολ. Ἑταιρ., 1957, σελ. 31 ἑξ.), ἐνῷ εἰς ἄλλας θέσεις τῆς Θεσσαλίας, καθ' ὅσον τοὐλάχιστον ἔδειξαν αἱ γενόμεναι ἔρευναι, δὲν ἀνεκαλύφθησαν ἄξια λόγου μυκηναϊκὰ στρώματα. Ἡ ἔρευνα καὶ μελέτη τῶν πλουσίων αὐτῶν μυκηναϊκῶν στρωμάτων τῆς Ἰωλκοῦ ἐλπίζεται ὅτι θὰ συμβάλῃ εἰς τὴν γνῶσιν τῆς περιόδου ἐν τῇ θέσει ταύτῃ καὶ πιθανῶς εἰς τὴν ἐπίλυσιν γενικωτέρων χρονολογικῶν προβλημάτων.

β. Ἡ μεγίστη πλειονότης τῶν ΥΕ. ΙΙΙ γραπτῶν ἀγγείων (διότι περὶ τῶν μονοχρώμων δὲν γενναται ζήτημα) εἶναι ἐντοπίας προελεύσεως· ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς περιόδου (ΥΕ. Ι) ἐσημειώσαμεν παλαιότερα ἐντόπια ἀπομιμήματα, ἀλλὰ τότε ἀκόμη τὸ ποσοστὸν τῶν ἐπεισάκτων γραπτῶν ἐφαίνετο λίαν ὑψηλόν, ἐνῷ τώρα εἶναι καταφανὴς ἡ αὐτονομία καὶ ἀνεξαρτησία τῆς Ἰωλκοῦ ὡς ἀγγειοπλαστικοῦ κέντρου.

Εἰς τὴν κεραμεικὴν τῆς ΥΕ. ΙΙΙ περιόδου ἄλλο στοιχεῖον ἄξιον ἐξάρσεως εἶναι ἡ τεχνικὴ τῶν ἀγγείων, ἡ χρῆσις μελανοῦ ἢ κάπως ἀμαυροῦ βερνικίου καὶ ἡ ἔντονος τάσις πρὸς ἁπλούστευσιν καὶ σχηματοποίησιν τῶν κοσμητικῶν θεμάτων, τὰ ὁποῖα πρὸς τὸ τέλος τῆς περιόδου προσημαίνουν τὸν «Πρωτογεωμετρικὸν» ρυθμόν.

γ. Ἡ Πρωτογεωμετρικὴ περίοδος ἐν Ἰωλκῷ φαίνεται ἐπίσης μακρὰ καὶ ἀντιπροσωπεύεται μὲ πλούσια στρώματα (πάχους 1.80 - 2.00 μ.) καὶ τέσσαρας ἀρχιτεκτονικὰς φάσεις. Ἡ μετάβασις ἐκ τῆς μυκηναϊκῆς περιόδου εἶναι μᾶλλον ὁμαλή, τοὐλάχιστον εἰς τὴν κεραμεικήν, ὅπου ἡ ἀλλαγὴ φαίνεται ἀποτέλεσμα φυσιολογικῆς ἐξελίξεως καὶ ὄχι « εἰσβολῆς ». Στρῶμα καταστροφῆς δὲν διεπιστώθη κατὰ τὴν παροῦσαν ἀνασκαφικὴν περίοδον εἰς τὸν συνοικισμόν, ἐνῷ εἰς τὸ παραπλεύρως κείμενον ἀνάκτορον ἡ πυρπόλησις εἶναι ἐμφανής. Εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν δὲν διεπιστώθησαν ἐπίσης ἀλλαγαί· τὰ οἰκήματα εἶναι εὐθυγράμμου κατόψεως, ἡ κρηπὶς λιθόκτιστος καὶ ἡ ἀνωδομία ἐξ ὠμῶν πλίνθων. Εἶναι ὅμως ἐξ ἴσου ἀληθές, ὅτι τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα πρὸς τὸ παρὸν κατέχομεν περὶ τῶν πρωτογεωμετρικῶν οἰκημάτων εἶναι ἀνεπαρκῆ, δι' ἀσφαλῆ σύγκρισιν.

2. Ὁμόλιον

Ἡ τυχαία κατὰ τὴν ἀπόληψιν ἀργίλλου ὑπὸ ἐργατῶν ἀνεύρεσις χρυσῶν κοσμημάτων ἐξαιρέτου τέχνης, εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὑψώματος « Ντάπη Ράχη » πλησίον τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Πηνειοῦ, πρὸ τοῦ ἀρχαίου Ὁμολίου καὶ τοῦ οὐχὶ μακρὰν ἐπίσης κειμένου ὁμωνύμου χωρίου (τέως Λασποχώρι), ἐγένετο ἀφορμὴ διενεργείας δοκιμαστικῶν ἀνασκαφῶν εἰς τὸν χῶρον μιᾶς ἐκ τῶν πολλῶν λησμονημένων ἀρχαίων πόλεων τῆς Θεσσαλίας. Τὰ χρυσᾶ κοσμήματα ἀποτελοῦν ἀληθῆ θησαυρόν, τὸν ὁποῖον ἀπεπειράθησαν νὰ οἰκειοποιηθοῦν οἱ εὑρόντες, τελικῶς ὅμως, χάρις εἰς τὰς προσπαθείας τῶν ἀστυνομικῶν ἀρχῶν, παρεδόθη καὶ ἤδη ἐκτίθεται εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Βόλου. Τὸ εὕρημα θὰ μελετηθῇ ἰδιαιτέρως, ἐνταῦθα δὲ ἐκθέτομεν κυρίως τὰ ἀποτελέσματα τῶν δοκιμαστικῶν ἀνασκαφῶν, αἱ ὁποῖαι ἀρχικῶς περιωρίσθησαν εἰς τὴν θέσιν εὑρέσεως τῶν κοσμημάτων, ἀλλὰ κατόπιν ἐξετάθησαν καὶ πρὸς ἄλλα σημεῖα τῆς περιοχῆς, ὅπου ἡ ἐπέμβασις ἐκρίθη ἀναγκαία, διὰ νὰ ἀποτραπῇ σύλησις.

Ἡ ἀρχαία πόλις τοῦ Ὁμολίου ἐξετείνετο ἐπὶ τῶν βορείων κλιτύων προβούνου τῆς Ὄσσης, μεταξὺ δύο ρευμάτων (Πίν. 194β), ἐξ ὧν τὸ πρὸς δυσμὰς « Ρέμα τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς » εἶναι βαθὺ καὶ ἀπότομον, τὸ δὲ πρὸς ἀνατολὰς « Ρέμα τοῦ Κολιαλῆ » ἀποτελεῖ σήμερον τὸ δυτικὸν ὅριον τοῦ συγχρόνου ὁμωνύμου χωρίου. Λείψανα τειχῶν σῴζονται ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως (Προφ. Ἠλίας) καὶ εἰς τινας θέσεις τῆς κάτω πόλεως. Ἡ θέσις εἶναι φύσει ὀχυρά, ἐδέσποζε δὲ τῆς ἐξόδου τῶν Τεμπῶν καὶ ἤλεγχε τὴν ἐπὶ τοῦ παραρρέοντος Πηνειοῦ γέφυραν. Τάφοι εὑρέθησαν κατὰ καιροὺς εἰς τὰς παρυφὰς τῆς πόλεως, ἰδίως εἰς τοὺς πρὸς Β χαμηλοὺς γηλόφους, παρὰ τὸν Πηνειόν, μάλιστα δὲ περὶ τὸν λόφον « Ντάπη Ράχη », διὰ τοῦ ὁποίου διέρχεται σήμερον ἡ ἀμαξιτὴ ὁδὸς ἐκ Τεμπῶν πρὸς Ὁμόλιον καὶ Στόμιον (Τσάγεζι). Ἀκριβῶς εἰς τοὺς πόδας τοῦ λόφου αὐτοῦ καὶ εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων δεκάδων μέτρων ἀπὸ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Πηνειοῦ, ἔκειτο ὁ τυχαίως ἀνευρεθεὶς ὑπὸ τῶν ἐργατῶν τάφος, ὁ περιέχων τὰ θαυμάσια χρυσᾶ κοσμήματα.

Ὀλίγον ὑψηλότερα, εἰς τὰ τοιχώματα τῆς γενομένης κατὰ τὴν διαπλάτυνσιν τῆς ὁδοῦ τομῆς παρετήρησα μόλις διαφαινόμενα σπηλαιώδη ὀρύγματα, τὰ ὁποῖα, ὡς ἀπέδειξεν ἡ σκαφὴ αὐτῶν, ἦσαν τάφοι τῆς Πρωτογεωμετρικῆς περιόδου (Πίν. 194γ).

Ἀνεσκάφησαν ἐν ὅλῳ πέντε σπηλαιόσχημοι τάφοι εἰς τὸ σημεῖον αὐτό, ἕκτος δέ, τῆς αὐτῆς περιόδου, ἀλλὰ κτιστὸς θολωτός, κατεστραμμένος κατὰ τὸ πλεῖστον, ἠρευνήθη παρὰ τὴν θέσιν « Ρέμα Κολιαλῆ ». Ὅλοι οἱ τάφοι ἦσαν μικρῶν διαστάσεων καὶ τὸ σχῆμα αὐτῶν οὐδόλως διέφερε τῶν ἄλλοθεν ἀγνώστων ἐν Θεσσαλίᾳ λαξευτῶν σπηλαιωδῶν ἢ θαλαμοειδῶν μυκηναϊκῶν τάφων· μόνον ἡ ὕπαρξις δρόμων ἦτο ἀδύνατον νὰ διαπιστωθῇ, λόγῳ τῆς ἀποκοπῆς τῆς κλιτύος κατὰ τὴν διάνοιξιν τῆς ὁδοῦ, βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι ὑπῆρξε πάντοτε στόμιον.

Ὁ πρῶτος τάφος (τάφος Ι) ἦτο ὠοειδής, διαστάσεων 1,85 Χ 1,10 μ., ὕψ. 0,95μ. Περιεῖχε τοὺς σκελετοὺς τεσσάρων νεκρῶν, μὲ τὰς κεφαλὰς πρὸς τὸ νότιον τμῆμα. Κτερίσματα : ἑπτὰ πήλινα ἀγγεῖα (δύο πρόχοι, ἀμφορεύς, θήλαστρον, κύπελλα), τέσσαρα χρυσᾶ κοσμήματα (δύο ἑλικοειδῆ καὶ δύο δακτυλιόσχημα), δύο μικραὶ ὀκτώσχημοι πόρπαι, μία περόνη, δακτύλιοι, κομβία, ξίφος σιδηροῦν κ.ἄ. (Πίν. 195γ).

Ὁ τάφος ΙΙ περιεῖχε πέντε σκελετούς, μὲ τὰς κεφαλὰς πάλιν πρὸς τὸ νότιον μέρος καὶ εἶχε διαστάσεις 2.35 Χ 1.47, ὕψ. 1.15μ., ἔσῳζε δὲ καὶ λείψανα κτιστοῦ τοιχαρίου, ἀποφράσσοντος τὸ στόμιον. Δύο τοὐλάχιστον ἐκ τῶν σκελετῶν ἐφαίνοντο παραμερισμένοι πρὸς τὸ βάθος τοῦ τάφου (Πίν. 195α). Κτερίσματα : Δύο ὀκτώσχημοι πόρπαι, σιδηροῦν μονόστομον ἐγχειρίδιον καί τινα ἄλλα ἀσήμαντα ἀντικείμενα.

Ὁ τάφος ΙΙΙ περιεῖχε τέσσαρας σκελετοὺς ἐν πλήρει τάξει καὶ ὀλίγα παραμερισμένα ὀστᾶ· αἱ κεφαλαὶ τῶν σκελετῶν πάλιν πρὸς τὸ νότιον τμῆμα. Διαστάσεις 2.12 Χ 1.75 (;), ὕψος 0.87μ. Κτερίσματα : Τρία ὀρειχάλκινα ψέλια, δύο μεγάλαι ὀκτώσχημοι πόρπαι, χρυσοῦν δακτυλιοειδὲς κόσμημα, περόνη χαλκῆ (πρβλ. Πίν. 195 β), δακτύλιοι, σιδηρᾶ αἰχμὴ (Πίν. 195 β).

Τάφος ΙV. Μέρος αὐτοῦ εἶχε καταστραφῇ κατὰ τὴν διάνοιξιν τῆς ὁδοῦ ἢ καὶ ἐσυλήθη ἀκόμη, διότι πλὴν ὀλίγων τεμαχίων μικροῦ στρεπτοῦ χαλκοῦ δακτυλίου, οὐδὲν ἄλλο κτέρισμα ἀνευρέθη, ἐλάχιστα δὲ ἦσαν καὶ τὰ ὀστᾶ. Διαστάσεις 2.10 Χ 1.65(;), ὕψος 0.82μ.

Τάφος V. Λίαν ἐνδιαφέρων, ὡς διατηρῶν τὸ στόμιον, πλάτους 0.67μ. καὶ μήκους μόλις 0.45μ., πεφραγμένον διὰ λίθων, τοὺς ὁποίους ἐκάλυπτεν ἐμπρὸς καθέτως ἐμπεπηγμένη πλάξ (0.87 Χ 0.68μ. πάχ. 0.06μ.). Διαστάσεις : 2.35 Χ 2.15, ὕψ. 1.00 μ. περίπου. Δύο σκελετοὶ μὲ τὰς κεφαλὰς πρὸς τὸ στόμιον, ἤτοι τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ τάφου. Κτερίσματα : Πέντε ἀγγεῖα, δύο χαλκᾶ στρεπτὰ καὶ θραύσματα ἄλλων, χαλκοῦς δακτύλιος καὶ πέντε σιδηροῖ, τρεῖς περόναι σιδηραῖ, μὲ ἀγγειόσχημον κεφαλήν, τεθραυσμέναι.

Πάντες οἱ ἀνωτέρω τάφοι ἔκειντο πλησίον ἀλλήλων, ἀπετέλουν δηλαδὴ συστάδα. Ἡ μορφὴ τοῦ ἐδάφους καὶ ἡ πυκνὴ ἐκ θάμνων βλάστησις ἐδυσχέραναν τὴν ἀναζήτησιν ἄλλων εἰς τὰ πέριξ. Οἱ τάφοι χρονολογοῦνται εὐχερῶς εἰς τὴν Πρωτογεωμετρικὴν περίοδον ἐκ τῆς παρουσίας πλὴν τῶν χειροποιήτων ἀγγείων (Πίν. 196α) (τὰ ὁποῖα, καίτοι συνεχίζουν παλαιοτέρας παραδόσεις, δὲν φέρουν γραπτὴν κόσμησιν καὶ δὲν χρονολογοῦνται ἄρα ἀκριβῶς) καὶ τυπικῶν πρωτογεωμετρικῶν ἀγγείων (πρβλ. Πίν. 195γ). Ἡ θέσις τοῦ Ὁμολίου εἰς τὴν βόρειον ἐσχατιὰν τῆς Μαγνησίας καὶ εἰς τὰ ὅρια τῆς Θεσσαλίας, προσδίδει ἰδιαιτέραν σημασίαν εἰς τὰ ἐκ τῶν τάφων αὐτῶν εὑρήματα, τὰ ὁποῖα φαίνονται στενῶς συνδεόμενα μὲ τὰ τοῦ νεκροταφείου τῆς Βεργίνας εἰς τὴν Μακεδονίαν καί, φυσικά, μὲ τὴν Μαρμάριανην.

Ὁ τάφος VI ἦτο κ τ ι σ τ ὸ ς θολωτός, ἀλλὰ μικρὸν μόνον μέρος αὐτοῦ διετηρεῖτο· τὸ πλεῖστον εἶχε καταστραφῆ ἐκ τῆς ροῆς μικροῦ ρεύματος, τὸ ὁποῖον διέρχεται ἀτραπὸς ἐκ τοῦ Ρέματος Κολιαλῆ πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἀκρόπολιν. Τὸ σῳζόμενον μῆκος τοῦ τάφου ἦτο 2.30μ., τὸ δὲ κάτω μέρος τοῦ τοίχου ἐσῴζετο κατὰ τὴν ΝΔ πλευρὰν μέχρις ὕψους ἑπτὰ δόμων καὶ παρουσίαζε ἰσχυρὰν πρὸς τὰ ἔσω ἐκφοράν. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ καὶ ἐπὶ τοῦ δαπέδου εὑρέθησαν ὀστᾶ παραμερισμένα ἐν σωρῷ (Πίν. 196β), ἐλάχιστα θραύσματα ἀγγείων μονοχρώμων, τεμάχιον σιδηροῦ ἐγχειριδίου καὶ ψήγματα χαλκοῦ. Ὁ ὑποδείξας ὅμως τὸν τάφον χωρικὸς ἐβεβαίωσεν, ὅτι πρό τινων ἐτῶν εἶχεν ἀνεύρει ἐκεῖ ὀκτώσχημον πόρπην, τὴν ὁποίαν τελικῶς ἀπέρριψε. Ὥστε δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία περὶ τῆς ἡλικίας τοῦ τάφου, ὁ ὁποῖος φαίνεται περίπου σύγχρονος πρὸς τοὺς λαξευτούς. Ἀλλ' ἡ ὕπαρξις ἐν τῇ αὐτῇ θέσει συγχρόνως διαφόρων τύπων τάφων κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν εἶναι διδακτική· διότι ἀποδεικνύει ὅτι ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἐδάφους ἐξαρτᾶται ἡ δομὴ τοῦ τάφου καὶ ὁ τρόπος τῆς κατασκευῆς αὐτοῦ.

Καὶ τὰ νεκροταφεῖα τῶν κλασσικῶν χρόνων ἐξετείνοντο ἐπίσης παρὰ τὰ κράσπεδα τῆς ἀρχαίας πόλεως. Ἡ ἔρευνα ἡμῶν περιωρίσθη εἰς δύο σημεῖα: α. Εἰς τοὺς πόδας τοῦ ὑψώματος «Ντάπη Ράχη», κατὰ τὴν θέσιν «Κοκκινόχωμα», παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Πηνειοῦ καὶ β. πλησιέστερα πρὸς τὴν πόλιν, ἐντὸς τῶν ἀμπελώνων.

Εἰς τὸν πρῶτον τομέα ἀνεσκάφη κατ' ἀρχὰς τὸ ὑπολειφθὲν τμῆμα τοῦ τάφου Α (Σ χ ε δ. 1), ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶχον εὑρεθῆ τὰ χρυσᾶ κοσμήματα. Ὁ τάφος ἦτο ἁπλοῦν ὄρυγμα ἐντὸς τοῦ ἀργιλλώδους ἐδάφους, χωρὶς καμμίαν ἄλλην διαμόρφωσιν, ἐσῴζετο δὲ τὸ πρὸς τοὺς πόδας τῆς νεκρᾶς τμῆμα. Δύο ὑάλινα πολύχρωμα ἀλάβαστρα (Πίν. 197α) καὶ τμήματα τρίτου, ἁπλοῦς δίσκος χαλκοῦ κατόπτρου, μικρὰ μελαμβαφὴς ὑδρία, ληκύθιον κοσμούμενον διὰ δικτυωτοῦ (Πίν. 197β), πεντήκοντα καὶ πλέον ἀστράγαλοι προβάτου, ἦσαν τὰ ἐκ τοῦ τμήματος αὐτοῦ γενόμενα εὑρήματα. Τὰ χρυσᾶ κοσμήματα εἶχον εὑρεθῆ προφανῶς εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ τάφου, παρὰ τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ στῆθος τῆς νεκρᾶς· ἂν αἱ διηγήσεις τῶν ἐργατῶν εἶναι ἀληθεῖς, ὁ τάφος δὲν εἶχε μῆκος μεῖζον τοῦ 1.50μ., τὰ δὲ περισωθέντα εἰς κακὴν κατάστασιν ὀστᾶ ἀφήνουν νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι ἡ ἡλικία τῆς νεκρᾶς ἦτο μικρά. Ἐκ τῶν κοσμημάτων τὰ σπουδαιότερα εἶναι ζεῦγος χρυσῶν ἐνωτίων μηνοειδῶν, ἀπαρτιζομένων ἐκ δύο κυρτῶν συνηνωμένων ἐλασμάτων, ἐξ ἁλύσεως πλεκτῆς καὶ ἐπιθέτου πτερωτοῦ ἵππου, ἐφ' οὗ περιστερὰ (μὴ σῳζομένη εἰς τὸ ἕτερον)· ἀπολήγουν εἰς λεοντοκεφαλήν, ἕλκουν δ' ἕκαστον 16 - 17 γραμμάρια (Πίν. 198α). Ὁλόκληρος σχεδὸν ἡ ἐπιφάνεια κοσμεῖται διὰ κοκκιδωτῶν σχεδίων, ἀνθεμίων, ἑλίκων, φύλλων, ροδάκων κλπ., ἀπαρτιζόντων σύνολον θαυμαστὸν καὶ ὡς σύνθεσις καὶ ὡς λεπτούργημα τορευτικῆς δεξιότητος. Πρόκειται ἀληθῶς περὶ ἀριστουργημάτων τῆς ἑλληνικῆς τορευτικῆς τῶν περὶ τὸ 400 π. Χ. χρόνων.

Ἐξ ἴσου σημαντικὰ εἶναι τρία χρυσᾶ μετάλλια, ἀπαρτιζόμενα ἐκ δύο μερῶν, τοῦ δίσκου, τοῦ ὁποίου τὴν περιφέρειαν ὁρίζουν συνεχεῖς κοκκίδες, καὶ τοῦ ἐμβλήματος, τὸ ὁποῖον εἶναι στερεὰ συγκολλημένον καὶ φέρει ἔκτυπον κεφαλὴς Ἀθηνᾶς Παρθένου κατ' ἐνώπιον. Διάμετρον 0.033, βάρος 5 γραμμάρια περίπου (Πίν. 198β).

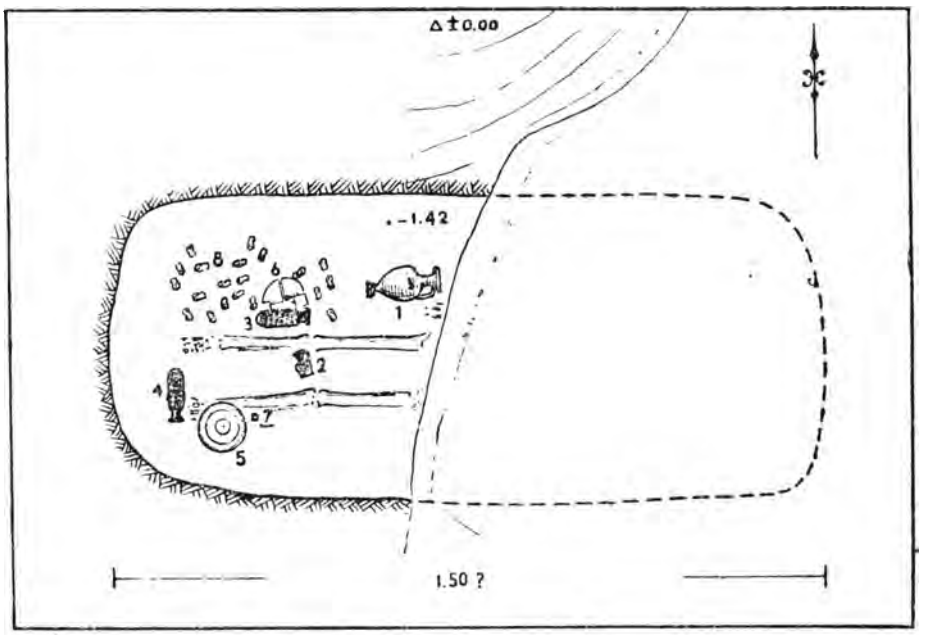
Ἐκ τοῦ αὐτοῦ τάφου προέρχεται ἐπίσης ἅλυσις χρυσῆ, μήκους 0,40μ., πεπλεγμένη ἐξ ὀκταπλοῦ λεπτοτάτου σύρματος, ἀπολήγουσα εἰς λεοντοκεφαλὴν καὶ πολλαὶ ψῆφοι χρυσαῖ ὅρμου, ἔχουσαι σχῆμα ἀγγειδίου μετὰ ρόδακος ἄνω (Πίν. 198δ) ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀκανθοειδοῦς κοσμήματος ἀφ' ἑτέρου, παρεμβαλλομένου μεταξὺ τῶν ροδάκων. Συνολικῶς περιῆλθον εἰς χεῖρας μας μόνον ἓξ ψῆφοι ἀγγειόσχημοι μετὰ ροδάκων καὶ τμήματα τριῶν ἄλλων, ἐπίσης δὲ ἑπτὰ ἀκανθοειδῆ κοσμήματα καὶ τὸ ἀνθεμωτὸν πέρας τοῦ ὅρμου· ἀναμφιβόλως ὅμως τὰ τεμάχια τοῦ ὅρμου θὰ ἦσαν ἀρχικῶς πολὺ περισσότερα.

Ὁ τάφος Β ἀπεῖχε τοῦ πρώτου τρία περίπου μέτρα, εἶχε τὸν αὐτὸν περίπου ἐξ Α πρὸς Δ προσανατολισμὸν καὶ τὴν αὐτὴν μορφήν. Περιεῖχε τὰ μόλις διακρινόμενα λείψανα κόρης, παρὰ τὴν

κεφαλὴν τῆς ὁποίας εὑρέθησαν δύο χρυσᾶ ἐνώτια μηνοειδῆ, μικρὰ σχετικῶς καὶ φέροντα ἁπλουστέραν κόσμησιν (ἀνθέμια κατὰ τὰ ἄκρα, σπεῖραι κατὰ μῆκος καὶ ἐγκαρσίως εἰς τὸ μέσον). Βάρος 2,5 γραμμάρια.

Παρὰ τὴν δεξιὰν χεῖρα καὶ πρὸς τὸ στῆθος εὑρέθη δακτύλιος ἀργυροῦς, μὲ κινητὴν περὶ ἄξονα σφενδόνην, ἀποτελουμένην ἐκ δύο δίσκων ἐξ ὀρείας κρυστάλλου, συνηνωμένων διὰ πλακὸς ἐκ lapis lazuli ἐνδιαμέσως. Οἱ ἐκ κρυστάλλου δίσκοι κοσμοῦνται ἔσωθεν διὰ γλυφῶν, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐχύθη χρυσός· καὶ ὁ μὲν εἷς, ὁ μὲ ὄψιν κυρτήν, ἔχει παράστασιν τῆς Θέτιδος ρίσθησαν ἀπὸ τὸ λασπῶδες χῶμα καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον διελύθησαν ἀμέσως μετὰ τὴν ἐξαγωγήν, δύο πελίκαι ἐρυθρόμορφοι μετὰ παραστάσεων Ἀμαζόνων, μὴ διατηρούμεναι καλῶς, χρονολογούμεναι δὲ εἰς τὸ τέλος τοῦ Ε΄ ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ΄ αἰ., πήλινον εἰδώλιον καὶ ἀστράγαλοι.

Οἱ λοιποὶ εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν ἀνασκαφέντες τάφοι (Γ, Δ, Ε, Ζ) δὲν ἀπέδωσαν ἄξια λόγου εὑρήματα. Τοῦ τάφου Δ περιεσώθη τὸ σχῆμα τοῦ σκελετοῦ, διότι τὰ ὀστᾶ ἦσαν καὶ ἐδῶ λίαν εὔθριπτα· ἐλάχιστα ἀγγεῖα μελαμβαφῆ, μία χαλκῆ πόρπη καὶ δύο δακτύλιοι εἰς σχῆμα κρίκων ἁπλῶν, δύο κωδωνοειδῆ ἐξαρτήματα, ἦσαν τὰ

Σχεδ. 1. Ὁμόλιον. Τάφος Α

ἐπὶ θαλασσίου ἵππου, φερούσης τὰ ὅπλα (κράνος καὶ ἀσπίδα) εἰς τὸν Ἀχιλλέα (Π ί ν. 198γ), ὁ δ' ἕτερος, ἐπίπεδος τὴν ὄψιν, παράστασιν ἔρωτος ἐπὶ δελφῖνος.

Τὸ κάλλος τῶν παραστάσεων εἶναι ἀνάλογον πρὸς τὴν καταπληκτικὴν τεχνικὴν τοῦ ὅλου, ἐξαίρεται δὲ περισσότερον ἀπὸ τὴν ἀντίθεσιν τοῦ χρυσοῦ ἐπὶ τοῦ βαθυκυάνου λίθου καὶ τὴν ἐπίτασιν τῆς λάμψεως διὰ τῆς κρυστάλλου.

Ὁ τύπος τοῦ δακτυλίου δὲν εἶναι ἄγνωστος, ἀλλὰ νομίζω ὅτι ἡ τεχνικὴ δὲν εἶναι ἄλλοθεν γνωστή.

Ἄλλα εὑρήματα ἐκ τοῦ τάφου αὐτοῦ ἦσαν: ψῆφοι σφαιρικαὶ καὶ φυλλάρια χαλκᾶ ἐπίχρυσα ἐξ ὅρμου, τὰ ὁποῖα μὲ πολλὴν δυσκολίαν διεχωμόνα ἀντικείμενα ἐντὸς τῶν τάφων. Ἄκαρποι ἀπέβησαν δοκιμαστικαὶ τάφροι εἰς τὰ πέριξ. Μόνον πλησιέστερα πρὸς τὴν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ, ὅπου ἐντὸς τομῆς τῆς ἐπιχώσεως παρετηρήσαμεν στρῶμα καύσεως, ἡ δοκιμαστικὴ σκαφὴ ὑπῆρξεν ἐπιτυχής. Ἀνεκαλύφθη δηλαδὴ ἡ θέσις καύσεως νεκρῶν ἐκτεινομένης εἰς τὸ πλεῖστον τῆς τάφρου, ἡ ὁποία εἶχε διαστάσεις 4.00 X 4.00 μ. Τὸ κέντρον τῆς πυρᾶς κατελάμβανε μικροτέραν ἔκτασιν καὶ ἐκεῖ ἀκριβῶς εὑρέθησαν ὀλίγοι λίθοι, ὄχι ὅμως κατά τινα σειράν. Εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς τάφρου εὑρέθη τάφος κεραμοσκεπής, περιέχων τὸν σκελετὸν γυναικὸς καὶ ὡς κτερίσματα ληκύθιον καὶ σκυφίδιον μελαμβαφῆ, δύο ὀρειχαλκίνας πόρπας, ζεῦγος ἁπλῶν δακτυλίων κατὰ

τὴν δεξιὰν χεῖρα. Ὁ τάφος χρονολογεῖται εἰς τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ Δ΄ αἰ. π. Χ. καὶ πρὸς τὸ τέλος αὐτοῦ, ἀλλὰ πάντως ἦτο ὀλίγον προγενέστερος τῆς πυρᾶς, τὰ ἐκ τῆς ὁποίας εὑρήματα πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὸ τέλος τοῦ αἰῶνος. Τὰ κυριώτερα ἐξ αὐτῶν εἶναι σιδηρᾶ, ἀρίστης διατηρήσεως (προφανῶς εἰς τὴν διατήρησιν ἐπέδρασεν ἡ ἰσχυρὰ καῦσις) καὶ εἶναι αἰχμαὶ δοράτων (9), μαχαιρίδια (7), μάχαιραι (2), λεπίδες ἐγχειριδίων (4), ἧλοι καὶ ἄλλα εἰς τεμάχια. Πολλῶν ἐξ αὐτῶν ἡ ἐπιφάνεια διατηρεῖ τὸ τεφροκύανον χρῶμα τοῦ προσφάτως σφυρηλατηθέντος σιδήρου. Εὑρέθησαν ἐπίσης πόρπαι ὀρειχάλκιναι, τρία ἀργυρᾶ νομίσματα Λαρισαίων (τῶν μέσων τοῦ Δ΄ αἰ. περίπου) καὶ ἓν χαλκοῦν, ἀλλ' εἰς στρῶμα προγενέστερον τῆς πυρᾶς καὶ ἄλλα τινὰ ἀσήμαντα μικρὰ ἀντικείμενα.

Εἰς τὸν δεύτερον τομέα τῶν δοκιμῶν ἀνεσκάψαμεν τάφους, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἤδη συληθῆ ἢ ἐκινδύνευον νὰ συληθοῦν· ἐντὸς τῆς ἀμπέλου Ἀστερίου Χουλιάρα ἀνεσκάφη τάφος κτιστὸς κιβωτιόσχημος, διαστάσεων 2.06 Χ 10.5μ., ὅστις εἶχεν ἀνακαλυφθῆ κατὰ τὴν διάνοιξιν αὐλακος καὶ εἶχεν ἐρευνηθῆ λάθρα. Μόνον πρὸς τὸ δυτ. ἄκρον εὑρέθη τμῆμα τῆς ἐπιχώσεως ἄθικτον καὶ ἐντὸς αὐτοῦ τεμάχια κρανίου καί τινα ἄλλα ὀστᾶ, ψῆφοι ὅρμου πήλινοι, ἐπιχρυσωμένοι καὶ χαλκᾶ φυλλάρια ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὅρμου, ἐπίχρυσα καὶ λίαν εὔθριπτα, αἰχμὴ σιδηρᾶ καὶ ἑπτὰ χαλκᾶ νομίσματα, ὧν τρία τοῦ Κασσάνδρου. Κατὰ τὴν ΒΑ γωνίαν τέλος εὑρέθησαν λύχνος πήλινος καὶ ἄλλα τεμάχια ἀγγείου, ὡς καὶ κάτω σιαγὼν δευτέρου σκελετοῦ πιθανῶς.

Ὑπεράνω τοῦ τάφου, κατὰ τὴν δήλωσιν τοῦ ἰδιοκτήτου τῆς ἀμπέλου, εὑρέθησαν δύο ἐνεπίγραφοι στῆλαι, ἐξ ὧν ἡ μία φέρει τὴν ἐπιγραφὴν Μενεκρατίδας/Μενεκράτειος, ἡ δ' ἑτέρα Ἐασικράτεια, γράμμασι τοῦ α΄ ἡμίσεος τοῦ Δ΄ αἰῶνος.

Ἡ τελευταία δοκιμὴ ἐγένετο ἐπ' αὐτῆς τῆς κορυφῆς τοῦ ὑψώματος «Ντάπη Ράχη», ὅπου καὶ ὁ Ἀρβανιτόπουλος εἶχεν εἰκάσει ἐκ τῶν πολλῶν αὐτόθι κατεσπαρμένων κεράμων στέγης οἰκοδόμημά τι. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἀπεκαλύφθη τοῖχος ἐκ μεγάλων λίθων ἐκτισμένος, σῳζόμενος εἰς μῆκος 4,65 μ. καὶ ἕτερος κάθετος πρὸς αὐτόν, μήκους 3,55 μ. Δυτικώτερον εὑρέθη λάξευμα ἐπὶ ὀγκώδους λίθου, παράλληλον πρὸς τὸν ἕτερον τῶν τοίχων. Ἐκ τῶν λειψάνων αὐτῶν δὲν συνάγεται ἀσφαλῶς ἡ φύσις τοῦ κτηρίου, ἀπαιτεῖται δὲ περαιτέρω ἔρευνα πρὸς ἐξακρίβωσιν τῶν πραγμάτων. Δυστυχῶς πλὴν τῶν ἀφθόνων τεμαχίων κεράμων οὐδὲν ἕτερον εὕρημα ἐγένετο κατὰ τὴν δοκιμήν, οὕτω δὲ καὶ ἡ ἡλικία τοῦ κτίσματος παραμένει σκοτεινὴ (πιθανῶς ἀρχαὶ τοῦ Δ΄ αἰ. π. Χ.).

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΑΙ ΑΡΧΑΙΩΝ

1. Δημητριάς

Τάφος τῶν ὑψίμων ρωμαϊκῶν χρόνων εὑρέθη τυχαίως ἐντὸς τοῦ κτήματος Νικολ. Νικολάου, παρὰ τὸ ἀρχαῖον τεῖχος καὶ πλησίον τοῦ μικροῦ πύργου τῆς λεγομένης «Πύλης τῶν Ἀμφανῶν», εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων μέτρων ἀπὸ τῆς δημοσίας ὁδοῦ πρὸς Ἁλυκάς. Ὁ τάφος δὲν περιεῖχεν ἄξια λόγου κτερίσματα, ἐκαλύπτετο ὅμως ἀπὸ τὴν ἐνδιαφέρουσαν στήλην τῆς Σεκούνδας, ἡ ὁποία ἐξετέθη εἰς τὴν αἴθουσαν Ε τοῦ Μουσείου Βόλου.

Πλῆθος τάφων τῶν αὐτῶν χρόνων καὶ τῶν Παλαιοχριστιανικῶν, εὑρέθη ἐξ ἄλλου κατὰ τὴν διάνοιξιν τῆς νέας ὁδοῦ, εἰς τὴν περιοχὴν μεταξὺ τῆς παλαιᾶς πυριτιδαποθήκης καὶ τοῦ φάρου. Οἱ τάφοι ἦσαν κτιστοί, κιβωτιόσχημοι οἱ πλεῖστοι, ἀλλ' ἐσημειώθησαν καὶ ταφαὶ ἐντὸς πίθων ἢ κεραμοσκεπεῖς τάφοι. Τὸν καθαρισμὸν αὐτῶν καὶ τὴν ἐποπτείαν τῶν ἐργασιῶν διανοίξεως τῆς ὁδοῦ ἀνέλαβεν ὁ Ἐπιμελητὴς Α. Λιάγκουρας, ὅστις θὰ ἐκθέσῃ ἀλλαχοῦ τὰ σχετικὰ πορίσματα.

2. Γλαύκη (Σαρτζιλάρ)

Ὑπὸ τοῦ Δ. Τσιτσούλη παρεδόθη μαρμάρινον γυναικεῖον ἄγαλμα, ἀκέφαλον, μετρίας τέχνης ἑλληνιστικῶν χρόνων, ὕψους σῳζομ. 0.82 μ., εὑρεθέν, κατὰ τὴν δήλωσίν του εἰς θέσιν «Κεφαλάρι», παρὰ τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμὸν Γλαύκης.

3. Πλατύκαμπος (Τοπουζλὰρ)

Ὑποδείξει τοῦ φιλαρχαίου ἰατροῦ τῆς Λαρίσης Γ. Θεοδώρου, παρελήφθη παρὰ τοῦ Κωνσταντίνου Ἀλεξοπούλου μαρμαρίνη στήλη ἐλλιπὴς τὴν στέψιν καὶ τὴν βάσιν, ὕψους σῳζομένου 1.50 μ., πλάτους 0.60μ. καὶ πάχους 0.13μ., φέρουσα εἰς τὴν στενὴν πλευράν, γράμμασι τοῦ Ε΄ π.Χ. αἰ., ἐπίγραμμα, ἔχον οὕτω:

ΕΝΘΑΔΕ ΑΑΣΤΥΚΡΑ [- - - - - - (Ἐνθάδε Ἀστυκράτ - - -
ΚΕΙΤΕΠΑΣΚΑΕΙΤΟΜ [- - - - - - (κεῖτ'
ΚΙΝΕΑΔΑΣ ΝΟΤΟΣ ΓΑΝ Ε]- - - (Κινεάδας νότος γᾶν ε- - -

Ἡ στήλη εὑρέθη εἰς θέσιν «Μαγούλα στὶς Γοῦρνες», περίπου 5 χιλιόμετρα δυτικῶς τοῦ χωρίου.

Παρὰ τὸ αὐτὸ χωρίον, περισυνελέξαμεν ἄφθονα ὄστρακα νεολιθικῶν ἀγγείων ἐκ τῶν παρειῶν μεγάλης ἀποστραγγιστικῆς αὐλακος, ἡ

ὁποία διῆλθεν ἐκ τοῦ ἄκρου τοῦ γνωστοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ «Μαγούλα», ἀνατολικῶς τοῦ συγχρόνου συνοικισμοῦ (Πρβλ. Δ - Σ ἀριθ. 21).

4. Κραννών

Ὑπὸ τοῦ Θωμᾶ Σερβιτᾶ παρεδόθησαν δύο ἐπιγραφαί, εὑρεθεῖσαι εἰς τὴν θέσιν «Κάστρο», ὅπου ἡ ἀρχαία Κραννών.

Ἀμφότεραι εὑρέθησαν ὀλίγον ἔξω τῆς ἀρχαίας ἀκροπόλεως, ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ τοῦ Μιχ. Ἀναστασίου:

α. *Ἀντιφάνης Κρατίν[ου*
Ἀρίστων Ἀρχίνου
ἀγορανομήσαντες
τὴν στοὰν

Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι κεχαραγμένη ἐπὶ ἐντοπίου πωρολίθου, ὕψους 0.285 μ., προερχομένου ἀσφαλῶς ἐξ αὐτῆς τῆς στοᾶς, ἀνάγεται δὲ εἰς τὸν Β΄ π. Χ. αἰῶνα. Τὰ ὀνόματα εἶναι γνωστὰ ἐκ Θεσσαλικῶν ἐπιγραφῶν, ἐξαιρέσει τοῦ Πόλωνος, ὅστις εἶναι πιθανῶς υἱὸς τοῦ γυμνασιάρχου Πίθωνος (IG IX 460).

β. Ἐπὶ μαρμαρίνης βάσεως, φερούσης ἄνω τόρμον, ἐλλιποῦς πανταχόθεν σχεδόν, ἐπιγραφὴ (ὕψ. γραμ. 0,012 - 18· πιθανῶς τέλη τοῦ Β΄ αἰ. π. Χ.):

Παρθ[ένωι;]
Βανβυκί[αι]
Ἄσυλο[ς;]
Ἐργ[– – – – – –
εὐ[ξάμεν – –]

Ἡ συμπλήρωσις εἶναι ὑποθετική, ἀλλὰ δὲν φαίνεται ὅλως ἀπορριπτέα ἡ ἀνάθεσις εἰς τὴν Βαμβυκίαν Παρθένον, τὴν ἐκ τοῦ Λουκιανοῦ γνωστὴν ὡς «Συρίαν θεόν», τὴν ἄλλως ὀνομαζομένην Ἀτάργατιν ἢ Δερκετώ, τῆς ὁποίας ἡ λατρεία εἶχε διαδοθῆ καὶ ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς καὶ ρωμαϊκοὺς χρόνους.

5. Φθιώτιδες Θῆβαι

Ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Α. Λιάγκουρα ἀνεσκάφη τάφος τυχαίως ἀποκαλυφθεὶς πλησίον τῆς δημοσίας ὁδοῦ παρὰ τὴν θέσιν τῶν Φθιωτίδων Θηβῶν («Κάστρο» τοῦ χωρίου Μικροθῆβαι, τέως Ἄκιτσι), περιέχων χαλκῆν ὑδρίαν, ἐφθαρμένην πρὸς τὸ κάτω μέρος, ἁπλῆν καὶ σχεδὸν ἄνευ κοσμήσεως.

6. Νέα Ἀγχίαλος

Ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Ἐπιμελητοῦ ἀνεσκάφη δοκιμαστικῶς τμῆμα λουτρῶνος τῶν ἐσχάτων ρωμαϊκῶν ἢ πρωίμων Παλαιοχριστιανικῶν χρόνων, πλησίον τοῦ νέου κτηρίου τοῦ Οἰνοποιείου Νέας Ἀγχιάλου, ἠρευνήθη δὲ ἐπίσης τὸ πρὸς τὸν νάρθηκα μέρος παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, τυχαίως ἐπισημανθείσης κατὰ τὴν διάρκειαν ἰσοπεδωτικῶν ἐργασιῶν διὰ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως. Ἡ θέσις τῆς νέας βασιλικῆς, ἡ ὁποία εἶχε καταστραφῆ ὑπὸ πυρκαϊᾶς, εὑρίσκεται κατὰ τὸ ΝΑ ἄκρον τοῦ συγχρόνου οἰκισμοῦ, εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων δεκάδων μέτρων ἀπὸ τῆς παραλίας

7. Φίλια Καρδίτσης

Κατὰ τὴν θέσιν «Χαμάμια» τοῦ χωρίου αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον κεῖται πρὸς νότον τῶν Σοφάδων, οἱ χωρικοὶ ἀνέσκαψαν τὸν ἀποθέτην ἱεροῦ, προφανῶς, ἀπὸ τῶν Γεωμετρικῶν καὶ ἀρχαϊκῶν χρόνων ἱδρυμένου, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν ἀντικειμένων, ἅτινα κατεσχέθησαν καὶ ἄλλων, παραδοθέντων ἡμῖν. Ἡ διατήρησις τῶν χαλκῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀγαλμάτια, πόρπαι, δακτύλιοι κλπ. εἶναι ἐκπληκτική.

8. Ἅγιος Νικόλαος – Λουτροῦ (Καρδίτσης)

Εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν ἐσημειώθησαν ἐπίσης λαθραῖαι σκαφαί· περιωρισμένη δοκιμαστικὴ σκαφὴ ἐνηργήθη ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Α. Λιάγκουρα, ἀποκαλύψασα τμήματα κτηρίου τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων (λουτροῦ, πιθανῶς), ὡς καὶ λείψανα παλαιότερα ἐντὸς δοκιμαστικῶν φρεατίων.

9. Μαγούλα Δεμερλὶ

Εἰς τὴν παρειὰν βαθέος σκάμματος ἐπὶ τοῦ προϊστορικοῦ αὐτοῦ συνοικισμοῦ, ὁ ὁποῖος κεῖται εἰς ἀπόστασιν 500 μ. περίπου ΝΑ. τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ Παλαιοφαρσάλου, συνελέγησαν ἄφθονα ὄστρακα ἀγγείων τῆς Ἀρχαιοτ. Νεολιθικῆς, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ πρώιμα (τῶν φάσεων «Πρωτοσέσκλον» καὶ «Προ-Σέσκλον»).

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ρ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΦΘΙΩΤΙΔΩΝ ΘΗΒΩΝ (ΝΕΑΣ ΑΓΧΙΑΛΟΥ) 1961

Ἡ διενέργεια τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τὰς Φθιώτιδας Θήβας (Νέαν Ἀγχίαλον) ἀνετέθη, ἀπὸ κοινοῦ, εἰς τὸν Καθηγητὴν κ. Γεώργιον Σωτηρίου καὶ τὸν Ἐπιμελητὴν Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Παῦλον Λαζαρίδην.

Ἀτύχημα ὅμως, ἐπισυμβὰν εἰς τὸν κ. Σωτη-

ρίου, τὸν ἠμπόδισε νὰ μεταβῇ εἰς Νέαν Ἀγχίαλον. Ὅθεν, τῇ καθοδηγήσει τούτου, διενήργησε τὴν ἀνασκαφὴν ὁ Ἐπιμελητὴς Π. Λαζαρίδης.

Σκοπὸς τῶν ἀνασκαφῶν ὑπῆρξεν ἡ διερεύνησις τῶν ἐρειπίων κοσμικοῦ κτίσματος, εἰς τὸν χῶρον μεταξὺ τῶν βασιλικῶν Α΄ καὶ Β΄, κάτωθεν τοῦ λόφου τῆς Πυράσου, τοῦ ὁποίου ἡ κλίμαξ καὶ ἡ νοτία πλευρὰ ἀπεκαλύφθησαν, εἰς μῆκος 50,40 μ., τὸ προηγούμενον ἔτος (Σχεδ. 1).

Τὸ ἀνασκαφὲν μέρος δηλοῦται ἐν τῇ κατόψει διὰ μελανῶν στιγμάτων (Πρβλ. τὸ «Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1960», Ἀθῆναι 1961, σ. 64 - 67).

Διὰ τῶν ἐφετεινῶν ἐργασιῶν ἀπεκαλύφθη, ἐν μέρει, τὸ Β Α τῆς κλίμακος τετράπλευρον οἰκοδόμημα τὸ ὁποῖον, ὡς φαίνεται καὶ ἐν τῇ κατόψει, εἶχεν εἰς ἑκάστην πλευρὰν στοὰν μὲ κιονοστοιχίαν πρὸς τὸ αἴθριον. Τὸ αἴθριον τοῦτο διαστ. 24.60 Χ 23.40 μ., δὲν ἀπεκαλύφθη εἰσέτι.

Τῆς Δυτικῆς στοᾶς, πλάτους 3.80 μ., ἀνεσκάφη μόνον ἡ πρὸς τὸ αἴθριον πλευρά, (τοῖχος Κ2 ἐν τῇ κατόψει) εἰς μῆκος 35.50 μ., ἡ ὁποία ἀντιπροσωπεύει καταφανῶς δύο περιόδους (Πίν. 199α).

Εἰς τὴν α΄ περίοδον ἔφερεν 9 κίονας, αἱ ἰωνικαὶ ἢ ἁπλαῖ βάσεις τῶν ὁποίων εὑρίσκονται εἰσέτι εἰς τὰς ἀρχικὰς θέσεις των (Πίν. 199β, 200α).

Ἐκ τῆς στρωματολογικῆς παρατηρήσεως τῆς λιθοδομῆς, τῆς ἐργασίας τῶν βάσεων, τῶν θραυσμάτων τῶν ἀγγείων καὶ τῶν νομισμάτων, ἅτινα εὑρέθησαν παρὰ τὸν στυλοβάτην, ἡ α΄ περίοδος δύναται νὰ τοποθετηθῇ περὶ τὸν 3ον καὶ 4ον αἰῶνα μ. Χ.

Διὰ λόγους ἀγνώστους πρὸς τὸ παρόν, οἱ κίονες ἀφῃρέθησαν κατὰ τὴν β΄ περίοδον, ἡ δὲ κιονοστοιχία ἀντικατεστάθη διὰ τοίχου, ὁ ὁποῖος ἐκάλυψε καὶ τὰς βάσεις.

Ὁ τρόπος δομῆς τοῦ στυλοβάτου τῆς α΄ περιόδου εἶναι ἐπιμεμελημένος μὲ ἐναλλασσομένας σειρὰς πλίνθων καὶ κοινῆς λιθοδομῆς δι' ἰσχυροῦ μείγματος ἐκ θηραϊκῆς γῆς καὶ χονδρῆς ἄμμου. Ἡ ἀνατολικὴ παρειὰ τοῦ στυλοβάτου εἶναι ἐπικεχρισμένη διὰ λεπτοῦ ἀμμοκονιάματος καὶ διακεκοσμημένη μὲ γεωμετρικὰ σχήματα διὰ μιστρίου.

Ἀντιθέτως ἡ λιθοδομὴ τῆς β΄ περιόδου εἶναι προχείρου καὶ εὐθυνῆς κατασκευῆς διὰ κοινῶν λίθων καὶ χώματος, ὡς συνδετικοῦ μείγματος (Πίν. 200β 201α).

Ἡ νοτία στοά, μέσου πλάτους 4.20μ., ἀπεκαλύφθη καθ' ὅλον αὐτῆς τὸ μῆκος (31.80μ.). Τὸ δάπεδόν της, εὑρεθὲν εἰς βάθος 1.30μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους, εἶναι ἐπεστρωμένον διὰ πηλίνων πλακῶν, διαστ. 0.50 Χ 0.50 μ. καὶ διασῴζεται σχεδὸν ἀνέπαφον (Πίν. 201β).

Ἐκ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ σιδηρῶν ἥλων, εὑρεθέντων μετὰ πλήθους θραυσμάτων κεράμων ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου, συνάγεται ὅτι ἡ στοὰ ἦτο ξυλόστεγος μὲ ἐπικάλυψιν κεράμων.

Ἡ κιονοστοιχία (ΛΙ ἐν τῇ κατόψει) ἔφερε 10 κίονας, οἱ ὁποῖοι ἔβαινον ἐπὶ ἰωνικῶν βάσεων ἢ δωρικῶν κιονοκράνων ἢ ἁπλῶν μαρμαρίνων πλακῶν (Πίν. 202 α, β).

Εἶναι προφανὲς ὅτι αἱ βάσεις αὗται ἔχουν ληφθῆ ἐκ διαφόρων ἄλλων ἀρχαιοτέρων κτισμάτων.

Βορείως τῆς κιονοστοιχίας, ἐν τῷ αἰθρίῳ, ἀπεκαλύφθη τμῆμα ἀγωγοῦ ἐκ πηλίνων σωλήνων, τοῦ ὁποίου δὲν ἐξηκριβώθη εἰσέτι ἡ πορεία (Πίν. 203α).

Οἱ σωλῆνες, μήκους 0.55 - 0.56μ., ἔχουν τὴν μίαν διάμετρον 0.12 - 0.14μ. ὥστε νὰ ἐπιτυγχάνεται καλὴ ἐφαρμογή. Ἀνὰ ὡρισμένας ἀποστάσεις εἰς σωλὴν φέρει στρογγύλην ὀπὴν πρὸς τὰ ἄνω, μετὰ πηλίνου καλύμματος, προφανῶς διὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ ἀγωγοῦ (Πίν. 203β).

Εἰς τῶν τοίχων τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς, ἀποκαλυφθεὶς εἰς μῆκος 37.17 μ., χωρεῖ ἕως τοῦ λόφου τῆς Πυράσου, ἔνθα καταλήγει εἰς δεξαμενήν.

Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἡ τοιχοδομὴ σῴζεται εἰς ὕψος 4.70μ., ὑψηλότερον τοῦ πλακοστρώτου τῆς νοτίου στοᾶς (Πίν. 204α).

Ὁ τρόπος δομῆς τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου παρουσιάζει ἐνδιαφέρον. Εἶναι ἐπιμελοῦς κατασκευῆς καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀποτελεῖται ἐκ μεγάλων δόμων, διαστάσεων 1.60 Χ 0.60 καὶ 1.85 Χ 0.65 μ., προερχομένων φυσικὰ ἐκ παλαιοτέρου κτίσματος· εἰς τὸ βόρειον ἄκρον, ἔχει μίαν στρῶσιν ἐκ τεσσάρων σειρῶν πλίνθων, εἶτα λιθοδομήν, εἶτα ἄλλην στρῶσιν μὲ 4 σειρὰς πλίνθων κ.ο.κ. (Πίν. 204β).

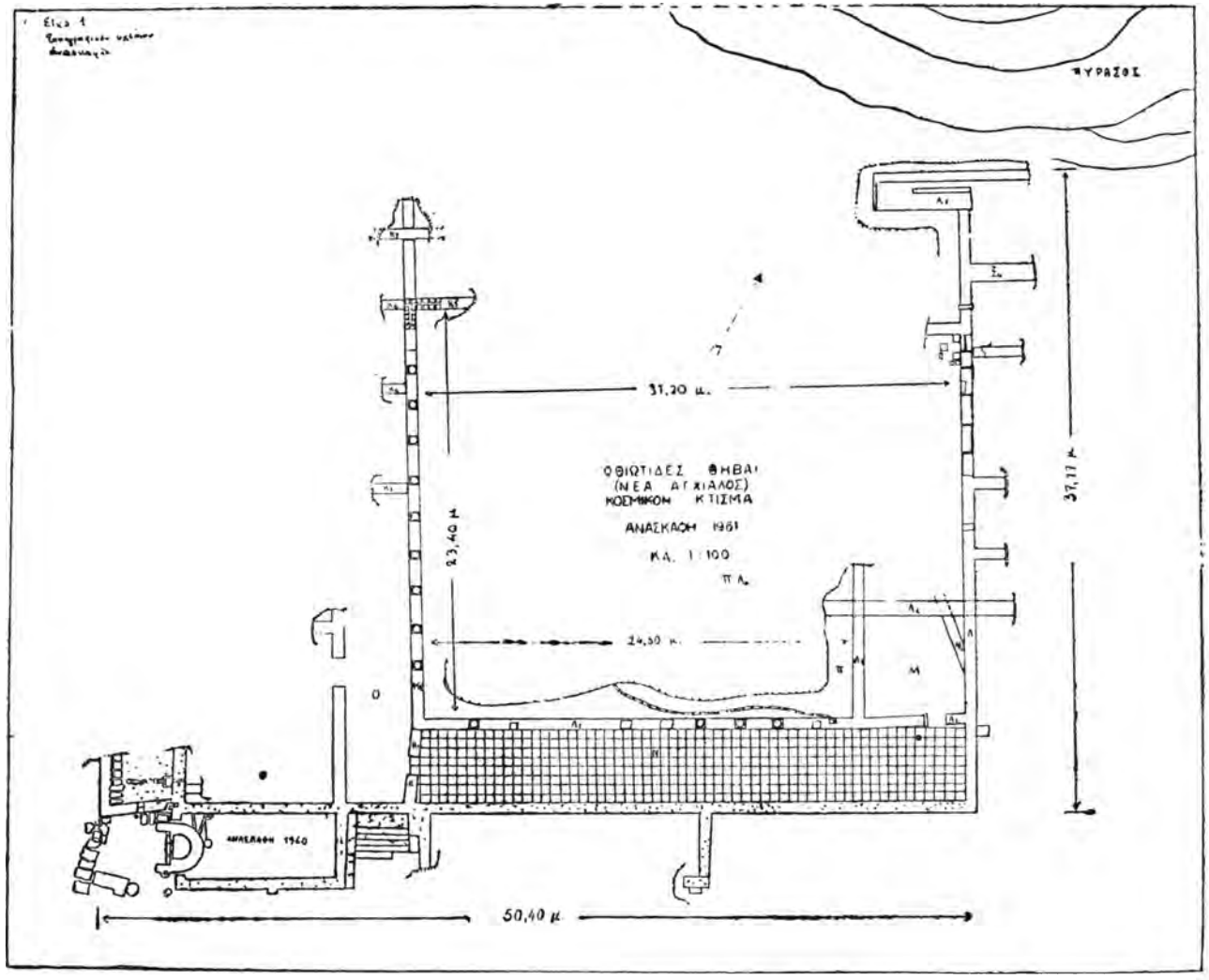
Ὡς φαίνεται καὶ ἐν τῇ κατόψει, τὸ κτήριον συνεχίζεται πρὸς Ἀνατολάς, εἰς δὲ τῶν τοίχων τῶν διασταυρουμένων μὲ τὸν κύριον τοῖχον τῆς στοᾶς, ὁ Ξ4 σῴζόμενος εἰς ὕψος 2,40 μ., εἶναι ἐπιμελοῦς κατασκευῆς ἐκ πλίνθων, λίθων καὶ ἀσβέστου, καὶ ἔχει πλάτος 1 μ. (Σχεδ. 1).

Τὸ περιγραφὲν τετράστοον κτίσμα, ὡς ἔχει νῦν, διεδέχθη ἕτερα τρία τοὐλάχιστον ἀρχαιότερα κτίσματα εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν.

Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἑξῆς:

α΄. Ἐκ τῶν λεχθέντων, ἤδη, περὶ τῆς Δυτικῆς στοᾶς καὶ τῶν 2 περιόδων αὐτῆς.

β΄. Ἐκ τοῦ ἀποκαλυφθέντος, ἐν μέρει, τοίχου Λ2, πλάτους 0.90 μ., ὁ ὁποῖος βαίνων καθέτως

Σχεδ. 1. Τοπογραφικὸν διάγραμμα ἀνασκαφῆς Νέας Ἀγχιάλου

βαίνων καθέτως πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν στοάν, προϋπῆρχε τῆς κατασκευῆς ταύτης, διότι καὶ οἱ τοῖχοι της πατοῦν ἐπ' αὐτοῦ καὶ αὐτὸς οὗτος παρουσιάζει διάφορον τοιχοδομίαν (Σχεδ. 1).

γ'. Ἐκ τῆς γενομένης ἐρεύνης εἰς τὴν γωνίαν τῶν τοίχων Λ καὶ Λ2, ἔνθα εἰς βάθος 2.20 ἀπὸ τοῦ Λ2, 2.75 ἀπὸ τοῦ Λ καὶ 3.15 ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, εὑρέθη τοῖχος ἐκ κανονικῶν λίθων καὶ χωματολάσπης ὡς μείγματος, πλάτους 0.55μ. ἔχων διάφορον προσανατολισμόν. Δέον νὰ σημειωθῇ ἐδῶ, ὅτι ἡ καταστροφὴ τοῦ ἑνὸς τῶν 2 παλαιοτέρων κτισμάτων ὀφείλεται εἰς πυρκαϊάν, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν ὑπολειμμάτων ταύτης, τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν εἰς στρῶμα βάθους 1.95 - 2.40 μ.

Παραλλήλως πρὸς τὸ κυρίως ἀνασκαφικὸν ἔργον, ἐγένοντο ἀναζητήσεις εἰς διάφορα σημεῖα τῆς Νέας Ἀγχιάλου καὶ περισυλλογὴ γλυπτῶν.

Ἐλάχιστα δείγματα τῶν ἀποκτηθέντων προσάγονται :

Θαυμασίως διατηρούμενον ἰωνικὸν κιονόκρανον αὐτοκρατορικῶν χρόνων (Πίν. 205α).

Παλαιοχριστιανικὴ ἐπιγραφὴ ἐπὶ κίονος, ἔχουσα οὕτω :

Κύριε βοή
θη Θεο-
κρίτου καὶ
τοῦ υκου
αὐτοῦ

καὶ τέλος τὸ ἥμισυ ἰωνικοῦ κιονοκράνου μεθ' ὑψηλοῦ ἐπιθήματος καὶ πλουσίου φυτικοῦ διακόσμου, δυναμένου νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὸ τέλος τοῦ 6ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 7ου αἰῶνος μ. Χ· (Πίν. 205β).

Η. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

Θέρμος

Ἐν Θέρμῳ ἐγένετο τῇ ἐποπτείᾳ καὶ τοῦ Διευθυντοῦ Ἀναστηλώσεων κ. Στίκα συντήρησις τῶν μνημείων διὰ πιστώσεως ἐκ τοῦ Προϋπολογισμοῦ Δημοσίων Ἐπενδύσεων (ἀριθ. Ἔργου 11419). Συνεκολλήθησαν τὰ τεμάχια τῶν κατωτάτων σπονδύλων τῶν κιόνων καὶ τῶν πλακῶν τοῦ στυλοβάτου τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος (Πίν. 206α). Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐργασιῶν ἀνευρέθη ὑπὸ τὸν βόρειον στυλοβάτην πλάξ διασῴζουσα γράμματα τινὰ ἐπιγραφῆς· καὶ ὑπὸ τὸν ἀνατολικὸν στυλοβάτην ἔχουν εὑρεθῆ αἱ ἐνεπίγραφοι πλάκες IG IX I² I, 13, 24, 55, 63. Ἐξαιρέσει τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ στυλοβάτου κατὰ τὰς ἄλλας πλευρὰς «αἱ πλάκες αὐτοῦ κατὰ τὸ πλεῖστον τοὐλάχιστον φαίνονται προερχόμεναι ἐκ μνημείων ἄλλων», παρετήρησεν ὁ Σωτηριάδης[1].

Συνεκολλήθησαν ἐπίσης καὶ τεμάχια τῶν ἀναβαθμῶν τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς ὡς καὶ τῶν λίθων τῶν δύο πρισματικῶν βάθρων, παρομοίων πρὸς τὰ τῆς Νίκης τοῦ Παιωνίου ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ Δελφούς. Τοῦ δευτέρου βάθρου, πιθανώτατα δὲ τοῦ κοσμουμένου δι' ἀναγλύφων στρογγυλῶν ἀσπίδων ἐπὶ τριῶν συναρμοζομένων λίθων παρὰ τὴν κορωνίδα (ΠΑΕ 1931, 66 εἰκ. 6) ἀνεγνωρίσθη κατὰ χώραν τὸ ὑπόβαθρον, σχετικὸν δὲ ἄρθρον καὶ ἀναπαράστασις θὰ δοθῇ εἰς τὴν δημοσιότητα μετὰ τὴν ἀποτύπωσιν ὅλων τῶν λίθων.

Συνεκολλήθησαν προσέτι τὰ συναρμόζοντα συντρίμματα τοῦ λιθίνου τροπαίου, τὰ ὁποῖα, ἀποκαλυφθέντα κατὰ τὰς παλαιοτέρας ἀνασκαφάς, περισυνέλεξεν ὁ Ρωμαῖος κατὰ τὸ μέσον τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς πλησίον τῆς ἐξέδρας μετὰ πεταλοειδοῦς βάσεως καὶ τὸ ὁποῖον, ἐκ τῶν εἰκονιζομένων γαλατικῶν θυρεῶν, ἀνεγνώρισεν ὡς ἔχον σχέσιν πρὸς τὸν κατὰ τὸν Γαλατῶν θρίαμβον τοῦ 279 π. Χ. εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν. Κατὰ τὸν καθαρισμὸν ἀπὸ τῶν χόρτων καὶ βάτων περισυνελέγη καὶ νέον θραῦσμα, δι' αὐτοῦ δὲ συμπληροῦται τὸ τρόπαιον κατὰ τὴν μίαν πλευρὰν μήκους 1.30μ.

Εἰς ἀπόστασιν 70 μ. περίπου ἀπὸ τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τοῦ περιβόλου κατὰ τὰς ἐργασίας διὰ τὴν κατασκευὴν τμήματος ἐκ σκυροδέματος τῆς ἀρδευτικῆς αὔλακος, τῆς διερχομένης παραλλήλως πρὸς τὸν ὀπίσθιον τοῖχον τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς, εὑρέθη βάσις ἀγάλματος τοῦ Ἀπόλλωνος (ὕψ. 0.69 μ. πλ. 0.575 — 0.605 μ., πάχ. 0.485 μ.) φέρουσα ἀφιέρωσιν τοῦ Κοινοῦ τῶν Αἰτωλῶν ἐπὶ τοῦ ἀγνώστου στρατηγοῦ Φιλοδάμου Παναιτώλου Φυταιέως, υἱοῦ τοῦ Παναιτώλου Φυταιέως στρατηγήσαντος κατὰ τὸ 167/6.

Διηνοίγησαν, τέλος, καὶ ἐξεβαθύνθησαν αἱ ἀποστραγγιστικαὶ αὔλακες κατὰ τὸ πρὸς Ἀνατολὰς τμῆμα τοῦ ἀνεσκαμμένου χώρου καὶ κατεσκευάσθησαν ἀναλημματικοὶ ξηρότοιχοι.

Παπαδάτες

Ἐν τῷ ἀγρῷ κληρονόμων Ἀλεξίου Παπουτσῆ, ἐν θέσει Βρύση εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸ τοῦ χωρίου Παπαδάτες Μακρυνείας καὶ 200 μ. πρὸς Βορρᾶν τῆς δημοσίας ὁδοῦ κειμένῳ, ἐσυλήθη παρὰ τυμβωρύχων θάλαμος ἐκ δύο στρώσεων πλακῶν λευκοῦ ἀσβεστολίθου τύπου Ἀστακοῦ

1 ΑΕ 1900, 172.

κατὰ τὸ ψευδόστομον σύστημα κατεσκευασμένος (ὕψ. 1.40μ., μήκ. 2, πλ. 1.25, ὕψ. χαμηλῆς στρώσεως 0.44 - 0,46, ὑψηλῆς 0.94 μ. Πίν. 206β, 207α). Ἡ εἴσοδος ἐπὶ τῆς βορείας πλευρᾶς (πλ. 0.61 μ.) ἐφράσσετο διὰ πλακός. Ἡ κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς κιβωτιόσχημος λάρναξ ἐκαλύπτετο διὰ πλακῶν. Κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν ἔρευναν περισυνελέγησαν ὄστρακα ὑδρίας μετὰ στρεπτῶν λαβῶν.

Κατὰ τὴν διερεύνησιν πλησίον πυρᾶς ἀνευρέθη ἀρυβαλλοειδὲς ληκύθιον μετὰ ραβδώσεων (ὕψ. 0.133μ.) καὶ σκύφος.

Καλυδὼν

Κατετέθη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀγρινίου (ἀρ. Π 1) πρωτογεωμετρικὸς κάνθαρος μετὰ χαμηλῆς κωνικῆς βάσεως συστελλόμενος ἐλαφρῶς κατὰ τὴν πρόσφυσιν τῶν χειλέων. Ζώνη τεθλασμένης γραμμῆς κατὰ τὴν κατάληξιν τῶν ταινιοσχήμων λαβῶν, ὧν ἡ μία ἀποκεκρουμένη. Ἡ λοιπὴ ἐπιφάνεια. ἐξαιρέσει τῆς βάσεως, καλύπτεται διὰ μελανοῦ γανώματος ἐξωτερικῶς, ἐξιτήλου καταστάντος, καὶ ἐσωτερικῶς. Πηλὸς καλῶς ὠπτημένος ὑπέρυθρος ἐνέχων ἐλαφρῶς ψήγματα μαρμαρυγίου (ὕψ. 0.128. Πίν. 210 β, 1).

Ἐκ τοῦ ἠρειπωμένου ναΐσκου Ἅγιος Δημήτριος παρὰ τὴν Ἄνω Βασιλικὴν κατετέθη εἰς τὸ Μουσεῖον Πατρῶν τὸ μεγαλύτερον τμῆμα ἑπταστίχου Βυζαντινῆς ἐπιγραφῆς ἐπὶ μαρμαρίνης πλακός.

Ναύπακτος

Ἀπετειχίσθησαν ἐκ τοῦ φρουρίου μεταφερθεῖσαι εἰς τὸ Γυμνάσιον Ναυπάκτου:

1. Γωνιαία λιθόπλινθος (0,78 Χ 0,965 Χ 0,425 - 0,45 μ.) τοῦ ναοῦ τοῦ Διονύσου φέρουσα τὰς ἀπελευθερωτικὰς ἐπιγραφὰς IG IX 2, 374 - 378, ὡς καὶ δύο νέας ἐπὶ τῆς μὴ ὁρατῆς πλευρᾶς,

2, 3, 4. Ἐπίσης, αἱ πλάκες αἱ φέρουσαι τὰς ἀπελευθερώσεις εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν IG IX 2, 359, 360 καὶ 363.

5 καὶ 6. Τέλος, ἀποτμήματα δύο λιθοπλίνθων ἀναβαθμῶν φέροντα ἀγνώστους ἀπελευθερώσεις εἰς τὸν Διόνυσον, ἅτινα μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Πατρῶν.

Κατὰ τὰς ἐργασίας στερεώσεως τοῦ ἀριστερὰ τῷ εἰσερχομένῳ τὸν λιμενίσκον τμήματος τοῦ φρουρίου Ναυπάκτου ἀπετειχίσθη πωρόλιθος μετ' ἀναγλύφου οἰκοσήμου προερχόμενος ἐκ γείσου ἀρχαίου οἰκοδομήματος (ὕψ. 0,47, πλ. 0,395, πάχ. 0,16, Πίν. 206 γ) κατά τινα δὲ ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἐπισκευὴν τοῦ φρουρίου εἶχεν ἐντειχισθῆ παρὰ τὸν χρησιμεύοντα διὰ τὴν πρόσδεσιν τῶν πρυμνησίων τῶν πλοίων διάτρητον λίθον (δέστρα, Πίν. 207β). Μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Πατρῶν.

Ὁ θυρεὸς φέρει εἰς τὸ κέντρον τῆς κορυφῆς πενταπέταλον ρόδακα μελανοῦ χρώματος καὶ δύο δοκίδας, γραμμὰς διηκούσας ἀπὸ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς πρὸς τὴν αἰχμὴν τῆς βάσεως καὶ ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ θυρεοῦ πρὸς τὴν δεξιὰν γωνίαν τῆς βάσεως· περιβάλλει δ' αὐτὸν ἀβακωτὸν πλαίσιον κοσμούμενον κατὰ τὸ μέσον τῆς μὲν ἀριστερᾶς καθέτου αὐτοῦ πλευρᾶς δι' ἀναγλύφου δακτυλίου, τῆς δὲ δεξιᾶς δι' ἀνισοσκελοῦς σταυροῦ μετὰ πεπλατυσμένων ἄκρων τῶν κεραιῶν.

Ἐπὶ Τουρκοκρατίας κατεσκευάσθη ἡ παρὰ τὸ ἀρχοντικὸν Μπότσαρη, ἀριστερὰ τῷ εἰσερχομένῳ ἐξ Ἀντιρρίου, πύλη τῆς πόλεως, καλυπτομένη διὰ τόξου διπλῆς καμπυλότητος καὶ φέρουσα ἄνωθεν τοῦ ὑπερθύρου τὴν ἐνεπίγραφον μαρμαρίνην πλάκα (0,70 Χ 0,60 μ. περίπου Πίν. 206 γ).

Ἐν τῇ συνοικίᾳ Βαρναρράχη Ναυπάκτου κατὰ τὴν ὄρυξιν αὐλακος διὰ τὴν τοποθέτησιν ὑδροσωλήνων ἀπεκαλύφθησαν καὶ ἀνεσκάφησαν τρεῖς ταφικοὶ πίθοι καὶ ἓξ κιβωτιόσχημοι τάφοι διὰ πλακῶν ἢ λιθοπλίνθων κατεσκευασμένοι (μήκ. 1,50 - 1,80μ., πλ. 0,65 - 1,12μ., βάθ. 0,60μ καὶ ὁ μεγαλύτερος μήκ. 2μ., πλ. 1,12μ., βάθ. 1,25μ. (Πίν. 208, 209) ἐντὸς τῶν ὁποίων εἶχον ἐνταφιασθῆ περισσότεροι τοῦ ἑνὸς νεκροί. Περιεῖχον ἀμφορίσκους καὶ πρόχους ἀχρωματίστους, μελαμβαφῆ προχοΐσκην (ὕψ. 0,115 μ. Πίν. 210β) γαστρώδη «δακρυοδόχα» ἀγγεῖα, σκύφους μελαμβαφεῖς, εἰς τῶν ὁποίων κοσμεῖται δι' ἑλίκων λευκοῦ χρώματος ἐπὶ ζώνης μεταξὺ τῶν διμερῶν μετὰ κόμβου λαβῶν καὶ διὰ ραβδώσεων (ὕψ. 0,98μ.), κύλικα μετ' ἀναγλύφων καρδιοσχήμων φύλλων ἐπὶ τῶν λαβῶν (ὕψ. 0,84 μ. Πίν. 211 γ), κάνθαρον μελαμβαφῆ μετ' ἀναγλύφων προσωπείων Σιληνῶν ἐπικεκολλημένων ἐπὶ τῶν λαβῶν (ὕψ. 0,123μ. Πίν. 209γ), γαμικὸν λέβητα μελαμβαφῆ (ὕψ. μετὰ τοῦ πώματος 0,177 μ. Πίν. 210 α, 1), ἐρυθρόμορφον ληκύθιον μετὰ παραστάσεως γυναικὸς βαδιζούσης πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ κρατούσης κίστην (ὕψ. 0,265 μ. Πίν. 209α), κυλινδρικὰς πυξίδας, λύχνους, ἀπότμημα ἀναγλύφου ἀρχαϊκῆς μετὰ δρεπανωτῶν πτερύγων σφιγγὸς ὀρθουμένης ἐπὶ τῶν ἐμπροσθίων σκελῶν καὶ ἀναπαυομένης διὰ τοῦ ὀπισθίου τμήματος τοῦ σώματος. Μεταξὺ τῶν πολυτιμοτέρων κτερισμάτων καταλέγονται: Πτυκτὸν κάτοπτρον χαλκοῦν (διαμ. 0,128μ.)· ἐντὸς στεφάνου ἐλαίας ἢ μύρτου παραθέοντος τὴν περιφέρειαν ἵσταται πρὸς δεξιὰ ἀνάγλυφος ἀετὸς ἔχων ἀναπεπταμένας τὰς πτέρυγας (Πίν. 211 β).

Δακτύλιος ὑπὸ μορφὴν συσπειρουμένου ὄφεως ἐκ συμπαγοῦς ράβδου χρυσοῦ, κυρτῆς κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν καὶ ἐπιπέδου κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν. Εἰς τὰ παρὰ τὴν κεφαλὴν καὶ τὴν δισχιδῆ οὐρὰν τμήματα εἶναι χαραγμέναι λεπταὶ φολίδες (Πίν. 212γ). Ἐγχάρακτοι εἶναι καὶ αἱ λεπτομέρειαι τῆς κεφαλῆς. Ὀφιόμορφα βραχιόλια καὶ δακτύλιοι χρυσοῖ εἶναι συνήθεις εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἰταλίαν Amandry, Collection Stathatos πίν. 32, 219-220· 45, 255· 46-47, 256-261· Mansuelli κλπ. Ori e argenti dell' Italia antica πίν. 67 548 καὶ 552.

Δύο χρυσᾶ ἐνώτια, ὧν τὸ ἓν ἀπολήγει κατὰ τὸ ἓν ἄκρον εἰς κεφαλὴν λέοντος. Δύο χρυσαῖ ἀμφικολουροκωνικαὶ ψηφῖδες ὅρμου. Δακτυλιόλιθος ἐλλειψοειδὴς ἐκ λίθου κορνεάλης διάτρητος ἄνευ παραστάσεως (διάμ. 0,021μ.). Κυλινδρικὸς κάτω καὶ ἄνω κολουροκωνικὸς λίθος ἐξ ἀμεθύστου διάτρητος κοσμούμενος δι' ἐγχαράκτου κηρυκείου (ὕψ. 0,024 μ.), ὑάλινος φέρων τὸν τύπον σφιγγὸς κατ' ἐνώπιον μὲ ἀναπεπταμένας τὰς πτέρυγας, ἥτις ὀρθουμένη ἐπὶ τῶν ἐμπροσθίων σκελῶν ἀναπαύεται διὰ τοῦ ὀπισθίου τμήματος τοῦ σώματος (μεγ. διάμ. 0,021 μ. Πίν. 212γ, 2).

Δύο χαλκοῖ δακτύλιοι μετὰ συμφυοῦς σφενδόνης ὁπλίτου ἐνεδρεύοντος (μεγ. διάμ. σφενδόνης 0,024μ. Πίν. 210β, 3) ὁ εἷς καὶ διὰ τετραφύλλου ρόδακος ὁ ἄλλος.

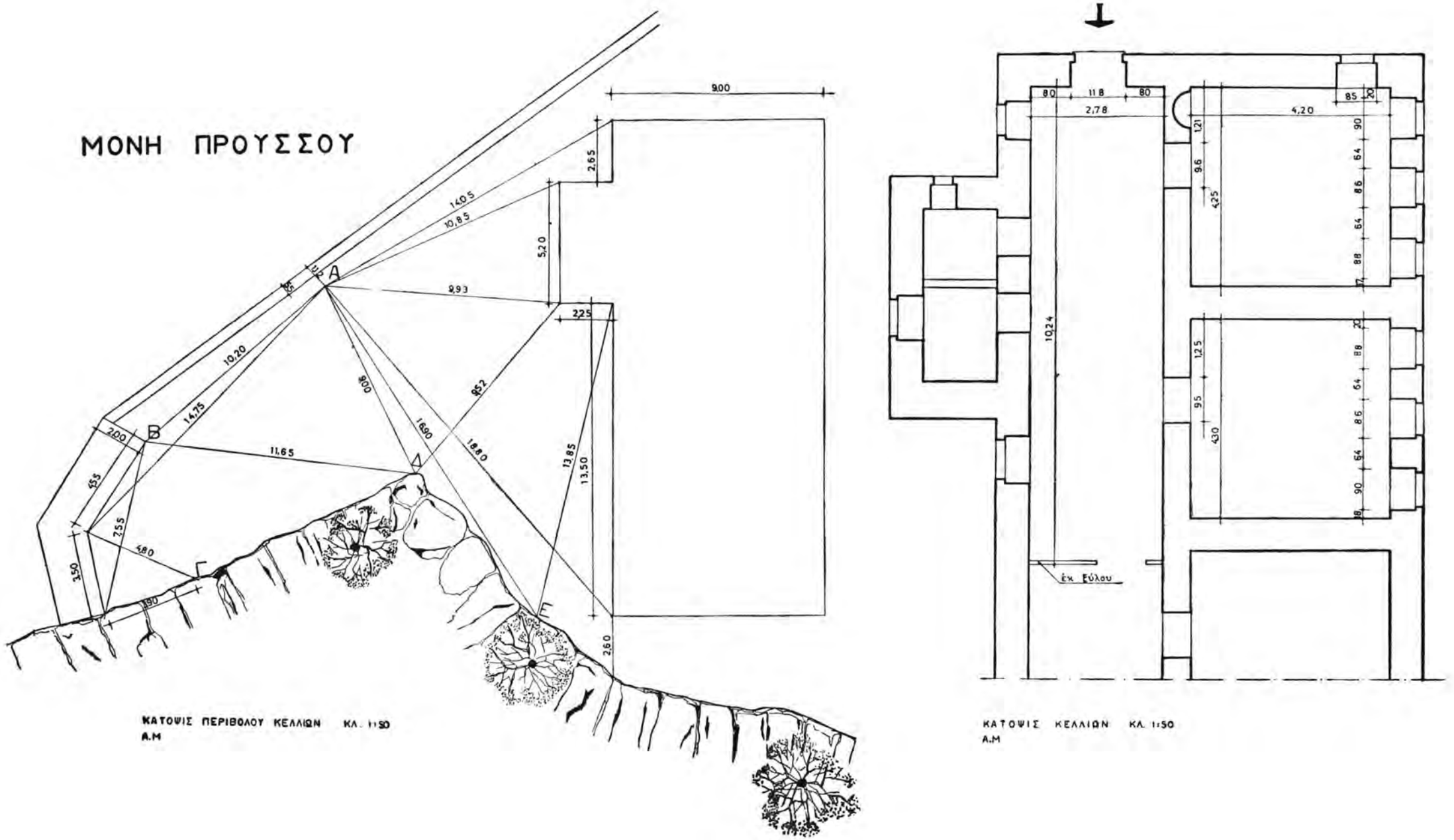
Ὡς ὀβολοὶ τοῦ Χάρωνος εὑρέθησαν εἰς διαφόρους τάφους δύο ἀργυροῖ ὀβολοὶ Σικυῶνος 4ου π. Χ. αἰ. ἔμπρ. Κεφαλὴ Ἀπόλλωνος δεξιά, ὄπ. περιστερὰ δεξιὰ BMC πίν. IX ἀρ. 8,9 καὶ εἷς ὀβολὸς τῆς Αἰγίνης 4ου αἰ. ἔμπρ. χελώνη ὄπ. ἔγκοιλον τετράγωνον διηρημένον εἰς πέντε διαμερίσματα καὶ ἐπιγραφὴ ΙΔ (BMC πίν. XXV ἀρ. 8).

Στράτος

Ἐν θέσει Ἀγροσυκιὰ ἐν Στράτῳ κατὰ τὴν ὀρυξιν τάφρου διὰ μηχανικῶν ἐκσκαφέων τῆς Ἑταιρείας Ρόμβος, ἀναδόχου τῶν ἔργων κατασκευῆς τοῦ ἀρδευτικοῦ δικτύου τῆς πεδιάδος τοῦ Κάτω Ἀχελώου, ἀπεκαλύφθησαν καὶ ἀνεσκάφησαν 17 τάφοι, ὧν οἱ 4 διὰ πηλίνων κεραμίδων στέγης καλυπτόμενοι καὶ οἱ λοιποὶ 13 κιβωτιόσχημοι (διαστ. μήκ. 1,60-1,95μ., πλ. 0,48-0,51μ., βάθ. 0,50μ. περίπου) διὰ πλακῶν ἐκ λευκοῦ ἀσβεστολίθου Λεπενοῦς κατεσκευασμένοι. Δύο ἐξ αὐτῶν περιεκλείοντο ἐντὸς πειοειδοῦς ἠρίου (ταφικοῦ περιβόλου μήκ. 5,50μ., πλ. 1μ., πάχ. τοίχων 0,50-0,65μ.). Οἱ τάφοι περιεῖχον μελαμβαφῆ ἀβαθῆ φιαλίδια καὶ φιάλας, ὧν μία, (ὕψ. 0,045μ.) μετ' ἀλύσεως ἐντύπων ἀνθεμίων ἐπὶ τοῦ πυθμένος) σκύφους καὶ κανθάρους μελαμβαφεῖς μετὰ ραβδώσεων, κυάθιον (ὕψ. 0,042μ.) φέρον τὸ χάραγμα ΔΙΝ (ὕψ. γραμμ. 0,011μ.), δύο ἀρυβαλλοειδῆ ἐρυθρόμορφα ληκύθια (ὕψ. 0,127μ.) φέροντα, ἐξίτηλον νῦν, παράστασιν ἱσταμένης τὸ ἓν καὶ τὸ ἄλλο καθημένης γυναικὸς κρατούσης κίστην, τρεῖς χαλκοῦς δακτυλίους μετὰ συμφυοῦς σφενδόνης. Ἐπὶ τῆς μιᾶς ἐξ αὐτῶν κεφαλὴ δασυτρίχου πωγωνοφόρου Ἀκαρνᾶνος (μεγ. διάμ. σφενδόνης 0,018 μ. Πίν. 212β, 1). Περιεῖχον ἐπίσης λύχνους, εἰδώλιον γυναικὸς ἱσταμένης καὶ ἕτερον γυναικὸς κατακεκλιμένης ἐπὶ κλίνης μετὰ προσκεφαλαίου καὶ κεκαλυμμένης δι' ἐνταφίου (μηκ. 0,135μ., πλ. 0,66 μ., πάχ. 0,02 μ. Πίν. 209δ) χαλκῆν στλεγγίδα, τέσσαρα χαλκᾶ κάτοπτρα (διαμ. 0,105-0,115 μ.).

Εἰς Παλαιομάνιναν Ξηρομέρου, ἡ παρὰ τὴν ὁποίαν ἀκρόπολις ταυτίζεται πρὸς τὴν ἀκαρνανικὴν Σαυρίαν μετὰ μεγαλυτέρας πιθανότητος ἢ πρὸς τὴν Μητρόπολιν, κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τῶν θεμελίων τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου ἀνευρέθη ἐντὸς πηλίνου ἀγγείου θησαυρὸς 12 ἀργυρῶν στατήρων Κορίνθου, Ἀμβρακίας, Ἀνακτορίου, Λευκάδος καὶ ἑνὸς διδράχμου Στυμφαλίων καὶ κατεστράφησαν τάφοι, ἐκ τῶν ὁποίων περισυνελέγη χαλκοῦς γεωμετρικὸς δακτύλιος τριγωνικῆς τομῆς (διαμ. 0,029μ.).

Διηρευνήθη δὲ παρ' ἡμῶν ἐν μέρει κατεστραμμένος ταφικὸς πίθος γεωμετρικὸς (ὕψ. 1,50μ. περίπου, διαμ. 1-1,10 μ., πάχ. τοιχωμάτων 0,035-0,045μ.), ὡς πῶμα τοῦ ὁποίου εἶχε τοποθετηθῆ λεπτὴ πλὰξ ἀσβεστολίθου Ἀστακοῦ. Τῶν ἀγγείων, κατατεθέντων εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀγρινίου (ἀρ. Π 2-10), ὁ πηλὸς ὑπέρυθρος ἢ ὠχροκίτρινος παρουσιάζει ἀτελῆ ὄπτησιν, ὥστε δὲν διατηρεῖται καλῶς τὸ ὑδαρὲς μελανὸν γάνωμα, τὸ ὁποῖον καλύπτει τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν, ἐξαιρέσει ζώνης ἐχούσης τὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ. Μία ἀποκεκρουμένη τὸν λαιμὸν καὶ τὴν λαβὴν οἰνοχόη κοσμεῖται δι' ἐπαλλήλων λεπτῶν καὶ παχυτέρων γραμμῶν (ὕψ. 0,175 μ. Πίν. 212α, 6). Ὁ τάφος περιεῖχε τριφυλλοστόμους οἰνοχόας, τρεῖς σφαιρικὰς καὶ μίαν μετ' ὠοειδοῦς σώματος καὶ πλαστικοῦ δακτυλίου εἰς τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ (ὕψ. 0,19-0,27 μ. Πίν. 212α 2-5). Πέντε κανθάρους μετ' αὐλακωτῶν χειλέων καὶ ἐπιπέδου ἢ χαμηλῆς δακτυλιοσχήμου βάσεως (ὕψ. 0,074-0,131 μ., Πίν. 212α, 7-10). Πλούσια ἦσαν καὶ τὰ χαλκᾶ κτερίσματα: Εἷς σιδηροῦς καὶ ἕνδεκα χαλκοῖ δακτύλιοι τριγωνικῆς τομῆς· ἑνὸς ἄλλου χαλκοῦ δακτυλίου τὰ ἄκρα ἀπολήγουν εἰς σπείρας ὡς τοῦ ψελλίου ἐκ Brandenburg

Σχεδ. 1. Κάτοψις τοῦ περιβόλου καὶ κελλίων τῆς Μονῆς Προυσσοῦ

(Καββαδία, Προϊστορικὴ ἀρχαιολογία εἰκ. 115), τέσσαρες χαλκοῖ σφηκωτῆρες καὶ εἷς ἐκ λεπτοῦ χρυσοῦ σύρματος, τρία βραχιόλια, ὧν τὸ ἓν τομῆς πεπιεσμένου κύκλου καὶ τὰ δύο τομῆς τριγωνικῆς. Ἐκατέρωθεν τῆς ράχεως φέρουν ἐγχαράκτους γραμμὰς σχηματιζούσας ὁμορρόπους καὶ ἀντιρρόπους γωνίας μεμονωμένας εἰς σχῆμα σταυροῦ ἢ καθ' ὁμάδας εἰς σχῆμα ἰχθυακάνθης (Πίν. 212 δ). Περισυνελέγησαν καὶ χαλκαῖ ψηφῖδες ὅρμου κυλινδρικαὶ καὶ τριγωνικῆς τομῆς.

Ἐπιτύμβιαι ἰδίως ἐπιγραφαί, κατετέθησαν εἰς τὰ Μουσεῖα Θυρρείου καὶ Ἀγρινίου.

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

ΕΥΡΥΤΑΝΙΑ

Μονὴ Τατάρνας[1]

Ὁ μέγας ναὸς τῆς Μονῆς (Πίν. 213), ὁ κτισθεὶς εἰς τὸν τύπον τῶν ἁγιορειτικῶν τὸ 1841, ἔχει ὑποστῆ, λόγῳ καθιζήσεως τοῦ ἐδάφους, ἐπικινδύνους ρωγμὰς ὥστε νὰ παραμένῃ ἀχρησιμοποίητος σήμερον. Ἐγένετο, ὅθεν, ἀποτύπωσις τούτου καὶ μελέτη περὶ τῆς ἐπισκευῆς καὶ ἀσφαλίσεώς του.

Ὁμοίως, ἐμελετήθη τὸ θέμα τῆς συντηρήσεως τοῦ ξυλογλύπτου τέμπλου τοῦ ναοῦ (Πίν. 214 α), τοῦ ὁποίου τὸ ἄνω μέρος – ἀπὸ τοῦ ἐπιστυλίου καὶ ἄνω – εἶναι τὸ ἀρχικὸν (18ου αἰῶνος πιθανῶς), ἐνῷ τὸ κάτω ἔχει κατασκευασθῆ μεταγενεστέρως.

Ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς διασφαλίσεως τῶν σημαντικῶν κειμηλίων τῆς Μονῆς ἐγένετο μελέτη μετατροπῆς εἰς ἰδιαίτερον σκευοφυλάκιον δύο δωματίων τῆς δυτικῆς πτέρυγος τῶν κελλίων, ἡ ὁποία, κτισθεῖσα τὸ 1852 ὑπὸ τοῦ ἡγουμένου Βαρθολομαίου, παρουσιάζει ἐνδιαφέρον ἀπὸ ἀπόψεως ξυλίνων κατασκευῶν.

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς μεταβάσεως εἰς Τατάρναν ἐμελετήθησαν καὶ αἱ δύο λίαν ἐνδιαφέρουσαι *λίθιναι γέφυραι ἐπὶ τοῦ Ἀχελώου*, ἡ τῆς Τατάρνας εἰς τὴν πηγὴν Μαρδάχαν καὶ τὸ «Γεφύρι τοῦ Μανόλη» (Πίν. 214 β), κτισθὲν τὸ 1659.

Ἀνατολικὴ Φραγκίστα

1. Ναὸς τοῦ Σωτῆρος. Εἶναι μονόκλιτος μετὰ χαμηλοῦ τρούλλου, στηριζομένου ἐξωτερικῶς εἰς τετράγωνον τύμπανον, καὶ νάρθηκος στεγαζομένου διὰ καμάρας ἀπὸ Β – Ν (Πίν. 214 γ).

Τὸ ξυλόγλυπτον τέμπλον τοῦ 1731 εἶναι καλῆς τέχνης καὶ φέρει εἰκόνας συγχρόνους πρὸς αὐτό. Εἰς τὸ ὡραῖον βημόθυρον εἰκονίζεται ὁ Εὐαγγελισμὸς καὶ κάτωθεν 4 ἱεράρχαι.

Τὸ ἐσωτερικὸν εἶναι κατάγραφον διὰ τοιχογραφιῶν τοῦ 1732, γενομένων ἐπὶ «Ἀρχιερέως Διονυσίου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων», συμφώνως πρὸς ἐπιγραφὴν σῳζομένην εἰς τὸν νότιον τοῖχον. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐπιγραφὴν ὁ ναὸς ἐκτίσθη τὸ 1725.

Ἐγένετο ἀποτύπωσις τοῦ ναοῦ καὶ κατηρτίσθη πρόγραμμα ἐπισκευῆς καὶ συντηρήσεως αὐτοῦ.

2. Ναὸς Παναγίας (Κοίμησις Θεοτόκου). Εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς νησῖδος τοῦ ποταμοῦ ὁ ὁποῖος χωρίζει τὴν Ἀνατολικὴν ἀπὸ τὴν Δυτικὴν Φραγκίσταν. Εἶναι τοῦ αὐτοῦ ἁγιορειτικοῦ τύπου, ἡ στέγη του ὅμως ἔχει καταπέσει καὶ σήμερον στεγάζεται διὰ προχείρου τοιαύτης ἐκ κεράμων.

Ἐσωτερικῶς εἶναι ἐπιχρισμένη, εἰς τινα ὅμως σημεῖα, ἔνθα ἔχουν ἀποκολληθῆ τὰ κονιάματα, ἀνεφάνησαν τοιχογραφίαι, ὡς ἡ Δευτέρα Παρουσία καὶ ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Καλυβίτης, τῆς αὐτῆς τέχνης καὶ ἐποχῆς μὲ τὰς τοιχογραφίας τοῦ ναοῦ τοῦ Σωτῆρος.

Μονὴ Προυσσοῦ[2]

Ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς συντηρήσεως τῶν τοιχογραφιῶν τῆς Κρύπτης τῆς Μονῆς, ὡς ἐπίσης καὶ τῆς διασφαλίσεως καὶ εὐπρεποῦς ἐκθέσεως τῶν κειμηλίων ταύτης ἐγένετο λεπτομερὴς ἐξέτασις τοῦ χώρου καὶ τῶν κτισμάτων τῆς Μονῆς.

Ἡ ἀρχιτέκτων τῆς Ὑπηρεσίας δ. Ἀναστ. Μουτσοπούλου συνέταξε τὰ σχέδια τοῦ Καθολικοῦ μετὰ τῆς Κρύπτης καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ χώρου τῆς Μονῆς, βάσει τῶν ὁποίων ἐγένοντο δύο προτάσεις: α. κατάλληλος διαμόρφωσις καὶ ἀπομόνωσις δύο καμαροσκεπῶν δωματίων ἐν τῷ ἰσογείῳ τοῦ νῦν κατοικουμένου ὑπὸ τῶν μοναχῶν ἀνατολικοῦ κτηρίου, ὥστε νὰ χρησιμοποιηθῶσι ταῦτα διὰ τὴν πρόχειρον ἔκθεσιν τῶν κειμηλίων καὶ β. ἡ ἀνέγερσις ἰδιαιτέρου σκευοφυλακείου εἰς τὸν βορεῖος τοῦ προηγουμένου κτηρίου ἐλεύθερον χῶρον (Σχεδ. 1). Ἐκ τῶν προτάσεων τούτων ἐνεκρίθη πρὸς τὸ παρὸν ἡ πρώτη. Οὕτως ἐγένοντο αἱ ἀναγκαῖαι ἐργασίαι εἰς τὰ δύο δωμάτια τοῦ ἰσογείου, ἤτοι ἀνανέωσις σοβάδων, ὑδροχρωματισμός, τοποθέτησις λιθίνων πλακῶν

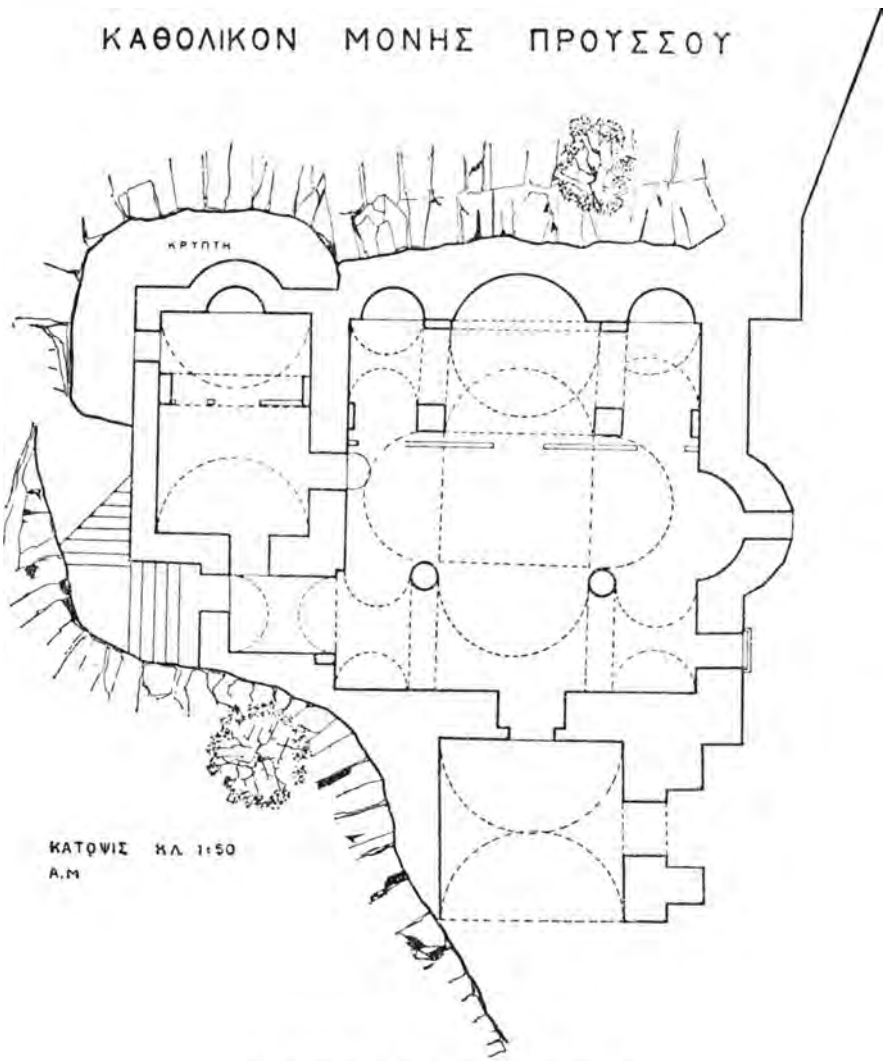
1. Βλ. οἰκείαν ἔκθεσιν περὶ τῆς Μονῆς εἰς Χρονικὰ Α. Δ. 16 (1960) σελ. 199.

2. Βλ. οἰκείαν ἔκθεσιν περὶ τῆς Μονῆς εἰς Χρονικὰ Α.Δ. 16 (1960) σελ. 199 κέ. καὶ Γρ. Νταβαρίνου, Ἀνδρ. Τσιαπέρα, Ἱστορία Ἱερᾶς Μονῆς Προυσιωτίσσης, Ἀθῆναι 1957.

εἰς τὸ δάπεδον, τοποθέτησις ἑπτὰ σιδηρῶν παραθύρων μετὰ ὑαλοστασίων, τοποθέτησις 2 σιδηρῶν θυρῶν καὶ ἀνέγερσις τοίχου πρὸς ἀπομόνωσίν των ἀπὸ τοῦ λοιποῦ κτηρίου, ὥστε νὰ ἀσφαλισθοῦν ἀπὸ τοῦ πυρός.

ρισμὸν καὶ συντήρησιν τῶν τοιχογραφιῶν τῆς Κρύπτης.

Κατὰ τὰς ἐργασίας τοῦ καθαρισμοῦ τῶν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς Κρύπτης τοιχογραφιῶν τοῦ 1518, αἱ ὁποῖαι σημειωτέον οὐδόλως ἐφαίνοντο λόγῳ τοῦ

Σχεδ. 2. Καθολικὸν Μονῆς Προυσοῦ

Ἐκ παραλλήλου ἐγένετο εἰς τὸ Καθολικὸν τῆς Μονῆς (Σχεδ. 2) ἀνακεράμωσις διὰ σχιστολιθικῶν πλακῶν, ἐντοπίου προελεύσεως, ὡς ἦτο καὶ πρότερον ἡ στέγασις αὐτοῦ, καὶ ἀνανέωσις τῶν ὑδροχρωματισμῶν ἐξωτερικῶς.

Συγχρόνως πρὸς τὰς ὡς ἄνω ἐργασίας, εἰδικευμένον συνεργεῖον ὑπὸ τὸν μουσειακὸν καλλιτέχνην κ. Τάσον Μαργαριτὼφ ἐνήργησε καθαπαχέος στρώματος «καπνιᾶς» τὸ ὁποῖον τὰς ἐκάλυπτεν (Πίν. 215 α, 216 β, 217 β), παρετηρήθη ἡ ὕπαρξις ἑτέρου στρώματος κάτωθι, τὸ ὁποῖον μετὰ πρόχειρον ἐξέτασιν διεπιστώθη ὅτι ἐσώζετο ἐν καλῇ καταστάσει. Κατόπιν τούτου ἐκρίθη ἀναγκαία ἡ ἀποκόλλησις τοῦ στρώματος τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ 1518, αἵτινες ἄλλωστε καὶ μετὰ τὰς καταβληθείσας φιλοτίμους προσπαθείας τοῦ

συνεργείου δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐπανέλθουν εἰς ἱκανοποιητικὸν σημεῖον ἐμφανίσεως. Οὕτω ἀπετειχίσθησαν αἱ τοιχογραφίαι αὗται, συμφώνως πρὸς τοὺς κανόνας τῆς νεωτέρας τεχνικῆς καὶ ἐτοποθετήθησαν εἰς εἰδικῶς διασκευασθέντας χώρους διὰ τὴν τελικήν των ἐπεξεργασίαν μὲ τὸν σκοπὸν νὰ ἐκτεθῶσιν ἐν καιρῷ εἰς τὸ σκευοφυλάκειον.

Τὸ ἀποκαλυφθὲν ἀρχαιότερον στρῶμα, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ 1518, καταλαμβάνει ὅλον τὸν χῶρον τῶν ἐπιφανειῶν τῶν τοίχων τῆς Κρύπτης δι' ὡραιοτάτων συνθέσεων, χρονολογουμένων, προχείρως, κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα, δυναμένων δὲ νὰ διακριθῶσι εἰς τρεῖς τοὐλάχιστον ἐποχάς.

Οἱ Πίνακες 215 β, γ, 217 α, 218 β παρέχουν δείγματα τῶν ἀποκαλυφθεισῶν τοιχογραφιῶν.

Καθαρισμὸς ἐγένετο ἐπίσης καὶ εἰς τὰς συγχρόνους πρὸς τὰς προηγουμένας (13ου αἰ.) τοιχογραφίας τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ δυτικοῦ τοίχου τῆς Κρύπτης (Πίν. 216 α, 218 α).

Ἐπὶ τοῦ τοίχου αὐτοῦ ἀπεκαλύφθησαν μεταγενέστεραι ἐπιγραφαὶ (17ου καὶ 18ου αἰῶνος), αἵτινες ἀναφέρονται εἰς ἐπιδρομὰς τῶν «Ἀγαρινῶν», εἰς βαπτίσεις προσώπων κλπ.

Τέλος, ἐκαθαρίσθη καὶ τὸ ξυλόγλυπτον τέμπλον τῆς Κρύπτης (1810) μετὰ τῆς εἰκόνος τῆς Παναγίας Προυσιωτίσσης, ἔργον πιθανῶς τοῦ 17ου αἰ. (Πίν. 219 α, β).

Σημειοῦται ὅτι ἐνταῦθα παρέχονται πληροφοριακαὶ μόνον εἰδήσεις, πλείονα δὲ στοιχεῖα θὰ περιλαμβάνωνται εἰς τὴν μέλλουσαν νὰ ἀκολουθήσῃ εἰδικὴν πραγματείαν, περὶ τῆς Μονῆς Προυσοῦ.

Ναΐσκος τῶν Ἁγίων Πάντων

Ἔναντι τῆς Μονῆς Προυσοῦ ὑπάρχει ὁ μικρὸς μονόκλιτος μετὰ τρούλλου ναΐσκος τῶν Ἁγίων Πάντων. Φέρει ὡραῖον πλακόστρωτον δάπεδον καὶ ξυλόγλυπτον τέμπλον, μὲ εἰκόνας τοῦ ἔτους 1755.

Αἱ ἐπιφάνειαι τῶν τοίχων εἶναι κατάγραφοι διὰ ζωγραφιῶν, γενομένων *... διὰ συνδρομῆς τῶν Πανοσιωτάτων Ἁγίων Καθηγουμένων Κὺρ Ἰωνᾶ καὶ Κὺρ Νικοδήμου, δι' ἐξόδων μὲν τοῦ Αἰδεσιμωτάτου Ἁγίου Οἰκονόμου ἐκ χώρας Προσόν, Ἀρχιερατεύοντος Κυρίου Κὺρ Δοσιθέου Λητζᾶς καὶ Ἁγιράφων... ΑΩΕ (1805)*» (Πίν. 220).

Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν τοῦ βορείου τοίχου ὑπάρχει τὸ ἑξῆς χάραγμα: *1754 ΠΕΛΑΓΙΟΣ.*

ΠΑΥΛΟΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΗΣ

Μιχαλίτσι

Μὲ δαπάνην 7.000 δραχμῶν ἐκ μέρους τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας ἐπεχειρήσαμεν δοκιμαστικὴν ἔρευναν εἰς τὸ ἄγνωστον μέχρι σήμερον ἀρχαῖον νεκροταφεῖον τοῦ Μιχαλιτσίου[1]. Τὸ χωρίον κατέχει ἐπίκαιρον γεωγραφικὴν θέσιν, περιστοιχιζόμενον ὑπὸ χαμηλῶν χωματοβούνων, τῶν ὑψωμάτων τοῦ Μιχαλιτσίου, τὰ ὁποῖα, ἐκτεινόμενα ἀπὸ τῶν ἀκτῶν τοῦ Ἰονίου μέχρι τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου, ἐλέγχουν ἀπὸ βορρᾶ τὴν χερσόνησον τῆς Πρεβέζης (Σχεδ. 1). Διὰ μέσου τῶν ἐκατέρωθεν παρυφῶν τῶν ὑψωμάτων τούτων, παρὰ τὰς δύο ἀκτάς, διέρχονται αἱ κύριαι ἀρτηρίαι ἐκ Πρεβέζης πρὸς Ἰωάννινα καὶ πρὸς Παραμυθιὰν – Ἠγουμενίτσαν. Ἀνατολικῶς τῆς ὁδοῦ πρὸς Ἰωάννινα ρέει ὁ ποταμὸς Λοῦρος, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἀπετέλει τὴν μεθόριον τῆς Κασσωπαίας χώρας, ἐκτεινομένης ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ μέχρι τῶν ἀκτῶν τοῦ Ἰονίου πελάγους, καὶ τῆς Μολοσσίας, περιοριζομένης μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνος εἰς τὴν μεταξὺ τοῦ Λούρου καὶ Ἀράχθου στενὴν λωρίδα γῆς παρὰ τὸν Ἀμβρακικόν[2].

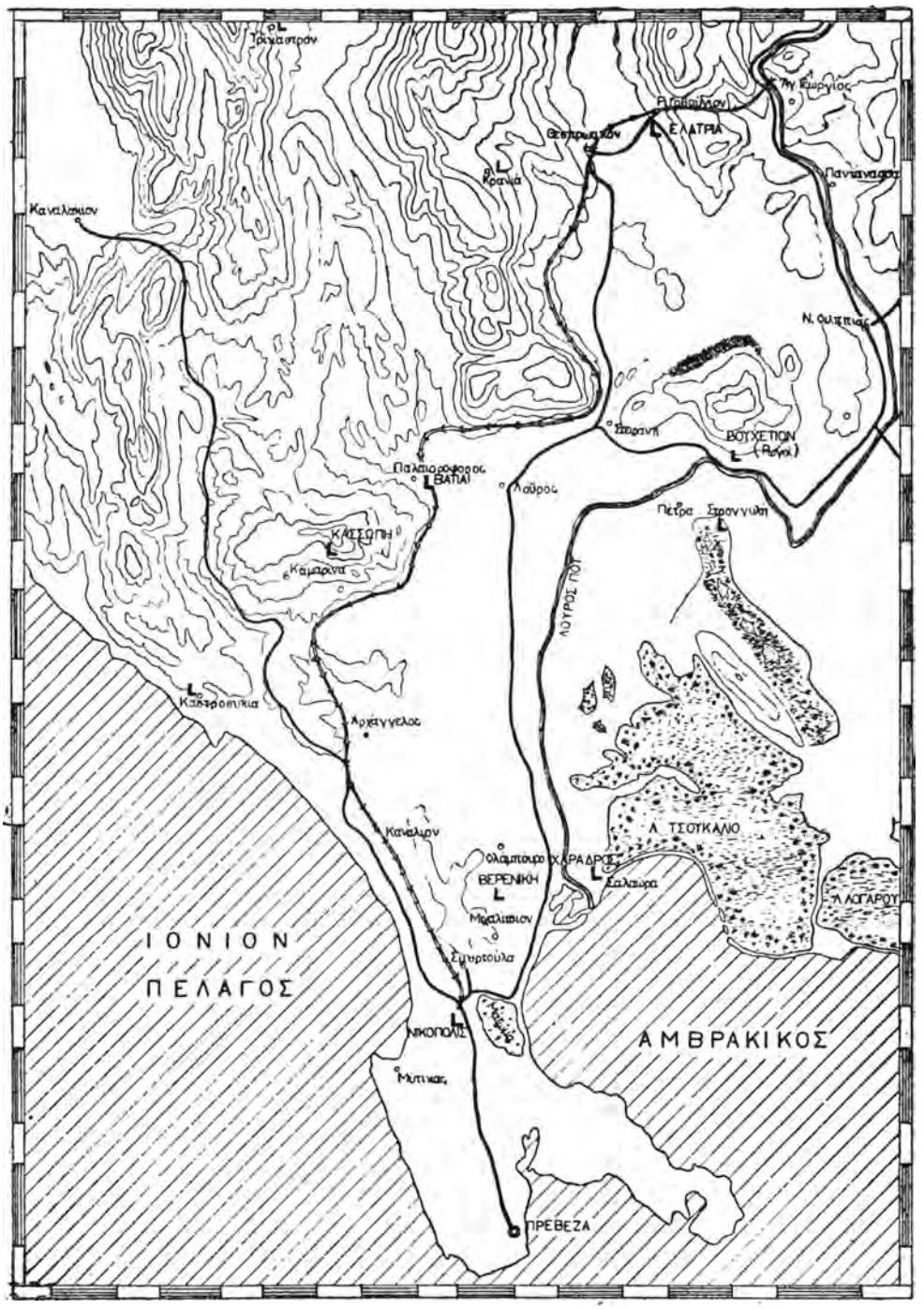
Ἐπὶ τῶν νοτιωτέρων ἀντερεισμάτων τῶν ὑψωμάτων αὐτῶν, βορείως τοῦ συνοικισμοῦ τῆς Σμυρτούλας, εἶχεν ἐγκαταστήσει τὸ στρατηγεῖον του ὁ Ὀκτάβιος τὰς παραμονὰς τῆς ἀποφασιστικῆς ναυμαχίας τοῦ Ἀκτίου (ἀρχὰς Σεπτεμβρίου 31 π. Χ.), ἐκεῖ ὅπου ὁ Ἀλ. Φιλαδελφεὺς ἀνεῦρε πρὸ πεντηκονταετίας τὸ ἱερόν, τὸ ἀφιερωμένον ὑπὸ τοῦ νικητοῦ εἰς τὸν Ἀπόλλωνα, τὸν Ποσειδῶνα καὶ πιθανῶς τὸν Ἄρη[3]. Ἀπὸ τὸ σημεῖον τοῦτο *ἐπὶ μετεώρου* ὁπόθεν ἦτο ὁρατὴ ἡ θάλασσα, ἀπὸ τοῦ Ἀμβρακικοῦ μέχρι τῆς Λευκάδος καὶ τῶν Παξῶν, *ἐφήδρευε καὶ ἐφώρμει* ὁ Ὀκτάβιος κατὰ τοῦ ἀντιπάλου του[4].

1. Ὁ F.C.H.L. Pouqueville, Voyage en Grèce II² (1825) σ. 214 - 215, ἀναφέρει ἀρχαίους τάφους πέριξ τῶν οἰκιῶν τοῦ Μιχαλιτσίου.

2. Ψευδο – Σκύλαξ, Περιήγησις 30.

3. Στράβ. VII 7.6. Sueton. Aug. 18. Δίων Κάσσ. LI 1,3. Anthol. Pal. VI 326. Βλ. καὶ Ἀλ. Φιλαδελφέως, ΠΑΕ 1913 σ. 85 ἑξ, ΑΕ 1913 σ. 235· Νικόπολις 1928, σ. 3 ἑξ. Π. Φουρίκης, Ἠπ. Χρονικὰ 1928, σ. 142 - 147. E. Oberhummer, RE XVII στ. 514 - 5.

4. Δίων Κάσσ. L. 12,3. Εἰς τὰ αὐτὰ ὑψώματα ἀλβανικαὶ δυνάμεις τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ ἐπέπεσαν καὶ ἐξώντωσαν γαλλικὸν τμῆμα στρατοῦ, κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1912 συνεκροτήθη μάχη ἑλληνικῶν στρατευμάτων ὑπὸ τὸν ἀντισυνταγματάρχην Σπηλιάδην καὶ τουρκικῶν, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἀπελευθέ-

Σχεδ. 1. Ἡ χερσόνησος τῆς Πρεβέζης

Τὸ Μιχαλίτσι, μικρὸν χωρίον μὲ ἑξῆντα περίπου οἰκογενείας, εὑρίσκεται δύο χιλιόμετρα δυτικῶς τῆς ὁδοῦ Πρεβέζης – Ἰωαννίνων, ἀπέχον ἀπὸ τῆς Πρεβέζης 10 περίπου χιλιόμετρα. Βορειοδυτικῶς τοῦ χωρίου, εἰς ἴσην σχεδὸν ἀπόστασιν ἀπὸ τὸ χωρίον Φλάμπουρο ἐντὸς μικρᾶς λεκάνης περικλείστου ἀπὸ γηλόφους, εἶχον ἐμφανισθῆ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1959, εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Σπύρου Λιόντου, λείψανα ἀρχαίου τάφου. Ἡ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφή, ἀπὸ 24 Νοεμβρίου μέχρι 2 Δεκεμβρίου 1961, ἐπεκταθεῖσα καὶ εἰς τὸν πρὸς δυσμὰς συνεχόμενον ἀγρὸν τοῦ Στάθη Κωστῆ καὶ βορειότερον μέχρι τῶν γειτονικῶν προπόδων χαμηλοῦ ὑψώματος, εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀνεύρεσιν ἐννέα τάφων. Ἡ θέσις ὅμως τοῦ πλέον σημαντικοῦ, τάφου 2, μὲ τὰ πολυτιμότερα εὑρήματα, δὲν ἔχει ἐξακριβωθῆ ἀκόμη. Ἀπὸ τοὺς λοιπούς, μόνον ὁ ἀτομικὸς τάφος 4 εἶναι σαγματοειδής, κατεσκευασμένος μὲ μεγάλα κυρτὰ κεραμίδια στέγης, οἱ δὲ ὑπόλοιποι ἑπτὰ εἶναι κιβωτιόσχημοι. Αἱ ἐξωτερικαὶ διαστάσεις των εἶναι μεγάλαι, ἐξ αἰτίας τοῦ μεγάλου πάχους τῶν πλακῶν (πλάτ. 1.00 – 115 μ., μῆκος 2.10 – 2.30 μ., βάθος 0,60 – 0.90 μ.), ἀλλὰ αἱ ἐσωτερικαὶ περιορίζονται εἰς τὰς συνήθεις διαστάσεις (πλάτ. 0,50 – 0,75 μ., μῆκ. 1.75 – 1.95 μ.). Αἱ πλάκες ἔχουν ἐξαχθῆ καὶ κοπῆ μὲ πριόνι ἀπὸ τὰ γειτονικὰ εὔθραυστα ψαμμιτολιθικὰ θαλάσσια πετρώματα.

Οἱ τάφοι ἦσαν οἰκογενειακοί, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐθάπτοντο οἱ νεκροὶ τῆς οἰκογενείας, ἀφοῦ προηγουμένως παρεμερίζετο ὁ προηγούμενος νεκρός, ἐφ' ὅσον αἱ σάρκες του δὲν εἶχον ἀποσυντεθῆ τελείως (τάφοι 1, 3 6 καὶ 9), ἢ συνεσωρεύοντο τὰ ὀστᾶ πρὸς τὰ ἄκρα τοῦ τάφου, ἐφ' ὅσον εἶχεν ἐπέλθει τελεία ἀποσύνθεσις (τάφοι 7, 9). Οἱ τάφοι, μὲ συνήθη προσανατολισμὸν ΒΔ – ΝΑ, ἐκτὸς δύο (τοῦ 5 καὶ 8), μὲ κατεύθυνσιν Δ – Α, εἶχον κατασκευασθῆ μὲ ἀρκετὴν ἐπιμέλειαν. Συχνὰ αἱ στεναὶ κάθετοι πλευραὶ τῶν πλακῶν φέρουν ἀναθύρωσιν, πρὸς καλυτέραν ἐφαρμογὴν τῶν μακρῶν πλευρῶν, ἡ δὲ ἐσωτερικὴ των ἐπιφάνεια ἔχει λειανθῆ καὶ ἐπιχρισθῆ μὲ ἀσβεστοκονίαμα καὶ λεπτότερον λευκάζον ἐπίχρισμα, τὸ ὁποῖον ἔδιδε τὴν ἐντύπωσιν τοῦ μαρμάρου[5]. Οἱ τάφοι 5, 7, 8 εἶχον ἀποκαλυφθῆ πρὸ πολλοῦ κατὰ τὴν καλλιέργειαν τοῦ ἀγρῶν, ἀλλὰ τοῦτο δὲν φαίνεται ὅτι εἶχε κινήσει τὴν περιέργειαν τῶν εἰρηνικῶν καὶ φιλοξένων κατοίκων τοῦ Μιχαλιτσίου, διότι ὁ εἷς τοὐλάχιστον παρέμεινεν ἄθικτος (τάφος 7).

Κατωτέρω δίδομεν σύντομον περιγραφὴν τῶν τάφων καὶ κατάλογον τῶν κυριωτέρων εὑρημάτων, ἐπιφυλασσόμενοι νὰ προβῶμεν εἰς τὴν λεπτομερεστέραν δημοσίευσιν μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς ἐρεύνης τοῦ νεκροταφείου.

Τάφος 1 (Πίν. 221α) βορείως ἀγροῦ Λιόντου. Δύο νεκροὶ ὕπτιοι, παραλλήλως τοποθετημένοι, μὲ κατεύθυνσιν ΒΔ – ΝΑ. Ὁ παλαιότερος νεκρός, κόρη (ὕψος σκελετοῦ ὑπὲρ τὸ 1.50 μ.), εἶχε παραμερισθῆ πρὸς τὴν δυτικὴν μακρὰν πλευράν, διὰ νὰ ἐνταφιασθῆ νέος νεκρός, ἀνεπτυγμένου ἀνθρώπου (ὕψος σκελετοῦ μέχρι τοῦ γόνατος 1.20 μ.). Πέριξ τῆς κεφαλῆς τῆς κόρης λείψανα ἐπιχρυσωμένου στεφάνου μὲ φύλλα ἐκ χαλκοῦ καὶ σκελετὸν ὀστέϊνον, δύο χάλκινοι κρίκοι, ἴσως ἐξαρτήματα ξυλίνου νάρθηκος, ἓν μικρὸν χάλκινον κάλυμμα κατόπτρου εἰς τὴν χώραν τῆς λεκάνης, καὶ ἓν ἀργυροῦν νόμισμα Κορίνθου (ἀρ. 5 καταλόγου). Μεταξὺ τῶν δύο σκελετῶν, παρὰ τοὺς πόδας, στλεγγὶς σιδηρᾶ καὶ πήλινος ἀμφορίσκος μὲ κάλυμμα, τοῦ 4ου π. Χ. αἰ. (ἀρ. 6), ἀνῆκον εἰς τὸν νεώτερον νεκρὸν (Πίν. 221β).

Τάφος 3 (ἀγρὸς Κωστῆ). Δύο νεκροὶ ὕπτιοι μὲ κατεύθυνσιν ΒΔ – ΝΑ. Χεῖρες παράλληλοι πρὸς τὸ σῶμα, παρὰ τὴν δεξιὰν χεῖρα τοῦ ἀριστεροῦ (δυτικοῦ) νεκροῦ μικρὸν ἀγγεῖον, παρὰ τοὺς πόδας ἀμφορίσκος μὲ κάλυμμα, περιέχων μελανὴν οὐσίαν, ὅμοιος μὲ τὸν τοῦ τάφου 1 (ἀρ. 7). Ὑπὸ τὸ ἀγγεῖον ὀστᾶ συσσωρευμένα ἐκ δύο ἴσως παλαιοτέρων ταφῶν.

Τάφος 4, βορείως ἀγροῦ Κωστῆ, μὲ κατεύθυνσιν ΒΔ – ΝΑ. Καμαροσκέπαστος σαγματοειδής, περιέχων σκελετὸν μικροῦ παιδίου, διαταραχθέντα ἕνεκα τῆς συμπιέσεως τῶν τοιχωμάτων τοῦ τάφου. Εἰς τὴν δεξιὰν χεῖρα του δύο χαλκᾶ νομίσματα Κασσωπαίων (ἀρ. 2) τῶν χρόνων 343/2 – 330/325 π. Χ., πήλινον ἄθυρμα (κουδουνίστρα), καὶ ὁμοίωμα ἱππαρίου ἐπὶ τῆς ράχεως τοῦ ὁποίου κάνιστρον μὲ καρπούς.

Τάφος 5 (ἀγρὸς Κωστῆ), κιβωτιόσχημος, μὲ κατεύθυνσιν Δ – Α. Οὐδὲν περιεῖχε, διότι εἶχε ἐρευνηθῆ παλαιότερον.

Τάφος 6, βορείως ἀγροῦ Κωστῆ, μὲ κατεύθυνσιν ΒΔ – ΝΑ. Αἱ κάθετοι πλάκες εἶχον συμπιεσθῆ ἰσχυρῶς πρὸς τὸ ἐσωτερικόν. Τέσσαρες πλάκες, πάχους 0.28 – 0.30 μ., ἀπετέλουν τὸ κάλυμμα τοῦ τάφου. Εἰς τὸ δάπεδον δύο νεκροὶ

ρωσιν τῆς Πρεβέζης. Ἐπὶ τῶν δυτικῶν ὑψωμάτων, παρὰ τὸ Ἰόνιον, τὰ στρατεύματα κατοχῆς (1941 - 1944) εἶχον ἐγκαταστήσει ἐπάκτια πυροβολεῖα, πρὸς ἀπόκρουσιν ἐνδεχομένης Συμμαχικῆς ἀποβάσεως.

5. Αἱ πλάκες τοῦ τάφου 9 διετήρουν ἴχνη τοιούτου ἐπιχρίσματος (Πίν. 221δ).

ὕπτιοι μὲ χεῖρας παραλλήλους. Ὁ πρὸς δυσμὰς (ἀριστερὰ) νεκρὸς εἶχε παραμερισθῆ, πρὸς ταφὴν εἰς τὸ κέντρον ἄλλου νεκροῦ. Μεταξὺ τῶν γειτονικῶν χειρῶν τῶν δύο νεκρῶν ἦσαν τέσσαρα χαλκᾶ νομίσματα τοῦ Φιλίππου Β΄ (ἀρ. 3).

Τάφος 7 (ἀγρὸς Κωστῆ), μὲ κατεύθυνσιν Β – Ν. Αἱ καλυπτήριοι πλάκες εἶχον ἐξαφανισθῆ, ἀλλὰ ὁ τάφος δὲν εἶχεν ἐρευνηθῆ. Ὁ νεώτερος τῶν νεκρῶν μὲ παραλλήλους χεῖρας, ἔφερεν εἰς τὴν δεξιὰν τρία χαλκᾶ νομίσματα τοῦ Κοινοῦ τῶν Μολοσσῶν (360 – 330/325 π. Χ. ἀρ. 1). Παρὰ τοὺς πόδας του συσσωρευμένα ὀστᾶ παλαιοτέρας ταφῆς.

Τάφος 8 (ἀγρὸς Λιόντου) μὲ κατεύθυνσιν Δ – Α (ΑΝ), καλυπτόμενος μὲ τρεῖς πλάκας, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μεσαία εἶχε καταπέσει ἐντὸς τοῦ τάφου (Πίν. 221 γ). Εἰς τὸ ἐσωτερικόν, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐρευνηθῆ, ὑπῆρχε μόνον μικρὸν ληκύθιον μὲ ἔγκοιλον ραβδωτὴν διακόσμησιν.

Τάφος 9 (ἀγρὸς Λιόντου), μὲ κατεύθυνσιν κάθετον (ΒΔ – ΝΑ) ὡς πρὸς τὸν 8 (Πίν. 221 γ, δ). Εἰς τὸ μέσον τοῦ τάφου ὕπτιος νεκρὸς ὡρίμου ἀνδρός, μὲ χεῖρας παραλλήλους (ὕψος 1.75 μ.). Ὑπεράνω τοῦ δεξιοῦ ὤμου ὀστᾶ, ἀπὸ παλαιοτέραν ταφὴν καύσεως καὶ ἴχνη ἐπιχρυσωμένου στεφάνου. Παρὰ τοὺς πόδας μεταγενεστέρα ταφὴ γυναικός, ἡ ὁποία εἶχε τοποθετηθῆ ἐπὶ τοῦ προηγουμένου νεκροῦ, ἀλλὰ μὲ ἀντίθετον κατεύθυνσιν, διότι τὰ δύο κνημιαῖα ὀστᾶ εὑρέθησαν ἐπὶ τοῦ στήθους τοῦ ἀνδρός (Πίν. 221 δ). Εἰς τὴν θέσιν τῆς κεφαλῆς τῆς γυναικὸς ὑπῆρχον δέκα χρυσαῖ ψῆφοι περιδεραίου (Πίν. 222 γ) καὶ λείψανα ἐπιχρυσωμένου χαλκοῦ στεφάνου μὲ φύλλα καὶ βαλάνους δρυός. Εἰς τὸν νεκρὸν ἄνδρα ἀνῆκον ἡ χαλκῆ οἰνοχόη (Πίν. 222 α, ἀρ. 8), μὲ τὸ ὑπόθημά της (ἀρ. 9), τμῆμα σιδηρᾶς στλεγγίδος, πλησίον τοῦ δεξιοῦ πήχεως, καὶ τὰ παρὰ τὴν ἀριστερὰν χεῖρα τέσσαρα χαλκᾶ νομίσματα, ἐξ ὧν ἓν τοῦ Φιλίππου Β΄, τρία δὲ τῆς Κερκύρας (ἀρ. 3 καὶ 4).

Τάφος 2. Ἡ ἀκριβὴς θέσις του (ἀγρὸς Λιόντου), ὀλίγον νοτιώτερον τῶν τάφων 8 καὶ 9, δὲν ἔχει βεβαιωθῆ οὔτε ἔχουν ἀνευρεθῆ τὰ σημαντικὰ ἐπιτύμβια γλυπτά, τὰ ὁποῖα περιεστοίχιζον τὸν οἰκογενειακὸν τάφον. Ἀπὸ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα εἰκάζεται ὅτι πρόκειται λίθινος ναόσχημος τάφος μὲ δύο ἰωνικὰς παραστάδας εἰς τὴν πρόσοψιν καὶ ἀέτωμα, κορυφούμενον εἰς γραπτὸν λίθινον ἀνθέμιον καὶ δύο ἡμιανθέμια εἰς τὰ ἄκρα. Εἰς τὸν αὐτὸν οἰκογενειακὸν τάφον ἀνήκουν ἀσφαλῶς τὰ ἐπιτύμβια μαρμάρινα ἀγάλματα κόρης, ἵππου καὶ ἀναβάτου, τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 4 π. Χ. αἰῶνος, τῶν ὁποίων λείψανα ἀνευρέθησαν (Πίν. 223 ε, ς, ἀριθ. 12 – 14), ὡς καὶ ἡ ἐπιτύμβιος στήλη τοῦ Διοζότου Κλεοπτολέμου μὲ τὴν βάσιν της (Πίν. 222 γ, 223 δ, ἀρ. 11) καὶ τμῆμα ἄλλης, ποὺ διατηρεῖ τὸ γράμμα Κ.

Κατάλογος τῶν κυριωτέρων εὑρημάτων

1. Τρία χαλκᾶ νομίσματα τοῦ Κοινοῦ τῶν Μολοσσῶν (περίπου 360 – 330/325 π. Χ.), α΄ ὄψις, κυκλικὴ ἀσπὶς μὲ κεραυνόν, ὡς ἐπίσημον, καὶ ἐπιγραφὴ δυσδιάκριτος ἐπὶ τῆς περιφερείας τῆς ἀσπίδος: ΜΟΛΟΣΣΩΝ. β΄ ὄψις, κάθετος κεραυνὸς ἐντὸς στεφάνου κοτίνου[6] (Τ. 7).

2. Δύο χαλκᾶ νομίσματα Κασσωπαίων, πολὺ ἐφθαρμένα (342 – 330/325 π. Χ.). α. ὄψις, κεφαλὴ Ἀφροδίτης πρὸς δεξιὰ μὲ κάλαθον. Πρὸ τῆς θεᾶς ἐπιγραφὴ δυσδιάκριτος, ΚΑΣΣΩΠΑΙΩΝ. β΄ ὄψις, ἱπταμένη περιστερὰ πρὸς ἀριστερὰ ἐντὸς στεφάνου κοτίνου[7] (Τ. 4).

3. Πέντε χαλκᾶ νομίσματα Φιλίππου Β΄ (ἐκόπησαν μετὰ τὸ 359 π. Χ.). α΄ ὄψις, νεανικὴ κεφαλὴ πρὸς τὰ δεξιὰ (4 νομίσματα) ἢ ἀντωπή, μὲ στροφὴν 3/4 πρὸς δεξιὰ (1 νόμισμα). β΄ ὄψις, ἱππεὺς πρὸς δεξιά, ἐπιγραφὴ ΦΙΛΙΠΠΟΥ[8] (Τ. 6, 9).

4. Τρία χαλκᾶ νομίσματα Κερκύρας (400 – 300 π. Χ.). α΄ ὄψις, ἀμφορεύς, ἐπιγραφὴ Κ Ο (ρκυραίων), β΄ ὄψις, βότρυς[9] (Τ. 9).

5. Ἀργυρᾶ δραχμὴ Κορίνθου. α΄ ὄψις, κεφαλὴ θεᾶς πρὸς ἀριστερά, β΄ ὄψις, Πήγασος πρὸς ἀριστερὰ (Τ. 1)[10].

6. Πήλινος ἀμφορίσκος μὲ δισκοειδὲς πῶμα (Πίν. 221 β). Σῶμα σχήματος πεπλατυσμένης σφαίρας, χείλη πλατέα καὶ ἐπίπεδα, δύο ταινιωταὶ λαβαὶ ἐκφυόμεναι ἀμέσως ὑπὸ τὰ χείλη. Ὕψος 0.14 μ., πηλὸς κεραμοειδής, ἐξίτηλον ἀμαυρὸν γάνωμα μελανὸν πρὸς καστανέρυθρον. Ὁ δίσκος τοῦ πώματος (διάμ. 6, 5 ἑκ.) μὲ τρεῖς γραπτὰς ταινίας· εἰς τὸ κέντρον ὑψηλὸν κομβίον (Τ. 1), 4 π. Χ. αἰ.

7. Ἀμφορίσκος, ὅμοιος τὸ σχῆμα πρὸς τὸν 6, ἀλλὰ μικρότερος (Πίν. 221 β δεξιά). Ὕψος 0.12μ. περίπου. Πηλὸς ἀττικός, γάνωμα στιλπνὸν μελανὸν μὲ μικρὰς ἐρυθρωπὰς κηλῖδας. Λείπουν μία ταινιωτὴ λαβή, μέρη τοῦ στομίου, καὶ τὸ κομβίον εἰς τὸ δισκοειδὲς πῶμα (διάμ. 9, 8 ἑκ.). Γάνωμα στίλ-

6. P. Franke, Die Antiken Münzen von Epirus, Wiesbaden 1961, σ. 89 κέ., 99 κέ. (Gruppe IV) πίν 9 - 10.

7. Αὐτ. σ. 55 κέ., 69 κέ. (Gruppe II) πίν. 5 - 7.

8. Head HN² σ. 320.

9. Κατὰ τὸν P. Franke τὰ νομίσματα ἀνήκουν εἰς τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ 4 π. Χ. αἰ. (ἐπιστολὴ 25.12.61).

10. Περὶ τὸ 350 - 315 π. Χ. Syll. Cop. Corinth 85 κέ. BMC, Corinth πίν. IX 10. Τὴν ἀναγνώρισιν ὀφείλω εἰς τὸν P. Franke.

βον. Δύο ἐγχάρακτοι κύκλοι εἰς τὴν περιφέρειαν, περιβάλλοντες ζωφόρον ἐξ ἐγχαράκτου κυματοειδοῦς κληματίδος μὲ βλαστοὺς χωρὶς φύλλα (Τ. 3), 4ου π. Χ. αἰ.

8. Τρίλοβος οἰνοχόη ἐκ χαλκοῦ μὲ ἴχνη ἐπιχρυσώσεως (Πί ν. 222 α). Ὕψος μέχρι τῶν χειλέων 15,8 ἑκ., μέχρι τῆς κορυφῆς τῆς λαβῆς 16, 6 ἑκ. Σχῆμα μὲ τὴν ἐκλεπτυσμένην κομψότητα τοῦ προχωρημένου 4ου αἰῶνος. Σῶμα ὠοειδές, λεπτυνόμενον αἰσθητῶς πρὸς τὴν βάσιν τοῦ ἀγγείου, λαιμὸς λεπτοφυής, διευρυνόμενος ἄνω, διὰ νὰ σχηματίσῃ τὸ τριφυλλόμορφον στόμιον. Λαβὴ χυτή, τομῆς περίπου κυκλικῆς, ἀπολήγουσα ἄνω εἰς προτομὴν γυναικός, κάτω δὲ εἰς ἀντωπὴν μορφὴν γενειοφόρου (Πί ν. 222 β). Πυκνὸν γένειον, πλουσία κόμη καὶ μύσταξ μὲ χαλαροὺς κυματισμούς, δηλωτικοὺς προκεχωρημένης ἡλικίας, πλαισιώνουν τὸ εὔσαρκον πρόσωπον μὲ τὴν σοβαράν, σχεδὸν ἄθυμον, ἀλλὰ ἥρεμον καὶ ἀγαθὴν ἔκφρασιν, ἁρμόζουσαν μᾶλλον εἰς χθόνιον δαίμονα, παρὰ εἰς διονυσιακὴν μορφήν. Ἡ κόρη τῶν ὀφθαλμῶν ἔγκοιλος. Χαρακτηριστικὰ ρεαλιστικά. Ἀξιόλογον ἔργον (κάτω ἰταλιωτικόν;) τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος (Τ. 9).

9. Χαλκοῦς τροχὸς (διάμ. 5 ἑκ.), ὅμοιος πρὸς τροχὸν ἅρματος, μὲ τέσσαρας ἀκτῖνας, μορφῆς τριγωνικῆς, συνδεόμενος εἰς τὸ κέντρον μὲ μικρὸν δίσκον. Ἡ ἀνεύρεσίς του παρὰ τὴν βάσιν τῆς οἰνοχόης βεβαιώνει, ὅτι ἀπετέλει ἐξάρτημά της, ὑπόθημα ἀγγείου (Τ. 9).

10. Χρυσοῦν περιδέραιον ἐκ δέκα τριπλῶν ροδάκων καὶ δύο λυροειδῶν ἀνθεμίων κατὰ τὰ δύο πέρατα (Πί ν. 222 γ). Οἱ ρόδακες ἀποτελοῦνται ἐκ τριῶν ἐπαλλήλων ροδάκων μὲ ὀκτὼ πέταλα, περιγραφόμενα διὰ λεπτοτάτου σύρματος (filigrane). Ἐκ τοῦ κατωτέρου ἄνθους βλαστάνουν δύο διαμετρικῶς ἀντίθετοι μίσχοι, ἀπολήγοντες εἰς κάλυκας ἡμισφαιρικούς, τῶν ὁποίων ἡ κοιλότης ἐπληροῦτο μὲ ἄλλην ὕλην (σμάλτον;). Εἰς τὸ κέντρον τοῦ ὑψηλοτέρου ρόδακος μικρὰ ἡμισφαιρικὴ κεφαλή. Τὰ λυροειδῆ ἀνθέμια περιγράφει λεπτότατον σύρμα, τὸ δὲ ἐσωτερικὸν κοσμεῖ ἐπίσης πεντάφυλλον ἀνθέμιον συρματερὸν (filigrane).

11. Ἐπιτύμβιος στήλη μὲ τὸ περίτεχνον βάθρον της (Πί ν. 222 δ, 223 δ), ἐξ ἀσβεστολίθου καλῆς ποιότητος. Διαστάσεις τῆς βάσεως τοῦ βάθρου 0,765 Χ 0.61 μ., ὕψος 0.44 μ.. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας ὀρθογώνιος ἐγκοπὴ πρὸς ὑποδοχὴν τῆς στήλης, διαστάσεων 0.52 Χ 0.20 μ. Τῆς στήλης, ἡ ὁποία φέρει κυματοφόρον ἐπίστεψιν, λείπει τὸ κάτω μέρος. Σῳζόμενον ὕψος 0.925 μ., πλάτος, πρὸς τὸ μέρος τῆς βάσεως, 0.445 μ., ἄνω εἰς τὸ ὕψος τῆς ταινίας ὑπὸ τὸ κυμάτιον, 0.434 μ. Ὑπὸ τὴν ταινίαν περιτένεια, συνεχιζομένη καὶ εἰς τὰς καθέτους πλευρὰς τῆς ὄψεως καὶ τῶν δύο παραπλεύρων ἑδρῶν. Εἰς τὸ ἄπεργον τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ, Διόζοτος Κλεοπτολέμου, μὲ ὡραῖα γράμματα τοῦ 2ου ἡμίσεος τοῦ 4ου π. Χ. αἰ. (Τ. 2).

12. Κεφαλὴ κόρης ἐπιτυμβίου ἀγάλματος ἐκ παρίου μαρμάρου, εἰς μέγεθος φυσικὸν (Πί ν. 223 α - γ). Ἀνευρέθη εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν ἔνθα καὶ ἡ στήλη τοῦ Διοζότου καὶ τὰ δύο ἑπόμενα συντρίμματα γλυπτῶν. Σοβαρῶς ἔχουν βλαβῆ ἡ ρὶς καὶ ὁ πώγων. Μικροὶ βόστρυχοι, ἁδρῶς εἰργασμένοι, ἀποδίδοντες μᾶλλον τὴν ἐντύπωσιν παρὰ τὴν φυσικὴν ἀλήθειαν τῆς κόμης, ἀνέρχονται ἀπὸ τοῦ μετώπου πυκνοὶ καὶ περιδένονται ἐγκαρσίως μὲ δύο χονδροτέρους πλοκάμους, οἱ ὁποῖοι διασταυρώνονται εἰς τὴν κορυφὴν τῆς κεφαλῆς. Τὸ χρῶμα συνεπλήρωνε πιθανώτατα τὴν ἐντύπωσιν τῆς κόμης, ἡ ὁποία εἰς τὸ ὀπίσθιον μέρος εἶναι ἀδρότερον εἰργασμένη. Πρωτότυπον ἔργον τοῦ 3ου τετάρτου τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., μὲ σαφῆ τὸν συγκερασμὸν κλασσικῶν ἀναμνήσεων (ἰδεαλιστικὴ ἔκφρασις, μεγάλαι πλαστικαὶ ἐπιφάνειαι τοῦ προσώπου (Πί ν. 223 α) καὶ τῶν νεωτέρων καλλιτεχνικῶν τάσεων, ἰδίως μὲ τὴν ἀπόδοσιν ψυχικότητος καὶ πάθους, ποὺ διαγράφονται εἰς τὰ ἡμιάνοικτα χείλη καὶ εἰς τὸ σκιαζόμενον εἰς τὸ βάθος τῆς κόγχης βλέμμα (Πί ν. 223 β, γ). Χρονολογικῶς εὑρίσκεται πολὺ πλησίον τῆς ἐπιτυμβίου στήλης τοῦ Ἰλισοῦ (340 - 330 π.Χ.).

13. Μεσαῖον τμῆμα τοῦ ὀπισθίου δεξιοῦ ποδὸς ἵππου εἰς φυσικὸν μέγεθος (Πί ν. 223 δ). Μάρμαρον Πάρου. Ἀνευρέθη εἰς τὸν χῶρον τῆς στήλης τοῦ Διοζότου.

14. Δεξιὰ ἄκρα χειρ ἀνδρός, εἰς φυσικὸν μέγεθος (Πί ν. 223 ε), ἐκ τῆς περιοχῆς ἐπίσης τοῦ τάφου 2. Μάρμαρον Πάρου. Τὰ τέσσαρα δάκτυλα τῆς χειρὸς κάμπτονται πρὸς τὰ ἔσω, ὁ δὲ ἀντίχειρ πλησιάζει τὸν δείκτην, ὡς νὰ συγκρατῇ ἀντικείμενον. Πιθανώτατα ἀνήκει εἰς χεῖρα ἱππέως, κρατοῦντος τὰ ἡνία τοῦ ἵππου (ἀρ. 13) καὶ ἀπετέλει μετὰ τοῦ ἀγάλματος τῆς κόρης τὸν ἐπιτύμβιον κόσμον τοῦ οἰκογενειακοῦ τάφου. Μὲ τὴν λειτουργίαν αὐτὴν ἔχουν σχέσιν πιθανώτατα καὶ αἱ πολλαὶ χαραγαὶ ἐπὶ τῆς παλάμης. Ὡραία ἐργασία τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., ὅπου αἱ ἀνατομικαὶ λεπτομέρειαι παίζουν ἀνεπαισθήτως μὲ τὰς μαλακὰς μεταβάσεις τῆς ἐπιδερμίδος, ὑπὸ τὴν ὁποίαν μαντεύομεν τὸν μηχανισμὸν τοῦ ὀργανισμοῦ καὶ τὴν λειτουργίαν τῆς κινήσεως.

Ἡ χρονολόγησις τῶν τάφων

Τὸ σύνολον τῶν εὑρημάτων τοποθετεῖ τὴν κα-

τασκευὴν τῶν τάφων τοῦ Μιχαλιτσίου εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ καὶ ἀκριβέστερον εἰς τὸ τρίτον τέταρτον τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος. Ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὴν χρονολόγησίν των ἐνέχουν τὰ δεκαπέντε χαλκᾶ νομίσματα τῶν τάφων 1, 4, 6, 7, 9, ἰδίως μετὰ τὴν πρόσφατον ἐργασίαν τοῦ P. Franke, περὶ τῶν ἀρχαίων νομισμάτων τῆς Ἠπείρου. Τὰ τρία χαλκᾶ νομίσματα τοῦ Κοινοῦ τῶν Μολοσσῶν (ἀρ. 1) χρονολογοῦν τὸν τάφον 7 εἰς τὴν περίοδον 360 - 330/325 π.Χ. ἀσφαλῶς, διότι, μὲ τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ Κοινοῦ τῶν Μολοσσῶν ὑπὸ τῆς Συμμαχίας τῶν Ἠπειρωτῶν (330 – 325 π.Χ.), ἐγκαινιάζονται ἐντελῶς διαφορετικοὶ νομισματικοὶ τύποι τῆς Συμμαχίας. Ἐξ ἄλλου, ὁ τάφος 4, μὲ τὰ δύο χαλκᾶ νομίσματα τῶν Κασσωπαίων (ἀρ. 2), χρονολογεῖται ἀκριβῶς εἰς τὴν δεκαετίαν 342 - 330/25 π.Χ., περίοδον κοπῆς τῶν νομισμάτων τούτων. Μὲ τὴν σύστασιν τῆς Ἠπειρωτικῆς Συμμαχίας καὶ μέχρι τῆς ἀνακηρύξεως τῆς Δημοκρατίας (330/25-234/33 π.Χ.) ἡ Κασσωπαία, ὅπως καὶ μερικαὶ ἄλλαι πόλεις τῆς Ἠπείρου, ἔπαυσαν νὰ κόπτουν ἴδιον νόμισμα.

Ἡ παρουσία τῶν νομισμάτων τοῦ Φιλίππου Β΄ τοῦ Μακεδόνος (ἀρ. 3) εἰς τοὺς τάφους 6 καὶ 9, μᾶς προσφέρει ἐπίσης ἕνα ἀσφαλὲς terminus post quem διὰ τὸ 342 π.Χ., ἔτος ἀναμίξεως τοῦ Φιλίππου εἰς τὰ Ἠπειρωτικὰ πράγματα. Ἀφοῦ ὁ Φίλιππος κατέλαβε τὴν ἀποικίαν τῶν Κορινθίων Ἀμβρακίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐγκατέστησε μακεδονικὴν φρουράν, ἀκολούθως ὑπέταξε τὰς τρεῖς ἀποικίας τῶν Ἠλείων, αἱ ὁποῖαι μέχρι τοῦ ἔτους ἐκείνου διετήρουν τὴν ἀνεξαρτησίαν των ἔναντι τῶν Μολοσσῶν, καὶ τὰς παρέδωσεν εἰς τὸν βασιλέα τῶν Μολοσσῶν Ἀλέξανδρον Α΄, ἀδελφὸν τῆς συζύγου του Ὀλυμπιάδος [11].

Εἰς τὰς πολεμικὰς αὐτὰς ἐπιχειρήσεις τῶν Μακεδόνων ὀφείλεται ἡ ἀθρόα ἐμφάνισις εἰς Ἤπειρον μακεδονικῶν νομισμάτων τοῦ Φιλίππου Β΄, τῶν ὁποίων ἡ πρώτη κοπὴ χρονολογεῖται μετὰ τὸ 359 π.Χ. Ἀφοῦ ὁ Μολοσσὸς Ἀλέξανδρος Α΄ ἐξησφάλισεν οὕτω τὸν πλήρη ἔλεγχον ἐφ' ὁλοκλήρου σχεδὸν τῆς Ἠπείρου [12], παρεχώρησεν, ἀμέσως μετὰ τὸ 342 π.Χ., εἰς μερικὰς πόλεις τῆς Κασσωπαίας καὶ τῆς Θεσπρωτίας — τὴν Κασσώπην, τὴν Πανδοσίαν καὶ τὴν Ἐλέαν — τὸ προνόμιον κοπῆς ἰδίου νομίσματος. Εἶναι χαρακτηριστικόν, ὅτι διὰ τὰς πρώτας αὐτὰς ἐκδόσεις ἐχρησιμοποιήθησαν, σχεδὸν ἀποκλειστικῶς, νομίσματα τοῦ Φιλίππου Β΄ (ἀρ. 3) [13], τὰ ὁποῖα εἶχον μεταφερθῆ εἰς τὴν Ἤπειρον ὑπὸ τῶν μακεδονικῶν στρατευμάτων καὶ μάλιστα εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ἐπιχειρήσεων, τὴν Κασσωπαίαν, ἔνθα καὶ τὸ Μιχαλίτσι. Ἡ παρουσία, λοιπόν, νομισμάτων τοῦ Φιλίππου Β΄ ἐντὸς τῶν τάφων 6 καὶ 9 μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τοὺς χρόνους τῶν ἱστορικῶν τούτων γεγονότων καὶ ἐπομένως χρονολογεῖ τοὺς τάφους ἀμέσως μετὰ τὸ 342 π.Χ.

Εἰς τὴν αὐτὴν δεκαετίαν, 340 - 330 π.Χ., χρονολογεῖται κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ ἡ μαρμαρίνη κεφαλὴ τῆς κόρης τοῦ οἰκογενειακοῦ τάφου 2. Εἰς τὸ τρίτον τέταρτον τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., μᾶς ὁδηγοῦν οἱ μικροὶ ἀμφορεῖς (ἀρ. 6 - 7) τῶν τάφων 1 καὶ 3, ἡ χαλκῆ τρίλοβος οἰνοχόη τοῦ τάφου 9 (ἀρ. 8), ἡ ἐπιτύμβιος στήλη τοῦ Διοζότου Κλεοπτολέμου τοῦ τάφου 2, τὸ κορινθιακὸν ἀργυροῦν νόμισμα (ἀρ. 5) τοῦ τάφου 1 καὶ τὰ τρία χαλκᾶ κερκυραϊκὰ νομίσματα τοῦ τάφου 9.

Τὸ σύνολον ἑπομένως τῶν ἐρευνηθέντων τάφων, μὴ ἀφισταμένων χρονολογικῶς μεταξύ των, ἀνάγεται εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 4ου αἰ. π. Χ. καὶ μάλιστα εἰς τὸ τρίτον τέταρτον. Ἡ ἐπιμελημένη κατασκευὴ τῶν τάφων, τὰ σχετικῶς πλούσια κτερίσματα, τὰ ἐξαίρετα μαρμάρινα γλυπτὰ τοῦ τάφου 2, βεβαιώνουν ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Μιχαλιτσίου πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ μία ἄγνωστος μέχρι σήμερον πόλις, ἡ ὁποία ἕνεκα τῆς γειτνιάσεως τῶν δύο θαλασσῶν, τοῦ Ἀμβρακικοῦ καὶ τοῦ Ἰονίου, διετήρει στενὴν ἐπικοινωνίαν μὲ τὴν νοτίαν Ἑλλάδα, τὴν Κέρκυραν καὶ πιθανώτατα μὲ τὴν Μ. Ἑλλάδα. Τὰ διεσκορπισμένα εἰς τοὺς πέριξ ἀγροὺς ὄστρακα ὡς καὶ κέραμοι στέγης μαρτυροῦν περὶ τῆς ὑπάρξεως ἐκεῖ ἀρχαίας πόλεως.

Ἡ μεταγενεστέρα ἀρχαία παράδοσις ἀναφέρει μίαν μόνον πόλιν εἰς τὴν χερσόνησον τῆς Πρεβέζης, τὴν ὁποίαν ἔκτισεν ὁ βασιλεὺς Πύρρος, ὀλίγον μετὰ τὴν ὁριστικὴν ἀνάρρησίν του εἰς τὸν θρόνον (297 π.Χ.) καὶ πιθανώτατα κατὰ τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως τοῦ πρώτου υἱοῦ του, τοῦ Πτολεμαίου (296/95), δώσας εἰς αὐτὴν τὸ ὄνομα τῆς πενθερᾶς του Βερενίκης, συζύγου τοῦ Πτολεμαίου Σωτῆρος [14]. Ἡ πόλις χαρακτηρίζεται ὑπὸ τῆς ἀρχαίας γραπτῆς παραδόσεως ὡς «π ο λ ι σ μ ά τ ι ο ν», εὑρισκόμενον εἰς τὴν χερσόνησον, πλησίον τῆς θαλάσσης [15]. Ἐπειδὴ εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν καμμία ἄλλη πόλις, ἐκτὸς τῆς Νικοπόλεως, δὲν μᾶς εἶναι γνωστή, οἱ νεώτεροι ἐρευνηταὶ τοποθετοῦν τὴν Βερενίκην εἰς τὴν θέσιν τῆς ρωμαϊ-

11. Δημοσθένους, ὑπὲρ Ἀλονήσου 32· *τὰς δὲ ἐν Κασσωπίᾳ τρεῖς πόλεις, Πανδοσίαν καὶ Βούχετα καὶ Ἐλάτειαν, Ἠλείων ἀποικίας, κατακαύσας τὴν χώραν καὶ εἰς τὰς πόλεις βιασάμενος παρέδωκεν Ἀλεξάνδρῳ τῷ κηδεστῇ ἑαυτοῦ δουλεύειν.*

12. Σ. Ἰ. Δάκαρη, ΑΕ 1957 σ. 88 κέ., ἰδίᾳ δὲ 104.

13. P. Franke, ἔ.ἀ. σ. 40 - 41, 47, 52, 55 - 56, 69, 303 - 304.

14. Πλούτ. Πύρρ. 6, 1. Ὁ Στέφ. Βυζ., ἐν λ. *Βερενῖκαι πόλεις*, ἀναφέρει τὸν Πύρρον Β΄ ὡς ἱδρυτὴν τῆς πόλεως.

15. Πλουτ. Πύρρ. 6, 1. Ἀππιαν. Μιθριδ. 4.

κῆς Νικοπόλεως [16]. Μέχρι σήμερον ὅμως οὐδὲν εὕρημα, ἀρχαιότερον τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, ἀνευρέθη εἰς τὴν Νικόπολιν, διὰ νὰ στηρίξῃ τὴν ἄποψιν αὐτήν [17]. Ἡ ἐπισήμανσις τοῦ νεκροταφείου τοῦ Μιχαλιτσίου εἰς τὴν πλέον ἐπίκαιρον θέσιν τῆς χερσονήσου τῆς Πρεβέζης, πλησίον τῶν δύο θαλασσῶν, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν ἐκεῖ ἀρχαιότερον πόλισμα, τὸ ὁποῖον, συμφώνως πρὸς τὰς ὑπαρχούσας σοβαρὰς ἐνδείξεις, ὁ βασιλεὺς Πύρρος μετωνόμασεν ὀλίγας δεκαετίας βραδύτερον εἰς Βερενίκην ἢ Βερονικίδα [18], ἐπιθυμῶν ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ τιμήσῃ τὴν πενθεράν του, σύζυγον τοῦ Πτολεμαίου Α' τῆς Αἰγύπτου, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ καλύψῃ πολιτικὰς ἐπιδιώξεις διὰ τῆς ἱδρύσεως, εἰς τὸ πλέον ἐπίκαιρον σημεῖον τοῦ Ἀμβρακικοῦ, παρὰ τὸν εἴσπλουν, ἔναντι τῆς Ἀμβρακίας, καὶ ἐπὶ τῆς θαλασσίας ὁδοῦ πρὸς Κέρκυραν καὶ Μ. Ἑλλάδα, ναυτικῆς βάσεως [19].

Δὲν εἶναι γνωστὸν τὸ ἀρχαιότερον ὄνομα τοῦ πολίσματος τούτου.

Εἰς τὴν περιοχὴν αὐτήν, ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου φρουρίου Ἀμβράκου [20] μέχρι τοῦ εἴσπλου τοῦ Ἀμβρακικοῦ, ἀναφέρεται κατὰ τὰς ἐπιχειρήσεις τοῦ Φιλίππου Ε', πόλις Χαράδρα, κατέχουσα ἐπίκαιρον γεωγραφικὴν θέσιν. Δι' αὐτῆς διῆλθεν ὁ Φίλιππος, μετὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ Ἀμβράκου καὶ τὴν παράδοσίν του εἰς τοὺς Ἠπειρώτας, σπεύδων νὰ διαβῇ τὸ στόμιον τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου, παρὰ τὸ Ἄκτιον [21]. Εἰς τὴν Χαράδραν ἐπίσης ἀπεβιβάσθησαν τὸ 189 π. Χ. οἱ παρὰ τὴν Κεφαλληνίαν συλληφθέντες ἀπεσταλμένοι εἰς Ρώμην Ἀμβρακιῶται καὶ Αἰτωλοί, οἱ ὁποῖοι ἀκολούθως μετήχθησαν πρὸς ἀσφάλειαν εἰς τὸ ἐσωτερικόν, εἰς τὸ Βουχέτιον, καὶ ἐφυλάσσοντο ἐκεῖ ἐπιμελῶς [22]. Ἐκ τῆς ἀπελευθερωτικῆς ἐπιγραφῆς ἐκ Δωδώνης (SGDI, 1352) ἐπίσης, εἰς τὴν ὁποίαν μνημονεύονται τρεῖς μάρτυρες ἐκ τῆς πόλεως Χαράδρας, καὶ εἰς Ἄμυμνος (Κασσωπαῖος), προκύπτει ὅτι ἡ Χαράδρα ἔκειτο εἰς τὴν Κασσωπαίαν ἢ πλησίον (ἀνατολικῶς) ταύτης [23]. Ἐπὶ τῆς ζώνης αὐτῆς, μεταξὺ Ἀμβράκου καὶ εἴσπλου, διατηροῦνται τὰ λείψανα δύο ἀρχαίων οἰκισμῶν, τῆς Σαλαώρας, μεταξὺ τῶν λιμνοθαλασσῶν Λογαροῦ καὶ Τσουκαλιό, καὶ τοῦ Μιχαλιτσίου. Εἰς μίαν τῶν θέσεων τούτων πρέπει λοιπὸν νὰ τοποθετήσωμεν τὴν ἀρχαίαν Χαράδραν [24]. Ἡ θέσις τοῦ Μιχαλιτσίου ὑπῆρξεν, ὡς εἴπομεν, ἀπὸ στρατηγικῆς ἀπόψεως σημαντική, δεσπόζουσα ὁλοκλήρου τῆς χερσονήσου, τοῦ εἴσπλου καὶ τῆς ὁδοῦ πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἠπείρου καὶ τὸ Βουχέτιον. Διὰ τοὺς λόγους τούτους δύναται νὰ διεκδικῇ πρώτη τὸ ὄνομα τῆς ἀρχαίας Χαράδρας καὶ τῆς ἑλληνιστικῆς Βερενίκης.

Τὸ πρῶτον ὄνομα μνημονεύεται ὑπὸ τῆς ἀρχαίας γραμματείας καὶ ἐπιγραφικῶς [25], τὸ δεύτερον δὲ μόνον ὑπὸ τῆς μεταγενεστέρας ἀρχαίας φιλολογίας. Τὸ φαινόμενον δὲν εἶναι ἀσύνηθες, διότι καὶ ἄλλαι πόλεις καὶ φῦλα τῆς Ἠπείρου ἀναφέρονται μὲ δύο ὀνόματα, τὸ ἐπιχώριον καὶ ἀρχικόν, μνημονευόμενον ἐπιγραφικῶς καὶ φιλολογικῶς, καὶ τὸ ἐπίκτητον, γνωστὸν κυρίως εἰς τοὺς νοτίους Ἕλληνας [26]. Τὸ ὅτι τὸ ὄνομα Βερενίκη ἐμφανίζεται πρὸς στιγμήν, ὡς διάττων ἀστήρ, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς βασιλείας τοῦ Πύρρου, ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι τὸ ἀρχαιό-

16. E. Oberhummer, RE III, στ. 280,2. Philippson-Kirsten, Die Griech. Landschaften II, 1 σ. 109 - 110. P. Lévêque, Pyrrhos 1957 σ. 122 - 123 καὶ ὑποσ. 8 μὲ σχετικὴν βιβλιογραφίαν. Ἀμφιβάλλει ὁ D. Kienast, RE ἐν λ. *Pyrrhos* (ἀνάτυπον, στ. 16 καὶ ὑποσημείωσις).

17. Πρβλ. καὶ D. Kienast, ἔ.ἀ., Θησαυρὸς ἐξ 600 ἀργυρῶν νομισμάτων (515 Κορίνθου, 75 Ἰστιαίων, 1 Φιλίππου Β' κ.ἄ.) ἐκ τῆς περιοχῆς Πρεβέζης, ἴσως προέρχεται ἐκ Μιχαλιτσίου, L. Breglia, Rend. Accad. Lett. e Belle Arti, Napoli NS 1941, Nr. 7,834. Πρβλ. καὶ P. Lévêque. ἔ.ἀ. σ. 236 καὶ ὑποσ. 3. *[Βερ]ενίκη, [Ἠπε]ιφῶτις* μνημονεύεται εἰς ἐπιτύμβιον πλάκα ἐξ Ἀθηνῶν τοῦ 3/2 π. Χ. αἰ. Meritt, Hesperia 1954, σ. 270 Nr. 99. Ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς ἀρχαίας αὐτῆς πόλεως προέρχεται καὶ ἡ χαλκῆ κάλπη τοῦ 5ου π. Χ. αἰ., μὲ καῦσιν νεκροῦ καὶ μικρότατα ἀγγεῖα, εὑρεθεῖσα τυχαίως ΒΑ τοῦ μεγάλου θεάτρου τῆς Νικοπόλεως, ἐπὶ τῶν νοτίων ἀντερεισμάτων τῶν ὑψωμάτων Μιχαλιτσίου, εἰς θέσιν «Κολιαδήμα» Σ. Ἰ. Δάκαρης, Α.Δ 1960, Χρονικά, σ. 207, Πίν. 173 ς.

18. Πρβλ. καὶ Philippson - Kirsten ἔ.ἀ. σ. 110, ὑποσ. 1.

19. P. Lévêque ἔ.ἀ. σ. 123. Philippson - Kirsten, ἔ.ἀ. σ. 110.

20. Πολύβ. IV 61. Τὸ σημερινὸν Φειδόκαστρον. Σχετικῶς N.G.L. Hammond, The Colonies of Elis in Cassopaea, 'Αφιέρωμα εἰς τὴν Ἤπειρον, Ἀθῆναι 1954, σ. 30 - 31 καὶ χάρτης σ. 34.

21. Πολύβ. IV 63,4.

22. Πολύβ. XXI 26, 8, XII, 9,7. Πρβλ. Hammond ἔ.ἀ. σ. 35.

23. Πρβλ. M. Nilsson, Studien zur Geschichte des alten Epeirus 1909, σ. 53. Δ. Εὐαγγελίδης, Ἠπ. Χρονικὰ 1935 σ. 263. L. Robert, Hellenica I (1940) σ. 98. N.G. L. Hammond, ἔ.ἀ. σ. 35, RE III, στ. 2113 - 2114. Σ. Ἰ. Δάκαρης, ἔ.ἀ. σ. 101 - 102.

24. Μὲ τὰ ἐρείπια τῆς Σαλαώρας ταυτίζουν τὴν πόλιν Χαράδραν ὁ Hirschfeld, RE III, ἔ.ἀ., Oberhummer, Akarnanien 1887 σ. 26. F.W. Walbank, A historical commentary on Polybius, 1957, εἰς Πολύβ. IV 63, 4 - 5 (σ. 517). Ὁ Leake, Travels in Northern Greece IV σ. 255, τοποθετεῖ εἰς Ρωγούς, ὁ δὲ Φ. Πέτσας, ΑΕ 1950 - 51, Χρονικά, σ. 40, ὑποσ. 1, ἀποκλίνει ὑπὲρ τῆς Στρογγυλῆς, ὅπου ρωμαϊκὰ λείψανα κτηρίων καὶ ψηφιδωτοῦ.

25. Πολύβ. IV 63,4. XXII 26,7. SGDI 1352. Ἠπ. Χρον. ἔ.ἀ. σ. 260, στ. 8.

26. Σ. Ἰ. Δάκαρης, ἔ.ἀ. σ. 109 - 111, ἔνθα πλείονα παραδείγματα.

τερον ὄνομα Χαράδρα ὑπῆρξεν ἐπικρατέστερον, διατηρηθὲν πάντως κατὰ τὸν 3 – 2ον π. Χ. αἰῶνα, καὶ διὰ τοῦτο ὑπερίσχυσεν τοῦ ἐπικτήτου ὀνόματος [27]. Τέλος, τὸ ὄνομα Χαράδρα, ὀφειλόμενον εἰς τὴν φυσικὴν διαμόρφωσιν τῆς περιοχῆς [28], ἁρμόζει εἰς τὸν οἰκισμὸν τῶν ὑψωμάτων τοῦ Μιχαλιτσίου μὲ τὰς πολυαρίθμους χαραδρώσεις τοῦ ἐδάφους, καὶ ὄχι εἰς τὸ πόλισμα τῆς Σαλαώρας, εὑρισκόμενον ἐπὶ ἁλιτενοῦς ἐδάφους, μεταξὺ δύο λιμνοθαλασσῶν.

Παλαιορόφορος

Κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον ἐξετελέσθη δοκιμαστικὴ ἔρευνα καὶ εἰς τὸ ἀρχαῖον νεκροταφεῖον ἀνατολικῶς τῆς ἀρχαίας ἀκροπόλεως τοῦ χωρίου Παλιοροφόρου, εἰς θέσιν «Καμίνια», μίαν ὥραν δυτικῶς τῆς κωμοπόλεως Λούρου. Ἐκεῖθεν προέρχεται χαλκοῦν ἀγαλμάτιον πεπλοφόρου κόρης, τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ, λαβὴ κατόπτρου τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν [29]. Ὀλίγον δυτικώτερον διατηροῦνται τὰ ἐρείπια πολυγωνικοῦ τείχους ἀρχαίας ἀκροπόλεως (Πίν. 224α), τὴν ὁποίαν ὁ N. Hammond ταυτίζει μὲ ἀρκετὴν πιθανότητα μὲ τὴν Ἐλάτριαν ἢ Ἐλάτειαν, τὴν προμνημονευθεῖσαν κατὰ τὰς ἐπιχειρήσεις τοῦ Φιλίππου Β' [30].

Ἡ κυρία πύλη τοῦ κάστρου εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς, πρὸς τὴν ὁμαλωτέραν τοιαύτην τοῦ ὑψώματος, διατηροῦσα ἐπὶ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς ὀρθογώνιον πύργον. Εἶναι γνωστὴ σήμερον μὲ τὸ ὄνομα «Πόρτα τῆς Καπετάνισσας». Εἰς τὴν βάσιν τῆς ἀριστερᾶς παραστάδος τῆς πύλης διατηρεῖται μεγάλος ὀρθογώνιος τόρμος πρὸς τοποθέτησιν τῆς ὀρθογωνίου χαλκῆς πλακός, ἐπὶ τῆς ὁποίας περιεστρέφετο ὁ ἄξων τῆς πύλης μὲ τὸν ὅλμον. Περὶ τὰ τριάκοντα ἑκατοστὰ ἐσωτερικῶς δεύτερος τόρμος ἐχρησίμευε διὰ τὴν ἀσφάλισιν τῆς πύλης. Ἡ πλευρὰ αὕτη παρουσιάζει ἐπιμελεστέραν τοιχοδομίαν, ἐνῷ αἱ λοιπαί, ὀλιγώτερον ὁραταὶ καὶ προσιταί, ὑπολείπονται εἰς ἐπιμέλειαν κατασκευῆς [31]. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ἀκροπόλεως, ἐπὶ τοῦ ὑψηλοτέρου σημείου τοῦ κάστρου, δεύτερον τεῖχος ἀπετέλει τὸ καταφύγιον τῶν ἀμυνομένων.

Χαμηλότερον, ὑπὸ τὴν βορείαν πλευράν, διέρχεται ὁ ἀγωγὸς τοῦ ρωμαϊκοῦ ὑδραγωγείου τῆς Νικοπόλεως, μὲ ἀφετηρίαν τὸν Ἅγ. Γεώργιον, περὶ τὸ 55ον χιλιόμετρον τῆς ὁδοῦ Ἰωαννίνων – Πρεβέζης.

Ὁ ἀγωγός, τροφοδοτούμενος ἀπὸ τὰς πλουσίας πηγὰς τοῦ Ἅγ. Γεωργίου, φέρεται ἀρχικῶς ἐπὶ δύο συγκλινουσῶν ρωμαϊκῶν γεφυρῶν μέχρι τῆς ἀπέναντι ὄχθης τοῦ ποταμοῦ Λούρου [32]. Ἐκεῖθεν, δι' ὑψηλῆς καὶ μακρᾶς λαξευτῆς σήραγγος (Πίν. 224β), πρὸ δύο μόλις ἐτῶν ἀποκαλυφθείσης, διαπερώσης τὰ ἀσβεστολιθικὰ βουνὰ τοῦ Ἅγ. Γεωργίου, δεξιὰ τῆς ὁδοῦ Ἰωαννίνων, ἐξέρχεται εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ Θεσπρωτικοῦ, ἀκολούθως δὲ στρέφεται πρὸς νότον διὰ νὰ συναντήσῃ παρὰ τὸ χωρίον Στεφάνη (Καντζᾶ) τὴν ἐθνικὴν ὁδὸν πρὸς Πρέβεζαν (βλ. Σχεδ. 1). Περαιτέρω διερχόμενος παρὰ τὸν Παλαιορόφορον, παρακάμπτει τὸ Ζάλογγον, προσεγγίζει εἰς τὸν Ἀρχάγγελον καὶ ἐκεῖθεν μὲ τὴν βοήθειαν τοξοστοιχίας καταλήγει εἰς τὸ μεγάλον ὑδραγωγεῖον τῆς Νικοπόλεως, γνωστὸν σήμερον μὲ τὸ ὄνομα «Μποῦφι» [33].

Ὀλίγον χαμηλότερον τῆς ἀκροπόλεως Παλαιοροφόρου καὶ τοῦ ὑδραγωγείου διατηρεῖται, εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Ἀριστάρχη Γκόγκα, ἀρχαῖον φρέαρ, ἐπενδεδυμένον ἐσωτερικῶς μὲ ἐπιμελημένην πολυγωνικὴν τοιχοδομίαν (Πίν. 224γ). Εἰς τὸν αὐτὸν ἀγρόν, πλησίον ρεύματος, διακρίνονται λείψανα οἰκοδομήματος ἐκ μικρῶν λιθαρίων καὶ ἀσβέστου ὡς καὶ ἴχνη ψηφιδωτοῦ δαπέδου, ρωμαϊκῶν ἢ παλαιοχριστιανικῶν χρόνων. Νοτίως τῆς ἀκροπόλεως, πλησίον ἑτέρας ρεματιᾶς, διερχομένης μεταξὺ τῶν ἀγρῶν τοῦ Σπ. Δρόσου καὶ Βασ. Οἰκονόμου, διατηροῦνται εἰς τὸ βάθος τῆς κοίτης ὀλίγα λείψανα κιβωτιοσχήμων τάφων μεγάλων διαστάσεων, μὲ ἐπιμέλειαν κατεσκευασμένων, οἱ ὁποῖοι ἀνῆκον εἰς εὐπορωτέρας οἰκογενείας τῆς ἀρχαίας πόλεως.

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὴν θέσιν «Καμίνια» ἀπεκάλυψε μερικοὺς προχείρους καὶ πτωχικοὺς κιβωτιοσχήμους καὶ κεραμοσκεπεῖς τά-

27. Ὅτι εἰς τὰς μεταβολὰς ταύτας, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἠπειρωτικῆς Δημοκρατίας (234/33 - 168/7 π. Χ.), ὑποκρύπτεται πιθανῶς ἀντίδρασις εἴτε κατὰ τῶν ξένων ἀποίκων εἴτε κατὰ τῆς καταλυθείσης βασιλείας, βλ. Σ. Ἰ. Δάκαρη, ἔ.ἀ. σ. 111.

28. L. Robert, ἔ.ἀ. σ. 98.

29. AA 53 (1938) σ. 543 - 552, εἰκ. 1 - 2. Περὶ τῆς θέσεως, Philippson - Kirsten, ἔ.ἀ. 107 καὶ ὑποσ. 4.

30. Ἔ. ἀ. σ. 33 - 34. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἐξηγεῖται ἡ στενὴ τεχνοτροπικὴ ὁμοιότης τοῦ ἀγαλματίου πρὸς τὸ ἐξ Ὀλυμπίας (Olympia IV, πίν. 9, Nr. 56, AA. ἔ.ἀ. σ. 547 - 48 εἰκ. 3 - 4) καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲ θὰ δυνάμεθα νὰ συνδέσωμιεν καὶ τὰ δύο μὲ ἠλειακὸν ἐργαστήριον.

31. Ὁ N. G. L. Hammond, αὐτ. σ. 32, ἀναφέρει δύο ρυθμοὺς καὶ δύο περιόδους τοῦ τείχους· ἀλλὰ πρόκειται περὶ διαφορᾶς ὡς πρὸς τὴν κατασκευὴν καὶ ἐπιμέλειαν ἐργασίας.

32. Φ. Πέτσας, ΑΕ 1950 - 51, Χρονικά, σ. 40, εἰκ. 17 - 18.

33. Ὅτι τὸ μέγα ρωμαϊκὸν οἰκοδόμημα «Μποῦφι» δὲν εἶναι ἀνάκτορον (Leake) οὔτε βουλευτήριον (Φιλαδελφεύς, ΠΑΕ 1913, σ. 108 - 9 πρβλ. καὶ RE XVII. στ. 512 - 513), ἀλλὰ κεντρικὸν ὑδραγωγεῖον τῆς πόλεως, εἰς τὸ ὁποῖον κατέληγεν ὁ ἐπὶ τοξοστοιχίας φερόμενος ὑδραγωγός, βλ. Σ. Ἰ. Δάκαρην, ΑΕ 1952, Χρονικά, σ. 16 - 18, εἰκ. 4 - 5.

φους, εἴτε συληθέντας παλαιότερον, εἴτε ἄνευ κτερισμάτων. Μοναδικὴν ἐξαίρεσιν ἀπετέλεσε πολυγωνικὸς ταφικὸς περίβολος, μὲ δύο τάφους, ἕνα κιβωτιόσχημον, διαστάσεων 0,80 Χ 2 μ., καὶ ἕνα κεραμοσκεπῆ μήκους 1 μ. περίπου [34]. Ὁ πρῶτος, ἐκτὸς τοῦ νεκροῦ, περιεῖχε σιδηρᾶν αἰχμὴν δόρατος, μήκους 0.335 μ., δύο χαλκᾶ νομίσματα τῶν Κασσωπαίων, τῶν χρόνων 343/42 – 330/325 π. Χ., ὅμοια μὲ τὰ νομίσματα τοῦ τάφου 4 τοῦ Μιχαλιτσίου, μίαν ἀγνύθα καὶ τρία ἐγχωρίας κατασκευῆς πήλινα, ἀβαφῆ ἀγγεῖα, ἔχοντα περίπου τὸ σχῆμα τῆς γνωστῆς δακρυδόχου, ἀλλὰ μὲ σφαιρικὸν σῶμα καὶ βραχὺν λαιμὸν καὶ πόδα (δεύτερον ἥμισυ 4ου π. Χ. αἰ.). Ἐντὸς τοῦ παιδικοῦ κεραμοσκεποῦς τάφου ὑπῆρχον δύο μελαμβαφεῖς μικροὶ κύαθοι, ὕψους 5 καὶ 4 ἑκ., ὁ μεγαλύτερος μὲ ὁριζοντίαν λαβήν, ὁ μικρότερος ἄνευ λαβῆς (διαμ. 7,5 καὶ 5,6 ἑκ. ἀντιστοίχως), οἱ ὁποῖοι εἶχον συντροφεύσει τὴν σύντομον ζωὴν τοῦ μικροῦ παιδίου.

Μεσοπόταμον Φαναρίου

Μὲ δαπάνην τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἠρευνήθη ὁ πρὸς βορρᾶν τοῦ κεντρικοῦ ἱεροῦ χῶρος, ὁ ὁποῖος περιελάμβανεν εὐρύχωρον διάδρομον (Πίν. 224 ε) μὲ τρεῖς πύλας καὶ τρία δωμάτια, βορείως τοῦ διαδρόμου (Πίν. 224 δ), προοριζόμενα διὰ τὴν ἐγκοίμησιν καὶ τὴν προετοιμασίαν τῶν προσκυνητῶν. Τέταρτον δωμάτιον ὑπῆρχε κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ ἀνατολικοῦ διαδρόμου, τὸ ὁποῖον πιθανῶς ἐχρησίμευε διὰ τὴν τελικὴν προετοιμασίαν τῶν χρηστηριαζομένων. Ἐκτενεστέρα περιγραφὴ περὶ τούτου ἔχει δημοσιευθῆ εἰς τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1962, σ. 118 – 125.

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ

Νεολιθικὸν σπήλαιον Σίδερης – Φιλιατῶν

Ἀνεκαλύφθη ὅλως τυχαίως ὑπὸ κατοίκου τοῦ γειτονικοῦ χωρίου Ἀετός, ὁ ὁποῖος ἀπεκόμισεν ἐκεῖθεν τμῆμα ἀνθρωπίνου κρανίου καὶ ὀλίγα ὄστρακα. Τὴν 7ην Αὐγούστου ὁ ἔκτακτος Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων κ. Σπ. Μουσελίμης ἐπεσκέφθη τὸ σπήλαιον, περισυλλέξας ὀλίγα ἀκόμη ὄστρακα (Πίν. 225 α).

Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία διέθεσε μικρὰν πίστωσιν, ἀλλὰ ἡ μεγάλη ὑγρασία εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ ἡ κατάστασις τοῦ σπηλαίου δὲν ἐπέτρεψαν εἰς τὸν γράφοντα τὴν ἔρευναν. Ἐπὶ πλέον τεράστιοι ὄγκοι τῆς ὀροφῆς ἔχουν καταπέσει ἐπὶ τοῦ δαπέδου. Ἕνεκα τούτων τῶν λόγων ἡ παραμονὴ καὶ ἡ ἐργασία ἐντὸς τοῦ ἀποκρήμνου θαλάμου τοῦ σπηλαίου εἶναι δυσχερεστάτη. Ἄλλωστε, φαίνεται ἀπίθανος ἡ ὕπαρξις ἀδιαταράκτου στρώματος. Μόνον ἡ εἴσοδος τοῦ σπηλαίου διατηρεῖ μικρὰν ἐπίχωσιν, ἡ ὁποία ὅμως φαίνεται ὅτι ἔχει σχηματισθῆ ἐκ τῶν ἐναποθέσεων ρεύματος, τὸ ὁποῖον διέρχεται πρὸ τοῦ στομίου. Τὸ σπήλαιον εὑρίσκεται δύο ὥρας νοτίως τῶν Φιλιατῶν, μεταξὺ τῶν χωρίων Σίδερης καὶ Ἀετοῦ, 1000 μέτρα περίπου ἀνατολικῶς τῆς «Σκάλας», γραφικῆς χαράδρας μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ ἐρείπια ἑνὸς πύργου ἐνετικοῦ, διὰ μέσου τῆς ὁποίας ρέει ὁ Καλαμᾶς. Συντομώτερον φθάνει κανεὶς ἀπὸ τὸ 72ον χιλιόμετρον τῆς ὁδοῦ Ἰωαννίνων – Ἡγουμενίτσης, διὰ τῆς γεφύρας «Μεταξᾶ», μετὰ πορείαν δύο ὡρῶν. Ἐπὶ τῶν νοτίων κλιτύων τοῦ βουνοῦ, μερικὰς ἑκατοντάδας μέτρων ἀνατολικῶς τοῦ Καλαμᾶ, εὑρίσκεται τὸ σπήλαιον τῆς Σίδερης, ἐντὸς μικρᾶς χαράδρας.

Τὰ ὄστρακα ἀνήκουν εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς μονοχρώμου κεραμεικῆς τῆς παλαιοτέρας νεολιθικῆς περιόδου (Α1, Πίν. 225 α)[35]. Ὁ πηλὸς σχετικῶς ἀκάθαρτος, μὲ κόκκους ἄμμου, ἰδίως εἰς τὰ ὄστρακα μὲ χονδρότερα τοιχώματα, καὶ μὲ ἀραιὰ τρίμματα χαλαζίου. Ἐνίοτε, ὁ πυρὴν εἶναι μελανός, ἐξ αἰτίας τῆς ἀτελοῦς ὀπτήσεως. Συχνὰ ἡ ἐπιφάνεια ποικίλλει εἰς χρωματισμόν, ἀπὸ μελανὸν καὶ μελανότεφρον ἕως καστανόν, κεραμοειδῆ καὶ ρόδινον μὲ τοπικὰς διαβαθμίσεις ἐρυθρωπὰς ἢ μελανάς. Εἰς τὰ ὄστρακα ἐπιμελεστέρας τεχνικῆς ἡ ἐπιφάνεια εἶναι στιλβωμένη. Γενικῶς ἡ τεχνικὴ εἶναι ἐξειλιγμένη, παρομοία μὲ τὴν τεχνικὴν τῶν μονοχρώμων καστανομελάνων ἀγγείων τῆς Δωδώνης καὶ τῆς Καστρίτσης τῆς ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ (κατηγορία ΙΙΙ) [36]. Βέβαιον σχῆμα ἀγγείου εἶναι ἡ σφαιρικὴ ἄωτος φιάλη, ἄνευ ἰδιαιτέρας βάσεως [37]. Τὰ χείλη εἴτε λεπταίνουν εἰς τὴν κορυφήν, εἴτε ἐκτείνονται πρὸς τὰ ἔξω (Σχεδ. 2), σχηματίζοντα πλατεῖαν στεφάνην. Στρογγυλαὶ θηλαὶ ποικίλλουν τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀγγείου. Αἱ λαβαὶ εἶναι ταινιόσχημοι, αἱ δὲ βάσεις σχηματίζονται μὲ τὴν ἐπιπεδοποίησιν τοῦ σώματος. Μετὰ τῶν ἐλαχίστων ἐγχαράκτων ὀστράκων τῆς Καστρίτσης (Α2) ἀποτελοῦν τὰ νέα ὄστρακα τοῦ σπηλαίου τῆς Σίδερης τὰ πρῶτα

34. Ἡ συνήθεια τῶν ταφικῶν περιβόλων ὑπῆρξε πολὺ διαδεδομένη εἰς τὴν Ἤπειρον, ΠΑΕ 1952, σ. 368 καὶ ὑποσ. 3, ΑΞ 1955 (1951) σ. 20 (Χρονικά).

35. Χρ. Τσούντα, Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου, σ. 159 κέ.

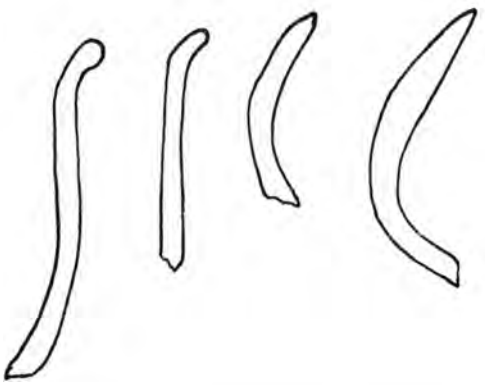
36. Σ. Ἰ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1951, σ. 178 - 180. 1952, σ. 368 - 373, Fr. Schachermeyr, Anzeiger Altertumswissenschaft X (1957) σ. 95.

37. Τσούντας, ἔ.ἀ. σ. 160, εἰκ. 70.

στοιχεῖα ζωῆς εἰς τὴν Ἤπειρον κατὰ τὴν παλαιοτέραν νεολιθικὴν περίοδον [38].

Ρίζιανη

Ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς κοινότητος Ἁγ. Γεωργίου (Ρίζιανης) Θεσπρωτίας προέρχεται ὁ ἐξ ὀρειχάλκου διπλοῦς πέλεκυς (Πίν. 225 β), θαυμασίως διατηρούμενος, ἓν ἀκόμη δεῖγμα τῆς

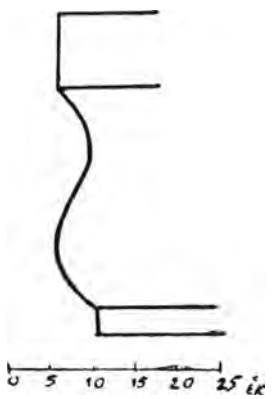

Σχεδ. 2. Κατατομὴ προϊστορικῶν ὀστράκων σπηλαίου Σίδερης

εὐρείας διαδόσεως τοῦ λάβρεως εἰς τὴν Ἤπειρον ἐκτὸς τῆς Δωδώνης [39]. Ἀνευρέθη ὑποκάτω ἀσβεστολιθικῶν στρώσεων ὑπὸ τοῦ ἐκεῖ ἐργαζομένου λατόμου Λεωνίδα Χουλιάρα [40]. Ἴσως εἶχεν ἀποκρυβῇ ποτε ὑπὸ ἐργαζομένου ἢ εἶχε καταπέσει ἐντὸς ρωγμῆς, διολισθήσας μέχρι τοῦ σημείου ἐκείνου. Μῆκος 0,223 μ., μέγιστον πλάτ. 0,07 μ., ἐλάχιστον 0,041 μ., ὀπὴ ἐλλειπτική, μεγίστης διαμέτρου 0,043μ., ὀξείδωσις μελανὴ μὲ πρασινωπὴν ἐξάνθησιν. Ἔχει χυθῇ ἐντὸς μήτρας ἐκ δύο τεμαχίων προσηρμοσμένων, ἀλλὰ τὰ ἴχνη τῆς προσαρμογῆς ἔχουν ἀπαλειφθῇ ἐπιμελῶς. Πλησίον τοῦ λατομείου, δεξιὰ τῆς ὁδοῦ Ἰωαννίνων–Ἡγουμενίτσης, διατηροῦνται λείψανα ἐνδιαφέροντος ἀρχαίου οἰκοδομήματος. Εἰς τὴν περιοχὴν ἀνευρίσκονται ὄστρακα ἑλληνιστικά.

Ντόλλιανη

Περὶ τὰ δύο χιλιόμετρα βορειοδυτικῶς, ἐπὶ τῆς ἀπέναντι ὄχθης τοῦ ποταμοῦ Καλαμᾶ (Θυάμιδος) καὶ ἐπὶ λόφου, περιβαλλομένου ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ, ὑψώνονται τὰ ἐρείπια τειχῶν καὶ οἰκημάτων τῆς Ντόλλιανης, μιᾶς ἐκ τῶν καλύτερον διατηρουμένων ἀκροπόλεων τῆς Ἠπείρου. Οἱ πλακοειδεῖς τραπεζιόσχημοι λίθοι, κατ' ἰσοδόμους στρώσεις τοποθετημένοι, ἔχουν λαξευθῇ ἐπιμελῶς περὶ τοὺς ἁρμούς, τὸ δὲ πρόσωπον εἶναι εἰργασμένον διὰ σφύρας (Πίν. 225 γ). Ἐπιμελεστέραν ἐργασίαν παρουσιάζουν ὁ ἰσοδομικὸς πύργος (Πίν. 225 δ), μὲ ταινιωτὴν λάξευσιν εἰς τὰς γωνίας, καὶ τὸ πρὸς βορρᾶν τούτου τμῆμα τοῦ τείχους. Ἐπὶ τοῦ πύργου τοξοστοιχία ἐκ πέντε πεσσῶν ἀνήκει εἰς μεταγενέστερον, ἀγνώστου ἡλικίας, οἰκοδόμημα. Ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως διατηροῦνται οἰκοδομήματα μὲ μικροτέρους, ἀλλὰ φυσικῶς κανονικοὺς πλακοειδεῖς λί-

Σχεδ. 3. Κατατομὴ κυματιοφόρου βάσεως παραστάδων πύλης τοῦ τείχους τῆς Ντόλλιανης

θους, ἄνευ ἀσβέστου, ἐνίοτε ὅμως καὶ μὲ χρῆσιν ἀσβέστου, ὡς συνδετικῆς ὕλης.

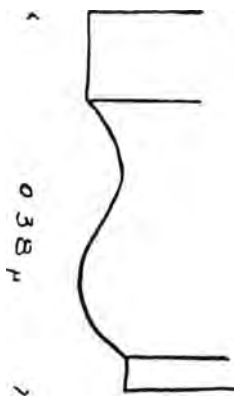
Εἰς τὸ κέντρον τῆς ἀκροπόλεως μεμονωμένος ἰσχυρὸς πύργος ρωμαϊκῶν χρόνων ἐχρησίμευεν ὡς ὕστατον καταφύγιον τῶν ἀμυνομένων. Εἶναι κατεσκευασμένος ἐκ μικρῶν λίθων κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ ἀσβέστου, ὡς συνδετικῆς ὕλης, ἀλλ' εἰς τὴν πρόσοψιν ἐχρησιμοποιήθησαν μεγάλοι λίθοι,

38. Μὲ ἐξαίρεσιν τὰς ἀνασκαφὰς εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Δωδώνης καὶ Καστρίτσαν καὶ τοὺς ΥΕ τάφους τοῦ Καλπακίου, ἡ Ἤπειρος εἶναι ἐλάχιστα γνωστὴ ἀπὸ ἀπόψεως προϊστορικῆς ἐρεύνης. Συστηματικὴ δμως ἔρευνα θὰ ἔφερεν ἀναμφιβόλως εἰς φῶς σημαντικὰ στοιχεῖα περὶ τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ της, τὰ ὁποῖα θὰ ἠδύναντο νὰ συμβάλουν εἰς τὴν ἐπίλυσιν τῶν ὑφισταμένων προβλημάτων. Πρβλ. τὴν πρόσφατον ἀνακάλυψιν ὑπὸ τοῦ E. S. Higgs (Man 1963, 6.2, εἰκ. 1 - 2) Παλαιολιθικῆς θέσεως τῆς μέσης περιόδου (Aurignacienne) εἰς τὴν περιοχὴν Ἁγ. Γεωργίου Πρεβέζης, ἐκεῖ ἀκριβῶς ὅπου διέρχεται ὑπογείως ἡ σῆραγξ τοῦ ὑδραγωγείου τῆς Νικοπόλεως βλ. σελ. 194 τῆς παρούσης ἐκθέσεως.

39. Ἕτεροι δύο ἐκ σιδήρου ἐκ Καστρίτσης, ΠΑΕ 1951, σ. 175. Ὅμοιος, ἀλλὰ μεγαλυτέρων διαστάσεων, εἰς τὴν Συλλογὴν Παρηγορητίσσης Ἄρτης.

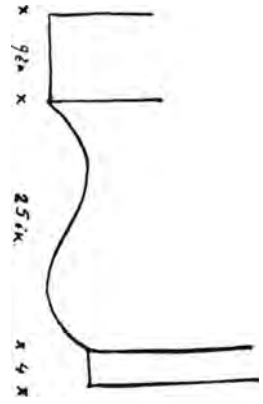
40. Ἔχουν καταστῆ πολὺ γνωστὰ τὰ λατομεῖα τῆς Ρίζιανης μὲ τὴν ποιότητα τῶν λίθων χρώματος ροδίζοντος, χρησιμοποιουμένων σήμερον δι' ἐσωτερικὰς ἐπιστρώσεις δαπέδων.

προερχόμενοι ἐκ τοῦ ἀρχαιοτέρου ἑλληνιστικοῦ τείχους. Τοῦτο ἀκολουθεῖ τὴν φυσικὴν διαμόρφωσιν τοῦ λόφου, ὁ ὁποῖος, ὡς χερσόνησος, περιβάλλεται ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ, πρὸς τὸν ὁποῖον κατέρχεται ἡ βορειοδυτικὴ καὶ δυτικὴ πλευρὰ μὲ

Σχεδ. 4. Κατατομὴ κυματιοφόρου βάσεως παραστάδος τοῦ τείχους τῆς Ντόλλιανης

τοὺς δύο ὀρθογωνίους πύργους. Ἡ καλῶς διατηρουμένη ΒΑ κυρία πύλη περιστοιχίζεται ὑπὸ δύο ὀρθογωνίων πύργων. Αἱ παραστάδες τῆς πύλης φέρονται ἐπὶ κυματιοφόρου βάσεως, ὡς ποδίου (ὕψους 0,38 μ., πλάτους 0,75 μ.), μὲ κοιλό-

Σχεδ. 5. Σκαρίφημα κατατομῆς βάσεως τῶν παραστάδων τῆς ΒΑ πύλης τῆς ἀρχαίας ἀκροπόλεως τῆς Ντόλλιανης

κυρτον κατατομήν, τοῦ 3ου π. Χ. αἰῶνος πιθανώτατα (Σχεδ. 3, 4, 5). Ἡ ὅλη ὀχύρωσις μαρτυρεῖ φρουριακοῦ χαρακτῆρος ἑλληνιστικὴν ἀκρόπολιν, μὲ ἐπισκευὰς καὶ προσθήκας ρωμαϊκῶν χρόνων, ἴσως δὲ καὶ μεταγενεστέρας ἀκόμη.

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Εἰς τὸ Ἀλποχῶρι Μπότσαρη τῆς περιοχῆς Λάκκας – Σουλίου καὶ εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Νάκου Κωνσταντᾶ ἀνευρέθησαν δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι. Ὁ εἷς περιεῖχε, παρὰ τὰς κνήμας τοῦ νεκροῦ, μερικοὺς πλατυκεφάλους ἥλους σιδηροῦς, ὁμοίους μὲ ἐκείνους τοὺς ὁποίους χρησιμοποιοῦν σήμερον οἱ χωρικοὶ εἰς τὰ ὑποδήματα. Περισσότεροι ἥλοι ἀνευρέθησαν εἰς τὸν ἕτερον τάφον, εἰς τὴν χώραν τῆς κοιλίας καὶ τῶν κνημῶν, ἦσαν δὲ προφανῶς διακοσμητικοὶ δερματίνης κνημῖδος καὶ ζώνης[41]. Ἐντὸς τοῦ τάφου ὑπῆρχον ἐπίσης χαλκοῦν ρωμαϊκὸν νόμισμα ἐφθαρμένον, πιθανῶς τοῦ Nero Claudius Dusus, κοπὲν περὶ τὸ 40 μ.Χ. δύο πήλινα ἀγγεῖα, λύχνος πήλινος, καὶ δύο ὐάλιναι φιάλαι (unguentaria). Ἀμφότεραι μὲ ὑψηλὸν λαιμόν, σῶμα ἰσχυρῶς πεπιεσμένου κώνου, βάσιν ἐπίπεδον (Πίν. 226α), ἔχουν τὸ χρῶμα καὶ τὴν διαφάνειαν τοῦ νεροῦ μὲ πρασινωπὴν ἀπόχρωσιν (ὕψος 0.19 μ.). Ὁ τύπος ἀπαντᾷ εἰς τὴν Κύπρον κατὰ τὸν 2ον μ.Χ. αἰ., ἀλλὰ εἰς τὴν Ἑλλάδα διατηρεῖται ἐν χρήσει, συμφώνως πρὸς τὰ γνωστὰ δεδομένα, μέχρι τοῦ 4ου μ. Χ. αἰ.[42].

Ἐκ Καστάνιανης Πωγωνίου (θέσις Κληματιὰ ἢ Γραβιά), ἐπὶ τῆς ἑλληνοαλβανικῆς μεθορίου, προέρχεται ἡ λιθίνη ἐπιτύμβιος στήλη (Πίν. 226β). Ἀνευρέθη τὸ ἔτος 1915 ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν Κωνστ. καὶ Ἰωάννου Τζούτη, μεταφερθεῖσα εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Γεωργίου Ζήση Ρούμπη, ὅπου καὶ ἐφυλάσσετο, παρεδόθη δὲ ὑπ' αὐτοῦ διὰ τοῦ ἀστυνομικοῦ σταθμοῦ εἰς τὴν Ἐφορείαν Ἀρχαιοτήτων. Λείπουν τὸ πρὸς τὴν βάσιν καὶ τὸ ἄνω ἀριστερὸν τμῆμα τῆς ἀετωματώδους ἐπιστέψεως (σωζόμενον ὕψος 0,345 μ., πλάτ. 0,275 μ.). Ὑπὸ τοὺς γεισίποδας ταινία ἐπὶ τῆς ὁποίας τρίστιχος ἐπιγραφὴ μὲ ἑλληνολατινικοὺς χαρακτῆρας: P. Patullius/Zωsimus P(h)ilerωs/sal(v)ete. Ὑπὸ τοὺς δύο πρώτους στίχους ἐγχάρακτος γραμμὴ ἐχρησίμευεν ὡς ὁδηγός. Ἄγνωστον ἐὰν εἰς τὸ τύμπανον ὑπῆρχε γραπτὴ παράστασις. Πρόκειται περὶ δύο φρουρῶν, Ἕλληνος καὶ Ρωμαίου, φονευθέντων πιθανῶς καὶ ταφέντων εἰς τὸν αὐτὸν τάφον ὑπὸ κοινὴν ἐπιτύμβιον στήλην. Ἡ ἐπιγραφὴ ἐχαράχθη ὑπὸ Ἕλληνος τεχνίτου, ὁ ὁποῖος δὲν ἐγνώριζε τὴν λατινικήν, διότι εἶναι φανερὸν ὅτι συγ-

41. Αἱ πληροφορίαι ὀφείλονται εἰς τὸν ἔκτ. ἐπιμελητὴν τῆς περιοχῆς, Δημοδιδάσκαλον Ρωμανοῦ, Νικ. Παπαδόπουλον. Περὶ ἄλλων εὑρημάτων τῆς περιοχῆς βλ. ΑΔ 16 (1960) Χρονικά, 200 - 201.

42. Gl. D. Weinberg, Evidence of Glass Manufacture in Ancient Thessaly, AJA 66 (1962) σ. 130, πίν. 26 εἰκ. 5.

χέει τὰ δύο ἀλφάβητα (2 – 1 π. Χ. αἰ.;). Λίθος ὑπόλευκος πωρώδης καὶ μαλακὸς μὲ κιτρινωπὴν ἐπιφάνειαν.

Δωδώνη

Ἐξηκολούθησαν αἱ ἐργασίαι ἀπομακρύνσεως τῶν πέριξ τοῦ θεάτρου ἐπιχώσεων καὶ τῶν κατα-πεσόντων ὀγκολίθων ἐκ τῶν ὑψηλῶν ἀναλημμάτων, πρὸς τὸν σκοπόν, ἵνα ἐξακριβωθῇ ἡ κατάστασις τούτων καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐπιχειρηθῇ ἡ στερέωσίς των. Τοιουτοτρόπως διεπιστώθησαν μερικαὶ νέαι ἀρχιτεκτονικαὶ λετομέρειαι πέριξ τοῦ κοίλου, περὶ τῶν ὁποίων σύντομον μνείαν παρέχομεν εἰς τὸ ΑΔ 1960.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν τούτων ἀνευρέθησαν ὀκτὼ ἀργυρᾶ νομίσματα (Πίν. 226 ε, ς), κυρίως Ἠπειρωτικά, τῶν χρόνων τῆς Δημοκρατίας (234/3-168/7 π. Χ.), ἐξωτερικῶς τοῦ δυτικοῦ ὑψηλοῦ ἀναλήμματος τοῦ κοίλου, ἐντὸς λεπτῆς στρώσεως μελανῆς, ὀφειλομένης ἀσφαλῶς εἰς τὴν ρωμαϊκὴν πυρπόλησιν τοῦ θεάτρου [43].

Ἡ προσθία ὄψις τῶν νομισμάτων 4 καὶ 6 μᾶς παρουσιάζουν κατὰ τὸν P. Franke, δύο νέας σφραγῖδας.

1. Δίδραχμον τοῦ Κοινοῦ, P. Franke, ἔ. ἀ. πίν. 17V2 – R1, Nr. 3 (Πίν. 226 ε, ς).

2. Δίδραχμον τοῦ Κοινοῦ αὐτ. πίν. 17V4 – R5, Nr. 7 (Πίν. 226 ε, ς).

3. Δραχμὴ τοῦ Κοινοῦ, αὐτ. πίν. 21V30 – R48, Nr. 72.

4. Δραχμὴ τοῦ Κοινοῦ, αὐτ. πίν. 20V16α (νέα σφραγὶς) – R35, πρβλ. Nr. 47.

5. Τρίτον στατῆρος, αὐτ. πίν. 32V168 – Nr. 320/322.

6. Τρίτον στατῆρος, αὐτ. πίν. 33 V 191 α (νέα σφραγὶς) – R 279, πρβλ. Nr. 361.

7. Δυρραχίου, BMC Thess. 98.

8. Ἀκαρνάνων, Syll. Cop., 419 (εἰς τὴν ὀπισθίαν ὄψιν μονόγραμμα ΞΟ), περὶ τὸ 250 – 167 π. Χ.).

Μερικὰ τούτων διετήρησαν καὶ μετὰ τὸν καθαρισμὸν τὰ ἴχνη ἐπιδράσεως τοῦ πυρός. Ἡ σπουδαιότης τῶν νομισμάτων εἶναι σημαντική, ἀφ' ἑνὸς μέν, διότι ἀποτελοῦν σαφῆ τεκμήρια τῆς ρωμαϊκῆς πυρπολήσεως [44], ἀφ' ἑτέρου δέ, διότι διὰ πρώτην φορὰν ἀνευρίσκονται εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Δωδώνης τόσα πολλὰ ἀργυρᾶ νομίσματα, καὶ μάλιστα σπάνια (ἀρ. 1 – 2), διότι τὰ μέχρι σήμερον γνωστὰ νομίσματα ἀρ. 1 – 2 δὲν ὑπερβαίνουν συνολικῶς τὰς δύο δεκάδας.

43. Τοιοῦτον ἐκτεταμένον στρῶμα πυρᾶς διεπιστώθη καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1959 εἰς τὴν σκηνὴν καὶ τὴν πρὸς νότον στοὰν τοῦ θεάτρου, Σ. Ἰ. Δάκαρης ΑΔ 1960.

44. Βλ. ὑποσημείωσιν ἀριθ. 43.

ΛΟΙΠΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Μὲ δαπάνην ἐκ δραχμῶν 88.000 παρὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς Τεχνικῆς Ὑπηρεσίας τοῦ Νομοῦ Πρεβέζης [45] ἐστεγάσθη ἡ ἀρχαιολογικὴ ἀποθήκη εἰς Νικόπολιν, τῆς ὁποίας ὁ λίθινος σκελετὸς εἶχε κατασκευασθῆ κατὰ τὸ ἔτος 1960 (ΑΔ, Χρονικά). Ἐπίσης κατεσκευάσθη τὸ ὑπόστρωμα τοῦ δαπέδου.

Ὁ ἀρχαιολογικὸς χῶρος Δωδώνης περιεφράχθη κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος, ἤρχισε δὲ ἡ ἀπαλλοτρίωσις ἰδιοκτήτων ἀγρῶν, εὑρισκομένων ἐντὸς καὶ πέριξ τοῦ χώρου τοῦ ἱεροῦ. Πέριξ τοῦ θεάτρου ἐσυνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι ἀποχωματώσεως, διὰ νὰ καταστοῦν δυναταὶ ἡ ἐξέτασις τῆς καταστάσεως τῶν γιγαντιαίων ἀναλημμάτων καὶ ἐν συνεχείᾳ ἡ στερέωσίς των.

Μὲ πίστωσιν ἐκ δραχμῶν 65.000 δραχμῶν ἔγιναν ἐργασίαι στερεώσεως τοῦ ἑτοιμορρόπου τουρκικοῦ τεμένους Φετιχιέ, ἐντὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ κάστρου τῶν Ἰωαννίνων. Ἐστερεώθησαν οἱ τοῖχοι τοῦ κυβικοῦ οἰκοδομήματος, καὶ ἀποκατεστάθη ἡ ἀρχικὴ μορφὴ τοῦ μνημείου (Πίν. 226 γ, δ). Ἀπαιτοῦνται προσέτι ἡ στερέωσις τοῦ τρούλλου, καὶ τοῦ μιναρὲ ὡς καὶ ἡ κατασκευὴ κουφωμάτων.

Ἐκατέρωθεν τῆς κόγχης τοῦ τεμένους (Mihrab) εἶναι ἐντειχισμένοι δύο μαρμάρινοι κιονίσκοι τέμπλου, τῶν χρόνων τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου (Πίν. 226 δ) [46]. Οἱ μονολιθικοὶ κιονίσκοι (ὕψ. 2.20) ἀποτελοῦνται ἐκ πεσσίσκων τομῆς ὀρθογωνικῆς, ἄνω δὲ ἐκ δέσμης τεσσάρων κιονίσκων, συνδεδεμένων εἰς τὸ μέσον διὰ κόμβου, χαρακτηριστικοῦ εἰς τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Ἠπείρου [47]. Ἡ ὄψις τοῦ ἑνὸς πεσσίσκου κοσμεῖται διὰ κληματίδων μὲ φύλλα καὶ βότρυς, τοῦ δὲ ἑτέρου μὲ ἄκανθον καὶ τρίφυλλα. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἐκφύονται τρία ἰωνικὰ ὠὰ εἰς ἔξεργον ἀνάγλυφον.

45. Ἐκφράζονται θερμαὶ εὐχαριστίαι εἰς τὸν διευθυντὴν τῆς Τεχνικῆς Ὑπηρεσίας Πρεβέζης, κ. Φρ. Μπραντούναν καὶ τὸν ἐπιβλέποντα ὑπομηχανικὸν κ. Ἀν. Ἀναστασόπουλον, διὰ τὴν πολύτιμον βοήθειαν, τὴν ὁποίαν παρέσχον κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου.

46. Σχετικὴ ἡ ὑπ' ἀριθ. 36/8-5-50 ἀναφορὰ τῆς Ἐφορείας πρὸς τὴν Δ/σιν Ἀρχαιοτήτων τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας.

47. Ἀν. Ὀρλάνδος, ΑΒΜΕ, Α' (1935) σ. 24 κέ., εἰκ. 14, 20 καὶ 21. Β' (1936) σ. 22 - 23, εἰκ. 15 - 16, εἰκ. 26 - 27, σ. 109, εἰκ. 4. Ἠπειρ. Χρον. 1927, σ. 163 - 4, εἰκ. 26. Παρόμοια ἐκ γύψου τεμάχια κιονίσκων τέμπλων ἀνευρέθησαν πρὸ ὀλίγων ἐτῶν κατὰ τὴν ἐπισκευὴν τοῦ σταυρεπιστέγου ναοῦ τῆς Κωστάνιανης Δωδώνης (Δ. Εὐαγγελίδης, Ἠπ. Χρον. 6 (1931) σ. 258 - 274), ἄλλα δὲ γύψινα προέρχονται ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς Πετροβίτσας τοῦ νομοῦ Θεσπρωτίας. Ἕτερος συγγενὴς κιονίσκος, προερχόμενος ἐξ Ἰωαννίνων, ἀπόκειται εἰς τὸ Δημ. Μουσεῖον τῆς πόλεως.

Ὑπὸ τὸ κιονόκρανον φύλλον ἀμπέλου ἐντὸς πλαισίου ἐν ἀναγλύφῳ.

Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ αὐτὰ λείψανα προέρχονται ἐκ τῶν μνημονευομένων εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν δύο Βυζαντινῶν ναῶν τῶν χρόνων τοῦ Δεσποτάτου: τῆς Μητροπόλεως, τιμωμένης ἐπ' ὀνόματι τῶν Ταξιαρχῶν, καὶ τοῦ Παντοκράτορος. Ἐνθύμισις εἰς ἔντυπον Τριῴδιον τῆς Μονῆς Φιλανθρωπινῶν τῆς νήσου μᾶς πληροφορεῖ ὅτι τὸ ἔτος 1597 ὁ Μουσταφᾶ Τσαούσης ἔστησε μιναρέν, ὁ ὁποῖος «διὰ πρεσβειῶν τῶν παμμεγίστων Ταξιαρχῶν ἐκρεμίστηκε καὶ ἐσυντρίφτηκε εἰς λεπτὰ μέρη»[48].

Δι' Ὑπουργικῆς ἀποφάσεως, δημοσιευθείσης εἰς τὸ φύλλον 35/2.2.62 τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως (τεῦχ. Β'), 80 μνημεῖα καὶ ἀρχαιολογικοὶ χῶροι προχριστιανικῶν καὶ 18 μνημεῖα καὶ χῶροι βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν χρόνων, ἐχαρακτηρίσθησαν ὡς μνημεῖα διατηρητέα.

ΣΩΤ. ΛΑΚΑΡΗΣ

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΗΠΕΙΡΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΝΙΚΟΠΟΛΕΩΣ

Ἡ ἐνεργηθεῖσα ἐφέτος ἐν Νικοπόλει τῆς Ἠπείρου ἀνασκαφὴ ἐνετοπίσθη εἰς δύο κυρίως σημεῖα τοῦ ἐκτεταμένου ἐρειπιῶνος: 1. τὴν ἔξω τῶν χριστιανικῶν τειχῶν ἐσχάτως ἀποκαλυφθεῖσαν βασιλικὴν Δ καὶ 2. τὸ δυτικῶς τῆς βασιλικῆς τοῦ Δουμετίου μέγα ρωμαϊκὸν οἰκοδόμημα, τὸ γνωστὸν ὡς «ἐπισκοπικὸν μέγαρον» ἢ «βασιλόσπιτο».

Τῆς βασιλικῆς Δ (Σχεδ. 1) ἀπεκαλύφθη κατ' ἀρχὰς ἡ ἐξωτερικὴ ΒΔ γωνία τοῦ βορείου πτερυγίου, ἐξηκριβώθη δ' ὅτι τὸ πτερύγιον τοῦτο ἐξεῖχε τοῦ κυρίου σώματος αὐτῆς κατά τι περισσότερον τοῦ ἀντιστοίχου νοτίου. Ἠρευνήθησαν μετὰ ταῦτα περαιτέρω τὸ βόρειον καὶ τὸ νότιον κλίτος δι' ἀφαιρέσεως τῆς καλυπτούσης αὐτὰ ἐπιχώσεως. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ νοτίου κλίτους εὑρέθησαν ἀρκετὰ τεμάχια ζεύξεων τοῦ γνωστοῦ ὀδοντωτοῦ τύπου καὶ πολλὰ θραύσματα πλακῶν τῆς ὀρθομαρμαρώσεως τῶν τοίχων, πάχους ποικίλλοντος ἀπὸ 0.017 ἕως 0.022 μ. Εὑρέθησαν ἐπίσης ἐκεῖ τὰ τεμάχια ὑαλοπινάκων διαφόρου πάχους ἕκαστον, ὡς καὶ θραύσματα θωρακίων ἐξ ἐπιχωρίου τινὸς λίθου ὁμοιάζοντος πρὸς ψαμμίτην καὶ ἄλλα ἐκ διατρήτων μαρμαρίνων θωρακίων, ὅμοια πρὸς τὰ παλαιότερον εὑρεθέντα. Ὁ νότιος στυλοβάτης ὅμως εὑρέθη τελείως κατεστραμμένος, τῶν ἀπαρτιζόντων αὐτὸν κανονικῶν πωρολίθων ἀφαιρεθέντων ὑπὸ τῶν ἐντοπίων χάριν οἰκοδομῆς νέων οἰκημάτων. Κατὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ νοτίου κλίτους εὑρέθησαν ἀφ' ἑνὸς μαρμάρινος ἀμφικιονίσκος παραθύρου καὶ ἀφ' ἑτέρου ἱκανοὶ πώρινοι θολίται, ἀπὸ τὰ τόξα ἅτινα ἐγεφύρουν τὸ μεταξὺ τῶν κιόνων, τὰ ὁποῖα οὕτω ἀποδεικνύεται, ὅτι ἦσαν πώρινα, ὅπως καὶ τὰ τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἀλκίσονος.

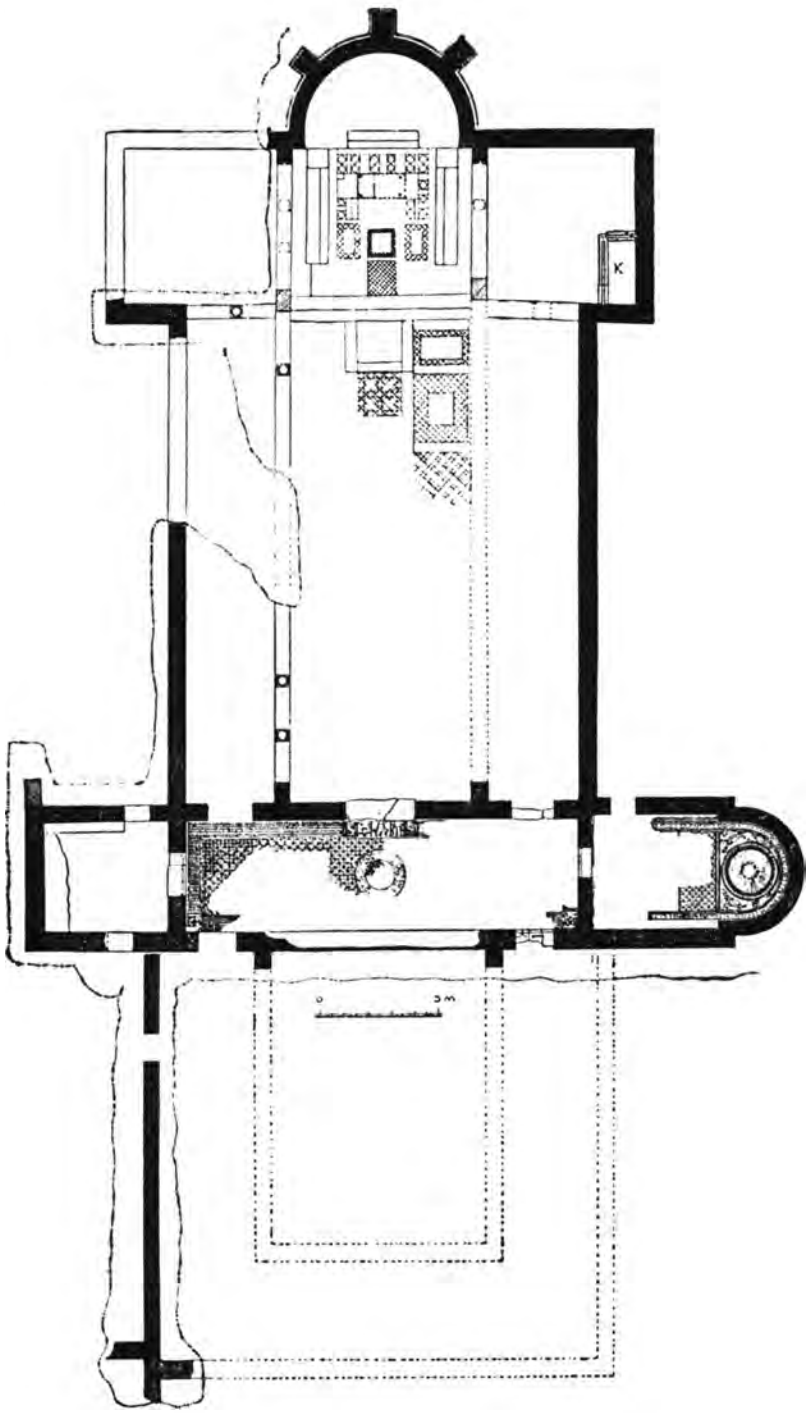
Τοῦ βορείου κλίτους ἀπεκαλύφθησαν δύο εἰσέτι βάσεις κιόνων κατὰ χώραν ὡς καὶ ἡ σχετικὴ δυτικὴ παραστάς, ἀκόμη δὲ καὶ ἄλλα τεμάχια τοῦ μετὰ πλουσίων γλυφῶν περιθύρου τῆς βασιλείου θύρας καὶ τέλος μικρόν, ρωμαϊκῶν χρόνων, κακότεχνον, πώρινον ἀγαλμάτιον, πιθανώτατα Νύμφης.

Ἄλλη ἀνασκαφικὴ ἐργασία ἐγένετο εἰς τὸν νάρθηκα τῆς βασιλικῆς, ὅστις ἐκαλύπτετο ὑπὸ ὑψηλῆς (2 περίπου μέτρων) ἐπιχώσεως. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἠρευνήθη τὸ βορείως αὐτοῦ ἐξέχον τετράγωνον, ἀγνώστου προορισμοῦ, διαμέρισμα, εὑρέθη δ' ὅτι τοῦτο ἀφ' ἑνὸς μὲν συνεκοινώνει πρὸς τὸν νάρθηκα διὰ μεγάλης θύρας (πλάτους 1,83 μ.), ἀφ' ἑτέρου δ' ἔφερε δύο ἄλλας μικροτέρας ἐξωτερικὰς θύρας, τὴν μὲν ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, συμμετρικὴν πρὸς τὴν τοῦ νοτίου διακονικοῦ, τὴν δὲ ἐπὶ τῆς δυτικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς.

Τὸ δωμάτιον τοῦτο εὑρέθη ἐστρωμένον διὰ μικρῶν ἀκανονίστων τεμαχίων λευκοῦ ἢ ὑποκυάνου μαρμάρου (opus signinum) καὶ ἦτο ἐφωδιασμένον διὰ χαμηλοῦ πεζουλίου κατὰ τὴν ἀνατολικὴν αὐτοῦ πλευράν. Δοκιμαστικὴ σκαφή, γενομένη ἀνατολικῶς τοῦ περιγραφέντος διαμερίσματος πρὸς διαπίστωσιν ὑπάρξεως ἐκεῖ βαπτιστηρίου ἀπέβη ἀρνητική, ἀπέδωκεν ὅμως πολλὰ θραύσματα στρωτήρων κεράμων τῆς στέγης, τινὰ τῶν ὁποίων ἔφερον σφραγίσματα διαφόρων τύπων φέροντα ἐντὸς κύκλου ἢ ἐλλείψεως ἀνάγλυφον ἰσοσκελῆ σταυρὸν καὶ ἀποδεικνύοντα ὅτι ἐγένετο εἰδικὴ παραγγελία κεράμων διὰ τὴν ἡμετέραν βασιλικήν.

Μετὰ τὸ βόρειον ἐξέχον διαμέρισμα ἐπελήφθημεν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ πρὸς αὐτὸ συνεχομένου τμήματος τοῦ νάρθηκος εἰς τὸ δάπεδον τοῦ ὁποίου ἀνεφάνη ψηφιδωτόν, δυστυχῶς πολὺ ἐφθαρμένον. Κατωρθώθη ἐν τούτοις δι' ἐπιμελοῦς ἐρεύνης ἡ ἀποτύπωσις τοῦ γενικοῦ σχεδίου του ὡς καὶ τῶν ἀπαρτιζόντων αὐτὸ διακοσμητικῶν θεμάτων. Ἀπεδείχθη οὕτω ὅτι ὁλόκληρος ὁ ὀρθογώνιος χῶρος τοῦ νάρθηκος ἔφερεν ἐν τῷ μέσῳ μὲν συνεχὲς κόσμημα ἐκ διατεμνομένων κύκλων, διαμέτρου 0.32, μεταξὺ τῶν ὁποίων παρεμβάλλονται μικροὶ σταυροὶ ἐντὸς τετραγώνου. Κατὰ τὴν παρυφὴν

48. Ἀθηναγόρας, Νέος Κουβαρᾶς, Ἠπ. Χρον. 4 (1929) σ. 11.

Σχεδ. 1. Κάτοψις τῆς Βασιλικῆς Δ τῆς Νικοπόλεως

τοῦ ὀρθογωνίου ὑπῆρχε πλαίσιον, πλάτους 0.75 μ. κοσμούμενον διὰ συνεχῶν διέδρων γωνιῶν, ἐναλλὰξ φωτιζομένων καὶ σκιαζομένων, τὰ ἄκρα ὅμως τῆς δυτικῆς πλευρᾶς κατέληγον εἰς κομβωτοὺς κύκλους, ἐγγραφομένους ἐντὸς τετραγώνου. Τὸ πλαίσιον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς διεκόπτετο πρὸ τῆς βασιλείου πύλης ὑπὸ πέντε τετραγώνων ψηφιδωτῶν πινάκων, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ μὲν δύο ἄκροι ἐκοσμοῦντο διὰ συνθέτων μαιάνδρων, οἱ δὲ τρεῖς μέσοι ὑπὸ ζευγῶν ἀντωπῶν πτηνῶν. Ἐκ τῶν πτηνῶν τούτων τὰ μὲν τοῦ μέσου πίνακος εἶναι πιθανώτατα θήλεα παγώνια, τὰ δὲ λοιπὰ πιθανῶς περιστεραί, ἕτοιμαι νὰ ραμφίσουν τὸν πρὸ αὐτῶν ἱστάμενον καρπὸν ἢ κάλυκα ἄνθους. Ἀφ' ἑτέρου τὸ μέσον τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὑπὸ τῶν διατεμνομένων κύκλων καλυπτομένου ὀρθογωνίου χώρου διεκόπτετο ὑπὸ πλατείας (διαμ. 2.53) στεφάνης ἐκ φύλλων, πολυχρώμων ἀνθέων καὶ καρπῶν. Τμῆμα τῆς στεφάνης ταύτης εἶχεν ἀποκαλυφθῆ καὶ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1959.

Τὰ χρώματα τῶν ψηφίδων τῶν κοσμημάτων (αἵτινες ἔχουσι πλευρὰν 0.01 μ.) εἶναι: λευκόν, μέλαν, κόκκινον καὶ πράσινον. Τῶν πτηνῶν τὰ μὲν περιγράμματα εἶναι ἐκ μελανοκυάνων ψηφίδων, τὰ πτερὰ ἐκ βαθυπρασίνων μὲ λευκὴν παρυφήν, τὰ δὲ ράμφη καὶ οἱ πόδες ἐξ ἐρυθρῶν. Τὸ βάθος τῶν παραστάσεων εἶναι λευκόν. Εἰς τὸν ἀνθοπλόκαμον τῆς στεφάνης ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ ψηφίδες ἐκ βαθυκυάνου καὶ κραμβίνης ὑαλομάζης.

Κινητὰ εὑρήματα τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης ἐγένοντο τὰ ἑξῆς: 1. τεμάχια ὀρθογωνίων θωρακίων ἐξ ἐπιχωρίου λίθου μετ' ὀρθογωνίων πλαισίων περιβαλλόντων σταυρόν, 2. τεμάχια μαρμαρίνων θωρακίων, ὧν διεσώθη τὸ πλαίσιον, ἀποτελούμενον ἐκ ταινίας φερούσης ἀνάγλυφον ἑλικοειδῆ βλαστὸν καὶ περιβαλλούσης λέσβιον φυλλοφόρον κυμάτιον μετ' ἀστραγάλου. Ἐπὶ τοῦ εὑρεθέντος τεμαχίου διακρίνονται σαφῶς καὶ τὰ λείψανα τοῦ λεπτεπιλέπτου διατρήτου κοσμήματος τοῦ θωρακίου, θραύσματα τοῦ ὁποίου εὑρέθησαν καὶ ἄλλοτε (Ἔργον 1959, σ. 69) καὶ ἐφέτος πολλά, δι' ὧν ἐλπίζεται νὰ κατορθωθῆ ἡ ἀναπαράστασις τοῦ ἐσωτερικοῦ διατρήτου κοσμήματος τῶν θωρακίων.

Τοῦ δυτικῶς τῆς βασιλικῆς τοῦ Δουμετίου «ἐπισκοπικοῦ μεγάρου», ὅπερ εἶχεν ἀνασκάψει ἐν μέρει ὁ ἀείμνηστος Ἀλ. Φιλαδελφεύς[1], δὲν εἶχε μέχρι τοῦδε δημοσιευθῆ τὸ γενικὸν σχέδιον, ἴσως διότι δὲν εἶχεν εἰσέτι ὁλοκληρωθῆ ἡ ἀνασκαφή του. Ἐπειδὴ δὲ ἔκτοτε (1913 - 1924) εἶχε τὸ κτήριον ἀφεθῆ τελείως ἀπεριποίητον, ἀνεπτύχθη ἐν αὐτῷ τοιαύτη φυτεία, ὥστε νὰ καθίσταται δυσδιάκριτον τὸ σχέδιόν του. Ἐθεωρήθη λοιπὸν σκόπιμος ὁ ἐκ νέου καθαρισμὸς αὐτοῦ, ἵνα εὐοδωθῇ ἡ ἀποτύπωσις τῆς κατόψεως αὐτοῦ, ἣν καὶ ἐπεχείρησα βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ πτυχιούχου τῆς Ἀρχαιολογίας κ. Γ. Δεσποίνη.

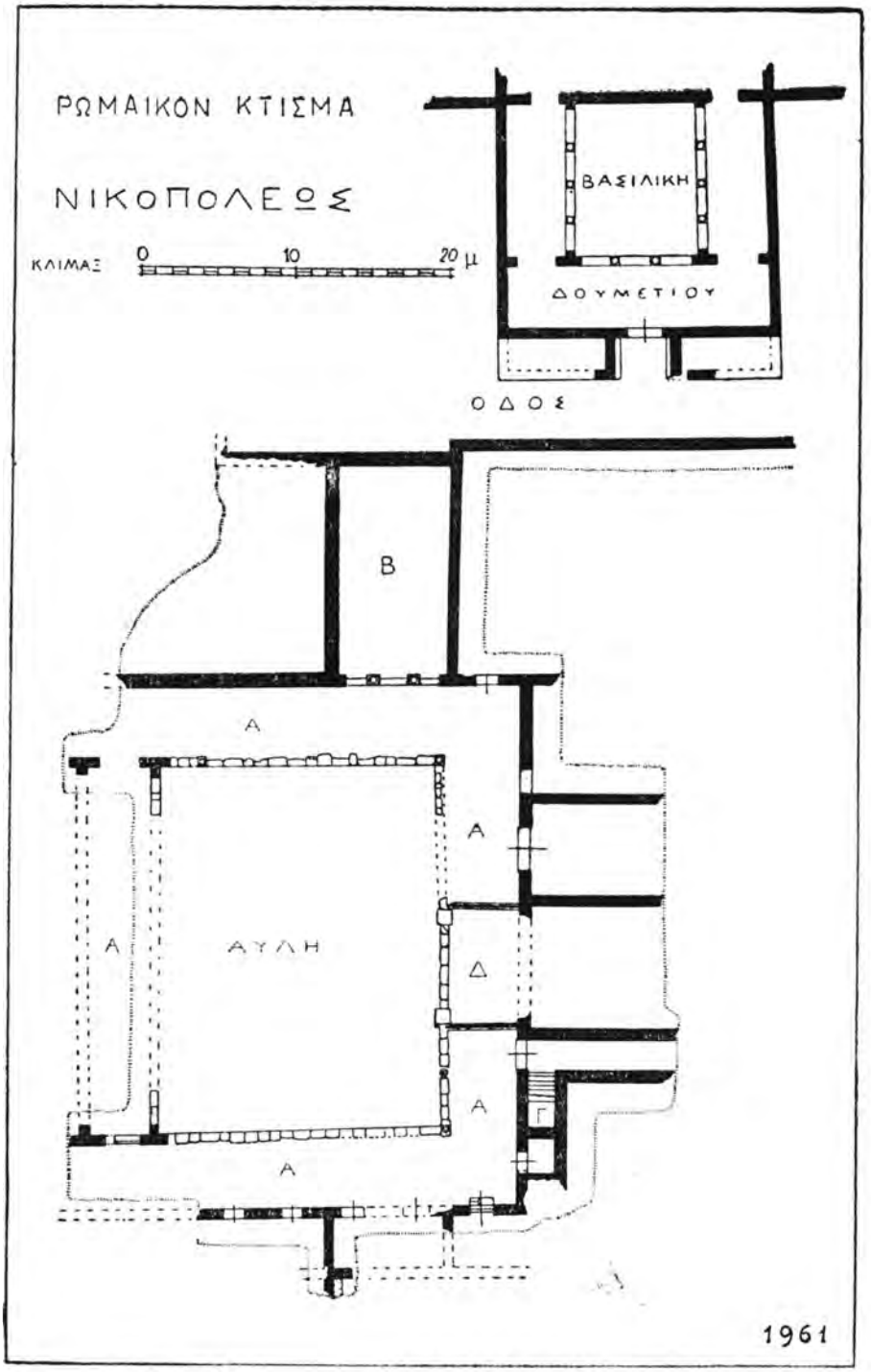
Ὡς βλέπει τις ἐκ τῆς παρατιθεμένης κατόψεως (Σχεδ. 2) πρόκειται περὶ μεγάλου ρωμαϊκοῦ οἰκοδομήματος διατεταγμένου πέριξ ἐσωτερικῆς ὀρθογωνίου ὑπαίθρου αὐλῆς (18.15 X23.40 μ.) περιβαλλομένης καὶ κατὰ τὰς 4 αὐτῆς πλευρὰς ὑπὸ στοῶν, ὧν διετηρήθησαν κατὰ χώραν ὁ στυλοβάτης καί τινες βάσεις τῶν γωνιαίων κιόνων. Τὸ δάπεδον τῶν στοῶν ἦτο ἐστρωμένον διὰ ψηφιδωτῶν, τινὰ τῶν ὁποίων κατεσκευάσθησαν ἀσφαλῶς κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους, ὡς μαρτυροῦν οἱ σταυροί, δι' ὧν διακοσμοῦνται καί τινες ἐπ' αὐτῶν ἐπιγραφαί. Φαίνεται, λοιπόν, ἀσφαλὲς ὅτι τὸ κτήριον ἐχρησιμοποιήθη καὶ κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους, λόγῳ δὲ τῆς ἀμέσου γειτνιάσεως αὐτοῦ πρὸς τὴν βασιλικὴν τοῦ Δουμετίου, δὲν εἶναι ἀπίθανος ἡ ἐκδοχὴ τῆς χρησιμοποιήσεως αὐτοῦ ὡς μητροπολιτικοῦ μεγάρου.

Ἐκ τῶν κιονοστοιχιῶν τοῦ ἐσωτερικοῦ περιστυλίου διετηρήθησαν ἰωνικαὶ βάσεις μετὰ πλίνθου (ὕψ. 0,313 μ.), ὁλόσωμοι ἀρράβδωτοι κορμοὶ (ὕψ. 3.42 - 3.48 μ), ἰωνικὰ κιονόκρανα φέροντα διακεκοσμημένα προσκεφάλαια καὶ ἐπιστύλια μετὰ συμφυοῦς ζωφόρου, φερούσης ἀνάγλυφον ἀνθοπλόκαμον καὶ στεφομένης ὑπὸ ἰωνικοῦ κυματίου μετ' ἀστραγάλου. Ἐλλείπουν μόνον τὰ γεῖσα, ἵνα ἔχωμεν πλήρη τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ ὅλου ρυθμοῦ τῶν κιονοστοιχιῶν, τὸ ὁλικὸν ὕψος τῶν ὁποίων θὰ ἔφθανε τὰ 4.60 ἕως 4.70 μ.

Εἰς τὰς τέσσαρας στοὰς τῆς αὐλῆς (Σχεδ. 2, A,A,A,A) ἐξέβαλλον ὀρθογώνιοι χῶροι ἄλλοι δι' ἁπλῶν θυρῶν καὶ ἄλλοι διὰ τριβήλων. Ἐν τοιοῦτον τρίβηλον (Πίν. 227) διεσώθη εἰς μέγαν κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν εὑρισκόμενον ὀρθογώνιον χῶρον (13.20 X 7.25 μ.), ὅστις ἔφερε κάτωθεν κυλινδρικοὺς στυλίσκους ὑποκαύστου, (ὕψους 0,36 μ.), ἐκ στρογγύλων πλίνθων (διαμ. 0.20 μ.) τοποθετημένων ὡς τὸ Σχέδιον 1 δεικνύει καὶ ὑποστηριζόντων παχείας πηλίνας πλάκας, ἐφ' ὧν ἔβαινε ὑδραυλικὸν κονίαμα (πάχ. 0.15 - 0.20 μ.) εἰς τέσσαρας διαστρώσεις.

Ἡ νοτία πλευρὰ τοῦ κτηρίου ἦτο διώροφος, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ διασωθείσης παρὰ τὴν ΝΔ γωνίαν κλιμακωτῆς ἀνόδου. Εἰς τὸν ἄνω δὲ τοῦτον ὄροφον ἀνήκουν ἴσως τεμάχια κορμῶν κιόνων μὲ σπειροειδεῖς ραβδώσεις, μέσης διαμέτρου 0.36 μ. Οἱ ἄλλοι ὅμως χῶροι, ὧν οἱ τοῖχοι διατη-

1. ΠΑΕ 1913, 103-106. 1914, 219-220. 1916, 60-64. 1918, 16. 1924. 114.

Σχεδ. 2. Κάτοψις τοῦ δυτικῶς τῆς βασιλικῆς τοῦ Δουμετίου ρωμαϊκοῦ κτηρίου, χρησιμοποιηθέντος πιθανῶς ἀργότερον ὡς ἐπισκοπικοῦ μεγάρου

ροῦνται μέχρις ὕψους φθάνοντος τὰ 4 μέτρα, εἶναι πλήρεις ὑψηλῆς ἐπιχώσεως καὶ ἔχουν ἀνάγκην περαιτέρω ἀνασκαφῆς, ἵνα καθορισθῇ τὸ σχέδιόν των.

Κινητὰ εὑρήματα ἐγένοντο: 1. χαλκοῦν νόμισμα τοῦ Καρακάλλα φέρον ἐπὶ μὲν τῆς προσθίας ὄψεως αὐτοῦ τὴν προτομὴν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τὴν ἐπιγραφήν, *ΑΚΜΑ. ΑΝΤΩΝ*, ἐπὶ δὲ τῆς ὀπισθίας Νίκην μὲ τὴν ἐπιγραφὴν *ΝΕΙΚΟ* πολιτῶν, 2. μικρὸν χαλκοῦν νόμισμα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου φέρον ἔμπροσθεν μὲν προτομὴν καὶ τὴν ἐπιγραφὴν *ROMA* ὄπισθεν δὲ τὴν γνωστὴν παράστασιν τῆς λυκαίνης θηλαζούσης τὸν Ρῶμον καὶ τὸν Ρωμύλον, 3. χαλκοῦν νόμισμα τελείως ἀποτετριμμένον Κωνσταντίου τοῦ Β (;) μὲ πυλίδα φρουρίου καὶ 4. θραῦσμα κορμοῦ κίονος μὲ τὴν ἐπιγραφὴν *ΑΡΙΠΜ*. Συνελέγησαν ἐπίσης ἐκ τοῦ αὐτοῦ τομέως: 1. σπάραγμα ἐπιγραφῆς ἀναγραφούσης ὀνόματα ρωμαϊκὰ καὶ 2. βάθρον, ἐφ' οὗ ἡ ἐπιγραφή: *Αὐτοκράτορι Καίσαρι, Θεοῦ υἱῷ Σεβαστῷ, Αἰγεῖοι*. Πρόκειται πιθανῶς περὶ ἀφιερώσεως ἀνδριάντος τοῦ Καίσαρος ὑπὸ κατοίκων τῶν Αἰγῶν (Ἐδέσσης), οἵτινες μέχρι τοῦδε ἦσαν γνωστοὶ ὡς Αἰγαῖοι.

Ἀναφέρω ἐν τέλει ὅτι ἐμελέτησα τὴν ἀναστήλωσιν τοῦ μεγάλου μαρμαρίνου καὶ πολυγλύφου θυρώματος τῆς βασιλείου πύλης τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἀλκίσονος. Τούτου σῴζονται κατὰ γῆς σχεδὸν πάντα τὰ τεμάχια (Π ί ν. 227 α, β), ἐλάχιστα δὲ μόνον τμήματα θὰ συμπληρωθῶσι διὰ νέων. Τὸ μέγα τοῦτο θύρωμα ἀναστηλούμενον ἐπὶ τοῦ σῳζομένου κατωφλίου τῆς θύρας καὶ ἐρειδόμενον ἐπὶ τῶν ἑκατέρωθεν εἰς ἱκανὸν ὕψος σῳζομένων, παχέων τοίχων (0,95 μ.) τοῦ νάρθηκος, θέλει προσδώσει μεγάλην ζωὴν εἰς τὴν εἰρημένην βασιλικήν.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ

ΚΕΡΚΥΡΑ

Εἰσαγωγικά: Προϋπόθεσιν τῆς ὁριστικῆς ἐκθέσεως τῆς συλλογῆς Κερκύρας εἰς τὸ νέον κτήριον τοῦ Μουσείου, τοῦ ὁποίου ἡ οἰκοδόμησις προβλέπεται διὰ τὸ 1962, ἀπετέλεσαν αἱ κατωτέρω ἐκτιθέμεναι ἐργασίαι, ὡς καὶ ἡ συμπλήρωσις τῆς καταγραφῆς παλαιῶν καὶ νέων προσκτημάτων καὶ ἡ ἀποδελτίωσις καταγεγραμμένων εἰς τὸ Εὑρετήριον μικρῶν ἀντικειμένων. Ὁ ἀρχιτεχνίτης κ. Τ. Κοντογιώργης εἰργάσθη μετακληθεὶς δὶς κατὰ τὸ διάστημα τοῦ ἔτους εἰς Κέρκυραν, πολυτίμους δὲ ὑπηρεσίας προσέφερεν κατὰ τὰς ἐργασίας ἐπανεκθέσεως ὁ Κερκυραῖος τεχνίτης κ. Γ. Ἀρετζίδης. Ἡ Ἐπιμελήτρια Ἀρχαιοτήτων κ. Π. Στασινοπούλου ἐπώπτευσε τὰς ἐργασίας καὶ ἔλαβεν ἐνεργὸν μέρος εἰς τὰς διενεργηθείσας ἀνασκαφάς.

Διὰ τοῦ ἀρχιτεχνίτου κ. Κοντογιώργη συνετελέσθη ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ συγκόλλησις νέων καὶ παλαιῶν προσκτημάτων τοῦ Μουσείου, ἤτοι: α. τῶν εὑρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν Ἀφιώνας καὶ ἀκρωτηρίου Κεφάλι, ἀνασυγκροτηθέντος καὶ συμπληρωθέντος τοῦ ἐν ΑΜ 59 (1934) 174, εἰκ. 7 εἰκονιζομένου εἰς ἀποτμήματα ἀγγείου τῆς πρωίμου ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ (Π ί ν. 228 α), β. τῶν εὑρημάτων ἐκ μικροῦ ἱεροῦ παρὰ τὴν Παλαιόπολιν (Ἁγ. Παρασκευὴ) ὡς καὶ τῶν εὑρημάτων τῆς ἀρχαίας νεκροπόλεως παρὰ τὸ ἀεροδρόμιον καὶ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ ναοῦ τῆς Ῥόδας (Ἰ. Παπαδημητρίου ΠΑΕ, 1939, σ. 85 - 92). Ὁ ἴδιος ἀρχιτεχνίτης συνεκόλλησε καὶ συνεπλήρωσε μαρμαρίνην σίμην τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, ἐτοποθέτησε δὲ ἐπὶ βάθρων πρὸς ἔκθεσιν 5 μαρμάρινα γλυπτά, μεταξὺ τῶν ὁποίων κεφαλὴν Διονύσου ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν Παλαιοπόλεως (πρβλ. Τὸ Ἔργον 1959, σ. 81, εἰκ. 86).

Ἐξετέθησαν εἰς τρεῖς νέας προθήκας πήλινα εἰδώλια καὶ ἀγγεῖα, ὡς καὶ τὰ εὑρήματα τῆς ἀνασκαφῆς τῶν ἀρχαϊκῶν τάφων Γαρίτσης (1961). Ἐπίσης χαλκᾶ εἰδώλια τοῦ Μουσείου, τὰ ὁποῖα μετεφέρθησαν εἰς τὴν Κέρκυραν ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, ἔνθα ἐφυλάσσοντο ἀπὸ τοῦ 1940.

Διὰ τὴν ἐπανέκθεσιν τοῦ Σινοϊαπωνικοῦ Μουσείου, στεγαζομένου εἰς τὰ Ἀνάκτορα Κερκύρας, συνεπληρώθησαν διὰ κρυσταλλίνων ἢ ξυλίνων ραφίων τρεῖς προθῆκαι μὲ ἀγγεῖα πορσελλάνης, σινικὰ πινάκια καὶ μικρὰ γλυπτὰ ἐκ τῆς Συλλογῆς Γρηγορίου Μάνου.

Εἰς τὴν ἀποθήκην, ἐξοπλισθεῖσαν διὰ τῶν καταλλήλων ἐπίπλων, θηκῶν καὶ ἱκριωμάτων, ὠργανώθη στρωματογραφικὴ συλλογὴ μὲ τὰ εὑρήματα τῶν ἀνασκαφῶν τῶν τελευταίων ἐτῶν ὡς καὶ τὸ ἐπιγραφικὸν ὑλικόν. Ἐκ παραλλήλου συνεπληρώθη ἡ καταγραφὴ τῶν μεταβυζαντινῶν εἰκόνων, ἡ ἀποδελτίωσις καὶ καταγραφὴ τῶν ἀρχαίων κατὰ κατηγορίας, ὡς π. χ. τοῦ πλήθους τῶν ἐνσφραγίστων κεράμων μὲ τὰ ὀνόματα τῶν πρυτάνεων, περὶ τῶν ὁποίων λεπτομερῆ μελέτην κατήρτισεν ἡ κ. Π. Στασινοπούλου.

Ἡ βιβλιοθήκη τῆς Ἐφορείας ἐπλουτίσθη κατὰ τὸ 1961 μὲ ἔνδεκα τόμους ἐπιστημονικῶν συγγραμμάτων δι' ἀγορᾶς δαπάνῃ τῆς Ὑπηρεσίας

καὶ μὲ 32 τόμους καὶ ἀνάτυπα ἀρχαιολογικῶν περιοδικῶν, δωρηθέντα ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν καὶ ὑπὸ τῶν συγγραφέων. Κατεγράφησαν εἰς Κατάλογον τὰ συγγράμματα τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Σινοϊαπωνικοῦ Μουσείου (ἐν συνόλῳ 162 τόμοι).

Ἐξετελέσθησαν περιοδεῖαι δι' ὑπηρεσιακοὺς καὶ ἐρευνητικοὺς σκοποὺς ὑπὸ τοῦ ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ τῆς Ἐφορείας εἰς Αὐλιῶτες, Κεφάλι, Ρόδαν, Καρουσάδες, Κασσιώπην τῆς Κερκύρας, ὡς καὶ εἰς τὰς νήσους Λευκάδα, Ἰθάκην καὶ Κεφαλληνίαν.

Ἐξετελέσθησαν ἐργασίαι συντηρήσεως τοῦ κτηρίου τῶν Ἀνακτόρων Κερκύρας, ἀφορῶσαι εἰς τὴν ἐπισκευὴν τῆς στέγης, τῶν ὑδραυλικῶν ἐγκαταστάσεων καὶ τὴν τοποθέτησιν πυροσβεστήρων, ὡς καὶ ἐργασίαι καθαρισμοῦ καὶ συντηρήσεως τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων Παλαιοπόλεως καὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΚΑΙ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Κέρκυρα

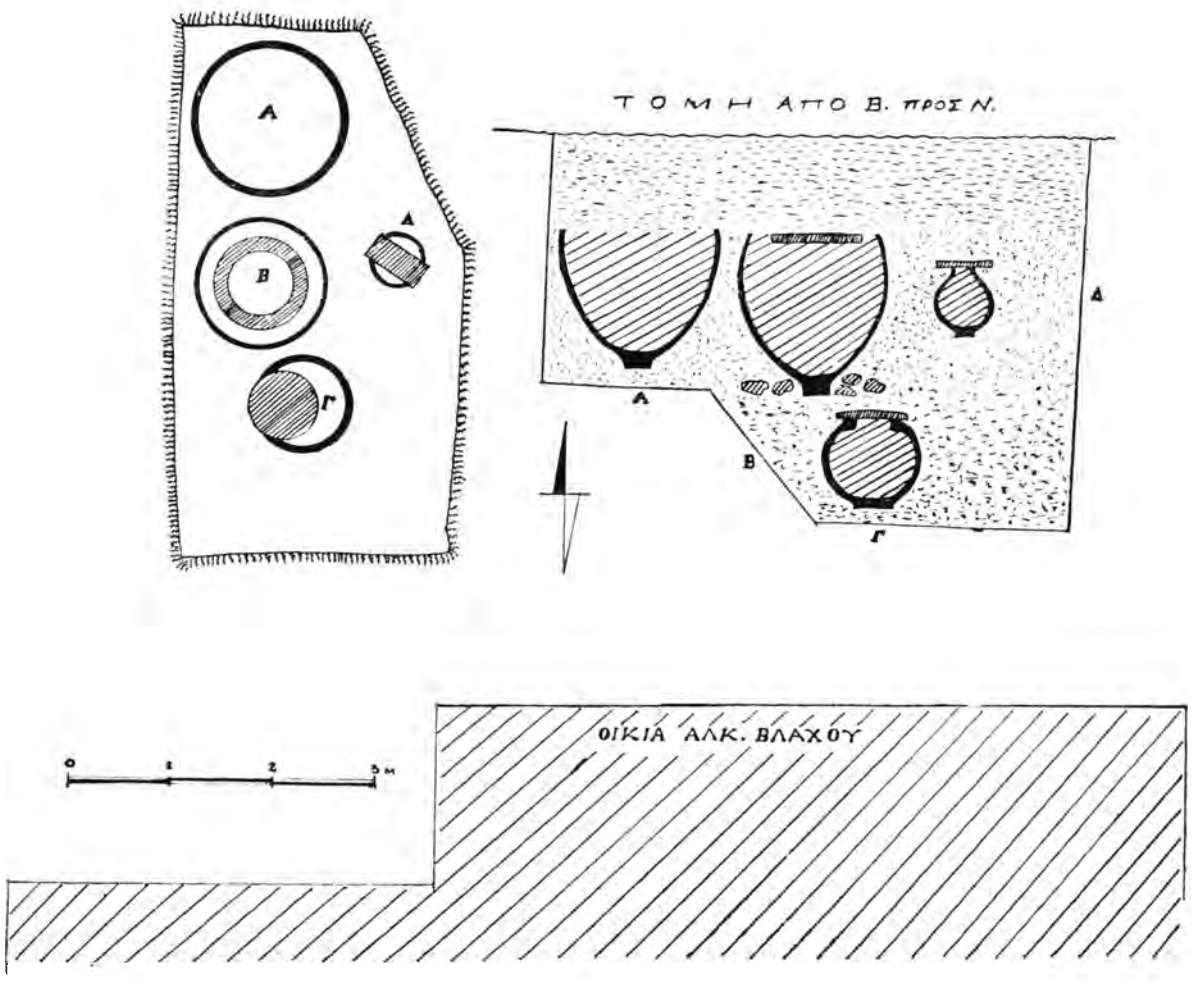
Τὸν Αὔγουστον τοῦ 1961 ἀνεσκάφη εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου (Γαρίτσα) καὶ εἰς θέσιν ἀπέχουσαν 220 μ. ΝΑ τοῦ γνωστοῦ Μνημείου τοῦ Μενεκράτους, ὁμὰς τεσσάρων ταφικῶν πίθων (Πίν. 231 α, β καὶ Σχέδιον 1). Χρονολογικὴν ἔνδειξιν παρέχει ἀττικὸν μελανόμορφον «λουτήριον» τῆς δεκαετίας 590 - 580 π. Χ., τοποθετημένον ἐξωτερικῶς τοῦ δευτέρου ἀπὸ Β πρὸς Ν πίθου, παρὰ τὸ τοίχωμα αὐτοῦ. Τὸ ἀγγεῖον ἀνασυνεκροτήθη ἀπὸ 100 περίπου περισυλλεγέντα τεμάχια ὑπὸ τοῦ κ. Κοντογιώργη καὶ ἐξετέθη εἰς ἰδιαιτέραν προθήκην, ἀλλ' εἶναι ἐλλιπὲς κατὰ τὴν περιφέρειαν τοῦ ὤμου, ὅπου εἰκονίζονται δύο ἀντωποὶ λέοντες ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως, τρεῖς ἱππεῖς πρὸς δεξιὰ ἐπὶ τῆς ἑτέρας (Πίν. 228 β, 231 γ). Εἶναι ἴσως τὸ ἀρχαιότερον ἀττικὸν ἀγγεῖον, ποὺ εὑρέθη εἰς τὴν Κέρκυραν, ἔργον καλοῦ ἀγγειογράφου ἐκ τῆς ὁμάδος τοῦ ζωγράφου τῆς Γοργοῦς. Ἐντὸς τρίτου παιδικοῦ πίθου εὑρέθησαν μικρογραφικὰ ἀγγεῖα τύπου μέσης κορινθιακῆς ἐποχῆς (δηλ. σύγχρονα πρὸς τὸ ἀττικὸν «λουτήριον», τέταρτος δὲ πίθος ἀπεκαλύφθη εἰς βαθύτερον στρῶμα, σχεδὸν διαλελυμένος ἐκ τῆς ὑγρασίας καὶ τοῦ ἀναβλύζοντος ὕδατος. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ κάλυμμά του ἐκ πηλοῦ, εἰς σχῆμα στρογγύλης ἀσπίδος.

Ἄλλα δύο κορινθιακὰ ἀγγεῖα ἢ τοπικά, κατὰ μίμησιν κορινθιακοῦ τύπου τῆς μέσης περιόδου, ἀνῆκον εἰς πέμπτον τάφον ἐντελῶς κατεστραμμένον.

Μετὰ τὴν δοκιμαστικὴν ἔρευναν, διεξαχθεῖσαν δαπάνῃ τοῦ Ὑπουργείου κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος εἰς τὸ κτῆμα τοῦ Ἰνστιτούτου Ἐλαίας παρὰ τὴν Παλαιόπολιν, ἡ ἀνασκαφὴ συνεχίσθη ἐφέτος μὲ χορηγίαν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἀπεκαλύφθησαν ἐν συνόλῳ 7 θάλαμοι τοῦ ρωμαϊκοῦ βαλανείου, τὰ δάπεδα πέντε ἐκ τῶν ὁποίων ἐστηρίζοντο ἐπὶ πηλίνων στυλίσκων ὑποκαύστων, δύο δὲ διατηροῦν ἐν μέρει τὴν ψηφιδωτὴν διακόσμησιν. Ἐμελετήθη συστηματικῶς ἡ στρωματογραφία, χρήσιμος διὰ τὴν σχετικὴν χρονολόγησιν τῶν ἀγγείων τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς καὶ τὸν ἔλεγχον τῆς χρονολογήσεως τῆς κεραμεικῆς τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, ὡς αὕτη προέκυψεν ἀπὸ ἀνασκαφὰς ἄλλων χώρων εἰς τὴν Ἑλλάδα. Εὑρέθησαν πολλὰ νομίσματα, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων χρονολογοῦνται τὰ στρώματα τῶν ἐπιχώσεων, πήλινοι λύχνοι, χαλκᾶ καὶ ὀστέϊνα ἀντικείμενα. Ἐκ τῆς στρωματογραφίας συμπεραίνομεν ὅτι τὸ βαλανεῖον ἱδρύθη περὶ τὰ τέλη τοῦ 1ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 2ου μ. Χ. αἰῶνος, ὑπέστη δὲ βεβαίως πολλὰς ἐπισκευὰς καὶ προσθήκας κατὰ τοὺς ἑπομένους αἰῶνας μέχρι τῆς τελικῆς καταστροφῆς καὶ ἐγκαταλείψεώς του μετὰ τὸν 5ον μ. Χ. αἰῶνα. Εἰς βαθύτερον τῶν θεμελίων στρῶμα εὑρέθη ἀποθέτης τοῦ 6ου π. Χ. αἰῶνος, περιλαμβάνων πήλινα εἰδώλια καὶ μικρογραφικὰ ἀγγεῖα κακῶς ὠπτημένα καὶ ἀπορριφθέντα ἐκ τοπικοῦ ἐργαστηρίου κεραμεικῆς, τοῦ ὁποίου ἡ ἀκριβὴς θέσις δὲν ἔχει εἰσέτι ἀκριβῶς προσδιορισθῆ. Ἀπὸ τὸ ἴδιον στρῶμα προέρχονται μολύβδινα ἐλάσματα φέροντα ἐγχαράκτους ἐπιγραφὰς βουστροφηδὸν γεγραμμένας τοῦ 6ου π. Χ. αἰῶνος. Περιέχουν ἀναγραφὰς ὀφειλῶν μὲ τὰ ποσὰ εἰς δραχμὰς καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ὀφειλετῶν καὶ δικαιούχων. Τὰ ἐλάσματα εἶχον προφανῶς κατατεθῆ εἴς τι ἄγνωστον Ἱερόν. Ἀπὸ τὸ ἴδιον στρῶμα προέρχονται πολλὰ ἀττικὰ μελανόμορφα ὄστρακα, ἓν χιακόν, ἓν μελανόμορφον ὄστρακον ἰωνικοῦ ἐργαστηρίου, ἀπότμημα χείλους ἰωνικῆς κύλικος κλπ. Εἰς βαθύτερον στρῶμα, ἐπὶ τοῦ στερεοῦ ἐδάφους, εὑρέθησαν ὄστρακα πρωτοκορινθιακῶν ἀγγείων τοῦ 7ου π. Χ. αἰῶνος. Πάντα ταῦτα ἀποδεικνύουν τὸν πρώιμον οἰκισμὸν εἰς τὸν χῶρον τῆς Παλαιοπόλεως, μεταξὺ τῶν δύο λιμένων τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἡ θέσις τῆς ὁποίας δὲν δύναται τοῦ λοιποῦ νὰ τεθῇ ὑπὸ ἀμφισβήτησιν.

Αὐλιῶτες

Εἰς τὴν θέσιν Ἁγία Ἀγάθη, κειμένην 4 χιλιόμετρα ΒΑ τοῦ ἀκρωτηρίου Κεφάλι, παρὰ τὸ χωρίον Αὐλιῶτες, διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις πωρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν δωρικοῦ ναοῦ τοῦ 5ου π. Χ.

Σχεδ. 1. Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς ἀρχαίου νεκροταφείου Γαρίτσης

αἰῶνος (μονόλιθος σπόνδυλος ὕψ. 1. 60 μ. διαμ. 0.70 μ. καὶ λιθόπλινθος διαστ. 0.95 Χ 0.43 Χ 0.25 μ. (βλ. Πίν. 228 γ).

Καρουσάδες

Εἰς τὸ Β ἐπίσης τμῆμα τῆς νήσου παρὰ τὴν παραλιακὴν θέσιν Νταῆ τοῦ χωρίου Καρουσάδων, διεπιστώθησαν τὰ θεμέλια ἑλληνιστικῆς στοᾶς μήκ. 16 μ. Περισυνελέγησαν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ὄστρακα καὶ στρωτὴρ κέραμος, χαρακτηριστικοῦ ἐκ τῆς διατομῆς τύπου τοῦ 3ου π. Χ. αἰῶνος (Πίν. 229 α, β).

Κασσιώπη

Εἰς τὸ Μουσεῖον Κερκύρας εἰσήχθη ἐκ Κασσιώπης λιθόπλινθος διαστ. ὕψ. 0,22, πλ. 0,23, πάχ. 0,17, μὲ ἀναθηματικὰς ἐπιγραφὰς ἐπὶ δύο συνεχομένων πλευρῶν (Πίν. 230 α, β). Ὁ Καθηγητὴς κ. L. Robert, λαβὼν γνῶσιν τοῦ κειμένου καὶ ἐκτύπου τῶν ἐπιγραφῶν, εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ ἀνακοινώσῃ δι' ἐπιστολῆς του τῆς 8-5-1963 ὅτι πρόκειται ἀνάθημα εἰς τὸν Δία Κάσσιον τοῦ Κυιντιλίου Καρποφόρου Ἐφεσίου, Ἀρχιγραμματέως Ξυστοῦ, ὀργανώσεως γενικῆς ἀθλητῶν τῆς αὐτοκρατορίας, τιμηθέντος ἐν Δελφοῖς καὶ Ὀλυμπίᾳ καὶ γνωστοῦ ἐξ ἐπιγραφῆς τῶν Δελφῶν καὶ ἐκ παπύρου τοῦ Βρετ. Μουσείου τοῦ ἔτους 194 μ. Χ. (πρβλ. L. Robert, Études Épigraphiques, BCH 52 (1928) 420). Ὁ Καθηγητὴς κ. L. Robert συνεπλήρωσε τὸ ὄνομα τοῦ ἀναθέτου καὶ ἀπεκατέστησε τοὺς 4 τελευταίους στίχους τῆς πλευρᾶς Β.

(Α)

Κυιντίλιος Καρποφό
ρος Ἐφέσιος
Ἀρχιγραμματεὺς
Ξυστοῦ εὐχαρι
στήριον.
Ζεῦ μάκαρ ὦ ἔκλυες
ΩΚΛ ΚΑΙ ΑΥ- - - -
ΩΣΑΣ -Υ- ἐκ δ'
ἀτρυγέτοιο- - - -
εἰσωρμίσας- - -

(Β)

ΔΡΩΝ ΟΙ- - - - -
ΜΕΝΟΣ ΑΝΗ- - -
ΤΟΥΠΡΟΜΟ- - -
οὕνεκ' ἐσώθη
νηὸς ἐπ' ὠκυ
πόρου, πατρί
δος ἐξ Ἐφέσου.

Σπαρτίλλα

Εἰσήχθη ἐπίσης εἰς τὸ Μουσεῖον Κερκύρας πέλεκυς ἐκ γρανίτου, ἀδιάτρητος, εὑρεθεὶς παρὰ τὸ χωρίον Σπαρτίλλα. Τὸ εὕρημα δεικνύει ὅτι προϊστορικοὶ οἰκισμοὶ δὲν ἦσαν περιωρισμένοι εἰς τὸ ΒΔ μέρος τῆς νήσου (Κεφάλι, Ἀφιώνα), ἀλλ' ὅτι ὑπάρχουν καὶ εἰς τὴν ΒΔ περιοχὴν αὐτῆς.

*

ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑ

Εἰς τὴν θέσιν Ἁγία Παρασκευή, ἀπέχουσαν 3 χλμ. τοῦ χωρίου Ἀγκὼν τῆς ἐπαρχίας Πάλης, εὑρέθη τυχαίως τμῆμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου τῆς ὀψίμου ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Τὸ κόσμημα ἀποτελεῖται ἐκ πλοχμοῦ πλαισιοῦντος κυκλοτερῆ ἐγκόλπια μὲ γεωμετρικὰ θέματα (κόμβον Σολομῶντος, στοιχεῖον διπλοῦ μαιάνδρου κλπ.).

Β. Γ. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος 1961 διεξήχθησαν εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς κεντρικῆς Μακεδονίας, αἱ κάτωθι ἀνασκαφαί :

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Εἰς τὸ χωρίον Καλαμωτόν, παρὰ τὰ σύνορα τοῦ νομοῦ Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ νομοῦ Χαλκιδικῆς, ΝΑ τῆς λίμνης Λαγκαδᾶ, κατεσχέθησαν παρὰ τῆς Ἀστυνομικῆς ἀρχῆς εἰς χεῖρας τῶν ἐντοπίων, λύχνοι, ἀγγεῖα κ. ἄ. ἀντικείμενα ρωμαϊκῶν χρόνων, προερχόμενα ἐκ νεκροταφείου, κειμένου 5 χιλιόμετρα νοτίως τοῦ χωρίου.

Ἡ κατάσχεσις αὕτη ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν διενέργειαν προχείρου ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης. Κατ' αὐτὴν ἀπεκαλύφθη συστὰς τριῶν τάφων (Πίν. 232 α), τραπεζοειδοῦς κατόψεως, οἱ ὁποῖοι εἶχον οἰκοδομηθῆ μὲ παλαιότερον ὑλικόν, προερχόμενον ἐξ ἱεροῦ ἑλληνιστικῶν χρόνων, τοῦ ὁποίου τὰ ἐρείπια κεῖνται εἰς τὴν περιοχὴν τῶν τάφων. Πολλὰ ἐρείπια τοίχων εἶναι ὁρατὰ εἰς ὁλόκληρον τὴν ἀνωτέρω περιοχήν, ὅπου ἀπὸ ἐτῶν ἀνευρίσκονται καὶ παραδίδονται ὑπὸ τῶν καλλιεργούντων τοὺς ἀγροὺς των κατοίκων διάφορα τμήματα μαρμαρίνων ἀγαλμάτων καὶ ἄλλων ἀρχαίων.

Μεταξὺ τοῦ ὑλικοῦ, τὸ ὁποῖον μετεφέρθη ἀπὸ τοῦ χώρου τῶν ἀνασκαφῶν εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν

Μουσεῖον Θεσσαλονίκης συγκαταλέγονται : τέσσαρες γυμνασιακαὶ ἐπιγραφαί, ὅπου πολλάκις ἀναφέρεται τὸ ὄνομα Ἀνδρονίκου τινός, *μεγάλου γυμνασιάρχου*, μία πλὰξ ἀναγράφουσα *ΦΛΑΟΥΙΑ ΜΥΣΤΑ ΤΟΝ ΒΩΜΟΝ ΤΩ ΝΑΩ* καὶ τέλος πλῆθος ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν (γεῖσα) μὲ προμόχθους καὶ σταγόνας, κατώφλια κ. ἄ. ἐκ μεγάλων οἰκοδομημάτων.

Ἐπίσης παρεδόθησαν ὑπὸ τῶν κατοίκων τοῦ Καλαμωτοῦ καὶ ἄλλα ἀρχαῖα : ἓν ἀκέφαλον ὑπερφυσικοῦ μεγέθους ἀνδρικὸν ἄγαλμα, φέρον θώρακα, ὑστέρων ἑλληνιστικῶν χρόνων (Πίν. 232 β), μία εἰκονιστικὴ γυναικεία κεφαλὴ ἐξ ἀναγλύφου, χρονολογουμένη κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 1ου μ. Χ. αἰ., ἤτοι τὴν ἐποχὴν τῶν Φλαβίων (Πίν. 232 γ), εἰς βωμίσκος ἐφ' οὗ ἡ ἐπιγραφὴ *ΦΕΡΡΑΝΙΟΣ ΓΑΪΟΥ ΥΙΟΣ ΕΡΜΗΙ*, κάτω τμῆμα καθημένης μορφῆς, ὡς βάσις τῆς ὁποίας ἐχρησιμοποιήθη ἐπίκρανον παραστάδος μετ' ἐπιγραφῆς :

ΚΟΤΥΣ ΣΩΠΑΤΡΟΥ
ΜΗΤΡΟΔΩΡΟΝ ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΥ
ΤΟΝ ΕΑΥΤΟΥ ΦΙΛΟΝ

καὶ ἐπιτυμβία πλὰξ μετὰ παραστάσεως νεκροδείπνου, ἄνωθι τῆς ὁποίας ἐπιγραφή :

ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΑΤΤΑΛΟΥ ΑΡΙΣΤΙΠΠΑ ΜΕ ΝΕΛΑΟΥ ΑΛΚΥΑΝΑ ΑΤΤΑΛΟΣ ΜΕΝΕ ΛΑΟΣ Ο ΦΙΛΙΠΠΟΥ ΗΡΩΕΣ ΧΑΙΡΕΤΕ

*

ΝΟΜΟΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ

Ν. Σύλλατα

Κατὰ τὴν διάνοιξιν δημοσίας ὁδοῦ, ἀγούσης πρὸς Ἐλαιοχώρια, εἰς ἀπόστασιν 10 χιλιομέτρων ἐκ Ν. Συλλάτων, ἀνευρέθη μέγα νεκροταφεῖον ἀρχαϊκῶν καὶ κλασσικῶν χρόνων. Οἱ τάφοι, κιβωτιόσχημοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐκάλυπτον ἔκτασιν ἑνὸς τετραγωνικοῦ χιλιομέτρου. Δυστυχῶς, ἡ μεγάλη αὕτη νεκρόπολις εἶχε συληθῆ ἀπὸ μακροῦ χρόνου ὑπὸ ἀρχαιοκαπήλων καὶ ἐνῷ ἠνοίχθησαν ἄνω τῶν 50 τάφων, ἐλάχιστα ἦσαν τὰ ἐξ αὐτῶν εὑρήματα. Τὰ σημαντικώτερα τῶν εὑρεθέντων κτερισμάτων ἦσαν : χαλκοῦν κράνος « χαλκιδικοῦ » τύπου, χαλκαῖ πόρπαι, ὅμοιαι πρὸς τὰς ἐκ Χαλκιδικῆς προερχομένας τῆς Συλλογῆς Σταθάτου, θραύσματα ἀργυρῶν καὶ χρυσῶν κοσμημάτων, ἀγνὺς πυραμιδοειδής, φέρουσα ἑπτὰ ὅμοια σφραγίσματα, παριστάνοντα γυμνὴν ἀνδρικὴν μορφήν, μία κορινθιακὴ κοτύλη, εἰς κώθων, ἓν ἀττικὸν ληκύθιον κ.ἄ.

Εἰς ποίαν πόλιν τῆς ἀρχαίας Βοττικῆς ἀνήκει τὸ ὡς ἄνω νεκροταφεῖον εἶναι δύσκολον νὰ καθορισθῇ, δυνάμεθα ὅμως μετὰ βεβαιότητος νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ χιλιόμετρά τινα βορειότερον κειμένη « τούμπα » καλύπτει τὰ ἐρείπια τῆς ἀναζητουμένης πόλεως, διότι εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἁπαντᾷ ἀφθονία ὀστράκων, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς πλεῖστα μέρη εἶναι ὁρατὰ τμήματα τοίχων οἰκοδομημάτων, εἰς δύο δὲ σημεῖα ὑπάρχουν ἀγωγοὶ ὑδραγωγείου.

*

ΝΟΜΟΣ ΚΙΛΚΙΣ

Εἰς τὸ χωρίον Ἄνω Ἀπόστολοι εἶχον εὑρεθῆ πρὸ ἐτῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων ἀγάλματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων δύο μικροῦ μεγέθους, παριστάνοντα τὸ μὲν Ἀσκληπιόν, τὸ δὲ Ἡπιόνην. Κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀνευρέθη μία ψηφισματικὴ ἐπιγραφή, ἀναφέρουσα μεταξὺ ἄλλων :

δεδόχθαι τῇ Μορρυλίων πόλει . . . . . ἐπαινέσαι αὐτὸν . . . . . σταθῆναι δὲ τὴν στήλην δι' αὐτοῦ ἐν τῷ ἐπιφανεστάτῳ τόπῳ τοῦ Ἀσκληπιείου . . . .

Κατόπιν τούτου ἐνηργήθη περιωρισμένης ἐκτάσεως δοκιμαστικὴ ἔρευνα, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀπεκαλύφθησαν : α. ὑπόκαυστον ρωμαϊκοῦ βαλανείου μετὰ τῶν συναφῶν χώρων, τῶν ὁποίων οἱ τοῖχοι σῴζονται εἰς ὕψος 2 μ. (Πίν. 233α, β, 234 α) καὶ β. χῶροι ἀποθηκεύσεως τροφίμων καὶ ἄλλοι, ἀκαθόριστοι ἐπὶ τοῦ παρόντος.

Ἐπὶ τοῦ λόφου, ὁ ὁποῖος δεσπόζει τοῦ χωρίου, ἀπεκαλύφθησαν οἱ τοῖχοι πελωρίου οἰκοδομήματος, τοῦ ὁποίου ὁ προορισμὸς παραμένει ἀκόμη ἐπίσης ἀκαθόριστος.

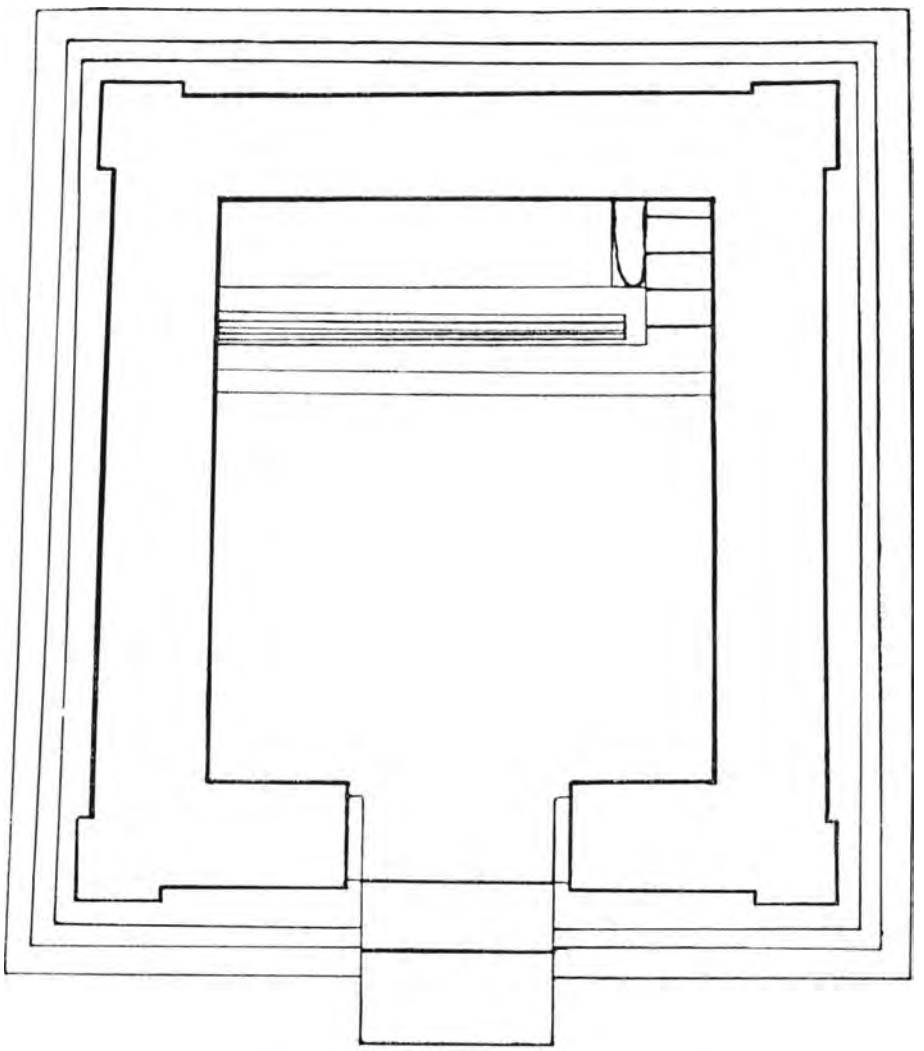
Πλὴν τῶν ἀποκαλυφθέντων, εἶναι ὁρατοὶ εἰς ὁλόκληρον τὴν περιοχὴν τοῦ χωρίου διάφοροι τοῖχοι κτηρίων, ὅπερ ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ ἀρχαία πόλις τῶν Μορρυλίων, περὶ τῆς ὁποίας γίνεται λόγος εἰς τὸ ψήφισμα, ἔκειτο ἀκριβῶς εἰς τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν κατέχει τὸ σημερινὸν χωρίον.

Παρὰ τὸ Παλατιανόν, ἀνεσκάφη τελείως τὸ Ἡρῶον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶχον εὑρεθῆ τέσσαρα ὑπερφυσικοῦ μεγέθους ἀγάλματα, κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος (βλ. Α.Δ. 16 (1960), Χρονικά, σ. 212, Πίν. 180).

Τὸ Ἡρῶον ἀποτελεῖται ἐξ ἑνὸς ὀρθογωνίου θαλάμου, διαστ. 3,50 Χ 4,10 μ., τοῦ ὁποίου αἱ γωνίαι σχηματίζουν τετραγωνικὰς παραστάδας (Σχεδ. 1). Ἔναντι τῆς εἰσόδου ὑπάρχει ἐπίμηκες βάθρον, ἐφ' οὗ ἵσταντο τὰ ἀγάλματα καὶ ἐπὶ τοῦ ἄκρου αὐτοῦ μικρὰ κλῖμαξ. Τὴν πρόσοψιν

τοῦ βάθρου (ὕψ. 1 μ.), ἐκάλυπτον μαρμάριναι πλάκες, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἦσαν κεχαραγμένα τὰ ὀνόματα τῶν νεκρῶν.

Ἐξωτερικῶς τοῦ Ἡρώου δοκιμαστικαὶ τάφροι ἔφερον εἰς φῶς: 1. τάφον μακεδονικοῦ τύπου· οἱ τοῖχοι σῴζονται εἰς ἐλάχιστον ὕψος, ἀλλ' ἐντὸς αὐτοῦ εὑρέθησαν τμήματα (πόδες, δάκτυλοι κτλ.) μεγάλων μαρμαρίνων ἀγαλμάτων, ὁμοίων τῶν τοῦ Ἡρώου, καθὼς καὶ ἄγαλμα γυμνοῦ παιδὸς (Διονύσου), φέροντος δορὰν πάνθηρος ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου καὶ στηριζομένου ἐπὶ κορμοῦ δένδρου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἑλίσσεται ὄφις, 2. κιβωτιόσχημον τάφον, εἰς κακὴν κατάστασιν, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὑρέθη ἓν μικρὸν ἀγγεῖον καὶ 3. ὑπόκαυστον εἰς καλὴν κατάστασιν, μὲ τμήματα τῶν ἀγωγῶν του κατὰ χώραν (Πίν. 234 β).

Σχεδ. 1. Κάτοψις Ἡρώου Παλατιανοῦ Κιλκὶς

Πλὴν τῶν ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν εὑρημάτων, εἰσήχθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Θεσσαλονίκης τὰ κάτωθι, εὑρεθέντα ἐντὸς τῆς πόλεως.

1. Δύο ὑπερμεγέθη ὑστεροαρχαϊκὰ ἰωνικὰ κιονόκρανα, ὡς τὸ μέγα θραῦσμα ὁμοίου κιονοκράνου, κειμένου ἀπὸ ἐτῶν εἰς τὸ Μουσεῖον Θεσσαλονίκης (Γ. Μπακαλάκης, ΑΕ 1936, σ. 17, εἰκ. 25 - 26). Τὸ ἓν ἐχρησίμευεν ὡς βάσις

τοῦ Δεσποτικοῦ εἰς τὸν μικρὸν ναὸν τῆς Παναγούδας. 2. Γυναικεία κεφαλὴ ἀγαλματίου (σῳζ. ὕψ. 0,14 μ.) πρωίμων ἑλληνιστικῶν χρόνων. 3. Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον μὲ παράστασιν νεκρᾶς καθημένης ἐπὶ σκίμποδος καὶ θεραπαινίδος κρατούσης κίστην. Κάτωθι τῆς παραστάσεως ἐπιγραφή :

ΤΟΡΠΙΛΙΑ ΕΛΠΙΣ ΧΑΙΡΕ
ΧΑΙΡΕ ΚΑΙ ΣΥ ΤΙΣ ΠΟΤΕ ΕΙ

Τὸ ἀνάγλυφον ἀνήκει εἰς τοὺς ὑστέρους ἑλληνιστικοὺς χρόνους (Πίν. 232 ε). 4. Ἑρμαϊκὴ στήλη, φέρουσα ἀρίστης τέχνης εἰκονιστικὴν προτομήν, πιθανῶς αὐτοκράτορος.

Ἡ στήλη εὑρέθη εἰς τὸν περίβολον τοῦ ἀνεγειρομένου νέου Μουσείου καὶ χρονολογεῖται περὶ τὰ μέσα τοῦ 3ου μ. Χ. αἰ.

ΦΩΤΕΙΝΗ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

*

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΠΕΛΛΗΣ 1961

Αἱ ἀνασκαφαὶ ἐν Πέλλῃ ἤρξαντο τὴν 28ην Ἰουλίου καὶ ἔληξαν τὴν 3ην Νοεμβρίου, περιωρίσθησαν δὲ εἰς τὸν κεντρικὸν τομέα, δεξιὰ τῆς δημοσίας ὁδοῦ Θεσσαλονίκης—Ἐδέσσης. Καθ' ὅλην τὴν περίοδον συνειργάσθη καὶ πάλιν ἡ Ἐπιμελήτρια κ. Εὐγενία Λεβεντοπούλου – Γιούρη, ἐν μέρει δὲ αἱ Ἐπιμελήτριαι κ. Μαρ. Καραμανώλη – Σιγανίδου καὶ δ. Φωτεινὴ Παπαδοπούλου.

Εἰς τὸ οἰκοδομικὸν τετράγωνον 1 τοῦ κεντρικοῦ τομέως, ἀφοῦ καθηρέθη καὶ ἡ δευτέρα οἰκία Καραφυλιᾶ, ἡ ὁποία εἶχε κτισθῆ ἐπ' αὐτοῦ (ἐξηγοράσθη καὶ αὐτὴ ὑπὸ τοῦ Ταμείου Ἀρχαιολογικῶν Ἀπαλλοτριώσεων), συνεπληρώθη ἡ ἀποκάλυψις τοῦ ἀπομένοντος βορειοανατολικοῦ τμήματος τῆς μετὰ τοῦ ἰωνικοῦ περιστυλίου βορείας οἰκίας τοῦ τετραγώνου τούτου, ἀνεσκάφη δὲ καὶ τμῆμα τῆς ἀνατολικῶς αὐτοῦ ὁδοῦ, τῆς διηκούσης ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον [1].

Παραλλήλως ἤρξατο ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ οἰκοδομικοῦ τετραγώνου 2 (βορείως τοῦ τετραγώνου 1), στενὴ λωρὶς τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀποκαλυφθῆ κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ 1957 [2]). Μολονότι καὶ πάλιν μικρὰ σχετικῶς ἔκτασις ἀπεκαλύφθη (300 περίπου τετραγωνικὰ μέτρα), τὰ εὑρήματα ἐν τούτοις ὑπῆρξαν πολυάριθμα, ἰδίως εἰς τὸ πρῶτον μετὰ τὴν ἐπιφανειακὴν ἐπίχωσιν στρῶμα. Ἐντεῦθεν προῆλθον περὶ τὰ 500 πήλινα εἰδώλια, ἀκέραια ἢ θραύσματα, μέγας ἀριθμὸς ὀστράκων ἀγγείων, ὧν τὰ παλαιότερα χρονολογοῦνται μέχρι τοῦ 2ου ἡμίσεος τοῦ 4ου αἰῶνος π. Χ., τρεῖς περίπου ἑκατοντάδες χαλκῶν νομισμάτων καὶ ὑπὲρ τὰς διακοσίας ἐνφσράγιστοι λαβαὶ ἀμφορέων, αἱ πλεῖσται τῶν ὁποίων προέρχονται ἐκ Ρόδου καὶ Θάσου. Μία τῶν εὑρεθεισῶν λαβῶν φέρει σφράγισμα *ΘΕΑΡΙΩΝ* (Πίν. 237 γ), ἄγνωστον, καθ' ὅσον γνωρίζω, μέχρι τοῦδε [3].

Τὸ μέγα πλῆθος τῶν εὑρημάτων καὶ ἡ ἀνεπάρκεια τοῦ τεχνικοῦ καὶ ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ, τοῦ ἀπαραιτήτου διὰ τὸν καθαρισμόν, τὴν συγκόλλησιν, τὴν καταγραφὴν κλπ. τοῦ ὑλικοῦ, ἐπέβαλε τὴν διακοπὴν τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τὸν ὑποτομέα τοῦτον.

Ταυτοχρόνως ἐσυνεχίσθη ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ οἰκοδομικοῦ τετραγώνου 3 (κειμένου δυτικῶς τοῦ τετραγώνου 1) καὶ συνεπληρώθη ἡ ἀποκάλυψις αὐτοῦ πρὸς δυσμὰς (Πίν. 235) μέχρι τῶν ὁρίων τῶν διαγραφομένων ἀπὸ τὴν κάθετον (ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον) ὁδόν [4]. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐντὸς τῆς βορείας οἰκίας τοῦ τετραγώνου τούτου ἀνεύρεσις τῶν θεμελίων μικροῦ κυκλικοῦ χώρου, ὁμοιάζοντος πρὸς τὴν θόλον τοῦ βασιλικοῦ ἀνακτόρου τῆς Παλατίτσας, πιθανῶς λατρευτικοῦ προορισμοῦ [5] (Βλ. Σχεδ. 1, Πίν. 236 α). Ἐνδιαφέρουσα ὅσον καὶ δυσερμήνευτος εἶναι ἡ πλησίον τῆς θόλου ταύτης ἀποκάλυψις εὐρείας ἡμικυκλικῆς κόγχης, ἀνεφγμένης ἐπὶ παρόδου, ἡ ὁποία φαίνεται νὰ χωρίζῃ τὴν βορείαν οἰκίαν τοῦ τετραγώνου τούτου ἀπὸ τὴν ἑπομένην πρὸς νότον (βλ. Πίν. 236 α).

Τὸ πλέον σημαντικὸν κινητὸν εὕρημα ἐκ τῆς βορείας οἰκίας ὑπῆρξε χαλκοῦν τορευτὸν προσάρτημα κλίνης, κεκοσμημένον μὲ κεφαλὴν διονυσιακοῦ ὄνου καὶ προτομὴν Διονύσου ἐντὸς κυκλικοῦ πλαισίου (Πίν. 237α-β) [6]. Εἶναι ὅμοιον πρὸς τὸ ἐκ τῶν πρώτων ἀνασκαφῶν Πέλλης τοῦ ἀειμνήστου Καθηγητοῦ Γ. Οἰκονόμου ἀποκαλυφθὲν καὶ ὑπ' αὐτοῦ ἐν ΑΜ 51 (1926) 75 κ.ἑ. δημοσιευθέν.

1. Πρβλ. ΑΔ 16 (1960) σελ. 80, Πίν. 35 – 37.

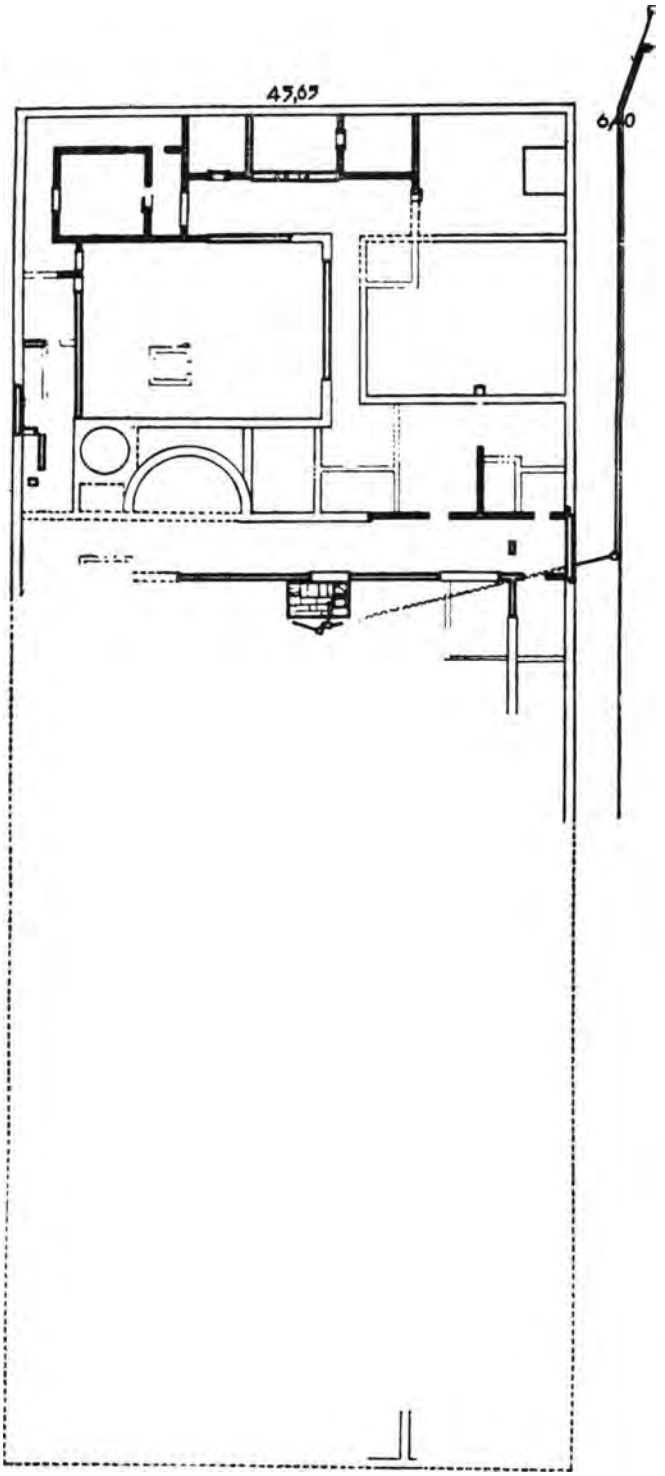
2. ΑΔ ἔ. ἀ. σελ. 74, Σχεδ. 1.

3. Τοῦτο ἐπιβεβαιοῖ καὶ ἡ κ. Μαρία Σαββατιανοῦ – Πετροπουλάκου, εἰς τὴν ὁποίαν ἔχει ἀνατεθῆ ἡ μελέτη τῶν ἐκ Πέλλης ἀμφορέων.

4. Βλ. ΑΔ ἔ.ἀ. σελ. 74, Σχεδ. 1.

5. Βλ. τελευταίως : Μ. Ἀνδρονίκου, Χ. Μακαρόνα, Ν. Μουτσοπούλου, Γ. Μπακαλάκη, Τὸ ἀνάκτορο τῆς Βεργίνας, Ἀθῆναι 1961, σελ. 16 κἑ., πίν. 1.

6. Εὑρέθη ἐντὸς τοῦ ἀκραίου βορειοδυτικοῦ δωματίου τῆς οἰκίας, τοῦ περιβαλλομένου ἀπ' ἀνατολῶν, βορρᾶ καὶ δυσμῶν ὑπὸ ἐπιμήκων χώρων, οἱ ὁποῖοι ἐχρησίμευον ὡς ἀποθῆκαι, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἐκεῖ εὑρεθέντων πολλῶν ἀμφορέων, τοῦ πλήθους τῶν ἀγγείων οἰκιακῆς χρήσεως κλπ. Ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ δωματίου εὑρέθησαν ἐπίσης μαρμάρινος βωμίσκος, λίθινον ἰγδίον, ἀγνῦθες πολλαί, ὀξυπύθμενοι ἀμφορεῖς κλπ. (Βλ. Σχεδ. 1 καὶ Πίν. 236 β).

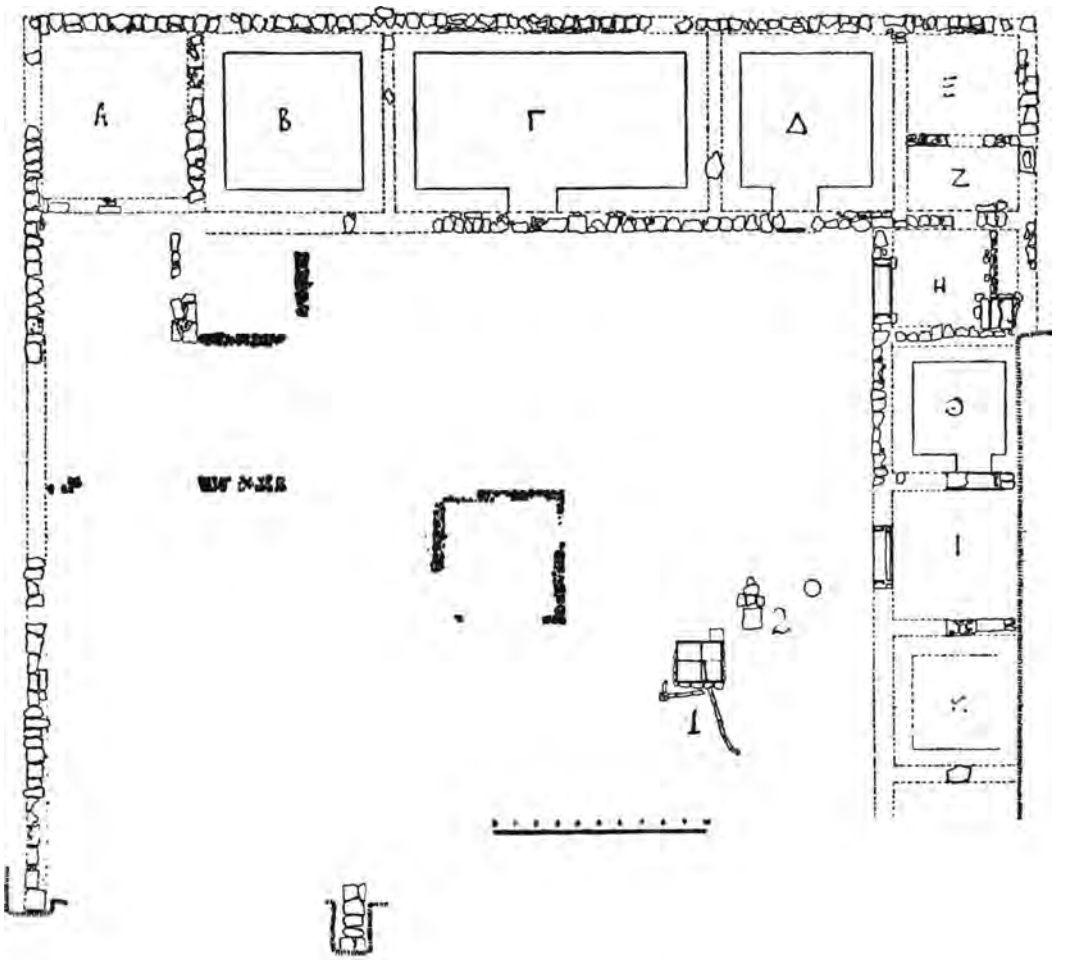

Σχεδ. 1. Βορεία οἰκία οἰκοδομικοῦ τετραγώνου 3

Περαιτέρω αἱ ἀνασκαφαὶ ἐξετάθησαν ἀπὸ τῆς 18ης Σεπτεμβρίου πρὸς δυσμάς, πρὸς τὴν βορείαν οἰκίαν τοῦ παραπλεύρου οἰκοδομικοῦ τετραγώνου 5, τῆς ὁποίας ἀνεσκάφη τὸ μεγαλύτερον μέρος (2.000 περίπου τετραγωνικὰ μέτρα)[7].

Εἰς σχετικῶς καλὴν κατάστασιν ἐσώθησαν τὰ (Πίν. 239α). Εἶναι προφανὲς ὅτι πρόκειται περὶ τῶν ἐπισημοτέρων διαμερισμάτων τῆς οἰκίας.

Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν ὁ χῶρος Ι (ἐμβαδοῦ περίπου 39 μ²), καὶ αὐτὸς ἐπεστρωμένος διὰ ψηφιδωτοῦ δαπέδου, δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς προθάλαμος (προστὰς) τῶν ἑκατέρωθεν

Σχεδ. 2. Ἀνασκαφὴ βορείας οἰκίας τοῦ οἰκοδομικοῦ τετραγώνου 5

διαμερίσματα τῆς βορείας πλευρᾶς, ὡς καὶ μέρους τῆς ἀνατολικῆς (βλ. Σχεδ. 1, Πίν. 238 α-β 240α). Εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν ἡ αἴθουσα Γ, ἐμβαδοῦ 118 τετραγ. μ., καὶ οἱ δύο παράπλευροι χῶροι Β καὶ Δ, ἑκάτερος ἐμβαδοῦ 67 περίπου μ.², ἦσαν ἐπεστρωμένοι διὰ ψηφιδωτῶν δαπέδων αὐτοῦ ἰσοδιαστάτων δωματίων Θ καὶ Κ, τῶν ὁποίων τὰ δάπεδα ἀποτελοῦνται ἐξ ἐπιστρώματος μικρῶν χαλίκων, ἀνωμάλων καὶ ἀνίσων, ὡς τὰ σημερινὰ καλούμενα «μωσαϊκὰ» δάπεδα.

Εἰς τὸν χῶρον Η, ὅπου σῴζεται τεθραυσμένον μὲν ἀλλ' ὁλόκληρον τὸ μέγα καὶ καλῶς εἰργασμένον λίθινον κατώφλιον[8], ὑπῆρχε κλῖμαξ,

7. Ἐκεῖ, κατὰ γενομένην δοκιμαστικὴν τομὴν ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης ἀνασκαφικῆς περιόδου, εἶχον ἤδη ἐμφανισθῇ ἐνδείξεις ὑπάρξεως ψηφιδωτῶν δαπέδων.

8. Ὅμοιον περίπου εἰς μέγεθος καὶ ἐργασίαν πρὸς τὰ μαρμάρινα κατώφλια τοῦ ἀνακτόρου τῆς Βεργίνας βλ. Μ.

ἄγουσα εἰς τὸν δεύτερον ὄροφον, τῆς ὁποίας σῴζονται αἱ τρεῖς κατώταται λίθιναι βαθμίδες μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς. Μετὰ ταῦτα ἡ κλῖμαξ ἐκάμπτετο πρὸς βορρᾶν καὶ ἐσυνεχίζετο, ξυλίνη πλέον, ἀντιστηριζομένη ἐπὶ πλαγίου τοιχαρίου.

Ἡ κρήνη (1 εἰς τὸ Σχέδιον 2, Πίν. 240 β) ἐμπίπτει ἐντὸς τῆς αὐλῆς[9]). Τοῦ στυλοβάτου μικρὸν μόνον τμῆμα εὑρέθη, δηλούμενον ἐν τῷ Σχεδίῳ διὰ τοῦ ἀριθ. 2[10].

Ἐκ τῶν ἀποκαλυφθέντων τμημάτων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, σφονδύλων, κιονοκράνων, ἐπιστυλίων, μετοπῶν – τριγλύφων, γείσων (Πίν. 239 β), ὡς καὶ ἐκ τῶν κατωφλίων τεκμαίρεται ὅτι τὸ περιστύλιον τῆς κεντρικῆς αὐλῆς τῆς οἰκίας ταύτης (δωρικοῦ ρυθμοῦ αὐτό), ἦτο μεγαλύτερον καὶ λαμπρότερον τοῦ ἰωνικοῦ περιστυλίου τῆς βορείας οἰκίας τοῦ τετραγώνου 1, τὸ ὁποῖον τώρα ἀναστηλοῦται[11]. Καὶ γενικῶς ἡ νέα αὕτη οἰκία εἶναι ἡ μεγαλοπρεπεστέρα καὶ πολυτελεστέρα τῶν ὅσων ἔχουν μέχρι τοῦδε εὑρεθῆ εἰς Πέλλαν, παρέχουσα τὴν ἐντύπωσιν μικροῦ ἀνακτόρου, παρ' ὅλας τὰς ζημίας τὰς ὁποίας εἰς μεταγενεστέρους χρόνους εἶχεν ὑποστῆ[12].

Τὰ νέα ψηφιδωτὰ δάπεδα

Τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον τοῦ χώρου Β εὑρέθη κατεστραμμένον, πλὴν μικροῦ τμήματος κατὰ τὴν ΒΑ γωνίαν, ὅπερ φέρει φυτικὴν διακόσμησιν. Ἐξ αὐτοῦ φαίνεται ὅτι ἐντὸς τοῦ τετραγώνου σχήματος ὑπῆρχε ἐγγεγραμμένος κυκλικὸς πλοχμός, ὁ ὁποῖος, ὡς εἰς τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον τοῦ ἀνακτόρου τῆς Βεργίνας, θὰ ὥριζε τὸ κύριον διακοσμητικὸν θέμα[13].

Τοῦ κατεστραμμένου ὑπολοίπου δαπέδου σῴζεται ἡ κροκαλόστρωτος ὑποδομὴ ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶχεν ἐπιτεθῆ τὸ κονίαμα μετὰ τοῦ στρώματος τῶν ψηφίδων[14].

Τὸ ψηφιδωτὸν τῆς αἰθούσης Γ, τῆς ὁποίας ἡ θύρα συμπίπτει πρὸς τὸν κάθετον ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον ἄξονα τῆς οἰκίας, ἀποτελεῖται ἐκ διακοσμητικοῦ πλαισίου μὲ ἐπαλλήλους ρομβοειδεῖς φολίδας καὶ ἐκ τῆς κυρίας παραστάσεως εἰς τὸ κέντρον, ἥτις ἔχει διαστάσεις 8,36 Χ 2,80 μ. καὶ εἰκονίζει ἁρπαγὴν Ἑλένης (Πίν. 241, 242, 243 α). Ἀριστερὰ παριστάνεται τέθριππον ἅρμα, ὁδηγούμενον ὑπὸ ἡνιόχου, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα εἶναι Φόρβας (ὑπεράνω ἑκάστης μορφῆς ἐπιγράφεται καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς). Περαιτέρω διακρίνεται ὁ Θησεύς, κρατῶν ἐκ τῆς ὀσφύος τὴν νεαρὰν Ἑλένην, ἥτις ἀνθίσταται καὶ τείνει τὰς χεῖρας πρὸς δεξιά, ἐπικαλουμένη τὴν βοήθειαν τῆς ἀκραίας γυναικείας μορφῆς, τῆς Δηϊανείρας, φίλης ἢ συγγενοῦς της. Ἡ τελευταία αὕτη, ἐπὶ τοῦ προσώπου τῆς ὁποίας ἔχει ἀποτυπωθῆ ὁ φόβος διὰ τὸ δρώμενον, τείνει μὲν τὴν δεξιὰν πρὸς τὴν Ἑλένην, ἀλλὰ σπεύδει νὰ ἀπομακρυνθῆ πρὸς τὴν ἀντίθετον κατεύθυνσιν.

Τὸ ψηφιδωτὸν τοῦτο δάπεδον εἶναι πολλαχοῦ κατεστραμμένον, ἰδίως κατὰ τὸ δεξιὸν ἥμισυ.

Τὸ ἄλλο ὅμως τῆς παραπλεύρου αἰθούσης Δ σῴζεται εἰς καλὴν κατάστασιν. Τὸ συνολικὸν ἐμβαδὸν αὐτοῦ (ἤτοι τῆς κυρίας παραστάσεως μετὰ τοῦ πλαισίου, ἀποτελουμένου ἐκ σπειρομαιάνδρου καὶ φυτικοῦ διακόσμου) εἶναι 39 τετραγωνικὰ μέτρα περίπου[15].

Εἰς τὸ κέντρον παριστάνεται κυνήγιον ἐλάφου (Πίν. 244), εἰς διάταξιν ὁμοιάζουσαν πρὸς τὸ ψηφιδωτὸν τοῦ κυνηγίου λέοντος τὸ ἀποκαλυφθὲν κατὰ τὸ ἔτος 1957[16]. Δεξιὰ εἰκονίζεται νέος ὁρμητικός, ὁ ὁποῖος μὲ ζωηρὰν καὶ νευρώδη κίνησιν ἔχει ἁρπάσει διὰ τῆς ἀριστερᾶς τὸ ἓν κέρατον τῆς ἐλάφου, ἐνῷ διὰ τῆς δεξιᾶς, ὡπλισμένης διὰ ξίφους, εἶναι ἕτοιμος νὰ πλήξῃ τὸ ζῶον. Λόγῳ τῆς ὁρμῆς ἔχει διαφύγει ἀπὸ τῆς κεφαλῆς του ὁ πέτασος, ὁ ὁποῖος διακρίνεται εἰς τὴν ἄνω δεξιὰν γωνίαν ὡς αἰωρούμενος. Ἀπέναντι εἰκονίζεται δεύτερος νέος, ἐξ ἴσου ὁρμητικός, ὁ ὁποῖος ἑτοιμάζεται νὰ καταφέρῃ τὸ καίριον πλῆγμα κατὰ τοῦ θηράματος μὲ ἕνα διπλοῦν πέλεκυν, τὸν ὁποῖον κρατεῖ δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν. Συγχρόνως ὁ κύων, ὁ συνοδεύων τοὺς θηρευτάς, ἔχει ἐπιτεθῆ καὶ αὐτὸς κατὰ τοῦ ταλαιπώρου ζώου καὶ ἔχει ἐμπήξει τοὺς ὀδόντας του εἰς τὴν κοιλίαν αὐτοῦ (Πίν. 245, 246, 247).

Τὸ τέταρτον ψηφιδωτὸν δάπεδον τοῦ χώρου Ι ἔχει ἐμβαδὸν 39 περίπου τετραγωνικῶν μέτρων[17].

'Ανδρονίκου κλπ., Τὸ ἀνάκτορον τῆς Βεργίνας, πίν. 13, 1.

9. Αὕτη εἶχεν ἀποκαλυφθῆ κατὰ τὰς πρώτας ἐρευνητικὰς τομὰς πρὸ τετραετίας.

10. Οἱ τοῖχοι οἱ δεδηλωμένοι διὰ μελανοῦ χρώματος εἶναι μεταγενέστεροι.

11. Κατὰ τὰς ὑπαρχούσας ἐνδείξεις φαίνεται ὅτι ἡ ἀνατολικὴ τοὐλάχιστον πλευρὰ τοῦ περιστυλίου εἶχεν ὀκτὼ κίονας.

12. Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη εἶχον συστηματικῶς κατατεμαχισθῆ χάριν νέων προχείρων κτισμάτων ἀνεγερθέντων εἰς τὴν αὐλήν. Καθ' ἃ τεκμαίρεται ἐκ τῶν εὑρημάτων, μέρος τῆς οἰκίας ἐχρησιμοποιήθη μεταγενεστέρως ὡς σιδηρουργεῖον.

13. Βλ. Μ. 'Ανδρονίκου κλπ., Τὸ ἀνάκτορο τῆς Βεργίνας, πίν. XVI. Ἐδῶ τὸ κυκλικὸν πλαίσιον ἀποτελεῖται ἐκ μαιάνδρου καὶ σπειρομαιάνδρου.

14. Καθ' ὅμοιον τρόπον ὡς καὶ εἰς τὸ ἀνάκτορον τῆς Βεργίνας (ἔ. ἀ. πίν. XIII δεξιά).

15. Μόνη ἡ κυρία παράστασις καταλαμβάνει ἐμβαδὸν 9,30 τετραγωνικῶν μέτρων.

16. Πρβλ. ΑΔ ἔ.ἀ., σελ. 74 κ.ἑ., Πίν. 43 – 46.

17. Τὸ δάπεδον τοῦ χώρου Ι, προθαλάμου ἢ «προστά-

Ἡ κυρία παράστασις τῆς Ἀμαζονομαχίας καταλαμβάνει 5 1/2 μόνον τετραγωνικὰ μέτρα. Ἀριστερὰ εἰκονίζονται δύο Ἀμαζόνες, ὧν ἡ ἑτέρα (Πενθεσίλεια;) καταβεβλημένη, ἐπιχειρεῖ τὴν ὑστάτην ἄμυναν διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὸ πλῆγμα τοῦ ξίφους τοῦ πρὸ αὐτῆς ὁπλίτου (Ἀχιλλέως;), τὸ ὁποῖον ἐν τούτοις φαίνεται μοιραῖον (Πίν. 243 β, 248, 249).

Ἡ παράστασις περικλείεται ὑπὸ δύο διακοσμητικῶν πλαισίων, ἀποτελουμένων τοῦ ἑνὸς μὲν ἐξ ἀνθεμίων, τοῦ ἑτέρου δὲ ἐκ πανθήρων ἢ κάπρων κατὰ ζεύγη, μὲ παρένθετα ἀνθέμια (Πίν. 248, 250 α - β).

Καὶ τὰ νέα ταῦτα ψηφιδωτὰ εἶναι κατεσκευασμένα, ὡς καὶ τὰ ἄλλα, τὰ εὑρεθέντα κατὰ τὸ 1957, ἐκ μικρῶν ποταμίων χαλίκων, εἰς πλουσιωτέραν ὅμως χρωματικὴν κλίμακα. Διάφορος εἶναι ἡ τεχνοτροπία ἑκάστου, τοῦθ' ὅπερ σημαίνει ὅτι πλείονες ἦσαν οἱ φιλοτεχνήσαντες καλλιτέχναι.

Ἡ θήρα τῆς ἐλάφου (γνωρίζομεν ἤδη τὸ ὄνομα τοῦ τεχνίτου ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς *ΓΝΩΣΙΣ ΕΠΟΗΣΕΝ*) διακρίνεται διὰ τὴν ἐλευθεριότητα τῶν κινήσεων, τὸν πλοῦτον τῶν χρωμάτων, τὰς συνιζήσεις τῶν ἐπὶ μέρους μορφῶν, τὰς πολλὰς φωτοσκιάσεις, τὴν ἐντονωτέραν δήλωσιν τῆς τρίτης διαστάσεως, τὴν κατὰ φυσικώτερον τρόπον ἀπεικόνισιν τοῦ τοπίου μὲ τὰς ἀνωμαλίας τοῦ ἐδάφους κλπ. Πρόκειται περὶ ἔργου τοῦ ὁποίου ὁ δημιουργὸς φαίνεται ὅτι ἦτο προικισμένος μὲ λεπτὸν αἰσθητήριον, συγχρονισμένος μὲ τὴν ἐποχήν του καὶ πλουτισμένος μὲ νέους ἐκφραστικοὺς τρόπους, οἱ ὁποῖοι, ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς τεχνίτας τῶν παλαιοτέρων ψηφιδωτῶν (τῶν εὑρεθέντων τὸ ἔτος 1957[18]), πρέπει νὰ ἐκτιμηθοῦν ὡς περισσότερον «ζωγραφικοὶ» παρὰ «πλαστικοί».

«Ζωγραφικὴν» μᾶλλον διάθεσιν θὰ ἀναγνωρίσωμεν καὶ εἰς τὸ ψηφιδωτὸν τῶν Ἀμαζόνων, τὸ ὁποῖον ὅμως εἶναι προφανὲς ὅτι ἔχει φιλοτεχνηθῆ ὑπὸ ἄλλου τεχνίτου.

Ἡ ἁρπαγὴ τῆς Ἑλένης χαρακτηρίζεται ὑπὸ τεχνοτροπίας ἐντελῶς διαφόρου. Αἱ ἁδραὶ γραμμαί, οἱ περιωρισμένοι μεταβατικοὶ τόνοι, αἱ διακριτικαὶ φωτοσκιάσεις καὶ τὰ ἔντονα περιγράμματα[19] δεικνύουν τὴν ἐπίδρασιν μᾶλλον τῆς ἐρυθρομόρφου ἀγγειογραφίας παρὰ τῆς μνημειώδους ζωγραφικῆς.

Ἐν πάσῃ ὅμως περιπτώσει καὶ τὰ ψηφιδωτὰ ταῦτα, ὡς καὶ τὰ κατὰ τὸ 1957 εὑρεθέντα, πρέπει νὰ ἀναχθοῦν εἰς τοὺς πρωίμους ἑλληνιστικοὺς χρόνους, περὶ τὸ 300 π. Χ., εἰς ἐποχὴν δηλαδὴ πρὸς τὴν ὁποίαν ἁρμόζουν καὶ τὰ λοιπὰ ἀρχαιολογικὰ τεκμήρια.

Ἔργα συντηρήσεως καὶ ἀναστηλώσεως

Τὸ ἀναστηλωτικὸν ἔργον ἐσυνεχίσθη καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1961[20]. Δι' ἐμπείρων τεχνιτῶν τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως ἀνεστηλώθησαν συμπληρωθέντες ὀκτὼ κίονες τοῦ ἰωνικοῦ περιστυλίου τῆς βορείας οἰκίας τοῦ τετραγώνου 1, ἐκτὸς ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἀνεστηλώθησαν ἐν μέρει (Βλ. Πίν. 251 α,β). Ἀτυχῶς δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ἀναστήλωσις ὑπὲρ τὰ κιονόκρανα, διότι οὐδὲν ἴχνος θριγκοῦ εὑρέθη.

Ἡ ἀνάγκη στεγάσεως τῶν πολυαρίθμων εὑρημάτων ἀντεμετωπίσθη διὰ τῆς κατασκευῆς ἀποθηκευτικῶν χώρων παρὰ τὸν κεντρικὸν τομέα τῶν ἀνασκαφῶν.

Τὸ προσωρινὸν Μουσεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον ἔχουν ἐκτεθῆ τὰ σημαντικώτερα εὑρήματα, ἔχει διαρρυθμισθῆ εὐπροσώπως[21]. Ἀλλὰ δὲν ἱκανοποιεῖ πλέον τὰς ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος αὐξανομένας ἀνάγκας. Δι' ὃ ἐλήφθη ἀπόφασις οἰκοδομήσεως νέου μουσειακοῦ κτηρίου, τὸ ὁποῖον θὰ περιλαμβάνῃ καὶ ἀναψυκτήριον διὰ τοὺς ἐπισκέπτας.

Αἱ οἰκοδομικαὶ ἐργασίαι ἤρξαντο ἀπὸ τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1961, ἐλπίζεται δὲ ὅτι θὰ περατωθοῦν ἐντὸς τοῦ 1962. Τὰ σχέδια τοῦ κτηρίου ἐφιλοτέχνησεν ὁ ἀρχιτέκτων κ. Γεώργιος Μπόγδανος, τὰς δὲ δαπάνας ἀνέλαβεν ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ Ἑλληνικὸς Ὀργανισμὸς Τουρισμοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας τῆς Κυβερνήσεως.

Χ. Ι. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΥΤ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΚΑΙ ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ (1960/1)

Εἰσαγωγικά: Καθ' ὅλην τὴν περιοχὴν τῶν τριῶν ἀρχικῶν Νομῶν τῆς ΙΒ' Περιφερείας ἀντιστοιχούντων πρὸς τὴν νῦν Δυτικὴν Μακεδονίαν, τὴν ἄνω Μακεδονίαν τῶν ἀρχαίων, ὑπῆρχον διά-

δος» τῶν ἑκατέρωθεν δωματίων, δὲν φέρει ὑπερυψωμένον πλαίσιον, ὡς συμβαίνει εἰς τοὺς χώρους Β, Γ, Δ, Θ καὶ Κ, ὅπου τὰ ὑπάρχοντα τοιαῦτα ἐχρησίμευον διὰ τὴν τοποθέτησιν κλινῶν.

18. ΑΔ ἔ.ἀ. σ. 73 – 75, Πίν. 40 – 46.

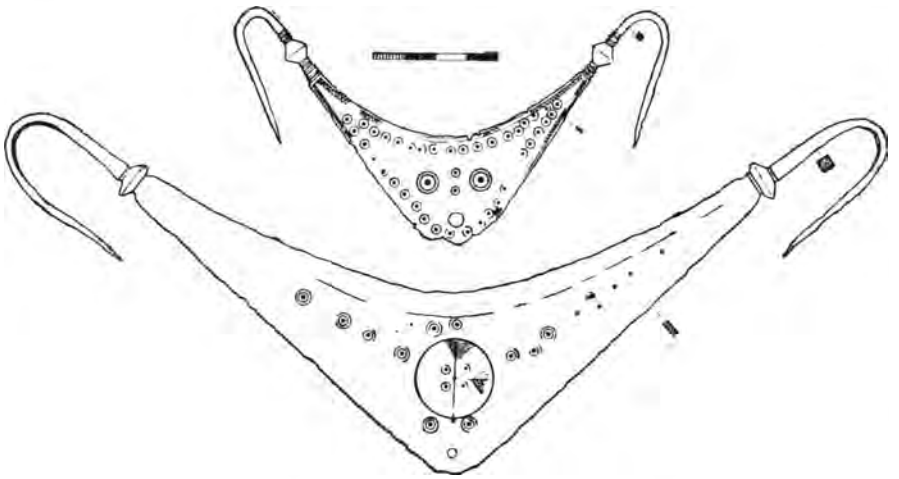
19. Διὰ τὴν ζωηροτέραν ἐμφάνισιν περιγραμμάτων τινῶν καὶ λεπτομερειῶν ὁ τεχνίτης ἔχει χρησιμοποιήσει λεπτὰ τεμάχια ὀπτῆς γῆς. Ἐξ ἄλλου διὰ τὴν δήλωσιν ὡρισμένων μικρολεπτομερειῶν ἔχει γίνει χρῆσις καὶ μολυβδίνων ἐλασμάτων.

20. ΑΔ ἔ.ἀ. σ. 83.

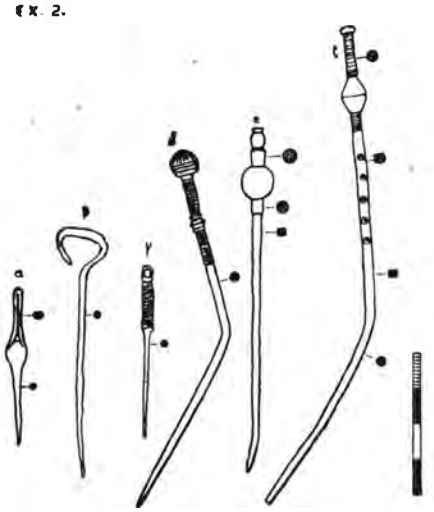
21. Πρβ. ΑΔ ἔ.ἀ. σ. 82 – 83, Πίν. 89β.

σπαρτοι μικραὶ Συλλογαὶ ἀρχαιοτήτων, τὰς ὁποίας εἶχε τὴν εὐκαιρίαν ὁ ὑπογράφων νὰ ἐξετάσῃ ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἀνασκαφῆς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἐν Κοζάνῃ κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1960. Κατωτέρω ἐκτίθενται αἱ γενόμεναι παρατηρήσεις καὶ ἐνέργειαι κατὰ τόπους.

διαφόρων ἐποχῶν, ὅπλα καὶ κοσμήματα χαλκᾶ καὶ σιδηρᾶ, λίθινα ἐργαλεῖα καὶ διάφορα μικροαντικείμενα, χρονολογούμενα ἀπὸ τῆς προϊστορικῆς μέχρι τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

Σχεδ. 1. Πόρπαι ἐκ τοῦ Ἀξιοκάστρου

Σχεδ. 2. Περόναι ἐκ τοῦ Ἀξιοκάστρου

Σιάτιστα

Τυχαῖα εὑρήματα τῆς περιοχῆς συνεκεντρώθησαν καὶ ἀπετέθησαν πρὸς φύλαξιν ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς πόλεως. Ἡ οὕτω σχηματισθεῖσα ἐνδιαφέρουσα Συλλογὴ περιλαμβάνει πήλινα ἀγγεῖα

Τσοτύλι

Ἡ ἐν τῷ Γυμνασίῳ Τσοτυλίου σπουδαία ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ ἐπλουτίσθη διὰ τυχαίων εὑρημάτων ὡς ἡ ἐπιτυμβία στήλη ἐξ ἐγχωρίου λίθου ἐν Πίν. 252 γ, ἐπαρχιακὸν ἔργον τῶν τελευταίων ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἀγγεῖα καὶ μικροαντικείμενα τῆς Συλλογῆς ἐξ ἄλλου μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Κοζάνης, ὅπου ἐκαθαρίσθησαν, συνεκολλήθησαν, ἐφωτογραφήθησαν, ἐσχεδιάσθησαν κλπ. Ἐξ αὐτῶν εἶναι τὰ ἐν Πίν. 252 α λίθινα ἐργαλεῖα, τὰ ἐν Πίν. 252 β χαλκᾶ κοσμήματα, ἐν Πίν. 252 δ σιδηρᾶ ὅπλα καὶ τὰ ἐν Πίν. 252 ε πήλινα ἀγγεῖα.

Ἀξιόκαστρον (ἄλλοτε Σουρδάνι)

Εἰς τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον Ἀξιοκάστρου τῆς ἐπαρχίας Βοΐου συνεκεντρώθησαν ὑπὸ τῶν διαδοχικῶν Διευθυντῶν αὐτοῦ κκ. Ἰορδάνου Γαλανίδου καὶ Χρήστου Δουδουλιάκη πολυάριθμα εὑρήματα τῆς περιοχῆς, τὰ πλεῖστα τῆς πρωίμου ἐποχῆς τοῦ σιδήρου. Ἐξ αὐτῶν μετεφέρθησαν τὰ σπουδαιότερα εἰς τὸ Μουσεῖον Κοζάνης διὰ καθαρισμὸν κλπ., ἐκ τούτων δὲ εἶναι καὶ τὰ εἰκονιζόμενα ἐν Πίν. 253 α χαλκᾶ κοσμήματα, αἱ πόρπαι τοῦ Σχεδίου 1, αἱ περόναι τοῦ Σχεδίου 2, οἱ ψῆφοι κλπ. τοῦ Σχεδίου 3, οἱ δακτύλιοι τοῦ Σχεδίου 4 καὶ αἱ πόρπαι καὶ τὸ ἐνώτιον τοῦ Σχεδίου 5.

Λικνάδες

Εἰς τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον Λικνάδων ὁ Διευθυντὴς αὐτοῦ Ἀλ. Ἀδαμίδης συνεκρότησε πλουσίαν καὶ ἐνδιαφέρουσαν Συλλογήν. Ἐν αὐτῇ ὑπάρχουν :

1. Πήλινα ἀγγεῖα καὶ ἀγνῦθες κλασσικῆς, ἑλληνιστικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ὡς πρόχοι, λύχνοι, πινάκια, κυάθια, μεγαρικοὶ σκύφοι κλπ. (Π ί ν. 253 γ). Ἐπὶ τοῦ χείλους πίθου σφράγισμα : *Φ]ΙΛΙΠΠ[Ο* (Π ί ν. 253 ε).

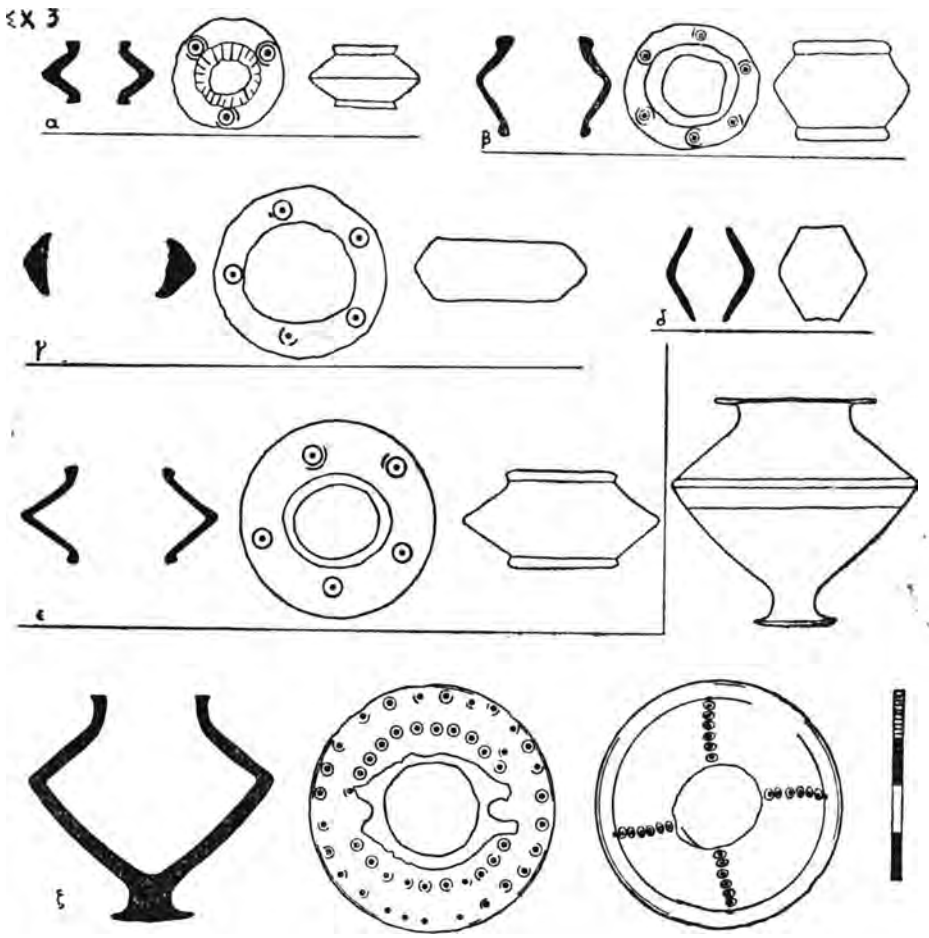
2. Τριάκοντα τρία χαλκᾶ νομίσματα καὶ ἓν ἀργυροῦν, χρονολογούμενα ἀπὸ τῆς κλασσικῆς μέχρι τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

3. Περὶ τὰ πέντε λίθινα προϊστορικὰ ἐργαλεῖα, διάφορα ὡς καὶ ποικίλα προϊστορικὰ ὄστρακα (Π ί ν. 253 β).

4. Μαρμαρίνου ἀγαλματίου ἡ πλίνθος μετὰ τῶν ἄκρων ποδῶν.

5. Περὶ τὰς 30 ἀγνῦθες, ἐξ ὧν τινες φέρουν ἐνδιαφέροντα σφραγίσματα (Π ί ν. 253 β).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω τὰ σπουδαιότερα μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Κοζάνης καὶ μεταξὺ αὐτῶν τὰ ἐν Π ί ν. 253 β, γ, ὡς καὶ τὸ ἀκέραιον ὑάλινον δοχεῖον τοῦ Π ί ν. 253 δ.

Σχεδ. 3. Ψῆφοι καὶ ἄλλα κοσμήματα ἐκ τοῦ Ἀξιοκάστρου

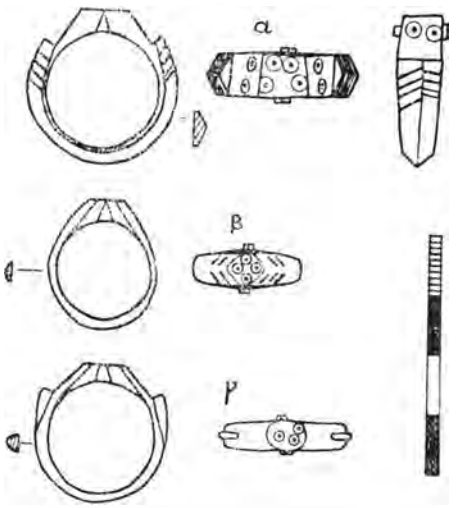
Ἄργος Ὀρεστικὸν (ἄλλοτε Χρούπιστα)

Παρὰ τὸ Ἄργος Ὀρεστικὸν ἐν θέσει Παραμπέλα, εὑρέθησαν τυχαίως ρωμαϊκοὶ τάφοι καμαρωτοί, πλινθόκτιστοι καὶ εἰς ἄλλην τοποθεσίαν ἐκτεταμένον, πλούσιον ψηφιδωτὸν δάπεδον ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, καλῶς διατηρούμενον.

Ἡ ἔρευνά των ἀφέθη δι' εὐθετώτερον χρόνον.

Ἀετός

Παρὰ τὸν Ἀετὸν Ἀμυνταίου ἐντὸς ἀγροῦ τοῦ Ἰωάννου Χρήστου εὑρέθησαν τυχαίως καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον κατεστράφησαν τάφοι τῆς πρωίμου ἐποχῆς τοῦ σιδήρου περικλειόμενοι διὰ πλακῶν ἐκ φαιοῦ σχιστολίθου. Ἐκ τῶν διασωθέντων ἀγγείων, τὰ ὁποῖα μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Φλωρίνης, εἶναι καὶ τὸ ἐν Π ί ν. 253 ς.

Σχεδ. 4. Δακτύλιοι ἐκ τοῦ Ἀξιοκάστρου

Φαράγγι (ἄλλοτε Ὀκελεμέζ)

Τὸ παρὰ τὴν λίμνην Βεγορρῖτιν, ἀντικρὺ τοῦ γνωστοῦ Πάτελι (νῦν Ἅγιος Παντελεήμων), χωρίον Φαράγγι, νῦν, ὅτε ὑπεχώρησαν τὰ ὕδατα τῆς λίμνης, ἀπέκτησε παραλιμνίους ἐκτάσεις καλλιεργουμένας, ἐντὸς τῶν ὁποίων οἱ χωρικοὶ συλλέγουν διάφορα ἀρχαῖα εὑρήματα. Τὰ ἀρχαιότερα εἶναι τῆς πρωίμου ἐποχῆς τοῦ σιδήρου, ἀλλὰ ὑπάρχουν καὶ κλασσικὰ καὶ ἑλληνιστικὰ εὑρήματα ὡς τὰ ἐν Π ί ν. 253 ζ - θ.

Κοζάνη

Ἐν Κοζάνῃ ἐσυνεχίσθη, δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐρευνήσει μερικῶς ὁ κ. Β. Καλλιπολίτης [1], ἵνα ἀποφευχθῇ καταστροφὴ τάφων ἐξ οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν καὶ δημοτικῶν ἔργων ὁδοποιΐας (Π ί ν. 254 α). Τὰ σπουδαιότερα εὑρήματα ἐγένοντο ἐντὸς τοῦ ὑπ' ἀριθ. XXIII τάφου μετὰ δύο παιδικῶν σκελετῶν (Π ί ν. 254 β, γ). Ταῦτα εἶναι πήλιναι ψῆφοι ὅρμου καὶ χαλκοῦν περιειλιγμένον σύρμα ἐκ τῆς κομμώσεως (Π ί ν. 255 α), ὀστοῦν διάτρητον διακοσμημένον (Π ί ν. 255 β καὶ Σ χ ε δ. 6) καὶ τὰ ἐν Π ί ν. 255 δ πήλινα χειροποίητα ἀγγεῖα. Ἕτερα τρία ἀγγεῖα τῆς αὐτῆς πρωίμου ἐποχῆς τοῦ σιδήρου εὑρέθησαν ἔξω τοῦ τάφου (Π ί ν. 255 γ. Πρβλ. καὶ Π ί ν. 254 β) [2].

Εἰς τὸ Μουσεῖον Κοζάνης ἐξ ἄλλου εἰσήχθησαν :

1. Τὸ εἰκονιζόμενον ἐν Π ί ν. 256 α χαλκοῦν ἀντικείμενον χρονολογούμενον εἰς τοὺς πρὸ τοῦ 700 π. Χ. χρόνους [3].

2. Χαλκοῦν ἀπότμημα ἀγγείου ὑπὸ μορφὴν λέοντος (Π ί ν. 255 δ) τῶν πρὸ τοῦ 600 π. Χ. χρόνων.

3. Ἀλάβαστρον μελανόμορφον τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου αἰ. π. Χ. (Π ί ν. 256 β).

4. Ἀρυβαλλοειδὴς λήκυθος (χοῦς), τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰ. π. Χ. (Π ί ν. 255 ε).

5. Ἀρυβαλλοειδὴς λήκυθος μετὰ κεφαλῆς Ἑρμοῦ φέροντος πέτασον (Π ί ν. 255 ζ), τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰ. π. Χ.

6. Ἐρυθρόμορφος ἀσκὸς (Π ί ν. 256 γ), 4ου αἰ. π. Χ.

7. Τὸ ὑπόστατον τοῦ Π ί ν. 256 δ, 4ου αἰ. π.Χ.

8. Τὸ ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον τοῦ Π ί ν. 257 α, ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

9. Τμῆμα μαρμαρίνου ρωμαϊκοῦ ἀναγλύφου μὲ παράστασιν σκηνῆς κυνηγίου (Π ί ν. 257 γ).

Αἰανὴ (ἄλλοτε Κάλλιανη)

Εἰς τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον Αἰανῆς συνελέγησαν ὑπὸ τοῦ Διευθυντοῦ αὐτοῦ κ. Κ. Σιαμπανοπούλου ἀρχαῖα διάφορα, ὥστε ἀπηρτίσθη λίαν ἐνδιαφέρουσα Συλλογή. Ταῦτα χρονολογοῦνται ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων ἕως τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας καὶ εἶναι κοσμήματα καὶ ὅπλα (Π ί ν. 258 α), μαρμάρινα ἀνάγλυφα (Π ί ν. 257 β, δ, ε, καὶ 258 ε) ἢ ἀγάλματα (Π ί ν. 258 β - δ), πήλινα ἀγγεῖα καὶ ὄστρακα, ἐν οἷς καὶ τὸ ἐν Π ί ν. 258 ς σφράγισμα.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν ἐπίσης θησαυρίσματα τῆς Συλλογῆς ἐκ τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας.

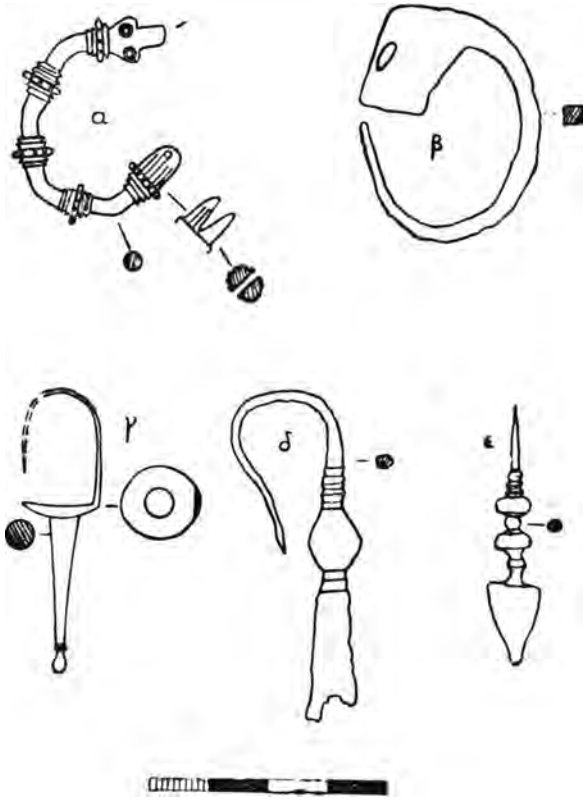
Γράτσανη

Ἡ Γράτσανη εἶναι τοποθεσία μεταξὺ Βελβεν-

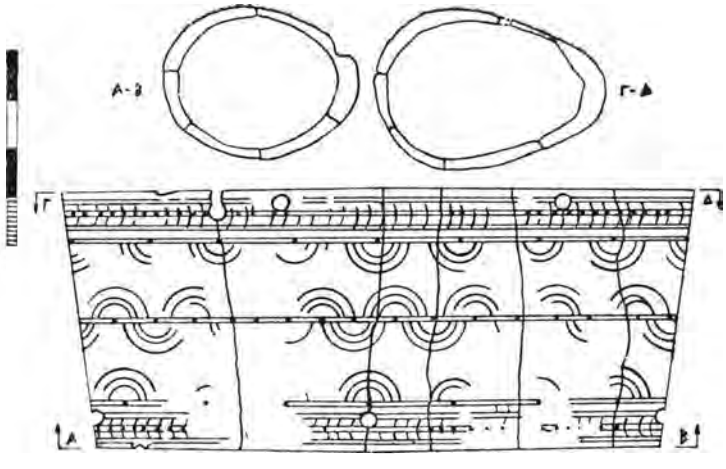
1. Τὸ Ἔργον 1958, σελ. 85 κ.ἑ.

2. Πρβλ. Τὸ Ἔργον 1960, σελ. 96.

3. Παρεδόθη ὑπὸ Ἀριστείδου Τσαμπαρλῆ, κατοίκου Ἀγίων Ἀναργύρων κοινότητος Λευκοθέας Βοΐου. Πρβλ. ὅμοια ἐν G.M.A. Richter, The Metropolitan Museum of Art, Handbook of the Greek Collection 1953, σ. 22 κ.ἑ., πίναξ 13 καὶ σημ. 4 ἐν σελ. 294. Ars Antiqua, Auktion II 14.5.1960, in Luzern πίν. 37, ἀριθ. 80. Διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν ἐνταῦθα ὑπ' ἀριθ. 1 – 7 ἀντικειμένων συνεβουλεύθην τὴν κ. Σ. Καρούζου, ἣν καὶ ἐντεῦθεν εὐχαριστῶ.

Σχεδ. 5. Πόρπαι καὶ ἐνώτιον (γ) ἐκ τοῦ 'Αξιοκάστρου

Σχεδ. 6. 'Οστέϊνον εὕρημα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς Κοζάνης

δοῦ καὶ Σερβίων, ἐξ αὐτῆς δὲ προῆλθον, περισυλλεγέντα εἰς τὸ Μουσεῖον Κοζάνης, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἐξ ὧν ἓν ἀνῆκον εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους φέρει ἑλληνικὴν ἐπιγραφήν. Ἐκ τῆς Γράτσανης προέρχεται καὶ τὸ λίαν ἐνδιαφέρον ἀνάγλυφον ἐν Π ί ν. 259 α. Ἐκ τῆς αὐτῆς περιοχῆς πιθανῶς προῆλθε καὶ ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον εὑρεθὲν ἐν οἰκίᾳ τοῦ Βελβενδοῦ καὶ μεταφερθὲν εἰς Κοζάνην.

Ἐξοχὴ (ἄλλοτε Μπαρακλῆ)

Νέα εὑρήματα ἐκ τῆς Ἐξοχῆς προσετέθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Κοζάνης, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τρίτη πρᾶξις ἀπελευθερωτικὴ ὑπὸ τύπον ἀναθέσεως εἰς θεὰν Ἐνοδίαν, χρονολογουμένη *Ἔτους ΙΤΥ, μηνὸς Δύστρου ΛΙ* [4].

Ἅγιος Χαράλαμπος

Ἐκ τοῦ Ἁγ. Χαραλάμπου, ὅπου εὑρέθησαν τυχαίως, μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Κοζάνης τὰ τεμάχια μαρμαρίνου ρωμαϊκοῦ ἀνδριάντος. Τὰ σημαντικώτερα εἰκονίζονται ἐν Π ί ν. 259 γ.

Πύργοι (ἄλλοτε Κατράνιτσα)

Παρὰ τοὺς Πύργους Ἐορδαίας ἀπεκαλύφθησαν τυχαίως λείψανα σημαντικοῦ κτηρίου ἑλληνιστικῶν χρόνων, ἐξ ὧν εἰκονίζεται ἐνταῦθα τὸ ἐν Π ί ν. 259 β δωρικὸν κιονόκρανον.

Μακεδονικὸς τάφος Λευκαδίων

Ἐσυνεχίσθη καὶ κατὰ τὸ 1960 ἡ δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀνασκαφὴ τοῦ μεγάλου μετὰ διωρόφου προσόψεως μακεδονικοῦ τάφου παρὰ τὰ Λευκάδια Ναούσης [5].

Κατὰ τὸ 1961 ἐτέθησαν αἱ βάσεις τῆς ὀργανώσεως τῆς Ἐφορείας. Ὡλοκληρώθη ἡ κατασκευὴ τῆς πτέρυγος τοῦ Μουσείου τῆς Βεροίας, ἡ ὁποία στεγάζει ἤδη τὰ γραφεῖα, τὸ φυλάκειον, τὰ ἐργαστήρια καὶ τὴν ἀποθήκην τοῦ Μουσείου. Οὕτω κατέστη δυνατὸν νὰ ἐξυπηρετηθοῦν στοιχειωδῶς τόσον αἱ ἀνάγκαι τῆς Ἐφορείας ὅσον καὶ αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης ἐν Βεργίνῃ καὶ τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς ἐν Νέᾳ Νικομηδείᾳ.

Παραλλήλως ἤρχισεν ἡ ὀργάνωσις τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἐφορείας καὶ ὁ ἐξοπλισμός της διὰ βιβλίων ἐξ ἀγορᾶς ἢ δωρεῶν τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου, τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης, τοῦ Δήμου Βεροίας κλπ.

Ἤρχισεν ἐπίσης ἡ καταγραφὴ τῶν ἀκαταγράφων Ἀρχαιολογικῶν Συλλογῶν ἐν τῇ Περιφερείᾳ.

Βεργίνα

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς σωστικῆς ἀνασκαφῆς τοῦ νεκροταφείου (1961) (βλ. Α΄ μέρος τοῦ παρόντος τόμου τοῦ ΑΔ), ἀνεφέρθη τυχαία ἀποκάλυψις τάφου ἐν ἀγρῷ τοῦ Ἀντωνίου Ζησοπούλου παρὰ τὸ ἀνάκτορον. Ὁ τάφος ἀποκαλυφθεὶς οὐδὲν ἀπέδωκε πλὴν σκελετοῦ. Ἐνδιαφέρον ὅμως παρουσιάζουν τὰ χρησιμοποιηθέντα διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ τάφου ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, τὰ ὁποῖα ἐδόθησαν πρὸς μελέτην εἰς τοὺς ἀνασκάπτοντας τὸ ἀνάκτορον καθηγητὰς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης κκ. Γ. Μπακαλάκην καὶ Μ. Ἀνδρόνικον (ἰδὲ Π ί ν. 262 α, β).

Τυχαῖα εὑρήματα εἶναι ἐπίσης καὶ τὰ ἐν Π ί ν. 262 γ, δ, τέσσαρα ἀγγεῖα, μοναδικὰ διὰ τὴν ἐποχὴν καὶ τὴν ποιότητα καὶ προφανῶς ἐπείσακτα ἐν τῇ περιοχῇ Βεργίνης – Παλατιτσίων, ἀναγόμενα εἰς τοὺς περὶ τὸ 500 π. Χ. χρόνους.

Βέροια

Ἐκ τῶν εἰσαχθέντων τὸ 1961 εἰς τὸ ἀνεγειρόμενον Μουσεῖον τῆς Βεροίας πολλῶν καὶ ποικίλων τυχαίων εὑρημάτων ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς Βεροίας εἰκονίζεται ἐνταῦθα ἡ ἐν Π ί ν. 263 α πηλίνη σίμη λαμπροῦ κτηρίου τῆς πόλεως πιθανῶς.

Ἀρχαῖα τείχη Βεροίας. Σημαντικὰ τμήματα ἀπεκαλύφθησαν ἐν μέρει κατὰ ἐργασίας ἰδιωτῶν, ἐν συνεχείᾳ δὲ ἀνεσκάφησαν δαπάναις τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων κατὰ τὸ 1960. Ἐκτὸς μικρῶν λειψάνων κατὰ τὴν ἔξοδον τῆς πόλεως πρὸς Πιερίαν, τὰ σπουδαιότερα τμήματα σῴζονται κατὰ τὴν ἔξοδον πρὸς Θεσσαλονίκην (Σ χ έ δ ι α 7 – 9). Ἐκ τούτων δύο τμήματα περιλαμβάνουν πύργους ἡμικυκλικοὺς πωρίνους ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, ἂν μὴ καὶ ἀρχαιοτέρους (Π ί ν. 260 α, β), ἐνῷ τὰ ὑψηλότερα ἢ θεαματικώτερα τμήματα ἀποτελοῦν κατασκευαὶ δι' ἀρχαίου μαρμαρίνου καὶ πωρίνου ὑλικοῦ εἰς δευτέραν χρῆσιν κατὰ ὑστερορρωμαϊκὴν ἐποχὴν ὡς ὁ πύργος (Π ί ν. 261 β). Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἀνάγλυφα καὶ ἐπιγραφαὶ εἶναι ἐντειχισμένα ἢ εὑρέθησαν παρὰ τὸ τεῖχος (Π ί ν. 260 γ, δ). Ἐπίσης ὁ κεραμοσκεπὴς τάφος ἐν Π ί ν. 261 α (πρβλ. Π ί ν. 261 β δεξιὰ καὶ κάτω).

Νέα Νικομήδεια

Ἡ Ἐφορεία ἐπέβλεψεν τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς ἐν Νέᾳ Νικομηδείᾳ παρὰ τὴν Βέροιαν (1961). Ἡ θέσις εἶχεν

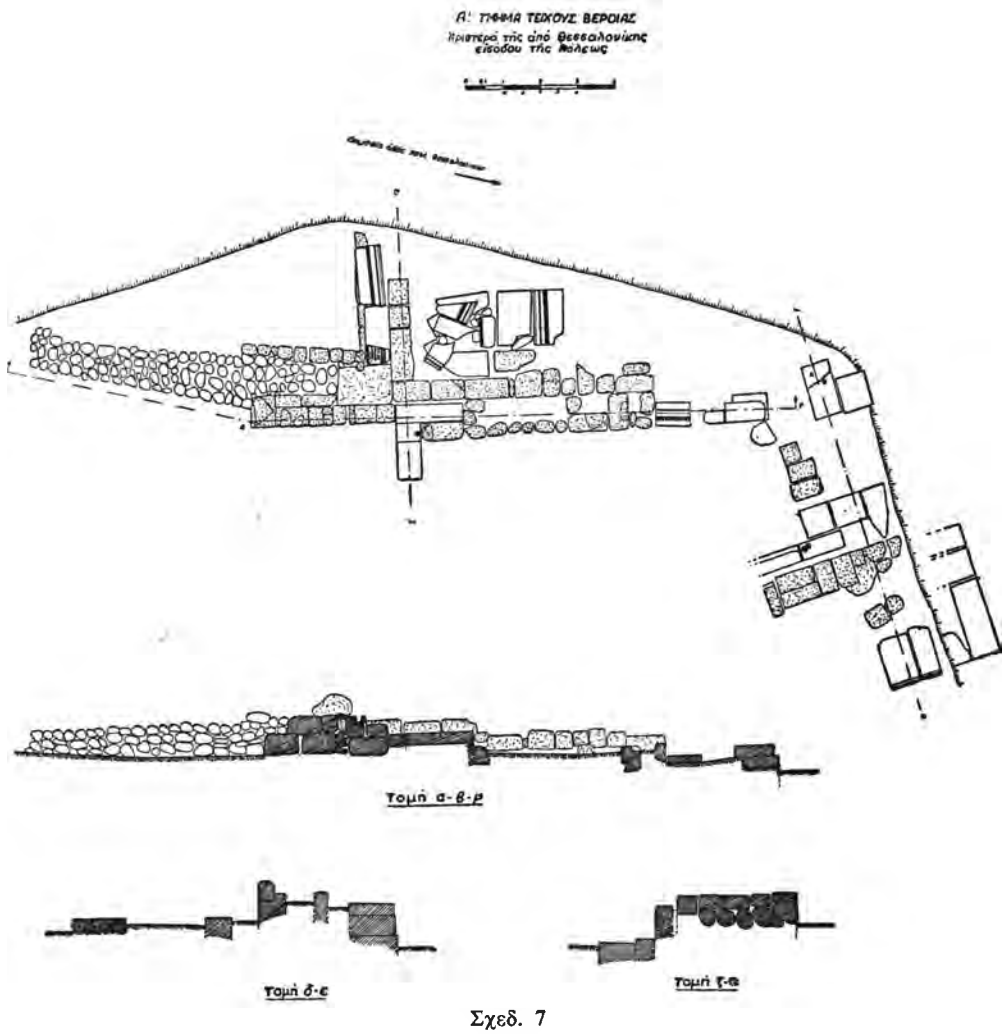
4. Ἰδὲ BCH 83 (1959) : Chron. 1958, 697 κ.ἑ.

5. Τὸ Ἔργον 1960, 92 κ.ἑ., BCH, Chron. 1960 σελ. 801 κ.ἑ. καὶ εἰκ. – – 7.

ἐπισημανθῆ παλαιότερον καὶ ἐγένετο ἡ διάγνωσις τῆς σπουδαιότητός της ἐκ τῆς παρουσίας ἀγγείων ὡς τὸ νεολιθικῶν χρόνων ἀγγεῖον ἐν Π ί ν. 263 β. Οἱ ἀνασκαφεῖς παρέχουν ἔκθεσιν τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς γενομένης κατὰ τὸ 1961 ἀνασκαφικῆς ἐργασίας εἰς τὸν παρόντα τόμον.

σθη τὸ 1960 εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τῆς Πέλλης, ἐδημοσιεύθη δὲ ἤδη ἡ πρώτη προσπάθεια ἑρμηνείας τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν δύο πρώτων ἐτῶν τῆς ἀνασκαφῆς ὑπὸ τοῦ ὑπογράφοντος τὴν παροῦσαν[6].

*

Σχεδ. 7

Μακεδονικὸς τάφος Λευκαδίων

Ὡς καὶ κατὰ τὸ 1960 καὶ τὸ 1961 ἀφ' ἑνὸς ἐσυνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι στερεώσεως τῶν Μακεδονικῶν τάφων, ἀφ' ἑτέρου δὲ αἱ ἐργασίαι κατασκευῆς στεγάστρου καὶ προσβάσεως πρὸς τὸ μνημεῖον δαπάναις τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων.

Πέλλα

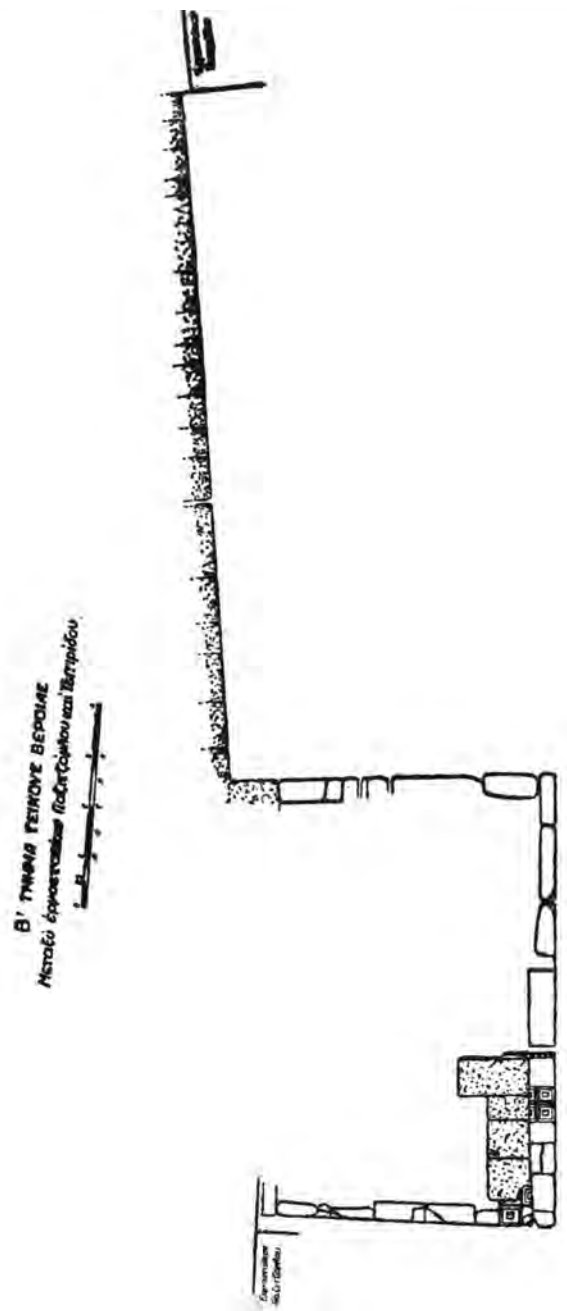
Ὁ Ἔφορος ἐπὶ δίμηνον περίπου συνειργά-

ΔΟΚΙΜΑΣΤΙΚΗ ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΝΗΣΙΔΟΣ ΑΓΙΟΥ ΑΧΙΛΛΕΙΟΥ ΠΡΕΣΠΑΣ

Κατ' Αὔγουστον 1961 ἐγένετο ἔναρξις δοκιμαστικῆς ἀνασκαφῆς ἐπὶ τῆς νησίδος τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου τῆς Πρέσπας ἐν θέσει, ὅπου εἶχον ἀνακαλυφθῆ τυχαίως κεραμίδες μετὰ σφραγισμάτων[1].

6. Ph. Petsas, Pella, Literary Tradition and Archaeological Research, ἐν Balkan Studies I (1960) 113 κ.ἑ. Πρβλ. ΑΔ 16 (1960) 72 – 83 (Χ. Μακαρόνας).

1. BCH Chron. 1959 σελ. 765 καὶ εἰκ. 5.

Β' ΤΜΗΜΑ ΤΕΙΧΟΥΣ ΒΕΡΟΙΑΣ
Νοτιοδ. όροφος τετράπλου προμαχώνος και Πυλίδος

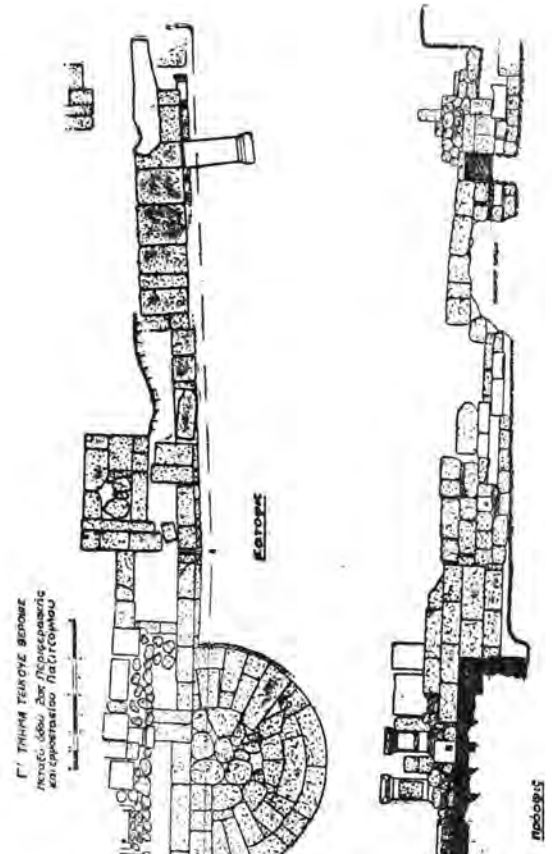
Σχεδ. 8

Δ' ΤΜΗΜΑ ΤΕΙΧΟΥΣ ΒΕΡΟΙΑΣ
από την οδόν Των Περιγραφικών

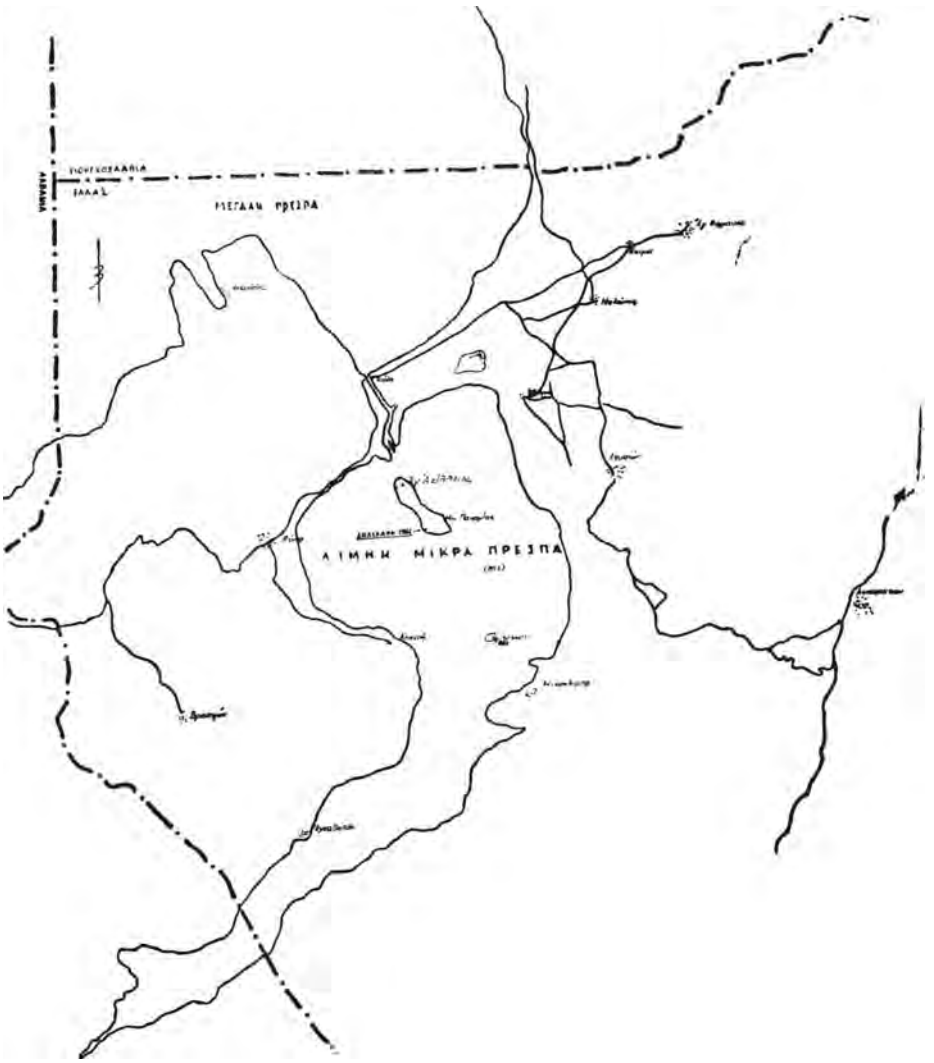

Γ' ΤΜΗΜΑ ΤΕΙΧΟΥΣ ΘΕΟΔΩΣΙΑΣ
ΠΥΛΗ ΔΙΟΔΟΥ ΔΟΥ ΠΡΟΦΥΛΑΚΤΗΣ
ΚΑΙ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΠΑΡΑΤΕΙΧΙΣΜΟΥ
ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΠΛΕΥΡΑ
ΠΡΟΟΨΙΣ

Σχεδ. 9

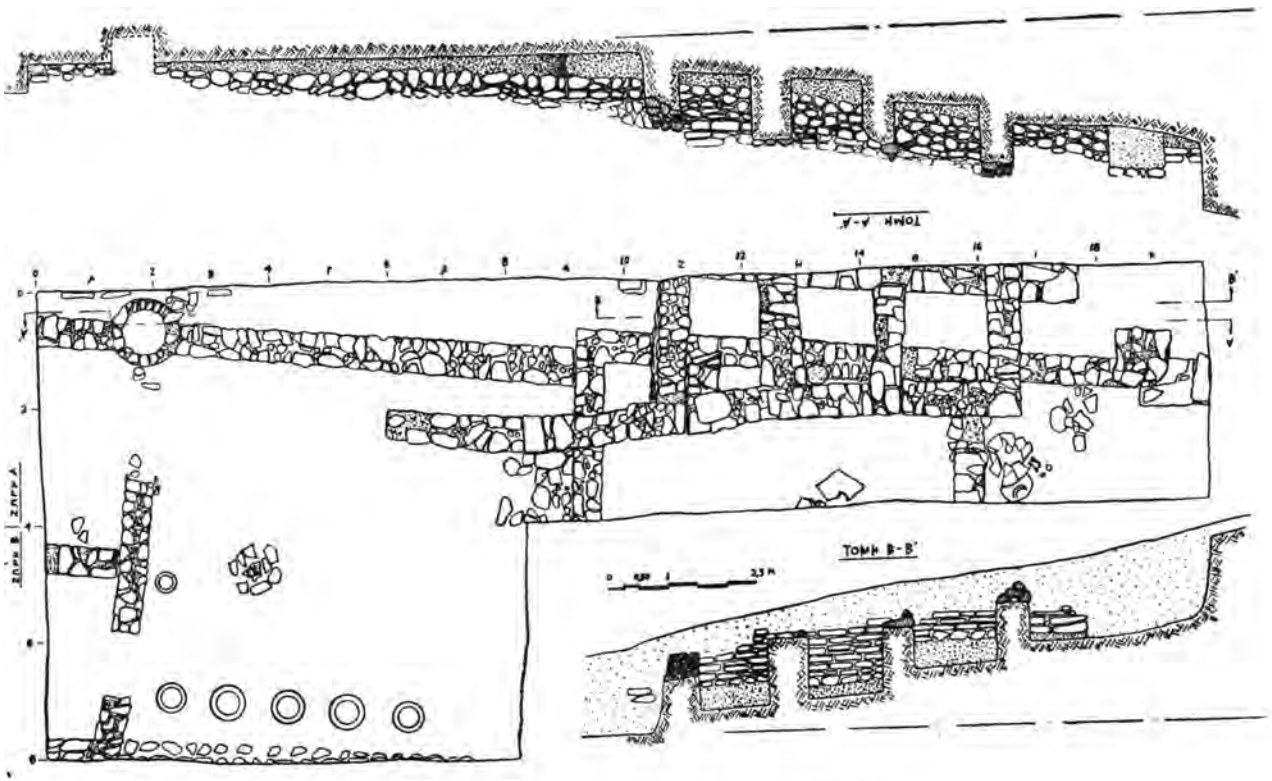
Ἡ νησὶς τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου (Πίν. 264 α καὶ Σχεδ. 1) ἦτο γνωστὴ μέχρι τοῦδε μόνον ἀπὸ τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα της[2]. Εὐχάριστον ἔκπληξιν ἀπετέλεσαν τὰ τυχαῖα εὑρήματα ἐν ἀγρῷ ἔκτασις μεγάλη μεταξὺ τοῦ βουνοῦ τῆς νησῖδος καὶ τῆς σημερινῆς ὄχθης τῆς λίμνης. Τὸ μῆκος τῶν 20 μ. τῆς δοκιμαστικῆς τάφρου ἐκάλυψε σχεδὸν ὅλην τὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ἀποτόμου κλι-

Σχεδ. 1. Ἡ λίμνη Μικρὰ Πρέσπα

τοῦ Φιλίππου Μαρκοπούλου κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς νησῖδος, ὑπὸ τὴν ὑψηλοτέραν κορυφὴν αὐτῆς (Πίν. 264 β καὶ Σχέδιον 1). Ἡ θέσις εἶναι παραλίμνιος καὶ δὲν ὑπάρχει ἰσόπεδος τύος μέχρι τοῦ παροχθίου καλαμῶνος (Πίν. 265 α), ὁ ὁποῖος ἐκαθαρίσθη, ἵνα διανοιχθῇ πρόσβασις ἀπὸ τῆς λίμνης εἰς τὴν ἀνασκαφήν. Ἀκριβέστερον ἡ τάφρος μας ἀπεῖχεν 6 μέτρα ἀπὸ τῆς ἀποτόμου πλαγιᾶς καὶ ἄλλα 6 μέτρα ἀπὸ τῆς ὄχθης κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἀνασκαφῆς. Τὸ πλάτος τῆς δοκιμαστικῆς τάφρου ἦτο κατ' ἀρχὴν 2 μ., ἐν τῇ

2. Τελευταίως Στυλ. Πελεκανίδου, Βυζαντινὰ καὶ Μεταβυζαντινὰ Μνημεῖα τῆς Πρέσπας, ἔκδ. Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Θεσσαλονίκη 1960.

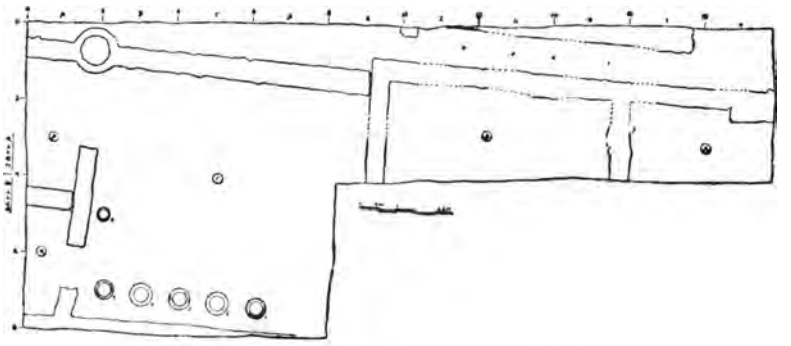

Σχεδ. 2. Σχέδιον καὶ τομὴ τῆς ἀνασκαφείσης τάφρου εἰς νησῖδα τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου Πρέσπας

προόδῳ καὶ ὑπὸ τὸ φῶς τῶν εὑρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς ηὐρύνθη ἑκατέρωθεν κατὰ ἓν μέτρον καθ' ὅλον τὸ μῆκος, τὸ δὲ πρὸς τὴν λίμνην τμῆμα της ἐδιπλασιάσθη ἐν συνεχείᾳ. Οὕτω ἡ τάφρος ἔλαβε τελικῶς διαστάσεις : μῆκος 20 μ. καὶ πλάτος ἐν μέρει 4 μ. καὶ ἐν μέρει 8 μ. (βλ. Σ χ έ δ ι ο ν 2 καὶ Π ί ν. 265 α, β).

Εἰς τὴν μικρὰν ταύτην ἔκτασιν τὰ ἀνασκαφικὰ ἀποτελέσματα ὑπῆρξαν ἱκανοποιητικὰ πέραν πάσης προσδοκίας. Τὰ ὄστρακα τοῦ ἐπιφανειακοῦ, τεταραγμένου ἐκ τῆς καλλιεργείας, στρώματος συνελέγησαν κεχωρισμένως κατὰ τετράγωνα 2 Χ 2 μ., ἀλλ' ἐφ' ὅσον τὰ εὑρήματα ἐν γένει δὲν ἐδέχθησαν ἀκόμη ἐργαστηριακὴν ἐπεξεργασίαν, ἐνταῦθα θὰ σημειωθοῦν γενικῶς τὰ σπουδαιότερα τῆς ὅλης ἀνασκαφῆς κατὰ κατηγορίας.

Τοῦ πρὸς νότον κτηρίου ἐν Σ χ ε δ. 3 ἀπεκαλύφθη μεγαλύτερον τμῆμα. Δὲν ἐβεβαιώθη πέρας πρὸς νότον. Δὲν εἶναι βέβαιον, ἂν καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς τάφρου ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς βαίνουν τοῖχοι τοῦ αὐτοῦ κτηρίου. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἔχομεν τμήματα δύο κτηρίων. Ὁ ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τῆς τάφρου μέχρι 9 μ. περίπου ἀπ' αὐτοῦ ἀποκαλυφθεὶς τοῖχος δὲν συνδέεται ὀργανικῶς, ἀλλ' ἁπλῶς ἐφάπτεται τοῦ γω-

Σχεδ. 3. Λείψανα ἀρχαιοτέρων κτηρίων

Τὰ ἀποκαλυφθέντα ἐρείπια δεικνύει τὸ Σ χ ε δ. 2. Ἐκ τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων προέκυψε καὶ ἐν τῷ Σχεδίῳ εἶναι σαφές, ὅτι ἔχομεν δύο οἰκοδομικὰς περιόδους τοὐλάχιστον, μολονότι δὲν φαίνεται, ὅτι ἀνήκουν εἰς ἐποχὰς μεμακρυσμένας χρονικῶς ἀπ' ἀλλήλων. Τὰ Σ χ έ δ ι α 3 καὶ 4 δεικνύουν κεχωρισμένως τὰ λείψανα κτηρίων τῶν δύο περιόδων. Ἐκ τούτων τὰ κατώτερα καὶ ἀρχαιότερα ἐσχεδιάσθησαν ἐν τῷ Σ χ ε δ ί ῳ 3.

Δύο κτήρια γίνονται σαφῆ ἐκ τῆς ἀρχαιοτέρας ταύτης οἰκοδομικῆς περιόδου, τόσον εἰς τὸ Σ χ έ δ ι ο ν 3 ὅσον καὶ ἐν Π ί ν. 265 β. Μεταξὺ τῶν δύο κτηρίων βαίνει ἀπ' ἀνατολῶν (ἀπὸ τῆς κορυφῆς) πρὸς δυσμὰς (πρὸς τὴν λίμνην) ὁδὸς στενή, πλάτους 1 μ. Τοῦ πρὸς βορρᾶν κτηρίου ἀνεσκάφη, μόνον ἐν μέρει, τοῖχος μετὰ ἐξωτερικῆς γωνίας κατὰ τὸ ἄκρον. Ὁ τοῖχος οὗτος διακρίνεται ὅλων τῶν ἄλλων διὰ τὸ μέγεθος τῶν πλακοειδῶν λίθων καὶ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς κατασκευῆς (βλ. κυρίως τομὴν Β – Β′ ἐν Σ χ ε δ. 2). Ἐργάται ἐκ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου καὶ ἐκ Ψαράδων μὲ ἐβεβαίωσαν ὁμοφώνως ὅτι ὁ λευκὸς σχιστόλιθος τοῦ τοίχου τούτου δὲν προέρχεται ἐκ τῆς νησῖδος, ἀλλ' ἐκ Μάτσιορκας ἢ Κρήνας ἢ θέσεως μεταξὺ αὐτῶν. Ἡ χρησιμοποίησις λίθου ἐκ μακρᾶς ἀποστάσεως ἀποτελεῖ μίαν ἀκόμη ἔνδειξιν τῆς σπουδαιότητος τοῦ κτηρίου.

Οἱ χῶροι Δ καὶ Ε ἐπεκοινώνουν μετὰ τοῦ Γ διὰ θυρῶν, τῶν ὁποίων τὰ ἀνοίγματα ἐβεβαιώθησαν. Τοῦ ἑτέρου τὸ βεβαιωθὲν πλάτος εἶναι

νιάζοντος κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο τοίχου. Ὁπωσδήποτε ὁ χῶρος Γ (ἐν τῷ Σ χ ε δ ί φ 3) ἦτο ἀσφαλῶς ἐστεγασμένος. Αἱ κεραμίδες τῆς στέγης εὑρέθησαν εἰς στρῶμα ἀδιατάρακτον (βλ. Π ί ν. 267 α, β καὶ 269 α). Πιθανῶς ἐστεγασμένοι ἦσαν καὶ οἱ κατὰ μικρὸν μέρος ἀνασκαφέντες χῶροι Δ καὶ Ε (βλ. Π ί ν. 267 β ἀριστερά). Ὁ ἐπίσης ἐν μέρει ἀνασκαφεὶς χῶρος Β δὲν παρουσίαζε τὴν εἰκόνα τοῦ ἀδιαταράκτου στρώματος κεράμων τοῦ χώρου Γ. Οὐχ ἧττον εὑρέθησαν φωλεαὶ κεράμων εἰς τεμάχια, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὰ εἰκονιζόμενα ἐν Π ί ν. 268 β τεμάχια ὀπαίας. Αἱ κεραμίδες ἦσαν ἔτι ἀραιότεραι εἰς τὸν χῶρον Α, ὅπου ἀντιθέτως εὑρέθησαν περισσότερα ἀγγεῖα εἰς τεμάχια κατὰ χώραν (Π ί ν. 265 β ἀριστερά). Κατὰ τὴν ὁδὸν ἐλάχιστα τεμάχια κεραμίδων εὑρέθησαν.

1,10 μ. Εἰς τὰ ἀποκαλυφθέντα μεταξὺ τῶν χώρων Γ, Β καὶ Α, μικρὰ τμήματα τοίχων δὲν ἐβεβαιώθησαν ἀνοίγματα θυρῶν.

Στόμιον φρέατος ἀπεκαλύφθη εἰς θέσιν τοιαύτην, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ ἄντλησις καὶ ἀπὸ τῶν δωματίων Γ καὶ Δ καὶ ἔξωθεν ἀπὸ τῆς ὁδοῦ (Π ί ν. 266 α). Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ στρώματος τῶν κεράμων τοῦ χώρου Γ ἀπεκαλύφθησαν στόμια πίθων κατὰ σειράν, κεκαλυμμένα διὰ πλακῶν σχιστολίθου (Π ί ν. 268 α). Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν καλυμμάτων ἐφάνη ὕδωρ διαυγέστατον. Τὸ ὑπ' ἀριθ. 2 (ἐν τῷ Σ χ ε δ. 3) εὑρέθη ἀκάλυπτον καὶ ἐπ' αὐτοῦ, ἐν θέσει δευτέρας χρήσεως, τμῆμα ἑτέρου πίθου, ὁρατὸν ἐν μέρει εἰς τὸν Π ί ν. 267α, κάτω δεξιά. Ἀκάλυπτον ἐπίσης εὑρέθη τὸ στόμιον τοῦ πίθου 6. Προσπάθεια ἐξαντλήσεως τοῦ ὕδατος τῶν πίθων καὶ τοῦ φρέατος ἀπέτυχε, διότι ταῦτα εὑρισκόμενα ἀκριβῶς ὑπὸ τὴν στάθμην τῶν ὑδάτων τῆς λίμνης ἀνενέουν ὑπογείως τὸ ὕδωρ (πρβλ. Π ί ν. 266 α καὶ 268 α). Τὰ ὕδατα ἠμπόδισαν καὶ τὴν ἐξαντλητικὴν ἀνασκαφὴν εἰς βάθος κατὰ τοὺς χώρους Γ, Δ καὶ Ε. Ὑψηλότερον ἡ ἀνασκαφὴ ἔφθασε μέχρι τοῦ βράχου.

Τὰ ἐν Σ χ ε δ ί ῳ 4 λείψανα πενιχροτέρων κτηρίων τοῦ ἀνωτέρου στρώματος ἀπεκαλύφθησαν ἐπίσης ἀνεπαρκῶς. Τὰ ἀποκαλυφθέντα τμήματα εἶναι δυνατὸν νὰ διακριθοῦν εἰς τρεῖς ἑνότητας δεδομένου ὅτι οἱ συναντώμενοι κατὰ τὰς περιοχὰς Ζ καὶ Θ τοῖχοι δὲν συνδέονται ὀργανικῶς, ἀλλ' ἁπλῶς ἐφάπτονται ἀλλήλων (πρβλ. Π ί ν. 266 β). Ὁ χῶρος α εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπετέλει προσθήκην εἰς τὸ κτήριον β - γ. Ἀλλὰ τὸ κτήριον δ πιθανῶς εἶναι διάφορον τοῦ β - γ.

Μετὰ τῶν ἐπιφανειακῶν τούτων λειψάνων συνδέονται εὑρήματα, τὰ ὁποῖα δὲν ἦσαν σημαντικῶς διάφορα τῶν εὑρεθέντων εἰς τὰ κατώτερα ἀδιατάρακτα στρώματα. Ἴσως ἡ ἐργαστηριακὴ ἐπεξεργασία καὶ ἡ μελέτη τῶν εὑρημάτων καταστήσῃ δυνατὴν τὴν διάκρισιν.

Συνοπτικῶς τὰ γενόμενα κινητὰ εὑρήματα εἶναι τὰ ἑξῆς :

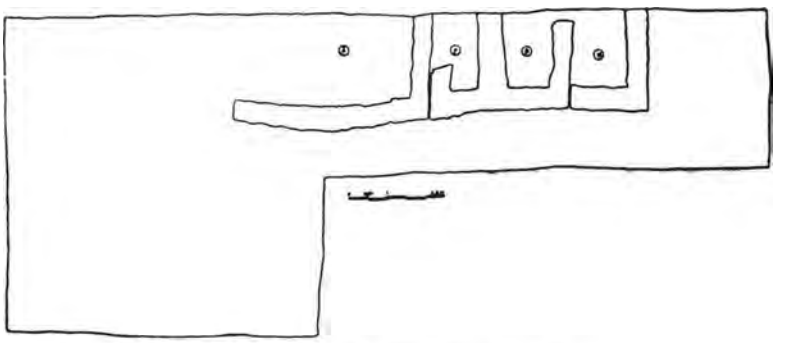
α. Περὶ τὰς 95 ἀγνῦθες διαφόρων σχημάτων, ἐξ ὧν τινες φέρουν σφραγίσματα.

β. Ἀγγεῖα διάφορα μικρὰ καὶ μεγάλα, ἅπαντα εἰς τεμάχια μὴ συγκολληθέντα εἰσέτι. Τὰ πλεῖστα εἶναι ἄβαφα καὶ ὅλως ἀδιακόσμητα. Ὑπάρχουν πάντως διδακτικὰ διὰ τὴν χρονολόγησιν ὄστρακα ἐκ μεγαρικῶν σκύφων, πυξίδων καὶ ἄλλων μελαμβαφῶν ἀγγείων ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.

γ. Ἐλάχιστα σιδηρᾶ καὶ χαλκᾶ ἀντικείμενα.

δ. Νόμισμα χαλκοῦν.

ε. Τέλος, τὰ σημαντικώτερα εὑρήματα εἶναι κεραμίδες μετὰ σφραγισμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ καλύτερον διατηρούμενα καὶ εὐδιάκριτα εἰκονίζονται εἰς τοὺς Π ί ν. 269, 270.

Σχεδ. 4. Λείψανα νεωτέρων κτηρίων

Τὰ ἐπὶ κεράμων σφραγίσματα εἶναι τριάκοντα περίπου. Ἐκ τούτων περὶ τὰ ἑπτὰ εἶναι δυσδιάγνωστα ἢ ἔχουν ἀνάγκην καθαρισμοῦ. Ἓν τοὐλάχιστον φέρει σφράγισμα *ΑΔΔΙΟΥ* (Π ί ν. 269 γ). Τὸ ὄνομα πιθανῶς εἶναι τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ γνωστὸν Ἀδαῖος, τὸ ὁποῖον εὑρίσκομεν καὶ εἰς δεύτερον στίχον σφραγισμάτων ὡς τὰ ἐν Π ί ν. 270 α, β. *ΑΡΙΣΤΑΝΔΡΟΥ* ἀναγιγνώσκεται εἰς τρία τοὐλάχιστον σφραγίσματα (Π ί ν. 269 α, β). *ΑΣΑΝΔΡΟΥ* εἶναι ἡ πιθανωτέρα ἀνάγνωσις εἰς τὸ σφράγισμα τοῦ Π ί ν. 269 ε [3]. *ΒΙΔΟΥ* εἶναι εἶναι ἓν τοὐλάχιστον σφράγισμα (Π ί ν. 270 γ). Τὸ ὄνομα Πρεύρατος εἰς γενικὴν πτῶσιν ἀπαντᾶ εἰς διάφορα σφραγίσματα μόνον ἢ συνοδευόμενον, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, ὑπὸ δευτέρου ὀνόματος εἰς γενικὴν πτῶσιν *(ΑΔΑΙΟΥ)*. Ἀντὶ

3. Ἄσανδρος Χυρετιτὸς ἐν ἐπιγράμματι ἐπὶ στήλης εὑρεθείσης εἰς τὰ Σέρβια, προσφάτως εἰς Θεσσαλικά, 2 (1959) σελ. 92 κ.ἑ. ὅπου καὶ ἄλλαι παραπομπαί.

περιγραφῆς τῶν ποικίλων σφραγισμάτων αἱ φωτογραφίαι ἐν Πίν. 269 δ, ς καὶ 270 α, β παρέχουν ἰδέαν τῶν διαφόρων μορφῶν. Ποικιλόμορφα ἐπίσης καὶ πολυαριθμότερα ὅλων, ὑπὲρ τὰ δέκα, εἶναι σφραγίσματα *ΣΥΡΟΥ* (Πίν. 270 δ-ζ). Τέλος, κεραμίδες ἔφερον σφραγίσματα ὡς τὸ ἐν Πίν. 270 η.

Ἐκ τῶν ὀνομάτων οὐδὲν εἶναι ὅλως ἄγνωστον. Μᾶλλον ἀσύνηθες εἶναι τὸ Βίλος, ἀλλ' ἀπαντᾷ καὶ τοῦτο, εἶναι δέ, νομίζω, μακεδονικὴ μορφὴ τοῦ Φίλος παρὰ τὸ σύνηθες Φίλα καὶ τὰ σύνθετα ἐξ αὐτῶν[4]. Τὸ ὄνομα Πρεύρατος ἀπαντᾷ συνήθως ὡς Πλεύρατος, ἅπαξ Πλευρᾶτος, ἀλλὰ καὶ Πρευράδου ἀναγιγνώσκεται ἐπὶ νομίσματος[5]. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ ὄνομα Σύρος τοῦτο εἶναι σύνηθες, ἀλλ' εἶναι ἀξιοσημείωτοι αἱ παραλλαγαὶ τῆς γραφῆς τοῦ ὀνόματος. Ἄλλως θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀναγνωσθῇ καὶ Εὖρος[6].

ΦΩΤ. ΠΕΤΣΑΣ

*

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΑΝΑΚΤΟΡΟΥ ΒΕΡΓΙΝΗΣ

Ἡ ἐαρινὴ περίοδος τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἀνακτόρου ἤρχισεν ἐφέτος μετὰ τὸν προηγηθέντα καθαρισμὸν τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου καὶ τὴν ἐορταστικὴν συγκέντρωσιν τῆς 14ης Μαΐου ἐ.ἔ., διήρκεσε δὲ μέχρι τῆς 10 Ἰουνίου. Τὰς ἐργασίας τῆς ἀνασκαφῆς διηύθυνε ἐκ μέρους τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ὁ καθηγητὴς κ. Γ. Μπακαλάκης. Ἀνεπλήρωσε δὲ τοῦτον κατὰ τὴν ἀπουσίαν του εἰς Ἀθήνας ὁ Ἔφορος Ἀρχαιοτήτων τῆς Α' Περιφερείας κ. Χ. Μακαρόνας.

Διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς περιόδου ταύτης ἀπεκαλύφθη τὸ χαρακτηριζόμενον ὡς «κλιμακοστάσιον» (Πίν. 271 β) καὶ ὁλόκληρος ὁ ΝΑ χῶρος τοῦ ἀνακτόρου (Πίν. 271 α), πλὴν τῆς θόλου ὅπου, ἐκτὸς τῶν διαφόρων τομῶν – τάφρων, τῶν γενομένων ὑπὸ τῶν Γάλλων καὶ τοῦ καθηγητοῦ κ. Κ. Α. Ρωμαίου, κατὰ τοὺς κυρίους τοίχους τῆς οἰκοδομῆς, δὲν εἶχεν ἀφαιρεθῇ ἡ ἐνδιάμεσος ἐπίχωσις. Τῆς ἐπιχώσεως ταύτης εἶχεν ἀφαιρεθῇ μέγα μέρος κατὰ τὰς ἐργασίας τοῦ προηγουμένου ἔτους μέχρις ὡρισμένου σημείου εἰς βάθος, ὁπότε ἀνεφάνη εἰς ὁλόκληρον τὸν χῶρον ἐνιαῖον στρῶμα μὲ φανερὰ ἴχνη πυρκαϊᾶς. Τὸ στρῶμα τοῦτο, πάχους κατὰ μέσον ὅρον 0,25 μ., ἀνεσκάφη ἐφέτος, ἦτο δὲ πλῆρες ξυλανθράκων, τέφρας, θραυσμάτων κεράμων τῆς στέγης, ἤλων σιδηρῶν διαφόρων μεγεθῶν καὶ τινων χαλκίνων κεφαλῶν διακοσμητικῶν ἤλων θυρῶν ἢ παραθύρων. Μικροῦ μεγέθους χάλκινον στρόφαλον, ἀνευρεθὲν ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως, ἀνήκει προφανῶς εἰς παραθυρόφυλλον. Ἀνευρέθησαν ὡσαύτως, τόσον ἐντὸς τοῦ χώρου, ὅσον καὶ ἐξωτερικῶς τοῦ νοτίου τοίχου, σιδηρᾶ ἐλάσματα εἰς σχῆμα ἀνεστραμμένου Π, χρησιμοποιηθέντα προφανῶς διὰ τὴν σύνδεσιν διαφόρων ξύλων τῆς στέγης ἢ ὀροφῆς τοῦ κτηρίου. Μεγάλα τμήματα τῶν ἀρχικῶς ὠμῶν πλίνθων, διὰ τῶν ὁποίων συνεχίζοντο εἰς ὕψος τὰ ὑπὲρ τοὺς λιθίνους ὀρθοστάτας τμήματα τῶν τοίχων τοῦ ἀνακτόρου, μετεβλήθησαν εἰς σαθροὺς σήμερον ὀπτοπλίνθους.

Κατὰ τὸ κέντρον τοῦ χώρου καὶ τὸ μεταξὺ τῶν μακρῶν τοίχων Α1 καὶ Α2 διάστημα, ὡς καὶ ἐπὶ τοῦ τοίχου Α1, ἀνευρέθησαν πολλὰ τεμάχια τριταινιωτοῦ ἰωνικοῦ ἐπιστυλίου, ἰωνικὰ κιονόκρανα καὶ σπόνδυλοι ἀμφικιόνων τοῦ β' (μικροῦ) ρυθμοῦ, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν προφανῶς εἰς τὸν β' ὄροφον (βλ. Σχεδ. 1).

Μέτωπα ἡγεμόνων κεράμων, τεμάχια γραπτῆς σίμης καὶ κεραμίδες (στρωτῆρες), ἀπαρτισθεῖσαι ἐκ πολλῶν συνανηκόντων τεμαχίων, ἀνευρέθησαν εἰς τὸν χῶρον τοῦτον, ὡς καὶ εἰς τὰ ἀντίστοιχα στρώματα τοῦ «κλιμακοστασίου». Μεταξὺ τῶν θραυσμάτων τῶν κεράμων ὑπάρχουν καὶ τινα φέροντα σφραγίσματα.

Ἀμέσως μετὰ τὸ στρῶμα τοῦτο ἀνεφάνη τὸ φυσικὸν ἔδαφος (μούσγα), τὸ ὁποῖον ὁρίζει καὶ τὸ ὑποθετικὸν δάπεδον τῶν χώρων. Δυτικῶς τοῦ

4. Βίλος τοῦ Νικάνορος, λοχαγός, ἐν ἐπιστολῇ τοῦ Φιλίππου Ε', τελευταίως ἐν AJA 42 (1938) σελ. 246, στίχ. 12. Ἐπίσης Βίλος Βίλου (Μακεδών;) ἐν Launey, Recherches κλπ. σελ. 1174. Ἀμφότερα τοῦ 2ου αἰ. π. Χ. Ἰδὲ καὶ Ν. Ἀνδριώτη. Ἡ Γλῶσσα καὶ ἡ ἑλληνικότητα τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων, Θεσσαλονίκη 1952, σελ. 16 κέ.

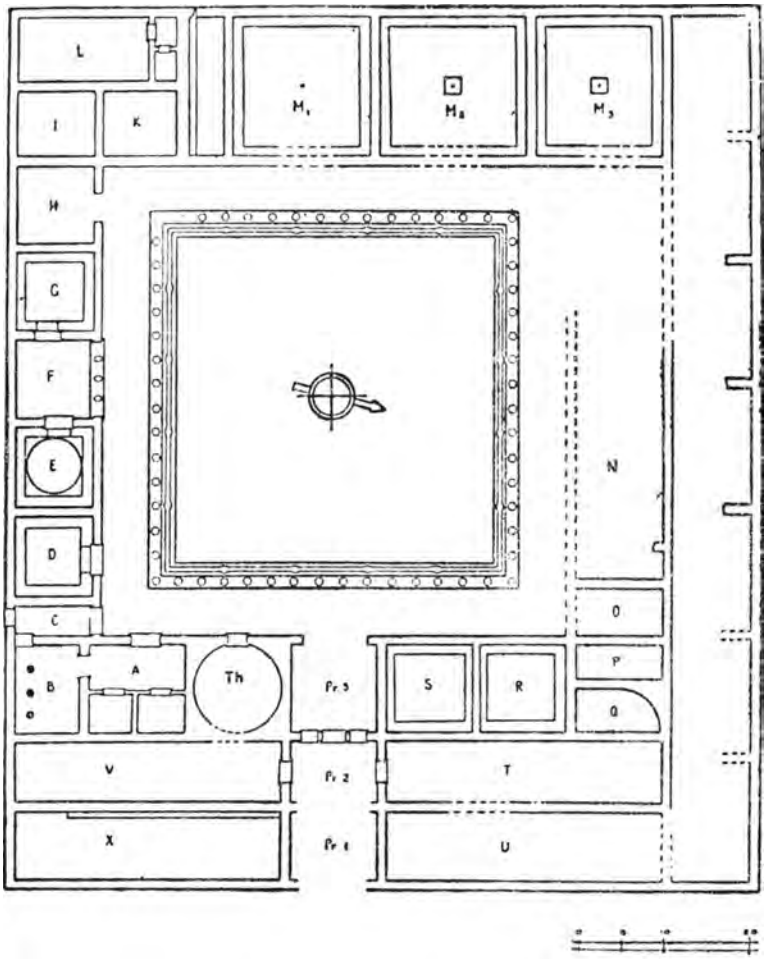
5. Ἰδὲ H. Krahe, Lexicon κλπ. σελ. 96 ἐν λ. Preurados. Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ, Die Sprache der Illyrier, I, Die Quellen, Wiesbaden, 1955, σελ. 68 καὶ Ν. Ἀνδριώτη, Ἡ Γλῶσσα καὶ ἡ ἑλληνικότητα τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων, Θεσσαλονίκη 1952 σελ. 13. Πρβλ. I. I. Russu ἐν Dacia, N.S. II (1958) σελ. 518. Πρβλ. Ν. Παππαδάκην ἐν Ἀθηνᾷ, 1913, σελ. 463 καὶ A. Woodward ἐν JHS 33 (1913) σελ. 337 κ.ἑ., ἀριθ. 17 στήλη II, στίχ. 45. Ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν ἀξιοσημείωτος ἡ ἐκ Βεροίας ἐπιγραφὴ ἐν Δήμιτσα, Ἡ Μακεδονία κλπ. σελ. 73, ἀριθ. 68, δι' ἣν πρβλ. Ch. Edson ἐν Harvard Studies in Class. Phil. 45 (1934) σελ. 230 κέ. Πρβλ. καὶ R. E. Gr. 74 (1961), Bull. Épigr. ἀριθ. 250.

6. Ἰδὲ προχείρως ἐν Ἀντ. Στιγάλα, Ἱστορία τῆς Ἑλλην. Γραφῆς, Θεσσαλονίκη 1934, σελ. 114. Εὖρος, ὄνομα σπάνιον ἐν Bechtel, Histot. Personennamen σελ. 564 I.G. II, 4045· Σύρος, ὄνομα σύνηθες, μάλιστα δούλων ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸν 4ον αἰ. π. Χ., τὸ πλεῖστον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος τούτου, ἰδὲ π.χ. H. Pope, Non-Athenians, 1935, σ. 210 κέ. Ἀξιοσημείωτα ἐνταῦθα τὰ ὀνόματα Σύρος ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ Βεροίας τὸ 182 π. Χ. (BSA 18 (1911/12) σελ. 140 στ. 12, πρβλ. Franz Bömer, Untersuchungen κ.λ.π. 1960, σ. 86) καὶ Σύριν (ῆ – s) ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ Μοναστηρίου (BSA ἔ. ἀ. σελ. 174, ἀριθ. 73, πρβλ. F. Bömer, ἔ. ἀ. σελ. 94 καὶ σελ. 31, ὅπου «τὸ γένος Σύρον»).

τοίχου Α1 καὶ περὶ τὸ μέσον τοῦ δευτέρου (ἀπὸ ἀνατολῶν) ἐπιμήκους χώρου ἀνευρέθη ἐντὸς τοῦ σαθροῦ βράχου χαλκοῦν νόμισμα Κασσάνδρου.

Κατὰ τὴν ΒΔ γωνίαν τοῦ αὐτοῦ χώρου, παρὰ τὴν θόλον, παρετηρήθησαν ἐλάχιστα ὑπολείμματα χαλικοστρώτου δαπέδου, μαρτυροῦντα ὅτι ὁ χῶρος ἦτο, εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο τοὐλάχιστον, ἐστρωμένος ὅπως καὶ τὰ ἄλλα κανονικὰ δωμάτια τοῦ ἀνακτόρου. Ἐκεῖ ἀνευρέθησαν καὶ μικρὰ ἀπολεπίσματα ἀπὸ μαρμάρινα ἀνάγλυφα, τεμάχιον ἀπὸ βραχίονα περιόπτου ἴσως ἀγάλματος, τὰ ὁποῖα σχετίζονται ἴσως πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν Γάλλων ἐν τῇ θόλῳ ἀνευρεθέντα. Ἀκόμη, διάφοροι δωρικοὶ σπόνδυλοι, γεισόμορφα μέλη καὶ πώρινοι σπόνδυλοι ἀμφικιόνων σχετιζομένων προφανῶς μὲ τὸ παρακείμενον πρόπυλον.

Δυστυχῶς ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἔλυσε τὸ πρόβλημα τῆς ἀποστολῆς τῶν ἐπιμήκων χώρων τῆς ἀνατολικῆς προσόψεως τοῦ κτηρίου. Ἐφ' ὅσον δὲν ἔχομεν ἐγκαρσίους τοίχους, οἱ χῶροι οὗτοι θὰ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς μία ἢ καὶ δύο παράλληλοι στοαί.

Σχεδ. 1. Ἡ κάτοψις τοῦ ἀνακτόρου τῆς Βεργίνης μετὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1961

Ὁ μακρὸς τοῖχος Α1 εἰς μέγα μῆκος τῆς ἀπὸ Β διαδρομῆς του ἔχει ἀπὸ ἀνατολῶν δεύτερον, ἐνισχυτικὸν (;) θεμέλιον, τοῦ ὁποίου δὲν γνωρίζομεν τὸν προορισμόν. Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ θεμελίου τούτου ἀνευρέθη χαλκοῦν νόμισμα Φιλίππου Ε', τὸ ὁποῖον χρονολογεῖται περὶ τὸ 187 π. Χ. καὶ ἀποτελεῖ ἔνδειξιν ὅτι τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ ἀνακτόρου ἐκάη ὀλίγον πρὶν ἢ κατὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Ρωμαίων εἰς τὴν Μακεδονίαν.

Ἐντὸς τοῦ «κλιμακοστασίου» καὶ παρὰ τὸν

νότιον τοῖχον τοῦ δωματίου, ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ ὁ νότιος τοῖχος τῆς ὅλης οἰκοδομῆς ἀνευρέθησαν εἰς τὴν θέσιν των τρία τετράπλευρα λίθινα στηρίγματα (Πίν. 271 β), διαστάσεων 0,33 Χ 0,34 Χ 0,51 μ. καὶ ὕψ. 0,51 μ., ἐπὶ κυκλικῶν βάσεων διαμ. 0,85 μ. Παρὰ τὸ πρῶτον καὶ τὸ δεύτερον (ἀπὸ δυσμῶν) στήριγμα καὶ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ νοτίου τοίχου, τὸ ἔδαφος κατέρχεται ἀποτόμως, ὥστε ἦτο ἀνάγκη ὁ τοῖχος νὰ θεμελιωθῇ βαθύτερα. Ἐντὸς κοιλώματος, βάθους 1 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ νοτίου τοίχου (αὐτὸ εἶναι καὶ τὸ βάθος τῆς θεμελιώσεως τῶν κυλινδρικῶν βάσεων) ἀνευρέθησαν ἐντὸς ἐπιχώσεως, ἐχούσης χαρακτῆρα ἀπορριμμάτων, διάφορα ὄστρακα: μελαμβαφῆ μετὰ ἢ ἄνευ ἐμπαίστων κοσμημάτων, ἄλλα ἀκόσμητα κοινῆς χρήσεως, θραύσματα ὀξυπυθμένων ἀμφορέων, μελαμβαφὴς λύχνος καὶ χάλκινον νόμισμα βασιλέως Λυσιμάχου (306 – 281 π. Χ.). Ἐπειδή, κατὰ τὴν γνώμην τῆς κ. Χριστοδουλοπούλου, ἡ κυκλοφορία τοῦ νομίσματος εἶναι «ἐλαχίστη», ἡ δὲ φθορά του ὀφείλεται εἰς κατίωσιν (τὸ κοίλωμα ἐκράτει πάντοτε τὸ περιεχόμενόν του ὑγρόν), τὸ εὕρημα ἀποτελεῖ πολύτιμον βοήθημα διὰ τὸν καθορισμὸν τοῦ χρόνου τῆς θεμελιώσεως τοῦ κτηρίου εἰς τὸ α΄ τέταρτον τοῦ Γ΄ π. Χ. αἰῶνος. Ἡ ἔνδειξις αὕτη ἐπιβεβαιώνει τὴν μέχρι τοῦδε γνώμην καὶ τὴν βάσει τῆς τεχνοτροπίας τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ λαμπροῦ οἰκοδομήματος εἰκασθεῖσαν ἐποχήν του.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἀνακτόρου συνεχίσθη καὶ κατὰ τὸ φθινόπωρον (25 Αὐγούστου – 22 Σεπτεμβρίου) τοῦ τρέχοντος ἔτους. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τὰς ἐργασίας διηύθυνε ὁ καθηγητὴς κ. Ἐμμ. Ἀνδρόνικος.

Ὁ κύριος τομεὺς τῶν ἀνασκαφῶν τῆς περιόδου ταύτης ἦτο ὁ πρὸς Β τῶν «προπυλαίων» τοῦ ἀνακτόρου χῶρος, ὅστις εἶχε μείνει κατὰ μέγα μέρος ἀνεξερεύνητος ὑπὸ τῶν Γάλλων ἀνασκαφέων. Εἰς τὸν χῶρον τοῦτον ἐξετείνετο τὸ προαύλιον τῆς μεταβυζαντινῆς ἐκκλησίας τῆς Ἁγ. Τριάδος. Ἡ ἀνασκαφὴ τούτου ἔδειξεν ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας εἶχε χρησιμοποιηθῇ ὡς νεκροταφεῖον. Ἀρκετοὶ σκελετοὶ καὶ πολυάριθμα ὄστρακα ἀγγείων μεταβυζαντινῶν ἀνευρέθησαν ὁμοῦ μετὰ πλήθους κελυφῶν ὀστρεοειδῶν. Οἱ χριστιανικοὶ τάφοι δὲν εἶχον θίξει τὸ κάτωθι τούτων ὑπάρχον μωσαϊκὸν δάπεδον τετραγώνου δωματίου διαστάσεων 10,70 Χ 10,70 μ. περίπου. Τοῦτο εὑρέθη ἀκέραιον σχεδόν, μὲ τὰς φυσικὰς μόνον φθορὰς τοῦ χρόνου καὶ τῆς μεγάλης δρυός, ἥτις ὑπάρχει παρ' αὐτὸ (Πίν. 272 α). Ἀτυχῶς τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον οὐδεμίαν παράστασιν εἶχε. Κατὰ τὰς τέσσαρας πλευρὰς περιεβάλλετο ὑπὸ τοῦ συνήθους εἰς τοὺς ἀνδρῶνας ὑπερέχοντος πλαισίου, τὸ ὁποῖον ἀπετελεῖτο ἐκ ψήφων μικροτέρου μεγέθους καὶ συνεδέετο πρὸς τὸ κεντρικὸν δάπεδον διὰ κυματίου ἐκ κονιάματος. Τὸ δωμάτιον τοῦτο εἶχε θύραν εἰς τὴν δυτικὴν πλευράν του, ἤτοι πρὸς τὴν ἀνατολικὴν στοὰν τοῦ περιστυλίου. Τὸ ἐξωτερικὸν κατώφλιον εἶχεν ἀφαιρεθῇ μετὰ τοῦ δυτικοῦ τοίχου, ἀλλὰ ἐσώθη ἡ ἀντίστοιχος πρὸς τὸ κατώφλιον πρόσβασις τοῦ ψηφιδωτοῦ πλαισίου, κατεσκευασμένη ἐκ μαρμαροθετήματος στερεουμένου δι' ἐρυθροῦ κονιάματος. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου εὑρέθησαν πολλαὶ συντετριμμέναι κεραμίδες, ὡς καὶ τεμάχια κονιαμάτων, ἐρυθρῶν, κιτρίνων καὶ λευκῶν.

Βορειότερον τοῦ δωματίου τούτου ἀνεσκάφη ἕτερον, ἴσου περίπου μεγέθους. Καὶ τούτου τὸ δάπεδον ἀπετελεῖτο ἐξ ἁπλοῦ (ἀκοσμήτου) ψηφιδωτοῦ καὶ περιεβάλλετο ὑπὸ πλαισίου ὑπερέχοντος, τὸ ὁποῖον διεκόπτετο κατὰ τὸ μέσον περίπου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, διὰ νὰ σχηματισθῇ ἡ ἐκ μαρμαροθετήματος πρόσβασις. Τὸ δωμάτιον τοῦτο εἶχεν ἀνασκαφῇ ὑπὸ τῶν Γάλλων καὶ συνέπεια τῆς ἀνασκαφῆς ἐκείνης ὑπῆρξεν ἡ πλήρης σχεδὸν καταστροφὴ τοῦ δαπέδου.

Ἔτι βορειότερον οἱ Γάλλοι ἀρχαιολόγοι εἶχον σημειώσει τὴν ὕπαρξιν δύο στενοτέρων χώρων, τοῦ ἑνὸς ἀπολήγοντος κατὰ τὴν δυτικὴν πλευράν του εἰς καμπύλον τοῖχον. Ἡ περίεργος αὕτη καμπύλωσις τοῦ τοίχου δὲν εἶχεν ἐξηγηθῇ ἐπαρκῶς ὑπὸ τῶν παλαιῶν ἀνασκαφέων. Ἦτο λοιπὸν ἀνάγκη νὰ βεβαιωθῇ ἐκ νέου ἡ ὕπαρξις τοῦ τοίχου τούτου, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε καταχωσθῇ, ἀφαιρεθέντων προφανῶς τῶν ἀνωτέρων δόμων του. Πράγματι εἰς βάθος 2μ. περίπου εὑρέθη ἡ ὑποδομή του καὶ ἐβεβαιώθη ἡ καμπύλη πορεία του (Πίν. 272 β). Ἐπίσης ἀπεκαλύφθησαν πολλὰ τμήματα τῶν τοίχων τῶν βορείων αὐτῶν χώρων, τὰ ὁποῖα εἶχον καλυφθῇ ὑπὸ τῶν καταπεσόντων κατὰ τὴν διαρρεύσασαν ἑκατονταετίαν χωμάτων.

Δυτικῶς τῶν χώρων τούτων, ἀντιστοίχως ἀκριβῶς τοῦ χώρου C τῆς νοτίας πτέρυγος, οἱ Γάλλοι ἀνασκαφεῖς ἐσημείωσαν τὴν ὕπαρξιν ἀγωγοῦ κτιστοῦ (Πίν. 273 α). Ἀνασκάψαντες τὸν χῶρον ἀπεκαλύψαμεν πράγματι τὸν ἀποχετευτικὸν τοῦτον ἀγωγόν, μήκους 7 μ. περίπου, ὅστις ἔχει ἔντονον κλίσιν πρὸς Β. Ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ πέρας του ἔχουν καταστραφῆ, ἀλλὰ μετὰ πολλῆς πιθανότητος δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἤρχιζεν ἀπὸ τὸ βόρειον πέρας τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς, ἐὰν δέ, ὡς φαίνεται πιθανόν, τὸ ἀφαιρεθὲν τμῆμα δὲν εἶναι μέγα, οὗτος ἐξέβαλλεν εἰς τὸν βόρειον χῶ-

ρον, ἀμέσως μετὰ τὸν ὑπὸ τῶν Γάλλων θεωρηθέντα βόρειον τοῖχον (δηλ. ἐξωτερικὸν) τοῦ ἀνακτόρου. Τοιαύτη ὅμως ὑπόθεσις περιπλέκει τὸ ζήτημα τοῦ βορείου χώρου καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον πρέπει νὰ ἐξετασθῇ μετὰ πολλῆς προσοχῆς.

Ὡς γνωστὸν ὁ βόρειος τοῖχος τῶν χώρων τούτων εἶχε θεωρηθῇ ὑπὸ τῶν πρώτων ἀνασκαφέων ὡς ἐξωτερικὸς τοῖχος τοῦ ἀνακτόρου. Ἀλλὰ αἱ ἔρευναι τοῦ καθηγητοῦ κ. Ρωμαίου εἶχον ἀποδείξει ὅτι καὶ πέραν τούτου ὑπῆρχεν ἕτερος βόρειος τοῖχος, ὅστις καὶ ἀπετέλει τὸ βόρειον ὅριον τοῦ κτηρίου. Εἰς τὰ δημοσιευθέντα πρόχειρα σχέδια τοῦ οἰκοδομήματος προσετίθετο τοιουτοτρόπως χῶρος μήκους 100 μ. περίπου ἄνευ ἐγκαρσίων διαιρέσεων. Ἦτο λοιπὸν ἀνάγκη νὰ ἐρευνηθῇ ἡ ἄρθρωσις τοῦ χώρου αὐτοῦ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ ἐβοήθει καὶ εἰς τὴν λύσιν καὶ ἄλλων σχετικῶν προβλημάτων. Ἡ ἔρευνα τοῦ ἔτους τούτου ἔδειξεν ὅτι οἱ ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον βαίνοντες τοῖχοι εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ ἀνακτόρου περατοῦνται εἰς τὸν ὑπὸ τῶν Γάλλων θεωρηθέντα ἐξωτερικὸν βόρειον τοῖχον, οὐδεὶς δὲ τούτων συνεχίζεται πέραν αὐτοῦ πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ κ. Ρωμαίου σημειωθέντα βόρειον ἀκραῖον τοῖχον.

Παραλλήλως πρὸς τὴν ἔρευναν ταύτην εἰργάσθημεν καὶ εἰς τὸν βόρειον τοῦτον τοῖχον, τὸν ὁποῖον εἶχεν ἀνασκάψει μερικῶς καθ' ὅλον τὸ μῆκός του ὁ Ἔφορος κ. Χ. Μακαρόνας. Ἀνεσκάψαμεν τοῦτον καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸ πλάτος εἰς ὅλον τὸ μῆκος ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς (Πίν. 273 β). Ἡ ἐργασία αὕτη ἀπέδειξεν ὅτι καθέτως πρὸς αὐτὸν (ἐσωτερικῶς τούτου) ὑπῆρχον κατὰ κανονικὰ σχεδὸν διαστήματα (13 μ. περίπου) τοῖχοι μήκους 2.00 – 2,50 μ., χρησιμεύοντες πιθανῶς διὰ τὴν ἔκ τῶν ἔσω στερέωσιν τούτου. Πιστεύομεν ὅτι ὑπάρχουν ἀρκεταὶ ἐνδείξεις, ἂν ὄχι ἀποδείξεις, πείθουσαι ὅτι οἱ τοῖχοι οὗτοι δὲν διῆκον καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ ἐπιμήκους βορείου χώρου, δὲν ἀπετέλουν δηλαδὴ διαχωριστικοὺς τοίχους ὁρίζοντας διαιρέσεις τούτου. Οὕτω παραμένει ἄλυτον τὸ πρόβλημα τῆς ἐν γένει σημασίας τοῦ βορειοτάτου τούτου χώρου τοῦ ἀνακτόρου.

Περιωρισμένης ἐκτάσεως ἐργασίαι ἐγένοντο καὶ ἀνατολικῶς τῶν προαναφερθέντων δύο δωματίων, ὅπου ἡ ἐπίχωσις ἦτο ἐλαχίστη. Ὡς καὶ εἰς τὴν ἀντίστοιχον νότιον πτέρυγα παρετηρήθη, οὐδεὶς τοῖχος ἐγκάρσιος πρὸς τοὺς ἀπὸ Β πρὸς Ν ἀπεκαλύφθη, ὥστε πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ ἀνατολικοὶ οὗτοι χῶροι ἦσαν λίαν ἐπιμήκεις καὶ ἀπετέλουν πιθανώτατα στωικὰς τρόπον τινὰ κατασκευάς.

Ἡ ὑπὸ τῶν Γάλλων ἀνασκαφεῖσα «θόλος» (Πίν. 274 α) εἶχε κατὰ τὴν πάροδον τόσων ἐτῶν καταχωσθῇ καὶ οὐδὲν τμῆμα της ἐφαίνετο. Ἐπεχειρήθη λοιπὸν ἡ προσεκτικὴ ἀπομάκρυνσις τῶν παλαιῶν χωμάτων καὶ ἡ ἐπιβεβαίωσις τῶν παρατηρήσεων τῶν πρώτων ἀνασκαφέων. Ἀτυχῶς κατὰ τὸ μεσολαβῆσαν ἀπὸ τῆς πρώτης ἀνασκαφῆς διάστημα ἡ ἀφαίρεσις τῶν δόμων προὐχώρησεν ἔτι περαιτέρω καὶ μόνον εἰς τὴν ΒΑ γωνίαν εὑρέθησαν οὗτοι εἰς τὸ ὕψος περίπου τοῦ δαπέδου. Εἰς ὅλα τὰ ὑπόλοιπα σημεῖα ἀνεύρομεν μόνον τὰς ὑποδομάς, ἐνίοτε μάλιστα εἰς μέγα βάθος. Ὁπωσδήποτε, ἔχομεν τώρα τὴν δυνατότητα νὰ ἐπανεξετάσωμεν τὴν ἐνδιαφέρουσαν ταύτην κατασκευήν. Πρέπει ἐπίσης νὰ προσθέσωμεν ὅτι εἰς τὸ ΒΑ τμῆμα τῆς «θόλου», ὅπου ὁ Daumet ἀναφέρει τὴν ὕπαρξιν «βήματος», ἀνεύρομεν ταραχθέντας τοὺς λίθους τοῦ «βήματος» τούτου (Πίν. 274 β), ἀλλὰ ἐπὶ πλέον ἐσημειώσαμεν σαφὲς καὶ παχὺ στρῶμα τέφρας, περὶ τοῦ ὁποίου οὐδὲν λέγουν οἱ Γάλλοι, καὶ τὸ ὁποῖον δὲν φαίνεται νὰ εἶχεν ἀνασκαφῇ ὑπ' ἐκείνων. Παρὰ τὸ «βῆμα» εὑρέθησαν ὠμαὶ πλίνθοι ὁμοῦ μετὰ συντετριμμένων κεράμων, ἀταράκτων ἀπὸ τὴν προγενεστέραν ἀνασκαφήν, ὡς καὶ μαρμάρινα τεμάχια λεσβίων κυματίων κλπ. Ἐπίσης καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς θόλου προφανὴς ἦτο στρῶσις κεκαυμένων ὀργανικῶν οὐσιῶν, ἐκ πυρκαϊᾶς βεβαίως προκληθεῖσα. Τὴν ἰδίαν ἀσφαλῆ ἔνδειξιν πυρκαϊᾶς παρέσχε καὶ ἡ παρὰ τὴν «θόλον» γενομένη ἀνασκαφὴ τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς, ὅπου τὸ κεκαυμένον χῶμα, αἱ καταπεσοῦσαι κέραμοι καὶ στρῶμα ἀποτεφρωθέντων ξύλων ὄχι μόνον ἦσαν καταφανῆ, ἀλλὰ καὶ ἐφωτογραφήθησαν ἐπιτυχῶς δι' ἐγχρώμου τιαινίας.

Διὰ τὴν ἐξακρίβωσιν τοῦ πέρατος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ ἀνακτόρου, ὅστις προχωρεῖ καὶ πέραν τοῦ νοτίου τοίχου, ἀνεσκάφη δοκιμαστικὸς λάκκος διαστάσεων 3 Χ 3μ. Ἡ ἀφαιρεθεῖσα ἐπίχωσις ἦτο πλήρης ὀστράκων κατ' ἀρχὰς ρωμαϊκῶν μετὰ ταῦτα δὲ ἑλληνιστικῶν, εἰς βάθος δὲ 3μ. περίπου εὑρέθημεν πρὸ στρώματος κεραμίδων. Εἶναι προφανὴς ἡ σημασία τοῦ νοτίως τοῦ ἀνακτόρου χώρου, ὅπου ἡ ἐπίχωσις εἶναι ἐξαιρετικῶς μεγάλη καὶ ἔχει πιθανώτατα διαφυλάξει ἐνδιαφέροντα λείψανα.

Διὰ τῶν ἐργασιῶν τοῦ ἔτους τούτου ἀπεκαλύφθη τὸ μεγαλοπρεπὲς ἑλληνιστικὸν ἀνάκτορον εἰς ὅλην του τὴν ἔκτασιν καὶ δυνάμεθα ν' ἀποκαταστήσωμεν ὁριστικῶς πλέον τὴν κάτοψίν του εἰς πάντα τὰ σημεῖα, ὅπου ἡ καταστροφὴ δὲν εἶναι πλήρης. Μελλοντικαὶ ἐργασίαι θὰ ἐπιτρέψουν τὴν μελέτην πολλῶν λεπτομερειῶν, τὴν ἀποκά-

λυψιν τμημάτων καλυφθέντων ὑπὸ χώματος μετὰ τὴν γαλλικὴν ἀνασκαφὴν καὶ τὴν ἐπανατοποθέτησιν ὡρισμένων λίθων εἰς τὴν ἀρχικήν των θέσιν. Ἐν τούτοις τὸ κύριον μέρος τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι συνετελέσθη καὶ ἀπέδωσε εἰς τὸν κόσμον τὰ ἐρείπια λαμπροτάτου μακεδονικοῦ κτηρίου τῶν πρωίμων ἑλληνιστικῶν χρόνων.

Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΣ – Μ. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ

*

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟΥ ΒΕΡΓΙΝΗΣ

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἔτους τούτου εἶχε περιωρισμένον χαρακτῆρα καὶ σκοπόν. Ἀπέβλεπε εἰς τὴν συναγωγὴν συμπληρωματικῶν τινων στοιχείων διὰ τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ἀρξαμένης ἤδη μελέτης τῶν εὑρημάτων καὶ τῶν παρατηρήσεων τῶν παρελθόντων ἐτῶν.

Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἐπεχειρήθη ἡ ἔρευνα ἑνὸς τύμβου εἰς τὸ ΒΑ πέρας τοῦ νεκροταφείου. Ὁ ἐπιλεγεὶς τύμβος ΑΖ, κείμενος ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ τοῦ Αἰμιλίου Λαζαρίδου, ἦτο ὁ βορειότερος ἐκ τῶν σῳζομένων τύμβων. Πέραν τούτου ὑπῆρχον ἴσως δύο ἢ τρεῖς τύμβοι, καταστραφέντες κατὰ τὴν διάνοιξιν δημοσίας ὁδοῦ ἐν ἔτει 1940 (ἐγκαταλειφθείσης ἡμιτελοῦς). Ἐντὸς τοῦ τύμβου ἀπεκαλύφθησαν 11 ταφαί, αἱ πλεῖσται τῶν ὁποίων δὲν παρουσίαζον ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ὁ μικρὸς ἀριθμός των ἐπέτρεπε νὰ διακρίνῃ τις ἀσφαλῶς τὴν σαφῶς ἀκτινωτὴν περὶ τὸ κέντρον διάταξίν των.

Μία ὅμως ταφή, ἡ ΑΖ ΛΙΙ, εὑρισκομένη κατὰ τὸ ΒΔ τεταρτημόριον τοῦ τύμβου, ἦτο ἀφαντάστως πλουσία εἰς κοσμήματα. Θὰ ἠδύνατο νὰ χαρακτηρισθῇ ἡγεμονική, ἂν ἡ λιτότης τῶν λοιπῶν ταφῶν δὲν μᾶς ἠνάγκαζε νὰ ἀμφιβάλλωμεν διὰ τοῦτο.

Παρὰ τὴν κεφαλὴν τῆς νεκρᾶς εἶχεν ἀποτεθῇ ἡ τυπικὴ πρόχους· παρὰ τοὺς πόδας της δίωτον ἀγγεῖον, ἐπὶ τοῦ στήθους της δὲ πρωτογεωμετρικὸς σκύφος μὲ διακόσμησιν ὁμοκέντρων ἡμικυκλίων. Ἡ πρόχους εἶχεν ἀνατραπῇ καὶ κατὰ τὴν πτῶσίν της παρέσυρε, φαίνεται, τὸ κρανίον καὶ τὰ ἐπ' αὐτοῦ στηριζόμενα κοσμήματα.

Ἐκ τῶν δύο κροτάφων πρέπει νὰ ἐκρέμαντο ἀνὰ μία τετρὰς σπειροειδῶν κυλινδρικῶν ἐλασμάτων, ἐξαρτωμένων εἰς τὸ ἄνω ἄκρον των δι' ἑνὸς εὐμεγέθους χαλκοῦ «κομβίου», ἐνῷ ἑξὰς ὁμοίων κοσμημάτων φαίνεται ὅτι ἐκόσμει τὸ ὀπίσθιον τμῆμα τῆς κεφαλῆς. Τὸ κάτω μέρος τῶν πλοκάμων ἐκόσμουν, ἀνὰ εἷς, χρυσοῖ δακτύλιοι κόμης τριῶν σπειρῶν ἕκαστος, ἐνῷ ἄλλοι δύο μικρότεροι χρυσοῖ σφηκωτῆρες συνεκράτουν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸ πέρας τῶν πλοκάμων.

Δίδυμοι χαλκοῖ δακτύλιοι, ἀποτελούμενοι ἐξ ἑνὸς ἁπλοῦ δακτυλίου καὶ ἑτέρου μὲ ὀκτώσχημον ἀπόληξιν, ὅστις ἐξηρτᾶτο ἐκ τοῦ πρώτου, πρέπει, ὡς ἐκ τῆς θέσεώς των, νὰ ἑρμηνευθοῦν ὡς κοσμήματα παχέος πλοκάμου ἐρριμμένου εἰς τὴν πλάτην τῆς νεκρᾶς. Πολλαὶ μικραὶ ὀκτώσχημοι πόρπαι εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν μαρτυροῦν περὶ τῆς ὑπάρξεως κεφαλοδέσμου, πολυάριθμοι δὲ μικραὶ tutuli ἠλόμορφοι τὸ στέλεχος ὑποδεικνύουν τὴν ὕπαρξιν ταινίας περιβαλλούσης τὴν κάτω σιαγόνα καὶ τὰς δύο παρειάς (ὡς εἰς πλείστας τοπικὰς ἐνδυμασίας τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος).

Κυκλικὸν χαλκοῦν περίαπτον ἐκρέματο ἐκ τοῦ λαιμοῦ τῆς νεκρᾶς, ὅστις ἐκοσμεῖτο προσέτι δι' εἰδικοῦ δακτυλιοσχήμου κοσμήματος συνεστραμμένου, περατουμένου εἰς ὀξεῖαν αἰχμὴν κατὰ τὸ ἕτερον πέρας του.

Ἕτερον περίαπτον ἐξ ὀδόντων ζώου ὡς καὶ περιδέραιον ἐξ ἠλεκτρίνων ψήφων, πλαισιουσῶν μία ὑαλίνην κεντρικήν, συνεπλήρουν τὸν πλουσιώτατον τοῦτον κόσμον. Εἰς τὴν θέσιν τῶν ὤμων ὑπῆρχον δύο μεγάλαι ὀκτώσχημοι πόρπαι. Δύο μεγάλα χαλκᾶ ψέλια καὶ ἀρκετοὶ χαλκοῖ δακτύλιοι εὑρέθησαν εἰς τὰ θέσεις τῶν δύο χειρῶν. Εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν εὑρέθη καὶ ὡραιότατος σφόνδυλος ἐκ πορφυροῦ λίθου.

Ἡ ζώνη τῆς καταφόρτου ταύτης γυναικὸς ἦτο ἐπίσης μοναδική. Εἰς τὸ μέσον αὐτῆς ὑπῆρχε μέγα χαλκοῦν ὀμφάλιον, πλαισιούμενον ἑκατέρωθεν ὑπὸ δύο μικροτέρων, ἐνῷ ὁλόκληρον τὸ ὑπόλοιπον μέρος της – ἔμπρὸς καὶ ὀπίσω – ἐκοσμεῖτο ὑπὸ χαλκῶν «κομβίων» εὑρεθέντων εἰς στοίχους ἀνὰ ἕξ. Εἰς τὸ ἀριστερὸν τῆς ζώνης τέταρτον σιδηροῦν ὀμφάλιον πρέπει νὰ ἀπετέλει ἰδιαίτερον κόσμημα τοῦ ἐνδύματος, ἐνῷ πέμπτον, ἔτι μικρότερον, εὑρέθη παρὰ τοὺς πόδας τῆς νεκρᾶς. Πλησίον τούτου εὑρέθη καὶ χαλκοῦς κύκλος μὲ 4 ἀκτῖνας εἰς σχῆμα σταυροῦ.

Ἡ ταφὴ αὕτη εἶναι ἡ πλουσιωτέρα τῶν μέχρι τοῦδε ἀποκαλυφθεισῶν, στερεῖται μόνον τοῦ τριδύμου διπλοῦ πελέκεως, τὸν ὁποῖον ἀνεύρομεν εἰς τρεῖς προηγουμένας περιπτώσεις.

Ὁ δεύτερος ἐρευνηθεὶς τύμβος ΑΗ ἔκειτο εἰς μικρὰν ἀπὸ τοῦ πρώτου ἀπόστασιν νοτιώτερον τούτου καὶ ἦτο μεγαλύτερος καὶ ὑψηλότερος. Ἐν τούτοις ἡ ἀνασκαφή του ἀπέδωσεν ἑπτὰ μόνον ταφὰς διατεταγμένας ἀκτινωτῶς περὶ τὸ κέντρον. Ἐκ τούτων μόνον μία ἦτο πλουσία εἰς κοσμή-

ματα, ἐνῷ αἱ ὑπόλοιποι οὐδὲν σχεδὸν ἀξιόλογον περιεῖχον πλὴν τῶν ἀγγείων. Ἡ ταφὴ ΑΗ 11, κειμένη εἰς τὸ ΒΔ τεταρτημόριον τοῦ τύμβου, ἦτο γυναικεία καὶ περιεῖχε τὰ συνήθη σπειροειδῆ ἐλάσματα τῆς κεφαλῆς, δύο μεγάλας ὀκτωσχήμους πόρπας, χρυσοῦν δακτύλιον κόμης, τρίδυμον διπλοῦν πέλεκυν, μέγα ψέλιον (τὸ μεγαλύτερον τῶν μέχρι σήμερον εὑρεθέντων), ψήφους ἠλεκτρίνας περιδεραίου, δύο χαλκᾶ ὀμφάλια καὶ πλεῖστα χαλκᾶ «κομβία» προσηλωμένα ἄλλοτε ἐπὶ τῆς ζώνης.

Βορείως τοῦ τύμβου Γ ὑπῆρχεν ἡμικατεστραμμένος μικρὸς τύμβος (ΑΘ). Εἰς τοῦτον ἐνήργησα περιωρισμένην ἔρευναν, ἡ ὁποία ἔδειξεν ὅτι τῆς συγχρόνου καταστροφῆς τοῦ τύμβου εἶχε προηγηθῆ ἐκσκαφή του κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους.

Παρὰ ταῦτα ἀνευρέθη, ἄθικτον σχεδόν, γραπτὸν τροχήλατον ἀγγεῖον κυλικόσχημον καὶ ἀνδρικὴ ταφὴ περιέχουσα σιδηροῦν ξίφος τελείως κατεστραμμένον ἐκ τῆς ὀξειδώσεως. Εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ τύμβου ἀνευρέθη συντετριμμένον σιδηροῦν ξίφος, τοῦ ὁποίου ὅμως διατηρεῖται εἰς πολὺ καλὴν κατάστασιν ἡ λαβή, ὥστε δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν τοῦτο εἰς τὸν λεγόμενον «βόρειον τύπον».

ΜΑΝ. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ

*

NEA NIKOMEDEIA (1961)

The Neolithic settlement mound at Nea Nikomedeia lies on the western edge of the Plain of Macedon, about 10.5 kms. N 30° E of Verroia; the first excavations of the site were undertaken by Cambridge University under the auspices of the British School of Archaeology during July and August of 1961, with the advice and assistance of Mr. Photios Petsas, Ephor of Antiquities for Western Macedonia [1]. Mr. Petsas first noted the site in 1958, when he investigated the reported discovery of archaeological finds exposed during the course of removing earth from the mound to make a road embankment.

In 1961 a cutting c. 8 by 13 metres was made in the quarried area (Plate 275 a) in order to expose houses – plans and to recover a large sample of faunal and archaeological material from the primary (Early Neolithic) occupation phase. After removing the loose plough – soil (c. 20 cms. thick), the Early Neolithic culture layer was excavated systematically down to the surface of the underlying sterile clay – marl, which lay at a depth of approximately 70 cms. At this level the sub – soil was scraped flat, exposing the cultural deposits as dark stains and discolourations in the virgin soil. The prehistoric features thus delineated comprise wall – slots, post – holes, and probable storage hollows, all referable to the primary Early Neolithic settlement of the site.

The wall – slots define a large rectangular building, with walls measuring at least 8 metres and 3.5 metres in length. Post – holes at metre to metre – and – a – half intervals down the centre of the wall – slots suggest a sturdy timber stud framework was made to strengthen the walls of dried mud; there was nothing to indicate that either mud – brick or stone foundations were used in building construction. Sockets for two buttress posts to support cross – beams were found on the inside of the long wall. Outside the north (long) wall a rectangular arrangement of post – holes was exposed, evidently the remains of a subsidiary enclosure. The purpose of the three large intersecting hollows found within the «enclosure» is unknown; perhaps they were originally dug to obtain clay to make mud walls for the adjoining building, and later were utilized as storage – hollows.

The finds were studied by both archaeologists and natural scientists. A radiocarbon age determination made on charcoals from the culture layer dates this primary occupation level to 6.220 B. C. ± 150 years.

In view of the early date it is interesting to note that zoological and palaeobotanical investigations indicate that the first settlers at Nea Nikomedeia were very probably both agriculturalists and herdsmen. Cereal cultivation is well attested, both by grain impressions on the pottery, and in the abundance of cereal pollen in samples from the Early Neolithic layer; it is not yet possible to confirm if this marks the first appearance of cereal cultivation in the area. The available data indicates predominantly open, unwooded land near the site, probably of the Mediterranean maquis type. Sheep and goat ap-

1. A full preliminary report has appeared in the Proceedings of the Prehistoric Society for 1962, N.S., Vol. XXVIII.

pear to have been the most important of the domesticated animals. Cattle and pig are second and of equal importance in the diet. The strikingly high percentage of immature pig suggests that this animal was domesticated, as presumably were the sheep and goat (47% are immature animals). Future work should provide further information as to the degree of domestication achieved. The remains of hare, deer, large birds and fish are common in the animal bone assemblage, and, to judge from the frequent occurrence of shells in the Early Neolithic culture layer, the cockle (Cardium edule) was gathered for food.

The burials recovered from the fill of the Early Neolithic culture layer suggest that little heed was taken in the disposal of the dead. One burial (Plate 275b) (put in one of the storage-pits) comprised an adult, probably female, lying on the left side and tightly flexed; immediately facing and apparently held by it were the flexed skeletons of two children. Another child's burial, again tightly flexed, was found lying on its back. There were no grave-goods or indications of specially prepared graves with the burials.

The tool-kit associated with the primary occupation of the site appears competent and sufficiently complete, but it is neither rich nor very varied. The chipped stone assemblage is essentially a blade industry, comprising blade-insets for composite reaping-knives or sickles (originally mounted at an angle to make a jagged cutting edge), possible «microlithic» triangles and trapezeform blade segments, scrapers on struck flakes, and serrated and utilized blades and flakes. Unusually fine polished «greenstone», «bluestone» and marble celts and chisels make up the polished stone component. The raw materials for these tools are available either from outcrops in the Vermion Range which backs the Plain of Macedon, or in the form of large pebbles from neardy stream beds. Fire-hardened bone splinters or split end-portions of long bones were utilized in the manufacture of awls and needles, and various forms of bevelled or chised-ended tools.

All of the pottery is hand made, and well smoothed when leather-hard. Most of it is undecorated. The predominant forms are finely-shaped open or slightly closed» mouth bowls, generally with simple rims and low ring or disc bases. Sharply profiled rims, belonging to vessels with constricted necks and flaring rims are rare, as are miniature vessels. Small «stringhole» lugs were commonly used for suspension.

In the plain ware categories, pottery with a pink slip (48%) or a light-coloure dred or orange slip (13%) predominates. Much less common are the micaceous red-slipped ware (6%), and the darker potteries: dark burnished ware (8%), fine brown burnished ware (1.5%) and matt grey-beige monochrome ware (9%).

The decorated wares from the primary occupation level comprise red-on-cream painted pottery (9%), white-painted wares (0.5%) and finger-tip and finger-nail impressed pottery (2%).

In terms of the known Greek neolithic culture sequence, the vessel shapes and the decorative patterns of the red-on-cream painted wares point to a Macedonian equivalent of the earliest Thessalian painted ware assemblages. On the other hand, the finger-nail and finger-tip impressed pottery and the white-painted wares from Nea Nikomedeia appear to be closely related to the white-painted pottery and the impressed ware from the primary settlement phase at the important stratified site of Vrsnik, suggesting a possible correlation with the earliest verifiable food-producing groups in Yugoslavia and Bulgaria. In Thessaly, impressed pottery of this type is believed stratigraphically to succeed the early red-on-cream painted wares at Magoulitsa and Tsani, and in the type sequence for the Thessalian Early Neolithic cultures based on Milojčić's soundings at Otzaki and Argissa, it is the characteristic feature of the «Pre-Sesklo» phase.

Figurines from the Early Neolithic culture layer at Nea Nikomedeia affirm the close connections with the earliest Thessalian painted-ware assemblages. Two are small heads of baked clay, particularly well modelled, with very prominent straight noses and slit or «coffee-bean» eyes. A third figurine, carefully worked from «bluestone», has the legs bent around the back of the body-a stylistic peculiarity found elsewhere on a red-on-cream painted ware sherd from the «Proto-Sesklo» level at Argissa.

The repertoire of personal ornaments includes a number of marble and « greenstone » studs or « nose – plugs » ; in form these these are small nails, very similar to those known in Western Asia from Tell Judeideh, Jarmo, Hassuna, Matarrah and Sialk.

In terms of the Western Asiatic cultural sequence, the radiocarbon date of c. 6.200 B. C., and the marble studs would previsionally establish approximate contemporaneity with the « Era of Primary Village –Farming Communities ».

It is hoped that further work at Nea Nikomedeia will provide additional data for scientists more completely to reconstruct the environment and the economic basis for this important early farming community ; and that it will be possible to define house – plans and to establish the pattern of settlement.

ROBERT J. RODDEN

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΝΑΤΟΛ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Εἰσαγωγικά : Κατὰ τὸ ἔτος 1961 ὑπὸ τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων ΙΓ΄ Περιφερείας διενηργήθησαν ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι εἰς τὰς κάτωθι θέσεις : Ἀμφίπολιν, Νεάπολιν (Καβάλαν), Φιλίππους, προϊστορικὸν συνοικισμὸν Ντικελὶ – Τάς, Τύμβον Νικησιάνης, Θάσον καὶ Ἄβδηρα. Πρὸς τούτοις ἐγένοντο ἐργασίαι διαμορφώσεως καὶ ἐξωραϊσμοῦ τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων Θάσου καὶ Φιλίππων, ἔτι δὲ ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι εἰς τοὺς Φιλίππους. Κατωτέρω ἐκτίθενται τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν.

Α΄ ΑΜΦΙΠΟΛΙΣ

Διὰ τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων κ. Δημητρίου Λαζαρίδη, βοηθουμένου ὑπὸ τῆς Ἐπιμελητρίας ΙΓ΄ Περιφερείας δ. Αἰκατερίνης Ρωμιοπούλου, συνεχίσθησαν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο αἱ ἀνασκαφαὶ καὶ αἱ ἔρευναι ἐν Ἀμφιπόλει.

1. Δοκιμαστικαὶ ἔρευναι γενόμεναι ἐπὶ λόφου δυτικῶς τῆς κοινοτικῆς ὁδοῦ Ἀμφιπόλεως καὶ περὶ τὰ 400 μέτρα βορείως τοῦ σημερινοῦ χωρίου, ἀπεκάλυψαν τὴν ὕπαρξιν νεκροταφείου ὑστάτης ἑλληνιστικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Ἀνεσκάφησαν συνολικῶς 21 τάφοι, λακκοειδεῖς, οἱ περισσότεροι τῶν ὁποίων ἐκαλύπτοντο διὰ κεράμων. Τὰ εὑρήματα τούτων ἦσαν πενιχρά, ἤτοι χονδροειδῆ ἀγγεῖα, πυξίδες, τινὲς τῶν ὁποίων φέρουσι ἐπὶ τῶν πωμάτων ἀναγλύφους κεφαλὰς Μεδούσης, Ἀρτέμιδος καὶ ἐρωτιδέως, λύχνοι, χαλκᾶ νομίσματα, 4 ζεύγη χρυσῶν ἐνωτίων, εἰς χρυσοῦς ὀβολὸς καὶ ἐλάχιστα φύλλα χρυσοῦ (Πίν. 276 α).

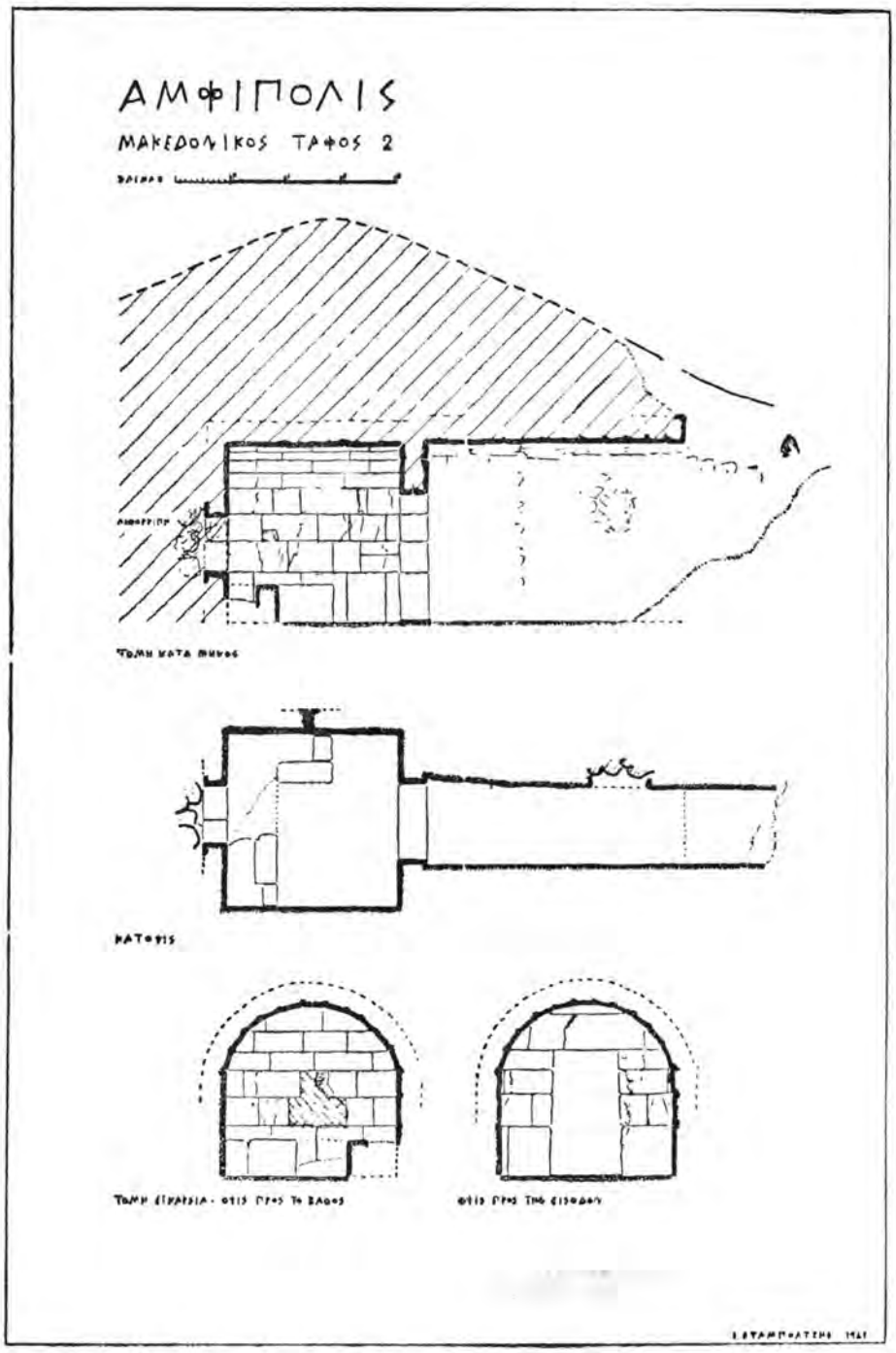
2. Εἰς ἑτέραν θέσιν τῆς περιοχῆς Ἀμφιπόλεως γνωστὴν μὲ τὸ ὄνομα « Μάντρες », κειμένην παρὰ τὴν δημοσίαν ὁδόν, περὶ τὰ 2 χιλιόμετρα ἀνατολικῶς τοῦ χωρίου, ὑπάρχει μικρὸς τεχνητὸς λόφος (τούμπα) τοῦ ὁποίου τὸ ὑψηλότερον σημεῖον ἠρευνήθη πρὸ τοῦ τελευταίου πολέμου, ἀνεπιτυχῶς. Αἱ γενόμεναι ἐνταῦθα ἔρευναι ἀπεκάλυψαν εἰς μέγα βάθος, ὑπὸ τὴν ἐπίχωσιν τοῦ τύμβου, τὴν ὕπαρξιν « μακεδονικοῦ » τάφου λίαν ἐπιμελοῦς κατασκευῆς ἐκ πλίνθων πωρολίθου. Ὁ τάφος οὗτος ἀποτελεῖται ἐκ δρόμου, πλάτους 1,36 μ., ἀποκαλυφθέντος ἐπὶ μήκους 6,28 μέτρων. Τμῆμα τοῦ δρόμου μήκους 4,65 μ. στεγάζεται δι' ὁριζοντίων πλακῶν πωρολίθου. Δι' εἰσόδου πλάτους 1,25 μ. ἐπικοινωνεῖ ὁ δρόμος μετὰ τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου, διαστάσεων 3,06 X 3,08 μ., στεγαζομένου διὰ καμάρας (Σχέδιον 1). Κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου καὶ ἐν μέρει τῆς βορείας, ὑπάρχει κλίνη σχήματος Γ – ὕψους 0,66 καὶ πλάτους 0,85 – ἐκτισμένη διὰ πλίνθων πωρολίθου καὶ καταστραφεῖσα ἐν μέρει ὑπὸ τῶν ἀνευρόντων, ἄγνωστον πότε, τὸν τάφον τυμβωρύχων.

Κατὰ τὴν ἔρευναν τοῦ δαπέδου τοῦ θαλάμου, ἀνευρέθησαν τμήματα λύχνων, μελαμβαφῶν πυξίδων καὶ θηλάστρου μὲ διακόσμησιν τύπου « δυτικῆς κλιτύος » (west slope ware). Ὁ τάφος δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ 3ου π. Χ. αἰῶνος.

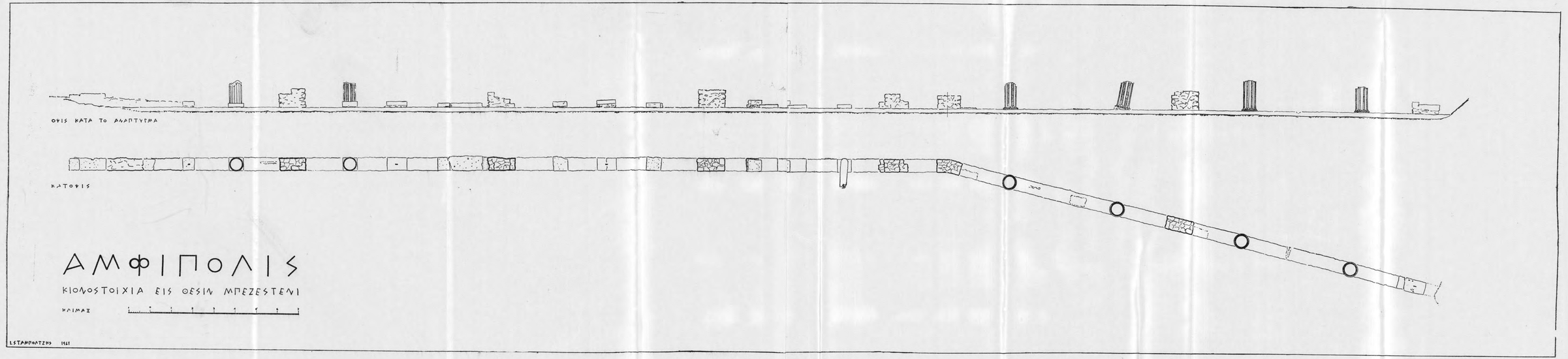
3. Ἡ ὕπαρξις ἑτέρου τεχνητοῦ λοφίσκου διεπιστώθη παρὰ τὸν νέον συνοικισμὸν Ἀμφιπόλεως, εἰς μικρὰν ἀπόστασιν βορείως τῆς δημοσίας ὁδοῦ Καβάλας – Θεσσαλονίκης. Ἡ ἔρευνα τοῦ τύμβου τούτου δυστυχῶς οὐδὲν ἀπέδωσεν.

4. Πολυάριθμοι ἔρευναι καὶ δοκιμαστικαὶ τάφροι ἐγένοντο καὶ ἐντὸς τῆς Κοινότητος Ἀμφιπόλεως καὶ δὴ κατὰ μῆκος τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ ἐπιμήκους λόφου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐκτείνεται τὸ σημερινὸν χωρίον. Καὶ πρῶτον ἠρευνήθη ἡ περιοχὴ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Κλειοῦς, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἀνευρέσεως ἀρχαιοτήτων ἢ μνημείων σχετικῶν μὲ τὴν λατρείαν τῆς Μούσης, τοῦ Στρυμόνος ἢ τοῦ Ρήσου, δυστυχῶς ἄνευ ἀποτελέσματος.

Ἐκτεταμένη ἔρευνα ἐγένετο ἐγγύτατα τοῦ νέου κτηρίου τοῦ νηπιαγωγείου Ἀμφιπόλεως, ἔνθα ἀνευρέθη τοῖχος ἐκ μιᾶς σειρᾶς μεγάλων πλίνθων πωρολίθου, λίαν ἐπιμελοῦς κατασκευῆς, διατηρούμενος ἐπὶ μήκους 9,95 μ. Εἰς τὸ ἀνατο-

Σχεδ. 1. Μακεδονικὸς τάφος 2 τῆς Ἀμφιπόλεως

Σχεδ. 2. Κιονοστοιχία είς θέσιν Μπεζεστένι τής Άμφιπόλεως

λικὸν ἄκρον τοῦ τοίχου τούτου ὑπάρχει κρηπὶς ἐκ τριῶν βαθμίδων (Π ί ν. 277 α).

Ἐντὸς τοῦ τοίχου τούτου εἶναι διηυθετημένον τὸ στόμιον ὑπογείου ἀποθήκης, μορφῆς βαθέος φρέατος, λελαξευμένη ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ βράχου. Παρὰ τὸν πυθμένα ταύτης εἶναι λελαξευμέναι δύο κόγχαι, βάθους 2 μέτρων περίπου. Τὸ ὁλικὸν βάθος τῆς φρεατοσχήμου ταύτης ἀποθήκης εἶναι 4,60 μέτρα, τὰ τοιχώματα δὲ αὐτῆς, ὡς καὶ ὁ πυθμήν, καλύπτονται δι' ἀσβεστοκονιαμάτων. Κατὰ τὴν ἔρευναν τῆς ἐπιχώσεως ἀνευρέθησαν τμήματα ἀγαλματίων (βραχίονες, χεὶρ) ὄστρακα ἀγγείων, λύχνοι, νομίσματα ὡς καὶ ἡ βάσις ἀναθήματος ἀποκεκρουμένη δεξιὰ (διαστάσεων 0,26 Χ 0,20 Χ 0,10) φέρουσα ἐπὶ τῆς ἄνω ὁριζοντίου ἐπιφανείας ἐλλειψοειδὲς λάξευμα διὰ τὴν ἔνθεσιν τῆς πλίνθου. Ἐπὶ τῆς κυρίας ἐπιφανείας ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνος :

ΑΡΧΕΛΑΟΣ
ΕΥΡΥΛΟΧΟΣ ΙΣΟΚΡΑΤ(ΟΥΣ)

Στόμιον δευτέρας ὁμοίας φρεατοσχήμου ἀποθήκης – βάθους 4,30 μ. ἀνευρέθη ὀλίγα μέτρα ἀνατολικώτερον, παρὰ τὴν γωνίαν τῆς οἰκοδομῆς (Π ί ν. 277 β). Ἡ ἔρευνα ταύτης οὐδὲν σημαντικὸν εὕρημα ἔδωσεν.

Τὰ ἐρείπια ταῦτα ἀνήκουν πιθανῶς εἰς οἰκίαν τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνος, καταστραφεῖσαν μέχρι τῶν θεμελίων, ἡ ἔρευνα τῆς ὁποίας δὲν καθίσταται δυνατὴ καὶ ἐκ τῆς παρουσίας τῆς οἰκοδομῆς τοῦ νηπιαγωγείου.

Περὶ τὰ 50 μέτρα ἀνατολικώτερον τῆς θέσεως ταύτης, δοκιμαστικὴ τάφρος ἀπεκάλυψε τοῖχον ἑτέρας οἰκοδομῆς, εὐτελοῦς κατασκευῆς, ἀνήκοντα πιθανῶς εἰς ἑτέραν οἰκίαν. Ὁ τοῖχος οὗτος ἀπεκαλύφθη ἐπὶ μήκους 13,60 μέτρων. Πρὸ αὐτοῦ ἀνευρέθη ὁμοία πρὸς τὰς προηγουμένας φρεατόσχημος ἀποθήκη, βάθους 4,90 μέτρων, λελαξευμένη ἐπὶ τοῦ μαλακοῦ βράχου καὶ φέρουσα ἐπὶ τῶν τοιχωμάτων αὐτῆς καὶ ἐπὶ τοῦ πυθμένος, ἀσβεστοκονιάματα. Ἡ ἔρευνα εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀπεκάλυψε τμήματα εἰδωλίων, λύχνων καὶ χονδροειδῶν ἀγγείων.

Τὸ σημαντικώτερον ὅμως εὕρημα ἐνταῦθα ἦτο ἔξοχον ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον τοῦ τύπου τῶν νεκροδείπνων (διαστάσεων 0,69 Χ 0,45 Χ 0,10) μὲ παράστασιν ἑπτὰ προσώπων (Π ί ν. 276 β). Ἡ ἐργασία τοῦ ἀναγλύφου εἶναι λίαν ἐπιμελής, ἡ δὲ σῳζομένη κεφαλὴ τῆς εἰς τὸ ἀριστερὸν ἄκρον γυναικὸς ὁμοιάζει πρὸς Ταναγραίαν (Π ί ν. 278 α). Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο νομίζω, ὅτι ἀνήκει εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου.

Κάτωθεν τῆς θέσεως ταύτης ὑπάρχει μικρὰ φάραγξ. Εἰς τὴν ἀπέναντι πλευρὰν τῆς φάραγγος, ἀκριβῶς ἔναντι τῆς δοκιμαστικῆς ἀνασκαφῆς καὶ εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων δεκάδων μέτρων ἀπὸ ταύτης, ἦτο ὁρατὸς εἰς τὴν ἐπιφάνειαν ἀσβεστόκτιστος τοῖχος, πάχους 0,90, διευθύνσεως ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμάς. Δοκιμαστικὴ ἔρευνα γενομένη εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, ἀπεκάλυψε τμῆμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου διαστάσεων 4,50 Χ 3 μέτρων.

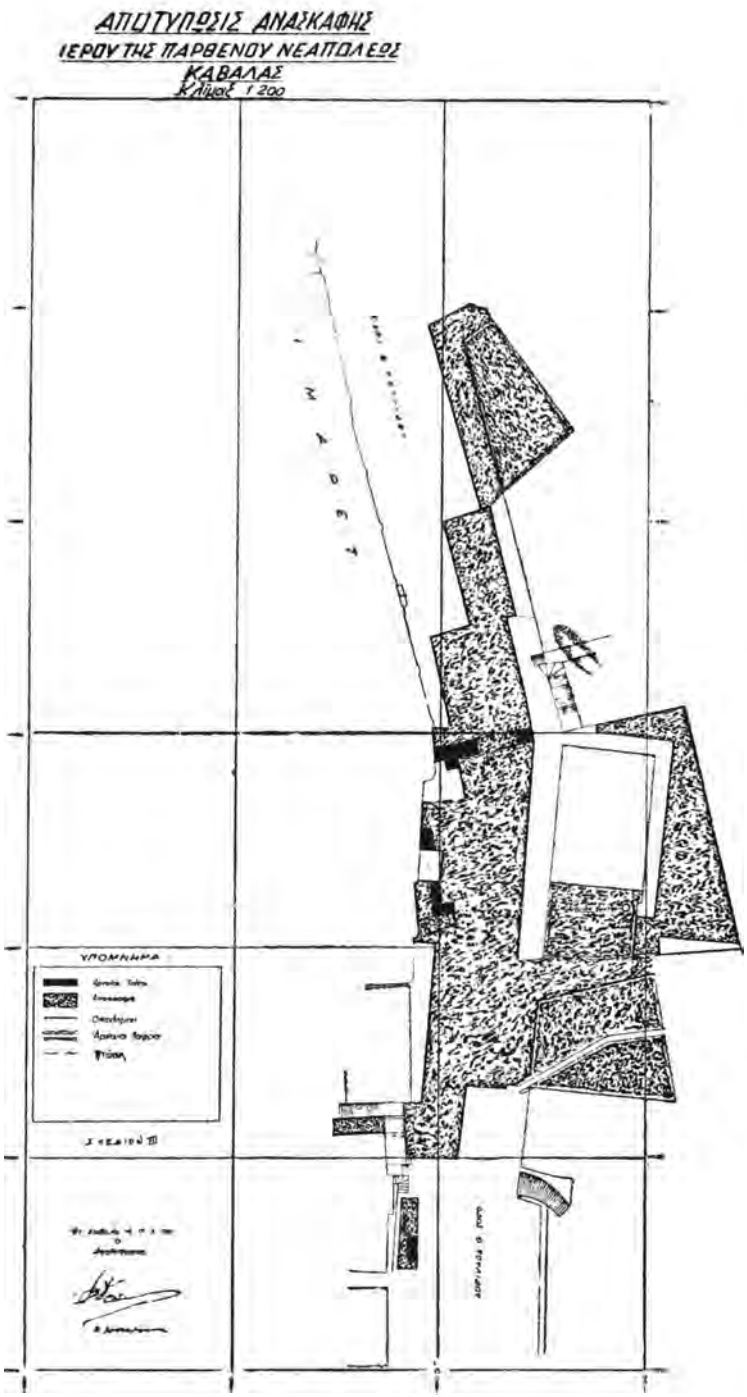
Τὸ δάπεδον τοῦτο φέρει διακόσμησιν ρόμβων διὰ λευκῶν ψηφίδων καὶ τριγωνιδίων διὰ τοιούτων μέλανος χρώματος, διατεταγμένων εἰς σχήματα ἀστερίσκων (Π ί ν. 278 β). Πρόκειται περὶ οἰκοδομῆς ὑστέρων ρωμαϊκῶν ἢ καὶ παλαιοχριστιανικῶν χρόνων, ἡ ἔρευνα τῆς ὁποίας θὰ πρέπει νὰ συνεχισθῇ εἰς τὸ μέλλον.

5. Διάφοροι δοκιμαστικαὶ τάφροι ἐγένοντο ἐπὶ τῶν λόφων, ἔνθα ἐξετείνετο ἡ ἀρχαία πόλις. Τὸ σημαντικώτερον ἀποτέλεσμα τούτων, ἦτο ἡ ἀνεύρεσις κιονοστοιχίας εἰς τὴν θέσιν « Μπεζεστένι », ὀλίγα μέτρα ἀνατολικῶς τῆς ἀνασκαφείσης ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Πελεκίδη βασιλικῆς (βασιλικὴ Α'). Ἡ κιονοστοιχία αὕτη, βαίνουσα ἐπὶ ἀσβεστοκτίστου στυλοβάτου, σχηματίζοντος ἀμβλεῖαν γωνίαν ἀνεσκάφη ἐπὶ μήκους 53,50 μέτρων. Οἱ κατώτεροι σπόνδυλοι ἐξ μαρμαρίνων δωρικῶν καὶ ἰωνικῶν κιόνων, ὕψους ἀπὸ 0,88 ἕως 1,28 μ. καὶ κατωτέρας διαμέτρου ἀπὸ 0,62 ἕως 0,72, εὑρίσκονται εἰς τὰς θέσεις των (Σ χ έ δ ι ο ν 2, Π ί ν. 278 γ). Μεταξὺ τῶν κιόνων ὑπάρχουν πεσσοί, ἐκτισμένοι διὰ λίθων καὶ ἀσβεστοκονιάματος. Εἶναι καταφανὲς ὅτι οἱ κίονες ἀνήκουν εἰς παλαιοτέρας οἰκοδομάς, ἐχρησιμοποιήθησαν δὲ ἐδῶ εἰς δευτέραν χρῆσιν. Χαρακτηριστικοὶ εἶναι οἱ ἰωνικοὶ κίονες, φέροντες ἐναλλὰξ μίαν ράβδωσιν πλατυτέραν καὶ ἐν συνεχείᾳ δύο ραβδώσεις μικροτέρου πλάτους (Π ί ν. 278 δ).

Διὰ τῆς μέχρι τοῦδε ἐρεύνης δὲν ἐγένετο εἰσέτι καταφανὴς ὁ προορισμὸς τοῦ οἰκοδομήματος. Εἶναι ὅμως πιθανόν, ὅτι πρόκειται περὶ μεγάλης στοᾶς ἢ ἄλλου τινος δημοσίου οἰκοδομήματος ὑστέρων ρωμαϊκῶν ἢ καὶ παλαιοχριστιανικῶν χρόνων.

Β' ΝΕΑΠΟΛΙΣ (Καβάλα)

1. Συνεχίσθη κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους μῆνας τοῦ ἔτους διὰ μικροῦ ἀριθμοῦ ἐργατῶν, ἡ ἔρευνα τοῦ χώρου, τὸν ὁποῖον κατελάμβανε κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τὸ Ἱερὸν τῆς Παρθένου, ἡ ἀρξαμένη τὴν 30ὴν Νοεμβρίου 1960, ἐξ ἀφορμῆς ἐπεκτάσεως τῆς οἰκοδομῆς Ἀργ. Κατσομάλλου, (ὁδὸς

Σχεδ. 3. Ἀνασκαφὴ Ἱεροῦ τῆς Παρθένου Νεαπόλεως

Θεοδώρου Πουλίδου ἀριθ. 41)[1]. Ἡ ἀνασκαφὴ ἐγένετο ὑπὸ δυσχερεστάτας συνθήκας, αἵτινες καθίστων τὴν ἐργασίαν δύσκολον καὶ ἐνίοτε λίαν ἐπικίνδυνον, λόγῳ τῆς σαθρότητος τῶν χωμάτων καὶ τῶν ὑπερκειμένων οἰκοδομῶν. Ἡ ἔρευνα ἦτο ὁλοκληρωτική, ἐξικνουμένη μέχρι τοῦ αὐτοφυοῦς βράχου, ἐντὸς σχισμῶν καὶ κοιλοτήτων τοῦ ὁποίου περισυνελέγοντο ὄστρακα ἀρχαϊκῶν ἀγγείων, ἔφθασε δὲ αὕτη μέχρι βάθους 6,5 μέτρων ἐντὸς τῆς στενῆς ἀνωνύμου παρόδου τῆς ὁδοῦ Θεοδώρου Πουλίδου, μεταξὺ τῶν οἰκιῶν Α. Κατσομάλλου καὶ Α. Πάσχου. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, ὅπως καὶ εἰς τὸ νότιον τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου Κατσομάλλου, ἔνθα ἡ ἐπέκτασις τῆς οἰκοδομῆς του, κάτωθεν τεταραγμένων στρωμάτων διαφόρων ἐποχῶν, ἀνευρέθη στρῶμα χαλίκων, μεταφερθέντων προφανῶς διὰ τὴν ἰσοπέδωσιν τοῦ χώρου, κάτωθεν δὲ τούτων μέχρι τοῦ βράχου ὑπῆρχε στρῶμα ἀδιατάρακτον, ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς. Ἀντιθέτως, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Θεοδώρου Πουλίδου, πρὸ τῶν γραφείων τοῦ Ἰμαρέτ, λόγῳ τῶν ἐπαλλήλων ὁδοστρωμάτων καὶ θεμελίων οἰκοδομῶν τῆς τουρκοκρατίας, ὡς καὶ τῶν ἐργασιῶν ὑδρεύσεως καὶ ἀποχετεύσεως, ἡ ἐπίχωσις ἦτο λίαν τεταραγμένη, συχνάκις δὲ ἐνταῦθα ἀνευρίσκοντο ὄστρακα ἀρχαϊκῶν ἀγγείων ὁμοῦ μὲ τοιαῦτα βυζαντινῆς ἐποχῆς. Εἰς τὸ βάθος τῆς παρόδου Θ. Πουλίδου, ἀνευρέθη μέγας πίθος τεθραυσμένος ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, καθόσον ἔφερεν συνδέσμους ἐκ μολύβδου διὰ τὴν συγκράτησιν τῶν ἀποκεκρουμένων τεμαχίων του. Οὗτος ἦτο πλήρης χωμάτων, ἐντὸς τῶν ὁποίων περισυνελέγη πλῆθος ὀστράκων ἀρχαϊκῶν ἀγγείων.

Κατὰ τὴν περίοδον τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν ἠρευνήθη κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος, τμῆμα τῆς ὁδοῦ, μήκους 60 περίπου μέτρων (Σχέδιον 3).

Ὁ περίβολος τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ Ἱεροῦ τέμνει ἐγκαρσίως τὴν σύγχρονον ὁδὸν μὲ κατεύθυνσιν ἀνατολικὴν – δυτικήν. Τμῆμα τοῦ περιβόλου, περὶ τὸ μέσον τῆς ὁδοῦ, ἔχει καταστραφῆ ἐπὶ μήκους 3,90 μ., λόγῳ τῆς διελεύσεως ἐκ τοῦ σημείου τούτου τῆς συγχρόνου κεντρικῆς ὑπονόμου. Ἐνταῦθα ἀνεσκάφησαν δύο τμήματα τοῦ περιβόλου, εὑρισκόμενα εἰς τὴν αὐτὴν εὐθεῖαν, μήκους 4,30 καὶ 1,60 μ. Οὕτως ἐκ τῆς βορείας πλευρᾶς, διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις τοῦ τοίχου τούτου ἐπὶ μήκους 9,80 μ. περίπου. Δὲν εἶναι βέβαιον ἂν τὰ σημειούμενα ἐν τῷ τοπογραφικῷ σχεδίῳ τοῦ κ. Γ. Μπακαλάκη[2], παρὰ τὸ κράσπεδον τῆς ὁδοῦ, τμήματα ἀρχαίων τοίχων ἐκ γρανίτου, εὑρίσκονται εἰς τὴν πρὸς ἀνατολὰς προέκτασιν τοῦ ἰδίου τοίχου τοῦ περιβόλου. Ἡ συνέχισις τῆς ἐρεύνης ἐνταῦθα, πρὸς τὸ παρόν, ἦτο ἀδύνατος λόγῳ τοῦ πεζοδρομίου καὶ τῶν ἑκατέρωθεν τῆς ὁδοῦ οἰκοδομῶν. Τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ περιβόλου, ᾠκοδομημένον ἐξ ἀνισομεγέθων καὶ ἀνισοΰψῶν λιθοπλίνθων γρανίτου, ἔχει πάχος 1,10 – 1,20 μ., διατηρεῖται δὲ εἰς ὕψος 1,40 μ. (Πίν. 279 α - β).

Δεύτερος ἀρχαῖος τοῖχος ἀνευρέθη εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ χώρου τὸν ὁποῖον κατελάμβανε τὸ Ἱερὸν τῆς Παρθένου, πρὸ τῆς εἰσόδου τῶν γραφείων τοῦ βακουφικοῦ κτήματος Ἰμαρέτ, βαίνων λοξῶς, κατὰ μῆκος τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου τοῦ κτηρίου καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ[3]. Τοῦ τοίχου τούτου ἀνεσκάφησαν δύο τμήματα μήκους 3,73 μ. καὶ 2 μ. περίπου, διεπιστώθη ὅμως ἡ παρουσία του ἐπὶ μήκους 8,40 μ. περίπου. Ἀποτελεῖται ἐκ λιθοπλίνθων γρανίτου, μήκους 0,15 ἕως 0,70 μ., σχηματιζόντων δόμους κατὰ προσέγγισιν ἰσοΰψεῖς, ἤτοι ὕψους ἀπὸ 0,08 ἕως 0,14 (Πίν. 279 γ, δ). Καὶ ὁ τοῖχος οὗτος εἶναι θεμελιωμένος ἐπὶ τοῦ βράχου, διατηρεῖται δὲ εἰς ὕψος 2,20 μ. Ἀρχικῶς ἐξελήφθη οὗτος ὡς περίβολος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ Ἱεροῦ, καθόσον εἰς τὸ ἀποκαλυφθὲν νότιον ἄκρον του εἶχε τὸ αὐτὸ πάχος (± 1,25 μ.) μὲ τὸ τμῆμα τοῦ περιβόλου τῆς βορείας πλευρᾶς. Κατὰ τὴν πρόοδον ὅμως τῶν ἐργασιῶν διεπιστώθη, ὅτι εἰς τὸ νότιον ἄκρον του, κάτωθεν νεωτέρων τοίχων, ὑπάρχει γωνία τοῦ ἀρχαίου τοίχου (Πίν. 279 ε) καὶ ὅτι τὸ καθαυτὸ πάχος του εἶναι 0,76 μ. Εἶναι πιθανὸν λοιπόν, ὅτι ὁ δεύτερος οὗτος τοῖχος εἴτε εἶναι ἀναλημματικός, δεδομένου ὅτι ὑπάρχει μεγάλη πτῶσις τοῦ βραχώδους ἐδάφους, δυτικῶς αὐτοῦ, καὶ διαφορὰ ἐπιπέδου – ἦτο δὲ ἀναγκαῖος κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὁ σχηματισμὸς ἑνὸς ἀνδήρου διὰ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ Ἱεροῦ – εἴτε ἀνήκει εἰς οἰκοδομὴν εὑρισκομένην ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ Ἱεροῦ.

Μικρὸν τμῆμα ἀρχαίου τοίχου, κειμένου εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ δευτέρου τούτου τοίχου, ἀνευρέθη ὑπὸ τὸ πεζοδρόμιον, ἐντὸς δοκιμαστικῆς τάφρου, εἰς τὸ νοτιώτερον τμῆμα τῆς ἀνασκαφῆς.

1. Περὶ τῶν παλαιοτέρων ἐρευνῶν εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἱεροῦ τῆς Παρθένου βλ. Π.Α.Ε. 1937, σελ. 59 κ.ἑ. Γ. Μπακαλάκη, Ἀνασκαφὴ ἐν Καβάλᾳ. Τοῦ ἰδίου: Νεάπολις – Χριστούπολις – Καβάλα ἐν Α.Ε. 1936 σελ. 29 κ.ἑ. Περὶ τῶν ἐρευνῶν τῶν τελευταίων ἐτῶν βλ. BCH 1961, Chronique des Fouilles, σελ. 831 καὶ Δημ. Λαζαρίδη, Α. Δ. 1960 σ. Τοῦ ἰδίου: A report on the archaeological research in Eastern Macedonia (1960) ἐν Balkan Studies II (1961) σελ. 287.

2. Π.Α.Ε. 1937, σελ. 60 εἰκ. 1.

3. Τὸ νότιον ἄκρον τοῦ τοίχου τούτου ἀπέχει 1,85 μ. ἀπὸ τοῦ τοίχου τοῦ Ἰμαρέτ, ἐνῷ τὸ βόρειον τμῆμα αὐτοῦ εἰσέρχεται ἐντὸς τῶν θεμελίων τοῦ Ἰμαρέτ.

Ἐν τέλει εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ χώρου τοῦ Ἱεροῦ, ὄπισθεν τῆς οἰκίας Α. Κατσομάλλου, ἔνθα ἡ ἐπίχωσις μέχρι τοῦ βράχου εἶναι πολὺ μικρὰ – 0,30 ἕως 0,50 – ἀνευρέθησαν δύο πλίνθοι μαρμάρου, ἀνήκουσαι πιθανῶς εἰς τὸν ἀρχαῖον μαρμάρινον τοῖχον, εὑρισκόμενον τώρα ὑπὸ τὴν οἰκοδομήν, τὸν σημειούμενον ὑπὸ τοῦ κ. Γ. Μπακαλάκη[4].

Πολυάριθμα ἦσαν τὰ εὑρήματα τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τοῦ ἔτους τούτου, ἀποτελούμενα κυρίως ἐξ ὀστράκων ἀγγείων καὶ εἰδωλίων. Διὰ τῆς ἐργασίας τοῦ συγκολλητοῦ Ἀργυρίου Μαρίνη πολλὰ ὄστρακα συνεκολλήθησαν, ἀποτελέσαντα μεγαλύτερα τμήματα ἢ καὶ ἀκέραια ἀγγεῖα, συμπληρωθέντων διὰ γύψου τῶν ἐλλειπόντων μερῶν. Τὸ σπουδαιότερον ἐκ τῶν ἀγγείων, εἶναι μέγας «μηλιακὸς» ἀμφορεὺς τοῦ γ΄ τετάρτου τοῦ 7ου π. Χ. αἰῶνος (Πίν. 280 α), φέρων παράστασιν Πηλέως καὶ Θέτιδος (ἀνακοίνωσις τῆς κ. Σέμνης Καρούζου) λίαν ἐπιμελοῦς ἐργασίας. Εἰς τὸ μέσον τοῦ λαιμοῦ τοῦ ἀγγείου εἰκονίζεται ὁ Πηλεύς, εὑρισκόμενος ὄπισθεν τῆς Θέτιδος καὶ συγκρατῶν τὴν θεὰν δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν του. Ἡ κεφαλὴ τῆς Θέτιδος εἶναι ἐστραμμένη πρὸς τὸν Πηλέα, ἐνῷ τὸ σῶμα της πρὸς τὰς συντρόφους της Νηρηΐδας αἵτινες ἀπομακρύνονται ρυθμικῶς, ὡς νὰ χορεύουν. Ἡ προβολὴ τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς τῶν Νηρηΐδων, προκαλεῖ ἔξοχον κυματισμὸν τοῦ κάτω μέρους τῶν ἐσθήτων. Δευτέρα ὁμὰς Νηρηΐδων, ἥτις ἀπομακρύνεται καθ' ὅμοιον τρόπον, εὑρίσκεται ὄπισθεν τοῦ Πηλέως.

Παρομοία ἐγχάρακτος παράστασις εὑρίσκεται ἐπὶ χαλκοῦ πίνακος τρίποδος, χρονολογουμένου περὶ τὸ 660 π.Χ., τοῦ Μητροπολιτικοῦ Μουσείου τῆς Ν. Ὑόρκης[5].

Ἐπὶ τῆς κοιλίας τοῦ ἀγγείου ὑπάρχει παράστασις ἅρματος συρομένου ὑπὸ πτερωτῶν ἵππων. Ἐπ' αὐτοῦ εἰκονίζονται δύο μορφαὶ (Πηλεὺς καὶ Θέτις).

Ἐκ πολλῶν ὀστράκων συνεκροτήθη μέγας κρατὴρ μὲ λαβὰς τύπου «διπλῶν κιονίσκων» ἀνήκων εἰς κυκλαδικὸν ἐργαστήριον, τῶν μέσων τοῦ 6ου π. Χ. αἰῶνος (Πίν. 281 α). Οὗτος ἔφερε ἀναθηματικὴν ἐπιγραφήν, γεγραμμένην βουστροφηδόν, ἐξ ἧς διεσώθη ἡ λέξις *ΑΝΕΘΗΚΕΝ*. Φέρει παραστάσεις εἰς δύο ζώνας (ἄνω: θήρα κάπρου, κάτω: ζώνη θηρίων).

Κατὰ τὰς τελευταίας ἀνασκαφὰς ἀνευρέθησαν πλεῖστα ὄστρακα κορινθιακοῦ κρατῆρος, προερχόμενα ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἀγγείου, ἐκ τοῦ ὁποίου καὶ μέγα ὄστρακον, ἀνευρεθὲν κατὰ τὴν οἰκοδομὴν τῆς οἰκίας Κατσομάλλου τὸ ἔτος 1938 (;) καὶ δωρηθὲν εἰς τὸ Μουσεῖον Καβάλας ὑπὸ τοῦ κατόχου του τὸ 1947. Τὸ ἀγγεῖον τοῦτο, ἀπομιμούμενον τὰ ἀττικὰ μελανόμορφα ἀγγεῖα μὲ ἐρυθρὸν βάθος, ἀνήκει εἰς τοὺς περὶ τὸ 570 π. Χ. χρόνους καὶ φέρει ἄνω παράστασιν γοργόνων, κάτω δὲ ζώνην ζώων (Πίν. 281 β).

Πρὸς τούτοις περισυνελέγησαν ἐν ἀφθονίᾳ μικρὰ ἀκέραια κορινθιακὰ ἀγγεῖα (Πίν. 282 α) – ἀρύβαλλοι, βομβυλιοί, κυάθια –, ὄστρακα ροδιακῶν ἀγγείων ὡς καὶ ἀγγείων τύπου Φικελλούρας (Πίν. 280 β), λακωνικῶν κυλίκων (Πίν. 282 β) ἀττικῶν μικρογραφικῶν κυλίκων τοῦ τύπου «petits maitres» (Πίν. 282 γ), ὡς καὶ πολλὰ ὄστρακα, φέροντα ἀναθηματικὰς ἐπιγραφάς (Πίν. 283 α). Μία τῶν πλέον ἀξιολόγων ἐπιγραφῶν, κεχαραγμένη ἐπὶ τῆς λαβῆς καὶ τοῦ χείλους μελανομόρφου κρατῆρος κατὰ τὸ πάριον ἀλφάβητον, δεικνύει σχέσεις Θάσου καὶ Νεαπόλεως περὶ τὰ μέσα τοῦ 6ου π. Χ. αἰῶνος:

(Ν)ΥΝΦΙΣ ΚΑΙ ΠΕΡΓΑΜΩΣ ΑΝΕΘΕΣΑΝ (Πίν. 283 β).

Δὲν κατέστη δυστυχῶς δυνατὴ ἡ συμπλήρωσις λίαν ἀξιολόγου ἀγγείου, ἀνήκοντος εἰς τὸν Ἄμασιν μὲ παράστασιν Σιληνῶν, ἀσχολουμένων εἰς τὴν παρασκευὴν οἴνου (Πίν. 283 γ)[6].

Τὰ εἰδώλια εἶναι προϊόντα θασιακοῦ ἐργαστηρίου, ὅμοια πρὸς τὰ ἀνευρεθέντα κατὰ τὰς τελευταίας ἀνασκαφὰς τοῦ ἐν Θάσῳ Ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Πώλω. Συνηθέστερος εἶναι ὁ τύπος τῆς καθημένης θεᾶς ἢ γυναικός, φερούσης ὑψηλὸν πόλον ἢ κάλυμμα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς (Πίν. 284 α) καὶ ὁ τύπος τῆς κόρης – εἰδώλιον ἢ καὶ πλαστικὸν ἀγγεῖον – κρατούσης διὰ τῆς δεξιᾶς πτηνὸν ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ ἀνασυρούσης διὰ τῆς ἀριστερᾶς τὸν χιτῶνα (Πίν. 284 β).

2. Μουσεῖον

Λόγῳ ἐπειγουσῶν πολεοδομικῶν ἀναγκῶν καὶ ἐν ὄψει τῆς οἰκοδομῆς τοῦ νέου κτηρίου, τὸ παλαιὸν Μουσεῖον κατεδαφίσθη, αἱ δὲ ἀρχαιότητες τοῦ Μουσείου ἐναποθηκεύθησαν εἰς τὴν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Βενιζέλου 6 Α, νεόδμητον οἰκοδομήν. Ἐντὸς μιᾶς αἰθούσης 200 μ. περίπου ἐγένετο προσωρινὴ ἔκθεσις δι' ἐπιλογῆς ἀγγείων,

4. Π.Α.Ε. 1937, σελ. 60, εἰκ. 1. Ὁ τοῖχος οὗτος σημειοῦται διὰ τῶν στοιχείων τμ.

5. Βλ. Dietrich von Bothmer, The Metropolitan Museum of Art Bulletin, January 1961, εἰκ. 4, 6.

6. J. D. Beazley, The development of Attic Black-Figure, πιν. 32,2 καὶ Semni Karouzou, The Amasis Painter, πίν. 29.

εἰδωλίων, ἀναγλύφων καὶ γλυπτῶν μικροῦ μεγέθους, προερχομένων ἐκ διαφόρων ἀρχαιολογικῶν χώρων τῆς Ἀν. Μακεδονίας – Θράκης.

Γ'. ΦΙΛΙΠΠΟΙ

1. Τὸν Ἰούλιον τοῦ 1961 ἤρχισαν αἱ προκαταρκτικαὶ ἐργασίαι τοῦ προγραμματισθέντος ἔργου «Ἀναστήλωσις Μνημείων Φιλίππων», αἵτινες συνεχίσθησαν μέχρι τέλους τοῦ ἔτους. Εἰς τοὺς Φιλίππους ἐτοποθετήθη ὁ ἀρχιτέκτων κ. Ἰ. Σταμπολτζῆς διὰ τὴν μελέτην καὶ ἀποτύπωσιν τῶν ὑπὸ ἀναστήλωσιν μνημείων καὶ περισυλλογὴν στοιχείων πρὸς ὑποβολὴν προτάσεων, συνεκροτήθη δὲ συνεργεῖον μαρμαρογλυπτῶν, οἵτινες εἰργάσθησαν εἰς τὴν συγκόλλησιν καὶ συμπλήρωσιν διαφόρων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν (Πίν. 285 α).

Ἐκτὸς τοῦ γενικοῦ καθαρισμοῦ τῶν Μνημείων, εἰς δύο κυρίως σημεῖα ἐγένοντο ὑπὸ τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων ἀποχωματώσεις εὐρείας ἐκτάσεως, ἀποσκοποῦσαι εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τῶν μνημείων, τὴν ἀνεύρεσιν νέων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, τὴν μελέτην καὶ λεπτομερῆ ἀποτύπωσιν τούτων. Τὰ σημεῖα ταῦτα εἶναι 1. ὁ μεταξὺ τοῦ Forum καὶ τῆς Ἐμπορικῆς Ἀγορᾶς ὡς καὶ τῶν ἐκατέρωθεν ταύτης οἰκοδομῶν χῶρος καὶ 2. τὸ Θέατρον.

1. Νοτίως τοῦ Forum καὶ ἐξωτερικῶς τοῦ τοίχου τοῦ βάθους αὐτοῦ, ἐπὶ τῆς μεγάλης πλακοστρώτου ὁδοῦ, ἥτις διέρχεται μεταξὺ τοῦ Forum καὶ τῆς Ἐμπορικῆς Ἀγορᾶς, αἱ παλαιότεραι ἀνασκαφαὶ τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς, εἶχον διαπιστώσει τὴν ὕπαρξιν 2 – 3 συνεχομένων καταστημάτων, διορόφων πιθανῶς. Αἱ ἀνασκαφαὶ ἐνταῦθα δὲν εἶχον ὁλοκληρωθῆ. Πρὸς τούτοις ἐπεβάλετο ἡ διενέργεια μεγάλης ἐκτάσεως ἀποχωματώσεων διὰ τὴν ἀνεύρεσιν νέων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ ἡ ἀπομάκρυνσις σωρῶν χωμάτων τῶν παλαιοτέρων ἀνασκαφῶν. Κατὰ τὰς ἐργασίας αὐτὰς ἀπεκαλύφθησαν 11 καταστήματα, ἀπὸ τοῦ μέσου περίπου τοῦ forum μέχρι τῆς ΝΑ ἐξόδου αὐτοῦ, διαστάσεων 4,03 Χ 6,30 μ. ἕκαστον (Πίν. 285 β). Τόσον ἐντὸς τῶν καταστημάτων, δσον καὶ πρὸ αὐτῶν, ἐπὶ τῆς πλακοστρώτου ὁδοῦ, ἀνευρέθησαν πολλὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη – βάσεις κιόνων, ἀμφικίονες, ἐπιστύλια, κιονόκρανα, γεῖσα κλπ. – ἀνήκοντα εἰς τὴν πρόσοψιν τῶν ἐν λόγῳ καταστημάτων. (Πίν. 285 γ). Ἐντὸς τοῦ 5ου καταστήματος, ἀρχομένης τῆς ἀριθμήσεως ἐκ τῆς ἀνατολικῆς ἐξόδου τοῦ Forum, καὶ παρὰ τὴν ΒΔ γωνίαν τοῦ καταστήματος, ἀνευρέθησαν δύο ὅμοια παλαιοχριστιανικὰ κιονόκρανα, φέροντα διακόσμησιν ἀετῶν εἰς τὸ μέσον καὶ προτομῶν κριῶν εἰς τὰς γωνίας (Πίν. 286 α, β). Ὅμοιον κιονόκρανον ἀνευρεθὲν ἐντὸς τῆς Ἐμπορικῆς Ἀγορᾶς, ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ P. Lemerle[7]. Ἐντὸς τοῦ 2ου καταστήματος καὶ εἰς ἐπίπεδον ὑψηλότερον τοῦ δαπέδου, ἀνευρέθη μεταγενέστερος τάφος εὐτελοῦς κατασκευῆς, ἄνευ κτερισμάτων.

Ἡ ἔρευνα καὶ ἀποχωμάτωσις ἐπεξετάθη ἐν μέρει καὶ εἰς τὴν πρόσοψιν τῶν ἐκατέρωθεν τῆς Ἐμπορικῆς Ἀγορᾶς οἰκοδομῶν, τῶν χωριζομένων ἀπ' αὐτῆς διὰ στενῶν ὁδῶν.

Δυτικῶς τῆς Ἐμπορικῆς Ἀγορᾶς καὶ εἰς ἀπόστασιν 4,60 μ. ἀπ' αὐτῆς, ἀπεκαλύφθη ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τῆς παλαίστρας, ᾠκοδομημένος διὰ μεγάλων πλίνθων μαρμάρου, ἐπιμελοῦς κατασκευῆς, ὡς καὶ ἡ γωνία τῆς προσόψεως τῆς οἰκοδομῆς. Πρὸ τοῦ κτηρίου, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, ἀνευρέθη τμῆμα θριγκοῦ, τὸ ὁποῖον ἔφερε ἄλλοτε τιμητικὴν ἐπιγραφὴν (διεσώθη τὸ γράμμα Μ).

Ἀνατολικῶς τῆς Ἀγορᾶς ἀπεκαλύφθη τμῆμα τῆς προσόψεως κτηρίου ρωμαϊκῶν χρόνων, εὑρισκομένου πιθανῶς εἰς τὴν θέσιν οἰκοδομῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, καθόσον εἰς τὴν ΒΔ γωνίαν τοῦ κτηρίου, ἀπεκαλύφθη in situ ἐνεπίγραφον βάθρον. Τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ δύο πλίνθων μαρμάρου, ἐπὶ τῶν ὁποίων τετράπλευρος βάσις (διαστ. 0,97 Χ 0,57 Χ 0,48) εἰργασμένη ἐκ τῶν τριῶν πλευρῶν αὐτῆς, φέρουσα ἄνω καὶ κάτω ἀργὸν κυμάτιον, λίαν ἐπιμελοῦς ἐργασίας. Ἐπὶ τῆς πρὸς τὴν ὁδὸν στενῆς πλευρᾶς τῆς βάσεως εἶναι κεχαραγμένη ἡ κάτωθι ἐπιγραφή:

ΔΙΟΔΟΤΟΣ ΕΠΙΓΕΝΟΥ (Σ)
ΑΠΟΛΛΩΝΙ ΚΩΜΑΙΩ(Ι)
ΚΑΙ ΑΡΤΕΜΙΔΙ

Γράμματα β' ἡμίσεος τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνος.

Πρὸ τοῦ κτηρίου τούτου ἀπεκαλύφθησαν δύο ἀποχετευτικοὶ ἀγωγοί, οἵτινες ἐκβάλλουν ἐντὸς τῆς κεντρικῆς ὑπονόμου τῆς ὁδοῦ καὶ τμῆμα τοῦ πλακοστρώτου τῆς ὁδοῦ.

Εἰς πολλὰ σημεῖα τοῦ ἐρευνηθέντος χώρου, τόσον ἐντὸς τῶν καταστημάτων, δσον καὶ εἰς τὴν ἐπίχωσιν τῆς ὁδοῦ, διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις παχέος στρώματος λατυπῶν μαρμάρου.

Πλὴν τῶν διαφόρων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν ἀνευρέθησαν τμήματα ἀγαλμάτων, ρωμαϊκῆς ἐποχῆς – κεφαλαί, κορμοί, ἄκρα – ἄφθονα ὄστρακα χονδροειδῶν ἀγγείων ἢ τύπου terra sigillata, ἀντικείμενα ἐκ χαλκοῦ, ὀστοῦ ἢ σιδήρου – κρῖκοι, δακτύλιοι, βελόναι κλπ. – θραύσματα ὑαλίνων

7. P. Lemerle, Chapiteaux Chretiens à protomes de béliers, ἐν Α.Ε. 1937, σελ. 292 κ.ἑ., πίν. 1.

ἀγγείων καὶ περὶ τὰ 50 νομίσματα ρωμαϊκῶν καὶ βυζαντινῶν χρόνων.

2. Θέατρον

Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ θεάτρου, ἰδίᾳ δὲ ἀνατολικῶς καὶ δυτικῶς τῶν παρόδων, πρὸ αὐτῶν καὶ ἐξωτερικῶς τῶν διαμερισμάτων τῆς σκηνῆς ἐγένοντο εὐρείας ἐκτάσεως ἀποχωματώσεις καὶ ἀποκομιδὴ χωμάτων τῶν παλαιοτέρων ἀνασκαφῶν. Ἀνατολικῶς τῆς ἀνατολικῆς παρόδου ἀπεκαλύφθησαν ἀλλεπάλληλοι τοῖχοι νεωτέρων κτισμάτων, εὐτελοῦς κατασκευῆς καὶ ἐπιφανειακῆς θεμελιώσεως, κλῖμαξ φέρουσα εἰς τὸ βυζαντινὸν τεῖχος τῆς πόλεως (Πίν. 287 α), ἀποχετευτικὴ αὐλαξ, ἐρχομένη ἐκ τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου (Πίν. 287 β), μαρμαρίνη τετράγωνος βάσις μνημείου, ὡς καὶ ἐπιτυμβία ἀνάγλυφος στήλη, φέρουσα παράστασιν ἀνδρὸς ἱσταμένου ἐπὶ βάθρου πρὸ τραπέζης, ἐφ' ἧς μέγα ἀγγεῖον μὲ προσφοράς (Πίν. 287 γ). Κάτωθεν τοῦ ἀναγλύφου ὑπάρχει λατινικὴ ἐπιγραφή. Ἐξωτερικῶς τῆς ἀνατολικῆς παρόδου ἀνευρέθη μεγάλη τοξωτὴ εἴσοδος, ἡ ὁποία φαίνεται νὰ ὁδηγῇ εἰς τὸν ὄπισθεν τοῦ κοίλου χῶρον. Οἱ θολῖται τοῦ τόξου, τὸ ὁποῖον ἔχει ἄνοιγμα 5,30 μ., παρέμειναν εἰς τὴν τομὴν τῶν χωμάτων, συγκρατηθέντες εἰς τὸ ὕψος ἐκεῖνο ὑπὸ τῆς ἐπιχώσεως ἡ ὁποία ἐπλήρωσε τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀνοίγματος (Πίν. 288 α).

Εὐρείας ἐκτάσεως ἀποκομιδὴ χωμάτων ἐγένετο καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς προσόψεως τοῦ θεάτρου καὶ τῶν παρόδων. Κατὰ τὰς ἐργασίας αὐτὰς ἀνευρέθησαν πολλὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἀνήκοντα εἰς τὰς παρόδους, τοὺς ἀναλημματικοὺς τοίχους ἢ τὰ διαμερίσματα τῆς σκηνῆς, ἅτινα ἀπομακρυνθέντα ἐκ τοῦ χώρου τῆς ἀνευρέσεως διηυθετήθησαν εἰς τὸν πρὸ τοῦ θεάτρου χῶρον. Συμμετρικῶς ἑκατέρωθεν τῆς σκηνῆς καὶ πρὸ τῶν παρόδων, ἀπεκαλύφθησαν δύο μνημειώδη κλιμακοστάσια, πρὸ τῶν ὁποίων ὑπάρχει πλακόστρωτος χῶρος. Ἐπὶ τοῦ κλιμακοστασίου τῆς δυτικῆς παρόδου διεσώθησαν δέκα μεγάλαι βαθμῖδες μαρμάρου (Πίν. 288 β).

Πρὸς τούτοις ἀπεκαλύφθη ἡ εἴσοδος τῆς δυτικῆς παρόδου καὶ ὁ νότιος τοῖχος αὐτῆς. Τὸ ἐπίπεδον τοῦ πρὸ τοῦ θεάτρου χώρου θὰ πρέπει νὰ κατέλθῃ 1 1/2 – 2 μ. εἰσέτι διὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῆς πλακοστρώσεως.

Ἐκτὸς τῶν νομισμάτων καὶ διαφόρων ἀντικειμένων ἐκ χαλκοῦ σιδήρου ἢ ὀστοῦ, τὰ σπουδαιότερα εὑρήματα τῶν ἀνασκαφῶν ἐνταῦθα ἦσαν —μέγας ἄχρους κρατήρ, ὕψους 0,47 – μὲ λαβὰς τύπου «διπλῶν κιονίσκων», φέρων ἀναγλύφους διονυσιακὰς παραστάσεις, πιθανῶς 2ου μ. Χ. αἰῶνος, ὡς καὶ ἡ δεξιὰ χείρ, χαλκοῦ ἀνδριάντος ὑπερφυσικοῦ μεγέθους, φέρουσα δακτύλιον.

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο συνεπληρώθη ἡ περίφραξις τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου, περιφραχθέντων τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ ὀκταγώνου, τοῦ ἀνασκαφέντος ἀνατολικῶς τοῦ Forum, ὡς καὶ μεγάλου μέρους τῶν νοτίως τοῦ θεάτρου ἀγρῶν.

Δ'. ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΣ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΣ ΝΤΙΚΙΛΙ - ΤΑΣ (Ἑλληνικὸς τομεύς)[8]

Εἰς τὸν ἀπὸ μακροῦ γνωστὸν προϊστορικὸν συνοικισμὸν τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας «Ντικιλὶ – Τὰς» (ἀνακαλυφθέντα κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Α' παγκοσμίου πολέμου ὑπὸ τῶν Blegen καὶ Welch καὶ δοκιμαστικῶς ἐρευνηθέντα τῷ 1921 ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς) ἤρχισαν κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1961 συστηματικαὶ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας μὲ τὴν συμμετοχὴν τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς.

Προετοιμάζουσα τὸ ἔδαφος ἡ Ὑπηρεσία Ἀρχαιοτήτων ἀπηλλοτρίωσε τριάκοντα περίπου στρέμματα ἀγρῶν διὰ σημαντικῆς δαπάνης, εἰς τὴν ὁποίαν συνέβαλε καὶ ἡ Γαλλικὴ Σχολή, ἀναλαβοῦσα προσέτι τὴν ἀνέγερσιν παρὰ τὸν χῶρον τῆς σκαφῆς ἐργαστηρίου καὶ ἀποθήκης.

Τὴν διοικητικὴν διεύθυνσιν τῶν ἐργασιῶν εἶχεν ὁ ἔφορος ἀρχαιοτήτων τῆς περιοχῆς κ. Δημήτριος Λαζαρίδης, τῶν ἀνασκαφικῶν δὲ ἐργασιῶν προΐσταντο, ἐκ μέρους τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς ὁ κ. Jean Deshayes, καὶ ἐκ μέρους τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ὁ ἔφορος ἀρχαιοτήτων κ. Δημήτριος Θεοχάρης, βοηθούμενος ὑπὸ τῆς ἐπιμελητρίας δ. Αἰκατερίνης Ρωμιοπούλου.

Ὁ συνοικισμὸς εἶναι χαμηλὸς γήλοφος, εὑρίσκεται δὲ πλησίον μεγάλης πηγῆς καὶ παρὰ τὴν ὄχθην τοῦ ἀποξηραθέντος ἕλους τῶν Φιλίππων. Ἀκριβέστερον, ἡ θέσις κεῖται ὀλίγον βορειότερον τοῦ 15ου χλμ. τῆς ἀπὸ Καβάλας εἰς Δράμαν ἁμαξιτῆς ὁδοῦ καὶ εἰς ἀπόστασιν 2.5 χιλιομέτρων ἀνατολικῶς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῶν Φιλίππων (Πίν. 288 γ).

Κοινὴ ὑπῆρξεν ἐπιθυμία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς ἡ συστηματικὴ ἐξερεύνησις τοῦ συνοικισμοῦ αὐτοῦ, ἐπειδὴ ἀφ' ἑνὸς τὰ ὀλίγα περὶ τῆς πρώτης δοκιμῆς καὶ τῆς κεραμεικῆς αὐτοῦ (πρβλ. B. Welch, BSA 23 (1918) 19,44 ἑξ. καὶ L. Renaudin, BCH 45 (1921) 543 ἑξ. καὶ 46 (1922) 527-28) δημο-

8. Ἡ ἔκθεσις αὕτη περὶ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Ντικελὶ Τάς, συνετάχθη ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων κ. Δ. Θεοχάρη καὶ τῆς Ἐπιμελητρίας δ. Αἰκ. Ρωμιοπούλου καὶ ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ Ἔργον τοῦ 1961, σελ. 82 κ.ἑ.

σιευθέντα δὲν ἠδύναντο νὰ θεωρηθοῦν ἐπιστημονικῶς ἐπαρκῆ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ γεωγραφικὴ θέσις τοῦ συνοικισμοῦ, καὶ ἡ σχετικὴ σπάνις ἐξηκριβωμένων εἰδήσεων περὶ τῆς προϊστορίας τῆς 'Ανατολικῆς Μακεδονίας γενικώτερον, προσέδιδον ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον εἰς τὴν ἔρευναν. Πράγματι μόνον δύο συνοικισμοὶ τῆς περιοχῆς, οἱ τοῦ Πολυστύλου καὶ τοῦ 'Ακροποτάμου, ἀνεσκάφησαν δοκιμαστικῶς ὑπὸ τῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας, ὀλίγον πρὸ τοῦ Β΄ παγκοσμίου πολέμου (πρβλ. ΠΑΕ 1938, 103 ἑξ. καὶ AJA 43 (1939) 344 καὶ 45 (1941) 557 ἑξ.), ἐνῷ ἔκτοτε νέα στοιχεῖα προέκυψαν ἐκ τῆς τοπογραφικῆς ἐρεύνης καὶ νέοι προϊστορικοὶ σταθμοὶ ἐπεσημάνθησαν. 'Εξ αὐτῶν μνημονεύομεν τὸν τῆς Γαληψοῦ (πρβλ. F. Schachermeyr, Die Ältesten Kulturen Griechenlands 108 ἑξ.) καὶ τὸν παρὰ τὸ χωρίον Δήμητρα (Συλλογὴ ὀστράκων εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Καβάλας), οἱ ὁποῖοι εἶναι καὶ οἱ σπουδαιότεροι.

Αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ 1961, τόσον τοῦ Γαλλικοῦ τομέως (κειμένου παρὰ τὴν κορυφὴν τοῦ γηλόφου), ὅσον καὶ τοῦ 'Ελληνικοῦ (κατὰ τὰ ἀνατολικὰ κράσπεδα αὐτοῦ), εἶχον κατ' ἀνάγκην ἀνιχνευτικὸν χαρακτῆρα, διότι ἡ ἀπαλλοτρίωσις τῶν ἀγρῶν δὲν εἶχε συντελεσθῆ πλήρως καὶ ἡ ὑφισταμένη ἐπὶ τοῦ λόφου φυτεία καπνοῦ δὲν ἐπέτρεπεν ἐκτεταμένας διὰ τάφρων ἀνιχνεύσεις. Εἰς τὰ ὀλίγα σημεῖα, τὰ ὁποῖα ἀφήνοντο ἐλεύθερα πρὸς σκαφήν, αἱ ἐργασίαι περιωρίσθησαν εἰς σπουδὴν κυρίως τῆς στρωματογραφίας καὶ τὴν στατιστικὴν μελέτην τῆς κεραμεικῆς κατὰ στρώσεις καὶ κατηγορίας. Ἡ μέθοδος αὕτη δὲν ἀποδίδει, ὡς γνωστόν, ἐντυπωσιακὰ ἀποτελέσματα, προσφέρει ὅμως ἠλεγμένον στρωματογραφικῶς ὑλικὸν—καὶ αὐτοῦ ἀκριβῶς ἔχει ἀνάγκην ἡ προϊστορικὴ ἔρευνα τῆς περιοχῆς.

Κατὰ σύμπτωσιν, εἰς ἀμφοτέρους τοὺς τομεῖς τῶν ἀνασκαφῶν, ἠρευνήθησαν ἐφέτος μόνον στρώματα τῆς χαλκοκρατίας—κυρίως τῆς πρωίμου—καὶ μεταγενέστερα, ἐνῷ τὰ νεολιθικὰ στρώματα μόλις ἐθίγησαν εἰς τὸ βάθος δοκιμαστικῶν ταφριδίων.

Τὸ πάχος τῶν ἐπιχώσεων ἐξ ἄλλου, ὑπερβαῖνον τὰ τέσσαρα ἐνιαχοῦ δὲ καὶ τὰ πέντε μέτρα, ὑπῆρξεν ὁ κύριος λόγος τοῦ περιορισμοῦ τῶν ἀνασκαφῶν πρὸς τὸ παρὸν εἰς τὰ ἀνώτερα στρώματα.

Εἰς τὸ ἑλληνικὸν τμῆμα τῶν ἀνασκαφῶν ὁ κύριος τομεὺς εἶχε διαστάσεις 10 X 10 μέτρα, διηρέθη δὲ εἰς τετράγωνα πλευρᾶς 4.50 μ. χωριζόμενα διὰ διαδρόμων, πλάτους 1 μέτρου.

Πλὴν τοῦ τομέως αὐτοῦ ἠρευνήθη τὸ ὄρυγμα φρέατος, τὸ ὁποῖον ἔφθασεν εἰς βάθος 14 μέτρων ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας μέχρι τῶν γεωλογικῶν στρωμάτων (ἀποθέσεις μάργης τοῦ παλαιοῦ ἕλους, ἰζηματογενῆ πετρώματα). Δοκιμαστικὴ τάφρος ἠνοίχθη, τέλος, ὀλίγον δυτικώτερον τοῦ φρέατος, μέχρι βάθους 2 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας.

Εἰς τὸν κύριον τομέα τῶν ἀνασκαφῶν, μετὰ τὰς πρώτας τεταραγμένας ἐκ τῆς καλλιεργείας ἐπιφανειακὰς στρώσεις, ἀνεφάνησαν ἐπάλληλοι στρώσεις πηλοῦ καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν ἔκτασιν τῆς ἀνασκαφῆς, μαρτυροῦσαι περὶ τῆς ὑπάρξεως διαδοχικῶν φάσεων οἰκισμοῦ (σταθερὰ δάπεδα, λείψανα ἑστιῶν). 'Εκ τῶν οἰκημάτων ὅμως δὲν περιεσώθησαν λείψανα, ὥστε ἡ μορφὴ αὐτῶν παραμένει ἄγνωστος. Πιθανώτατα πρόκειται περὶ οἰκημάτων ἐξ εὐφθάρτων ὑλῶν, καλυβῶν δηλαδή.

Καθαρωτέρα ἐδόθη ἡ εἰκὼν τῶν ἀλλεπαλλήλων αὐτῶν δαπέδων καὶ ἑστιῶν εἰς τὸ τετράγωνον 3, ὅπου διεκρίθησαν πέντε διαδοχικαὶ φάσεις οἰκισμοῦ, ἀνήκουσαι, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς κεραμεικῆς, εἰς τὴν πρώιμον χαλκοκρατίαν. Λείψανα διαλελυμένων λιθοκτίστων τοίχων συνηντήθησαν ἤδη εἰς τὸ πρῶτον ἀδιατάρακτον στρῶμα ἐντὸς τοῦ τετραγώνου αὐτοῦ, τοῦ τετραγώνου 1 καὶ ἀλλαχοῦ, οὐδὲν ὅμως ἀσφαλὲς τμῆμα τοίχου ἀνευρέθη.

Εἰς τὸ δεύτερον στρῶμα, πλὴν τῶν ἐπαλλήλων δαπέδων, ἀνεκαλύφθησαν καὶ ἄλλα, σπουδαιότερα, ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα. Πλεῖστα τεμάχια πηλοῦ ἐπαλείψεως τῆς στέγης, φέροντα ἔκτυπα κοιλώματα καλάμων καὶ κλάδων, ἐνίοτε δὲ καὶ δοκῶν στηρίξεως, εὑρέθησαν κυρίως εἰς τὸ βόρειον τμῆμα τοῦ τετραγώνου 2, σποραδικῶς δὲ καὶ ἀλλαχοῦ. Εἰς τὸ τετράγωνον 3 καὶ εἰς βάθος 0,55 μ., τοιχάριον λιθόκτιστον ἔβαινε παραλλήλως πρὸς κτίσμα τετράγωνον (;), τοῦ ὁποίου μέρος ἀπεκαλύφθη, ἦτο δὲ ἐκτισμένον μετὰ μεγίστης προσοχῆς διὰ μικρῶν πλακοειδῶν λίθων, χωρὶς διάκενα, καὶ ἐστρωμένον διὰ πηλοῦ. Ποῖος ὁ προορισμὸς τοῦ κτίσματος αὐτοῦ (Πίν. 289 α) δὲν ἐξηκριβώθη, εἰκάζεται ὅμως ὅτι ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς ἔδρανον ἢ κλίνη, διότι ὁ χῶρος εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκει δὲν παρουσίασεν ἴχνη μαγειρικῆς ἢ ἄλλης παραλλήλου χρήσεως.

Εἰς βάθος περίπου ἑνὸς μέτρου ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας ἐσημειώθησαν ἐντὸς τοῦ τετραγώνου 3, ἀλλὰ καὶ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1, ὀπαὶ πασσάλων κατὰ σειρὰν λοξῶς διευθυνόμεναι ἀπὸ ΝΔ πρὸς ΒΑ (βλ. Πίν. 289 β). Αἱ ὀπαὶ τῶν πασσάλων αὐτῶν ἀνοίγονται ἐντὸς σταθεροῦ δαπέδου ἐκ πηλοῦ καὶ ὁρίζουν ἀσφαλῶς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ δυτικοῦ ὁρίου πασσαλοπήκτου οἰκήματος. Τὸ οἴκημα φαίνεται δρομικὸν (ὑπελογίσθη εἰς 11 τοὐλάχιστον μέτρα τὸ ἐντὸς τῆς σκαφῆς μῆκος

αὐτοῦ), χωρίζεται δὲ πιθανῶς διὰ δύο τοιχαρίων (ἐντὸς τῶν τετραγώνων 3 καὶ 2) εἰς τρία δωμάτια, ἐξ ὧν τὸ νότιον εἶχε τὴν ἑστίαν, τὸ δὲ βορειότερον ἰπνόν, διατηρηθέντα κατὰ χώραν. Ὁ ἰπνὸς τοῦ τελευταίου αὐτοῦ δωματίου ἐστεγάζετο ἰδιαιτέρως ἢ εἶχεν ὀπαῖον, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῶν παρ' αὐτὸν πολλῶν ὀπῶν ἐμπήξεως δοκῶν καὶ τῶν λειψάνων τοῦ πηλοῦ ἐπαλείψεως τῆς στέγης τοῦ τμήματος αὐτοῦ.

Ἔξω τοῦ οἰκήματος αὐτοῦ, δηλ. δυτικώτερον, ἀνεκαλύφθη εἰς τὸ τετράγωνον 1 τὸ κατάστρωμα ὁδοῦ ἢ διόδου μεταξὺ οἰκημάτων, εἰς τρεῖς ἐπαλλήλους στρώσεις. Τὸ πλάτος αὐτῆς δὲν φαίνεται μεγαλύτερον τῶν 0,90 μ.

Ἡ εὕρεσις τοῦ ἀξιολόγου αὐτοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ λειψάνου δὲν ἐπέτρεψε συνέχισιν τῆς σκαφῆς εἰς βάθος. Μόνον εἰς τὰ ἀνατολικώτερα τετράγωνα 2 καὶ 4 ἀνεσκάφησαν τμήματά τινα μέχρι βάθους 2.50 καὶ 4.00 μ.

Συγκεκριμένως κατὰ τὴν ΝΑ γωνίαν τοῦ τετραγώνου 2 μικρὰ δοκιμὴ (2 × 1 μ.) ἔφθασε μέχρι βάθους 4.00 μέτρων, μέχρι τοῦ σημείου, ὅπου ἡ ὑγρασία τοῦ ἐδάφους ἠμπόδισε τὴν συνέχισιν. Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι εἰς τὸ δοκιμαστικὸν αὐτὸ ταφρίδιον καὶ εἰς βάθος 3.65 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας συνηντήθη τοῖχος λιθόκτιστος, πλάτους 0,75 - 0.80 μ. ἀνήκων εἰς τὸν νεολιθικὸν συνοικισμόν. Ἐντύπωσιν προκαλεῖ ἡ στερεὰ κατασκευὴ τοῦ πρωίμου αὐτοῦ οἰκήματος ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ εὐτελῆ οἰκήματα τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ.

Εἰς τὴν ἐπιφανειακὴν καὶ τὴν πρώτην κάτωθι αὐτῆς στρῶσιν τὰ κεραμεικὰ λείψανα ἦσαν ἀνάμεικτα, μὲ πλεονάζοντα μάλιστα τὰ νεολιθικά. Ὀλίγον κατωτέρω ὅμως, εἰς τὸ πρῶτον ἀδιατάρακτον στρῶμα τῆς ἐπιχώσεως, ἡ κεραμεικὴ— ἐξαιρέσει ὀλίγων μεταγενεστέρων ὀστράκων— ἀπεδείχθη ἀναγομένη εἰς τοὺς χρόνους τῆς πρωίμου χαλκοκρατίας. Μόνον εἰς τὸ τέλος τοῦ δευτέρου στρώματος, ἤτοι εἰς βάθος 0.70 ἕως 1.10 μ. (κατὰ τὴν κλίσιν τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ στρώματος), διεπιστώθη ἀνάμειξις τῆς κεραμεικῆς τῆς χαλκοκρατίας μετὰ νεωτέρων νεολιθικῶν ὀστράκων. Ἡ ἀνάμειξις αὕτη ὀφείλεται ἀσφαλῶς εἰς τὰς πολλὰς ὀπὰς τῶν δαπέδων καὶ οὐχὶ εἰς πολιτιστικὸν συγχρονισμόν.

Καθαρῶς νεολιθικὰ στρώματα μόνον εἰς τὸ κατώτερον μέρος τῆς εἰς βάθος δοκιμῆς τοῦ τετραγώνου 2 συνηντήθησαν, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ τὸ ἀνασκαφὲν τμῆμα ἦτο τόσον μικρόν, ὥστε δὲν ἐγένοντο ἀσφαλεῖς παρατηρήσεις. Ἐπίσης, εἰς βαθύτερα σκάμματα ἐντὸς τοῦ τετραγώνου 4 εὑρέθησαν ἀπὸ βάθους 1.65 μ. καὶ κατωτέρω νεολιθικὰ ὄστρακα.

Ἡ κεραμεικὴ τῆς πρωίμου περιόδου τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ περιλαμβάνει τὰς ἑξῆς κατηγορίας ἀγγείων :

α. Χονδροειδῆ ἀγγεῖα, κατὰ μέγα ποσοστόν. Τὸ χρῶμα τῆς ἐπιφανείας ποικίλλει ἀπὸ τοῦ κεραμόχρου μέχρι τοῦ μελανοῦ, ἀλλ' ὁ κεραμόχρους καὶ ὁ καστανὸς τόνος εἶναι συνηθέστεροι. Τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ εἶναι μονόχρωμα καὶ σπανίως ἐγχάρακτα (κοσμήματα ἀμελῆ, εὐθύγραμμα ἢ καμπυλόγραμμα). Κοσμοῦνται ἐπίσης διὰ πλαστικῶν σχοινοειδῶν ταινιῶν καὶ φέρουν συχνὰ ἀποφύσεις. Λαβαὶ ταινιόσχημοι ἢ τετρημέναι καὶ ἄτρητοι ἀποφύσεις.

Τὰ ἐγχάρακτα πληροῦνται ἐνίοτε διὰ λευκῆς ἀσβεστώδους ὕλης.

β. Λεπτὰ ἀγγεῖα, μελανά, καστανά, καστανομέλανα ἢ διαφορόχρωμα (ἐρυθρὸν καὶ μελανὸν κατὰ τόπους). Ταῦτα εἶναι σχετικῶς σπάνια ἀνήκουν δὲ εἰς φιάλας μὲ εἰσέχοντα χείλη ἢ σκύφους (;).

Σχήματά τινα καὶ ἀποφύσεις ἐνθυμίζουν ἐντόνως ἀνάλογα ἀγγεῖα τῆς Τροίας Ι (τῶν μέσων ἢ τῶν ὀψίμων φάσεων), καὶ τῆς Χαλκιδικῆς, ἀλλὰ ἀκριβῆς ἀντιστοιχία πρὸς εὑρήματα μιᾶς πολιτιστικῆς περιοχῆς δὲν διεπιστώθη. Γενικῶς ἡ κεραμεικὴ τῆς χαλκοκρατίας δὲν δύναται νὰ ἀναχθῇ εἰς «Ἑλλαδικοὺς» τύπους ἢ πρὸς ὁμάδας βορειοτέρων χωρῶν (Γιουγκοσλαβίας, Βουλγαρίας). Καὶ ἡ φύσις τοῦ ὑλικοῦ, τὸ ὁποῖον πρὸς τὸ παρὸν ὑπάρχει πρὸ ὀφθαλμῶν, δὲν ἐπιτρέπει ἀσφαλεῖς συγκρίσεις, διότι ἐλάχιστα ἀγγεῖα συνεπληρώθησαν (Πίν. 290 α, β).

Χαρακτηριστικά τινα τεχνικὰ γνωρίσματα (πεπλατυσμένα καὶ ἰσχυρῶς πρὸς τὰ ἔσω καμπτόμενα χείλη, ἄτρητοι ἢ τετρημέναι ἀποφύσεις ὑπὸ τὸ χεῖλος, λαβαὶ κλπ.) μαρτυροῦν ὅτι εὑρισκόμεθα εἰς πρωίμους χρόνους τῆς χαλκοκρατίας. Πέραν αὐτοῦ ἐλάχιστα ὄστρακα ἐνθυμίζοντα κεραμεικὴν τύπου Vinca ἢ Gumelnita δὲν δύνανται νὰ τεκμηριώσουν ἄμεσον καὶ κατ' εὐθεῖαν ἐπικοινωνίαν μὲ τοὺς πολιτισμοὺς αὐτούς. Οὐδὲν ἐπείσακτον ἐπίσης ἐκ τῆς νοτιωτέρας Ἑλλάδος εὑρέθη, ὥστε ἡ σχετικὴ χρονολογία νὰ διευκρινισθῇ.

Ἡ τεχνικὴ τῆς κοσμήσεως τῶν ἀγγείων διὰ γραφίτου (graphitmalerei) δὲν εἶναι ἄγνωστος καὶ κατὰ τὴν πρώιμον χαλκοκρατίαν εἰς τὸν συνοικισμὸν τοῦ Ντικιλὶ-Τάς, τοὐλάχιστον εἰς τὰς πρωιμωτέρας φάσεις τῆς περιόδου (Πίν. 291 α).

Ἡ νεολιθικὴ κεραμεικὴ τοῦ συνοικισμοῦ ἀνάγεται βασικῶς εἰς τὰς ἑξῆς τρεῖς χαρακτηριστικὰς κατηγορίας : α) Κεραμεικὴ κοσμουμένη διὰ

γραφίτου (ἁπλῆ καὶ ἐγχάρακτος). β) Ἐγχάρακτος καὶ γ) Γραπτὴ (κυρίως διὰ μελανοῦ ἐπὶ ἐρυθροῦ) (Πίν. 291 β).

Ἐκ τῶν τριῶν αὐτῶν κατηγοριῶν τὰ διὰ γραφίτου κοσμούμενα καὶ τὰ ἐγχάρακτα εἶναι τὰ πολυπληθέστερα καὶ αὐτὰ ἀποτελοῦν τὴν χαρακτηριστικὴν κεραμεικὴν τοῦ συνοικισμοῦ κατὰ τὴν νεωτέραν νεολιθικὴν περίοδον.

Ἡ γραπτὴ διὰ μελανοῦ ἐπὶ ἐρυθροῦ κεραμεικὴ φαίνεται παλαιοτέρα τῶν λοιπῶν κατηγοριῶν. Δυστυχῶς, τὰ ἐκ περιωρισμένων σκαμμάτων προερχόμενα νεολιθικὰ ὄστρακα τῆς ἐφετινῆς σκαφῆς δὲν εἶναι ἐπαρκῆ διὰ τὴν συναγωγὴν ὁριστικῶν πορισμάτων οὔτε δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ἀντιπροσωπευτικὰ δείγματα.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἐγένοντο καὶ τὰ ἑξῆς εὑρήματα: Ἐκ τῶν μεταλλίνων τὸ σπουδαιότερον εὕρημα εἶναι μικρὸς χρυσοῦς κύλινδρος, ἀνήκων πιθανῶς εἰς ὅρμον καὶ εὑρεθεὶς ἐντὸς ἐπιχώσεως τῆς πρωίμου χαλκοκρατίας. Τῆς αὐτῆς ἐποχῆς μετάλλινα εὑρήματα εἶναι χαλκῆ καὶ ἄλλη ὀρειχαλκίνη βελόνη καὶ βῶλος ἐκ μολύβδου.

Σημειοῦνται ἐπίσης καὶ σκωρίαι χαλκοῦ ἐκ τοῦ αὐτοῦ στρώματος.

Ὀλίγα πήλινα εἰδώλια (δύο γυναικῶν, ἐξ ὧν τὸ ἕτερον ἐντόνως «στεατοπυγικὸν») ἀνθρωπίνων μορφῶν καὶ ἓν ζώου εὑρέθησαν εἰς ἀσφαλεῖς στρώσεις, ἄλλα δὲ προέρχονται ἐκ τεταραγμένων ἐπιχώσεων καὶ ἐκ τῆς ἐπιφανείας. Τυπολογικῶς ἀνήκουν εἰς γνωστὰ ἐκ τοῦ συνοικισμοῦ αὐτοῦ παλαιότερα δείγματα (Πίν. 291 γ).

Ἄφθονα εὑρέθησαν πήλινα σφονδύλια, ὧν πολλὰ ἐγχάρακτα, ἐνῷ ἐλάχιστοι ἦσαν οἱ πεσσοὶ σφενδονῶν (Πίν. 292 β).

Λίθιναι ἀξῖναι καὶ σμῖλαι εὑρέθησαν ἐπίσης ἀρκεταί, ὡς καὶ πολλαὶ λεπίδες ἐκ πυριτολίθου (Πίν. 292 α). Δύο μόνον λεπίδια ἐξ ὀψιανοῦ, πιθανώτατα μηλιακῆς προελεύσεως, προέρχονται ἐπίσης ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς.

Ἐκ τῆς δοκιμαστικῆς ἀνασκαφῆς τοῦ συνοικισμοῦ εἶναι ἐξαιρετικῶς δυσχερὲς νὰ συναχθοῦν πορίσματα. Ὁ ἀνιχνευτικὸς χαρακτὴρ τῶν ἀνασκαφῶν καὶ ὁ περιορισμὸς αὐτῶν εἰς τὰ ἀνώτερα στρώματα τῆς ἐπιχώσεως μόνον τὴν διατύπωσιν προσωρινοῦ χαρακτῆρος παρατηρήσεων ἐπιτρέπει.

Γενικὴ εἶναι ἡ ἐντύπωσις τοῦ ἀνασκάπτοντος περὶ τῆς ὑπάρξεως ἰδιομόρφου πολιτισμοῦ εἰς τὸν συνοικισμὸν αὐτὸν (πιθανῶς δὲ καὶ εἰς τὴν εὐρυτέραν περιοχὴν αὐτοῦ) κατὰ τὴν πρώιμον χαλκοκρατίαν. Ἡ κεραμεικὴ τοὐλάχιστον φαίνεται ἐξ ἴσου διάφορος τῆς «Ἑλλαδικῆς» ὅσον καὶ τῆς ἀντιστοίχου χρονικῶς βορειοτέρων χωρῶν.

Ἀναμφισβήτητος ἐξ ἄλλου εἶναι κάποια ἐπαφὴ πρὸς τὴν Τρωάδα καὶ τὴν ΒΔ Μ.Ἀσίαν, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἔμμεσος. Ποῖοι ὑπῆρξαν οἱ διάμεσοι σταθμοὶ τῆς ἐπικοινωνίας αὐτῆς δὲν εἶναι γνωστὸν πρὸς τὸ παρόν.

Ἡ νεολιθικὴ κεραμεικὴ τοῦ Ντικιλὶ-Τάς, ἀφ' ἑτέρου, δὲν εἶναι ἐπαρκῶς τεκμηριωμένη εἰσέτι διὰ στρωματογραφικῶν παρατηρήσεων καὶ τὸ ὑλικὸν ἐν γένει εἶναι ἀνεπαρκές. Ὥστε καὶ περὶ αὐτῆς ἀσφαλῆ καὶ ὁριστικὰ συμπεράσματα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξαχθοῦν.

Παρατηρήσεις τινὲς ἐν τούτοις τοῦ ἀνασκάψαντος δύνανται νὰ διατυπωθοῦν ἀπὸ τοῦδε, ἔστω καὶ ἂν θεωρηθοῦν κάπως παρακεκινδυνευμέναι: Εἰς τὴν διὰ γραφίτου κοσμουμένην καὶ τὴν ἐγχάρακτον κεραμεικὴν ἀναμφισβήτητος εἶναι ἡ συνάφεια πρὸς τὸν λεγόμενον «πολιτισμὸν τῆς Gumelnita I». Ἡ γραπτὴ ἐξ ἄλλου διὰ μελανοῦ ἐπὶ ἐρυθροῦ κεραμεικὴ φαίνεται ἐξ ἴσου διαφέρουσα τοῦ πολιτισμοῦ «Starčevo III», ὅσον καὶ τοῦ ρυθμοῦ τοῦ Διμηνίου, πρὸς τὸν ὁποῖον ἔχει μεγάλας τεχνικὰς ἀναλογίας.

Βέβαιον ἐπίσης φαίνεται, ὅτι τὸ Ντικιλὶ-Τὰς δὲν εἶναι ἓν ἐκ τῶν κυρίων κέντρων παραγωγῆς τῶν γραπτῶν ἀγγείων, τὰ ὁποῖα ὁ Schachermeyr χαρακτηρίζει διὰ τοῦ ὅρου Galepsos-Typus. Τὸ κέντρον αὐτὸ κατὰ τὰς τοπογραφικὰς ἐνδείξεις, τὰς ὁποίας πρὸς τὸ παρὸν κατέχομεν, πρέπει νὰ τοποθετηθῇ εἰς τοὺς παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Στρυμόνος συνοικισμοὺς καὶ πιθανῶς τὸν συνοικισμὸν τῆς Δήμητρας.

Τέλος, προκειμένου περὶ τῆς διὰ γραφίτου κοσμουμένης κεραμεικῆς, δὲν ὑπάρχουν πρὸς τὸ παρὸν ἐνδείξεις, ἐπιτρέπουσαι χρονολόγησιν αὐτῆς πρὸ τῶν ἀρχῶν τῆς Τροίας Ι καὶ πρὸ τοῦ λεγομένου «πολιτισμοῦ τῆς Λαρίσης».

Ἀπόλυτοι χρονολογίαι δὲν εἶναι δυνατόν, βεβαίως, νὰ προταθοῦν, φρονεῖ ἐν τούτοις ὁ ἀνασκάψας, ὅτι ἡ νεωτέρα νεολιθικὴ περίοδος τοῦ Ντικιλὶ-Τὰς δὲν δύναται νὰ χρονολογηθῇ πρὸ τοῦ 2.800 π.Χ.

Ἐκ τῆς συνεχίσεως τῶν ἐρευνῶν εἰς τὸν λίαν ἐνδιαφέροντα αὐτὸν προϊστορικὸν σταθμὸν δικαιούμεθα ν' ἀναμένωμεν πολὺ ἀσφαλέστερα καὶ σημαντικώτερα διὰ τὴν γνῶσιν τῆς προϊστορίας τῆς περιοχῆς πορίσματα. Τὸ μόνον δ' ὅπερ ἀπὸ τοῦδε καταλήγοντες σημειώνομεν εἶναι ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν φαίνονται συναντώμεναι πολιτιστικαὶ ἐπιρροαὶ καὶ ρεύματα ἐκ πολλῶν κατευθύνσεων καὶ ὅτι ἡ ἀνάμειξις τῶν διαφόρων αὐτῶν ἐπιδράσεων ἀποτελεῖ τὸ ἰδιότυπον χρῶμα τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῆς.

Ε'. ΤΥΜΒΟΣ ΝΙΚΗΣΙΑΝΗΣ

Διὰ τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων κ. Δημητρίου Λαζαρίδη, συνεχίσθη κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἡ ἔρευνα τοῦ μεγάλου τύμβου Νικησιάνης (Παγγαίου) ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀνευρέθησαν κατὰ τὰ δύο παρελθόντα ἔτη ἓξ τάφοι τῆς ἐποχῆς τῶν Μακεδόνων βασιλέων Φιλίππου Β' καὶ Μ. Ἀλεξάνδρου[9].

Αἱ ἔρευναι διενηργήθησαν εἰς δύο τομεῖς τοῦ τύμβου, εἰς τὸ βόρειον καὶ νοτιοδυτικὸν τμῆμα αὐτοῦ, ἐκ τῆς περιφερείας πρὸς τὸ κέντρον διὰ συστηματικῆς ἀνασκαφῆς καὶ ἀποκομιδῆς μακρὰν τοῦ τύμβου τῶν χωμάτων τῆς ἐπιχώσεως. Εἰς τὸν βόρειον τομέα ἀνευρέθη τάφος βρέφους, ἐνταφιασθέντος ἐντὸς τοῦ χώματος, καλυπτόμενος ὑπὸ ἀκανονίστου πλακὸς σχιστολίθου διαστάσεων 0,70 Χ 0,50. Οὐδὲν κτέρισμα ὑπῆρχεν ἐντὸς τοῦ τάφου.

Εἰς τὰ χώματα τῆς ἐπιχώσεως τοῦ τύμβου ἀνευρέθησαν χονδροειδῆ ὄστρακα χειροποιήτων ἀγγείων. Ἀπεκαλύφθη ἐπίσης τοῖχος λίαν προχείρου οἰκοδομῆς, κατεσκευασμένος ἐκ κροκαλῶν καὶ πηλοῦ, μήκους 6 μ. περίπου, πάχους 0,75 μ. καὶ ὕψους 0,45, βαίνων ἐκ τῆς περιφερείας πρὸς τὸ κέντρον τοῦ τύμβου.

Εἰς τὸν ΝΔ τομέα τῶν ἀνασκαφῶν ἀνευρέθη ὁμοίως πλὰξ ἀσβεστολίθου κάτωθεν τῆς ὁποίας εἶχεν ἐνταφιασθῆ ζῶον, προφανῶς κύων.

Εὑρήματα δὲν ὑπάρχουν.

ΣΤ'. ΘΑΣΟΣ

Δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας καὶ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων, ἐγένοντο εἰς τὸ θέατρον καὶ τὴν ἀγορὰν αἱ κάτωθι ἐργασίαι:

1. Θέατρον

Συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο αἱ ἀρξάμεναι ἀπὸ τοῦ 1958 ἐργασίαι ἀνασκαφῆς, ἐρεύνης καὶ διαμορφώσεως τοῦ ἀρχαίου θεάτρου. Εἰς τὸ ὑψηλότερον τμῆμα καὶ περὶ τὸ μέσον τοῦ κοίλου ἀπεκαλύφθησαν καὶ αἱ τελευταῖαι ἐναπομείνασαι τέσσαρες σειραὶ μαρμαρίνων ἑδωλίων. Ἐξωτερικῶς τῶν ἑδωλίων ἐγένοντο τρεῖς δοκιμαστικαὶ τάφροι, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἐρεύνης τοῦ ὑψηλοτέρου μέρους τοῦ κοίλου. Ἐντὸς τῶν δύο ἐξ αὐτῶν, ἀνευρέθη περιφερικὸς τοῖχος—πάχους 0,70—λίαν ἐπιμελοῦς ἐργασίας, ᾠκοδομημένος ἰσοδομικῶς ἐκ πλίνθων σχιστολίθου, ὅστις προφανῶς ἀποτελεῖ τὸν ἀναλημματικὸν τοῖχον τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος (Πίν. 293 β). Ἐπ' αὐτοῦ εἶχον διευθετηθῆ, εἰς μεταγενεστέραν ἐποχήν, δύο τάφοι ἐκ πλακῶν σχιστολίθου, οἵτινες οὐδὲν εὕρημα περιεῖχον (Πίν. 293 α.).

Ἐν τέλει, πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐρεύνης τοῦ θεάτρου τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., τῆς ἀνευρέσεως τῆς παλαιοτέρας ὀρχήστρας καὶ πιθανῶς τῶν προεδρειῶν, αἵτινες κατηργήθησαν κατὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ θεάτρου εἰς τὸν 2ον μ.Χ. αἰ., ἐγένοντο τρεῖς δοκιμαστικαὶ τάφροι εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς ὀρχήστρας, περὶ τὸ μέσον καὶ τὴν δυτικὴν πλευρὰν αὐτῆς. Αἱ τάφροι αὗται εἰς βάθος 2.50 μ. συνήντησαν τὸν βράχον, ἐκτὸς δὲ ὀστράκων ἀγγείων—τὸ παλαιότερον ὄστρακον εἶναι πυθμὴν μελανομόρφου ἀττικῆς κύλικος μὲ παράστασιν γοργονείου—οὐδὲν ἀπέδωσαν.

Πρὸς τούτοις διηυθετήθη ὁ πέριξ τοῦ θεάτρου χῶρος καὶ ἐγένοντο ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ καλυτερεύσεως τῆς βατότητος τῆς εἰς αὐτὸ ἀγούσης ἀτραποῦ.

2. Ἀγορὰ

Αἱ ἐργασίαι τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς ἀπέβλεπον εἰς τὸν ἐξωραϊσμὸν καὶ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ κέντρου τῆς ἀρχαίας πόλεως. Παρὰ τὰ προπύλαια τῆς Ἀγορᾶς καὶ εἰς τὸ ΒΔ τμῆμα αὐτῆς καὶ τῆς παρακειμένης ΝΔ στοᾶς, εἶχε κατασκευασθῆ κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν παλαιοτέρων ἀνασκαφῶν ἐπικλινὴς ὁδὸς διὰ τὴν εἴσοδον καὶ ἔξοδον τῶν αὐτοκινήτων πρὸς ἀποκομιδὴν τῶν χωμάτων τῆς ἀνασκαφῆς. Ἡ ὁδὸς αὕτη ἀνεσκάφη, ἀπομακρυνθέντων τῶν χωμάτων καὶ οὕτως ἀπεκαλύφθησαν τὰ κατεχόμενα ὑπ' αὐτῆς τμήματα τῆς αὐλῆς τῆς Ἀγορᾶς, τοῦ στυλοβάτου καὶ τοῦ τοίχου τοῦ βάθους τῆς ΝΔ στοᾶς, διεμορφώθη δὲ καὶ ἡ εἴσοδος πρὸς ἐπίσκεψιν τοῦ χώρου.

Λόγῳ τῆς πλουσιωτάτης βλαστήσεως, πρὸς διευκόλυνσιν τῶν ἐπισκεπτῶν, διηυθετήθησαν ἀτραποὶ αἵτινες διασχίζουν πρὸς διαφόρους διευθύνσεις τὴν αὐλὴν τῆς ἀγορᾶς διερχόμεναι ἐξ ὅλων τῶν μνημείων καὶ τῶν οἰκοδομημάτων. Ὁ μεταξὺ τῶν μνημείων χῶρος, ἑκατέρωθεν τῶν ἀτραπῶν, ἐξωραΐσθη διὰ τῆς φυτεύσεως εὐδοκιμούντων αὐτόθι δένδρων καὶ καλλωπιστικῶν θάμνων (πλάτανος, ἰτέα, ἀγρελαία, ροιά, μυρσίνη, δάφνη, ροδοδάφνη), ἐτοποθετήθησαν δὲ εἰς διάφορα σημεῖα τῆς ἀγορᾶς ξύλινα ἕδρανα διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν ἐπισκεπτῶν τοῦ χώρου.

Ἐν τέλει, ὁλόκληρος ἡ ἀγορά, ὅπως καὶ ἅπαντες οἱ ἀρχαιολογικοὶ χῶροι τῆς Θάσου περιεφράχθησαν.

9. Α.Κ. Ὀρλάνδου Ἐ.Δ. 1959, σελ. 44 κ.ἑ. εἰκ. 43, 44 καὶ 1960, σελ. 77 κ.ἑ. εἰκ. 94, 95.

Ζ΄ ΑΒΔΗΡΑ

Ἔπειτα ἀπὸ διακοπὴν 5 ἐτῶν, ἐπανελήφθησαν τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1961 ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων διὰ τῆς Ἐπιμελητρίας δ. Αἰκατερίνης Ρωμιοπούλου αἱ ἀνασκαφαὶ εἰς τὸν χῶρον τῶν ἀρχαίων Ἀβδήρων, δαπάναις τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων. Αἱ ἀνασκαφαὶ αὗται διενηργήθησαν ἐξ ἀφορμῆς δωρεᾶς εἰς τὸ Κράτος ὑπὸ τῆς Κοινότητος Ἀβδήρων ἐκτάσεως 300 περίπου στρεμμάτων τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου, ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς διενεργείας ἀνασκαφῶν καὶ ἀξιοποιήσεως τούτου[10].

Τομεὺς τῶν ἀνασκαφῶν ἦτο ὁ αὐτὸς μὲ τὸν τομέα τῶν παρελθόντων ἐτῶν, ἤτοι τὸ δυτικὸν τμῆμα τῆς ἀρχαίας πόλεως, δυτικῶς τοῦ ἀποκαλυφθέντος εἰς τὰς κλιτῦς τοῦ κεντρικοῦ λόφου ἑλληνιστικοῦ κτηρίου[11], μέχρι τῆς πεδινῆς ἐκτάσεως, ἐγγὺς τῆς θαλάσσης.

Κύριος σκοπὸς τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν ἦτο ἡ συστηματικὴ ἔρευνα διὰ πυκνῶν δοκιμαστικῶν τάφρων μεγάλου τμήματος τῆς δωρηθείσης ἐκτάσεως διὰ τὴν ἀνεύρεσιν κτηρίων, ἀνηκόντων εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν ἢ τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν καὶ ἡ στρωματογραφικὴ μελέτη τῶν τάφρων. Ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ ἐγένοντο συνολικῶς 42 δοκιμαστικαὶ τάφροι, ἤτοι 32 σχήματος τετραγώνου, διαστ. (4 × 4 μ.) καὶ 10 σχήματος ὀρθογωνίου παραλληλογράμμου, διαστ. (2 × 4 μ.) Ἡ ἔρευνα ἔφθανε συνήθως μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου, ὅστις ἐνεφανίζετο εἰς βάθος 1,80 - 2,00 μ.

Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν τούτων ἐπεβεβαίωσαν τὰ πορίσματα τῶν παλαιοτέρων ἐρευνῶν[12], ὅτι δηλαδὴ τὰ κτήρια τῶν ἀρχαιοτέρων ἐποχῶν τῆς πόλεως, πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν εἰς τὸ δυτικώτερον μέρος τῆς πεδινῆς ἐκτάσεως, βορείως τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ λόφου «Πολυστύλου» καὶ οὐχὶ μακρὰν τῆς θαλάσσης, καθόσον μόνον ἐνταῦθα, μέχρι τῆς στιγμῆς, ἀνευρίσκονται ὄστρακα μελανομόρφων ἢ ἐρυθρομόρφων ἀγγείων, ὅπως καὶ τοῖχοι κτηρίων ἐπιμελοῦς οἰκοδομῆς.

Πρὸς τούτοις προέβημεν εἰς γενικὸν καθαρισμὸν τῶν παλαιοτέρων ἀνασκαφῶν, προκειμένου νὰ τοποθετηθῶσιν αὗται ἐπὶ τοῦ ἐκπονηθέντος τοπογραφικοῦ διαγράμματος τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου.

Ἀρχιτεκτονική : Ἡ διάνοιξις τῶν τάφρων εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα, ἐκτὸς τῆς ἀνευρέσεως 16 τμημάτων τοίχων καταστραφέντων κτηρίων, ἐξ ὧν δύο μόνον ἦσαν ἐπιμελοῦς οἰκοδομῆς ἐκ πωρίνων ὀρθογωνίων πλίνθων, τὴν ἐπισήμανσιν καὶ μερικὴν ἀνασκαφὴν ὡρισμένων κτηρίων εὑρισκομένων εἰς καλυτέραν κατάστασιν διατηρήσεως. Τὰ κτήρια ταῦτα εἶναι τὰ ἑξῆς :

1. Οἰκία Β΄

Κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ ἔτους 1954 εἶχε ἀποκαλυφθῆ εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς πεδινῆς ἐκτάσεως οἰκία μετὰ περιστυλίου (οἰκία Α΄) ρωμαϊκῆς ἐποχῆς[13]. Διεπιστώθη τότε ὅτι νοτίως ταύτης ὑπῆρχε μέγα κτηριακὸν συγκρότημα τοῦ ὁποίου ἡ ἀποκάλυψις ὡλοκληρώθη κατὰ τὰς ἐργασίας τοῦ 1961 (Πίν. 293 γ). Πρόκειται περὶ συγκροτήματος περισσοτέρων οἰκιῶν, ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἐκ τῶν ὁποίων μία, ἡ ὀνομασθεῖσα οἰκία Β΄, διατηρεῖται εἰς καλυτέραν κατάστασιν (Σχέδιον 4), ἐνῷ αἱ ὑπόλοιποι εἶναι κατεστραμμέναι μέχρι τῶν θεμελίων. Αἱ διαστάσεις τῆς οἰκίας Β΄ εἶναι 20 × 11 μ. Οἱ τοῖχοι αὐτῆς—πάχους 0.50 μ. — διατηροῦνται εἰς ὕψος ± 0.30 - ± 0.50 μ. καὶ εἶναι ἐκτισμένοι δι' ἀκανονίστων λίθων, συνδεομένων δι' ἀσβεστοκονιάματος. Διεπιστώθη ὅτι εἰς τὸ μέσον αὐτῆς ὑπάρχει μεγάλη αἴθουσα—διαστ. 9.45 × 7.85 μ.—ἐντὸς τῆς ὁποίας ἀνεσκάφη τετράγωνος πλακόστρωτος κατασκευὴ διαστ. 1.70 × 1.30 μ. φέρουσα ἴχνη πυρᾶς. Πρόκειται προφανῶς περὶ ἑστίας (Πίν. 294 α). Τὸ δάπεδον τῆς αἰθούσης καλύπτεται διὰ στρώσεως ἐκ τεμαχίων κεράμων καὶ μικρῶν λίθων. Εἰς τὴν ΝΑ γωνίαν τῆς αἰθούσης, ἀνευρέθησαν δύο εἴσοδοι πλάτους 1.36 μ. εἰς τὰς ὁποίας διατηρεῖται ὁ μαρμάρινος οὐδός. Διὰ τῶν εἰσόδων ἐπεκοινώνει ἡ αἴθουσα μὲ τὰ νοτίως αὐτῆς ἀποκαλυφθέντα δύο δωμάτια (διαστάσεις δωματίων : α) 4.77 × 3.70 καὶ β) 4.39 × 3.70 μ.). Ἐντὸς τοῦ δυτικοῦ δωματίου ἀνευρέθησαν 30 χαλκᾶ νομίσματα ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ὡς καὶ ἀντικείμενα ἐκ χαλκοῦ καὶ σιδήρου. Βορείως τῆς αἰθούσης ἀπεκαλύφθη ἐπιμήκης χῶρος διαστάσεων 9 × 4.05 μ., ὅστις εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν διῃρέθη δι' ἐγκαρσίου τοίχου εἰς δύο δωμάτια. Ὁ χῶρος οὗτος, ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, ἔχει εἴσοδον πλάτους 1.50 διατηρεῖται δὲ ὁ ἐκ μαρμάρου οὐδὸς ταύτης.

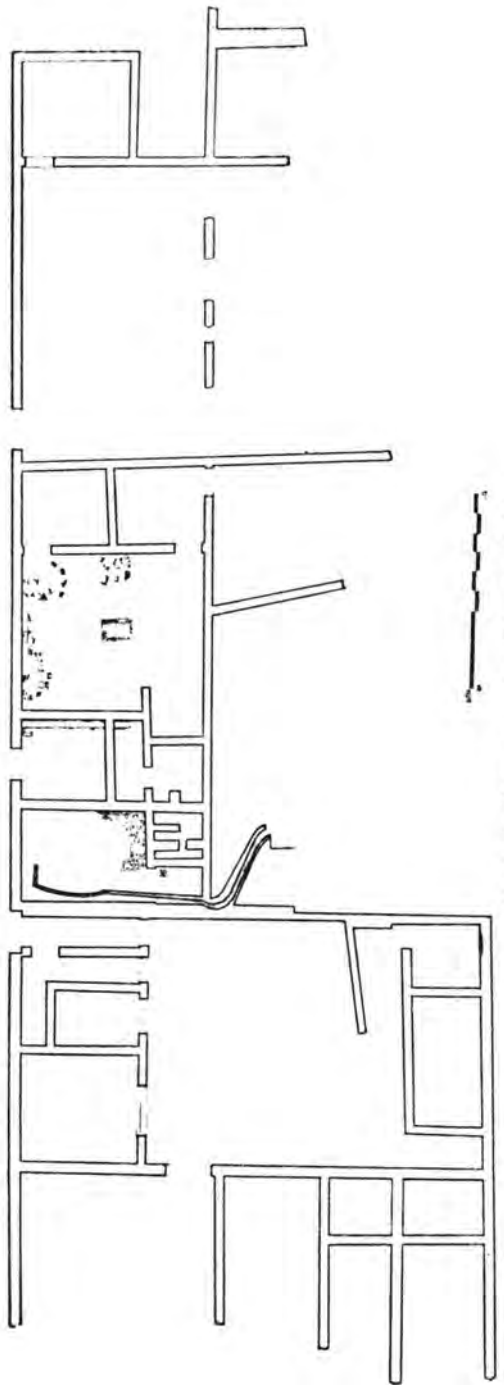
Ἔτι βορειότερον τοῦ χώρου τούτου ὑπάρχει ἓν ἐπίμηκες διαμέρισμα—διαστάστ. 9 × 4.65 μ. —ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπάρχουν εὐτελῆ τοιχάρια

10. Περὶ τῶν παλαιοτέρων εὑρημάτων καὶ ἀνασκαφῶν, διενεργηθεισῶν δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, βλ. Π.Α.Ε. 1950, σελ. 293 κ.ἑ., 1952, σελ. 260 κ.ἑ., 1954, σελ. 160 κ.ἑ., 1955, σελ. 160 κ.ἑ. 1956 σελ. 139 κ.ἑ. καὶ Δημ. Λαζαρίδη, Πήλινα εἰδώλια Ἀβδήρων, Ἀθῆναι 1960.

11. Π.Α.Ε. 1952, σελ. 260 καὶ 262 εἰκ. 1, 2, 3 καὶ σχέδιον.

12. Π.Α.Ε. 1954, σελ. 172.

13. Π.Α.Ε. 1954, σελ. 161 κ.ἑ., εἰκ. 3, Σχεδιογράφημα Ι.

Σχεδ. 4. Κάτοψις οἰκίας Β' εἰς Ἄβδηρα

μεταγενεστέρας κατασκευῆς, ὡς καὶ ὀχετός, καλυπτόμενος διὰ κεράμων (Πίν. 294 β).

Νοτίως καὶ δυτικῶς τῆς οἰκίας Β' ἀπεκαλύφθησαν τοῖχοι, ἀνήκοντες εἰς ἄλλα κτήρια.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τῆς οἰκίας Β', ἀνευρέθησαν πολλὰ ὄστρακα ἀγγείων ρωμαϊκῶν χρόνων, πήλινα σφονδύλια, ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ἀμφορέων καὶ 80 περίπου χαλκᾶ νομίσματα—ρωμαϊκῆς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐποχῆς—ἐκ τῶν ὁποίων πολλὰ εἶναι τῶν Ἀβδήρων.

2. Οἰκία Α'

Παραλλήλως μὲ τὴν ἀποκάλυψιν τῆς οἰκίας Β' ἐγένετο πλήρης καθαρισμὸς καὶ ἀποκάλυψις τοίχων τινῶν τῆς οἰκίας Α[14].

Πρὸς τούτοις ἠρευνήθη τὸ εὑρισκόμενον ἐντὸς τῆς αὐλῆς ταύτης φρέαρ. Τὸ ὕδωρ ἐνεφανίσθη εἰς βάθος 5.50 μ., ἡ ἔρευνα ὅμως συνεχίσθη μέχρι βάθους 7.50 μ.

Πλὴν τεμαχίων τινῶν χονδροειδῶν ἀγγείων, ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, οὐδὲν ἕτερον ἀπέδωσεν ἡ ἔρευνα τοῦ φρέατος. Κατὰ τὸν καθαρισμὸν καὶ τὴν ἀνασκαφὴν τῆς οἰκίας Α' ἀνευρέθησαν τὰ κάτωθι : 1. Τριάκοντα χαλκᾶ νομίσματα ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. 2. Τμῆμα λύχνου ρωμαϊκῶν χρόνων μὲ ἀνάγλυφον προτομὴν ἀνδρός, ἐπὶ τοῦ δίσκου τούτου. 3. Τὸ ἥμισυ δωρικοῦ κιονοκράνου, ἀνήκοντος εἰς τὸ ἐπιστύλιον τῆς οἰκίας, ὕψους 0.18, μῆκ. ἄβακος 0.34 μ. 4. Τμῆμα ἀναγλύφου ρωμαϊκῶν χρόνων, ἀνδρός, ὕψους 0.30, ἐνδεδυμένου χιτῶνα καὶ ἱμάτιον καὶ ἔχοντος τὴν δεξιὰν ἐπὶ τοῦ στήθους. Ἐλλείπουν τὰ κάτω ἄκρα καὶ ἡ κεφαλή καὶ 5. Ἐνεπίγραφος πλὰξ—διαστ. 0.40 × 0.50 μ. —μὲ ἐπιφάνειαν τετριμμένην, φέρουσα ἐπιγραφὴν λίαν δυσανάγνωστον. Πρόκειται περὶ ψηφίσματος.

3. Συγκρότημα οἰκιῶν

Εἰς τὸν δυτικὸν τομέα τῶν ἀνασκαφῶν, δυτικῶς τῶν ρωμαϊκῶν οἰκιῶν Α' καὶ Β', διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις ἑτέρου συγκροτήματος οἰκιῶν, τῶν ὁποίων μέρος μόνον ἀνεσκάφη (Πίν. 295 α). Τὸ ἀποκαλυφθὲν ἀνατολικὸν τμῆμα τούτων ἀποτελεῖται ἐκ τεσσάρων ἴσων τετραγώνων δωματίων—διαστ. 4 × 4 μ. περίπου—διατεταγμένων παρατακτικῶς ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος, μήκους 17.60 μ., εἶναι κοινὸς δι' ὅλα τὰ δωμάτια. Τὸ δάπεδον τῶν δύο βορειοτέρων δωματίων φέρει στρῶσιν κονιάματος. Εἴσοδος διηυθετημένη εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ νοτιωτέρου δωματίου, ὁδηγεῖ εἰς πλακόστρωτον αὐλὴν (Πίν. 295 β). Τὰ ὀλίγα εὑρήματα τοῦ κτηρίου τούτου, ἤτοι ὄστρακα ἀγγείων, νομίσματα, τμήματα εἰδωλίων, ἀνήκουν εἰς τοὺς ὑστάτους ἑλληνιστικοὺς καὶ ρωμαϊκοὺς χρόνους. Ἡ γνώμη ὅτι πρόκειται περὶ κατοικιῶν, χρησιμοποιηθεισῶν ἐπὶ πολλὰ ἔτη, φαίνεται πιθανή.

4. Κτήριον ἑλληνιστικῶν χρόνων

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐγένετο γενικὸς καθαρισμὸς τοῦ ἀποκαλυφθέντος κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1962 ἑλληνιστικοῦ κτηρίου[15]—ἐργαστηρίου κοροπλαστικῆς (;)—, ἀπομάκρυνσις τῶν χωμάτων τῶν παλαιοτέρων ἀνασκαφῶν καὶ διαμόρφωσις τοῦ πρὸ τοῦ κτηρίου χώρου. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν ἀνευρέθησαν τρεῖς δακτυλιόλιθοι—ἐκ τούτων ὁ εἷς φέρει παράστασιν καθημένης γυναικός—,πολλὰ τμήματα πηλίνων εἰδωλίων, ὄστρακα ἑλληνιστικῶν ἀγγείων καὶ χαλκᾶ νομίσματα, τὰ περισσότερα τῶν ὁποίων εἶναι τῶν Ἀβδήρων.

5. Δοκιμαστικαὶ τάφροι

Εἰς τὸ ΝΔ τμῆμα τῆς πόλεως, ἔνθα ἡ ἐπίχωσις εἶναι μεγάλη, καὶ εἰς τὴν ἔκτασιν ὅπου καὶ κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη διενηργήθησαν δοκιμαστικαὶ ἀνασκαφαί, ἐγένοντο δύο δοκιμαστικαὶ τάφροι, πρὸς στρωματογραφικὴν μελέτην. Ἐντὸς ἀμφοτέρων τῶν τάφρων καὶ εἰς βάθος 1 μ., ἀνευρέθησαν δύο τάφοι εὐτελοῦς κατασκευῆς. Ἐντὸς τοῦ τάφου τῆς τάφρου 1, ὅστις περιεῖχε δύο νεκρούς, ἀνευρέθησαν 4 χαλκᾶ νομίσματα ὡς καὶ ὄστρακα ἀγγείων ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Ὁ τάφος τῆς τάφρου ΙΙ περιεῖχε 2 ρωμαϊκὰ χαλκᾶ νομίσματα, θραύσματα ὑαλίνου ἀγγείου καὶ ὄστρακα ἀγγείων, ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

Ἐντὸς τῆς τάφρου ΙΙ καὶ εἰς βάθος μεγαλύτερον τοῦ 1 μέτρου, ἐνεφανίσθησαν δύο τοῖχοι κτηρίου τοῦ 4ου ἢ 3ου π.Χ. αἰ., σχηματίζοντες γωνίαν (Πίν. 296 α, β). Οἱ τοῖχοι οὗτοι, ᾠκοδομημένοι διὰ πωροπλίνθων μεγάλων συνήθως διαστάσεων, λίαν ἐπιμελοῦς ἐργασίας, ἀπεκαλύφθησαν ἐπὶ μήκους 6 μ. ὁ εἷς καὶ 4.13 μ. ὁ ἕτερος. Ἔχουν πάχος 0.50 καὶ διατηροῦνται εἰς ὕψος 1.60 - 1.80 μ.

Ἡ στρωματογραφικὴ μελέτη τῆς τάφρου, πρὸ τοῦ μεγαλυτέρου τοίχου, ἀπέδωσε τὰ ἑξῆς ἀποτελέσματα : Μέχρι βάθους 1.60 μ. ἀνευρίσκοντο ὄστρακα ἑλληνιστικῶν ἀγγείων καὶ ἐρυθρομόρφων τοιούτων τύπου Κέρτς. Ἀπὸ τοῦ βάθους 1.60 μέχρι 2.50 μ. ἀνευρίσκοντο ὄστρακα μελαμβαφῶν ἀγγείων μὲ λεπτὰ τοιχώματα ὡς καὶ τμήματα κυλίκων, ἀνήκοντα εἰς τὸν 5ον π.Χ. αἰῶ-

14. Π.Α.Ε. 1954 σελ. 163, Σχεδιογράφημα Ι.

15. Π.Α.Ε. 1952, σελ. 260 κ.ἑ. καὶ Δημ. Λαζαρίδη, Πήλινα εἰδώλια Ἀβδήρων, ἐπίμετρον.

να. Μεταξὺ δὲ 2.50 καὶ 3 μ. ἀνευρέθησαν ὄστρακα ἀγγείων πρωίμου 5ου καὶ 6ου π.Χ. αἰ. διαφόρων ἐργαστηρίων. Ἐν συνεχείᾳ ἡ ἔρευνα διεκόπη λόγῳ τῆς ἐμφανίσεως ὕδατος ἐν ἀφθονίᾳ.

6. Εὑρήματα

Κεραμεική. Μόνον ἐντὸς τῶν δύο δοκιμαστικῶν τάφρων Ι καὶ ΙΙ, εἰς τὸ νοτιοδυτικὸν τμῆμα τῆς πόλεως, ἀνευρέθησαν ὄστρακα ἀγγείων ἐποχῆς παλαιοτέρας τοῦ τέλους τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. Ἐντὸς τῶν ἄλλων τάφρων ἀνευρίσκοντο ὄστρακα ρωμαϊκῶν καὶ ἑλληνιστικῶν ἀγγείων μόνον, ἂν καὶ ἡ ἔρευνα ἔφθανε μέχρι τοῦ αὐτοφυοῦς βράχου.

Πολὺ ὀλίγα εἶναι τὰ ἀνευρεθέντα κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς ἀκέραια ἢ σχεδὸν ἀκέραια ἀγγεῖα, (σκυφίδια, κυάθια, τμήματα πινακίων). Πρὸς τούτοις ἀνευρέθησαν ἐν ἀφθονίᾳ ὄστρακα «μεγαρικῶν» σκύφων καὶ τοιαῦτα τοῦ τύπου «τῆς δυτικῆς κλιτύος» (west slope ware), περισυνελέγησαν δὲ καὶ ὄστρακα ρωμαϊκῶν ἀγγείων τοῦ τύπου terra sigillata κ.ἄ.

Κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς ἀνευρέθησαν 14 λύχνοι, οἱ πλεῖστοι τῶν ὁποίων ἀνήκουν εἰς τὸν 2ον π.Χ. αἰ., ὡς καὶ 80 ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ἀμφορέων διαφόρων ἐργαστηρίων, ἤτοι Θάσου, Χίου, Κνίδου, Πάρου, Ἀβδήρων κ.ἄ.

Κοροπλαστική. Εἰς 40 περίπου ἀνέρχονται τὰ ἀνευρεθέντα κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τεμάχια εἰδωλίων, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ περισσότερα εἶναι κεφαλαί. Ἅπαντα τὰ εἰδώλια εἶναι τοῦ τοπικοῦ ἐργαστηρίου κοροπλαστικῆς, ἀνήκουν δὲ εἰς γνωστοὺς ἤδη τύπους γυναικῶν μετὰ ἢ ἄνευ ἀνθοστεφάνου, θεᾶς μετὰ ὑψηλοῦ πόλου, σατύρου κ.λ.π. (Πίν. 297 α, β), παρουσιάζοντα ὁμοιότητας πρὸς τὰ ἀνευρεθέντα κατὰ τὰς παλαιοτέρας ἀνασκαφὰς εἰδώλια[16]. Τὸ πλέον ἀξιόλογον εὕρημα ἦτο προτομὴ νέου σατύρου, θαυμασίας τέχνης καὶ διατηρήσεως, προερχομένη πιθανῶς ἐκ περγαμηνοῦ πλαστικοῦ ἀγγείου (Πίν. 297 γ). Ὁλόκληρος ἡ ἐπιφάνεια τῆς προτομῆς καλύπτεται ὑπὸ μέλανος στιλπνοῦ γανώματος.

Νομίσματα. Ἀνευρέθησαν συνολικῶς περὶ τὰ 500 χαλκᾶ νομίσματα κλασσικῆς, ἑλληνιστικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, τὰ περισσότερα τῶν ὁποίων εἶναι τῆς πόλεως τῶν Ἀβδήρων, ὡς καὶ 9 ἀργυρᾶ. Ἐξ αὐτῶν τὰ 6 εἶναι δυσδιάκριτα καὶ τὰ 3 ρωμαϊκῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ι. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

*

16. Ἡ κεφαλὴ θεᾶς μετὰ τοῦ πόλου της Πίν. 297 α καὶ ἡ κεφαλὴ νέου σατύρου Πίν., 297 γ, ἐξήχθησαν ἐξ ὁμοίας μὲ τὰ Β 79 καὶ Β 80 εἰδώλια μήτρας. Βλ. Δ. Λαζαρίδη Ἔ.ἀ. πίν. 20.

THASOS

La campagne de fouille à Thasos en juillet et août 1961 a été menée par François Salviat, Paul Bernard et Jean Servais. Elle a comporté divers sondages (dont certains exécutés à la demande du Service des Antiquités), la reprise de l'exploration au « champ Dimitriadis », et des recherches au sanctuaire d'Aliki au Sud - Est de l'île.

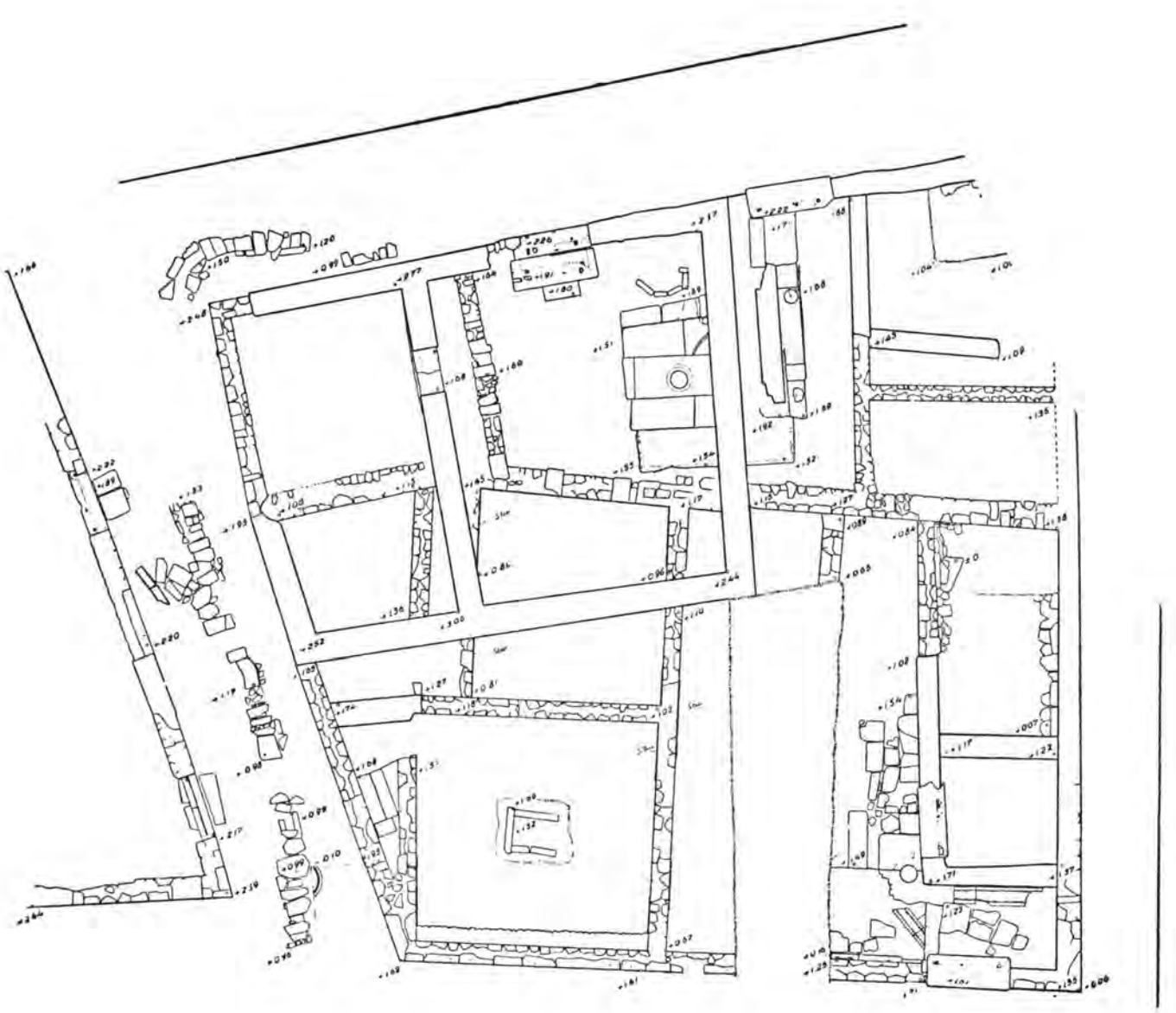
Champ Dimitriadis

La fouille du quartier d'habitation antique dans la région traditionnellement appellée, du nom de l'ancien propriétaire du sol, « champ Dimitriadis », a été reprise et étendue en 1961. L'occasion de cette exploration nouvelle était la vente d'une parcelle de terrain permettant de relier l'ancienne fouille restée ouverte avec la ligne du rempart et la porte monumentale dite « de Sémélé ».

Précédemment la fouille avait porté sur deux groupes de bâtiments, deux insulae séparées l'une de l'autre par une rue montant vers le théâtre (rue du Théâtre) et situées toutes deux à l'Est d'une rue Nord - Sud dont le prolongement méridional longe la façade Ouest du sanctuaire de Poséidon (rue du Poséidonion). Ces insulae I et II (appelées jusqu'ici « groupes » 1 et 2) avaient été explorées par P. Devambez en cinq campagnes, de 1928 à 1932 (BCH 1928, p. 494 - 498 ; B C H 1929, p. 512 ; B C H 1931, p. 502 à 504, BCH 1933, p 285 - 286) et en 1953 (BCH 1954, p. 191 à 196).

La fouille de 1961 (Pl. 298) a porté sur une insula nouvelle (insula III), située entre l'insula II et le rempart, à l'Ouest de la rue du Poséidonion et au Nord de la rue du Théâtre. D'autre part, une recherche complémentaire, faite dans la région Est de l'insula II, déjà partiellement explorée, a fait reconnaître à cet endroit les vestiges d'un habitat qui semble avoir précédé l'occupation parienne.

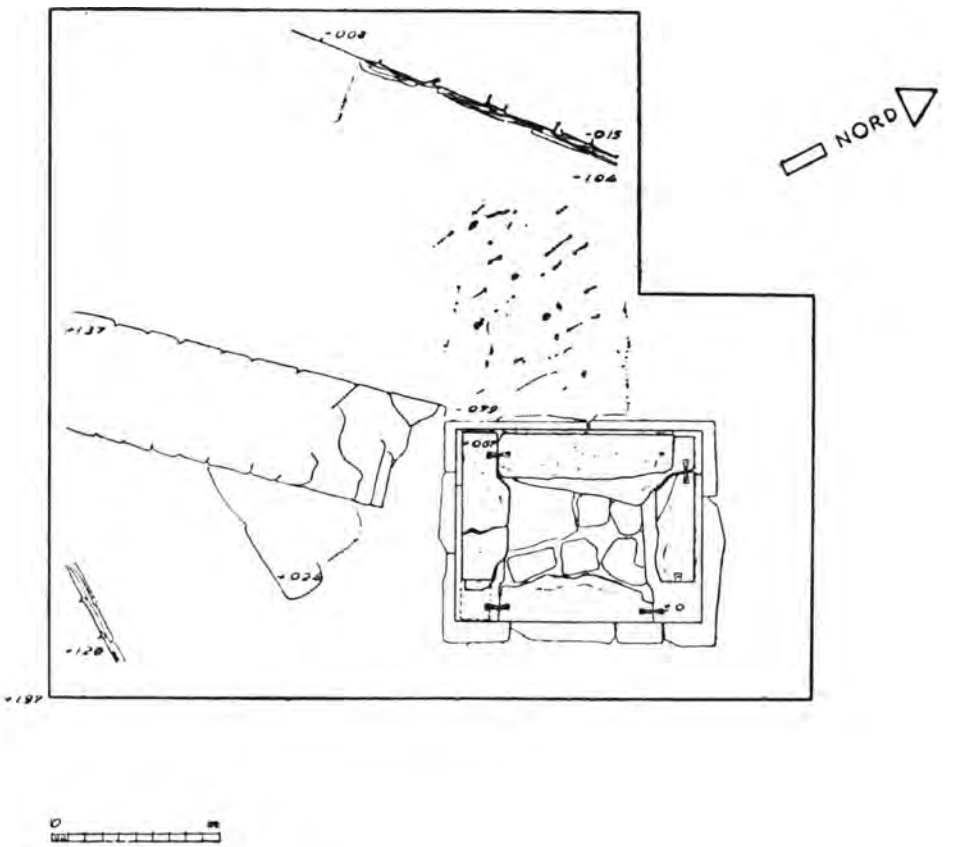
1. *Région Est du champ Dimitriadis.* La découverte en 1960 dans le sondage G du champ Héraclis d'un niveau d'habitation subgéométrique (BCH 1961, p. 935 sqq.) laissait espérer que le champ Dimitriadis, zone résidentielle par excellence, livrerait à son tour dans ses couches profondes de nouveaux témoignages de cette période. Un sondage fut

Plan 1. Insula III du champ Dimitriadis Plan de l'état actuel après la fouille de 1961. (C. Tousl

donc ouvert à la limite Est de la région déjà fouillée, à l'endroit où le sol commence à se relever, de part et d'autre de la rue qui, dans une orientation Est - Ouest, monte vers le théâtre (voir le plan BCH 1954, p. 191 - 196, fig. 8). Là, au - dessous du dernier niveau archaïque dégagé, on a pu recueillir, tout contre le roc, dans une mince couche de terre subsistante, d'assez nombreux tessons qui se rattachent aux différentes fabriques révélées par l'exploration des couches les plus profondes du sondage G au champ Héraclis, et qui constituent les vestiges d'un habitat de même époque.

Si l'on exclut les quelques fragments orientalisants ou archaïques recueillis dans des terres bouleversées (notamment une coupe ionienne, un fragment de dinos « mélien » et un fragment de couvercle de pyxis attique à figures noires avec frise de chars en course, la céramique retrouvée est semblable à celle recueillie en 1960 au champ Héraclis dans les couches profondes du sondage G. L'intérêt du matériel est de montrer qu'avant que la colonisation parienne n'y fît prévaloir des influences cycladiques, l'île fut ouverte à deux courants culturels, l'un venu du Nord de la Grèce continentale, l'autre issu de l'Egée du Nord - Est.

Plan 2. Thasos. Sondage C, mur tardif et autel

2. *Fouille de l'Insula III* (P l a n c h e s 298 b, 299 et 301 b). L'insula III avait été extérieurement dégagée, par une fouille très profonde, sur ses limites Est et Sud ; elle avait été sondée en son centre dès 1928. Nous avons pu en 1961 en définir l'extension. Cet îlot se présente en plan comme in quadrilatère irrégulier (longueur du plus grand côté, à l'Est : 21 mètres). Il est bordé par la rue du Poséidonion à l'Est, par

la rue du Théâtre au Sud, à l'Ouest par une voie longeant intérieurement le mur de la ville (rue du Rempart), actuellement sous le chemin qui conduit à Evraio - Castro. Au Nord, il est limité par une rue nouvellement reconnue, qui débouche obliquement sur la rue du Rempart, à peu près en face de la porte dite « de Sémélé » ; c'est visiblement l'existence de cette artère importante qui a déterminé à cet endroit le percement d'une porte dans le mur de la ville. Cette rue, que nous appellerons rue de la Porte, se prolonge vers l'Est, en bordant sur son côté Nord l'insula II.

La fouille systématique de l'insula III a été entreprise en 1961, et elle a été largement menée en surface ; mais elle est restée en bien des points superficielle, malgré l'ampleur des travaux. Le remblai naturel, considérable à cet endroit, s'augmentait d'une couche de déblais provenant des anciennes fouilles pratiquées dans la région voisine. Un fort cubage de terre a dû être évacué vers la mer par wagonnets Decauville ; la levée de terre supportant la voie du chemin de fer n'a pu encore être fouillée.

La fouille a présenté les mêmes difficultés qui avaient été rencontrées dans les insulae I et II : l'occupation humaine a persisté dans ce quartier pendant environ dix siècles, de l' époque archaïque à l'époque romaine tardive, et les constructions se sont superposées, enchevêtrées, les fondations les plus récentes détruisant souvent les vestiges les plus anciens. Seules les limites extérieures ont plusieurs fois été remaniées, et il faut en bien des points perdre l'espoir de se former une idée claire d'une ruine aussi complexe ; il faut surtout se résigner à ne saisir l'évolution du quartier que de façon discontinue.

L'installation d'un quartier d'habitation sur le site de l'insula III remonte au début du Vè siècle. On n'y trouve aucun mur de technique « polygonale », analogue à ceux qui composent la structure ancienne des insulae I et II, dès le Vè siècle. C'est vers 500 seulement que l'insula III a été construite, après qu' un remblai de sable et de gravier, mêlé de tessons archaïques, ait été apporté et accumulé sur une épaisseur variant en gros de 1 à 2 mètres. De toute évidence, cette extension de l'habitat est en rapport avec la construction du rempart: un espase resté jusqu'alors libre s'est trouvé pris à l'interieur de la fortification, et, après nivellement, on y a implanté une nouvelle unité urbaine. Le plan irregulier de l'insula III a été ainsi commandé par l'existence du quartier antérieur qui la limitait à l'Est (rue du Poséidonion), par l'obligation d'installer à l'Ouest une façade parallèle à la ligne du rempart nouvellement construit (rue du Rempart), enfin, par la nécessité de prolonger un Nord et au Sud les rues existantes, en leur conservant leur orientation primitive jusqu' au débouché de l'artère de rocade.

Le remblai ancien, où les plus récents des tessons sont contemporains du style sévère attique, se rencontre en profondeur sur toute l'étendue de l'îlot. Il semble cependant que, par suite de la pente naturelle du terrain, le niveau du sol au Vè siècle se soit établi à des étages différents suivant les régions : il était en tout cas plus élevé à l'Est, en arrière d'un mur Nord – Sud sensiblement parallèle à la façade de la rue du Rempart, qui jouait le rôle de refend intérieur. Les fondations correspondant à cette période primitive d'installation n'ont pu encore être partout reconnues pour ce qui concerne le dispositif interne. On devine dès maintenant un quadrillage, mais la date des murs devra être établie dans chaque cas par des sondages, et il est trop tôt pour interpréter tous les vestiges. Un ensemble de murs parfois revêtus d'un stuc fin (blanc, rouge ou jaune), qui détermine les divisions profondes de la région centrale et Nord - Ouest, semble remonter à l'époque classique.

Parmi les trouvailles on notera une belle tête juvénile d'époque romaine (Pl. 300); un nouveau fragment permet de compléter une tête barbue du Ve siecle (Pl. 302 a-c).

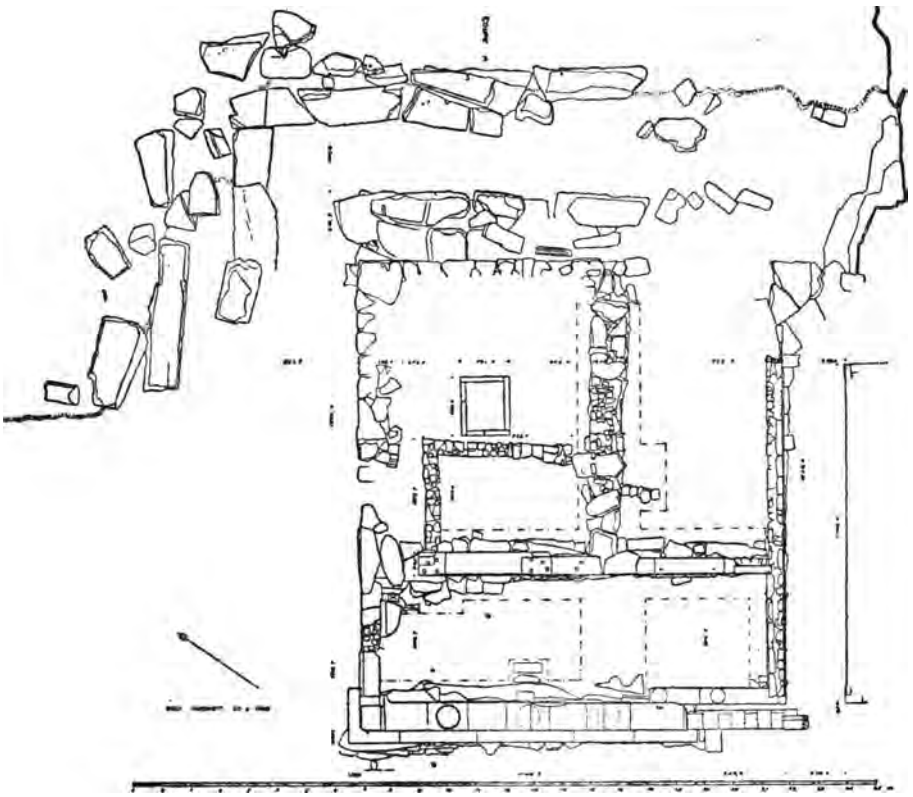
Un sondage à l' Ouest de cette region a permis de retrouver les éléments d' un autel antique (Pl. 301).

On signalera enfin l' entrée au Musée d' une trouvaille fortuite; une tête d' époque romaine provenant d' une « imago clipeata » (Pl. 302 d).

Aliki

Le site d'Aliki, sur la côte Sud – Est de l' île, avait été découvert par G. Perrot en 1856 : visité ensuite à plusieurs reprises (A. Conze, E. Miller, J. Baker - Penoyre, Ch. Picard) il n'avait connu que les fouilles très partielles de Bent (1886) puis de A. Laumonier et Y. Bequignon (1924). En juillet 1961 et juil-

let 1962, des travaux menés par P. Bernard et J. Servais ont été consacrés au dégagement de l'ensemble de constructions – diversement décrit et interprété, mais où l'on s'accordait à voir un sanctuaire - situé au bord de la mer, au fond d'une des deux baies opposées qui déterminent la presqu'île d'Aliki. Un plan de ce secteur et des relevés de détail ont été exécutés

Plan. 3. Thasos. Aliki. Le site fouillé en 1961 et 1962. Au Nord et au NE les blocs forment brise - lames

par Ebbe Christensen (Plan 3).

L'édifice dégagé a la forme en plan d'un carré presque parfait (16 x 16. 50 m) ; il est installé sur une terrasse artificiellement remblayée, protégée du côté de la mer par un épais contrefort et par un brise – lames fait d'énormes marbres à peine dégrossis. Cet édifice, à deux nefs séparés par un mur de refend très ruiné (Pl. 304 a), et dont la façade s'ouvre au Sud – Ouest, apparaît au premier abord comme assez complexe : on distingue aisément deux étapes de construction, l'une du VIè siècle, l'autre de la première motié du Vè siècle av. J. C. Dans l'un des compartiments, un autel - eschara (Pl. 304 b). Dans les couches profondes subsistent les vestiges d'une construction plus ancienne, du VIIè siècle.

A) La consrtuction du VIIè siècle subsiste sous la forme d'un angle de terrasse, conservé au coeur du remblai ; cet angle comprend une fondation en moellons de marbre, et, au – dessus d'une plinthe débordante, un mur conservé sur une faible hauteur (0,55m.) (Pl. 304 c).

B) L'état du VIè siècle correspond à l' angle Sud de l'édifice rectangulaire : mur Sud – Est, à base d'orthostates de marbre sur plinthe, ante et stylobate, dont subsistent deux blocs en place au Sud ; une base de colonne, simple tore non cannelé, a été retrouvée à proximité (Pl. 304 d). En arrière de ce stylobate, une fondation est pourvue d'un

seuil qui garde la trace de deux parastades.

C) Une colonnade dorique (Pl. 303) est venue s'accoler au Vè siècle aux restes de l' édifice ionique ; elle se développe en façade, depuis l'angle Ouest de l'édifice, sur 11 m environ. Au – dessus d'une crépis à degrés, le stylobate porte la trace d'un pilier d'ante, la partie inférieure d'une colonne dorique en place (diam. inf. 0,80 m) et la trace de deux colonnes chevauchant les joints (Pl. 305). Le dernier bloc de stylobate, vers le Sud, va rejoindre le premier bloc conservé du stylobate ionique, qu'il double partiellement vers l'extérieur (Pl. 306 b). Le mur de fond du porche vient rencontrer au Sud l'extrémité conservée du mur de fond «ionique » et se trouve dans l'alignement de ce dernier ; un seuil marque l'emplacement d'une porte qui s' ouvrait à peu près dans l'axe d'un deuxième entrecolonnement Nord (Pl. 306 a).

La céramique recueillie dans les remblais remonte au VIIIè siècle (Pl. 307 a) ; on signalera un grand morceau de bassin de style parien orientalisant (« mélien ») orné d' une frise de cavaliers et de chiens en chasse (Pl. 307 b). Parmi les tessons du VIè siècle, les plus nombreux appartiennent soit aux séries corinthiennes, soit à des coupes « ioniennes », importées ou d'imitation locale. La grande masse des tessons retrouvés dans les couches supérieures date de l'époque romaine.

Vers l'Est a été reconnu le long côté d'un autre édifice archaïque, séparé du grand bâtiment carré par un passage large de 2, 19 m. Cette construction sera explorée dans une prochaine campagne. Dans cette région a été recueilli un parpaing de marbre portant une inscription, voeu d' *εὔπλοια* pour un navire d' Assos et remerciement aux *Θεοὶ Σώζοντες* (P. Bernard et F. Salviat, BCH 1962, p. 609 à 611).

Un relevé topographique de la péninsule d'Aliki, avec ses multiples carrières de marbre, a été exécuté par Costa Tousloukof.

ÉCOLE FRANÇAISE D' ATHENES

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Εἰσαγωγικά: Κατὰ τὸ ἔτος 1961 τὸ ἔργον τῆς Ἐφορείας τῶν Βυζαντ. Ἀρχαιοτήτων Β' Περιφερείας ἦτο πολύμορφον, ἀνάλογον πρὸς τὰς ἑκάστοτε παρουσιαζομένας περιπτώσεις καὶ πρὸς τὴν ἀνέκαθεν ἐπικρατοῦσαν παρ' ἡμῖν ἀρχὴν τῆς ἐρεύνης τῶν μὴ γνωστῶν ἀρχαιολογικῶς τόπων, τῶν ὑπαγομένων εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς ἡμετέρας Ἐφορείας.

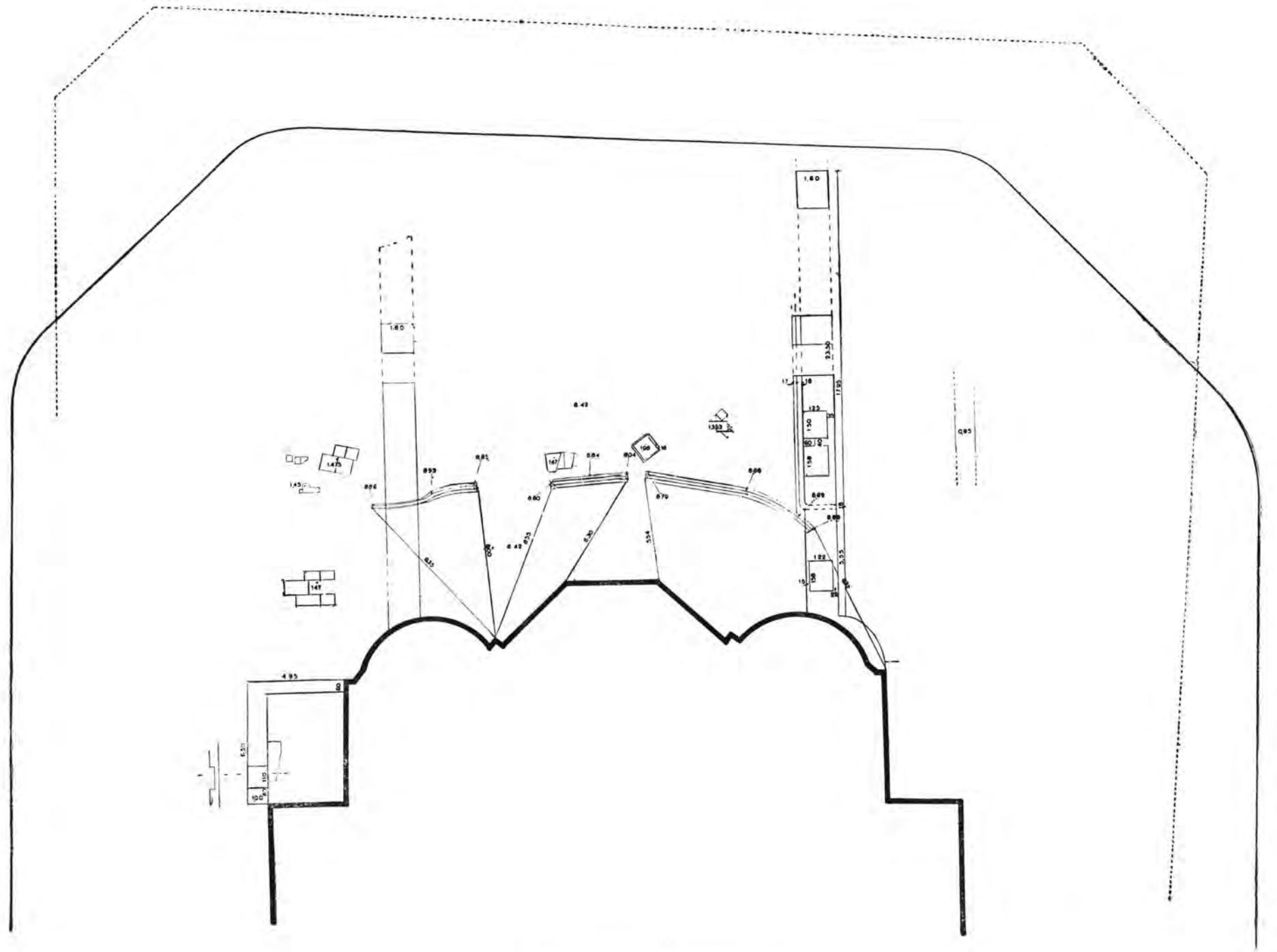
Κατωτέρω θὰ προχωρήσωμεν κατὰ περιοχάς, ἐκθέτοντες ὅ,τι ἔχει συντελεσθῆ, παρατηρηθῆ καὶ ἐρευνηθῆ.

Α. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

1. Βασιλικὴ Ἀχειροποιήτου

Ἡ μελετωμένη ὑπὸ τοῦ Δήμου Θεσσαλονίκης διαμόρφωσις εἰς κηπάριον τοῦ πρὸ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς βασιλικῆς ἐκτεταμένου χώρου, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς δοκιμαστικὴν σκαφικὴν ἔρευναν τούτου. Διότι ἡ γνώμη, ὅτι κατὰ τὴν πλευρὰν ταύτην τῆς βασιλικῆς ἐξετείνετο τὸ αἴθριον τοῦ ναοῦ, βασιζομένη εἰς τὰ σῳζόμενα κατὰ τὴν ΝΔ κυρίως γωνίαν τῆς δυτικῆς ὄψεως τοῦ μνημείου ὑπολείμματα τόξου, ἐνισχύετο διὰ τῆς ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀποκαλύψεως παρὰ τὴν βασιλικὴν καὶ εἰς τὸν πρὸ αὐτῆς χῶρον πολλῶν καὶ σπουδαίων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, Θεοδοσιανῶν κιονοκράνων, κιόνων καὶ βάσεων, ὁμοίων πρὸς τὰ τῶν κιονοστοιχιῶν τῆς βασιλικῆς, μεγάλου τριγωνικοῦ ἀετώματος, ἀμφικιονίων, θυρωμάτων κ.ἄ.

Κατὰ τὴν προέκτασιν τοῦ βορείου καὶ τοῦ νοτίου τοίχου καὶ παραλλήλως πρὸς τὴν δυτικὴν ὄψιν τοῦ μνημείου ἐγένοντο τομαὶ πλάτους 3 - 4 μ., πρὸς διαπίστωσιν ὑπαρχουσῶν ἐνδεχομένως προεκτάσεων τῶν τοίχων τῆς βασιλικῆς. Ἡ ἔρευνα αὕτη δὲν ἀπέδωκε μὲν θετικὰ στοιχεῖα ἀλλ' εἰς βάθος 4μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς στάθμης τοῦ ἐδάφους καὶ εἰς τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ δάπεδον τῆς βασιλικῆς ὕψος, ἀπεκαλύφθησαν τοῖχοι ὕψους 0,60 μ., οἵτινες σχηματίζουν κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν αὐτῶν παραστάδας, μεταξὺ τῶν ὁποίων διεπιστώθη κατὰ χώραν τμῆμα μαρμαρίνου οὐδοῦ. Τὸ δάπεδον τὸ ὁριζόμενον διὰ τῶν τοίχων τούτων, οἵτινες ἀποτελοῦνται ἐξ ἐπαλλήλων πλίνθων συνεχομένων δι' ἰσοπαχοῦς πρὸς αὐτὰς κεραμεικοῦ κονιάματος, εἶναι ἐστρωμένον διὰ πολυχρώμου ἀκανονίστου μαρμαροθετήματος, ὁμοίου περίπου πρὸς τὸ ἀποκαλυφθὲν πρὸ ἐτῶν (1949) εἰς τὰ κατὰ τὴν ΒΑ πλευρὰν τῆς βασιλικῆς προσκτίσματα. Εἰς βάθος 0,30 μ. κάτωθι τοῦ μαρμαροθετήματος καὶ εἰς σημεῖον ὅπου τοῦτο ἦτο κατεστραμμένον ἀνεφάνη τμῆμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου, ὁμοίου ἐπίσης πρὸς τὸ διατηρούμενον κατὰ τὸ βόρειον κλίτος τῆς βασιλικῆς καὶ εἰς βάθος 0,30 μ. - 0,40 μ. ὑπὸ τὴν σημερινὴν πλακόστωσιν αὐτῆς. Τὸ ψηφιδωτὸν τοῦτο ἀνήκει εἰς ἀρχαιότερον ρωμαϊκὸν κτίσμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα ᾠκοδομήθη ἡ βασιλική.

Σχεδ. 1. Ἁγία Σοφία Θεσσαλονίκης

Ἐκ τῶν δεδομένων τούτων τεκμαίρεται ὅτι ὄχι μόνον ἡ βασιλικὴ ἀλλὰ καὶ ἡ ὑπαίθριος αὐλὴ αὐτῆς κατέλαβε τὸν χῶρον παλαιοτέρου ρωμαϊκοῦ κτίσματος.

Ἡ δοκιμαστικὴ αὐτὴ σκαφικὴ ἔρευνα κύριον σκοπὸν εἶχε τὴν διαπίστωσιν τῆς ὑπάρξεως ἢ μὴ αἰθρίου, ἐξ οὗ, πιστεύεται, ὅτι προέρχονται, ὡς ἐλέχθη, τὰ δηλωθέντα ἀνωτέρω ἀρχιτεκτονικὰ μέλη. Βεβαίως μὲ τὴν περιωρισμένην ἔρευναν δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ πλήρης διασάφησις τοῦ προβλήματος. Οὐχ' ἧττον αἱ ἐνδείξεις ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ὑπάρξεως αἰθρίου ἐπολλαπλασιάσθησαν μέχρι βεβαιότητος.

Δυστυχῶς εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ διακόψωμεν τὴν ἔρευναν ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως πιστώσεων καὶ νὰ ἐπιτρέψωμεν, μετὰ γνώμην τῆς Ὑπηρεσίας, τὴν διαμόρφωσιν τοῦ χώρου εἰς δημοτικὸν κῆπον. Δὲν νομίζω ὅμως ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο πρέπει νὰ ἐγκαταλειφθῇ. Ἡ Ὑπηρεσία ὀφείλει νὰ ἐξεύρῃ τὰ οἰκονομικὰ μέσα διὰ τὴν ἀποκάλυψιν ὅλου τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου.

2. Ἁγία Σοφία

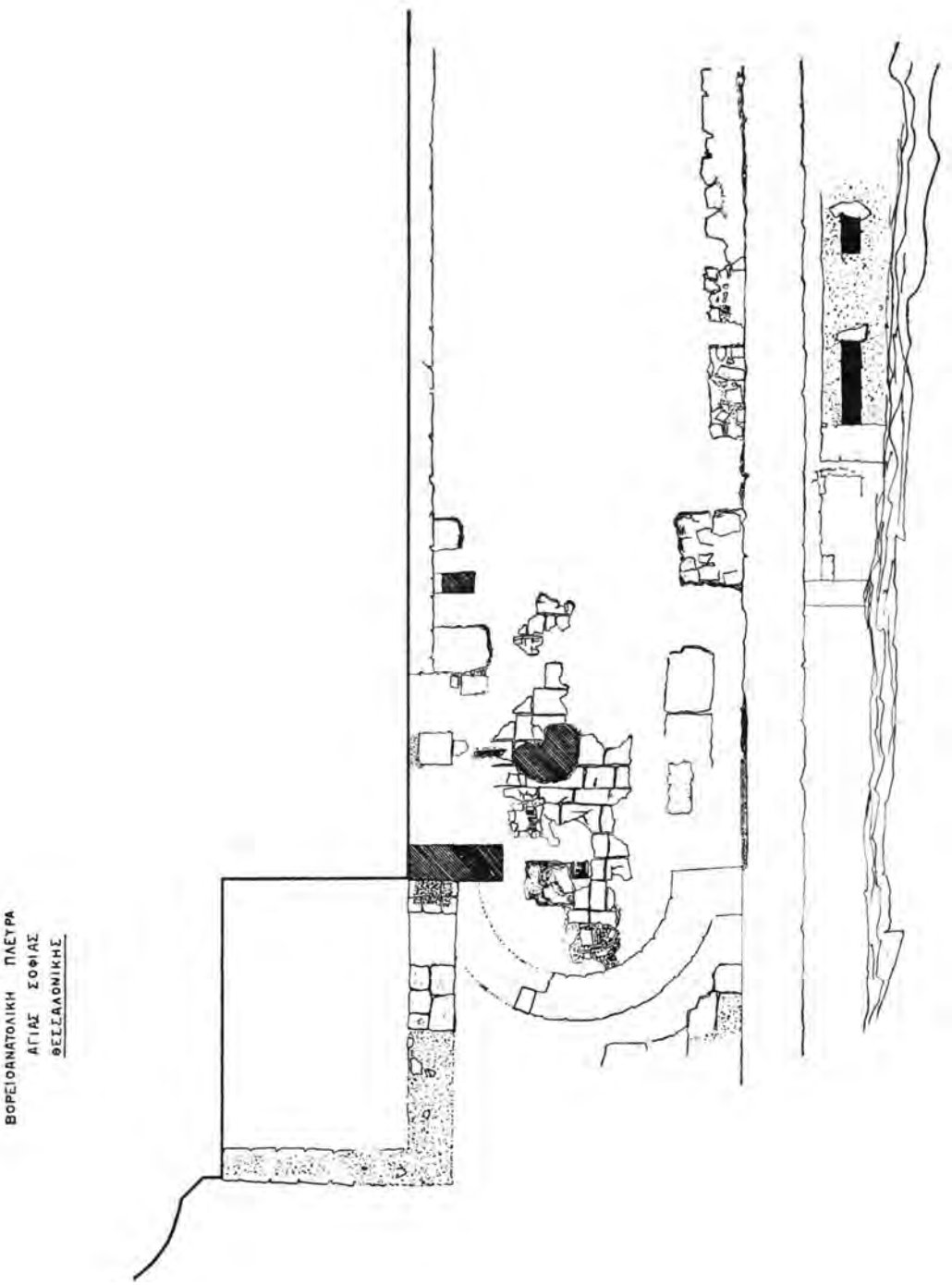
Αἱ ἀπὸ τοῦ προηγουμένου ἔτους ἀρξάμεναι ἐνταῦθα ἐργασίαι ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ προγράμματος προβολῆς τῶν μνημείων διὰ τῆς διευθετήσεως καὶ διαμορφώσεως τῶν περιγύρων αὐτῶν ὡδήγησαν εἰς λίαν ἀξιολόγους διαπιστώσεις ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ μνημεῖον αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ καὶ εἰς σημαντικὰς ἀποκαλύψεις ἀρχαιοτέρων κτισμάτων εἰς τὸν περίβολον ἀνατολικῶς καὶ βορείως τοῦ ναοῦ (Σχεδ. 1-3), συμπληρούσας τὰ ὑπὸ τοῦ κ. Μ. Καλλιγᾶ πρὸ ἐτῶν εὑρεθέντα (ΠΑΕ, 1938 - 1939, 67 κέ. 1939, 1940, 73 κ. ἑ.).

Μετ' ἀπόφασιν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου προέβημεν εἰς τὴν ἀφαίρεσιν τῶν τουρκικῶν κονιαμάτων τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ κτηρίου. Ἡ ἐλευθέρωσις τῆς ὄψεως ταύτης ἐκ τοῦ ἐπιχρίσματος ἀπέδειξεν ὅτι, ἐκ τῶν ἑκάστοτε μετασκευῶν, ἠλλοιώθη ἡ ἀρχαία αὐτῆς μορφή, παραλλήλως δ' ὅμως παρέσχε σαφῆ στοιχεῖα διὰ τὰς ἀκολούθους παρατηρήσεις:

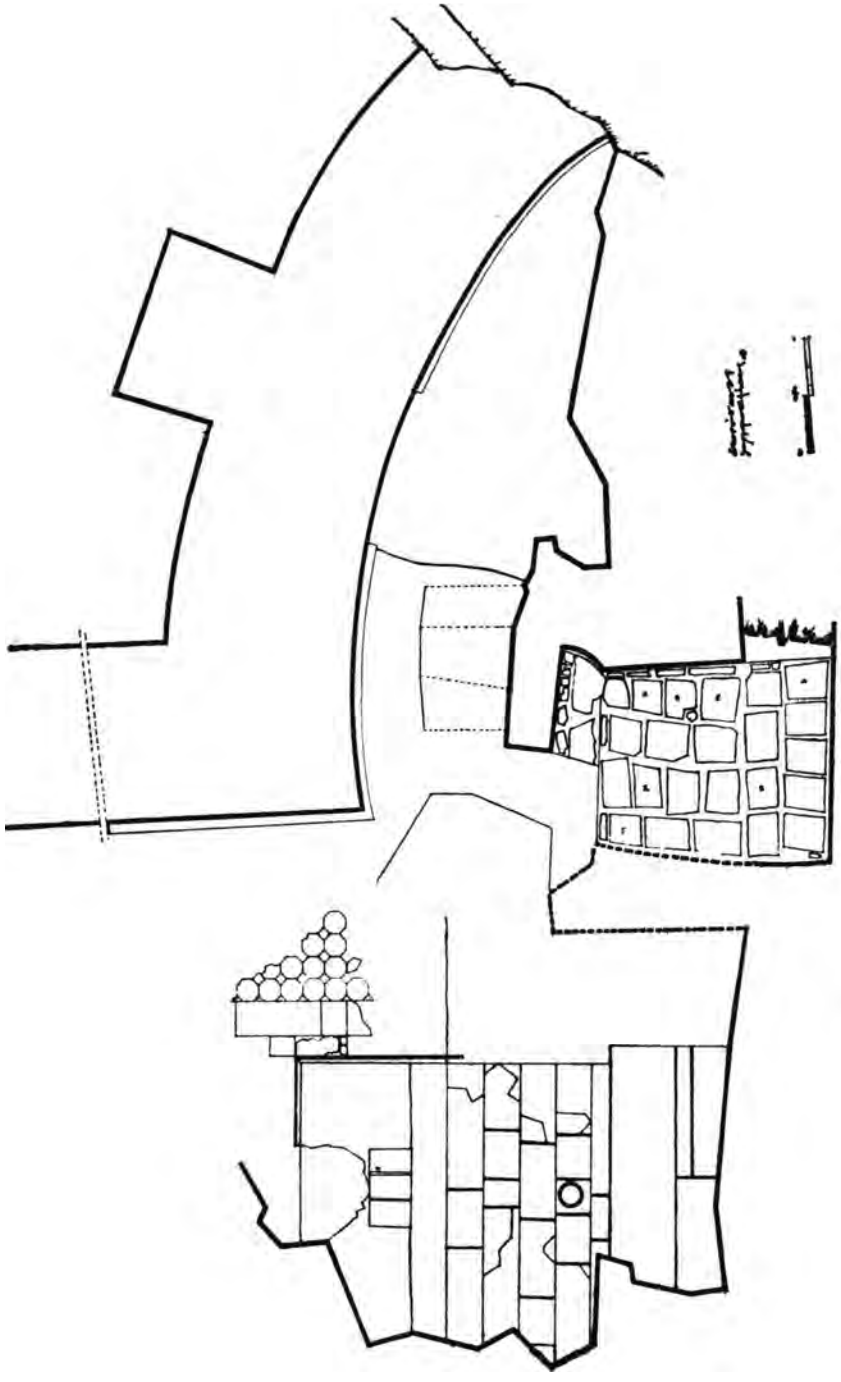
1) Ἡ τοιχοδομία κατ' ἰσόδομον σύστημα, συνίσταται ἐκ κατειργασμένων τετραγώνων ἀσβεστολίθων μετ' ἐλαχίστου κονιάματος, ἀποτελούντων πέντε δόμους, διακοπτομένους ὑπὸ ὁριζοντίων ζωνῶν ἐκ πέντε ἐπίσης ἐπαλλήλων σειρῶν πλίνθων (Πίν. 308 α, β). 2) Τὰ εἰς τὴν βάσιν τῆς κεντρικῆς ἡμιεξαγωνικῆς κόγχης δύο καὶ ἀνὰ ἓν κατὰ τὸ κέντρον τῶν κογχῶν τῶν παστοφορίων τετράγωνα παράθυρα ἦσαν τὰ μὲν πρῶτα νεωτερικὰ (τουρκικὰ) κατασκευάσματα, τὰ δὲ δεύτερα, ὑπάρχοντα ἀνέκαθεν, παρεμορφώθησαν κατὰ τὴν μετατροπὴν τοῦ ναοῦ εἰς τζαμί. Ἐκ τούτων, τῆς προθέσεως καὶ τοῦ διακονικοῦ ἀπεκατεστάθησαν εἰς τὴν παλαιὰν αὐτῶν μορφὴν (τοξωτὰ) καὶ εἰς τὰς ἀρχικάς των διαστάσεις, τῆς δὲ κεντρικῆς κόγχης ἐφράχθησαν, συμπληρωθέντος κατὰ τὰ σημεῖα ταῦτα τοῦ τοίχου (Πίν. 309 β). 3) Τὰ εἰς τὴν ἁψῖδα τοῦ Ἱεροῦ Βήματος ἀνοιγόμενα τρία παράθυρα εἶχον παραμορφωθῆ ὑπὸ τῶν Τούρκων διὰ τῆς μειώσεως κατὰ τὸ ἥμισυ τοῦ ὕψους αὐτῶν. Καὶ ταῦτα ἐπανέκτησαν τὸ ἀρχικὸν αὐτῶν ὕψος. Ἐπίσης, διεπιστώθη ὅτι τὰ ἐσωρράχια καὶ αἱ παραστάδες τῶν παραθύρων τούτων ἐκοσμοῦντο δι' ὀρθομαρμαρώσεως (Πίν. 309 α)· ἡ ποδιὰ αὐτῶν ἦτο κατὰ τὸ ἥμισυ (ἐσωτερικῶς κεκλιμένη (Πίν. 309 β). Εἰς τὸ κέντρον τοῦ πάχους τῶν παραστάδων τῶν παραθύρων καὶ εἰς τὸ σημεῖον ὅπου ἤρχιζεν ἡ ὀρθομαρμάρωσις ἐστηρίζοντο οἱ φεγγῖται, πάχους 0,10 μ. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ, ἐπανετοποθετήθη ὁ ὑπὸ τῶν Τούρκων κατὰ τὸ κέντρον καὶ ἐσωτερικῶς τῆς κόγχης ἀφαιρεθεὶς μαρμάρινος κοσμήτης. 4) Ὑπεράνω ἑκάστου παραθύρου τῆς κόγχης ἀνοίγονται μικραὶ διακοσμητικαὶ κόγχαι εἰς δὲ τὸ δεξιὸν τῆς δευτέρας καὶ τὸ ἀριστερὸν τῆς τελευταίας ὑπάρχουν σταυροὶ ἐκ διπλῶν πλίνθων (Πίν. 310 α). 5) Κάτωθι ἑκατέρου παραθύρου τῆς προθέσεως καὶ τοῦ διακονικοῦ σχηματίζεται ἀνὰ ἓν ἀνακουφιστικὸν τόξον πληρούμενον διὰ τετραγώνων λαξευτῶν ἀσβεστολίθων (Πίν. 310 β). 6) Διεπιστώθη μεταγενεστέρα ὑπερύψωσις τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ μνημείου, ἥτις παρεμόρφωσε τὰς ἀναλογίας αὐτοῦ. Ἡ ὑπερύψωσις αὕτη ἐγένετο εἰς μὲν τὴν κεντρικὴν κόγχην διὰ προσθήκης μετὰ τὴν ἄνω ἀπόληξιν τῆς ἁψῖδος, δι' εἰσέχοντος τοιχίου ἐφ' οὗ ἐπικάθηται ἡ νεωτέρα στέγη, εἰς δὲ τὰς πλαγίας δι' ἁπλῆς ἀργολιθοδομῆς, ἡ ὁποία μετὰ τῆς ἐπ' αὐτῆς ἐπικαθημένης στέγης, ἠχρήστευσε τὰ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν στενὴν πλευρὰν τοῦ βορείου καὶ νοτίου ὑπερῴου τοξωτὰ παράθυρα (Πίν. 308 β). Προσέτι διεπιστώθη ὅτι αἱ ἄνω ἀκμαὶ τοῦ βορείου καὶ νοτίου τοίχου τῶν δύο ἀντιστοίχων παστοφορίων ἀπέληγον εἰς τριγωνικὰ ἀετώματα (Πίν. 309 γ).

Ἐσωτερικῶς ἐκαθαρίσθησαν τῇ βοηθείᾳ συστηματικοῦ ἱκριώματος τὰ ψηφιδωτά.

Κατὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ περιγύρου τοῦ ναοῦ καὶ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν χωμάτων ἵνα κατέλθῃ ἡ στάθμη τοῦ τοιχοβάτου τοῦ κτηρίου ἀπεκαλύφθησαν εἰς μικρὸν ἀπὸ τὴν στάθμην τῆς ἐπιφανείας βάθος δύο παραλλήλως βαίνοντες τοῖχοι, πλάτους ἕκαστος 1,60 μ. Οὗτοι, ὑπάρχοντες ὑπὸ τὸ σύγχρονον δάπεδον τοῦ ναοῦ καὶ διερχόμενοι ὑπὸ τὸν ἀνατο-

Σχέδ. 2. Ἡ ἀποκαλυφθεῖσα βορείως τῆς Ἁγίας Σοφίας μονόκλιτος βασιλική

Σχεδ. 3. Κάτοψις τῶν ἀποκαλυφθέντων τμημάτων τῆς βασιλικῆς

λικὸν τοῖχον εἰς τὰ σημεῖα ἔνθα τὰ ἀνακουφιστικὰ τόξα εἰς τὰς βάσεις τῶν κογχῶν τῆς προθέσεως καὶ τοῦ διακονικοῦ (βλ. Σχεδ. 1), προεκτείνονται, ἀπέχοντες ἀλλήλων 9,42 μ., πρὸς ἀνατολὰς καὶ ὑπὸ τὴν ὄπισθεν τοῦ περιβόλου περιφερικὴν ὁδόν. Εἰς ὡρισμένα σημεῖα τῶν τοίχων τούτων παρετηρήθησαν ἐλαφραὶ ἐκβαθύνσεις διὰ τὴν ὑποδοχὴν βάσεων, τοῦθ' ὅπερ μαρτυρεῖ ὅτι πρόκειται περὶ στυλοβατῶν. Εἰς τὸν μεταξὺ τούτων χῶρον καὶ εἰς διαφόρους θέσεις ἀνεφάνησαν ὑπολείμματα μαρμαροθετήματος ἐξ ἐγχρώμων πλακιδίων ρομβοειδῶν καὶ τετραγώνων ἐνῷ Β τοῦ βορείου στυλοβάτου ἀπεκαλύφθη τμῆμα δαπέδου μετὰ πλακώσεως ἐκ τετραγώνων παραλληλογράμμων λευκῶν πλακῶν ποικίλων διαστάσεων.

Βορείως τοῦ ναοῦ καὶ εἰς βάθος 0,80 μ. ἀπεκαλύφθη μονόκλιτος βασιλικὴ (Σχεδ. 2) ἥτις ἀπολήγουσα ἀνατολικῶς εἰς ἡμικυκλικὴν ἀψῖδα, χορδῆς 4,20μ. καὶ ἀκτῖνος 2,30 μ., ὁρίζεται βορείως ὑπὸ ἀρχαιοτέρου τοίχου πλάτους 1,30 μ. νοτίως δὲ ὑπὸ τοίχου προχείρου μᾶλλον, βαίνοντος παραλλήλως πρὸς τὸν βόρειον ἐξωτερικὸν τοῖχον τοῦ ὑπάρχοντος ναοῦ. Τὸ μῆκος τοῦ κτίσματος, ἐξαφανισθέντος παντὸς στοιχείου, δὲν δύναται νὰ καθορισθῇ. Κατὰ τὸ κέντρον τῆς ἀψῖδος ὑπάρχουν εἰσέτι ὑπολείμματα τοῦ θρόνου τοῦ ἐπισκόπου εἰς ἀπόστασιν δὲ 2, 15 μ. ἀπὸ τῆς κορυφῆς ἀπεκαλύφθη τὸ ἐγκαίνιον. Τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ τετραγώνου παραλληλογράμμου σκάμματος, διαστάσεων 0,30 μ. Χ 0, 30 μ. Χ 0, 32 μ., ἐπενδεδυμένου εἰς τὰς ἐσωτερικὰς παρειὰς καὶ τὸν πυθμένα διὰ λεπτῶν μαρμαρίνων πλακῶν, ἐξ ὧν ἡ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἐλλείπει. Διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς κόγχης ὡς καὶ τῶν ἀνατολικῶν τοίχων τῆς βασιλικῆς ἐχρησιμοποιήθησαν, ἐκτὸς τῶν κοινῶν λίθων, καὶ πολλὰ μεγάλα καὶ μικρὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη : πεσσίσκοι, οὐδοί, βάσεις κιόνων, κιονόκρανα κ.ἄ. προερχόμενα ἐξ ἀρχαιοτέρας βασιλικῆς (περὶ ἧς κατωτέρω), τὴν ὁποίαν διεδέχθη ἡ περιγραφεῖσα μικρὰ καὶ πρόχειρος εἰς κατασκευήν.

Ἀνατολικῶς τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πρίγκιπος Νικολάου 1 οἰκόπεδον τοῦ Ἠλία Βακούρα, εἰς βάθος 4 μ. ἀπὸ τῆς στάθμης τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, κατὰ τὰς ἐργασίας θεμελιώσεως οἰκοδομῆς, ἀπεκαλύφθη τὸ βόρειον τμῆμα μεγάλης μετ' ἀντηρίδων κόγχης καὶ μέρος τοῦ συνδεομένου μετ' αὐτῆς ΒΑ τοίχου. Εἰς τὸ κέντρον τῆς κόγχης ἀνοίγεται θύρα ὁδηγοῦσα εἰς περιωρισμένον χῶρον, τοῦ ὁποίου τὸ δάπεδον καλύπτεται διὰ πλίνθων (Πίν. 311 α). Ὁ χῶρος οὗτος, μολονότι παρουσιάζει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον δὲν ἠρευνήθη πλήρως, διότι ἐκτείνεται ὑπὸ τὸ κατάστρωμα τῆς κυρίας συγκοινωνιακῆς τῆς πόλεως ἀρτηρίας Πρίγκιπος Νικολάου. Ἔξω τῆς κόγχης καὶ εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν ἀνεφάνησαν καὶ ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὸ ἥμισυ κτιστά, εὐθύγραμμα καὶ κλιμακωτὰ βάθρα, ἐπενδεδυμένα δι' ὀρθομαρμαρώσεως (Πίν. 311 β, Σχεδ. 3). Μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς κόγχης μεσολαβεῖ στενὸς διάδρομος μετὰ ὡραίου μαρμαροθετήματος (Πίν. 311 γ) ὁ ὁποῖος ἐβοήθει τὴν κυκλοφορίαν τοῦ κλήρου εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τοῦ ναοῦ. Πρόκειται περὶ τῶν ἑδρῶν τῶν πρεσβυτέρων ἢ τοὺς δευτέρους θρόνους (Εὐσέβιος, Ἐκκλησ. Ἱστορ. 10,5. ἔκδ. E. Schwartz, 393).

Παρομοίαν διάταξιν συνθρόνου τῶν κληρικῶν, πλὴν τοῦ ἐν τῷ μέσῳ τῆς κόγχης τοποθετημένου ἐπισκοπικοῦ θρόνου, ἔχουν πολλαὶ παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ ἐν Ἑλλάδι καὶ ἀλλαχοῦ. (Πρβλ. Γ. Σωτηρίου. Αἱ χριστιανικαὶ Θῆβαι τῆς Θεσσαλίας, Ἀθῆναι 1931, 122 κέ. εἰκ. 167 - 168 222 κέ. P. Lemerle, Philippes et la Macedoine Orientale à l' Epoque Chretienne et Byzantine, Paris, 1945, 367 εἰκ. 14. Ἀν. Ὀρλάνδου, Ἡ Ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλική, Ἀθῆναι 1956, 497 κέ. ἔνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία).

Ἅπαντα τὰ ἀνωτέρω κτίσματα συνδέονται ὀργανικῶς πρὸς ἄλληλα, ἀποτελοῦντα τὰ ἐπὶ μέρους ἀρχιτεκτονικὰ τμήματα μεγάλης τρικλίτου, ὡς εἰκάζω, βασιλικῆς τοῦ 5ου αἰῶνος, ἥτις καταστραφεῖσα ἐκ βιαίας αἰτίας, ἀντικατεστάθη, προχείρως μᾶλλον, διὰ μονοκλίτου βασιλικῆς, ἥτις κατέλαβε μέρος μόνον τοῦ βορείου κλίτους τῆς μεγάλης βασιλικῆς, χρησιμοποιηθέντων καὶ πολλῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν (κιονοκράνων, ἀμφικιονίων, θυρωμάτων κ. ἄ.) αὐτῆς ὡς οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ.

Κατὰ ταῦτα εἰς τὸν ἴδιον χῶρον ἔχομεν τρία διαδοχικὰ κτίσματα : 1) τὴν μεγάλην καὶ πλουσίαν εἰς διάκοσμον βασιλικὴν τοῦ 5ου αἰῶνος, 2) τὴν μικρὰν καὶ πρόχειρον μονόκλιτον βασιλικὴν τοῦ 7ου ἢ 8ου αἰῶνος, καὶ 3) τὸν ὑπάρχοντα μεταβατικοῦ τύπου ἐκ τῆς βασιλικῆς πρὸς τοὺς περικέντρους ναούς, ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὁ ὁποῖος ὑπέστη ἀρχιτεκτονικὰς μεταλλαγὰς κατὰ τοὺς τελευταίους βυζαντινοὺς χρόνους ἢ τὴν ἐποχὴν τῆς Τουρκοκρατίας. Αἱ μεταλλαγαὶ αὐταί, ἱκαναὶ διὰ νὰ παραμορφώσουν ἐξωτερικῶς τὸ κτίσμα, περιορίζονται κυρίως εἰς τὴν πρόσθεσιν καθ' ὕψος τοίχων καὶ ἔμφραξιν παραθύρων καὶ ἀνοιγμάτων προσπελάσεως εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ. Ἐπαναλαμβάνω καὶ ἐνταῦθα ὅτι ἐνδείκνυται ἡ συστηματικὴ τοῦ κτηρίου μελέτη ὡς προεργασία διὰ τὴν ἀποκατάστασιν αὐτοῦ.

3. Ναὸς Προφήτου Ἠλιοῦ

Ἡ ἀπὸ ἐτῶν ἀρξαμένη ἐργασία διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ τελείως παραμορφωμένου μνημείου ἔληξε κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο.

Ὡς γνωστόν, ὁ ναὸς περιεβάλλετο ἐξωτερικῶς διὰ τεραστίων ἀντηρίδων (Πίν. 312 α, β)· ἐσωτερικῶς, ἠλλοιώθη ἡ μορφὴ τοῦ χώρου καὶ μετεβλήθη ἡ κάτοψις τοῦ ναοῦ διὰ τῆς προσθήκης πρὸς ἀνατολὰς δύο μεγάλων τετραγώνων κτιστῶν ὄγκων, οἵτινες περιέβαλλον πρὸς ἐνίσχυσιν τοὺς πρὸς ἀνατολὰς δύο κίονας, ἀντιστοίχους πρὸς τοὺς εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν ὑπάρχοντας. Ἐπὶ τῶν ὀγκωδῶν τούτων πεσσῶν ἔβαινεν ἐνισχυτικὸν τόξον, ὑποβαστάζον τὴν ἀνατολικὴν καμάραν τοῦ ναοῦ (πρβλ. Ἀν. Ὀρλάνδου, Ἡ κάτοψις τοῦ Προφήτη Ἠλία τῆς Θεσσαλονίκης, ΑΒΜΕ, Α (1935) 178 κέ.).

Αἱ προσθῆκαι αὗται, γενόμεναι ὑπὸ τῶν Τούρκων ὅτε ὁ ναὸς ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς τζαμί, βεβαίως παρήλλαξαν τὴν ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν μορφὴν τοῦ μνημείου, οὐχ' ἧττον ἦσαν λίαν εὐεργετικαὶ διότι ἔσωσαν τοῦτο ἐκ τοῦ κινδύνου τῆς καταρρεύσεως, διότι τὸ κτίσμα ἕνεκα τῆς ἀνισομεροῦς καὶ ἀνομοιομόρφου ἐδράσεώς του, ὑπέστη μερικὴν καθίζησιν, ἡ ὁποία προὐκάλεσε, κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀπὸ ἀνατολὰς πρὸς δυσμὰς ἄξονος, ἄκρως ἐπικινδύνους ἀποκλίσεις καὶ μεγάλα ρήγματα καθ' ὅλον τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα αὐτοῦ.

Ἡ ἐργασία λοιπὸν τῆς στερεώσεως ἐπροχώρησε μετὰ μεγάλης περισκέψεως ἐπὶ τῇ βάσει στατικῆς μελέτης, καταρτισθείσης ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως. Μετὰ τὴν κατὰ τμήματα καὶ σταδιακῶς γενομένην πολύμορφον ἐργασίαν στερεώσεως καὶ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ἀντηρίδων ἀνεφάνησαν τέσσαρα παρεκκλήσια καταλαμβάνοντα τὰς ἐκ τῶν κογχῶν σχηματιζομένας γωνίας. Ἑκάστου τῶν παρεκκλησίων τούτων αἱ δύο πλευραί, αἱ ἐνσωματωμέναι εἰς τὸ κτίσμα διετηροῦντο μετὰ τῶν τοιχογραφιῶν αὐτῶν εἰς καλὴν σχετικῶς κατάστασιν (Πίν. 313 α, β). Τῶν ἑτέρων δύο πλευρῶν ἀπεκαλύφθησαν δι' ἐκσκαφῶν αἱ θεμελιώσεις. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κατὰ χώραν τούτων στοιχείων καὶ ἄλλων τινῶν ἰσχυρῶν ἐνδείξεων ἐγένετο ἡ ἀναστήλωσις τῶν παρεκκλησίων ἐν συνεχείᾳ δὲ καὶ τῆς ἐν σχήματι Π στοᾶς, ἥτις καταλαμβάνουσα ὅλον τὸ πλάτος τῆς δυτικῆς ὄψεως ἀπολήγει κατὰ τὴν βορείαν καὶ νοτίαν πλευρὰν εἰς τὰ παρεκκλήσια. Προσέτι, ἐστερεώθη ὅλη ἡ ἀνωδομὴ τοῦ ναοῦ (μεγάλα τόξα, τροῦλλος, παράθυρα).

4. Παναγία Χαλκέων

Ἡ στέγη τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας τῶν Χαλκέων, παρουσιάσασα εἰς ὡρισμένα σημεῖα αὐτῆς καθίζησιν, ὑπεχρέωσε τὴν ὑπηρεσίαν νὰ προβῇ εἰς τὴν ἀνακατασκευὴν καὶ ἀνακεράμωσιν αὐτῆς.

Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἐστερεώθησαν καὶ ἐκαθαρίσθησαν ὅλαι αἱ διατηρούμεναι εἰσέτι τοιχογραφίαι, αἱ ὁποῖαι, ὡς γνωστόν, χρονολογοῦνται ἐκ τῆς κτητορικῆς ἐπιγραφῆς τοῦ μνημείου εἰς τὸ ἔτος 1028.

5. Παλαιοχριστιανικοὶ τάφοι

Κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς πόλεως, ἐκτὸς τῶν τειχῶν καὶ εἰς τὸν χῶρον τῆς Πανεπιστημιουπόλεως, ἔνθα θεμελιοῦται τὸ κτήριον τῆς Νομικῆς Σχολῆς, ἀπεκαλύφθη τμῆμα τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ νεκροταφείου, τὸ ὁποῖον καταλαμβάνει τὴν ἀπὸ τῶν ὁδῶν Ἁγίου Δημητρίου – Ἀγγελάκη – Ἀναπαύσεως ὁριζομένην ἔκτασιν.

Ἐνταῦθα διεπιστώθη πλῆθος τάφων καμαρωτῶν μετὰ ἢ ἄνευ δρόμου, κιβωτιοσχήμων, μεμονωμένων ἢ εἰς συστάδας. Τινὲς ἐξ αὐτῶν φέρουν γραπτὴν ἀνθικὴν διακόσμησιν, ὑποδηλοῦσαν τὸν παράδεισον, προσέτι σταυρούς, παγώνια καὶ ἄλλας παραστάσεις. Ἕτεροι δύο καμαρωτοὶ τάφοι εἰς τὸ ΝΑ ἄκρον τῆς Ρωμαϊκῆς – Χριστιανικῆς νεκροπόλεως φέρουν ἐπὶ ὑπολεύκου λίαν λεπτῆς ἀμμοκονίας ἁπλῆν διακόσμησιν ἐξ ὁριζοντίων ἐρυθρῶν ταινιῶν κατὰ τὸ μέσον τοῦ ὕψους τῶν τοίχων, ἔνθα ἡ γένεσις τῆς καμάρας, καὶ παραστάσεως τῆς ἐπταφώτου λυχνίας εἰς τοὺς στενοὺς τοίχους. Ὁ ἕτερος τάφος φέρει καὶ ἑλληνικὰς ἐπιγραφὰς ἐντὸς στεφάνου, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐκφεύγουν διακοσμητικαὶ ταινίαι (Πίν. 314 α, β). Πιθανώτατα πρόκειται περὶ τάφων ἑβραϊκῶν.

Β' ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΒΕΡΟΙΑΣ

6. Εἰς τὸ χωρίον Νεόκαστρον Μελίκης καὶ εἰς οἰκόπεδον τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Βεροίας καὶ Ναούσης, ἐφ' οὗ ἐπρόκειτο νὰ ἀνεγερθῇ νέος ναός, διεπιστώθη παλαιοχριστιανικὴ τρίκλιτος βασιλικὴ μετὰ ψηφιδωτοῦ δαπέδου. Αἱ διαστάσεις τοῦ κτίσματος προχείρως μετρηθεῖσαι εἶναι: Μῆκος 19,70 μ., πλάτος 14 μ., χορδὴ ἁψῖδος 4,50 μ., πλάτος νάρθηκος (ἐσωτερικὸν) 3,20 μ., πάχος τοίχων 0,70 μ. Παρὰ τὴν βασίλειον πύλην εὑρέθη ψηφιδωτὸν δάπεδον μὲ γεωμετρικὴν διακόσμησιν ἐκ τετραγώνων ἐγγεγραμμένων εἰς ἑξάγωνα. Τὸ ὅλον δάπεδον περιβάλλεται ὑφ' ἁπλῆς ταινίας, ἥτις φέρει κατὰ διαστήματα τετραγωνίδια, τῆς ὁποίας αἱ πλευραὶ ἀποτελοῦνται ἐκ τεθλασμένων γραμμῶν. Εἰς τὸ ψηφιδωτὸν ἔχουν χρησιμοποιηθῆ τρία χρώματα: λευκόν, ὤχρινον καὶ βαθὺ πράσινον.

7. Ἐπίσης εἰς τὴν περιφέρειαν Μελίκης καὶ βορείως τοῦ χωρίου Νεόκαστρον, εἰς θέσιν

«Ἁγία Τριὰς» ἀνευρίσκονται πολλαὶ κέραμοι παλαιαί, «μανταλένια» κατὰ τὴν ἔκφρασιν τῶν ἐντοπίων χωρικῶν.

8. Περὶ τὸ χωρίον τοῦτο καὶ πολλαὶ ἄλλαι τοποθεσίαι, ὡς τὸ «Πλοχώρι», τὸ δασόκτημα «Φυλλοριᾶς», Ἅγιος Νικόλαος, Προφήτης Ἠλίας, ἡ κορυφὴ λόφου ΝΔ τοῦ χωρίου, Μύλος τοῦ Καραγκιζοπούλου καὶ οἱ ἀγροὶ ἀνατολικῶς τοῦ χωρίου, ἔνθα ἀνευρέθη καὶ ἐπιγραφή, φυλασσομένη εἰς τὴν αὐλὴν οἰκίας τοῦ χωρίου, παρουσιάζουν ἀρχαιολογικὸν ἐνδιαφέρον καὶ πρέπει νὰ ἐρευνηθοῦν.

Γ΄ ΣΕΡΡΑΙ

9. Καὶ ἐφέτος συνεχίσθη ἡ περὶ τὴν ἀποκατασταθεῖσαν βασιλικὴν τῆς Παλαιᾶς Μητροπόλεως ἐργασία διαμορφώσεως τοῦ περιγύρου αὐτῆς. Ἐγένετο προσέτι ἡ περίφραξις διὰ τοίχου ἐκ πελεκητῶν ποταμίων λίθων ὅλου τοῦ χώρου.

Δ΄ ΑΡΙΔΑΙΑ

10. Εἰς ἐρευνητικὴν περιοδείαν ἀνὰ τὴν περιφέρειαν Ἀλμωπίας, εἰς τὸ χωρίον Ἄψαλος καὶ εἰς θέσιν «Α΄ Ποτιστικά», εἰς κοινόχρηστον ἀγροτικὴν ἔκτασιν, συνορεύουσαν πρὸς τὰ ἀγροκτήματα Σ. Καρακασίδη καὶ Σ. Παϊταρίδη, ἐσημειώσαμεν κτίσμα κογχωτὸν μετὰ θαυμασίου εἰς ποιότητα καὶ ἐκτάκτως καλῆς διατηρήσεως ψηφιδωτοῦ δαπέδου. Εἰς τοὺς πέριξ τοῦ κτηρίου ἀγροὺς καὶ εἰς μεγάλην ἔκτασιν περὶ αὐτὸ διακρίνονται μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἀπὸ τμήματα πλακῶν ὀρθομαρμαρώσεως, θραύσματα στρωτήρων καὶ καλυπτήρων, παλαιαὶ κέραμοι, πλίνθοι μετὰ σημάτων καὶ δακτυλίων προσφύσεως.

11. Εἰς τὸ ὀλίγον ἀπὸ τοῦ χωρίον Ἀψάλου ἀπέχον χωρίον Ἄλωρα, ἐντὸς λαχανοκήπου μικρᾶς ἀγροικίας, διεπιστώθη παλαιοχριστιανικὸν κτίσμα μὲ ὡραῖον πολύχρωμον μαρμαροθέτημα. Παρακείμενα εὑρίσκονται μάρμαρα μετὰ γλυφῶν ἀπὸ τμήματα θωρακίων, κοσμῆται κ.ἄ.

12. Εἰς τὸ νεκροταφεῖον τοῦ αὐτοῦ χωρίου ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας μικροῦ ἐξάρματος γῆς ὑπάρχει σύστημα παλαιοχριστιανικῶν τάφων συνεχομένων, μεγάλων εἰς μέγεθος. Οἱ τάφοι οὗτοι ἐκτὸς τῆς ἰδιαζούσης μορφῆς, τὴν ὁποίαν παρουσιάζουν ὡς ἀρχιτεκτονικὸν σύνολον, εἶναι καὶ λίαν ἐνδιαφέροντες ἕνεκα τῆς εἰς τὸν πυθμένα αὐτῶν διαμορφωμένης ἐσχάρας διηθήσεως. Ἡ συστηματικὴ ἔρευνα τοῦ ταφικοῦ τούτου συγκροτήματος ἐνδείκνυται.

13. Εἰς τὸ χωρίον Μαργαρίτα καὶ ἐντὸς τοῦ ναοῦ αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος ἀνήκει εἰς νεωτέρους χρόνους, ἐπεσήμανα πολλὰ παλαιοχριστιανικὰ μάρμαρα, μεγάλα ψηφιδωτὰ θωράκια, ἐπιθήματα ἀμφικιονίων, βάσεις κιόνων καὶ εἰς τὸν περίγυρον τῆς ἐκκλησίας κίονας ἀκεραίους. Ὑποθέτω ὅτι ἡ νεωτέρα ἐκκλησία ἐκτίσθη ἐπὶ παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ. Ἐνισχύει τὴν γνώμην μου αὐτὴν καὶ ἡ θαυμασία τοποθεσία, ἥτις καὶ ὡς ὀχυρὰ δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ, ἀλλὰ καὶ ἡ καθ' ὅλην τὴν γύρω ἔκτασιν ὕπαρξις θραυσμάτων κεράμων καὶ ὀστράκων τῆς ὀψίμου ἀρχαιότητος καὶ τῆς πρώτης βυζαντινῆς περιόδου.

Ε΄ ΦΙΛΙΠΠΟΙ

14. Αἱ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο συνεχισθεῖσαι ἀνασκαφαὶ εἰς τὸν Ὀκτάγωνον ναὸν (Πίν. 315) σκοπὸν εἶχον: 1) τὴν ἀποκάλυψιν ἐν τῷ συνόλῳ τοῦ προπύλου τῆς τρικλίτου στοᾶς ὁδηγούσης πρὸς τὸν νάρθηκα τοῦ ναοῦ καὶ τῆς σχέσεως τοῦ προπύλου τούτου πρὸς τὴν βορείως καὶ ἀμέσως πρὸ αὐτοῦ ἐκτεινομένην Ἐγνατίαν ὁδόν, 2) τὴν ἀποκάλυψιν τῶν ἀνατολικῶς καὶ δυτικῶς τῆς στοᾶς καὶ τῆς φιάλης προσκτισμάτων.

Τὸ ἐξ ἀρχῆς τεθὲν πρόγραμμα τῆς ἀνασκαφῆς ἐξετελέσθη κανονικῶς, ἀποκαλυφθέντων βορείως μὲν τῆς στοᾶς τοῦ προπύλου καὶ τῆς πρὸ αὐτοῦ διερχομένης Ἐγνατίας ὁδοῦ, ἀνατολικῶς αὐτῆς, συγκροτήματος λουτρῶνος μεθ' ὅλων τῶν ἐπὶ μέρους γνωστῶν εἰδικῶν διαμερισμάτων, προσέτι συγκρότημα ἐκ τριῶν μετ' ἀλλήλων ἐπικοινωνούντων χώρων, πιθανῶς ἀνηκόντων εἰς τὸ βαπτιστήριον καὶ τέλος δυτικῶς καὶ κατὰ μῆκος τῆς στοᾶς δωματίων – ἀποθηκῶν. Ἡ ἀνασκαφὴ θὰ συνεχισθῇ. Πλείονα περὶ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Ὀκταγώνου βλ. εἰς Τὸ ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἐπιμελείᾳ Α.Κ. Ὀρλάνδου, Ἀθῆναι 1958, 76 - 80· 1954, 46 - 52· 1960, 80 - 87· 1961, 73 - 82.

ΣΤΥΛ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ

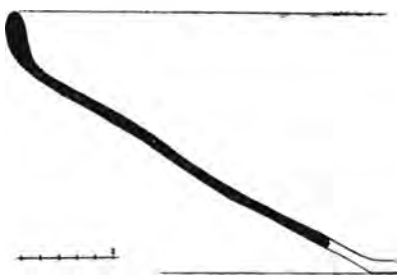
*

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΝ ΘΡΑΚΗ

Ὁ ὑπογράφων, διὰ τρίτην φορὰν κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1961 καὶ συγκεκριμένως ἀπὸ 14 Ἰουλίου μέχρι τῆς 24ης Αὐγούστου, περιῆλθε τὴν περιοχὴν τὴν ἐκτεινομένην ἀπὸ τῶν παραλίων τῆς Κομοτηνῆς μέχρι τοῦ ἀπομεμονωμένου τριγώνου Ἄρδα - Ἔβρου. Ἡ ἔρευνα αὕτη κατέστη δυνατὴ χάρις εἰς τὴν ἀξιόλογον χορηγίαν τοῦ Βασιλικοῦ Ἱδρύματος Ἐρευνῶν.

Ἐνῷ διὰ τὴν «Περαίαν τῶν Θασίων» (δυτικῶς τῆς Μαρωνείας) καὶ «τῶν Σαμοθράκων»

(ἀνατολικῶς τῆς Μαρωνείας, μέχρι καὶ τῆς Τραϊανουπόλεως) περιοχὰς διὰ τὰς ὁποίας, καὶ πρὸ τῶν ἐρευνῶν τοῦ ὑπογράφοντος καὶ κατόπιν αὐτῶν, εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποστηριχθῇ σήμερον ἡ ἄποψις ὅτι ἐν γενικαῖς γραμμαῖς, ἐστερεώθησαν πως αἱ γνώσεις μας, ὅτι ἐλύθησαν μέχρις ἑνὸς σημείου τὰ προβλήματα τῆς τοπογραφίας των καί, τὸ σπουδαιότερον, ἔχομεν πλέον εἰς τὴν διάθεσίν μας ἐξ αὐτῶν τῶν χώρων καὶ σημαντικὸν ἀριθμὸν πλαστικῶν ἔργων, ἰωνικῆς (ἐπαρχιακῆς βεβαίως

Σχεδ. 1. Τομὴ τοῦ ἀγγείου Πίν. 317

πνοῆς), ἀντιθέτως, ἐλάχιστα στοιχεῖα ὑπάρχουν διὰ τὴν περιοχὴν τὴν κειμένην πρὸς τὰ ΒΑ τῆς « Περαίας τῶν Σαμοθρακῶν », ὁλοὲν δὲ γίνονται ἀραιότερα, ἐφ' ὅσον χωροῦμεν κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς ὄχθης τοῦ ποταμοῦ Ἔβρου.

Διὰ τὸ τμῆμα τοῦτο τῆς χώρας καὶ αἱ ἐκ τῆς ἀρχαίας γραπτῆς παραδόσεως πληροφορίαι εἶναι ἐλάχισται, καὶ τὰ εὑρήματα, ὅπου ὑπάρχουν, εἶναι ἀνεπαρκῆ διὰ νὰ σχηματισθῇ σαφὴς γνώμη περὶ τῆς τύχης τῆς περιοχῆς. Καὶ ἂν ἀκόμη, ὅμως, ἐπρόκειτο περὶ πλουσίας περιοχῆς, ἡ εἰς αὐτὴν περιοδεία ἐπὶ τρεῖς μόνον θερινὰς περιόδους θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀποδώσῃ πολλὰ τυχαῖα εὑρήματα.

Οὕτω ἡ ἔκθεσις αὐτὴ εἶναι λίαν σύντομος καὶ εἶναι ἀπαραίτητον νὰ συσχετισθῇ μὲ τὴν περισσότερον ἐκτεταμένην, τὴν ἀναφερομένην εἰς τὰς δύο προγενεστέρας ἐξορμήσεις [1].

Ἐκ τῆς αὐλῆς τοῦ χωρικοῦ κ. Παναγιώτου Δάδου εἰς Ξυλαγανὴν μετεφέρθη εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Κομοτηνῆς ἐνεπίγραφος ἐπιτύμβιος βωμός, προερχόμενος ἐκ τῆς ἐναντι τοῦ στενοῦ αὐχένος τῆς Στρύμης (;) περιοχῆς. Ἀνευρέθη εἰς τοὺς ἀγροὺς τοῦ χωρικοῦ, πρὸς Α τοῦ κτήματος Τριαρίδη [2].

Ὁ βωμὸς εἶναι ἐκ Θασίου μαρμάρου (ὕψους 0,79, πλάτους 0.48 μ. 0,45 μ.), φέρει δὲ ἐπιγραφήν :

1. Γ. Μπακαλάκη, Ἀρχαιολογικὲς ἐρευνες στὴ Θράκη, 1959–1960, Θεσσαλονίκη 1961, Δημοσιεύματα τῆς Θρακικῆς Ἑστίας Θεσσαλονίκης.

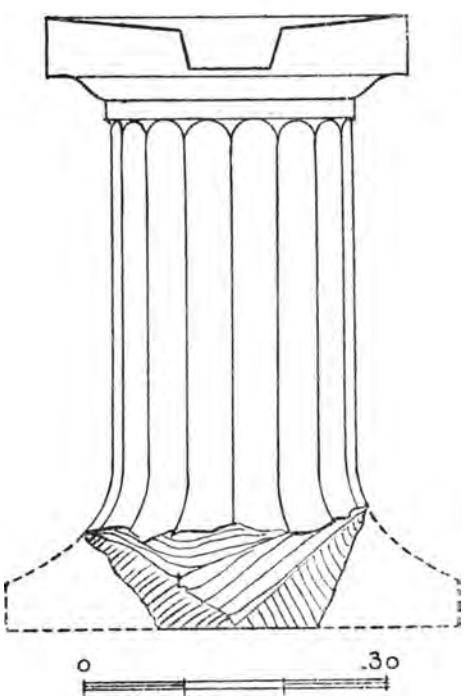
2. Γ. Μπακαλάκη, Προανασκαφικὲς ἐρευνες στὴ Θράκη, Θεσσαλονίκη 1958, χάρτης 1.

ΕΡΜΩΝ
ΠΟΛΥΑΡΗΤΟΥ

Χρονολογεῖται εἰς τὸ β' ἥμισυ τοῦ 4ου π. Χ. αἰ. (Πίν. 316α).

Ἡ καλὴ διατήρησις τοῦ βωμοῦ καὶ ἡ σειρὰ ὁμοίων του ἐκ τῆς αὐτῆς περιοχῆς, θὰ παράσχῃ εἰς τὸ μέλλον τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπανέλθῃ ὁ ὑπογράφων εἰς τὸ πρόβλημα τοῦ τύπου τῶν « ἰωνικῶν » ἐπιτυμβίων, πρὸς τὰ ὁποῖα ἀσφαλῶς σχετίζονται οἱ ἐπιτύμβιοι βωμοὶ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, οἵτινες παλαιότερον ἐθεωρήθησαν ὡς « εὑρήματα » τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κόσμου [3].

Ὁ ὑπογράφων, παρὰ τὴν ἐπιθυμίαν του καὶ τὴν σχετικὴν ἄδειαν τοῦ τότε Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνασκάψῃ τὸ θέρος τοῦ 1960, τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ σπηλαίου τῆς Στρύμης [4]. Συνέλεξεν, ὅμως, ἀρκετὰ γραπτὰ νεολιθικὰ ὄστρακα μὲ ἀργυρόχρουν ἐκ γραφίτου διακόσμησιν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ηὐξήθη τὸ ἐκεῖθεν προερχόμενον ὑλικὸν (Πίν. 316γ). Ἐν τῷ μεταξὺ δέ, ὅσα ἐκ

Σχεδ. 2. Βάσις περιρραντηρίου

τῶν ὀστράκων ἦτο δυνατὸν νὰ συγκολληθοῦν παρουσιάζονται εἰς τὸν ἔγχρωμον παρένθετον Πίνακα (Σχέδιον τοῦ Καθηγητοῦ τῆς Πολυτε-

3. ÖJH. 39, Beiblatt, 1 κέ.

4. Ἀρχαιολογικὲς ἐρευνες σ. 5 κέ. εἰκ. 1, 2 καὶ πίν. 1, β–γ.

χνικῆς Σχολῆς κ. Χρ. Λεφάκη) καὶ εἰς τὸν Πίν. 317 καὶ τὸ Σχεδ. 1 (Σχέδια τῆς πτυχιούχου τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης δ. Ἰωάννας Μανωλεδάκη)[5].

Ἐνῷ δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τῆς τεταραγμένης ἐπιχώσεως τοῦ σπηλαίου, ἠρευνήθη ὁ ἀσβεστολιθικὸς ὄγκος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀνοίγονται τὰ σπήλαια τῆς χαράδρας Ἰν-Ντερέ. Ὁ λόφος οὗτος ὁρίζεται ἐξ Α ὑπὸ μιᾶς ἄλλης μικροτέρας χαράδρας, λεγομένης Σαρῆ - Καγιᾶ, εἰς ἐκείνην δὲ ἀνοίγονται δύο μικρότερα σπήλαια. Ἄνευ δοκιμαστικῆς σκαφῆς εἶναι ἀδύνατος ἡ ἀνεύρεσις ὀστράκων. Ἡ χαράδρα στερεῖται ὕδατος. Παραμένει δὲ οὕτω ἡ μεγάλη χαράδρα Ἴν - Ντερὲ τὸ πλέον ἐνδιαφέρον σημεῖον διὰ τὸ παλαιότατον παρελθὸν τοῦ τόπου.

Τὸ ὄφελος ἐκ τῆς ἐρεύνης ταύτης συνίσταται εἰς τὴν διαπίστωσιν ὅτι εἰς τοὺς ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ἀπομεμονωμένου λόφου μικροὺς ἀγρούς, ἀνευρέθησαν προϊστορικὰ ὄστρακα. Διαφαίνονται δὲ τῇδε κακεῖσε μερικὰ τοιχάρια. Οὕτω, φαίνεται πιθανὸν ὅτι εἰς τοὺς ὑστάτους χρόνους τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς, ὁ λόφος ἦτο κατῳκημένος, ἐν ὥρᾳ δὲ ἀνάγκης ἢ καὶ διὰ λατρευτικοὺς σκοπούς, κατέφευγον οἱ κάτοικοι εἰς τὰ πλούσια εἰς ἐπίχωσιν καὶ ὄστρακα σπήλαια.

Προϊστορικὰ ὄστρακα καὶ ἀπολεπίσματα λιθίνων πελέκεων καὶ πυριτολίθου εὑρέθησαν διὰ πρώτην φορὰν ἐπὶ τοῦ κραναοῦ καὶ ἀπόπτου λόφου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Πετρωτῶν[6], πρὸς Α τοῦ Ἰσμάρου. Ὁ λόφος ὑψοῦται ἀποτόμως ἐξ ὅλων τῶν πλευρῶν, πλὴν τῆς ΒΑ, ἥτις εἶναι ἡ μόνη προσιτή. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὑπάρχει καὶ τοῖχος ἐκτισμένος δι' ἀσβέστου. Ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου μικροῦ χώρου τοῦ λόφου μεταξὺ πολλῶν ἐρειπίων ὑπάρχουν λαξεύματα διὰ τὴν συγκέντρωσιν, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ χειμῶνος, χιόνος καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς πλήρωσιν δι' ὕδατος τῶν δεξαμενῶν. Τὸ ἐρειπωμένον προσκύνημα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, τὸ ὁποῖον σέβονται καὶ οἱ Μουσουλμάνοι κάτοικοι τοῦ συνοικισμοῦ Πετρωτῶν, λέγεται καὶ «τεκές». Τὰ προϊστορικὰ ὄστρακα ἀνευρίσκονται εἰς τὴν μικρὰν ἐπίχωσιν (τὴν καλλιεργήσιμον γῆν) ἔμπροσθεν τοῦ ἠρειπωμένου ἐκκλησιδίου.

Πολλὰ προϊστορικὰ ὄστρακα καὶ μικρὸν πήλινον εἰδώλιον περισυνέλεξεν ὁ ὑπογράφων εἰς τὴν Τούμπαν τῆς παραλίας Μάκρης[7]· ἐπίσης, ἀρκετὰ τοῦ 4ου αἰ. π. Χ., κυρίως δὲ λαβὰς ὀξυπυθμένων ἀμφορέων μὲ σφραγίσματα.

Κατόπιν τῆς διανομῆς ἐλαιοδένδρων, εἰς τὴν θέσιν ὅπου ὑψοῦται τὸ κάστρον τοῦ Ποτάμου[8], κατὰ τὴν καλλιέργειαν τῆς κλιτύος ἦλθον εἰς τὴν ἐπιφάνειαν πολλὰ ὄστρακα νεολιθικὰ καὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου. Τὰ ἐκεῖ περισυλλεγέντα νεολιθικὰ ὄστρακα εἶναι συγγενῆ πρὸς τὰ τῆς Μάκρης καὶ Παραδημῆς (Κομοτηνῆς).

Μετὰ τὴν διάνοιξιν τῆς νέας ἀποξηραντικῆς τάφρου Φερρῶν – Τράνας (Τραϊανουπόλεως), τῆς περιβαλλούσης τὸν λόφον τοῦ ἀρχαίου Δορίσκου[9], ἦλθον εἰς τὴν ἐπιφάνειαν πολλοὶ τετράπλευροι δόμοι. Οὗτοι κατέπεσαν, ἴσως, ἐκ τοῦ τείχους ἢ ἀνήκουν εἰς πόρον τινὰ (πέραμα) ἐντὸς τοῦ ἕλους, τοῦ ὑπάρχοντος ἀπὸ τοῦ 21ου χιλιομέτρου τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς Φερρῶν μέχρι τῆς δυτικῆς ὄχθης τοῦ Ἔβρου. Εἰς τὰ ἀναχώματα τῆς νέας τάφρου εὑρέθησαν ὄστρακα λύχνων τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς (διατρήτων), μικρογραφικαὶ κύλικες, λαβὴ μὲ σφράγισμα *ΜΑΤΡΟΔΩΡ[ΟΥ]* καὶ σῆμα βωμόν. Ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ περιβόλου, καὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου ἰδίᾳ προέρχονται, τὸ πρῶτον εὑρεθέντες ἐκεῖ, λίθινοι πελέκεις, προϊστορικὰ ὄστρακα, μελαμβαφῆ τοῦ 4ου π. Χ. αἰ. καὶ πολλαὶ λαβαὶ ὀξυπυθμένων ἀμφορέων μὲ σφραγίσματα.

Ἐκ τῆς αὐλῆς τοῦ χωρικοῦ Δημητρίου Παρτάλη εἰς Νέον Δορίσκον, μετεφέρθησαν ὑπὸ τοῦ ὑπογράφοντος, εἰς τὴν Συλλογὴν Κομοτηνῆς, μαρμαρίνη βάσις περιρραντηρίου καλῆς ἐποχῆς (Σχεδ. 2)[10]· τοῦτο εὑρέθη εἰς τὸν λόφον Σαράγια (τὸν ἀρχαῖον Δορίσκον).

Ἡ συλλογὴ ἀττικῶν ὀστράκων τοῦ 5ου καὶ τοῦ 4ου αἰ π.Χ. ἐκ Πλωτινουπόλεως[11] ηὐξήθη σημαντικῶς μὲ νεώτερα δείγματα. Κατὰ τὴν διάνοιξιν τῆς κοίτης τοῦ Ἐρυθροποτάμου, διὰ τὴν νέαν ὁδὸν καὶ γέφυραν, ἀνευρέθη κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς ὄχθης τοῦ ποταμοῦ σειρὰ πελωρίων δόμων, καταπεσόντων ἴσως ἐκ τοῦ τείχους τῆς ἀρχαίας πόλεως. Οὕτω ἑρμηνεύεται σήμερον ἡ παρουσία πολλῶν ἀρχαίων «κυφωτῶν» δόμων καὶ ἄλλου ὑλικοῦ ἐντειχισμένου εἰς τὰ βυζαντινὰ κάστρα τοῦ Διδυμοτείχου (Πίν. 316β).

Νέα δείγματα προϊστορικῶν ὀστράκων ἦλθον εἰς φῶς ἐκ τοῦ συνοικισμοῦ εἰς Πύθιον καὶ τὰ ἀκρότατα Δίκαια[12]. Προϊστορικὸς συνοικισμὸς διεπιστώθη τὸ πρῶτον εἰς τὸ χωρίον Σπήλαιο τοῦ Τριγώνου, εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ χωρικοῦ Χαραλ.

5. Ἀμφοτέρους εὐχαριστῶ καὶ ἐνταῦθα θερμότατα διὰ τὰ σχέδια τῶν εἰκόνων.

6. Προανασκαφικὲς ἔρευνες, χάρτης 1.

7. Ἀρχαιολογικὲς ἔρευνες, σ. 15 καὶ πίν. 1α, δ.

8. Ἀρχαιολογικὲς ἔρευνες, σ. 16.

9. Ἀρχαιολογικὲς ἔρευνες, σ. 17 κέ.

10. Σχέδιον τοῦ φίλου κ. Ἰ. Τραυλοῦ, ὁ ὁποῖος κατὰ καλὴν τύχην διῆλθεν ἐξ Ἀλεξανδρουπόλεως μεταβαίνων εἰς τὴν Σαμοθράκην. Τὸν εὐχαριστῶ καὶ ἐδῶ θερμότατα.

11. Ἀρχαιολογικὲς ἔρευνες, σ. 22 κέ.

12. Ἀρχαιολογικὲς ἔρευνες, σ. 27.

Νεολιθικὸ δίωτο ἀγγεῖο ἀπὸ τὸ Σπήλαιο Στρύμης (Σχέδιο Χ. Λεφάκη)

Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗ

Σακαλάκη, καὶ δὴ κατὰ τὴν πρὸς τὸ γειτονικὸν χωρίον Π λ ά τ η περιοχήν του. Ὁ χωρικὸς ἔχει εἰς μὲν τὴν αὐλήν του μυλόλιθον καὶ ὅλμον, καὶ μεγάλον λίθινον πέλεκυν εἰς τὴν οἰκίαν του. Εἰς τὸ ἐπιφανειακὸν στρῶμα τοῦ ἀγροῦ εὑρέθησαν ὡραιότατα ἐγχάρακτα ὄστρακα τριποδικῶν ἀγγείων μὲ « μαιανδροειδῆ » κοσμήματα ὡς καὶ ἄλλα περισσότερον χονδροειδῆ.

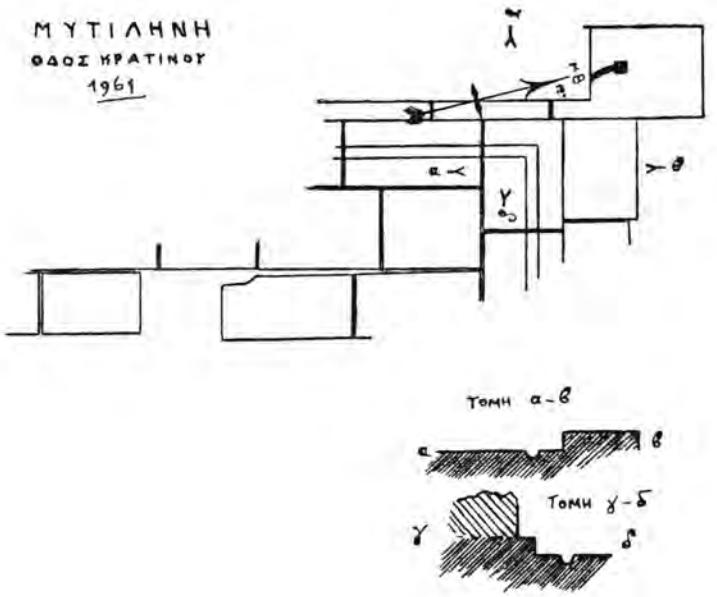
Τόσον ἐκ τῆς βορειοτέρας σημερινῆς ἑλληνικῆς περιοχῆς τοῦ Τριγώνου Ἄρδα - Ἔβρου, ὅσον καὶ ἐκ τῆς νοτιωτέρας, ἀμέσως μετὰ τὰ ἀνατολικὰ ὅρια τῆς « Περαίας τῶν Σαμοθράκων », ἔχομεν πολλὰ σχεδὸν πανομοιοτύπως ἐπαναλαμβανόμενα, χειρωνακτικὰ ἀνάγλυφα « Θρακὸς ἱππέως », πολύτιμα δείγματα τῆς θρησκείας καὶ τῆς λατρείας τῶν Θρακῶν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ρωμαιοκρατίας. Εἶναι ταῦτα λίαν διδακτικὰ διὰ τὰ ὀνόματα καὶ τὴν ἐθνικότητα τῶν νεκρῶν ἢ τῶν ἀναθετῶν. Ἦσαν οὗτοι Θρᾶκες, Ἕλληνες, Ρωμαῖοι. Τόσον οἱ πρῶτοι, ὅσον καὶ οἱ τελευταῖοι, ἑλλήνισαν, ἔλαβον τὴν ἑλληνικὴν Παιδείαν καὶ τὸν ἑλληνικὸν ἀνθρωπισμόν, ἀκτινοβολήσαντος οὕτω εἰς τὸ περιφερειακὸν τοῦτο σημεῖον τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ.

Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΩΝ ΝΗΣΩΝ ΑΙΓΑΙΟΥ

Εἰσαγωγικά : Τὸ παρελθὸν ἔτος ἐσημειώθησαν μερικὰ πρώτης τάξεως εὑρήματα εἰς τὴν περιφέρειαν, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ μᾶλλον ἐνδιαφέροντα ἀπὸ ἀπόψεως ἱστορίας τῆς τέχνης εἶναι τὰ ὑστεροῤῥωμαϊκὰ μωσαϊκὰ τῆς Χωράφας εἰς τὴν πόλιν τῆς Μυτιλήνης μὲ παραστάσεις σκηνῶν ἐκ κωμῳδιῶν τοῦ Μενάνδρου, ἀπὸ δὲ τῆς πλευρᾶς τῆς ἀρχαιολογικῆς τοπογραφίας ἡ διαπίστωσις τῆς ὑπάρξεως μυκηναϊκοῦ οἰκισμοῦ ἐπὶ τῆς νήσου

Σχεδ. 1. Λεπτομέρεια τμήματος ὑστεροῤῥωμαϊκοῦ οἰκήματος ὁδοῦ Κρατίνου

τῶν Ψαρῶν. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ μέρους εὑρήματα μὴ στερούμενα ἐνδιαφέροντος ὑπῆρξαν ἀρκετά, προχωροῦμεν δὲ νῦν εἰς τὴν κατὰ γεωγραφικὴν τάξιν ἀναγραφήν των.

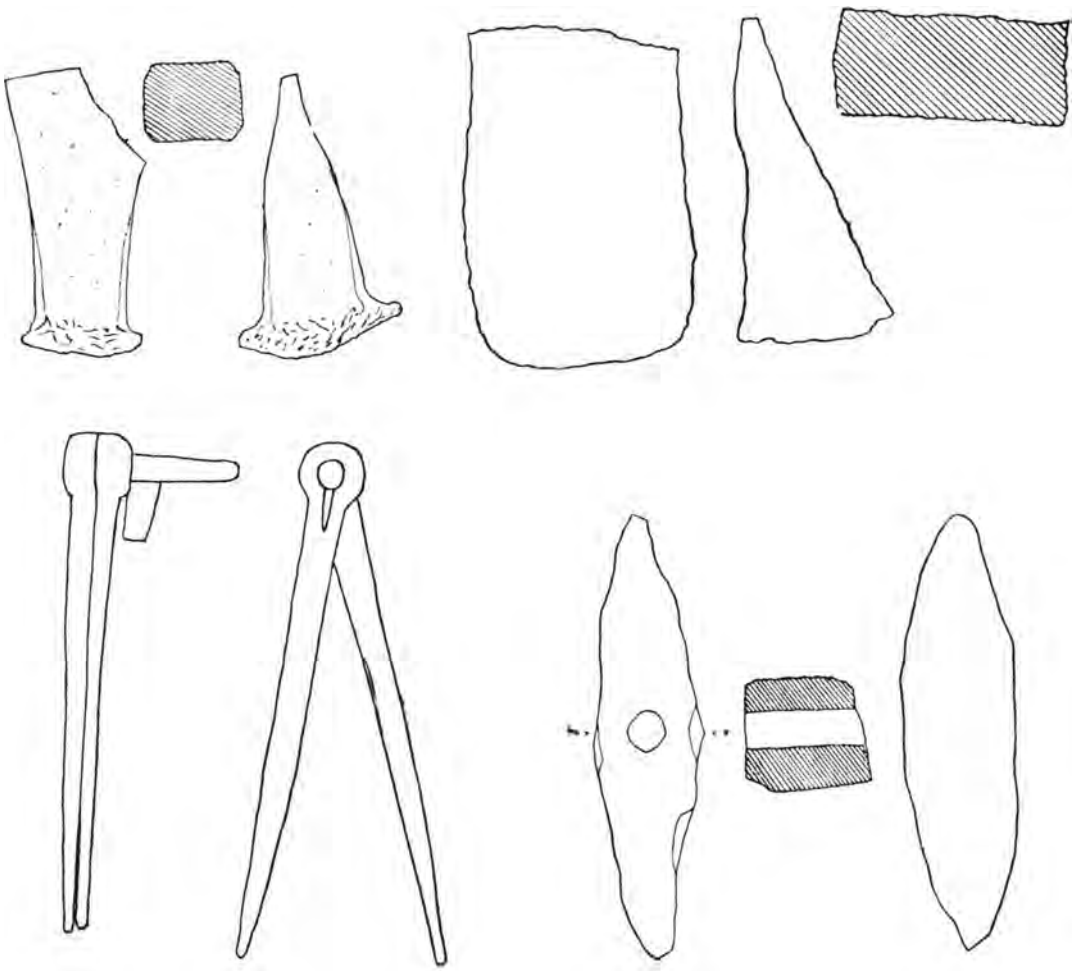
Α΄ ΛΕΣΒΟΣ

1. Μυτιλήνη

Εἰς τὴν Ἐ π ά ν ω Σ κ ά λ α ν ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 20 μ. σχεδὸν τὸ κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1960 διαπιστωθὲν ἄγνωστον τέως τεῖχος τῆς πόλεως, τὸ ὁποῖον περιέβαλλε τὸ εἰς νησῖδα σχηματιζόμενον ἀρχαιότερον τμῆμά της. Ὁπωσδήποτε, τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα ἀπετέλει μέρος τοῦ συστήματος τῶν ἐπιθαλαττίων ὀχυρώσεων· ἡ ἐπὶ τοῦ δυτικῶς τῆς νησῖδος τμήματος τῆς πόλεως διέ-

λευσις ἐπιθαλαττίου τείχους κατὰ μῆκος τοῦ βορείου λιμένος (καὶ τούτου μὴ σημειουμένου εἰς τὸ τοπογραφικὸν τῆς Μυτιλήνης ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ R. Koldewey Πίν. 1 - 2) διεπιστώθη ἐξ ἀφορμῆς ἀνορύξεως λάκκου διὰ τὴν τοποθέτησιν ἀντιστηρίγματος στύλου ἠλεκτροφόρων καλωΧωράφας, ὥστε δὲν χρειάζεται νὰ ἐπαναλαμβάνωνται ἐνταῦθα τὰ ἀποτελέσματά της (δημοσιευθέντα ἤδη συντόμως εἰς τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1961, 213 - 215).

Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ὑπὲρ τὴν θέσιν τῆς ἀνευρέσεως τῶν μωσαϊκῶν, ἤτοι ἐπὶ τῆς πρὸς

Σχεδ. 2. Σιδηρᾶ ἐργαλεῖα εὑρεθέντα παρὰ τὴν Μυτιλήνην

δίων (τοῦ ὁποίου καὶ μετετοπίσθη ἡ θέσις κατόπιν τοῦ εὑρήματος) ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Τήμνου, παρόδου τῆς παραλιακῆς ὁδοῦ Ναυμαχίας Ἕλλης παρὰ τὸ Βαλιδὲ Τζαμί.

Περὶ τοῦ κυρίου τομέως τῆς ἀνασκαφῆς πλείονα εἰς τὴν εἰς τὰ ΠΑΕ τοῦ 1961 δημοσιευομένην εἰδικὴν περὶ τῆς ἀνασκαφῆς ἔκθεσιν.

Δαπάναις ἐπίσης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας διεξήχθη ἡ ἀνασκαφὴ τῶν μωσαϊκῶν τῆς δυσμὰς ἀνερχομένης κλιτύος καὶ ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κρατίνου (παρὰ τὴν συμβολὴν ταύτης μὲ τὴν κεντρικὴν ἀρτηρίαν τοῦ προσφυγικοῦ συνοικισμοῦ, τὴν ὁδὸν Ζαλόγγου), ἐκσκαφὴ τοῦ Δήμου διὰ τὴν κατασκευὴν ἀναλημματικοῦ τοίχου κατὰ τὴν παρυφὴν τῆς ὁδοῦ ἔφερεν εἰς φῶς τμῆμα πλακοστρώτου δαπέδου καὶ μάλιστα τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν βυθίσματος (Πίν. 318α καὶ Σχεδ. 1). Τὸ μικρὸν τοῦτο

εὕρημα (ἐπικαλυφθὲν καὶ πάλιν χωρὶς νὰ θιγῇ τι) εἶναι ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρον διὰ τὴν πολεοδομικὴν ἱστορίαν τῆς πόλεως. Ἡ ὁμοιότης πρὸς τὸ κατὰ τὴν Ἐπάνω Σκάλαν (ὄπισθεν τοῦ μνημονευθέντος τείχους τῆς νησίδος) μερικῶς ἀποκαλυφθὲν μεγάλον ὑστερορρωμαϊκὸν κτίσμα εἶναι ἐμφανής, πιστοῦται δὲ καὶ ἡ χρονικὴ των συνάφεια ἐκ τῶν κεραμεικῶν εὑρημάτων, ἐξ ὧν ἀμφότερα χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 3ου μέχρι τῶν μέσων σχεδὸν τοῦ 4ου μ. Χ. αἰ., σύγχρονον δὲ φαίνεται ὅτι εἶναι καὶ τὸ γειτονικὸν κτήριον μὲ τὰ μωσαϊκά. Εἰς τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους παρέχει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἀνάγεται καὶ τὸ σύνολον σχεδὸν τοῦ οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ, τοῦ ἐντετειχισμένου εἰς τὸ κάστρον εἰς δευτέραν χρῆσιν κατὰ τοὺς πρωίμους βυζαντινοὺς χρόνους[1]. Ἡ παρατήρησις αὕτη ὑποδεικνύει ἐκτεταμένην, ἂν ὄχι συνολικήν, ἀνοικοδόμησιν τῆς πόλεως μετὰ τὰ μέσα τοῦ 3ου μ. Χ. αἰ. καὶ αἰφνιδίαν ταύτης καταστροφὴν καὶ διακοπὴν τῆς ζωῆς της (ἔξω τοὐλάχιστον τῆς ἀκροπόλεως) κατὰ τὴν τρίτην ἢ τετάρτην δεκαετίαν τοῦ 4ου μ. Χ. αἰ.

Ἄλλο ἐνδιαφέρον στοιχεῖον, προκῦπτον ἀπὸ τὸν συνδυασμὸν τῶν δεδομένων, εἶναι ὁ κοινὸς προσανατολισμὸς τῶν κτηρίων τῆς νεωτέρας πόλεως (εἰς ἃ προσθετέα καὶ ἡ παρὰ τὸν βόρειον λιμένα μεγάλη στοά, τῆς ὁποίας εἶναι σήμερον ὁρατὸν τὸ δυτικὸν πέρας κατὰ τὴν συμβολὴν τῶν ὁδῶν Κορνάρου καὶ Ναυμαχίας Ἕλλης), τὰ ὁποῖα κλίνουν περὶ τὰς 12° ἀνατολικῶς τοῦ μαγνητικοῦ βορρᾶ.

Περὶ τὰ δύο χιλιόμετρα ἐπὶ ὑψιπέδου δυτικῶς τῆς πόλεως, μεταξὺ Παγανῆς καὶ Οὐτζᾶς, σχηματίζονται μικροὶ λόφοι ἐκ τεραστίων σωρῶν λατύπης κατεργασίας ἀσβεστολίθου. Ἡ ἔκτασις αὕτη ἐκ τῆς εἰς τὴν ἐποχήν μας ἐκμεταλλεύσεώς της εἶναι γνωστὴ ὡς Ἄνω Λατομεῖα Κουρτζῆ. Τὴν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος προέλευσιν τοῦ ὑλικοῦ μαρτυρεῖ ἡ ἀνεύρεσις, ἐκτὸς ἑνὸς ἢ δύο ἡμιέργων σφονδύλων κιόνων καὶ περίεργου ἡμιτελοῦς καὶ χονδροειδοῦς ἀναγλύφου γυμνοῦ ἀνδρὸς κατ' ἐνώπιον (μονομάχου ἢ λατόμου; Πίν. 318γ)[2] καὶ μάλιστα ἐξόχως ἐνδιαφερούσης τετράδος σιδηρῶν λιθοξοϊκῶν ἐργαλείων, συγκειμένης ἐκ σφηνός, ἐμβόλου, σφύρας καὶ διαβήτου (Σχεδ. 2 α-δ καὶ Πίν. 318β). Ἡ ἀνεύρεσις ἐργαλείων, γνωστῶν κυρίως ἐκ παραστάσεων (ἐκτὸς τῶν φιλολογικῶν καὶ ἐπιγραφικῶν μαρτυριῶν, περὶ ὧν βλ. Α. Ὀρλάνδου, Τὰ ὑλικὰ δομῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τ. 2, Ἀθῆνσι 1958, 116–144) εἶναι σπανιωτάτη καὶ τὸ ἀνευρεθὲν σύνολον ἀποτελεῖ βεβαίως εὐπρόσδεκτον συμβολὴν εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἀρχαίας τεχνικῆς.

Ἀπὸ τὴν (εὐρυτέραν) περιοχὴν τῆς σημερινῆς πόλεως πρέπει νὰ σημειωθῇ ἡ εἰς τὰ νότια τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς χερσοννήσου τῆς Ἀμαλῆς, εἰς τὴν θέσιν Χασὰν–Ἀγᾶ εἰς τὸν μυχὸν μικρᾶς κοιλάδος, ἐπὶ τῆς κλιτύος δυτικῶς τοῦ βορείου μέρους τοῦ ἀεροδρομίου, ἀρχαία κρήνη, ἀποτελουμένη ἀπὸ στενομήκη ὀρθογώνιον θάλαμον (τοῦ ὁποίου δὲν ἔχει ἀποκαλυφθῇ ἡ ἑτέρα τῶν στενῶν πλευρῶν) μὲ παρειὰς ἐπιμελοῦς ἰσοδομικῆς κατασκευῆς καὶ ἐπίπεδον στέγην συγκειμένην ἐκ σειρᾶς πλακῶν, αἱ ὁποῖαι βαίνουν ἐγκαρσίως ἐπὶ τῶν τοίχων τῶν μακρῶν πλευρῶν. Ἡ διὰ τοῦ καὶ νῦν ἀναβλύζοντος ὕδατος τροφοδοσία τῆς κρήνης ἐτελεῖτο διὰ κυκλικῶν ὀπῶν, ὧν εἶναι ὁραταὶ δύο, μία κατὰ τὴν στενὴν καὶ ἄλλη κατὰ τὴν ἑτέραν τῶν μακρῶν πλευρῶν (Σχεδ. 3).

Τὸ παρὰ τὸ χωρίον Λουτρά, κατὰ τὴν πρὸς τὸ στόμιον τοῦ κόλπου τῆς Γέρας πλευρὰν τῆς χερσονήσου τῆς Ἀμαλῆς, μωσαϊκὸν δάπεδον τοῦ νάρθηκος παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, μερικῶς ἀνασκαφείσης ὑπὸ τοῦ Δ. Εὐαγγελίδου, χωρὶς οὐδεμία εἴδησις νὰ δοθῇ περὶ αὐτῆς, τὸ ὁποῖον εἶχε προστατευθῇ διὰ στεγάστρου, ἀλλὰ μεγάλως ἐν τούτοις ἐβλάβη ὑπὸ τῶν ἀκωλύτως εἰσερχομένων ἀνθρώπων καὶ ζώων, ἐκλείσθη διὰ σιδηροῦ κιγκλιδώματος, συνεκρατήθη δὲ εἰς οἵαν κατάστασιν περιῆλθεν διὰ προσωρινῆς ἐπικολλήσεως ὑφάσματος.

Περὶ τὸ χιλιόμετρον νοτιώτερον ἐνετοπίσθη ἑτέρα παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ εἰς τὴν φέρουσαν τὸ εὔγλωττον τοπωνύμιον θέσιν Παλιὰ Κλησιά, ἐνῷ ἄλλα, σύγχρονα πιθανῶς, λείψανα διεπιστώθησαν ὀλίγον ὑψηλότερον, παρὰ τὸν Ἅγιον Στυλιανόν[3].

Ἴχνη μικρᾶς, βυζαντινῆς πιθανῶς, ὀχυρώσεως, ἐσημειώθησαν καὶ ἐπὶ τῆς ἐντὸς τοῦ κόλπου τῆς Γέρας μικρᾶς νησῖδος τοῦ Ἁγίου Ἰσιδώρου.

Συκαμιὰ

Μία εἰσέτι παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ προσετέθη εἰς τὰς πολυαρίθμους[4] γνωστὰς ἀνὰ τὴν

1. Πρβλ. ΑΔ 16 (1960) Χρονικὰ σ. 240–242 καὶ πίν. 213δ.

2. Ἀνάλογον, καίτοι πολὺ κανονικώτερον, εἶναι τὸ ὑπ' ἀριθ. εὑρετηρίου 1952 ἀνάγλυφον Ἡρακλέους τοῦ Μουσείου Μυτιλήνης, τοῦ ὁποίου ἐπ' εὐκαιρίᾳ παρέχω φωτογραφίαν ἐνταῦθα (Πίν. 318δ).

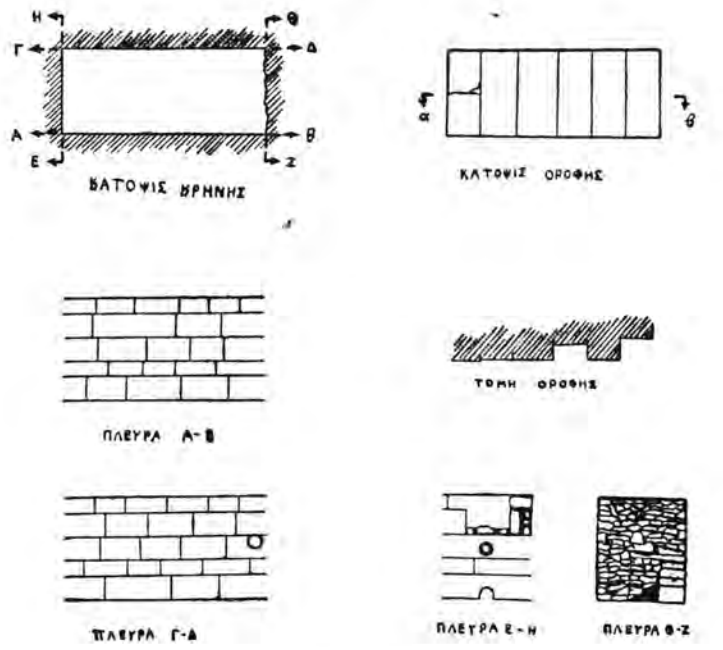
3. Ἀκριβέστερα στοιχεῖα εἰς τοπογραφικὴν ἐπισκόπησιν ὅλου τοῦ γνωστοῦ παλαιοχριστιανικοῦ ὑλικοῦ τῆς Λέσβου, δημοσιευθησομένην προσεχῶς εἰς τὸ ΑΔ.

4. Βλ. καὶ BCH (1962).

νῆσον διὰ τῆς ἀνευρέσεως πολλῶν ἀρχιτεκτονικῶν τεμαχίων καὶ ἰδίως πλακῶν θωρακίου κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν κοινοτικῶν ἔργων εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ μικροῦ ἐπινείου, τῆς Σκάλας Συκαμιᾶς, εἰς τὰ ΒΑ τῆς νήσου (Πίν. 319 α-δ).

Μήθυμνα[5]

Εἰς αὐτὴν δὲ τὴν Μήθυμναν, κατὰ τὰς ἐργασίας ἀνεγέρσεως τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Θεοκτίστης εἰς τὸ νοτιοδυτικὸν ἄκρον τῆς σημερινῆς κώμης ἀνευρέθησαν τάφοι τινές. Οὗτοι, καίτοι ἐπιμελημένης κατασκευῆς, ἦσαν πτωχοὶ καὶ στερεότυποι εἰς κτερίσματα, ἐκ τῶν ὁποίων πάντως ἐξασφαλίζεται ἡ ἐντὸς τοῦ 5ου εἰσέτι π. Χ. αἰ. χρονολογησίς των. Τρεῖς ἐξ αὐτῶν ἀπετέλουν συστάδα Α-Δ κατευθύνσεως (Πίν. 319 ς). Οἱ τάφοι ἦσαν λαρνακοειδεῖς, ἀποτελούμενοι ἐκ καλῶς ἡρμοσμένων πλακῶν λευκάζοντος τραχείτου μὲ δικλινές, ἐκ δύο πάντοτε πλακῶν, κάλυμμα ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὑλικοῦ. Δύο τούτων περιεῖχον ἀνὰ δύο νεκρούς. Τέταρτος ὁμοειδὴς τάφος ἔκειτο κατά τι βορειοανατολικώτερον, ἐπὶ ὑψηλοτέρου ἐπιπέδου, δικαιολογουμένου ἐκ τῆς κλίσεως τοῦ ἐδάφους. Ἐντὸς αὐτοῦ εἶχον ταφῇ τρεῖς νεκροὶ μὲ σκύφον μελαμβαφῆ (Πίν. 319 ζ) καὶ σιδηρᾶν στλεγγίδα ὡς μόνα κτερίσματα (τοῦ τελευταίου προφανῶς νεκροῦ).

Σχεδ. 3

Ὁμοίως ἐκτερισμένος (Πίν 319 ε) ἦτο πέμπτος τάφος μὲ δύο νεκροὺς ἀνατολικώτερον τῶν προηγουμένων. Οὗτος διέφερε κατὰ τὴν κατασκευήν, ἔχων τὰς μακρὰς πλευρὰς ἐκτισμένας ἐν εἴδει τοίχου εἰς δύο δόμους, ἑκάτερον ἐκ τριῶν πλίνθων· ὁ κατώτερος δόμος ἀπετελεῖτο ἐξ ὑψηλοτέρων, ἐν εἴδει ὀρθοστατῶν, πλίνθων.

5. Εἰς τὴν Μήθυμναν ἀναφέρεται καὶ ἡ περὶ τμήματος τείχους τελευταία παράγραφος εἰς ΑΔ 16 (1960) Χρονικὰ σ. 238 – 239, ὅπου ὁ σχετικὸς ὑπότιτλος (τεθεὶς ὀρθῶς εἰς τὸν Πίν. 211 β) ἐξέπεσεν, ὥστε νὰ φαίνεται ὡς περιλαμβανομένη εἰς τὸ περὶ τῆς περιοχῆς Σιγρίου λῆμμα (καὶ ἐκεῖ ὁ ὑπότιτλος Ἄντισσα δὲν ἔχει θέσιν).

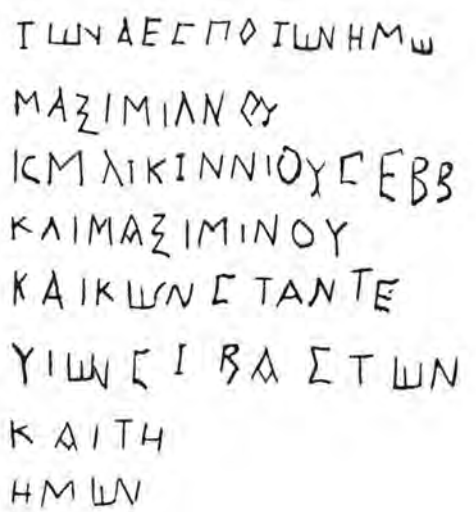
Ἡ ὕπαρξις τάφων εἰς τὴν περιοχὴν ἦτο παλαιόθεν γνωστὴ (καὶ σημειοῦται τοῦτο καὶ εἰς τὸ τοπογραφικὸν διάγραμμα τοῦ Koldewey (ἔ.ἀ. πίν. 4 καὶ 5), διὰ πρώτην φορὰν ὅμως ἐδόθη ἡ εὐκαιρία κανονικῆς ἐρεύνης των.

Σημαντικὸς ὀχυρωματικὸς περίβολος ἐπεσημάνθη εἰς τὴν τοποθεσίαν Σ έ λ λ ε ς, μεταξὺ Πέτρας καὶ Σκουτάρου. Τὸ ὀχυρὸν τοῦτο εὑρίσκεται εἰς τὴν κορυφὴν λόφου μὲ εὐρύτατον ὁρίζοντα πέριξ, ἀπετέλει δὲ προφανῶς φυλάκιον κατὰ τὰ πρὸς τὴν Ἄντισσαν ὄρια τῆς ἀρχαίας Μηθύμνης. Ὁ περίβολος εἶναι ᾠκοδομημένος κατὰ τὸ πολυγωνικὸν σύστημα, διατηρούμενος μάλιστα πρὸς τὴν νοτίαν πλευράν, ἐντὸς δὲ αὐτοῦ, ἐπ' αὐτῆς τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου, μόλις διαγράφονται τὰ λείψανα ὀρθογωνίου κτηρίου. Ἀκριβέστερα στοιχεῖα περὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος τούτου ὀχυροῦ ἐλπίζεται νὰ δοθοῦν τὸ προσεχὲς ἔτος, ὅτε, ἐπ' εὐκαιρίᾳ σχεδιαζομένων ἐργασιῶν συντηρήσεως καὶ καθαρισμοῦ, θὰ γίνῃ κάποια ὑποτύπωσις μαζὶ μὲ φωτογράφησιν.

Μάκαρα[6]

Διάσπαρτα λείψανα ἀρχαιότητος παρατηροῦνται εἰς τὴν μικρὰν κοιλάδα τῶν Μακάρων περὶ τὸν ὁρμίσκον τὸν σχηματιζόμενον ἀμέσως πρὸς Δ τῆς εἰσόδου τοῦ κόλπου τῆς Καλλονῆς. Αἱ σχετικαὶ ὅμως σημειώσεις τοῦ Koldewey (σ. 38, 62 καὶ 87 ἀρ. 55 καὶ σημ. 3, βλ. καὶ ΑΔ 16 (1960) Πίν. 210 α, β, δ) εἶναι κάπως ἐλλιπεῖς. Δὲν ἀναφέρει μάλιστα τοὺς ἐπὶ τῆς βραχώδους προεξοχῆς, τῆς σχηματιζούσης τὸν νοτιανατολικὸν βραχίονα τοῦ ὅρμου, ἤτις καὶ ἀποκαλεῖται Κ ο ῦ κ ο ς, μεγάλους στενομήκεις κιβωτιοσχήμους τάφους ἐξ ἀκατεργάστων πλακῶν, οἵτινες καὶ ἀπετέλουν μικροὺς τύμβους. Τρεῖς τούτων διακρίνονται σαφέστερον, ὁ δὲ ἀρτιώτερον διατηρούμενος ἔχει μῆκος ὑπὲρ τὰ 5 μ. μὲ ἐσωτερικὸν πλάτος 1.30 – 1.40 μ., διαιρούμενος δι' ἐγκαρσίας πλακὸς εἰς δύο ἄνισα μέρη, ὧν τὸ ἕτερον ἀπετέλει εἶδος δρόμου. Τὸ στοιχεῖον τοῦτο, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ὁμοιότητα τῶν τάφων πρὸς τοὺς μυκηναϊκοὺς τάφους τῆς Ἐλευσῖνος καὶ ἄλλους, οὓς ἀνεῦρον εἰς τὰ Ψαρὰ (κατωτ. σ. 266) ἐνισχύει τὴν ὑποθετικήν, ἐλλείψει καὶ τοῦ ἐλαχίστου ὀστράκου, χρονολόγησίν των εἰς τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχήν, ὑπόθεσιν ἐναρμονιζομένην καὶ πρὸς τὸ τοπωνύμιον, συσχετιζόμενον προφανῶς μὲ τὸν μυθικὸν γενάρχην τῆς Λέσβου Μακαρέα. Ἀλλὰ καὶ ἡ γεωγραφικὴ θέσις φαίνεται κατάλληλος διὰ μυκηναϊκὸν σταθμόν[7] (ἐπὶ τῆς στερουμένης, ὅσον εἶναι γνωστόν, μυκηναϊκῶν οἰκισμῶν νήσου), ὅπως ἀναλύεται εἰς τὸ περὶ τῆς μυκηναϊκῆς νεκροπόλεως τῶν Ψαρῶν τμῆμα.

Δὲν συμφωνεῖ προσέτι πλήρως ἡ ὑπὸ τοῦ Kiepert παρὰ Koldewey (ἔ.ἀ. 87 σημ. 3) περιγραφὴ τοῦ εἰς τὴν ΝΑ ἐσοχὴν τῆς μικρᾶς κοιλάδος, ἀμέσως κάτωθι πυκνῆς συστάδος ἀναλημματικῶν τοίχων (ΑΔ 16 (1960) Πίν. 210 β), οὓς καὶ σημειοῖ ὁ Koldewey (σ. 38), πολυγωνικοῦ περιβόλου ὀρθογωνίου σχήματος μὲ ἀπεστρογγυλωμένας γωνίας (βλ. ΑΔ 16 (1960) Πίν. 210 δ)

Σχεδ. 4. Ἐπιγραφαὶ ἐκ Κορνοῦ

διαστάσεων περίπου 25 X 13 μ. περικλείοντος ἐντὸς αὐτοῦ καὶ τὰ θεμέλια ὀρθογωνίου οἰκοδομήματος.

Ἡ ὕπαρξις παρεμφεροῦς περιβόλου μοὶ ὑπεδείχθη ὑπὸ τοῦ ἐξ Ἄγρας φίλου ἰατροῦ κ. Θ. Οὐζουνέλη, μὲ τὸν ὁποῖον ἐπεσκέφθην καὶ τὰ ἀρχαῖα, εἰς τὴν μεταξὺ Ἀποθήκας καὶ Παρακοίλων περιοχὴν Ἀ ε τ ὸ ς καὶ δὴ καὶ εἰς τὴν θέσιν Β ί γ λ α, ἐπὶ κλιτύος ὑπεράνω τοῦ κόλπου τῆς Καλλονῆς.

Ὁ περίβολος ἔχει μῆκος (Β - Ν) 33.30 μ. καὶ πλάτος 14.90, διατηρεῖται δὲ περισσότερον ἡ νοτία στενὴ πλευρὰ (Π ί ν. 320 α) καὶ τὸ νότιον μέρος τῆς ἀνατολικῆς μακρᾶς πλευρᾶς. Ἴχνη κτηρίου ἢ ἐσωτερικῆς διαιρέσεως τοῦ περιβόλου εἶναι κυρίως ὁρατὰ πρὸς τὴν νοτίαν πλευράν.

6. Φωτογραφίαν ἀρχαίων τῆς περιοχῆς τῶν Μακάρων βλ. ἐν ΑΔ ἔ.ἀ. πίν. 210 α,β,δ, (ὅπου ἐτέθησαν ἐκ παραδρομῆς, ἄνευ τοῦ συναφοῦς κειμένου).

7. Πρβλ. καὶ J. D. Quinn ἐν AJA 65 (1961) 391· ἡ θέσις τῶν Μακάρων εὐνοϊκωτέρα τοῦ Ἁγίου Φωκᾶ διὰ τὸν πρὸς Β ἐκ Ψαρῶν πλέοντα, ὅπως καὶ ἀπὸ τὸν ἐκεῖ, πίν. 128 εἰκ. 1, παρατιθέμενον χάρτην γίνεται φανερόν.

Β΄ ΛΗΜΝΟΣ

Ἀπὸ τὸ χωρίον Κουρνὸς (εἰς τὸ δυτικὸν τῆς νήσου, πρὸς τὰ ΒΒΑ τῆς πρωτευούσης) προσεκομίσθη εἰς τὸ Μουσεῖον ἡ ἀνωτερω ἐπιγραφὴ κεχαραγμένη ἀμελῶς ἐπὶ ἀκανονίστου στήλης τεφροφαίου τραχείτου, ὕψους 0.91, πλάτους 0.39 (ἄνω) – 0.48 (κάτω) καὶ πάχους 0.155/0.16 μ. Ἡ ἐπιγραφή, διὰ γραμμάτων ὕψους 0.02 – 0.024 μ. καταλείπει ἄνω ἄγραφον κενὸν πλάτους 0.07 μ. καὶ ἀριστερὰ περιθώριον πλ. 0.05. Οἱ ὀκτὼ στίχοι τῆς ἐπιγραφῆς καταλαμβάνουν συνολικὸν ὕψος 0.302 μ. Ἔχει δὲ αὕτη ἐν μεταγραφῇ ὡς ἑξῆς (βλ. καὶ Σχεδ. 4).

Τῶν δεσποτῶν ἡμῶ[ν]
Μαξιμιανοῦ
ΙCΜ Λικιννίου Σεββ(αστῶν)
καὶ Μαξιμίνου
καὶ Κωνσταντε[ίνου]
υἱῶν σεβαστῶν
καὶ τῆ[ς δεσποίνης]
ἡμῶν [– – – –]

Ἡ ἐπιγραφὴ χρονολογεῖται μεταξὺ τῶν ἐτῶν 308 – 311, ὅτε τὴν ἀρχὴν ἐνέμοντο ὡς αὔγουστοι ὁ Μαξιμιανὸς (ὁ δεύτερος, ὁ γνωστὸς ὡς Γαλέριος) καὶ ὁ Λικίννιος, οἵτινες εἶχον προσλάβει ὡς καίσαρας τὸν Μαξιμῖνον καὶ τὸν Κωνσταντῖνον.

Γ΄ ΨΑΡΑ

Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1961 ἐδόθη ἡ ἀφορμὴ πρὸς ἐπίσκεψιν τῆς τόσον γνωστῆς ἐκ τῆς Ἐπαναστάσεως ἀγνώστου ὅμως ἀρχαιολογικῶς νήσου. Αἱ γενόμεναι διαπιστώσεις εἶναι ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρουσαι ὄχι μόνον διὰ τὴν μικρὰν νῆσον ἀλλὰ καὶ ὅλην τὴν περιοχὴν τῆς Περιφερείας.

Ὁ μοναδικός, ἀπὸ μακροῦ φθίνων, οἰκισμὸς τῆς νήσου εὑρίσκεται κατὰ τὸ Δ ταύτης, ἐπὶ ἰσθμοῦ συνδέοντος πρὸς τὸ κύριον σῶμα τῆς νήσου μικρὰν βραχώδη, ἀπόκρημνον μάλιστα πρὸς τὰ ΒΔ, χερσόννησον (Πίν. 320 β). Εἰς τὸ ὕψωμα τοῦτο, μὲ τὸν χαρακτηριστικὸν ὅλης τῆς νήσου τεφρὸν σχιστόλιθον, δίδεται συνήθως, ἐκ φιλολογικῆς ἐπιδράσεως, ἡ ὀνομασία Μαύρη Ράχη, τὸ γνήσιον ὅμως ὄνομα, γνωστὸν εἰσέτι εἰς τοὺς κατοίκους, εἶναι Παλιόκαστρο (ἀναφερόμενον ἤδη παρὰ Κ. Νικοδήμου, Ὑπόμνημα τῆς νήσου Ψαρῶν, Ἀθῆναι 1862, Χάρται). Ἐκ τῆς Α κλιτύος τοῦ ὑψώματος τούτου συνέλεξα χαρακτηριστικὰ ὄστρακα, κλιμακούμενα ἀπὸ τῆς γεωμετρικῆς μέχρι καὶ τῆς ὑστέρας ἑλληνιστικῆς περιόδου (Πίν. 322 α, β) (ἴσως καὶ μεταγενέστερα), διεπίστωσα δ' ἐν συνεχείᾳ τὴν ὕπαρξιν τειχῶν συνδεομένων ἀσφαλῶς πρὸς τὸν διὰ τῶν ὀστράκων μαρτυρούμενον οἰκισμόν.

Ἔτι μᾶλλον ἐνδιαφέρουσα ἦτο ἡ ἀνεύρεσις μυκηναϊκῆς νεκροπόλεως εἰς τὸν ὅρμον Ἀρχοντίκι, κατὰ τὸ βόρειον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς νήσου, ἀμέσως πρὸς νότον τῆς κατὰ τὴν ἄμυναν τῆς νήσου ὀχυρωθείσης νησῖδος Δασκαλιό. Οἱ τάφοι, κιβωτιόσχημοι ἐκ μεγάλων πλακῶν (Πίν. 321 γ, δ), ἐκτείνονται κατὰ μῆκος τοῦ αἰγιαλοῦ, ἀπογυμνωθέντες νῦν ἐν μέρει τοῦ καλύπτοντος τούτους ἐδάφους ἀπὸ τὴν διαβρωτικὴν ἐνέργειαν τῆς θαλάσσης. Τὴν χρονολογίαν τῶν τάφων βεβαιοῖ πλῆθος ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας καὶ τῆς παρειᾶς τοῦ ἐδάφους παρατηρηθέντων ὀστράκων τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ κυρίως ἐποχῆς (Πίν. 321 ε). Ἐπὶ πλέον ὁ διατηρῶν εἰς τὴν γειτονικὴν περιοχὴν ἀγροτικὸν οἰκίσκον διὰ τὴν καλλιέργειαν κηπευτικῶν κ. Γιάννης Κουτσοδόντης εὐγενῶς μοὶ παρέδωκεν χαλκίνην αἰχμὴν δόρατος μήκους 0.259 μ. (Πίν. 321 ζ) καὶ τρίωτον ἀρτόσχημον πυξίδα («ἀλάβαστρον» κατὰ τὴν ξένην ὁρολογίαν), ἐγχωρίου προφανῶς κατασκευῆς, ἐκ τεφροῦ πηλοῦ, ἀβαφῆ καὶ ἀκόσμητον, ὕψους 0.09 μ., καὶ διαμέτρου 0.11 μ. (Πίν. 321 ς).

Ἡ σημασία τῆς διαπιστώσεως ἔγκειται κυρίως εἰς τὸ ὅτι ὁ οἰκισμὸς οὗτος εἶναι ἡ βορειοανατολικωτέρα γνωστὴ μυκηναϊκὴ ἐγκατάστασις (καὶ ἡ πρώτη μέχρι τοῦδε παρατηρηθεῖσα ἐν τῇ περιφερείᾳ), συνδέεται δὲ πιθανῶς πρὸς τὰς προσπαθείας ἐξαπλώσεως τῶν Ἀχαιῶν εἰς τὸ ΒΑ Αἰγαῖον, τὰς καὶ μυθικῶς ἀντικατοπτριζομένας εἰς τὰς παραδόσεις περὶ τοῦ Τρωικοῦ πολέμου, ἡ ἀνεύρεσις δὲ τῶν μεγάλων κιβωτιοσχήμων τάφων ἐνισχύει τὴν ὑπόνοιαν ὅτι σύγχρονοι εἶναι καὶ οἱ εἰς τὰ Μάκαρα τῆς Λέσβου (βλ. ἀνωτ. σ. 265) παρεμφερεῖς πελώριοι τάφοι. Χαρακτηριστικὴ ἐν προκειμένῳ εἶναι ἡ γεωγραφικὴ θέσις τοῦ τόπου (διατηροῦντος ἄλλωστε καὶ ὀνομασίαν συναφῆ μὲ τὸν πρῶτον οἰκιστὴν τῆς νήσου Μακαρέα), κειμένου ἀμέσως πρὸς Δ ἔξωθι τοῦ στομίου τοῦ κόλπου τῆς Καλλονῆς, εἰς θέσιν καταλληλοτάτην ὡς σταθμοῦ πλοῦ βαίνοντος ἀπὸ νότου πρὸς βορρᾶν[8].

Δ΄ ΧΙΟΣ

Ἡ εἰς Ναγὸν τῶν Καρδαμύλων κατὰ τὰ ΒΑ τῆς νήσου, καὶ εἰς τὸ τοπωνύμιον ἀπηχοῦσα, καὶ παλαιότερον μαρτυρουμένη ὕπαρξις ἀρχαίου κτίσματος ἔχει βεβαιωθῆ καὶ ἀνασκαφικῶς (βλ. ΠΑΕ 1921, 45 – 52). Πέρυσιν μόλις ἀπεφεύχθη καταστροφὴ τῶν θεμελίων κατὰ τὴν ἐπιχειρηθεῖσαν κατεδάφισιν τοῦ παλαιοῦ ἐξωκ-

8. Βλ. ὑποσημείωσιν ἀρ. 7.

κλησίου τῆς Παναγίας πρὸς οἰκοδόμησιν νέου μείζονος. Ἀπὸ ἐκεῖ ὁ ἔκτακτος ἐπιμελητὴς τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς Χίου καθηγητὴς κ. Ἀντ. Στεφάνου προσεκόμισε τὸ περὶ τὸ γόνυ τμῆμα ἀρχαϊκοῦ κούρου (Πίν. 320 γ· μεγ. μῆκος 0.20 μ.), πρὸς τὸ ὁποῖον συνδέεται ὄχι μόνον ἡ κνήμη, ἡ μνημονευομένη ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελίδου Ἐ.ἀ. 46 καὶ εἰκονιζομένη ἐνταῦθα (Πίν. 320 δ), ἀλλὰ καὶ τὸ τμῆμα τοῦ κορμοῦ τὸ δημοσιευθὲν ὑπὸ Ν. Κοντολέοντος ἐν Α.Ε. 1939–1941, Χρονικὰ σ. 26, τὸ ὁποῖον κατὰ προφορικὴν τοῦ ἰδίου πληροφορίαν πρέπει νὰ θεωρηθῇ βέβαιον ὅτι ἐκ Ναγοῦ ἐπίσης προέρχεται.

Ἔτι βορειοδυτικώτερον, εἰς τὸ μικρὸν καὶ ἀπομονωμένον χωρίον Σπαρτοῦντα καὶ ἀκριβῶς εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ χωρίου, ἐναντι τῆς ἐκκλησίας, ἀνευρέθη ὑπὸ τῶν χωρικῶν κατὰ τὴν διάνοιξιν τῆς ὁδοῦ τάφος κεραμοσκεπὴς περιέχων ζεῦγος χρυσῶν ἐνωτίων καὶ δακτύλιον χρυσοῦν μὲ λίθον (ρουμπίνι) φέροντα ἔγγλυφον παράστασιν ὀρθῆς ἀνδρικῆς μορφῆς ('Απόλλωνος) μὲ λύραν·

Λείψανα ἀρχαίων κτισμάτων ἀνεφάνησαν ἐπίσης εἰς τὴν ὀλίγον πρὸς Β ἀπέχουσαν θέσιν Βαμβακιά, ἐντὸς τοῦ κτήματος τοῦ Φρ. Νερατζῆ.

Πρέπει, τέλος, νὰ σημειωθοῦν αἱ στερεωτικαὶ ἐργασίαι, αἱ γενόμεναι τόσον εἰς τὴν Νέαν Μονήν, ἰδίως εἰς τὰ μωσαϊκὰ τοῦ νάρθηκος, ὅσον καὶ εἰς τὴν Παναγίαν τὴν Κρήναν, κυρίως πρὸς στεγανοποίησιν τῶν τοίχων τῆς ἐκκλησίας.

ΣΕΡ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ

*

LEMNOS

Il 20 Aprile 1961, per interessamento della Scuola e col fervido incoraggiamento e il costante aiuto della Dir. Generale alle Antichità di Grecia, si inaugurava solennemente a Myrina il Museo di Lemno, la cui sistemazione e il cui ordinamento erano stati curati da una missione capeggiata dal Prof. Luigi Bernabò Brea, Soprintendente alle Antichità della Sicilia Orientale (Tav. 322 a, b). Alla cerimonia partecipavano, oltre al Dir. della Scuola e al Prof. Bernabò Brea, il Ministro alla Presidenza del Governo Ellenico, l'Ambasciatore d'Italia ad Atene, i Direttori Generali alle Antichità e Belle Arti e quelli alle Relazioni Culturali di Grecia e d'Italia, nonchè le Autorità religiose e civili dell'isola.

DORO LEVI

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

ΜΥΚΟΝΟΣ

Τὸ Μουσεῖον τῆς Μυκόνου φθίνοντος τοῦ ἔτους ἐπλουτίσθη δι' ἐνὸς ἀπροσδοκήτου διὰ τὴν νῆσον εὑρήματος. Κατὰ τὴν ἀνόρυξιν φρέατος ἐντὸς τῆς πόλεως ἀνευρέθη μέγας ἀμφορεὺς μετ' ἀναγλύφων παραστάσεων τοῦ 7ου αἰῶνος (Πίν. 323). Εἰς τὸν λαιμὸν εἰκονίζεται δούρειος ἵππος, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀναβαίνουν πάνοπλοι οἱ Ἀχαιοὶ ἥρωες, ἐνῷ ἄλλοι ἔχουν ἤδη εἰσέλθει ἐντὸς τῆς κοιλίας καὶ μὲ ἀρχαϊκὴν ἐνάργειαν παρίστανται νὰ προβάλλουν τὰς κεφαλὰς των ἐντὸς τετραγώνων ἀνοιγμάτων[1]. Ἐπὶ τοῦ ὤμου καὶ τῆς κοιλίας τοῦ ἀμφορέως ὑπάρχουν τρεῖς ζῶναι χωριζόμεναι εἰς μετόπας διὰ νόθων σπειρῶν. Εἰς τὰς μετόπας τῆς πρώτης ζώνης παρίσταται πολεμιστὴς κρατῶν ἀσπίδα, δόρυ, ἐνίοτε καὶ ξίφος καὶ ἐπιτιθέμενος ἐναντίον γυναικός, ἥτις προτείνει τὰς χεῖρας εἰς στάσιν ἱκεσίας. Εἰς τὰς ἄλλας δύο ζώνας ἐπαναλαμβάνεται εἰς ποικιλίαν ἐπίσης παραλλαγῶν ἡ ἰδία σκηνή: πωγωνοφόρος ἢ ἀγένειος ἀνὴρ κρατῶν ξίφος ἐπιτίθεται κατὰ γυναικὸς ἢ παιδίου, τὸ ὁποῖον παρευρίσκεται εἰς τὰς περισσοτέρας τῶν μετοπῶν. Τὴν σειρὰν ἄνω μὲν δεξιὰ κλείει μετόπη φέρουσα παράστασιν ξιφουλκοῦντος ἀνδρός, κάτω δὲ ἀριστερὰ ἀντιστοιχεῖ μετόπη ἔχουσα μίαν πάλιν μορφήν, γυναῖκα, ἥτις φέρει τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ στήθους.

Τὸ θέμα τοῦ Δουρείου Ἵππου δὲν εἶναι ἄγνωστον εἰς τὴν κυκλαδικὴν τέχνην τοῦ 7ου αἰῶνος, ἀπαντᾷ καὶ εἰς θραῦσμα παρομοίου ἀγγείου ἐκ Τήνου (ΠΑΕ 1949, 131 εἰκ. 15). Ὁ κύκλος τῶν παραστάσεων τῆς ἁγρίας σφαγῆς γυναικῶν ἢ παιδίων ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται νὰ σχετίζεται πρὸς τὴν παράστασιν τοῦ λαιμοῦ καὶ νὰ ἀναφέρεται εἰς τὴν ἅλωσιν τῆς Τροίας. Ἀλλ' ἡ ἑρμηνεία αὕτη παρουσιάζει δυσκολίας. Οἱ ἐπιτιθέμενοι ἄνδρες δὲν φέρουν πανοπλίαν, δὲν εἰκονίζονται οἱ ἀμυνόμενοι Τρῶες[2] καὶ λείπουν αἱ χαρακτηριστικαὶ διὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Τροίας σκηναί, ὅπως ὁ φόνος τοῦ Πριάμου καὶ τοῦ Ἀστυάνακτος ἢ τὸ

1. Βλ. R. Hampe, Frühe griechische Sagenbilder, 51.

2. Ἐν τούτοις ἡ ἀντίστασις καὶ ὁ φόνος τῶν Τρώων ἀποτελεῖ ἓν τῶν κυρίων στοιχείων τῆς ἐπικῆς παραδόσεως καὶ ἀπαντᾷ εἰς τὴν εἰκονογραφίαν τῆς ἁλώσεως τῆς Τροίας. Συμφώνως πρὸς τὴν Μικρὰν Ἰλιάδα ὁ Παυσανίας (Χ 25,2) ἀναφέρει *τὴν μάχην, ἣν ἐν τῇ νυκτὶ ἐμαχέσαντο οἱ Τρῶες*. Ἀντιθέτως σφαγὴ τῶν γυναικῶν δὲν φαντάζονται ὅσοι ὁμιλοῦν περὶ τῆς ἁλώσεως, βλ. π.χ. Αἰσχ. Ἀγ. 326-8:

Οἱ μὲν γὰρ ἀμφὶ σώμασι πεπτωκότες ἀνδρῶν κασιμνήτων τε καὶ φυτάλμιοι παίδων γέροντες.

ἐπεισόδιον τῆς Κασσάνδρας. Δὲν ἀποκλείεται αἱ παραστάσεις αὗται νὰ μὴ εἶχον διαμορφωθῆ τὴν ἐποχὴν τοῦ ἀμφορέως—τὰ γνωστὰ παραδείγματα ἀφήνουν περιθώρια ἀμφιβολίας [3]—ἀλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει λείπει ἡ δυνατότης τοῦ συγκεκριμένου μυθολογικοῦ προσδιορισμοῦ. Συχνὰ μυθολογικὴ σημασία προσδίδεται εἰς σκηνάς, αἵτινες ἀρχικῶς ἀνεφέροντο εἰς τὴν καθημερινὴν ζωήν, π.χ. ἀπαγωγὴ γυναικὸς διαμορφώνεται εἰς ἐπιστροφὴν τῆς Ἑλένης [4], καὶ τὰ ὅρια κατὰ τὰ πρῶτα στάδια τῆς ἐξελίξεως παραμένουν συγκεχυμένα. Οὕτω εἰς δύο μετόπας τοῦ ἀμφορέως εἰκονίζεται ἀνὴρ νὰ ἐκσφενδονίζῃ παῖδα, τὸν ὁποῖον κρατεῖ ἀπὸ τῶν ποδῶν, καὶ αἱ παραστάσεις αὗται ὑπῆρξαν τὰ πρότυπα, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἀφωρμήθη ἡ σκηνὴ τοῦ φόνου τοῦ Ἀστυάνακτος. Ὁ κύκλος λοιπὸν τῶν παραστάσεων τοῦ ἀμφορέως ἐν τῷ συνόλῳ του εὑρίσκεται ἀκόμη εἰς τὸ στάδιον τῆς γενικότητος, χωρὶς ἴσως εἰδικωτέραν συσχέτισιν πρὸς τὴν ἅλωσιν τῆς Τροίας. Ἀλλὰ τὸ περιεχόμενόν των ὑπερβαίνει τὰ μέτρα τῆς καθημερινῆς ζωῆς καὶ αἰσθητοποιεῖ τὰς δυνάμεις τοῦ ὀλέθρου, εἰς τὰς ὁποίας ὑπόκεινται τὰ ἀνθρώπινα πεπρωμένα. Ἡ παρουσία καὶ ὁ φόνος τῶν παιδίων τονίζει ἀκριβῶς αὐτὴν τὴν διάστασιν:

μήτ' οὖν νεαρῶν τιν' ὑπερτελέσαι
γάγγαμον ἅτης παναλώτου

Μετὰ τοῦ ἀμφορέως εὑρέθη καὶ εἰς κρατὴρ φέρων γεωμετρικὴν διακόσμησιν: εἰς τὴν ζώνην τῶν λαβῶν, ἥτις χωρίζεται εἰς μετόπας διὰ πυκνῶν καθέτων γραμμῶν, ὑπάρχουν ὁμόκεντροι κύκλοι, ὑποκάτω λεπταὶ ὁριζόντιαι ταινίαι, τὸ ὑπόλοιπον σῶμα καλύπτεται ὑπὸ γανώματος (ὕψος 0.33, διάμετρος 0.44 μ.). Ὁ κρατὴρ ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν «εὐβοϊκῶν» ἀγγείων τῆς Θήρας· τὸ σχῆμα εἶναι ὅμοιον πρὸς τὸ τοῦ κρατῆρος AM 1903 Beil 31,6. Διὰ τὴν διακόσμησιν βλ. ἰδίως τὸν ἀμφορέα Thera II 199, εἰκ. 396.

Ὁ ἀμφορεὺς εἶχε χρησιμοποιηθῆ διὰ ταφὴν καὶ περιεῖχεν ὀστᾶ. Δυστυχῶς ἡ ἀνέγερσις οἰκοδομῆς εἰς τὸν τόπον τῆς εὑρέσεως δὲν ἐπέτρεψε τὴν ἄμεσον ἀνασκαφικὴν ἔρευναν.

ΤΗΝΟΣ

Παρὰ τὸ χωρίον Τ ρ ι π ό τ α μ ο ς, εἰς τὸν αὐλόγυρον τῆς ἐκκλησίας τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου, εὑρέθη ἐντετειχισμένον ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον τοῦ τρίτου τετάρτου τοῦ 5ου αἰῶνος. Παρίσταται ἀνδρικὴ μορφὴ κατ' ἐνώπιον ἔχουσα ἄνετον τὸ δεξιὸν σκέλος καὶ φέρουσα ἱμάτιον, τὸ ὁποῖον ἀφήνει γυμνὸν τὸ ἄνω μέρος τοῦ κορμοῦ. Ἡ ἀριστερὰ χεὶρ καλύπτεται ὑπὸ τοῦ ἱματίου καὶ κάμπτεται ὄπισθεν τοῦ κορμοῦ. Ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ μηροῦ σῴζεται ἡ ἀνυψωμένη χεὶρ παιδικῆς μορφῆς, ἥτις ἵστατο εἰς τὸ ἀριστερὸν τμῆμα τοῦ ἀναγλύφου. Τῆς ἀνδρικῆς μορφῆς ἐλλείπει ἡ κεφαλή, τὸ δεξιὸν τμῆμα τοῦ στήθους καὶ οἱ πόδες ἀπὸ τοῦ κάτω μέρους τῶν μηρῶν. Σῳζόμενον ὕψος 0.85, πλάτος 0.49 μ. Ἡ στήλη αὕτη πρέπει νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀνασκαφὲν εἰς θέσιν Β α ρ δ α λ ά κ ο ς κλασσικῶν χρόνων νεκροταφεῖον, ἔνθα ἔχουν εὑρεθῆ καὶ δύο ἄλλαι ἐπιτύβιοι στῆλαι τοῦ 5ου αἰῶνος [5].

Εἰς τὸ Μουσεῖον ἐπίσης εἰσήχθησαν:

1. Τὸ κάτω τμῆμα μεγάλης ἐπιτυμβίου στήλης ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ἐκ τῆς λίαν ἐκτύπου παραστάσεως σῴζονται οἱ πόδες ἀνδρικῆς μορφῆς κατ' ἐνώπιον καὶ δεξιὰ παιδικῆς μορφῆς κατὰ τρία τέταρτα· ἀριστερὰ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους κράνος. Οἱ πόδες τῆς παιδικῆς μορφῆς ἀποκεκρουμένοι ἀπὸ τοῦ μέσου τῆς κνήμης. Πλάτος 1.03, ὕψος σῳζόμενον 0.79 μ.

2. Ἐπιτύμβιος στήλη φέρουσα τὴν ἐπιγραφήν.

ΕΥΔΩ
ΡΟΣ
ΑΙΓΙΝ
ΗΤΗΣ

Ὕψος 0.34, πλάτος 0.25 μ., γράμματα τοῦ 4ου αἰῶνος.

ΘΗΡΑ

Αἱ ἐργασίαι διαπλατύνσεως τῆς ἀμαξιτοῦ ὁδοῦ ἀπὸ τὰ Φηρὰ πρὸς τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας Θήρας ἔδωσαν ἀφορμὴν νὰ ἀρχίσῃ ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἀρχαϊκοῦ καὶ κλασσικοῦ νεκροταφείου εἰς τὴν ΒΑ κλιτὺν τῆς Σ ε λ λ ά δ α ς, ὅπως ὀνομάζεται ὑπὸ τῶν ἐντοπίων ὁ αὐχήν, ὁ συνδέων τὴν ράχιν τοῦ Μέσα Βουνοῦ πρὸς τὴν ἀπόκρημνον καὶ ἐπιβλητικὴν κορυφογραμμὴν τοῦ Προφήτου Ἠλία. Ἡ ὕπαρξις ἀρχαίου νεκροταφείου εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην εἶχεν διαγνωσθῆ κατὰ τὰς παλαιὰς ἀνασκαφὰς [6] – ἐδῶ φαίνεται ὅτι εὑρέθη ἡ στήλη τοῦ Ρηξάνορος – καὶ εἰς τὸ Μουσεῖον Θήρας εἶχον κατὰ καιροὺς μεταφερθῆ διάφορα εὑρήματα, προερχόμενα ἀπὸ τυχαίως ἀποκαλυπτομένους τάφους. Μεταξὺ τούτων συγκαταλέγεται καὶ ἓν λαμπρὸν ἔργον τῆς κυκλαδικῆς τέχνης τοῦ 7ου

3. Φόνος τοῦ Ἀστυάνακτος εἰς ὑστερογεωμετρικὸν ὄστρακον ἐκ τῆς Ἀγορᾶς, E. Brann, Antike Kunst, 1959, 35 κέ., τοῦ Πριάμου εἰς Βοιωτικὸν πίθον ἐν Βοστώνῃ, R. Hampe ἔ.ἀ. 82 κέ.

4. E. Kunze, Archaische Schildbänder 166.

5. Ν. Κοντολέων ΠΑΕ 1955, 261 κέ.

6. E. Pfuhl AM 1903, 2.

αἰῶνος, ὁ ἀμφορεὺς μετ' ἀναγλύφων παραστάσεων (AM 1958 Beil. 101 - 06), ὅστις εὑρέθη πρό τινων ἐτῶν κατὰ τὴν πρώτην διάνοιξιν τῆς ὁδοῦ παρὰ τοῦ τότε ἐφόρου ἀρχαιοτήτων κ. Ν. Κοντολέοντος. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1961 ὁ μηχανικὸς ἐκσκαφεὺς προσέκρουσεν εἰς μικρὸν θολοειδὲς κτίσμα περιέχον ὡραῖα μελανόμορφα ἀγγεῖα, τὰ ὁποῖα εὐτυχῶς διεσώθησαν ἄθικτα. Κατόπιν τούτου ἡ ἔναρξις τῆς ἀνασκαφῆς δὲν ἔπρεπε νὰ ἀναβληθῇ περισσότερον.

Ἡ πρὸς τοῦτο ἀναγκαία δαπάνη ἐχορηγήθη παρὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας καὶ ἡ ἀνασκαφὴ ἐνηργήθη ἐπὶ δύο μῆνας τὸ φθινόπωρον τῇ βοηθείᾳ τῶν ἀρχαιολόγων δδ. Ἀ. Λεμπέση καὶ Α. Χριστοδουλοπούλου. Πλὴν μικρῶν δοκιμῶν εἰς τὸ ὑψηλότερον μέρος τῆς κλιτύος ἀνεσκάφη κυρίως μία στενὴ ζώνη κατὰ μῆκος τῆς δευτέρας καὶ τρίτης πρὸς τὸ τέρμα στροφῆς τῆς ἀμαξιτοῦ, ἥτις εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν μετρεῖ εἰς πλάτος 8 καὶ τὴν δευτέραν 4.50 μ. Εἰς ἀνασκαφεῖσαν ζώνην ἀπεκαλύφθησαν δύο τμήματα συνολικοῦ μήκους 60 μ. τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ (Π ί ν. 324 δ), ἡ ὁποία ἀπὸ τὴν πόλιν ὡδήγει εἰς τὸ ἐκτεταμένον νεκροταφεῖον εἰς θέσιν Πλαγιάδες, ἐνῷ μία διακλάδωσις πρέπει νὰ κατήρχετο πρὸς τὴν πεδιάδα καὶ τὸν λιμένα τῆς Οἴας [7]. Ἡ ὁδὸς εἶναι λιθόστρωτος καὶ σῴζεται εἰς πλάτος μέχρι 3,50 μ. Κατὰ τὸ Ν ἄκρον τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος συναντᾷ μεγάλους βράχους, ἐπὶ τῶν ὁποίων σῴζονται τὰ λαξεύματα τάφων, καὶ πρέπει νὰ διέγραφε στροφήν· ἡ συνέχεια τοῦ λιθοστρώτου δὲν ἀνευρέθη, ἀλλ' ἡ κατεύθυνσις καθορίζεται ἀπὸ μίαν σειρὰν τριῶν τάφων, οἱ ὁποῖοι ἀπεκαλύφθησαν ὑψηλότερα. Ὅλον τὸ μῆκος τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τῆς ὁδοῦ καταλαμβάνεται ἀπὸ συνεχομένας ταφικὰς κατασκευάς. Εἰς τὴν ἀνασκαφεῖσαν ζώνην παρὰ τὴν δευτέραν στροφὴν αἱ ταφικαὶ κατασκευαὶ συνεχίζονται εἰς βάθος, εἰς μεγάλην ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ὁδοῦ, ἀλλ' ὁ προσανατολισμὸς ἀλλάσσει καὶ φαίνεται ὅτι εἶχον πρόσωπον καὶ ἦσαν προσιταὶ ἀπὸ διακλάδωσιν τῆς κυρίας ὁδοῦ, ἥτις ἀπεκόπη μὲ τὰς τελευταίας ἐργασίας (Π ί ν. 325 α, β). Ὅσοι ἐκ τῶν τάφων ἐπὶ τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ ἀνεσκάφησαν, ἀνάγονται εἰς τὸν 6ον αἰῶνα καὶ πιθανῶς ἡ χρονολογία αὕτη ἰσχύει δι' ὁλόκληρον τὴν σειράν. Τῆς ἰδίας ἐποχῆς εἶναι καὶ μία συστὰς τάφων, ἥτις κεῖται ἐσωτερικώτερον, ἐνῷ ἡ παρὰ τὴν διακλάδωσιν μακρὰ σειρὰ εἶναι νεωτέρα, ἀνήκει εἰς κλασσικούς, ἀκόμη καὶ πρωίμους ἑλληνιστικοὺς χρόνους.

Οἱ τάφοι τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς ἦσαν ἁπλοῖ λάκκοι, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐκαίετο ὁ νεκρός, καὶ ἡ ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους ἀρχιτεκτονικὴ διαμόρφωσις συνίσταται εἰς χαμηλὸν κρηπίδωμα ἐκ δύο τὸ πολὺ δόμων λαξευτῶν λίθων. Συχνὰ ἐπίσης, ἀλλ' ὄχι εἰς τάφους κειμένους ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, ὑπῆρχε μόνον ὡς ἐπιτύμβιον σῆμα ἁπλοῦς κυβόλιθος φέρων ἀναγεγραμμένον τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ (Π ί ν. 325 γ). Κατὰ τὴν κλασσικὴν καὶ ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν ἡ τέφρα τοῦ νεκροῦ συνελέγετο καὶ ἐναπετίθετο ἐντὸς ἀγγείων (Π ί ν. 325 δ), ἀπαντοῦν δὲ καὶ ἐνταφιασμοὶ ἐντὸς ἀκανονίστου σχήματος κιβωτιοσχήμων τάφων. Τὰ κρηπιδώματα γίνονται τώρα περισσότερον ἐπιβλητικά. Σημαντικώτερον εἶναι ἓν συγκρότημα οἰκογενειακῶν τάφων τοῦ ὁποίου τὸ κρηπίδωμα ἔχει μῆκος 3,05 καὶ ὕψος 0,70 μ., κλείεται δὲ ὄπισθεν δι' ἡμικυκλικοῦ τοίχου. Εἰς τὴν πρόσοψιν φέρει κατὰ σειρὰν πέντε κυβολίθους μὲ τὰ ὀνόματα τῶν νεκρῶν, ὁ εἷς τῶν ὁποίων κοσμεῖται δι' ἀναγλύφου παραστάσεως (Π ί ν. 326 α). Τρεῖς ἄλλοι κυβόλιθοι ἵστανται εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κρηπιδώματος, ἐνῷ ὁ πρὸ αὐτοῦ χῶρος εἶναι διηρημένος διὰ μικρῶν λίθων εἰς ὀρθογώνια σχήματα, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἔχουν στηθῇ τέσσαρες ἀκόμη κυβόλιθοι. Τὸ ταφικὸν τοῦτο συγκρότημα δὲν ἀνεσκάφη, ὅπως καὶ ἄλλα τοῦ τομέως [8], ἀλλὰ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα πρόκεινται ταφαὶ ἐντὸς τεφροδόχων ἀγγείων. Ἡ παράστασις τοῦ ἀναγλύφου, τὸ ὁποῖον φέρει τὴν ἐπιγραφὴν *ΑΛΕΞΙΒΩΑΑ*, εὑρίσκεται ἀκόμη εἰς τὴν παράδοσιν τοῦ 4ου αἰῶνος [9], ἀλλὰ αἱ ὑψηλαὶ ἀναλογίαι τῶν μορφῶν, ἡ ἔντονος καὶ ἀνήσυχος κίνησις, ἐκ τῆς ὁποίας λείπει ἡ κλασσικὴ ἑνότης, αἱ ἀπότομοι μεταβάσεις τῶν γραμμῶν, αἵτινες γενικῶς τείνουν πρὸς τὴν εὐθεῖαν, δεικνύουν νεωτέραν ἐποχήν, τὰς πρώτας δεκαετίας τοῦ 3ου αἰῶνος (Π ί ν. 327 β).

Ἡ ποικιλία πάντως τῶν τύπων τῆς ταφῆς ἦτο μεγαλυτέρα καὶ ἡ καῦσις, καὶ διὰ τὴν ἀρχαϊκὴν ἀκόμη ἐποχήν, δὲν ἦτο ἀποκλειστικὸς κανών, διότι εὑρέθη καὶ εἰς λαξευτὸς θάλαμος ἐνταφιασμοῦ περιέχων ἀγγεῖα τοῦ 6ου αἰῶνος. Ἦτο ἀκανονίστου σχήματος καὶ μικρῶν διαστάσεων, μήκους 1,73, πλάτους 0,98 καὶ ὕψους 0,96 μ. Ἡ εἴσοδος ἐφράσσετο διὰ τοιχαρίου ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ ἔμπροσθεν ὑπῆρχεν εἰς κυβόλιθος ἄνευ ἐπιγρα-

7. Βλ. P. Wilski, Thera III 205 κέ.

8. Γενικῶς εἰς τὸν τομέα τοῦτον, διὰ νὰ μὴ διαλυθοῦν αἱ ταφικαὶ κατασκευαί, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ δυνατότης ἀμέσου ἀναστηλώσεως, ἡ ἀνασκαφὴ ἦτο συντηρητικὴ καὶ περιωρίσθη εἰς τὰ μεταξὺ κενά.

9. Πρβλ. H. Diepolder, Die attischen Grabreliefs, π ί ν. 47.

φῆς. Πρέπει ἐπίσης νὰ ὑπῆρχον καὶ πολυτελέστερα ἐπιτάφια μνημεῖα, καθὼς μαρτυροῦν τὰ εὑρήματα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως, κυρίως ἓν ἀρχαϊκὸν ἀνθέμιον ἐξ ἐπιστέψεως ἐπιτυμβίου στήλης καὶ τμῆμα ἀετούχου ἀναγλύφου τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰῶνος. Ἀπὸ τὴν ἐκ δύο τοὐλάχιστον μορφῶν ἀρχικὴν σύνθεσιν σῴζεται ἡ κεφαλὴ γυναικὸς πρὸς δεξιά· τὸ ὄνομα τῆς νεκρᾶς χαραγμένον ἐπὶ τῆς ταινίας εἶναι *ΗΥΨΙΠΥΛΗ* (Π ί ν. 327 α).

Τὰ κτερίσματα τῶν τάφων γενικῶς δὲν ἦσαν πλούσια καὶ περιωρίζοντο συνήθως εἰς ἓν ἢ δύο ἀγγεῖα κατὰ τὸ πλεῖστον ἀττικῆς προελεύσεως. Τὰ πλέον ἄξια λόγου εἶναι μία σειρὰ μελανομόρφων κυλίκων, δυστυχῶς συχνὰ ἐφθαρμένων ἐκ τῆς πυρᾶς, τύπου Σιάνας καὶ «μικρῶν καλλιτεχνῶν». Ἐκ τῶν καλύτερον σῳζομένων εἶναι μία κύλιξ τοῦ ζωγράφου C, ἥτις φέρει παράστασιν ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως, ἔξ μονομαχοῦντας πολεμιστὰς καὶ ἐπὶ τῆς ἄλλης, τέσσαρα ζεύγη πυγμάχων· (ὕψος 0,13, διάμετρος 0,255, Π ί ν. 328 β). Εὑρέθησαν ἐπίσης καὶ ἀγγεῖα ἐγχωρίου κατασκευῆς, ὡς τὰ ἐκ τοῦ Massenfund τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς Thera II 20, εἰκ. 22, εἰς τὰ ὁποῖα συνεχίζεται ἡ ὑπογεωμετρικὴ διακόσμησις μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 6ου αἰῶνος, καὶ σύγχρονα ἀρχαϊκὰ πινάκια, ἅτινα μιμοῦνται ροδιακὰ ἀνατολίζοντα πρότυπα [10]. Τὰ ἐρυθρόμορφα ἀγγεῖα ἦσαν ὀλίγα, διότι ὡς κτερίσματα κατὰ τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν ἀπετίθεντο συνήθως μελαμβαφεῖς σκύφοι ἢ κύλικες ἄνευ κοσμήσεως : μία πελίκη τῶν μέσων τοῦ 5ου αἰῶνος, ἥτις εἶχε χρησιμοποιηθῆ ὡς τεφροδόχος, καὶ τρεῖς γαμικοὶ λέβητες τοῦ τέλους τοῦ 5ου ἢ ἀρχῶν 4ου αἰῶνος. Εἰς τὴν ἐπίχωσιν ὅμως εὑρέθησαν ἄφθονα ὄστρακα μεγαλυτέρων καὶ καλῆς ποιότητος ἀττικῶν ἀγγείων. Μεταξὺ τούτων εἶναι ἀρκετὰ τεμάχια δύο μελανομόρφων κρατήρων, οἵτινες φέρουν παραστάσεις πολεμιστῶν, συγκολλᾶται δὲ καὶ ἀποκαθίσταται σχεδὸν ὁλόκληρος εἷς μελανόμορφος ἀμφορεύς, ὅστις ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως φέρει παράστασιν πομπῆς θεῶν (εἰκονίζονται Ἀπόλλων κιθαρῳδός, Ἑρμῆς καὶ δύο θεαί) καὶ ἐπὶ τῆς ἄλλης σκηνὴν ἀποχαιρετισμοῦ πολεμιστῶν.

Περισσότερα κτερίσματα περιεῖχεν ὁ θαλαμωτὸς τάφος (Π ί ν. 326 β, γ) : εἴκοσι περίπου ἐγχώρια ἀγγεῖα μὲ ἁπλῆν γραμμικὴν διακόσμησιν, δύο πινάκια (Π ί ν. 328 α) καὶ ἓξ μεγάλα ἀττικὰ μελανόμορφα. Δυστυχῶς ἐντὸς τοῦ τάφου φαίνεται ὅτι διέρρεον καὶ ἐλίμναζον ὕδατα καὶ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἀγγεῖα εὑρέθησαν ἐντελῶς διαλελυμένα. Ἀλλὰ τὰ πλέον σημαντικὰ εὑρήματα ἔδωκε τὸ μικρὸν θολοειδὲς κτίσμα, τὸ τυχαίως ἀποκαλυφθὲν κατὰ τὴν διάνοιξιν τῆς ὁδοῦ. Τὸ θολοειδὲς τοῦτο κτίσμα ἦτο ἐν μέρει λαξευμένον ἐντὸς τοῦ σκληροῦ ἐδάφους καὶ ἐν μέρει κτιστὸν δι' ἀργῶν λίθων καὶ εἶχε διάμετρον μὲν 0,99, ὕψος δὲ μόλις 0,62 μ. Ἡ εἴσοδος ἐφράσσετο διὰ δύο πλακῶν καὶ ἐξωτερικῶς ὑπῆρχε χαμηλὸν κρηπίδωμα ἐκ μιᾶς σειρᾶς λαξευτῶν λίθων. Ἐντὸς τοῦ θαλάμου εὑρέθησαν δύο χαλκοῖ ἐπίχρυσοι ἀρύβαλλοι καὶ δέκα ἀγγεῖα. Ἐπὶ τῶν χειλέων ἑνὸς ἀττικοῦ ἀμφορέως εἶναι χαραγμένη ἡ ἐπιγραφὴ *ΣΑΜΑΤΕΟΣΤΙΜΟΣΤΕΝΕΟΣ*· τὸ ἴδιον ὄνομα ἀπαντᾷ ἐγχάρακτον καὶ εἰς ἄλλα ἀγγεῖα, ἐνῷ εἰς μελαμβαφὴς « κορινθιακὸς » κρατὴρ φέρει τὴν ἐπιγραφὴν *ΝΕΚΥΣ* καὶ μία πλημμοχόη *ΠΡΑΥΚΛΕΟΣΗΕΜΙ*. Κατὰ τὰς πληροφορίας τῶν αὐτοπτῶν κατὰ τὴν ἀνεύρεσιν τῶν ἀγγείων, πρὸς τὰς ὁποίας συμφωνεῖ καὶ ὁ ἐνεργηθεὶς συμπληρωματικὸς καθαρισμὸς τοῦ θαλάμου, λείψανα ὀστῶν δὲν εὑρέθησαν, ἀλλ' οὔτε καὶ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν ἀγγείων πρὸ τοῦ καθαρισμοῦ διεκρίνοντο ἴχνη τέφρας. Κατὰ πᾶσαν λοιπὸν πιθανότητα ἐντὸς τοῦ θολοειδοῦς κτίσματος δὲν ἔλαβε χώραν πραγματικὴ ταφή. Ἡ χάραξις τῶν ὀνομάτων δὲν εἶναι πάντοτε ὀρθὴ καὶ φαίνεται ὅτι ἔγινε παρ' οὐχὶ ἐμπείρου χειρός. Ἀλλ' ἡ χρησιμοποίησις τῆς ἐπικῆς λέξεως « νέκυς » δεικνύει ὅτι εἰς τὴν ἀπόκοσμον μεγαλοπρέπειαν τοῦ περιβάλλοντος οἱ κάτοικοι τῆς ἀρχαϊκῆς Θήρας *Λακεδαιμονίων ἤθεσι μιχθέντες* [11] ἠσθάνοντο ἑαυτοὺς οἰκείους πρὸς τὸν κόσμον τῆς ἡρωικῆς παραδόσεως.

Ἐκ τῶν ἀγγείων ἄξια ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι τὰ ἑξῆς :

1. Μελανόμορφος ἀμφορεύς. Ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως παρίσταται Ἀθηνᾶ καὶ Ἡρακλῆς ἐπὶ τεθρίππου καὶ ὄπισθεν, εἰς δεύτερον ἐπίπεδον, κιθαρῳδὸς Ἀπόλλων καὶ Ἄρτεμις. Ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὄψεως δύο ἱππεῖς κατ' ἐνώπιον καὶ ἑκατέρωθεν ὁπλίτης καὶ τοξότης. Ὕψος 0.44 μ. Κύκλος τοῦ Ἐξηκίου (Π ί ν. 329 α, β).

2. Κρατὴρ μεθ' ἑλικοσχήμων λαβῶν. Εἰς τὴν ζώνην τοῦ λαιμοῦ παρίστανται σκηναὶ μάχης μὲ ἅρματα καὶ συμμετοχὴν τῆς Ἀθηνᾶς, εἰς τὸ χεῖλος ἐσωτερικῶς τέσσαρα πλοῖα. Ὕψος 0.39 μ. Κύκλος τοῦ Νικοσθένους (Π ί ν. 329 γ).

3. Ταινιωτὴ κύλιξ. Ἐξωτερικῶς φέρει παραστάσεις : Α) μάχην μὲ ἅρματα, Β) μονομαχίαν δύο ὁπλιτῶν (Ἀχιλλεὺς καὶ Μέμνων ;) καὶ ἑκατέρωθεν σκηνὰς ἀναχωρήσεως πολεμιστῶν. Εἰς τὸ ἐσωτερικόν, κατὰ τὸ μέσον μὲν παρίσταται ὁ Ποσειδῶν καταβάλλων τὸν γίγαντα Πολυβώτην,

10. Ἀνάλογα εἶναι τὰ τεμάχια Thera II 72, εἰκ. 249 - 50.

11. Πινδ. Πυθ. Δ' 258.

κατὰ δὲ τὸ χεῖλος ἓξ πλοῖα. Εἰς τὴν κάτω ἐπιφάνειαν τῆς βάσεως εἰκονίζονται δύο ἱππεῖς κατ' ἐνώπιον καὶ μεταξὺ αὐτῶν ὁπλίτης. Ὕψος 0.26, διάμετρος 0.465 μ. (Πίν. 330).

ΝΑΞΟΣ

Εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Νάξου εἰσήχθησαν προερχόμενα ἀπὸ τὴν ὕπαιθρον τῆς νήσου κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος τὰ κάτωθι γλυπτά :

1. Ἀκέφαλος κορμὸς κούρου. Σῴζεται μέχρι τῆς ἀρχῆς τῶν μηρῶν, αἱ χεῖρες εἶναι ἀποκεκρουμέναι· ὕψος 0.72 μ. Τὸ ἄγαλμα εἶχε παραμείνει ἐπὶ μακρὸν ἐκτεθειμένον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, ὥστε ἡ προσθία ὄψις ἔχει ὑποστῆ φθορὰς ἐκ λειχήνων. Χρονολογεῖται εἰς τὸ γ' τέταρτον τοῦ 6ου αἰῶνος (Πίν. 324 γ).

2. Ἀδρομερῶς εἰργασμένον (μόνον διὰ τῆς σφύρας) ἄγαλμα κούρου· ἐλλείπουν οἱ ἄκροι πόδες καὶ ἡ δεξιὰ κνήμη· ὕψος σῳζόμενον 1.80 μ. Ἐὰν δύναται νὰ συμπεράνῃ τις ἀπὸ τὸν τριγωνικὸν σχηματισμὸν τοῦ προσώπου ἀνάγεται εἰς τὸν 7ον αἰῶνα.

3. Μαρμάρινος λέων τοῦ 4ου αἰῶνος. Ἐλλείπει τὸ ὀπίσθιον τμῆμα τοῦ σώματος καὶ οἱ πόδες, τὸ ρύγχος ἀποκεκρουμένον. Σῳζόμενον ὕψος 0.58, μῆκος 0.76 μ.

Εἰσήχθησαν, ἐπίσης, προερχόμενα κυρίως ἐκ κατασχέσεων, δύο περίπου δεκάδες πρωτοκυκλαδικῶν ἀγγείων, μαρμαρίνων ἢ πηλίνων τῆς ὁμάδος τοῦ Πηλοῦ.

Ἐν τῷ Μουσείῳ ἐστήθησαν ἐπὶ βάσεων τὰ γλυπτὰ καὶ ἤρχισεν ἡ τακτοποίησις ἐντὸς καινουργῶν προθηκῶν τῶν ἀγγείων καὶ ἄλλων μικρῶν ἀντικειμένων.

Εἰς ἀπόστασιν 500 περίπου μ. πρὸς Β τῆς πόλεως κατὰ τὴν ἀνόρυξιν χάνδακος διὰ τὴν διέλευσιν ὑδραγωγοῦ σωλῆνος ἀπεκαλύφθησαν τέσσαρες ἀρχαῖοι τάφοι. Ἦσαν ἁπλοῖ ἐπιμήκεις λάκκοι ἐσκαμμένοι ἐντὸς τοῦ σαθροῦ πετρώματος (πάσπαρο), χωρὶς τὰ τοιχώματα νὰ ἔχουν ἐπένδυσιν διὰ πλακῶν. Ἐντὸς τούτων ἡ τῆς χαμηλῆς ἐπιχώσεως εὑρέθησαν περὶ τὰ ἑκατὸν ἀγγεῖα διαφόρων σχημάτων (σκύφοι, κύαθοι, οἰνοχόαι, κρατῆρες), ὅλα σχεδὸν κοινῆς χρήσεως καὶ ἄνευ γανώματος, πλὴν ὀλίγων μελανομόρφων ληκύθων. Κατόπιν τούτου ἐνηργήθη μικρὰ δοκιμαστικὴ ἔρευνα εἰς μικρὰν ἔκτασιν 3Χ3 μ. Ἀπεκαλύφθησαν τρεῖς πίθοι μὲ ὀστᾶ, ὧν ὁ εἷς φέρει εἰς τὸν λαιμὸν κόσμημα δι' ἐντύπων τριγώνων, καὶ τέσσαρες ἄλλοι τάφοι ὅμοιοι πρὸς τοὺς προηγουμένους· μόνον ἑνὸς τὰ τοιχώματα ἔφερον ἐπένδυσιν διὰ πλακῶν. Τὰ ἐκ τῶν τάφων τούτων κτερίσματα ἦσαν πέντε πήλινα εἰδώλια καὶ τὰ ἑξῆς μελανόμορφα ἀγγεῖα :

1. Λήκυθος. Φέρει παράστασιν Γιγαντομαχίας· αἱ μορφαὶ εἶναι διατεταγμέναι ἀνὰ δύο εἰς τὰ μεταξόνια στωικοῦ οἰκοδομήματος δωρικοῦ ρυθμοῦ.

2. Πελίκη. Παρίσταται ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως Γοργὼ καὶ ἐπὶ τῆς ἄλλης Νίκη.

3. Ἀμφορεύς. Ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως παρίστανται τρεῖς νέοι καὶ ἐπὶ τῆς ἄλλης ἱππεύς.

Εἰς τινας περιπτώσεις εὑρέθησαν ἀγγεῖα, ἀλλ' ἄνευ κοσμήσεως, καὶ ἐπὶ τῶν πλακῶν, αἱ ὁποῖαι ἐκάλυπτον τοὺς τάφους· τὰ χώματα τῆς ἐπιχώσεως ἦσαν πλήρη ὀστράκων μελανομόρφων ἀγγείων μετὰ παραστάσεων καλῆς τέχνης.

Ἡ ὡς ἄνω περιοχὴ κεῖται κατὰ τὴν δημοσίαν ὁδὸν πρὸς Ἐγγαρές, πρὸς τὴν ὁποίαν ὡς ἐκ τῆς ἐδαφικῆς διαμορφώσεως συνέπιπτεν ἀσφαλῶς καὶ ἡ ἔξοδος ἐκ τῆς ἀρχαίας πόλεως διὰ τὴν ἐπικοινωνίαν μὲ τὰ βόρεια τῆς νήσου καὶ τὸ ἀρχαϊκὸν ἱερόν, ἴσως τὸ Δήλιον τῆς Νάξου, τὸ ὁποῖον ἔχει ἀνασκαφῆ εἰς θέσιν «Καμινάκι»[12]. Ἐγεννήθη λοιπὸν ἡ ἐλπὶς ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ ἐκτεταμένον νεκροταφεῖον ἀρχαϊκῶν χρόνων, ἀντίστοιχον τοῦ νεκροταφείου τῆς γεωμετρικῆς κυρίως ἐποχῆς, τὸ ὁποῖον ἔχει διαπιστωθῆ κατὰ τὴν Α ἔξοδον ἐκ τῆς πόλεως[13]. Κατόπιν τούτου ἀνελήφθη συστηματικωτέρα ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, ἥτις ἐνηργήθη κατὰ μῆνα Ὀκτώβριον δαπάναις τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας ὑπὸ τοῦ ἐπιμελητοῦ ἀρχαιοτήτων κ. Χ. Ντούμα τῇ βοηθείᾳ τῆς φοιτητρίας δ. Λ. Πολυχρονίδου, ἀλλὰ τὰ ἀποτελέσματα δὲν ἀνταπεκρίθησαν πρὸς τὰς ἀρχικὰς προσδοκίας. Περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων καταχωρίζεται ἔκθεσις τοῦ ἐπιμελητοῦ κ. Ντούμα :

Ἀνεσκάφησαν καὶ ἐκαθαρίσθησαν συνολικῶς εἴκοσι τρεῖς ταφαί, μεταξὺ τῶν ὁποίων μεγάλαι παρατηροῦνται διαφοραὶ ὡς πρὸς τὴν κατασκευὴν τῶν τάφων, τὴν θέσιν τοῦ νεκροῦ καὶ τὰ κτερίσματα. Οὕτως ἄλλοι ἐκ τῶν τάφων ἔχουν τὰ τοιχώματα κατεσκευασμένα ἐξ ἀργῶν λίθων, ἄλλοι εἶναι ἁπλοῖ λάκκοι λαξευμένοι ἐντὸς τοῦ σαθροῦ βράχου, ἄλλων οἱ νεκροὶ ἔχουν ταφῆ ἐντὸς τοῦ χώματος ἄνευ οὐδεμιᾶς ἄλλης φροντίδος καὶ εἰς ἄλλας περιστάσεις ἐχρησιμοποιήθησαν μεγάλα ἀγγεῖα (πίθοι, σωλῆνες κλπ. Πίν. 324 β). Μεγάλη ἐπίσης ἔλλειψις κανονικότητος παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸν προσανατολισμὸν καὶ τὴν διάταξιν τῶν τάφων. Εἰς τὴν θέσιν τῶν ποδῶν ἑνὸς νεκροῦ εὑρίσκεται ἡ κεφαλὴ ἄλλου ἢ ὑπεράνω

12. Βλ. Χ. Καροῦζον ΠΑΕ 1937, 119 κέ. καὶ 1939, 119 κέ.
13. ΠΑΕ 1937, 115.

μιᾶς ταφῆς καὶ εἰς τὴν ἐπίχωσιν ὑπάρχει ἑτέρα. Εἰς μίαν περίπτωσιν ἡ καλυπτήριος πλάξ ἑνὸς τάφου ἐχρησίμευσεν ὡς δάπεδον ἑτέρας ταφῆς.

Τὰ κτερίσματα τῶν τάφων εἶναι πενιχρὰ καὶ περιορίζονται εἰς ὀλίγα ἀγγεῖα ἄνευ παραστάσεων (Πίν. 324 α)· μόνον εἰς τὴν ἐπίχωσιν εὑρέθησαν ὀλίγα ὄστρακα φέροντα διακόσμησιν. Ἐκ τῶν ἄλλων εὑρημάτων ἀναφέρονται μία σιδηρᾶ στλεγγὶς καὶ πλῆθος τεμαχίων πηλίνων εἰδωλίων.

Γενικῶς ἡ ἔλλειψις χώρου εἰς τὸ νεκροταφεῖον, ἡ ἀλλεπάλληλος ἐπίθεσις τῶν νεκρῶν καὶ ἡ τρόπον τινὰ ἀπόρριψις τούτων εἰς τοὺς τάφους (κυρίως εἰς τοὺς εἰς μικρὸν βάθος κειμένους), προσέτι ἡ τεταραγμένη ἐπίχωσις μαρτυροῦν ὅτι ἐξαιρετικὸν γεγονὸς ἐπέβαλε τὴν ἄμεσον ταφὴν μεγάλου ἀριθμοῦ νεκρῶν. Τὸ νεκροταφεῖον δὲν ἀνασκάφη πλήρως καὶ φαίνεται ὅτι κατελάμβανε μεγαλυτέραν ἔκτασιν.

ΝΙΚ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ

*

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΝ ΝΑΞΩ

Μετὰ πολυετῆ διακοπὴν ἐπανήρχισαν αἱ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι διὰ τὴν μελέτην τοῦ προϊστορικοῦ πολιτισμοῦ τῶν Κυκλάδων, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τὴν Νάξον. Οὕτω κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1961 ἀνεσκάφησαν κυκλαδικὰ νεκροταφεῖα εἰς δύο σημεῖα τῆς νήσου·

1) εἰς Ἁγίους Ἀναργύρους παρὰ τὸ Σαγκρὶ καὶ

2) εἰς Λάκκουδες παρὰ τὴν Ἁγιασόν.

Ἀμφότερα τὰ νεκροταφεῖα εὑρίσκονται μακρὰν τῆς θαλάσσης, εἰς τὰ μεσόγεια, κείμενα ἐπὶ τῆς κλιτύος χθαμαλῶν λόφων [1].

1. Ἅγιοι Ἀνάργυροι

Εἴκοσι δύο ἐν συνόλῳ τάφοι ἠρευνήθησαν, ἐξ ὧν τέσσαρες εὑρέθησαν προσφάτως σεσυλημένοι [2]. Εἶναι τοῦ γνωστοῦ κυκλαδικοῦ τύπου [3], τραπεζιόσχημοι, μὲ τὴν μίαν μόνον ἐκ τῶν πλευρῶν των κτιστὴν διὰ ξηρολιθιᾶς. Ὁ νεκρὸς ἐτίθετο κατὰ κανόνα κεκλιμένος ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ πλευροῦ, εἰς τὴν συνήθη συνεσταλμένην στάσιν [4], μὲ τὰς χεῖρας κεκαμμένας πρὸ τοῦ προσώπου καὶ ἔχων τὰ νῶτα πρὸς τὴν ἀνωφέρειαν (Πίν. 331 α) [5]. Αἱ διαστάσεις τῶν τάφων ποικίλουν. Οὕτω τὸ μῆκος των κυμαίνεται ἀπὸ 0,40 μ. ἕως 1,65, τὸ δὲ πλάτος ἀπὸ 0,20 ὡς 0,80 μ. Οὐδεμία ἀναλογία ὑπάρχει μεταξὺ πλάτους καὶ μήκους τῶν τάφων. Ὑπεράνω τῆς καλυπτηρίου πλακός, ἥτις ἐνίοτε ἦτο τεραστίων διαστάσεων, ἐστρώνετο χῶμα πάχους ἕως 0,30 μ. (Πίν. 331 β). Ὑπὲρ τὴν στρῶσιν τοῦ χώματος ἠκολούθει ἑτέρα ἐκ μικρῶν πλακῶν σχιστολίθου (Πίν. 331 γ), καλύπτουσα ὁλόκληρον τὴν ἔκτασιν τοῦ νεκροταφείου, καθ' ὅσον διεπιστώθη εἰς τὰ ἔχοντα ἱκανὴν ἐπίχωσιν σημεῖα. Ἀκριβῶς δὲ ὑπεράνω τοῦ χώρου τοῦ τάφου ἡ θέσις ἐξηρεῖτο τῆς πλακοστρώσεως καὶ ἐκαλύπτετο ὑπὸ ἐστρογγυλωμένων μικρῶν ποταμίων χαλίκων (Πίν. 331 δ, 332 α). Τοῦτο, φαίνεται, ἐπεῖχε θέσιν σήματος καὶ ἰδιαιτέρα μέριμνα ἐλαμβάνετο διὰ τὴν καλὴν διατήρησίν του. Διὰ τὴν συγκράτησιν τῶν ἐπιχώσεων ὑπεράνω τῶν τάφων ἀναλημματικὸς τοῖχος περιέβαλλε τὸ νεκροταφεῖον κατὰ τὴν νοτίαν καὶ ἀνατολικὴν πλευράν του (Σχέδιον 1 καὶ Πίν. 334 α). Ἕτερος ἀναλημματικὸς τοῖχος κατευθυνόμενος πρὸς ΝΔ περὶ τὰ 40 μ. ἀπὸ τῶν τάφων συναντᾷ ἔξαρσιν τοῦ βράχου, ἔχουσαν κατεύθυνσιν πρὸς ΒΔ. Ὁ τοῖχος οὗτος συνεκράτει ἄνδηρον πλάτους 3 - 4 μ. (Πίν. 332 β). Οὕτως, ὑπὸ τοῦ ἀναλήμματος τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ νεκροταφείου, τοῦ ἀνδήρου καὶ τοῦ ἐξάρματος τοῦ βράχου ὁρίζεται τεράστιος ὑπαίθριος χῶρος, τοῦ ὁποίου τὸ ἀρχικὸν δάπεδον εὑρέθη εἰς βάθος 1 μ. περίπου ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Εἰς τὸν χῶρον τοῦτον κατήρχετό τις ἀπὸ τοῦ ἀνδήρου διὰ δύο κλιμάκων. Τῆς μιᾶς αἱ βαθμίδες εἶναι κατεσκευασμέναι εἰς τὸ πάχος αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀνδήρου (Πίν. 332 γ), ἐνῷ τῆς ἑτέρας ἀποτελοῦνται ἀπὸ πλάκας ἐξεχούσας βαθμηδὸν ἀπὸ τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου (Πίν. 332 δ). Κατὰ τὴν νοτίαν γωνίαν τοῦ ὑπαιθρίου τούτου χώρου εὑρέθη μέγας ἀριθμὸς ἀγγείων σχήματος πετάσου [6], μὲ χείλη πεπλατυσμένα καὶ φέροντα ἐμπίεστον διακόσμησιν (Πίν. 333 α, β). Ὁσάκις δὲ ὁ πυθμὴν τῶν ἀγγείων τού-

1. Οὐδεμία ἐκ τῶν ἀνωτέρω τοποθεσιῶν εἶχεν ἐρευνηθῆ ὑπὸ τοῦ Κλωνὸς Στεφάνου ἢ ἄλλου τινός.

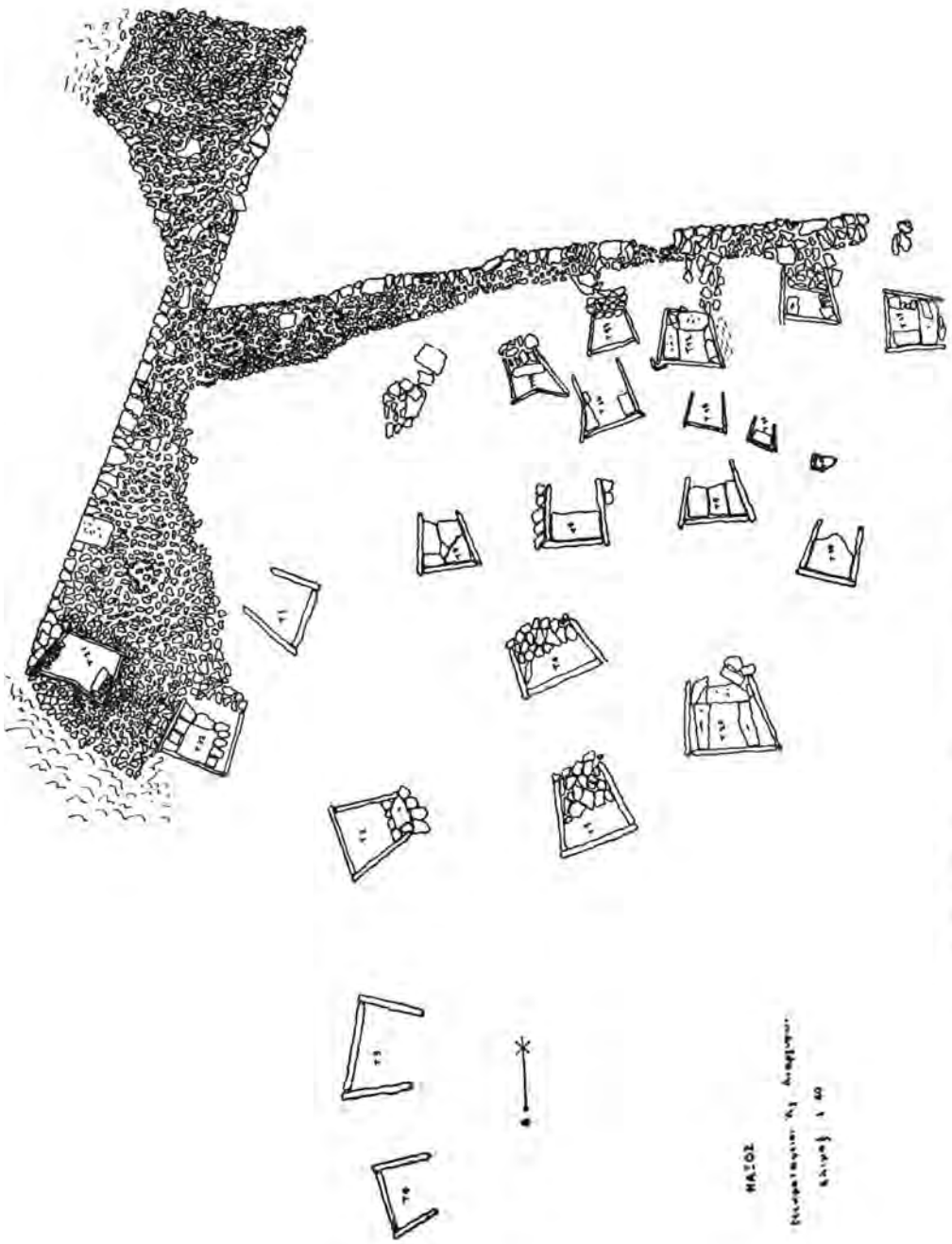
2. Οἱ τάφοι 1, 2, 3, 4 τοῦ Σχεδίου.

3. Π.Α.Ε. 1903, 54 καὶ Τσούντα, Κυκλαδικά, ΑΕ, 1898, 141 ὑ 2. Ἐνταῦθα μόνον εἷς τάφος εὑρέθη ἀποτελούμενος ἐκ τεσσάρων ὀρθίων πλακῶν, ἀνὰ μίαν εἰς ἑκάστην πλευρὰν πρβλ. καὶ ΠΑΕ 1906.

4. Τσούντα, ἔ. ἀ. 147 καὶ ΠΑΕ 1903, 55, C(ongrès) I(nternational. d') A(rchéol.).

5. Ὁ Τσούντας ἔ.ἀ. 149, λέγει ὅτι ὁ νεκρὸς ἐτίθετο μὲ τὴν ράχιν πρὸς τὴν ἀνωφέρειαν πρὸς ἀποφυγὴν κατακυλίσεώς του. Τοιοῦτος ὅμως φόβος δὲν ὑφίστατο πρῶτον διότι τὸ δάπεδον τοῦ τάφου ἐσκάπτετο ἐπίπεδον καὶ μὲ ἐλαφρὰν μᾶλλον κλίσιν πρὸς τὰ ἔσω καὶ δεύτερον διότι ἡ πρὸς τὴν κατωφέρειαν πλευρὰ ἐφράσσετο διὰ λίθων, οἱ ὁποῖοι συχνὰ εὑρέθησαν πιέζοντες τὸν νεκρὸν ἢ πατοῦντες ἐπ' αὐτοῦ. Μᾶλλον ἐτίθετο οὕτως ὁ νεκρὸς ἵνα βλέπῃ τρόπον τινὰ πρὸς τὴν θύραν τοῦ τάφου, πρὸς τὸν κόσμον. ΠΑΕ 1903, 55, CIA 217.

6. Παρόμοιον ἀγγεῖον ἐκτίθεται εἰς τὴν Κυκλαδικὴν αἴθουσαν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου.

Σχεδ. 1. Προϊστορικὸν νεκροταφεῖον Ἁγίων Ἀναργύρων Νάξου

των εἶναι πεπλατυσμένος φέρει ἀποτύπωμα πλέγματος [7].

Ἐκ τῶν τάφων ἄλλοι ἦσαν μεμονωμέναι ταφαί, εἰς ἄλλους δὲ εὑρέθησαν καὶ πλείονες τοῦ ἑνὸς νεκροί [8]. Εἰς τοὺς δευτέρους τούτους τάφους κάτωθεν τῆς πλακὸς δαπέδου, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἔκειτο πάντοτε εἷς μόνος νεκρός, ὑπῆρχε κενὸς χῶρος (Πίν. 333 γ), δημιουργούμενος μᾶλλον κατὰ τὴν δευτέραν ταφήν, εἰς τὸν ὁποῖον, ὡς ἐν ὀστεοφυλακείῳ, ἐναπετίθεντο τὰ ὀστᾶ τῶν προηγουμένων νεκρῶν ὁμοῦ μετὰ τῶν κτερισμάτων αὐτῶν [9]. Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι πάντες οἱ διώροφοι τάφοι εὑρίσκονται εἰς τὰ ἄκρα τοῦ νεκροταφείου καὶ πλησίον τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου, πρὸς τὸν ὁποῖον σχεδὸν συνωστίζονται (δρα Σχέδιον καὶ Πίν. 333 δ).

Τὰ κτερίσματα ἐντὸς τῶν τάφων ἦσαν πενιχρά. Εἰς τοὺς μεγάλους ἀτομικοὺς τάφους ὑπῆρχε συνήθως μαρμάρινον σκεῦος πρὸ τῆς κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ (Πίν. 331 α)· τὸ δεύτερον κτέρισμα, ἐὰν ὑπῆρχεν, ἐτίθετο παρὰ τοὺς πόδας τούτου. Σπάνια ὑπῆρξαν ἐνταῦθα τὰ πήλινα ἀγγεῖα ὡς κτερίσματα· καὶ τὰ ἐλάχιστα εὐρεθέντα ἦσαν ἄνευ διακοσμήσεως. Εἰς ἕνα μόνον τάφον, ὁμαδικόν, εὑρέθη μαρμάρινον εἰδώλιον ὕψους 0,15 μ. Σύνηθες ὅμως κτέρισμα, τοῦ ὁποίου δὲν ἐστεροῦντο σχεδὸν μηδὲ οἱ πτωχότεροι τῶν τάφων, ἦσαν αἱ λεπίδες ὀψιανοῦ.

Περὶ τὰ 100 μ. βορείως τοῦ νεκροταφείου ἀνεκαλύφθη συστὰς τεσσάρων τάφων - λάκκων ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ μαλακοῦ βράχου πενιχρῶν τήν τε κατασκευὴν καὶ τὰ κτερίσματα.

2. Λάκκουδες

Ἐνταῦθα ἐκ τῶν εἴκοσι πέντε τάφων τοῦ νεκροταφείου μόνον ἓξ δὲν εἶχον κατασκαφῆ ὑπὸ τῶν ἀρχαιοκαπήλων. Ἐκ τούτων δὲ δύο εὑρέθησαν ἀκτέριστοι. Γενικῶς οἱ τάφοι ἐνταῦθα εἶναι τῆς αὐτῆς κατασκευῆς ἂν καὶ κάπως ἀμελεστέρας. Δὲν παρετηρήθη ἐδῶ ἡ φροντὶς τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων, οὐδὲ ἀναλημματικοὶ τοῖχοι πέριξ τοῦ νεκροταφείου. Ἡ ἐλαχίστη δὲ ἐπίχωσις καὶ ἡ καταστροφὴ τοῦ πλείστου τῶν τάφων ὑπὸ τῶν ἀρχαιοκαπήλων δὲν ἐπέτρεψαν περισσοτέρας παρατηρήσεις, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ὅλην ἀρχικὴν ἐμφάνισιν τοῦ νεκροταφείου. Αἱ πλάκες τῶν τάφων εἶναι ἀσβεστολιθικαὶ καὶ παρουσιάζουν ἀρκετὰς ἀνωμαλίας εἰς τὰς ἐπιφανείας των. Ὁ νεκρὸς εἰς τὴν γνωστὴν συνεσταλμένην στάσιν, κεῖται ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου ἄνευ μεσολαβήσεως πλακὸς μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ δαπέδου (Πίν. 334 β).

Ἄξιον σημειώσεως ἐνταῦθα εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι οὐδὲν μαρμάρινον κτέρισμα εὑρέθη. Τουναντίον εὑρέθησαν ἀρκετὰ πήλινα ἀγγεῖα (πυξίδες, κρατηρίσκοι μετὰ τεσσάρων ἀποφύσεων καὶ κωνικοῦ ποδός), τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων φέρουν ἐγχάρακτον διακόσμησιν ἐξ εὐθυγράμμων σχημάτων. Εὑρέθησαν ἐπίσης ὀστέινον πινακίδιον, λεπίδες ὀψιανοῦ καὶ λίθιναι ψῆφοι ὅρμων.

Περὶ τὰ 200 μ. ΝΑ τοῦ νεκροταφείου τούτου εὑρέθη μικρὰ συστὰς τάφων, οἱ ὁποῖοι εἶχον ὑποστῆ ἀρκετὴν βλάβην εἴτε ἐκ τῆς καλλιεργείας εἴτε ὑπὸ ἀρχαιοκαπήλων, εἰς παλαιοτέραν ἐποχήν.

ΧΡΙΣΤΟΣ ΝΤΟΥΜΑΣ

*

ΝΑΞΟΣ

Εἰς τὴν Νάξον συνεχίσθη διὰ τοῦ ὑπογράφοντος ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν μυκηναϊκὴν πόλιν καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὰ κράσπεδα τοῦ λόφου τῶν Ἀπλωμάτων.

Α'. Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πόλεως ἀπεκαλύφθησαν οἰκήματα οὐχὶ πλήρως ἀνασκαφέντα, ἅτινα ἦλθον εἰς φῶς τὸ πρῶτον κατὰ τὰς ἐρεύνας τοῦ 1959 (Βλ. ΠΑΕ 1959, σ. καὶ τὸ Ἔργον τῆς ΑΕ, 1959 σ. 228–9). Ἐν ἐκ τούτων, τὸ ἀριστερᾷ, ὑπέρκειται τοῦ ἑτέρου. Ὑψηλότερον αὐτῶν εὑρίσκεται τοῖχος καὶ ὄστρακα τῶν πρωτογεωμετρικῶν καὶ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων.

Εἰς τὴν ἐρευνηθεῖσαν περιωρισμένην ἔκτασιν δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχουν παλαιότερα οἰκοδομήματα ὑπὸ τὰς μυκηναϊκὰς οἰκίας. Εἰς τὰ ὑπ' αὐτὰς ὅμως στρώματα ἄμμου καὶ χαλίκων ἀνευρέθησαν καὶ μινύεια ὄστρακα. Λόγῳ τῆς μεγάλης ἐπιχώσεως (Πίν. 340 β), ἡ ἀνασκαφὴ προχωρεῖ μὲ βραδὺν ρυθμόν, τὰ δὲ μετὰ τὴν ἀφαίρεσίν της ἀναφαινόμενα ἐρείπια εὑρίσκονται χαμηλότερον τῆς στάθμης τῆς θαλάσσης, μεταβαλλομένης σχεδὸν οὕτω τῆς ἐρεύνης εἰς ὑποβρύχιον.

Τὰ ἄφθονα μυκηναϊκὰ ὄστρακα χρονολογοῦν τὰς οἰκίας ἐντὸς τῆς ΥΕ ΙΙΙ ἐποχῆς.

Εἰς τὰ κράσπεδα τοῦ λόφου τῶν Ἀπλωμάτων, ἔνθα κατὰ τὸ 1960 εἶχεν εὑρεθῆ πλῆθος γεωμετρικῶν καὶ ἀρχαϊκῶν τεμαχίων ἀγγείων, προερχομένων ἐκ τάφων, καταστραφέντων κατὰ μέγα μέρος ἀπὸ τῆς εἰς τὸν αὐτὸν χῶρον ἱδρυθείσης συνοικίας ὑστεροελληνικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων, εὑρέθησαν καὶ κατὰ τὸ 1961 ὅμοια τεμάχια, πλουτίζοντα σημαντικῶς τὴν εἰκόνα τῆς Ναξιακῆς κεραμεικῆς (Βλ. Ἔργον τῆς ΑΕ, 1960 σ. 185–192, 1961 σ. 199–202).

7. Τσούντα, ἔ.ἀ. 182, ἔνθα καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.
8. Τσούντα ἔ.ἀ. 143 – 144, CIA, 217.
9. Τσούντα ἔ.ἀ. 145.

Ἐνδιαφέροντα εἶναι καὶ τὰ οἰκοδομήματα τῆς μεταγενεστέρας συνοικίας, ἥτις κατέστρεψε τὴν ἀρχαϊκὴν νεκρόπολιν. Τὸ δάπεδον χώρου τινὸς ἐνὸς ἐκ τῶν κτηρίων τούτων εὑρέθη ἐστρωμένον διὰ μωσαϊκῆς διακοσμήσεως πλήρως σχεδὸν διατηρουμένης (Πίν. 340α). Τὸν μεσαῖον ρομβοειδῆ χῶρον κοσμεῖ θαλασσία σκηνὴ ἤτοι Νύμφη φερομένη ἐπὶ κήτους, ἐνῷ δύο ἰχθύες χαρακτηρίζουν περαιτέρω τὴν θάλασσαν. Κυανοῦν - πράσινον ἱμάτιον καλύπτει τὸν κορμὸν τῆς Νύμφης ἀπὸ τῆς ὀσφύος καὶ κάτω. Τὸ κῆτος εἶναι βίσων ταῦρος. Ὁ ἀνασκάπτων λόγῳ τῆς θαλασσίας προφανῶς φύσεως τοῦ θηρίου, θεωρεῖ ἀμφίβολον ὅτι πρόκειται περὶ μυθολογικῆς σκηνῆς συγκεκριμένης.

Εἰς παρακείμενον δωμάτιον, δι' ἀκοσμήτου μωσαϊκοῦ ἐστρωμένου, διετηρήθησαν ἴχνη τοιχογραφιῶν, μὲ ὁλοσώμους κατὰ μέτωπον ἱσταμένας καὶ πλουσίως ἐνδεδυμένας μορφάς, σῳζομένας κατὰ τὸ κατώτατον μόνον μέρος.

Τοιχογραφίαι καὶ μωσαϊκὰ δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὸν 4ον περίπου μ.Χ. αἰ., δὲν ἀνήκουν δὲ ἀσφαλῶς εἰς χριστιανικὸν οἰκοδόμημα. Ἴσως εἶναι τοῦτο θρησκευτικῆς ὀργανώσεως ἐθνικοῦ χαρακτῆρος ἵδρυμα.

Ν.Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ

*

EXCAVATIONS IN KEA (1961)

A campaign of excavation was conducted in the island of Kea, between June 7 and August 8, 1961, by an archaeological expedition of the University of Cincinnati, acting under the authority of the Greek Archaeological Service and under the auspices of the American School of Classical Studies at Athens. Digging began on June 12 and was suspended on July 22, the remaining days being devoted to study of the objects found. The staff comprised J. L. Caskey, Field Director, Mrs. Caskey, Mr. and Mrs. William Kittredge, Lloyd Cotsen, Architect, Mrs. A. Bikaki, Miss E. Milburn, Philip Auerbach, and Eric Carlson. Dimitrios Papaioannou of Corinth was foreman. Four experienced workmen from Corinth and Myloi were employed, in addition to 27 local men and boys. Sotirios Maras of Corinth, on leave from military service, mended pottery for three weeks in July.

We would express cordial thanks to many people who assisted us in the work: especially to the Archaeological Service, the Ephor of the Cyclades, and the Epimelete Mr. Chr. Doumas, who was on hand during a part of the campaign; to the Michalinos Co. for valuable facilities; to Mr. V. Psyllas, President of the Community of Korissia; and to the American School at Athens. The excavation was financed by the Archaeological Research Fund of the University of Cincinnati, to which contributions were made by private persons, the American Philosophical Society, and the Wenner – Gren Foudation.

Principal attention was given to the site of an ancient settlement on the promontory of Agia Irini in the great natural harbor of Agios Nikolaos, opposite the village of Vourkari (Pl. 337 c). This site had been tested by the digging of exploratory trenches in 1960. Investigation was also continued this year on a small scale at the earlier site on Cape Kephala some two kilometers away on the north coast.

At Agia Irini (see Plan 1) the remains of the settlement were examined in three principal areas, each of some 250 square meters, and the course of the fortification wall was followed in a series of pits and trenches. These excavations confirmed the belief that the site was inhabited at least as early as the Middle Bronze Age; that the settlement reached an important stage of development in the early part of the Late Bronze Age (L.M.I – II, L.H. I – II), when it was in contact with Minoan Crete, the other islands, and the mainland; and that it was rebuilt in the period corresponding with Late Helladic III after suffering destruction by earthquake on one or more occasions. Traces of activity in Classical Greek times and in the late Roman period were also observed.

A row of very large stones, some of which lie under water in the west side of the peninsula, was noted in 1960. Further excavation, supervised by Mr. Kittredge, has cleared a part of this wall, which is now seen to be built in the Cyclopean style, some 2 m. thick. Only the lower courses are now in place; they served as retaining walls and as foundations for the fortifications. This massive construction follows the contour of the hill in a manner suggesting that the bays on either side of the headland were deeper in ancient times than now, leaving only a narrow causeway at the northern end. Big stones found just there may belong to a tower or gate.

In Area A, northeast of the church of Agia Irini, Mrs. Caskey cleared a complex series of rooms, corridors, and streets. Some of the walls are bedded on the natural rock, which rises highest along the central spine of the promontory. Elsewhere they rest on earth, and this difference in the footing accounts for particularly severe damage by earthquake in this area.

Most of the rooms found were in the basements, largely if not entirely below ground level. The floors are ca. 1.50 m. to 3 m. below the present tops of the walls. One room has a rectangular pier, built of small stones, which may have held a column supporting the floor above, but in general the space between walls must have been spanned by wooden beams. Doorways gave access from one room to another. In the eastern part of the area there is a staircase leading down to the basements, and at its head there is a landing from which the stairs returned and ran upward to the storey above. Two rooms, one of which is subdivided by a partition wall, are paved with big flagstones at a level corresponding with the ground floor. Both appear to have been bathrooms, since openings led out from them through the walls to the adjoining streets. It is possible, however, that they were light – wells, open to the sky. Fragments of brightly colored plaster, fallen from the rooms of the upper storeys, were found in the debris in the basements.

The rooms in Area A yielded an important collection of pottery, including plain local wares and pithoi. Late Cycladic decorated wares, (Pl. 337 a) imported Mycenaean wares (Pl. 335 b, 337 b) and a large number of pots that were manufactured in Crete or under very strong Cretan influence (Pl. 335 c). These are to be dated in the later Palace Period, L. M. Ib – L. M. II. Fine stone vases, in the Minoan tradition but locally made, occurred also.

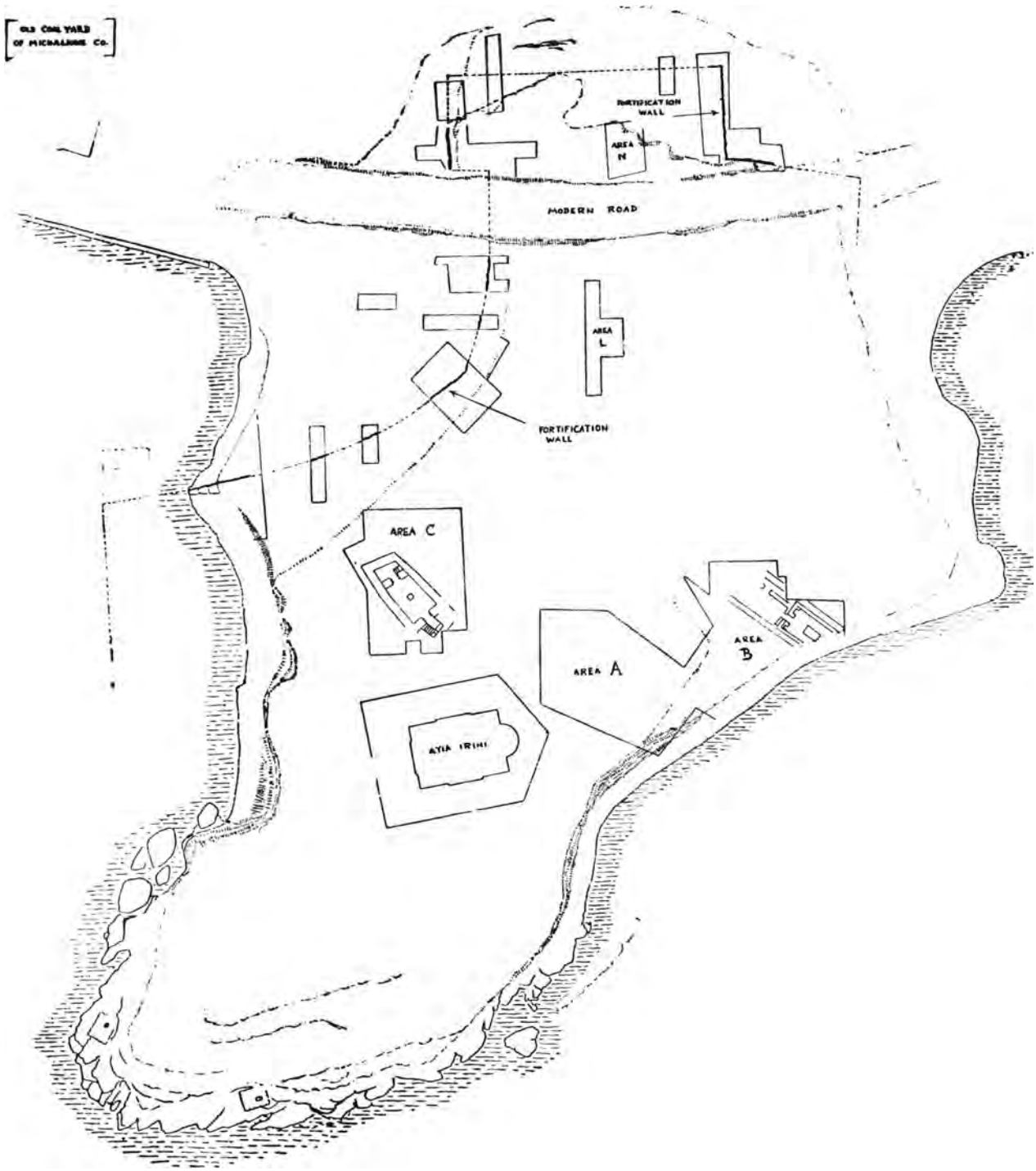
After the earthquake, the buildings were reconstructed. Only a few of the later walls are discernible in the central part of the hill, the upper layers having been lost by erosion. Some pottery and figurines indicate that the site was occupied in Late Helladic III.

In Area C, north of the church, further architectural complexes were discovered in excavation supervised by Miss Milburn. Many of the rooms and passageways are small, and their purpose is not yet clear. One of the buildings is of considerable size (ca. 6 m. by 13.50 m.). Its walls are carefully built, with many large blocks of stone, especially on the inner face, and they stand firmly in place to a depth of about two meters. Clearly the part preserved is another basement, below ground level. It comprises a large room with a central pier, approached by a returning staircase of eight steps at the southeast and communicating with a smaller room, that contained another staircase, at the northwest. (see Plan 2) At either end of the main room are doorways with stone thresholds and chases for the wooden frames of the doors themselves. The purpose of the building is not apparent as yet. It was inhabited in the time of L.M. II – L.H. II, and the general resemblance to the «Pillar Crypts» of Knossos and other Cretan sites is obvious. At one time in its history the main room was subdivided by a crosswall which incorporated the pier. After the earthquake the space above the debris was reused, as attested by the presence of Mycenaean pottery (L. H. III).

Test – pits excavated north, east, and west of the big building in Area C revealed house walls of the preceding Middle Bronze Age at considerable depths below the general level of the later structures.

Investigations in Area B, on the lower ground east of Area A, were conducted this year under the supervision of Mrs. Bikaki. Buildings of various periods were discovered.

A street leads down from the northwest toward the shore, carrying a covered drain which took the water from two branches. West of the street are basement rooms with walls well preserved to a height of some three meters on the upper side but largely lost by the encroachment of the sea on the lower side. This building also had been destroyed by earthquake, and among the debris were found fragments of pottery assignable to L.M. I – II and L.H. I – II, as well as domestic utensils and a small seal stone with a representation of two lions or griffins. Excavation below the floor showed that this area had been occupied in Middle Helladic times, when gray Minyan and matt – painted Pottery was used along with plain local fabrics,

OLD COAL YARD
OF MICHALAKIS CO.
FORTIFICATION WALL
AREA N
MODERN ROAD
AREA L
FORTIFICATION WALL
AREA C
AREA A
AREA B
AYIA IRINI

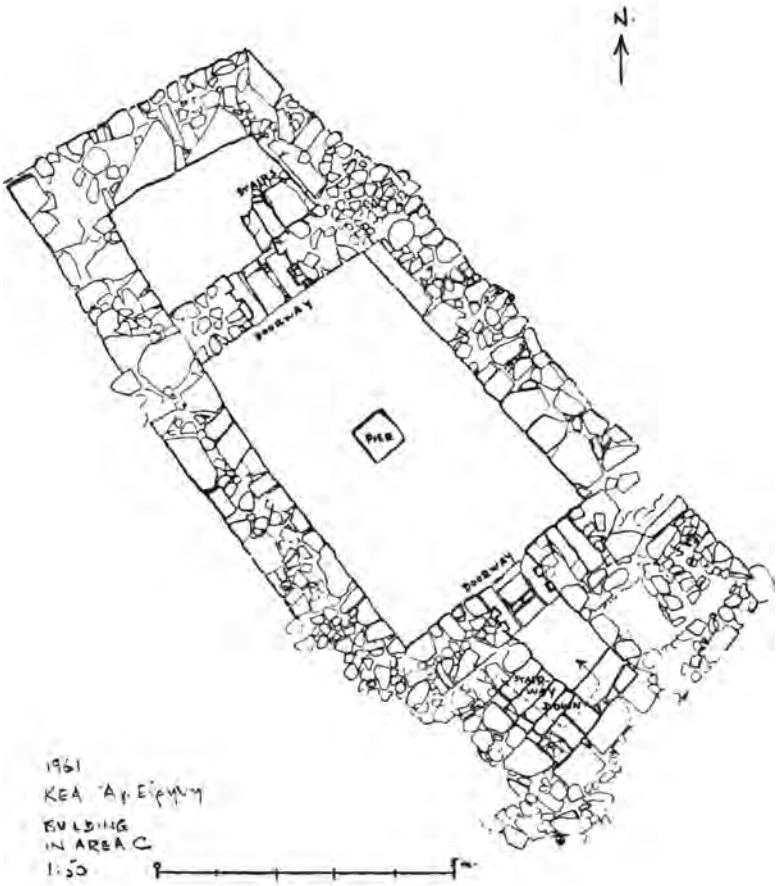
Plan 1

These earlier houses lie chiefly below the present level of the sea.

On the other side of the street, to the northeast, are remains of a building that was devoted to religious use in the Mycenaen period. It was partially excavated this year. Some 17 meters of its length have been exposed; the width, including the thick walls, appears to be about 6 meters. A partition wall, with a doorway somewhat off center, divides the space into two rooms. This building was used over a considerable time, being altered and reconstructed on several occasions. The earliest is difficult to determine, since the original floor is well below the present water-level, but sherds suggest that it is at least as early as Mycenaean III B. (Pl. 335 b). The succeeding phase, in which there were stone benches along the walls of the southeastern room and a large stone pier or base in its central axis, is marked by the presence of a large krater (Pl. 337 b) of a shape that Furumark assigns to Mycenaean III C 1: e.

Objects found at these levels include a seal stone with representation of a lion or wolf and a tree; a figure of a dolphin, finely modelled in buff terra cotta; (Pl. 336 e) and fragments of large terra cotta figures, which were certainly associated with the cult of one or more female divinities (Pl. 335a, 336b, 336a).

The figures are made of coarse local clay, worked individually by hand on wooden armatures, and are of different sizes. Fragments found include a head approximately of human size, part of a second head about half

Plan 2

that size, the undraped right breast of a figure perhaps even larger than the first, parts of four arms, and numerous other pieces that cannot yet be assigned. The surfaces, in some cases coated with finer clay but in many only smoothed by the hand of the sculptor, have been damaged by erosion. Nevertheless, the fragments reveal an original and vigorous artistic quality. The larger head has big round eyes, high cheek bones, a short nose and firm chin. The headdress is missing, and the back is too badly worn to show the coiffure. The small head had somewhat slanting oval eyes, a narrow delicately modelled nose, and again a noticeably firm chin. The arms appear to have been held in a raised position.

After the collapse of the building that held the statues, a much smaller room was built over the debris. In it were found a stone «blossom bowl» of Minoan type and more pottery of Mycenaean II C styles.

Above the level of this later room, and just below the present surface of the ground, there were a few small structures of stone and disturbed layers of earth that contained pottery ranging in date from Proto – geometric to late Classical times (Pl. 336 d). Many of the pots were small and were probably given as votive offerings. With them were the head of a diminutive terra cotta figurine, a terra cotta button with an impressed representation of the head of Athena Parthenos, and various bits of bronze, some retaining flakes of gold leaf. It seems probable that the place of the late Mycenaean temple was reused, or continued to be used, for religious purposes throughout the Classical Greek period.

Excavation in other parts of the site was limited to small areas, enough to establish that the entire hill was occupied by buildings. Signs of bronze – working and of the manufacture of stone vessels were noted in many places. Lead is unusually common throughout the site, and a series of disk – shaped weights was found in Areas A and C. Terra cotta loom weights are abundant. The commonest single item found is a small conical cup without handle, made in rough local clay; these cups occur in such profusion (hundreds on the floor of a small room) that one is at a loss to explain their use and their popularity (Pl. 336 c).

Continuing the exploration begun in 1960, tests were made at various places on Cape Kephala. The work was directed by J. L. Caskey and supervised by P. Auerbach and E. Carlson, with the advice of the Epimelete Mr. Doumas. Trenches on the low ground that joins the headland to the island failed to reveal any signs of habitation. The headland itself is steep and rocky, with little earth. A few walls were uncovered, indicating that there were houses with narrow rooms arranged on terraces along the contours of the hill. At the foot of the hill graves were found in the area where two had been noted in 1960. Ten more were cleared this year. In general they are oval pits with stone walls and are covered by slabs of schist. Rectangular or rounded piers of small stones were built over some of the covers. Some of the graves contained single burials, while others had been used as ossuaries. The bones were in poor condition. One grave held a small bowl, inadequately fired; in another there was a conical marble vessel of good quality (Pl. 335 d). Pottery found in the houses and in the area of the cemetery is coarse, generally undecorated, and crudely made. It appears to be of very early date.

At the end of the season most of the material found was stored in a stone building that was constructed by the expedition this year, and a few of the more important pieces were placed in a locked room in the central building of the Michalinos Co., in accordance with instructions from the Archaeological Service. It is our intention to resume our studies and excavations in the district next year.

JOHN L. CASKEY

Athens, 10 August 1961

*

DELOS

Archégésion

Des fouilles ont eu lieu dans le sanctuaire d'Anios, Archégète du peuple délien, à peu près à mi – chemin entre le Lac et le Gymnase. Elles avaient pour but l'exploration exhaustive de ce monument, dégagé et identifié par F. Robert. Elles ont été conduites par J. Ducat et Cl. Vatin en août et septembre 1961.

La région située au Sud de la cour dallée était la seule à n'avoir pas été explorée

par F. Robert ; c'est donc là que se porta tout d'abord l'attention des fouilleurs. On y découvrit un ensemble d'habitations assez pauvres, adossées au mur d'enceinte de la Cour. La céramique et les monnaies retrouvées sur le sol des différentes pièces permettent de les dater de l'époque hellénistique (IIè siècle). Dans la partie Est de ce secteur, sous le niveau d'habitation, se trouvait une couche de débris (pierres mêlées de cendres) très riche en tessons (Pl. 338 a) dont certains portaient des dédicaces à Anios, en majorité de la fin du Vè siècle. Dans cette couche furent également trouvées les ailes, en marbre naxien, d'un sphinx archaique (lère moitié du VIè siècle).

L'essentiel des recherches a porté sur le sanctuaire lui – même, c'est à dire la cour dallée, dont on a pu préciser notablement les structures et la chronologie.

Skardhana, Maison des Comédiens

En août 1961, Chr. Le Roy et Ph. Bruneau ont entrepris l'exploration du quartier situé au Nord – Ouest de la Maison du Diadumène, en surplomb de la baie de Skardhana. On a ainsi commencé à dégager une grande habitation hellénistique à laquelle les fouilles de 1962 ont fait donner le nom de « Maisons des Comédiens » en raison des peintures qu'on y a trouvés. La campagne de 1961 a permis la mise à jour d'un péristyle (quatre colonnes de marbre gris sur chaque côté) dorique (Pl. 338 b, 339 c) avec entablement complet ; la fouille de 1962 a établi qu'il supportait un attique d'étage ; de nombreux fragments de la sima de terre – cuite ont été retrouvés (Pl. 338 e). A l'angle Sud – Ouest du Péristyle s'ouvrait un puits profond d'environ 10 m. et fait d'un mur ellipsoidal en très bel appareil (Pl. 338 c) au fond duquel on a trouvé plusieurs vases hellénistiques communs (Pl. 338 d), du bois et une statuette figurant le visage et le torse d'un enfant joufflu. Les murs de la cour au péristyle présentent une intéressante particularité : sur un socle de gneiss reposent des couches d'argile jaune hautes d'environ 7 cm. et séparées par de minces couches blanchâtres ; la différence de matériaux était dissimulée par les stucs qui recouvrait l'ensemble des murs. Les objets trouvés au cours de la fouille n'ont rien d'exceptionnel mais indiquent que la maison date de la seconde moitié et plus probablement du dernier quart du IIème siècle. Elle semble avoir été abandonnée après le sac de 69.

Maison dite de Fourni

En juillet et août 1961, Chr. Le Roy et Ph. Bruneau ont achevé le dégagement de la grande maison fouillée en 1960 (BCH 85 (1961) pp. 911 – 917) et située sur les pentes de la colline qui domine la baie de Fourni (Pl. 339 a). On a exploré les annexes Sud de l'habitation qui s'étageaint en trois terrasses ; le niveau supérieur était très ruiné par l'érosion ; la terrasse intermédiaire est constituée d'une grande cour en terre battue (Pl. 339b) traversée par trois égoûts et presque entiérement close de murs. La terrasse inférieure comporte deux pièces contigues à deux autres dégagées en 1960 ; des deux pièces fouillées en 1961, l'une semble avoir été un entrepôt d'olives ou d'huile, comme en témoignent de nombreux noyaux d'olives carbonisés recueillis sur le sol ; dans la seconde on a retrouvé, en deux niveaux superposés, les restes endommagés de deux fours en argile rouge friable. Dans le coin Sud – Est de cette pièce, une porte est percée à mi – hauteur dans le mur et ouvre sur une petite chambre dont le sol se trouve ainsi à un niveau intermédiaire entre les pièces de la terrasse inférieure et la grande cour ; on a trouvé là de la céramique commune en certaine abondance, ce qui laisse penser qu'il s'agissait d'une resserre servant à l'artisan qui exploitait le four.

ÉCOLE FRANÇAISE D' ATHÈNES

*

DIE GRABUNG IM HERAION VON SAMOS

Frühjahr 1961

Mit der Kampagne im Frühjahr 61 wurde die Freilegung eines grossen, im Norden des Altarplatzes gelegenen Baues fortgesetzt. Der Grundrisscist, soweit man aus des Fundamenten schliessen darf, der eines Ringhallentempels mit tiefer, vierschiffiger Vorhalle. Die Cella selbst ist zweischiffig, d. h. mit einer Mittelstützenreihe, angelegt. Das Gebäude, das in spätpolykratische Zeit zu datieren ist, stellt die Erweiterung eines etwas früheren, kleineren Projektes durch den Tyrannen oder seinen

unmittelbaren Nachfolger dar (T a f e l 341). Sein Zweck wird bei dem schlechten Erhaltungszustand wohl nie sicher zu erhellen sein. Vielleicht haben wir in ihm das überlieferte Odeion des Heiligtums zu sehen. Die zweischiffige Anlage der Cella schlösse aber auch den Kult einer Doppelgottheit nicht aus.

Wenige Meter nördlich hinter dem Bau wurde da, wo sie auf Grund früherer Grabungsergebnisse vermutet wurde, die Nordbegrenzung des Heiligtums aufgedeckt. Das grosse archaische Bauwerk wurde im Anfang des ersten Jahrhunderts vor Christus zerstört und weitgehend ausgeraubt. Auf dem neugeebneten Gelände erhoben sich nacheinander verschiedene Bebauungen, von denen drei gut fassbar sind : eine um die Mitte des ersten Jahrhunderts vor Christus, eine augusteische und eine in der zweiten Hälfte des zweiten Jahrhunderts nach Christus.

An hervorragenden Funden wurden gemacht :

Ein Stirnziegel mit Gorgoneion – Antefix (T a f e l 342). Der Ziegel stammt wohl aus dem vierten Jahrhundert a. Chr. Über das zugehörige Gebäude gibt es noch keine Vermutung.

Fragmente einer lakonischen Schale (T a f e l 343 a).

Grosses Fragment eines attischen Beckens (Lekane) aus dem Ende des sechsten Jahrhunderts a. Chr.

Marmornes Köpfchen (Aphrodite ?) hellenistischer Zeit (T a f e l 343 b).

Herbst 1961

Die Arbeiten wurden vom 16. 9. – 21. 10. ausgeführt, unter der archäologischen Leitung der Professoren E. Buschor und E. Homann – Wedeking, München, der als Gast ältere Arbeiten fortsetzte, sowie von cand. phil. G. Kopcke, München. Die Arbeiten bewegten sich im südlichen Teil des nachgeometrischen Heiligtums. Baureste kamen nicht zutage, dagegen reiche keramische Schuttreste, Reste von samischen und kyprischen Tonfiguren, von Holzfiguren und Holzgeräten, von ehernen Kleinfiguren und Kalksteinfiguren, Votiven, Fayencen, Alabastren, Bronzegeräten, Ründscheiben, Fibeln (bis hierher Text von Ernst Buschor).

Die wertvollsten Funde waren zwei Holzfiguren des 7. und frühen 6. Jahrhunderts, von denen hier die ältere abgebildet sei (T a f e l 344) zur weiteren Konservierung ins Nationalmuseum Athen verbracht.

Weitere hervorragende Funde sind :

Angeschirrter Hirsch (Bronze ; H. 13, 2).

'Tammuz' figur (Bronze ; H. 30).

Schildemblem mit graviertem Gorgoneion.

Melkart – Torso (Bronze ; H. 26,6) (T a f e l 345).

Getriebener 'Schild' (Bronze ; Dm. 62).

Grosse Kesselattasche (Bronze ; Br. 25,8).

Stierkopf – Protome (Bronze ; H. 17).

ERNST BUSCHOR

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΑΝΑΠΑΛΑΙΩΣΕΩΣ ΚΑΤΑΠΟΛΙΑΝΗΣ ΠΑΡΟΥ

Κατὰ τὸ 1961 συνεχίσθησαν ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίβλεψιν καὶ καθοδήγησίν μου αἱ ἐργασίαι ἀναπαλαιώσεως τῆς ἐν Πάρῳ μεγάλης σταυρικῆς, παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς Παναγίας τῆς Καταπολιανῆς.

Ἐλήφθη κατ' ἀρχὰς φροντὶς στερεώσεως τῶν τεσσάρων μεγάλων, διὰ μαρμαρίνων γωνιολίθων ἐκτισμένων πεσσῶν, οἵτινες στηρίζουσι τὸν κεντρικὸν τροῦλλον, ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τῆς κάτωθεν αὐτῶν κατασκευῆς πεδίλων ἐξ ὠπλισμένου σκυροκονιάματος, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ πληρώσεως τῶν πολλῶν ἐσωτερικῶν χασμάτων των δι' ἐγχύσεως ὑδαροῦς σκυροκονιάματος, καὶ φράξεως ἔπειτα αὐτῶν διὰ μαρμαρίνων τεμαχίων καὶ ἁρμολογήματος.

Ἐγένετο μετὰ ταῦτα ἀφαίρεσις τῶν καλυπτόντων τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν τοῦ κυλινδρικοῦ θόλου τοῦ νοτίου σκέλους τοῦ σταυροῦ νεωτέρων ἀμμοκονιαμάτων, ἀποκαλυφθεισῶν οὕτω τῶν καθ' ὁριζοντίαν ἔννοιαν βαινουσῶν ζωνῶν πωρολίθων, μετ' ἐναλλασσομένων χρωμάτων – πρασίνου, πορφυροῦ καὶ λευκοῦ (Π ί ν. 346 α). Τινὲς τῶν θολιτῶν τούτων, εὑρεθέντες ἐφθαρμένοι, ἀντικατεστάθησαν δι' ὑγιῶν, οἱ δὲ ὑπόλοιποι ἐστερεώθησαν δι' ἐγχύσεως ὑδαροῦς σιμεντοκονίας κατὰ τοὺς ἁρμούς των.

Τοῦ αὐτοῦ νοτίου σκέλους τοῦ σταυροῦ ἐξετελέσθη καὶ ἡ κεράμωσις διὰ μεγάλων πεπιεσμένων κεράμων βυζαντινοῦ τύπου, ὁμοίων πρὸς τὰς σῳζομένας εἰσέτι ἐπί τε τοῦ νοτίου καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους τοῦ σταυροῦ.

Ἐστερεώθη ἐπίσης δι' ἐνέσεων σιμεντοκονίας ὁ ἐξωτερικὸς κατακόρυφος τοῖχος τοῦ νοτίου σκέλους, ὅστις παρουσίαζε ῥήγματα, ἐξογκώσεις καὶ ἀποκλίσεις ἀπὸ τῆς κατακορύφου. Μεθ' ὃ

προέβημεν εἰς τὴν διάνοιξιν τοῦ μεγάλου τριλόβου παραθύρου τῆς νοτίας πλευρᾶς, τὸ ὁποῖον εἶχε κατὰ καιροὺς φραχθῆ καὶ τελείως παραμορφωθῆ, ὡς ἡ παρατιθεμένη εἰκὼν (Πίν. 346α) δεικνύει. Οἱ κιονίσκοι τοῦ παλαιοῦ παραθύρου, εὑρέθησαν ἐντειχισμένοι ἐντὸς τῆς νεωτέρας τοιχοποιΐας, δι' ἧς ἐφράχθη τὸ παράθυρον, οὕτω δ' ἡ ἀναστήλωσις τοῦ μεγάλου τούτου παραθύρου ἀπέβη ἀπολύτως ἀσφαλής. Ὁμοία ἐργασία ἀναστηλώσεως ἐγένετο καὶ εἰς τὸ κάτωθεν τοῦ τριλόβου πεντάλοβον ἄνοιγμα τοῦ νοτίου σκέλους.

Σοβαρωτέρα ἐργασία στερεώσεως ἐγένετο εἰς τὸν κυλινδρικὸν θόλον τοῦ βορείου σκέλους τοῦ σταυροῦ, ὅστις, καταστραφεὶς φαίνεται πάλαι, εἶχεν ἀνακατασκευασθῆ οὐχὶ πλέον δι' ἐναλλασσομένων ποικιλοχρώμων θολιτῶν ἀλλὰ διὰ κοινῶν λίθων καὶ κονιάματος μετρίας συνεκτικότητος. Χάριν μείζονος ἀσφαλείας ὁ θόλος οὗτος ἐκαλύφθη διὰ προστατευτικοῦ μανδύου ἐξ ὠπλισμένου σκυροκονιάματος, συγχρόνως δ' ἐγένετο καὶ πλήρωσις δι' ὑδαροῦς σκυροκονιάματος τῶν ἐκ τῶν κατὰ καιροὺς σεισμῶν παραχθέντων ρηγμάτων του, θέλει δὲ προσεχῶς γίνει καὶ τοῦ τετειχισμένου σήμερον βορείου μεγάλου τριλόβου παραθύρου ἡ ἔκφραξις καὶ ἀποκατάστασις. Πρὸς τὸ παρὸν συνετελέσθη ἡ στερέωσις τοῦ βορείου ἐξωτερικοῦ τοίχου τοῦ δυτικοῦ σκέλους τοῦ σταυροῦ, δι' ἧς κατέστη δυνατὴ ἡ ἀφαίρεσις μεγάλου μέρους τῶν ἀκαλαισθήτων, ὀγκωδῶν ἀντηρίδων, αἵτινες εἶχον παλαιότερον κατασκευασθῆ χάριν στηρίξεως τοῦ ἐκ τῶν σεισμῶν κινδυνεύσαντος νὰ καταπέσῃ βορείου τοίχου. Ἡ κατεδάφισις τῶν ἀντηρίδων τούτων ἀπέδωσε καὶ ἱκανὸν ἀριθμὸν ἀρχαίων καὶ χριστιανικῶν τεμαχίων: ἐπιγραφῶν, γλυπτῶν καὶ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, τὰ ὁποῖα εἶχον χρησιμοποιηθῆ ὡς οἰκοδομικὸν ὑλικὸν (Πίν. 346β).

Ἀναφέρομεν ἐπίσης ὅτι συνετελέσθη ἐφέτος καὶ ἡ ὅλη κεράμωσις τοῦ ναοῦ ἤτοι ἡ τοῦ τρούλλου – κατὰ σύστημα ὅμοιον πρὸς τὸ ἐφαρμοσθὲν εἰς τοὺς τρούλλους τοῦ Ἁγ. Νικολάου καὶ τοῦ Βαπτιστηρίου – τοῦ Δυτικοῦ καὶ Βορείου σκέλους τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ νεοκατασκευασθέντος κυλινδρικοῦ θόλου τοῦ ὑπὲρ τὸν νάρθηκα γυναικωνίτου.

Ἤρξαντο ἐπίσης καὶ ἐπροχώρησαν καὶ αἱ ἐργασίαι ἀποκαταστάσεως τῆς δυτικῆς προσόψεως τοῦ ναοῦ εἰς τὴν ἀρχικήν του μορφήν, κατεδαφισθέντος τοῦ μεταγενεστέρου ἀντιαισθητικοῦ τοίχου δι' οὗ εἶχεν ἐπενδυθῆ χάριν στερεότητος ὁλόκληρον τὸ μέσον τμῆμα τῆς προσόψεως, καὶ ἀποκαλυφθέντος τοῦ παλαιοῦ τριβήλου τοῦ ἰσογείου καὶ τοῦ ὑπεράνω αὐτοῦ τριλόβου παραθύρου τοῦ γυναικωνίτου. Ἀφαιρεθεισῶν ἔπειτα ὅλων τῶν νεωτέρων ἐσωτερικῶν θολωτῶν κατασκευῶν, ἐφάνησαν αἱ γεννήσεις τῶν τε μετωπιαίων καὶ τῶν διαγωνίων τόξων τῶν σταυροθολίων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων ἀνακατεσκευάσθησαν τὰ καλύπτοντα τὸν νάρθηκα 5 σταυροθόλια.

ΑΝΑΣΤ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΡΗΤΗΣ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΚΡΗΤΗ

Ἡ διοίκησις τῆς ΙΕ' Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας Κεντρικῆς καὶ Ἀνατολικῆς Κρήτης ἐξηκολούθησε νὰ εἶναι εἰς χεῖρας τοῦ Ἐφόρου Ν. Πλάτωνος μέχρι τοῦ τέλους τοῦ ἔτους, καίτοι οὗτος ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐτοποθετήθη ὡς Ἔφορος τῆς Α' Περιφερείας Ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν. Τὸ ἔργον του ὑπεβοηθήθη ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Κλασ. Ἀρχαιοτήτων Κ. Δαβάρα. Διοικητικῶς ὑπήχθησαν εἰς αὐτὸν οἱ Ἐπιμεληταὶ Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Κρήτης Μύρων Μιχαηλίδης καὶ Στυλιανὴ Παπαδάκη, μεταξὺ τῶν ὁποίων κατενεμήθησαν τὰ ἔργα ἐπιμελείας τῶν Βυζαντινῶν καὶ Μεσαιωνικῶν μνημείων.

Εἰς τὸ κτήριον τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου ἐξηκολούθησαν καὶ ἐτερματίσθησαν αἱ ἐργασίαι διαμορφώσεως τοῦ περιβόλου του, ἰδίᾳ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν καὶ ἐπλακοστρώθη διὰ καλντιριμίου ὁλόκληρος ὁ πρὸ τῶν ἀποθηκῶν χῶρος. Αἱ ἀνατολικαὶ ἀποθῆκαι ἀπεπερατώθησαν, κατασκευασθέντων τῶν ἐπιχρισμάτων, μωσαϊκῶν δαπέδων κλπ., κατεσκευάσθη δὲ νέα χωριστὴ ἀποθήκη διὰ τὰ διάφορα ὑλικά, ὥστε νὰ μὴ παραμένουν ταῦτα συναμίκτα μετὰ τῶν ἀποθηκευομένων ἀρχαιοτήτων.

Αἱ ἐργασίαι ἐπανεκθέσεως τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου καὶ βελτιώσεως τῶν Συλλογῶν αὐτοῦ συνεχίσθησαν μὲ γοργὸν ρυθμόν, δαπανηθέντος ποσοῦ 500.000 δραχμῶν. Πολλὰ νέα ἀντικείμενα προσετέθησαν εἰς τὰς κυρίας αἰθούσας ἐκθέσεως, μάλιστα τῆς μετανακτορικῆς μινωικῆς ἐποχῆς, ὡς ἐνδιαφέρουσα σειρὰ πηλίνων σαρκοφάγων. Ἡ καθυστέρησις τῆς παραδόσεως τῶν νέων κρυσταλλοφράκτων μεταλλικῶν μετὰ δρυΐνης βάσεως προθηκῶν δὲν ἐπέτρεψε τὴν ἀξιοποίησιν τῆς νέας πτέρυγος, εἰμὴ μερικῶς μόνον, χρησιμοποιηθεισῶν δύο μικρῶν αἰθουσῶν τοῦ ἄνω ὀρόφου διὰ τὴν νέαν ἔκθεσιν τῶν τοιχογραφιῶν. Ἡ ἔκθεσις αὕτη ἐπραγματοποιήθη ὑπὸ τὴν καλλιτε-

χνικὴν ἐπίβλεψιν τοῦ ζωγράφου Θωμᾶ Φανουράκη, τὴν καλλιτεχνικὴν καὶ τεχνικὴν βοήθειαν τοῦ προσωπικοῦ τῶν ἐργαστηρίων καὶ ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπιστημονικὴν καθοδήγησιν τοῦ Ἐφόρου. Εἰς τὴν μεγάλην αἴθουσαν τοῦ ἄνω ὀρόφου (Πινακοθήκην) ἐτοποθετήθησαν εἰς μίαν μόνην πλέον σειρὰν αἱ κυριώτεραι τῶν κνωσιακῶν καὶ ἐξ Ἁγ. Τριάδος τοιχογραφιῶν, ἀφαιρεθέντων πάντων τῶν βαρέων πλαισίων. Εἰς τὰς δύο μικροτέρας παραπλεύρους αἰθούσας ἐτοποθετήθησαν αἱ μικρότεραι ἐκ Κνωσοῦ καὶ ἄλλων μερῶν τῆς Κρήτης τοιχογραφίαι, ἐπίσης εἰς ἁπλῆν σειράν. Αἱ περισσότεραι ἐπροστατεύθησαν ὑπὸ εἰδικὸν πλαστικὸν ὑέλωμα. Ἡ ἀποκατάστασις σημαντικῶν κνωσιακῶν τοιχογραφιῶν διὰ νέας ἀνασυνθέσεως συνεχίσθη, προπαρασκευασθείσης εἰς τὰ ἐργαστήρια τοῦ Μουσείου τῆς ἐκθέσεως δύο νέων πινάκων μὲ θέματα ἐλαιῶν, ἑνὸς πίνακος μὲ τὸ γνωστὸν θέμα τοῦ πυκνοῦ πλέγματος ἀναγλύφων σπειρῶν μετὰ παρεμβαλλομένων ροδάκων ἐξ ὀροφῆς τοῦ Ἀνακτόρου Κνωσοῦ καὶ ἄλλου μὲ τὰς εἰς κίονα προσδεδεμένας ἀναγλύφους γρύπας. Ἐβελτιώθησαν δὲ σημαντικῶς ἡ ἀνάγλυφος τοιχογραφία τῆς κεφαλῆς τοῦ ταύρου, διὰ τῆς τοποθετήσεως σημαντικοῦ τεμαχίου τοῦ κέρατος, βάσει τοῦ ὁποίου διωρθώθη ἡ ἐσφαλμένη θέσις καὶ μορφὴ τῶν ὑπὸ τοῦ Gillieron συμπληρωθέντων κεράτων. Ἡ τοιχογραφία τῆς Πομπῆς μὲ τὴν συμπλήρωσιν μιᾶς ὁλοκλήρου μορφῆς καὶ αἱ ἐκ Ψείρας τοιχογραφίαι τῶν Κυριῶν. Πρὸς ὑποβοήθησιν τῶν ἐπισκεπτῶν κατεσκευάσθη ἔγχρωμος ἀναπαράστασις ὁλοκλήρου τῆς Πομπῆς. Ἡ ὅλη ἐργασία θὰ συμπληρωθῇ τὸ ἑπόμενον ἔτος.

Τὸ ἀνθρωπολογικὸν ὑλικὸν ἐτακτοποιήθη καὶ ἐξετέθη εἰς μικρὰν αἴθουσαν παρὰ τὸ Ἐργαστήριον, ἐξετέθησαν ὅμως εἰς τὴν κυρίαν ἔκθεσιν καὶ ἄλλοι σκελετοί, μάλιστα εἰς εἰς λίαν χαρακτηριστικὴν στάσιν ἐντὸς βόθρου, ποερχόμενος ἐξ Ἀρχανῶν. Τὴν ἐργασίαν ταξινομήσεως ἐβοήθησαν σημαντικῶς ὁ Γάλλος ἀνθρωπολόγος καθ. Δρ Charles, ἡ ἀρχαιολόγος Αἰκατερίνη Μαυριγιαννάκη καὶ ὁ νεαρὸς τεχνίτης Ἀναστ. Καροῦσος. Διὰ τῶν κανονικῶν καὶ τῶν ἐκτάκτων τεχνιτῶν καὶ καλλιτεχνῶν Ζ. Κανάκη, Ι. Μεραμβελλιωτάκη, Κ. Βιτωράκη, Γ. Ἡλιάκη, Ἀλ. Παπαδάκη, Κ. Κωνσταντάκη, Κ. Νικάκη, Ι. Γιουλοῦντα καὶ Κ. Πετράκη, συνεχίσθη ἐντατικῶς ἡ ἐργασία ἀποκαταστάσεως εἰς τὰ ἐργαστήρια τοῦ Μουσείου, ἀποκατασταθεισῶν πλείστων ὅσων ἀρχαιοτήτων. Δέον νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα ἡ εὐγενὴς συμπαράστασις τοῦ τεχνίτου τῆς Ἰταλ. Ἀρχαιολ. Σχολῆς Ali Caravella. Οὕτω συνεκροτήθησαν τὰ εὑρήματα τῶν νέων ἀνασκαφῶν Χόνδρου Βιάννου καὶ Προφήτου Ἠλία Τουρτούλων Σητείας, τοῦ Ἱεροῦ Κορυφῆς Κόφινα, τοῦ Ζάκρου Σητείας, τῆς Ἐπισκοπῆς Πεδιάδος, τοῦ ρωμαϊκοῦ Νεκροταφείου Γόρτυνος καὶ τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ κτηρίου τῆς Μητροπόλεως Γόρτυνος, τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου Καλοχωραφίτη καὶ τοῦ γεωμετρικοῦ τάφου Λιγορτύνου. Ἀξιόλογος ἐργασία ἐγένετο πρὸς ἀποκατάστασιν ὁλοκλήρου σειρᾶς σαρκοφάγων καὶ πίθων ἐξ ἐκείνων οἵτινες ἐθρυμματίσθησαν κατὰ τὰς περιπετείας τοῦ πολέμου ἢ ἐπὶ πολλὰ ἔτη παρέμενον εἰς συντρίμματα εἰς τὰς ἀποθήκας. Μὲ μεγάλην τεχνικὴν δεξιότητα, βοηθοῦντος τοῦ εἰδικοῦ τεχνίτου Caravella, ἀπεκατεστάθη ὁ χαλκοῦς εἰκονιστικὸς ἀνδριὰς ἐφήβου ἐξ Ἱεραπέτρας, ὁ ὁποῖος πρὸς τοῦτο μετεφέρθη ἐκ τῆς Συλλογῆς Ἱεραπέτρας εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου. Ὁ ζωγράφος Θωμᾶς Φανουράκης καὶ οἱ βοηθοὶ καλλιτέχναι Ι. Γιουλοῦντας καὶ Κ. Πετράκης εἰργάσθησαν διὰ τὴν ζωγραφικὴν καὶ πλαστικὴν ἀποκατάστασιν πολλῶν ἀρχαιοτήτων. Παραλλήλως εἰργάσθησαν οἱ τεχνῖται τῶν Ξένων Σχολῶν πρὸς ἀποκατάστασιν τῶν εὑρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν τῶν τελευταίων.

Συστηματικὴ ἐργασία ἐξετελέσθη εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, τῶν ὁποίων τὸ περιεχόμενον ἐσυστηματοποιήθη, παρασκευασθέντος μεγάλου ἀριθμοῦ δελτίων ὁμάδων καὶ ἀντικειμένων διὰ τῶν ἀρχαιολόγων Αἰκ. Μαυριγιαννάκη, Μαρίνας Φίφη, Δάφνης Ἀνδρονίκου. Τὸ φωτογραφικὸν ἀρχεῖον τοῦ Μουσείου ὠργανώθη ὑπὸ τῆς ἀρχαιολόγου Ἀναστασίας Λογιάδου–Πλάτωνος.

Συνεχίσθη ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου Ν. Πλάτωνος ἡ προπαρασκευὴ τοῦ Corpus τῶν μινωικῶν σφραγίδων καὶ σφραγισμάτων, τοῦ ἐκδιδομένου ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν τῆς Μαγεντίας ὑπὸ τὴν γενικὴν ἐπιμέλειαν τοῦ Καθ. Fr. Matz, διὰ περαιτέρω ταξινομήσεως, δελτιοποιήσεως, φωτογραφήσεως καὶ σχεδιάσεως τοῦ ὑλικοῦ. Ἐξαίρετα σχέδια προπαρεσκεύασεν ὁ ζωγράφος Θωμᾶς Φανουράκης.

Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου ἀπέκτησε δι' ἀγορῶν καὶ δωρεῶν μέγαν ἀριθμὸν βιβλίων, πολλοὶ τόμοι ἐβιβλιοδετήθησαν, ἐγένετο δὲ νέα ἀναδιοργάνωσις διὰ τῆς Ἐπιμελητρίας Στυλιανῆς Παπαδάκη.

Τέλος, κατεγράφη μέγας ἀριθμὸς ἀρχαιοτήτων εἰς τὰ εὑρετήρια τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου διὰ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Κ. Δαβάρα.

Τὸ ἐν Ἡρακλείῳ Ἱ σ τ ο ρ ι κ ὸ ν Μ ο υ σ ε ῖ ο ν Κ ρ ή τ η ς, διεπόμενον ὑπὸ τῆς Ἑται-

ρείας Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν τῇ βοηθείᾳ τῆς Ἀρχαιολ. Ὑπηρεσίας, ἐπλουτίσθη διὰ πολλῶν νέων προσκτημάτων. Σχετικῶς διαλαμβάνει ἡ Ἔκθεσις τῶν πεπραγμένων τῆς Ἑταιρείας, δημοσιευομένη εἰς τὸ περιοδικὸν Κρητικὰ Χρονικά.

Οὐσιαστικῶς στάσιμοι παρέμειναν αἱ Συλλογαὶ Ἀρχαιοτήτων Γόρτυνος, Ἱεραπέτρας καὶ Νεαπόλεως. Ἀντιθέτως ἡ Συλλογὴ Ἁγ. Νικολάου ἐπλουτίσθη μὲ ἀρκετὰ νέα εὑρήματα, ἐγένετο δὲ συστηματικὴ ἐργασία διὰ τὴν ἐπανέκθεσιν, ἐργασθέντος πρὸς τοῦτο τοῦ Ἐπιμελητοῦ Κ. Δαβάρα καὶ τῶν τεχνιτῶν Ζαχ. Κανάκη καὶ Ι. Μεραμβελιωτάκη. Ἡ Ὑπηρεσία Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας, ἐκτιμῶσα τὴν τοπικὴν πρωτοβουλίαν καὶ ἰδίᾳ τὸ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον τοῦ δραστηρίου καὶ ἐξόχως ἀρχαιοφίλου Δημάρχου Ἁγ. Νικολάου κ. Ρούσσου Καπετανάκη, ἀπεφάσισε τὴν ἵδρυσιν Μουσείου ἐν Ἁγ. Νικολάῳ, ἱδρυομένου μεγάλου κτηρίου ἐπὶ οἰκοπέδου δωρουμένου ὑπὸ τοῦ Δήμου εἰς περίοπτον θέσιν τῆς πόλεως. Αἱ ἰδιωτικαὶ Συλλογαὶ Στ. Γιαμαλάκη καὶ Ν. Μεταξᾶ ἐπλουτίσθησαν διὰ πολλῶν νέων ἀντικειμένων. Περὶ τὸ τέλος τοῦ ἔτους ἤρχισαν διαπραγματεύσεις διὰ τὴν ἐξαγορὰν τῆς πρώτης συλλογῆς ὑπὸ τοῦ Ἑλλην. Δημοσίου καὶ τὴν ἐνσωμάτωσίν της εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου. Τὸ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον τοῦ ἰατροῦ Γιαμαλάκη, ὅπως μὴ ἀπομακρυνθῇ ἡ Συλλογή του ἐξ Ἡρακλείου, διηυκόλυνε τὰς διαπραγματεύσεις καὶ ἐπῆλθε κατ' ἀρχὴν συμφωνία ἐξαγορᾶς. Τὸ γεγονὸς τοῦτο δέον νὰ χαιρετισθῇ ὡς ἐξαιρέτου σημασίας διὰ τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου, τὸ ὁποῖον οὕτω θὰ ἀποκτήσῃ ὁλόκληρον σειρὰν μοναδικῶν ἀντικειμένων καὶ θὰ πλουτίσῃ σημαντικῶς τὰς συλλογάς του. Τὰ ὑπὸ τοῦ Συλλογέως ἐν τῷ μεταξὺ ἀποκτηθέντα εἶναι πολυάριθμοι σφραγιδόλιθοι, πήλινα εἰδώλια καὶ ζώδια, μάλιστα ἐκ τοῦ Ἱεροῦ Κόφινα καὶ ἐκ Τσουτσούρου (Ἰνάτου), ὀλίγα χαλκᾶ ἀντικείμενα κ.ἄ.

Ἡ προσφάτως συσταθεῖσα Συλλογὴ Ν. Μεταξᾶ ἐν Ἡρακλείῳ ἀπέκτησεν ἤδη πολλὰ ἄξια λόγου ἀντικείμενα, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὰ μᾶλλον ἐνδιαφέροντα εἶναι τὰ ἀκόλουθα : α. Σειρὰ ὡραίων ἀγγείων τοῦ ἀκιδωτοῦ καμαραϊκοῦ ρυθμοῦ (Πίν. 348 β ἀριστερά), τῶν ὁποίων ἕν, πρόχους μὲ ὅλως ἰδιόρρυθμον διπλοῦν σῶμα κοιλίας, ὡς ἐὰν συνίστατο ἐκ δύο ἐπαλλήλων ἀγγείων μὲ διάφορον χρῶσιν καὶ διακόσμησιν (Πίν. 347 β), β. Λίαν ἐνδιαφέρον ἀγγεῖον τοῦ ρυθμοῦ Ἁγ. Ὀνουφρίου μὲ σῶμα σφαιρικὸν μὲ ταινίας δικτυωτῶν καὶ ρόμβων (Πίν. 348 β δεξιά), γ. Ἐνδιαφέρουσαι ἄλλαι σειραὶ μινωικῶν, γεωμετρικῶν καὶ ἑλληνικῶν ἀγγείων. Ἀξιόλογος εἶναι μέγας ἀμφορεὺς ἁλιευθεὶς παρὰ τὴν νῆσον Δίαν, δ. Σειρὰ ἐνδιαφερόντων λιθίνων ἀγγείων καὶ ἄλλων διαφόρων σκευῶν, τῶν πλείστων προανακτορικῶν μινωικῶν χρόνων. Μεταξὺ τούτων ἰδιόρρυθμος κέρνος τοῦ τύπου τῶν « ἁλατοδοχείων ». Τὰ πλεῖστα τῶν λιθίνων εἶναι ὁλμοειδῆ καὶ φωλεόσχημα, ε. Ἀξιόλογον σύνολον διαφόρων μικροτεχνημάτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀξιοσημείωτα εἶναι λίθινον ζῴδιον τοῦ τύπου τοῦ « ρινοκέρου ὀρύκτου », τοῦ γνωστοῦ ἐκ πολλῶν πηλίνων ὁμοιωμάτων μινωικῶν ἱερῶν κορυφῆς, λιθίνη μήτρα βουκρανοειδοῦς « μορόεντος » μινωικοῦ ἐνωτίου, δύο μαρμάρινα σταθμία μὲ προσωπεῖα ἐπ' αὐτῶν ὁμοιάζοντα πρὸς Γοργόνεια, τραγικὸν προσωπεῖον πήλινον ἐν σμικρογραφίᾳ (Πίν. 347 α) κ.ἄ., ς. Ὁλόκληρος σειρὰ πηλίνων εἰδωλίων καὶ ζῳδίων, τῶν πλείστων προφανῶς προερχομένων ἐκ τῆς συλήσεως τοῦ Ἱεροῦ Κορυφῆς Κόφινα Ἀστερουσίων καὶ ἐκ τοῦ σπηλαίου τῆς Εἰλειθυίας τῆς Ἰνάτου (Τσούτσουρα), ζ. Σειρὰ κοσμημάτων, κυρίως ἐνωτίων (Πίν. 348 α κάτω δεξιά), δακτυλίων, δακτυλιολίθων κατὰ τὸ πλεῖστον ἑλληνορρωμαϊκῶν χρόνων. Λίαν ἀξιόλογος σειρὰ μινωικῶν σφραγιδολίθων, περίπου 75, μεταξὺ τῶν ὁποίων διακρίνονται τινὲς ἐλεφάντινοι κυλινδρικαὶ ἢ πλαστικαὶ τῆς προανακτορικῆς περιόδου, μία ὡραιοτάτη ἐξ ἰάσπιδος πρισματικὴ μὲ ἱερογλυφικὰ σημεῖα (Πίν. 348 α ἄνω) καὶ ἄλλαι ἐξ ἡμιπολυτίμων λίθων νεοανακτορικῶν μινωικῶν χρόνων. Ἡ συλλογὴ πλουτίζεται μὲ γοργὸν ρυθμὸν καὶ ἀναμφιβόλως συντόμως θὰ καταλάβῃ τὴν θέσιν τὴν ὁποίαν μέχρι τελευταίως κατεῖχεν ἡ Συλλογὴ Γιαμαλάκη.

Ἐργασίαι καθαρισμοῦ, ἐξωραϊσμοῦ καὶ ἀποκαταστάσεως ἀρχαιολογικῶν μνημείων ἐξετελέσθησαν ὄχι ὀλίγαι. Εἰς τὸν ἀρχαιολογικὸν χῶρον Μητροπόλεως Γόρτυνος, ὅπου ἀπεκαλύφθη τὸ ἐνδιαφέρον παλαιοχριστιανικὸν κτήριον, κατηδαφίσθησαν δύο οἰκήματα, ἓν παλαιὸν καὶ ἓν ὑπὸ ἀνέγερσιν καὶ ἀπεκομίσθη τὸ ὑλικόν των. Ἐργασίαι καθαρισμοῦ ἐγένοντο εἰς διαφόρους ἀρχαιολογικοὺς χώρους, παλαιότερον ἢ προσφάτως ἀνασκαφέντας, ὡς εἰς τοὺς θολωτοὺς τάφους Πραισοῦ, τὰ μινωικὰ Μέγαρα Σητείας, Ζοῦ, Προφήτου Ἠλία Τουρτούλων, Ἀχλαδίων. Αἱ ἐργασίαι ἀποκαταστάσεως τῶν Ἀνακτόρων Κνωσοῦ καὶ Φαιστοῦ δὲν συνεχίσθησαν, μὴ διατεθεισῶν πιστώσεων ἐκ τῶν κονδυλίων τῶν Ἐπενδύσεων. Συστηματικαὶ ὅμως ἐργασίαι ἐγένοντο ἐπὶ μνημείων τῶν μεσαιωνι-

κῶν χρόνων κειμένων ἐντὸς τῆς πόλεως Ἡρακλείου. Οὕτω συνεχίσθη τῇ ἐπιβλέψει τοῦ Ἐφόρου Πλάτωνος καὶ τοῦ ἐπιμελητοῦ Μύρ. Μιχαηλίδου ἡ ἐργασία τῆς γεφυρώσεως τοῦ ρήγματος τῶν Ἐνετικῶν Τειχῶν παρὰ τὴν Πύλην Βηθλεέμ, βάσει τῶν ἐγκεκριμένων σχεδίων διὰ τοῦ μηχανικοῦ ἐργολάβου Ἀλεξ. Μανιδάκη. Ἡ πύλη, ἐνοποιήσασα τὸ τεῖχος χωρὶς νὰ παραβλάψῃ τὴν ὄψιν αὐτοῦ, κατεσκευάσθη μετὰ τῆς ἐπ' αὐτῆς βαινούσης γεφύρας καὶ ἤδη βαίνει πρὸς τὴν ἀποπεράτωσιν.

Ὁ Ἅγ. Μᾶρκος ἀπεκατεστάθη πλήρως, κατασκευασθέντων τῶν θυρωμάτων του καὶ τῆς ὀροφῆς τοῦ προστώου μὲ πλουσίαν ξυλογλυπτικὴν διακόσμησιν, συμπληρωθεισῶν τῶν ὑδραυλικῶν, ἀποχετευτικῶν, ἠλεκτρικῶν ἐγκαταστάσεων, καὶ τοποθετηθέντων μεγάλων πολυφώτων μὲ συνδυασμένην ξυλοτεχνικὴν καὶ μεταλλοτεχνικὴν ἐργασίαν. Ἐπίσης, κατεσκευάσθη ἡ πλακόστρωσις καὶ ἡ κλῖμαξ προσβάσεως ἐκ μαρμάρου τοῦ προστώου. Οὕτω ἡ αἴθουσα ἦτο ἑτοίμη ἵνα φιλοξενήσῃ τὸ ἐν Ἡρακλείῳ συγκληθὲν ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς Ἀνακαταλήψεως τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν διὰ τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ, Α' Κρητολογικὸν Διεθνὲς Συνέδριον, τὸ ὁποῖον ἐσημείωσε μοναδικὴν ὄντως ἐπιτυχίαν. Τὴν ἐργασίαν ἐπέβλεψεν ὁ Ἔφορος Ν. Πλάτων καὶ οἱ μηχανικοὶ Κ. Λασιθιωτάκης καὶ Ἀλ. Μανιδάκης.

Ἤρχισε παραλλήλως ἡ ἐργασία ἀποκαταστάσεως καὶ ὁλοκληρωτικῆς ἀναστηλώσεως τοῦ ἐν Ἡρακλείῳ Ναοῦ τῆς Παναγίας τῶν Σταυροφόρων, δαπάναις τῆς Ἀρχ. Ὑπηρεσίας καὶ συμβολῇ τῆς Μητροπόλεως Κρήτης, προκειμένου νὰ χρησιμοποιηθῇ διὰ τὴν λατρείαν. Ἤδη ἀνεστηλώθησαν οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι μὲ τὰ παράθυρά των, ἀνεκατεσκευάσθη τὸ ὑπερυψωμένον μεσαῖον κλῖτος τῆς Βασιλικῆς καὶ συνεπληρώθησαν ἡ ἀψὶς μὲ τὴν διὰ τοιχογραφίας διακοσμημένην κόγχην καὶ τὰ πλευρικὰ διαμερίσματα τῆς προθέσεως καὶ τοῦ διακονικοῦ. Ὑπολείπεται ἡ κατασκευὴ τῆς ξυλίνης στέγης μετὰ τῆς κεραμώσεως, τὰ ἐπιχρίσματα καὶ τὰ δάπεδα, τὰ θυρώματα καὶ τὰ κουφώματα τῶν παραθύρων.

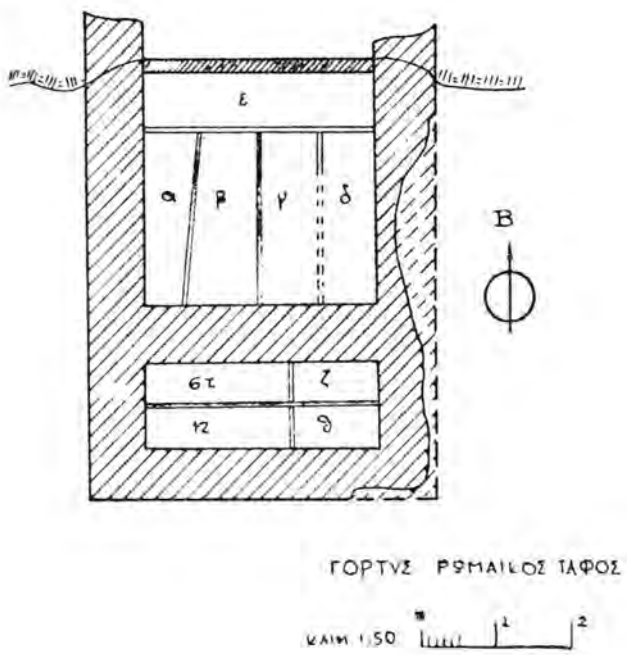
Σημαντικὰ ὑπῆρξαν τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν εἰς ὁλόκληρον τὴν περιφέρειαν τόσον τῶν γενομένων διὰ τῆς ἑλληνικῆς Ἀρχαιολ. Ὑπηρεσίας ὅσον καὶ διὰ τῶν ξένων Ἀρχαιολ. Σχολῶν.

Ἡ πρώτη ἐξετέλεσε τὰς ἀκολούθους ἐργασίας περισυλλογῆς καὶ ἐρεύνης:

Εἰς τὴν Κεντρικὴν Κρήτην ἐγένοντο ἐργασίαι περισυλλογῆς τῶν σαρκοφάγων καὶ κτερισμάτων λαξευτοῦ ΥΜΙΙΙβ τάφου, ἀνακαλυφθέντος εἰς θέσιν Μαλαθρὲς τῆς Ἐπισκοπῆς Πεδιάδος διὰ τῆς ἀρχαιολόγου Αἰκατ. Μαυριγιαννάκη. Εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν εἶχον ἀνασκαφῇ ὑπὸ τοῦ Στυλ. Ἀλεξίου καὶ τοῦ Ν. Πλάτωνος δύο ἄλλοι παρόμοιοι τάφοι. Ὁ θάλαμος εἶχε σχῆμα μᾶλλον πεταλοειδές, διαστάσεων 1,90 Χ 1,70 μ., μὲ τὸν μεγαλύτερον ἄξονα κατὰ τὸ πλάτος. Ὁ δρόμος κατήρχετο εἰς τὸν τάφον ἐξ ἀνατολῶν, ἔχων πλάτος 0,80 μ. καὶ κατὰ τὴν εἴσοδον 0,95 μ. Τὸ φράγμα ἐκ μεγάλων ἀκανονίστων λίθων ἐκ σιδηρόπετρας εὑρέθη ἄθικτον εἰς τὴν θέσιν του. Παρὰ ταῦτα εἶχε γίνει παλαιόθεν ἀναμόχλευσις τοῦ τάφου, διατάραξιν δὲ τοῦ περιεχομένου ἐπέφερε καὶ ὁ ἀνευρὼν τὸν τάφον χωρικός. Πρὸς τὴν δεξιὰν πλευρὰν τοῦ θαλάμου ἔκειτο ἐλλειψοειδὴς μὲ διακόσμησιν ἐκ καταλιβάδων σαρκοφάγος, προφανῶς εἰς δευτέραν χρῆσιν, ἀφοῦ αὕτη ἦτο προφανῶς μεσομινωικῶν χρόνων. Ἄλλης κιβωτιοσχήμου τὰ τεμάχια περισυνελέγησαν εἰς τὸ ἀριστερὸν μέρος τοῦ θαλάμου. Ὀλίγα τεμάχια τρίτης παρομοίου σχήματος μὲ διακόσμησιν ὀκτάποδος ἦσαν συνανάμικτα. Οἱ σκελετοὶ ἦσαν τέσσαρες ἐν συνόλῳ, ἂν κρίνῃ τις ἀπὸ τὰ τέσσαρα κρανία, τῶν ὁποίων ἓν μόνον εὑρέθη ἐντὸς τῆς ἐλλειπτικῆς λάρνακος. Τὰ συνοδεύοντα κτερίσματα ἦσαν ὀλίγα: ψευδόστομος σφαιρικὸς ἀμφορεύς, κυάθιον ἐπὶ ποδός, μόνωτος κύαθος καὶ μονόστομον χαλκοῦν μαχαίριον μὲ τρεῖς ἥλους.

Παρὰ τὸ χωρίον Λιγόρτυνος Μονοφατσίου καὶ κατὰ τὴν βορείαν εἴσοδον αὐτοῦ ἀνεκαλύφθη κατὰ τὰς ἐργασίας διαμορφώσεως τῆς ὁδοῦ μέγας λαξευτὸς θαλαμωτὸς τάφος γεωμετρικῶν χρόνων. Ἐπειδὴ εὐθὺς ἀμέσως διεπιστώθη ὅτι ὁ τάφος εἶχε διαταραχθῇ, ἡ ἐργασία περισυλλογῆς τοῦ περιεχομένου του ἀνετέθη εἰς τὴν Ἐπιμελήτριαν Στυλιανὴν Παπαδάκη. Ὁ θάλαμος ἀπεδείχθη κυκλοτερής, ἀλλ' ὄχι πολὺ κανονικός. Ἀπεδείχθη ὅτι ἐγένετο σύλησις τοῦ περιεχομένου του· παρὰ ταῦτα μέγα πλῆθος θραυσμάτων ἀγγείων περισυνελέγη ἐντὸς τοῦ θαλάμου. Ἡ εἴσοδος τοῦ τάφου ἦτο μνημειώδης, μὲ μονολιθικὰς παραστάδας ὕψους περίπου 1 μ. καὶ βαρὺ ὑπέρθυρον μήκους 1,52 μ. Τὸ λίθινον κατώφλιον ἦτο εἰς τὴν θέσιν του. Ἐκ τῶν περισυλλεγέντων ὀστράκων καὶ ἀγγείων ἀπεκατεστάθη ἓν ἐξόχως ἐντυπωτικὸν σύνολον. Ὀλίγαι κάλπαι συνεκροτήθησαν, ἀλλὰ καὶ πλῆθος ἄλλα ποικίλων μορφῶν πήλινα ἀγγεῖα, τινὰ λίαν χαρακτηριστικά. Μεταξὺ τούτων ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον ἐμφανίζει μία σειρὰ ἐκ 32 πηλίνων ἀσπιδισκίων –

μᾶλλον παρὰ καλυμμάτων – μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ τρήματα ἀναρτήσεώς των, τὰ πλεῖστα διακοσμούμενα μὲ ὡραίαν διακόσμησιν, λευκὴν ἐπὶ μέλανος. Πρόχοι τοῦ τύπου τῶν οἰνοχοῶν, ἀρύβαλλοι, κύαθοι ποικίλων μεγεθῶν καὶ διακοσμήσεων εἶναι μεταξὺ τῶν κτερισμάτων. Λίαν ἐνδιαφέρων εἶναι μέγας κυπριακὸς ἀρύβαλλος· πολὺ δὲ σημαντικὸν εἶναι τὸ τεμάχιον ἐκ τῆς παρειᾶς μετὰ χείλους εὐμεγέθους κρατῆρος, διακοσμούμενον μὲ κεφαλὴν γυναικὸς μὲ δαιδαλικὴν κόμμωσιν, παρασταθεῖσαν ἐν καταγραφῇ ἔναντι ἄλλου δυσδιακρίτου ἀντικειμένου ἢ μορφῆς.

Σχεδ. 1

Ἐργασία περισυλλογῆς, ἱκανῶς ἐκτεταμένη, ἐγένετο διὰ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Κ. Δαβάρα εἰς τὸ κατὰ τὴν διαπλάτυνσιν τῆς κυρίας ὁδικῆς ἀρτηρίας παρὰ τὴν ἀρχαίαν Γόρτυνα ἀνακαλυφθὲν νεκροταφεῖον ἑλληνορρωμαϊκῶν χρόνων (Πίν. 349α).

Ἡ μηχανικὴ ἐργασία τῆς διανοίξεως τῆς ὁδοῦ διὰ προωθητῆρος ἐπέφερε τὴν καταστροφὴν ὡρισμένων ἐκ τῶν τάφων. Ἄλλοι βαθύτερον κείμενοι ἢ κατὰ τὰ κράσπεδα τῆς ὁδοῦ εὑρισκόμενοι παρέμειναν ἀδιατάρακτοι ἢ μερικῶς διεσώθησαν. Συνολικῶς ἐξηρευνήθησαν συστηματικώτερον ὀκτὼ τάφοι. Ἐκ τούτων σημαντικώτερος εἶναι ὁ ὑπ' ἀριθ. 2 (Σχεδ. 1), σχήματος ὀρθογωνίου παραλληλογράμμου, πλάτους 4,50 μ. καὶ μήκους 5,90 μ. κατὰ τὸ ἐξερευνηθὲν μέρος του, μὲ προσανατολισμὸν πρὸς Β. Ὁ προωθητὴρ μόλις ἔβλαψε τὴν κορυφὴν τῶν τοιχωμάτων αὐτοῦ. Ὀκτὼ θῆκαι εἰς δύο παραλλήλους σειράς, χωριζομένας ὑπὸ ἐγκαρσίου τοίχου, ἰσοπαχοῦς καὶ παραλλήλου πρὸς τὸ νότιον ἐξωτερικόν, διεχωρίζοντο ἀπ' ἀλλήλων διὰ πλακῶν ἐκ μαλακοῦ στρωσιγενοῦς πετρώματος (ἀπαλόπετρας). Αἱ νότιαι θῆκαι εἰς δύο ζεύγη ἀπὸ Α πρὸς Δ εἶχον μήκη 1,90 καὶ 1,10 μ., κοινὸν δὲ πλάτος 0,54 μ. Αἱ βόρειοι, παράλληλοι πρὸς ἀλλήλας, μὲ κατεύθυνσιν ἐκ Β πρὸς Ν, εἶχον κοινὸν μῆκος 2,25 καὶ πλάτος 0,65 – 0,70 μ. Πρὸς Β τῶν τελευταίων εὑρέθη διάδρομος μήκους 3,10 μ. καὶ πλάτους 0,65 μ., ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀνεκαλύφθησαν λείψανα κονιαμάτων καὶ ταφὴ εἰς μικρὸν λάκκον κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον.

Μόνον δύο ἐκ τῶν θηκῶν ἀνευρέθησαν ἀσύλητοι· ἡ α (Πίν. 349β) περιεῖχεν ὀλίγα ἀγγεῖα, ὡς ἀμφορεῖς μὲ ἠθμὸν καὶ σωληνωτὴν προχοήν, σφαιρικὴν πρόχουν, λύχνους, χαλκᾶ τινα μικρὰ

ἀντικείμενα, ὡς κρίκους, δακτύλιον, ἄλυσον μὲ ἐξαρτήματα, περίαπτον σχήματος φύλλου κισσοῦ καὶ νόμισμα τοῦ κοινοῦ τῶν Μακεδόνων αὐτοκρατορικῶν χρόνων ἴσως ἐπὶ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου (222–235 μ.Χ.)[1]. Ἡ θήκη β περιεῖχε θραύσματά τινα ὑαλίνων καὶ πηλίνων ἀγγείων, λύχνους, τῶν ὁποίων εἷς ἀξιόλογος διὰ τὴν τολμηρῶς εἰς κεφαλὴν ἵππου διαμορφουμένην λαβήν, μὲ πρὸς τὰ ὀπίσω κυρτούμενον λαιμόν, ὡς καὶ χαλκοῦν νόμισμα Τραϊανοῦ (98–99 μ.Χ.).

Πλησιέστατα πρὸς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ τάφου 2 ἀνεκαλύφθη μία πωρίνη σαρκοφάγος ἀκόσμητος μήκους 1,95, πλάτους 0,80, ὕψους 0,62 καὶ ἐσωτερικοῦ βάθους 0,36 μ. Οἱ λοιποὶ εἰς τὴν περιοχὴν ἀνασκαφέντες τάφοι ἦσαν ἐκ κεράμων εἰς σαμαρωτὸν σχῆμα· εἰς εἶχε τοιχώματα καὶ δάπεδον ἐκ πλίνθων καὶ ἐκαλύπτετο διὰ πωρίνων πλακῶν. Τὰ κτερίσματα ἦσαν πενιχρά: δύο λύχνοι, ὑάλινα δακρυδόχα, χαλκοῦν κάτοπτρον κ.ἄ. Ὄχι μακρὰν τῶν τάφων ὁ προωθητὴρ ἐξετόπισε μαρμάρινον βωμὸν (Πίν. 350β), ὅστις ἀπετέθη εἰς τὴν Συλλογὴν Γόρτυνος.

Παρὰ τὴν Μητρόπολιν Γόρτυνος συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἐκεῖ πέρυσιν ἀνακαλυφθέντος παλαιοχριστιανικοῦ κτηρίου μετὰ μωσαϊκῶν δαπέδων (Πίν. 350α) καὶ ἐπιγραφῶν διὰ τῶν Ἐπιμελητῶν Κ. Δαβάρα καὶ Μύρ. Μιχαηλίδου. Ἡ ἀνασκαφὴ τείνει νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴν ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου Ν. Πλάτωνος ἐκφρασθεῖσαν ὑπόθεσιν ὅτι πρόκειται περὶ μαρτυρίου, ἱδρυθέντος ἐπὶ τοῦ τόπου ἔνθα ἐπιστεύετο ὅτι ἐμαρτύρησαν οἱ Ἅγιοι Δέκα ἐπὶ αὐτοκράτορος Δεκίου καὶ ὅτι εἰς τὴν ὕπαρξιν τοῦ λαμπροῦ τούτου κτηρίου ὀφείλει τὸ ὄνομα τὸ σημερινὸν χωρίον Μητρόπολις. Πράγματι ἡ ἔρευνα ἀπεκάλυψε τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ κτηρίου, ἤτοι τοῦ κεντρικοῦ κλίτους εἰς σχῆμα βραχέος καὶ πλατέος παραλληλογράμμου, πρὸς ὃ φέρει εὐρύχωρος νάρθηξ κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν δι' ἰσοπλατοῦς τριβήλου, ἔχων λαμπρὰν ἐξωτερικὴν θύραν μὲ ἄριστα διατηρούμενον κατώφλιον, καὶ τῆς πρὸς νότον διανοιγομένης εὐρείας ἀψῖδος, ἡμιελλειψοειδοῦς τὸ σχῆμα μὲ μέγιστον ἄξονα 14 μ. σχεδόν, ἀκριβῶς ἐκείνης ἥτις διακοσμεῖται διὰ λαμπρῶν μωσαϊκῶν δαπέδου. Τῆς κυρίας ἀνατολικῆς ἀψῖδος τοῦ βάθους, ὅπου τὸ Ἱερὸν Βῆμα, διακρίνεται σαφῶς μεταξὺ τῶν ἐκεῖ ᾠκοδομημένων νεωτερικῶν οἰκιῶν, ὁ εὐρὺς κυκλικὸς τοῖχος. Εἶναι προφανὲς ὅτι τρίτη μεγάλη κόγχη, ἀντίστοιχος τῆς νοτίας, εὑρίσκεται βορείως τοῦ κεντρικοῦ κλίτους, μὴ διακρινομένη εἰσέτι λόγῳ τῶν οἰκιῶν αἵτινες κατέχουν τὸν χῶρον. Τὸ μῆκος τοῦ κτηρίου ἀπὸ τῆς ἐξωθύρας μέχρι τοῦ κύκλου τῆς ἀνατολικῆς ἀψῖδος εἶναι 24 περίπου μέτρα. Περιγραφὴ τοῦ μωσαϊκοῦ τῆς νοτίας ἀψῖδος ἐδόθη εἰς τὴν περυσινὴν ἔκθεσιν· διεσαφήθη ὅμως ἔτι μᾶλλον τὸ διακοσμητικὸν θέμα τοῦ μεγαλυτέρου τῶν τριῶν διαχώρου ἐκ συνδεομένων πρὸς ἄλληλα ἑξαγώνων, οὕτως ὥστε νὰ σχηματίζεται ἀτέρμον κόσμημα. Ἕκαστον ἑξάγωνον περικλείει ἕνα συριακὸν τροχὸν ἢ πυροστρόβιλον. Τὸ ἄνοιγμα τῆς ἀψῖδος, πλάτους 8,50 μ. σχηματίζεται διὰ παραστάδων, τῶν ὁποίων σῴζονται μόνον αἱ βάσεις. Ἐκ τούτων προῆλθον πέρυσιν τὰ ἐντετειχισμένα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη. Τὸ ἕτερον τεμάχιον τοῦ ἐπιστυλίου μὲ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Τραϊανοῦ ἀνεκαλύφθη εἰς τὴν ἀνατολικὴν παραστάδα· ἀλλὰ καὶ διὰ τούτου δὲν συμπληροῦται ὁλόκληρος ἡ ἐπιγραφή. Αἱ μαρμάρινοι λωρίδες δὲν ἀποτελοῦν, ὡς πέρυσιν ἐνομίσθη, διαχωρισμὸν τῶν διαχώρων τοῦ μωσαϊκοῦ, ἀλλ' εἶναι ἐπισκευαὶ τούτου. Τὸ δάπεδον τοῦ κεντρικοῦ κλίτους εἶναι ἰσχυρῶς κατεστραμμένον. Οἱ τοῖχοι τοῦ κτηρίου διασῴζονται εἰς ὕψος μικρότερον τοῦ ἑνὸς μέτρου. Ἐξαίρεσιν ἀποτελεῖ ἡ ἀνατολικὴ ἀψίς, ἥτις ἐγκλωβισθεῖσα μεταξὺ νεωτερικῶν κτισμάτων, σῴζεται εἰς ὕψος δύο περίπου μέτρων.

Τὰ εὑρήματα δὲν ὑπῆρξαν ἐντυπωτικά· ἀξιοσημείωτος ὅμως εἶναι μία ἡμιελλειψοειδὴς «τράπεζα ἀγαπῶν» μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ βαθύσματά της. Αἱ ἐργασίαι διὰ τὴν ἀποκάλυψιν ὁλοκλήρου τοῦ λίαν σημαντικοῦ κτηρίου θὰ συνεχισθοῦν μετὰ τὴν ἐξαγορὰν ἢ ἀπαλλοτρίωσιν τῶν νεωτερικῶν οἰκημάτων, τὰ ὁποῖα καταλαμβάνουν τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ χώρου. Ἐν τῷ μεταξὺ τὸ εὐπαθὲς μωσαϊκὸν ἐπανεκαλύφθη διὰ στρώματος χώματος.

Παρὰ τὸν Καλοχωραφίτην Πυργιωτίσσης εἰς θέσιν Πριναριά, κατὰ τὴν ὀφρῦν λόφου, περὶ τὰ 200 μ. τῆς δημοσίας ὁδοῦ, ἀνεκαλύφθη τυχαίως, κατὰ τὴν ἄρσιν διὰ βοός, ὑπόγειος λαξευτὸς θάλαμος ΥΜΙΙΙ β τάφου. Διὰ τοῦ διὰ καθιζήσεως δημιουργηθέντος ἄνω τῆς εἰσόδου ἀνοίγματος ἐγένετο μερικὴ ἀναμόχλευσις τοῦ θαλάμου, ἀνασυρθέντων τῶν περισσοτέρων τεμαχίων δύο κιβωτιοσχήμων σαρκοφάγων καὶ τριῶν ἀγγείων. Ἡ ἔρευνα τοῦ τάφου ἐγένετο ἀκολούθως διὰ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Κ. Δαβάρα. Ὁ θάλαμος ἀπεδείχθη πεταλοειδοῦς σχήματος διαστάσεων 2,40 Χ 2,60 μ., μὲ μέγιστον ὕψος 1,50 μ. Τὸ ἐξ ἀργῶν λίθων φράγμα τῆς εἰσόδου, ὕψους 1,30 μ., ἀνευρέθη ἀδιατάρακτον. Τὸ πλάτος τῆς εἰσόδου ἦτο 0,80 μ. πρὸς τὰ ἔξω καὶ 0,65 πρὸς τὰ ἔσω. Χαμηλότατος ἀναβαθμὸς κατὰ τὸ βάθος τοῦ θαλάμου ἠκολούθει

1. Ὁ προσδιορισμὸς τῶν νομισμάτων ἐγένετο ὑπὸ τῆς Ἐφόρου τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου κ. Εἰρήνης Βαρούχα-Χριστοδουλοπούλου.

τὴν καμπύλωσιν τοῦ τοιχώματος. Πρὸ τοῦ ἀναβαθμοῦ τούτου ἀνεκαλύφθη βόθρος ἐπιμήκης καὶ ἀβαθής, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπῆρχον τὰ λείψανα ἑνὸς νεκροῦ μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Β καὶ τέσσαρα ἀγγεῖδια, τῶν ὁποίων τὰ τρία ἦσαν προχοΐδια· ἓν τούτων εἶχεν ὡς διάκοσμον ἄλυσον φυλλιδίων σχηματικῶν κισσοῦ. Τὰ λίαν ἐφθαρμένα ὀστᾶ τοῦ δαπέδου ἀνῆκον, φαίνεται, εἰς τρεῖς νεκροὺς τοὐλάχιστον, τοὺς ὁποίους συνώδευον τὰ περισυλλεγέντα ἄφθονα κτερίσματα (Πίν. 349γ) ἤτοι 15 ψευδόστομοι ἀμφορεῖς διαφόρων μεγεθῶν καὶ σχημάτων, 6 προχοΐδια, τινὰ τῶν ὁποίων μὲ ἡμικυλινδρικὴν προχοήν, δύο μόνωτοι κύαθοι, εἰς μικρὸς κάλαθος μὲ ἐνδιαφέρουσαν διακόσμησιν, ξυράφιον, σφονδύλια καὶ ψῆφοι περιδεραίου ἐξ ὑελομάζης. Ὁ δρόμος τοῦ τάφου κατήρχετο ἐκ ΝΔ. Ἀνεσκάφη μερικῶς καὶ ἀπεδείχθη ὅτι τὰ τοιχώματα ἀπέκλινον βαθμηδόν, καθ' ὅσον ἀνήρχοντο, πρὸς τὰ ἔσω. Κατὰ τὸ δάπεδον τὸ πλάτος τοῦ δρόμου εἶναι 1,60 μ. Τὸ πλέον ἐνδιαφέρον ὄστρακον τῆς ἐπιχώσεως διακοσμεῖται ὑπὸ ὀκτάποδος.

Ἐπὶ ὑψηλοῦ διασέλλου ἀμέσως ὑποκειμένου τῆς κορυφῆς τῶν Ἀστερουσίων ὀρέων Κ ό φ ι ν α, εἰς θέσιν Μετζολατί, ἀπέχουσαν 1 1)2 ὥραν ἀπὸ τοῦ ἀπομεμονωμένου ὀρεινοῦ χωρίου Καπετανιανῶν Μονοφατσίου, ἐσυλήθη ὑπὸ τῶν περιοικούντων ἐπὶ ὁλοκλήρους μῆνας καὶ ἐν ἀγνοίᾳ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας σημαντικὸς ἐκτεταμένος ἀποθέτης μινωικοῦ Ἱεροῦ Κορυφῆς μὲ ἀποτέλεσμα νὰ διαφύγουν ἢ νὰ καταστραφοῦν σημαντικὰ ἀναθήματα, κατὰ τὸ πλεῖστον πήλινα εἰδώλια καὶ ζώδια. Ἡ αὐτοψία τοῦ χώρου, γενομένη ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου ἐβεβαίωσε τὴν ἔκτασιν τῆς συλήσεως καὶ εἶχεν ὡς ἐπακόλουθον ἀφ' ἑνὸς τὴν δίωξιν τῶν συλητῶν καὶ ἀρχαιοκαπήλων, ἀφ' ἑτέρου τὴν ἔναρξιν συστηματικῆς ἀνασκαφῆς ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν του, μὲ τὴν συμμετοχὴν ὡς βοηθοῦ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Κ. Δαβάρα.

Κατ' ἀρχὰς περισυνελέγησαν ἐπὶ τόπου ἀπειράριθμα τεμάχια εἰδωλίων καὶ ζωδίων ἐκ πηλοῦ, ἀναλόγων πρὸς ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα εἶχον ἤδη περισυλλεγῆ εἰς τὰς Συλλογὰς Γιαμαλάκη καὶ Μεταξᾶ καὶ εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου, ἐκ τῆς ἤδη ὑπὸ τῶν συλητῶν ἀναμοχλευθείσης περιοχῆς περὶ τὸ βραχῶδες ὕψωμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εὑρίσκετο τὸ Ἱερόν. Ὑπολογίζεται ὅτι τὸ μῆκος τοῦ ἀποθέτου ὑπερέβαινε τὰ 80 μέτρα, τὸ δὲ πλάτος του τὰ τριάκοντα, αἱ κύριαι δὲ ἀποθέσεις εἶχον γίνει εἰς τὰς σχισμὰς τοῦ βράχου, κατὰ τὴν ἀνατολικὴν καὶ τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ ὑψώματος, ὅπου, φαίνεται, ἀπετίθεντο ὑπὸ τῶν λατρευτῶν. Μετὰ τῶν εἰδωλίων ἦτο ἀναμεμιγμένον μέγα πλῆθος τεμαχίων ἀγγείων, τῶν πλείστων κοινῆς χρήσεως, τὰ ὁποῖα εἶχον χρησιμεύσει διὰ τὴν ἀπόθεσιν τῶν προσφορῶν. Ἐκ τῶν ἀγγείων τούτων εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς καθωρίσθη ἡ κυρία περίοδος τῆς χρήσεως τοῦ ἀποθέτου κατὰ τὴν ΜΜΙΙΙ περίοδον. Τεμάχια λιθίνων τραπεζῶν προσφορῶν περισυνελέγησαν κυρίως εἰς τὸν χῶρον εἰς τὸν ὁποῖον διεκρίνοντο λείψανα ὀρθογωνίου περιβόλου.

Διὰ τῆς ἐπακολουθησάσης συστηματικῆς ἐρεύνης, ἥτις ἐξετάθη εἰς τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ ἀποθέτου, κυρίως ὅμως εἰς τὴν νοτίαν περιοχήν, ὅπου τὰ ἀναθήματα ἀπεδεικνύοντο πυκνότερα, καὶ κατὰ τὸν ὀρθογώνιον περίβολον, ἰδιαιτέρως δὲ ἐντὸς τῶν σχισμῶν τοῦ βράχου, ὅπου ὑπῆρχεν ἐπίχωσις, ἦλθον εἰς φῶς ἔτι περισσότερα τοῦ αὐτοῦ τύπου ἀναθήματα, καλύτερον διατηρούμενα καὶ διασῴζοντα περισσοτέρας κεφαλὰς καὶ ἄκρα. Εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν εἰδωλίων λατρευτῶν διακρίνει τις παντὸς μεγέθους εἰδώλια ἀπὸ τοῦ μικρογραφικοῦ μέχρι τοῦ ἱκανῶς εὐμεγέθους, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ἱσταμένων εἰς λατρευτικὴν στάσιν, μὲ διασταυρωμένας εἰς τὸ στῆθος ἢ ἐκτεινομένας χεῖρας. Πολλὰ ἵστανται ἐπὶ ὀρθογωνίου ἢ δισκοειδοῦς βάσεως, ἢ ἔχουν τένοντα ὑπὸ τοὺς πόδας διὰ τὴν στερέωσίν των· ὑπάρχουν εἰδώλια καθ' ὁμάδας δύο ἢ περισσοτέρων ἱσταμένων εἰς σειρὰν ἐπὶ κοινῆς βάσεως. Τινά, τὰ μᾶλλον εὐμεγέθη, ἦσαν διάκενα ἐσωτερικῶς. Ὀλίγα θὰ ὑπερέβαινον, ὅταν ἦσαν ὁλόκληρα, τὸ ἥμισυ μέτρον εἰς ὕψος. Ἐλάχιστα εἰδώλια ἀνευρέθησαν ὁλόκληρα καὶ ταῦτα μόνον μικροῦ μεγέθους· τὰ ἄλλα ἦσαν διεσπασμένα, ἀλλ' ἐλπίζεται ὅτι τινὰ τούτων θὰ ὁλοκληρωθοῦν διὰ τῶν περισυλλεγέντων τεμαχίων. Εἰς τὰ πλεῖστα ἡ δήλωσις τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου εἶναι στοιχειώδης· συχνὰ οἱ ὀφθαλμοὶ δηλοῦνται διὰ δισκίων ἐπικεκολλημένων καὶ ἡ ρὶς δι' ἁπλῆς ἐμπιέσεως τοῦ πηλοῦ. Ὑπάρχουν ὅμως κεφαλαὶ ἀπὸ τὰς μᾶλλον εὐμεγέθεις μὲ ἐπιμελῆ ἀπόδοσιν τῶν χαρακτηριστικῶν μέχρι τῶν μικκύλων. Ἀξιόλογοι εἶναι αἱ κομμώσεις καὶ τὰ καλύμματα, τῶν ὁποίων τινὰ εἶναι ὡς πῖλοι κωνικοὶ ἢ κερατοειδεῖς, πέτασοι, τιάραι, δισκοειδῆ τὸ σχῆμα κλπ. Τὰ ἀνδρικὰ συνήθως φέρουν περιζώματα καὶ τὰ γυναικεῖα μακρὰς ἐσθῆτας. Ποικίλα εἶναι τὰ εἰδώλια ζώων, κυρίως ταύρων, τὰ πλεῖστα λίαν πρωτόγονα καὶ μὲ χονδροειδῆ ἀπόδοσιν τῶν κυρίων χαρακτηριστικῶν τοῦ εἴδους. Τινὰ εἶναι σημαντικὰ διὰ τὸ μέγεθός των καὶ εἶναι ἐσωτερικῶς διάκενα. Ὑπάρχουν τεμάχια τὰ ὁποῖα μαρτυροῦν ὅτι ὑπῆρχον πήλινοι ταῦροι, τῶν ὁποίων τὸ μῆκος θὰ ἔφθανε τὰ 0,80 μ. Ὀλίγα παραδείγματα φαίνεται ὅτι ἀνήκουν εἰς τὸ εἶδος τῶν πλαστικῶν ρυτῶν εἰς σχῆμα ὁλοκλή-

ρου ταύρου ἢ μόνον τῆς κεφαλῆς του, τῆς χρήσεως τούτων ὡς σπονδικῶν ἀγγείων ἀποδεικνυομένης ἐκ τῆς ὀπῆς ἐκροῆς κατὰ τοὺς μυκτῆρας, ὡς καὶ τῆς ὀπῆς εἰσαγωγῆς τοῦ ὑγροῦ κατὰ τὴν ράχιν. Τὰ πλεῖστα τῶν ἀγγείων εἶναι κοινῆς χρήσεως καὶ ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ τὰς προσφορὰς καὶ λοιπὰς τελετουργίας. Ὀλίγα μόνον φέρουν διακόσμησιν. Εἶναι πιθίσκοι, χύτραι, λεκάναι, πρόχοι, κύαθοι καὶ κύπελλα κ.ἄ., τὰ πλεῖστα περισυλλεγέντα εἰς τεμάχια. Μικρά τινα ἀντικείμενα ἐκ χαλκοῦ, κυρίως μαχαιρίδια ἀναθηματικά, ψῆφοι τινὲς ἐξ ὀρείας κρυστάλλου ἢ σαρδώνυχος κ.ἄ. Τῶν λιθίνων τραπεζῶν προσφορῶν καὶ λύχνων περισυνελέγησαν καὶ ἄλλα τεμάχια, ἰδίως εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ὀρθογωνίου περιβόλου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ὑψώματος. Ὁ περίβολος οὗτος σῴζεται μόνον ἐν μέρει, τοῦ ὑπολοίπου, μάλιστα τῆς ΒΑ τούτου γωνίας καὶ τοῦ νοτιωτέρου μέρους του, καταστραφέντος κατὰ τὴν ἀναμόχλευσιν τοῦ χώρου. Ἡ βορεία πλευρὰ ἔχει μῆκος 8,80 μ., ἐσωτερικῶς δὲ ὑπάρχει χαμηλὸν θρανίον. Προφανῶς πρόκειται περὶ τεμένους, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐγίνοντο ἄγνωστοι ἱεροτελεστίαι. Τὰ ἐντὸς αὐτοῦ ἀνευρεθέντα ἀναθήματα ἦσαν πολὺ ὀλιγώτερα ἐκείνων τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν ἐντὸς τῶν σχισμῶν τοῦ βράχου. Χαλκᾶ ἀναθηματικὰ λεπίδια περισυνελέγησαν καὶ ἐκ τοῦ χώρου τούτου. Ἄφθονος ὅμως ἦτο ἡ κεραμεική. Τὸ κατώτερον στρῶμα ἦτο κατὰ τὸ πλεῖστον μέλαν, ἴσως ἐκ τῶν τεφρῶν τῶν θυσιῶν. Καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ ἀποθέτου τὸ κατώτατον στρῶμα ἦτο ἐκ καθαροῦ χώματος, ἄνευ ἴχνους ἀναθημάτων ἢ κεραμεικῆς. Ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ἀποθέτου περιωρίσθη, φαίνεται, εἰς τὴν ΜΜΙΙΙ περίοδον καὶ μόνον κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν καὶ ἑλληνορρωμαϊκὴν περίοδον ἐχρησιμοποιήθη εἰς περιωρισμένην κλίμακα ὁ χῶρος, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν περισυλλεγέντων λύχνων καὶ κεραμεικῆς.

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἐγένετο αὐτοψία ἀρχαιολογικοῦ χώρου ἐπὶ τοῦ ὑψώματος Λινάρου Σελλὶ εἰς ἀπόστασιν 300 περίπου μ. Β τῶν Καπεταναίων. Ἱκανῶς ἐκτεταμένον ὀρθογώνιον οἰκοδόμημα, μὲ ἓν τοὐλάχιστον ἐσωτερικὸν διαχώρισμα, διακρίνεται σχεδὸν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας. Αἱ ἐπιχώσεις ἐκεῖ εἶναι μικραί. Τὰ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ὄστρακα εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον μινωικά. Ἐκ τοῦ χώρου τούτου παρεδόθη διὰ τὸ Μουσεῖον εὐμεγέθης ὁπλὴ ἐκ πηλίνου εἰδώλου ταύρου, μήκους ἴσως ὑπερβαίνοντος τὰ 0,80 μ.

Ἀνασκαφὰς διὰ λογαριασμὸν τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας, χαρακτῆρος δοκιμαστικοῦ καὶ προπαρασκευαστικοῦ, ἐκτεταμένης ἀνασκαφῆς, προγραμματισθείσης διὰ τὸ προσεχὲς ἔτος, ἐξετέλεσαν ἐν Κάτω Ζάκρῳ Σητείας ὁ Ἔφορος Ν. Πλάτων, βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Κ. Δαβάρα (Βλ. λεπτομερέστερον τὴν περιληπτικὴν ἔκθεσιν εἰς τὸ Ἔργον 1961, 221 κ. ἑξ. εἰκ. 234 - 244). Τὰ ἀποκαλυφθέντα ἐν συνόψει εἶναι τὰ ἀκόλουθα : 1) Κατὰ τὴν ΝΑ κλιτὺν τοῦ ὑψώματος τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου σημαντικὸν κτηριακὸν συγκρότημα (Α) μὲ πρόσοψιν ἐκ μεγάλων πελεκητῶν λίθων, τοῦ ὁποίου ἀνεφάνησαν 12 διαμερίσματα, ἐκ τῶν ὁποίων πλήρως ἀνεσκάφησαν μόνον τρία καὶ ἡ πρὸς ταῦτα ἄγουσα κλῖμαξ ὀκτὼ βαθμίδων. Ἡ κεραμεικὴ εἶναι τοῦ τέλους τῶν νεοανακτορικῶν χρόνων, ἐν μέρει ὅμως καὶ παλαιοτέρα. 2) Εἰς ἀπόστασιν τριάκοντα περίπου μέτρων βορειότερον ἕτερον συγκρότημα μᾶλλον ἐκτεταμένον καὶ καλύτερον διατηρούμενον, μὲ ἰσχυρὰν πρόσοψιν ἐπὶ δύο πλευρῶν ἐκ μεγάλων πελεκητῶν λίθων. Τὰ διαμερίσματα εἶναι σχετικῶς εἰς ὑψηλὸν ἐπίπεδον καὶ διὰ τοῦτο ἔπαθον κατὰ τὴν καλλιέργειαν τοῦ ἀγροῦ διὰ μηχανικῶν μέσων. Ἡ κυρία εἴσοδος ἀνεκαλύφθη εἰς τὸ μέσον τῆς Β πλευρᾶς μὲ μέγα μονόλιθον κατώφλιον. Ἀνεσκάφησαν περὶ τὰ δώδεκα διαμερίσματα, ἄλλα μικρά, ἀποτελοῦντα σύστημα ἀποθηκῶν, καὶ ἄλλα μεγαλύτερα. Πήλινος ληνός, πίθοι καὶ σειρὰ μικρῶν ἀγγείων τῶν μεταβατικῶν ΜΜΙΙΙβ – ΥΜΙα χρόνων περισυνελέγη. 3) Εἰς τὴν ἀμέσως ὑποκειμένην στενὴν ἐπίπεδον λωρίδα ἀνεκαλύφθη καλῶς διατηρούμενον σύστημα ἀποθηκῶν, ἀναλόγων μὲ τὸν Corridor of the Bays τοῦ Ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ. Ἐντὸς τῶν τριῶν μὲ τὸν διάδρομον ἐπικοινωνούντων μικρῶν διαμερισμάτων ἀνεκαλύφθησαν 4 πίθοι καὶ λείψανα ἑτέρου, ὡς καὶ πεντηκοντὰς ἀγγείων, τῶν ὁποίων πολλὰ ἦσαν εὐμεγέθη, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀμφορεῖς μὲ ἐλλειψοειδὲς στόμιον, λεκάναι, πρόχοι κλπ., χρονολογούμενα εἰς τὴν μεταβατικὴν Μ ΙΙΙβ – ΥΜΙα περίοδον. Εἷς τρίωτος πίθος φέρει δίχρωμον διάκοσμον διπλῶν πελέκεων καὶ συνδεομένων ροδάκων. Τρεῖς τῶν πίθων ἀνεσυγκροτήθησαν ἤδη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου. Κονιάματα τοιχογραφιῶν προερχόμενα πιθανῶς ἐκ τοῦ ἄνω ὀρόφου φέρουν διάκοσμον ἀλληλοσυνδεομένων ροδάκων. Λείψανα ἰσχυρᾶς πυρκαϊᾶς μαρτυροῦν τὸ αἰφνίδιον τέλος τοῦ συγκροτήματος. Αἱ μέχρι σήμερον ἐνδείξεις καθιστοῦν πολὺ πιθανὴν τὴν κατὰ χώραν ὕπαρξιν ἀνακτορικοῦ οἰκήματος, ἱκανῶς ἐκτεταμένου καὶ στερεῶς ᾠκοδομημένου, ἐν μέρει διὰ πελεκητῶν πωρολίθων. Εἰς τὴν μεταξὺ Κάτω καὶ Ἄνω Ζάκρου φάραγγα, κατὰ τὴν ἀπότομον κλιτὺν τῶν βορείων τὸν ὅρμον κλειόντων ὑψωμάτων καὶ κατὰ τὴν νοτίαν βραχώδη παραλίαν, διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις σημαντικῶν συνόλων τάφων

χρονολογουμένων ἀπὸ τῆς προανακτορικῆς μινωικῆς περιόδου μέχρι τῶν ὀψίμων γεωμετρικῶν ἑλληνικῶν χρόνων.

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ποικίλα καὶ πλούσια ὑπῆρξαν καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1961 τὰ τυχαῖα εὑρήματα τὰ κατὰ τὴν καλλιέργειαν ἀγρῶν, διανοίξεις ὁδῶν, ἐκβραχισμοὺς κλπ. ἐλθόντα εἰς φῶς καὶ παραδοθέντα εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου καὶ τὰς Συλλογάς.

Εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Βυρσοδεψείων Ἡρακλείου εὑρέθησαν εἰς σφραγιδόλιθος μινωικός, χαλκοῦν κοῖλον ἡμισφαιρικὸν ἀντικείμενον, χαλκοῦν τεμάχιον πιθανῶς ἐξ εἰδωλίου καὶ δύο κωνικὰ κύπελλα. Ἐκ Πόρου Ἡρακλείου ἐκομίσθη χαλκοῦν ἰδιόρρυθμον ἐργαλεῖον, προσομοιάζον πρὸς ὑνίον ἀρότρου. Ἐξ Ἁγ. Ἰωάννου Ἡρακλείου διάφορα κτερίσματα, πιθανῶς συληθέντος τάφου, ἀργυροῦν ψέλιον καὶ περόνη μὲ πλατεῖαν δισκοειδῆ κεφαλήν, κόσμημα σπειροειδές, ἐπένδυσις ψήφου, τεμάχια ἐνωτίων, ὡς καὶ πήλινα τεθραυσμένα εἰδώλια καὶ μικκύλον κυάθιον προσεκομίσθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου.

Ὡς συνήθως, ἡ περιοχὴ Κνωσοῦ ἀπέδωσεν ἱκανὸν ἀριθμὸν τυχαίων εὑρημάτων. Παρὰ τὸ Σανατόριον, πιθανῶς ἐξ Ἑλληνικοῦ τάφου, περισυνελέγησαν μικρά τινα ἀγγεῖα, ἐξ ἄλλης δὲ γειτονικῆς περιοχῆς χαλκοῦς κωδωνίσκος, χαλκοῦς κρίκος καὶ κυάθιον. Παρὰ τὸν Τεκὲ (Καλλιθέαν) ἀνευρέθη φωλεόσχημον μινωικὸν ἀγγεῖον καὶ τριπτὴρ καὶ εἰς τὴν θέσιν Ἑλληνικὰ μαρμάρινος κορμὸς ἀγαλματιδίου, ἀγνύθες, ἀγγείδιον.

Εἰς Γοῦρνες Πεδιάδος καὶ εἰς θέσιν Τσελεπινὲς Παποῦρες περισυνελέγη κομψὴ ραμφόστομος πρόχους ΥΜ χρόνων.

Εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Σταμιῶν Πεδιάδος καὶ εἰς θέσεις Ἅγ. Ἀντώνιος, Σάββας, καὶ Πατητήρια περισυνελέγησαν γεωμετρικὴ οἰνοχόη καὶ δύο ἄωτα κύπελλα.

Παρὰ τὸ χωρίον Κόξαρη Πεδιάδος καὶ εἰς θέσιν Πετράδες ἀνευρέθη καὶ παρεδόθη νεολιθικὸς πέλεκυς ἐκ ποταμίου χάλικος.

Ἐκ θέσεως Σπυριδιανὸ Σελλί, ὄχι μακρὰν τῆς ἀρχαίας Λύττου περισυνελέγη ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας πώρινον ἄγαλμα ἀκέφαλον καὶ ἠκρωτηριασμένον τοὺς βραχίονας, γυναικὸς μὲ ποδήρη χιτῶνα καὶ ἱμάτιον, σῳζομένου ὕψους 1,25 μ. ἑλληνορρωμαϊκῶν χρόνων.

Εἰς Κερὰν Πεδιάδος, παρὰ τὴν πρὸς Λασήθιον ἄγουσαν ὁδόν, ἀνεκαλύφθη ἐνδιαφέρων ψευδόστομος ἀμφορεύς, ἄριστον δεῖγμα τοῦ πυκνοῦ ρυθμοῦ.

Ἐκ Καστα μονίτσης Πεδιάδος, θέσεως Ξυδιανὸ Σελλί, ἐκομίσθη σφαιρικὸν ἀγγείδιον βαθυκυάνου ὑάλου, ἀποκεκρουμένον τὸ ἄκρον τοῦ στενοῦ κυλινδρικοῦ λαιμοῦ.

Ἐκ τῆς περιοχῆς Μαλίων Πεδιάδος, θέσεως Χαρκίσα, ἐκομίσθη τὸ ἥμισυ ὀγκώδους λιθίνης σφύρας, ἐξ ἀγνώστου δὲ θέσεως δύο ὠοειδοῦς σχήματος ΠΜ ἀγγείδια, ἄνευ ποδὸς καὶ μὲ ἀκανόνιστον ἀνοικτὸν στόμιον.

Εἰς Βοῦτες Μαλεβιζίου καὶ εἰς θέσιν Λειβάδα ἀνευρέθη μικρὰ χειροποίητος ἐσχάρα, εἰς Λουτράκι τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας καὶ εἰς θέσιν Λεπιδόλακκος τὸ κεντρικὸν τμῆμα μεγάλου μινωικοῦ θυμιατηρίου, ἐξ Ἁγ. Μύρωνος Μαλεβιζίου καὶ θέσεως Ἂϊ Λιᾶς ἢ Καμίνια, προφανῶς ἐξ ἑλληνικοῦ ἀποθέτου, προῆλθε σειρὰ ὁλόκληρος πηλίνων ἀναγλύφων πλακιδίων – 26 τεμάχια – καὶ ζωδίων – 29 τεμάχια – λύχνος, ἀγνὺς καὶ χαλκοῦν ἔλασμα. Μικρὰ κεφαλὴ βοὸς καὶ δύο κορμοὶ ζωδίων εὑρέθησαν εἰς τὴν Πατέλα Πρινιᾶ Μαλεβιζίου.

Ἐκ Γόρτυνος προερχόμενον παρεδόθη λίαν ἐνδιαφέρον τεμάχιον ἀρχαϊκοῦ πίθου, διασῴζον τὸ ἄνω ἥμισυ ἀναγλύφου προσώπου ἀνδρὸς γενειοφόρου, μὲ ἐπιζωγραφημένας τὰς λεπτομερείας διὰ μέλανος βερνικίου. Ἐκ Μουλίων Καινουρίου ἐκομίσθη λύχνος ἑλληνορρωμαϊκῶν χρόνων, ἀξιοσημείωτος διὰ τὸ μέγεθος καὶ τὴν καλὴν διατήρησιν. Ἐκ Νιβρήτου τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας προῆλθεν σειρὰ ὅλη ἀντικειμένων, ἀνακαλυφθεῖσα εἰς τὸν χῶρον ἔνθα, παρὰ τὸ μετόχιον Δρόσων, λείψανα κτηρίου ἑλληνορρωμαϊκῶν χρόνων μὲ μαρμαροθετημένα δάπεδα καὶ ἐξέδρας· οὕτω παρεδόθησαν χαλκῆ λεκάνη, λαβὴ χαλκοῦ σκεύους μὲ κρίκον ἀναρτήσεως, ὑαλίνη δακρυδόχη, δύο τμήματα χείλους μαρμαρίνης λεκάνης μὲ παραστάσεις ἐκ τῶν ἄθλων τοῦ Ἡρακλέους, ὡς τῶν Μήλων τῶν Ἑσπερίδων καὶ τῆς Ἀναγωγῆς τοῦ Κερβέρου.

Εἰς τὰ Βασιλικὰ Ἀνώγεια Καινουρίου, θέσιν Λούτρα Γεροποτάμου, περισυνελέγησαν τεμάχια πίθου μινωικοῦ μὲ ἀνάγλυφα σχοινία καὶ ἓν κυαθοειδὲς κύπελλον. Ἐκ τοῦ χωρίου Μιαμοῦ τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας, πιθανῶς προερχόμενον ἐκ τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Λεβῆνος, περισυνελέγη μαρμάρινος κορμὸς ἀγαλματιδίου τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἐλλιπὴς τὴν κεφαλὴν καὶ ἠκρωτηριασμένος τὸν δεξιὸν βραχίονα ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος καὶ τὰς κνήμας ἀπὸ τῶν γονάτων, μὲ γυμνὸν τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ στήθους, ἰσχυρῶς λελεασμένου. Ἐκ τοῦ σπηλαίου Μεϊρῆ Τρύπα τῆς περιφερείας Κουρουπᾶ τοῦ χωρίου Ἀληθινὴ Καινουρίου ἐκομίσθησαν ὀκτὼ μικκύλα ἀγγεῖα ἑλληνικῶν χρόνων· τὸ σπήλαιον, κατὰ τὰς δοθείσας πληροφορίας, βρίθει ὀστράκων.

Παρὰ τὸ χωρίον Ἀξέντι τῆς περιφερείας Ἁγ. Βαρβάρας Μονοφατσίου ἀνευρέθη ἐντὸς ρύακος ἀξιόλογος νεολιθικὸς πέλεκυς ἐκ μέλανος στικτοῦ λίθου μὲ ὀπὴν στειλεώσεως, ἀρίστης διατηρήσεως. Δύο ἀτρακτοειδῆ μελαμβαφῆ ληκύθια καὶ ἑλληνιστικὸς λύχνος ἀνευρέθησαν παρὰ τὸ Ἴνι Μονοφατσίου. Παρὰ τὸ χωρίον Μόρια τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας περισυνελέγησαν τεμάχια ΥΜΙΙΙβ σαρκοφάγου, ψευδοστόμου ἀμφορέως καὶ χαλκοῦν μαχαίριον. Εἰς θέσιν Ἀδάμη περιοχῆς Τσουτσούρου – ἀρχαίας Ἰνάτου – εὑρέθησαν εἰς παλαιοχριστιανικὸν τάφον μικρὸν ἀγγεῖον καὶ λύχνος.

Τὰ ἐξ Ἀνατολικῆς Κρήτης περισυλλεγέντα εἶναι ποικιλώτερα καὶ ἀφθονώτερα, τὰ πλεῖστα προσκομισθέντα ὑπὸ τοῦ ἐκ Σητείας φιλαρχαίου Ἐμμανουὴλ Φυγετάκη.

Ἐκ Παχυάμμου Ἱεραπέτρας προέρχεται μικρὸς ψευδόστομος ἀμφορεύς. Ἐκ τῆς θαλάσσης, 4 μίλλια ἀνατολικῶς τῆς ἀρχαίας Ὁλοῦντος ἀνεσύρθη ὑπὸ τοῦ ἁλιευτικοῦ «Ὀρλάνδος» εὐμεγέθης ὀξυπύθμενος ἀμφορεύς.

Εἰς τὴν θέσιν Κιόνια ἢ Ραβδιὰ τοῦ Διγενῆ, ΒΑ τοῦ χωρίου Σκοπὴ Σητείας, περισυνελέγησαν φωλεόσχημον λίθινον ἀγγεῖον, ὀκτὼ ἀμφικωνικὰ πήλινα σταθμία, ἀγνύθες διαφόρων σχημάτων, κεφαλαί τινες ἐφθαρμέναι πηλίνων ἀρχαϊκῶν εἰδωλίων καὶ ἡ δεξιὰ παρειὰ μεγάλης πηλίνης κεφαλῆς εἰδωλίου, μεγέθους ἱκανῶς μικροτέρου τοῦ φυσικοῦ. Ἐκ θέσεως Λαψανάρι, πλησίον τοῦ αὐτοῦ χωρίου, περισυνελέγησαν ἱκανὰ πήλινα ἀνάγλυφα πλακίδια, ἓν μετ' ἀναγλύφου γρυπός, ἀρχαϊκῶν ἑλληνικῶν χρόνων, ὅμοια πρὸς ἄλλα ἐκ τῆς αὐτῆς τοποθεσίας παλαιότερον εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου προσκομισθέντα. Ἐκ τῆς περιοχῆς Ἀχλαδίων, θέσεως Παναγιά, προέρχεται λύχνος ἑλληνικὸς μὲ ἓξ μύξας. Ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς πόλεως Σητείας, τῆς χερσονήσου Τρυπητός, Α αὐτῆς κειμένης, ἀνευρέθη λίθινος ἀλτήρ. Ἐκ δὲ τοῦ παρὰ τὴν πόλιν λατομείου Κόκκινα προσεκομίσθησαν περισυλλεγεῖσαι 14 κτερισματικαὶ σφαῖραι, κοῖλαι ἐσωτερικῶς, μὲ κωδωνίζον χαλίκιον, ἐγχάρακτοι τὴν ἐπιφάνειαν. Εἰς Ἅγ. Γεώργιον Σητείας, θέσιν Ἁγ. Ἀντώνιος, εὑρέθησαν μικρὸς ψευδόστομος ἀμφορεὺς καὶ δύο ἄωτα κύπελλα μὲ πλατὺ περιχείλωμα. Ἐκ τῆς θέσεως τοῦ γνωστοῦ παρὰ τὸν Πετρᾶν Σητείας ΥΜΙΙΙ νεκροταφείου προῆλθεν ἕτερος ψευδόστομος ἀμφορεὺς καὶ κύπελλον. Ἐκ Πισκοκεφάλου καὶ θέσεως Χαλέπα ἐκομίσθη μικρὰ μαρμαρίνη κεφαλὴ Ἀφροδίτης, ἐκ δὲ τῆς γειτονικῆς παρὰ τὸ χ. Σφακιὰ θέσεως Καστρὶ μικρὸς μαρμάρινος κορμὸς γυναικός. Εἰς θέσιν Κουρὶ τῆς αὐτῆς περιοχῆς περισυνελέγη μικρὸς ψευδόστομος ἀμφορεὺς μὲ διάκοσμον σπειροειδῶν καὶ καμπύλων γραμμωτῶν τριγώνων, εἰς δὲ τὴν θέσιν Μπολάρη λίθινον διάτρητον πῶμα, τεμάχιον χαλκοῦ ἀγγείου, πηλίνη ψῆφος, πρίσμα ὀρείας κρυστάλλου καὶ ἀγνύθες.

Ἐκ Τουρλωτῆς Σητείας ἐκομίσθησαν μικρὰ πρόχους καὶ λοπὰς ἑλληνικῶν χρόνων· ἐκ τοῦ πλησιοχώρου Καστρὶ δύο μικρὰ πήλινα ζώδια. Ἀνεφάνη τμῆμα ὑδραγωγείου κατευθυνομένου ἀπὸ Βαγιᾶς πρὸς Μόχλον καὶ τούτου ἐκομίσθη τμῆμα τοῦ ὑδραγωγοῦ σωλῆνος.

Εἰς τὴν περιοχὴν Λιόπετρο Σητείας ἦλθον εἰς φῶς διάφοροι ἀρχαιότητες: τρεῖς ψευδόστομοι ἀμφορεῖς, δακτυλιοειδὴς ἀσκός, τετραγώνου τομῆς μὲ διακόσμησιν γραμμωτῶν τριγώνων, φλασκίον μὲ ὁμοκέντρους κύκλους ἀμφιπλεύρους, τέσσαρες κύαθοι, τριποδικὸν μόνωτον ἀγγεῖον ἐλλιπὲς τοὺς πόδας, δύο οἰνοχοΐσκαι, γεωμετρικὸς κρατηρίσκος μὲ τεθλασμένην γραμμήν, πτηνόμορφος ἀσκός, πυξοειδὲς ἀγγεῖον σφαιρικὸν μὲ ὁριζοντίους λαβάς, πλῆρες λευκῆς κόνεως, τέλος χονδροειδὲς δίωτον ἀγγεῖον μὲ σφαιρικὴν κοιλίαν καὶ ἐλλειψοειδὲς στόμιον, μὲ μετόπας κοσμουμένας δι' ἡμικυκλίων μετὰ στιγμῶν.

Εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Μέσα Μουλιανῶν Σητείας ἀνευρέθησαν εἰς θέσιν Παχὺ Χαράκι δύο ΜΜΙΙΙ πιθίσκοι, εἰς τετράωτος κοσμούμενος δι' ἐμπιέστων σχοινίων καὶ ὁ ἕτερος δίωτος καὶ ἐλλιπής. Πλησίον τῆς αὐτῆς θέσεως ἀνεκαλύφθη τμῆμα πολὺ μεγάλου λιθίνου λύχνου, σῴζον τὴν μύξαν καὶ μέρος τοῦ χείλους τοῦ δοχείου.

Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον ἐμφανίζει μεγάλη κυλινδρικὴ πρωτοκορινθιακὴ πυξίς, ἰδιόρρυθμος τὴν διαμόρφωσιν, ἔχουσα τριπλῆν λαβὴν καὶ δακτυλιοειδῆ βάσιν, φέρουσα εἰσέτι τὸ μετὰ κομβίου πῶμά της, ἀνευρεθεῖσα εἰς τάφον τῆς ἀρχαίας Πραισοῦ. Ἐκ τῆς πλησιοχώρου θέσεως Καπαστὸς προῆλθεν ἀκέραιος ἑλληνικὸς κώθων καὶ ἀμφικωνικὴ ἀγνύς.

Ἐκ θέσεως Καστρὶ Παλαικάστρου περισυνελέγησαν γεωμετρικὴ προχοΐσκη καὶ σκύφος καὶ τρεῖς πρόχοι ἑλληνορρωμαϊκῶν χρόνων. Τέλος, εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ζάκρου πολλὰ νέα εὑρήματα ἦλθον εἰς φῶς. Οὕτω εἰς θέσιν Κούκου Κεφάλι ἀνευρέθη εἰδώλιον ἀρχαϊκὸν ἐνθρόνου θεότητος καὶ κορμὸς εἰδωλίου, ἴσως τοῦ τύπου μετ' ἀνυψωμένων χειρῶν. Εἰς θέσιν Ἀνθρωπόλιθοι περισυνελέγησαν δύο ὀγκώδεις πυραμιδικαὶ ἀγνύθες καὶ ἰδιότυπος μήτρα ἐκ δύο ἐλλειψοειδῶν προσαρμοζομένων τεμαχίων, τῶν ὁποίων τὸ ἄνω εἰς σχῆμα χελώνης, ἴσως διὰ τὴν κατασκευὴν αἰχμῶν ἀκοντίων. Εἰς θέσιν Χαλασίδια ἢ Μέσα Μύλος εὑρέθησαν χονδροειδὴς οἰνοχοΐσκη, βαθεῖα μελαμβα-

φὴς κύαθος καὶ κάλπη ἑλληνικῶν κλασσικῶν χρόνων εἰς τεμάχια. Ἐκ σπηλαίου εἰς θέσιν Αὐλάκι προῆλθον τεμάχια σαρκοφάγου καὶ ΜΜ ὄστρακα. Ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ χωρίου Ζάκρου παρεδόθησαν δύο γεωμετρικοὶ ἀρύβαλλοι, ἀριθμός τις ψήφων καὶ ἀγνύθων, κύπελλον μὲ ὀφιοειδεῖς λαβάς, χαλκοῦν ἐλλιπὲς κύπελλον, τεμάχια χαλκῆς πόρπης, μικρὰ νῆσσα ἐκ πώματος, τέλος κυβικὴ ἀγνὺς μὲ ἐγχάρακτον ἰχθύν. Ἄλλα εὑρήματα ἐγένοντο εἰς θέσιν Λενικὰ τῆς Κάτω Ζάκρου, ὡς πέντε ψευδόστομοι ἀμφορεῖς, δύο προχοΐσκαι, ὧν ἡ μία εὐρύστομος καὶ μετὰ ποδός, δύο σκυφοειδῆ ἀγγεῖα ἐπὶ ποδός, ἀρύβαλλος, κυαθίσκος καὶ εὐμέγεθες ἀκόντιον.

Λόγῳ τοῦ μεγάλου πλήθους τῶν ἀνευρεθέντων καὶ τῆς ἀπασχολήσεως τῆς ὑπηρεσίας εἰς ἄλλα κύρια ἔργα, εἰς ὀλίγα μόνον σημεῖα, ἔνθα ἀνευρέθησαν τυχαίως ἀρχαιότητες, ἐγένετο αὐτοψία.

Ν. ΠΛΑΤΩΝ – Κ. ΔΑΒΑΡΑΣ

*

Ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Ἐφόρου Ν. Πλάτωνος ἤρχισαν διὰ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Μύρωνος Μιχαηλίδου αἱ ἐργασίαι ἀποκαταστάσεως καὶ ἀξιοποιήσεως τῆς Φορτέτσας Ρεθύμνης, χρηματοδοτούμεναι ὑπὸ τοῦ εἰδικοῦ κονδυλίου τουριστικῶν ἔργων Κρήτης τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὀργανισμοῦ Τουρισμοῦ. Τὴν τεχνικὴν ἐπιμέλειαν ἤσκησεν ὁ Διευθυντὴς Τεχνικῶν Ὑπηρεσιῶν Νομοῦ Ρεθύμνης Ι. Χαλκιαδάκης.

Κατὰ τὴν πρώτην φάσιν τῶν ἔργων ὁ λίαν ἐκτεταμένος χῶρος τοῦ Φρουρίου ἀπηλλάγη ἀπὸ τὰ ἠρειπωμένα νεωτερικὰ κατασκευάσματα καὶ ἐγένετο γενικὴ διαμόρφωσις τοῦ χώρου, χρησιμοποιηθέντων προωθητήρων. Κατὰ τὴν δευτέραν φάσιν ἐγένετο ἡ συμπλήρωσις τοῦ μεγάλου ῥήγματος κατὰ τὸ δυτικὸν προπέτασμα, προελθόντος ἐκ τῆς ἀνατινάξεως τῶν στοῶν τοῦ ἐπικειμένου κατὰ τὸν ΝΔ προμαχῶνα ἐπιπρομαχῶνος κατὰ τὸν τελευταῖον Παγκόσμιον Πόλεμον ὑπὸ τῶν Γερμανῶν. Ἐπηκολούθησεν ἡ ἀποκατάστασις καὶ συμπλήρωσις τῶν ἐπάλξεων τοῦ Φρουρίου, ὅπου αὗται εἶχον καταστραφῆ. Μικρὰ ῥήγματα τῆς τοιχοποιΐας ἐφράχθησαν καὶ διεμορφώθησαν τινὲς τῶν κανονιοθυρίδων. Αἱ ἐργασίαι πρόκειται νὰ συνεχισθοῦν, διατιθεμένης συνολικῶς δαπάνης ἑνὸς καὶ ἡμίσεος ἑκατομμυρίου δραχμῶν.

Ἐντὸς τῆς πόλεως τῶν Χανίων καὶ εἰς θέσιν Μαζαλῆ Ἁγ. Ἰωάννου, ἐπὶ τοῦ ἄνω τῶν Δικαστηρίων ἰσοπέδου, συνεχίσθη διὰ τετάρτην φορὰν ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου Ν. Πλάτωνος, βοηθουμένου ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Κ. Δαβάρα, ἡ ἐξερεύνησις τοῦ σημαντικοῦ ΥΜΙΙΙ νεκροταφείου, τοῦ ἀποτελοῦντος, ὡς φαίνεται, συνέχειαν τοῦ γνωστοῦ ΥΜ ΙΙΙ νεκροταφείου τῶν Δικαστηρίων καὶ τῶν Ἐπανορθωτικῶν Φυλακῶν.

Κατὰ τὸ ΝΔ ἄκρον τοῦ ἰσοπέδου ἀνεσκάφη πλήρως ὁ τάφος Ο, ὁ ἀνακαλυφθεὶς τὸ παρελθὸν ἔτος. Ὁ θάλαμός του εἶναι μᾶλλον ὀρθογώνιος καὶ βαθύς, πρὸς αὐτὸν δὲ κατέρχεται στενὸς καὶ ἐπιμήκης δρόμος μὲ πρὸς τὰ ἄνω συμπλησιάζοντα τοιχώματα· ὁ θάλαμος, ἴσως παλαιόθεν, διερράγη δι' ἰσχυροῦ βαθυτάτου καὶ διαμπεροῦς ἐξ Α πρὸς Δ ῥήγματος, προκληθέντος ἐκ κατολισθήσεως τῶν πετρωμάτων. Φαίνεται ὅτι κατόπιν τούτου ἐγκατελείφθη καὶ δὲν ἐχρησιμοποιήθη διὰ ταφάς, διότι οὐδὲν κτέρισμα ἢ ἄλλο ἴχνος ταφῆς ἀνεφάνη ἐντὸς τοῦ θαλάμου, τοῦ ὁποίου αἱ ἀρχικαὶ διαστάσεις εἶναι περίπου 2,30 Χ 1,40 μ. Τῆς εἰσόδου τὸ πλάτος εἶναι 0,75 ἄνω καὶ 1,30 κάτω.

Ἕτερος τάφος (Π) ἀνεκαλύφθη κατὰ τὸ ἀνατολικὸν κράσπεδον τῆς δυτικῶς τοῦ ἰσοπέδου διερχομένης ὁδοῦ. Τούτου ὅμως μόνον τμῆμα ἀνεσκάφη, κυρίως τοῦ βαθυτάτου πρὸς τὸν ταφικὸν θάλαμον κατερχομένου δρόμου· ὁ τάφος φαίνεται μεγάλων διαστάσεων, αἵτινες δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προσδιορισθοῦν ἀκριβέστερον πρὸ τῆς τελικῆς ἀνασκαφῆς. Κατὰ τὴν δεξιὰν πλευρὰν τοῦ δρόμου καὶ πρὸς τὸ τέρμα του ἀνεφάνη μικρὸς λαξευτὸς θάλαμος προφανῶς νεωτέρου τοῦ Π τάφου· εἶναι οὗτος περιφερικὸς μὲ βάθυσμα κατὰ τὸ μέσον· ὁ δρόμος τοῦ τάφου τούτου (Ρ) ἔχει τὴν αὐτὴν σχεδὸν κατεύθυνσιν μὲ τὸν δρόμον τοῦ μεγάλου, ἀλλὰ βαίνει παραπλεύρως. Τὰ κτερίσματα περισυνελέγησαν κατὰ τὰς δοθείσας πληροφορίας πρὸ ἐτῶν, ὁπότε ὁ θάλαμος ἀνεκαλύφθη κατασκευαζομένου τοῦ ρείθρου τῆς ὁδοῦ, ἀλλὰ τότε δὲν ἠρευνήθη ὁ δρόμος τοῦ μεγαλυτέρου τάφου. Ἡ ἀνεύρεσις χαρακτηριστικῶν τμημάτων ἀγγείων, ὡς ποδὸς μεγάλης ὑψίποδος κύλικος, κυπέλλων, ἴσως ψευδοστόμου ἀμφορέως εὐμεγέθους μὲ διακόσμησιν ὀκτάποδος κ.ἄ. ἐντὸς τοῦ κατωτέρου στρώματος τῆς ἐπιχώσεως τοῦ τελευταίου ἀποτελεῖ πιθανὴν ἔνδειξιν ὅτι ὁ τάφος ἐσυλήθη. Ἡ ἀνασκαφὴ διεκόπη πρὸ τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ θαλάμου.

Κατὰ τὴν αὐτὴν πλευρὰν τῆς ὁδοῦ, βορειότερον πρὸς τὰς Ἐπανορθωτικὰς Φυλακάς, διακρίνονται αἱ τομαὶ τῶν δρόμων τάφων τινῶν κατὰ τὸν μαλακὸν βράχον τοῦ κρασπέδου· δύο τούτων ἠρευνήθησαν παλαιότερον καὶ ἀπέδωσαν ἱκανὰ κτερίσματα, ἀποκείμενα νῦν εἰς τὸ Μουσεῖον Χανίων.

Ὑπὸ ἐργάτου παρεδόθησαν, περισυλλεγέντα ἐκ τῶν χωμάτων ἀνεσκαμμένων τάφων, λίαν εὐμεγέθης ψῆφος φαγεντιανῆς μὲ τοξωτὰς φλεβώσεις καὶ κομψὸν προχοΐδιον μὲ σχηματικὰ φυτικὰ κοσμήματα.

Παραλλήλως ἐξακολουθεῖ ἡ πλήρης ἀποχωμάτωσις καὶ περαιτέρω ἐξερεύνησις τοῦ μεγάλου μετὰ 13 κογχῶν καὶ θηκῶν τάφου Α γνωστοῦ παλαιόθεν ὡς Κατακόμβη Μαζαλῆ καὶ θεωρουμένου μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων ὡς ἰδιοτύπου ΥΜΙΙΙ λαξευτοῦ τάφου. Ἤδη ἡ ἀνασκαφὴ ἑτέρου μετὰ κογχῶν τάφου – 9 τὴν φορὰν ταύτην – κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ αὐτοῦ ἰσοπέδου ἐπεβεβαίωσε τὴν ὑπόνοιαν ὅτι καὶ ὁ Α ἔδει νὰ ἀνήκῃ εἰς τοὺς τελευταίους ἑλληνιστικοὺς ἢ τοὺς ἑλληνορρωμαϊκοὺς χρόνους καὶ ὅτι εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις εἶχε γίνει διεύρυνσις καὶ ἐπαναχρησιμοποίησις μεγάλων ΥΜΙΙΙ τάφων. Ἡ μεγάλη ἐπίχωσις τοῦ δρόμου ἀφῃρέθη καὶ ὁ τάφος ἐγένετο οὕτω εὐκόλως προσβατός· τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ἐπιχώσεως τοῦ θαλάμου ἀνειλκύσθη διὰ τοῦ παλαιόθεν ὑπάρχοντος πρὸ τῆς κόγχης τοῦ βάθους ἀεραγωγοῦ φρέατος. Ἐγένετο ἀκολούθως ἡ ἀποχωμάτωσις τῶν κογχῶν καὶ θηκῶν καὶ ἀπεδείχθη ὅτι αἱ νότιαι καὶ ἡ τοῦ βάθους διατηροῦνται καλῶς, ἐνῷ τινὲς τῶν βορείων κατεστράφησαν κατὰ μέγα μέρος. Τὰ τρία πρῶτα μετὰ τὴν εἴσοδον ζεύγη σχηματίζονται μᾶλλον ὡς θῆκαι μὲ ἀρκοσόλια καὶ δὲν ἔχουν σκάμματα διὰ τὴν ἀπόθεσιν τῶν νεκρῶν, ὡς τὰ τρία ἑπόμενα καὶ ἡ κόγχη τοῦ βάθους. Εἰς ταῦτα διακρίνονται καλῶς τὰ σκάμματα τῶν θηκῶν καὶ αἱ ἀναθυρώσεις διὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν καλυπτηρίων πλακῶν. Τὸ δάπεδον τοῦ θαλάμου κατέρχεται ἐπικλινῶς, σχηματιζομένων περὶ τὸ μέσον δύο πλατέων ἀναβαθμῶν. Νεωτερικὸς τοῖχος μετὰ θύρας εἰς τὸ μέσον, κατασκευασθεὶς κατὰ τὸν Πόλεμον, ἵνα ὁ τάφος χρησιμοποιηθῇ ὡς καταφύγιον, ἀπέφραξε σχεδὸν τελείως τὸ δεύτερον ζεῦγος τῶν κογχῶν· τὸν τοῖχον τοῦτον δὲν καθῃρέσαμεν ἵνα μὴ ἐξασθενήσῃ ἡ στήριξις τῆς ὀροφῆς τοῦ θαλάμου. Τόσον ἡ εἴσοδος ὅσον καὶ τὸ πρῶτον ζεῦγος τῶν κογχῶν ὑπέστησαν σημαντικὰς ζημίας. Βαθὺ φρέαρ ἀνωρύχθη εἰς τὴν τετάρτην ἐπ' ἀριστερὰ κόγχην. Κατὰ τὴν ἐργασίαν τοῦ καθαρισμοῦ ἀνευρέθησαν ἱκανὰ λείψανα κεραμεικῆς, ὑαλίνων, σιδηρῶν ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα ἐπεβεβαίωσαν τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ τάφου κατὰ τοὺς ἑλληνορρωμαϊκοὺς χρόνους. Χαρακτηριστικὸν εἶναι τμῆμα τῆς βάσεως ὀξυπυθμένου ἀμφορέως μὲ δακτυλιοειδῆ διαμόρφωσιν. Ἐγένετο πλήρης ἀποτύπωσις τοῦ τάφου καὶ ἐλήφθησαν τὰ ἐνδεικνυόμενα μέτρα ἵνα παραμείνῃ προσιτός.

Ὑποδείξει τῆς κ. Money – Coutts – Σειραδάκη ἐγένετο αὐτοψία εἰς τυχαίως κατὰ τὸν τελευταῖον Πόλεμον ἀποκαλυφθὲν ΥΜΙΙΙ νεκροταφεῖον ἐπὶ τοῦ ὑψώματος Καυκάλα Ἁ γ. Κ υ ρ ι α κ ῆ ς Χαλέπας Χανίων. Κατὰ τὴν ἀνόρυξιν χαρακωμάτων πρὸς ὀχύρωσιν τοῦ ὄχι μακρὰν τῆς θαλάσσης λόφου εἶχον ἔλθει εἰς φῶς δύο τάφοι, τῶν ὁποίων τὸ περιεχόμενον ἐν μέρει διεσκορπίσθη ὑπὸ τῶν Γερμανῶν στατιωτῶν, ἐν μέρει διεσώθη καὶ παρεδόθη διὰ τῆς κ. Σειραδάκη εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ὑπηρεσίαν. Πρόκειται κυρίως περὶ ἀγγείων, σκύφων, ὑψίποδος κύλικος, θηλάστρου, μέρους ἀσκοῦ, λοπαδίων καὶ κυάθων. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἰδιοκτήτου, τὰ ἀγγεῖα τοῦ πρώτου τάφου θὰ ἦσαν περὶ τὰ 30.

Ἐπηκολούθησεν ἡ συστηματικὴ ἐξερεύνησις τοῦ λόφου ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἀνασκαφέων διὰ τὴν ἀνεύρεσιν καὶ ἄλλων τάφων καὶ τὴν διακρίβωσιν τῆς μορφῆς τῶν ἤδη ἀνεσκαμμένων. Αἱ ταφαὶ ἐγένοντο ἐντὸς λαξευτῶν θαλάμων μετὰ βραχέος δρόμου ἢ ἐντὸς ἐπιμήκων σκαμμάτων ἐλλειψοειδοῦς ἢ κυκλοτεροῦς σχήματος, κυρίως κατὰ τὴν βορείαν πρὸς τὴν θάλασσαν βλέπουσαν κλιτὺν καὶ τὴν δυτικήν. Λείψανα οἰκισμοῦ διακρίνονται κατὰ τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου, εἰς πολλὰ δὲ σημεῖα λατομήσεις τοῦ βράχου πρὸς πορισμὸν οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ. Κατὰ τοὺς ΒΑ πρόποδας τοῦ ὄχι πολὺ ὑψηλοῦ λόφου, παρὰ τὴν θέσιν τῆς Ἁγ. Κυριακῆς, ὑπάρχει καλὴ πηγὴ ὕδατος.

Ὁ ὑπὸ τῶν Γερμανῶν διαταραχθεὶς τάφος Α ἔχει θάλαμον πεταλοειδοῦς σχήματος καὶ εἴσοδον ὑψηλήν, τοξωτὴν ἄνω. Τὸ φράγμα της εἶχε διαλυθῆ ὑπὸ τῶν συλησάντων. Περὶ τὰ 15 μέτρα ἀνατολικώτερον εἰς τὴν αὐτὴν γραμμὴν εὑρίσκεται ὁ τάφος Β, ὑποστὰς καὶ αὐτὸς διατάραξιν τοῦ περιεχομένου του ὑπὸ τῶν Γερμανῶν· ἔχει ἀναλόγου μορφῆς θάλαμον καὶ θύραν, ἀλλ' εἶναι μικρότερος· τὸ φράγμα εὑρίσκεται εἰς τὴν θέσιν του ἀλλ' οὐδὲν κτέρισμα ἐπὶ πλέον ἀπεδόθη. Ἀνατολικώτερον ἀνευρέθη σειρὰ ὅλη σκαμμάτων κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον κανονικοῦ σχήματος. Δὲν εἶναι βέβαιον ὅτι πάντα ταῦτα ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ ταφικὰς ἀποθέσεις. Τὸ μεγαλύτερον τούτων (Γ) ἐπιμήκους ἐλλειψοειδοῦς σχήματος, ἀνευρέθη κενὸν μὲ δύο μόνον ὄστρακα βυζαντινὰ φέροντα ὑέλωσιν, ἐκ λοπαδίων. Σχεδὸν κενὰ ἀνευρέθησαν καὶ δύο ἄλλα σκάμματα, ἓν πεταλοειδὲς καὶ δύο σχεδὸν ὀρθογωνια· εἰς τὸ ἓν τῶν τελευταίων ἀνευρέθησαν μόνον ὀστᾶ μεγάλου ζώου, μᾶλλον βοός, ἴσως ἐπὶ τόπου θυσιασθέντος κατὰ νεκρικοὺς ἐναγισμούς. Ὁ πρὸς τὰ ΒΔ τοῦ Α κείμενος λαξευτὸς τάφος Δ περιεῖχε ἀκόμη, καίτοι διαταραχθέντα πως, τὰ λείψανα δύο ταφῶν ἐπὶ τοῦ δα-

πέδου τοῦ σχεδὸν ὀρθογωνίου θαλάμου. Ὁ πρὸς τὸν θάλαμον κατερχόμενος δρόμος εἶναι ἰδιόρρυθμος, διότι καμπυλοῦται πρὸς τὸ πρὸς τὸν θάλαμον τμῆμά του, σχηματιζομένου ἀκριβῶς πρὸ τῆς εἰσόδου του εἴδους κυκλοτεροῦς προθαλάμου. Ἡ παράδοξος αὕτη διάταξις ἴσως ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι κατὰ τὴν διάνοιξιν συνηντήθη ὁ λίαν σκληρὸς βράχος καὶ ἐγένετο μικρὰ ἔκτροπή ἵνα ὁ θάλαμος λαξευθῇ εἰς τὸν μαλακώτερον βράχον. Τὸ μόνον κτέρισμα ἦτο ἓν θήλαστρον, ἀνευρεθὲν μεταξὺ τῶν δύο ταφῶν τοῦ θαλάμου· τὰ λοιπὰ κτερίσματα φαίνεται ὅτι ἀφῃρέθησαν κατὰ διατάραξιν τοῦ τάφου, γενομένην προφανῶς ἐκ τῶν ἄνω, ἀφοῦ τὸ φράγμα ἀνευρέθη ἀδιατάρακτον εἰς τὴν θέσιν του, κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ προθαλάμου.

Τῇ ὑποδείξει τοῦ ἐκ Χανίων δικηγόρου Κ. Χαβρὲ ἐγένετο αὐτοψία εἰς θέσιν Στερνάκι ΒΔ τοῦ χωρίου Στύλος Ἀποκορώνου καὶ εἰς σχετικῶς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τούτου ἐπὶ χαμηλοῦ ὑψώματος. Θολωτὸν κτήριον ἐκ μεγάλων λίθων, ᾠκοδομημένον κατὰ τὸν ἐκφορικὸν τρόπον, θεωρούμενον ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου τοῦ χώρου ὡς στέρνα – ἐκ τούτου καὶ τὸ ὄνομα τῆς τοποθεσίας – ἦτο γνωστὸν παλαιόθεν καὶ κατὰ τὸν πόλεμον εἶχε χρησιμοποιηθῇ ὡς τόπος ἀπορριμμάτων τῶν ὀχυρωσασῶν τὴν περιοχὴν μονάδων. Ὁ κάτοχος ἠθέλησε νὰ τὸ μετατρέψῃ εἰς τόπον καταφυγίου καὶ διέσπασε μέρος τοῦ τοιχώματος, διὰ τῆς ἀφαιρέσεως μεγάλων τινῶν λίθων. Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς διεπιστώθη ὅτι ἐπρόκειτο περὶ σημαντικοῦ θολωτοῦ τάφου ΥΜΙΙΙ χρόνων, διασῳζομένου ἀκεραίου καὶ μέχρι τῆς κλειδὸς αὐτοῦ. Ἀπεφασίσθη ἡ ἄμεσος ἀνασκαφή του πρὸς ἀποφυγὴν περαιτέρω φθορᾶς καὶ πιθανῆς συλήσεως. Διὰ ταύτης, γενομένης διὰ τοῦ Ἐφόρου Ν. Πλάτωνος, βοηθουμένου ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Κ. Δαβάρα, διεπιστώθη ὅτι ἐπρόκειτο περὶ λίαν ἀξιολόγου θολωτοῦ τάφου μὲ κυκλικὸν θάλαμον, ὑψηλὴν εἴσοδον καὶ πλατὺν κτιστὸν δρόμον, εἰς ἀρίστην κατάστασιν διατηρουμένου καὶ κατὰ τὰς προκυψάσας ἐνδείξεις ἀνήκοντος εἰς τὴν ΥΜ ΙΙΙβ περίοδον. Ἡ ὀλίγον ὑπερέχουσα τοῦ ἐδάφους κορυφή του, διατηροῦσα, ὡς ἐλέχθη, ἀνέπαφον εἰς τὴν θέσιν της τὴν μεγάλην εἰς σχῆμα πλακὸς κλεῖδα, ἔχει ἐγκλωβισθῇ εἰς μέγα τετράγωνον κτήριον, ἐν μέρει μόνον ἀποκαλυφθέν. Ὁ δρόμος κατέρχεται μὲ ἠπίαν κλίσιν ἐκ νότου, διατηρῶν λίαν ἐπιμελῶς κατεσκευασμένα τοιχώματα καὶ ἔχων κατὰ τὴν εἴσοδον πλάτος 1,55 μ. Ἡ εἴσοδος εἶναι βαθεῖα 1,80 μ., ἔχει δὲ πλάτος 1,05 καὶ ὕψος σημαντικὸν 2,30 μ. μὴ συμπεριλαμβανομένου τοῦ ὑπὲρ τὸ ὑπέρθυρον σχηματιζομένου ὀλίγον ἀκανονίστως ἀνακουφιστικοῦ τριγώνου, τὸ ὁποῖον ἔχει ἐσωτερικὸν ὕψος 0,70 μ. Αἱ παραστάδες τῆς θύρας ἐσχηματίσθησαν δι' ὀγκωδῶν ἐπαλλήλων λίθων, τὸ δὲ ὑπέρθυρον διὰ τριῶν λίαν ἐπιμήκων καὶ ὀγκωδῶν λίθων, μὲ καλῶς ἐπεξειργασμένα τὰ πρὸς τὰ ἔσω καὶ ἔξω βλέποντα πρόσωπα. Τὰ τοιχώματα τοῦ κανονικοῦ κυκλικοῦ θαλάμου εἶναι ᾠκοδομημένα μὲ ὀγκώδεις λίθους ἡμιεπεξειργασμένους κατὰ τὸ κυκλώπειον σύστημα μὲ μικροὺς παρεμβλήτους λίθους. Ὁ θόλος ἀνυψοῦται τοξοειδῶς εἰς συνολικὸν ὕψος ἀπὸ τοῦ δαπέδου μέχρι τῆς κλειδὸς 4,80 μ., τῆς διαμέτρου τοῦ θαλάμου οὔσης 4,30 μ. Κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀνασκαφῆς μόλις ἐφαίνετο ἡ ἄνω πλευρὰ τοῦ ὑπερθύρου, τοῦ ὑπολοίπου τοῦ θαλάμου ὄντος ἐπικεχωσμένου.

Ὁ θάλαμος τελικῶς ἀπεδείχθη καθ' ὁλοκληρίαν σεσυλημένος. Μεγάλαι ὅμως ποσότητες ὀστράκων, περισυλλεγεῖσαι κυρίως εἰς τὸ κατώτερον μέρος τῆς ἐπιχώσεως, ἀπέδειξαν τὴν χρῆσιν καὶ προφανῶς τὴν κατασκευὴν τοῦ τάφου κατὰ τοὺς ΥΜΙΙΙβ χρόνους. Τὸ δάπεδον ἐκ φυσικοῦ βράχου εἶναι ὀλίγον ἐπικλινές. Ἡ σύλησις τοῦ θαλάμου ἐγένετο, φαίνεται, δι' ἀφαιρέσεως λίθων τινῶν τοῦ φράγματος τῆς εἰσόδου, οἱ ὁποῖοι ἀκολούθως ἐπανατοποθετήθησαν προχείρως. Τὸ ἀνακουφιστικὸν τρίγωνον ἐκλείετο διὰ δύο ἢ τριῶν λίθων. Δὲν ἀποκλείεται ἡ πρώτη διείσδυσις εἰς τὸν θάλαμον νὰ ἐγένετο διὰ τούτου. Δὲν φαίνεται ὅμως νὰ ἐγένετο τότε πλήρης σύλησις τοῦ τάφου, διότι πολλὰ ἀγγεῖα, κυρίως κύπελλα, χρησιμοποιηθέντα εἰς ἐναγισμοὺς πρὸς τιμὴν τῶν νεκρῶν, ἀνήκοντα εἰς προκεχωρημένους ἑλληνιστικοὺς χρόνους, ἀνευρέθησαν ἀποτεθειμένα εἰς τὸ κενὸν τοῦ ἀνακουφιστικοῦ τριγώνου καὶ ἐπὶ τῆς πλακὸς τοῦ ὑπερθύρου. Ἀνάλογα ἑλληνιστικὰ ἀγγεῖα καὶ τμήματα ἀγγείων εὑρέθησαν εἰς τὸν δρόμον, ἀλλὰ διατεταραγμένα καὶ ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τούτου. Ἡ κυρία σύλησις φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἐγένετο μεταγενεστέρως, μετατοπισθέντων τῶν ἀνωτέρω λίθων τοῦ φράγματος.

Εἰς δύο γειτονικὰ πρὸς Β καὶ ΒΔ ὑψώματα διακρίνονται λείψανα σημαντικῶν κτηρίων, προφανῶς μινωικῶν χρόνων. Ἰδιαιτέρως ἐμφανῆ μεταξὺ τῶν θάμνων εἶναι τὰ ἐπὶ τοῦ Β ὑψώματος κατὰ τὴν θέσιν Ἀζουρές· καταλαμβάνουν ἱκανὴν ἔκτασιν καὶ ἔχουν πολλὰ διαμερίσματα, τῶν ὁποίων διακρίνονται τὰ διατειχίσματα. Αἱ ἐπιχώσεις εἶναι, ὅμως, μικραὶ καὶ εἰς πολλὰ σημεῖα ὁ βράχος ἐπιπολάζει. Τὰ ἐπιφανειακὰ ὄστρακα μαρτυροῦν τὴν χρονολογίαν. Ἐν συνεχείᾳ τοῦ κτηρίου παρακολουθεῖ τις εἶδος καμπύλου περιβόλου μὲ δύο σειρὰς ὀρθίων λίθων. Ἐκεῖ πλησίον

διακρίνονται ἱκανὰ τεμάχια ἐκ τριπτήρων τραχείτου λίθου. Ἐπὶ χαμηλοτέρου ὑψώματος πρὸς τὰ ΒΑ τὰ κτήρια εἶναι ᾠκοδομημένα μὲ ἀστρακάσβεστον καὶ φαίνεται ὅτι ἀνήκουν εἰς τὴν β΄ Βυζαντινὴν Περίοδον, ἴσως ἀποτελοῦντα ἐξαρτήματα τῆς Μονῆς τοῦ Στύλου, μετοχίου τῆς Ἱ. Μονῆς Πάτμου, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ γειτονικοῦ πεδινοῦ πρὸς Α ὑποκειμένου χώρου ἐκκλησία τῆς Παναγίας Ζερβιώτισσας.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ θολωτοῦ τάφου Στύλου δὲν ἐπερατώθη. Θὰ ἦτο ἐπωφελὲς νὰ συνεχισθῇ συνδυαζομένη μὲ διερεύνησιν τῆς γειτονικῆς περιοχῆς, ἡ ὁποία ὑπόσχεται πολλά.

Ἐκ τῆς περιφερείας Ἀξοῦ Μυλοποτάμου περιῆλθον εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου ἱκανὰ ἀντικείμενα ὄχι μεγάλης ἀρχαιολογικῆς ἀξίας, ἀλλὰ ἀποτελοῦντα ἐνδείξεις ὑπάρξεως πολὺ σημαντικωτέρων ἀρχαιοτήτων. Μεταξὺ τούτων ἀξίζει νὰ σημειωθοῦν τὰ ἀκόλουθα : Πολλὰ εἰδώλια κλασσικῆς ἐποχῆς, ποικίλοι λύχνοι ἑλληνικῶν, ἑλληνιστικῶν καὶ ἑλληνορρωμαϊκῶν χρόνων, τινὲς πολύμυξοι, ποικίλαι ἀγνύθες ἀμφικωνικοῦ ἢ δισκοειδοῦς σχήματος, τινὲς μετ' ἀναγλύφων ροδάκων, τεμάχιον χαλκοῦ δίσκου, χαλκᾶ τινα ποικίλα ἀντικείμενα, πηλίνη ἐσωτερικῶς κοίλη ἀναθηματικὴ σφαῖρα, ποικίλα ἀγγεῖα, τὰ πλεῖστα μελαμβαφῆ, πῶμα μὲ ἀνάγλυφον λεοντοκεφαλήν, πυξὶς κυλινδρικὴ μὲ εὐθύγραμμον διακόσμησιν ἐπαλλήλων γραμμῶν, καὶ τεμάχιά τινα ἐνεπιγράφων πλακῶν, ἑνὸς σῴζοντος 10 στίχους ἐκ ψηφίσματος, εὑρεθέντος εἰς θέσιν Λεριανά, καὶ ἄλλου μετὰ τεσσάρων στίχων ἑλληνορρωμαϊκῶν χρόνων ἐκ θέσεως Μασκάλη.

Ν. ΠΛΑΤΩΝ

*

KNOSSOS

Excavations were continued by the British School under the supervision of the Director, M.S.F. Hood, during five weeks of August and September, 1961.

Royal Road : North Side. The stratigraphic sounding begun here in 1958 was completed, thus bringing the series of stratigraphic excavations started at Knossos in 1957 to a conclusion. A large deposit was found with many complete or nearly complete vases dating from the Late Minoan I B phase as defined by Evans. This is the first pure Late Minoan I B deposit to be recognised at Knossos. The deposit was above the last series of floors in a basementlike room on the west edge of the excavated area (Pl. 351 a).

The building with the deposit evidently dated in its original form from the Middle Minoan period, perhaps from Middle Minoan III A times. The east wall of the original building had been constructed in a cutting against occupation debris belonging to the earlier phase (A) of the Middle Minoan I period. The part of the building excavated had undergone considerable changes during the couple of centuries of its existence. In the room with the Late Minoan I B deposit there were three earlier periods of floors, of which the lowest (immediately above the kouskouras rock) was associated with pottery of Middle Minoan III, together with considerable remains of wall frescoes. The latter had lively designs consisting of irregular yellow panels with little black and red « rosettes » separated by alternate black and white wavy lines. The pottery above the second floor is assignable to Middle Minoan III B or to an early phase of Late Minoan I A, while resting on the third floor was Classic Late Minoan I A.

In its original Middle Minoan form the part of the building cleared appears to have consisted of a long corridor running north – south with wide magazines opening from it, like the Corridor of the Bays in the Palace. But by the Late Minoan I B period only one basement room, measuring about 3.50 by 4.50 m., was left open, and the doorways leading into it from the north and south ends had been blocked. The Late Minoan I B. deposit was concentrated in an ashy layer some 0.20 – 0.30 m. thick above an irregular earth floor in this basement room. The ashy deposit was sealed by a deep fill of dissolved mud – brick from the collapsed upper walls of the building. In this fill were many fragments of large paving slabs of limestone with the remains of the red plaster which had filled the joints between them. The paving slabs had fallen from some piano nobile at a higher level beyond the limits of the excavation to the west. Fragments of wall fresco from the fill have swags of large red « beads » against a white ground.

The Late Minoan I B deposit was part of a deposit recovered during previous years (1959 – 60), with debris of an ivory worker's shop, above a plaster floor on a level nearly

2 m. higher some metres away to the east. Many joining fragments from the same vases were found in the basement and above the plaster floor cleared in 1959 – 60. The vases must therefore have fallen from an upper storey somewhere in the area.

Both parts of the deposit were found to be stratified above substantial deposits of Classic Late Minoan I A. In addition, the finest of the vases from the basement deposit have elaborate decoration of a kind that has always been recognised as typical of Late Minoan I b B. There are, for example, the upper part of a large « pithoid » jar (ancestor of the « Palace Style » jars of Late Minoan II) with octopus, whorl – shell and sea – weed designs in the finest « Marine Style » (Pl. 351 b), and a tall bridge – spouted vase decorated with spirals set above arcades like the gold cup from the « Warrior Grave » at Ayios Ioannis (BSA 51 (1956) 87 f.) (Pl. 352 b).

The curious double vase decorated with a frieze of very natural looking lilies (Pl. 352 a) may be for some ritual purpose. It is closed at the top except for narrow slots, and a strainer – like arrangement above the left hand mouth. Across the top of this mouth a pair of birds (doves ?) face each other, as they do on the famous gold « Cup of Nestor ».

These Classic Late Minoan I B vases are in general of a superior fabric, with decoration of a more careful and elaborate kind, than the other vases in the deposit. Many of the vases from the deposit have naturalistic renderings of flowers, reeds and grasses; but the designs on these are more carelessly drawn than those on the Classic Late Minoan I B vases. There seems, however, no reason to doubt that these « Plant Style » vases are contemporary with the finer vases decorated in the « Marine Style » etc. coming from the same deposit.

An interesting feature of the pottery from the Late Minoan I B deposit is the appearance of a few bowls with low feet, as if experiments were being made in the direction of the low – footed goblet; but true goblets of the type which are so characteristic of the succeeding Late Minoan II period are absent, and there is nothing of the Late Minoan II « Palace Style » in the decoration. Among stirrup vases of various sizes and fabrics from the deposit are some of the « early » type with three handles; but others have only two handles.

Finds from this Late Minoan I B deposit besides pottery include a number of seal – stones (two lentoids, one of red jasper with a lion attacking a bull, and another of black steatite with a lion against a background of papyrus, are of exceptional quality); the remains of an ivory comb, and an ivory arm of a statuette holding a dagger – like object in the finest condition (Pl. 352 c). There is also a small fragment (part of the mouth and mane) from a large steatite r h y t o n in the shape of a lion's head, together with two rough « Tables of Offerings », and a small limestone « Horns of Consecration ». These latter finds, and the character of the pottery (with many richly decorated vases, among them several rhytons) suggest the possibility that the deposit came from some sanctuary of house shrine.

Six new fragments of inscribed Linear B tablets were recovered. They were in a deposit of mixed rubbish, with fragments of pottery ranging from Neolithic and Early Minoan to Late Minoan III B, above the ruins of the Late Minoan I B building on the west edge of the excavated area. These tablets may belong to a different series from those found by Evans in the « Armoury » to the east. One of them has an ideogram in the form of a « Horns of Consecration ».

A sounding below the Late Minoan I A deposit, which lay beneath the Late Minoan floor with the ivory worker's debris cleared in 1959 – 60, revealed successive house floors of the first phase (A) of the Middle Minoan I period. The earliest floor below all these was associated with pottery assignable to the Early Minoan II period (high – footed goblets and « Vasiliki » ware), while from the level immediately above it came pottery with designs in white on a dark wash which might be classified as Early Minoan III. The evidence from this sounding confirms the impression already formed that at Knossos the Early Minoan II and III periods are probably not of long chronological duration, while the pottery of those periods can be fairly regarded as merely an early stage of Middle Minoan I A.

Trials on Gypsades. Trials were made at the spot near « Hogarth's Houses » where the important fragment of a steatite rhyton with a relief scene of worship at a peak sanctuary was discovered (Alexiou, Kritika Khronika 1959, p. 346 f.). The rock was found to be close below the surface, and the only undisturbed deposit appeared to date from Middle Minoan I times. A fragment of another steatite rhyton, with the tail of a fish in relief, was recovered from the surface in another part of the field. Another small fragment of a steatite relief – vase came from a Late Minoan I A deposit on the north side of the Royal Road ; the context agrees with the traditional dating of these fine relief – vases.

Roman built tomb near the Makritikhos. A large Roman tomb with a retangular stone – built chamber (length 2.50 m., width 2.00 m.) and a barrel vault was exposed in deep ploughng in a field north of Makritikhos village and immediately south of the late Minoan cemetery excavated by Evans at « Zafer Papoura » in 1904. The tomb lies only a few metres away from the Roman rock – cut tombs explored by Hogarth in 1900 (Knossos Survey, No. 51), and there is a report of a similar tomb found some years ago about 25 m. to the south (Knossos Survey, No. 53). The tomb, examined at the request of Dr. N. Platon, Ephor of Antiquities for Crete, was intact except for two stones displaced by the plough from the crown of the vault. The blocking slab was still in position in the doorway, which was approached down a short stepped dromos cut in the kouskouras. Inside the chamber were the remains of a large number of burials, accompanied by many glass tear – bottles clay lamps and bronze coins. Other tear – bottles had been placed in three small niches, one in each side – wall and a third at the far end of the chamber.

Roman rock – cut tomb by the basilica church on the hospital site. A small chamber tomb cut in the kouskouras was identified by W. Frend in 1960 on the edge of the paved court to the west of the Early Christian basilica church. It was left at the time in the expectation that it would prove to be Geometric or Minoan. But the burials of which remains were found in it were all Roman.

Plan of the Palace of Minos. Work on the new plan of the Palace on a scale of 1 : 100 was continued. The basic planning of the whole of the Palace area was completed, and measurements taken for the sections.

M. S. F. HOOD

*

MALLIA

La fouille a duré de fin juin à septembre, sous la direction de Mr Henri van Effenterre.

Après des travaux de protection et de restauration (Pl. 353a-c et Pl. 354 c) dans les salles stuquées partiellement dégagées en 1960, le programme de fouille comprenait le dégagement des abords de la crypte hypostyle et l'étude de ses relations avec l'ensemble palatial de Mallia.

1) *Dégagement complet de la Cour Occidentale du Palais.*

Le déblaiement a été complétement achevé. La place occidentale dessine un triangle rectangle, dont l'hypoténuse correspond à la facade Ouest du Palais, dont le petit côté est le mur Sud de nos magasins et dont le troisième côté est cette ligne de façades de maisons s'étendant sous la route et la cour de la maison des fouilles françaises. L'orientation générale des magasins fouillés par A. Dessenne, comme celle de la crypte hypostyle, ne se rattache donc pas à celle du palais mais correspond à un système distinct (plus ancien ?), dont fait partie la bordure occidentale de la cour Ouest.

2) *Dégagement complet de la « rue de la mer ».*

Cette rue avait été partiellement reconnue par F. Chapouthier et P. Demargne entre la porte Nord du Palais et le quartier Delta. Elle avait été également recoupée en 1957 lors du sondage qui amena à la découverte du mur Sud de la crypte hypostyle. En 1961 elle a été entiérement dégagée sur tout son parcours, après achat des terrains nécéssaires. Le dallage n'est que très rarement conservé, mais un beau caniveau, souvent stuqué, borde la chaussée au Nord sur toute sa longueur.

La rue de la mer ne rejoint pas, comme on s'y attendait, la voie Nord Ouest du Palais. Elle prend simplement sur la cour occidentale, à son angle Nord – Ouest, et les trois chaussées dallées ainsi reconnues dans cette

partie de la fouille ne sont pas concourantes.

A la hauteur du grand escalier d'accès à la crypte hypostyle, il semble que les restes d'un dallage subsistent de part et d'autre du caniveau (peut-être était-ce une petite place formant l'entrée de la crypte). Une base de colonne (?) et une pierre à cupules y ont été découvertes au-dessus d'un niveau prépalatial qui a fourni une jolie tête de statuette en ivoire, un fragment de grènetis d'or et un fond de vase à décoration plastique intérieure.

3) *Dégagement des constructions entre l'ensemble Kappa et le Palais.* A l'Est des magasins stuqués, la fouille a fait apparaitre en contrebas du niveau antique de la cour occidentale une série de pièces assez grossièrement bâties et qui semblent être encore des magasins, mais de la seconde époque (Pl., 354 b). On y a trouvé notamment deux pithoi en place, une chambre pleine de vaisselle, commune, cruches, jarres et marmites à trois pieds, et une autre chambre pleine d'un assortiment de petites tasses et coupelles de formes et de terres variées.

4) *Découverte d'une grande cour à portiques au Nord de la crypte hypostyle.* C'est au Nord de la crypte hypostyle que la fouille a révélé les constructions les plus inattendues. En 1960, on avait simplement, pour alléger les poussées sur les murs de la crypte, ouvert sur quelques mètres les bordures Nord. On avait rencontré des sols en « terrazza » et une sorte de caldérim sous lequel un beau niveau du Minoen Ancien avait livré deux cruches et une « théière » de Vasiliki ainsi qu'une marmite sans fond ayant peut-être servi de four. Plus à l'Est, au-delà d'un espace strictement vide jusqu'au roc vierge, deux énormes blocs de sidéropétra, apparemment travaillés, affleuraient le sol, et faisaient penser à quelque entrée. De fait, entre les deux côtés de cette « porte » une ligne de dalles de sidéropétra formant seuil a été nettoyée. Une pierre à cupules et une base (?) de pilier ont été identifiées tout auprès. En contrebas du seuil vers le Nord un sol stuqué, se continuant par une sorte de « terrazza » assez fruste a été dégagé. Il était détruit en partie vers l'Est; vers l'Ouest il a été suivi jusqu'à un retour en caldérim qui borde le sol vers le Nord en ménageant ensuite un petit caniveau pour le drainage de la terrasse. Il s'agit donc d'une cour non dallée dont nous avons seulement l'angle Sud-Ouest, exactement droit, et dont la surface est actuellement de 23 x 13 m, soit les 2/5 de la cour Centrale du Palais; les autres côtés de cette cour sont encore recouverts par les anciens déblais du Palais. Aucun objet n'a été trouvé dans la cour non plus qu'aucun tesson caractéristique.

A l'Ouest la fouille s'est bornée à dégager superficiellement une série de caldérim s'élevant légérement en trois larges gradins bordant la cour. Dans l'axe Nord-Sud du caldérim inférieur une série de fondations pour bases de colonnes ou de piliers est apparue au-dessus du caldérim. Des niveaux stuqués, à chaque extrémité de cette ligne de bases, peuvent correspondre soit au sol antique, soit plutôt à des banquettes ou estrades. Les caldérim sont bordés au Sud par un gros mur de sidéropétra, déjà reconnu en 1960 auprès de la crupte hypostyle, mais qui semble constituer le mur de fond d'une sorte de portique puisque des fondations de bases analogues aux précédentes existent à 2 m de ce mur et approximativement dans l'axe même des jambages de la « Porte Nord ». Au Nord-Ouest de cet ensemble, des murettes et des pièces stuquées (l'une avec une base de colonne et un gros pied de lampe en place) ont été reconnues sans être fouillées. Un simple sondage en profondeur a donné une grande quantité de céramique prépalatiale.

On regrettera la médiocrité des trouvailles céramiques au cours de la campagne. Peu de vases et même peu de tessons portaient un décor. Les quelques cinquante pots qui ont pu être restaurés ressortissent à des formes banales. Les objects les plus intéressants furent deux pierres gravées de la première époque – outre la tête en ivoire déjà mentionnée –, une petite tête en argile du type de Petsofa trouvée dans les déblais anciens, enfin deux petits poignards triangulaires en bronze, d'un style primitif.

ÉCOLE FRANÇAISE D' ATHÈNES

*

SCAVI A FESTOS

Gli scavi condotti a Festòs dalla Scuola Archeologica Italiana di Atene nei mesi di Luglio e Agosto 1961 hanno avuto due obiettivi principali: nel Palazzo minoico, l'ese-

cuzione di saggi complementari e di rifinitura per un ulteriore controllo sulla successione delle diverse fasi e l'evoluzione della civiltà minoica in genere ; e nel quartiere della città di Festòs situato in località Chàlara, sulle pendici sud-ovest del colle verso la vallata del fiume Jeropotamos, l'allargamento delle ricerche nei suoi due settori nord e sud, per cercar di tracciare un quadro completo della storia della città dalle prime manifestazioni di vita umana in età calcolitica fino alla sua distruzione ad opera dei Gortinii verso la metà del II sec. a. C.

Nell' area del Palazzo abbiamo portato a termine il saggio sotto al Propileo II e al Corridoio III (v. Pernier, Festós, I, Pianta, tav. II) iniziato nella campagna del 1952. Abbiamo potuto confermare ulteriormente la sovrapposizione di strutture delle varie fasi palaziali, trovando sotto al livello del lastricato della terza fase protopalaziale altri muri delle fasi seconda e prima, più in basso ancora estendendo la superficie scavata di un pavimento irregolare a blocchi e pietruzze – parte del quale s'era scoperto precedentemente – probabilmente appartenente all'età pre-palaziale, e procedendo sotto a questo nello strato puramente calcolitico, che arriva fino alla roccia, e a cui appartiene un tratto di muro Nord - Sud. In quest'ultimo strato, contenente una grande abbondanza di frammenti ceramici, fra cui molti della classe decorata a ocra sulla superficie levigata alla stecca, abbiamo constatato una successione di stratificazioni di materiali quasi esattamente identica a quella descritta da D. Mackenzie per i saggi eseguiti a Cnosso all'inizio del secolo (JHS XXIII (1903) p. 157 ss.).

Un altro saggio è stato condotto sotto al pavimento del Piazzale Occidentale, a circa metà distanza fra il suo marciapiede Nord – Sud e la « kouloura » (v. Pernier, l. c., « Area Teatrale »). Abbiammo qui messo in luce una seconda ampia « kouloura », di cui sono conservati circa due terzi del tamburo, in assise abbastanza regolari di pietre, essendo stata tagliata verso Sud da un muro posteriore. Notevolmente più in basso sotto alla base della costruzione è apparso un tratto di muro della prima fase protopalaziale, posante a sua volta sopra un muro di età calcolitica entro a uno strato puro di tale età. A Ovest della « kouloura » s'è trovato un altro tratto della bella rampa geometrica, larga circa 3 m., che si diparte proprio dal margine del Piazzale Occidentale del Palazzo minoico e scende fino a costeggiare le case del quartiere geometrico da noi rinvenuto nella terrazza inferiore a fianco delle strutture palaziali più antiche.

Nel quartiere dell'abitato di Festòs in località Chàlara, si è allargato lo scavo nell' area nord, trovando qui alcune altre stanze delle prime fasi palaziali, ma soprattutto ultimando lo scavo dei vari ambienti del « laboratorio del figulo », iniziato l'anno precedente. Assai più importante per la successione dei vari periodi minoici è stata l'indagine nel settore sud. Qui si sono rinvenuti resti di una bella casa minoica d'età tardo – palaziale, sulla quale s'è sovrapposto un ampio ambiente d'età ellenistica (Tav. 355 a - b). Sul pavimento alabastrino di alcuni ambienti della casa minoica s'è trovata, sigillata dagli enormi blocchi del crollo delle sue pareti, una grande abbondanza di vasi in numero maggiore di tutti quelli che ci ha restituito il Palazzo stesso di tale età –, fra cui per es. le due anfore (Tav. 356 a - b), l'una finora datata al T. M. Ia e l'altra al T. M. Ib, mentre altri vasi sono ancora più vicini allo « stile del Palazzo » attribuito al T. M. II. Si conferma invece ora la nostra attribuzione di queste ceramiche proprio alla fine dell'età tardo – palaziale : la sovrapposizione della casa ellenistica ha infatti tagliato il pavimento di una casa dell'inizio dell'età micenea (T. M. III A), di cui resti di pareti e del pavimento, con frammenti ceramici, sono stati a noi conservati dietro al muro di fondo della casa ellenistica stessa (Tav. 355 a), mentre altri ambienti della casa tardo – palaziale sono stati riutilizzati, nell' edificio che l'ha sostituita immediatamente dopo la catastrofe che l'ha abbattuta, conservando il medesimo livello di pavimenti, e solo sotituendo alcune pareti secondo il nuovo asse adottato per l'intero isolato dell'età T. M. III A.

Anche per l'età ellenistica il nostro scavo ha aggiunto, all'imponente casa in bella costruzione isodomica, provvista di una scala ascendente ai piani superiori, o alla terrazza sovrastante (v. Annuario, XXXVII – XXXVIII (1959 – 60) p. 441, fig. 12), vari altri ambienti egualmente di accurata fattura e ricchi di suppellettili. A sud del muro inferiore del primo ambiente s'è trovata, infitta

nel terreno, la metà inferiore di uno dei grandi pithoi festii di arte orientalizzante, con decorazione in rilievo, qui a tori pascenti (Tav. 355 c), forse una reliquia di tempi passati conservata come oggetto prezioso in un'età di tanto posteriore.

DORO LEVI

*

ΔΥΤΙΚΗ ΚΡΗΤΗ

Α΄ ΝΟΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ

1. Μουσεῖον Χανίων

Ἡ κατὰ τὸ 1961 γενομένη πρόοδος τῶν ἐργασιῶν ἀναστηλώσεως τοῦ μεσαιωνικοῦ ἐνετικοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου (κατασκευὴ νέου δαπέδου ἐκ μαρμαρίνων πλακῶν, ὑδροχρωματισμὸς τῶν τοίχων, διαμόρφωσις θύρας, καὶ παραθύρου τῆς προσόψεως κ.λ.π.) ἐπέτρεψε τὴν κατὰ Δεκέμβριον μεταφορὰν ὁλοκλήρου σχεδὸν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Συλλογῆς Χανίων ἐκ τοῦ ὑγροῦ καὶ ἀκαταλλήλου τεμένους τῆς παραλίας εἰς τὸν ὡς ἄνω ναόν, ὁ ὁποῖος ἀνεστηλώθη, ἵνα ἀκριβῶς χρησιμεύσῃ διὰ τὴν ὁριστικὴν στέγασιν τοῦ Μουσείου Χανίων. Πάντα τὰ ἀγάλματα, αἱ ἐπιτύμβιαι στῆλαι καὶ ἡ ἐνδιαφέρουσα συλλογὴ εἰκονιστικῶν κεφαλῶν εἶχεν ἤδη ἐκτεθῇ λήγοντος τοῦ 1961.

Διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν γλυπτῶν κυρίως, ἀλλὰ καὶ ἄλλων πηλίνων καὶ ὀαλίνων ἀντικειμένων, ἀνευρεθέντων κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, εἰργάσθη ὡς καὶ πέρυσι μετὰ ζήλου ὁ ἀρχιτεχνίτης κ. Ζ. Κανάκης, ὅστις καὶ ἐπεμελήθη τῆς μεταφορᾶς τοῦ ὑπερφυσικοῦ ἀνδριάντος τῆς Ἑλύρου, εἰς τὸ νέον Μουσεῖον. Ἐπίσης εἰργάσθη ὁ ἔκτακτος τεχνίτης Γεώργιος Ἠλιάκης. Τὰ σημαντικώτερα ἐκ τῶν καθαρισθέντων εὑρημάτων τοῦ παρελθόντος ἔτους εἶναι ἀξιόλογος εἰκονιστικὴ κεφαλὴ ἀνδρὸς αὐτοκρατορικῶν χρόνων μετὰ μικροῦ γενείου καὶ κομμώσεως χαρακτηριστικῆς τῶν χρόνων τῶν Φλαβίων (Πίν. 357α), ἡ ὁμὰς πηλίνων καὶ ὀαλίνων ἀγγείων ἑλληνορρωμαϊκῶν χρόνων ἐκ Σκλαβοπούλας Σελίνου (Πίν. 357β, 358α, 359β) ἐκ τῶν ὁποίων ἓν περιέργου σχήματος μετὰ κεκαμμένου λαιμοῦ κ.λ.π.

2. Ἀνασκαφαὶ καὶ περισυλλογὴ ἀρχαιοτήτων

Ἀρκετὰ ὑπῆρξαν καὶ ἐφέτος ἐν Δυτικῇ Κρήτῃ τὰ τυχαῖα εὑρήματα καὶ αἱ βάσει τούτων διενεργηθεῖσαι ἐργασίαι σκαφικῆς ἐρεύνης καὶ περισυλλογῆς. Πρόκειται κατὰ τὸ πλεῖστον περὶ μυκηναϊκῶν, ἑλληνιστικῶν καὶ ἑλληνορρωμαϊκῶν ἀρχαιοτήτων. Οὕτω παρὰ τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Κυριακῆς εἰς τὴν παραλίαν τῆς Χαλέπας[1] ἀνεσκάφησαν ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου κ. Ν. Πλάτωνος τέσσαρες τάφοι θαλαμοειδεῖς, μετὰ δρόμων πρὸς βορρᾶν καὶ εἰσόδου κλειομένης διὰ φράγματος λίθων. Οἱ τάφοι ἀπέδωσαν ἀριθμόν τινα ἀγγείων ΥΜΙΙΙβ χρόνων μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ «θήλαστρα» (Πίν. 358β δεξιά).

Εἰς ἐνδιαφέρων θολωτὸς τάφος τῆς αὐτῆς ἐποχῆς ἀνεκαλύφθη παρὰ τὸν Στῦλον Ἀποκορώνου[2] καὶ ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου κ. Ν. Πλάτωνος. Ὁ τάφος σῴζει τὴν θολωτὴν στέγην σχηματιζομένην ἐκφορικῶς, πλὴν μικροῦ τμήματος καταστραφέντος ὑπὸ χωρικῶν. Ὑπάρχει ἀνακουφιστικὸν ὑπέρθυρον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὑρέθησαν ἑλληνιστικὰ κύπελλα, μαρτυροῦντα συνέχειαν τῆς λατρείας. Ὁ θάλαμος εὑρέθη συλημένος καὶ ἀπέδωσεν μόνον ὄστρακα ΥΜΙΙΙβ χρόνων.

Εἰς ἄλλον χῶρον παρὰ τὸν Στῦλον, καλούμενον Ἀζογυρὲς[3] διεπιστώθη δι' αὐτοψίας ἡμῶν ἡ ὕπαρξις οἰκοδομήματος, πιθανῶς ΥΜΙΙΙ ἐπαύλεως, καὶ ἐπίσης ἑνὸς περιέργου κυκλικοῦ περιβόλου σχηματιζομένου δι' ὀρθίων πλακῶν ἀνεπιβεβαιώτου χρονολογίας. Μία ΥΜΙΙΙβ κύλιξ προῆλθεν ἐκ τοῦ χώρου τῆς «Ἐπαύλεως».

Κατὰ τὰς ἐργασίας θεμελιώσεως οἰκίας ἔξω τῶν τειχῶν τῆς ἀρχαίας Ἀπτέρας εὑρέθη τάφος λαξευτὸς ρωμαϊκῶν χρόνων μετ' εἰσόδου κλειομένης διὰ πλακὸς κειμένης κατὰ χώραν. Ὁ τάφος καθαρισθεὶς ὑπὸ τῶν ἐργατῶν καὶ τῇ ἐποπτείᾳ τῆς Ἐπιμελητρίας δ. Στυλ. Παπαδάκη, ἀπέδωσε διάτρητα ρωμαϊκὰ ἀγγεῖα καὶ λύχνους ρωμαϊκοὺς (Πίν. 358γ). Παρακείμενοι θηκοειδεῖς τάφοι ἀπέδωσαν λύχνους τινὰς ἑλληνιστικούς.

Ἐκ Μεσκλῶν μετεφέρθη ὑφ' ἡμῶν ἐκ τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, ἔνθα προηγουμένως ἐφυλάσσετο, ἐπιτύμβιος λίθος μετ' ἐπιγραφῆς *ΕΥΚΡΙΝΗΣ ΜΕΓΑΛΟΚΛΕΟΣ* καὶ μικρὰ ἐπιτύμβιος στήλη μετ' ἀναγλύφου μετρίας τέχνης.

Μικρὸς πίθος ΥΜΙΙΙβ χρόνων μετ' ὄχι λίαν συνήθους λευκῆς διακοσμήσεως «πλοκάμων πολυπόδων» καὶ ταινιῶν ἀνεκαλύφθη τυχαίως ἐντὸς σπηλαίου παρὰ τὸ Μελιδόνι Ἀποκορώνου (Πίν. 359γ).

Εἰς ψευδόστομος ἀμφορεὺς τῆς αὐτῆς περιόδου μὲ διακόσμησιν ρόμβων καὶ ἡμικυκλίων εὑρέθη ἐπίσης εἰς θέσιν Χωστὴ παρὰ τὰ Νέα Ρούματα (Πίν. 358β).

Ὑπὸ ἰδιώτου προσεφέρθη ἀφ' ἑτέρου εἰς τὸ Μουσεῖον, μικρὸς μυκηναϊκὸς «κάνθαρος μετὰ

1. Βλ. καὶ σ. 292 τοῦ παρόντος τόμου τοῦ Α.Δ.
2. Βλ. καὶ σ. 293 » » » » »
3. Βλ. καὶ σ. 293–4 » » » » »

στιλπνοῦ γανώματος (Πίν. 358β, ἀριστερὰ) προερχόμενος ἀσφαλῶς ἐκ χώρου παρὰ τὴν Ἁγίαν Τριάδα Ἀκρωτηρίου, ὅπου πρὸ ἐτῶν εἶχεν ἀνακαλυφθῆ ὁμὰς συγχρόνων ἀγγείων.

Ἐκ Χανίων προῆλθεν εἰς συνήθης ρωμαϊκὸς ὀξυπύθμενος ἀμφορεύς.

Ὁμὰς ἐκ δύο πηλίνων καὶ ἑνὸς ὑαλίνου ἀγγείου (ἐκ καστανῆς ὑάλου μετὰ στολιδώσεων παρὰ τὰ χείλη) εὑρέθη εἰς Κάντανον.

Αὐτόθι κατεσχέθησαν ὑπὸ τῶν ἀστυνομικῶν ἀρχῶν δεκατέσσερα νομίσματα, ἀργυρᾶ κατὰ τὸ πλεῖστον, ἐπὶ ἰδιώτου.

Κατὰ τὰς ἐργασίας θεμελιώσεως ναοῦ εἰς θέσιν Μαζαλῆ Χανίων εὑρέθησαν δύο τάφοι κεραμοσκεπεῖς ἀποδώσαντες σειρὰν εἰδωλίων καὶ συνήθη ἐρυθρόγραμμα ληκύθια μετ' ἀνθεμίων Δ' π.Χ. αἰῶνος (Πίν. 359α).

Εἰς θέσιν Ἀμμοῦτσες παρὰ τὴν Ἁγίαν Τριάδα Ἀκρωτηρίου, εἰς ἀμμώδη στρώματα ἐκτεινόμενα νοτίως τῆς κοίτης, χειμάρρου ρέοντος διὰ μέσου μικρᾶς φάραγγος ἐκ τῶν παρακειμένων ὑψωμάτων, ἐξετελέσθη αὐτοψία τοῦ χώρου, ἔνθα πρὸ ἐτῶν εἶχον ἀνευρεθῆ συντρίμματα κεραμεικῆς κατὰ γενομένην δι' ἀνασκαφέως ἀμμοληψίαν. Περισυνελέγησαν τεμάχια πίθων προφανῶς ταφικῶν (ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς ἀνευρέσεως ὀστῶν), οἵτινες διεκοσμοῦντο δι' ἀναγλύφου μιμήσεως σχοινίων καὶ κλάδων. Προφανῶς οἱ πίθοι ἐτοποθετοῦντο ἐντὸς τῆς ἄμμου ὡς εἰς τὸ νεκροταφεῖον Παχυάμμου. Τὸ εὕρημα ἀνήκει εἰς ΜΜΙΙΙ – ΥΜΙ χρόνους, εἶναι ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρον, λόγῳ τῆς σπανιότητος ἀντικειμένων παλαιοτέρων τῶν «μετανακτορικῶν» χρόνων ἐν τῇ περιοχῇ Χανίων. Ὑπὸ τῆς Ἐπιμελητρίας δ. Στ. Παπαδάκη ἐγένετο ἐπίσης αὐτοψία τριῶν θηκοειδῶν τάφων πιθανῶς ἑλληνιστικῶν ἐλθόντων τυχαίως εἰς φῶς ἐντὸς τοῦ χωρίου Δραπαντᾶς, λείψανα δὲ ρωμαϊκῶν κτηρίων διεπιστώθησαν εἰς ἀπόστασιν 1/4 τῆς ὥρας ἔξω τοῦ ἰδίου χωρίου. Ἓν δωρικὸν κιονόκρανον μετεφέρθη ἐντεῦθεν εἰς τὸ Μουσεῖον Χανίων.

Παρὰ τὰ Φαλενιανὰ ἦλθον εἰς φῶς ἓξ πήλιναι ἐλλειψοειδεῖς θῆκαι, πιθανῶς δι' ἀποθήκευσιν σιτηρῶν ἢ ὑγρῶν προϊόντων, τοποθετημέναι ὑπὸ τὸ δάπεδον δωματίου ᾠκοδομημένου διὰ ὀπτοπλίνθων καὶ λίθων, ρωμαϊκῶν χρόνων.

ΝΟΜΟΣ ΡΕΘΥΜΝΗΣ

1. Μουσεῖον Ρεθύμνης

Τῇ ἐποπτείᾳ τῆς Ἐπιμελητρίας δ. Στυλ. Παπαδάκη ἐξετελέσθησαν ἐργασίαι διαμορφώσεως τοῦ χώρου τοῦ Μουσείου Ρεθύμνης τοῦ στεγαζομένου ἐντὸς τῆς Ἐνετικῆς Λέσχης. Κατεσκευάσθη πλακόστρωτον δάπεδον εἰς τὸ ἀνατολικῶς τοῦ κτηρίου μικρὸν προαύλιον, τὸ ὁποῖον παρέμεινεν ἀδιαμόρφωτον ἀπὸ τῆς κατεδαφίσεως τῶν αὐτόθι ἰδιωτικῶν προσκτισμάτων, διεμορφώθη τὸ πεζοδρόμιον κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν καὶ κατεσκευάσθη κλῖμαξ μαρμαρίνη, ὁ δὲ ἀγορασθεὶς χῶρος δυτικῶς τοῦ Μουσείου περιεφράχθη διὰ χαμηλοῦ τειχίου καὶ κιγκλιδώματος καὶ ἐχρησιμοποιήθη ὡς χῶρος ἀποθηκεύσεως ὀγκωδῶν μεσαιωνικῶν γλυπτῶν. Ἐγένοντο ἐπίσης ἐργασίαι ἐπισκευῆς καὶ ἀντικαταστάσεως ἐφθαρμένων πωρολίθων τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τοῦ μνημείου καὶ διαμόρφωσις τῶν «ποδιῶν» τῶν ἀνατολικῶν κιγκλιδωτῶν παραθύρων.

2. Περισυλλογὴ ἀρχαιοτήτων

Ἓν λίαν ἐνδιαφέρον εἰδώλιον «μετανακτορικῶν» χρόνων ἀνῆκον εἰς τὸν τύπον τῆς «θεᾶς μεθ' ὑψωμένων τῶν χειρῶν», τὸ ὁποῖον εἶχεν εὑρεθῆ πρὸ ἐτῶν παρὰ τὰ Σαχτούρια Ρεθύμνης εἰς θέσιν Ἅγιος Ἰωάννης παρεδόθη νῦν ὑπὸ τοῦ εὑρόντος εἰς τὸ Μουσεῖον Ρεθύμνης. Τοῦτο δὲν ἔχει εἰσέτι συγκολληθῆ.

Παρὰ τὴν Ἄξόν, ἔξω τοῦ χωρίου καὶ πλησιέστατα τῆς δημοσίας ὁδοῦ, ἀνευρέθησαν χαλκᾶ τινὰ ἐπίχρυσα κοσμήματα ρωμαϊκῶν χρόνων. Συγκεκριμένως ἀνευρέθη ἓν διάδημα πορπούμενον ἑκατέρωθεν κεντρικοῦ τμήματος φέρον ἐνθέτους ὑάλους ἐλλειψοειδεῖς ἢ καρδιοσχήμους, καὶ δύο ἐνώτια μετ' ἐξαρτημάτων εἰς σχῆμα ἀγγείου. Ὁμοῦ εὑρέθησαν δύο χρυσοῖ ρόδακες.

Ὑπὸ ἰδιωτῶν κατοίκων Ἀξοῦ παρεδόθησαν καὶ κατετέθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ρεθύμνης πώρινον ἀνάγλυφον Γοργόνειον, διάστ. 35 Χ 24 ἑκ. ἀρχαϊκῶν χρόνων, τρίπλευρον πώρινον τεμάχιον μετ' ἀναγλύφων παραστάσεων χορευτριῶν, μία τεφροδόχος κάλπη καὶ πέντε ἀρύβαλλοι γεωμετρικῶν χρόνων, δύο νεολιθικοὶ πελέκεις, δύο ἀργυρᾶ νομίσματα Κορίνθου καὶ Ρόδου καὶ δύο χαλκᾶ ἐργαλεῖα.

Ἀλλὰ τὸ λαμπρότερον τῶν νέων ἐξ Ἀξοῦ ἀποκτημάτων, παραδοθὲν ὑπὸ τοῦ κ. Ἀριστ. Πατελάρου, εἶναι πηλίνη κεφαλὴ γυναικὸς φυσικοῦ μεγέθους ἀρχαϊκῶν χρόνων. Ἡ κεφαλὴ ἔχει ἀποκρουσθῆ τὴν ῥῖνα καὶ τὸν πώγωνα, ἔφερε δὲ στεφάνην ἄνωθεν τριπλῆς σειρᾶς σχηματικῶς δηλουμένων βοστρύχων. Εἰς τὸ ἀριστερὸν οὖς φέρει ἐνώτιον. Ἡ κεφαλὴ δὲν ἔχει ἀκόμη καθαρισθῆ.

Ἐξ Ἀργυρουπόλεως παρεδόθη, κατόπιν ἐνεργειῶν τοῦ ἐκτ. Ἐπιμελητοῦ κ. Χρ. Μακρῆ, μαρμαρίνη γυναικεία κεφαλὴ ρωμαϊκῶν χρόνων.

Δι' ἐνεργειῶν τοῦ αὐτοῦ κατετέθη εἰς τὸ Μουσεῖον Ρεθύμνης ἐξ Ἄ δ ε λ ε εἰς διπλοῦς χαλκοῦς μινωικὸς πέλεκυς, τοῦ ὁποίου ὡς προέλευσις φέρεται ἡ Ἐλεύθερνα, ἐκ δὲ Κ α σ τ ρ ὶ Ἁγίου Μάμαντος Μυλοποτάμου ἓν πήλινον ὁμοίωμα ζωδίου (χοίρου) πιθανῶς μετανακτορικῶν χρόνων.

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΑΛΕΞΙΟΥ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΟΛΙΝ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ

Εἰσαγωγικά: Κατὰ τὸ 1961 συνεχίσθησαν ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Διευθυντοῦ Ἀρχαιοτήτων κ. Ι. Κοντῆ αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς πόλεως Ρόδου. Τὰς ἀνασκαφὰς ἐξετέλεσεν ὁ Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων κ. Γρηγόριος Κωνσταντινόπουλος, βοηθούμενος ὑπὸ τῆς Ἐπιμελητρίας Ἀρχαιοτήτων δ. Μυρτάλης Ἀχειμάστου καὶ τῆς ἀρχαιολόγου δ. Αἰκατερίνης Κώστογλου.

Αἱ ὑποχρεωτικῶς, ὡς ἐκ τοῦ παρατηρουμένου ἐν Ρόδῳ οἰκοδομικοῦ ὀργασμοῦ, ἐκτελούμεναι ἀνασκαφαὶ περιωρίσθησαν καὶ πάλιν εἰς τὴν ἐξερεύνησιν τῶν μελλόντων νὰ οἰκοδομηθοῦν οἰκοπέδων τῆς σημερινῆς πόλεως, ἥτις ἐκτεινομένη ὀσημέραι καὶ πέραν τῶν ὁρίων τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἤρχισεν ἤδη καταλαμβάνουσα καὶ μέρος τῆς περιοχῆς τῆς ἀρχαίας νεκροπόλεως.

Βόρειος περιοχὴ τῆς Πόλεως

Ἡ σύγχρονος ἐκτέλεσις ἀνασκαφῆς ἐντὸς τριῶν συνεχομένων οἰκοπέδων ἰδιοκτησίας Ἐμπορικοῦ Ἐπιμελητηρίου – Μόσχου καὶ Βογιατζῆ, παρὰ τὰς ὁδοὺς Ἐθελοντῶν Δωδεκανησίων καὶ Βασιλίσσης Σοφίας, παρέσχε μίαν ἐξαιρετικὴν εὐκαιρίαν μελέτης τῶν ἐκεῖ ἀποκαλυφθεισῶν τριῶν διασταυρουμένων ἀρχαίων ὁδῶν ὡς καὶ τῶν ἀποκαλυφθέντων λειψάνων κλασσικῶν, ὑστεροκλασσικῶν, ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν οἰκοδομημάτων (Πίν. 360).

Ἐκ τῶν ὁδῶν τούτων ἡ ὑπὸ τὸ σῆμα Ρ39α, πλάτους 5,30 περίπου μέτρων, κατευθύνσεως ἀπὸ νότου πρὸς βορρᾶν, εἶχεν ἀποκαλυφθῆ καὶ νοτιώτερον κατὰ τὰς προηγουμένας ἀνασκαφικὰς περιόδους. Κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ ταύτης καὶ περὶ τὸ μέσον τοῦ πλάτους της ὑπάρχει ὑπόνομος κεκαλυμμένος διὰ ζευγῶν κεκλιμένων καὶ ἀντερειδομένων πλακῶν. Κατὰ τὸ βορειότερον τμῆμα ὁ ὑπόνομος οὗτος κάμπτεται πρὸς ἀνατολὰς ἀκολουθῶν τὴν κατεύθυνσιν τῆς δευτέρας ἀποκαλυφθείσης ἐνταῦθα καθέτου πρὸς τὴν Ρ39α ὁδοῦ, ἥτις ἐσημειώθη ὑπὸ τὸ σῆμα Ρ2β. Εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο ὁ ὑπόνομος καλύπτεται δι' ὁριζοντίων πλακῶν. Τὸ πλάτος τῆς ὁδοῦ Ρ2β εἶναι μόλις 2,70 μ., ἐνῷ τὸ πλάτος τῆς 35 μ. περίπου νοτιώτερον ἀποκαλυφθείσης, γνωστῆς ἐκ παλαιοτέρας ἀνασκαφῆς ὁδοῦ Ρ3, εἶναι 8,70μ. Ὡς ἐκ τούτου ἡ ὁδὸς Ρ3 εἶναι « πλατεῖα ».

Ἐντὸς τῆς ὁδοῦ Ρ3 ἀπεκαλύφθη ὑπόνομος ἀρίστης κατασκευῆς πλάτους 2 μ. κατεσκευασμένος διὰ μεγάλων πωροπλίνθων καὶ χρονολογούμενος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐντὸς τοῦ 4 π.Χ. αἰῶνος.

Ὁ τρόπος τῆς καλύψεως τοῦ τόσον πλατέος ὑπονόμου εἰς οὐδὲν σημεῖον τῆς ἀνασκαφῆς διεπιστώθη.

Κατὰ τὸ ἀνατολικὸν χεῖλος καὶ καθ' ὅλον τὸ μεταξὺ τῶν ὁδῶν Ρ3 καὶ Ρ2β μῆκος τῆς ὁδοῦ Ρ39α ἀπεκαλύφθη τοῖχος μετὰ ἑκατέρωθεν δύο γωνιῶν δημοσίας πιθανῶς οἰκοδομῆς, ἀνηκούσης εἰς τὴν πρώτην, τὴν κλασσικὴν περίοδον τῆς πόλεως. Ἐκ τῆς ἀρχαίας οἰκοδομῆς δὲν κατέστη δυνατὸν εἰμὴ μόνον ἓν μικρὸν τμῆμα νὰ ἀποκαλυφθῇ μεταξὺ τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ39α καὶ τῆς σημερινῆς ὁδοῦ Ἐθελοντῶν Δωδεκανησίων, ὑπὸ τὴν ὁποίαν συνεχίζετο ἡ οἰκοδομή. Ὡς ἐκ τούτου δὲν διεσαφηνίσθη οὔτε τὸ ἀκριβὲς σχῆμα οὔτε ὁ προορισμὸς τῆς οἰκοδομῆς.

Κατὰ τὸ δυτικὸν χεῖλος τῆς ὁδοῦ Ρ39α ἀπεκαλύφθησαν λείψανα Ἑλληνιστικῶν καὶ Ρωμαϊκῶν κτισμάτων, εἰς τὰ βαθύτερα δὲ στρώματα, τὰ ἀντιστοιχοῦντα εἰς τὴν παλαιοτέραν περίοδον τῆς πόλεως, εὑρέθησαν πολλὰ κλασσικὰ μελαμβαφῆ ὄστρακα.

Ἡ μέχρι σήμερον μελέτη τοῦ πολεοδομικοῦ προβλήματος τῆς Ρόδου ἤγαγεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ρυμοτόμησις τῆς πόλεως ἐβασίσθη ἐπὶ προηγηθείσης διαιρέσεως τοῦ ὅλου χώρου εἰς στάδια καὶ ὑποδιαιρέσεις τοῦ σταδίου (Ἰ. Κοντῆ « ἡ διαίρεσις τῶν Θουρίων » ΑΕ 1956, σ. 110), ὡς ἐπίσης καὶ ὅτι ἡ συχνὴ ἐμφάνισις τῆς ἑκατονταποδίας (33 μ. περίπου) παρέχει βάσιν ὑποθέσεως, ὅτι ἀρχικῶς τὸ κανονικὸν πλάτος τῶν οἰκοδομικῶν τετραγώνων ἦτο μία ἑκατονταποδία (Ε.ἀ. σ. 110).

Ἡ ἀνεύρεσις κατὰ τὴν παροῦσαν ἀνασκαφὴν ὁδῶν ἀπεχουσῶν ἀπ' ἀλλήλων ἑκατὸν περίπου πόδας ὡς αἱ Ρ3 καὶ Ρ2β καὶ μάλιστα παρὰ οἰκοδομὴν χρονολογουμένην εἰς τοὺς κλασσικοὺς χρόνους ἐπιβεβαιοῖ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην. Τὸ πλάτος τοῦτο τῶν οἰκοδομικῶν τετραγώνων ἀπὸ τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς καὶ ἐντεῦθεν φαίνεται ὅτι κατηργήθη κατὰ μέγα μέρος πρὸς οἰκοδόμησιν πλατυτέρων καὶ ἐμφαντικωτέρων κτηρίων.

Εἰς τὸ βορειότερον τῆς ὡς ἄνω ἀνασκαφῆς

παρὰ τὴν ὁδὸν 25ης Μαρτίου οἰκόπεδον τοῦ Μ. Χιώτη κατὰ γενομένην, περιωρισμένην λόγῳ τῆς παρακειμένης νέας ὁδοῦ, ἀνασκαφὴν ἀπεκαλύφθη τμῆμα τῆς ἀγνώστου μέχρι σήμερον ἀρχαίας ὁδοῦ κατευθύνσεως ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς P2α.

Ἀνατολικὴ περιοχὴ τῆς πόλεως

Κατὰ γενομένην μικρὰν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν εἰς τὸ οἰκόπεδον Ἀθανασίου Καραγιάννη, τὸ εὑρισκόμενον ἐπὶ τῆς, ἐσχάτως διανοιγείσης πρὸς νότον τῆς πλατείας Ἁγ. Νικολάου, προεκτάσεως τῆς ὁδοῦ Καναδᾶ, διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις τῆς βάσει μικρᾶς ὁδοῦ τῆς Τουρκοκρατίας καὶ ἄλλων ἐνδείξεων χαραχθείσης ἐπὶ τοῦ χάρτου, ὡς ὑποθετικῆς ἀρχαίας ὁδοῦ P24.

Νοτιώτερον τῆς θέσεως ταύτης ἐξ ἄλλου καὶ συγκεκριμένως δυτικῶς τῆς ὁδοῦ Χρήστου Τσιγάντε ἐντὸς τοῦ χώρου τῶν λαϊκῶν κατοικιῶν ἀπεκαλύφθησαν λείψανα τῆς εἰς τὸν βράχον ἑδράσεως τοῦ ἐκ τῆς θέσεως ταύτης διερχομένου ἀρχαίου τείχους τῆς πόλεως.

Τέλος, ἐντὸς τῆς αὐλῆς τοῦ πρώην ἐργοστασίου Σ.Α.Ι.Φ.Ε. εὑρέθη μέγας ἀριθμὸς σκελετῶν (Πίν. 361) προερχομένων ἐκ προχείρων καὶ ἀκατασττάτων ταφῶν, βίᾳ γενομένων ἐντὸς τῆς ἄμμου ἀμέσως ἐκτὸς τοῦ ὀχυρωματικοῦ περιβόλου τῆς πόλεως. Ἐκ ροδιακοῦ νομίσματος τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 2 π.Χ. αἰῶνος, εὑρεθέντος μεταξὺ τῶν σιαγόνων ἑνὸς τῶν νεκρῶν, συμπεραίνεται ὅτι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα πρόκειται περὶ ἐπειγουσῶν ταφῶν κατοίκων τῆς πόλεως, γενομένων κατὰ τὴν πολιορκίαν τοῦ Μιθριδάτου (88 π.Χ.), ὅτε εἶχον ἀποκλεισθῆ τὰ πρὸς νότον τῆς πόλεως κείμενα κανονικὰ νεκροταφεῖα. Ὡς ἐκ τούτου, φαίνεται ὅτι οἱ Ρόδιοι ἠναγκάσθησαν νὰ χρησιμοποιήσουν πρὸς ταφὴν τὰς ἀνατολικῶς τῆς ὀχυρώσεως μικρὰς ἀμμώδεις ἐκτάσεις, ἀνοίγοντες τὰς παρὰ τὴν παραλίαν πυλίδας καὶ ἐργαζόμενοι μετὰ μεγάλης βίας.

Νεκρόπολις τῆς Ρόδου

Ἐκ συνεχισθείσης παλαιοτέρας ἀνασκαφῆς παρὰ τὴν θέσιν Κορακόνερο, πλησίον τῆς ἀρχαίας ἐξωτερικῆς ὁδοῦ, ἥτις διέσχιζε τὴν ἀνατολικὴν νεκρόπολιν καὶ ἤγε πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ σημερινοῦ ὑδροθεραπευτηρίου «Καλλιθέα», προέρχεται τὸ ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον τοῦ Πίν. 362, γνωστοῦ ροδιακοῦ τύπου (ΑΔ 16 (1960) σ. 91), ὡς καὶ πλῆθος ἐνεπιγράφων βωμῶν καὶ ἐπιτυμβίων στηλῶν.

Ἐπιγραφαὶ ἐξ ἄλλου ἐπὶ βάθρων καὶ ὀστεοθηκῶν ὡς καὶ ὄστρακα εὑρέθησαν εἰς τάφους ἀποκαλυφθέντας παρὰ τὸ νότιον τμῆμα τῆς πόλεως, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Λίνδου.

Εἰς τὸ οἰκόπεδον Ἐπιμελητηρίου – Μόσχου – Βογιατζῆ εὑρέθη τὸ ἐν Πίν. 363α οὐχὶ συνήθους τύπου ἑκατάϊον μετὰ τριῶν χορευουσῶν γυναικῶν.

Περὶ ἕνα τρίπλευρον ὀβελισκοειδῆ στῦλον, διατηροῦντα εἰς τὴν ἄνω ἀπόληξίν του σαφῶς τὰ ἴχνη τῆς ἀποκεκομμένης σήμερον τριμόρφου Ἑκάτης, εἰς σκοπίμως αἰσθητὴν ἀπὸ τῆς κορυφῆς ἀπόστασιν, παριστάνονται τρεῖς πρὸς τὰ ἔξω ἐστραμμέναι καὶ μὲ συμπεπλεγμένας μεταξύ των τὰς ἄκρας χεῖρας εἰς θέσιν κυκλικοῦ χοροῦ γυναῖκες, ἄνευ ὅμως σαφοῦς δηλώσεως τῆς κατευθύνσεώς των, κυρίως λόγῳ τοῦ κατεστραμμένου τῶν προσώπων των.

Τὸ μοναδικὸν τοῦτο εἰς τὸ εἶδός του ἑκατάϊον τοῦ «ἐλευθέρου ρυθμοῦ» (Th. Kraus, Hekate, Heidelberg 1961 σελ 139, Β) δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ροδιακὸν δεῖγμα τοὐλάχιστον τῆς πρωΐμου ἑλληνιστικῆς περιόδου, παραβαλλόμενον πρὸς τὸ ἐκ Τάραντος (Th. Kraus, ἔ. ἀ. σελ. 139, Β, 19) μέν, λόγῳ τῆς αἰσθητῆς ἀποστάσεως τῶν μορφῶν ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ στύλου, πρὸς τὸ ἐκ τῆς Ἀγορᾶς δὲ τῶν Ἀθηνῶν (Kraus, ἔ. ἀ. σελ. 143, 32) καὶ πρὸς τὸ μεταγενέστερον ἐκ Τάραντος ἐπίσης (Ars Antiqua AG Auktion I, am Mai 1959 in Luzern, 46 πίν. 27), λόγῳ τῆς θέσεως τῶν μορφῶν οὐχὶ πρὸ τῶν ἐπιπέδων ἀλλ' εἰς τὰς γωνίας τοῦ στύλου.

Ἕτερον εἰς καλὴν κατάστασιν σῳζόμενον ἑκατάϊον (Πίν. 363β) τοῦ συνήθους τύπου εὑρέθη εἰς τὴν θεμελίωσιν τῆς οἰκίας Παρασκευᾶ παρὰ τὴν ὁδὸν Ἀλεξάνδρου Διάκου 28.

Τὸ ἐν Πίν. 364 ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον, τέλος, εὑρέθη εἰς τὴν θεμελίωσιν τοῦ Ξενοδοχείου Παπαχριστοδούλου παρὰ τὴν ὁδὸν Ἐθνάρχου Μακαρίου.

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΕΩΣ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

Μουσεῖον Ρόδου

Περατωθείσης τῆς ἐπανακατασκευῆς τῶν στεγῶν τοῦ Μουσείου Ρόδου ἐγένετο κατὰ τὸ παρὸν ἔτος ἡ ἀντικατάστασις τῆς πεπαλαιωμένης ἠλεκτρικῆς ἐγκαταστάσεως εἰς ὅλον τὸ συγκρότημα τοῦ ὡς ἄνω κτηρίου, ἡ ἀνακατασκευὴ τῶν μεσοτοίχων τῶν δωματίων τῆς δυτικῆς πτέρυγος τοῦ κεντρικοῦ Μουσείου, οἱ ὁποῖοι εἶχον κατεδαφισθῆ ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν πρὸς δημιουργίαν μιᾶς ἐνιαίας αἰθούσης, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἦσαν ἐκτεθειμένα τὰ μυκηναϊκὰ κυρίως εὑρήματα. Οὕτως ἡ δυτικὴ πτέρυξ ἔλαβε τὴν ἀρχικήν της μορφήν, ἀνακατασκευασθεισῶν ἀν αὐτῇ καὶ τῶν ἐστιῶν.

Οἰκία Villier ἀνατολικῶς τοῦ οἴκου τῆς Γαλλίας

Εἰς τὴν οἰκίαν ταύτην, τὸ βόρειον τμῆμα τῆς ὁποίας εἶχε καταστραφῆ κατὰ τὸν πόλεμον, ἐγένετο ἀντικατάστασις τῆς ἐκ πατελιᾶς (ἀργιλώδους ἀδιαβρόχου λευκοῦ χώματος) στέγης διὰ μπετόν, συμπλήρωσις τῶν ἐφθαρμένων σημείων τῆς ξυλίνης ὀροφῆς, τοποθέτησις ἠλεκτρικῆς ἐγκαταστάσεως καὶ ἐπανακατασκευὴ τῶν κουφωμάτων.

Παλάτιον Μεγάλου Μαγίστρου Ρόδου

Ἐκ τῶν γενομένων ἐργασιῶν πρὸς συντήρησιν τοῦ ὡς ἄνω κτηρίου μνημονευτέαι ἐνταῦθα, ἡ ἀντικατάστασις εἰς αὐτὸ τῶν ἠλεκτρικῶν ἐγκαταστάσεων, ἡ κατεδάφισις τοῦ μεσοτοίχου τοῦ ἐνοῦντος τὴν βορειοδυτικὴν αἴθουσαν «τῆς Μουσικῆς» μετὰ τῆς ἀνατολικῶς ταύτης συνεχομένης «Τραπεζαρίας» καὶ ἡ κατασκευὴ εἰς τὴν θέσιν τοῦ κατεδαφισθέντος τοίχου τόξου πρὸς δημιουργίαν μιᾶς μεγάλης αἰθούσης, ὅπου θὰ λαμβάνουν χώραν συνέδρια.

Ἐντὸς τῆς Μεσαιωνικῆς πόλεως

Ἐξ ἄλλου ἐγένοντο ἐργασίαι συντηρήσεως εἰς τὸν βυζαντινὸν ναὸν τὸν γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα «Ντολαπλὶ Τζαμί», τοῦ ὁποίου, ὁ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῆς τουρκοκρατίας προστεθεὶς μιναρές, καταστὰς ἐπικινδύνως ἑτοιμόρροπος κατὰ τοὺς σεισμοὺς τοῦ 1957 καὶ 1961 καὶ μὴ ἐπιδεχόμενος οἱουδήποτε εἴδους ἐπισκευήν, κατηδαφίσθη κατόπιν ἀδείας τοῦ Ὑπουργείου. Ἐπισκευαὶ ἐγένοντο ἐπίσης εἰς παλαιὰς οἰκίας ὑποστάσας ζημίας ἐκ τοῦ τελευταίου σεισμοῦ.

Ἐργασίαι εἰς Λίνδον

Κατόπιν ἀποφάσεως τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου ἤρχισεν ἐπὶ τῇ βάσει μελέτης ἐκπονηθείσης ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος καὶ νῦν ἰδιοκτήτου κ. Νικολάου Χατζημιχάλη καὶ δαπάναις αὐτοῦ, ἡ συντήρησις καὶ ἀποτατάστασις τῆς οἰκίας τέως Ἐλευθερίου Μακρῆ (Annuario SIA 1, σελ. 347, εἰκ. 117) ἐν Λίνδῳ.

Ὡσαύτως ἐπερατώθη καὶ ἡ συντήρησις τῆς οἰκίας τέως Ἰωάννου Χατζημανώλη – Φιλιππάρδου, βάσει τῆς μελέτης καὶ δαπάναις τοῦ αὐτοῦ ὡς ἄνω ἀρχιτέκτονος καὶ νῦν ἰδιοκτήτου.

Πάτμος

Εἰς τὴν Πάτμον συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι ἀποπερατώσεως τοῦ σκευοφυλακείου τῆς Ἱ. Μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, τὸ ὁποῖον, ὡς γνωστόν, ἀνηγέρθη εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ περιβόλου.

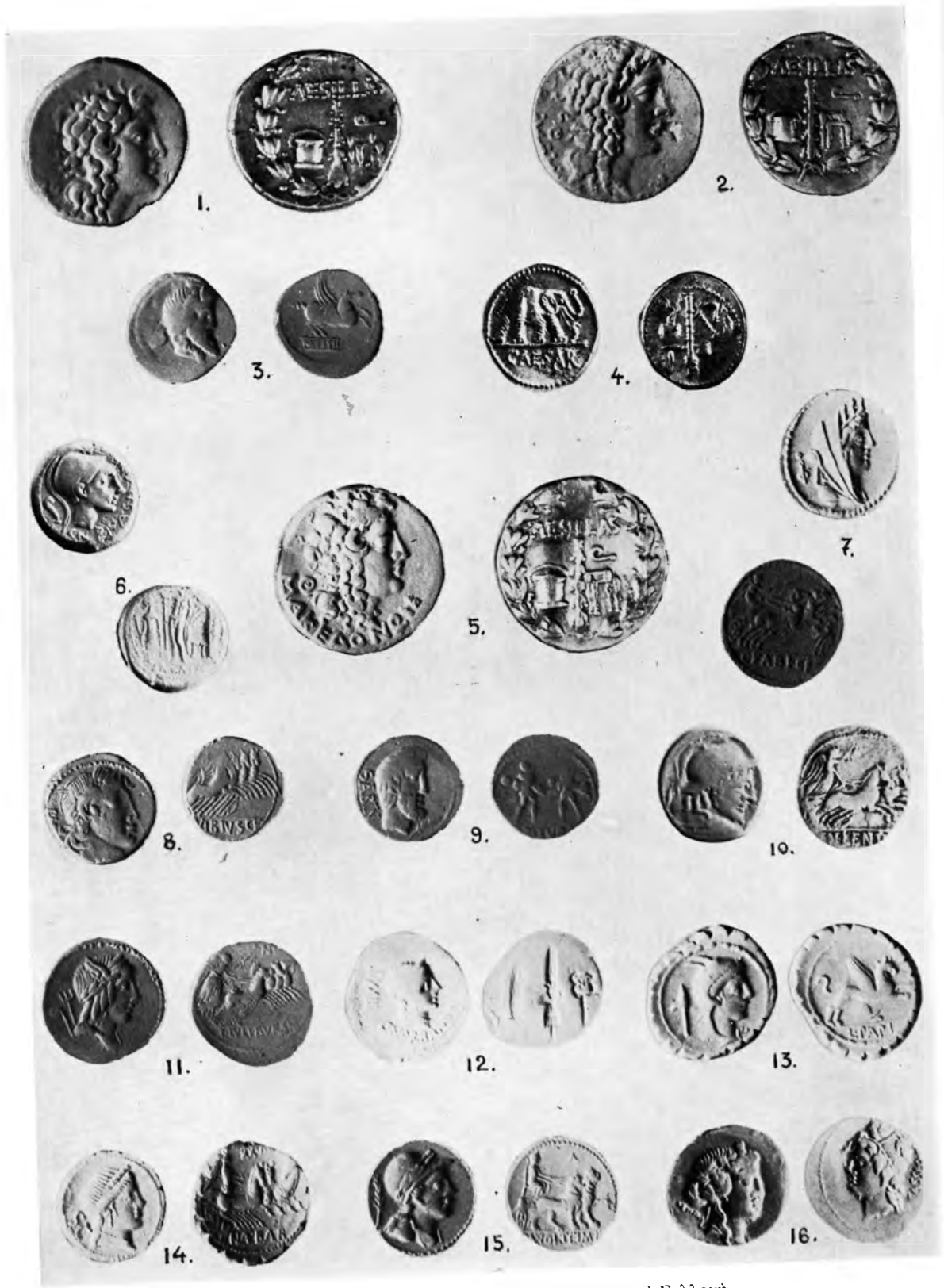
ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΙΝΑΚΕΣ

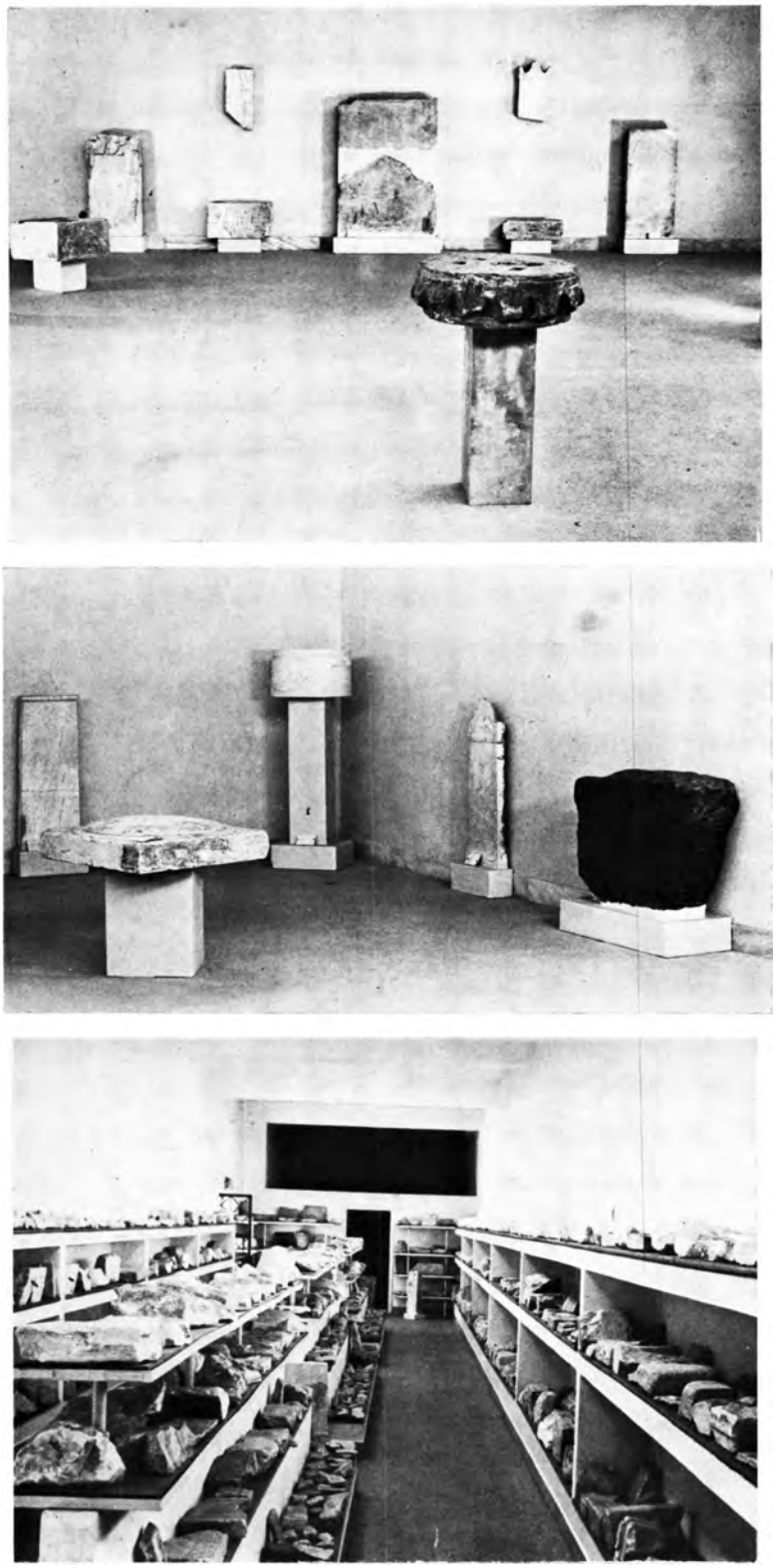
Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Νομισματικὴ Συλλογή

ΕΙΡΗΝΗ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΠΟΥΛΟΥ - ΒΑΡΟΥΧΑ

'Εθνικὸν 'Αρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Νομισματικὴ Συλλογὴ

ΕΙΡΗΝΗ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΠΟΥΛΟΥ - ΒΑΡΟΥΧΑ

Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Ἐπιγραφικὴ Συλλογή: α. Ἀπὸ τὸ μέσον τῆς αἰθούσης 9, β. Ἀπὸ τὸ δεξιὸν τῆς αἰθούσης 9, γ. Ἀπὸ τὸ δεξιὸν τῆς αἰθούσης 6

ΜΑΡΚ. ΜΙΤΣΟΣ

Βυζαντινόν Μουσεῖον: α. Ἐπιστύλιον περισυλλεγὲν ἀπὸ τὸν ἀρχαιολογικὸν χῶρον τοῦ Ὡρολογίου Κυρρήστου. 10ου-11ου αἰ., β. Θεοτόκος Ὁδηγήτρια πρὸ τοῦ καθαρισμοῦ (19ου αἰ.). Παράστασις εὑρισκομένη ἐπὶ τῆς ἑτέρας ὄψεως τῆς εἰκόνος τῆς Σταυρώσεως. γ. Ἡ αὐτὴ παράστασις μετὰ τὸν καθαρισμὸν (14ου αἰ.)

'Αθῆναι. 'Ανασκαφὴ οἰκοπέδου 'Αγγελοπούλου: α. Δάπεδον ἐξ ἐγχρώμων μαρμάρων, μεταφερθὲν ἤδη εἰς τὸ Τζαμὶ τῆς Ρωμαϊκῆς 'Αγορᾶς, β. Μεγάλη τεφροδόχος βαθεῖα πυξὶς τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΟΝΤΑΣ

Ι. ΤΡΑΥΛΟΣ — Ι. ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ

Ἀθῆναι: Φωτογραφία ἀπὸ ἀεροπλάνου τῆς περιοχῆς τοῦ Ὀλυμπιείου πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν

Ἀθῆναι. Ἀνασκαφαὶ νοτίως Ὀλυμπιείου: α. Θεμέλια τοῦ πτεροῦ τοῦ κλασσικοῦ ναοῦ, β. Θεμέλια τοῦ ρωμαϊκοῦ ναοῦ πρὸ τῆς τελείας ἀποκαλύψεώς των

Ἀθῆναι. Ἀνασκαφαὶ νοτίως Ὀλυμπιείου: α. Ἀνατολ. πλευρὰ τοῦ Βαλεριανείου τείχους. Ἄνω δεξιὰ τὰ θεμέλια τοῦ ρωμ. ναοῦ, β-γ. Τάφοι καὶ ἀγγεῖα ἐκ τοῦ πρὸ τοῦ Βαλεριανείου τείχους ἀνασκαφέντος ἐκτεταμένου νεκροταφείου τῶν ἀρχῶν τοῦ β΄ ἡμίσεος τοῦ 3ου μ.Χ. αἰ.

Ι. ΤΡΑΥΛΟΣ — Ι. ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ

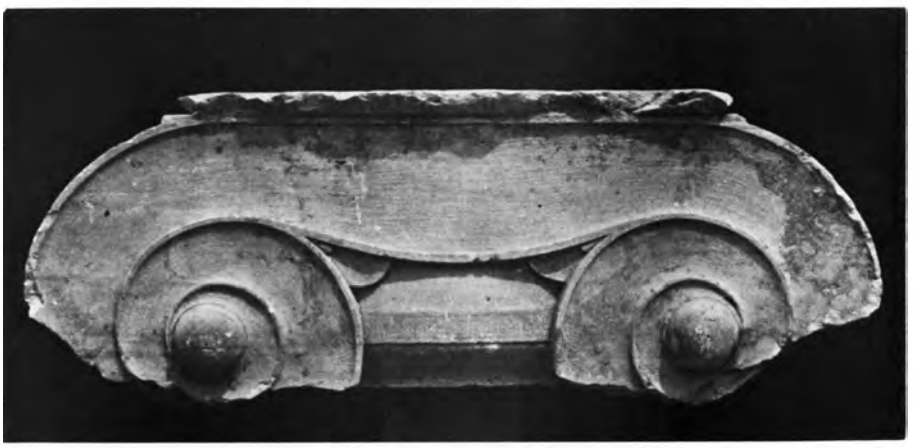

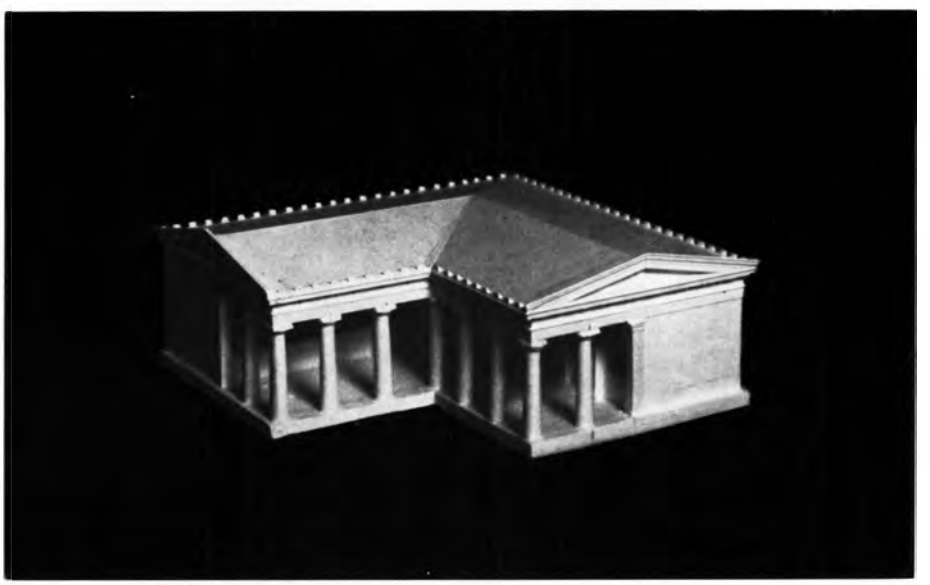

Ἀθῆναι. Ἀνασκαφαὶ νοτίως Ὀλυμπιείου: α. Τὰ ἀποκαλυφθέντα ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ κλασσικοῦ ναοῦ λείψανα ἐλαιοτριβείου βυζ. χρόνων, β. Ἐγκαταστάσεις ἐργαστηρίων βυζαντινῶν χρόνων πλησίον τοῦ Ρωμαϊκοῦ ναοῦ

Ι. ΤΡΑΥΛΟΣ — Ι. ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ

Agora Excavations: a. Capital found in the Temple of Athena at Sounion. Now in National Museum, Athens, b. Capital found in the Late Roman Fortification at the SE corner of the Athenian Agora, now in the Agora Museum (A 1595), c. Model of the Southwest fountain House (J. Travlos)

HOMER THOMPSON

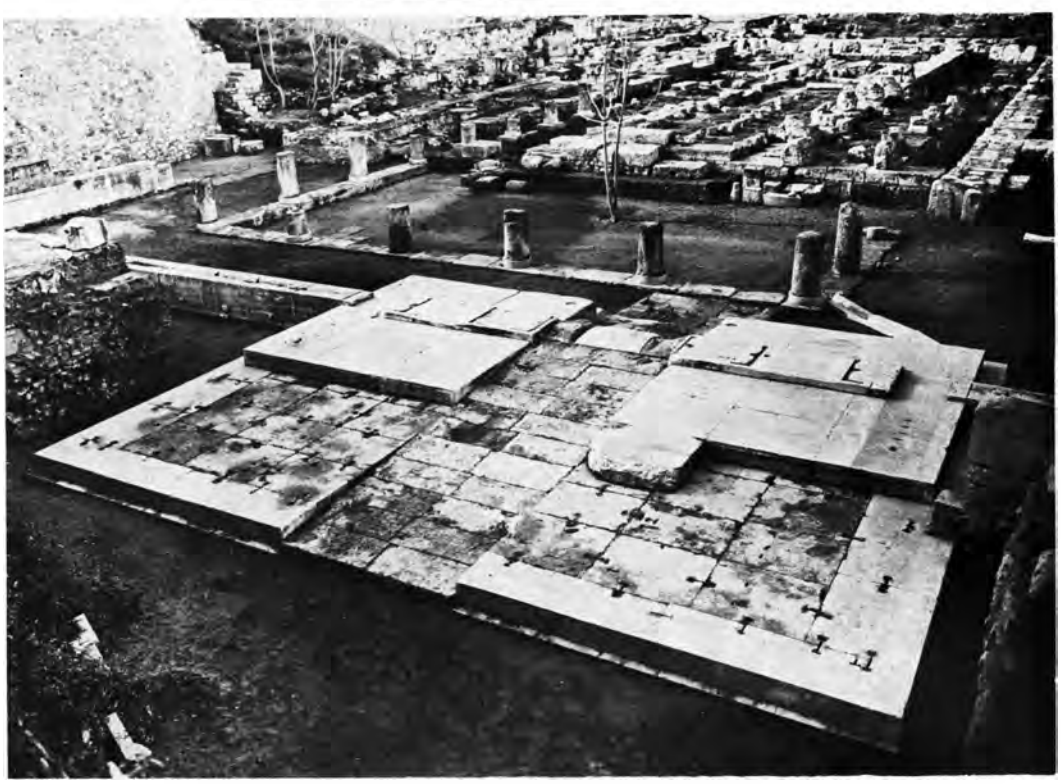

Athen, Kerameikos: a. Hof des Grabungsmuseums, b. Stützmauer der Melidonistrasse

D. OHLY

Athen, Kerameikos: a. Spätantikes Fundament, b. Propylon des Pompeion

D. OHLY

Athen, Kerameikos: a-b. Amazonomachie, c. Satyr mit der Klapper

D. OHLY

Athen, Kerameikos: a. Südhalle des Pompeion, b. Mittelbyzantinische Amphora, c. Hallenrückwand des Pompeion I

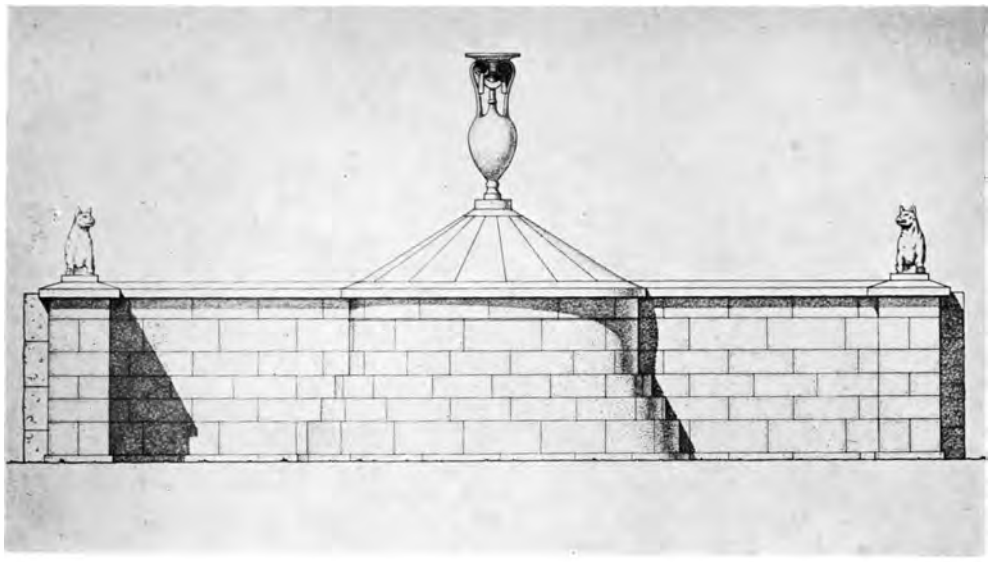
D. OHLY

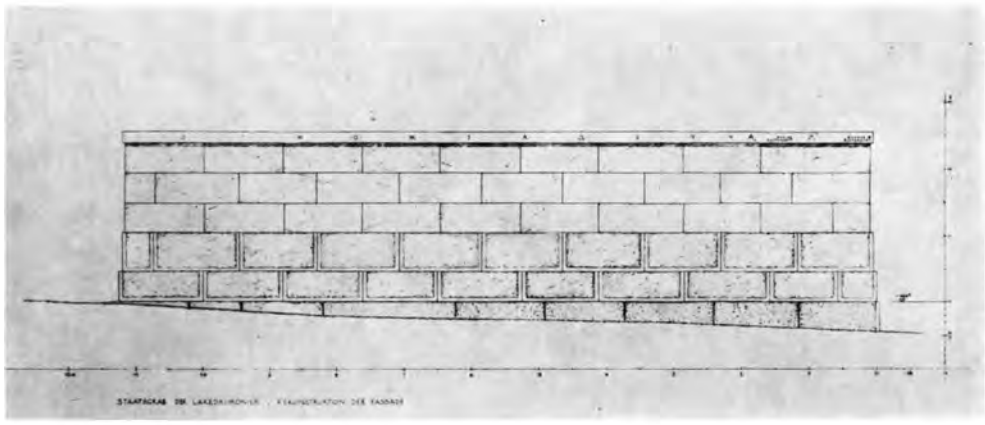

Athen, Kerameikos: a. Dipylon, Brunnenhof, b. Mosaikboden im Pompeion

D. OHLY

Athen, Kerameikos: a. Staatsgrab am 3. Horosstein (Rekonstruktion), b. Grabmal der Lakedaimonier (Rekonstruktion), c. Pfostenlöcher in der Kerameikos-Strasse

D. OHLY

Athen, Kerameikos: a. Heilige Strasse, b. Naiskosbasis aus der Stadtmauer

Athen, Kerameikos: a. Grabstele, b. Stele der Polystrate

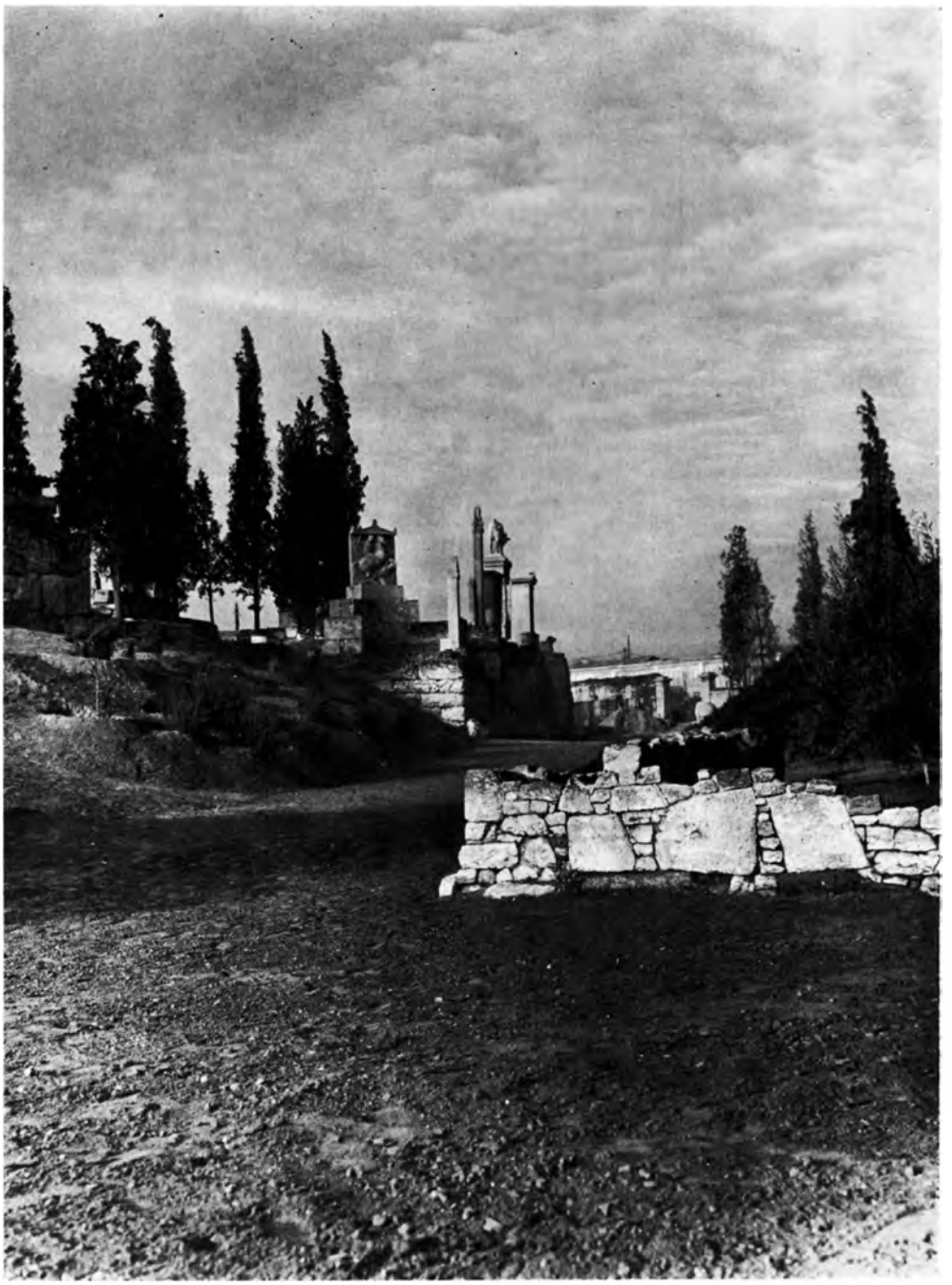
D. OHLY

Athen, Kerameikos: a. Lehmziegel der Stadtmauer, b. Stadtmauer am Heiligen Tor mit drei Bauperioden

D. OHLY

Athen, Kerameikos: Heiligtum der Tritopatores und Gräberstrasse

D. OHLY

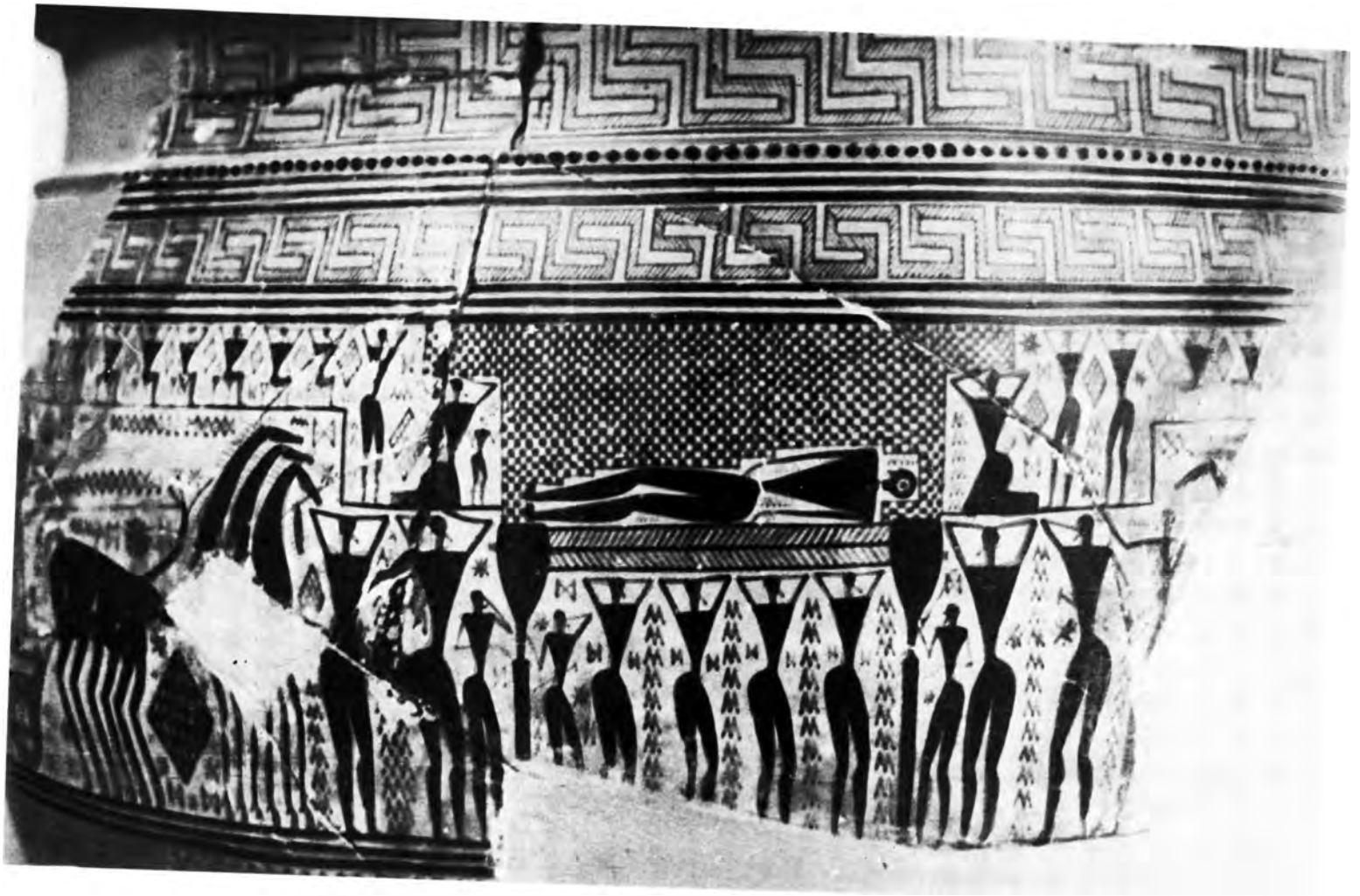
Ἀθῆναι, Ἀκαδημία Πλάτωνος: α. Ἀγγεῖα κτερισματικὰ τῆς ταφῆς Τ-12, β. Ὄστρακα γεωμ. ἀγγείου ἐκ τοῦ δωματίου δ, γ. Διάφορα ὄστρακα ἐκ τοῦ φρέατος Στ., δ. Ἐνσφράγιστος λαβὴ ἐκ τοῦ φρέατος ΣΤ (1961) ἐκ τοῦ 5ου δακτυλίου, ε. Μικροαντικείμενα συλλεγέντα ἐκ τοῦ αὐτοῦ φρέατος

Φ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΛΟΣ

Ἀθῆναι, Ὁδὸς Πειραιῶς: Γεωμετρικὸς κρατὴρ-σῆμα

Γ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΚΛΑΣΣ. ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ἀθῆναι: Λεπτομέρεια τοῦ εἰς τὸν Πίνακα 22 εἰκονιζομένου γεωμετρικοῦ κρατῆρος

Γ. ΕΦΟΡΕΙΑ ΚΛΑΣΣ. ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ἀθῆναι, Ὁδὸς Πειραιῶς: Εὐρύλαιμος γεωμετρικὴ πρόχους

Ἀθῆναι, Ὁδὸς Πειραιῶς: Πρωτοαττικὴ ὑδρία μὲ παραστάσεις σφιγγῶν

Γ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΚΛΑΣΣ. ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ἀθῆναι, Ὁδὸς Πειραιῶς: Ταφικὰ καὶ κτερισματικὰ ἀγγεῖα

Γ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΚΛΑΣΣ. ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ἀθῆναι: α. ὁδὸς Πειραιῶς. Πλαστικὸν σκεῦος ὑπὸ μορφὴν ἠθοποιοῦ τραγωδίας, β-γ. Οἰκόπεδον ὁδῶν Ἀδριανοῦ καὶ Σέλλεϋ. Κεφαλὴ ἐξ Ἑρμαϊκῆς στήλης

Ἀθῆναι: α. Ὁδὸς Πειραιῶς. Τὰ ἀποκαλυφθέντα λείψανα ἀρχαίου κτίσματος παρὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Πειραιῶς καὶ Ἱερᾶς Ὁδοῦ, β. Οἰκόπεδον ὁδῶν Ψαρομηλίγγου καὶ Καλογ. Σαμουήλ. Σῳζόμενα λείψανα τοῦ ἐν μέρει ἀποκαλυφθέντος ἐνταῦθα ἀρχαίου μνημείου

Γ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΚΛΑΣΣ. ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ἀθῆναι: Διασταύρωσις ὁδῶν Μουσῶν καὶ Ὀρλώφ. Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον τοῦ 2ου ἡμίσεος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Γ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΚΛΑΣΣ. ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

'Αθῆναι, Οἰκόπεδον ὁδῶν 'Αδριανοῦ καὶ Σέλλεϋ, α-γ. Δείγματα μικρογλυπτικῆς ἐκ τῶν εὑρεθέντων ἐνταῦθα ἐντὸς μεταγενεστέρων τοίχων ἢ ἐντὸς τῶν ἐπιχώσεων

Ἀθῆναι, Ὁδὸς Ἑρμοῦ: α-γ. Κάτω ἥμισυ γυναικείου κορμοῦ καὶ τμῆμα ἀναθηματικῆς βάσεως ἐκ τοῦ πρὸ τῆς ὁδοῦ Ἑρμοῦ ἀρ. 101 χώρου

Γ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΚΛΑΣΣ. ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Κηφισιά. Προτομαί: α. Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, β. Πολυδευκίωνος, γ. Ἵππου

Β. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

Ἀττική. Μνημεῖον Ἑλληνικοῦ: α-β. Τὸ μνημεῖον εἰς τὴν ἀρχικὴν (ἄνω) καὶ τὴν νέαν του θέσιν (κάτω)

'Αττική: α. 'Επίκρανον παραστάδος ἐκ Κηφισιᾶς, β. Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ταφικοῦ περιβόλου τοῦ 'Ελληνικοῦ, γ. 'Ενεπίγραφος ποὺς κύλικος

Β. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

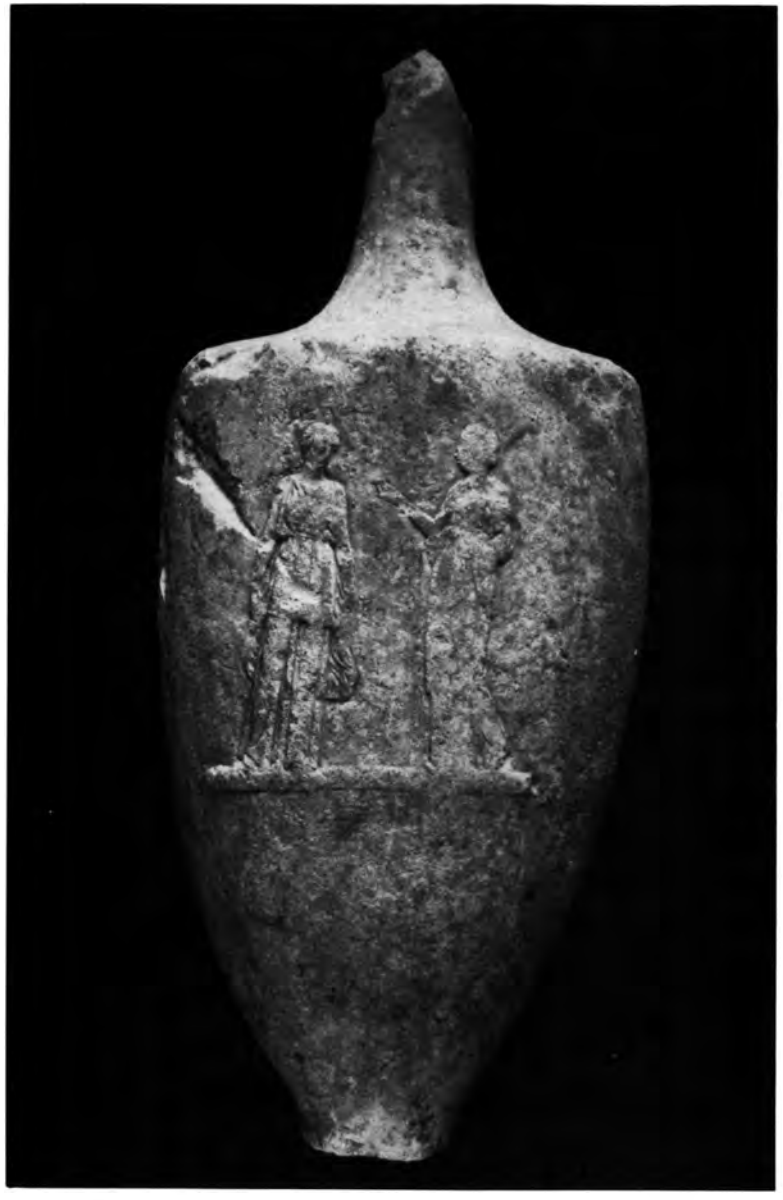

Τροιζὴν-Σούνιον: α. Τὸ Ἀσκληπιεῖον Τροιζῆνος μετὰ τὸν καθαρισμόν του, β-γ. Προσθία καὶ ὀπισθία ὄψις ἀρχαϊκῆς κεφαλῆς ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ Σουνίου

Β. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

Ἀθῆναι, Ἀττική: Κιβωτιόσχημος τάφος ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς ὁδοῦ Πειραιῶς ἀρ. 168, β. Ταφικὸς περίβολος ἐκ τοῦ Γ' τομέως τοῦ ἐν Βάρῃ νεκροταφείου. Ἐντὸς αὐτοῦ ὁ τάφος XXXIV, γ. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ τομέως

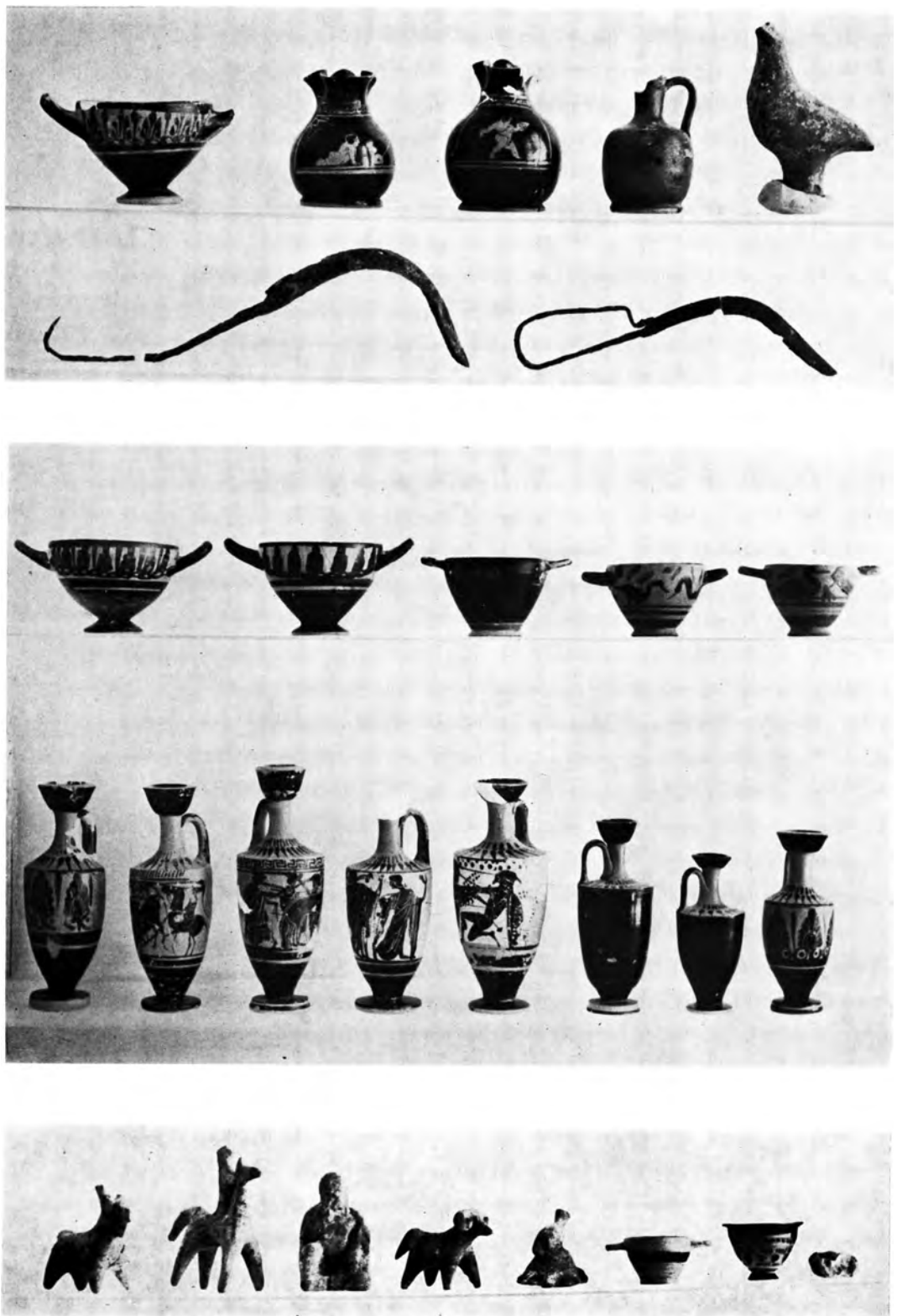

Ἀθῆναι, Ἀττική: α. Μαρμαρίνη λήκυθος ἐκ τῆς ἐρεύνης φρεατίου ἀρχαίου ὑδραγωγείου τῆς ὁδοῦ Πειραιῶς, β. Μαρμαρίνη λουτροφόρος ἐκ Βάρης

Α. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

Πειραιεύς: α-γ. Μαρμαρίνη λήκυθος μὲ ἀνάγλυφον διακόσμησιν

Α. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

Βάρη: Εὑρήματα τάφων IX καὶ X

Α. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

Βάρη: α. Ὅλπη ἐκ τῆς πυρᾶς XIX, β. Λήκυθοι ἐκ τοῦ τάφου XXI

Α. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

Βάρη: α, β. Λεπτομέρεια ληκύθων τοῦ Πίν. 40 β, γ. Ἀποτμήματα πρωτοκορινθιακοῦ κρατῆρος

Α. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

Ἀττική. Ἀνθούπολις: α-γ. Πρόσοψις καὶ πλαγία ὄψις παραστάδων ἐκ κροκαλοπαγοῦς λίθου. β. Τμῆμα ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου ἐξ Ἀνθουπόλεως

Α. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

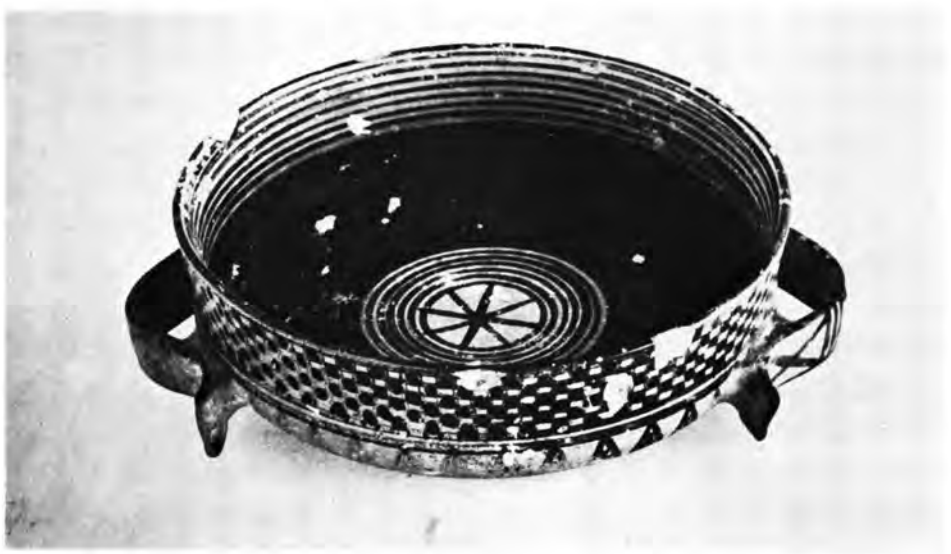
Ἀττικὴ - Σαλαμίς: α. Εἴσοδος Μυκηναϊκοῦ τάφου Σεληνίων Σαλαμῖνος, β. Μαρμαρ. σαρκοφάγος ἐκ Σταυροῦ, γ. Ἡμιτελὲς ἀνάγλυφον ἐκ Παιανίας, δ. Ἐπίστεψις ἐπιτυμβίου στήλης ἐκ Σταυροῦ

Πειραιεύς: α. Ὑπόγειος στοὰ τοῦ ἐν Πειραιεῖ ἀρχαίου ὑδραγωγείου, β. Ἐσωτερικὸν ρωμ. τάφου ἐν τῇ λεωφ. Πέτρου Ράλλη

Α. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

Ἀττική: α. Γεωμετρικὸν ἀγγεῖον ἐκ Νέας Κοκκινιᾶς, β. Σχέδιον ληκύθου τοῦ Πίν. 41 α, ὑπὸ Α. Κοντοπούλου

Α. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

Ἐλευσίς. Ἄποψις ἀπὸ ἀεροπλάνου τῆς Ρωμαϊκῆς αὐλῆς

Ἐλευσίς: Ὄψις ἀπὸ ἀεροπλάνου τῶν Μεγάλων καὶ Μικρῶν Προπυλαίων

Ἐλευσίς: α-β. Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη Προπυλαίων

Ἐλευσίς: α-β. Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἀνατολ. θριαμβευτικῆς ἀψῖδος

I. ΤΡΑΥΛΟΣ

Ἐλευσίς: α. Ἐπιγραφὴ Μικρῶν Προπυλαίων, β. Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη Θησαυροῦ

Ἐλευσίς: α-β. Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη Τελεστηρίου

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἀθῆναι, Ἀττική: α. Καπνικαρέα. Θωράκιον, β. Πάρνης. Ἁγ. Τριάς, γ. Μέγαρα. Τεῖχος Ἁγ. Τριάδος

Ἀττική, Μέγαρα: α. Τεῖχος Ἁγ. Τριάδος. Πύλη, β. Βυζαντινὸς ναὸς Ἁγίας Σωτήρας, γ-ς. Αἰγόσθενα. Ναΐσκος τῆς Παναγίας, Ναΐσκος τοῦ Ἁγ. Γεωργίου, Κελλία Ἁγ. Γεωργίου, Ἅγιος Νικόλαος

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἅγιοι Θεόδωροι: Μοῦλκι. α. Κωνικαὶ οἰνοχόαι εὑρεθεῖσαι ἐντὸς μεγάλου ἀγγείου τοῦ τάφου 3. β. Ἡ κόγχη τοῦ αὐτοῦ τάφου 3

Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

Ἅγιοι Θεόδωροι, Μοῦλκι: α. Οἰνοχόη τοῦ τάφου 4, β. Ἀμφορεὺς τοῦ τάφου 3

Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

Ἅγιοι Θεόδωροι, Μοῦλκι: α. Οἰνοχόη τάφου 3, β. Πυξὶς τοῦ τάφου 2

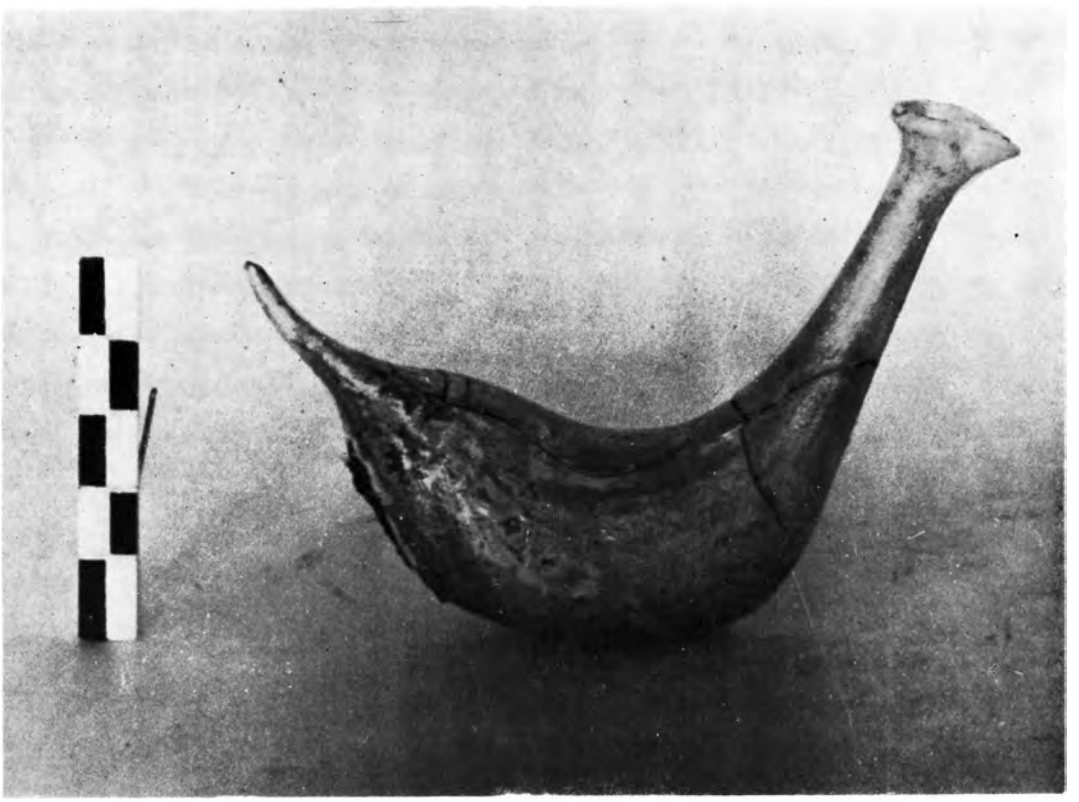
Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

Ἄργος. Ἀνασκαφὴ Ἀλεξοπούλου: α. Ἀμφορεὺς ἐκ τοῦ γεωμετρικοῦ τάφου Α, β. Πυξὶς τύπου bucchero ἐκ τοῦ τάφου Γ, γ. Ἀμφορεὺς ἐκ τοῦ τάφου Δ

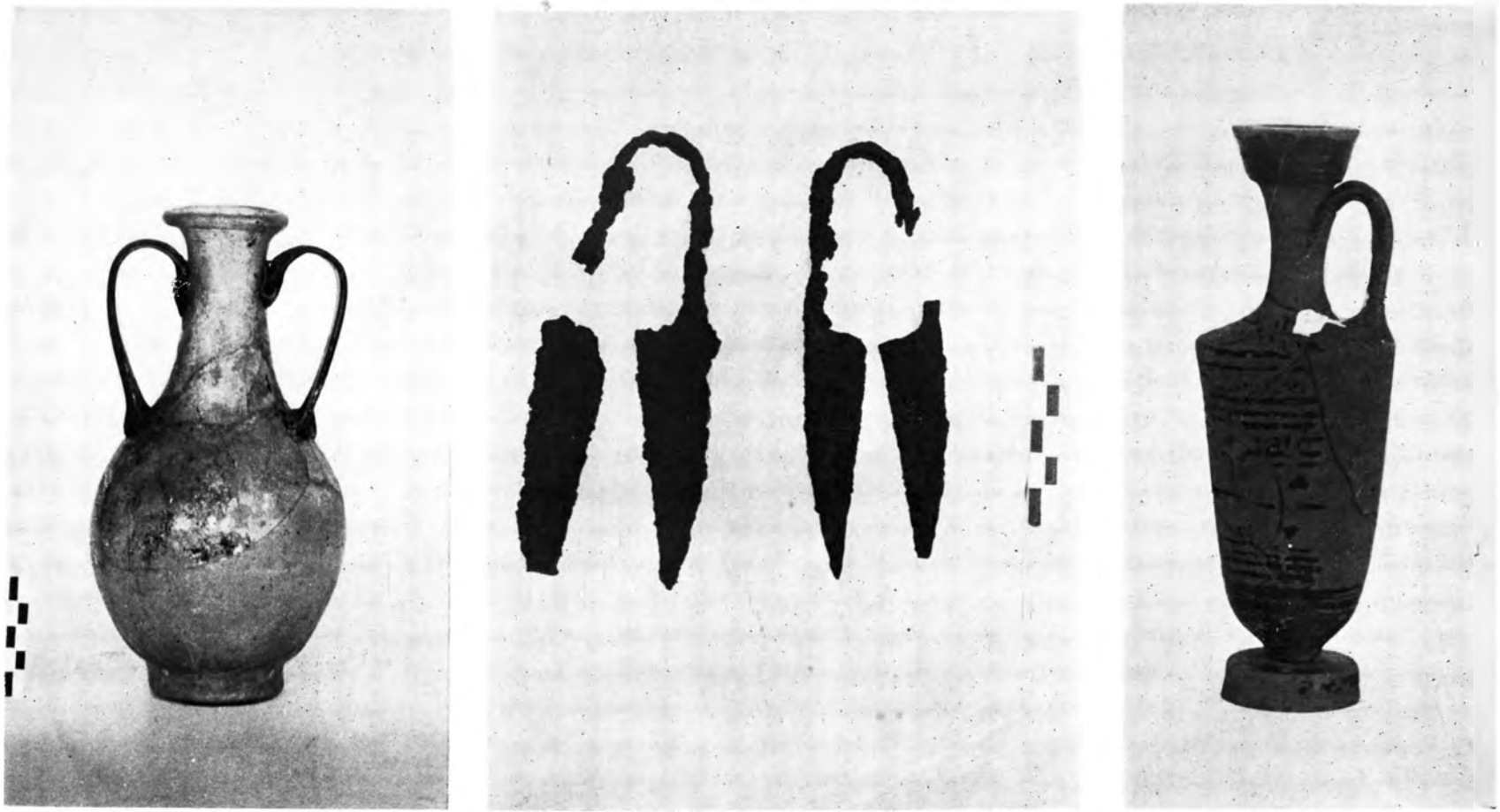
Ν. ΒΕΡΔΕΛΗΣ

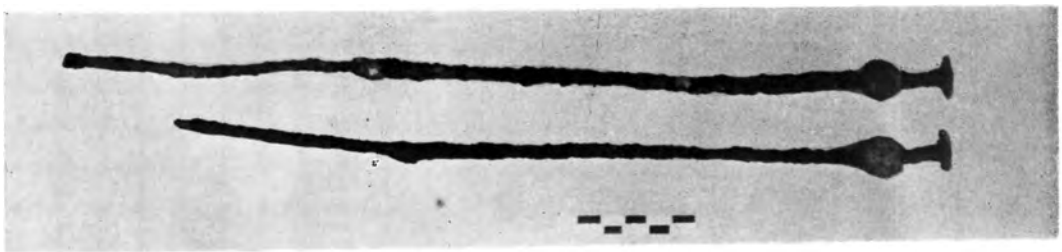
Ἄργος. Ἀνασκαφὴ Ἀλεξοπούλου: α. Σκύφος ἐκ τοῦ τάφου Δ, β. Πτηνόσχημον ὑάλινον ἀγγεῖον ἐκ τοῦ τάφου ς΄

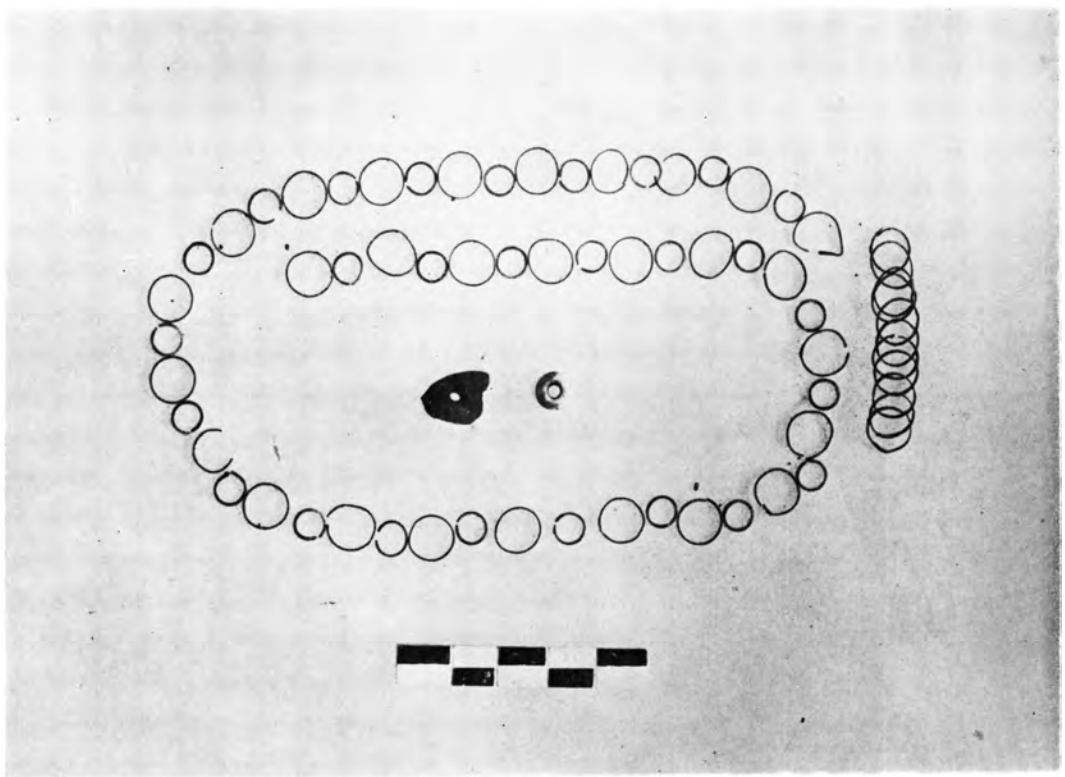
Ν. ΒΕΡΔΕΛΗΣ

Ἄργος. Ἀνασκαφὴ Ἀλεξοπούλου: α. Ὑάλινος ἀμφορίσκος ἐκ τοῦ τάφου ς΄, β. Χαλκοσιδηρᾶ ἀντικείμενα ἐκ τοῦ τάφου ς΄, γ. Σκαφιδάκι-Λέρνης: Λήκυθος ἐκ τοῦ τάφου Β

Ν. ΒΕΡΔΕΛΗΣ

Ἄργος. Ἀνασκαφὴ Ἀλεξοπούλου: α. Χαλκοσιδηραῖ περόναι ἐκ τοῦ τάφου Β, β-γ. Σκαφιδάκι-Λέρνης. Μικροὶ ἀργυροῖ κρίκοι ἐκ περιδεραίου τοῦ τάφου Δ, καὶ σκυφίδια ἐκ τοῦ τάφου Α

Ν. ΒΕΡΔΕΛΗΣ

Ἀργολίς: α. Μυκῆναι, Μέγας ἀμφορεὺς τῆς ΥΕ ΙΙΙ Β περιόδου, β-γ. Ἄργος. Συνεσταλμένος ὀκλάζων νεκρὸς παιδὸς (δούλου πιθανῶς) ἐντὸς τοῦ τάφου Ε. Τὰ κτερίσματα ἐκ τοῦ τάφου Ζ παρὰ τοὺς πόδας τοῦ νεκροῦ

Ν. ΒΕΡΔΕΛΗΣ

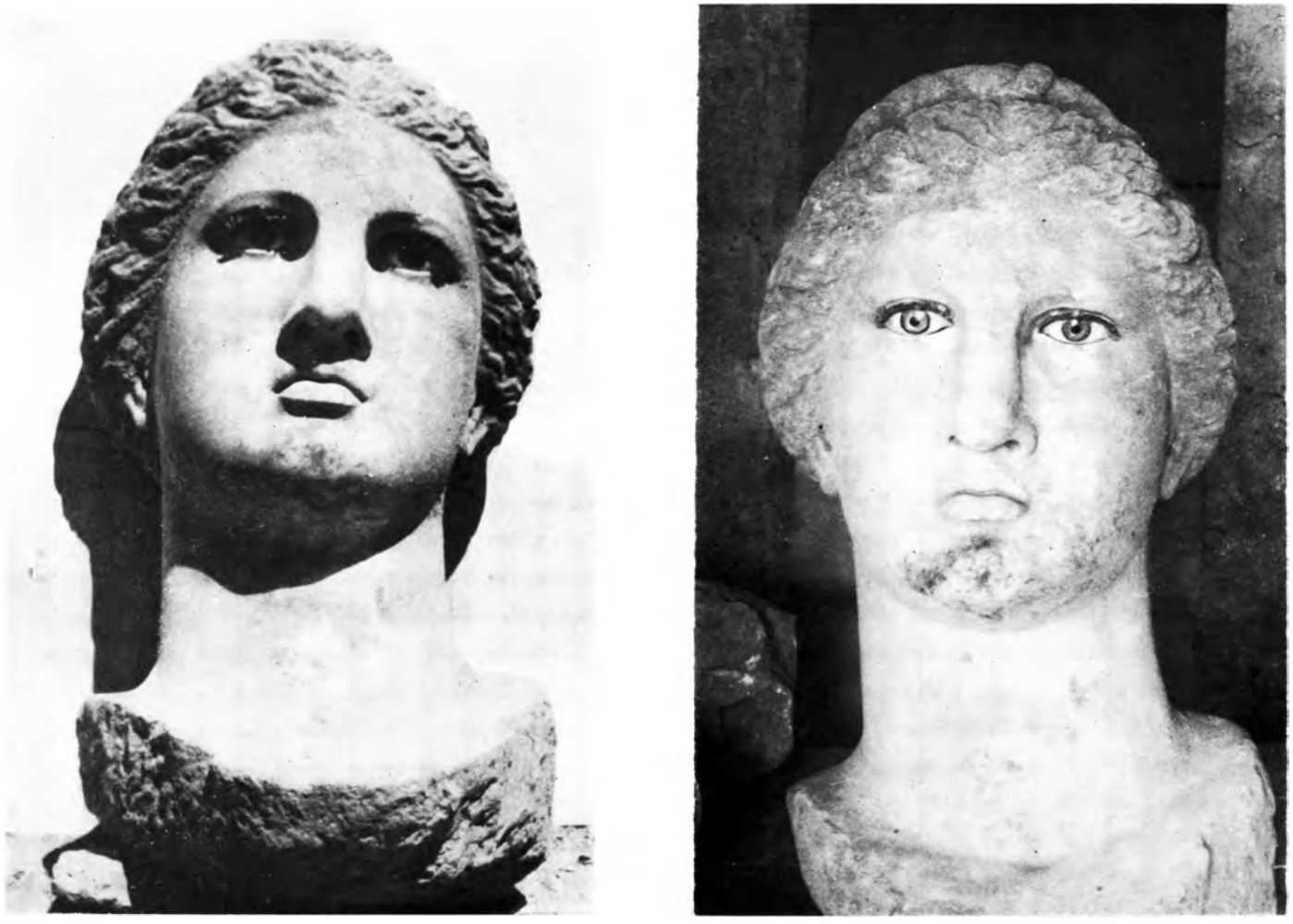

Φενεός: α-β. Ἀπόψεις τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τοῦ πρὸς Β. κειμένου ὑψώματος Καστανοβούνι, γ. Ἡ νοτ. αἴθουσα ἀπὸ Α

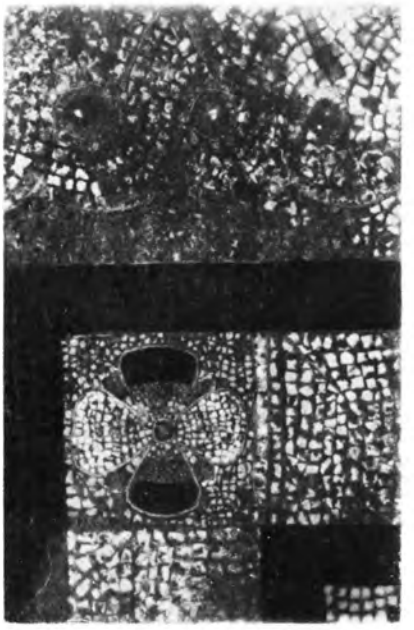
Ε. ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΥ - ΔΕΙΛΑΚΗ

Φενεός: α-β. Μαρμαρίνη κεφαλή Ὑγείας

Ε. ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΥ - ΔΕΙΛΑΚΗ

Φενεός: α. Τὰ μαρμαρ. ἄκρα τῶν ἀγαλμάτων ὡς εὑρέθησαν ἐπὶ τοῦ βάθρου κατὰ τὴν ἀνασκαφήν, β. Λεπτομέρεια ψηφιδ. δαπέδου νοτ. αἰθούσης, γ. Μαρμ. κεφαλὴ ἐκ τῶν ὄπισθεν, δ. Πήλινα πύραυνα εὑρεθέντα in situ εἰς τὴν Ν. αἴθουσαν

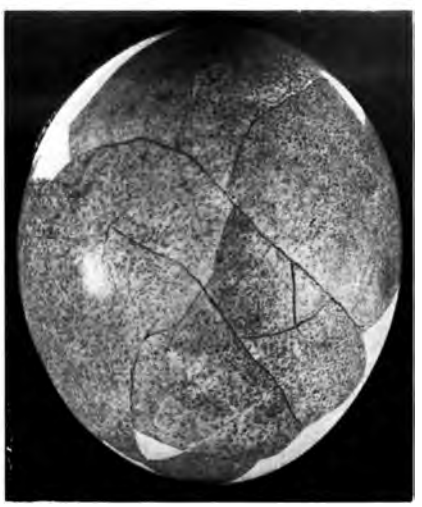
Ε. ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΥ - ΔΕΪΛΑΚΗ

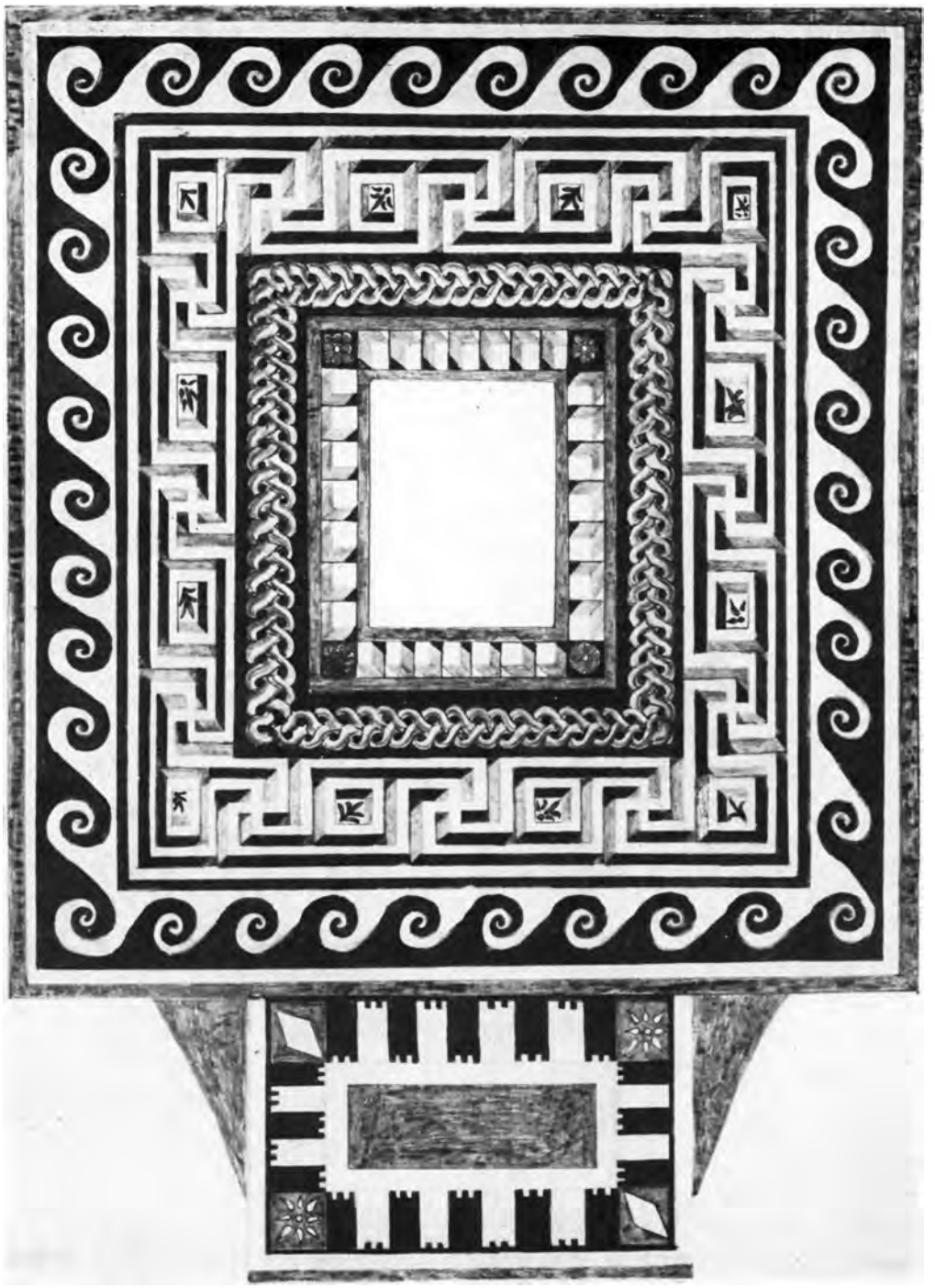

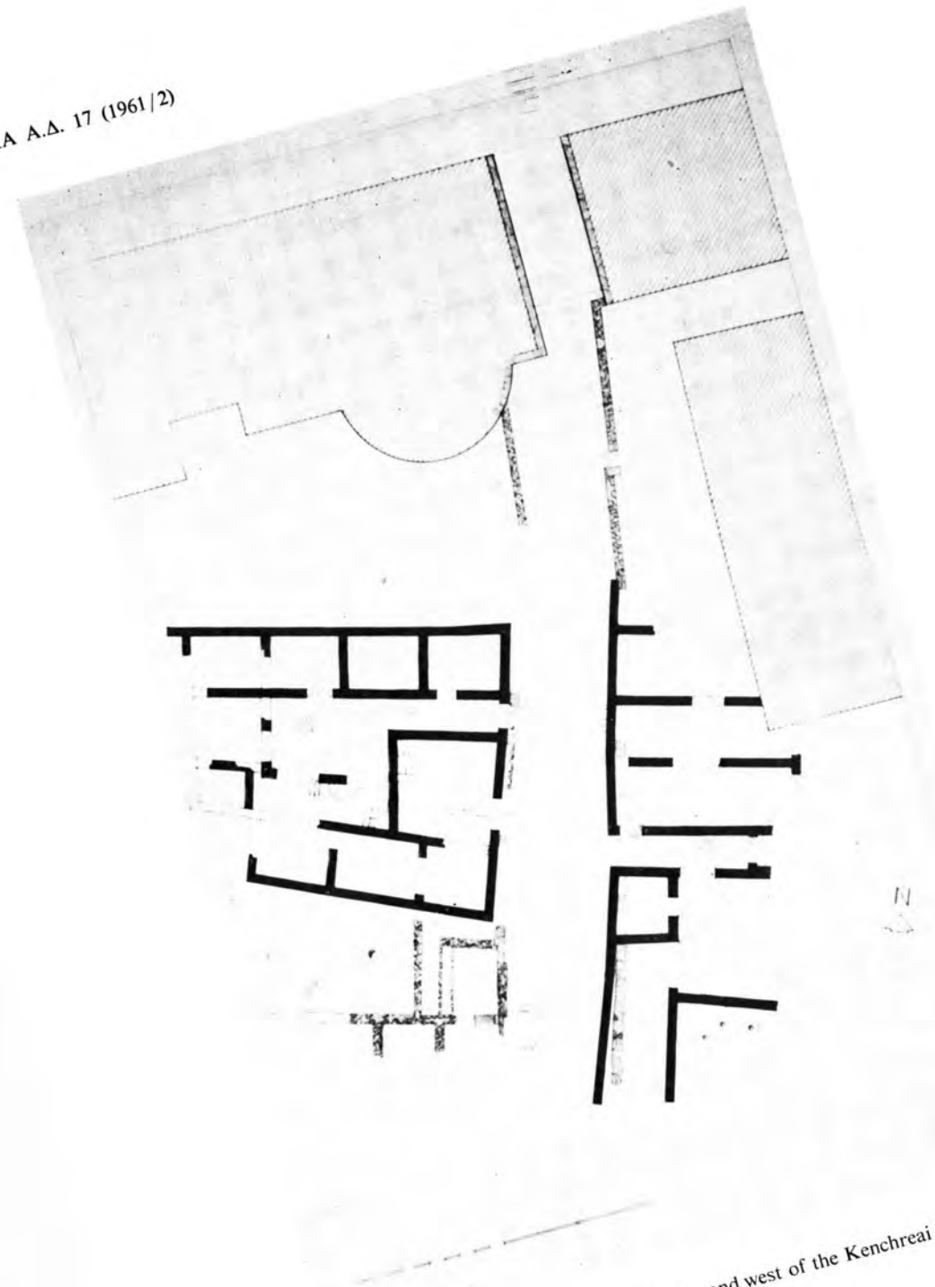

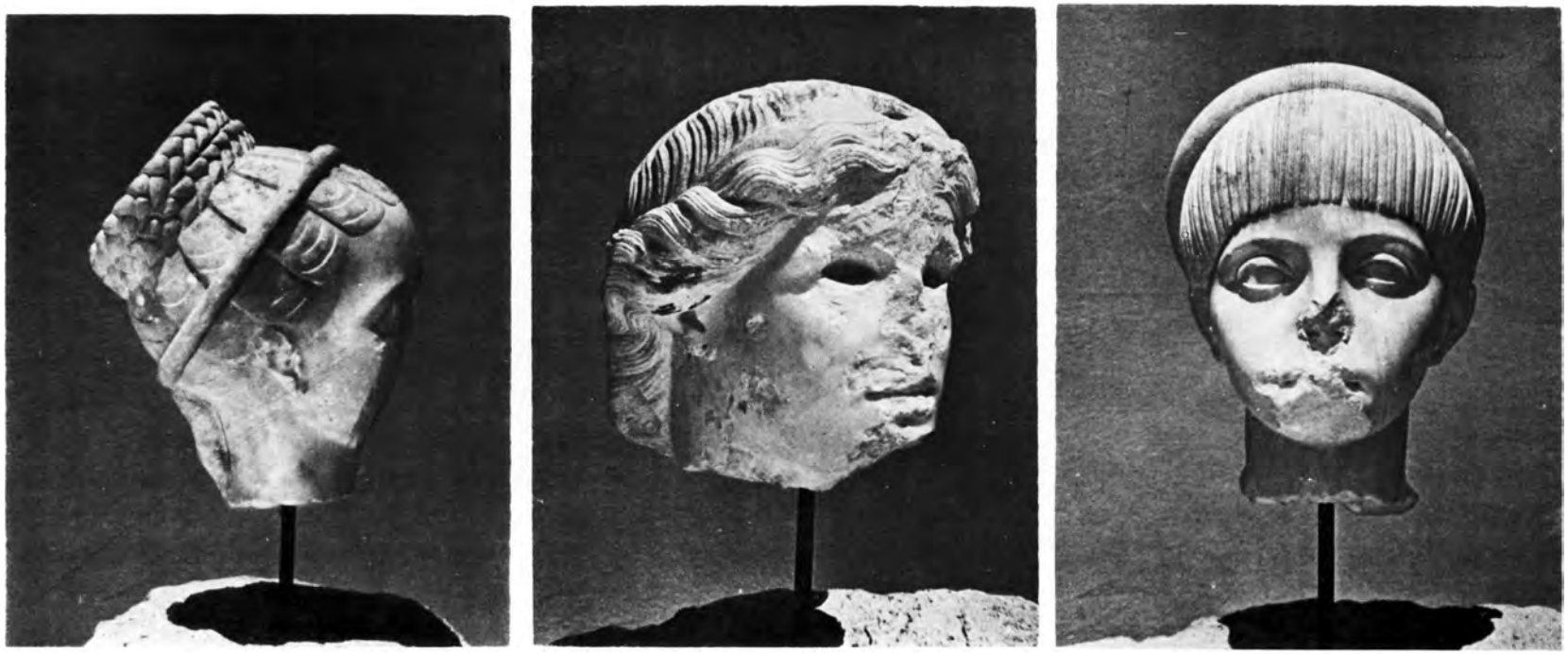
Φενεός: α. Ἡ βορεία αἴθουσα ἀπὸ ΝΑ, β. Τράπεζα αἰθούσης Β, γ. Τὸ βάθρον ἐν τῇ αἰθούσῃ Β ἀπὸ ΝΑ., δ. Χαλκοῦν ὁμοίωμα πετάλου ἵππου φέρον παράστασιν Περσέως ἐπὶ τοῦ Πηγάσου, ε. Ὠὸν στρουθοκαμήλου εὑρεθὲν παρὰ τὴν τράπεζαν προσφορῶν τῆς Α. αἰθούσης

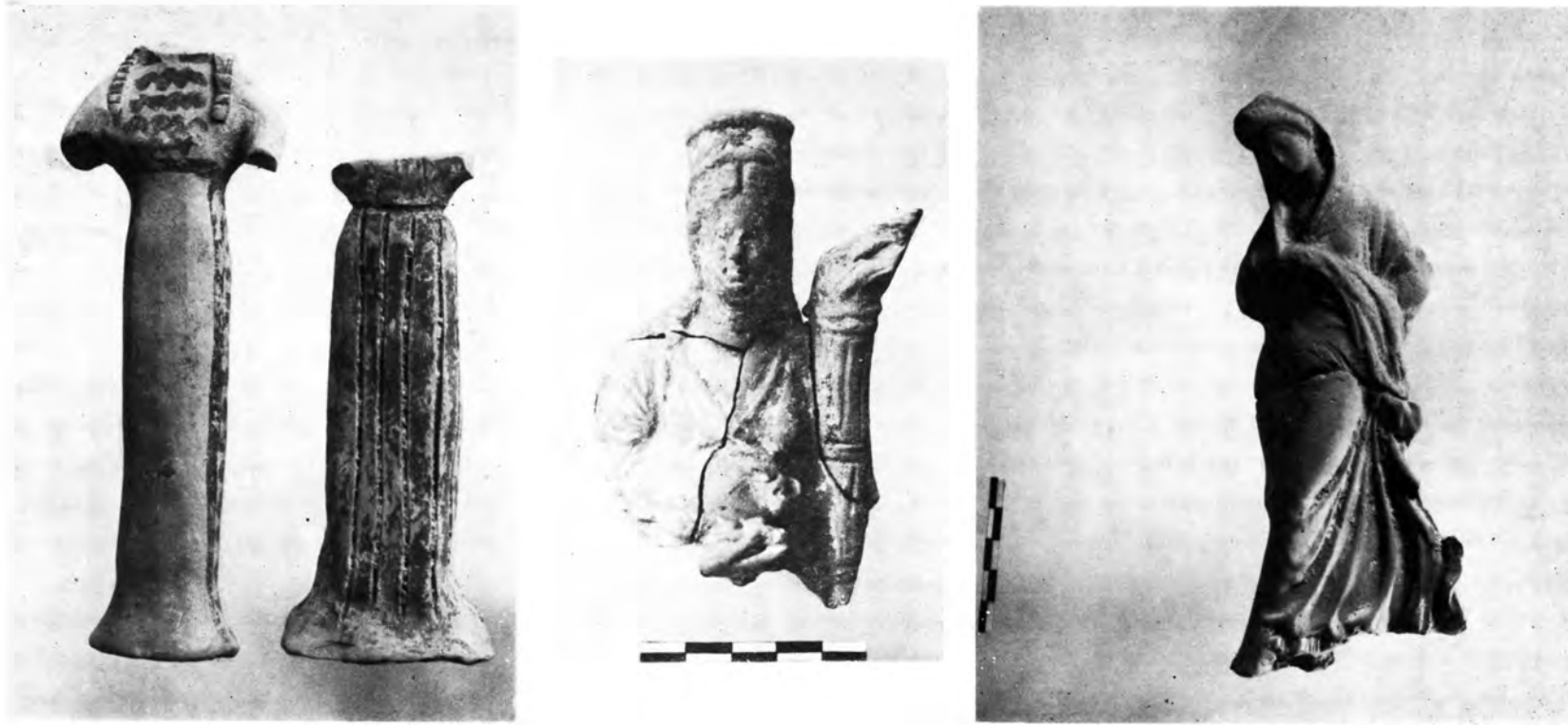
Φενεός: Ψηφιδωτόν δάπεδον

Corinth. Byzantine houses to east and west of the Kenchreai Road

Corinth: a. Head of a priestess from the Sanctuary of Demeter and Persephone, b. Head of a goddess from the Sanctuary of Demeter and Persephone, c. Head of a priestess from the Sanctuary of Demeter and Persephone

Corinth Excavations 1961. Sanctuary of Demeter and Persephone: a. Terracotta figurines of the 6th cent. B.C., b. Terracotta figure of Eleusinian goddes holding, torch and pig, c. Terrac. dancer, late 4th cent. B.C.

H. ROBINSON

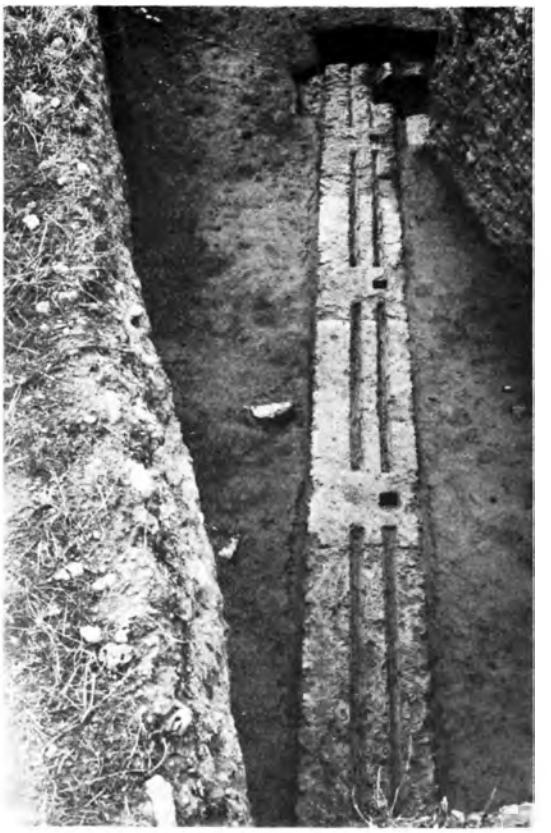

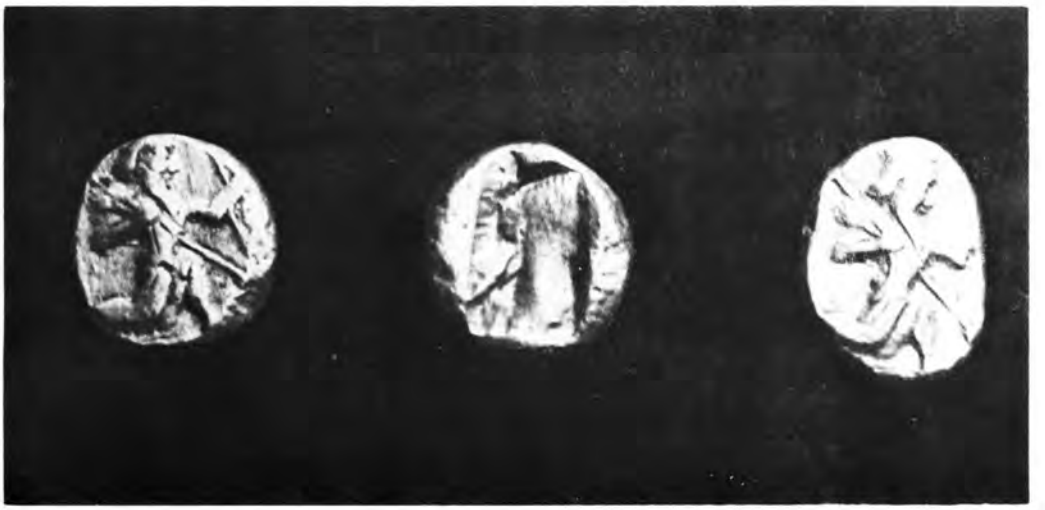

a. Isthmia. Couches in Theater Cave, b. Corinth Excavations, 1961. Wooden musical instrument («lyra») from a well of the late 10th or early 12th century after Christ

O. BRONEER — H. ROBINSON

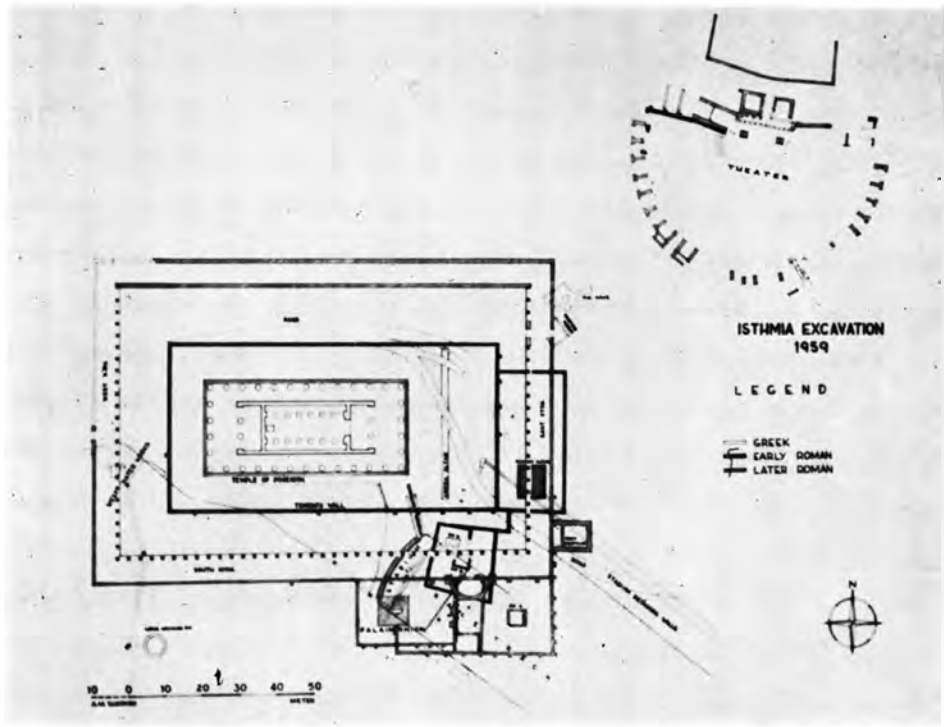

Excavations at Isthmia: a. Marble Torch from Later Stadium, b. Starting Line in the Later Stadium, c. Gold Darics from Entrance Court in front of Northeast Cave

O. BRONEER

Isthmia: a. Plan of the Sanctuary of Poseidon and Palaimon, and of the Theater,
b. The Later Stadium seen from the Rachi

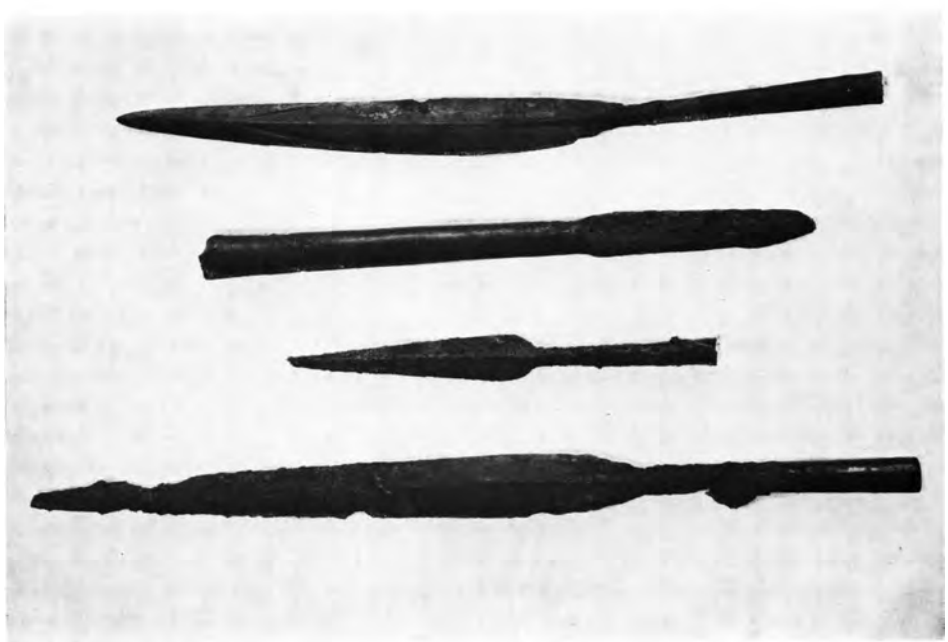
O. BRONEER

Excavations at Isthmia: a. Basin and stone sill in Later Stadium, b. Kitchen stove in Court of Theater Cave

Isthmia Excavations: a. Bronze Bull, b. Iron Spear Points and Spear Butt from West foundation

a. Isthmia. IV cent B.C. Wall, close to entrance to NE. Cave, β. Ἀκρόπολις Μυκηνῶν, τεχνητὸν γέμισμα ἐξ ἄργῶν λίθων σχηματίζον ἄνδηρον

Μυκῆναι. Ἀνασκαφὴ Ἀκροπόλεως: α. Δρόμος ἀπὸ τὴν κατεύθυνσιν τῆς Πύλης τῶν Λεόντων πρὸς τὴν Β. κλίμακα, β. Ἀναλημματικὸς τοῖχος τοῦ κύκλου Α καὶ τὰ ὑπολείμματα τοῦ ὑπὸ τὰ θεμέλιά του τοίχου

Γ. ΜΥΛΩΝΑΣ

Ἀνασκαφὴ Ἀκροπόλεως Μυκηνῶν: α. Τοῖχος κατὰ τὴν ΒΔ κλιτύν, β. Ἀναλημματικὸν τεῖχος τῆς ἀπὸ τῆς Πύλης τῶν Λεόντων ὁδοῦ

Γ. ΜΥΛΩΝΑΣ

Mycenae: a. House of Sphinxes. General View from S., b. House of the Oil Merchant, Room X. S. face of N. Wall from S.W. (lower)

Mycenae: a. House of Sphinxes, Room 4. Vases from the Wall S.W. corner,
b. A 61-709 Tablet. Light from right

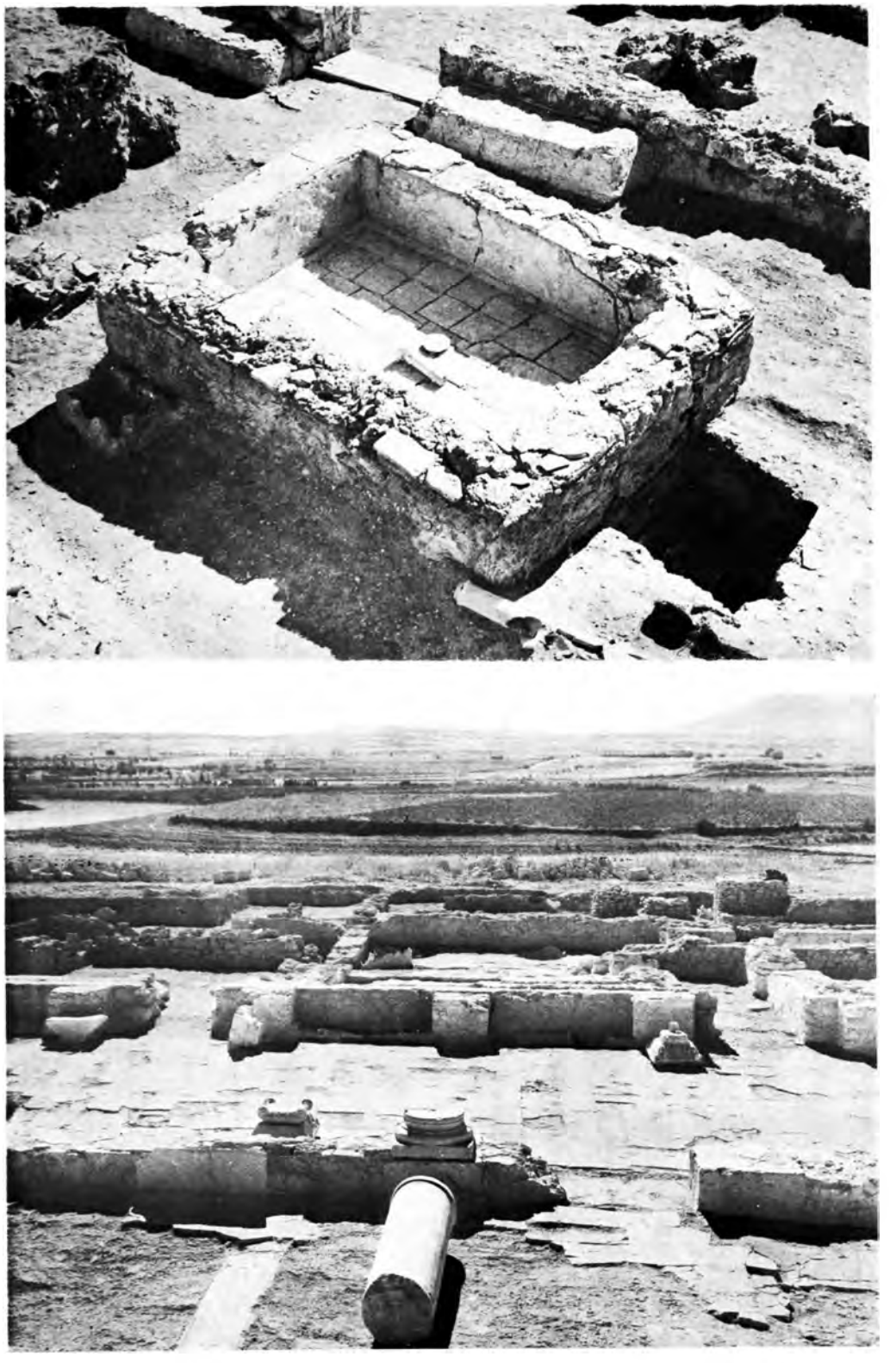
E. WACE - FRENCH

Λέχαιον: α. Αἴθριον καὶ αὐλὴ ἐκ Β. Εἰς τὸ βάθος ἡ ΝΔ. κατοικία,
β. Βασιλική. Δ. τμῆμα τῆς αὐλῆς ἀπὸ Β.

Δ. ΠΑΛΛΑΣ

Λέχαιον: α. Δεξαμενὴ ἔξω τῆς βορειοδυτικῆς κατοικίας, β. Ἄποψις ἐκ τοῦ κεντρικοῦ κλίτους πρὸς Ν., παρὰ τὰ νότια προσκτίσματα

Δ. ΠΑΛΛΑΣ

Λέχαιον: α. Ἄποψις τῆς βασιλικῆς ἐκ Δ., β. Νότια προσκτίσματα καὶ νοτία κατοικία ἐκ Δ.

Λέχαιον: α. Κιονόκρανον ΝΕΣΤΟΛΥΔΙ, β. Κιονόκρανον Θεοδοσιανὸν (λεπτομέρεια), γ. Ἰωνικὸν κιονόκρανον, δ. Κιονόκρανον βυθισμένον ἐντὸς τοῦ νοτίου κλίτους

Δ. ΠΑΛΛΑΣ

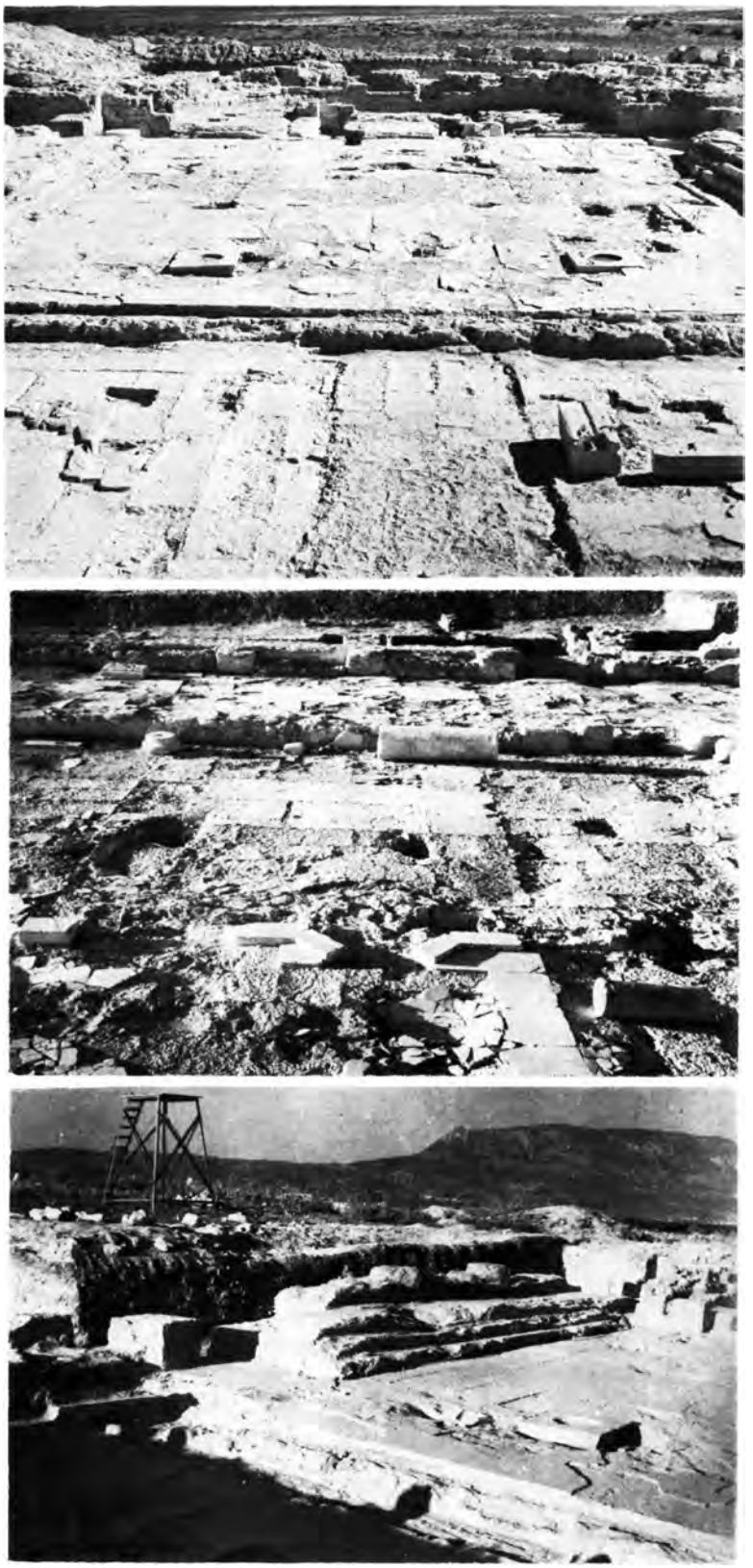

Λέχαιον: α. Ἄποψις τοῦ νοτίου κλίτους πρὸς τὰ ΝΔ., β. Ἄποψις τοῦ βήματος καὶ τοῦ νοτίου πτερυγίου ἐκ ΒΔ., γ. Κιλλιβαντοειδὲς ἐπίθημα καὶ μέγας κίων

Δ. ΠΑΛΛΑΣ

Λέχαιον: α. Βασιλική. Ἄποψις τοῦ βήματος ἐκ Δ. (μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν μεταγενεστέρων τοίχων), β. Ἄμβων (ἐκ Ν.), γ. Βόρεια ἔδρανα βήματος (ἐκ ΝΔ.)

Δ. ΠΑΛΛΑΣ

Λέχαιον: α. Βασιλική. Βόρειον πτερύγιον, ΒΑ. γωνία μὲ ὀπὴν βόθρου, β. Κατασκευὴ κτιστὴ εἰς τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ βορείου πτερυγίου, γ. Κατοικία νοτιοανατολικὴ

Δ. ΠΑΛΛΑΣ

Λέχαιον: α. Βόρειον διαμέρισμα τῆς αὐλῆς τῆς βασιλικῆς (κατοικία) ἐξ Α., β. Νοτιοδυτικὴ κατοικία. Ἄποψις ἐκ Β., γ. Ἀγρέπαυλις. Ἄποψις ἐκ ΒΔ.

Δ. ΠΑΛΛΑΣ

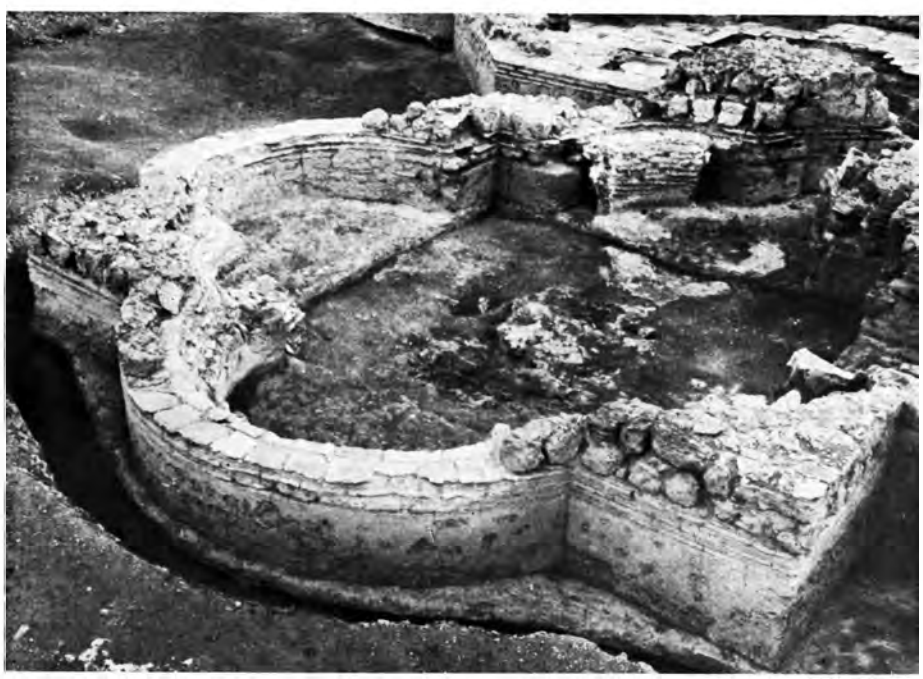

Λέχαιον: α. Τομὴ εἰς βάθος ἔξω τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας τοῦ βορείου πτεροῦ, β. Ὀκτάγωνον. Ἄποψις ἐκ ΒΔ., γ. Βαπτιστήριον, προθάλαμος. Ἐκ ΒΔ., δ. Βαπτιστήριον, προθάλαμος καὶ τετράκογχον. Ἐκ ΝΔ.

Δ. ΠΑΛΛΑΣ

Λέχαιον: α-β. Τετράκογχον ἐκ ΒΑ. καὶ ἐκ ΒΔ.

Λέχαιον: α. Ὀκτάγωνον. Κεντρικὴ κολυμβήθρα. Ἐκ ΒΔ., β. Ὀκτάγωνον. Κολυμβήθρα τῆς ΒΑ. κόγχης. Ἐκ ΒΔ., γ. Ὑδραυλικαὶ ἐγκαταστάσεις καὶ κάμινος μεταξὺ ὀκταγώνου καὶ προθαλάμου. Ἄποψις ἐκ. Ν.

Δ. ΠΑΛΛΑΣ

Ἰσθμός. Ἀποκαλυφθὲν τμῆμα τείχους (παρὰ τὸ 81ον χιλιόμετρον): α. Ἔσω ὄψις (ἀπὸ Δ.), β. Καταστραφέντα μέρη (ἀπὸ Β.), γ. Πύργος (ἀπὸ ΝΑ.)

Δ. ΠΑΛΛΑΣ

Κορινθία: α. Σικυών. Τάφος, β. Ἰσθμός. Τεῖχος (παρὰ τὸ 81ον χιλιόμετρον). Πύργος καταστραφείς (ἀπὸ ΝΑ.), γ. Τεῖχος (παρὰ τὸ 81ον χιλμ.). Καταστραφέντα μέρη. Ὄψις ἐξωτερικὴ (ἀπὸ Α.), δ. Τεῖχος (παρὰ τὸ 81ον χιλμ.). Καταστραφὲν μέρος (ἀπὸ Δ.)

Δ. ΠΑΛΛΑΣ

Ἰσθμός: α. Τεῖχος (παρὰ τὸ 81ον χλμ.). Πύργος καταστραφεὶς (ἀπὸ Α.), β. Τεῖχος (παρὰ τὸ 81ον χλμ.), ἔσω ὄψις. Λεπτομέρεια τοιχοδομίας· διακοσμητικὰ μυστρίσματα

Δ. ΠΑΛΛΑΣ

Σπάρτη: α. Τμῆμα τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ἀκροπόλεως Σπάρτης, β. Τμῆμα τοῦ θεάτρου, τοῦ ὁποίου καθαρίζεται ἡ ὀρχήστρα, γ. Ἀνάγλυφον τοῦ τύπου τῶν «ἀφηρωισμένων νεκρῶν». Τυχαῖον εὕρημα

ΧΡ. ΧΡΗΣΤΟΥ

Λακωνία-Μεσσηνία: α. Μυστρᾶς. Τμῆμα τῶν ἐξωστῶν τοῦ Ἁγ. Δημητρίου πρὸ τῶν ἐπισκευῶν, β. Μάνη. Ὁ ναὸς τῆς Ἐπισκοπῆς πρὸ τῶν ἐργασιῶν συντηρήσεως, γ. Μυστρᾶς. Οἱ ἐξῶσται μετὰ τὰς ἐπισκευάς, δ. Μάνη. Ὁ ναὸς τῆς εἰκ. 2 μετὰ τὴν ἀνακεράμωσιν

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Ἀρκαδία-Μεσσηνία: α. Ὁ παρὰ τὸ Λεβίδι ναὸς τῆς Κοιμήσεως μετὰ τὰς προσφάτους ἐργασίας, β. Ὁ ἐν Δυρραχίῳ Ἀρκαδίας ναὸς τῆς Ῥεκίτζας κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν συντηρήσεως, γ. Ὁ ναὸς τοῦ Προδρόμου τῆς ἐν Ἀρτεμισίᾳ Μονῆς Μελὲ

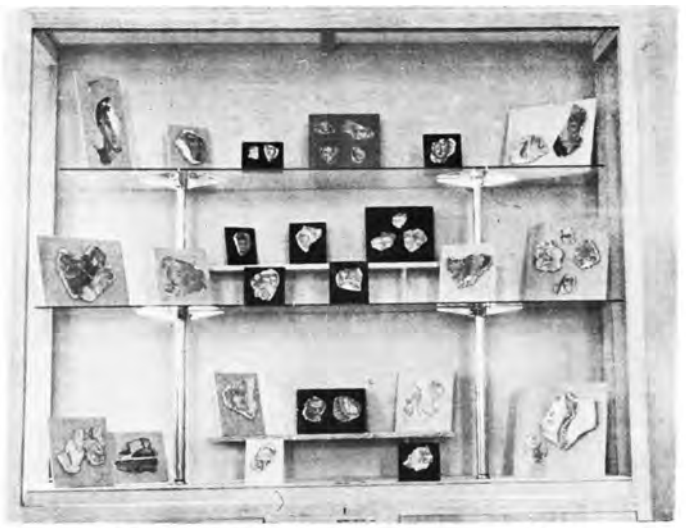
Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Μάνη. Ὁ ναὸς τῆς Σαμαρίνης: α. Ὡς εἶχε μέχρι τοῦδε, β. Μετὰ τὰς τελευταίας ἐργασίας

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Λακωνία: α. Ἡ προθήκη σπαραγμάτων τοιχογραφιῶν ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ ἄνω ὀρόφου τοῦ Μουσείου Μυστρᾶ, β-γ. Ἡ Κρήνη Κρεββατᾶ, καὶ ἡ ἐπιγραφή της, δ. Ἐπιγραφὴ τῆς Ἁγ. Κυριακῆς Λεωνιδίου

Μεσσηνία: α. Ἀρχαϊκὸς πίθος ἐκ Χανδρινοῦ Πυλίας, β. Θαλαμοειδὴς τάφος Καρποφόρας. Ταφαὶ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, γ. Ρωμ. τάφος Μονῆς Καλογραιῶν Καλαμάτας

Γ. Α. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

Μεσσηνία. Κυπαρισσία: α. Βορεία πλευρὰ οἰκοδομήματος, μετὰ τὸ κατώφλιον εἰσόδου, β. Λίθινος ἐκ πωρολίθου ὑδαταγωγός, γ. Θεμέλιον ἀνατολικῆς πλευρᾶς μεγάλου οἰκοδομήματος, δ. Θεμέλιον κτηρίου

Γ. Α. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

Μεσσηνία. Κυπαρισσία: α. Τμῆμα τοῦ ταφικοῦ περιβόλου Α ἀπὸ Β., β. Ὁ ταφικὸς περίβολος Α ἀπὸ Ν., γ. Βάθρον μετὰ προσβάσεως ΝΔ. τοῦ περιβόλου Α, δ. Τὰ μέλη τῶν δύο χαλκῶν ρωμαϊκῶν ἀγαλματίων εἰς τὸν τόπον εὑρέσεως

Γ. Α. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

Μεσσηνία. Κυπαρισσία: α. Οἱ κορμοὶ τῶν δύο χαλκῶν Ρωμαϊκῶν ἀγαλματίων ὡς ἦσαν τοποθετημένοι, κάτωθι τῶν μελῶν, β. Τετράπλευρον οἰκοδόμημα, ΒΑ. τοῦ ταφικοῦ περιβόλου, γ. Κεφαλὴ μικροῦ χαλκοῦ ἀγάλματος ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς, δ. Κεφαλὴ ἑτέρου μικροῦ χαλκοῦ ἀγάλματος ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς

Μεσσηνία. Κυπαρισσία: α. Τετράπλευρον μικρὸν κτίσμα ρωμ. ἐποχῆς περιέχον κιβωτιόσχημον τάφον ἄνωθεν ἄλλου παλαιοτέρου κτίσματος, β. Λάγυνος ἐξ ἀνασκαφῆς τύμβου Τσοπάνη Ράχη

Γ. Α. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

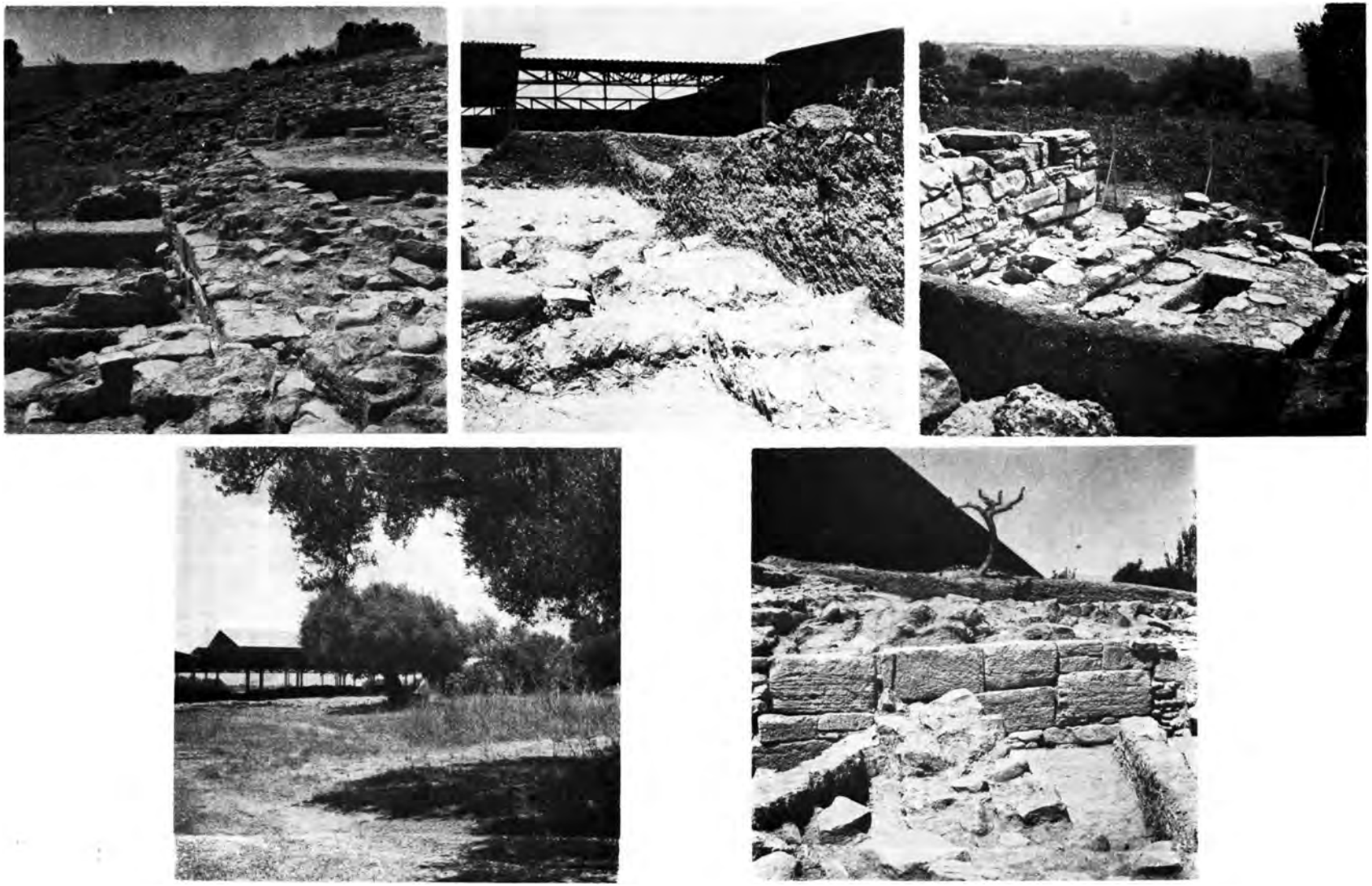

Μεσσηνία. Ἀνασκαφὴ τύμβου Τσοπάνη Ράχη παρὰ τὸ χωρίον Τραγάνα Τριφυλίας: α. Εὑρήματα τύμβου ἑλληνιστικῶν χρόνων, β. Πινάκιον, γ. Σκύφος ἐξ ὑαλομάζης χρώματος πρασίνου

Γ. Α. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

Excavations at Pylos: a. Thick foundation walls of early building, from SE, b. Foundations of walls of SW building from SW. In background new roof over central building of the Palace, c. Walls and floors of phases earlier than the Palace, from N., d. New metal roof erected over the central building, e. Poros blocks in face of thick foundation wall of early building

CARL BLEGEN

Μεσσηνία. Περιστεριά. Θ. Τ. Ι: α. Ἀνώφλιον ἐκ ΒΔ. μετὰ τὸν καθαρισμόν, β. Ὁ τάφος Ι μετὰ τὴν μετατόπισιν τοῦ ἀνωφλίου. Ὁρατὴ ἡ κατωτάτη σειρὰ τειχίσεως τοῦ στομίου

ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

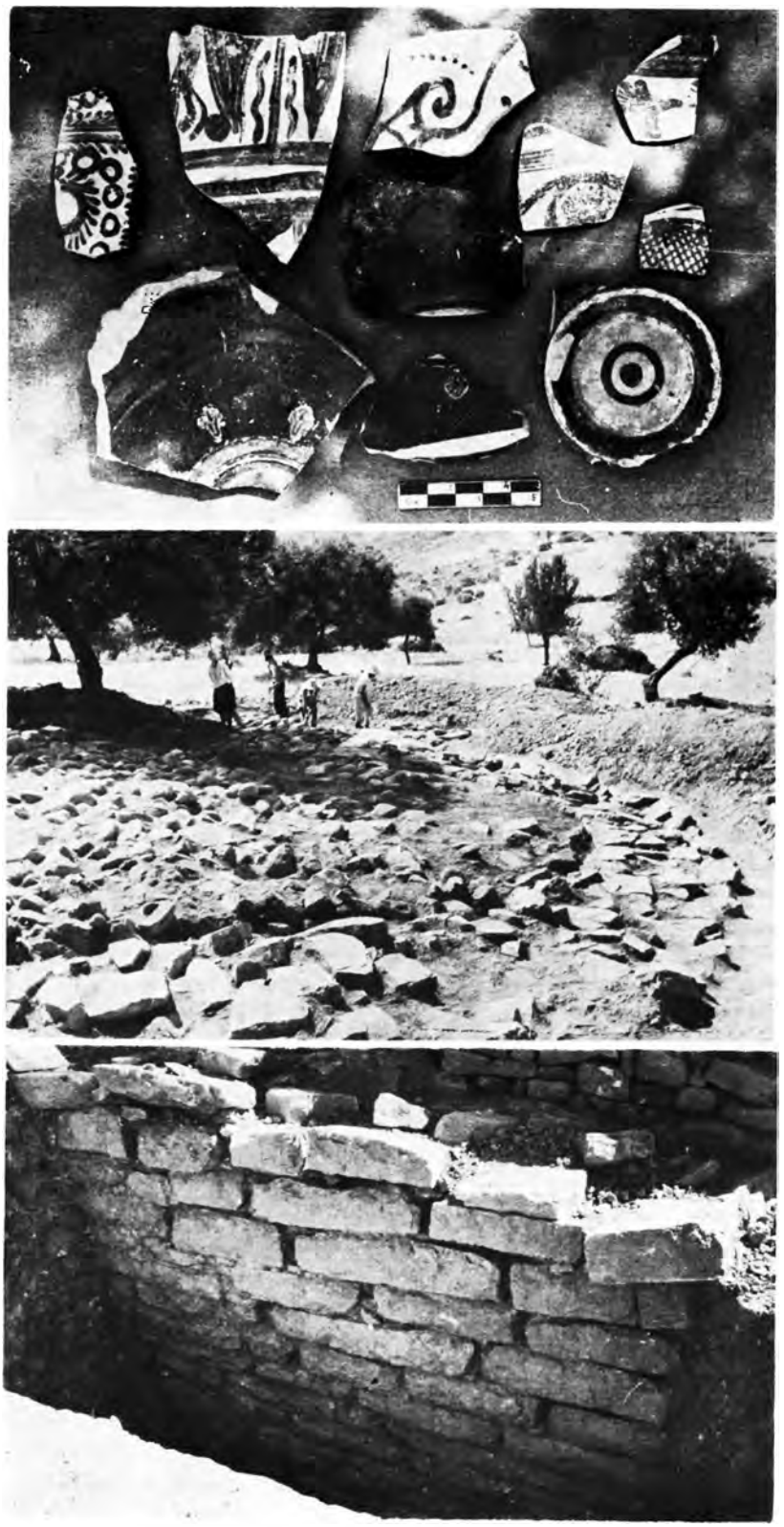
Μεσσηνία. Περιστεριά: Ἀνατολ. Οἰκία: α. ἐκ ΒΔ., β. Τάφος νηπίων, γ. Σκύφος ἐντὸς πίθου

ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

Μεσσηνία. Περιστερά: α-β. Ἀμαυρόχρωμος κεραμεικὴ καὶ κύπελλον ΥΕ Ι ἐκ τῆς Ἀνατολ. Οἰκίας, γ. Θ. Τ. Ι. Δυτ. ἥμισυ ἐκ Β.

ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

Μεσσηνία. Περιστεριά: α. Θ. Τ. Ι. ΥΕ 1 καὶ ἑλληνικὰ ὄστρακα, β-γ. Θ. Τ. 2. Ἀνατολ. ἥμισυ θόλου καὶ ἡ δεξιὰ παρειὰ τοῦ δρόμου

ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

Μεσσηνία. Περιστεριά: Θ. Τ. 2: α. Θύρα τάφου ἐκ Β, β. Ὁ τάφος ἐκ Δ, γ. «Βωμὸς» ἐντὸς τῆς θόλου

ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

Μεσσηνία. Μεθώνη: α-β. Λαξευτὸν κοιμητήριον Ἁγίου Ὀνουφρίου

Δ. ΠΑΛΛΑΣ

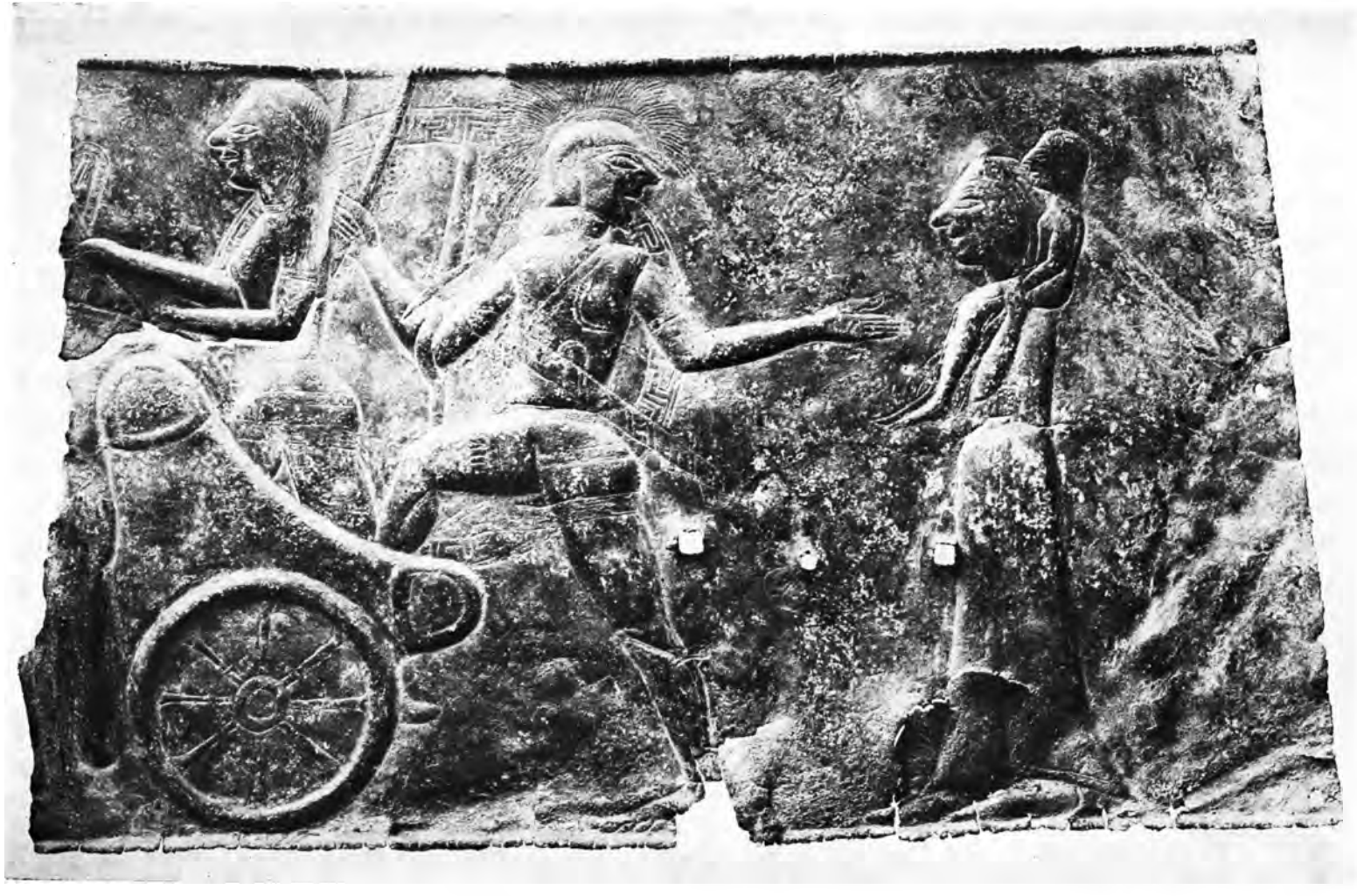

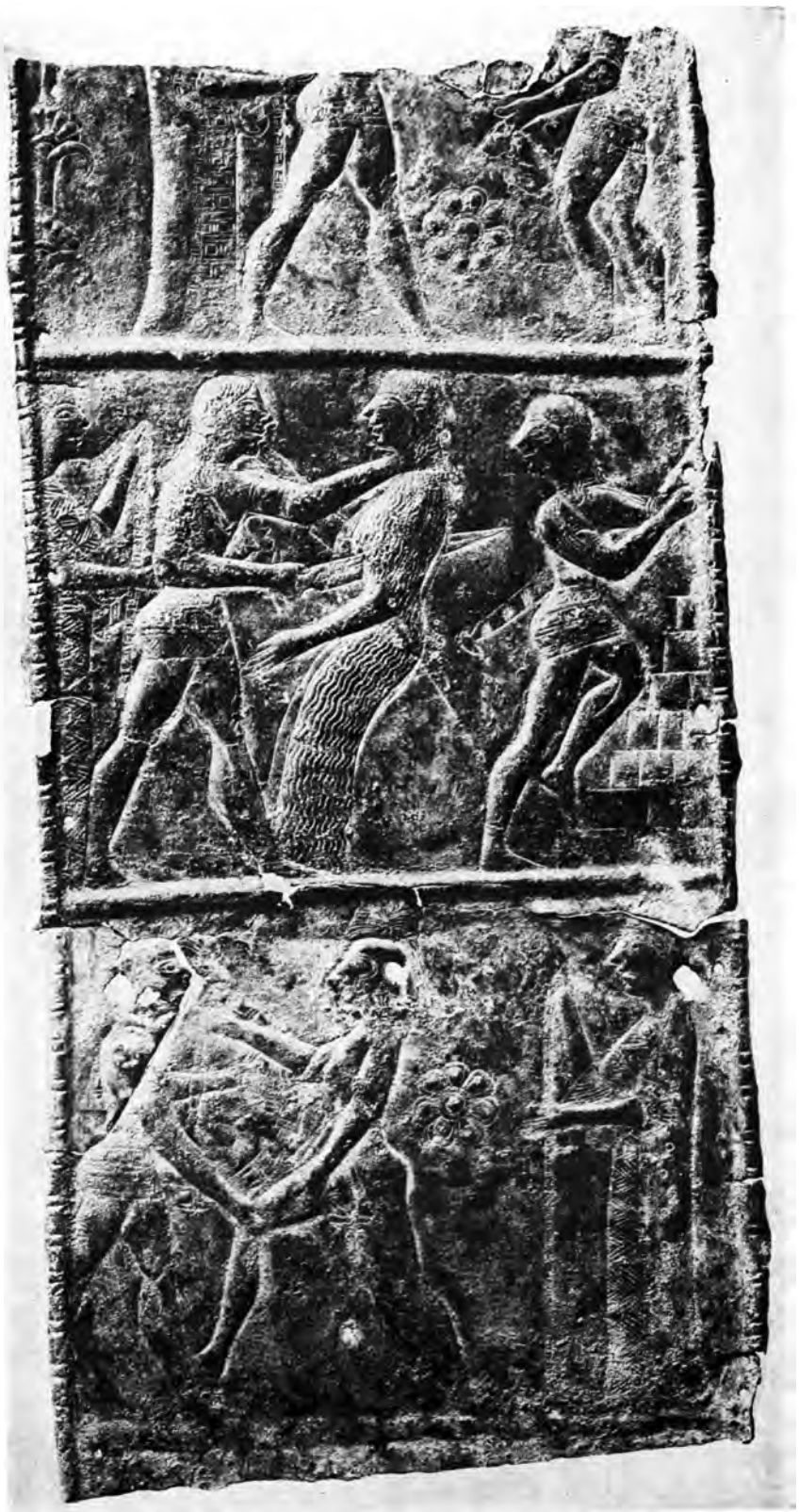
Ἦλεία. Ὀλυμπία: α-β. Ὁ δρόμος καὶ ἡ εἴσοδος (μετὰ τῆς ξερολιθιᾶς) τοῦ λαξ. θαλαμ. τάφου, γ. Μικρὸς τρίωτος ἀμφορίσκος τῆς YE III B

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

Ὀλυμπία (Ἀνασκαφὴ νέου Μουσείου): Χαλκοῦν ἔλασμα φέρον παράστασιν ἀναχωρήσεως πολεμιστοῦ, πιθανὸν τοῦ Ἀμφιαράου

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

Ὀλυμπία (Ἀνασκαφαὶ νέου Μουσείου): Ἔλασμα τρίποδος διακεκοσμημένον διὰ μυθικῶν παραστάσεων εἰς ἐπαλλήλους μετόπας

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

Ὀλυμπία (Ἀνασκαφαὶ νέου Μουσείου): α. Χαλκοῦν ἔλασμα μὲ προτομὴν ἵππου, β. Θραῦσμα χαλκοῦ ἐλάσματος

'Ολυμπία ('Ανασκαφαὶ νέου Μουσείου): α-β. Χαλκοῦν ἔλασμα καὶ τμῆμα ἑτέρου

Ὀλυμπία (Ἀνασκαφαὶ νέου Μουσείου): α-δ. Σλαυικὰ ἀγγεῖα, ε. Σιδηρᾶ μαχαιρίδια, δακτύλιοι καὶ ψῆφοι ἐξ ὑαλομάζης ἐκ τῶν σλαυικῶν τάφων

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

Ἠλεία, Στρέφι. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ θαλαμ. τάφου: α. Τρίωτος ἀμφορεύς, β. Δίωτος ἀμφορεύς, γ-δ. Ψευδόστομοι ἀμφορεῖς καὶ τρίωτοι κρατηρίσκοι, ε. Ἀγγεῖον θαλαμοειδοῦς τάφου

ΝΙΚ. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

Olympia: Nordwall des Stadions: a. Nordsüd-Schnitt nahe der Schatzhausterrasse, b. Mittelpartie von Süden, während der Ausgrabung

EMIL KUNZE

Olympia: a-c. Nordwall des Stadions: (a. Gemauerter Brunnen 26, b. Brunnen 24, c. Brunnen 19 und 20), d. Ostende der Laufbahn, Auffindungszustand der südlichen Wasserrinne

EMIL KUNZE

Olympia. Stadion nach der Wiederherstellung September 1962: a. von Westen, b. von Nordosten

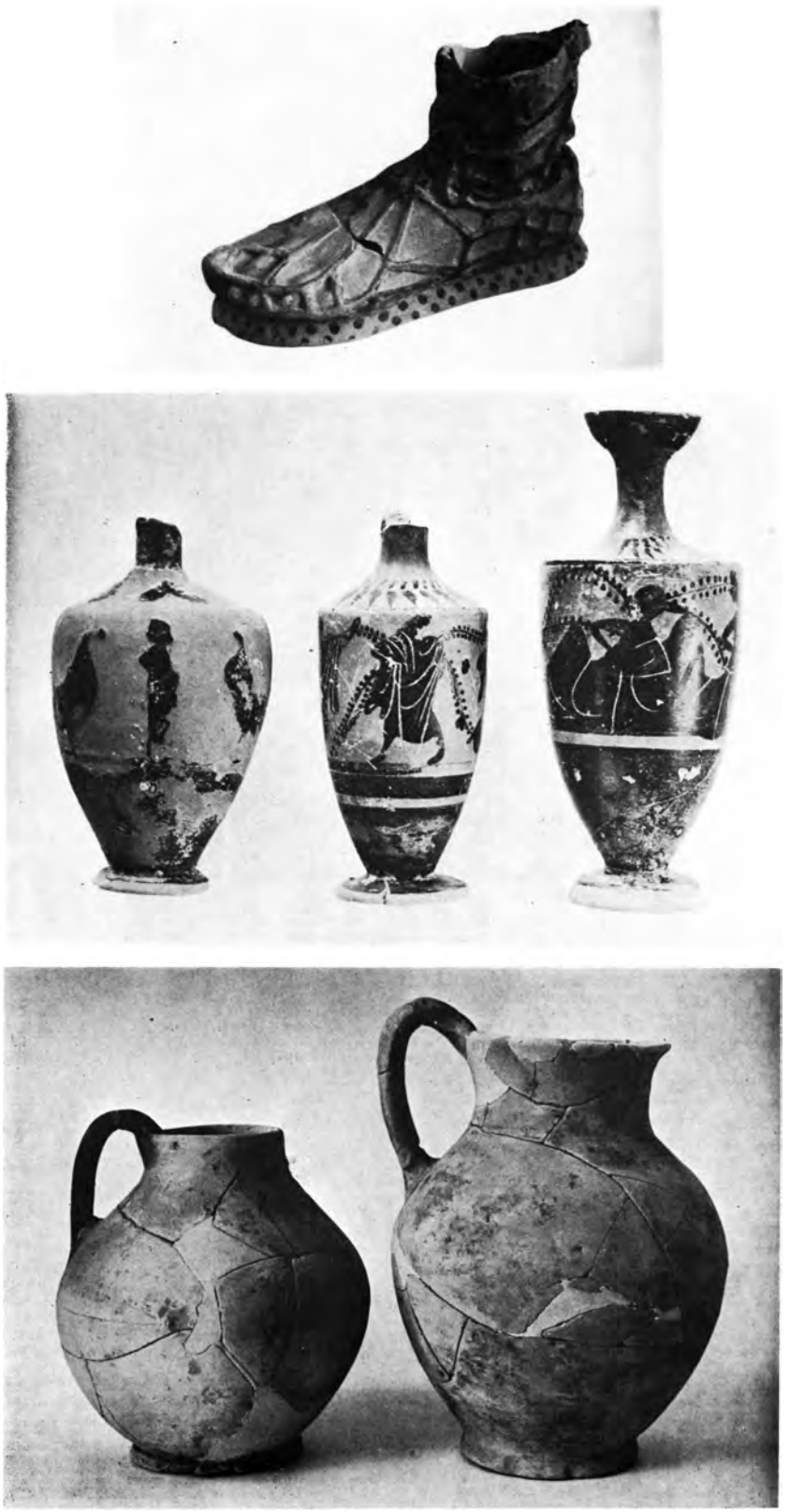
EMIL KUNZE

Olympia: a-b. Frühhelladische «Saucièren» aus dem Nordwall des Stadions

EMIL KUNZE

Olympia: Archaische Tongefässe aus dem Nordwall des Stadions: a. Ionisches figürliches Gefäss, b. Attisch-schwarzfigurige Lekythen, c. Kannen aus Brunnen 18

EMIL KUZNE

Olympia. Bronzegefässe: a. Eimer inv. B 4573, aus Brunnen 2, b. Kanne Inv. B 4721, aus Brunnen 23

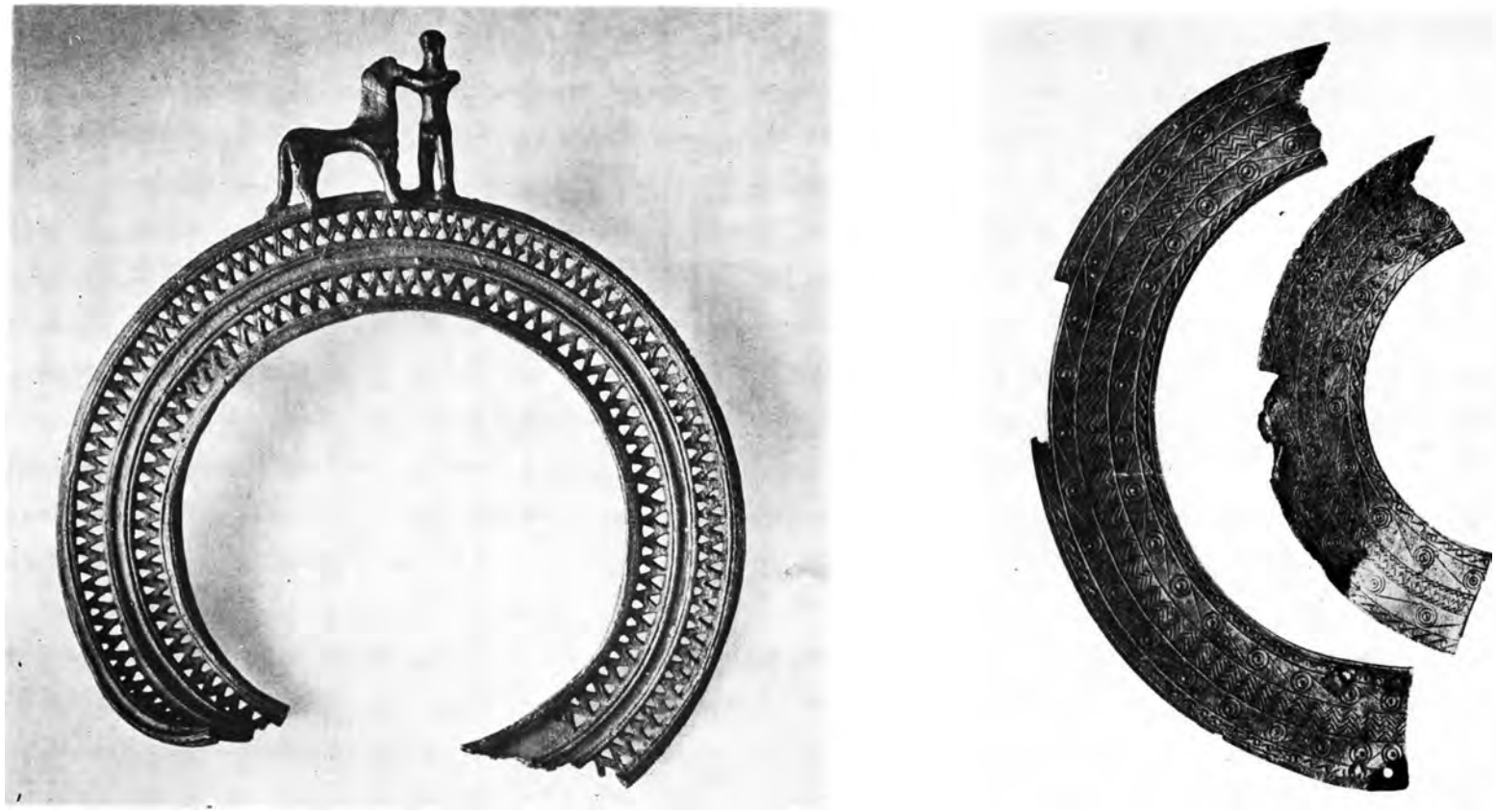
Olympia: a. Bronzeschale Inv. B 4889, aus Brunnen 27, b. Bronzekessel mit eisernen Beinen und Henkeln Inv. B 5224, aus Brunnen 5

EMIL KUNZE

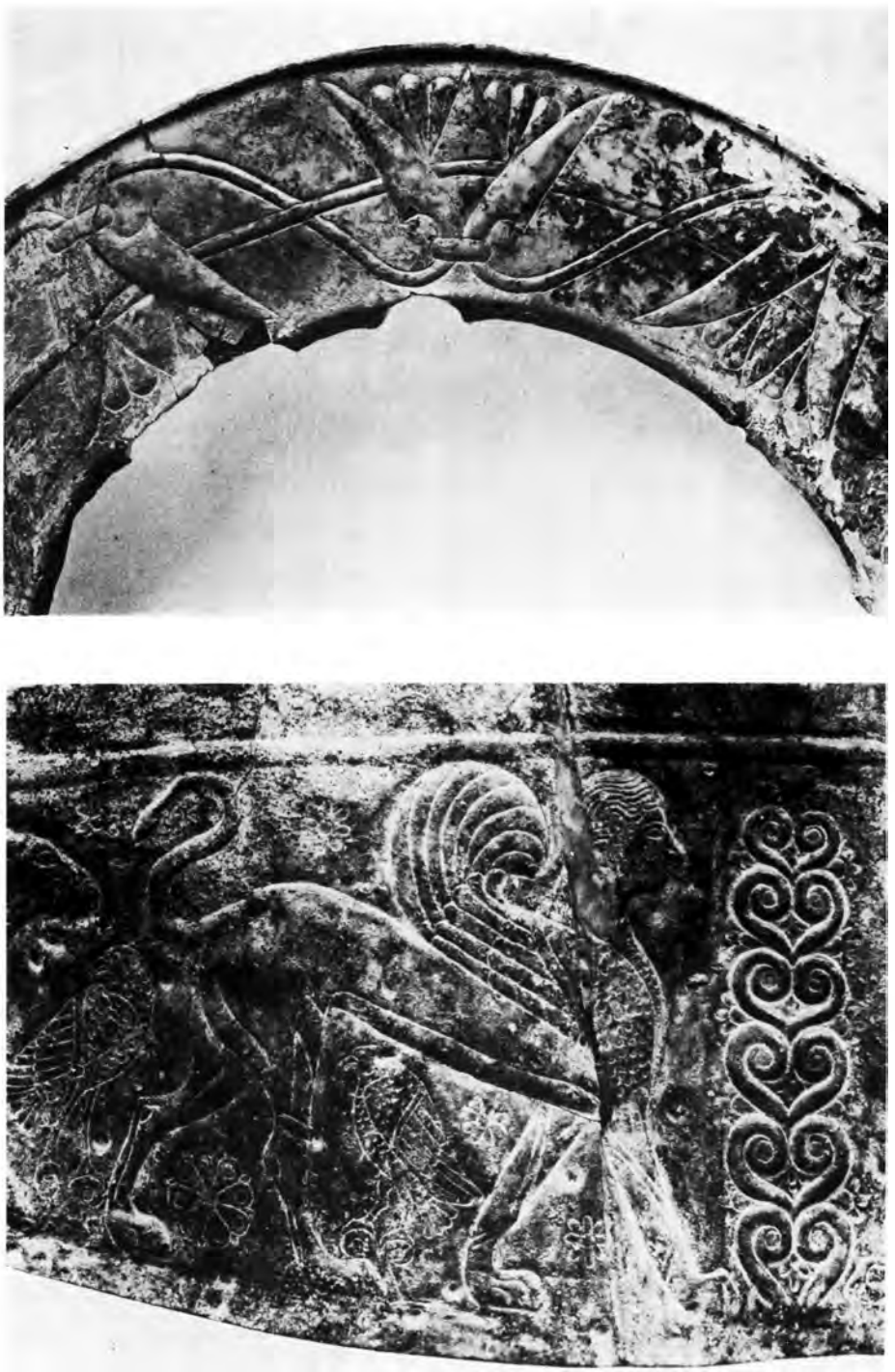
Olympia: a. Gegossenes Dreifussbein Inv. B 4350, b. Eimerattasche Inv. B 4233, c. Hydrienhenkel Inv. B 4340 + 4250, das Hauptstück aus Brunnen 8

EMIL KUNZE

Olympia: a. Gegossener Dreifussringhenkel Inv. B 4567, b. Gehämmerte Dreifussringhenkel Inv. B 4277 u. 4559, aus Brunnen 5 und 15

EMIL KUNZE

Olympia: a. Gehämmerter archaischer Dreifussringhenkel, Ausschnitt, Inv. B 4289, aus Brunnen 4, b. Archaisches Bronzerelief Inv. B 4348, Ausschnitt

EMIL KUNZE

Olympia: Orientalischer Reliefbeschlag eines grossen Gerätes Inv. B 5048, aus Brunnen 17

EMIL KUNZE

Olympia. Orientalische Reliefbeschläge aus Brunnen 17: a. Inv. B 4980, b. Inv. B 5085 a, Ausschnitt

EMIL KUNZE

Olympia: a. Archaischer Reliefbeschlag Inv. B 4276, aus Brunnen 4, b. Rechter Wangenschirm des «illyrischen» Helms Inv. B 4667, aus Brunnen 16

EMIL KUNZE

Olympia: a-b. Korinthischer Helm Inv. B 5095, aus Brunnen 40

EMIL KUNZE

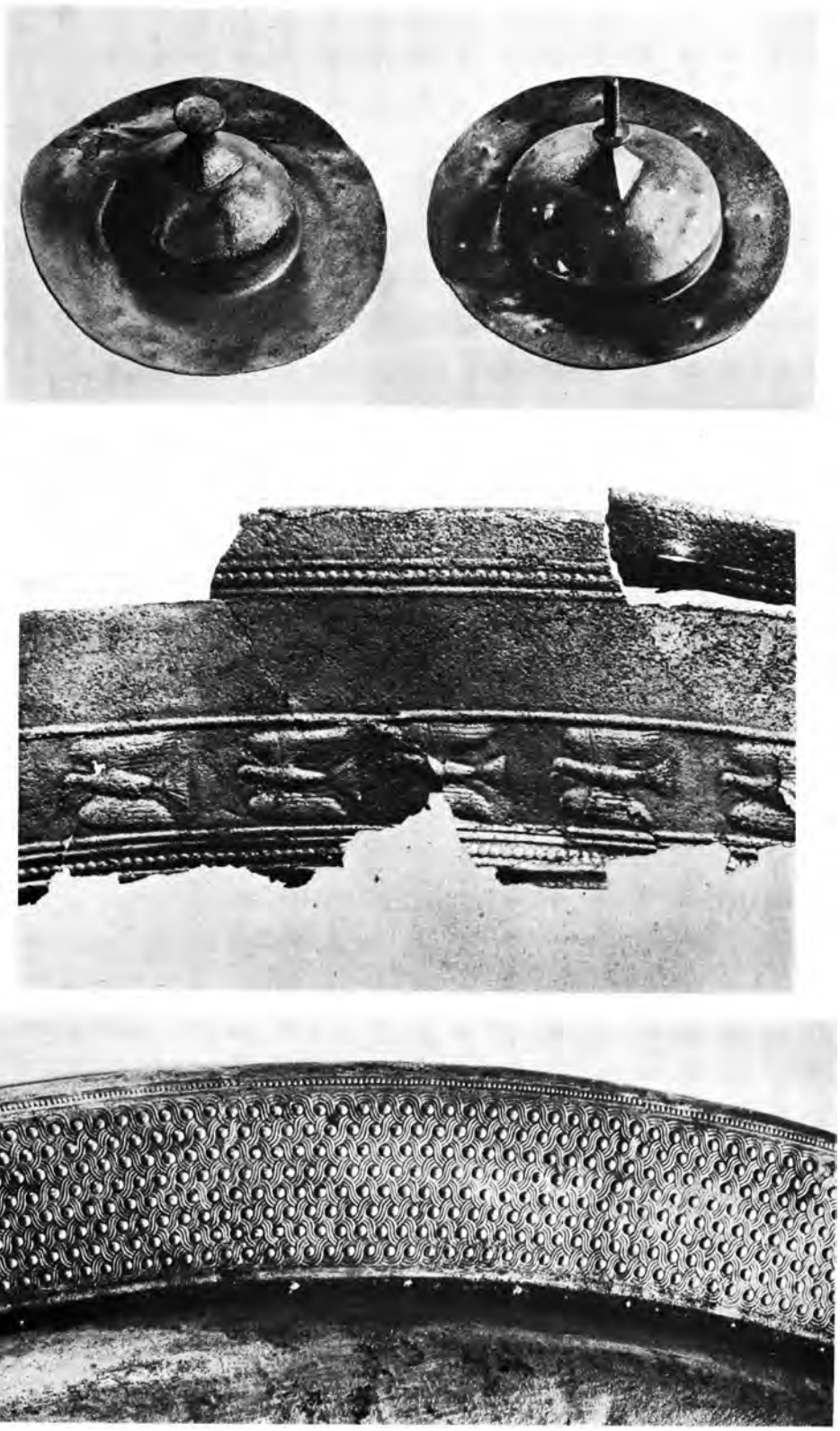

Olympia: a. Helm mit getriebenen Ohren und Locken Inv. B 4376, b. Orientalischer Helm, von den Athenern aus der Perserbeute geweiht, Inv. B 5100, aus Brunnen 34

EMIL KUNZE

Olympia: a. Brustpanzer Inv. B 5101, aus Brunnen 34, b. Linke Beinschiene, Weihung der Thebaner, Inv. B 4743, aus Brunnen 17

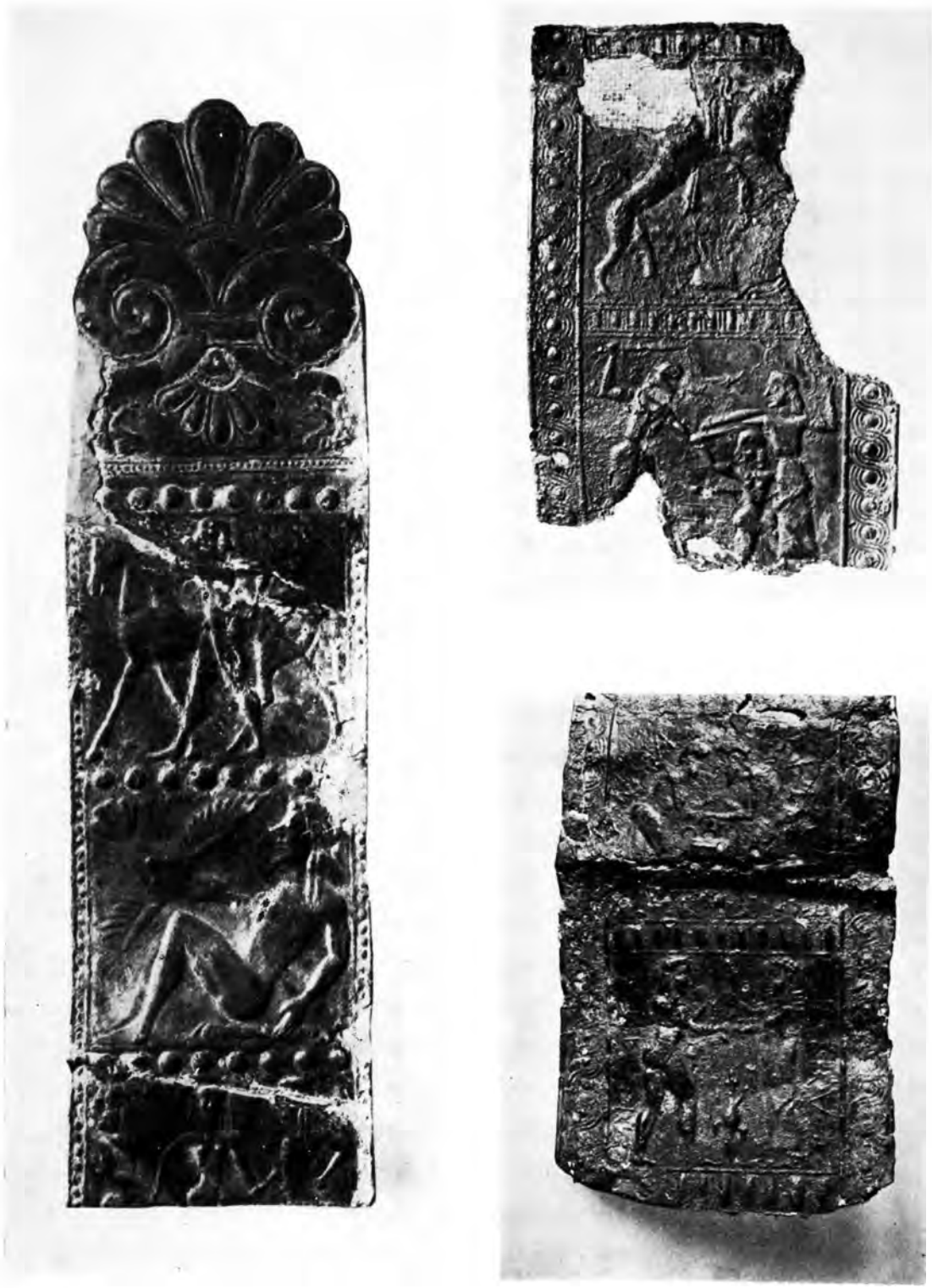
Olympia: a. Kymbala Inv. B 4562 und 5015, aus Brunnen 22 und 27, b. Schildrand Inv. B 4997, Ausschnitt, c. Vollständiger Schild Inv. B 4985, aus Brunnen 16, Ausschnitt des Randes

EMIL KUNZE

Olympia: Schildzeichen Inv. B 4990, aus Brunnen 17

EMIL KUNZE

Olympia. Schildbänder: a. Inv. B 4292, b. Inv. B 5160, aus Brunnen 4, c. Inv. B 4475, mit korinthischen Namensbeischriften

EMIL KUNZE

Olympia: a. Bronzene Lanzenspitzen Inv. B 5008, 4710, 5107, 4541 + 4816, 4396 + 4834, die erste aus Brunnen 30, die letzte aus Brunnen 27, b. Bronzetafel mit einem Bündnisvertrag von Sybaris, Inv. B 4750

EMIL KUNZE

Olympia. Frühe Bronzestatuetten: a. «Pferdeführer», Aufsatzfigur eines geometrischen Dreifussringhenkels, Inv. B 4600, b. Bewaffnete Göttin, Inv. B 4500, aus Brunnen 17

EMIL KUNZE

Olympia: Fast lebensgrosser aus Bronzeblech getriebener weiblicher Kopf, Inv. B 5099, aus Brunnen I

Olympia. Bronzestatuetten: a. Silen, Aufsatzfigur, Inv. B 4200, b. Lakonischer Krieger, vom Rand eines Kessels, Inv. B 5000, c. Jüngling strengen Stils, Inv. B 4310

EMIL KUNZE

Olympia: a. Eisenstatuette eines Flötenbläsers, Inv. E 250, aus Brunnen 36. b-c. Fragmente der grossen Kriegergruppe aus Terrakotta (b. Rechte Hand mit Schwertgriff, Inv. T 291 aus Brunnen 34, c. Linkes Bein des Terrakottakriegers, Inv. T 214 + T 4)

EMIL KUNZE

Olympia: Akroternike aus Ton, Inv. T 254

Ἀρχαία Ἦλις: α. Ρωμαϊκὸς τάφος δοκιμαστικῆς τάφρου ἀνασκαφῆς Θεάτρου ἐντὸς τετραπλεύρου κτίσματος, β. Κιβωτιόσχημος κτιστὸς ρωμ. τάφος μετὰ δυὸ σκελετῶν, γ. Θηκοειδὴς ΠΕ τάφος, δ. Θηκοειδὴς ΠΕ τάφος, ε. Ὑάλινον δοχεῖον ἐκ τοῦ κτιστοῦ τάφου, ς. ΠΕ ἀγγεῖα τοῦ θηκοειδοῦς τάφου, ζ. Τὸ ἕτερον ἐκ τῶν δύο ΠΕ ἀγγείων τῆς εἰκ. ς

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

Ἀρχαία Ἦλις: α. Ρωμ. κτίσμα (δεξαμενὴ) μετὰ τμήματος τοῦ ἀποχετ. ρωμ. ἀγωγοῦ τοῦ θεάτρου, β. Τὸ αὐτὸ κτίσμα μετὰ τῶν 2 ἀγωγῶν, γ. Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς δεξαμενῆς μετὰ τὸν καθαρισμόν της, δ. Κιβωτιόσχημος κτιστὸς τάφος μὲ 1 σκελετόν, ε. Τὸ δάπεδον τῆς δεξαμενῆς τῆς εἰκ. α

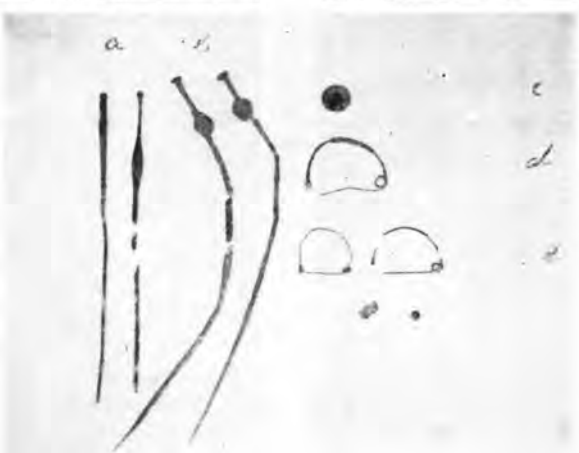
Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

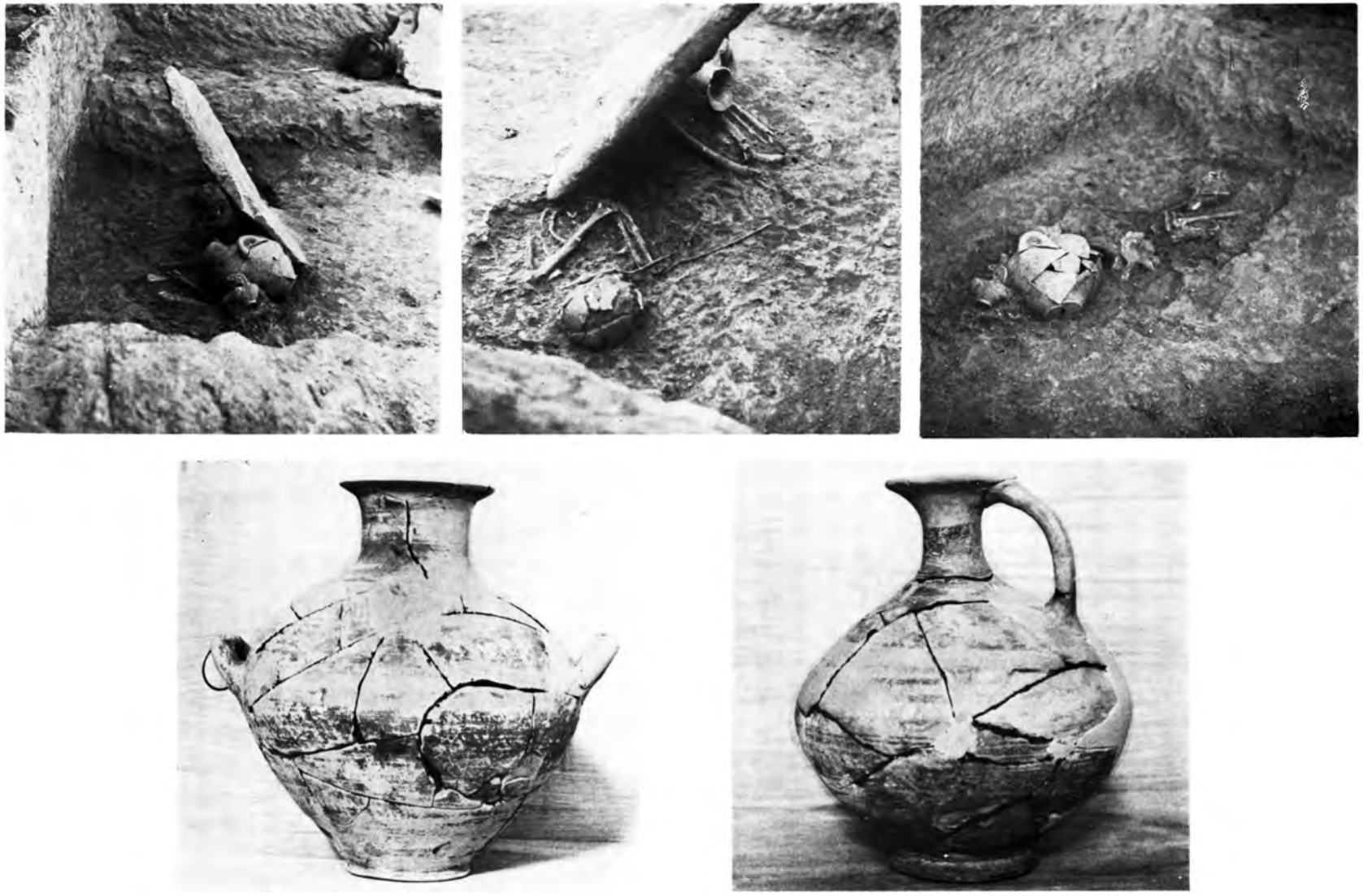

Ἀρχαία Ἦλις. Θέατρον: α-β. Σαμαρωτοὶ τάφοι μετὰ τὴν ἀποκάλυψίν των, γ. Εἷς κιβωτιόσχημος καὶ τρεῖς σαμαρωτοὶ τάφοι μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν κεράμων καὶ τὸν καθαρισμόν των, δ. Ὑπομυκηναϊκὸς τάφος πρὸ τοῦ δυτικοῦ παρασκηνίου, ε. Εὑρήματα ὑπομυκηναϊκῶν - πρωτογεωμετρικῶν τάφων

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

Ἀρχαία Ἦλις: α-γ. Ὁ ὑπομυκηναϊκὸς τάφος ἐντὸς τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου, μετὰ τὸν καθαρισμόν του, δ-ε. Ἀμφορεὺς καὶ οἰνοχόη ἐκ τοῦ αὐτοῦ τάφου

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

Ἀρχαία Ἦλις. Εὑρήματα ὑπομυκηναϊκῶν - πρωτογεωμετρικῶν τάφων ἐκ τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου: α - β. Ἀμφορεῖς, γ. Πρόχους

Ν ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

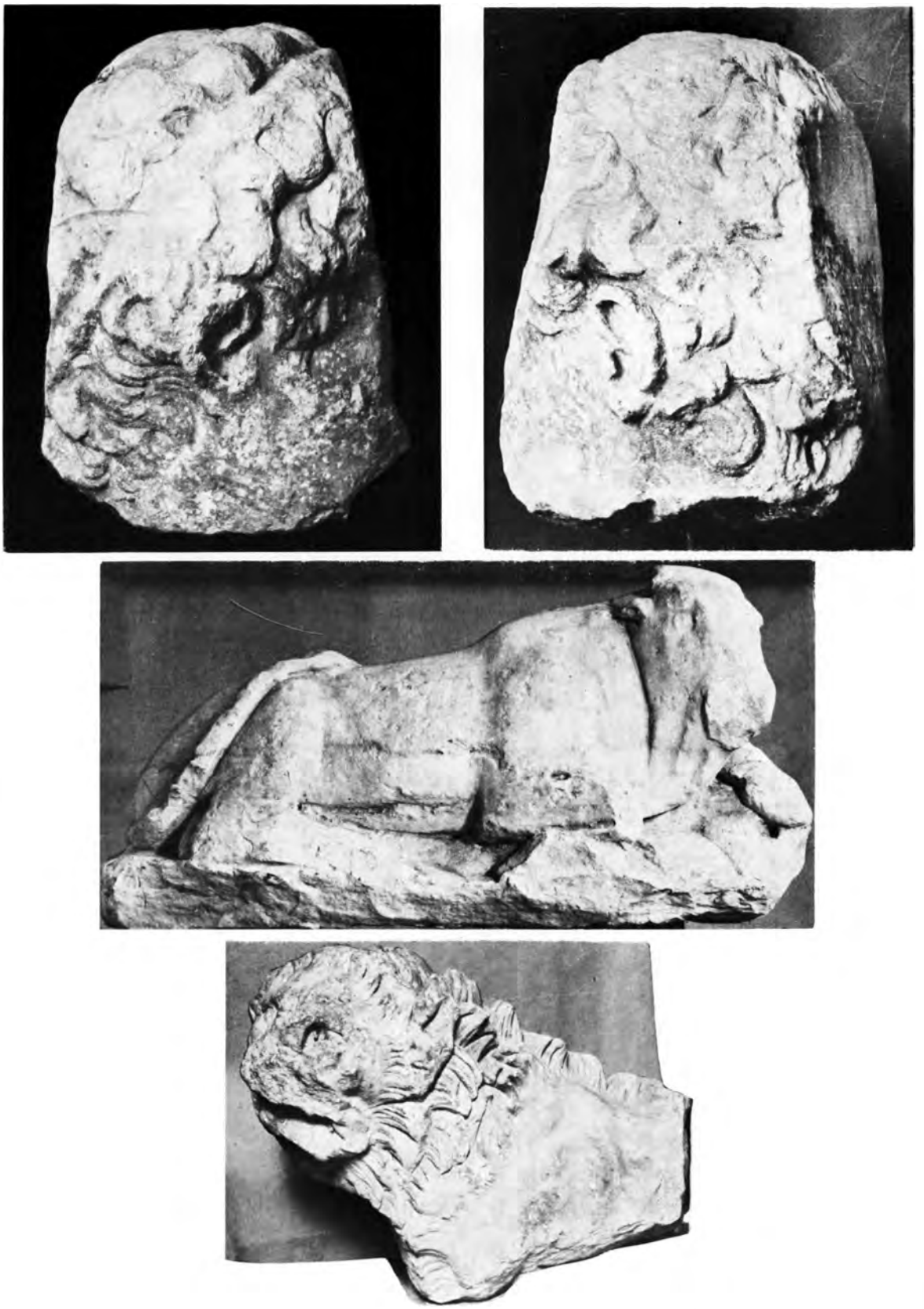

Ἀχαΐα. Πάτραι: α-β. Ψηφιδωτὸν ὁδοῦ Νικήτα, γ-δ. Κεφαλὴ Ἑρμοῦ Ἀλκαμένους

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

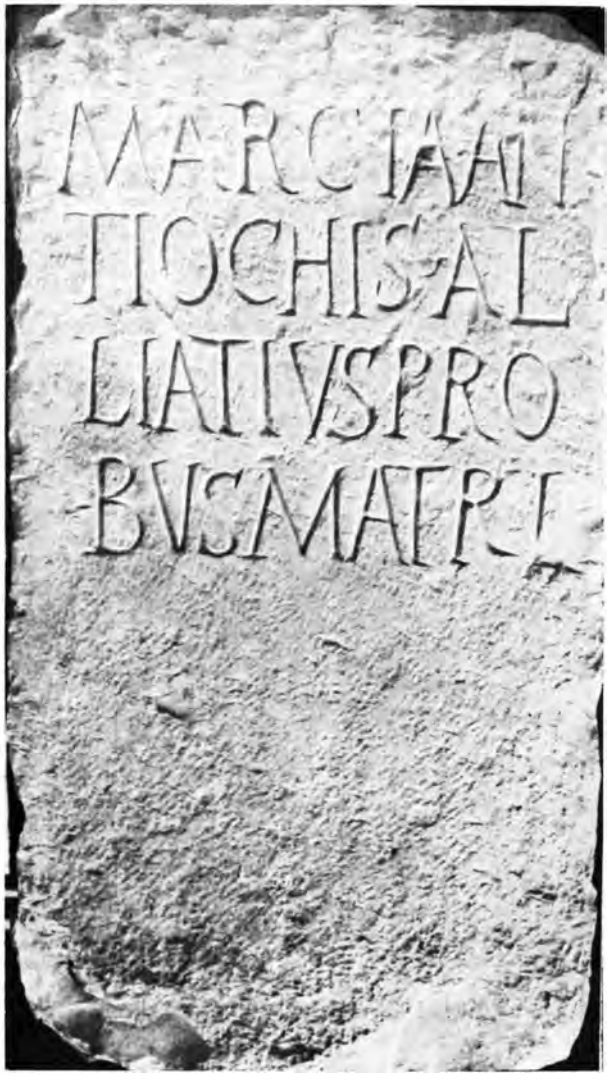
Ἀχαΐα. Πάτραι: α-β. Εἰκονιστικὴ κεφαλὴ νέου, ἑλληνιστική, γ. Ταῦρος ἀναπαυόμενος, δ. Λέων ἐπιτύμβιος

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

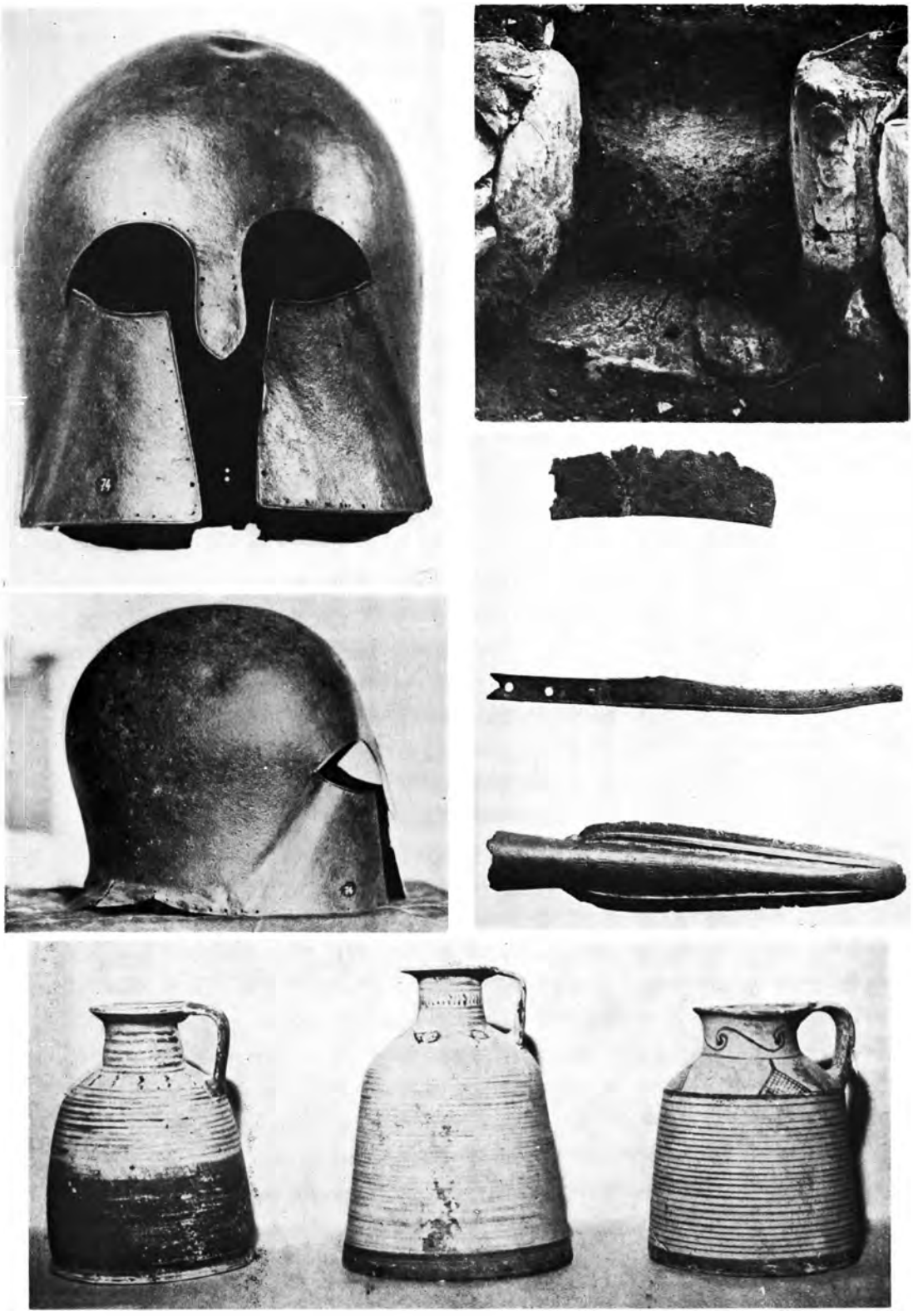

Ἀχαΐα. Πάτραι: α. Ἀπότμημα μαρμαρίνης βάσεως ἀγάλματος, β. Ἀπότμημα βάσεως ἀγάλματος ἐξ ἀσβεστολίθου, γ. Ἀπότμημα ἐπιγραφῆς, δ. Ἀπότμημα λατινικῆς ἐπιγραφῆς, ε. Λατινικὴ ἐπιγραφὴ

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

Ἀχαΐα. Πάτραι: α. Πεσσίσκος μαρμάρινος, β-γ. Ἀποτμήματα παλαιοχριστιανικῶν θωρακίων

Ἀχαΐα: α. Ἀρχαϊκὸν κορινθιακὸν κράνος, β. Θύρα ὑστερογεωμετρικοῦ κιβωτιοσχήμου τάφου ἐκ Σκόρου Χαλανδρίτσης, γ. Δεξιὰ πλαγία ὄψις τοῦ κράνους τῆς εἰκ. α., δ. Χαλκᾶ μυκηναϊκὰ ὅπλα ἐκ Μιτοπόλεως Φαρῶν, ε. Ὑστερογεωμετρικαὶ οἰνοχόαι ἐκ Σκόρου Χαλανδρίτσης

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

Ἀχαΐα: α-β. Ἡ μεσαιωνικὴ ἀκρόπολις Γρεβενὸν τοῦ Ἐρυμάνθου ἀπὸ ΒΔ., καὶ ΝΑ.

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

Ἀχαΐα: α. Τὸ καθολικὸν τῆς μονῆς τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου Γρεβενοῦ, β. Ἡ κτητορικὴ ἐπιγραφὴ τῆς μονῆς τῆς εἰκ. α., γ. Ἀρχαϊκὸν δωρικὸν κιονόκρανον ἐξ Ἀκράτας

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

Ἀχαΐα. Καλάβρυτα: α-β. Πρώιμον «ἰλλυρικὸν» κράνος, γ. Χαλκαῖ κνημῖδες, δ. Λεπτομέρεια χαλκῆς κνημῖδος τῆς εἰκ. γ, ε. Ἐπιθετικὰ ὅπλα

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

Ἀχαΐα: α. Χαλκοῦν γεωμετρικὸν ψέλιον ἐκ Λουσῶν, β. Ἀρχαῖοι λιθόπλινθοι ἐντετειχισμένοι ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ φραγκικοῦ κάστρου τῶν Καλαβρύτων, γ-δ. Τὸ κάστρον τῶν Καλαβρύτων ἀπὸ Δ. καὶ ΝΔ.

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

Γλᾶ (Ἄρνη) Κωπαΐδος: Ἡ ἀνατολ. πτέρυξ τοῦ ἀνακτόρου μετὰ τὸν καθαρισμόν, β. Τὸ ἐκ πωρολίθου ἱερὸν κέρας

ΙΩ. ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ

Γλᾶ (Ἄρνη) Κωπαΐδος: α. Κέραμοι ἀποθηκευμένοι ἔξω τοῦ πέμπτου διαμερίσματος τοῦ συγκροτήματος 2 παρὰ τὴν ΒΑ. αὐτοῦ γωνίαν, β. Ἄποψις ἀπὸ Β. τῶν τριῶν ὑποστύλων αἰθουσῶν μετὰ τῆς προστατευτικῆς τῶν τοίχων ζώνης καὶ τοῦ πρὸς Δ. αὐτῶν στενοῦ πλακοστρώτου δρόμου

ΙΩ. ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ

Γλᾶ (Ἄρνη) Κωπαΐδος: α. Ὁ διάδρομος, ὁ πρόδομος καὶ τὸ μέγαρον τῆς Β. πτέρυγος τοῦ ἀνακτόρου μετὰ τοῦ κατωφλίου τῆς τριθύρου εἰσόδου του, β. Τὸ Ε, δωμάτιον-μέγαρον, καὶ ὁ εἰς αὐτὸ ἀπολήγων πλακόστρωτος δρόμος

ΙΩ. ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ

Αὐλίς: α. Ἄποψις τοῦ Εὐβοϊκοῦ μετὰ τοῦ λιμένος «Μικρὸ Βαθύ». Κάτω δεξιὰ ἡ περιοχὴ τῶν ἀνασκαφῶν,
β. Ὁ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος

ΙΩ. ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ

Αὐλίς: α. Ὁ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος ἀπὸ Δ., β. Ὁ ναὸς καὶ τὰ πρὸς Β. αὐτοῦ κτίσματα

ΙΩ. ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ

Αὐλίς: α. Ὁ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος (ἀριστερὰ) καὶ τὰ πρὸς Ν. αὐτοῦ κτίσματα. Εἰς τὸ βάθος ἡ μυκηναϊκὴ ἀκρόπολις, β. Ἡ κρήνη μετὰ τῆς κλίμακος αὐτῆς· ἄποψις ἀπὸ Ν., γ. Ἡ αὐτὴ κρήνη· ἀριστερὰ ὑποθεμελίωσις βωμοῦ· δεξιὰ ἀγνώστου προορισμοῦ λίθινον περίφραγμα

ΙΩ. ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ

Αὐλίς: α-β. Τὰ εὑρήματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ ναοῦ τῆς Αὐλιδείας Ἀρτέμιδος, ὡς ἦσαν ἐκτεθειμένα εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Χαλκίδος. Εἰς τὸ μέσον ἡ ὑπερφυσικοῦ μεγέθους Ἄρτεμις, ἀριστερὰ ἡ ἀρχαϊστικὴ Ἑκάτη

ΙΩ. ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ

Εὔβοια. Ἐρέτρια: α. Ἡ θόλος ἀπὸ ΝΔ., β. Ποὺς ἵππου ἐκ τοῦ ἀετώματος τοῦ ναοῦ τοῦ Δαφνηφόρου Ἀπόλλωνος, γ. Πλίνθος μετὰ τμημάτων τῶν ἄκρων ποδῶν δυὸ μαχομένων (ΚΜΧ 77)

Β. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

Εὔβοια. Ἐρέτρια: α. Κόσμημα σπειροκύματος ψηφιδωτοῦ, β. Διόνυσος ἐπὶ πάνθηρος. Τμῆμα ψηφιδωτοῦ, γ. Γλυπτὸν ἐκ τοῦ παρὰ τὸ Ἰσεῖον διατειχίσματος, δ. Κεφαλὴ κούρου ἡμιέργου

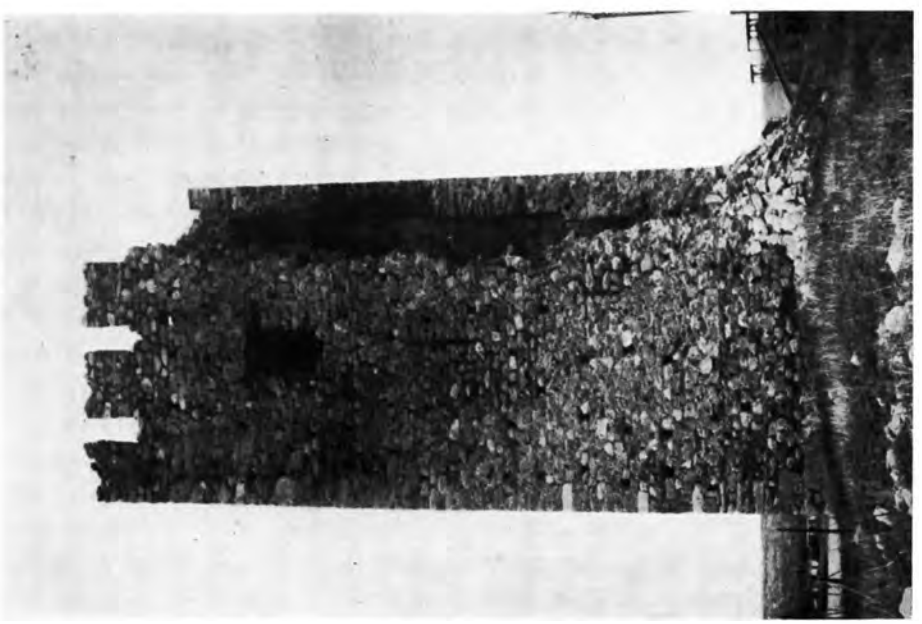

Εὔβοια. Ἐρέτρια: α-β. Γεωμετρικὸς καὶ ἀρχαϊκὸς ἀμφορεὺς Μουσείου Ἐρετρίας, γ. Κεφαλὴ Ἑρμοῦ, δ. Εἰδώλιον προϊστορικόν, ε. Γεωμετρικὸς σκύφος ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Ι. Παπαδημητρίου, ἐν τῷ ναῷ τοῦ Δαφνηφόρου Ἀπόλλωνος

Β. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

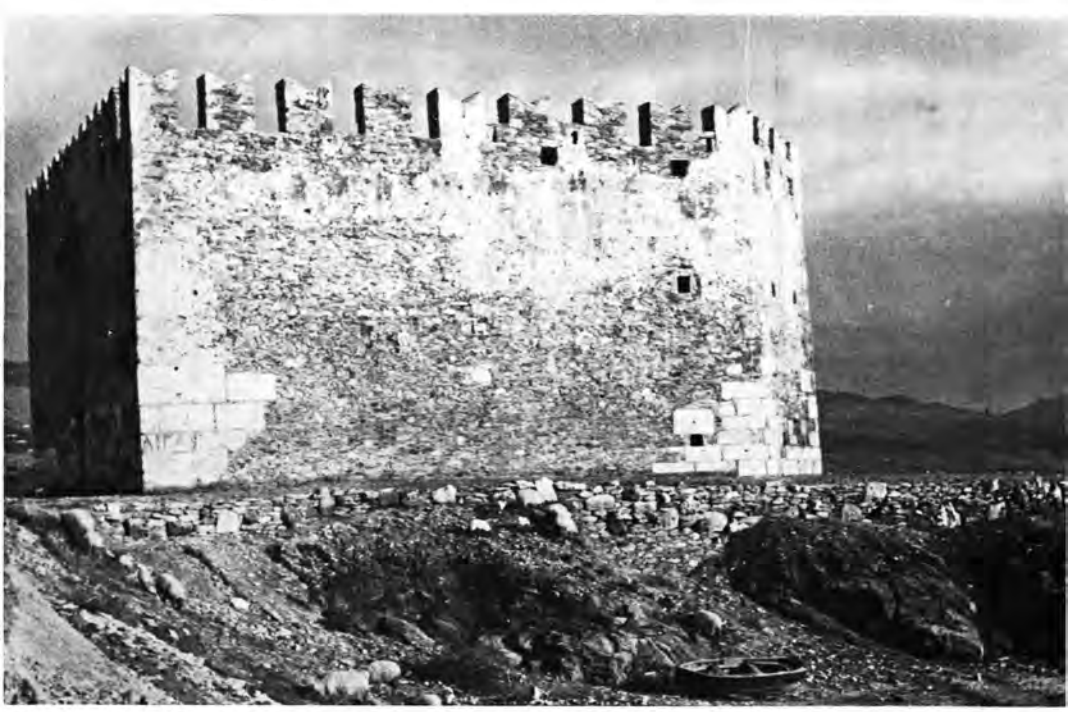

Εὔβοια. Ἀλιβέριον: α. Μεσαιωνικὸς πύργος, β. Ἰωνικαὶ βάσεις, γ. Ριζόκαστρον. Πύργος

Εὔβοια. Κάρυστος: α - β. Ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ὀχυροῦ Μπούρτζι πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἐπισκευήν

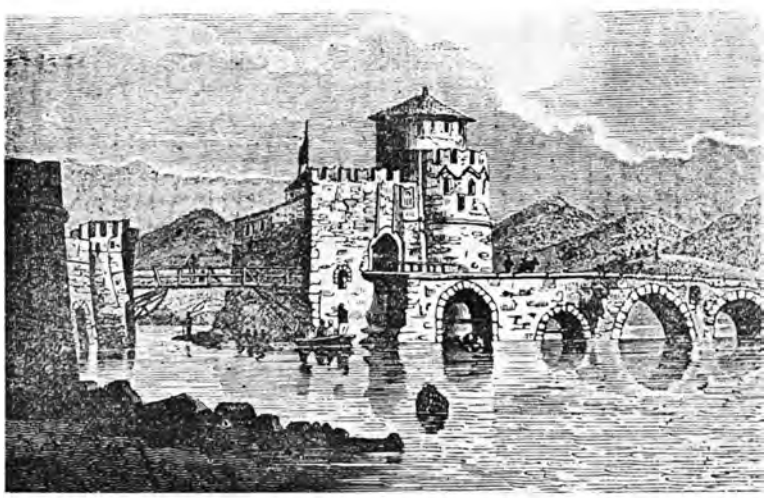
Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

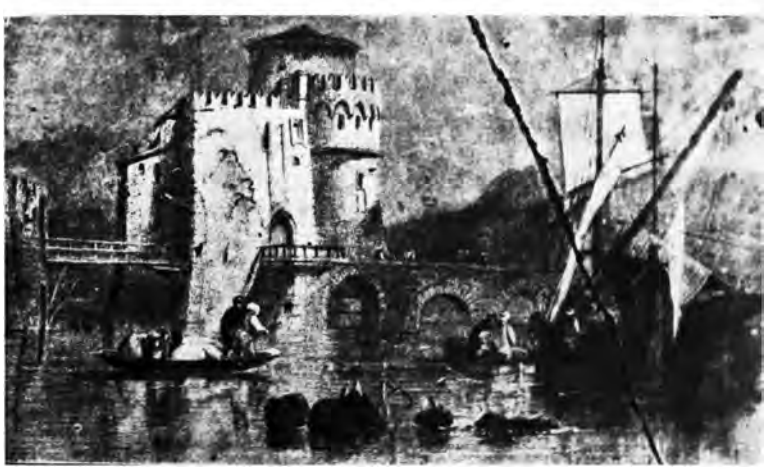

Εὔβοια. Κάρυστος: α-β. Τὸ Μπούρτζι πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἐπισκευήν, γ. Τὸ δῶμα τοῦ ὀχυροῦ Μπούρτζι

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Φθιῶτις: α. Ἅγ. Δημήτριος Μαυρίλου. Ἐπιγραφή, β-γ. Εὔβοια. Χαλκίς: Ἀπεικόνισις τῆς γεφύρας Εὐρίπου ὑπὸ τοῦ Spon (1679) καὶ ἀπεικόνισις τῆς αὐτῆς γεφύρας κατὰ τὸ 1821

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

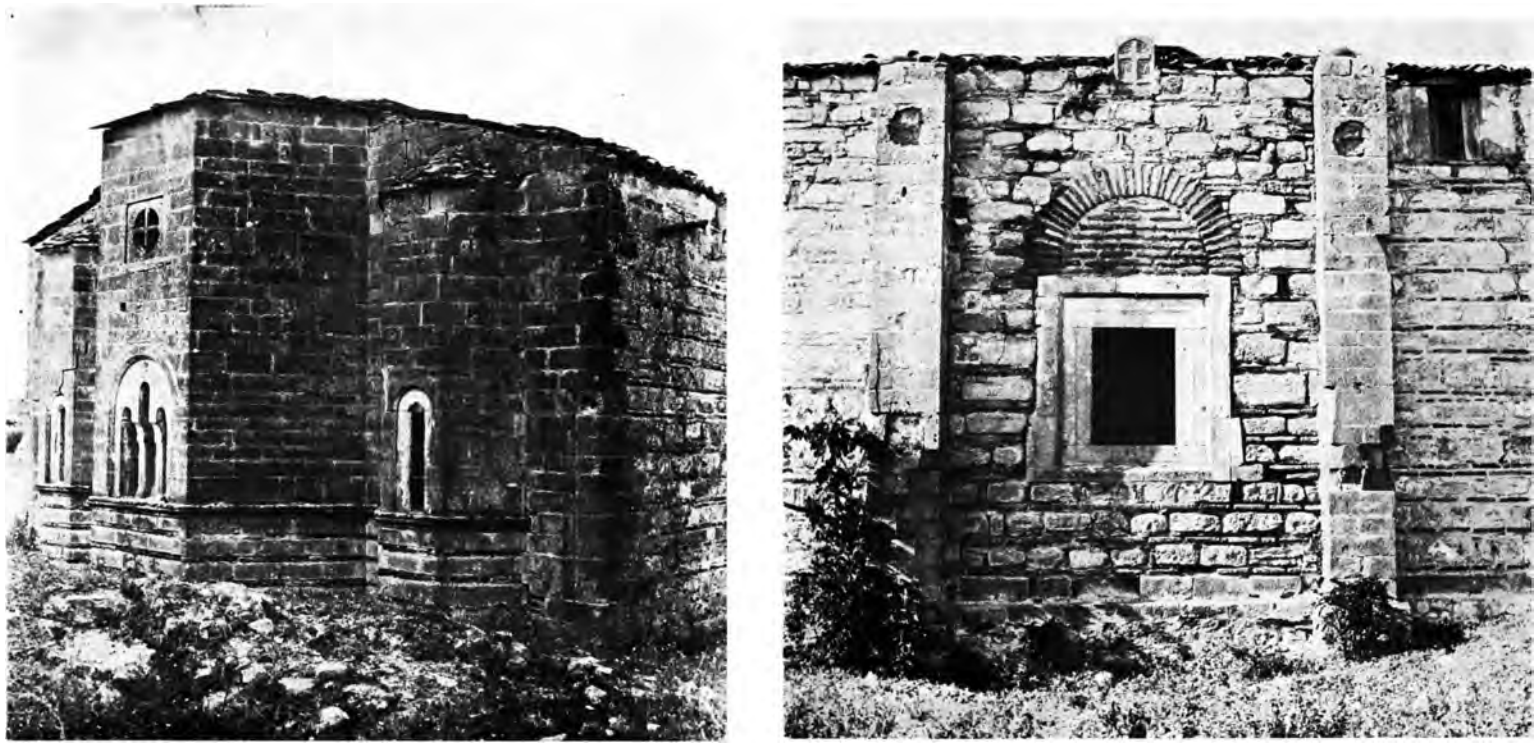

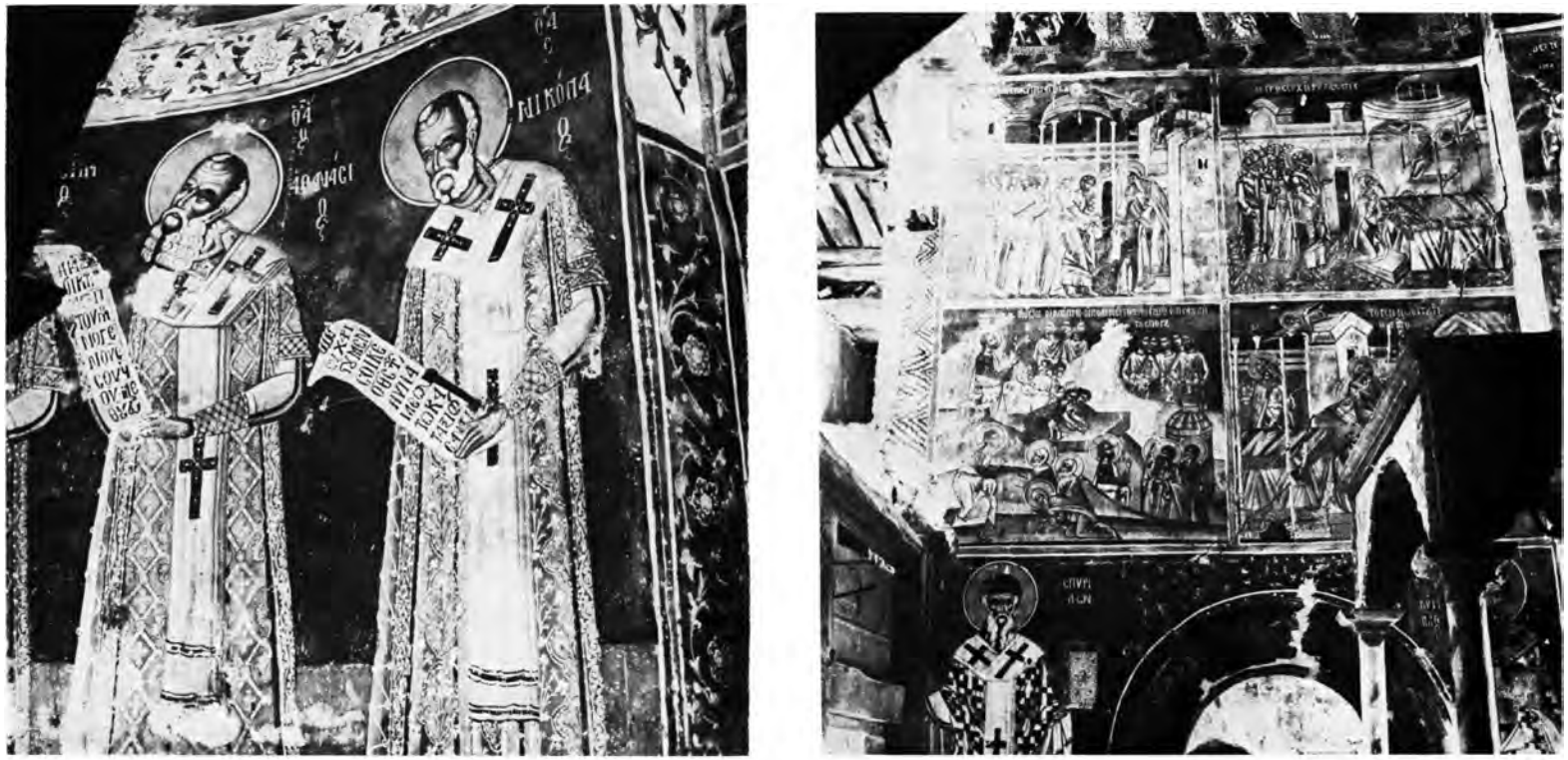
Φθιῶτις. Μαλεσίνα Λοκρίδος: α-β. Ναὸς τῆς Παναγίας μετὰ τὴν θύελλαν (ἄνω) καὶ μετὰ τὴν ἀνακατασκευὴν τῆς στέγης (κάτω), γ. Τοιχογραφίαι τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Φθιῶτις. Μαλεσίνα Λοκρίδος: Ναός. α. Αἱ κόγχαι τοῦ ἱεροῦ, β. Ὁ νότιος τοῖχος

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Φθιῶτις. Μαλεσίνα Λοκρίδος: α. Ἱεράρχαι, β. Τοιχογραφίαι τοῦ βορείου τοίχου τοῦ Ἱεροῦ

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Φθιῶτις. Μαλεσίνα Λοκρίδος: α. Τοιχογραφίαι νοτίου τοίχου διακονικοῦ, β. Τοιχογραφίαι νοτίου τοίχου

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Φθιῶτις. Μαλεσίνα Λοκρίδος: α. Τοιχογραφία τῆς Θεοτόκου, β. Τοιχογραφία τοῦ Χριστοῦ, γ. Τοιχογραφίαι τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ Ἱεροῦ

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Φθιῶτις. Μαλεσίνα Λοκρίδος: α. Ἰωνικὸν κιονόκρανον, β. Ἀνάγλυφον ἱππέως, γ. Τὸ ἄνω μέρος ἐπιτυμβίου στήλης.
δ. Καμένα Βοῦρλα. Μονὴ Ἁγιᾶς. Τοιχοποιΐα

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

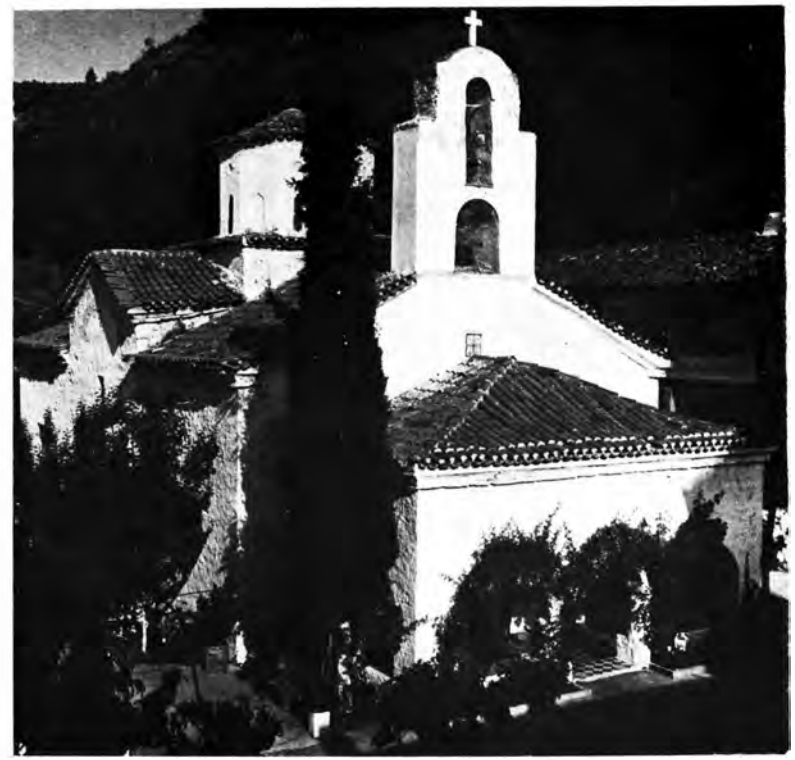

Φθιῶτις: α. Μονὴ Ἀμφικλείας. Ναός, β. Μονὴ Δαμάστας

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Φθιῶτις: α. Μονὴ Ἀμφικλείας. Πατριαρχικὸν μολυβδόβουλλον, β. Μονὴ Δαμάστας. Ὁ Ναός

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Φθιῶτις: α. Ἡ Μονὴ Ἀγάθωνος, β. Ὁ ναὸς τῆς αὐτῆς Μονῆς

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

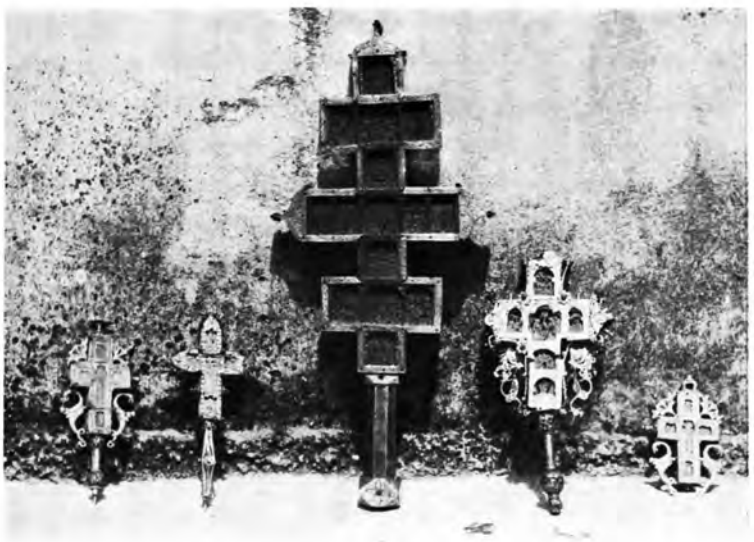

Φθιῶτις. Μονὴ Ἀγάθωνος: α. Τοιχογραφία, β. Ἡ Ἄκρα Ταπείνωσις

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Φθιῶτις. Μονὴ Ἀγάθωνος: α. Βυζαντινὸν ἐπιγονάτιον, β. Ἐπιτραχήλιον, γ. Μεταβυζαντινὸν ἐπιγονάτιον

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Φθιῶτις: α. Μονὴ Ἀγάθωνος. Σταυροί, β. Μονὴ Ἀκτινίτσης. Οἰκόσημον

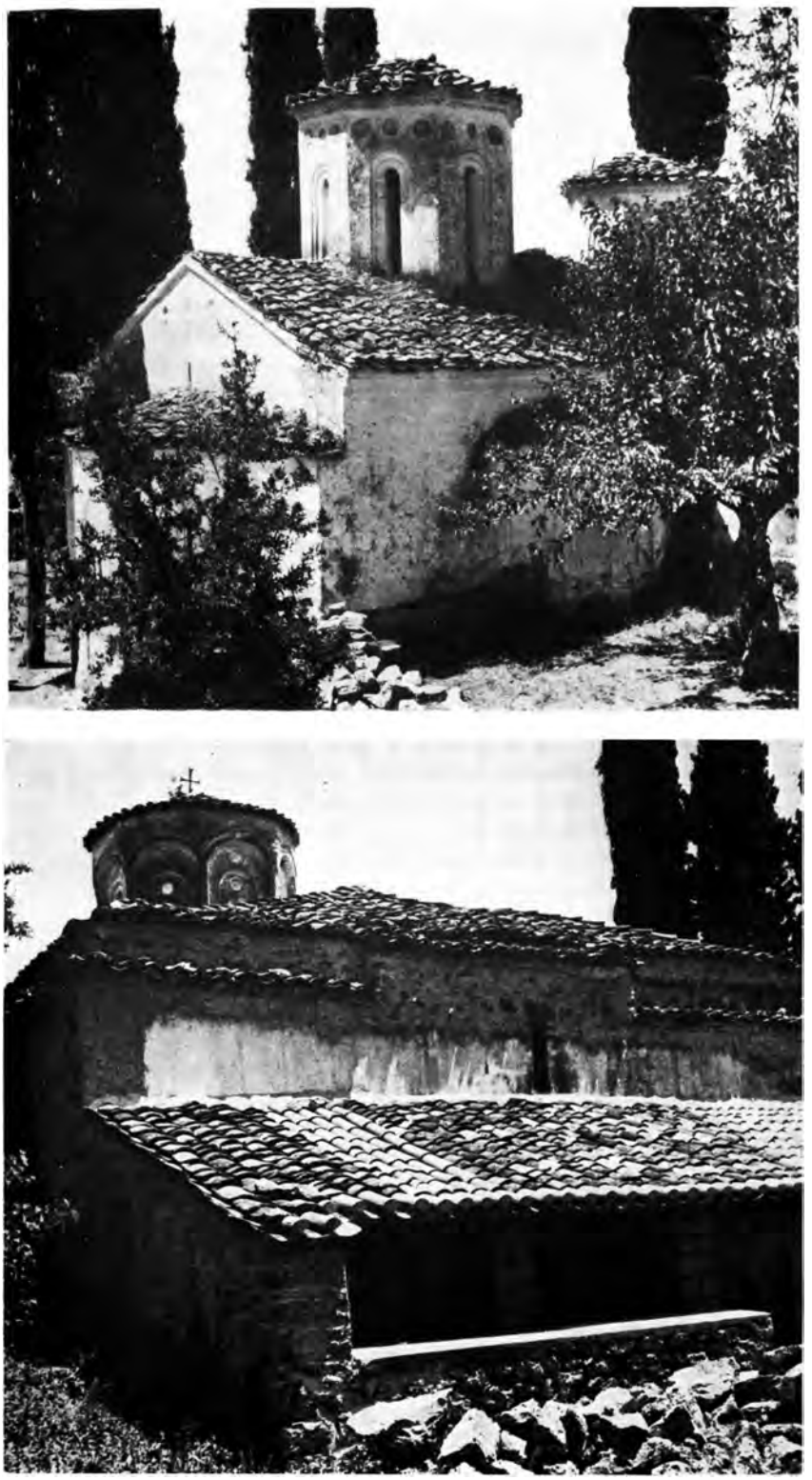
Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Φθιῶτις: α. Μονὴ Ἁγίου Βλασίου. Ναός. β. Ναΐσκος Ἁγ. Ἰωάννου παρὰ τὸν Ἅγ. Βλάσιον

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Φθιῶτις. α. Μονὴ Ἁγίου Γεωργίου Νεράϊδας, β. Μονὴ Ταξιαρχῶν Νεράϊδας

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Φθιῶτις. Ἅγ. Δημήτριος Μαυρίλου: α. Τοιχογραφία μετὰ τὸν καθαρισμόν, β. Παράστασις κτητόρων, γ. Ἡ κοίμησις τῆς Θεοτόκου μετὰ τὸν καθαρισμόν

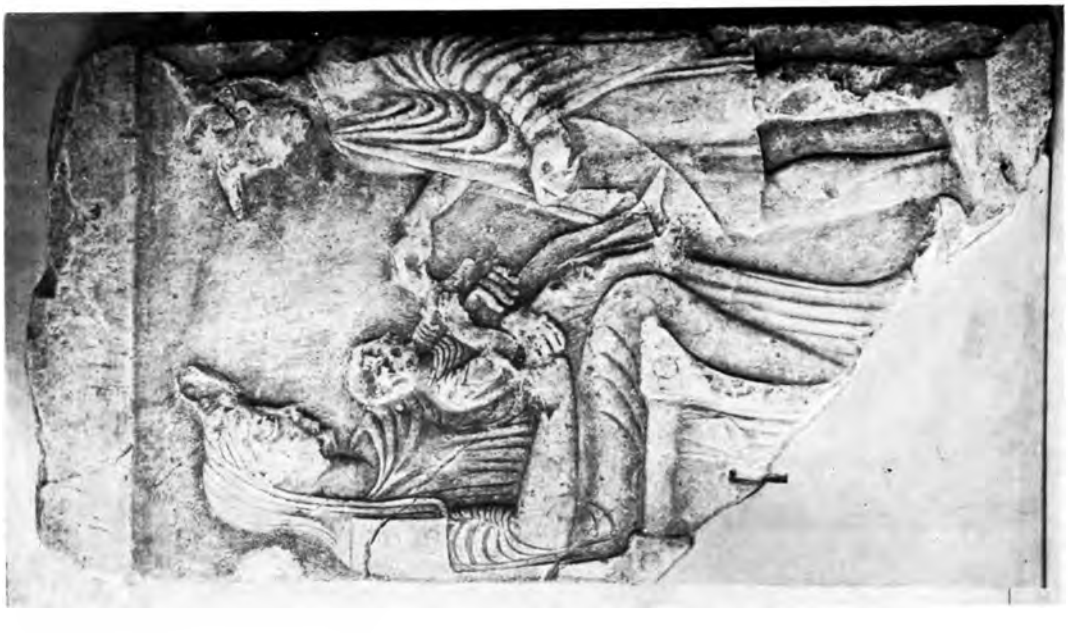
Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Μουσεῖον Βόλου: α. Αἴθουσα Α, β. Προθήκη τῆς αἰθούσης Α

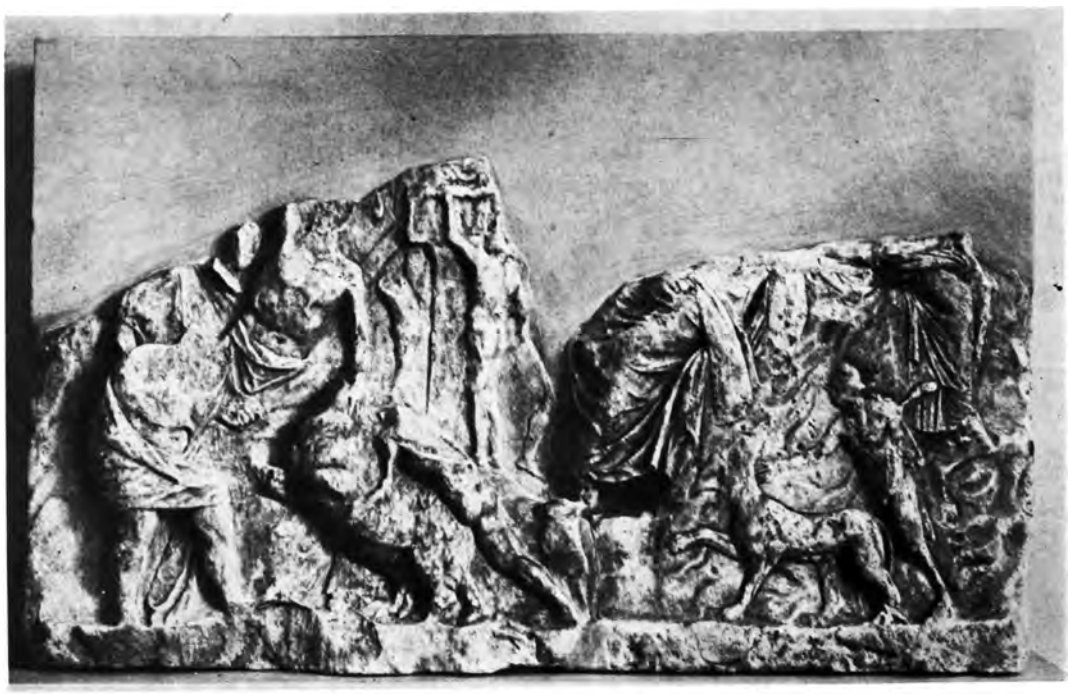
Μουσεῖον Βόλου: α. (Λ. 376) Ἐπιτύμβιος στήλη ἐκ Φαλάννης, β. (Λ. 402) Στήλη τοῦ Κινέα καὶ τῆς Φρασιμήδας (Φεραί)

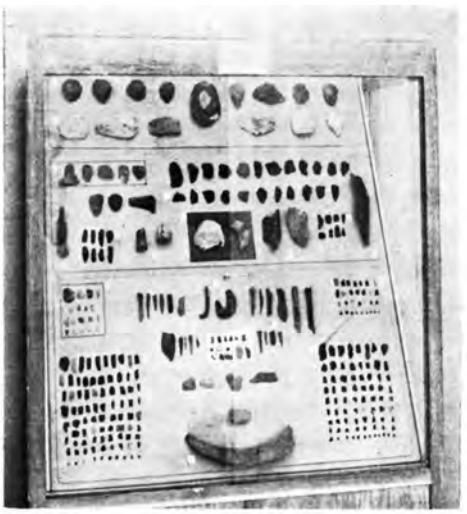
Μουσεῖον Βόλου: α. Αἴθουσα Δ, β. Κεφαλὴ Ἀσκληπιοῦ ἐκ Τρικάλων

ΔΗΜ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

Μουσεῖον Βόλου: α. (Λ. 421) Ἑλληνιστικὸν ἀνάγλυφον, β. Ὄψιμον ρωμαϊκὸν ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον

Μουσεῖον Βόλου: α. Προθήκη Παλαιολιθικῶν-Μεσολιθικῶν-«Προκεραμεικῶν» εὑρημάτων (Προθάλαμος), β. Γραπτὸν λίθινον νεολιθ. εἰδώλιον, γ. Γραπτὸν ἀγγεῖον τῆς Ἀρχαιοτέρας Νεολιθικῆς (Α3β) ἀπὸ τὸ Τσαγγλί, δ. Γραπτὸν ἀγγεῖον τῆς αὐτῆς περιόδου ἐκ Τζάνη Μαγούλας

ΔΗΜ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

Δημητριάς: α. Τὰ λείψανα τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ἰωλκίας (ἀπὸ ἀνατολῶν), β. Μακεδονικὸν ἀνάκτορον: Νότιος ἐξωτερικὸς τοῖχος, γ. Δωμάτια τῆς ΒΔ. πλευρᾶς τοῦ ἀνακτόρου

ΔΗΜ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

Δημητριάς. Μακεδονικὸν ἀνάκτορον. α. Ὦμαι πλίνθοι τῆς ἀνωδομίας κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ κτηρίου, β. Πηλίνη ὑδρορρόη μετὰ λεοντοκεφαλῆς

ΔΗΜ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

α. Ἰωλκός. Στρωματογραφικὴ τομή, β. Ἄποψις τῆς θέσεως τοῦ ἀρχαίου Ὁμολίου ἀπὸ Β. Εἰς τὴν κορυφὴν ἡ ἀκρόπολις, γ. Ὁμόλιον. Σπηλαιώδεις πρωτογεωμετρικοὶ τάφοι

ΔΗΜ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

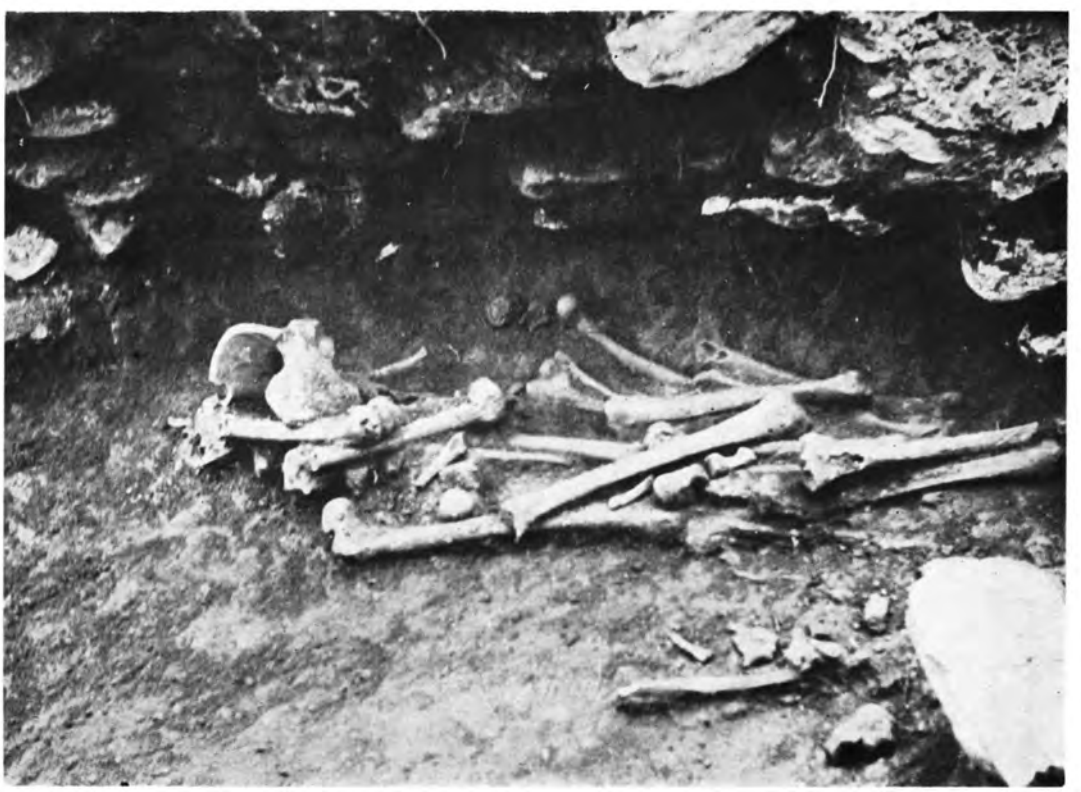

Ὁμόλιον: α. Ἐσωτερικὸν σπηλαιώδους πρωτογεωμετρικοῦ τάφου, β. Χρυσᾶ κοσμήματα ἐκ Πρωτογεωμετρικῶν τάφων, γ. Πρωτογεωμετρικὸς ἀμφορεὺς τάφου Ι (ἀριθ. Κ. 2550)

ΔΗΜ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

Ὁμόλιον: α. Πρόχοι ὀπισθότμητοι ἐκ σπηλαιωδῶν Πρωτογεωμ. τάφων, β. Κτιστὸς θολωτὸς Πρωτογεωμ. τάφος παρὰ τὸ «Ρέμα Κολιαλῆ»

ΔΗΜ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

Ὠμόλιον: α. Τάφος Α. Πολύχρωμα ὑάλινα ἀλάβαστρα, β. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ τάφου Α

Ὁμόλιον: α-β. Τάφος Α. Χρυσοῦν ἐνώτιον (μέγεθος 2:1) καὶ χρυσοῦν μετάλλιον, γ. Τάφος Β. Δακτύλιος (μέγεθος 2:1 περίπου), δ. Τάφος Α. Ὅρμος χρυσοῦ περιδεραίου (ὕψ. 0,0265 μ.)

ΔΗΜ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

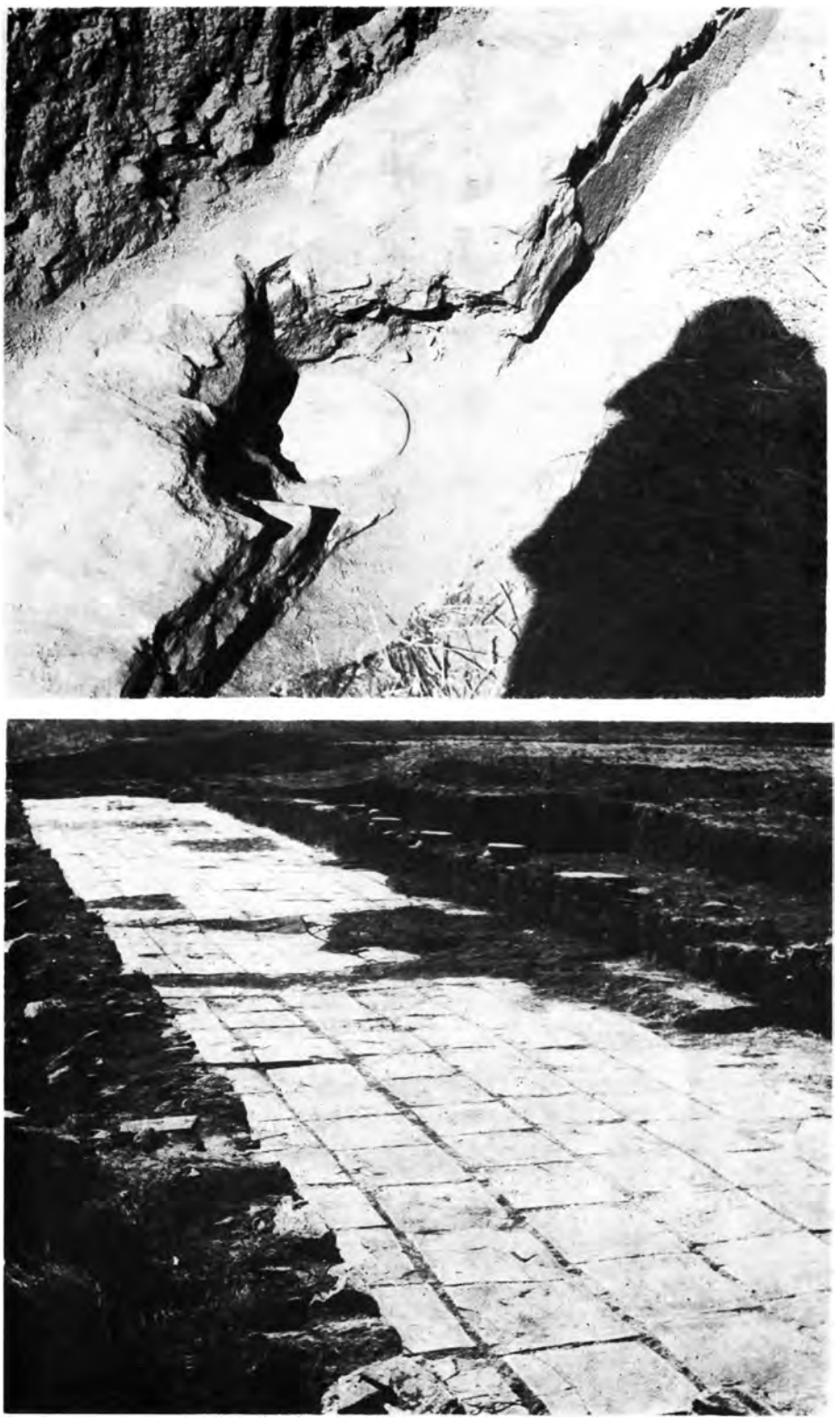
Νέα Ἀγχίαλος: α-β. Τοῖχος καὶ κιονοστοιχία (κάτω) Δ. Στοᾶς

Νέα Ἀγχίαλος: α-β. Βάσεις κιόνων καὶ στυλοβάτης Δ. Στοᾶς

ΠΑΥΛΟΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Νέα Ἀγχίαλος: α. Τοιχοποιΐα β΄ περιόδου, β. Πλακόστρωσις Ν. Στοᾶς

ΠΑΥΛΟΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

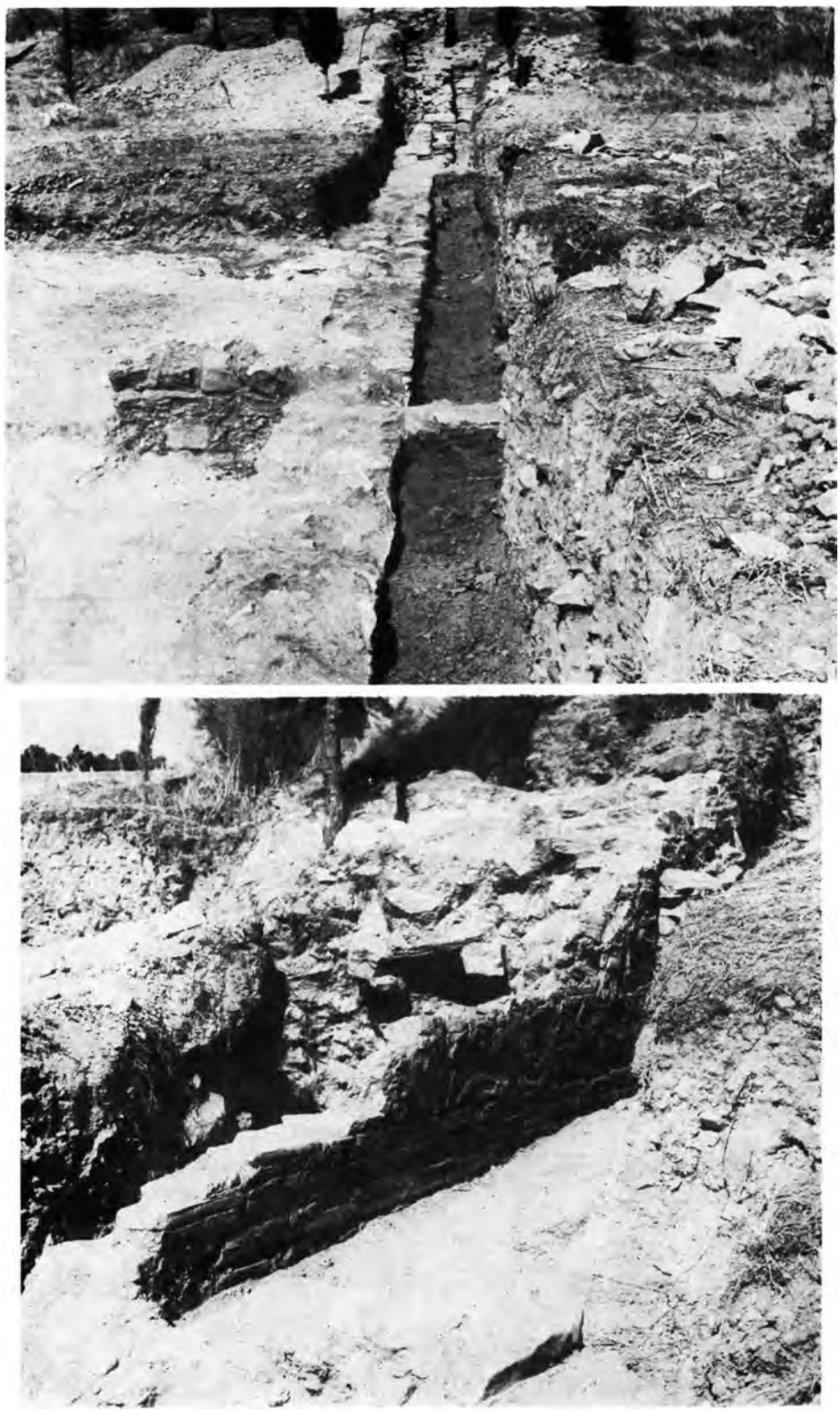
Νέα Ἀγχίαλος: α - β. Βάσεις Ν. Στοᾶς

Νέα Ἀγχίαλος: α. Πήλινος ἀγωγός, β. Πήλινοι σωλῆνες

ΠΑΥΛΟΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

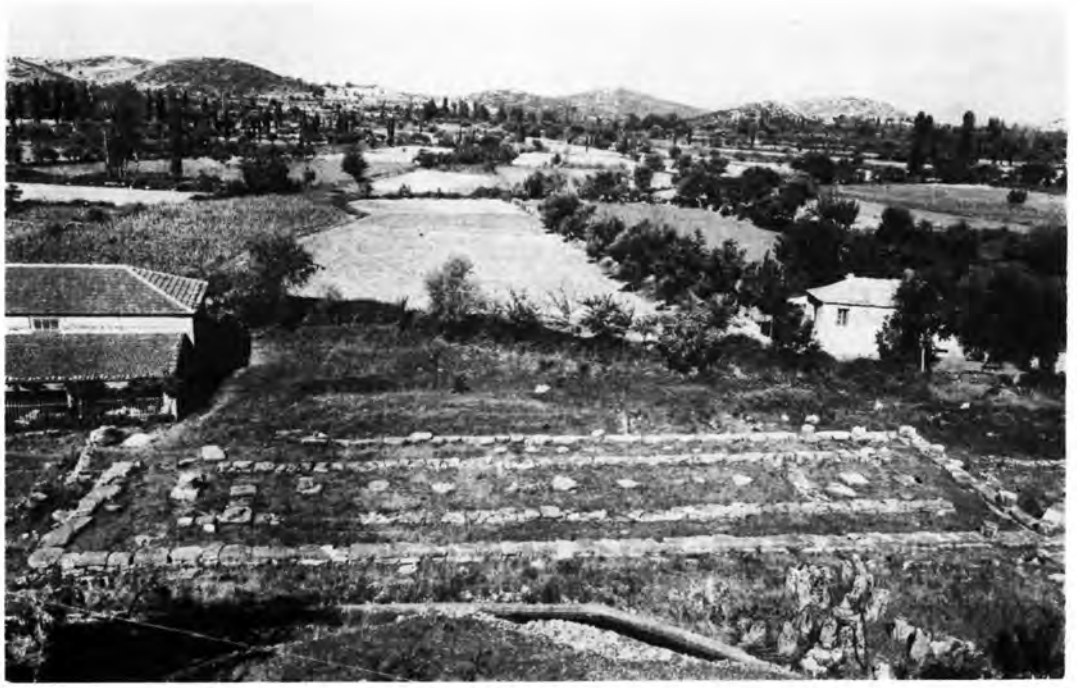
Νέα Ἀγχίαλος: α-β. Τοῖχοι Α. Στοᾶς

ΠΑΥΛΟΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Νέα Ἀγχίαλος. Κιονόκρανα: α. Ἰωνικόν. β. Παλαιοχριστιανικὸν μετ' ἐπιθήματος

Αἰτωλία: α. Ὁ ναὸς τοῦ Θερμίου Ἀπόλλωνος μετὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως, β. Κτιστὸς θάλαμος παρὰ τὸ χωρίον Παπαδάτες Μακρυνείας, γ. Οἰκόσημον ἐκ Ναυπάκτου

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

Αἰτωλία: α. Κτιστὸς θάλαμος παρὰ τὸ χωρίον Παπαδάτες Μακρυνείας, β. Τμῆμα τοῦ τείχους Ναυπάκτου παρὰ τὸν λιμενίσκον ἀριστερὰ τῷ εἰσερχομένῳ· τὸ βέλος δεικνύει τὴν θέσιν τοῦ οἰκοσήμου πρὸ τῆς ἀποτειχίσεως

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

Αἰτωλία: α-β. Κιβωτιόσχημοι τάφοι τοῦ ἐν τῇ συνοικίᾳ Βαρναρράχη Ναυπάκτου ἀρχαίου νεκροταφείου

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

Αἰτωλία: α-β. Κιβωτιόσχημοι τάφοι τοῦ ἐν τῇ συνοικίᾳ Βαρναρράχη Ναυπάκτου νεκροταφείου

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

Αἰτωλία: α-β. Ἀγγεῖα ἐκ Ναυπάκτου

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

Αἰτωλία: α-γ. Ναύπακτος. Ἐρυθρόμορφος λήκυθος, Πτυκτὸν χαλκοῦν κάτοπτρον καὶ σκύφος,
δ. Πρόθεσις γυναικὸς (πήλινον ἀνάγλυφον ἐκ Στράτου)

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

Αἰτωλοακαρνανία: α. Πρωτογεωμετρικὸς κάνθαρος ἐκ Καλυδῶνος καὶ γεωμετρικὰ ἀγγεῖα ἐκ Παλαιομανίνης, β. Τύποι δακτυλιολίθων ἐκ Στράτου καὶ Ναυπάκτου, γ. Χρυσοῦς ὀφιόμορφος δακτύλιος ἐκ Ναυπάκτου, δ. Χαλκοῦν ψέλιον ἐκ Παλαιομανίνης

Εὐρυτανία: Μονὴ Τατάρνας

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

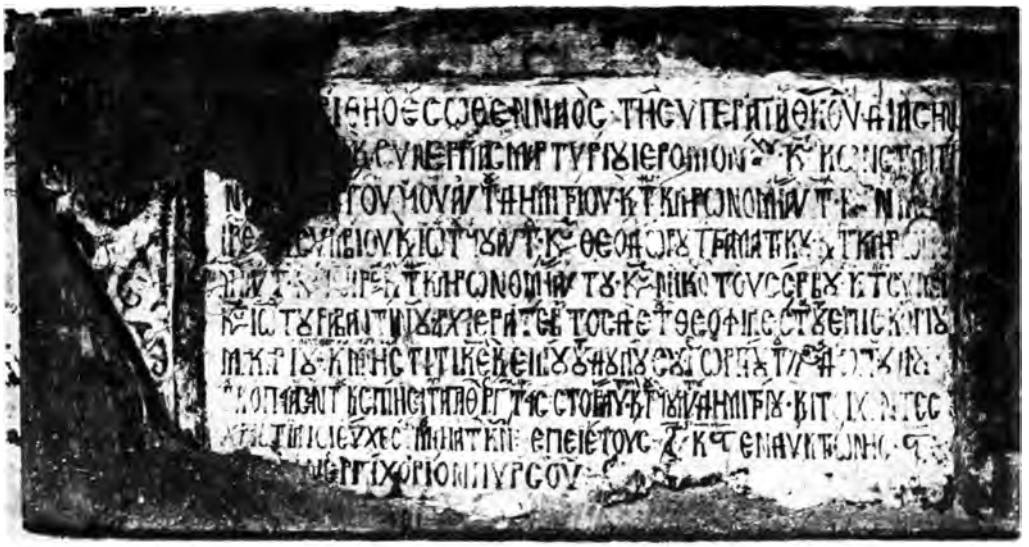

Εὐρυτανία: α. Μονὴ Τατάρνας. Τέμπλον ναοῦ, β. Τὸ «Γεφύρι τοῦ Μανώλη», γ. Ἀνατολικὴ Φραγκίστα. Ναὸς Σωτῆρος

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Εὐρυτανία. Μονὴ Προυσοῦ: α. Ἡ ἐπιγραφὴ τῆς ἁγιογραφήσεως τῆς Κρύπτης (1518) μετὰ τὸν καθαρισμόν, β. Ἡ ἀποκαλυφθεῖσα Σταύρωσις εἰς τὸν Δ. τοῖχον, γ. Σκηνὴ ἐκ τῆς Γεννήσεως τῆς Θεοτόκου εἰς τὸν Ν. τοῖχον

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Εὐρυτανία. Μονὴ Προυσοῦ: α. Ἡ Βάπτισις ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ δυτικοῦ τοίχου τῆς Κρύπτης,
β. Ἡ κόγχη μετὰ τὸν καθαρισμὸν (1518)

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Εὐρυτανία. Μονὴ Προυσοῦ: α. Ὁμὰς τῶν Ἀποστόλων ἐκ τῆς ἀποκαλυφθείσης Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου εἰς τὸν βόρειον τοῖχον, β. Ἡ Θεοτόκος τοῦ Εὐαγγελισμοῦ (1518) μετὰ τὸν καθαρισμόν

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Εὐρυτανία. Μονὴ Προυσοῦ: α. Τὸ Γενέθλιον τῆς Θεοτόκου ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ δυτικοῦ τοίχου τῆς Κρύπτης, β. Ὁ ἀποκαλυφθεὶς Ἅγιος Γεώργιος εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

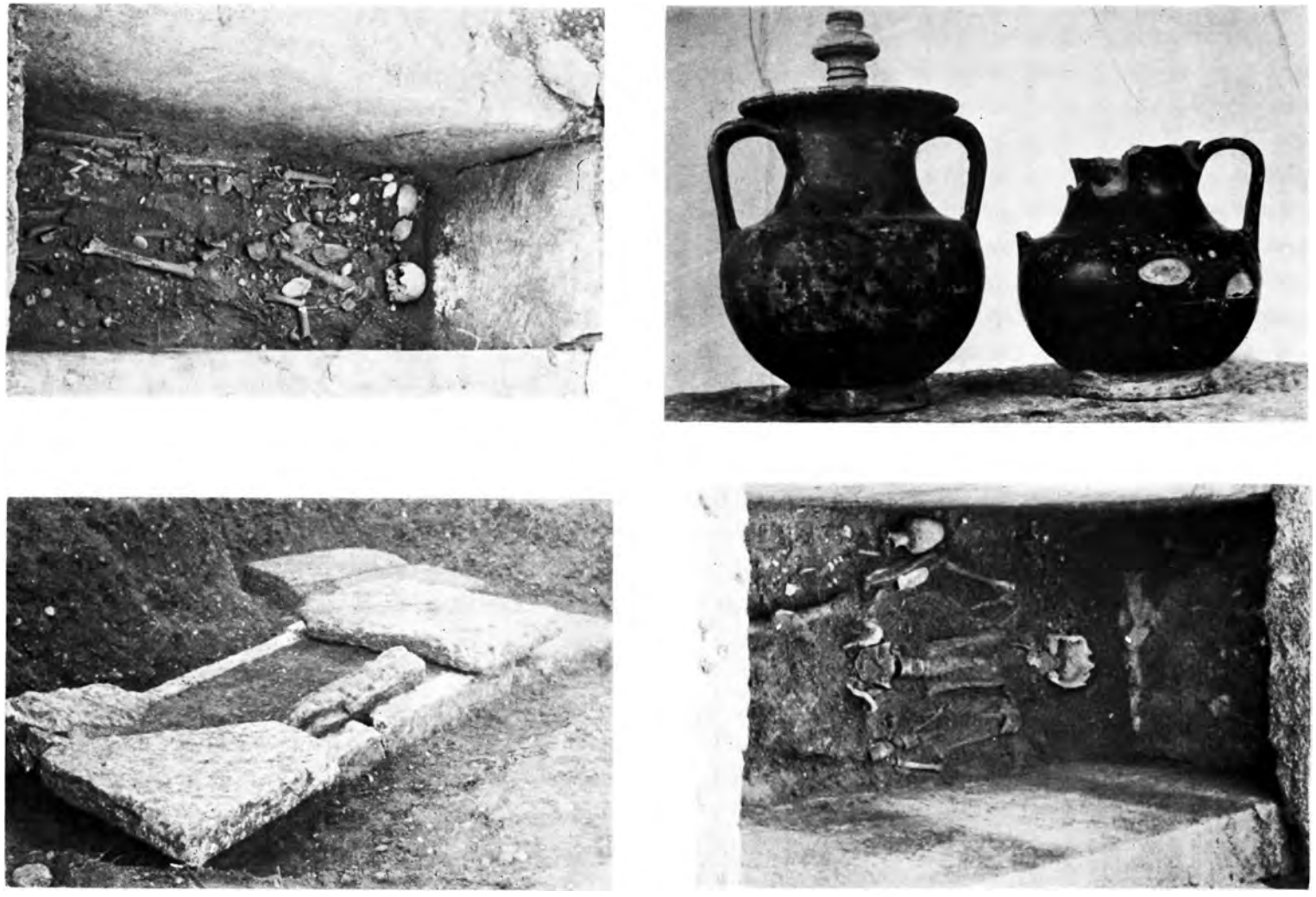
Εὐρυτανία. Μονὴ Προυσοῦ: α. Ἡ εἰκὼν Παναγίας Προυσιωτίσσης, β. Τὸ ξυλόγλυπτον τέμπλον τῆς Κρύπτης

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Εὐρυτανία. Μονὴ Προυσοῦ: Τοιχογραφία Ἁγίων Πάντων

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

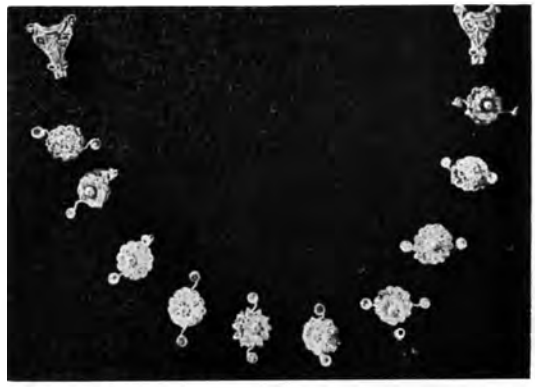

Νομὸς Πρεβέζης. Μιχαλίτσι: α. Ὁ τάφος 1, β. Ἀμφορίσκοι ἐκ τῶν τάφων 1 καὶ 3, γ. Οἱ τάφοι 8 (ἀριστερὰ) καὶ 9 (δεξιά), δ. Ὁ τάφος 9

Σ. ΔΑΚΑΡΗΣ

Νομὸς Πρεβέζης, Μιχαλίτσι: α. Χαλκῆ τρίλοβος οἰνοχόη ἐκ τοῦ τάφου 9, β. Λεπτομέρεια τῆς οἰνοχόης, γ. Χρυσοῦν περιδέραιον τοῦ Τ9, δ. Βάθρον ἐπιτυμβίου στήλης

Σ. ΔΑΚΑΡΗΣ

Νομὸς Πρεβέζης, Μιχαλίτσι: α-γ. Μαρμαρινη κεφαλὴ κόρης, δ. Ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ Διοζότου Κλεοπτολέμου, ε. Ἄκρα χειρ ἀνδρός, ἐκ παρίου μαρμάρου, ς. Τμῆμα δεξιοῦ ποδὸς ἵππου ἐκ μαρμάρου

Σ. ΔΑΚΑΡΗΣ

Νομὸς Πρεβέζης: α. Τεῖχος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ἀκροπόλεως Παλιοροφόρου, β. Σῆραγξ τοῦ ρωμαϊκοῦ ὑδραγωγείου Ἁγ. Γεωργίου, γ. Ἀρχαῖον φρέαρ, δ. Τὰ δωμάτια τῆς Β. πτέρυγος τοῦ νεκρομαντείου, ε. Ὁ βόρειος διάδρομος τοῦ νεκρομαντείου

Σ. ΔΑΚΑΡΗΣ

Νομὸς Θεσπρωτίας: α. Μονόχρωμα νεολιθικὰ ὄστρακα, β. Διπλοῦς πέλεκυς ὀρειχάλκινος, γ. Δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβόλου Ντόλλιανης. Χρόνοι ἑλληνιστικοί, δ. Ἰσοδομικὸς πύργος Ντόλλιανης

Σ. ΔΑΚΑΡΗΣ

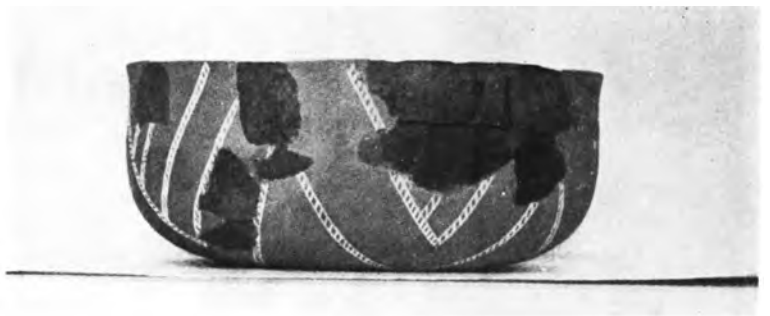
Νομὸς Ἰωαννίνων: α. Ὑάλιναι φιάλαι (unguentaria), β. Ἐπιγραφὴ Καστάνιανης, γ-δ. Τὸ τουρκικὸν τέμενος Φετιχιέ, ἐντὸς τοῦ κάστρου τῶν Ἰωαννίνων, πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας στερεώσεως, ς. Ἀργυροῦν δίδραχμον τοῦ κοινοῦ (234/33-168/7)

Σ. ΔΑΚΑΡΗΣ

Νικόπολις. Βασιλικὴ Β Ἀλκίσονος: α. Κατώφλιον τῆς θύρας ἀπὸ τοῦ νάρθηκος πρὸς τὸν ναόν,
β. Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ ἀναστηλωθησομένου θυρώματος τῆς βασιλικῆς

Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

Κέρκυρα: α. Ἀγγεῖον τῆς πρωίμου ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ (Μουσεῖον Κερκύρας), β. Ἀττικὸν μελανόμορφον λουτήριον εὑρεθὲν εἰς Γαρίτσαν, γ. Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη δωρικοῦ ναοῦ εἰς Αὐλιῶτες

Β. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ

Κέρκυρα: α-β. Ἡ θέσις ἑλληνιστικοῦ κτίσματος παρὰ τὴν ἀκτὴν Καρουσάδων

Β. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ

Κέρκυρα: α-β. Ἐπιγραφὴ Κασσιώπης. Πλευραὶ Α καὶ Β

Κέρκυρα. Ἀρχαϊκὸν νεκροταφεῖον Γαρίτσης: α. Πίθοι, β. Πίθοι καὶ λουτήριον, γ. Λεπτομέρεια λουτηρίου

Β. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ

Καλαμωτὸν-Θεσσαλονίκης: α. Τάφος τραπεζοειδοῦς κατόψεως, β. Κορμὸς ἀγάλματος, γ. Εἰκονιστικὴ κεφαλή, ἀπότυπμα ἀναγλύφου, δ. Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον, ε. Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον Τροπιλίας Ἐλπίδος (Θεσσαλονίκη).

Ἄνω Ἀπόστολοι Κιλκίς: α-β. Ὑπόκαυστον Βαλανείου

ΦΩΤΕΙΝΗ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Ὑπόκαυστα Βαλανείων: α. Ἄνω Ἀποστόλων Κιλκίς, β. Παλατιανοῦ Κιλκίς

ΦΩΤΕΙΝΗ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Πέλλα: Δωμάτιον τῆς βορείας οἰκίας τοῦ τετραγώνου 3. Στρῶμα καταστροφῆς

Χ. Ι. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ

Πέλλα: α. Κυκλικὸς χῶρος καὶ ἡμικυκλικὴ κόγχη ἐν τῇ βορείᾳ οἰκίᾳ τοῦ τετραγώνου 3, β. Δωμάτιον τῆς αὐτῆς οἰκίας μετὰ τὴν ἐκκαθάρισιν τοῦ στρώματος καταστροφῆς (Πρβλ. Πίν. 235)

Χ. Ι. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ

Πέλλα: α-β. Κεφαλὴ διονυσιακοῦ ὄνου καὶ προτομὴ Διονύσου ἐκ χαλκοῦ τορευτοῦ προσαρτήματος κλίνης, γ. Σφράγισμα ἐπὶ λαβῆς ἀμφορέως μὲ τὴν ἐπιγραφὴν ΘΕΑΡΙΩΝ

Χ. Ι. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ

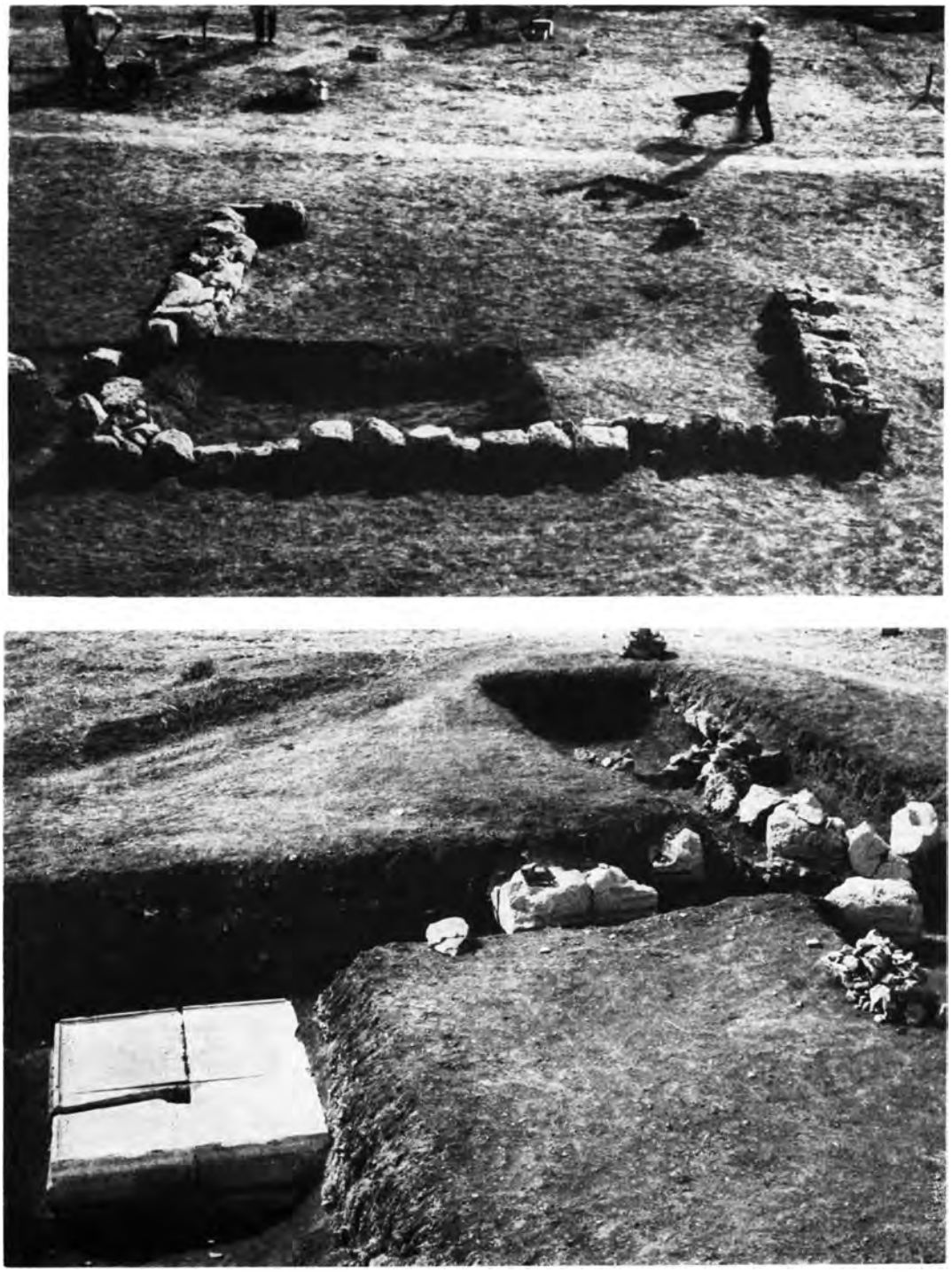

Πέλλα: α-β. Ἀπόψεις τῆς ἀνασκαφῆς τῆς βορείας οἰκίας τοῦ τετραγώνου 5. Στρῶμα καταστροφῆς

Πέλλα. Βορεία οἰκία τοῦ τετραγώνου 5: α. Ὑπολείμματα ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ χώρου Β, β. Θραύσματα δωρικῶν κιονοκράνων καὶ ἄλλων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν

Πέλλα. Βορεία οἰκία τοῦ τετραγώνου 5: α. Θεμέλια μεταγενεστέρου κτίσματος τῆς αὐλῆς, β. Κρηναία κατασκευή

Πέλλα: Ψηφιδωτὸν δάπεδον μὲ παράστασιν ἁρπαγῆς τῆς Ἑλένης. Ἀριστερὸν ἥμισυ

Χ. Ι. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ

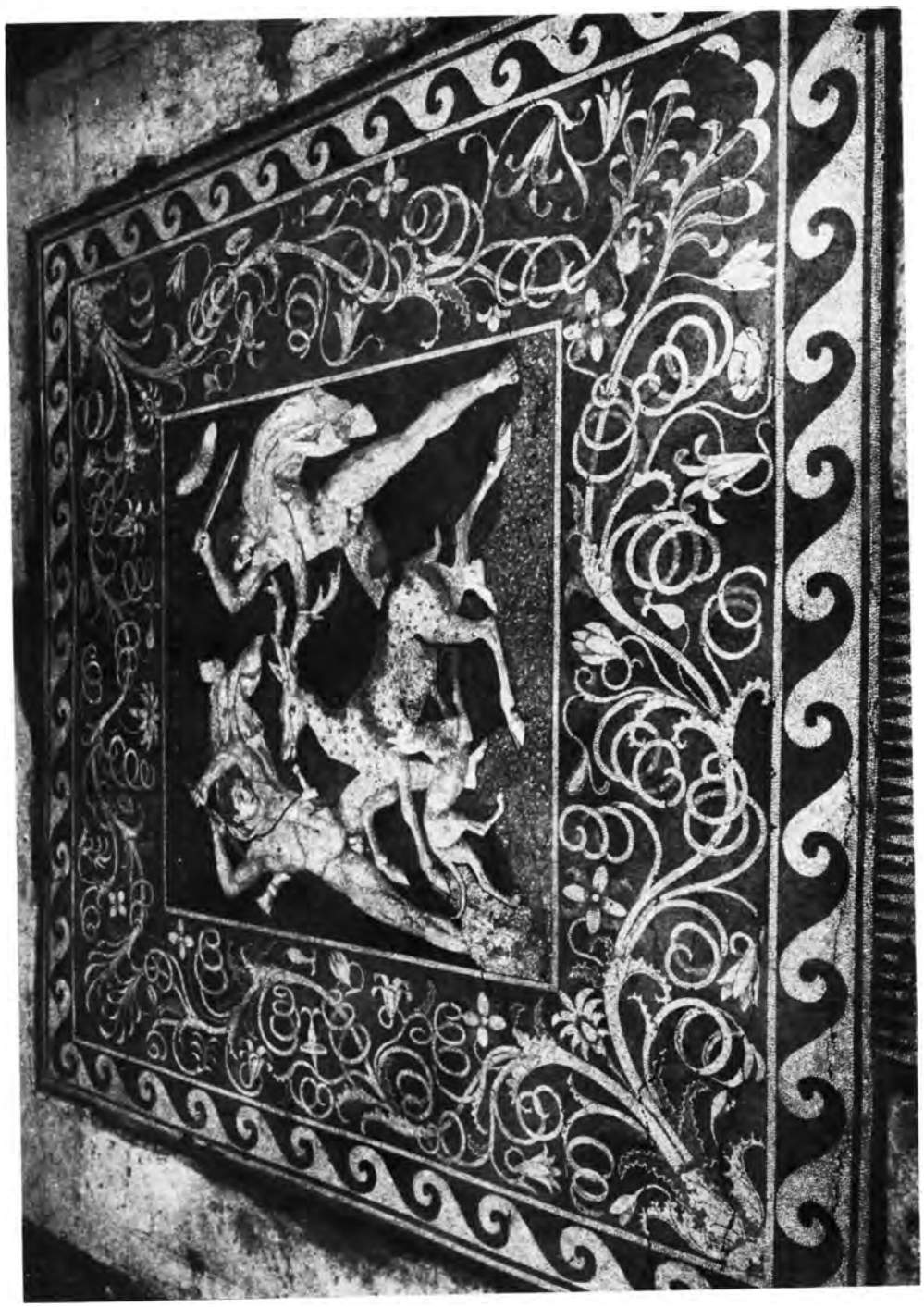
Πέλλα: Ψηφιδωτὸν δάπεδον μὲ παράστασιν ἁρπαγῆς τῆς Ἑλένης. Δεξιὸν ἥμισυ

Χ. Ι. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ

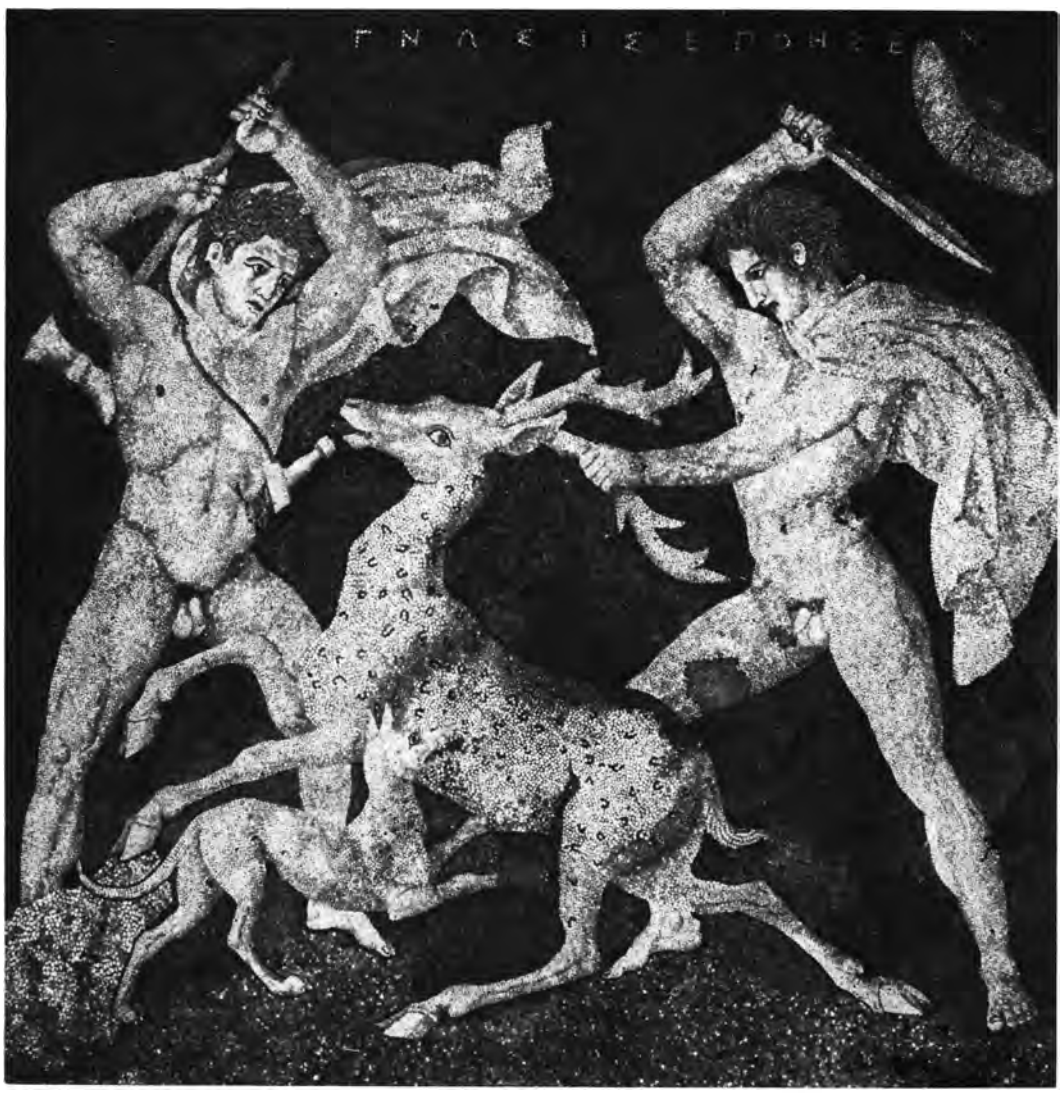

Πέλλα: Λεπτομέρειαι ψηφιδωτῶν δαπέδων: α. Ἐκ τῆς ἁρπαγῆς τῆς Ἑλένης, β. Ἐκ τῆς Ἀμαζονομαχίας

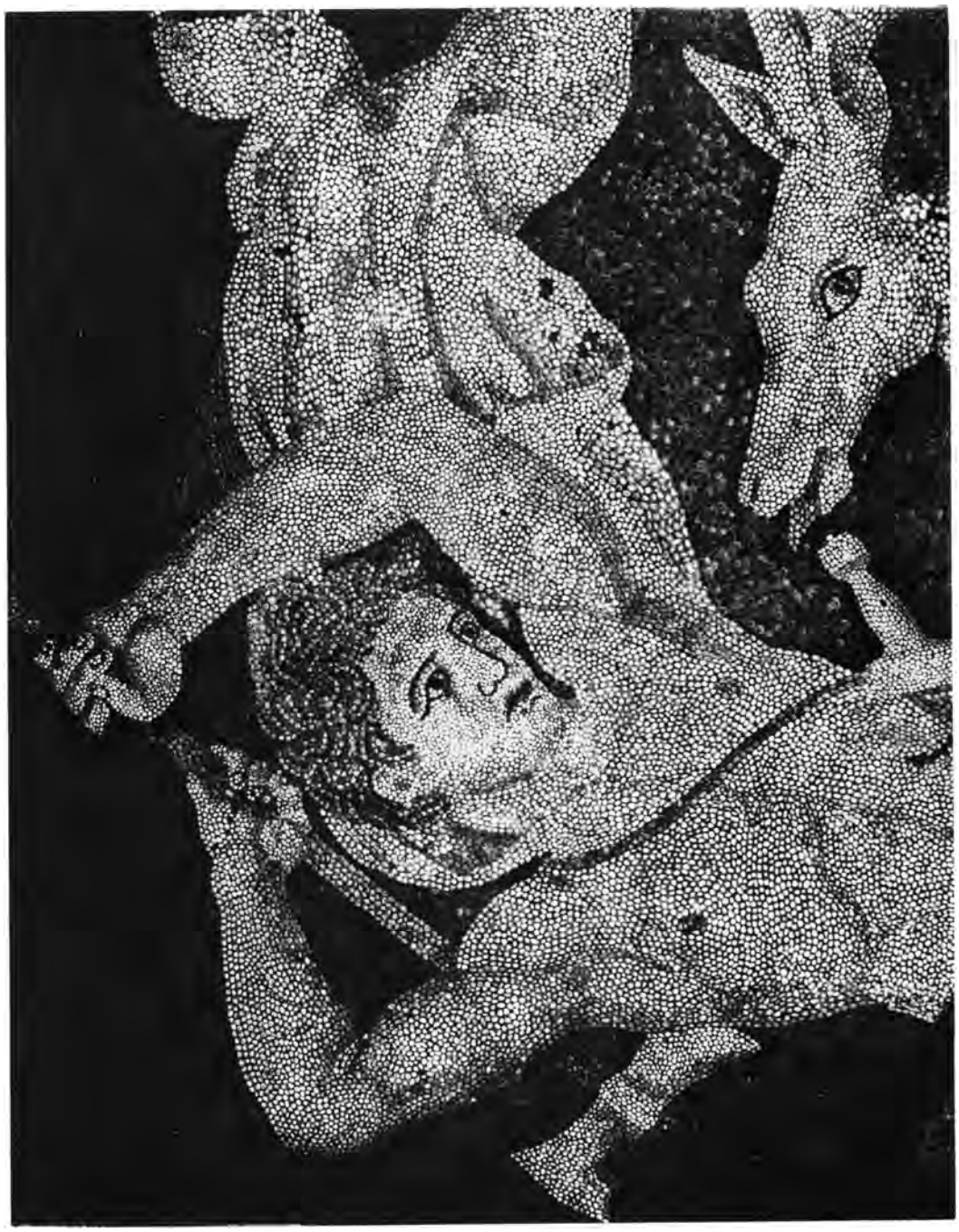

Πέλλα: Ψηφιδωτὸν δάπεδον μὲ παράστασιν θήρας ἐλάφου

Πέλλα: Παράστασις θήρας ἐλάφου τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ Πίν. 244

Χ. Ι. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ

Πέλλα: Λεπτομέρεια τῆς θήρας ἐλάφου τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ Π i ν. 244

Πέλλα: Λεπτομέρεια τῆς θήρας ἐλάφου τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ Π ί ν. 244

Χ. Ι. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ

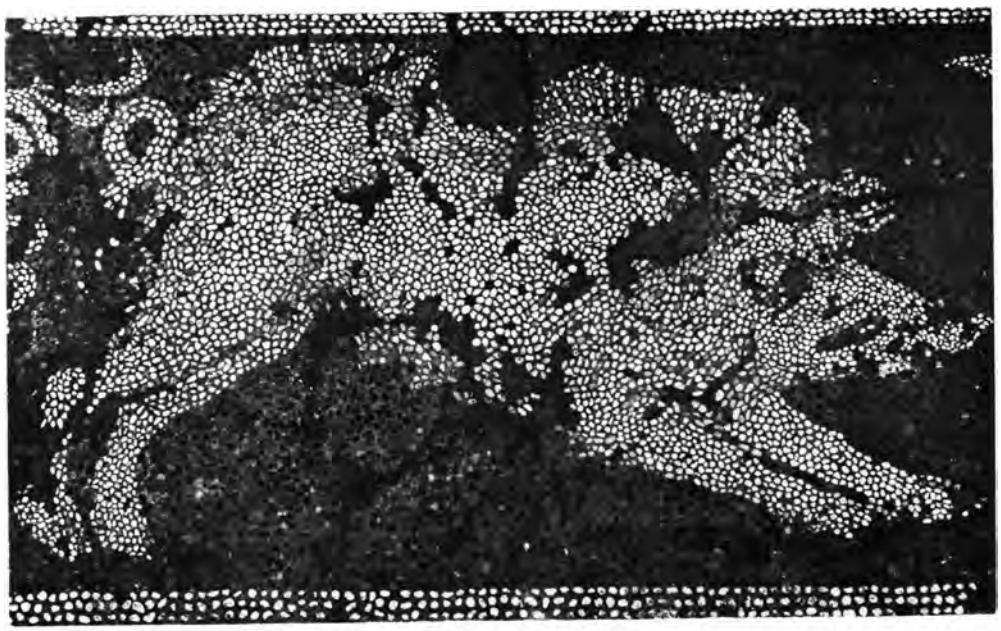
Πέλλα: Ψηφιδωτὸν δάπεδον μὲ παράστασιν Ἀμαζονομαχίας

Χ. Ι. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ

Πέλλα: Λεπτομέρεια Ἀμαζονομαχίας τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ Π ί ν. 248

Χ. Ι. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ

Πέλλα: Κάπρος καὶ Πάνθηρ. Λεπτομέρειαι ἐκ τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ Π ί ν. 248

Χ. Ι. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ

Πέλλα: Ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι εἰς τὸ περιστύλιον τῆς βορείας οἰκίας τοῦ τετραγώνου I

Χ. Ι. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ

Δ. Μακεδονία: α-β. Λίθινα ἐργαλεῖα καὶ χαλκᾶ κοσμήματα ἐκ Τσοτυλίου, γ-ε. Ἐπιτυμβία στήλη, σιδηρᾶ ὅπλα κλπ., καὶ πήλινα ἀγγεῖα ἐκ τῆς Συλλογῆς Τσοτυλίου

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

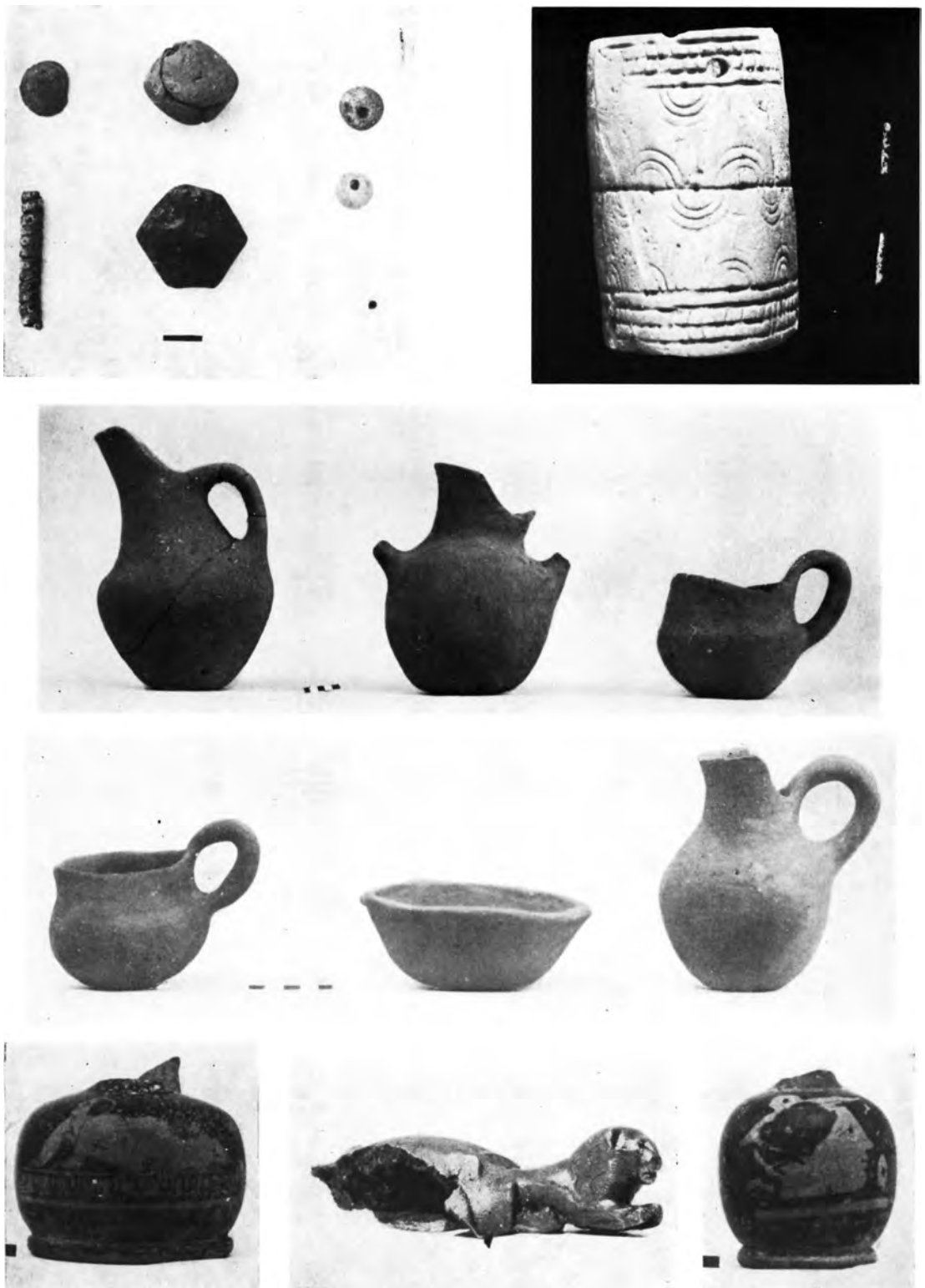

Δ. Μακεδονία: α. Χαλκᾶ κοσμήματα ἐκ τοῦ Ἀξιοκάστρου, β-ε. Λίθινα καὶ πήλινα εὑρήματα, Ρωμαϊκὰ ἀγγεῖα, Ὑάλινον ἀγγεῖον. Σφράγισμα ἐπὶ χείλους πίθου ἐκ Λικνάδων, ς. Ἀγγεῖον ἐκ τάφου παρὰ τὸν Ἀετὸν Φλωρίνης, ζ. Ἀγγεῖα ἐκ Φαραγγίου Ἐορδαίας, η-θ. Ὀπισθία καὶ κυρία ὄψις κωδωνοσχήμου ἐρυθρομόρφου κρατῆρος ἐκ Φαραγγίου Ἐορδαίας

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

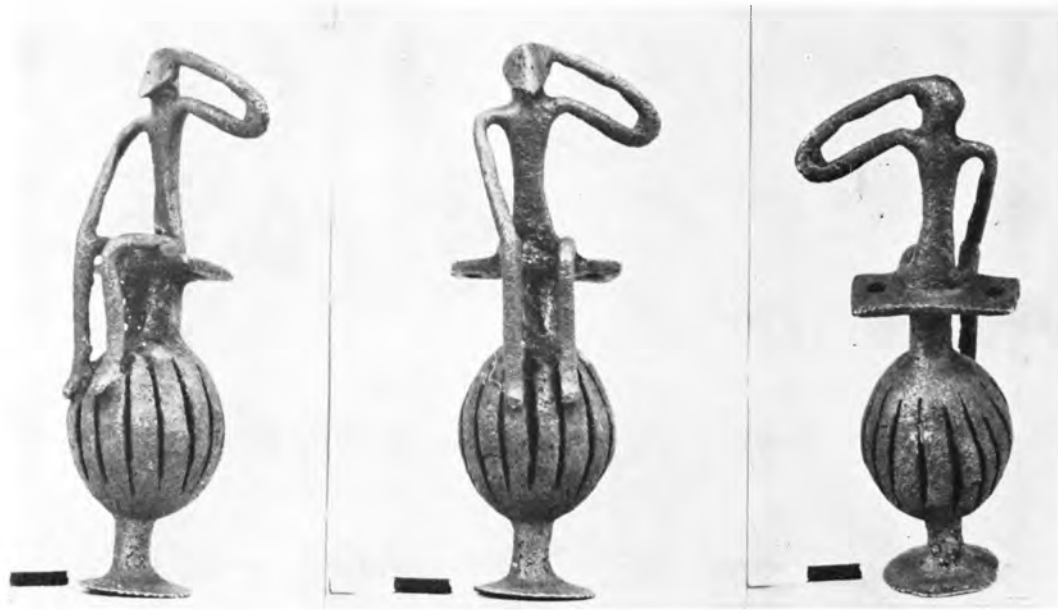
Δ. Μακεδονία: α. Ἡ περιοχὴ τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου τῆς Κοζάνης, β-γ. Ὁ τάφος XXIII τοῦ αὐτοῦ νεκροταφείου καὶ τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία, Κοζάνη: α. Ψῆφοι καὶ χαλκοῦν σύρμα, β. Ὀστοῦν διάτρητον διακεκοσμημένον, γ. Ἀγγεῖα εὑρεθέντα παρὰ τὸν τάφον XXIII, δ. Ἀγγεῖα εὑρεθέντα ἐντὸς τοῦ τάφου XXIII, ε-ς. Χοῦς ἐρυθρόμορφος καὶ ἀρχαϊκὸς λέων τοῦ Μουσείου Κοζάνης, ζ. Ληκύθιον μετὰ κεφαλῆς

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία. Μουσεῖον Κοζάνης : α. Τρεῖς ὄψεις χαλκοῦ κομψοτεχνήματος, β. Μελανόμορφον ἀλάβαστρον, γ. Ἀσκὸς ἐρυθρόμορφος, δ. Ὑπόστατον

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

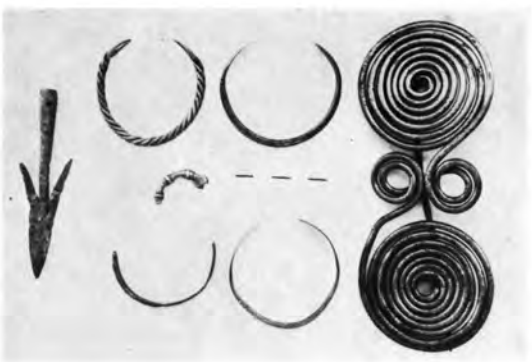

Δ. Μακεδονία: α. Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον ἐκ τῆς Αἰανῆς, β. Ἀπότμημα ἀναγλύφου ἐκ τῆς Αἰανῆς, γ. Ἀνάγλυφος σκηνὴ κυνηγίου, δ. Ἀναθηματικὸν οὖς, ε. Τμῆμα ἀναγλύφου ἐκ τῆς Αἰανῆς

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

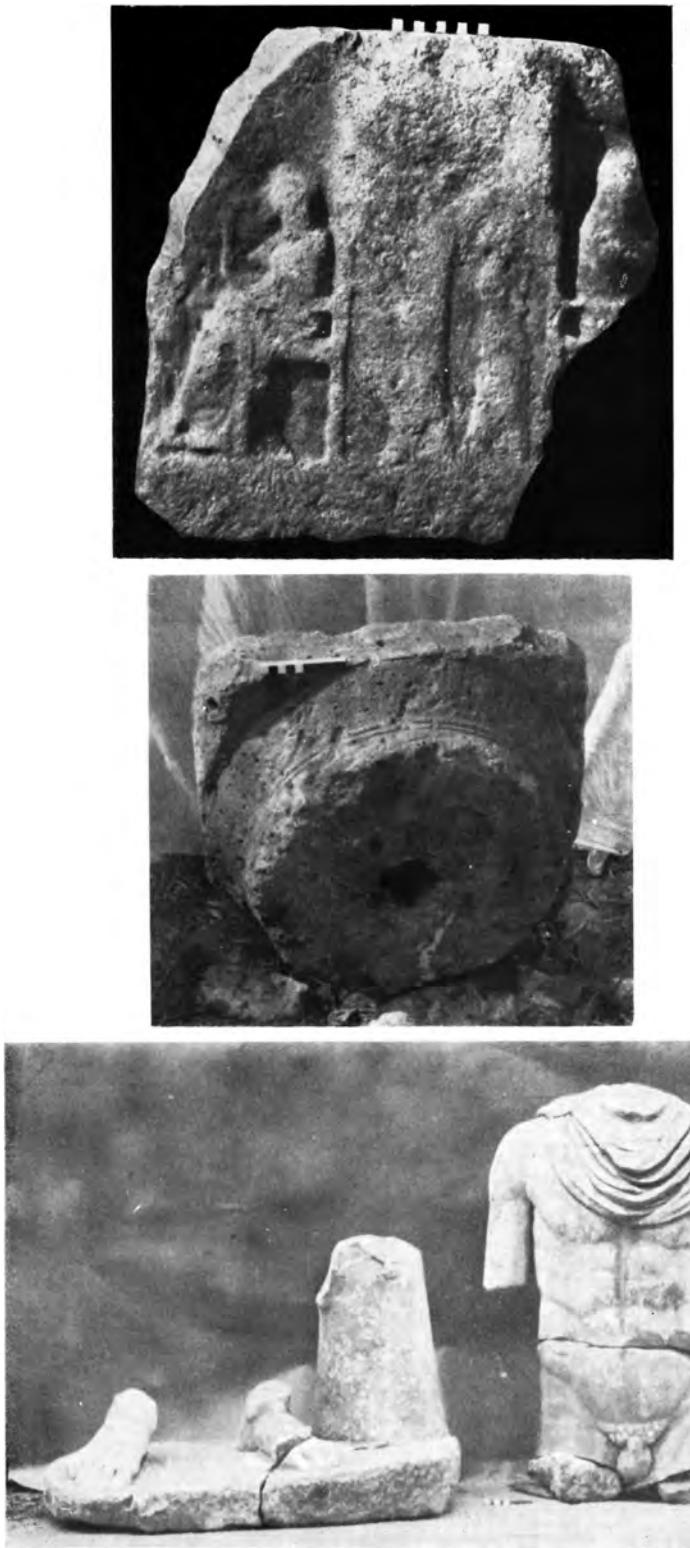

Δ. Μακεδονία: α. Χαλκᾶ κοσμήματα καὶ σιδηρᾶ αἰχμὴ ἐκ τῆς Αἰανῆς, β. Κορμὸς Ἀρτέμιδος(;), γ. Προτομὴ ἐκ τῆς Αἰανῆς, δ. Κορμὸς μαρμάρινος ἐκ τῆς Αἰανῆς, ε. Ἀπότμημα ἀναγλύφου ἐκ τῆς Αἰανῆς, ς. Σφράγισμα

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία: α. Ἀνάγλυφον ἐκ Γράτσανης παρὰ τὸν Βελβενδόν, β. Δωρικὸν κιονόκρανον ἐκ Πύργων Ἐορδαίας, γ. Μαρμάρινος ρωμαϊκὸς ἀνδριὰς ἐξ Ἁγίου Χαραλάμπου

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

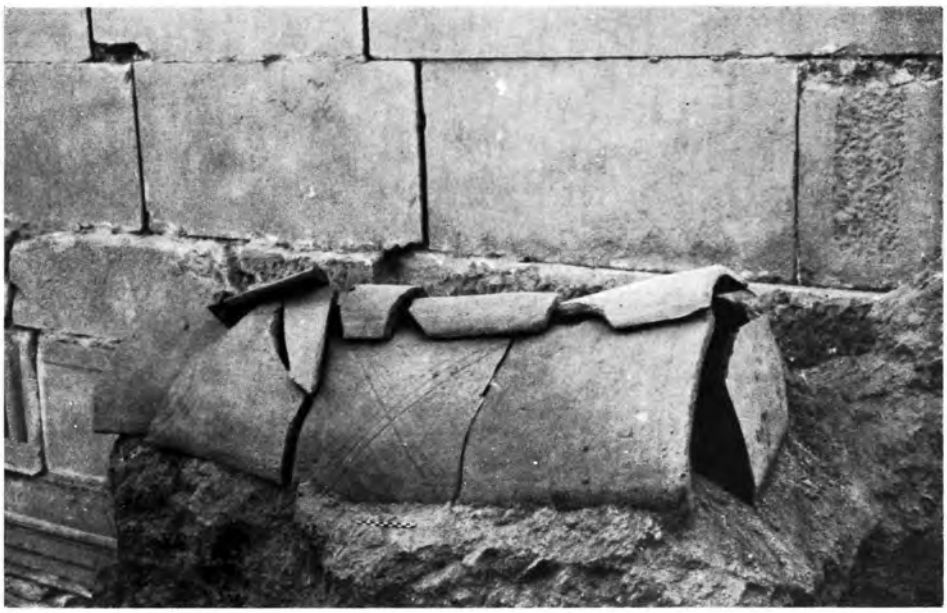

Δ. Μακεδονία. Βέροια: α. Πώρινος ἡμικυκλικὸς πύργος τοῦ τείχους, β. Τμῆμα ἑτέρου ἡμικυκλικοῦ πύργου, γ. Τμῆμα τείχους, λίθοι καὶ μάρμαρα καταπεσόντα, δ. Μάρμαρα ἐντειχισμένα εἰς τὸ τεῖχος

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

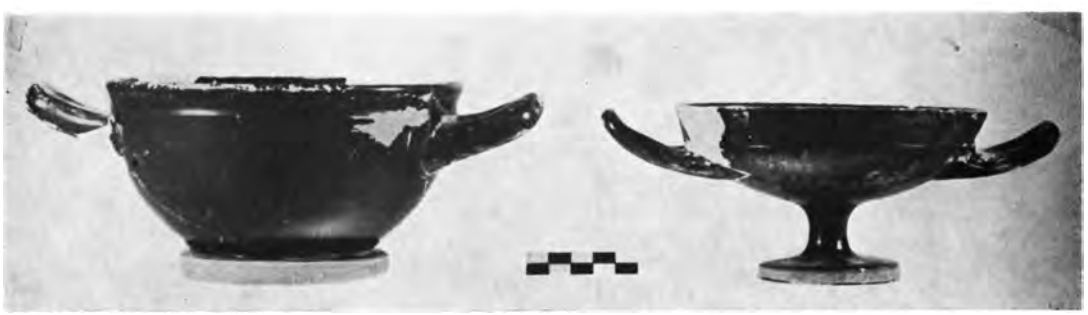
Δ. Μακεδονία. Βέροια: α. Κεραμοσκεπὴς τάφος παρὰ πύργον τοῦ τείχους τῆς Βεροίας ἐκ μαρμάρων ἀρχαιοτέρων, εἰς δευτέραν χρῆσιν, β. Ὀρθογώνιος πύργος τοῦ τείχους

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία. Βεργίνα: α-β. Τάφος ἐν Βεργίνῃ, πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν, γ-δ. Τυχαῖα εὑρήματα ἐν Βεργίνῃ

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία: α. Πηλίνη σίμη ἐκ Βεροίας, β. Προϊστορικὸν ἀγγεῖον ἐκ Νέας Νικομηδείας

Δ. Μακεδονία. Πρέσπα: α. Ἄποψις τῆς νησίδος τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου ἀπὸ Β., β. Ἡ θέσις τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ Δ.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία. Πρέσπα: α. Ἡ θέσις τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ Α., β. Ἡ δοκιμαστικὴ τάφρος ἀπὸ Α.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία. Πρέσπα: α. Στόμιον φρέατος ἀπὸ ΒΑ., β. Ἐφαπτόμενοι τοῖχοι ἀπὸ Β.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία. Πρέσπα: α. Τὸ στρῶμα τῶν κεράμων ἀπὸ Ν., β. Τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς ἀνασκαφῆς, ἀπὸ Ν.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία. Πρέσπα: α. Ἡ περιοχὴ τῶν πίθων ἀπὸ ΒΑ., β. Τεμάχια ὀπαίας κεραμίδος

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

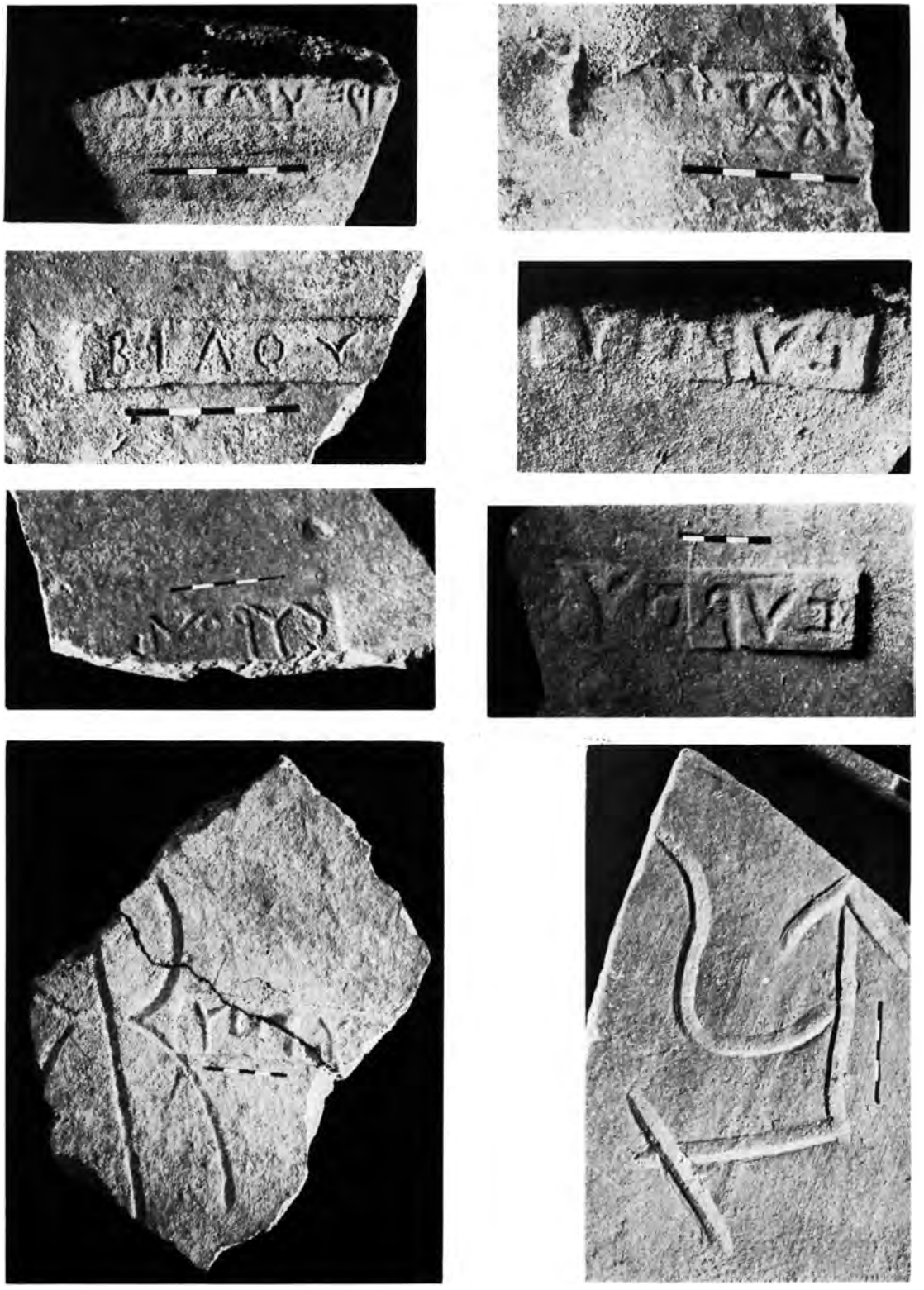

Δ. Μακεδονία. Πρέσπα: α. Σφραγίσματα ἐπὶ κεράμων κατὰ χώραν, β-ς. Σφραγίσματα ἐπὶ κεράμων

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία. Πρέσπα: α-η. Σφραγίσματα ἐπὶ κεράμων

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία. Ἀνάκτορον Βεργίνης: α. Ὄψις ἀπὸ τῆς ΝΑ. γωνίας. Οἱ Νοτιοανατολικοὶ χῶροι, β. Πεσσοὶ «κλιμακοστασίου»

Μ. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ — Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΣ

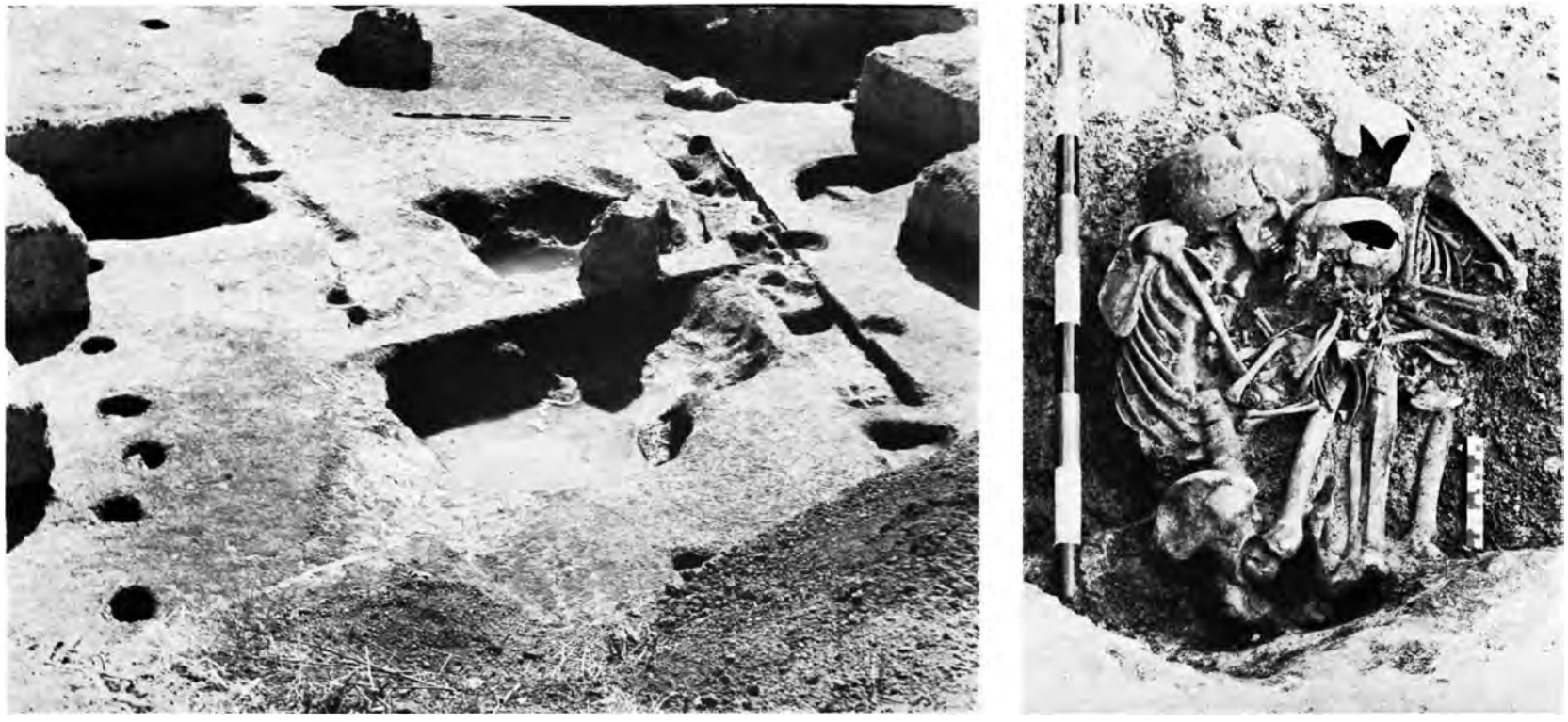
Δ. Μακεδονία. Ἀνάκτορον Βεργίνης: α. Δωμάτια Α. τμήματος, β. Ἡ ὑποδομὴ τοῦ καμπύλου τοίχου

Δ. Μακεδονία. Ἀνάκτορον Βεργίνης : α. Ὁ ἀγωγὸς εἰς τὸ Β. ἄκρον τῆς ἀνατ. στοᾶς, β. Ὁ βόρειος τοῖχος

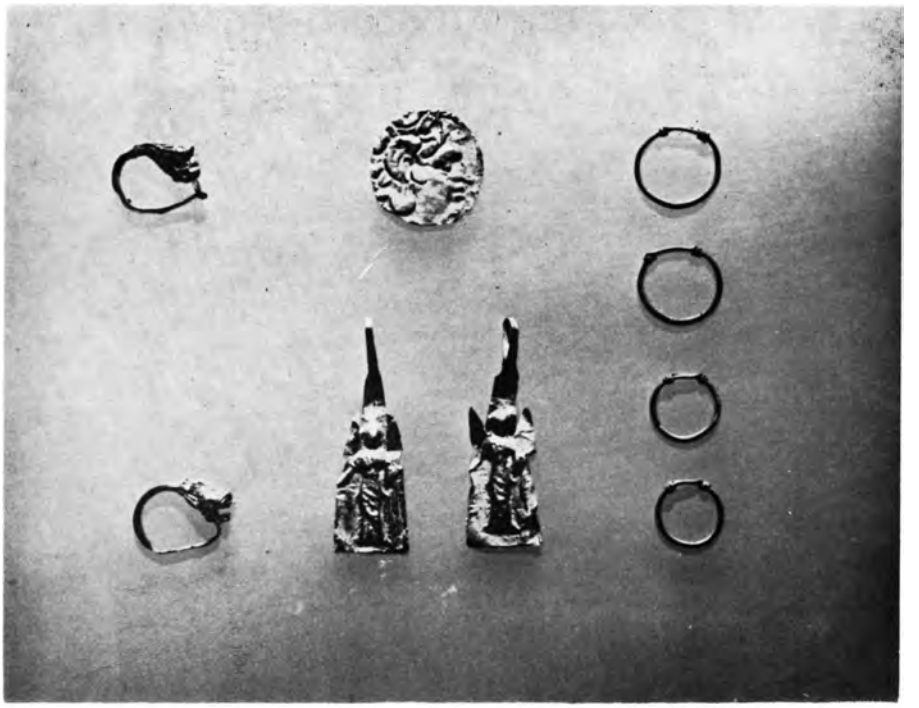
Μ. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ — Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΣ

Δ. Μακεδονία. Ἀνάκτορον Βεργίνης: α. Τοῖχος τῆς θόλου, β. Ἡ θόλος, τὰ λείψανα τοῦ «βήματος»

W. Macedonia. Nea Nikomedeia: a. Area of early Neolithic excavations. Photographed from the West,
b. Early Neolithic burial group

ROBERT J. RODDEN

Α. Μακεδονία. Ἀμφίπολις: α. Χρυσᾶ κοσμήματα ἐκ τάφων, β. Ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον

Α. Μακεδονία. Ἀμφίπολις: α. Θεμέλια οἰκοδομῆς 4ου π. Χ. α

ΔΗΜ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

β. Στόμιον φρεατοσχήμου ὑπογείου ἀποθήκης

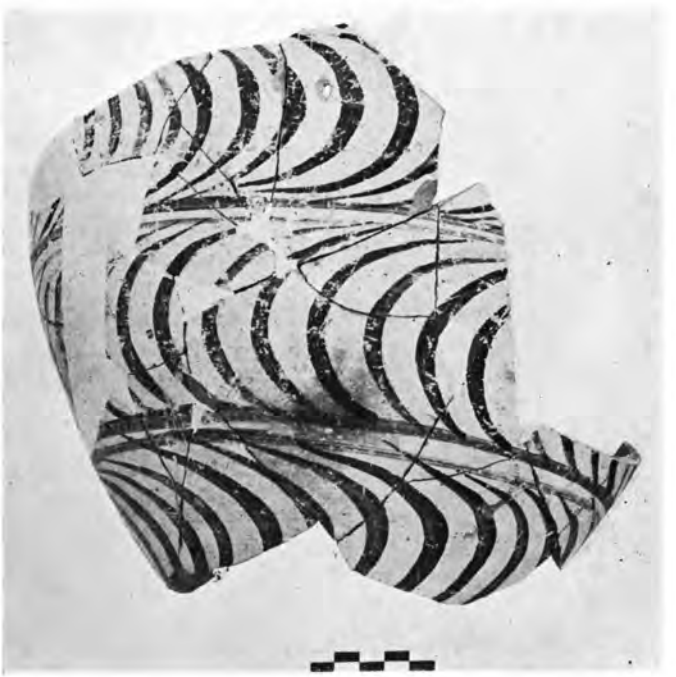
Α. Μακεδονία. Ἀμφίπολις: α. Κεφαλὴ γυναικὸς τοῦ ἀναθηματικοῦ ἀναγλύφου τοῦ Πίν. 276 β, β. Ψηφιδωτὸν δάπεδον οἰκοδομῆς, γ. Τμῆμα κιονοστοιχίας εἰς «Μπεζεστένι», δ. Τμῆμα ἰωνικοῦ κίονος

ΔΗΜ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Α. Μακεδονία. Καβάλα. Ἱερὸν Παρθένου Νεαπόλεως: α-β. Τμήματα περιβόλου, γ-δ. Ἀρχαῖος τοῖχος ἐκ γρανίτου ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ καὶ λεπτομέρεια κατασκευῆς του, ε. Γωνία τοῦ ἀρχαίου τοίχου

ΔΗΜ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Α. Μακεδονία. Καβάλα. Ἱερὸν Παρθένου Νεαπόλεως: α. Μνημειακὸς ἀμφορεύς, β. Τμῆμα μεγάλου ἀγγείου τύπου «Φικελλούρας»

ΔΗΜ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

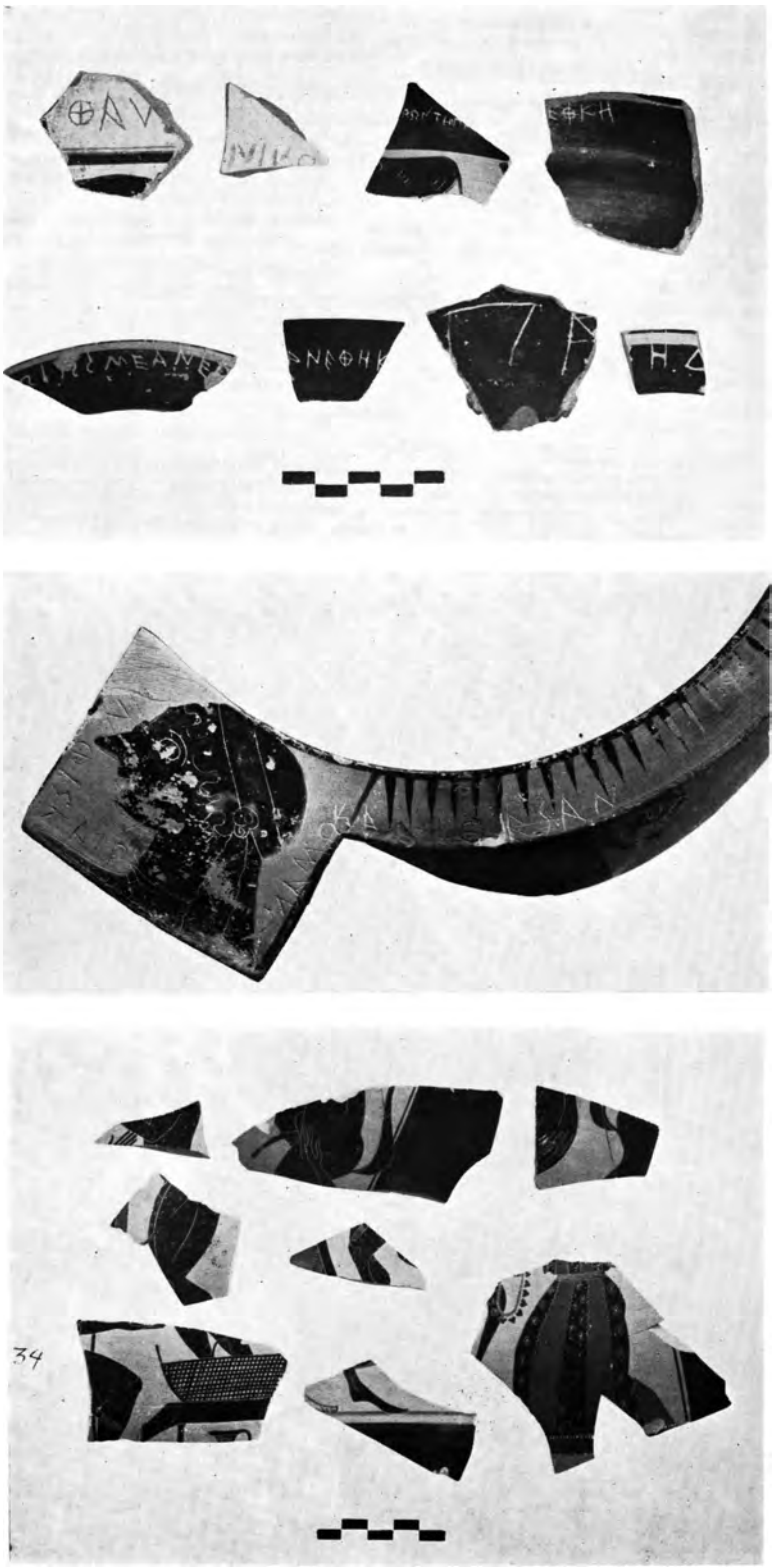
Α. Μακεδονία. Καβάλα. Ἱερὸν Παρθένου Νεαπόλεως: α. Κρατὴρ «κυκλαδικοῦ» ἐργαστηρίου τῶν μέσων τοῦ 6ου π.Χ. αἰ., β. Τμῆμα κορινθιακοῦ κρατῆρος μὲ παράστασιν Γοργόνων

ΔΗΜ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

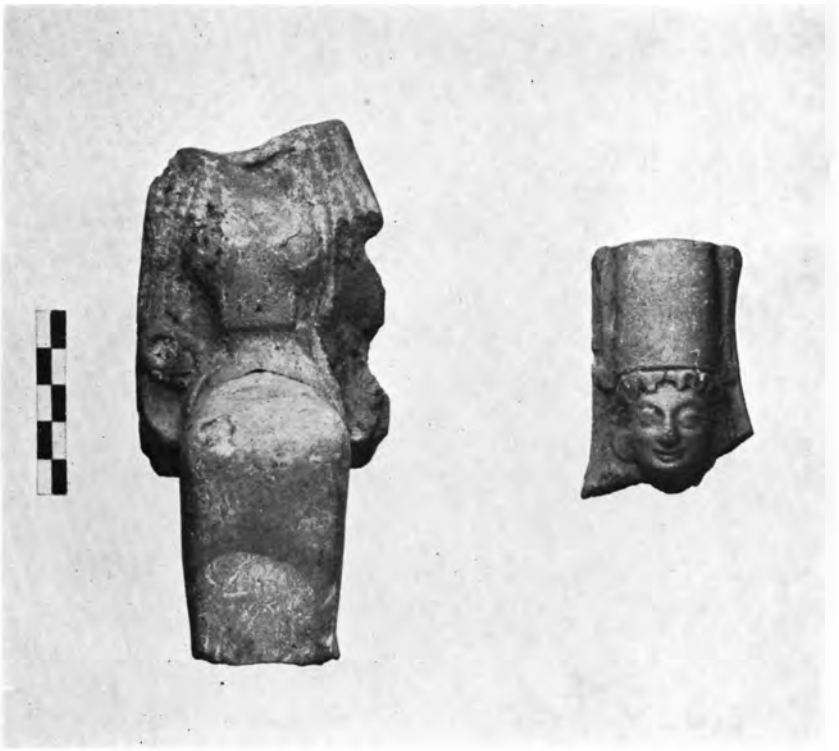
Α. Μακεδονία. Καβάλα. Ἱερὸν Παρθένου Νεαπόλεως: α. Μικρὰ κορινθιακὰ ἀγγεῖα, β. Ὄστρακα «λακωνικῶν» κυλίκων, γ. Ὄστρακα ἀττικῶν μελανομόρφων μικρογραφικῶν κυλίκων

ΔΗΜ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Α. Μακεδονία. Καβάλα. Ἱερὸν Παρθένου Νεαπόλεως: α. Ὄστρακα μὲ ἐγχαράκτους ἀναθηματικὰς ἐπιγραφάς, β. Λαβὴ καὶ χεῖλος μελανομόρφου κρατῆρος μὲ ἐγχάρακτον ἀναθηματικὴν ἐπιγραφήν, γ. Ὄστρακα μελανομόρφου ἀγγείου

ΔΗΜ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Α. Μακεδονία. Καβάλα. Ἱερὸν Παρθένου Νεαπόλεως: α. Εἰδώλια καθημένης θεᾶς, ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, β. Εἰδώλιον θεᾶς μετὰ πόλου, ἀρχαϊκῶν χρόνων, πλαστικὸν ἀγγεῖον κόρης καὶ ἕτερον εἰδώλιον γυναικεῖον

ΔΗΜ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Α. Μακεδονία. Φίλιπποι: Βάσις καὶ ἀμφικίων τῆς Ἐμπορικῆς Ἀγορᾶς, μετὰ τὴν συγκόλλησιν καὶ συμπλήρωσίν των πρὸς ἀναστήλωσιν, β. Ἀποκαλυφθεῖσα σειρὰ καταστημάτων ἐξωτερικῶς τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ Forum, γ. Ἐπιστύλιον ἐκ τῶν καταστημάτων

ΔΗΜ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Α. Μακεδονία. Φίλιπποι: α. Δύο παλαιοχριστιανικὰ κιονόκρανα εἰς τὴν θέσιν τῆς ἀνευρέσεως, ἐντὸς καταστήματος τοῦ Π ί ν. 285 β, β. Παλαιοχριστιανικὸν κιονόκρανον μὲ διακόσμησιν προτομῶν κριῶν καὶ ἀετῶν

ΔΗΜ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Α. Μακεδονία. Φίλιπποι: α. Τοῖχοι μεταγενεστέρων οἰκοδομῶν ἀνατολικῶς τοῦ θεάτρου καὶ κλῖμαξ τοῦ βυζαντινοῦ τείχους τῆς πόλεως, β. Ἀποχετευτικὴ αὐλαξ ἐξωτερικῶς τῆς ἀνατολικῆς παρόδου, γ. Ἐπιτυμβία ἀνάγλυφος στήλη ἐκ τοῦ θεάτρου, φέρουσα λατινικὴν ἐπιγραφήν

ΔΗΜ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Α. Μακεδονία. Φίλιπποι: α. Τοξωτὴ εἴσοδος, ἀνατολικῶς τῆς Α. παρόδου τοῦ θεάτρου, β. Μνημειώδης κλῖμαξ ἐξωτερικῶς τῆς δυτ. παρόδου, γ. Ντικιλὶ-Τάς: γενικὴ ἄποψις τοῦ συνοικισμοῦ (ἐκ δυσμῶν)

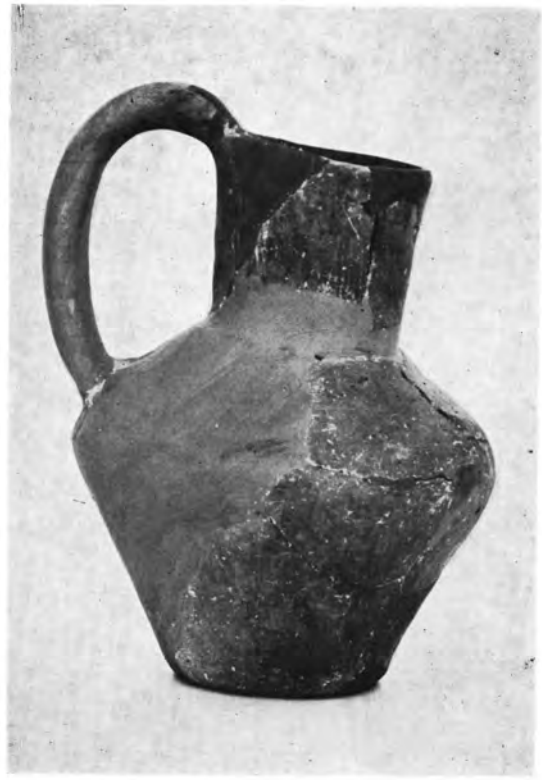
ΔΗΜ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Α. Μακεδονία: Ντικιλὶ-Τάς: α. Λεπτομέρεια λιθοκτίστου ἐδράνου(:) τοῦ τετραγώνου 3, β. Ὄψις τῶν τετραγώνων 1 καὶ 3 τοῦ κυρίου τομέως τῶν ἑλληνικῶν ἀνασκαφῶν

ΔΗΜ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

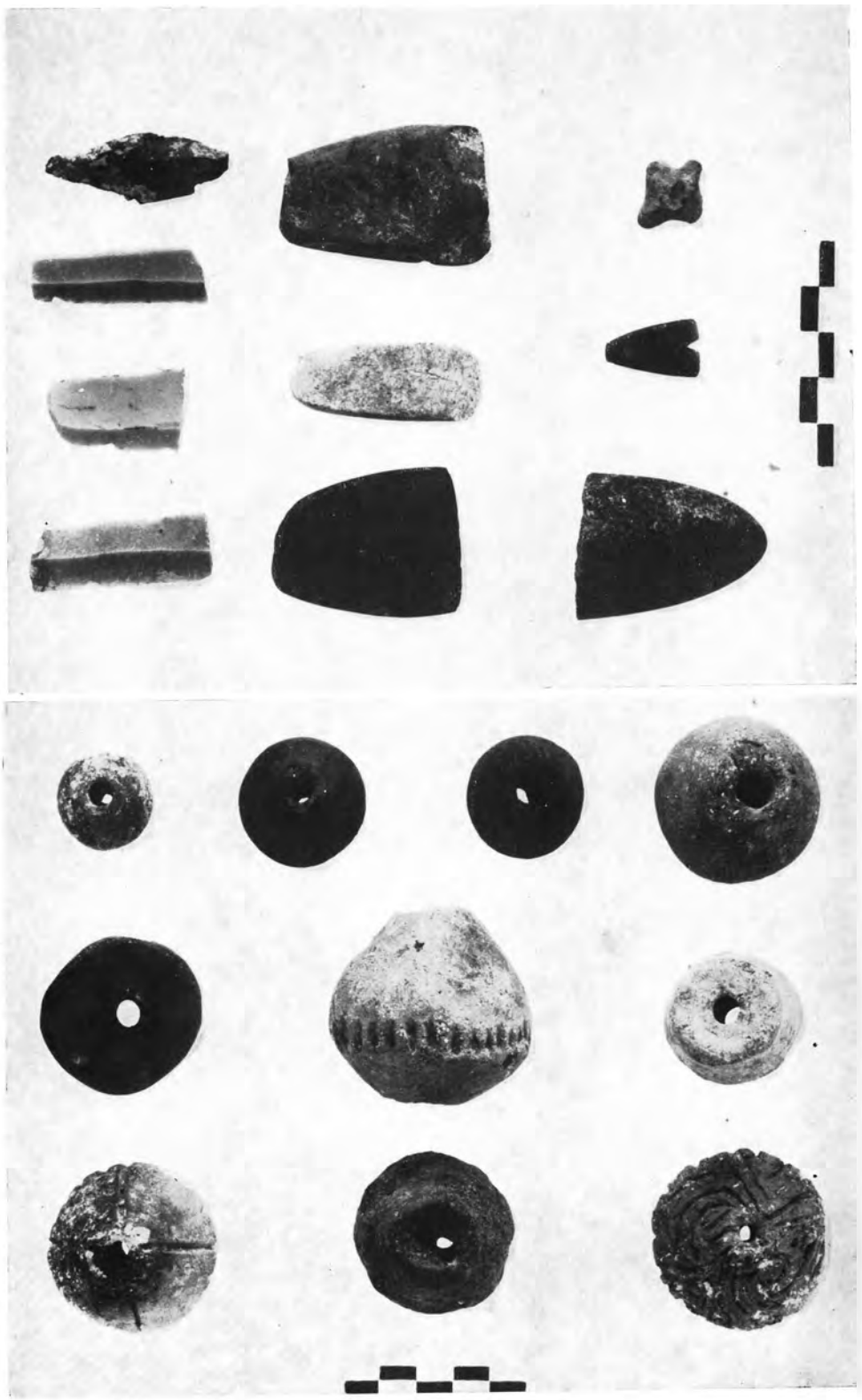
Α. Μακεδονία. Ντικιλὶ-Τάς: α-β. Μονόχρωμα ἀγγεῖα τῆς πρωίμου χαλκοκρατίας

ΔΗΜ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Α. Μακεδονία. Ντικιλὶ-Τάς: α. Ὄστρακα κοσμούμενα διὰ γραφίτου καὶ ἐγχάρακτα, β. Γραπτὰ καὶ ἐγχάρακτα νεολιθικὰ ὄστρακα, γ. Πήλινα εἰδώλια

ΔΗΜ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Α. Μακεδονία. Ντικιλὶ-Τάς: α. Λίθινα ἐργαλεῖα, β. Πήλινα σφονδύλια

ΔΗΜ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Θάσος: α. Τάφοι διευθετημένοι ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου τοίχου τῆς εἰκ. β., β. Ἀναλημματικὸς ἰσοδομικὸς τοῖχος ἐξωτερικῶς τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου, γ. Ἄβδηρα: Συγκρότημα ρωμαϊκῶν οἰκοδομῶν νοτίως τῆς οἰκίας Α΄

ΔΗΜ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Α. Μακεδονία. Ἄβδηρα. Ρωμαϊκὴ οἰκία Β΄: α-β. Ἡ ἑστία (ἄνω) καὶ ὁ ἀγωγὸς ἀποχετεύσεως (κάτω)

ΔΗΜ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

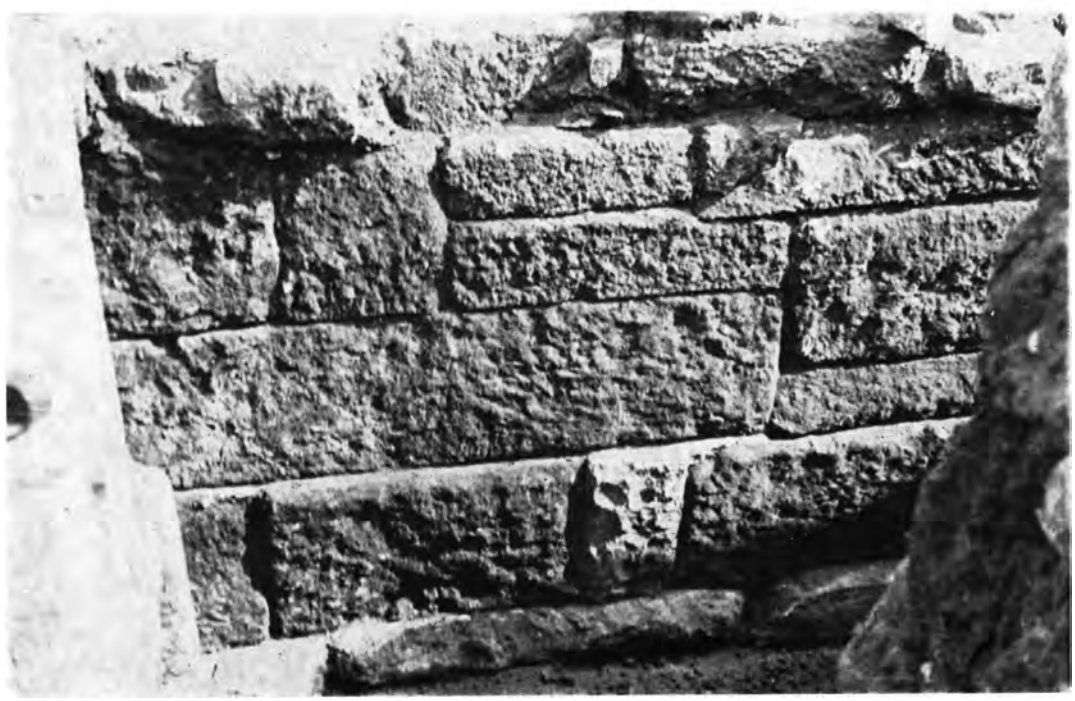

Α. Μακεδονία. Ἄβδηρα: α. Συγκρότημα οἰκιῶν δυτικοῦ τομέως ἀνασκαφῶν,
β. Πλακόστρωτος αὐλὴ οἰκίας

ΔΗΜ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Α. Μακεδονία. Ἄβδηρα: α. Γωνία τοίχων κτηρίου 4ου-3ου π.Χ. αἰ., β. Λεπτομέρεια κατασκευῆς τοίχου τοῦ κτηρίου τῆς εἰκ. α.

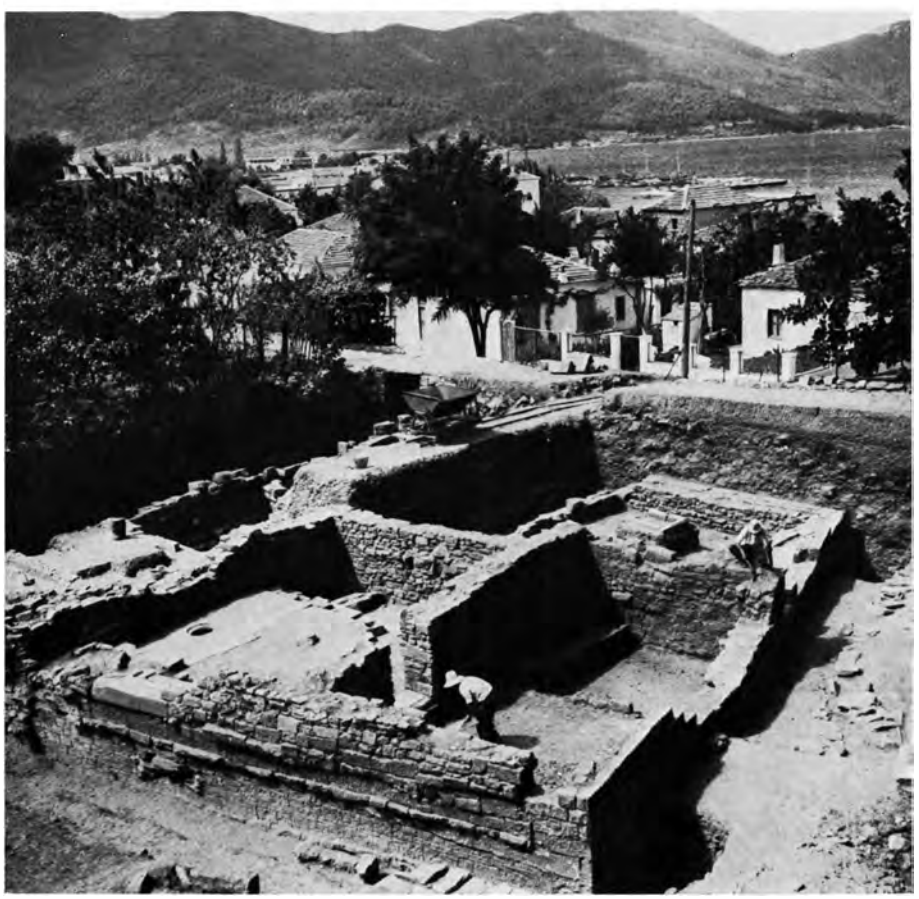
ΔΗΜ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Α. Μακεδονία. Ἄβδηρα: α-β. Κεφαλαὶ πηλίνων εἰδωλίων, γ. Ἀνάγλυφος προτομὴ Σατύρου ἐκ πλαστικοῦ ἀγγείου

ΔΗΜ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Thasos: a. Vue prise du théâtre. A droite, la fouille au «Champ Dimitriadis», b. Champ Dimitriadis: fouille de l'insula III

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

Thasos: Champ Dimitriadis: a. L'insula III, région Nord, b. L'insula III, région Est, états romains

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

Thasos : a - b. Tête juvénile d'époque romaine

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

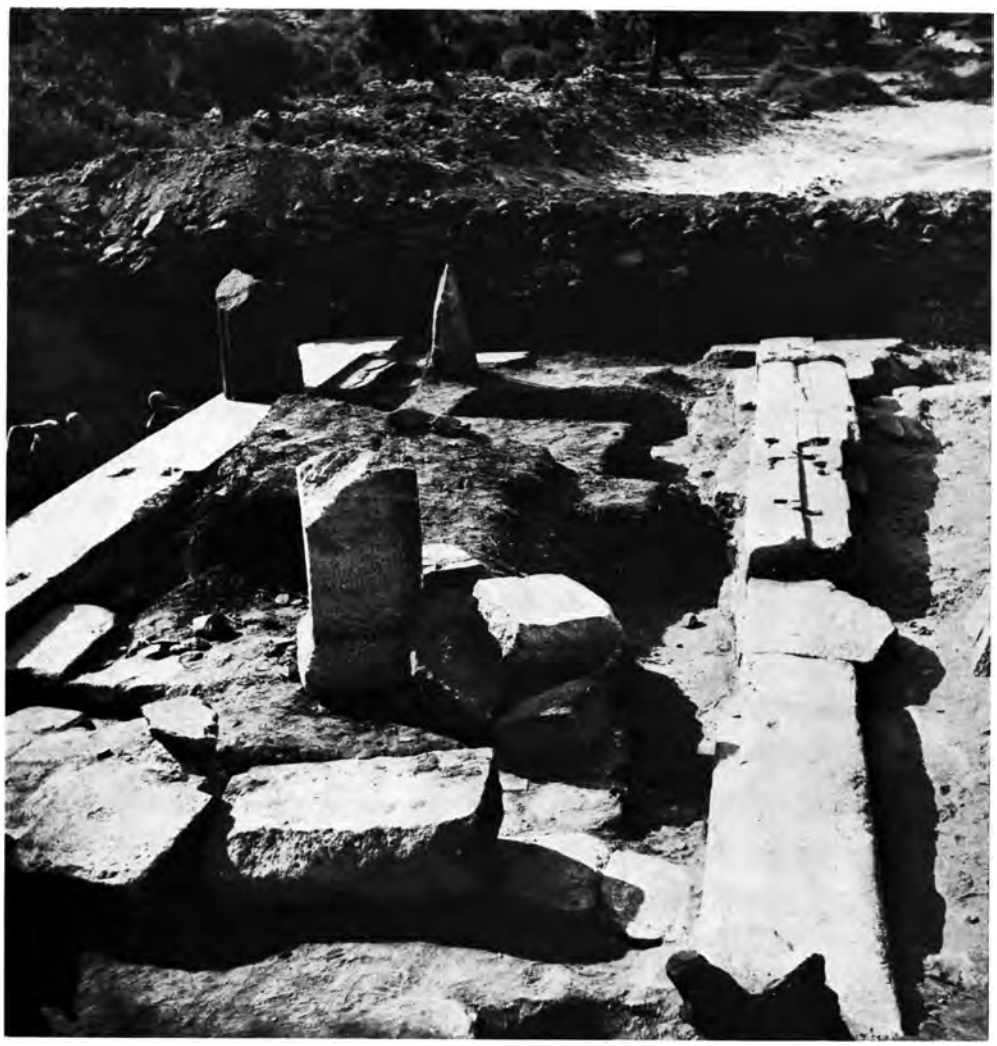

Thasos: a. Sondage: autel restauré sur sa fondation, b. Quartier Dimitriadis: mur de marbre au Nord de l'insula III

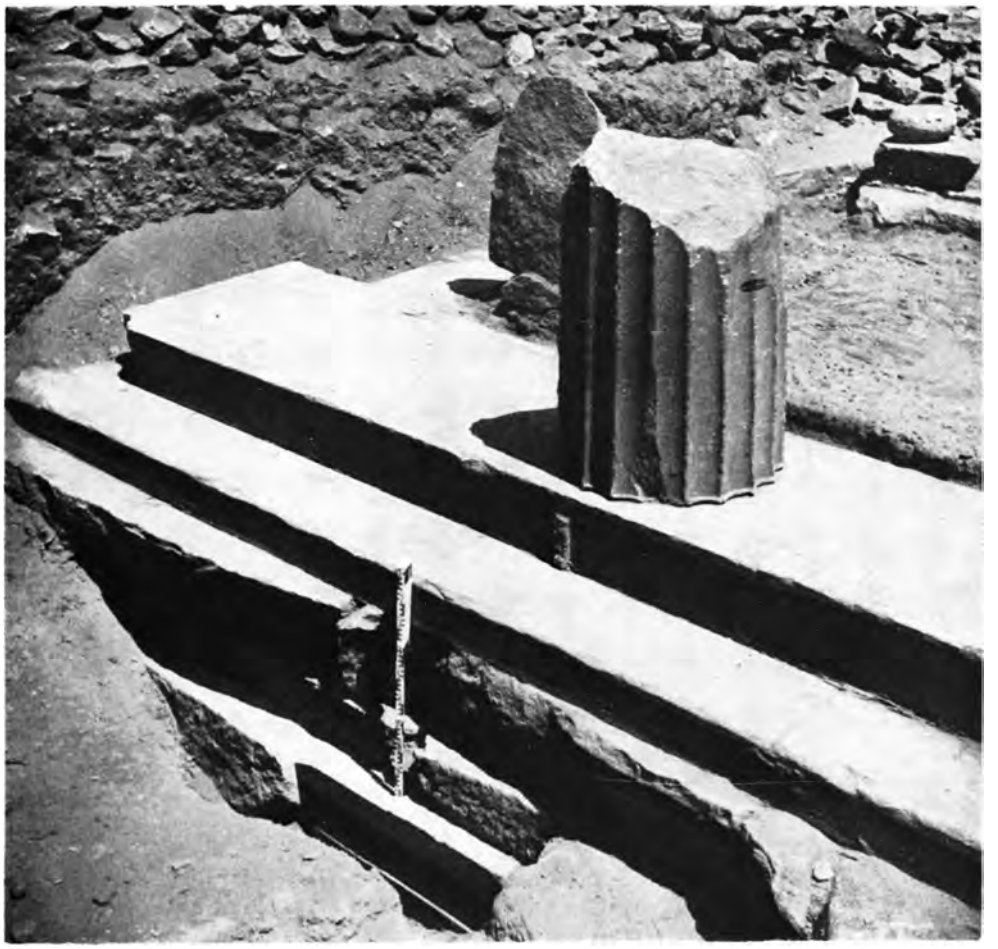
Thasos: a-c. Tête barbue, profil droit, vue de face, profil gauche, d. Tête d'époque romaine: fragment d'«imago clipeata»

Thasos. Aliki: Porche dorique et seuils (au centre, la base portant l'inscription IG X 118, 581 A)

Aliki : a. Fondation centrale, b. L'autel eschara, c. Terrasse ancienne, d. Base de colonne ionique archaïque

Aliki: Extremité gauche de la colonnade dorique (partie inférieure d'un fût en place; trace de l'ante)

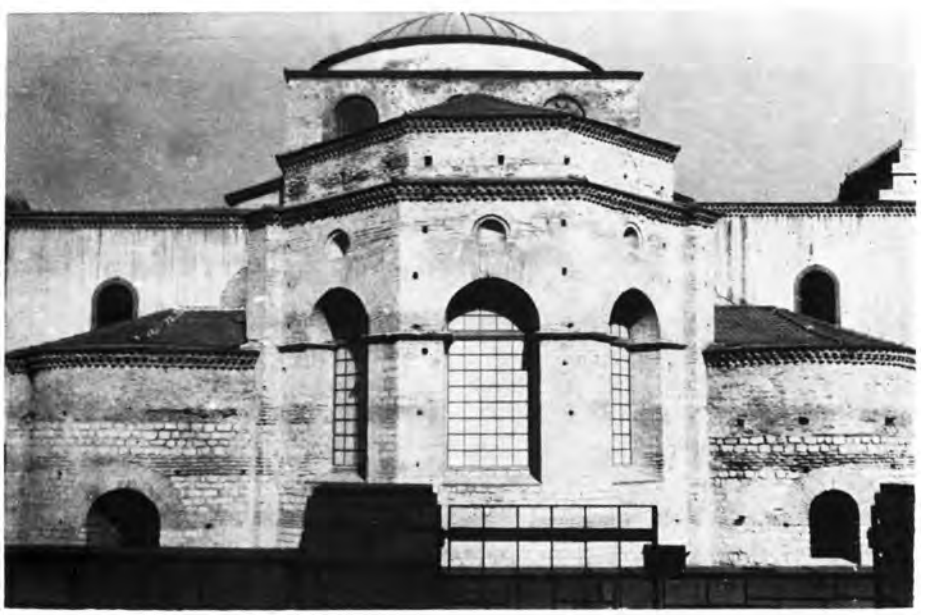

Aliki: a. Seuil a fasces en arrière du porche dorique. Au second plan, la baie,
b. Rencontre du stylobate ionique et du stylobate dorique

Aliki : a. Tessons de vases du VIIe siècle, b. Tesson parien orientalisant («mélien») : cavaliers et chiens de chasse

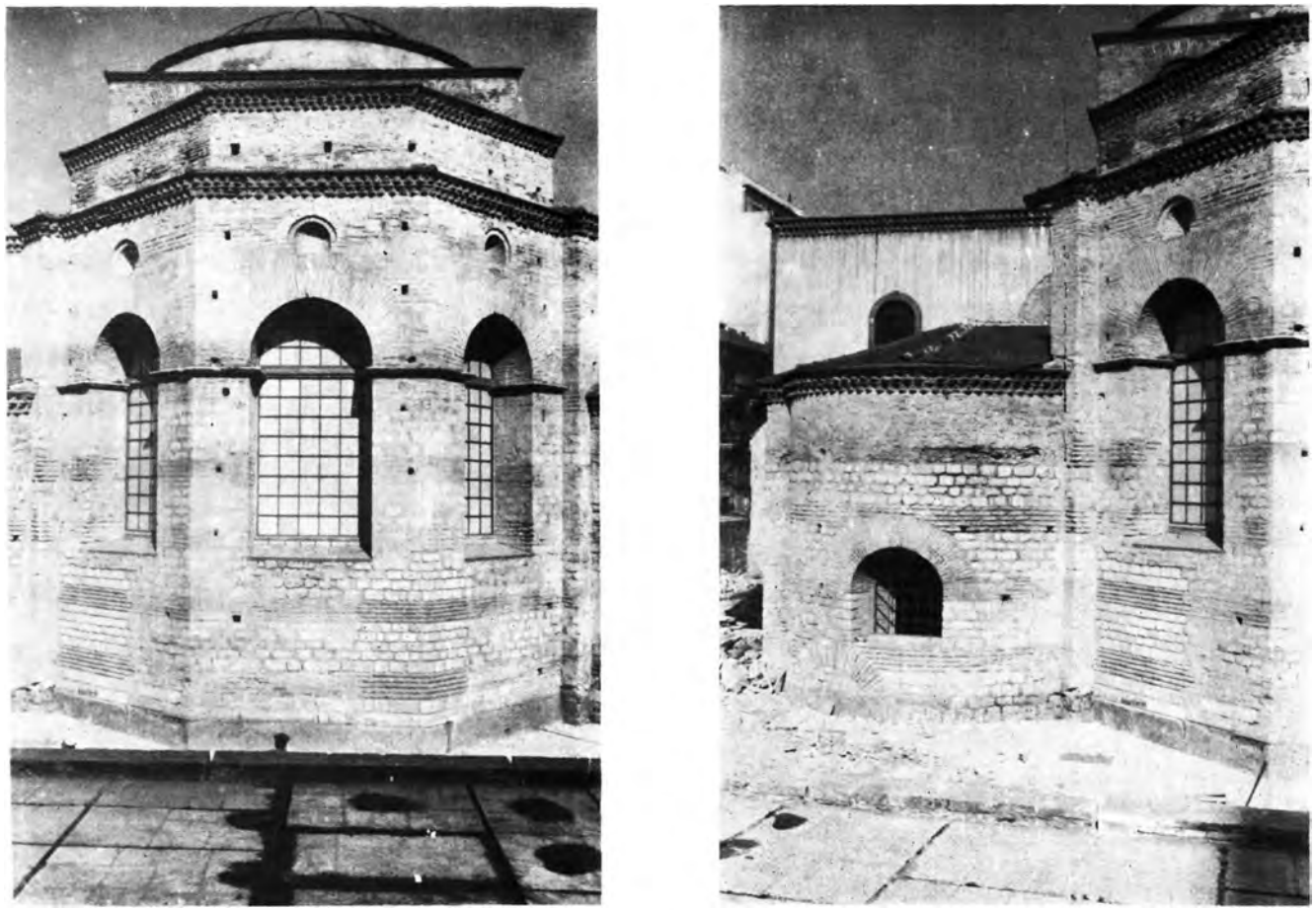
Θεσσαλονίκη : α. Ἡ ΝΑ. ὄψις τῆς Ἁγίας Σοφίας πρὸ τῶν ἐργασιῶν μερικῆς ἀποκαταστάσεως, β. Ἡ Α. ὄψις τῆς Ἁγ. Σοφίας μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν

ΣΤΥΛ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ

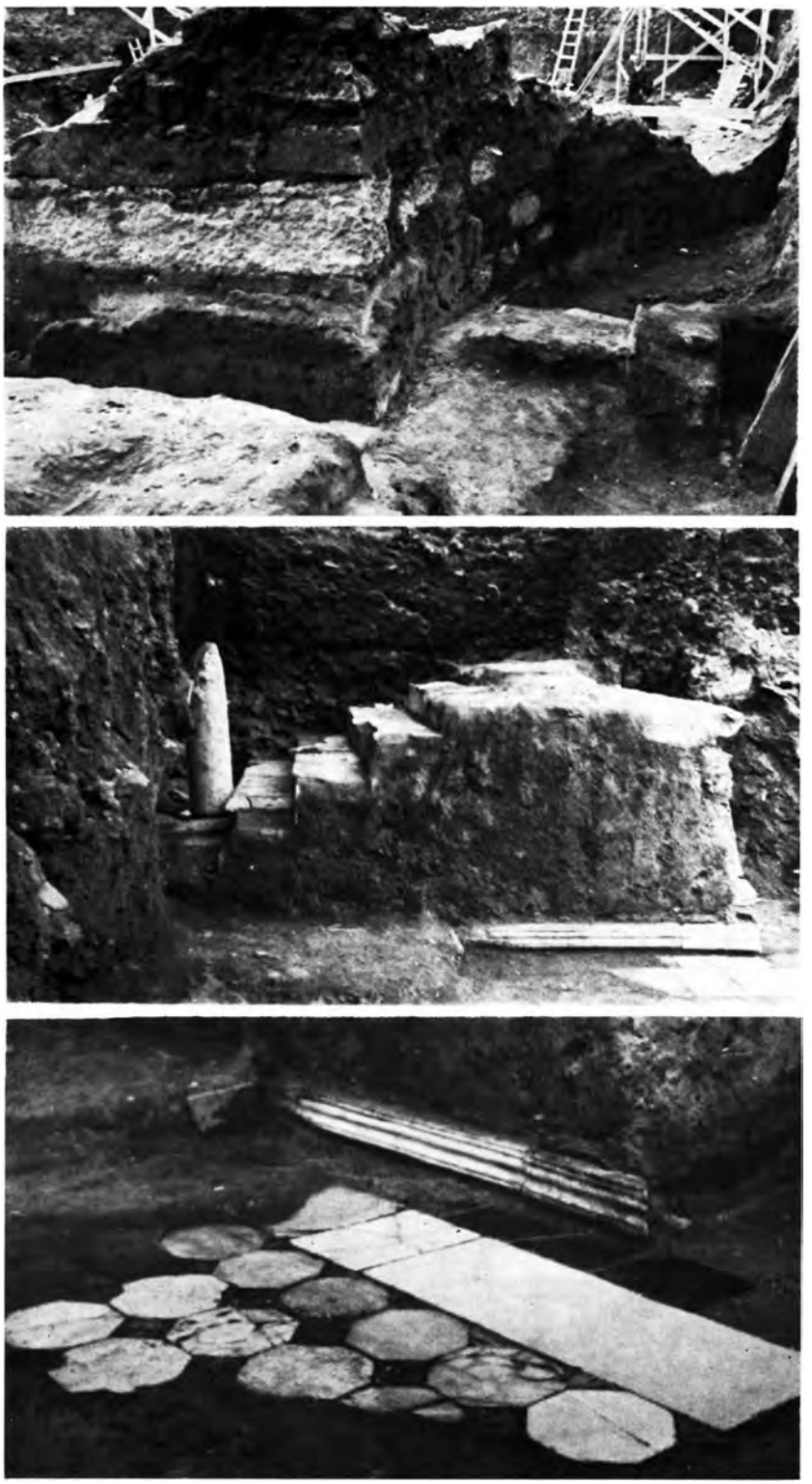
Θεσσαλονίκη: α. Ἐσωρράχια τῶν παραθύρων τῆς κόγχης τῆς Ἁγίας Σοφίας μετὰ τῶν ἐνδείξεων τῆς ὀρθομαρμαρώσεως, β. Ἡ ἀρχαία ποδιὰ τῶν παραθύρων τῆς κόγχης, γ. Νοτία πλευρὰ τοῦ διακονικοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν διακρίνεται ἡ ἀρχαία ἐξωτερικὴ διαμόρφωσις αὐτοῦ

ΣΤΥΛ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ

Θεσσαλονίκη: α. Ἡ κεντρικὴ ἡμιεξαγωνικὴ ἁψὶς τοῦ ναοῦ, β. Τὸ διακονικὸν καὶ τμῆμα τῆς ἡμιεξαγωνικῆς κόγχης

ΣΤΥΛ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ

Θεσσαλονίκη: α. Τμῆμα τῆς κόγχης καὶ εἰς τὸ κέντρον αὐτῆς ἀνοιγομένη θύρα ὁδηγοῦσα εἰς λατρευτικὸν διαμέρισμα, β. Αἱ ἕδραι τῶν πρεσβυτέρων ἢ δεύτεροι θρόνοι, γ. Τοιχοβάτης καὶ μαρμαροθετήματα δαπέδου, μεταξὺ συνθρόνου καὶ κόγχης

ΣΤΥΛ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ

Θεσσαλονίκη: α-β. Ὁ ναὸς τοῦ Προφήτου Ἠλιοῦ πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν

ΣΤΥΛ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ

Θεσσαλονίκη: α. Τὸ ΒΑ. παρεκκλήσιον μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν τουρκικῶν κτισμάτων.
β. Τμῆμα τοῦ ΝΔ. παρεκκλησίου ἔνθα ἄλλοτε ἡ βάσις τοῦ τουρκικοῦ μιναρὲ

ΣΤΥΛ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ

Θεσσαλονίκη: α-β. Ἑβραϊκοὶ τάφοι εἰς τὸ κατὰ τὸν χῶρον τῆς Πανεπιστημιουπόλεως παλαιοχριστιανικὸν νεκροταφεῖον

ΣΤΥΛ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ

Φίλιπποι: Τὸ ὀκτάγωνον μετὰ τῆς τρικλίτου στοᾶς καὶ τῶν πρὸς Β. προσκτισμάτων

ΣΤΥΛ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ

Θράκη: α. Ἐνεπίγραφος ἐπιτύμβιος βωμὸς (Μουσεῖον Κομοτηνῆς), β. Ἀρχαῖος δόμος ἐντειχισμένος εἰς τὸ βυζ. κάστρον τοῦ Διδυμοτείχου, γ. Νεολιθικὰ ὄστρακα ἀπὸ τὸ σπήλαιον τῆς Στρύμης

Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΣ

Τεμάχια πινακίου ἀπὸ τὸ σπήλαιον τῆς Στρύμης (Σχέδιον Ι. Μανωλεδάκη)

Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΣ

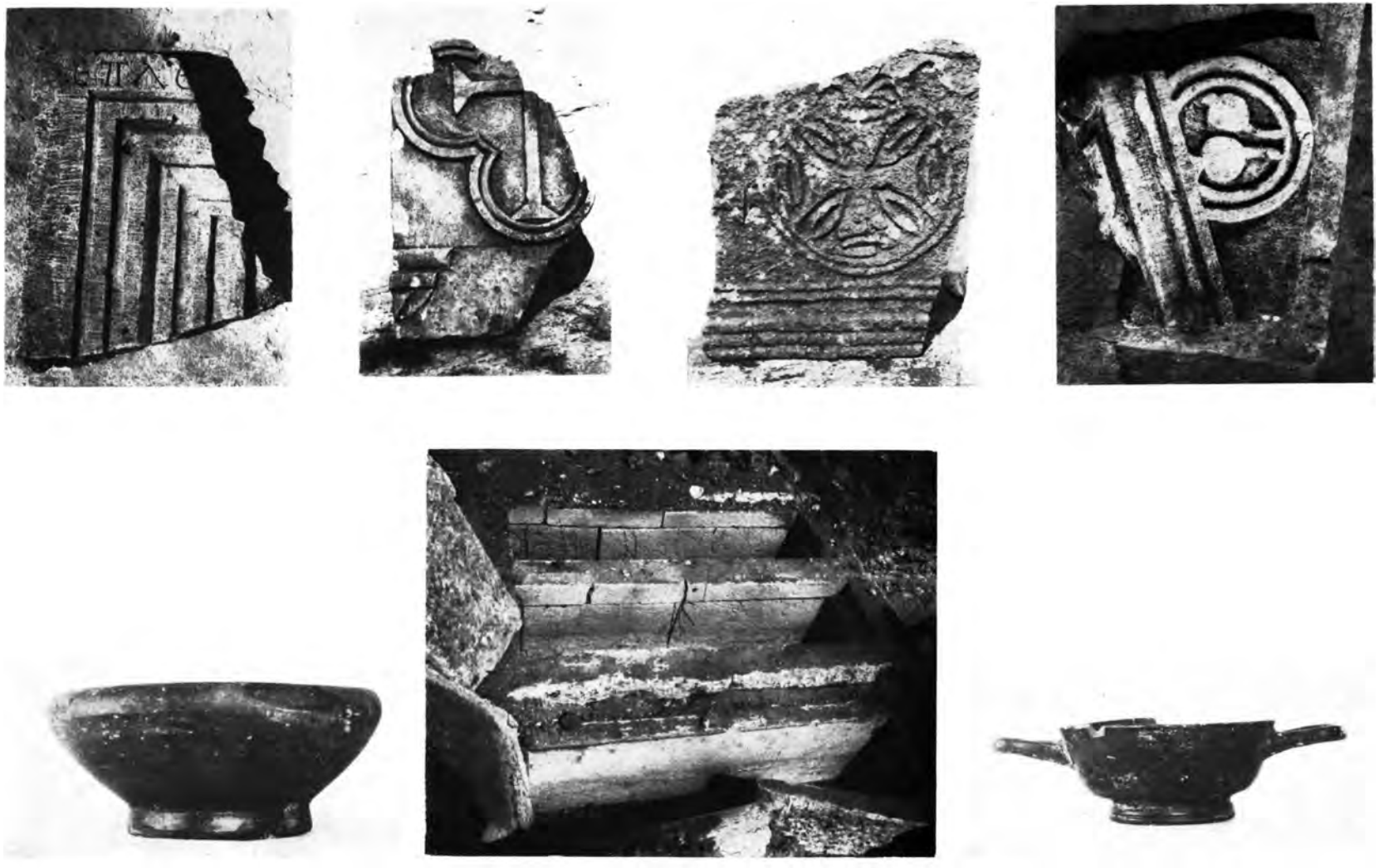

Μυτιλήνη: α. Τμῆμα ὑστερορρωμαϊκοῦ κτηρίου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κρατίνου, β. Σιδηρᾶ λιθοξοϊκὰ ἐργαλεῖα ἐξ ἀρχαίου λατομείου, γ. Ἀνάγλυφον ἐξ ἀρχαίου λατομείου, δ. Ἀνάγλυφον Ἡρακλέους (Ἀρχ. Μουσεῖον Μυτιλήνης)

Σ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ

Λέσβος. Σκάλα Συκαμιᾶς: Παλαιοχριστιανικὴ βασιλική: α. Ἐνεπίγραφον θωράκιον, β. Τεμάχιον θωρακίου, γ. Τεμάχιον θωρακίου ἐκ τραχίτου, δ. Θωράκιον ἄμβωνος (;), Μήθυμνα, ε. Φιαλίδιον ἐκ τάφου, ς. Συστὰς τάφων, ζ. Σκύφος ἐκ τάφου

Σ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ

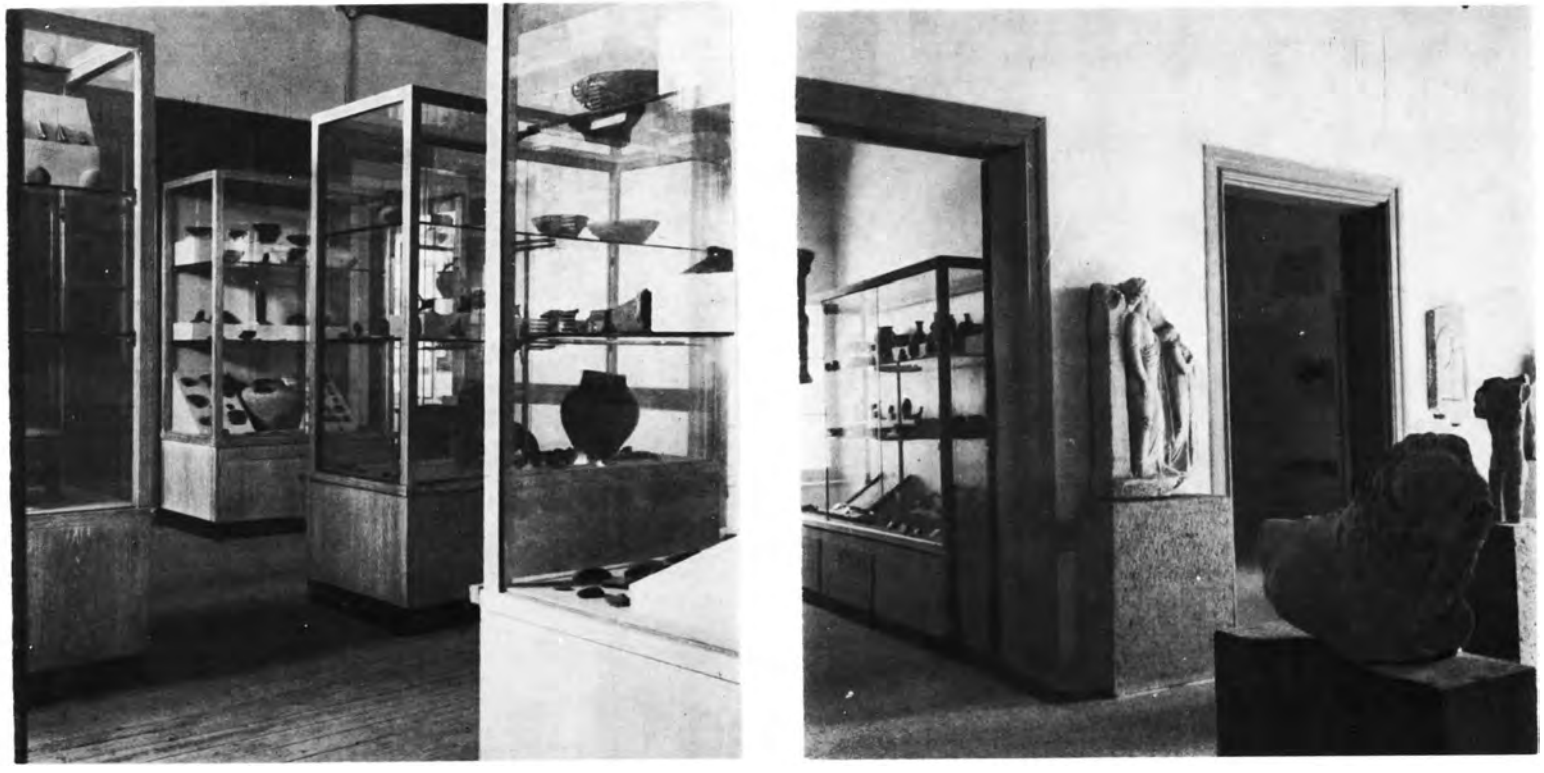

Νῆσοι Αἰγαίου: α. Λέσβος. Ὀχυρωματικὸς περίβολος εἰς Ἀετὸν Ἄγρας, β. Ψαρά. Ὁ οἰκισμὸς μὲ τὸ ὕψωμα τοῦ Παλαιοκάστρου, γ. Χίος: Γόνυ ἀρχαϊκοῦ κούρου ἐκ Ναγοῦ, δ. Κνήμη ἐκ Ναγοῦ

Ψαρά: α. Ὄστρακα ἐκ τοῦ Παλαιοκάστρου, β. Τεμάχια χιακῶν ἀγγείων ἐκ Παλαιοκάστρου, γ-δ. Μυκηναϊκὸς τάφος εἰς Ἀρχοντίκι, ε. Μυκηναϊκὰ (YE III A/B) ὄστρακα, ς. Ἐγχώριον τρίωτον ἐκ μυκηναϊκοῦ τάφου, ζ. Αἰχμὴ δόρατος ἐκ μυκηναϊκοῦ τάφου

Σ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ

Lemnos. Museo di Myrina: a. Piano superiore, Sala II (Poliochni, periodo azzuro), b. Piano inferiore. Sala delle sculture. In fondo a sin. la Sala topografica di Lemnos, a destra la Sala del Kabirion

DORO LEVI

Μύκονος. Μουσεῖον: Μέγας ἀμφορεὺς μετ' ἀναγλύφων παραστάσεων (7ου π.Χ. αἰ.)

Ν. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ

Κυκλάδες: α-γ. Νάξος. (α. Κτερίσματα ταφῆς, β. Ταφικὸν ἀγγεῖον, γ. Κορμὸς κούρου), δ. Θήρα. Τμῆμα ἀρχαίας ὁδοῦ

Θήρα : α. Σειρὰ ἀρχαϊκῶν τάφων, β. Ταφικαὶ κατασκευαί, συνεχιζόμεναι εἰς βάθος, γ. Συστὰς πέντε ἀρχαϊκῶν τάφων, δ. Τεφροδόχον ἀγγεῖον

Ν. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ

Θήρα: α. Κρηπίδωμα οἰκογενειακῶν ταφῶν, β-γ. Θαλαμωτὸς τάφος

Ν. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ

Θήρα : α. Τμῆμα ἐπιτυμβίου στήλης τοῦ 5ου αἰ., β. Ἐπιτύμβιον Ἀλεξιβώλας

Θήρα: α. Ἀρχαϊκὸν πινάκιον, β. Κύλιξ Σιάνας

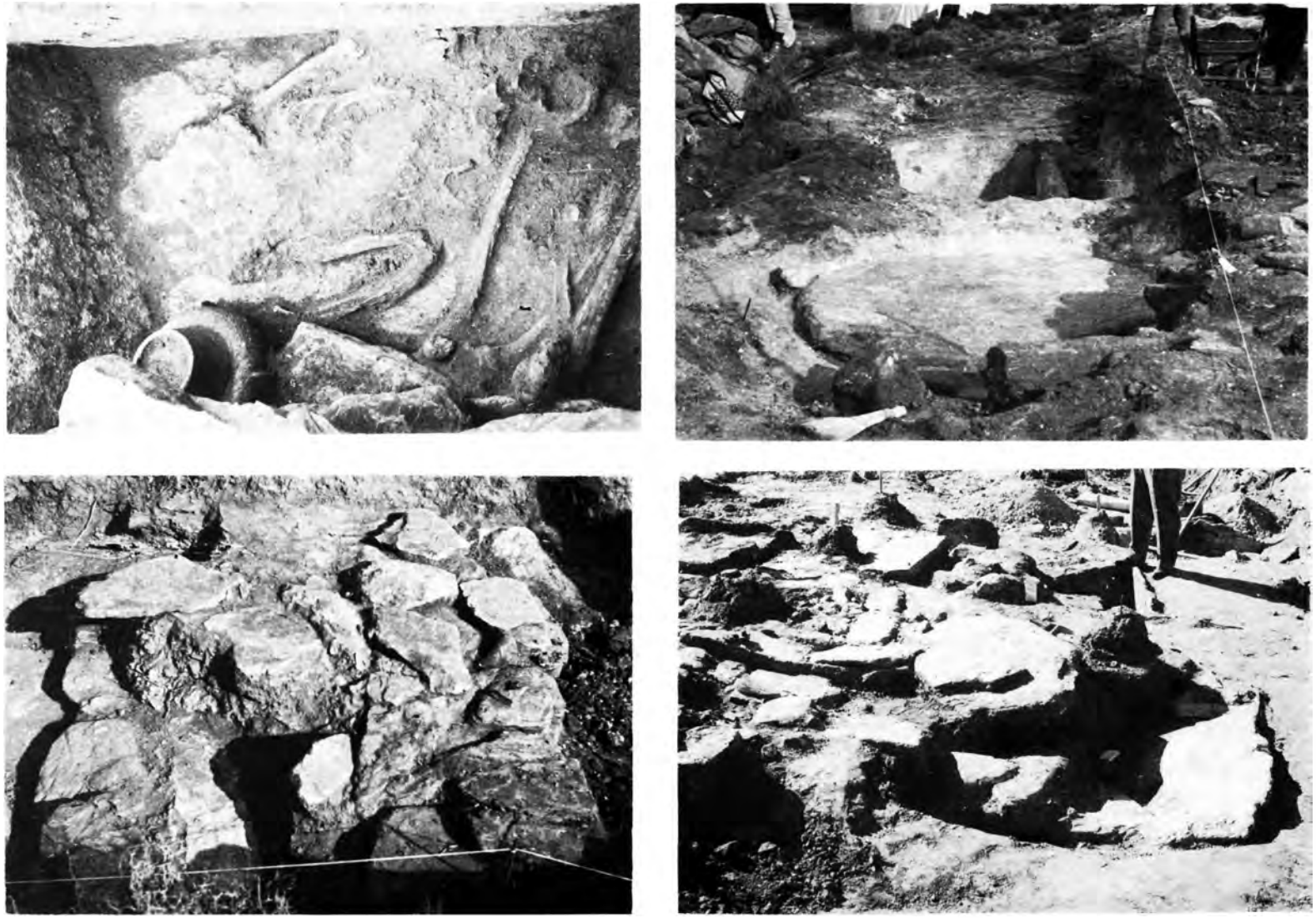
Θήρα: α-β. Μελανόμορφος ἀμφορεύς, γ. Μελανόμορφος κρατὴρ

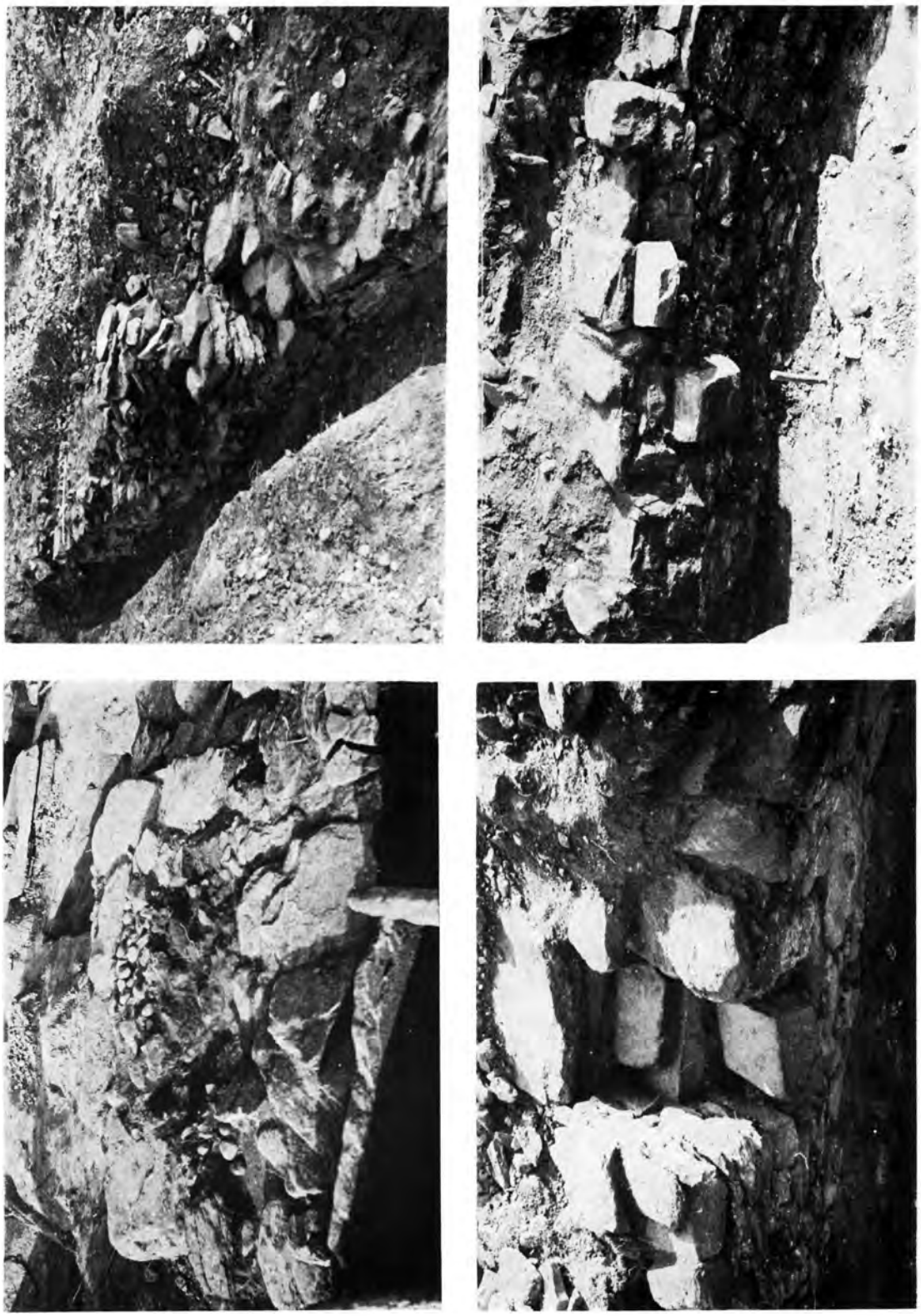
Θήρα: α-β. Ταινιωτὴ κύλιξ

Ν. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ

Νάξος. Ἅγιοι Ἀνάργυροι: α-γ. Τάφος 6, β. Τάφος 5 (ἀνοικτὸς) καὶ 6, γ. Τάφος 6, δ. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ νεκροταφείου

ΧΡ. ΝΤΟΥΜΑΣ

Νάξος. Ἅγιοι Ἀνάργυροι: α. Τάφος 16, β. Ἄνδηρον, γ-δ. Κλίμαξ

Νάξος. Ἅγιοι Ἀνάργυροι: α. Ταφαί, β. Πετασοειδὲς ἀγγεῖον, γ. Τάφος 12, δ. Μερικὴ ἄποψις τοῦ νεκροταφείου

ΧΡ. ΝΤΟΥΜΑΣ

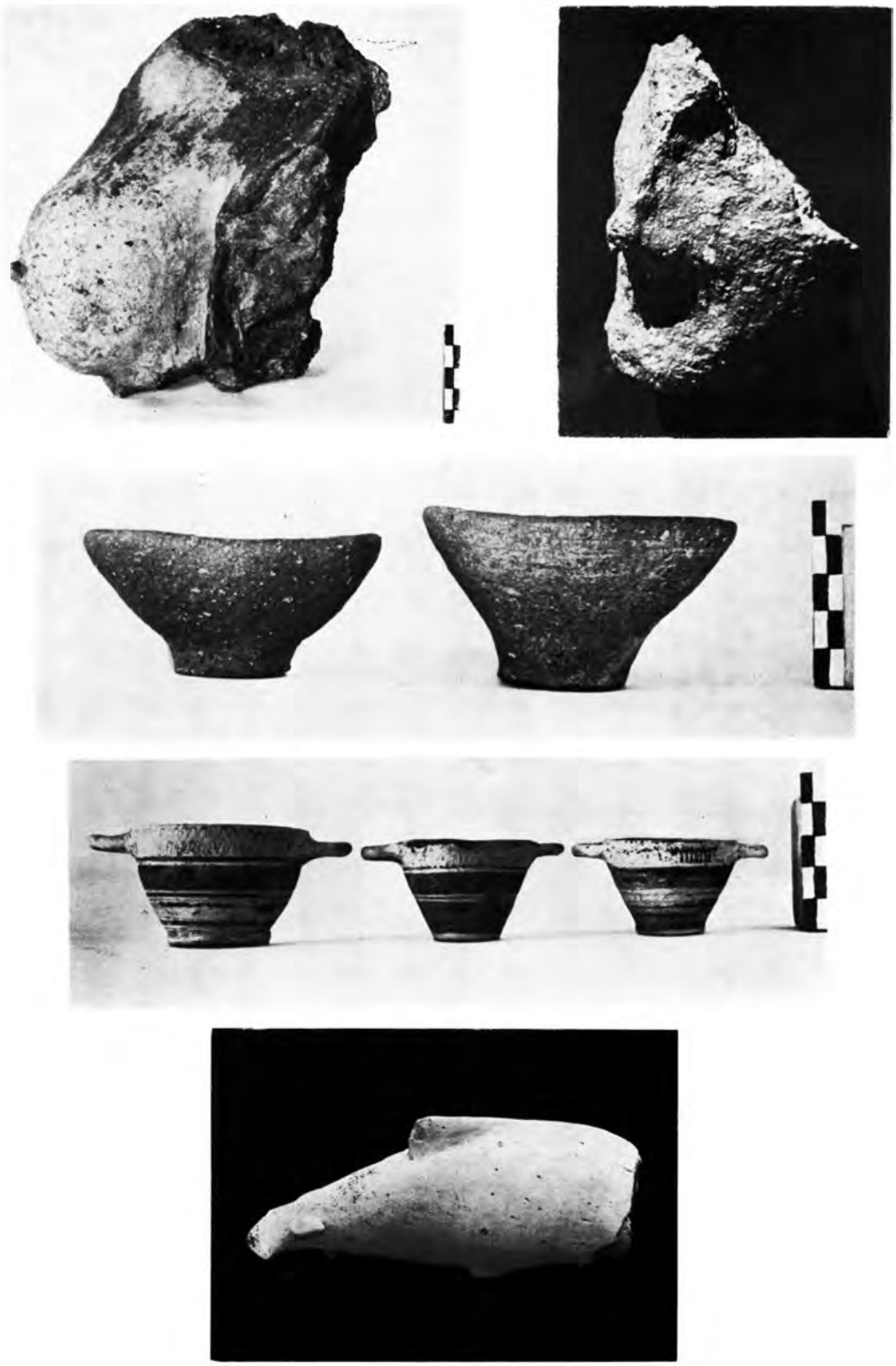
Νάξος: α. Ἅγιοι Ἀνάργυροι. Νότιος ἀναλημματικὸς τοῖχος, β. Λάκκουδες, Τάφος 19

ΧΡ. ΝΤΟΥΜΑΣ

Kea. Agia Irini: a. Head of large terracotta statue from the temple, b. Late Mycenean from the temple, c. LM. IA cup, d. Kephala. Early cycladic marble vessel from a grave

JOHN L. CASKEY

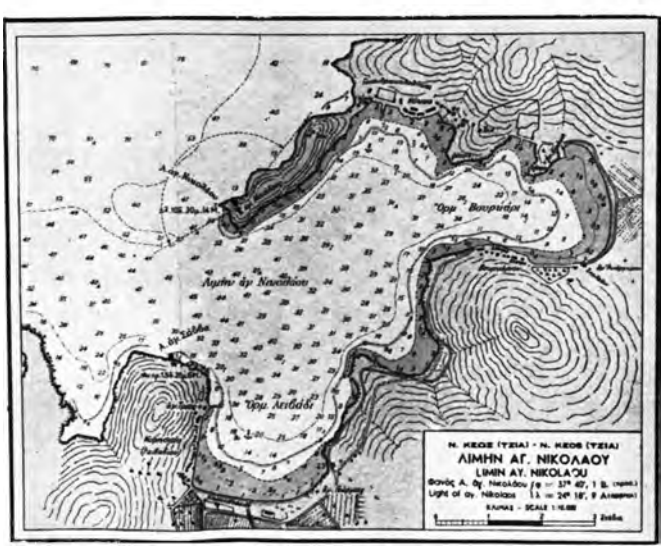

Kea. Agia Irini: a. Right breast of terracotta statue from the temple, b. Head of the smaller terracotta statue from the temple, c. Conical cups, d. 6th c. Corinthian skyphoi from the area above the Mycenean temple e. Terracotta dolphin from the temple (Late Mycenean)

JOHN L. CASKEY

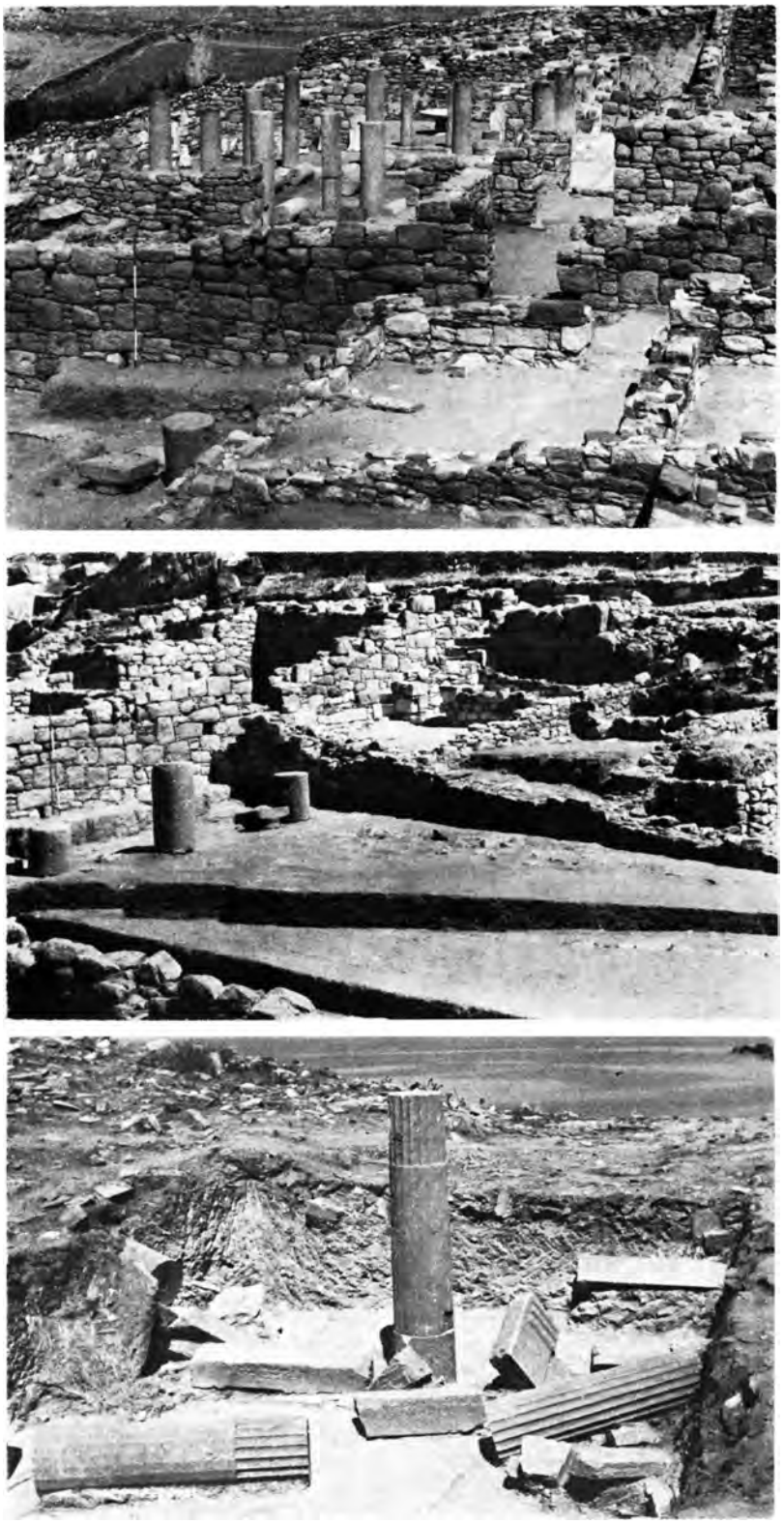

Kea. Agia Irini: a. Late Cycladic, b. L.M. IIIc Krater from the temple, c. Kea. Agia Irini

Délos: a. Archegésion. Tesson (fragment d'olpé) du Peintre de la Gorgone, b-c. «Maison des Comédiens» (b. Peristyle dorique, c. Mur ellipsoidal du puits, d. Vases hellenistiques, e. Fragment de la sima de terre cuite)

Délos: a-b. Maison dite de Fourni, c. «Maison des Comédiens». Peristyle dorique

Νάξος: α. Μωσαϊκὸν δάπεδον, β. Τμῆμα τῶν ἀποκαλυφθεισῶν μυκηναϊκῶν οἰκιῶν

ΝΙΚ. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ

Samos: Archaischer Bau im Norden des Altarplatzes, von Norden

E. BUSCHOR

Samos: Stirnziegel mit Gorgoneion - Antefix

Samos: a. Fragmente einer lakonischen Schale, b. Marmorköpfchen (Aphrodite?) hellenistischer Zeit

E. BUSCHOR

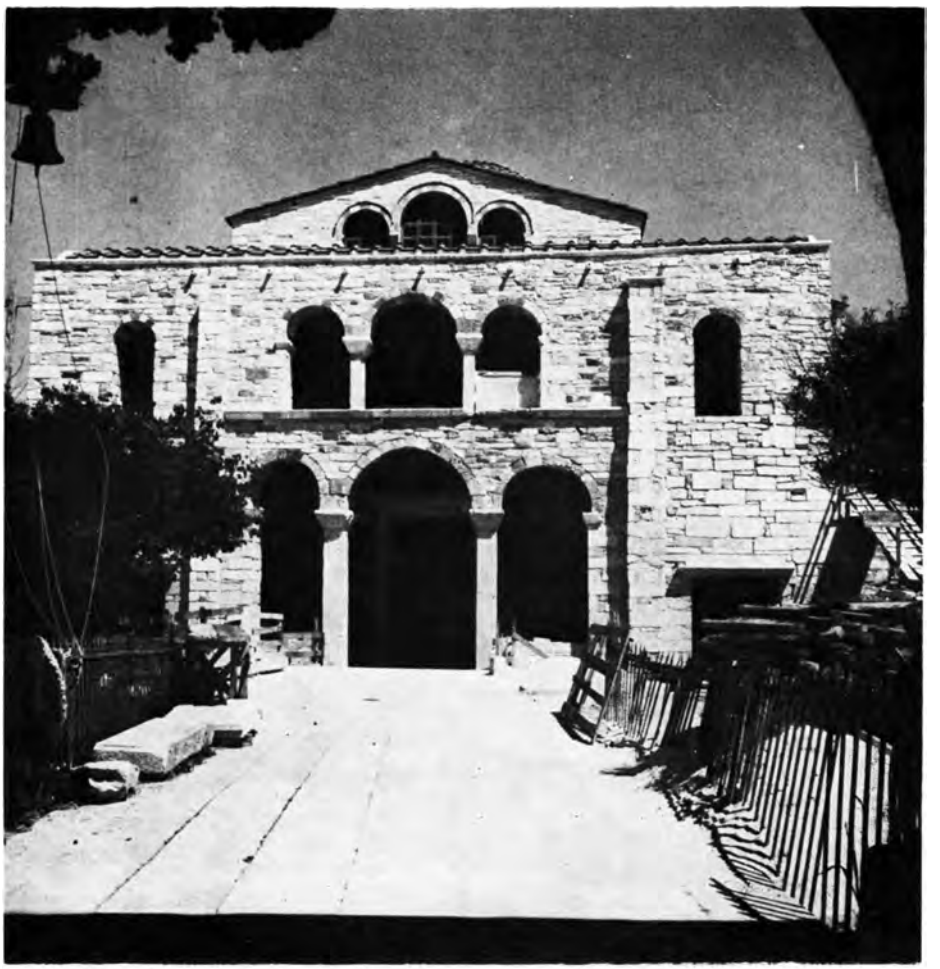

Samos: Holzifigur des 7. Jahrhunderts

Samos: Melkart - Torso (Bronze; H. 26, 6)

E. BUSCHOR

Πάρος: α. Ἡ πρόσοψις τοῦ ναοῦ τῆς Καταπολιανῆς μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ μεταγενεστέρου τοίχου, ὁ ὁποῖος τὴν ἐκάλυπτεν ἐξ ὁλοκλήρου, β. Μαρμαρίνη λεοντοκέφαλος ὑδρορρόη εὑρεθεῖσα κατὰ τὴν κατεδάφισιν νεωτέρων ἀντηρίδων τῆς Καταπολιανῆς

Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

Κρήτη. Συλλογὴ Μεταξᾶ: α. Τραγικὸν προσωπεῖον, β. Ἀγγεῖον barbotine μοναδικοῦ σχήματος

Ν. ΠΛΑΤΩΝ — Κ. ΔΑΒΑΡΑΣ

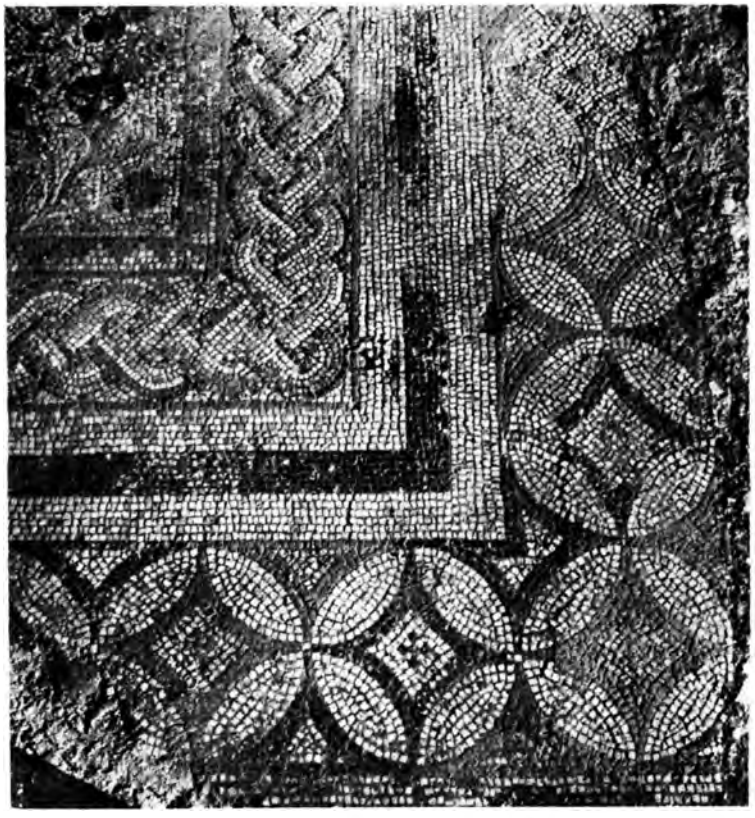

Κρήτη. Συλλογὴ Μεταξᾶ: α. Σφραγὶς μεθ' ἱερογλυφικῶν (ἄνω), σταθμίον μετ' ἀμφορέως (κάτω ἀριστερὰ) καὶ μήτρα χρυσοῦ ἐνωτίου (κάτω δεξιά), β. Ἀγγεῖον Barbotine (ἀριστ.) καὶ Ἁγ. Ὀνουφρίου (δεξιά)

Κρήτη. Γόρτυς: α. Ἄποψις τῆς καταστροφῆς τοῦ ρωμαϊκοῦ κτηρίου ὑπὸ τῆς ΜΟΜΑ παρὰ τὸν Ἅγ. Τίτον, β. Ἡ θήκη α τοῦ τάφου Ζ τοῦ ρωμαϊκοῦ νεκροταφείου, γ. Ὁ μυκηναϊκὸς τάφος εἰς Καλοχωραφίτην κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν

Γόρτυς: α. Τμῆμα τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ κτηρίου, β. Βωμὸς παρὰ τὸ ρωμαϊκὸν νεκροταφεῖον

Ν. ΠΛΑΤΩΝ — Κ. ΔΑΒΑΡΑΣ

Knossos: a. LMIB deposit in Basement, on North Side of Royal Road looking North West,
b. Octopus jar from LMIB deposit in Basement

S. HOOD

Knossos: a-b. Vases from LMIB deposit in Basement, c. Ivory Arm of statuette from LMIB deposit in Basement

Mallia: a. Une partie de la couverture translucide du complexe K(appa), b. Restauration de la porte et de la fenêtre de la crypte K, c. Entrées occidentales de la crypte hypostyle, après restauration

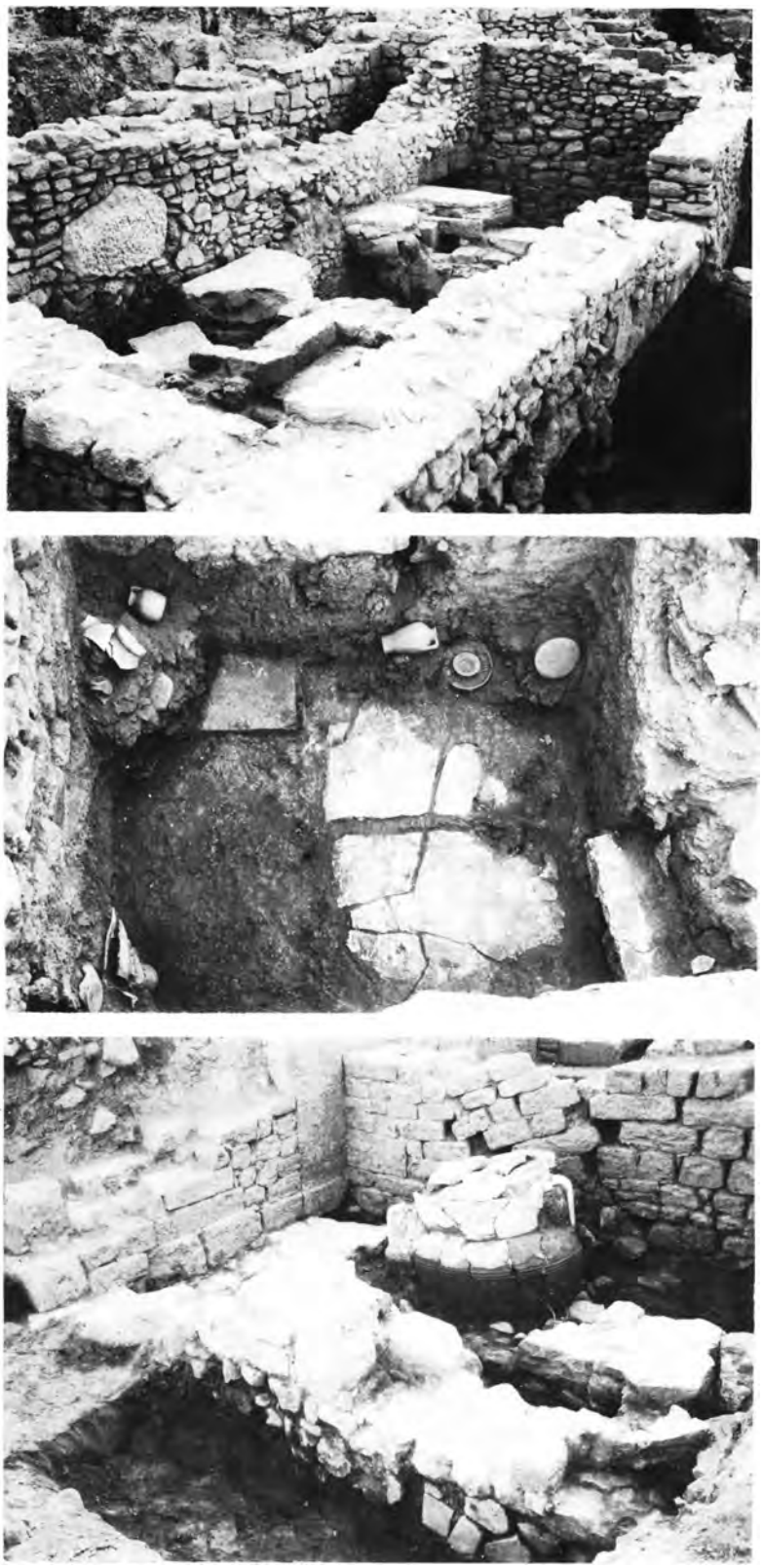

Mallia : Partie Sud des Magasins; vue prise de l'Ouest. A droite, au second plan, la cour du Palais, b. Au second plan, le complexe K (vue prise de l'est) ; au premier plan pièces de construction médiocre devant la cour occidentale du Palais, c. Fenêtre et porte dans la crypte, après restauration

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

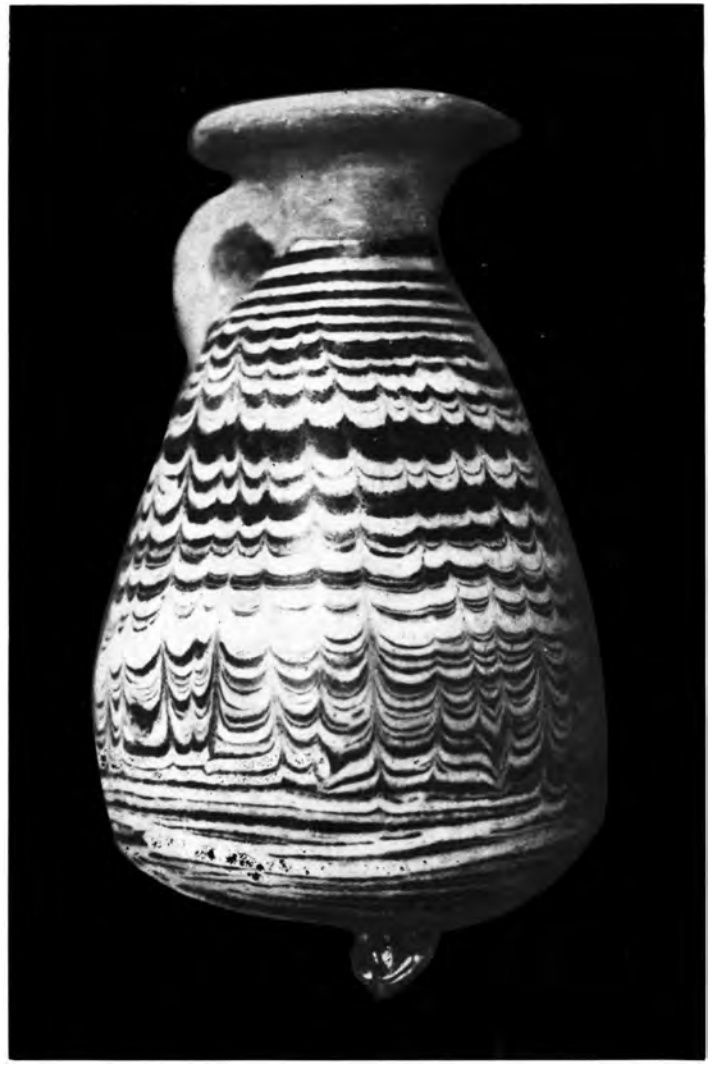

Festos: a-c. Scavi della Scuola Italiana

Festos, abitato. Quartiere di Châlara, Sezione Sud: a-b. Anfore di una casa minoica di età tardo-Palaziale

Χανιά: α. Εἰκονιστικὴ κεφαλὴ ἀνδρός, ρωμαϊκῶν χρόνων, ἐκ Κυδωνίας. β. Ὑέλινον ἀγγεῖον ἐκ Σκλαβοπούλας

ΣΤΥΛ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Δ. Κρήτη. α. Κεραμεικὴ ἐκ τῶν ρωμαϊκῶν τάφων Σκλαβοπούλας, β. ΥΜ ΙΙΙ ἀγγεῖα ἐξ Ἀκρωτηρίου, Νέων Ρουμάνων καὶ Χαλέπας Χανίων. γ. Ἀγγεῖα καὶ λύχνοι ἐκ τοῦ ρωμαϊκοῦ λαξευτοῦ τάφου Ἀπτέρας

Δ. Κρήτη. Χανιά : α. Εἰδώλιον καὶ ληκύθια Δ΄ π. Χ. αἰ. ἐκ Μαζαλῆ. β. Ὑέλινον ἀγγεῖον ἐκ Σκλαβοπούλας, γ. ΥΜ ΙΙ ἀγγεῖον ἐκ τοῦ σπηλαίου τοῦ Μελιδονίου

Ρόδος. Ἡ ἀρχαία ὁδὸς Ρ39α καὶ ἡ κάθετος Ρ2β, αἱ παρ᾽ αὐταῖς ἀρχαῖαι οἰκοδομαὶ καὶ ὁ ἀρχαῖος ὑπόνομος

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος. Σκελετοὶ προχείρων ταφῶν παρὰ τὸ ἐργοστάσιον Σ.Α.Ι.Φ.Ε.

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος : Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον ἐκ τῆς νεκροπόλεως

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος: α. Ἑκαταῖον μετὰ τριῶν χορευουσῶν Χαρίτων, β. Ἑκαταῖον συνήθους τύπου

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος. Ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ο 17ος ΤΟΜΟΣ (1961/2)
ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ

ΕΞΕΤΥΠΩΘΗ
ΤΟ ΜΕΝ ΚΕΙΜΕΝΟΝ ΕΙΣ ΤΑ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΑ
ΑΔΕΛΦΩΝ ΡΟΔΗ
ΟΙ ΔΕ ΠΙΝΑΚΕΣ (ΚΛΙΣΕ)
ΕΙΣ ΤΑ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΑ
Φ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ & Κ. ΜΙΧΑΛΑ
ΑΠΟ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1962 - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1963

ΕΠΙ ΧΑΡΤΟΥ ΓΡΑΦΗΣ
ΤΗΣ Α.Ε. ΧΑΡΤΟΠΟΙΪΑΣ ΑΠΓΙΟΥ (ΚΕΙΜΕΝΟΝ)

ΚΑΙ ΧΡΩΜΟ Νο 2
ΤΗΣ ΧΑΡΤΟΠΟΙΪΑΣ ΠΑΤΡΩΝ Ε.Γ.Λ. (ΠΙΝΑΚΕΣ)

ΚΛΙΣΕ : ΘΕΜ. ΧΑΤΖΗΪΩΑΝΝΟΥ

ΣΥΝΘΕΣΙΣ ΠΙΝΑΚΩΝ : Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ : ΑΘΗΝΑΣ Γ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ